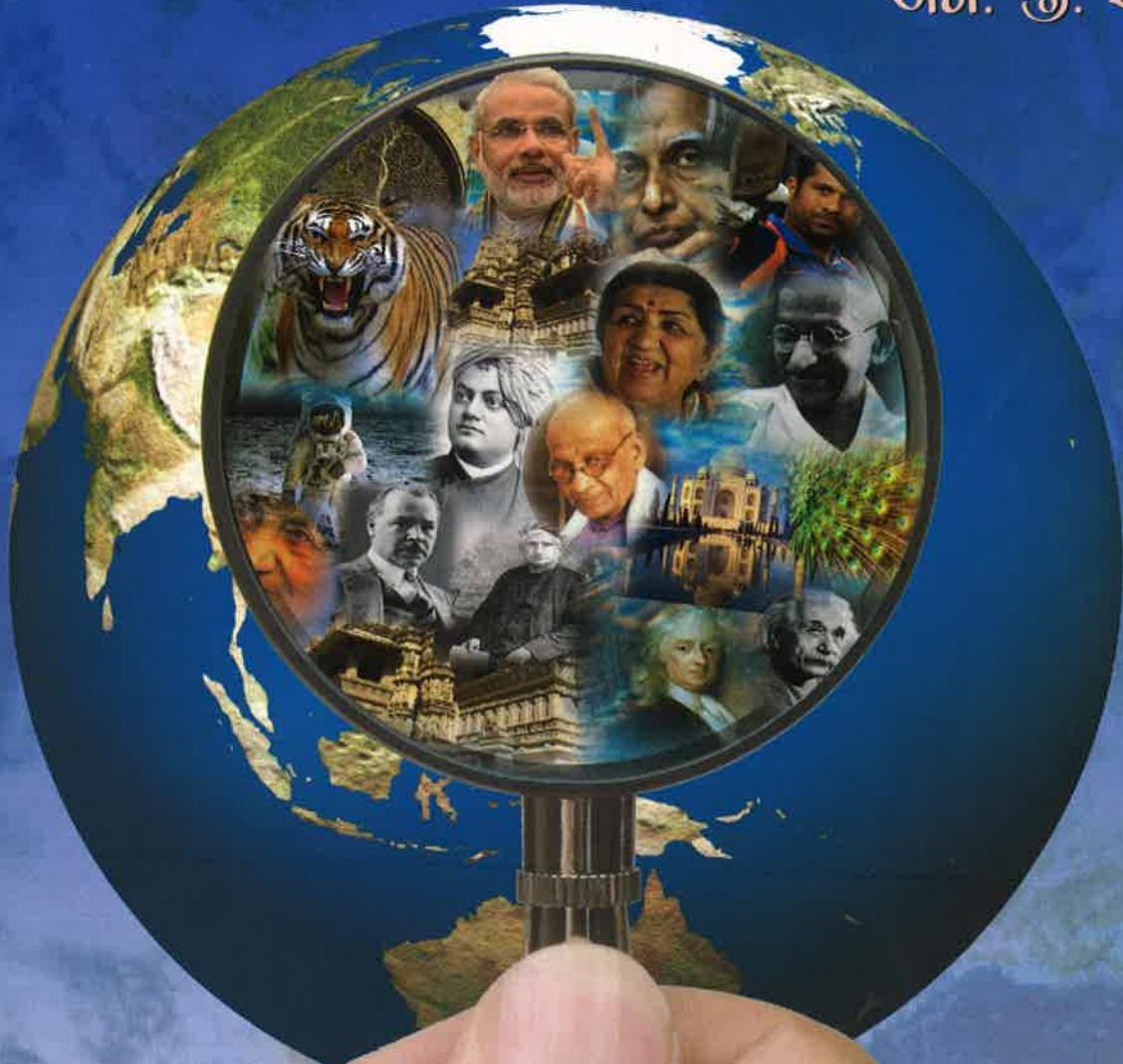

LATEST

નવનીત

જગરણ ગોલેજ

એન. જી. રાવલ

NAVNEET®

વિભાગ 1: ગુજરાત

1. ગુજરાત: એક જલક

1. આપણનું ગુજરાત: આગવું ગુજરાત	7
2. નકશો: ગુજરાત: પ્રાકૃતિક	8
3. નકશો: ગુજરાત: રાજકીય	9
4. જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓ	10
5. જિલ્લા, વિસ્તાર (ક્ષેત્રફળ), વસ્તી, જાતિપ્રમાણ અને વસ્તીગીચતા	11
6. એક લાખથી વધુ વસ્તીવાળાં શહેરો	12

2. ગુજરાત: ભૂગોળ

1. સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર	13
2. ભૂપૃષ્ઠ	13
3. પર્વત-શિખર	14
4. આબોહવા	14
5. નદીઓ અને સરોવર	14
6. નદીકિનારે વસેલાં શહેરો	16
7. અગત્યની સિંચાઈ યોજનાઓ	16
8. બહુદેતુક સિંચાઈ યોજનાઓ	17
9. જમીન	17
10. કૃષિસંપત્તિ	18
11. વનસંપત્તિ	19
12. અભયારણ્ય, નેશનલ પાર્ક અને આરક્ષિત વિસ્તાર	20
13. પશુસંપત્તિ	21
14. પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ	21
15. મત્ત્યસંપત્તિ	22
16. ઝનીજસંપત્તિ	22

3. ગુજરાત: ઇતિહાસ

1. પ્રાચીન ગુજરાત	23
2. મધ્યકલીન ગુજરાત	24
3. આધુનિક ગુજરાત	25

4. ગુજરાત: ઉદ્ઘોગો

1. અગત્યના ઉદ્ઘોગો	27
2. ગૃહઉદ્ઘોગો	27
3. અગત્યના નિગમો	28
4. આયાત-નિકાસ	29

5. ગુજરાત: વાહનવ્યવહાર

1. રાખ્યી ધોરી માર્ગ	30
2. રેલવે-વ્યવહાર	30
3. વિમાન વ્યવહાર	31
4. બંદરો	31
5. ગુજરાતની અંતરમાર્ગદર્શિકા	32

6. ગુજરાત: સમૂહ માધ્યમો

1. સમાચારપત્રો	33
2. પ્રસિદ્ધ સામયિકો	33
3. આકાશવાહી	33
4. દૂરદર્શન	33

7. ગુજરાત: પ્રવાસધામ

1. ધાર્મિક સ્થળો	34
2. સાગરીય રેટપટ	35
3. ઊંઘાણી સ્થળો	35
4. ઐતિહાસિક સ્થળો	35
5. વિધારધામો	35
6. ગુજરાતની સરકારે	35

8. ગુજરાત: સમાજ અને સંસ્કૃતિ

1. સંતો અને સમાજસેવકો	44
2. લોકસાહિત્ય અને ચારણી સાહિત્ય	45
3. લોકન્યૂય	45
4. લોકનાટક: ભવાઈ	46
5. વસ્તી વિવિધા	47
6. ગુજરાત: મેળા	47
7. ફિલ્મો	48

9. ગુજરાત: શાસનતંત્ર

1. રાજ્યપાલશ્રીઓ	50
2. મુખ્યમંત્રીશ્રીઓ	50
3. વિધાનસભાના અધ્યક્ષશ્રીઓ	51
4. મુખ્યમંત્રીઓની શાસનવ્યવસ્થા	51
5. ગુજરાત વિધાનસભાની સામાન્ય ચૂંટણીઓ	52
6. તેરમી વિધાનસભાના સભ્યો	53
7. પદરમી લોકસભાના સભ્યો	56
8. રાજ્યસભાના સભ્યો	56

10. ગુજરાત: રતન દીવડા

1. સંતો અને મહાત્માઓ	57
2. શબ્દશિલ્પીઓ	58
3. ચિત્રકલાના આરાધકો	65
4. સ્થપતિઓ	66
5. સંગીતના સાધકો	66
6. રાજનીતિકા	68
7. તપ્તાનાં તેજવલયો	68
8. વિવિધ ક્ષેત્રોના રતન દીવડા	69

11. ગુજરાત: સાહિત્ય અને શિક્ષણ

1. ગુજરાતી ભાષાની પ્રથમ કૃતિઓ	70
2. મધ્યયુગના સાહિત્યકારો	70
3. અવાર્ચીન યુગના સાહિત્યકારો	70
4. આધુનિક યુગના સાહિત્યકારો	72
5. બાળસાહિત્યકારો	73

6. મહિલા સાહિત્યકારો	74
7. તખલુસ અને સાહિત્યકાર	74
8. જ્યાતનામ દૂતિઓ	74
9. મુખ્ય સાહિત્ય સંસ્થાઓ	75
10. ગુજરાતી સાહિત્યના ગ્રંથભંડારો	76
11. ગુજરાતનાં ચુણિયમો	76
12. ઉચ્ચશિક્ષણનાં મહાવિદ્યાલયો	76
13. ગ્રામ વિદ્યાપીઠો	77
14. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિષયની સંસ્થાઓ	77

12. ગુજરાત: ગૌરવગાથા

1. અવોર્ડ્ઝ	78
2. રાજીતરામ સુવશ્યંક્રિયાંક	79
3. રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી અવોર્ડ	80
4. પદ્મ પુરસ્કાર વિજેતા ગુજરાતીઓ	81
5. વિશિષ્ટ પ્રતિભાઓ	83

13. ગુજરાત: રમતગમત અને યુવાપ્રવૃત્તિ

વિવિધ રમતોના ખમીરવંતા ખેલાડીઓ	87
-------------------------------------	----

14. ગુજરાત: વિવિધતા

ગુજરાત: સૌથી મોટું	87
--------------------------	----

15. ડેતુલક્ષી પ્રશ્નોત્તર

ગુજરાત: પ્રશ્નોત્તર	88
---------------------------	----

વિભાગ 2: ભારત

1. ભારત: એક જલક

1. નકશો: ભારત: પ્રાકૃતિક	94
2. નકશો: ભારત: રાજ્યકીય	95
3. મેરા ભારત મહાન	96
4. ભારત: રાષ્ટ્રીય પ્રતીકો	96
5. ભારત: રાષ્ટ્રપિતા	98
6. ભારત: અગત્યના રાષ્ટ્રીય હિન	99
7. સન્માનનીય વ્યક્તિ સંબંધિત સ્થળો	100
8. સન્માનનીય વ્યક્તિઓનાં ઉપનામ	100
9. ભારત: પ્રથમ વ્યક્તિ	101
10. ભારત: પ્રથમ મહિલા	101

2. ભારત: પુરસ્કાર અને અવોર્ડ

1. ભારતરન પુરસ્કાર	102
2. નોબેલ પુરસ્કાર	103
3. રેમન મેઝ્સેસે અવોર્ડ	103
4. પરમવીર ચક પુરસ્કાર	104
5. ધારાસાહેબ ફાળકે અવોર્ડ	105
6. શાનપીઠ અવોર્ડ	105
7. સૌંદર્યસ્પર્ધા પુરસ્કાર	106
8. નોંધપાત્ર અવોર્ડ	106

3. ભારત: ભૂગોળ

1. સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર	108
2. ભૂપૃષ્ઠ	108
3. આબોહવા	109
4. નદીઓ	110
5. જમીન	113
6. કૃષિ	113
7. ધરતીકંપ	114
8. રાષ્ટ્રીય ઉધાન (નશનલ પાર્ક) અને અભ્યારણ	114
9. ખનીજ	115
10. રાજ્ય: વિશેષ માહિતી	116

4. ભારત: વસ્તી

1. વસ્તી: વિશ્લેષણ (2011)	118
2. વસ્તી: વિવિધતા	118
3. રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની વસ્તીગણતરી	119

5. ભારત: ઈતિહાસ

1. પ્રાચીન ભારત	120
2. મધ્યકાલીન ભારત	121
3. આધુનિક ભારત	123
4. ઈતિહાસ: સીમાસંટંબ	125
5. વક્તિ-વિશેષ: પરિચય	127

6. ભારત: ઉદ્ઘોગો

1. મહાવનાં ઉદ્ઘોગો અને સ્થળો	134
2. વિદ્યુત ઉત્પાદનનાં કેન્દ્રો	135
3. ઔદ્યોગિક શક્તિકોષ	135
4. ભારત સરકારનાં જાહેર ઔદ્યોગિક સાહસો	135
5. ભારત સરકારનાં જાહેર વેપારી સાહસો	137
6. ભારત: બેન્કિંગ પદ્ધતિ	137
7. ભારત: સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ	138
8. ભારત: પ્રારંભ	138
9. ભારત: અગ્રણી સંસ્થાઓ	138
10. ભારત: પંચવર્ષીય યોજનાઓ	142
11. ભારત: આયાત	142
12. ભારત: નિકાસ	142
13. ભારત: વિદેશ વેપાર	142

7. ભારત: વાહનવ્યવહાર

1. રેલવે માર્ગ	143
2. સડક માર્ગ	144
3. હવાઈ માર્ગ	145
4. દરિયાઈ માર્ગ	145
5. રોપ-વે માર્ગ	146
6. પાઈપલાઈન માર્ગ	146

8. ભારત: સમૂહ માધ્યમો

1. ટ્યાલ, તાર અને ટેલિફોન	146
2. સમાચારપત્રો	147
3. આકાશવાજી (રેડિયો)	148
4. દૂરદર્શન (ટેલિવિઝન)	148
5. ફિલ્મો	148

9. ભારત: મ્રવાસધામ

1. 300 શહેરોની રસપ્રદ માહિતી	149
2. નોંધપાત્ર સ્થળો	159
3. ખાસ સ્થળો	160

10. ભારત: બંધારણ

1. બંધારણની રૂચના	161
2. આમુખ (Preamble)	161
3. બંધારણની વિશિષ્ટતાઓ	161
4. મૂળભૂત હકો	161
5. રાજીનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો	161
6. બંધારણ મુજબ માન્ય ભારતીય ભાષાઓ	162
7. ભારતીય સંસદ	162
8. સંસદની કાર્યવાહી	162
9. રાજ્યપતિ	163
10. ઉપરાધ્રપતિ	163
11. પ્રધાનમંડળ	163
12. રાજ્યપાલ (ગવર્નર)	163
13. રાજ્યનું મંત્રીમંડળ	163
14. રાજ્યની ધારાસત્ત્વાઓ	163
15. કોર્પોરેશન અને પંચાયત	164
16. મુખ્ય રાજકીય પક્ષ અને નેતા	164
17. ઉચ્ચ હોદા	164

11. ભારત: સૂત્રધાર

1. ગવર્નર જનરલ	165
2. રાજ્યપતિ	165
3. ઉપરાધ્રપતિ	165
4. વડા પ્રધાન	166
5. નાયબ વડા પ્રધાન	166
6. લોકસભાનો કાર્યકાળ	166
7. લોકસભાના અધ્યક્ષ (સ્પીકર)	166
8. મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ: સર્વોચ્ચ અધારાત	167
9. ચૂંટણી કમિશનર	167
10. રાજ્ય: બંધારણીય સંકેપ	168

12. ભારત: સંરક્ષણ દળો

1. લશ્કરી દળના પ્રકારો	169
2. લશ્કરના હોદાઓ	169
3. સેનાધ્યક્ષ (કમાન્ડર ઈન ચીફ)	169
4. સરસેનાપતિ: ભૂમિદળ (ચીફ ઓફ આર્મ્સ સ્ટાફ)	170
5. એડમિરલ: નૌકાદળ (ચીફ ઓફ નેવલ સ્ટાફ)	170
6. ઓર ચીફ માર્શિલ: હવાઈદળ (ચીફ ઓફ ઓર સ્ટાફ)	170

13. ભારત: વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

1. ખ્યાતનામ વૈજ્ઞાનિકો	171
2. રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ	171
3. અવકાશ સંશોધન	172
4. અવકાશ સંશોધન ક્ષેત્રે ભારત	173
5. અષુશ્વકિત	173

14. ભારત: સાહિત્ય અને કલા

1. પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ અને કર્તા	174
2. વિવિધ ભાષાના પ્રભ્યાત લેખકો	175
3. સંસ્કૃત સાહિત્ય	175
4. વ્યક્તિ: ઉક્તિ અને સૂત્ર	176
5. લલિતકલા	177

15. ભારત: ધર્મ અને સંસ્કૃતિ

1. સંસ્કૃત વિવિધતા	179
2. પૌરાણિક વ્યક્તિઓનો પરિચય	181
3. સાંસ્કૃતિક અકાદમી	183
4. તહેવાર	183
5. આદિવાસી: જાતિ અને રાજ્ય	184

16. ભારત: સામાન્ય જ્ઞાન

1. ભારત: વૈવિધ્ય	184
2. અનોખું ભારત	185
3. ભારત: એક ખોજ	187

વિભાગ 3: વિશ્વ

1. ભ્રાહ્માંડ અને અવકાશ

1. સૂર્યમંડળ	191
2. સૂર્યમંડળના ગ્રહો	191

2. વિશ્વ: ભૂગોળ

1. પૃથ્વી: એક નજીર	192
2. વિશ્વ: ખંડ, પર્વત - શિખર, રણપદેશ, ટાપુ	192
3. વિશ્વ: જ્વાળામુખી, ઘરનીકંપ	193
4. વિશ્વ: મહાસાગર, ઉપસાગર, સામુદ્રધૂની, અખાત	194
5. વિશ્વ: નદી, સરોવર, જળધોથ, નહેર, દીપકલ્ય	194

3. વિશ્વ: દેશો

1. વિશ્વ: 193 દેશોની મહત્વની માહિતી	196
2. વિશ્વ: મોટા દેશો (વિસ્તારમાં)	200
3. વિશ્વ: નાના દેશો (વિસ્તારમાં)	200
4. વિશ્વ: મોટા દેશો (વસ્તીમાં)	201
5. વિશ્વ: મોટાં શહેરો (વસ્તીમાં)	201
6. વિશ્વ: પ્રભ્યાત સરાહદ	201
7. વિશ્વ: અગત્યના દેશોની માથાદીઠ આવક	201
8. વિશ્વ: વિવિધ દેશોના સ્વતંત્રતા પ્રણોત્તાઓ	202
9. વિશ્વ: વિવિધ દેશોનાં રાષ્ટ્રગીત	202
10. વિશ્વ: વિવિધ દેશોનાં જૂનાં-નવાં નામ	202
11. વિશ્વ: વિવિધ દેશોની પાર્લિમેન્ટ	203
12. વિશ્વ: વિવિધ દેશોનાં રાષ્ટ્ર ચિહ્ન	203
13. વિશ્વ: વિવિધ દેશોમાં સમય	204
14. વિશ્વ: વિવિધ પેદાશો	204
15. વિશ્વ: વિવિધ ખનીજ	204

4. વિશ્વ: ઇતિહાસ

1. વિશ્વ: સાંસ્કૃતિક વારસો	205
2. પ્રાચીન વિશ્વ	205
3. યુરોપનું આધુનિકરણ	206
4. ધર્મસુધારણા આંદોલન	207
5. ઠેલેન્ઝમાં લોકશાહી	208
6. અમેરિકાનો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ	208
7. ફાન્સની રાજ્યકાંતિ	209
8. યુરોપમાં રાષ્ટ્રવાદ	209
9. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ	210
10. રશિયન કાંતિ	211
11. દ्वિતીય વિશ્વયુદ્ધ	211

5. વિશ્વ: સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (યુ.એન.)

1. અગત્યનાં અંગો	212
2. મહામંત્રી	213
3. વિશ્વસંસ્થાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો	213

6. વિશ્વ: પ્રવાસધામ

1. દર્શનીય સ્થળો	215
2. નદીકિનારે વસેલાં શહેર	217
3. ભૌગોલિક ઉપનામ	217
4. શહેર: જૂનાં અને નવાં નામ	218
5. અજાયબીઓ	218
6. વિશ્વ: વૈવિધ્ય	219

7. વિશ્વ: વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી

1. વિવિધ વિજ્ઞાન	221
2. મહાન વૈજ્ઞાનિકો	222
3. વૈજ્ઞાનિક શોધ અને શોધક	223
4. વૈજ્ઞાનિક સાધનો	224
5. આધુનિક વિજ્ઞાન	225
6. આધુનિક શોધ	226
7. વૈજ્ઞાનિક કાર્યકારણ સંબંધ	228
8. અવકાશ વિજ્ઞાન	228
9. અવકાશી ઉડ્યન	230
10. વિજ્ઞાનની દાખિએ માનવશરીર	230
11. આહાર અને રોગ	231

8. વિશ્વ: વ્યક્તિવિશેષ

1. મહાન વ્યક્તિ	234
2. પ્રભ્યાત શિલ્પી	235
3. પ્રભ્યાત ચિત્રકાર	235
4. પ્રભ્યાત સંગીતકાર	235
5. મહાન સાહસિકો	235

9. વિશ્વ: સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ

1. ભાષા અને સારસ્વતો	236
2. સાહિત્ય અને સર્જક	237
3. ભાષા બોલનાર વસ્તી	238
4. ભાષા અને કવિ	238
5. શ્રેષ્ઠ પુસ્તકો	239

6. અગત્યનાં પુસ્તકાલય	239
7. જાતિ અને પ્રદેશ	239
8. ધર્મ	240
9. ધર્મના અનુયાયીઓ	240
10. કેટલાંક સમાચારપત્ર	240
11. કેટલીક સમાચાર સંસ્થા	240

10. વિશ્વ: રમતજગત

1. વિશ્વ: રમત	241
2. રમત: પારિભાષિક શબ્દો	242
3. રમત: ટ્રોઝી અને ક્ર્પ	242
4. વિશ્વ: ખેલ અને ખેલારી	243
5. ભારત: ખેલારી અને ખેલ	244
6. રાષ્ટ્રીય રમતોત્સવ	245
7. દક્ષિણ એશિયા રમતોત્સવ	245
8. એશિયન (એશિયાડ) રમતોત્સવ	245
9. કોમનવેલ્થ ગેમ્સ	246
10. હોકી	246
11. ઓલિમ્પિક	247
12. વિશ્વકપ ફૂટબોલ	248
13. કિકેટ	249

11. વિશ્વ: સામાન્ય શાન

1. યુરોપિયન યુનિયન (EU)	258
2. સૌથી મોટી બન્કો	258
3. સૌથી મોટી ક્રપનીઓ	259
4. વિશ્વ: અગત્યના હિન	259
5. વિશ્વ: અવોર્ડ	260
6. સંક્રિપ્ત રૂપ (Abbreviations)	260
7. પારિભાષિક શબ્દો	273
8. સંઘ્યાવાચન	275
9. તોલમાપના વિનિમય દર	275
10. અવાજની દુનિયા	276
11. વિશેષ: પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ	276

વિભાગ 4: સમયનાં સંભારણાં

1. વીસમી સહીની મુખ્ય ઘટનાઓ	277
2. એકવીસમી સહીની મુખ્ય ઘટનાઓ	287
3. વાર્ષિક અવલોકન: 2011	292
4. વાર્ષિક અવલોકન: 2012	296

વિભાગ 5: આજતક

1. ગુજરાત: મંત્રીમંડળ	301
2. ભારત: પ્રધાનમંડળ	302
3. રાજ્ય: રાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી	305
4. ગુજરાત: પદાધિકારીઓ	306
5. ભારત: પદાધિકારીઓ	307
6. વિશ્વ: પદાવિકારીઓ	308
7. વાસરિકા: 2012	309
8. વાસરિકા: 2013	312
9. વાસરિકા: 2014	326

1. ગુજરાત : એક જલદ

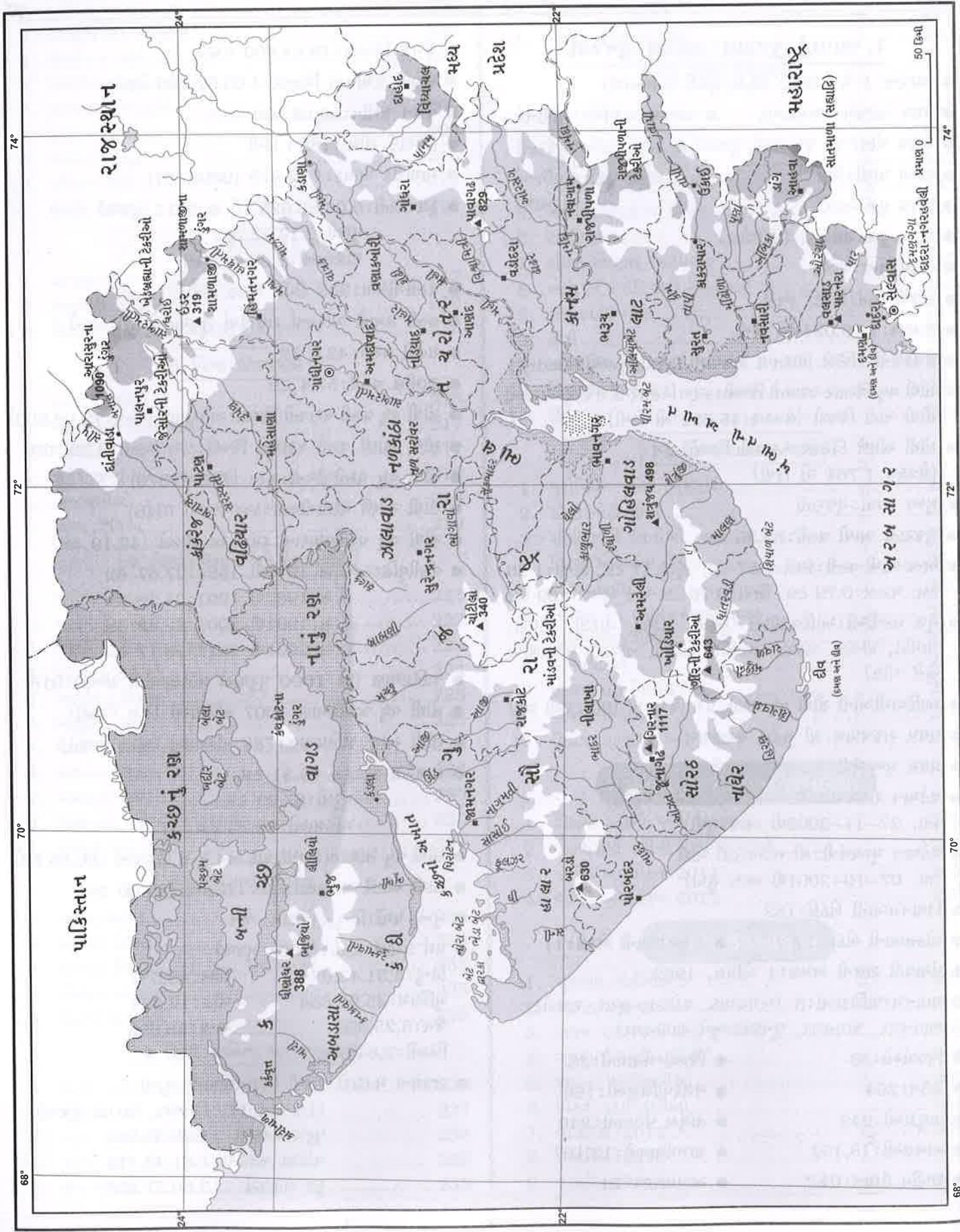
1. આપણું ગુજરાત : આગામું ગુજરાત

- સ્થાપના: 1 મે, 1960 (બૃહદ્ મુંબઈ રાજ્યમાંથી)
  - પ્રથમ પાટનગર: અમદાવાદ
  - રાજ્ય ગીત: 'જ્ય જ્ય ગરવી ગુજરાત'
  - રાજ્ય મ્રાણી: સિંહ
  - રાજ્ય વૃક્ષ: આંબો
  - રાજ્ય કુલ: ગલગોટા (મેરીગોડ)
  - રાજ્ય નૃત્ય: ગરબા
  - રાજ્ય રમત: ડિક્ટેટ, કબડી
  - ક્ષેત્રફળ: 1,96,024 ચો કિમી
  - ક્ષેત્રફળની દાઢિએ ભારતનાં રાજ્યોમાં ગુજરાતનું સ્થાન: સાતમું
  - સૌથી વધુ વિસ્તાર ધરાવતો જિલ્લો: કદ્દા: વિસ્તારની દાઢિએ ભારતનો સૌથી મોટો જિલ્લો (ક્ષેત્રફળ: 45,652 ચો કિમી)
  - સૌથી ઓછો વિસ્તાર ધરાવતો જિલ્લો: ડાંગ (ક્ષેત્રફળ: 1,764 ચો કિમી)
  - મુખ્ય ભાષા: ગુજરાતી
  - ગુજરાતી ભાષી વસ્તી: 89.36 ટકા
  - અન્ય ભાષી વસ્તી: કચ્છી: 1.57 ટકા, ઉર્દૂ: 2.17 ટકા, હિન્દી: 1.26 ટકા, મરાઠી: 0.79 ટકા, સિંધી: 0.76 ટકા અને અન્ય: 4.09 ટકા
  - મૂળ વતનીઓ: આદિવાસીઓ (કુનબી, કોંકણા, વારલી, ચૌધરી, ગામીત, ધાનકા, રાઠવા, હળપાતિ, ઘોડીયા, નાયકા, કોટવાળીયા અને ભીલ)
  - આદિવાસીઓની સૌથી વધુ વસ્તી: ડાંગ જિલ્લામાં (90 ટકાથી વધુ)
  - પ્રથમ રાજ્યપાલ: શ્રી મહેંદ્રિ નવાજજંગ
  - પ્રથમ મુખ્યમંત્રી: ડૉ. જીવરાજ મહેતા
  - વર્તમાન રાજ્યપાલ: ડૉ. કમલા બેનીવાલ (તા. 27-11-2009થી આજ સુધી)
  - વર્તમાન મુખ્યમંત્રી: શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી (તા. 07-10-2001થી આજ સુધી)
  - વિધાનસભાની બેઠકો: 182
  - લોકસભાની બેઠકો: 26
  - પંચાયતી રાજ્યનો અમલ: 1 એપ્રિલ, 1963
  - મહાનગરપાલિકાઓ: 8 (અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, રાજકોટ, ભાવનગર, જામનગર, જૂનાગઢ અને ગાંધીનગર)
  - જિલ્લાઓ: 33
  - ટાઉન: 264
  - તાલુકાઓ: 249
  - ગામદારો: 18,192
  - રાષ્ટ્રીય ઉધાન: 04
  - વર્તમાન પાટનગર: ગાંધીનગર
  - રાજ્ય ભાષા: ગુજરાતી
  - રાજ્ય પક્ષી: ક્લાબિન્ગ્ઝ (સુરખાબ)
  - જિલ્લા પંચાયતો: 33
  - નગરપાલિકાઓ: 169
  - તાલુકા પંચાયતો: 249
  - ગ્રામપંચાયતો: 13,187
  - અભયારણ્ય: 21

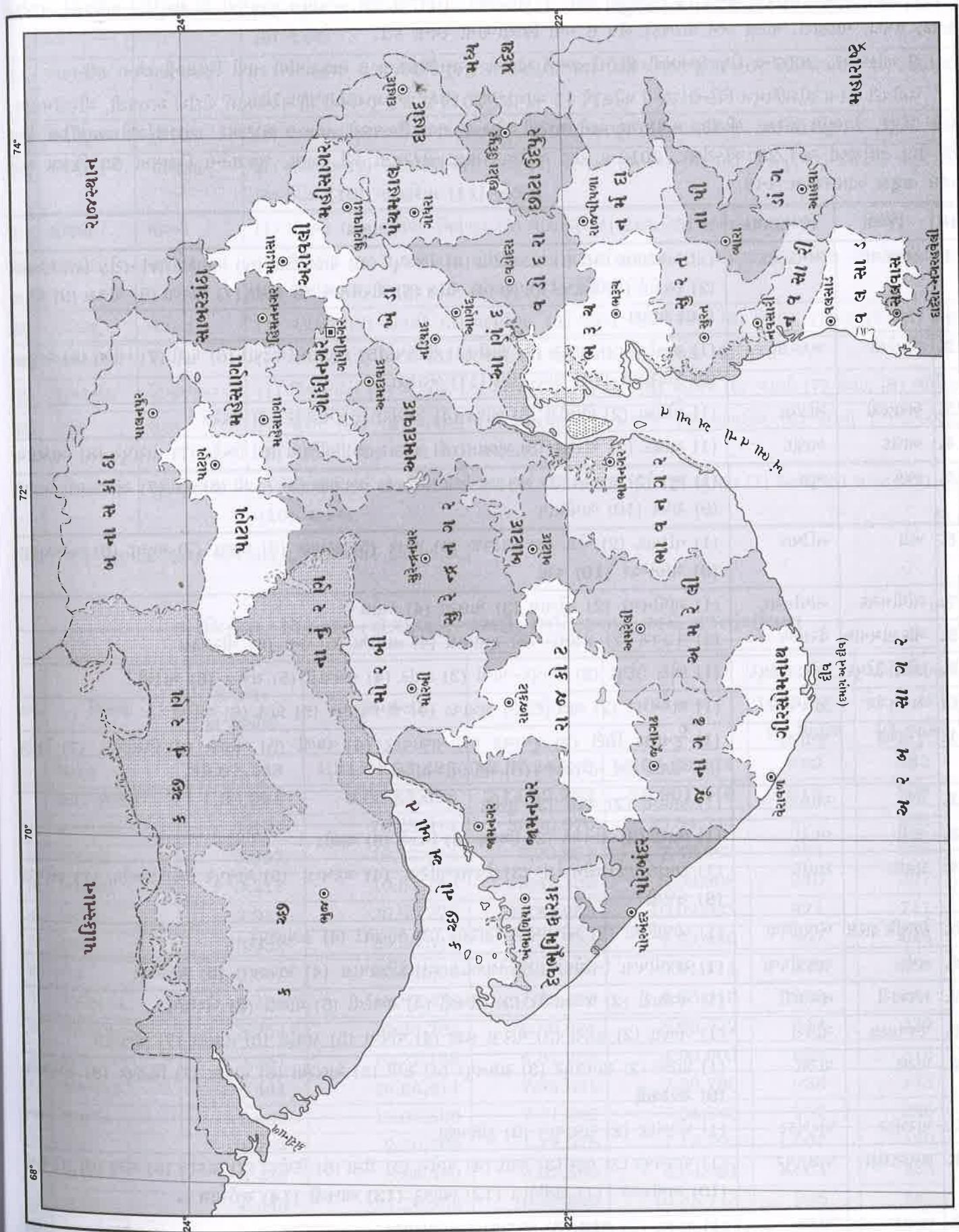
- જંગલ વિસ્તાર: 18,84,600 એકટર
  - ખેડાતી જમીનનો વિસ્તાર: 1,05,57,700 એકટર
  - વેરાન જીવીન: 26,08,500 એકટર
  - દરિયાઈ સીમા: 1600 કિમી
  - માથાઈઠ આવક: ₹ 12,975 (2000–01)
  - કુલ વસ્તી: 6,03,83,628 (ઈ. સ. 2011 મુજબ)
    - પુરુષો: 3,14,82,282
    - મહિલાઓ: 2,89,01,346
  - વસ્તીગીયતા: 308 (પ્રતિ ચોરસ કિમી)
  - વસ્તી પ્રમાણે ભારતનાં રાજ્યોમાં ગુજરાતનો કમ: દસમો
  - શહેરી વસ્તી: 42.6 ટકા
  - ગ્રામીણ વસ્તી: 57.4 ટકા
  - સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો: અમદાવાદ (વસ્તી: 72,08,200)
  - સૌથી ઓછી વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો: ડાંગ (વસ્તી: 2,26,769)
  - સૌથી વધુ વસ્તીગીયતા: સુરત જિલ્લો (1376)
  - સૌથી ઓછી વસ્તીગીયતા: કચ્છ જિલ્લો (046)
  - સૌથી વધુ વસ્તીવધારાનો દર: સુરત જિલ્લો (42.19 ટકા)
  - વસ્તીવૃદ્ધિદર: ઈ. સ. 1971થી 1981: 27.67 ટકા
    - ઈ. સ. 1981થી 1991: 21.19 ટકા
    - ઈ. સ. 1991થી 2001: 22.48 ટકા
    - ઈ. સ. 2001થી 2011: 19.17 ટકા
  - જાતિપ્રમાણ (દર 1000 પુરુષોએ મહિલાઓની સંખ્યા): 918
  - સૌથી વધુ જાતિપ્રમાણ: 1007 મહિલાઓ (ડાંગ જિલ્લો)
  - સૌથી ઓછું જાતિપ્રમાણ: 788 મહિલાઓ (સુરત જિલ્લો)
  - સાક્ષરતા દર: કુલ 79.31 ટકા
    - પુરુષો: 87.23 ટકા
    - મહિલાઓ: 70.73 ટકા
  - સૌથી વધુ સાક્ષરતા: અમદાવાદ અને સુરત જિલ્લામાં (86.65 ટકા)
  - સૌથી ઓછી સાક્ષરતા: દાહોદ જિલ્લામાં (60.60 ટકા)
  - મુખ્ય ધર્મ: હિન્દુ, ઈસ્લામ, જૈન
  - ધર્મ પ્રમાણે વસ્તી: (2001 મુજબ)

હિન્દુ: 4,51,43,074	શીખ: 45,587
મુસ્લિમ: 45,92,854	બૌદ્ધ: 17,829
જૈન: 5,25,305	અન્ય: 28,698
ખ્રિસ્તી: 2,84,092	
  - રાજ્યના મતદારો: 13મી વિધાનસભાની ચૂંટણી:
    - (13 અને 17 ડિસેમ્બર, 2012 મુજબ)
    - પુરુષ મતદારો : 1,99,33,543
    - મહિલા મતદારો : 1,81,43,714
    - કુલ મતદારો : 3,80,77,257

2. નકશો : ગુજરાત : પ્રાચીનતિક

3. નકશો : ગુજરાત : રાજકીય

4. જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓ

ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના સમયે 19 જિલ્લાઓ હતા. 2 ઓક્ટોબર, 1997ના રોજ તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી શ્રી શંકરસિંહ વાધેલાએ આણંદ, દાહોદ, નર્મદા, નવસારી, પાટણ અને પોરબંદર એમ 6 નવા જિલ્લાઓની રચના કરી.

2 ઓક્ટોબર, 2007ના રોજ મુખ્યમંત્રી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીએ સુરત જિલ્લાના 5 તાલુકામાંથી તાપી જિલ્લાની રચના કરી.

વહીવટી તંત્રના લોકાભિમુખ વિકેન્દ્રીકરણની પહેલરૂપે 15 ઓગસ્ટ, 2013ના રોજ મુખ્યમંત્રી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીએ અરાવલી, ગીરસોમનાથ, છોટા ઉટેપુર, દેવભૂમિ દ્વારકા, બોટાદ, મહીસાગર અને મોરબી એમ 7 નવા જિલ્લાઓ તથા 9 સપ્ટેમ્બર, 2013 (ગણેશચતુર્થી)ના રોજ 23 નવા તાલુકાઓ અને 28 ઓક્ટોબર, 2013ના રોજ ગરુડેશ્વર તાલુકાની રચના કરી. આમ, ગુજરાતના વિકાસમાં **33 જિલ્લા** અને **249 તાલુકા** આધારસ્તંભ બનશે.

ક્રમ	જિલ્લો	જિલ્લામથક	તાલુકા
1.	અમદાવાદ	અમદાવાદ	(1) અમદાવાદ સિટી (i) ઘાટલોડિયા (ii) વેજલપુર (iii) ચાંદલોડિયા (iv) અસારવા (v) નરોડા (vi) વસ્ત્રાલ (2) દસકોઈ (3) દેત્રોજ-રામપુરા (4) માંડલ (5) વીરમગામ (6) સાણંદ (7) બાવળા (8) ધોળકા (9) ધંધુકા (10) ધોલેરા
2.	અમરેલી	અમરેલી	(1) અમરેલી (2) બાબરા (3) લાઠી (4) લીલિયા (5) કુકાવાવ (વડિયા) (6) ધારી (7) ખાંભા (8) રાજુલા (9) ઝફરાબાદ (10) સાવરકુડલા (11) બગસરા
3.	અરાવલી	મોડાસા	(1) મોડાસા (2) લિલોડા (3) બાયડ (4) ધનસુરા (5) માલપુર (6) મેધરજ
4.	આણંદ	આણંદ	(1) આણંદ (2) બોરસદ (3) ખંભાત (4) પેટલાદ (5) સોજિત્રા (6) ઉમેરેઠ (7) તારાપુર (8) આંકલાવ
5.	કચ્છ	ભુજ	(1) ભુજ (2) લખપત (3) અબડાસા (નવિયા) (4) નખત્રાણા (5) માંડવી (6) મુંદ્રા (7) અંજાર (8) ભચાઉ (9) રાપર (10) ગાંધીધામ
6.	ખેડા	નડિયાદ	(1) નડિયાદ (2) ખેડા (3) કપડવંજ (4) માતર (5) કઠલાલ (6) ઢાસરા (7) મહુધા (8) મહેમદાવાદ (9) ગલતેશ્વર (10) વસો
7.	ગાંધીનગર	ગાંધીનગર	(1) ગાંધીનગર (2) દહેગામ (3) માણસા (4) કલોલ
8.	ગીરસોમનાથ	વેરાવળ	(1) વેરાવળ (2) કોડીનાર (3) સૂત્રાપાડા (4) તાલાળા (5) ઉના (6) ગીરગઢા
9.	છોટા ઉટેપુર	છોટા ઉટેપુર	(1) છોટા ઉટેપુર (2) જેતપુર-પાવી (3) કવાંટ (4) નસવાડી (5) સંખેડા (6) બોડેલી
10.	જામનગર	જામનગર	(1) જામનગર (2) લાલપુર (3) કાલવડ (4) જામજોધપુર (5) ધ્રોળ (6) જોડિયા
11.	જૂનાગઢ	જૂનાગઢ	(1) જૂનાગઢ સિટી (2) જૂનાગઢ (3) માણાવદર (4) વંથળી (5) ભેંસાણ (6) વિસાવદર (7) કેશોદ (8) મેંદરડા (9) માંગરોળ (10) માણિયા-હઠિના
12.	ડાંગ	આહવા	(1) આહવા (2) વધઈ (3) સુખીર
13.	તાપી	વારા	(1) વારા (2) સોનગઢ (3) ઉચ્છલ (4) નિજર (5) વાલોડ
14.	દાહોદ	દાહોદ	(1) દાહોદ (2) લીમખેડા (3) દેવગઢભારિયા (4) ગરબાડા (5) ધાનપુર (6) ઝાલોદ (7) ફેટેપુર (8) સંજેલી
15.	દેવભૂમિ દ્વારકા	ખંભાળિયા	(1) ખંભાળિયા (2) ઓખામંડળ (દ્વારકા) (3) ભાષાવડ (4) કલ્યાણપુર
16.	નર્મદા	રાજપીપળા	(1) રાજપીપળા (નાદોદ) (2) તિલકવાડા (3) દેણિયાપાડા (4) સાગભારા (5) ગરુડેશ્વર
17.	નવસારી	નવસારી	(1) નવસારી (2) જલાલપોર (3) ચીખલી (4) ગણદેવી (5) વાંસદા (6) ખેરગામ
18.	પંચમહાલ	ગોધરા	(1) ગોધરા (2) શહેરા (3) મોરવા હડ્ડ (4) ધોંબા (5) કાલોલ (6) હાલોલ (7) જાંબુધોડા
19.	પાટણ	પાટણ	(1) પાટણ (2) સાંતલપુર (3) રાધનપુર (4) સમી (5) ચાણસ્મા (6) હારીજ (7) સિદ્ધપુર (8) શંખેશ્વર (9) સરસ્વતી
20.	પોરબંદર	પોરબંદર	(1) પોરબંદર (2) રાણાવાવ (3) કુતિયાણા
21.	બાનાસકાંઠા	પાલનપુર	(1) પાલનપુર (2) વાવ (3) થરાદ (4) ધાનેરા (5) ડીસા (6) ટિયોદર (7) કાંકરેજ (8) દાંતા (9) વડગામ (10) અમીરગઢ (11) દાંતીવાડા (12) ભાબર (13) લાખણી (14) સૂર્યગામ
22.	બોટાદ	બોટાદ	(1) બોટાદ (2) ગઢા (3) બરવાળા (4) રાણપુર

ક્રમ	જિલ્લો	જિલ્લામથક	તાલુકા
23.	ભરૂચ	ભરૂચ	(1) ભરૂચ (2) આમોદ (3) અંકલેશ્વર (4) વાગરા (5) હાંસોટ (6) જંબુસર (7) ઝડિયા (8) વાલિયા (9) નેત્રંગ
24.	ભાવનગર	ભાવનગર	(1) ભાવનગર (2) વલભીપુર (3) ઉમરાળા (4) શિહોર (5) ઘોધા (6) ગારિયાધાર (7) પાલિતાણા (8) તળાજા (9) મહુવાન (10) જેસર
25.	મહીસાગર	લુણાવાડા	(1) લુણાવાડા (2) કડાળા (3) ખાનપુર (4) સંતરામપુર (5) બાલાસિનોર (6) વીરપુર
26.	મહેસાણા	મહેસાણા	(1) મહેસાણા (2) સતલાસાણા (3) ખેરાલુ (4) વડનગર (5) વિસનગર (6) વિજાપુર (7) કડી (8) બહુચરાજ (9) ઊંઝા (10) ગોઆરિયા (11) જોટાણા
27.	મોરબી	મોરબી	(1) મોરબી (2) માળિયા-મિયાણા (3) વાંકાનેર (4) ટંકારા (5) હળવદ
28.	રાજકોટ	રાજકોટ	(1) રાજકોટ (2) પડધરી (3) લોધિકા (4) કોટા-સાંગણી (5) જસદણ (6) ગોડલ (7) જામકડોરણા (8) ઉપલેટા (9) જેતપુર (10) ઘોરાજ (11) વીંછિયા
29.	વડોદરા	વડોદરા	(1) વડોદરા (2) સાવલી (3) વાઘોડિયા (4) પાદરા (5) કરજણ (6) શિનોર (7) ડાખોઈ (8) તેસર
30.	વલસાડ	વલસાડ	(1) વલસાડ (2) પારડી (3) ધરમપુર (4) ઉમરગામ (5) કપરાડા (6) વાપી
31.	સાબરકાંઠા	હિમતનગર	(1) હિમતનગર (2) ખેડબ્રહા (3) વિજયનગર (4) ઈડર (5) પ્રાંતિજ (6) વડાલી (7) તલોદ (8) પોશીના
32.	સુરત	સુરત	(1) સુરત સિટી (2) ચોયચી (3) ઓલપાડ (4) કામરેજ (5) માંગરોળ (6) માંડવી (7) ઉમરપાડા (8) બારડોલી (9) મહુવા (10) પલસાણા
33.	સુરેન્દ્રનગર	સુરેન્દ્રનગર	(1) વઢવાણ (2) લીલીદી (3) સાયલા (4) ચોટીલા (5) મૂળી (6) પ્રાંગધા (7) દસડા (8) લખતર (9) ચૂડા (10) થાનગઢ

[નોંધ : નવા રચાયેલા જિલ્લા અને તાલુકા ઘાટા અનુસારે દર્શાવ્યા છે.]

5. જિલ્લા, વિસ્તાર (ક્ષેત્રફળ), વસ્તી, જાતિપ્રમાણ અને વસ્તીગીયતા

ક્રમ	જિલ્લો	ક્ષેત્રફળ: ચો કિમીમાં	કુલ વસ્તી	પુરુષો	મહિલાઓ	જાતિપ્રમાણઃ 1000 પુરુષ- દીઠ મહિલા	વસ્તીગીયતા: એક ચો કિમી- દીઠ વિક્ષિત
	ભારત	32,87,263	1,21,01,93,422	62,37,24,248	58,64,69,174	940	382
24.	ગુજરાત	1,96,024	6,03,83,628	3,14,82,282	28,901,346	918	308
1.	અમદાવાદ	7,170	70,45,314	36,90,970	33,54,344	903	983
2.	અમરેલી	7,397	15,13,614	7,70,651	7,42,963	964	205
3.	અરાવલી	3,217	10,51,746	5,42,138	5,09,608	940	327
4.	આણંદ	2,941	20,90,276	10,88,253	10,02,023	921	711
5.	કર્ણા	45,652	20,90,313	10,96,343	9,93,970	907	046
6.	ખેડા	3,667	20,48,861	10,57,750	9,91,111	937	559
7.	ગાંધીનગર	2,163	13,87,478	7,22,459	6,65,019	920	641
8.	ગીરસોમનાથ	3,754	12,36,783	6,36,861	5,99,922	942	329
9.	છોટા ઉદ્દેપુર	3,237	10,22,185	5,31,282	4,90,903	924	316
10.	જામનગર	8,441	14,64,411	7,55,631	7,08,780	938	173
11.	જૂનાગઢ	5,092	15,05,508	7,71,265	7,34,243	952	296
12.	ડાંગ	1,764	2,26,769	1,12,976	1,13,793	1,007	129
13.	તાપી	3,435	8,06,489	4,02,398	4,04,091	1,004	235
14.	દાહોદ	3,646	21,26,558	10,70,843	10,55,715	986	583
15.	દેવભૂમિ દારકા	5,694	6,94,719	3,60,332	3,34,387	928	122

ક્રમ	જિલ્લો	ક્ષેત્રફળ: ચો કિમીમાં	કુલ વસ્તી	પુરુષો	મહિલાઓ	જાતિપ્રમાણઃ 1000 પુરુષ- દીઠ મહિલા	વસ્તીગીયતા: એક ચો કિમી- દીઠ વ્યક્તિ
16.	નર્મદા	2,755	5,90,379	3,01,270	2,89,109	960	214
17.	નવસારી	2,209	13,30,711	6,78,423	6,52,288	961	602
18.	પંચમહાલ	3,272	16,30,758	8,38,436	7,92,322	945	498
19.	પાટણ	5,730	13,42,746	6,94,062	6,48,684	935	234
20.	પોરબંદર	2,298	5,86,062	3,00,967	2,85,095	947	255
21.	બનાસકાંદા	10,757	31,16,045	16,09,148	15,06,897	936	290
22.	બોટાદ	2,564	6,52,556	3,40,405	3,12,151	917	255
23.	ભરૂચ	6,527	15,50,822	8,05,945	7,44,877	924	238
24.	ભાવનગર	8,334	23,88,291	12,36,816	11,51,475	931	287
25.	મહીસાગર	2,500	10,07,582	5,19,105	4,88,477	941	403
26.	મહેસાણા	4,384	20,27,727	10,53,337	9,74,390	925	462
27.	મોરબી	4,871	10,07,954	5,22,256	4,85,698	930	207
28.	રાજકોટ	7,550	29,61,338	15,39,157	14,22,181	924	392
29.	વડોદરા	4,312	31,35,383	16,21,191	15,14,192	934	727
30.	વલસાડ	3,035	17,03,068	8,84,064	8,19,004	926	561
31.	સાબરકાંદા	4,173	13,75,600	7,05,436	6,70,164	950	330
32.	સુરત	4,212	60,79,231	33,99,742	26,79,489	788	1,376
33.	સુરેન્દ્રનગર	9,271	15,86,351	8,22,370	7,63,981	929	171

6. એક લાખથી વધુ વસ્તીવાળાં શહેરો

ક્રમ	શહેર	વસ્તી (ઈ. સ. 2011 મુજબ)	ક્રમ	શહેર	વસ્તી (ઈ. સ. 2011 મુજબ)
1.	અમદાવાદ	63,52,254	17.	મહેસાણા	1,90,189
2.	સુરત	45,85,367	18.	ભુજ	1,87,279
3.	વડોદરા	18,17,191	19.	વેરાવળ	1,84,855
4.	રાજકોટ	13,90,933	20.	અમરેલી	1,78,059
5.	ભાવનગર	6,06,282	21.	વલસાડ	1,70,235
6.	જામનગર	6,00,411	22.	વાપી	1,63,605
7.	જૂનાગઢ	3,20,250	23.	ગોધરા	1,61,925
8.	ગાંધીનગર	2,92,752	24.	અંકલેશ્વર	1,40,839
9.	આશંકા	2,86,921	25.	પાલનપુર	1,40,344
10.	નવસારી	2,82,753	26.	પાટણ	1,33,744
11.	સુરેન્દ્રનગર	2,53,620	27.	બોટાદ	1,30,302
12.	ગાંધીધામ	2,48,705	28.	દાહોદ	1,30,255
13.	મોરબી	2,46,008	29.	જેતપુર (નવાગઢ)	1,18,550
14.	નડીયાદ	2,25,132	30.	ગોડલ	1,12,064
15.	ભરૂચ	2,24,210	31.	રીસા	1,11,149
16.	પોરબંદર	2,17,307			

2. ગુજરાત : ભૂગોળ

1. સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર

સ્થાપના : સ્વતંત્ર ભારતના ભાષાવાર રાજ્યોની પુનઃર્યનાના કાર્યક્રમ હેઠળ 1 મે, 1960ના રોજ 'બૃહદ મુંબઈ' રાજ્યમાંથી 'ગુજરાત' રાજ્યની સ્થાપના થઈ.

સ્થાન : ભારતના પશ્ચિમ ભાગમાં, અરબ સાગરના કિનારે

અક્ષાંશ : $20^{\circ} 1' \text{ થી } 24^{\circ} 7'$ ઉત્તર અક્ષાંશ

દેખાંશ : $68^{\circ} 4' \text{ થી } 74^{\circ} 4'$ પૂર્વ દેખાંશ

કુક્કવૃતા : રાજ્યના ઉત્તર ભાગમાંથી (પ્રાંતિક અને હિમતનગર વચ્ચેથી) પસાર થાય છે.

કટિબંધ : રાજ્યના દક્ષિણાં મોટા ભાગનો વિસ્તાર ઉષ્ણ કટિબંધમાં તથા ઉત્તરનો ભાગ સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં

ક્ષેત્રફળ : 1,96,024 ચોરસ કિમી

ઉત્તર-દક્ષિણ લંબાઈ : 590 કિમી

પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ : 500 કિમી

સીમા : ઉત્તર સરહદે કચ્છનું મોટું રણ અને પાડિસ્તાન સાથેની આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ, ઈશાન સરહદે રાજ્યસ્થાન, પૂર્વ સરહદે મધ્ય પ્રદેશ, આજિન અને દક્ષિણ સરહદે મહારાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમ સરહદે અરબ સાગર

દરિયાઈ સીમા : 1,600 કિમી

અભાત : પશ્ચિમે કોરીનાળ અને કચ્છનો અખાત તથા દક્ષિણો ભંભાતનો અખાત

મહાબંદર : કડલા (મુક્ત વ્યાપારક્ષેત્ર)

મધ્યમ કષ્ટાનાં બંદરો : માંડવી, નવલખી, બેડી, ઓખા, પોરબંદર, વેરાવળ, ભાવનગર, સિક્કા, સલાયા, મગદલા, વાડીનાર, પીપાવાવ, દહેજ અને મુન્દા

આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથક : અમદાવાદ

અન્ય હવાઈ મથકો : રાજકોટ, ભુજ, જામનગર, ભાવનગર, વડોદરા, કેશોદ, પોરબંદર, સુરત, કડલા

રેલવે માર્ગ : 5,696 કિમી

સાડક માર્ગ : 72,165 કિમી

ઔદ્યોગિક વસાહતો : 263

2. ભૂપૃષ્ઠ

સીરિયામાંથી આવીને વસેલી 'ગુજર' જાતિના નામ પરથી આ પ્રદેશને 'ગુજરાત' નામ મળ્યું હશે એમ માનવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતના વિવિધ ભાગો નીચેનાં નામે ઓળખાતા હતા:

- (1) 'આનર્તી': તળગુજરાતનો ઉત્તરનો ભાગ
- (2) 'લાટ': હાલના ગુજરાતનો મધ્ય અને દક્ષિણનો ભાગ
- (3) 'સુરાષ્ટ્ર': હાલના સૌરાષ્ટ્રનો દ્વિપકલ્પીય ભાગ

ભૂપૃષ્ઠ : ભૂપૃષ્ઠની દઢ્ઢિએ ગુજરાતના ચાર વિભાગો છે:

(1) ગુજરાતનો દરિયાકિનારો તથા રણવિસ્તાર, (2) ગુજરાતના મેદાનો, (3) સૌરાષ્ટ્રનો ઉચ્ચપ્રદેશ અને (4) ગુજરાતના કુંગરાળ પ્રદેશો.

(1) ગુજરાતનો દરિયાકિનારો તથા રણવિસ્તાર : દરિયાકિનારો : ગુજરાતને સૌથી વધુ લાંબો દરિયાકિનારો મળ્યો છે. ભારતના કુલ દરિયાકિનારાનો આશરે ગ્રીજે ભાગ ગુજરાત ધરાવે છે. દમણગંગા

અને તાપી વચ્ચેનો દરિયાકિનારો ક્ષારીય કાદવકીયડાળો બનેલો છે. 'સુવાલીની ટેકરીઓ'ને નામે ઓળખાતો તાપીનો ઉત્તર કિનારો રેતાળ ટેકરીઓનો બનેલો છે. તાપીથી ભંભાત સુધીનો કિનારો ખાંચાખુંચીવાળો અને કાદવકીયડાળો છે. ભંભાતના અખાતમાં અલિયાબેટ અને પીરમ બેટ છે. ભાવનગર નજીક સુલતાનપુર અને જેગરી બેટ છે. દક્ષિણ સૌરાષ્ટ્રના કિનારે દીવ, સિમાલ અને સવાઈ બેટ છે. માણસવદરી નવીબંદર સુધીનો ભાગ 'ઘેડ' તરીકે ઓળખાય છે. સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચિમ કિનારે બેટ દ્વારકા, નોરા બેટ અને ભેડા બેટ છે. બેટ દ્વારકાથી કચ્છના નાના રણ સુધીનો કિનારો ખાંચાખુંચીવાળો અને ક્ષારીય કાદવકીયડાળો છે. જામનગર અને દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લામાં આવેલા પરવાળાના પિરોટન ટાપુ પ્રખ્યાત છે. કચ્છનો 10થી 13 કિમી પહોળો પશ્ચિમ તથા દક્ષિણનો કિનારો કાદવકીયડાળો છે. અહીં કેટલીક જગ્યાએ 'લગૂન' સરોવરની રચના થઈ છે.

રણવિસ્તાર : કચ્છની ઉત્તરે મોટું રણ અને મધ્યમાં નાનું રણ છે, જેનું ક્ષેત્રફળ 27,200 ચોરસ કિમી છે. કચ્છના મોટા રણમાં પરછિમ, ખદીર, બેલા અને બાવડાના ઊંચા ભૂમિભાગો આવેલા છે.

(2) ગુજરાતના મેદાનો : (i) ઉત્તર ગુજરાતનું મેદાન : સાબરમતી અને બનાસ નદીઓએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાન બન્યું છે. આ મેદાન મહેસાણા, પાટણ, સાબરકાંઠા, અરાવલી અને બનાસકાંઠા જિલ્લાના વિસ્તારમાં પથરાયેલું છે. બનાસકાંઠા જિલ્લાની પશ્ચિમે આવેલો અર્ધ રણવિસ્તાર 'ગોઢ' તરીકે ઓળખાય છે.

(ii) મધ્ય ગુજરાતનું મેદાન : ઓરસંગ, બાદર, વિશ્વામિત્રી, મહી, શેડી, મહોર, વાત્રક અને સાબરમતી નદીએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાન બન્યું છે. આ મેદાન વડોદરા, આંણંદ, જેડા, અરાવલી, મહીસાગર, ગાંધીનગર અને અમદાવાદ જિલ્લાના વિસ્તારમાં પથરાયેલું છે. વાત્રક અને મહી નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ 'ચચોતર' તરીકે ઓળખાય છે. ચચોતરની વાયવ્યમાં અમદાવાદના મેદાનમાં થલતેજ અને જોધપુરની રેતીની બનેલી ગોળ માથાવાળી ટેકરીઓ છે. મધ્ય ગુજરાતનું મેદાન ફણ્ટુપ હોવાથી ખેતી માટે ઉત્તમ ગણાય છે.

(iii) દક્ષિણ ગુજરાતનું મેદાન : દમણગંગા, પાર, ઔરંગા, અંબિકા, પૂર્ણા, મીઠોળા, તાપી, કીમ અને નર્મદા નદીએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાન બન્યું છે. આ મેદાન વલસાડ, નવસારી, સુરત, તાપી, નર્મદા અને ભરુચ જિલ્લાના વિસ્તારમાં પથરાયેલું છે. આ મેદાન 'પૂરના મેદાન' તરીકે ઓળખાય છે.

(4) સૌરાષ્ટ્રનો ઉચ્ચપ્રદેશ : આ ઉચ્ચપ્રદેશ બેસાદના અનિકૃત ખડકનો બનેલો છે. આ ઉચ્ચપ્રદેશમાં ગિરનાર, ચોટીલો, બરડો, શાનુજ્ય વગેરે કુંગરો છે. ઉત્તરની માંડવની ટેકરીઓ અને દક્ષિણની ગીરની ટેકરીઓ મધ્યમાં આવેલા સાંકડા, ઊંચા વિસ્તાર દ્વારા જેડામેલી છે.

(5) ગુજરાતના કુંગરાળ પ્રદેશો : (i) તળગુજરાતના કુંગરાળ પ્રદેશો : દાંતા અને પાલનપુર નજીકની ટેકરીઓ 'જેસોરની ટેકરીઓ' તરીકે તેમજ ખેડબ્રહ્મા, ઈડર અને શામળાજ નજીકની ટેકરીઓ 'આરાસુરની ટેકરીઓ' તરીકે ઓળખાય છે. મધ્ય ગુજરાતમાં પાવાગઢ અને રતનમહાલાની ટેકરીઓ છે. પાવાગઢ 936.2 મીટર ઊંચો છે. નર્મદાની દક્ષિણ રાજ્યપણાની ટેકરીઓ છે. તાપીની દક્ષિણ સાતમાળા (સંઘાડિ)

પર્વતોના ભાગરૂપ આવેલી ટેકરીઓ છે. ડાંગ જિલ્લાનું સાપુતારા (960 મીટર) ગુજરાતનું એકમાત્ર ગિરિમથક છે. વલસાડ જિલ્લામાં પારનેરાની ટેકરીઓ આવેલી છે.

(ii) કચ્છનો દુંગરાળ પ્રદેશ: કચ્છમાં ઉત્તર ધાર, મધ્ય ધાર અને દક્ષિણ ધાર એમ ત્રણ હારમાળાઓ આવેલી છે. ઉત્તર ધારમાં કાળો (437.08 મીટર), ગારો, ખડિયો વગેરે દુંગરો છે. મધ્ય ધાર લખપતથી વાગડ વચ્ચે આવેલી છે. આ હારમાળામાં ધીણોધર (388 મીટર), ભૂજિયો, લીલિયો વગેરે દુંગરો છે. દક્ષિણની ધાર પાંઢ્રો તેમજ માતાના મઠથી શરૂ થઈ પૂર્વમાં અંજાર સુધી ફેલાયેલી છે. એમાં ઉભિયા (274 મીટર) અને ઝુરા (316 મીટર) દુંગરો આવેલા છે. ભુજની વાયવ્યે વરાર (349 મીટર) દુંગર છે. વાગડના મેદાનમાં કંથકોટના દુંગરો આવેલા છે. કચ્છમાં સમુદ્રકિનારાની નજીકનાં મેદાનો 'કંઠીના મેદાન' તરીકે ઓળખાય છે.

(iii) સૌરાષ્ટ્રનો દુંગરાળ પ્રદેશ: ઉત્તરની માંડવની ટેકરીઓમાં ઊચામાં ઊચ્ચ શિખર ચોટીલા (437.1 મીટર) છે. દક્ષિણની ગીરની ટેકરીઓમાં સરકલા (643 મીટર) સૌથી ઊંચી ટેકરી છે. જૂનાગઢ પાસેનો ગિરનાર (1153.2 મીટર) ગુજરાતનો સૌથી ઊંચો પર્વત છે. તેનું શિખર ગોરખનાથ (1117 મીટર) ગુજરાતનું સૌથી ઊચ્ચ શિખર છે. પાલિતાણા નજીક શર્વંજય (697.5 મીટર), ભાવનગરની ઉત્તરમાં ખોખરા તથા તળાજના દુંગરો, પોરબંદર નજીક બરડો, મહુવાની ઉત્તરે લોંગડી વગેરે સૌરાષ્ટ્રના અગત્યના દુંગરો છે. સૌરાષ્ટ્રમાં શેર્વંજુ અને ભાદર નદીનાં મેદાનો, ધોઘણાનું મેદાન અને મોરબીનાં મેદાનો અજિન્કૃત ખડકોમાંથી છૂટા પડેલા કંપના નિક્ષેપણથી બનેલા છે.

3. પર્વત - શિંખર

દ્વાત્રેય: ગિરનાર (જિ. જૂનાગઢ)	કાળો (જિ. કચ્છ)
સાપુતારા (જિ. ડાંગ)	ભૂજિયો (જિ. કચ્છ)
રતનમહાલ (જિ. દાહોદ)	નખત્રાણા (જિ. કચ્છ)
પાવાગઢ (જિ. પંચમહાલ)	ઓસમ (જિ. રાજકોટ)
ગીરની ટેકરીઓ (જિ. અમરેલી, ગીરસોમનાથ અને જૂનાગઢ)	ચોટીલો (જિ. સુરેન્દ્રનગર)
બરડો (જિ. પોરબંદર)	શર્વંજય (જિ. ભાવનગર)
સત્તિયાદેવ (જિ. જામનગર)	શિહોર (જિ. ભાવનગર)
ધીણોધર (જિ. કચ્છ)	ઈડર (જિ. સાબરકાંઠા)
ખડિર (જિ. કચ્છ)	આરાસુર (જિ. બનાસકાંઠા)
ખાવડા (જિ. કચ્છ)	તારંગા (જિ. મહેસાણા)
લખપત (જિ. કચ્છ)	રાજપીપળાની ટેકરીઓ (જિ. નર્મદા)

4. આલોહવા

ગુજરાત મોસમી આભોહવાવાળો પ્રદેશ છે. રાજ્યના ઉત્તર ભાગમાંથી કર્કવૃત પસાર થાય છે. અહીં કચ્છ, પાટણ અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં રણપ્રદેશો છે. ગુજરાતના વિશિષ્ટ આકારને લીધે આભોહવામાં વૈવિધ્ય છે. દરિયાકિનારાના પ્રદેશોમાં દરિયાઈ આભોહવા અનુભવાય છે.

અતુઓ: (1) શિયાળો: ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી માસ દરમિયાન ગુજરાતમાં તાપમાન નીચું રહે છે. આન્યુઆરી માસ સૌથી ઠોડો હોય

છે. દરિયાઈ લહેરોની અસરના પરિણામે દક્ષિણ ગુજરાતમાં તાપમાન વધુ નીચું જતું નથી. દિમાલયમાં હિમવર્ષ થતાં સમગ્ર ગુજરાતમાં સખત ઠીનો અનુભવ થાય છે. ક્યારેક હિમ પણ પડે છે. ક્યારેક શિયાળામાં થોડો વરસાદ પણ પડે છે, જેને 'માવઠ' કહે છે. ગુજરાતનો શિયાળો આરોગ્યપ્રદ અને ખુશનુમા છે.

(2) ઉનાળો: માર્ગથી મે માસ દરમિયાન ગુજરાતમાં તાપમાન ઊચું રહે છે. મે માસ સૌથી વધુ ગરમ હોય છે. દરિયાકિનારાના પ્રદેશમાં ઉનાળો પ્રમાણમાં ઓછો ગરમ રહે છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં ક્યારેક 'લૂ'ની પરિસ્થિતિ પણ અનુભવાય છે. ગુજરાતનો ઉનાળો ગરમ અને સૂકો છે.

(3) ચોમાસું: જૂનથી સપેન્ભરનો સમયગાળો 'ચોમાસાની ઝતુ' છે. ગુજરાતમાં ઘણોખરો વરસાદ જુલાઈ અને આગસ્ટમાં પડે છે. ચોમાસાની ઝતુ દરમિયાન અરબ સાગર પરથી આવતા વંટોળ ભારે નુકસાન કરે છે. ગુજરાતમાં મોસમી પવનો દ્વારા મળતો વરસાદ ઘણી અનિયમિતતાઓ અને અનિશ્ચિતતાઓ ધરાવતો હોવાથી કેટલીક વાર અતિવૃદ્ધિ અથવા અનાવૃદ્ધિની પરિસ્થિતિ સર્જય છે. કોઈક વાર સતત સાતથી દસ દિવસ સુધી વરસાદ પડે છે, જેને 'હેલી' કહે છે.

(4) પાછા ફરતા મોસમી પવનોની ઝતુ: ઓક્ટોબર-નવેમ્બરના સમયગાળાને 'ઝતુ' પરિવર્તનનો ગાળો' કહે છે. ઓક્ટોબરની ગરમી લોકોના સ્વાસ્થ્ય પર વિપરીત અસર કરે છે. નવેમ્બરના છેલ્લા સપ્તાહમાં ઠીનો અનુભવ થાય છે.

ગુજરાતમાં વરસાદનું પ્રમાણ અને તેનું વિસ્તરણ:

(i) 100 સેમીથી વધુ: વલસાડ, ડાંગ, નવસારી, સુરત, તાપી, છોટા ઉદ્પુર, ભરુચ, નર્મદા અને વડોદરા જિલ્લાનો પૂર્વનો વિસ્તાર

(ii) 80 થી 100 સેમી સુધી: ભરુચ અને વડોદરા જિલ્લાનો પશ્ચિમનો વિસ્તાર, દાહોદ, પંચમહાલ, આણંદ, મહીસાગર, અરાવલી, ગાંધીનગર, ખેડા અને સાબરકાંઠા જિલ્લાનો વિસ્તાર

(iii) 40 થી 80 સેમી સુધી: અમદાવાદ, ગાંધીનગર, મહેસાણા, પાટણ, બનાસકાંઠા અને સૌરાષ્ટ્રના તમામ જિલ્લાઓ

(iv) 40 સેમીથી ઓછો: બનાસકાંઠા અને પાટણ જિલ્લાનો પશ્ચિમ વિસ્તાર અને સમગ્ર કચ્છ જિલ્લો

5. નાદીઓ અને સરોવર

(1) દક્ષિણ ગુજરાતની નદીઓ: (i) નર્મદા: મધ્ય પ્રદેશના મૈકલ પર્વતમાળાના અમરકંટક (1066 મીટર)માંથી નીકળી ભરુચથી 24 કિમી દૂર ખંભાતાના અભાતને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 1312 કિમી છે, ગુજરાતમાં તેની લંબાઈ 160 કિમી છે. તેનો કુલ જ્ઞાવવિસ્તાર 98,796 ચોરસ કિમી છે. નર્મદા હંફેશ્વર પાસે ગુજરાતના મેદાનમાં પ્રવેશે છે. તાં તેને ઓરસંગ અને કરજણ નદી મળે છે. શુક્લતીર્થ અને ભરુચની વચ્ચે તેને અમરાવતી અને ભૂખી નદી મળે છે. નર્મદાના વહનમાર્ગમાં શુક્લતીર્થ પાસે કબીરવડ અને મુખ પાસે અલિયાબેટ મહાત્વના બેટ છે. નર્મદાના ડિનારે ચાંદોદ, કરનાણી, માલસર, નારેશ્વર અને શુક્લતીર્થ પ્રસિદ્ધ તીર્થસ્થળો છે. દરિયાની ભરતાની અસર નદીમાં 40 કિમી સુધી રહે છે અને 104 કિમી સુધી વહાણવટા માટે ઉપયોગી છે. આ નદી પર નવાગામ પાસે 'સરદાર સરોવર યોજના' સાકાર થઈ છે.

તાપમાન સમગ્ર ગુજરાતમાં પડે છે. ક્યારેક હે છે. ગુજરાતનો રાતમાં તાપમાન દરિયાકિનારાના ઉત્તર ગુજરાતમાં જરાતનો ઉનાંથી

‘ચોમાસાની અતુ’ ગસ્તમાં પડે છે. મતા વંટોળ ભારે તો વરસાદ ધણી થી કેટલીક વાર કોઈક વાર સતત’ કહે છે.

બેબર-નવેમ્બરના કોલેબરની ગરમી વેમ્બરના છંલાલાનો સાથે: સુરત, તાપી, પૂર્વનો વિસ્તાર ડેઢરા જિલ્લાનો ગર, અરાવલી, ગર, મહેસાણા,

જિલ્લાનો

મધ્ય પ્રદેશના નીકળી ભરુચથી કુલ લંબાઈ 720 કિમી છે. તેનો હંકેશ્વર પાસે કરણા ની અને ભૂખી કબીરવડ અને કેનારે ચાંદોદ, તીર્થસ્થળો છે. રહે છે અને પર નવાગામ

(ii) તાપી: મધ્ય પ્રદેશના મહાએવની ટેકરીઓમાં બેતુબ પાસેથી નીકળી સુરત પાસે અરબ સાગરને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 144 કિમી છે. તાપી ‘હરણાફણ’ નામના સ્થળેથી ગુજરાતમાં પ્રવેશે છે. તાપી નદી પર ‘ઉકાઈ’ અને ‘કાકરાપાર’ યોજના છે. દરિયાની ભરતીની અસર નદીમાં 45 કિમી સુધી રહે છે અને 110 કિમી સુધી વાહાણવટા માટે ઉપયોગી છે.

(iii) પૂર્ણા: પીપલનેરના દુંગરમાંથી નીકળી અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 80 કિમી છે. નવસારી પાસે તે બે ફાંટામાં વહેંચાઈ જાય છે.

(iv) અંબિકા: વાંસદાની ટેકરીઓમાંથી નીકળી પૂર્ણાથી 24 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 64 કિમી છે.

(v) ઔરંગા: ધરમપુરના દુંગરમાંથી નીકળી અંબિકાથી 13 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. વલસાડ શહેર ઔરંગા નદી પર આવેલું છે.

(vi) પાર: ઔરંગાથી દક્ષિણે 10 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 80 કિમી છે.

(vii) કોલક: દમણને પારીથી અલગ પાડે છે. દરિયાની ભરતીની અસર 13 કિમી સુધી રહે છે. નદીના પરભમાંથી કાલુ માછલી મળે છે.

(viii) દમણગંગા: ગુજરાતની દક્ષિણ સરહદે આવેલી છે. ચોમાસામાં એમાં ધોડાપૂર આવે છે. દરિયાની ભરતીની અસર 13 કિમી સુધી રહે છે.

(2) મધ્ય ગુજરાતની નદીઓ: (i) સાબરમતી: ઉદયપુર પાસેના ડેઢર સરોવર નજીકીની નીકળી વૌઠાથી આગળ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તે બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, મહેસાણા, ગાંધીનગર, અરાવલી, અમદાવાદ, ખેડા અને આશંક જિલ્લામાં થઈને વહે છે. તેની લંબાઈ 321 કિમી છે. તેને ખારી, વાત્રક, માજમ, ભોગાવો, મેશ્વો, સૂક્ખભાડર, શેઢી, હાથમતી અને અંધલી નદીઓ મળે છે. અમદાવાદ જિલ્લાના વૌઠા પાસે સાત નદીઓનો સંગમ થથો હોવાનું મન્ય છે.

(ii) મહી: મધ્ય પ્રદેશના અંજેરા પાસેથી નીકળી રાજસ્થાનના વાંસવાડા જિલ્લામાં થઈ ગુજરાતમાં પ્રવેશે છે અને ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 500 કિમી છે, ગુજરાતમાં તેની લંબાઈ 180 કિમી છે. મહી નદીને અનાસ, પાનમ, મીસરી અને ગળતી નદીઓ મળે છે. દરિયાની ભરતીના કારણે 70 કિમીના પ્રવાહમાં નદીનો પટ વિશાળ બન્યો છે. વહેરા ખાડી પાસે નદીપટ 1 કિમી પણીઓ છે. આથી તે ‘મહીસાગર’ તરીકે ઓળખાય છે. આ નદી પર ‘વણાકબોરી’ અને ‘કડાણા’ યોજના છે.

(3) ઉત્તર ગુજરાતની નદીઓ: (i) બનાસ: રાજસ્થાનના શિરોઝી જિલ્લાના સિરણવાના પલાડમાંથી નીકળી બનાસકાંઠા, પાટણ અને કર્ણ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

(ii) સરસ્વતી: દાંતા તાલુકાના ચોરીના દુંગરમાંથી નીકળી શિદ્ધપુર, પાટણ અને કર્ણ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

(iii) રૂપેશ: બનાસકાંઠા, મહેસાણા, પાટણ અને કર્ણ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

(4) સૌરાષ્ટ્રની નદીઓ: સૌરાષ્ટ્રની નદીઓ મધ્યના દુંગરાળ પ્રદેશમાંથી નીકળી ચારેય બાજુ નિજ્યાકારે વહે છે.

(i) ભાદર: આ નદી જસદાથી ઉત્તરે આવેલા આશંકદુરના ઉચ્ચપ્રદેશમાંથી નીકળી નવીબંદર પાસે અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 194 કિમી છે. કરનળ, વાંસાવડી, ગોંડળી, ઉતાવળી, ફોકણ, મોજવેણુ, મીણસર અને ઓઝત નદીઓ તેને મળે છે. આ નદી પર જસદા, આટકોટ, નવાગઢ, ધોરાજી, ઉપલેટા, ગણોંદ અને નવીબંદર શહેરો આવેલા છે. જેતપુર નજીક લીલાખા અને નવાગામ પાસે ભાદર બંધ બંધાયો છે.

(ii) શેત્રંજી: ગીરની ધૂરી ટેકરીમાંથી નીકળી સુલતાનપુર પાસે ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની લંબાઈ 173 કિમી છે. તેને ગાગડિયો નદી મળે છે. ધારી નજીક ખોડિયાર માતાના સ્થાનક પાસે અને પાલિતાણા નજીક રાજસ્થાની પાસે બંધો બંધાયા છે.

(iii) વઠવાણ ભોગાવો: આ નદી ચોટીલા તાલુકાના નવાગામ પાસેના દુંગરમાંથી નીકળી ચોટીલા, સાયલા, મૂળી અને વઠવાણ પાસેથી પસાર થઈ નળ સરોવરને મળે છે. તેની લંબાઈ 101 કિમી છે. આ નદી પર ગૌતમભગ પાસે ‘નાયકા’ અને સુરેન્દ્રનગર પાસે ‘ઘોળીધજા’ નામના બંધ છે.

(iv) લોંબદી ભોગાવો: ચોટીલા તાલુકાના ભીમોરાના દુંગરમાંથી આ નદી નીકળે છે. તેની લંબાઈ 113 કિમી છે. સાયલા તાલુકાના થોરિયાળી ગામ પાસે આ નદી પર બંધ બંધાયો છે.

(v) મચ્છુ: આ નદી ચોટીલા તાલુકાના આશંકદુર-ભાડલા ગામ પાસેથી નીકળી વાંકાનેર અને મોરબી શહેર પાસેથી પસાર થઈ માળિયા (મિયાણા) પાસે કચ્છના નાના રણમાં સમાઈ જાય છે. તેની લંબાઈ 113 કિમી છે.

(vi) સૂક્ખભાદર: ચોટીલા પાસેના દુંગરમાંથી નીકળી ધંધુકા પાસે થઈ ધોલેરા નજીક ખંભાતના અખાતને મળે છે.

(vii) ઘેલો: આ નદી કુલજર નજીકના ઉચ્ચપ્રદેશમાંથી નીકળી ઘેલા સોમનાથ, ગઢા, અડતાળા, નવાગામ અને વલભીપુર થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની લંબાઈ 90 કિમી છે.

(viii) કાણુભાર: સમદ્ધિયાળા નજીક રાયપુરના દુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતમાં ભાવનગરની ખાડીને મળે છે. તેની લંબાઈ 95 કિમી છે.

આ ઉપરાંત રંધોળી, માલણા, ધાતરવડી, રાવળ, મધુંદી, શિંગવડો, હિરણ્ય, સની, સાસોઈ, નાગમતી, ઊંડ, બ્રાહ્મણી અને ફાલ્કુ નાની નદીઓ છે.

(5) કચ્છની નદીઓ: ભિત્તિ, નૈયરા, ખારી, ભૂખી, કનકાવતી અને રૂક્માવતી મુખ્ય નદીઓ છે. આ નદીઓ દક્ષિણ તરફ વહી કચ્છના અખાતને મળે છે. ચોમાસા સિવાય આ નદીઓ સૂકી રહે છે.

નળ સરોવર: નળ સરોવર કચ્છના નાના રણ અને ખંભાતના અખાતને જોડતી નીચી ભૂમિના પ્રદેશમાં આવેલું છે. નળ સરોવરની લંબાઈ 32 કિમી અને પછોળાઈ 6.5 કિમી છે. તેનું ક્રેફ્ટણ 120.82 ચોરસ કિમી છે. તેની ઊંડાઈ 5થી 8 મીટર છે. તેનું પાણી ચોમાસામાં મીઠુ હોય છે, પરંતુ તળિયાના ક્ષારને લીધે તરત જ ખારું થઈ જાય છે. નળ સરોવરમાં નાના નાના ટાપુઓ આવેલા છે. તેમાં પાનવડ સૌથી મોટો ટાપુ છે. અહીં શિયાળામાં દુનિયાના દૂર દૂરના પ્રદેશમાંથી જાતજાતનાં અનેક પક્ષીઓ આવે છે. આ પક્ષીઓને જોવા તથા સહેલગાહ માણવા પ્રવાસીઓ અહીં આવે છે. નળ સરોવરના વિસ્તારને અભ્યારણ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે.

6. નાઈકિનારે વસેલાં શહેરો

નદી	શહેર	નદી	શહેર
મશ્યુ : વાંકાનેર, મોરબી		પૂર્ણા : નવસારી	
ગોંડલી : ગોંડલ		સાબરમતી : ગાંધીનગર, અમદાવાદ,	
ગોમતી : લાંકા		મહુદી	
ભોગાવો : વઢવાડા, સુરેન્દ્રનગર		પુષ્પાવતી : મોઢેરા	
ગોમતી : ડાકોર		નર્મદા : ભરૂચ, ચાંદોદ	
સરસ્વતી : સિદ્ધપુર		ઔરંગા : વલસાડ	
હાથમતી : હિમતનગર		તાપી : સુરત	
મેશ્વરો : શામળાજ		વિશ્વામિત્રી : વડોદરા	
માજુમ : મોડાસા		વાત્રક : મહેમદાવાદ	
હિરણ્ય, કપિલા અને સરસ્વતી : સોમનાથ			

7. અગત્યની સિંચાઈ યોજનાઓ

(1) કાકરાપાર અને ઉકાઈ યોજના : તાપી નદી પર સુરત નજીક કાકરાપાર ગામ પાસે 621 મીટર લાંબો અને 14 મીટર ઊંચો તથા સુરતથી 175 કિમી ઉપરવાસમાં ઉકાઈ પાસે 7921 મીટર લાંબો અને 69 મીટર ઊંચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ યોજનાથી 2.13 લાખ હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે અને 300 મેગાવોટ જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે.

(2) વણાકબોરી અને કડાણા યોજના : મહી નદી પર મહીસાગર જિલ્લાના વણાકબોરી ગામ પાસે 796 મીટર લાંબો અને 21 મીટર ઊંચો તથા કડાણા ગામ પાસે 1430 મીટર લાંબો અને 58 મીટર ઊંચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ યોજનાથી 1.86 લાખ હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે અને 240 મેગાવોટ જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે.

(3) ધરોઈ યોજના : સાબરમતી નદી પર મહેસાણા જિલ્લાના ખેરાલુ તાલુકાના ધરોઈ ગામ પાસે 1211 મીટર લાંબો-પાકો તથા 5028 મીટર લાંબો-કાચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધની ઊંચાઈ 44 મીટર છે. આ યોજનાથી 82,700 હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.

સાબરમતી નદી પર અમદાવાદના વાસણા ગામ પાસે 583 મીટરની લંબાઈનો એક આડબંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.

(4) દાંતીવાડા યોજના : બનાસ નદી પર બનાસકાંઠા જિલ્લામાં દાંતીવાડા ગામ પાસે 325 મીટર લાંબો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ યોજનાથી 59,895 હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.

(5) શેત્રુંજી યોજના : શેત્રુંજી નદી પર ભાવનગર જિલ્લાના રાજસ્થાની ગામ પાસે 770 મીટર લાંબો-પાકો બંધ અને 2918 મીટર લાંબો-કાચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધની ઊંચાઈ 31 મીટર છે. આ યોજનાથી 57,060 હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.

(6) નર્મદા યોજના : નર્મદા નદી પર નવાગામથી 5.6 કિલોમીટર ઉપરવાસમાં આ બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. 1210.02 મીટરની લંબાઈવાળા આ બંધનું 121.92 મીટર સુધીનું બાંધકામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. આ બંધથી રચાયેલા સરોવરનું નામ 'સરદાર સરોવર' રાખવામાં આવ્યું છે. આ સરોવરની લંબાઈ આશરે 205 કિમી અને પહોળાઈ 16 કિમી છે. આ યોજનાની મુખ્ય નહેર 485 કિમી લાંબી, 78 મીટર પહોળી અને 16 મીટર ઊંચી છે. આ મુખ્ય નહેરમાંથી 2585 કિમી લાંબી શાખા નહેર, 5112 કિમી લાંબી વિશાખા નહેર, 18,413 કિમી લાંબી પ્રશાખા નહેર અને 48,058 કિમી લાંબી પ્ર-પ્રશાખા નહેર તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ નહેર પર 1500 કિમી લાંબી ડિસ્ટ્રિબ્યુટરી છે. આ યોજનાથી 1450 મેગાવોટ જળઉતીજીની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ યોજનાથી ગુજરાતમાં 18 લાખ હેક્ટર અને રાજ્યસ્થાનમાં 2.5 લાખ હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે તથા ગુજરાતની 2 કરોડ અને રાજ્યસ્થાનની 15 લાખની વસ્તીને પીવાના પાણીની સુવિધા પ્રાપ્ત થાય છે. આ યોજનાનું 66,000 કિમીનું સિંચાઈ નેટવર્ક પૂર્ણ થયું છે. નર્મદાબંધ સ્થળ રમણીય અને નયનરચ્ચ પર્ફટક સ્થળ તરીકે વિકાસ પામ્યું છે. આ યોજના ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ અને રાજ્યસ્થાન રાજ્ય માટે લાભરૂપ છે.

કુમ
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.

ગુજરાત
કાંપની
રાખી

ભાણન
જબુસર
પદ્ધતિશમ
તથા સુ
સાબર
કાંપના
શાકભા
ગુજરાત

8. બહુહેતુક સિંચાઈ યોજનાઓ

ક્રમ	બંધનું સ્થળ	નદી	જિલ્લો	સિંચાઈ (હેક્ટર)	જળસંચય મહત્વમાં લેવલ (મીટરમાં)	સંગ્રહશક્તિ (મિલિયન ઘનમીટરમાં)	મુખ્ય નહેરની લંબાઈ (કિલોમીટરમાં)
1.	નવાગામ	નર્મદા	નર્મદા	20,80,000	141.05	11,102.57	724.50
2.	ઉકાઈ	તાપી	તાપી	1,58,000	106.95	7,080.00	194.81
3.	કડાણા	મહી	મહીસાગર	89,000	129.09	1,472.64	67.62
4.	ધરોઈ	સાબરમતી	મહેસાણા	82,700	192.82	778.40	5.67
5.	પાનમ	પાનમ	મહીસાગર	20,400	129.58	698.91	24.15
6.	કરાણા	કરાણા	ભરુચ	20,000	117.18	581.07	64.40
7.	દમણગંગા	દમણગંગા	વલસાડ	18,720	81.22	502.06	32.20
8.	દાંતીવાડા	બનાસ	બનાસકાંઠા	59,895	187.24	398.58	77.28
9.	શેત્રુંજી	શેત્રુંજી	ભાવનગર	57,060	56.42	327.29	247.94
10.	ભાદર	ભાદર	રાજકોટ	27,530	119.04	199.09	126.06
11.	સુખી	સુખી	છોટા ઉદ્દેપુર	10,300	150.35	167.17	16.10
12.	સીપુ	સીપુ	બનાસકાંઠા	10,180	189.41	156.01	19.32
13.	વાત્રક	વાત્રક	અરાવલી	9,550	138.57	154.91	24.15
14.	હાથમતી	હાથમતી	સાબરકાંઠા	51,667	183.83	149.05	16.74
15.	મચ્છુ-2	મચ્છુ	મોરબી	5,780	58.28	90.79	16.10
16.	દેવ	દેવ	પંચમહાલ	3,275	91.14	76.49	-
17.	મેશ્વો	મેશ્વો	અરાવલી	28,369	165.85	74.37	48.62
18.	મચ્છુ-1	મચ્છુ	મોરબી	4,625	137.64	68.96	16.10
19.	વણાકબોરી	મહી	મહીસાગર	1,86,000	70.37	61.74	119.14
20.	ઉંડ	ઉંડ	જામનગર	5,800	99.51	65.48	32.20
21.	ગુહાઈ	ગુહાઈ	સાબરકાંઠા	3,230	175.77	61.23	16.10
22.	મુક્તેશ્વર	સરસ્વતી	બનાસકાંઠા	5,840	205.84	56.64	19.32

9. જમીન

ઉદ્ભવકિયા, રંગ, ફળદુપતા વગેરે બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી ગુજરાતની જમીનને નીચેના પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે:

(૧) કંપની જમીન: ગુજરાતના પચાસ ટકા કરતાં વધુ વિસ્તારમાં કંપની જમીન આવેલી છે. કંપ, રેતી અને માટીના પ્રમાણને ધ્યાનમાં રાખી કંપની જમીનને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે:

(૧) નદીના કંપની જમીન: આ જમીનમાં ગોરાટ, ગોરાડુ, ભાડાની અને બેસર જમીનનો સમાવેશ થાય છે. ભરુચ જિલ્લાના જબુસર તાલુકામાં, ખેડા જિલ્લામાં સાબરમતી અને મહી નદી વચ્ચેના પ્રદેશમાં, વડોદરા જિલ્લાના ડાખોઈ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં તથા સુરત જિલ્લાના કેટલાક વિસ્તારમાં ‘ગોરાટ જમીન’ આવેલી છે. સાબરમતીના પૂરના મેદાની પ્રદેશમાં અને નદીઓના ટાપુના પ્રદેશમાં કંપના નિકોષયથી રચાયેલી ‘ભાડાની જમીન’ આવેલી છે. જે ઘઉં, શાકભાજી, સક્કરટેટી અને તહબૂચના વાવેતર માટે અનુકૂળ છે. ઉત્તર ગુજરાત અને મધ્ય ગુજરાતની રેતાળ કંપની જમીન ‘ગોરાડુ જમીન’

તરીકે ઓળખાય છે. આ પ્રકારની જમીન વડોદરા, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ, ગાંધીનગર, સાબરકાંઠા, મહેસાણા, પાટાડા, બનાસકાંઠા જિલ્લામાં આવેલી છે. આ જમીન ઘઉં અને ડાંગરના વાવેતર માટે અનુકૂળ છે. મધ્ય ગુજરાતનો સૌથી ફળદુપ પ્રદેશ ‘ગુજરાતના બગીયા’ તરીકે ઓળખાય છે. ખેડા જિલ્લાની કંપની જમીન ‘બેસર જમીન’ તરીકે ઓળખાય છે. તમાકુના પાક માટે આ જમીન ઉત્તમ ગણાય છે.

(૨) કિનારાની અને મુખત્રિકોણપ્રદેશની કંપની જમીન: કશ્યના કિનારાના વિસ્તારમાં રચાયેલી આ જમીન પર અર્ધસૂકી આબોહવાની અસર છે. દક્ષિણ સૌરાષ્ટ્ર, ભરુચ, સુરત, નવસારી અને વલસાડના કિનારાના પ્રદેશમાં આવી જમીનની રચના થઈ છે. આ જમીન પર મીઠાના કાર અને જિસમ(ચિરોડી)-ની પોપડી આવેલી છે. આથી આ જમીન ખેતી માટે બિનઉપયોગી છે.

(૨) કાળી જમીન: આ જમીન રંગો કાળી છે. પરંતુ તેમાં રહેલાં તત્ત્વોને આધારે તેના રંગમાં તશીવત પડે છે. પંચમહાલ, દાહોદ, મહીસાગર, અરાવલી, છોટા ઉદ્દેપુર, સાબરકાંઠા અને

વડોદરા જિલ્લામાં તથા સૌરાષ્ટ્રમાં મધ્યમ કાળા રંગની જમીન છે. આ જમીનમાં ચૂનાનાં તત્ત્વો અને નાઈટ્રોજનનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. આવી જમીનમાં ડાંગર, મગફળી અને કપાસનું વાવેતર થાય છે. વડોદરા, ભરૂચ, સુરત, નવસારી અને વલસાડ જિલ્લામાં ઘેરા કાળા રંગની જમીન છે. કપાસની ખેતી માટે આ જમીન ઉત્તમ છે. ગુજરાતનો 'કાનમનો કપાસનો પ્રદેશ' આ પ્રકારની જમીન ધરાવે છે.

(3) રેતાળ જમીન: 25° સે કરતાં ઓછા વરસાદવાળા વિસ્તારમાં આ જમીન આવેલી છે. બનાસકંઠા જિલ્લાના વાયવ્ય ભાગમાં, પાટણ અને મહેસાણા જિલ્લાના ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગમાં, સાબરકંઠા, અરાવલી અને મહીસાગર જિલ્લાના દક્ષિણ-પશ્ચિમ ભાગમાં તથા કંચ જિલ્લામાં આ પ્રકારની જમીન આવેલી છે. આ જમીન ખેતી માટે બિનઉપયોગી છે, પરંતુ જો સિંચાઈની સગવડ થાય તો ખેતી થઈ શકે છે.

(4) સ્થાનિક જમીન: ખવાળ અને ઘોવાણની કિયાઓને કારણે 'પડખાઉ જમીન'ની રૂચના થાય છે. આ પ્રકારની જમીન સૌરાષ્ટ્રના બરડાના કુંગાર વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. ભૂપૃષ્ઠ, બંધારણ અને રંગને આધારે સ્થાનિક પ્રદેશથ્યાં આ જમીન 'છેડની જમીન', 'ધારની જમીન', 'ક્યારીની જમીન' વગેરે નામે ઓળખાય છે. સૌરાષ્ટ્રના નીચા ભૂમિ વિસ્તારોમાં તથા જૂનાગઢ જિલ્લાના દક્ષિણ ભાગમાં 'છેડની જમીન' આવેલી છે. આ જમીનમાં ડાંગર અને ફળકણાદિની ખેતી થાય છે. ગીરસોમનાથ, અમરેલી, રાજકોટ અને જૂનાગઢ જિલ્લાના કેટલાક વિસ્તારમાં 'ધારની જમીન' આવેલી છે. આ જમીનમાં મગફળી પુરુણ થાય છે. ખેડા, આણંદ, અમદાવાદ, ગાંધીનગર અને મહેસાણા જિલ્લામાં 'ક્યારીની જમીન' આવેલી છે. આ જમીનમાં ડાંગરની ખેતી થાય છે.

(5) ખાર જમીન: દરિયાકિનારાની જમીન ભરતીના પાણીના ભરાવાને કારણે બગડે છે. ખાર જમીન બનવામાં સૂકી આબોહવા પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અમદાવાદ, મહેસાણા, આણંદ, ગાંધીનગર, ખેડા, ભરૂચ, સુરત, નવસારી, વલસાડ, બનાસકંઠા વગેરે જિલ્લાઓમાં તથા ભાલકંઠા અને નળકંઠાના પ્રદેશમાં તથા સૌરાષ્ટ્રના ભાવનગર, બોટાદ, સુરેન્દ્રનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, રાજકોટ, જામનગર અને કંચ જિલ્લામાં 'ખાર જમીન' આવેલી છે. ગુજરાત સરકાર દ્વારા ખાર જમીન નવસાધ કરી ખેતી ડેઢણ લાવવાના પ્રયાસો થાય છે.

10. ફાયિસંપર્ચિ

ગુજરાતની આશારે 188 લાખ હેક્ટર જમીનમાં ફાયિ-વાવેતર કરવામાં આવે છે.

ધાય પાક: (1) બાજરી: ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દસ્તિએ ગુજરાતમાં બાજરી પ્રથમ નંબરે છે. ગુજરાતમાં બનાસકંઠા, પાટણ, મહેસાણા, સાબરકંઠા, ખેડા, ગાંધીનગર, અમદાવાદ, ભાવનગર, સુરેન્દ્રનગર, અમરેલી, રાજકોટ, ગીરસોમનાથ, જામનગર, અરાવલી, મહીસાગર, બોટાદ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા અને કંચ જિલ્લામાં બાજરીનો પાક લેવાય છે.

(2) જુવાર: આ પાક ઉનાળા અને શિયાળાની એમ બે ઝતુમાં લેવાય છે. ગુજરાતમાં જામનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, સુરેન્દ્રનગર, રાજકોટ, બોટાદ, મહેસાણા, આણંદ, વડોદરા, ભરૂચ અને સુરત જિલ્લામાં જુવારનો પાક લેવાય છે.

(3) ઘઉં: ભાલ વિસ્તારમાં થતા 'ભાલિયા ઘઉં' પ્રભ્યાત છે. ઘઉના વધુ ઉત્પાદન માટે કલ્યાણ, સોના, સોનાલિકા, અરણેજ 624, એન. પી. 872 જેવી જાતોનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં મહેસાણા, ગાંધીનગર, આણંદ, અમદાવાદ, ખેડા, સાબરકંઠા, બનાસકંઠા, મહીસાગર, અરાવલી, મોરબી, ગીરસોમનાથ, અમરેલી, રાજકોટ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં ઘઉનો પાક લેવાય છે.

(4) ડાંગર: ડાંગરનું વધુ ઉત્પાદન મેળવવા માટે સુતરસાળ, સુખવેલ, કમોદ, જીરાસાળ, ગુજરાત 17, મસૂરી, જ્યા, વિજયા, પંખાળી વગેરે જાતોનું ગુજરાતમાં વાવેતર થાય છે. વલસાડ, નવસારી, પંચમહાલ, ભરૂચ, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ, મહીસાગર, બોટાદ, છોટા ઉદેપુર, વડોદરા અને સુરત જિલ્લામાં ડાંગરનો પાક લેવાય છે.

(5) મકાઈ: મકાઈનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન મહીસાગર, અરાવલી, સાબરકંઠા, બનાસકંઠા, દાહોદ, પંચમહાલ, છોટા ઉદેપુર જિલ્લામાં થાય છે.

રોકડિયા પાક: (1) મગફળી: મગફળીના ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દસ્તિએ ગુજરાત, ભારતમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં જૂનાગઢ, રાજકોટ, અમરેલી, પોરબંદર, ગીરસોમનાથ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, બોટાદ, જામનગર અને ભાવનગર જિલ્લામાં મગફળી થાય છે.

(2) કપાસ: ગુજરાતમાં વડોદરા, ભરૂચ (કાનમનો પ્રદેશ), ખેડા, અમદાવાદ, મહેસાણા, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, મોરબી, આણંદ, સુરેન્દ્રનગર અને રાજકોટ જિલ્લામાં કપાસનું ઉત્પાદન વધુ થાય છે. કપાસનું વધુ ઉત્પાદન મેળવવા દેવીરાજ, દેવીતેજ, ગુજરાત 67, સંકર 4 અને 6 જેવી જાતોનું વાવેતર થાય છે.

(3) તમાકુના: તમાકુના ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દસ્તિએ ગુજરાત, ભારતમાં આંધ્ર પદ્ધી બીજું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં તમાકુનું સૌથી વધુ વાવેતર ખેડા (ચરોતરનો પ્રદેશ), વડોદરા, પંચમહાલ, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, આણંદ, દાહોદ, ગાંધીનગર, અમદાવાદ અને મહેસાણા જિલ્લામાં થાય છે. ગુજરાતમાં બીરી ઉદ્યોગ અને છીકડી ઉદ્યોગના વિકસને કારણે તમાકુની માંગ વધુ રહે છે.

(4) શેરી: ગુજરાતમાં સહકારી ધોરણે ખાંડ ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે. ગુજરાતમાં સુરત, નવસારી, નમદા, છોટા ઉદેપુર, તાપી, વલસાડ અને ભરૂચ જિલ્લામાં શેરીનું વાવેતર વધુ થાય છે.

અન્ય પાક: (1) કેળાં: સુરત, વલસાડ, વડોદરા, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, ગીરસોમનાથ, નવસારી, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં.

(2) જામફળ: અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકામાં તથા ભાવનગર અને બોટાદ જિલ્લામાં.

(3) કેરી: વલસાડ, સુરત, ભરૂચ, ખેડા, વડોદરા, આણંદ, મહીસાગર, છોટા ઉદેપુર, ગીરસોમનાથ, અમરેલી, અમદાવાદ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં. ગીરસોમનાથ જિલ્લાના તાલાણા તાલુકામાં ડેસર કેરીનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે.

(4) જીરું: મહેસાણા, પાટણ, બનાસકંઠા, અરાવલી, મહીસાગર, ગાંધીનગર, આણંદ, સાબરકંઠા અને ખેડા જિલ્લામાં. ઊંઝ તાલુકામાં જીરીનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે.

(5) વરિયાળી: મહેસાણા, ખેડા, મહીસાગર, અરાવલી, અમદાવાદ, ગાંધીનગર અને સાબરકાંઠા જિલ્લામાં.

(6) ઈસબગૂલ: મહેસાણા, પાટણ, સાબરકાંઠા અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં.

11. વનસંપત્તિ

ગુજરાતનો વનવિસ્તાર 18,84,600 એકટનો છે. અન્ય રાજ્યોની સરખામણીમાં ગુજરાતનો વનવિસ્તાર ધંડો ઓછો છે. ડાંગ, વલસાડ, નવસારી, સુરત, નર્મદા, તાપી, છોટા ઉદ્દેપુર, પંચમહાલ, ભરૂચ અને દાહોદ જિલ્લાઓમાં રાજ્યનો આશરે 40 ટકા વનવિસ્તાર આવેલો છે. રાજકોટ, જૂનાગઢ, અમરેલી અને ગીરસોમનાથ જિલ્લાના કુંગરાળ પ્રદેશમાં ગીય જંગલો આવેલાં છે.

(1) ભેજવાળાં પાનખર જંગલો: 125 સેમી કરતાં વધુ વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલાં છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, સીસમ, હળદરવો, શીરસ, ટીમરુ, શીમળો, રાયણ, આમળાં, બહેડાં, મહુડો, ખાખરો, ભાંગરો, ધાવડો, ધમન, કેલઈ, કાકડા, ખેર વગેરે વૃક્ષો થાય છે.

(2) સૂકાં પાનખર જંગલો: મધ્યમ વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલાં છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, હળદરવો, શીરસ, ટીમરુ, આમળાં, બહેડાં, મહુડો, ખાખરો, ટીમરુ, લીમડો વગેરે વૃક્ષો થાય છે. આ જંગલોમાં ધાસ પણ થાય છે.

(3) સૂકાં ઝાંખરાવુણાં જંગલો: ઓછા વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલાં છે. આ જંગલોમાં બાવળ, મોઢળ, થોર, બોરડી, સાજડ, ધાવડો, ખાખરો, ટીમરુ, ઉમરડો, ગરમણો, રાયણ, લીમડો વગેરે વૃક્ષો થાય છે. કંચના રણને આગળ વધતું અટકાવવા ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષો વાવવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં વનપ્રદેશોને મુખ્ય સાત પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે.

ક્રમ	વનના પ્રકાર	વિતરણ પ્રદેશ
1.	ભેજવાળાં પાનખર જંગલો	ડાંગ, નવસારી, તાપી અને વલસાડ જિલ્લો
2.	ઓછા ભેજવાળાં સાગનાં જંગલો	સુરત, નર્મદા, તાપી અને ભરૂચ જિલ્લો
3.	સૂકાં સાગનાં જંગલો	વડોદરા, છોટા ઉદ્દેપુર, મહીસાગર, દાહોદ અને પંચમહાલ જિલ્લો
4.	ખૂબ જ સૂકાં સાગનાં જંગલો	ગીર તથા ગિરનાર (જૂનાગઢ, અમરેલી અને ગીરસોમનાથ જિલ્લો)
5.	સૂકાં અને કાંટાવાળાં પાનખર જંગલો	અમરેલી, રાજકોટ, ભાવનગર, મોરબી, બોટાદ, અરાવલી, સુરેન્ધ્રનગર, બનાસકાંઠા, અરાવલી, મહેસાણા, મહીસાગર અને સાબરકાંઠા જિલ્લો

ક્રમ	વનના પ્રકાર	વિતરણ પ્રદેશ
6.	ધાસવાળાં જંગલો	સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા ધાસના પ્રદેશો
7.	દરિયાઈ ભરતીવાળાં જંગલો	કંચન, દેવભૂમિ દ્વારકા, મોરબી, પોરબંદર, જૂનાગઢ, ગીરસોમનાથ, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લો

વન વિભાગ, ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા મહત્વના હિવસોની ઉજવણી

1. 2, ફેબ્રુઆરી	વિશ્વ જલઘાવિત વિસ્તાર દિન
2. 21, માર્ચ	વિશ્વ વન દિન
3. 22, માર્ચ	વિશ્વ જલસોત દિન
4. 18, એપ્રિલ	વિશ્વ દેરિટેજ દિન
5. 22, એપ્રિલ	વિશ્વ પૃથ્વી દિન
6. 3, મે	વિશ્વ બીજા દિન
7. 5, જૂન	વિશ્વ પર્યાવરણ દિન
8. 17, જૂન	રણ અટકાવવા માટેનો દિન
9. જુલાઈ (ચોમાસાની શરૂઆતમાં)	વન-મહોત્સવ સપ્તાહ
10. 11, જુલાઈ	વિશ્વ જનસંખ્યા દિન
11. 16, સપ્ટેમ્બર	વિશ્વ ઓઝોન દિન
12. 2 થી 9 ઓક્ટોબર	વન્ય પ્રાણી સપ્તાહ
13. 6, ઓક્ટોબર	વિશ્વ ડેબિટે દિન
14. 14, ડિસેમ્બર	ઉર્જા-સંરક્ષણ દિન
15. 29, ડિસેમ્બર	વિશ્વ જૈવ-વૈવિધ્ય દિન

12. અભયારણ્ય, નોશનલ પાર્ક અને આરક્ષિત વિસ્તાર

ક્રમ	આરક્ષિત વિસ્તારનું નામ	ક્ષેત્રફળ ચો કિમીમાં	તાલુકો	જિલ્લો	મુખ્ય પ્રાણીઓ
1.	ગીર નોશનલ પાર્ક અને અભયારણ્ય	પાર્ક : 258.71 અભયારણ્ય : 1153.42	ઉના	ગીરસોમનાથ	સિંહ, દીપડા, ગુડનાર, હરણ, સાબર, બિલાડી, પેંગોલીન, ચૌશાંગા, કાળિયાર, જંગલી ભૂંડ, મગર તથા વિવિધ પ્રકારના પક્ષીઓ
2.	નારાયણ સરોવર ચિકારા અભયારણ્ય	765.79	લખપત	કર્ણ	ચિકારા, જંગલી બિલાડી, શિયાળ, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓની અનેક જાતિઓ
3.	મરીન નોશનલ પાર્ક અને અભયારણ્ય	પાર્ક : 162.89 અભયારણ્ય : 295.03	ઓખામંડળ	દેવભૂમિ દ્વારકા	બોનેલીયા, એમ્ફીક્સોસ, જેલીફિશ, સીઅનીમોન્સ, સ્ટારફિશ, ડોલ્ફિન
4.	સુરપાણોશ્વર અભયારણ્ય	607.70	દેઉયાપાડા	નર્મદા	ચૌશાંગા, રીછ, દીપડા, જંગલી બિલાડી, હરણ, જરખ
5.	જેસોર રીછ અભયારણ્ય	180.66	ધાનેરા	બનાસકાંઠા	નીલગાય, રીછ, દીપડા, શાહુડી, સાંભર, પક્ષીઓ
6.	બરડા અભયારણ્ય	192.31	રાણાવાવ	પોરબંદર	સિંહ, જંગલી ભૂંડ, ચિતલ, દીપડા, નીલગાય, વાંદરા, સાંભર
7.	ઈંગોલગઢ પ્રાફૂલ્લિક શિક્ષણ અભયારણ્ય	6.54	જસદાશ	રાજકોટ	ચિકારા, નીલગાય, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ જેવાં કે હંજ, ફ્લામિન્ગો વગેરે
8.	રામપારા અભયારણ્ય	15.01	વાંકાનેર	મોરબી	ચિકારા, નીલગાય
9.	બાલારામ અભયારણ્ય	542.08	પાલનપુર	બનાસકાંઠા	નીલગાય, રીછ
10.	જાંબુધોડા અભયારણ્ય	130.38	જાંબુધોડા	પંચમહાલ	રીછ
11.	રતનમહાલ રીછ અભયારણ્ય	55.65	લીમખેડા	દાહોદ	રીછ, ચિકારા, દીપડા, નીલગાય, તુક્કર
12.	પનીયા અભયારણ્ય	39.63	ઘારી	અમરેલી	સિંહ, ચિતલ
13.	મહાગંગા અભયારણ્ય	3.33	કલ્યાણપુર	જામનગર	પક્ષીઓ
14.	વેળાવદર બ્લેકબક નોશનલ પાર્ક	34.08	વલભીપુર	ભાવનગર	બ્લેકબક, નીલગાય, શિયાળ, વરુ, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ
15.	ખીજડીયા પક્ષી અભયારણ્ય	6.05	જોડિયા	જામનગર	પક્ષીઓ
16.	થોળ પક્ષી અભયારણ્ય	6.99	કરી	મહેસાણા	પક્ષીઓ
17.	પોરબંદર પક્ષી અભયારણ્ય	0.09	પોરબંદર	પોરબંદર	સ્થળાંતરીય યાયાવર પક્ષીઓ
18.	વાંસદા નોશનલ પાર્ક	23.99	વાંસદા	નવસારી	વાઘ, દીપડા, જરખ, ચૌશાંગા, જંગલી ભૂંડ, સાંભર
19.	પૂર્ણા અભયારણ્ય	160.84	ડાંગ	ડાંગ	હરણ, વાંદરા
20.	ધુડ્ધર અભયારણ્ય	4953.68	ધાંગધા	સુરેન્દ્રનગર	ધુડ્ધર, નીલગાય, દીપડા, શિયાળ, ચિકારા, કાળિયાર, જંગલી ગઘેડાં, વરુ, તુક્કર તથા પક્ષીઓ (નાનું રણ)
21.	સુરખાબનગર રણ અભયારણ્ય	7506.22	રાપર	કર્ણ	નીલગાય, શિયાળ, ચિકારા, ફ્લામિન્ગો, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ
22.	કર્ણ અભયારણ્ય	2.03	અબડાસા	કર્ણ	ધોરાડ અને ચિકારા
23.	નળ સરોવર પક્ષી અભયારણ્ય	120.82	લખતર	સુરેન્દ્રનગર	સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ, બગલાઓ, પેલિકન, ફ્લામિન્ગો, સારસકુજ, રાજહંસ
24.	સામુદ્રિક રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન અને અભયારણ્ય	સામુદ્રિક ઉદ્યાન : 162.89 અભયારણ્ય : 457.92	કર્ણા અખાતમાં જોડિયાથી ઓખા સુધીનો દરિયાકિનારો	જામનગર અને દેવભૂમિ દ્વારકા	કોન્ફિલિયા, ડોલ્ફિન, બોલકેટ, સ્ટારફિશ અને વિવિધ જળચર પ્રાણીઓ/જીવો અને પક્ષીઓ (પરવાળાના ટાપુઓ અને ખરાબા) ડોલ્ફિન માધ્યલીનું કુદરતી આશ્રયસ્થાન
25.	ધાથબ કાંચબા ઉછેકેન્દ્ર	110.50	ધોધા (ધાથબનો દરિયાકિનારો)	ભાવનગર	કાંચબા

13. પશુસંપત્તિ

ગુજરાતના પશુધનમાં ગાય, ભેંસ, બળદ, ઘેટાં, બકરાં, તાંટ, ઘોડા, ટહુ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. રબારીઓ, ભરવાડો, આહિરો, માલધારીઓ વગેરે પશુપાલનની પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલા છે.

ગુજરાતમાં ઊંચી ઓલાદની ગાય-ભેંસોનો ઉછેર થાય છે. ઉત્તર ગુજરાત, મધ્ય ગુજરાત તથા કચ્છમાં કંકરેજ ગાય, સૌરાષ્ટ્રમાં ગીર જાતની ગાય તેમજ ડાંગ, તાપી, નર્મદા, નવસારી, સુરત અને વલસાડ જિલ્લામાં ડાંગી ઓલાદની ગાય ઉછેરવામાં આવે છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં મહેસાણી ઓલાદની, દક્ષિણ અને મધ્ય ગુજરાતમાં સુરતી ઓલાદની અને સૌરાષ્ટ્રમાં જાફરાબાદી ઓલાદની ભેંસો ઉછેરવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં પશુસુધારણા માટે પશુસંવર્ધન કેન્દ્રો સ્થપાયાં છે. ગીર ઓલાદ માટે જૂનાગઢ અને મોરબી; કંકરેજ ઓલાદ માટે ભૂજ, માંડવી, થરાદ અને છારોડી; સુરતી ઓલાદ માટે ઘામરોડ, જર્સી તથા હોલ્સ્ટેન-ફિઝિયન ઓલાદ માટે આણંદ, બીડજ, માંડવી, સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ, મહેસાણા અને રાજકોટ ખાતે પશુસંવર્ધન કેન્દ્રો છે.

ગુજરાતમાં ઊનની પેદાશ માટે ઘેટાં ઉછેરાય છે. ઘેટાંની વધુ વસ્તી કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ઉત્તર ગુજરાતમાં છે. ઘેટાંના સંકર-સંવર્ધન માટે પાટણ, નલિયા અને મોરબીમાં કેન્દ્રો છે. આહવા, વાંસદા, વડોદરા, દાહોદ, હિમતનગર, રાજકોટ, શિહોર અને જામનગર ખાતે મરધાં ઉછેરનો વ્યવસાય વિકસ્યો છે. સુરત, અમદાવાદ અને જૂનાગઢ ખાતે 'પ્રાદેશિક મરધાં સંવર્ધન કેન્દ્ર' છે.

14. પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ

ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અને આબોહવાને લીધે ગુજરાત જૈવિક વિવિધતાની દાખિએ સમૃદ્ધ છે. કેટલાંક ભયમાં મુકાયેલાં અને જવલ્લે જ જોવાં મળતાં પ્રાણીઓને આશ્રય આપી, ગુજરાત દેશમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં બિલાડી કુણનાં તરફ મોટાં પ્રાણીઓ એશિયાઈ સ્ક્રેન, વાધ અને દીપડા જોવા મળે છે. પરિસરતંત્રો(ઈકો સિસ્ટમ)ના વૈવિધ્યની સમૃદ્ધિની દાખિએ ગુજરાત દેશમાં છડા સ્થાને છે.

વન્ય પ્રાણી સંરક્ષણ ધારા 1972 અને સુધારા અધિનિયમ 1991 મુજબનાં વન્ય પ્રાણીઓ-પક્ષીઓની યાદી નીચે મુજબની છે:

ગુજરાતનાં સસ્તન પ્રાણીઓ

1. ક્ષણીયાર	11. ભારતીય સિંહ
2. વરુ	12. દીપડો
3. હિણોતરો	13. ભારતીય વાધ
4. કૂગોંગ	14. કાટર્વણી બિલાડી
5. ભારતીય હાથી	15. ભારતીય ગોડો
6. ધૂઝર	16. એશિયાઈ ચિત્તો
7. રણ બિલાડી	17. જળબિલાડી
8. ધૂટું-વિકાનું	18. વ્હેલ
9. ધોરખોટિયુ	19. બલ્યુ વ્હેલ
10. રીછ	20. શિયાળ

21. જંગલી કૂતરાં	31. રોઝ (નીલગાય)
22. ગોલ્ડિન	32. સાબર
23. જંગલી બિલાડી	33. જરખ
24. માંકંડું	34. ભેંકર (બાકિંગાડીઅર)
25. વીજ	35. જંગલી ભૂંડ
26. ઊડતી બિસકોલી	36. ચિત્તલ
27. મોટી બિસકોલી	37. ચે નોળિયો
28. વાંદરો	38. લાલ મોટાવાળો નોળિયો
29. બંગાળી લોકડી	39. શાહુદી-શેશાળી
30. રણ લોકડી	40. જંગલી સસલું

ગુજરાતનાં સરીસૂપો

1. ભારતીય નરમ કવચનો કાચબો	8. ઓલિવ કીલબેક વોટર સ્નેક
2. લોગર હેડ ભારતીય કાચબો	9. સરડો
3. લીલ સમુદ્રી કાચબો	10. ખડ-ચીતળો
4. મગર	11. નાગ
5. ચર્મ કાચબો	12. રાજનાગ
6. બાજની ચાંચ જેવો કાચબો	13. મોટી બંગાળી ચંદન ઘો
7. ઓલિવ રીડલીઈ સી ટોર્નોઈજ	14. ઇસ્ટર્ન ટેઝ્ટ મોનીટર

ગુજરાતનાં પક્ષીઓ

1. લાલ મુનીયા	22. જળમાજર	43. ગીધ
2. ઉલટીચાંચ	23. જંગલી મરધો	44. સુગરી
3. લાલેડો	24. કલકલિયો	45. બરનોલ
4. ટુકુટુકીયો	25. મુનીયા	46. ધોમ્યો
5. બુલબુલ	26. કાબર	47. તકતા
6. દસાડી	27. પીળક	48. સર્પશ્રીવા
7. જળકાગડો	28. ધૂવડ	49. ગુલાબી
8. બપૈયો	29. તેતર	ચકલી
9. સારસ	30. પેણ	50. કુલ સુંધણી
10. વિલાયતી ખલિલી	31. ધોયરો	51. શોલિંગા
11. હોલો	32. કબૂતર	52. જય
12. કાળો કોશી	33. બટેર	53. ચંડોળ
13. બતક	34. તુતવારી	54. રામલાલ
14. સફેદ બગલો	35. ટિટોરી	55. છઘો
15. શાહીન	36. લાવરી	56. સૂડો
16. હજ (સુરખાબ)	37. ખલિલી	57. ઘાનચિકી
17. માખીમાર	38. છોક	58. વૃદ્ધવુ
18. રાજછંસ	39. ગજપાંડુ	59. કાળો વૈપો
19. કુલકી	40. કુલ-ચકલી	60. કસ્તૂરો
20. કબૂદ	41. નાની બતક	61. ખાખેડો
21. ટંકણસાર	42. રામચકલી	62. રાજગીધ
	63. લક્કડખોડ	

15. મત્સ્યસંપણી

ગુજરાતના 15 જિલ્લાઓની સરહદ દરિયાનારા સાથે સંકળાયેલી છે. ગુજરાતમાં 1,20,000 ચોરસ કિમી જળવિસ્તારમાં મત્સ્ય-ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાં 103 મત્સ્યકેન્દ્રો અને 193 માછીગામો છે. ગુજરાતને 37,500 ચોરસ કિમી ખંડીય છાજલીનો વિસ્તાર મળ્યો છે. ગુજરાતના દરિયામાંથી પોઝેટ, સાલ્ફન, હિલ્સા, ટેક્સ, જેલીફિશ, પર્ફ, પ્રોન, બુમલા, ટુના, જીંગા, લોઝ્સ્ટર, ફેબ, વીન્ડોગેન, ઓઈસ્ટર, કેટફિશ, શાર્ક વગેરે માછલીઓ મળે છે. જામનગર પાસેના પરવાળાના ટાપુઓ પાસેથી મોતી આપતી પર્લફિશ મળે છે. વેરાવળ, માંગરોળ, સલાયા, કડલા, ઓખા, જામનગર, દ્વારકા, પોરબંદર, જાફરાબાદ, બેડી, નવીબંદર, જખૌ વગેરે મહત્વનાં મત્સ્યકેન્દ્રો છે. વેરાવળ સૌથી મોટું મત્સ્યકેન્દ્ર છે. ગુજરાતમાં મીઠા જળની માછલીનું ઉત્પાદન વધારવા ડાર્ભોઈ, વાસદ, મોટી કોરલ, ખારોડ, માલસર, દાંતીવાડા, પ્રાંતિજ, ગોધરા, લિંગડા, કાકરાપાર, ઉકાઈ અને ઓલપાડમાં મત્સ્યકેન્દ્રો આવેલાં છે. ગુજરાતમાં વાર્ષિક 25 હજાર મેટ્રિક ટન માછલાનું ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાંથી માછલાની નિકસ દિલ્લી, મુંબઈ, આગરા, ઉદ્યપુર અને જયપુર શહેરોમાં તેમજ શ્રીલંકા, મલાયા, જાપાન, ઇન્ડોનેશિયા, પૂર્વ આફ્રિકાના દેશો અને યુકેમાં થાય છે. જાફરાબાદમાં 10 ટનની દૈનિક શક્તિ ધરાવતો ફિશમિલ પ્લાન્ટ છે. પોરબંદર, માધવાવાડ અને વેરાવળ ખાતે 'શાર્ક ઓઈલ'નો પ્લાન્ટ છે. વેરાવળમાં આ તેલ શુદ્ધ કરવાની રિફાઇનરી છે. માઘીમારોની તાલીમ માટે વેરાવળ, વલસાડ, ઉકાઈ અને વાંસદામાં તાલીમકેન્દ્રો છે. ગુજરાતમાં મત્સ્ય-ઉધોગના વિકાસ માટે ઓક્ટોબર, 1983થી 'ગુજરાત મત્સ્યોદ્યોગ વિકાસ નિગમ લિમિટેડ' (GFCDL)ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

16. ખાનીજસંપણી

ખાનીજના ઉત્પાદનની દસ્તિઓ ગુજરાત, ભારતમાં ચોથા સ્થાને છે. ક્લુઅરસ્પાર, અકીક, ચોક, ફાયર કલે અને ચૂનાવાળી રેતીના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત પ્રથમ સ્થાને છે.

(1) ચિનાઈ મારી: સાબરકાંઠા જિલ્લામાં એકલારા અને અરસોદિયા; અરસોદિયા ભારતમાં ચિનાઈ મારીનું સૌથી મોટું ક્ષેત્ર છે. મહેસાણા જિલ્લામાં કોટ અને વીરપુર; ખેડા, સુરત, ભાવનગર, મોરબી, કર્ણ, જામનગર અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો.

(2) ફાયર કલે (અનિંજિત મારી): સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના મૂળી, ચોટીલા અને સાયલા તાલુકામાં; પંચમહાલ, અરાવલી, મહીસાગર, સાબરકાંઠા, અમરેલી, કર્ણ અને સુરત જિલ્લામાં.

(3) પ્લાસ્ટિક કલે: જામનગર, દેવભૂમિ દ્વારકા, ગીરસોમનાથ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં.

(4) ફુંદી કરવાની મારી: કર્ણ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, જામનગર અને ભાવનગર જિલ્લામાં.

(5) જિસમ (ચિરોડી): જામનગર, દેવભૂમિ દ્વારકા, પંચમહાલ, મોરબી, જૂનાગઢ, સુરત અને કર્ણ જિલ્લામાં.

(6) અકીક: નર્મદા જિલ્લાના રાજપીપળાના કુંગરો, કર્ણ, ભરુચ, આણંદ, રાજકોટ, જૂનાગઢ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા અને જામનગર જિલ્લામાં.

(7) ઇલુઅરસ્પાર: છોટા ઉદેપુર જિલ્લામાં, ભરુચ જિલ્લાના ઝગડિયા તાલુકામાં; કડીપાની (જિ. છોટા ઉદેપુર) ખાતે ઇલુઅરસ્પાર શુદ્ધીકરણનું કરાખાનું છે.

(8) ચુનાનો પથ્થર: કર્ણ જિલ્લાના ભુજ, નખત્રાણા અને અબડાસા તાલુકામાં. સુરત જિલ્લાના તડકેશ્વર અને દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લાના મીકાપુર પાસેથી 'મીલીઓ લાઈટ' પ્રકારનો ચૂનાનો પથ્થર મળે છે; દ્વારકા, કોડીનાર અને પોરબંદર પાસેથી 'પોરબંદર પથ્થર' પ્રકારનો ચૂનાનો પથ્થર મળે છે; જૂનાગઢ, ગીરસોમનાથ, બોટાદ, અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ, છોટા ઉદેપુર, ભરુચ, ખેડા, પંચમહાલ, સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા અને વડોદરા જિલ્લામાંથી ચૂનાનો પથ્થર મળે છે. ઐતિયા પથ્થરની મોટા ભાગની ખાંઝો ગીરસોમનાથ જિલ્લામાં આવેલી છે.

(9) કેલ્સાઈટ: ભાવનગર, જામનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, ગીરસોમનાથ, રાજકોટ, અમરેલી, બનાસકાંઠા, પંચમહાલ, વડોદરા, છોટા ઉદેપુર, દાહોદ, જૂનાગઢ અને ભરુચ જિલ્લામાં. કેલ્સાઈટના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત ભારતમાં બીજા સ્થાને છે.

(10) તાંબું, સીસું, જસત: બનાસકાંઠા જિલ્લાના દાંતા તાલુકામાં.

(11) બેન્ટોનાઈટ: કર્ણ અને ભાવનગર જિલ્લામાં.

(12) ગ્રેફાઈટ: દાહોદ જિલ્લાનો દેવગઢબારિયા તાલુકો, પંચમહાલ જિલ્લાનો જાંબુંધોડા તાલુકો અને છોટા ઉદેપુર જિલ્લો.

(13) લિઝનાઈટ કોલસો: કર્ણ જિલ્લાના નખત્રાણા, માંડવી, લખપત અને રાપર તાલુકાઓમાં, સુરેન્દ્રનગર, મહેસાણા અને ભરુચ જિલ્લામાં.

(14) બોક્સાઈટ: દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લાના કલ્યાણપુર, ખંભાણિયા અને ભાણવડ તાલુકામાં.

(15) આરસપહાણા: બનાસકાંઠા જિલ્લાનો અંબાજ વિસ્તાર

(16) ખાનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ: ઇ.સ. 1958માં લુણોજ- (જિ. આણંદ)માંથી ખાનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ મહેસાણા, ગાંધીનગર, અમદાવાદ, ખેડા, આણંદ, ભરુચ, નવસારી, વલસાડ અને સુરત જિલ્લામાંથી પણ મળે છે. ભરુચ જિલ્લાના અંકલેશ્વર તાલુકાનું તેલક્ષેત્ર ભારતનું સૌથી મોટું ખાનીજ તેલક્ષેત્ર છે. ગાંધીનગર જિલ્લાનું કલોલ; મહેસાણા જિલ્લાના છત્રાલ અને પાનસર; આણંદ જિલ્લાનું ખંભાત; ખેડા જિલ્લાના નવાગામ અને કઠાણા; સુરત જિલ્લાના ઓલપાડ અને માંગરોળ; ભરુચ જિલ્લાના ભાલનેર, મતિબાણ અને સીસોદરામાંથી ખાનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ પ્રાપ્ત થયા છે.

(17) થર્મલ વિદ્યુતમથક: ગાંધીનગર, ધૂવારણ, ઉકાઈ, પાનોંગ્રો, સાબરમતી (અમદાવાદ), વણાકલોરી, સિક્કા, ઉત્તરાણ, કડાણા, હજારા, માંગરોળ અને કંડલા.

(18) જળ વિદ્યુતમથક: ઉકાઈ, કડાણા.

(19) ગોબર ગેસ: અમદાવાદ જિલ્લાના દસકોઈ તાલુકાના (ઉદલવ ગામ અને દાંતીવાડા કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતે ગોબર ગેસ પ્લાન્ટ છે.

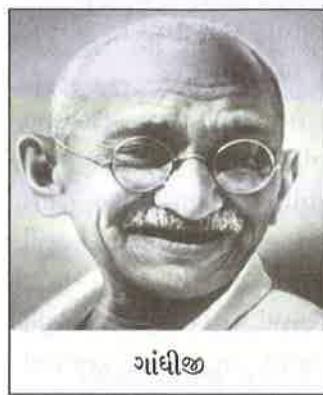
3. ગુજરાત : ઇતિહાસ

શ્રીકૃષ્ણ

સિંહરાજ

ગાંધીજી

સરદાર

1. પ્રાચીન ગુજરાત

પ્રાર્વૈતિહાસિક યુગ : પુરાતત્ત્વવિદોનાં સંશોધન પરથી અનુમાન કરી શકાય કે ભારતના કેટલાક પ્રદેશોની માફક ગુજરાતના કેટલાક પ્રદેશોનું માનવજીવન પણ પ્રાચીન પાણીશ યુગ, મધ્ય પાણીશ યુગ અને નૂતન પાણીશ યુગમાંથી પસાર થયું હતે. સાબરમતી, મહી, રેવા (નરમદા), મેશ્વો, માજમ, વિશ્વામિત્રી, સરસ્વતી, બનાસ, ભોગાવો, ભાદર વગેરે નદીઓના પ્રદેશો તથા કોતરોમાંથી પ્રાર્વૈતિહાસિક કાળનાં સ્થળો અને અવશેષો પ્રાપ્ત થયાં છે. ધાતુ યુગમાં ગુજરાતના પ્રદેશોમાં ખેતીના સાથે ઉદ્ઘોગોનો અને ગામડાંની સાથે શહેરોનો વિવકાસ થયો હતો. સોમનાથ પાઠા, લોથલ, ભૂગુરુષ, સંભતીર્થ, સોપારા વગેરે બંદરો મારફતે પરરાજ્યો સાથેનો વેપાર ચાલતો હતો. રંગપુર (જિ. સુરેન્દ્રનગર), લોથલ (જિ. અમદાવાદ), કોટ અને પેઢામલી (જિ. મહેસૂશા), લાખ્માબાવળ અને આમરા (જિ. જામનગર), રોજડી (જિ. રાજકોટ), ધોળાવીરા (જિ. કચ્છ), સોમનાથ પાઠા (જિ. ગીરસોમનાથ), ભરુચ તથા સુરત જિલ્લાઓમાંથી મળેલા હડ્ડ્યા અને મોહેં-જો-દડોની સંસ્કૃતિના અવશેષો આ હકીકતની સાક્ષી પૂરે છે.

મહાભારત યુગ : કાળકમ પ્રમાણે નૂતન પાણીશ યુગ તથા સંસ્કૃતિ યુગ પછી વૈદિક યુગ આવે; પરંતુ વૈદિક સાહિત્યમાં ગુજરાત પ્રદેશનો કોઈ ઉલ્લેખ મળતો નથી, મહાભારત કાળમાં જુદાં જુદાં અનેક રાજ્યો હોવાનો પૌરાણિક સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ છે. શર્વાતિના પુત્ર આનર્ત સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાતના ઉત્તરના ભાગો પર રાજ્ય સ્થાપ્યું અને તે પ્રદેશ ‘આનર્ત’ કહેવાયો.

જારાસંદુંગ અને શિશુપાલના ત્રાસથી કટાળીને શ્રીકૃષ્ણની આગેવાની ડેઢણી યાદવો સૌરાષ્ટ્રમાં સ્થળાંતર કરી ગયા. આનર્તનો પુત્ર રૈવત યાદવો સામે પરાજિત થયો. શ્રીકૃષ્ણો કુશસ્થળી પાસે નવું નગર દ્વારાવતી (ધાલનું બેટ દ્વારકા) વસાવીને ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. ઈ. સ. પૂર્વે 14મી સદીમાં સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં યાદવસત્તા અગ્રસ્થાને હતી. યાદવોના અસ્ત બાદ સૌરાષ્ટ્ર તથા ગુજરાતમાં કંયાં રાજકુલોની સત્તા સ્થપાઈ તે સંબંધે કોઈ પુરાવાઓ પ્રાપ્ત થયા નથી.

મૌર્ય યુગ : ગુજરાતનો પ્રમાણિત ઇતિહાસ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના સમયથી શરૂ થાય છે. ઈ. સ. પૂર્વે 319માં ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રના પ્રદેશો મગધના રાજ્ય ચંદ્રગુપ્તના આધિપત્ય નીચે આવ્યા હતા. ચંદ્રગુપ્તના સૌરાષ્ટ્રના સૂબા પુષ્પગુપ્તે ગિરિનગર (જુનાગઢ) અને તેની

આસપાસના પ્રદેશમાં ખેતીને ઉત્તેજન આપવા ‘સુર્દશન’ નામે જળાશય બંધાવું હતું, એવો ઉલ્લેખ અશોકના ગિરનાર પર્વત પાસેના શિલાલેખમાં છે. મૌર્ય યુગમાં ચંદ્રગુપ્ત, અશોક અને તેના પૌત્ર સંગ્રતિનું શાસન ગુજરાતમાં હતું, એવું જેન અનુશ્રુતિ પરથી માલૂમ પડે છે.

અનુ-મૌર્ય યુગ : મૌર્ય શાસનના પતન બાદ ગુજરાતમાં કોઈ પ્રબળ શાસન ન હતું. ઈસુના જન્મ પછી ચાર સદી સુધી ક્ષત્રપોમાં આધિપત્ય રહ્યું. ગિરનાર પાસેના શિલાલેખોના વિવરણ પ્રમાણે ક્ષત્રપોમાં રુદ્રામા શ્રેષ્ઠ રાજીવી હતો. છેલ્લા ક્ષત્રપ રાજ રુદ્રસિંહ બીજાને ગુપ્ત સમાટ ચંદ્રગુપ્ત બીજાએ પરાજ્ય આપી સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાંથી ક્ષત્રપ સત્તાનો અંત આપ્યો.

ગુપ્ત યુગ : ઈ. સ. 400ની આસપાસ ચંદ્રગુપ્ત બીજાએ સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત તથા માળવા જ્ઞત્યા હોવાનું તેમના સિક્કાઓ તથા લેખો પરથી સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રદેશોમાંથી ચંદ્રગુપ્ત બીજા, કુમારગુપ્ત તથા સ્કંદગુપ્તના સોનાના તથા ચાંદીના સિક્કાઓ મળ્યા છે. ઈ. સ. 455માં સ્કંદગુપ્તના સૂબાએ અતિવૃષ્ટિના કારણે તૂટી ગયેલું સુર્દશન તળાવ ફરી બંધાવું હતું. ગુપ્ત યુગ દરમિયાન વૈષ્ણવ ધર્મનો પ્રચાર થયો હતો.

મૈત્રક યુગ : ગુપ્ત સામ્રાજ્યની પડતી થતાં ગુપ્ત રાજાના સૂબા મૈત્રક વંશના બદ્ધાર્કે ઈ. સ. 470માં વલભીપુરમાં ગુજરાતની સ્વતંત્ર સત્તા સ્થાપી હતી. આ વંશનો કુણધર્મ શૈવ હતો. મૈત્રક વંશનો બીજો પ્રતાપી રાજ ગુહસેન (ઇ. સ. 553 થી 569) હતો. તેનાં દાનપત્રોની પ્રશસ્તિ પરથી જળાશય છે કે ગુહસેન પ્રજાપિય શાસક હતો. આ વંશનો શીલાદિત્ય પહેલો (ઇ. સ. 590 થી 615) ‘ધર્માદિત્ય’ તરીકે ઓળખાયો. ધ્રુવસેન બીજા (ઇ. સ. 627 થી 643)ના સમયમાં ચીની યાત્રાળું યુનેન સંગે ઈ. સ. 640માં ગુજરાતની મુલાકાત લીધી હતી. ધ્રુવસેન બીજાના પુત્ર ધર્મસેન ચોથા (ઇ. સ. 643 થી 650)એ ‘મહારાજાધિરાજ’ અને ‘ચક્રવતી’નાં બિરુદ્ધ ધારણ કર્યા હતાં. મૈત્રકોની સત્તા સમસ્ત સૌરાષ્ટ્ર ઉપરાંત ઉત્તર અને મધ્ય ગુજરાત પર પ્રવર્તતી હતી. વલભીપુરમાં અનેક બૌદ્ધ વિહારો હતાં. ‘વલભી વિદ્યાપીઠ’ની ગણના નાલંદા વિદ્યાપીઠની હરોળમાં થતી હતી. ઈ. સ. 788માં આરબ આકમણોએ મૈત્રક શાસનનો અંત આપ્યો. ઈ. સ. 788 થી 942 સુધી ગુજરાતમાં કોઈ સર્વોપરી સત્તાનું શાસન પ્રવર્તતું ન હતું.

મૈત્રકોનાં સમકાલીન રાજ્યો : સૌરાષ્ટ્રમાં ગારુલક વંશ (પાટનગર : ઢાક) અને સૈન્ધવ વંશ (પાટનગર : ધૂમલી)ના રાજીવીઓનું શાસન હતું.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં ટૈકૂટકો (અપરાન્ત પ્રદેશ), કટચૂરીઓ (ભૂગુક્ય), ગુર્જર નૃપતિઓ (નાન્દીપુર), ચાહમાનો (અંકલેશ્વર), સેન્દ્રકો (તાપી તર) અને ચાલુક્યો (નવસારી)નું શાસન હતું.

અનુ-મૈત્રક યુગ: ઈ. સ. 746થી 942 સુધી ઉત્તર ગુજરાતના પ્રદેશોમાં ચાવડા વંશનું શાસન હતું. તેમની રાજધાની પંચાસર (રાધનપુર પાસેનું એક ગામ)માં હતી. ઉત્તર ગુજરાતના કેટલાક ભાગો પર લગભગ 200 વર્ષ સુધી ગુર્જરપ્રતિહારોનું શાસન હતું. બિલ્લમાલ (આબુની વાયવ્યમાં આવેલું હાલનું ભીમાલ) તેમની રાજધાની હતી. આ જ સમયમાં દક્ષિણ ભારત અને દક્ષિણ ગુજરાતમાં વડોદરાથી વલસાડ સુધી રાષ્ટ્રકૂનું (ઈ. સ. 750થી 972) સામ્રાજ્ય હતું. તેમની રાજધાની માન્યખેટ (નાશિક)માં હતી. આ સમયગાળામાં જ ઈરાનના જરથોસ્તીઓ પોતાના ધર્મને બચાવવા માટે વતન ત્યજ સંજાણમાં આવીને વસ્ત્યા હતા; તેઓ ‘પારસીઓ’ તરીકે જાહીતા થયા.

સોલંકી યુગ: સોલંકી યુગ ગુજરાતનો સુવર્ણ યુગ ગણાય છે. ચૌલુક્ય (સોલંકી) કુળના મૂળરાજે ઈ. સ. 942માં અશાહિલપુર પાટણના ચાવડા વંશની સત્તાનું ઉન્મૂલન કરી પોતાની રાજસત્તા સ્થાપી. મૂળરાજ સોલંકી (ઈ. સ. 942થી 997) કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, ઉત્તર ગુજરાત તથા બેડા સુધીના પ્રદેશનો સાર્વભૌમ શાસક બન્યો હતો. મૂળરાજે સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમહાલય બંધાવ્યો હતો. ભીમદેવ પહેલા- (ઈ. સ. 1022થી 1064)ના સમયમાં સુલતાન મહમૂદ ગણવીએ ઈ. સ. 1026ની 7મી જાન્યુઆરીએ સોમનાથ મંદિર લૂટ્યું હતું. ત્યાં ભીમદેવ ઈ. સ. 1027માં પથ્થરનું નવું મંદિર બંધાવ્યું. મોઢેરાનું વિખ્યાત સૂર્યમંદિર પણ ભીમદેવના શાસનકાળ દરમિયાન બંધાવ્યું હતું. ભીમદેવે વિમલમંત્રીને આબુનો દંડનાયક નીભ્યો હતો. તેણે ત્યાં આદિનાથનું આરસનું મંદિર બંધાવ્યું હતું. કષ્ટદિવે (ઈ. સ. 1094થી 1143) નવસારી પ્રદેશ પર પોતાની આશ વરતાવી હતી. તેણે આશાપદ્લી જીતી કષ્ટાવતીનગર વસ્તાવ્યું હતું. સિદ્ધરાજ જયસિંહ (ઈ. સ. 1094થી 1143) સોલંકી વંશનો સૌથી વધુ પરાકમી, હિમતવાન અને મુસ્કી રાજ હતો. સિદ્ધરાજે જૂનાગઢના રાજા રા'ખેંગારને હરાવ્યો હતો અને માળવાના રાજા યશોવમને હરાવી ‘અવતિનાથ’નું બિરુદ્ધ ધારણ કર્યું હતું. તેનું સામ્રાજ્ય સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ તેમજ દક્ષિણમાં ખંભાત, ભરૂય અને લાટનો પ્રદેશ તથા રાજસ્થાનના કેટલાક ભાગો સુધી વિસ્તરેલું હતું. સિદ્ધરાજે પાટણમાં સહસ્રલિંગ તળાવ બંધાવ્યું હતું અને સિદ્ધપુરના રૂદ્રમહાલયનો જ્ઞાણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. તેણે હેમચંદ્રાચાર્યને ‘સિદ્ધહેમ શષ્ઠાનુશાસન’ નામનો વ્યાકરણનો ગ્રન્થ લખવાની પ્રેરણા આપી હતી.

ગુજરાતની અસ્મિતાની વૃદ્ધિ કરનાર કુમારપાણ (ઈ. સ. 1143થી 1173) લોકપ્રિય અને આર્દ્ધ રાજ હતો. તેણે અજમેરના રાજ અણોરાજ અને કોંકણના રાજ મહિલકાર્જુનને પરાજ્ય આપ્યો હતો. કુમારપાણ જેન ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિ રાખતો હતો.

ભીમદેવ ભીજાએ (ઈ. સ. 1178થી 1242) લગભગ 63 વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે નિર્બિજ રાજ હતો. તેના સમયમાં સોલંકી વંશનો અંત અને વાધેલા વંશની શરૂઆત થઈ. ધોળકાના રાણા વીરધવલ અને મહામાત્ય વસ્તુપાલ તથા તેજપાલે સોલંકી રાજ્યના રક્ષણમાં મહાત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. ઈ. સ. 1244માં ત્રિભુવનપાણનું અવસાન થતાં સોલંકી વંશની સત્તા અસ્ત પામી.

વાધેલા-સોલંકી યુગ: ઈ. સ. 1244માં ધોળકાના મહામંદલેશ્વર વિસ્તલદેવે (ઈ. સ. 1244થી 1262) પાટણની ગાદી મેળવી. તેણે

મેવાડ અને કણાટિકના રાજાઓ સાથે યુદ્ધો કર્યા હતા. આ વંશનો કષ્ટદિવ (ઈ. સ. 1296થી 1304) ગુજરાતનો છેલ્લો રાજ્યપૂત રાજ હતો. કષ્ટદિવનો મહામાત્ય માધવ મુસ્લિમાનોને ગુજરાત પર ચાઈ કરવા બોલાવી લાવ્યો હતો. અલાઉદીન ખલજીના હુકમથી ઉલુધખાન અને નસરતખાને ગુજરાત પર ચાઈ કરી અને અશાહિલપુર મુસ્લિમ શાસકોના હાથમાં આવ્યું.

2. મદ્યાકાલીન ગુજરાત

દિલ્હી સલ્તનત યુગ: અલાઉદીનનો બનેવી અલપખાન (ઈ. સ. 1306થી 1315) ગુજરાતનો ગવર્નર બન્યો. અલાઉદીન જીવનજરિયાતની વસ્તુઓનું ભાવનિયમન કર્યું હતું.

તધલક યુગ: ઈ. સ. 1320માં તધલક યુગની શરૂઆત થઈ. તધલક વંશનો મહંમદ તધલક તરણી અને વિદ્વાન હતો. તેનો મોટા ભાગનો સમય ભરૂય, તથી વગેરે અમીરોના બળવાઓને શમાવવામાં ગયો હતો. તેણે જૂનાગઢ અને ઘોધાના રાજાઓને હરાવ્યા હતા.

ઈ. સ. 1398માં તૈમૂર દિલ્હી પર ચાઈ કરતાં તાતારખાને (મહંમદશાહ પહેલાએ) ગુજરાતમાં આશ્રય લીધો.

ગુજરાત સલ્તનત યુગ: ઓક્ટોબર, 1407માં ઝરખાને, મુજફ્ફિરશાહ પહેલાનો ઈલકાબ ધારણ કરી બીરપુર મુકામે ગુજરાતના સ્વતંત્ર મુસ્લિમ રાજ્યની સ્થાપના કરી.

10મી જાન્યુઆરી, 1411માં અહમદખાન ‘નસીરુદીન અહમદશાહ’નો ખિતાબ ધારણ કરી રાજગાદીએ આવ્યો. તે ગુજરાતની સલ્તનતનો ખરો સ્થાપક ગણાય છે. તેણે 13મી એપ્રિલ, 1411ના રોજ કણવિતીનગર પાસે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપના કરી અને પોતાની રાજધાની પાઠથથી અમદાવાદ ખેડે. તેણે વડોદરા અને મોડાસામાં થયેલા બળવાઓનું શમન કર્યું તથા ઈડરના રાવ અને માળવાના સુલતાના સાથે અવારનવાર યુદ્ધો કર્યા. તેણે જાલાવાડ, ચાંપાનેર, નાંદોદ અને જૂનાગઢના રાજાઓને તથા બહુમની સુલતાન અહમદશાહને હરાવ્યા. તેણે હાથમતી નદીના કિનારે અહમદનગર (હિમતનગર) વસ્તાવ્યું હતું. તેના સમયમાં અમદાવાદમાં જુમા મસ્જિદ, ભદ્રનો કિલ્લો અને ત્રણ દરવાજાનું બાંધકામ થયું હતું. કુતુબુદ્ધીન અહમદશાહ (ઈ. સ. 1451થી 1458) ‘હોજે કુતુબ’ (કંકરિયા તળાવ) અને નગીનાવાડી બંધાવ્યા હતા.

ગુજરાતના ઈતિહાસમાં મેહમૂદ બેગાને નામે પ્રખ્યાત નસીરુદીન મેહમૂદશાહ (ઈ. સ. 1458થી 1513) મુસ્લિમ શાસકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ રાજ્યકર્તા હતો. તેણે જૂનાગઢ અને પાવાગઢ જ્યાં હતાં અને ચાંપાનેર, સિંધ, માળવા તથા ઈડરના રાજાઓને હાર આપી હતી. મેહમૂદ બેગાને ચેવલ બંદર પાસે ફિરંગીઓને અને દ્વારકા પાસે ચાંચિયાઓને હરાવ્યા હતા. તેણે સરબેજ, રસુલાબાદ, વટવા, અમદાવાદ, ચાંપાનેર અને ધોળકામાં મસ્જિદ, રોજા, ઈમારતો વગેરે બંધાવ્યા હતાં. તેના સમયમાં અમદાવાદમાં દાદા હરિની વાવ અને અડાલજની વાવના સ્થાપત્યો થયાં હતાં.

મુજફ્ફિરશાહ બીજો (ઈ. સ. 1513થી 1526) વિદ્વાન, સયમી અને પવિત્ર સુલતાન હતો. તેણે ઈડર, ચિતોડ અને માળવાના રાજાઓને યુદ્ધમાં હરાવ્યા હતાં. તેણે હુમાયું સામેની લડતમાં નજીવી મદદ કરનાર પોટુંગીઓને દીવમાં વેપાર કરવાની પરવાનગી આપીને ગંભીર ભૂલ કરી હતી. છેલ્લા સુલતાન મુજફ્ફિરશાહ ત્રીજા (ઈ. સ. 1561થી 1572)ના

વજીર ઈતિમાદભાને અકબરને ગુજરાત જીતવા આમંત્રણ આપ્યું અને ગુજરાત સલતનતનો અંત આવ્યો.

મુઘલ યુગ: અકબરે ઈ. સ. 1572-73માં ગુજરાતમાં વિજયો મેળવી મુઘલ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી અને મુઘલ શાહજાદાઓને ગુજરાતના સૂબા તરીકે મોકલ્યા. અકબરના સમયમાં રાજી ટોડરમલે જમીનની જાત પ્રમાણે મહેસૂલ રોકડમાં લેવાની પદ્ધતિ દ્વારા કરી હતી.

જહાંગિરે સત્તા પર આવતાં ખંભાતની મુલાકાત લીધી હતી. તેણે અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ સર ટોમસ રોને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપતાં અંગ્રેજોએ ઈ. સ. 1613માં સુરતમાં પોતાનું પ્રથમ વેપારી મથક સ્થાપ્યું હતું. આ પછી અંગ્રેજોએ ભર્યા, અમદાવાદ, ઘોધા, ખંભાત વગેરે સ્થળોએ વેપારી મથકો સ્થાપ્યાં. અંગ્રેજો વેપાર વધારતા ગયા અને લશ્કરથી સુસજ્જ થતા ગયા.

જહાંગિરે અમદાવાદની ટકશાળમાં રાશિવાળા સિક્કા પડાવ્યા હતા. શાહજહાંના સમયમાં અમદાવાદમાં શાહીબાગ બન્યો હતો.

ઔરંગજેબના સમયમાં એકસરખી જકાત દાખલ કરવામાં આવી હતી અને કારીગરો માટે સમાન વેતન ઠરાવ્યું હતું. તે સુન્ની અને અસહિષ્ણુ મુસલમાન હતો. તેણે હોળી અને દિવાળીના ધાર્મિક ઉત્સવો ઊજવવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. તેના સમયમાં સુરત 'મકાનું પ્રવેશદ્વાર' ગણાતું. અહીં અંગ્રેજ, ડચ અને ફેંચ વેપારીઓની કોઠીઓ હતી. અમદાવાદ સુતરાઉ, રેશમી અને ગરમ કાપડના ઉત્પાદન માટે જાણીતું હતું. ખંભાતથી કાપડ, ગળી, જરીવાળું કાપડ વગેરેની નિકાસ થતી હતી. ઈ. સ. 1664 અને 1670માં શિવાળું સુરત લંટું હતું.

ઈ. સ. 1707માં ઔરંગજેબનું મૃત્યુ થતાં મુઘલ સત્તા નબળી પરી. ત્યારથી મુઘલો ગાયકવાડ અને પેશ્વાના ફુમલાઓ ખાળી ન શક્યા. મુઘલ અને મરાઠાઓ વગેરેના સંઘર્ષમાં પ્રજાના જાનમાળની સલામતી ન રહી. મુઘલ બાદશાહની નબળાઈનો લાભ લઈ જુનાગઢ, રાધનપુર અને ખંભાતના શાસકો સ્વતંત્ર બન્યા. સુરત અને ખંભાતનાં બંદરોની જહોજલાલી અસ્ત પામી. દામાજીરાવ ગાયકવાડના પુત્રો વગેરેના કલહનો લાભ લઈ અંગ્રેજોએ સુરત અને ભર્યામાં પોતાની સત્તા દફ કરી.

3. આધુનિક ગુજરાત

ગુજરાતનાં દેશી રાજ્યો: ભારતનાં કુલ 562 દેશી રાજ્યોમાંથી ગુજરાતમાં 366 દેશી રાજ્યો હતાં. જુનાગઢ, નવાનગર, ભાવનગર, પ્રાંગણા, પોરબંદર, મોરબી, ગોડલ, વાંકાનેર અને રાજકોટ સૌરાધ્રણાં મોટા રાજ્યો હતાં. રાજ્યોપળા, ટેવગઢભારિયા, લુણાવાડા, છોટા ઉદેપુર વગેરે રાજ્યોના શાસકો રાજ્યપૂરો હતા અને વાડાસિનોર, ખંભાત, સચિન, રાધનપુર તથા પાલનપુરના શાસકો મુસ્લિમો હતા. સયાજીરાવ ગાયકવાડ ગ્રીજા(ઈ. સ. 1875 થી 1939)ના સમયમાં વડોદરા રાજ્યે નોંધપાત્ર વિકાસ સાથો હતો.

બ્રિટિશ યુગ: ઈ. સ. 1818માં પેશ્વાઈનો અંત આવતાં બ્રિટિશ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સાર્વભૂત સત્તા બની. કંપનીને ગુજરાતના મળેલા પ્રદેશો પાંચ જિલ્લામાં વહેંચાયેલા હતા. ઈ. સ. 1853માં સિંહિયાએ પચ્યમાલ જિલ્લો તથા પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના પ્રદેશો બ્રિટિશ સરકારને સોંપ્યા. ગુજરાતમાં બ્રિટિશ સરકારની સ્થાપના થવાથી સામાન્ય લોકોના સુખમાં વધારો થયો. રાજકીય પરિવર્તનની અસર સામાજિક ઈતિહાસ પર પણ પડી. બ્રિટિશ સરકારે પણ સામાજિક સુધારાઓ કરવા માંડ્યા.

1857નો સંગ્રહ: ગુજરાતમાં વિખ્યાત શરૂઆત અમદાવાદમાં રહેલી લશ્કરની સાતમી ટુકડીએ જૂન, 1857માં કરી હતી. જુલાઈમાં ગોધરા, દાહોદ અને ઝાલોદમાં સરકારી કયેરીઓ કબજે કરવામાં આવી. આ સમય દરમિયાન જેરાલુ, પાટણ, ભિલોડા, વિજાપુર વગેરે સ્થળોએ જાગીરદારોએ બળવા કર્યા. આણંદના મુખી ગરબદ્ધસે ખેડા જિલ્લામાં અંગ્રેજોનો સામનો કર્યો. ઓખાના વાધેરોએ જોધા મારોકની આગેવાની હેઠાં અંગ્રેજોને સામે બળવો કર્યો. તાત્યા ટોપેએ ગુજરાતમાં પ્રવેશી છોટા ઉદેપુર કબજે કર્યું. જૂન, 1858 સુધીમાં ગુજરાતની પ્રજાને સંપૂર્ણપણે નિઃશબ્દ કરી દેવામાં આવી.

બ્રિટિશ તાજનો યુગ: ઈ. સ. 1858માં બ્રિટિશ તાજે ભારતનો વહીવટ સંભાળી લીધો. ગુજરાતના પાંચ જિલ્લાનો વહીવટ મુંબઈ હલાકાના ગવર્નર મારફતે કરવામાં આવતો હતો. બ્રિટિશ સરકારે ઈ. સ. 1860માં આવકવેરો શરૂ કરતાં સુરતના વેપારીઓએ આંદોલન ચલાવ્યું હતું. ઈ. સ. 1878માં લાયસન્સ ટેક્સના વિરોધમાં પણ સુરતમાં આંદોલન થયું હતું.

ગુજરાતમાં સ્વાતંત્ર્યસંગ્રહ: ઈ. સ. 1871માં સુરત તથા ભર્યામાં અને ઈ. સ. 1872માં અમદાવાદમાં 'પ્રજાસમાજ' નામની રાજકીય સંસ્કાર સ્થપાયું. ઈ. સ. 1884માં અમદાવાદમાં 'ગુજરાત સભા'ની સ્થાપના થઈ. ઈ. સ. 1885માં મુંબઈમાં ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોન્સેસનું પ્રથમ અધિવેશન ગોકળાદસ તેજપાલ પાઠશાળા નામની ગુજરાતી સંસ્કારના મકાનમાં મળ્યું હતું. ત્યારથી કોન્સેસનાં અધિવેશનો ઈ. સ. 1902માં અમદાવાદમાં અને ઈ. સ. 1907માં સુરતમાં થયાં હતાં.

ગુજરાતમાં સંશોધન કાંતિની પ્રેરણા અરવિંદ ઘોષ પાસેથી મળી હતી. 13 નવેમ્બર, 1909ના રોજ અમદાવાદમાં રાયપુર દરવાજા પાસે વાઈસરોય લોર્ડ મિન્ટો પર બોંબ નાખવામાં આવ્યો હતો. ઈ. સ. 1916માં મગનબાઈ ચતુરભાઈ પટેલે અમદાવાદમાં હોમરૂલ લીગની શાખા સ્થાપી હતી. માર્ચ, 1918માં એની બેસન્ટે ભાવનગર, અમદાવાદ અને ભર્યામાં સભાઓ યોજી હતી.

ગાંધીજીએ દક્ષિણ આંકિકાથી આવી, 25 મે, 1915ના રોજ અમદાવાદના કોચરબ ગામમાં 'સત્યાગ્રહ આશ્રમ'ની સ્થાપના કરી. ગાંધીજીએ વીરમગામની જકાતબારીની પ્રજાની હડભારી 2જૂ કરતાં સરકારે એ જકાત 2દ કરી હતી. અમદાવાદના મિલમજૂરોએ 35 ટકા પગારવધારાની માંગાડી કરતાં ગાંધીજીએ તેમને હડતાળ પાડવાની સલાહ આપી. હડતાળ સફળ થઈ અને મિલમજૂરોને 35 ટકાનો પગારવધારો મળ્યો હતો. ઈ. સ. 1917માં ખેડા જિલ્લામાં અતિવૃષ્ટિના કારણે પાક નિષ્ફળ જવા છતાં અધિકારીઓએ ખેડૂતોનું મહેસૂલ માફ ન કર્યું. ગાંધીજીની નેતાગીરી હેઠાં ખેડાના ખેડૂતોએ સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો. ઈ. સ. 1918માં ગાંધીજીને સફળતા મળી.

ઈ. સ. 1919માં પસાર થયેલા 'રોલેટ ઓક્ટ' વિરુદ્ધ ગુજરાતમાં 6, એપ્રિલના રોજ અમદાવાદ અને નડિયાદમાં હડતાળ પડી. અમદાવાદમાં લશ્કર બોલાવવા છતાં આગના બનાવો ચાલુ રહ્યા. 13, એપ્રિલે આણંદમાં હડતાળ પડી. હિસાના પ્રાયશીતરૂપે ગાંધીજીએ અમદાવાદમાં ત્રણ દિવસના ઉપવાસ કરી શાંતિ સ્થાપી.

અસહકારના આંદોલનના રચનાત્મક પાસામાં 18 ઓક્ટોબર, 1920ના રોજ અમદાવાદમાં 'ગુજરાત વિદ્યાપીઠ'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. સરકારી કેળવણીનો બહિજ્ઞાર કરી અમદાવાદ, સુરત અને વડોદરાની કોલેજોના અધ્યાપકોએ રાજનામાં આપ્યાં. વિદ્યાધીઓએ

હાઈસ્ક્યુલો છોડી. વકીલોએ વકીલાતનો ત્યાગ કર્યો. વિદેશી કાપડની દુકાનો પર બહેનોએ પિકેટિંગ કર્યું અને વિદેશી કાપડની હોળી કરવામાં આવી. ટિપક સ્વરાજ ફાળામાં ગુજરાતે ₹15 લાખનો ફાળો આપ્યો. ચૌરીચૌરામાં થયેલી ડિસાના કારણે આ ચળવળ બંધ કરવામાં આવી.

બોરસદ તાલુકામાં નાખવામાં આવેલા પોલીસ ખર્ચના વધારાના કરનો પ્રજાએ વિરોધ કર્યો. આ સત્યાગ્રહમાં દરખાર ગોપાળદાસના પ્રમુખપદે રચાયેલી 'સંગ્રામ સમિતિ'નો વિજય થયો.

ઈ.સ. 1928માં સુરત જિલ્લાના બારડોલી તાલુકામાં જમીન મહેસૂલમાં 22 ટકાનો વધારો કરવામાં આવ્યો. લોકોએ આ વધારાનો વિરોધ કર્યો. ગાંધીજીએ વલલભભાઈ પટેલને આ સત્યાગ્રહની જવાબદારી સંપોદી. સરકારે દમનનીતિ શરૂ કરી. બારડોલી સત્યાગ્રહની સહાનુભૂતિમાં સમગ્ર ભારતે 'બારડોલી દિન' ઉજવ્યો. આ લડતમાં સત્યાગ્રહીઓનો વિજય થયો અને વલલભભાઈ પટેલ 'સરદાર' કહેવાયા.

12 ઓક્ટોબર, 1928ના રોજ અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ સાઈમન કમિશનના વિરોધમાં હડતાળ પાડી સત્રાંત પરીક્ષા ન આપી. કોલેજના આચાર્ય શિરાજે તેમની સામે વેરવૃત્તિ રાખી. તેથી વિદ્યાર્થીઓએ 39 દિવસની હડતાળ પાડી. 30 જાન્યુઆરી, 1929ના રોજ દેશભરની કોલેજોએ હડતાળ પાડી 'અભિલ ભારત ગુજરાત કોલેજ દિન' ઉજવ્યો અને શિરાજના પગલાને વિકાર્યું.

12 માર્ચ, 1930ના રોજ ગાંધીજીએ પોતાના 78 સાથીઓ સાથે અમદાવાદના સાબરમતી આશ્રમથી દાંડીકૂચ શરૂ કરી. 6, એપ્રિલ દાંડી મુકામે પહોંચ્યો, ચયટી મીઠુ ઉપાડ્યું. આ રીતે ગાંધીજીએ મીઠાના કાયદાનો ભંગ કર્યો.

સુરત જિલ્લાના ધરાસણામાં સત્યાગ્રહીઓ પર નિર્દયતાથી લાઠીમાર કરવામાં આવ્યો. બારડોલી અને બોરસદ તાલુકામાં નાકરની લડત ચાલી. ધોલેરા અને વીરમગામ પણ મીઠાના કાયદાભંગનાં કેન્દ્રો બન્યાં.

ગુજરાતમાં સરદાર પટેલ, મોરારજ દેસાઈ, ડૉ ચંદુલાલ દેસાઈ અને કન્યાલાલ દેસાઈની, તેઓ વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ કરે તે પહેલાં ૪, ધરપકડ કરવામાં આવી. ૩ માર્ચ, 1941 સુધીમાં ગુજરાતમાંથી 296 સત્યાગ્રહીઓની ધરપકડ થઈ. આ લડત દરમિયાન નેતાઓની ધરપકડના વિરોધમાં લોકોએ હડતાળો પાડી.

8 ઓગસ્ટ, 1942ના રોજ મુખ્યમાં મળેલી મહાસમિતિની બેઢકમાં 'હિંદ છોડો'નો હારાવ પસાર કરવામાં આવ્યો. 9 ઓગસ્ટની વહેલી સવારે અમદાવાદમાંથી ગણેશ માવળાંકર અને ભોગીલાલ લાલા, સુરતમાંથી ચંપકલાલ ધીયા અને છોટુભાઈ મારફતિયા, વડોડામાંથી છોટુભાઈ સુતરિયા અને પ્રાણલાલ મુનશી, સૌરાષ્ટ્રમાંથી માણેકલાલ ગાંધી, દિનકરરાય દેસાઈ, બળવંતરાય મહેતા અને ઉછરંગરાય ફેબર જેવા કોંગ્રેસી નેતાઓની ધરપકડ કરવામાં આવી. 9 ઓગસ્ટથી અમદાવાદની

મિલો, બજારો, શાળાઓ તથા કોલેજોમાં 105 દિવસની હડતાળ પડી. 9 મીએ અમદાવાદના ખાડિયામાં થયેલા ગોળીબારમાં ઉમાકાંત કાદિયા શહીદ થયો. લો કોલેજથી નીકળેલું વિદ્યાર્થીઓનું સરઘસ ગુજરાત કોલેજમાં પ્રવેશતા થયેલા ગોળીબારથી વિનોદ ડિનારીવાલા શહીદ થયો. 18 ઓગસ્ટની સાંજે અડાસ સ્ટેશન પાસે વડોદરાના પાંચ યુવાનો પોલીસ ગોળીબારથી શહીદ થયા.

ગુજરાતમાં અનેક સ્થળોથી પ્રગટ થતી ગુખ પત્રિકાઓમાં ચળવળના સમાચાર તથા કાર્યક્રમો આપવામાં આવતા હતા. અમદાવાદમાંથી બી. કે. મજમુદાર, જયંતી ઠાકોર, કાંતિલાલ ધીયા, ભરુચ જિલ્લામાંથી છોટુભાઈ પુરાણી, સૌરાષ્ટ્રમાંથી રતુભાઈ અદાણી ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન કરતા હતા. કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ 23 ઓગસ્ટના 'હરિજન' અંકમાં ભાંગફોડની પરવાનગી આપતું લખાશ પ્રગટ કર્યું. તે મુજબ ગુજરાતમાં અનેક સ્થળોએ તાર-ટેલિફોનનાં દોરડાં કાપવામાં આવ્યાં, પોલીસ પાર્ટી, પોલીસવાન, પોલીસ ચોકીઓ, પોસ્ટ-ઓફિસો અને જાહેરાત ન પાડતી દુકાનો પર પથ્થરમારો કરવામાં આવ્યો. પોલોમાં ધૂસીને મારતા પોલીસો પર ઓસ્પિસ ભરેલા બલ્બ નાખી, તેમને પોલોમાં પ્રવેશતા અટકાવવામાં આવ્યા.

અમદાવાદમાં વિવિધ જૂથોએ બોખ બનાવી પોલીસ ચોકીઓ, પોસ્ટ-ઓફિસો તથા સરકારી કચેરીઓ પર નાખ્યા અને અરાજકતા ફેલાવી. આ રીતે 'હિંદ છોડો' ચળવળ દરમિયાન ગુજરાતમાં વ્યાપક પ્રમાણમાં ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિઓ થઈ.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થતાં 15 ઓગસ્ટ, 1947ના રોજ ભારત સ્વતંત્ર થયું. 1 નવેમ્બર, 1956ના રોજ મુખ્યમાં રાજ્યની રચના થતાં ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છનું એકીકરણ થયું.

ગુજરાતનું અલગ રાજ્ય : મહાગુજરાતની અલગ રચના કરવા માટે ઈન્દુલાલ યાણિકની આગેવાની ડેણ લડત શરૂ થઈ. 8 ઓગસ્ટ, 1956ના રોજ અમદાવાદમાં કોંગ્રેસ હાઉસ સામે દેખાવકારો પર ગોળીબાર થતાં ચાર યુવાનો શહીદ થયા. નાદિયાદ, આંશંદ, વડોદરા વગેરે શહેરોમાં હડતાળો પડી. થોડા દિવસોમાં આ ચળવળ સમગ્ર ગુજરાતમાં ફેલાઈ. સાટેમ્બર, 1956માં ઈન્દુલાલ યાણિકની આગેવાની ડેણ 'મહાગુજરાત જનતા પરિષદ'ની રચના કરવામાં આવી. હિસ્ક બનાવોના વિરોધમાં મોરારજ દેસાઈએ ઉપવાસ કર્યા. અમદાવાદમાં વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુની સભા સામે ઈન્દુલાલ યાણિકની સમાંતર સભામાં લાખોની માનવમેદની ઊમટી પડી. છેવટે માર્ચ, 1960માં કેન્દ્ર સરકારે દ્વિભાગી મુખ્યમાં રાજ્યના વિભાજનનો ખરડો પસાર કર્યો અને 1 મે, 1960થી સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ સહિતના ગુજરાતના અલગ રાજ્યની રચના કરવામાં આવી. અમદાવાદ તેનું પાટનગર બન્યું.

ઈ. સ. 1970માં શ્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈના સમયમાં ગાંધીનગરને નવા પાટનગર તરીકે વિકસાવવામાં આવ્યું.

4. ગુજરાત : ઉદ્યોગો

1. અગત્યના ઉદ્યોગો

ગુજરાતના અગત્યના ઉદ્યોગો અને તેનાં સ્થળો નીચે પ્રમાણે છે:

(1) સુતરાઉ કાપડ ઉદ્યોગ: અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, રાજકોટ, નવસારી, બીલીમોરા, ભરુચ, પેટલાદ, ખંભાત, નિદ્યાદ, કલોલ, ભાવનગર.

(2) સિલ્ક ઉદ્યોગ: સુરત, વલસાડ, ચીખલી, ગણાદેવી, માંડવી, જલાલપોર, બારડોલી, નાના વારછા.

(3) જરી ઉદ્યોગ: સુરત

(4) રેથોન ઉદ્યોગ: ઉધના, વેરાવળ.

(5) ગરમ કાપડ ઉદ્યોગ: વડોદરા, જામનગર.

(6) ઈજનેરી ઉદ્યોગ: અમદાવાદ, નિદ્યાદ, ઉધના, વલસાડ, જામનગર, ભાવનગર, સુરત, વડોદરા, રાજકોટ.

(7) સિમેન્ટ ઉદ્યોગ: દ્વારકા, પોરબંદર, સેવાલિયા, રાણાવાવ, સિક્કા, સેવરી, અમીરગઢ, અમદાવાદ, અંકલેશ્વર.

(8) રંગ-રસાયણ ઉદ્યોગ: મીઠાપુર, પોરબંદર, દ્રાગન્ડા, અમદાવાદ, વડોદરા, પારનેરા.

(9) પેટ્રોકેમિકલ્સ ઉદ્યોગ: વડોદરા પાસે કોયલી

(10) રસાયણિક ખાતરનો ઉદ્યોગ: કંડલા, કલોલ, બાજ્યા, ચાવજ.

(11) સુપર ફોર્સેટ ખાતર: વડોદરા, અમદાવાદ, ભાવનગર, ઉધના.

(12) મીઠા ઉદ્યોગ: માળિયા, પાટી, ખારાઘોડા.

(13) સિરેમિક ઉદ્યોગ: થાન, વાંકાનેર, મોરબી, દ્રાગન્ડા, શિહોર, તેરોલ, સંતરોડ, અમદાવાદ, વલ્લભવિદ્યાનગર.

(14) ખાંડ ઉદ્યોગ: બારડોલી, કોડીનાર, ગણાદેવી, ઊના, મઢી, પેટલાદ, પલાસણ, અમરેલી, તળાજા, ધોરાજી.

(15) બીડી ઉદ્યોગ: આણંદ, નિદ્યાદ, બોરસદ, પેટલાદ, વડોદરા.

(16) હોઝિયરી ઉદ્યોગ: અમદાવાદ

(17) કાગળ ઉદ્યોગ: સોનગઢ, રાજકોટ, બારેજી, જામનગર, અમદાવાદ.

(18) તેરી ઉદ્યોગ: આણંદ, મહેસાણા, સુરત, ભરુચ, હિન્મતનગર, અમદાવાદ, વડોદરા, પાલનપુર, જૂનાગઢ, રાજકોટ, જામનગર, ભાવનગર અને માધવપુર (કચ્છ).

(19) મોટર ઉદ્યોગ: સાણંદ

(20) ભાસ (પિતળ) ઉદ્યોગ: જામનગર, લાલપુર, કાલાવાડ

2. ગૃહઉદ્યોગો

પ્રાચીનકાળથી પટોળાં, મશરૂ, કિનખાબ, અકીકની વસ્તુઓ, વિવિધ પ્રકારનું ભરતકામ, રંગાટીકામ, લાકડાનું કોતરકામ વગેરે માટે ગુજરાત જાણીતું છે.

(1) પટોળાં: પટોળાં માટે પાટણ પ્રય્યાત છે. કુમારપાળના સમયમાં પાટણમાં પટોળાં વણનારાં 700 કારીગરો હતાં. હાલમાં કસ્તૂરચંદ અને બીજું એક કુટુંબ પટોળાં બનાવે છે. જીશા તાણાવાણાને પ્રથમ બાંધી પછી તેને વિવિધ રંગોમાં રંગીન ભાત પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે. શુદ્ધ રેશમની ચટાઈ ડિઝાઇનમાં ભૌમિકિક આફુતિઓ, નારીકુંજર, પાનભાત, કૂલવાડી, ચોકીભાત અને પશુપક્ષીઓની આફુતિઓ વણાટ સાથે ઊપસતી આવે છે.

(2) મશરૂ: આ કાપડ બનાવવા કૃત્રિમ રેશમનો તાણો અને સૂતરનો વાણો હોય છે. પાટણમાં ખત્રી અને શેખ મુસ્લિમ કારીગરો તેમજ ઊંઝામાં પટેલ કારીગરો મશરૂ તૈયાર કરે છે. પાટણમાં મશરૂના કારીગરોની સહકારી મંડળી છે. આ કાપડમાં સોનેરી, લાલ, લીલો અને પીળો રંગ વપરાય છે. કટાસિયો, ચુંદી, લાલ અને લીલી કક્ષાંડી, કમખી, સોદાગરી, અરબી વગેરે લોકપ્રિય ડિઝાઇનો છે.

(3) કિનખાબ: સોનેરી અને રૂપેરી જરીમાંથી બનતું રેશમી કાપડ કિનખાબ તરીકે ઓળખાય છે. અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, ખંભાત, પાટણ, વિસનગર, મગરોડા, ઊંઝા, ઉપેરા અને ગોળારિયા કિનખાબનાં ઉત્પાદનકેન્દ્રો છે. હાલ ઉપેરા, રિદ્રોલ અને નારદીપુરનું કિનખાબ વણાય છે. આ કાપડ રાજીવી કુટુંબો અને મેમણ કોમ વધુ વાપરે છે.

(4) સુજની: આ એક પ્રકારની રાઝી છે અને એમાં એક પણ ટાંકો લીધા વિના વણાટની સાથે વચ્ચે રૂ ભરવામાં આવે છે. તેનો ઉદ્યોગ ભરુચમાં છે.

(5) તણાછાઈંટિ: તણાછાઈંટિનું કાપડ સુરતની વિશિષ્ટતા છે. રેશમી કાપડ ઉપર એક બાજુ સિંહ, હાથી વગેરેની ભાત છાપવામાં આવે છે.

(6) અકીકની વસ્તુઓ: અકીકના પથ્થર રતનપુર (જિ. ભરુચ) પાસેની બાવા ધોરની ખાણમાંથી મળે છે. મોરબી, રાણપુર અને માઝુમ નરીના પઠમાંથી હલકી જાતના પથ્થરો મળે છે. અકીકનો ઉદ્યોગ પ્રાચીનકાળથી વલભી અને ખંભાતમાં પ્રચલિત છે. છરી અને ખંજરનો હાથો, તલવારની મૂઠ, વીઠી, રકાબી-ઘાલા, કલમ, ખડિયો, પેપર-વેચિટ વગેરે વસ્તુઓ અકીકના પથ્થરમાંથી બને છે. આફિકા, યુરોપ અને મધ્ય એશિયાના દેશોમાં તેની નિકાસ થાય છે.

(7) જરીકસબ: જરીકસબના ઉદ્યોગ માટે સુરત, અમદાવાદ, જામનગર અને ધોરાજી જાણીતાં છે. આ ઉદ્યોગના કાચા માલમાં રેશમી ધોરા, ચાંદી અને સોનું મુખ્ય છે. કિનખાબ અને મખમલ પર સોનેરી અને રૂપેરી તારથી ભરતકામ થાય છે. દક્ષિણાં રાજ્યોમાં હાથસાળ કાપડમાં ગૂંથવા માટે ગુજરાતમાંથી સોનારૂપાનો કસબ ખરીદાય છે.

(8) ભરતકામ: કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રની મોચી, જત, ભતવા, લોહાણા, આહીર, મેર, કાઠી, રબારી, કણબી, સથવારા, ઓસવાળ વણિક અને સિંધી બહેનો ભરતકામ કરે છે. ગુજરાતમાં નીચે પ્રમાણે ભરતકામ થાય છે:

મોચી ભરત: કચ્છમાં માંડવીના મોચી અને ખાવડા તથા બન્નીના ભતવા અને જત મોચી ભરતનું કામ કરે છે. આને 'આરી ભરત' કહે છે. સાટીન કે રેશમી ગળું, કુમળાં ચામડાં, અતલસ અને ગરમ કાપડ પર હીરના રંગીન દોરા અને સોનાના જીણા તારથી આ ભરત ભરવામાં આવે છે. ચાકળા, તોરણ, ચણિયા, કાપડું, પોલર્ડું, ટોપી, પડા તથા પહેરવેશનાં અન્ય કપડાં પર આ ભરત ભરાય છે. કોઈ પણ જાતની ડિઝાઇન કર્યા સિવાય અક્ષરો, કૂલવેલ, પક્ષીઓ, પશુઓ અને માનવીની આકૃતિઓ ભરતના ટાંકા દ્વારા ઉપસાવાય છે. તોરણ, પિછવાઈ વગેરે પર બુલબુલ, મોર, પૂતળી વગેરેની આકૃતિઓ ઉપસાવાય છે. કોઈ અને લોડાઈની આહીર તથા રતનાલની રબારી મહિલાઓ આભલાના ભરતમાં કુશળ છે. બન્નીના જત 'કજરી' પર મોચી ભરત કરે છે.

કાઠી ભરત: સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠી કોમની બહેનો હાથવણાટના લાલ રંગના કાપડ પર ઢોલામારું, વાછા દાદા, કૃષ્ણલીલા, રામાયણના પ્રસંગો, વિવિધ પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ, કૂલગોટા, કાંગરા વગેરેની ભાત ઉપસાવે છે. કાઠી કોમમાં લગ્નમસંગે દીકરીને આણામાં ભરત ભરેલા ઘાધરા, ચાકળા, તોરણ, ટોડલિયાં, દીવાલ પરના પડા વગેરે આપવાનો રિવાજ છે. અમરેલી જિલ્લાના બગસરા, ચાડિયા, ઈંગરોળા, બાબરા, વાણિયા, ચલાળા, કુકાવાવ વગેરે ગામોમાં કાઠી ભરત થાય છે.

આહીર ભરત: પીળા પોત પર પોપટ, બુલબુલ, પૂતળીઓ વગેરેની આકૃતિઓ ઉપસાવાય છે. આભલાનો પણ ઉપયોગ થાય છે. ચાકળા, તોરણ, પડા, ટોડલિયાં, કાપડું અને ચોળી પર આ ભરત ભરાય છે. જૂનાગઢ જિલ્લો અને ગીરસોમનાથ આ ભરત માટે જાણીતો છે.

કશબી ભરત: ભાવનગર જિલ્લાના ગારિયાધાર પંથકમાં કશબી મહિલાઓ ઘાધરા, ચોળી, ચંદરવા, બારસાબિયાં, થેલી, બળદની જૂલ, ઓશીકાના ગલેફ વગેરે પર આ ભરત ભરે છે. લાલ અથવા ભૂરા રંગના જાડા કાપડ પર આ ભરતકામ થાય છે. ચણિયાના ભરતકામમાં આભલાનો ઉપયોગ થાય છે.

મહાઝન ભરત: વાગડ અને ભુજ-માંડવીના ઓસવાળ વણિકો, સોની વગેરે ભૌમિતિક ડિઝાઇનો, હીરાચોકડી ભાતનો આ ભરતમાં ઉપયોગ કરે છે. ગલેફ, ટોડલિયાં, ચાકળા અને ભીતિયાં પર તેઓ ભરત ભરે છે.

મોતી ભરત: મોતીનાં તોરણ, ઈંફોણી, નારિયેળ, પંખા, ચોપાટ, દીંગલી, ચાકળા, ચંદરવા વગેરે ભરવાનું કામ અમરેલી જિલ્લાના કાઠી વસ્તીવાળાં ગામોમાં થાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં નવરાશના સમયમાં મહિલાઓ ભુંગળી અને મોતીવાળું તોરણ બનાવે છે.

(9) રંગાટીકામ: જામનગર, જેતપુર, ગોડલ, રાજકોટ, ભાવનગર, અમરેલી, શિહોર, વડોદરા, બગસરા, ભુજ, માંડવી, અંજાર, સુરત, નવસારી, ગજાટેલી, વલસાડ, બારડોલી, ચીખલી વગેરે શહેરો રંગાટીકામ માટે જાણીતાં છે. કચ્છમાં ચુંદી, સાફા, શીરક, રૂમાલ, ઉપરણાં, ચાદરો વગેરેનું રંગાટીકામ થાય છે. જામનગરની બાંધણી વખણાય છે. જેતપુરમાં સાડી પર રંગાટીકામ થાય છે. રંગાટીકામ માટે મિલનું વાયલ, મલમલ, લોન, ડેસ્ટ્રિક તથા પાવરલૂમ અને છેન્ટલમનું કાપડ વપરાય છે.

(10) લાકડાનું કોતરકામ: સંખેડા, ધોરાજ અને જૂનાગઢમાં કલાઈ તથા લાખ મિશ્રિત રંગવાળાં લાકડાનાં બાજોઠ, જૂલા, ઢોલિયા, ધોડિયાં, સોઝસેટ, વેલણ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. ભાવનગર જિલ્લાના મહુવામાં હાથીદાંત અને લાકડાનાં વિવિધ ફળો, રમકડાં, નાની પેટીઓ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. ભાવનગરમાં મોટા પટરા બને છે. ગોધરા, ઈડર, અમદાવાદ, સુરત, લુણાવાડા, પાલનપુર, બાલાસિનોર, મોડાસા, સંતરામપુર, સંખેડા, પાટણ, મહુવા, જૂનાગઢ અને ભાવનગર આ ગૃહઉદ્યોગનાં કેન્દ્રો છે.

(11) ધાતુકામ: ધાતુકામ માટે શિહોર, વઠવાણ, ધ્રાંગધા, જામનગર, વિસનગર, નડિયાદ, વડોદરા, ઉભોઈ, નવસારી વગેરે શહેરો જાણીતાં છે. જામનગર, અંજાર, માંડવી, ભુજ, રોધા, કોકારા વગેરે શહેરો સૂડી, ચાપુ, તાળાં વગેરે બનાવવા માટે જાણીતાં છે. વડનગર, ઉમરેઠ અને પીજમાં અથવા અને ચાપુ બને છે. રાજકોટ અને ભુજ સોનાચાંદીનાં કલાત્ભક આભૂષણો માટે જાણીતાં છે. ચાખદાની, પાનદાની, કૂલદાની, અતારદાની કચ્છમાં બને છે. રાજકોટમાં મીનાકીમવાળાં, હીરામોતી જરૂરીનાં આભૂષણો બને છે.

(12) માટીકામ: કુભારો સદીઓથી નળિયાં, ઈંટો, માટલાં, કુલડી, કોડિયાં વગેરે બનાવતા આવ્યા છે. આદિવાસીઓ સપાટ નળિયાં, ધોડાં, ખતરીદેવની મૂર્તિ વગેરે બનાવે છે. થાનમાં માટીનાં રમકડાં બને છે. પાટણમાં ઓતિયા કુભારો વિવિધ પ્રકારના રમકડાં બનાવે છે. થાન, શિહોર, વાંકાનેર, મોરબી, જીલીમોરા વગેરેમાં ચિનાઈ માટીના ઘાલા, રકાબી, બરણી, જ્લેઝવાળા વાટકા, સેનેટરીવેર વગેરે બને છે.

3. અગત્યના નિગમો

ગુજરાતની પ્રજાની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સંતોષાય અને તેને વિકાસની પૂરતી તકો મળે તે માટે ગુજરાત સરકારે વિવિધ ક્ષેત્રે સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી છે. આવા કેટલાક અગત્યના નિગમો નીચે પ્રમાણે છે :

1. ગુજરાત ઔદ્યોગિક વિકાસ નિગમ (GIDC)
2. ગુજરાત ઔદ્યોગિક મૂડી રોકાણ નિગમ (GIIC)
3. ગુજરાત ખનિજ વિકાસ નિગમ (GMDC)
4. ગુજરાત જળસંપત્તિ વિકાસ નિગમ (GWRDC)
5. ગુજરાત તેરી વિકાસ નિગમ (GDDC)
6. ગુજરાત મત્સ્યોદ્યોગ વિકાસ નિગમ (GFDC)
7. ગુજરાત રાજ્ય નાગરિક પુરવહા નિગમ (GFCSC)
8. ગુજરાત રાજ્ય વંવિકાસ નિગમ (GSFDC)
9. ગુજરાત રાજ્ય હસ્તઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ (GSHCDC)
10. ગુજરાત રાજ્ય હાથસાળ વિકાસ નિગમ (GSHDC)
11. ગુજરાત લધુઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ (GSIC)
12. સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ (SSNC)
13. ગુજરાત ખેતી ઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ

14. ગુજરાત આમોધોગ બજાર વિકાસ નિગમ
15. ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ આર્થિક વિકાસ નિગમ
16. ગુજરાત ઘેટાં અને ઊન વિકાસ નિગમ
17. ગુજરાત રાજ્ય બાંધકામ વિકાસ નિગમ
18. ગુજરાત રાજ્ય નિકાસ નિગમ
19. ગુજરાત રાજ્ય વનવિકાસ નિગમ
20. ગુજરાત રાજ્ય જમીન વિકાસ નિગમ
21. ગુજરાત રાજ્ય પેટ્રો-રસાયણ નિગમ
22. ગુજરાત રાજ્ય ગ્રામ વિકાસ નિગમ
23. ગુજરાત રાજ્ય બીજ વિકાસ નિગમ
24. ગુજરાત રાજ્ય ફિલ્મ વિકાસ નિગમ
25. ગુજરાત રાજ્ય પ્રવાસન નિગમ
26. ગુજરાત રાજ્ય ગ્રામ ગૃહનિર્માણ બોર્ડ
27. ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ
28. ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવહાર નિગમ
29. ગુજરાત આદિજાતિ વિકાસ નિગમ
30. ગુજરાત રાજ્ય મહિલા આર્થિક વિકાસ નિગમ

4. આધ્યાત્મિક-નિકાસ

ગુજરાત 26 દેશોમાંથી ચીજવસ્તુઓની આયાત અને 21 દેશોમાં ચીજવસ્તુઓની નિકાસ કરે છે.

કોલસા, કોક, ખાતર, અનાજ, ખાતરની કાચી સામગ્રી, પેટ્રોલિયમ પેદાશો, કાગળનો માવો, લોંઘંડનો ભંગાર વગેરેની આયાત થાય છે.

જાપાન, મલેશિયા, ઈરાની અખાતના દેશો, સિંગાપોર, થાઈલેન્ડ, ઈરાન, બહેરીન, બેલ્જિયમ, ફાન્સ, હોલેન્ડ, ઈટાલી, પોર્ટુગલ, જર્મની, પોલેન્ડ, રુમાનિયા, તેન્માર્ક, સોવિયેટ રષીયા, અમેરિકા, પનામા, કેનેડા, પૂર્વ આફિકા અને મોરક્કોમાંથી ગુજરાત ચીજવસ્તુઓની આયાત કરે છે.

ધી, રૂ, તેલીબિયાં, અનાજ, રસાયણો, સિમેન્ટ, ખોળ, બેન્ટોનાઈટ, ચોક, બોક્સાઈટ, ચૂનાના પથ્થરો વગેરેની નિકાસ થાય છે.

બાંગલાદેશ, ઇન્ડોનેશિયા, કોરિયા, હોગકોંગ, હંગરી, મલેશિયા, શ્રીલંકા, તાઈવાન, ચેકોસ્લોવાકિયા, ઈજિપ્ત, જાપાન, ઈરાની અખાતના દેશો, સિંગાપોર, થાઈલેન્ડ, ઈરાન, ઈરાક, બેલ્જિયમ, જર્મની, રુમાનિયા, સોવિયેટ રષીયા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરે દેશોમાં ગુજરાત ચીજવસ્તુઓની નિકાસ કરે છે.

5. ગુજરાત : વાહનવ્યવહાર

1. રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ

ભારતમાં નેશનલ હાઇવેની ઓળખને વધુ સરળ બનાવવા કેન્દ્ર સરકારે અમેરિકન પદ્ધતિ અપનાવી છે. ઉત્તર ભારતથી દક્ષિણ ભારત જતાં હાઇવેને 'બેકી' નંબરો અને પૂર્વ ભારતથી પશ્ચિમ ભારત જતાં હાઇવેને 'એકી' નંબરો ફાળવવામાં આવ્યા છે. રાજ્યમાંથી પસાર થતા અગત્યના રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ નીચે પ્રમાણે છે:

રાજ્યમાંથી પસાર થતાં ધોરી માર્ગ

ધોરી માર્ગ	જૂનો નંબર	નવો નંબર
પોરબંદર-જેતપુર-રાજકોટ-બામણબોર	8 B	
બામણબોર-મોરબી-સામબિયારી	8 A	27
સામબિયારી-રાધનપુર	15	
રાધનપુર-પાલનપુર-આબુ રોડ	14	
સામબિયારી-ગાંધીધામ-માંડવી		
-નલિયા-નારાયણ સરોવર	8 A	41
ગાંધીધામ-કંડલા	8 A	141
બામણબોર-લીલીદી-સરબેજ-અમદાવાદ-નારોલ	8 A	
ગોધરા-દાહોદ-ઈન્દોર	59	47
સરબેજ-ગાંધીનગર-ચિલોડા	8 C	147
શામળાજી-અમદાવાદ-વડોદરા-સુરત		
-વલસાડ-મનોર	8	48
ભાવનગર-સોમનાથ-દ્વારકા	8 E	51
સોમનાથ-જુનાગઢ-જેતપુર	8 D	52
હજુરા-સુરત-બારડોલી-વ્યારા-ઉદ્ઘટા		
-મહારાષ્ટ્ર બોર્ડર	6	13
રાધનપુર-વાવ-થરાદ	15	68
દાડી ડેરિટેજ રૂટ	228	64
દાહોદ-ઝાલોદ-બાંસવાડા	113	56

2. રેલવે-વ્યવહાર

ગુજરાતમાં રેલવેની શરૂઆત ઈ.સ. 1855માં ઉત્તરાં અને અંકલેશ્વર વચ્ચે (46.4 કિમી) થઈ હતી. ઈ.સ. 1860થી 1900 સુધીમાં વડોદરા-ભરૂચ, વડોદરા-મહેમદાવાદ, મહેમદાવાદ-અમદાવાદ, અમદાવાદ-વીરમગામ વચ્ચે રેલવે-વ્યવહાર શરૂ થયો. સૌરાષ્ટ્રમાં ઈ.સ. 1880માં ભાવનગરથી વઢવાણ અને ઈ.સ. 1881માં ધોળા-જેતલસર વચ્ચે રેલવે લાઈન શરૂ થઈ.

દેશનાં અગત્યનાં શહેરો ગુજરાત સાથે રેલમાર્ગ જોડાયેલા છે. ગુજરાતમાં કુલ 5696 કિમીનો રેલવે માર્ગ છે. ગુજરાત સાથે જોડાયેલી કેટલીક અગત્યની ટ્રેનો નીચે પ્રમાણે છે:

ક્રમ	ટ્રેન નંબર	ટ્રેનનું નામ
1.	11049-11050	અમદાવાદ-શ્રી છત્રપતિ શાહુ મહારાજ એક્સપ્રેસ
2.	11087-11088	પુણે-વેરાવળ એક્સપ્રેસ
3.	11091-11092	ભુજ-પુણે એક્સપ્રેસ
4.	11095-11096	અમદાવાદ-પુણે અંદિસા એક્સપ્રેસ
5.	11453-11454	અમદાવાદ-નાગપુર પ્રેરણા એક્સપ્રેસ
6.	11463-11464	સોમનાથ-જબલપુર એક્સપ્રેસ
7.	12009-12010	મુંબઈ-અમદાવાદ શતાબ્દી એક્સપ્રેસ
8.	12473-12474	અમદાવાદ-જમુતાવી સર્વોદય એક્સપ્રેસ
9.	12477-12478	જામનગર-જમુતાવી સિંહ એક્સપ્રેસ
10.	12655-12656	અમદાવાદ-ચેનાઈ નવજીવન એક્સપ્રેસ
11.	12843-12844	પુરી-અમદાવાદ એક્સપ્રેસ
12.	12901-12902	મુંબઈ-અમદાવાદ ગુજરાત મેલ
13.	12905-12906	પોરબંદર-હાવડા એક્સપ્રેસ
14.	12915-12916	અમદાવાદ-દિલ્હી આશ્રમ એક્સપ્રેસ
15.	12917-12918	અમદાવાદ-નિઝામુદીન ગુજરાત સંપર્ક કાંતિ એક્સપ્રેસ
16.	12921-12922	મુંબઈ-સુરત ફ્લાઇંગ રાણી
17.	12933-12934	મુંબઈ-અમદાવાદ કષાળવતી એક્સપ્રેસ
18.	12941-12942	અમદાવાદ-આસનસોલ પારસનાથ એક્સપ્રેસ
19.	12947-12948	અમદાવાદ-પટના અંજિમાબાદ એક્સપ્રેસ
20.	12957-12958	અમદાવાદ-દિલ્હી સુવર્ણ જયતી રાજધાની એક્સપ્રેસ
21.	15045-15046	ગોરખપુર-ઓખા એક્સપ્રેસ
22.	15635-15636	ઓખા-ગુવાહাটી દ્વારકા એક્સપ્રેસ
23.	16337-16338	ઓખા-ઓર્ઝાકુલમ એક્સપ્રેસ
24.	16501-16502	અમદાવાદ-બેંગલૂરુ એક્સપ્રેસ
25.	16613-16614	રાજકોટ-કોઈભતૂર એક્સપ્રેસ
26.	16733-16734	રામેશ્વરમ્-ઓખા એક્સપ્રેસ
27.	17017-17018	રાજકોટ-સિકન્દરાબાદ એક્સપ્રેસ
28.	18401-18402	પુરી-ઓખા એક્સપ્રેસ
29.	18405-18406	પુરી-અમદાવાદ એક્સપ્રેસ
30.	19005-19006	મુંબઈ-ઓખા સૌરાષ્ટ્ર મેલ
31.	19051-19052	વલસાડ-સોનપુર શ્રમિક એક્સપ્રેસ
32.	19105-19106	અમદાવાદ-હદ્રાર મેલ
33.	19107-19108	અમદાવાદ-ઉધમપુર જનમભૂમિ એક્સપ્રેસ
34.	19115-19116	બાન્દ્રા-ભુજ સયાજીનગરી એક્સપ્રેસ
35.	19131-19132	બાન્દ્રા-ભુજ કષ્ટ એક્સપ્રેસ
36.	19223-19224	અમદાવાદ-જમુતાવી એક્સપ્રેસ
37.	19565-19566	ઓખા-દેહરાદૂન ઉત્તરાંદ એક્સપ્રેસ

3. વિમાન વ્યવહાર

ગુજરાતમાં અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કેશોદ, પોરબંદર, રાજકોટ, ભુજ, કંડલા, સુરત અને જામનગરમાં વિમાની મથક છે. અમરેલી, ધ્રાંગધા, ડુમસ, ખાવડા, લીલડી, મહેસાણા, મોરબી, પરસોલી, રાધનપુર, રાજીવપણા, વઢવાણ અને વાંકાનેરમાં હેલ્પિકાપ્ટર અને નાનાં વિમાન ઉત્તરી શકે તેવી ઉત્તરાણ પડી (હેલીપેડ) છે. મીઠાપુર ખાતે તાતા કેમિકલ્સ કપનીનું પોતાનું ખાનગી હવાઈ મથક છે. જામનગરનું હવાઈ મથક સંરક્ષણખાતું સંભાળે છે. અમદાવાદ હવાઈ મથકને 26 જાન્યુઆરી, 1991 થી આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથકનો દરજાએ મળ્યો છે. અમદાવાદ હવાઈ મથકને એર ઇન્ડિયા દ્વારા લંડન, ન્યૂ યૉર્ક, ન્યૂ ઝર્સી અને શિકાગો સાથે તથા ઇન્ડિયન એર લાઇન્સ દ્વારા મસ્કત, કુવૈત અને શારજાહ સાથે સીધું જોડવામાં આવ્યું છે. દેશનાં મોટાં ભાગનાં મુખ્ય શહેરો અમદાવાદ હવાઈ મથક સાથે સંકળાયેલાં છે.

મે, 2007 થી સુરતમાં રાષ્ટ્રીય સતરનું હવાઈ મથક શરૂ થયું છે. આ મથકથી ઇલ્લી, જ્યાપુર, અમદાવાદ વગેરેની નિયમિત સેવા ઉપલબ્ધ છે.

4. બંદરો

ગુજરાતનો 1600 કિમી લાંબો દરિયાકિનારો ભારતના દરિયાકિનારાનો 30 ટકા હિસ્સો ધરાવે છે. કુદરતી બંદર કંડલાનો વહીવટ પોર્ટ ટ્રસ્ટ સંભાળે છે. જ્યારે બાકીના ગુજરાતના બંદરોનો વહીવટ રાજ્ય સરકાર સંભાળે છે. 11 મધ્યમ કક્ષાનાં અને 29 લઘુ બંદરો છે. કંડલા (મુક્ત વ્યાપાર ક્ષેત્ર), માંડવી, નવલખી, બેડી, ઓખા, પોરબંદર, વેરાવળ, ભાવનગર, સિક્કા, સલાયા, મગદલા (સુરત), વાડીનાર, પીપાવાવ, દહેજ, જાફરાબાદ, ભરૂચ, જખો, મુદ્રા, મહુવા, તળાજા, બીલીમોરા અને વલસાડ ખાતેથી માલની આયાત-નિકાસ થાય છે.

5. ગુજરાતની અંતરમાર્ગદર્શિકા

1. સમાચારપત્રો

1. દિવ્ય ભાસ્કર	15. સમભાવ
2. ગુજરાત સમાચાર	16. સૌરાષ્ટ્ર સમાચાર
3. સંદેશ	17. સાંજ સમાચાર
4. જનસત્તા	18. કાઠિયાવાડ
5. જ્યાહિન્દ	19. કેસરેહિન્દ
6. કચ્છભિત્ર	20. નયા પડકાર
7. ફૂલથાબ	21. ખેડા વર્તમાન
8. અક્રીલા	22. જન્મભૂમિ
9. મુખ્ય સમાચાર	23. જ્ય ભારત
10. ગુજરાતભિત્ર	24. વંદેમાતરમું
11. ગુજરાત ટુડે	25. સમકાળીન
12. પ્રભાત	26. સચરાચર
13. લોકસત્તા	27. રખેવાળ
14. મુખ્ય વર્તમાન	28. ગાંધીનગર સમાચાર

2. પ્રસિદ્ધ સામયિકો

1. અક્રમવિજ્ઞાન	28. નવનીત	51. વ્યાયામ
2. અંગંડાનંદ	29. સમર્પણ	52. શ્રી
3. અભિયાન	30. પરબ	53. સત્યપ્રકાશ
4. અમૃતા	31. પ્રવાસી	54. સબરસ
5. આરામ	32. ફાર્બસ ગુજરાતી	55. સમર્પણ
6. ઉન્મૂલન	33. સભાનું	56. સમાચાર દર્પણ
7. એકંકી	34. બાલજીવન	57. સર્વોદય
8. કવિતા	35. બાલસંદેશ	58. સંસાર
9. કવિલોક	36. બુદ્ધિપ્રકાશ	59. સંસ્કૃતિ
10. કુમાર	37. મહિલાજગત	60. સાધના
11. ક્રીમુદી	38. મિલાપ	61. સિનેસ્ટાર
12. ક્ષિતિજ	39. મુક્તિ	62. સુવિચાર
13. ખેલાડી	40. યુગધર્મ	63. સ્ત્રી
14. ગુજરાત	41. યુગાન્તર	64. સ્ત્રીજીવન
15. ગુજરાત ટાઈમ્સ	42. યુગદર્શન	65. સ્વાધ્યાય
16. ગુજરાત દર્પણ	43. યોજના	66. સ્ક્રાપ
17. ગોષ્ઠિ	44. રમકું	67. હરિજનબંધુ
18. ધરશાળા	45. રંગતરંગ	68. હિંદુસ્તાન
19. ચાંદની	46. રંગભૂમિ	69. જીવનયશ
20. ચિત્રલેખા	47. લોકનાદ	70. તાદર્થ
21. ચિત્રલોક	48. વિજ્ઞાનબંધુ	71. ભવિષ્યનિદાન
22. જનકલ્યાણ	49. વિજ્ઞાનભિત્ર	72. શહેરી
23. ઝગમગ	50. વિશ્વ હિંદુ	73. અલવિદ્યા
24. ધર્મલોક	સમાચાર	74. સક્ષારી
25. ધર્મસંદેશ		75. ઈન્દ્રિયા ટુડે
26. નાચિકેતા		76. ધર્મધારા
27. નવજીવન		77. નિત્ય સંસ્કૃતિ

3. આકાશવાણી

ગુજરાતમાં પ્રથમ રેડિયો કેન્દ્ર ઈ.સ. 1939માં મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે વડોદરામાં શરૂ કર્યું હતું. ઈ.સ. 1948માં અમદાવાદ કેન્દ્ર શરૂ થતાં વડોદરા કેન્દ્ર એમાં ભણી ગયું. ઈ.સ. 1955માં રાજકોટ કેન્દ્ર શરૂ થતાં આખું ગુજરાત પ્રસારણ સેવા હેઠળ આવ્યું હતું. તા. 02 – 10 – 1965થી અમદાવાદ કેન્દ્ર પરથી વિવિધ ભારતીયાં કોમશિયલ બ્રોડકસ્ટિંગ શરૂ થયું. તા. 10 – 10 – 1965થી ભુજ કેન્દ્રની શરૂઆત થઈ. ત્યાંથી ગુજરાતી ઉપરાંત કંઈ અને સિંગી ભાષામાં પણ કાર્યક્રમો રજૂ થાય છે. 17 ફેબ્રુઆરી, 1994માં દક્ષિણ ગુજરાતના આદિવાસી વિસ્તારમાં આહવા કેન્દ્ર શરૂ થયું હતું.

રેડિયો પરથી રેડિયો ભિચા, માય એફ એમ, રેડિયો સિટી, રેડિયો વન, રેડ એફ એમ વગેરે ખાનગી પ્રસારણો શરૂ થયાં છે.

4. દૂરદર્શન

ગુજરાતમાં ટેલેવિજનનો પ્રારંભ 15 ઓગસ્ટ, 1975ના રોજ ખેડા જિલ્લાના પીજ કેન્દ્રથી થયો હતો. આજે અમદાવાદ અને રાજકોટમાં ગુજરાતી કાર્યક્રમોના નિર્માણ માટે દૂરદર્શનના સ્ટુડિયો છે. બીજી બાજુ ખાનગી કેબલ ટીવી દ્વારા જગતભરનાં પ્રસારણો ગુજરાતી પ્રેક્ષકો માટે ઉપલબ્ધ બન્યાં છે.

1. ધાર્મિક સ્થળો

(1) હિન્દુ ધારાધામો

- સોમનાથ, પ્રભાસપાટણ (જિ. ગીરસોમનાથ) : બાર જ્યોતિર્લિંગોમાંનું એક
- અંબાજી (જિ. બનાસકાંઠા) : શક્તિ સંપ્રદાયનું સૌથી મોટું પ્રાચીન તીર્થધામ, 51 શક્તિપીઠો પૈકીની એક
- બાલારામ (જિ. બનાસકાંઠા) : કોટેશ્વર મહાદેવનું મંદિર
- શામળાજી (જિ. અરાવલી) : શ્રીકૃષ્ણના ગદાધર શ્યામ સ્વરૂપની મૂર્તિ
- બહુચરાજી (જિ. મહેસાણા) : બહુચર માતાનું પ્રાચીન મંદિર
- નારાયણ સરોવર (જિ. કરુણા) : ભારતનાં પાંચ પવિત્ર સરોવરોમાંનું એક
- કોટેશ્વર (જિ. કરુણા) : કરુણા દરિયાકિનારે આવેલું શિવાલય
- ગલતેશ્વર (જિ. ખેડા) : સોલંકી યુગનું શિવાલય
- ડાકોર (જિ. ખેડા) : રાણાઓડરાયણનું મંદિર
- કાયાવરોહણ (જિ. વડોદરા) : પાશુપત સંપ્રદાયનું પવિત્ર તીર્થધામ
- નારેશ્વર (જિ. વડોદરા) : મહારાજશ્રી રંગ અવધૂતનો આશ્રમ
- વીરપુર (જિ. રાજકોટ) : ભક્ત જલારામનું સ્થાનક
- સતાધાર (જિ. જૂનાગઢ) : સંતશ્રી આપાગીગાનું સમાધિ સ્થળ
- ગુપ્ત પ્રયાગ (જિ. ગીરસોમનાથ) : ગુપ્ત પ્રયાગરાજજીનું પ્રાચીન મંદિર
- રાજપરા (જિ. ભાવનગર) : ખોડિયાર માતાનું ભવ્ય મંદિર
- ગોપનાથ (જિ. ભાવનગર) : સમુદ્રકિનારે ગોપનાથનું શિવમંદિર
- સાણગપુર (જિ. બોટાદ) : હનુમાણનું પ્રસિદ્ધ મંદિર
- પાવાગઢ (જિ. પંચમહાલ) : મહાકાલી માતાનું પ્રાચીન તીર્થધામ
- કામરેજ (જિ. સુરત) : નારદ-બ્રહ્માની અનોખી પ્રતિમા
- દ્વારકા (જિ. દેવભૂમિ દ્વારકા) : ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની નગરી, દ્વારકાધીશનું ભવ્ય મંદિર
- ઊંઝા (જિ. મહેસાણા) : કડવા પાટીદારના કુણદેવી ઉમિયા માતાનું મંદિર
- બિંદુ સરોવર (સિદ્ધપુર, જિ. પાટણ) : ભારતનાં પવિત્ર સરોવરોમાંનું એક
- ચાંદોદ (જિ. વડોદરા) : પિતૃકાર્ય અને શ્રાવન્તર્પણ માટે પ્રસિદ્ધ સ્થળ
- ભૂગુ આશ્રમ, (ભરુય, જિ. ભરુય) : ભૂગુ ઋષિનો પ્રાચીન આશ્રમ
- ગિરનાર (જિ. જૂનાગઢ) : ગોરખનાથ, અંબા માતા, ગુરુ દત્તાત્રેય, ઔધડ અને કલકા શિખર

(2) જૈનતીર્થો

- પાલિતાણા (જિ. ભાવનગર) : જૈનોનું પવિત્ર તીર્થધામ, 863 દેરાસરો
- ભદ્રેશ્વર (જિ. કરુણા) : ભગવાન મહાવીરનાં મંદિર ઉપરાં (જિ. કરુણા)
- તારંગા (જિ. મહેસાણા) : એક જ શિલામાંથી કંડારાયેદી (જિ. મહેસાણા)
- મહેસાણા (જિ. મહેસાણા) : શ્રી સીમંધર સ્વામીની મૂર્તિ
- ભોયણી (જિ. મહેસાણા) : ભગવાન શ્રી મલિનાથની સુંદર પ્રતિમા
- શંખેશ્વર (જિ. પાટણ) : પાલિતાણા પદીનું જૈનોનું મહાત્મા (જિ. શંખેશ્વર)
- મહુડી (જિ. ગાંધીનગર) : શ્રી ઘંટાકર્ણ મહાવીરની મૂર્તિ (જિ. ગાંધીનગર)
- શેરીશા (જિ. ગાંધીનગર) : શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રી પદ્માવતિ (જિ. શેરીશા)
- પાનસર (જિ. ગાંધીનગર) : ભગવાન શ્રી ધર્મનાથની મૂર્તિલીખ (જિ. પાનસર)
- ગિરનાર (જિ. જૂનાગઢ) : નેમિનાથજીનાં દેરાસર સહિત 800 જૈન દેરાસરો

(3) મુસ્લિમ આસ્થાકેન્દ્રો

- મીરાં દાતાર (ઉનાવા, જિ. પાટણ) : એક ઓલિયાની પુરાતાત્ત્વિકી દરગાહ
- દેલમાલ (જિ. પાટણ) : હસનપીરની દરગાહનું પવિત્ર સ્થાનવાંકા
- શેલાવી (જિ. મહેસાણા) : દાઉદી વડોરો કોમની બે દરગાહાં (જિ. શેલાવી)
- દાતાર (જિ. જૂનાગઢ) : જમિયલશા પીરની દરગાહ
- રોજારોજી (મહેમદાવાદ, જિ. ખેડા) : પ્રસિદ્ધ રોજે

(4) પારસી તીર્થો

- સંજાણ (જિ. વલસાડ) : ઈરાનથી આવેલા પારસીઓને ગણ સંજાણના રાજાનો આશ્રમ મેળવ્યો હતો.
- ઉદ્વાડા (જિ. વલસાડ) : પવિત્ર આતશ બહેરામ પ્રજ્યવિત છે (જિ. ઉદ્વાડા)

(5) યદ્ધુદી તીર્થ

- ખમાસા (અમદાવાદ) : સિનેગોગ (ગુજરાતનું એકમાત્ર પ્રાર્થનાગૃહ)

(6) ખ્રિસ્તી તીર્થ

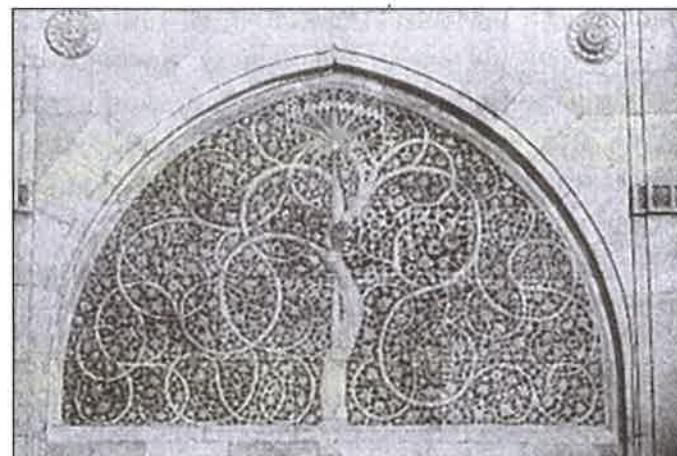
- વડોદરા (જિ. વડોદરા) : નિષ્ઠલંક માતાનું ધામ
- ખંભોળાજ (જિ. આણંદ) : નિરાધારોની માતા

(7) સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનાં તીર્થો

- ગઢા (જિ. બોટાદ) : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું મુખ્ય તીર્થોલીખ
- વડાલ (જિ. આણંદ) : શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનું મનોહાસદીન રોજ
- બોચાસણ (જિ. આણંદ) : શ્રી અક્ષર પુરુષોત્તમ સંસ્થાનનું મુખ્ય મથક
- અક્ષરધામ (ગાંધીનગર) : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું આધુનિકતાની અને ભવ્ય મંદિર
- સાણંગપુર (જિ. બોટાદ) : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનાં જાળીતું તીર્થ

2. સ્પાગરીય રેટપટ

અહમદપુર-માંડવી (જિ. ગીરસોમનાથ), ચોરવાડ (જિ. જૂનાગઢ), ઉલ્લાસ (જિ. નવસારી), તીથલ (જિ. વલસાડ), ઉમરગામ (જિ. વલસાડ), હજીરા (જિ. સુરત), કુમસ (જિ. સુરત), માંડવી (જિ. કચ્છ), મોટા ગોપનાથ (જિ. ભાવનગર), પીરમ બેટ ડારાયે (જિ. ભાવનગર), પીરોટન ટાપુઓ (જિ. આમનગર અને દેવભૂમિ દ્વારકા).

સીદી સૈયદની જાળી

3. જીજાણી સ્થળો

સરદાર સરોવર (કેવડિયા કોલોની, જિ. નર્મદા), ચાંદોદ-કરનાળી (ગુજરાતનું કાશી, જિ. વડોદરા), ધરોઈ (જિ. મહેસાણા), દાંતીવાડા (જિ. બનાસકાંઠા), બાલારામ (જિ. બનાસકાંઠા), શુક્લતીર્થ, કબીરવડ (જિ. ભરુચ), તુલસીશયામ (જિ. જૂનાગઢ), ઉનાઈ (જિ. સુરત), ઉકાઈ (જિ. સુરત), લસુન્દ્રા (જિ. ખેડા), ટુવા (જિ. પંચમહાલ), મુન્દ્રા (કચ્છનું પેરિસ, જિ. કચ્છ), ઉત્કેશ્વર (જિ. ગાંધીનગર), મૂન્દીલીબી (હાઈવે દૂરિઝમ, જિ. સુરેન્દ્રનગર).

4. ઐતિહાસિક સ્થળો

લોથલ (જિ. અમદાવાદ), ધોળાવીરા (જિ. કચ્છ), મોઢેરા (જિ. મહેસાણા), વડનગર (જિ. મહેસાણા), પાટણ (જિ. પાટણ), પુરાતાંસિદ્ધપુર (જિ. પાટણ), પોળોના મંદિર (જિ. સાબરકાંઠા), આંતરસુંબા (જિ. સાબરકાંઠા), ધુમલી (જિ. દેવભૂમિ દ્વારકા), મોરબી (જિ. મોરબી), સ્થાવરાંકાનેર (જિ. મોરબી), કુભારિયા (જિ. બનાસકાંઠા), ગોરજ રંગાઈ (જિ. વડોદરા) - રાજ્યનું સૌથી ગ્રાચીન મંદિર, દાંડી (જિ. નવસારી).

5. વિઘારધામો

કોટેશ્વર (જિ. બનાસકાંઠા), ગલતેશ્વર (જિ. ખેડા), ગળતેશ્વર (જિ. સાબરકાંઠા), ગોપનાથ (જિ. ભાવનગર), હાથબ (જિ. ભાવનગર), તેઝર (જિ. પંચમહાલ), પાવાગઢ (જિ. પંચમહાલ), વિલ્સન (જિ. વલસાડ), માલસામોટ (જિ. ભરુચ), સાપુતરા (જિ. ડાંગ), મહોદ (જિ. કચ્છ), સાસણ (જિ. જૂનાગઢ અને ગીરસોમનાથ), નળ સરોવર (જિ. અમદાવાદ).

6. ગુજરાતની સફરો

ખુશભૂ ગુજરાત કી

(1) અમદાવાદ જિલ્લો

1. અમદાવાદ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. સાબરમતી નદીના કિનારે ખાંડ રાજ આશાભીલનું ગામ આશાવલ (આશાવલી). કષાદિય તીસોલકીએ અહીં મહત્વનું નગર વિસ્તાર્યું, જે 'કણ્ણવિતી' કહેવાયું. 14 મી મનોહંસદીમાં ગુજરાતમાં રાજ્યપૂત સત્તાનો અંત આવ્યો. 1 ઓપ્રિલ, 1411 ના રોજ સુલતાન અહમદશાહે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપના કરી અને ભવ્ય મુખ્ય મારસ્તોથી શહેરની શોભા વધારી. ભદ્રનો કિલ્લો, ગાયકવાડની હવેલી, ગ્રામ દરવાજા, જામા મસ્જિદ, બાદશાહનો હજીરો, રાણીનો હજીરો, પદ્માનિની મસ્જિદ, કુતુબુદ્ધિન શાહની મસ્જિદ, સારંગપુરની મસ્જિદ, રાણી રાપમતીની મસ્જિદ, રાણી સિમીની મસ્જિદ, સીદી સૈયદની જાળી, આખમખાનનો રોજો, દરિયાખાનનો ધૂમટ, અહમદશાહની મસ્જિદ વગેરે મુસ્લિમ સ્થાપત્યો જોવાલાયક છે. મહેમદ બેગડાએ નગર કર્યો કોટ બનાવી તેને બાર દરવાજા મૂક્યા. કુતુબુદ્ધિને બંધાવેલા

બલરામજી, સુભદ્રાજી, જગન્નાથજી

નગરદેવતા જગન્નાથજીનું ભવ્ય મંદિર છે. અધાર સુદ બીજાના દિવસે અહીંથી રથયાત્રા નીકળે છે. જૂલતા મિનારા, દરિયાખાનનો ધૂમટ, ચંડોળા તળાવ, ગીતા મંદિર, સરદાર પટેલ ધ્યાનિયમ, કંકરિયા બાલવાટિકા અને પ્રાણી સંગ્રહાલય, પતંગ હોટેલ, સાબરમતી આશ્રમ (ગાંધીઆશ્રમ), કોચરબ આશ્રમ, શાહ આલમનો રોજો, સુંદરવન, સાયન્સ સિટી આઈ-મેક્સ થિયેટર, મલ્ટિપ્લેક્સ થિયેટરો, મોલ વગેરે અમદાવાદના જોવાલાયક સ્થળો છે. આ ઉપરાંત દાદા હરિની વાવ, માનવમંદિર, સારંગપુરનું વૈષ્ણવ મંદિર, ભાવનિર્જરનું યોગેશ્વર મંદિર, ચિન્મય મિશન, ઈસ્કોન મંદિર, ગુરુદ્વારા, ભાગવત વિદ્યાપીઠ અને કૃષ્ણમંદિર જોવાલાયક છે. લો ગાઈન, તિલકબાગ, સરદારબાગ, સૌરભ ગાઈન, પરિમલ ગાઈન, ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા સરોવર (વસ્ત્રાપુર) વગેરે અમદાવાદના જહેર ઉદ્યાનો છે. ધી સ્પેસ એલિકેશન સેન્ટર, અટીરા, ધી ડિજિકલ રિસર્ચ લેબોરેટરી, ઇન્ડિયન સ્પેસ રિસર્ચ સેન્ટર, નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિઝાઇન, કેલિકો કાપડ સંગ્રહાલય, શ્રેયસ લોકકલા સંગ્રહાલય, સંકાર કેન્દ્ર, નિરમા યુનિવર્સિટી, ગુજરાત

યુનિવર્સિટી વગેરે કેન્દ્રો અમદાવાદને ગૌરવ બકે છે. સાબરમતી નદી પર તોરણ બાંધા હોય તેવાં દસ પુલો બંધાયા છે. સાબરમતી રિવર ફન્ટ યોજના અમદાવાદ શહેરના સૌંદર્યમાં બંધારો કરે છે. નરમદા યોજનાને કારણે નદી બે કંડે છલકાય છે. એક જમાનામાં ‘ભારતનું માંચેસ્ટર’ ગણાતું આ ઐતિહાસિક શહેર પ્રગતિશીલ વેપાર, ધંધા અને કુનેછ માટે જાડીતું છે.

‘રાજપથ’ અને ‘કણાવતી’ જેવી કલખો, એક જ ઈમારતમાં ચાર-છ થિયેટરો, શોર્ઝિં, બુકશૉપ, રેસ્ટોરન્ટ વગેરે સુવિધાઓ વિકસી છે. અમદાવાદના આશ્રમ રોડ અને સી.જી. (ચીમનલાલ ગિરધરદાસ) રોડ અધ્યતન માર્ગો ગણાય છે.

2. સરખેજ: અમદાવાદથી નજીક સરખેજ ગામમાં મેહમૂદ બેગડો અને તેના શાહજાહાઓની મારાર છે. નજીકમાં મહમદ મેહમૂદની બેગમનો રોજો તેમજ સુલતાન અહમદશાહના ગુરુ અહમદશાહ ખટુગંજબક્ષનો રોજો તથા મસ્ઝિદ છે. અહીં મોટું તળાવ પણ છે.

3. લાંબા: બળિયાદેવનું ભવ્ય મંદિર છે.

4. ઘોળકા: મીનળદેવીએ બંધાવેલું મલાવ તળાવ અહીં છે. પાંડવોની શાણા, ભીમનું રસોડું, સિદ્ધનાથ મહાદેવ વગેરે પુરાણી જગાઓ છે. જામફળ અને દાડમની વારીઓ માટે જાડીતું છે.

5. ગણેશપુરા: ભગવાન શ્રી ગણેશનું ભવ્ય મંદિર છે.

6. માંડલ: રાવલ કુટુંબના કુણદેવી ખંબલાય માતાજીનું ભવ્ય મંદિર છે. મંદિરમાં સુવણીમઠમાં માતાજીની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. ગામના તળાવની મધ્યમાં ગ્રાગટ્યસ્થાને વિશાળ મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે. અતિથિગૃહ અને ભોજનાલયના કારણે દર પૂનમે અનેક શ્રદ્ધાળુઓ અહીં આવે છે.

7. વીરમગામ: મીનળદેવીએ બંધાવેલું મુનસર અને ગંગુ વણજારાએ બંધાવેલું ગંગાસર તળાવ અહીં આવેલાં છે.

8. નળ સરોવર: 120.82 ચો કિમી વિસ્તારમાં ફેલાયેલા આ અભયારણ્યમાં શિયાળાની જાતુમાં સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ જેવાં કે બગલાઓ, પેલિકેન, ફ્લામિન્ઝો, સારસંકુજ, રાજહંસ વગેરે પ્રવાસીઓને આકર્ષે છે.

9. લોથલ: સિંધુ સંસ્કૃતિના સમયનું બંદર હતું. અહીંથી બાંદું, નગર, ભડી, ગટરબ્યવસ્થા, હાડપિંજરો, અલંકારો, સ્મશાન વગેરે મજ્યાં છે.

10. વૌઠા: સાત નદીઓનું સંગમસ્થાન છે. કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ મોટો મેળો ભરાય છે.

(2) અમરેલી જિલ્લો

1. અમરેલી: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ઈ.સ. પૂર્વે 3000 ના પુરાતત્વ અવશેષો અહીંથી મજા છે. અહીં નાગનાથ મંદિર, શ્રીનાથજાની હવેલી, ગિરધરલાલ મહેતા સંગ્રહાલય જોવાલાયક છે. અહીં તેલની મિલો આવેલી છે.

2. લાઠી: કવિ કલાપીની કર્મભૂમિ અને જન્મભૂમિ છે.

3. સાવરંકુંલા: વજન માપવાના કાંટાઓની બનાવટ માટે પ્રયોગ કરેલું છે.

4. પીપાવાવ: ગુજરાતનું સૌથી જડપથી વિકસાતું બંદર છે.

(3) અરાવલી જિલ્લો

1. મોડાસા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. રાજ બતાનું ‘મહુડાસુ’ એટલે આજનું મોડાસા. વિશાળ કોલેજ સંકુલ, ઔષધિ ઉદ્યાન, રમતગમતના મેદાનો, ખુલ્લા રંગમંચો વગેરે આવેલાં છે.

2. શામળાજ: શામળાજને કુંગરાઓ, અરાય અને મેશ્વો નદીનું સૌંદર્ય સાંપડકું છે. શામળાજના વિશ્વવિદ્યાત મંદિરમાં શ્રીકૃષ્ણ-વાસુદેવની ગદ્ય ધારણ કરેલી શ્યામસ્વરૂપની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. આથી આ સ્થળ ‘ગદાધરપુરી’ તરીકે પણ ઓળખાય છે. મંદિરના બાંધકામમાં પ્રાચીન ચૌલુક્ય શૈલી જળવાયેલી છે. શિલ્પસૌંદર્યની દાઢિએ આ સ્થળ અસાધારણ અવલોકનીય છે. અહીં કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાય છે, જે મુખ્યત્વે આદિવાસીઓનો મેળો છે.

3. બિલોડા: કીર્તિસ્તંભ સાથેનું દિગંબર જૈનોનું જૈન મંદિર મહાત્વનું યાત્રાધામ છે.

(4) આણંદ જિલ્લો

1. આણંદ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ઈ.સ. 1946માં સરદાર પટેલના માર્ગદર્શન ડેણ સ્થળાયેલ ‘અમૃત તેરી’ ઐશ્વિયાની મોટામાં મોટી તેરી છે. ‘નેશનલ તેરી ડેવલપમેન્ટ બોર્ડ’નું મુખ્ય મથક અહીં છે.

2. વલ્લભવિદ્યાનગર: અહીં સરદારની દાઢિ અને શ્રી ભાઈલાલ પટેલની વ્યવસ્થાશક્તિના સુલગ પરિણામરૂપે ઊભું થયેલું વિદ્યાધામ છે. અહીં અનેક કોલેજો અને સંશોધનશાળાઓ છે.

3. બોરસદ: બોરસદમાં મહાકાળેશ્વરનું શિવાલય, ફૂલમાતા, બહુચરાજી, તોરણમાતા તથા નારાયણ દેવનાં મંદિરો છે.

4. કરમસદ: સરદાર પટેલનું વતન. હોસ્પિટલ અને મેડિકલ કોલેજ છે.

5. ખંભાત: આ પૌરાણિક ઐતિહાસિક નગર અગાઉ ‘સંતભીર્થ’ તરીકે ઓળખાતું. અહીંની જુમ્મા મસ્જિદ ભવ્ય કોતરણીવાળી છે. ખંભાત અકીફના ઉદ્યોગ માટે જાડીતું છે. ખંભાતથી 5 કિમી દૂર કાકાની કબર વહોરાઓનું મોટું યાત્રાધામ છે.

6. લુણેજ: ઈ.સ. 1958માં અહીંથી ખનીજ તેલ મણ્યું હતું. અહીં ગેસનો મોટો ભંડાર છે. આ ગેસ ધુવારણના તાપવિદ્યુતમથકને પૂરો પાડવામાં આવે છે.

7. વડતાલ: સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં વડતાલની ગાદ્યનું બહુ મહાત્મ્ય છે. મંદિરમાં આવેલી લખ્મીનારાયણની ભવ્ય મૂર્તિની સ્થાપના ઈ.સ. 1824માં સહજાનંદ સ્વામીએ કરી હતી.

8. ધુવારણ: વિશાળકાય તાપવિદ્યુતમથકના કારણે પ્રસિદ્ધ છે.

(5) કરણ જિલ્લો

શિયાળે સોરઠ ભલો, ઉનાળે ગુજરાત, ચોમાસે વાગડ ભલો, કદ્દડો બારે માસ.

1. ભુજ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ભૂજિયા કુંગરની તળેટીમાં વસેલું આ ઐતિહાસિક સ્થળ છે. જૂનું શહેર ભૂજિયા કિલ્લાથી સુરક્ષિત હતું. રામસંગ માલમે બાંધેલો આયના મહેલ, મહારાચ લખપતજની સુંદર કોતરણીઓવાળી છત્તીઓ, ફટેહમાદ આરબનો હજરો, મહારાવસિંહ મદનસિંહજ મ્યુઝિયમ, આનંદકુજ, પ્રાગ મહેલ, કચ્છ મ્યુઝિયમ, શરદબાગ પલેસ, સ્વામિનારાયણ મંદિર, હાટકેશ્વર મંદિર, સૂર્યમંદિર, ભારતીય સંસ્કૃત દર્શન (લોકકલાનું મ્યુઝિયમ), મોહમદ પન્ના મસ્જિદ, પ્રાગમલજનો રાજમહેલ વગેરે અહીંનાં જોવાલાયક સ્થળો છે. દેસલસર અને હમીરસર સરોવર શહેરને સુંદરતા બધો છે. ભુજ એના ચાંદીકામ અને સુતરાઉ કાપડના છાપકામની કલા માટે જાડીતું છે.

2. નારાયણ સરોવર: ભારતનાં અડસઠ તીર્થોમાં નારાયણ સરોવરનો સમાવેશ થાય છે. સરોવરની આજુભાજુ આકર્ષક મંદિરો છે. નારાયણ સરોવરથી 2 કિમી દૂર દરિયાકિનારે કોટેશ્વરની

ભવ્ય શિવમંદિર છે. રાજ્ય સરકારે આ સ્થળને પ્રવાસન કેન્દ્ર તરીકે વિકસાયું છે.

3. મુંડા: વાડી-બળીચા અને તંદુરસ્ત આભોહવાને કારણે કચ્છના હરિયાણા પ્રદેશ તરીકે ઓળખાય છે. અહીં ખારેકનું પુષ્પળ ઉત્પાદન થાય છે. અહીં ખારેક સંશોધનકેન્દ્ર અને કુદરતી ઉપચારકેન્દ્ર આવેલાં છે. અદાજી પોર્ટ કપનીએ મુંડાનો આધુનિક બંદર તરીકે વિકસ કર્યો છે.

4. માંડવી: જૂનું બંદર છે. ક્ષયના રોગીઓ માટે અહીં 'ટી.બી. સેનેટોરિયમ' છે. અણિયાનું સૌથી પહેલું 'વિન્ડ ફાર્મ' અહીં આવેલું છે. વિજય પેલેસ અને ભદ્રેશ્વરનું મંદિર જોવાલાયક છે.

5. ધોળાવીરા: અહીંથી હડપા સંસ્કૃતિના અવશેષો મળ્યા છે. આ સ્થળે 4500 વર્ષ પહેલાં એક વિશાળ અને ભવ્ય નગર હતું. અહીંથી વિશાળ ભવનો, ભંડારો, સભાખંડો, વાસણો, મુદ્રાઓ, તોલમાપનાં સાધનો, હોકાયંત્ર, અલંકારો વગેરે અવશેષો મળ્યાં છે.

6. અંજાર: છારી-ચપ્પા અને સૂરીના ઉદ્યોગ માટે આ શહેર જાણીતું છે. જણેશ્વરનું પ્રાચીન શિવાલય અને જેસલ-તોરલની સમાચિ વિખ્યાત છે.

7. આશાપુરા માતાનો મઢ:

કચ્છના રાજકુટુંબના કુળદેવી આશાપુરા માતાનું પુરાતનકાળનું ભવ્ય મંદિર છે.

આશાપુરા માતાનો મઢ

8. ભદ્રેશ્વર: જૈનોનું તીર્થધામ છે. અહીં વિશિષ્ટ સ્થાપત્યવાળાં દેરાસરો છે. શેઠ જગડુણાએ આ દેરાસરોનો જીણોદ્વાર કરાવ્યો હતો. પાંખકુડ તરીકે ઓળખાતી, આશરે 5000 વર્ષ પુરાણી વાવ છે. ચોખડા મહાદેવમાં રાજ સિદ્ધરાજે કોતરાવેલો એક શિલાલેખ (ઈ. સ. 1139) છે. પ્રાચીન ભદ્રાવતી નગરીના અવશેષો અહીંથી મળ્યા છે.

9. ધીણોધરનો કુંગર: 388 મીટર ઊંચો આ કુંગર દાદા ગોરખનાથની તપોભૂમિ તરીકે પ્રખ્યાત છે.

10. કોટાય: અહીં કાઠીઓએ બંધાવેલું કોટાયકનું સૂર્યમંદિર છે.

11. કંડલા: ભારતનું આ અગત્યનું બંદર છે. 'ઝી ડ્રેડ ઝોન' (મુક્ત વ્યાપાર ક્ષેત્ર) તરીકે આ બંદરનો સારો વિકાસ થયો છે. ગુજરાતનું સૌથી મોટું બંદર છે.

12. રામપર વેકરા: સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું પવિત્ર યાત્રાધામ છે. અહીં ગંગાજ અને જમનાજ નામના પવિત્ર કુડ છે. રૂક્માવતી નદીના કિનારે કારતક સુદ પૂનમના રોજ ગંગાજનો મેળો ભરાય છે.

13. જખો: કચ્છના જૈન પંચતીર્થ(સુથરી, કોઠારા, જખો, નવિયા અને તેરા)માનું એક પવિત્ર યાત્રાસ્થળ છે.

14. સુથરી: જૈન પંચતીર્થમાનું એક સ્થળ છે. ગુજરાતના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી બળવંતરાય મહેતાની સ્મૃતિમાં બાંધવામાં આવેલ બળવંતસાગર બંધ માટે આ સ્થળ જાણીતું છે. તેઓનું વિમાન 19 સપ્ટેમ્બર, 1965ના રોજ પાકિસ્તાની આકમણ વખતે અહીં તૂટી પડ્યું હતું.

15. કંથકોટ: ખડકણ ટેકરીની ટોચ પર આશરે 5 કિમીના પરિધિમાં કિલ્લો આવેલો છે. અહીં ત્રણ મંદિરોના અવશેષો છે.

16. ગાંધીધામ: પાકિસ્તાનથી આવેલા નિવાસિઓને વસાવવા અહીં નગરવસાઇટ બનાવવામાં આવી છે.

'જેણે કચ્છ નથી જોયું એણે કંઈ પણ નથી જોયું.'

- અમિતાભ બચ્ચન

(6) ઐડા જિલ્લો

1. નાનિયાદ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. અહીંનું સંતરામ મહારાજનું સંતરામ મંદિર શ્રદ્ધા અને લોકસેવા માટે વિખ્યાત છે. શેઠી નદીના કિનારે ગુજરાતના સંત શ્રી મોદાનો આશ્રમ છે. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીનું નિવાસસ્થાન જોવાલાયક છે.

2. વસો: પ્રખ્યાત જૈન મંદિર છે. ગોપાળદાસની હવેલીની કાઢકલા ઉત્કૃષ્ટ છે.

3. ડાકોર: ડાકોરનું પુરાણું નામ 'ઉકપુર' હતું. ગોમતીના કાંઠ ઉકેશ્વરનું મંદિર તથા આશ્રમ છે. દ્વારકામાં વસેલા શ્રીકૃષ્ણ, ભક્ત બોડાણાની ભક્તિથી પ્રસાન થઈ છી. સ. 1156માં દ્વારકાથી ડાકોર આવીને વસ્યા એવી કથા પ્રચલિત છે. રણધોડજના મંદિરમાં ભગવાન શ્રી રણધોડરાયની કાળા પથ્થરમાંથી બનાવેલી દેદીઘમાન મૂર્તિ બિરાજમાન છે. ગોમતી તળાવ, ઉકનાથ મહાદેવ, લક્ષ્મીજીનું મંદિર, બોડાણા મંદિર, સત્યનારાયણનું મંદિર વગેરે દર્શનીય સ્થળો છે.

રણધોડજનું મંદિર

4. ગલતેશ્વર: ડાકોરથી 16 કિમી દૂર મહીકાંઠ આવેલું સોલંકી યુગનું આ શિવાલય દર્શનીય છે. અહીં મહી અને ગોમતી નદીનું સંગમતીર્થ છે. સહેલાણીઓનું આ પ્રવાસધામ છે.

5. લસુંદ્રા: ગરમ પાણીના જરા આવેલા છે.

6. કપડવંજ: અહીંની કુકાવાવ, કાંદાની વાવ, રાણીવાવ અને સીગરવાવ જાણીતી છે. અહીંના તોરણો પ્રાચીન યુગની ક્રીતિગાથા ગાતાં ઊભાં છે.

7. ઉત્કંઠેશ્વર: વાત્રક નદીને કિનારે ઉત્કંઠેશ્વર મહાદેવનું ભવ્ય મંદિર છે. આ સ્થળ 'ઉંટાણા મહાદેવ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

8. ફાગવેલ: ભાથીજી મહારાજનું મંદિર છે.

9. મહેમદાવાદ: આ નગર મેહમૂદ બેગડાએ વસાવેલું. અહીંનો ભમરિયો કૂવો જોવાલાયક છે. મેહમૂદ બેગડાએ તેની બેગમની સ્મૃતિમાં વાત્રકને કાંઠ બંધાવેલ ચાંદો-સૂરજ મહેલ અને કિલ્લાના અવશેષો જોવાલાયક છે.

10. વડતાલ: સ્વામિનારાયણનું પ્રસિદ્ધ મંદિર અને યાત્રાધામ છે.

(7) ગાંધીનગર જિલ્લો

1. ગાંધીનગર : મહાત્મા ગાંધીના નામ સાથે જોડાયેલું ગાંધીનગર ગુજરાત રાજ્યનું નવું પાટનગર અને જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આ નગર સુંદર, રમ્ય અને હરિયાળું છે. આ નગરનું આયોજન ફેન્ચ શિલ્પી લોડ બુશીયરે કર્યું હતું.

અશ્વરધામ

આ સુંદર ઉદ્ઘાનનગરી ત્રીસ સેકટરો અને 57 ચોરસ કિલોમીટરમાં વિસ્તરેલી છે. ગાંધીનગરની મધ્યમાં 75 હેક્ટર જમીન પર ભવ્ય સચિવાલય સંકુલ બાંધવામાં આવ્યું છે. વિધાનસભા ભવન, સચિવાલય, રાજ્યભવન, મંત્રીઓના નિવાસસ્થાનો, ઉદ્ઘાનભવન, ઉજાણીગૃહ, સરિતા ઉદ્ઘાન, હરણી ઉદ્ઘાન, બાલ ઉદ્ઘાન વગેરે ગાંધીનગરનાં આકર્ષણ કેન્દ્રો છે. બોચાસણવારી અક્ષર પુરુષોત્તમ સંસ્થા દ્વારા 23 એકર

જમીન પર પથરાયેલા 'અક્ષરધામ'માં ભગવાન સ્વામિનારાયજની સુવર્ણમંડિત મૂર્તિ બિરાજમાન છે. અહીંથી નજીક પ્રાચીન ધોળેશ્વર મહાદેવનું મંદિર દર્શનીય સ્થાન છે.

2. ઈન્દ્રોડા: ગાંધીનગર નજીક આવેલા ઈન્દ્રોડા પાર્કમાં હરકા ઉધાન, મગર ઉધાન, સર્પ ઉધાન અને સસલાં ઉધાન આવેલાં છે. આ પાર્કમાં અનેક પક્ષીઓ આવતાં હોવાથી પક્ષી નિરીક્ષણ માટે આ સ્થળ ખૂબ અનુકૂળ છે.

3. અડાલજ: અડાલજના વાધેલા રાવ વીરસિંહની રાણી રૂડાબાઈએ અડાલજમાં વાવ બંધાવી હતી. અવશેષોમાં અડાલજની વાવ પુરાતત્વના આભૂષણ સમાન છે. વાવ ભૂગર્ભમાં પાંચ માળની છે અને પાંચમો માળ પાણીની સપાટી નીચે છે.

4. મહુડી: સાબરમતી નદીના ડિનારે આવેલું આ જૈનોનું પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. અહીંના પદ્માવતી માતાના મંદિરનો મહિમા મોટો છે. અહીં દેરાસરમાં ધંટાકર્ણ મહાવીરની મૂર્તિ છે. અહીં સુખદીનો પ્રસાદ ધરાવવામાં આવે છે, જેને પટંગણમાં જ આરોગી લેવો પડે છે. મહુડીથી થોડે દૂર બડત ગામમાં કોટ્યક સૂર્યમંદિરના અવશેષો છે. આ ખાયતા વણિકોનું તીર્થ છે.

5. કલોલ: જાડીઠું ઉધોગકેન્દ્ર અને તેલક્ષેત્ર છે. અહીં ઈન્ડિયન ફિટિલાઇઝર કો. ઓ. લિમિટેડ (ઈફ્કો) નું મોટું સંકુલ છે.

(8) ગીરસોમનાથ જિલ્લો

1. વેરાવળ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક અને મોટું બંદર છે. અહીં મત્સ્યધોગનો સારો વિકાસ થયો છે.

2. સાસણગીર: ગીરનાં જંગલોમાં આવેલું આ સ્થળ સિંહના અભયારણ્ય (ગીર નેશનલ પાર્ક) તરીકે વિશ્વભરમાં જાહીઠું છે. ગુજરાત સરકારના પ્રવાસન ખાતા તરફથી અહીં સિંહદર્શનની વ્યવસ્થા છે.

3. તુલસીશયામ: ગીરના પ્રદેશની મધ્યમાં આવેલા આ સ્થળે ગરમ પાણીના સાત કુડો અને શ્યામળું મહારાજનું મંદિર છે.

4. અહમદપુર-માંડવી: અહમદપુર-માંડવી દરિયાડિનારે આવેલું અને નેસર્જિક સૌંદર્ય ધરાવતું નયનરમ્ય સ્થળ છે. અહીં નૌકાવિહાર અને વોટર સાઈકલિંગ તરણી વગેરેની સગવડ છે. નજીકમાં દીવ ટાપુ છે.

5. સોમનાથ: સોમનાથ શૈવ પંથનું અત્યંત પુરાતન, સમૃદ્ધ અને મહત્વનું કેન્દ્ર છે. બાર જ્યોતિર્લિંગમાં સોમનાથનું મંદિર પ્રથમ જ્યોતિર્લિંગ ગણાય છે. હિરણ નદી અને સમુદ્રનો સંગમ પવિત્ર ત્રિવેણીતીર્થ ગણાય છે. તેનાથી થોડે દૂર દેહાત્સર્ગ તીર્થ છે. અહીં શ્રીકૃષ્ણના દેહનો અઞ્જિસ સંકાર કરવામાં આવ્યો હોવાનું મનાય છે.

6. ભાલકા તીર્થ: અહીં એક મોશ પીપળો છે. આ પીપળાની નીચે શ્રીકૃષ્ણ આરામ કરવા બેઠા હતા ત્યારે એક પારધીએ તીર માર્યું હતું, જે શ્રીકૃષ્ણને પગમાં વાગ્યું અને તેમણે દેહત્યાગ કર્યો હતો એવી માન્યતા છે.

(9) હોટા ઉંદેપુર જિલ્લો

1. છોટા ઉંદેપુર: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. અહીંના આદિવાસી રાઠવા કોમનાં પિઠેરાનાં ચિત્રો પ્રખ્યાત છે.

2. સંમેદ્બા: લાકડાનાં કલાત્મક ફર્નિચર, રમકડાં અને લાખના ક્રમ માટે પ્રખ્યાત છે.

(10) જામનગર જિલ્લો

1. જામનગર: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. 'સૌરાષ્ટ્રનું પેરિસ' ગણાતું જામનગર શહેર જામ રાવળે ઈ.સ. 1540માં વસાવ્યું હતું. શહેર વચ્ચેના રણમલ તળાવમાં આવેલો 'લાખોટા મહેલ' વીરતા અને પ્રેમનું પ્રતીક છે. અનેક મંદિરો અને સંસ્કૃત પાઠશાળાઓને કારણે જામનગર 'છોટે કાશી' તરીકે ઓળખાતું હતું. જંડુ ભણ્ણાએ સ્થાપેલી જંડુ ફાર્મસી અહીં છે. અહીંના રમશાન 'માણેકબાઈ મુક્તિધામ'માં વિવિધ સંતો અને દેવોની પ્રતિમાઓ છે. અહીંની બાંધડી, કંક અને મેશ દેશ-વિદેશમાં પ્રખ્યાત છે. જંભાળિયો દરવાજે, વિભા પેલેસ અને પ્રતાપ વિલાસનાં શિલ્પ-સ્થાપત્યો સુંદર છે. અહીંની આયુર્વેદિક યુનિવર્સિટી અને સોલેરિયમ શહેરના આકર્ષણરૂપ છે. અહીંના બાલા હનુમાન મંદિરનું નામ 1 ઓગસ્ટ, 1964થી નિરંતર ચાલી રામધૂનજા કારણે 'ગિનેસ બુક'માં નોંધાયેલું છે. અહીં ભારતના નૌકાસૈન્યનું તાલીમકેન્દ્ર 'વાલસુરા' છે. નજીકમાં બાલાછી ખાતે સૈનિક શાળા આવેલી છે. કચ્છના અખાતમાં જોડિયાથી ઓખા સુધી પરવાળાના સુંદર રંગોના ખડકોવાળા 'પીરોટન' ટાપુઓ છે. આ ટાપુઓ અનેક પ્રકારનાં સાગરીય જીવોના સામુદ્રિક આશ્રય સ્થળ હોવાથી આ વિસ્તાર 'દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉધાન' તરીકે જાહેર કરાયો છે. પિતળની હાથકારીગરીની બનાવટો માટે ભારતમાં જાડીઠું છે.

2. મોટી ખાવરી: રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડની વિશ્વની સૌથી મોટી ગ્રાસરૂપ ઓર્ધ્વલ રિફાઈનરી છે.

(11) જૂનાગઢ જિલ્લો

1. જૂનાગઢ: ગિરનાર પર્વતની તળેટીમાં વસેલું જૂનાગઢ શહેર જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ગુજરાતના આદિવિ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના માતાપિતાનું અવસાન થતાં ભાઈભાભી પાસે જૂનાગઢમાં રખ્યા હતા. ઉપરકોટમાં રાણકદેવીનો મહેલ છે. આ ઉપરાંત અરી-કીરીની વાવ અને નવધાણ કૂવો, સક્કર બાગ, દરબાર હોલ મ્યુઝિયમ, નરસિંહ ચોરો, અશોકનો શિલાલેખ, હસ્તકલા ઉધોગની સંસ્થા 'રૂપાયતન' અહીંના જોવાલાયક સ્થળો છે.

2. ગિરનાર પર્વત: ગિરનારની તળેટીમાં અશોકનો શિલાલેખ, રૂદ્રદમનનો શિલાલેખ, દામોદર કુડ, રેવતી કુડ, ગોરખનાથનું મંદિર વગેરે જોવાલાયક છે. ગિરનાર પર્વતની પહેલી ટૂંક પર બારમી સદીનું નેમિનાથજીનું જૈન મંદિર છે. બાજુ ટૂંક પર અંબાજીનું મંદિર છે. દત્તાત્રેયની ટૂંક સુધી પહોંચવા આશરે દસ હજાર પગથિયાં છે.

3. સતાધાર: સૌરાષ્ટ્રના સુવિષ્યાત સંત આપાગીગાની સમાધિનું સ્થળ છે.

4. ચોરવાડ: અહીંનો દરિયાડિનારો પ્રવાસીઓ માટે આહુલાદક છે. ઉનાળમાં જૂનાગઢના નવાબ અહીં રહેતા હતા. નવાબનો મહેલ હોલી-દે હોમમાં ફેરવાઈ ગયો છે.

(12) ડાંગ જિલ્લો

1. આહવા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આદિવાસી વિધાથીઓ માટે અહીં આશ્રમશાળા છે. ઈમારતી લાકડાના વેપારનું મોટામાં મોટું મથક છે.

2. સાપુતરા: આયોજનપૂર્વક વિકાસ પામેલું, સખાદ્રિ પર્વતમાળામાં આવેલું ગુજરાતનું એકમાત્ર ગિરિમથક છે. 'સાપુત્રા' શબ્દનો અર્થ 'સાપનો નિવાસ' થાય છે. ડાંગના આદિવાસીઓ હોળી તથા દિવાળીના તહેવારોમાં સર્પંગંગા નદીના ડિનારે ભેગા થઈ સાપની પૂજા કરે છે. હોળીના સમયે અહીં 'ડાંગ દરબાર' ભરાય છે. 'ડાંગ દરબાર' ડાંગી પ્રજાનો સૌથી મોટો લોકોત્સવ છે. સાપુત્રાનાં જોવાલાયક સ્થળોમાં સનરાઈજ પોઈન્ટ, સનસેટ પોઈન્ટ, ઇક્સ પોઈન્ટ, બોટિંગ, દીપકલા ઉધાન, અતંબરા વિશ્વ વિદ્યાલય, સાપુત્રા સંગ્રહસ્થાન, વાધબારી, મધમાઝી ઉછેરેકેન્દ્ર, ત્રિલઙ્ઘણ વન વગેરે મુખ્ય છે. બારીપાડાનું અભયારણ્ય અહીં છે. પૂર્ણિમા પકવાસાએ અહીં સુંદર વિદ્યાધામ વિકસાયું છે.

3. વધઈ: ડાંગનું પ્રવેશદ્વાર ગણાતું વધઈ એક અગત્યનું વેપારકેન્દ્ર છે. વધઈ નજીકના 'બોટનિકલ ગાર્ડન'માં વનસ્પતિનું સંવર્ધન અને સંશોધન થાય છે.

(13) તાપી જિલ્લો

1. વ્યારા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. વડોદરાના ગાયકવાડનો મહેલ આવેલો છે. પૂર્વ મુખ્યમંત્રી અમરસિંહ ચૌધરીનું જન્મસ્થાન.

2. ઉકાઈ: તાપી નદી પર બહુહેતુક યોજના 'વલ્લભસાગર સરોવર' છે. અહીંનું હાઈડલ પાવર સ્ટેશન અને મત્સ્યોદ્યોગકેન્દ્ર જોવાલાયક છે.

3. કાકરાપાર: તાપી નદી પર બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.

4. સોનશાદ: પિલાજરાવ ગાયકવાડે બંધાવેલો ડિલ્લો છે. ડિલ્લા પર દરગાહ અને મહાકાળી મંદિર છે.

5. વેડછી: અહીં ગુજરાતના સંનિષ્ઠ લોકોસેવક અને સર્વાંગી શિક્ષક અવાયીન અભિસમા જુગતરામ દવેનો 'વેડછી આશ્રમ' આવેલો છે. અહીં નારાયણ મહાદેવ દેસાઈનું 'સંપૂર્ણ કાર્તિ' (જ્યુપ્રકાશ નારાયણ પ્રેરિત) મહાવિદ્યાલય છે.

(14) દાહોદ જિલ્લો

1. દાહોદ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આ શહેર વેપાર-ધંધાથી સમૃદ્ધ છે.

2. દેવગઢભારિયા: આ જૂનું રજવાહી શહેર છે.

3. કંજેટા: લીમખેડા પાસેનું કંજેટા મધ્ય, આંબળા અને ચારોં મારી ખાણીનું છે.

(15) હેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લો

1. ખંભાળિયા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આરાધના ધામ, જાદેજીબન્દી, જોધપુર ગેટ, દરબારગઢ જોવાલાયક છે. ખંભાળિયા શુદ્ધ ધી માટે પ્રયોગત છે. સમગ્ર દેશમાં અહીંથી ધીની નિકાસ થાય છે.

2. દ્વારકા: દ્વારકા હિન્દુઓનાં ચાર યાત્રાધારોમાંનું એક યાત્રાધાર અને મોશ્વાદાયિની સાત નગરીઓમાંનાં

એક નગરી છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પાટનગર દ્વારકા નગરમાં આશરે 2500 વર્ષ જૂનું દ્વારકાધીશનું મંદિર છે. 60 મીટર ઊંચું પાંચ માળનું આ વિશાળ મંદિર 60 સંભાળો પર ઊભું છે. મંદિરના ગંભીરુંમાં દ્વારકાધીશની 1 મીટર ઊંચી ચતુર્ભુજ શ્યામમૂર્તિ છે. આદિ શંકરાચાર્યે સ્થાપેલો શારદાપીઠ આશ્રમ નજીકમાં જ આવેલો છે. આ ઉપરાંત અહીં અનેક મંદિરો અને ધર્મશાળાઓ છે.

3. શંખોદ્વાર બેટ: બેટ દ્વારકા તરીકે ઓળખાતા આ સ્થળે દ્વારકાધીશ તથા તેમની પટરાણીઓના આઠ મહેલો આવેલા છે. અહીંના ગોપી તળાવની માટી ગોપીયંદન તરીકે ઓળખાય છે. શિવનાં બાર જ્યોતિર્લિંગોમાંનું એક નાગેશ્વરનું જ્યોતિર્લિંગ મંદિર અહીં દ્વારકાવનમાં આવેલું છે.

4. મીઠાપુર: યાટાનું કેમિકલ અને મીઠાનું કારખાનાં છે.

5. ધૂમલી: ભાણવડ પાસે આવેલું અત્યંત પ્રાચીન નગર અને મંદિરોના જદેરો એટલે ધૂમલી. અહીંનું નવલખા મંદિર અગિયારમી-ભારમી સદીમાં બંધાયેલું છે. મંદિરનું શિખર અને ગંભીરુંમાં ધણો ભાગ નષ્ટ થયો છે.

(16) નર્મદા જિલ્લો

1. રાજીપીપળા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. રાજીપીપળા દેશી રાજવાડાની રાજધાનીનું શહેર હતું. અહીંનો એક હજાર બારીવાળો રાજમહેલ જોવાલાયક છે. આ સ્થળ તેની રમણીયતાને કારણો અનેક ગુજરાતી ફિલ્મોનું શૂટિંગ સ્થળ બન્યું છે. હરસિદ્ધ માતાનું પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. ઈમારતી લાકડાના વેપારનું મોટું કેન્દ્ર છે.

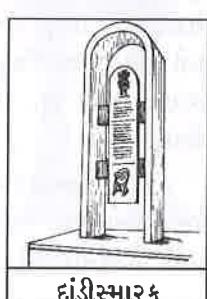
2. સરદાર સરોવર (નવાગામ): સહેલાણીઓ માટે આકર્ષણનું કેન્દ્ર છે. અહીં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું 182 મીટર ઊંચાઈનું વિરાટ સ્મારક સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી આકાર લઈ રહ્યું છે. અહીંનું સંગ્રહાલય જોવાલાયક છે.

(17) નવસારી જિલ્લો

1. નવસારી: પૂર્ણા નદીના ડિનારે વસેલું જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. નવસૈયદ પીરની મજાર છિન્દુ-મુસિલિમોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જમશેરજી તાતા અને દાદાભાઈ નવરોજીના જન્મસ્થળનાં મકાનો આજે પણ મોજૂદ છે.

2. દાંડી: મહાત્મા ગાંધીની ઐતિહાસિક દાંડીકૂચ સાથે સંકળાયેલું આ સ્થળ દરિયાકિનારે આવેલું છે. 6 એપ્રિલ, 1930ના રોજ અહીં ચપટી મીઠુ ઉપારી ગાંધીજીએ મીઠાના કાયદાનો ભંગ કર્યો હતો. આ પ્રસંગની યાદમાં અહીં દાંડીસ્મારક બનાવવામાં આવ્યું છે.

3. બીલીમોરા : સોમનાથ મહાદેવનું મંદિર બહુ પ્રસિદ્ધ છે. વલસારી સાગમાંથી રાચરચીલું બનાવવાનાં કારખાનાં અહીં વિકસણ છે.
4. ઉભરાટ : લીલી વનરાજ અને દરિયાકિનારાના સૌદર્યથી મહાયેલું એક વિહારધામ છે.
5. મરોલી : કસ્તૂરભા સેવાશ્રમને લીધે પ્રસિદ્ધ છે. અહીંની માનસિક રોગની હોસ્પિટલ જાડીતી છે.
6. વાંસદા : જૂના રજવાળાનું સ્થળ છે. મહેલ અને દરબારગઢ જોવાલાયક છે. અહીં રાષ્ટ્રીય અભયારણ્ય છે.

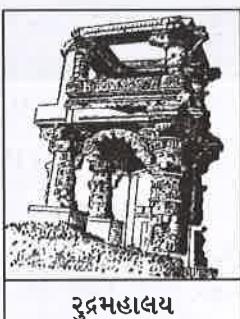
(18) પંચમહાલ જિલ્લો

1. ગોધરા : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની ચાર બેઠકો અહીં આવેલી છે. શાંતિનાથનું પ્રખ્યાત દેરાસર છે.
2. ચાંપાનેર (પાવાગઢ) : વનરાજ ચાવડાએ પોતાના સેનાપતિ ચાંપાની સ્મૃતિમાં પાવાગઢની તળોટીમાં આ નગર વસાયું હતું. આ સ્થળે આવેલી 'જામા મસ્જિદ' ગુજરાતની સુંદર મસ્જિદો પેકીની એક છે. આ ઉપરાંત કેવડા મસ્જિદ, નગીના મસ્જિદ અને ખજૂરી મસ્જિદ પણ જોવાલાયક હિમારતો છે. પાવાગઢ પર્વતના ઉચ્ચતમ શિખર પર મહાકાલી માતાનું મંદિર છે. મંદિરની બાજુમાં 'દૂધિયા' અને 'છાસિયા' તળાવો છે. પાવાગઢ કુંગરના મધ્ય ભાગે 'માંચી' નામની જગ્યા છે. માંચી પાસે 'તેલિયા તળાવ' છે.
3. ટુવા : જંગલો અને વનરાજ વચ્ચે ઘરાયેલું ટુવા ગામ અના ગરમ પાણીના જરા માટે વિખ્યાત છે.
4. હાલોલ : આજુબાજુનાં કુંગરો અને જંગલોની પ્રાકૃતિક સુંદરતાને કારણે અહીં ફિલ્મસ્ટાર્ઝિયો વિકસ્યો છે.

(19) પાટણ જિલ્લો

1. પાટણ : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. વનરાજ ચાવડાએ વસાવેલા આ નગરનું મૂળ નામ અણહિલપુર પાટણ હતું. સિદ્ધરાજ જયસિંહે બંધાવેલા સહસ્રલિંગ તળાવની આજુબાજુ 1008 શિવલિંગ હતા. આ તળાવના અવશ્યો એની ભવ્યતાનો પરિચય આપે છે. રાજ ભીમદેવ પહેલાની યાદમાં તેમની રાણી ઉદ્યમતીએ બંધાવેલી 'રાણીકી વાવ' રાષ્ટ્રીય સ્મારકમાં સ્થાન પામેલ છે. અહીંનું માટીકામ તથા પટોણ પ્રખ્યાત છે. ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીનું વહું મથક છે. પાટણનાં કૈન મંદિરોમાં હેમયંત્રસૂરિઝનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે.

2. સિદ્ધપુર : રણમાં વહેતી કુંભારિકા સરસ્વતી નદીના ડિનારે વસેલા સિદ્ધપુરમાં કારતક માસની પૂનમે મેળો ભરાય છે. ગુજરાતના રાજ મૂળરાજ સોલંકીએ 'રૂડમહાલય'ની રચના કરાવી હતી અને સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સિદ્ધપુરના બિંદુ સરોવરમાં માતૃશ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે. કપિલ મુનિનો આશ્રમ જોવાલાયક છે.

3. શંખશ્વર : આ સ્થળ મૂળ 'શંખપુર' તરીકે ઓળખાતું હતું. જૈનધર્માઓ માટે પાલિતાણા પછી બીજા કમનું મહત્વનું સ્થળ છે. અહીં પાશ્વનાથજનું જિનાલય આવેલું છે.

4. મીરાં દાતાર : પુષ્પાવતી નદીના ડિનારે ઉનાવા ગામ પાસે આવેલું મીરાં દાતારનું સ્થાન મુસિકોમનું શ્રદ્ધાનું સ્થાન છે. અન્ય ધર્મના શ્રદ્ધાળુઓ પણ અહીં આવે છે.

(20) પોરબંદર જિલ્લો

1. પોરબંદર : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ગાંધીજીની જન્મભૂમિ છે. ક્રિત મંદિર (ગાંધીજીનું જન્મસ્થળ), ભારત મંદિર, ગાંધી સ્મૃતિ, આર્યકાંદુણ ગુરુકુણ, ખેનેટોરિયમ વગેરે અહીંના દર્શનીય સ્થળો છે. આ નગર સુદામાના નામ પરથી 'સુદામાપુરી' તરીકે પણ ઓળખાય છે. અહીંનું સુદામા મંદિર જોવાલાયક છે.
2. મિયાણી : અહીંનું હર્ષદ માતાનું મંદિર યાત્રાનું સ્થળ છે. આ સ્થળ રાજ ભોજ અને શેઠ જગુશાની કથા સાથે જોડાયેલું છે.
3. માધવપુર : માધવરાયનું પ્રખ્યાત મંદિર છે. અહીં શ્રીકૃષ્ણે રૂક્માણી સાથે લગ્ન કર્ય હતા તેવી લોકવાયક છે.

(21) બાલાસકાંઠ જિલ્લો

1. પાલનપુર : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. તેનું મૂળ નામ પ્રહ્લાદનપુર હતું અને તે આબુના પ્રહ્લાદનદેવે વસાવેલું. અતાર ઉદ્યોગ અને હીરા ઉદ્યોગ માટે જાણીતું છે. ગુજરાતના પ્રતાપી રાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહનું આ જન્મસ્થળ છે.
2. બાલારામ : બાલારામ સુંદર વિહારધામ છે. વૃક્ષોના મૂળમાંથી પ્રગટતાં ઝરણાં, વહેતી નદી અને વૃક્ષોનું સ્થાં-શીતળ મનોરખ્ય પ્રકૃતિ સૌદર્ય અહીંના આકર્ષણીય છે. અહીં કોટેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. અહીં ચંદનનાં વૃક્ષોનાં જંગલ છે.
3. અંબાજી : અરવલ્લી પર્વતમાળાના આરાસુર કુંગર પર માતાજીનું મહિમાવંત સ્થાનક એટલે અંબાજી. ભારતની 51 શક્તિપીઠોમાં અંબાજીની ગણના થાય છે. અંબાજીના પ્રાચીન મંદિરના સ્થળે અતિ ભવ્ય દેવાલયનું નિર્માણ થયું છે. અંબાજી એટલે ગુજરાતની બધી જ કોમના માતાભકોનું મુખ્ય શ્રદ્ધાકેન્દ્ર. અંબાજીની નજીકીની ટેકરી ગબ્બર પર માતાજીનું મૂળ સ્થાનક છે. આરસપહાણ અને તાંબાની ખાશ છે.
4. કુંભારિયા : અંબાજીથી 2 કિમી દૂર આરસની અદ્ભુત સુંદર કોતરણીવાળાં સોલંકી કાળનાં પાંચ જૈન મંદિરો આવેલાં છે. કુંભારિયાથી થોડે દૂર કોટેશ્વરમાં સરસ્વતી નદીનું મૂળ છે.
5. દાંતીવાડા : ક્ષણી યુનિવર્સિટીનું કેન્દ્ર છે.

(22) બોટાદ જિલ્લો

1. બોટાદ : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. રાષ્ટ્રીય શાયર જીવેરંદ્ર મેઘાણીની કર્મભૂમિ છે.
2. સાંનંગપુર : હનુમાનજીનું મોટું અને પ્રખ્યાત મંદિર ભવ્ય અને જોવાલાયક છે.
3. ભીમનાથ : નીલકા નદીના કંઠે મહાદેવનું મોટું અને પ્રખ્યાત દેવાલય છે.
4. ગઢા : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું મહત્વનું તીર્થસ્થળ છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણની મૂળ જગ્યા અને અક્ષર પુરુષોત્તમ સંસ્થાએ બનાવેલું ભવ્ય મંદિર છે.

(23) ભરુચ જિલ્લો

1. ભરુચ : નર્મદા નદીના ડિનારે ભરુચ નાથાંથે વસાવેલું 'ભરુચીરી'. કાળકમે અપભ્રણ થઈને ભરુચ થયું. જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. પ્રાચીન સમયમાં ભરુચ ગુજરાતનું સમૃદ્ધ બંદર હતું. અહીં આવેલો 'વિકટોરિયા કલાક' ટાવર ભરુચની શોભા વધારે છે. પ્રખ્યાત 'ગોલ્ડન બ્રિજ' નર્મદાના બંને ડિનારાને જોડે છે.

- 2. ભાડભૂત:** અહીં દર 18 વર્ષે કુભમેળો ભરાય છે.
- 3. શુક્લતીર્થ:** ભાડ્યથી 16 કિમી દૂર આવેલા આ સ્થળનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય માણવા જેવું છે. અહીં દર કાંતિક પૂર્ણિમાને મેળો ભરાય છે.

4. કબીરવડ: શુક્લતીર્થ નજીક, નરમદા નદીના પણી મધ્યમાં કબીરવડ આવેલો છે. એવી માન્યતા છે કે કબીરજીએ ફેરી દીધેલા વડના દાતશમાંથી આ વિશાળ વડ થયો છે. તે આશરે 600 વર્ષ જૂનો છે.

5. અંકલેશ્વર: અંકલેશ્વર કુદરતી ગેસ અને તેલના ભંડારને કારણે વિશ્વવિઘ્યાત છે. રાસાયણિક બનાવટોના વિવિધ ઉદ્યોગો ખીલ્યા છે.

6. ગંધાર: અહીંથી તેલ અને કુદરતી ગેસના ભંડાર મળ્યા છે.

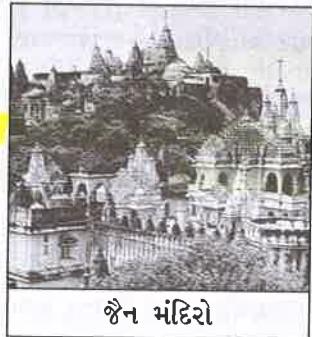
7. દહેજ: ભારતનું એકમાત્ર લિક્વિડ કેમિકલ માટેનું બંદર અહીં આવેલું છે.

8. અલિયાબેટ: ભારતનું પ્રથમ સાગરીય ખનીજ તેલ- (ઈ.સ. 1970)નું કેત્ર અહીં આવેલું છે.

(24) ભાવનગર જિલ્લો

1. ભાવનગર: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ભાવનગરની સ્થાપના ઈ. સ. 1723માં મહારાજ ભાવસિંહજી પહેલાએ કરી હતી. ગાંધી સ્મૃતિ, સરદાર સ્મૃતિ, ગોરીશંકર તળાવ, બાઈન મ્યુઝિયમ, બંદર પરનો લોકોઝીટ, દરબારગઢ, તખતેશ્વરનું મંદિર, રવાપરીનું મંદિર વગેરે મુખ્ય જોવાલાયક સ્થળો છે.

2. પાલિતાણા: પાલિતાણા પાસેની 603 મીટર 'ઊંચી શેરુંજ્ય' પવતમાળામાં જૈનોનાં 863 પ્રસિદ્ધ મંદિરો આવેલા છે. જૈન ધર્મના પ્રથમ તીર્થકર ઋખભદેવજીનું આ સ્થાનક મનાય છે. આધુનિક યુગમાં બંધાયેલું 'સમ્પસરણ મંદિર' જિરિરાજની તળેટીમાં આવેલું છે. આ શહેર 'મંદિરોના શહેર' તરીકે વિઘ્યાત છે.

જૈન મંદિરો

3. વલભીપુર: મૈત્રકોના સમયમાં આ સમૃદ્ધ અને જાહોરલાલીવાળું નગર હતું. વલભીપુર વિદ્યાપીઠ જગમશહૂર હતી. અહીંના સંગ્રહાલયમાં સિક્કાઓ અને તાપ્રત્રો સચ્ચવાયેલાં છે.

4. ધોધા: પુરાણું બંદર છે. નવખંડા પાશ્વનાથજીનું મંદિર છે.

5. ખોડિયાર: ખોડિયાર માતાનું પ્રસિદ્ધ મંદિર અને દાતણીયો ધરો છે.

6. વેળાવદર: કાળિયાર માટેનો દુનિયાનો સૌથી મોટો રાખ્યી પાક અહીં છે.

7. ગોપનાથ: દરિયાકિનારે ગોપનાથનું ભવ્ય શિવમંદિર આવેલું છે. શ્રાવણ માસમાં અહીં મેળો ભરાય છે.

8. તલગાજ્રડા: ગુજરાતના લોકગ્રિય સંત મોરારીબાપુનું જન્મસ્થળ છે.

9. મહુવા: ફળ-ફળાદિના બગીચા માટે જાડીતું છે. અહીં લાકડાનાં રમકડાનો ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે.

10. તળાજા: નરસિંહ મહેતાનું જન્મસ્થળ છે. અહીં જૈન મંદિરો અને બૌદ્ધ ગુફાઓ છે.

11. શિહોર: આ શહેર તાંબા-પિતાળનાં વાસણોનાં ગૃહઉદ્યોગ માટે જાડીતું છે. ગોમતેશ્વરનું મંદિર અને બ્રહ્મકુંડ જાડીતાં છે.

12. હાથબ: રમણીય દરિયાકિનારો છે. દરિયાકિનારે કાયબા ઉછરકેન્દ્ર છે.

13. અલંગ: ગુજરાતનું બંદર છે. ઓશિયાનું સૌથી મોટું શીપ બ્રેકિંગ યાર્ડ (બિનઉપયોગી જહાજ ભાગવાનો ઉદ્યોગ) અહીં આવેલું છે.

14. બગદાઢા: સંતશ્રી બજરંગદાસ બાપાનો આશ્રમ છે. બગડ નદીના ડિનારે બગડેશ્વર મહાદેવનું માચીન મંદિર છે.

(25) મહીસુગાર જિલ્લો

1. લુણાવાડા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આ શહેરનું નામ 'લુણેશ્વર' મહાદેવના મંદિર પરથી પડ્યું છે. પાડવો વનવાસ દરમિયાન અહીંના મંદિરમાં રહ્યા હતા તેવી લોકમાન્યતા છે. આ ઉપરાંત ઇન્દિરા ગાંધી સેટિયમ, જવાહર ગાઈન, કાલકા માતાની ટેકરી, ત્રિવેણી સંગમ જોવાલાયક સ્થળો છે.

2. રૈયાલી: બાલાસિનોરથી 10 કિમીના અંતરે આવેલા આ સ્થળેથી પ્રાગ્ ઐતિહાસિક સમયના મહાકાય પ્રાણીઓનાં અસ્થિ-અશમકો મળી આવ્યાં હતાં. સમગ્ર વિશ્વમાં ડાયનાસોરનાં ઈડાં પહેલી વાર આ જગ્યાએથી મળ્યાં હતાં.

3. વીરપુર: જૂનું સોલંકી સમયનું સંસ્થાન હતું. અહીં શ્રી ગોકુળનાથજીનાં પગલાં અને પવિત્ર દરગાહે શરીર છે.

4. બાલાસિનોર: બાબરી વંશના રાજાઓનું રજવાદું હતું. નવાબનો ગાઈન પેલેસ જોવાલાયક છે.

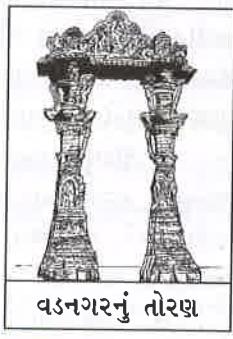
(26) મહેસાણા જિલ્લો

1. મહેસાણા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. અહીંની 'દૂધસાગર તેરી' અને 'સીમંધર જૈન દેરાસર' પ્રાય્યાત છે. મહેસાણાની બેંસો વખણાય છે. પશુશાંશ માટે જાડીતું છે.

2. તારંગા: બૌદ્ધધર્માઓની દેવી તારાના નામ પરથી ઓળખાતા તારંગા કુગર પર કુમારપાણના સમયમાં બંધાયેલ અજિતનાથજીનું જૈન મંદિર આવેલું છે. આ ઉપરાંત તારાણ માતાનું મંદિર અને હનુમાનજીનું મંદિર છે.

3. મોઢેરા: પુષ્પાવતી નદીના ડિનારે આવેલા માચીન સૂર્યમંદિર માટે મોઢેરા જાડીતું છે. રાજી ભીમદેવના સમયમાં બંધાયેલું આ મંદિર મધ્ય યુગની શિલ્પકલાનો ઉત્તમ નમૂનો છે. મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર સભાગૃહ તથા ગર્ભગૃહની કોતરાણીથી શોભાયમાન છે. મંદિરની સામે રામકુંડની ચારે બાજુ પગશિયાં છે. મોઢ શાતિની કુણદેવી મોઢેશ્વરી માતાનું મંદિર પણ પ્રાય્યાત છે.

4. વડનગર: વડનગરા નાગરોનું આ મૂળ વતન છે. અહીં નાગરોના કુળદેવતા હાટકેશ્વર મહાદેવનું પ્રાચીન વિશાળ મંદિર છે. અહીં રાજ્ય સરકાર તરફથી તાના-રીશીની સમાવિ પાસે પ્રતિવર્ષ શાકીય સંગીતના ઘ્યાતનામ કલાકારોનો મેળો ભરાય છે. વડનગરના અર્જુનનબારી દરવાજામાં આવેલા શિલાલેખમાં વડનગરની ભવ્યતાનું વર્ણન છે. વડનગરની મધ્યમાં 'શર્મિષ્ઠા તળાવ' અને 'શામળશાની ચોરી' નામે ઓળખાતાં બે તોરણો છે. 14 મીટર ઊંચો કીર્તિસંભ તેમજ શહેરને ફરતો કોટ તથા દરવાજાના ખંડેરો વડનગરના ભવ્ય ભૂતકાળનો અણસાર આપે છે.

વડનગરનું તોરણ

5. શંકુઝ વોટર પાર્ક: મહેસાણાથી 10 કિમી દૂર અમીપુરા ગામ પાસે 75 એકર વિસ્તારમાં અનેક રાઈઝ ધરાવતો આ વોટર પાર્ક આવેલો છે.

6. ઊંઝા: અહીં કડવા પાટીદાર સમાજના કુળદેવી ઉમિયા માતાનું ભવ્ય મંદિર છે. જીરું, વરિયાળી અને ઈસબગૂલનું વિશ્વનું સૌથી મોટું બજાર છે.

7. વિસનગર: આ નગર વિશણદેવ વાઘેલાએ વસાવેલું છે. અહીં તાંબા-પિતળનાં વાસણોનો ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે. વિસનગરા નાગરોનું આ મૂળ વતન છે.

8. બહુચરાજુ: અહીંનું બહુચરાજુ માતાનું મંદિર ગુજરાતનું પ્રાચીન દેવીતીર્થ શક્તિપીઠ છે. 15 મીટર લાંબા અને 11 મીટર પહોળા પથ્થરના આ મંદિરમાં સુંદર કોતરણી છે. અહીં કિન્નરોની ગાઢી છે.

9. એઠોર: ગણપતિનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર છે.

10. આસજોલ: અહીં આવેલું કુન્તા માતાનું મંદિર ભારતનું એકમાત્ર મંદિર હોવાનું કહેવાય છે.

11. વિજાપુર: અહીંનું ભવ્ય જૈન દેરાસર યાત્રાળુઓથી ધમધમતું રહે છે.

12. કડી: મધ્યમાં આવેલો કિલ્લો, રંગમહેલ, મેલડી માતાનું મંદિર, યવતેશ્વર મહાદેવ વગેરે જોવાલાયક છે.

(27) મૌરબી જિલ્લો

1. મોરબી: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. આ શહેર મચ્છુ નદીના ડિનારે વસેલું છે. અહીંના મણિમંદિર, દરબારગઢ, વેલિંગન સેકેટરી એટ, જૂલતો પુલ વગેરે સ્થાપત્ય અને શિલ્પકલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂના છે. અહીં ચિનાઈ મારીનાં વાસણો, ટાઈલ્સ, સેનેટરીવેર તથા ઘરિયાળ બનાવવાનો ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે.

2. વાંકાનેર: મચ્છુ નદીના ડિનારે, ગ્રીસ-રોમન પદ્ધતિનાં શિલ્પ અને સ્થાપત્ય પ્રમાણે બનાવેલો રાજમહેલ 'અમર પેલેસ' જોવાલાયક છે. પોટરી ઉદ્યોગ માટે જાણીતું છે.

3. ટંકારા: સ્વામી દ્યાનંદની જન્મભૂમિ છે.

(28) રાજકોટ જિલ્લો

1. રાજકોટ: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. રાજકોટની સ્થાપના વિભોજુ જાડેજા નામના સરદારે કરી હતી. મહાત્મા ગાંધીનું બાળપણ અને પ્રાથમિક શિક્ષણ અહીં થયું હતું. તેમનું નિવાસસ્થાન 'કબા ગાંધીના ડેલા' તરીકે ઓળખાય છે. આ શહેર ડીજલ એન્જિનો, વિદ્યુતમોટર, વોટર પંપ અને મરીનરીના છૂટા ભાગો બનાવવાના ઉદ્યોગો માટે જાણીતું છે. મહાત્મા ગાંધી હાઇસ્કુલ (આલ્કેડ હાઇસ્કુલ), વોટ્સન સંગ્રહાલય, રામકૃષ્ણ પરમહંસનું મંદિર, રેસકોર્સ, રાજકુમાર કોલેજ, લાલપરી સરોવર, આજીદેમ વગેરે જોવાલાયક સ્થળો છે.

2. વીરપુર: સંત જલારામ તથા તેમનાં પત્ની વીરબાઈ માતાના સ્થાનકને કારણે આ સ્થળ પ્રસિદ્ધ છે. મંહિરના દર્શનાર્થે આવતા યાત્રાળુઓને મંડાલયના સદાત્રતમાં વિનામૂલ્યે 'પ્રસાદી' (ભોજન) આપવામાં આવે છે.

3. ગોડલ: આ શહેર ભૂવનેશ્વરી દેવીના મંહિરને કારણે પ્રસિદ્ધ છે. અહીંના રાજી ભગવતસિંહજીએ 'ભગવદ્ગોમંડલ'ની રચના કરી હતી. ગોડલી નદીના ડિનારે વસેલા ગોડલમાં સ્વામિનારાયજી સંપ્રદાયનું વિશાળ મંદિર છે. અહીંનો નવલભા દરબારગઢ જોવાલાયક છે.

4. જેતપુર: સાડીઓના ઉત્પાદન માટે આ શહેર જાણીતું છે.

5. રણજા: રામદેવપીરના સ્થાનક તરીકે આ સ્થળ વિખ્યાત છે.

6. ઘેલા સોમનાથ: જસદા પાસે ઘેલા નદીના ડિનારે ભગવાન સોમનાથનું પ્રાચીન મંદિર છે.

7. બિલેશ્વર: બિલેશ્વર મહાદેવનું પ્રાચીન મંદિર છે.

(29) વડોદરા જિલ્લો

1. વડોદરા: જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ગાયકવાડ રાજાઓની રાજધાની વડોદરાને સુવિકસિત અને સુશોભિત બનાવવાનું શ્રેય સયાજીરાવ ગાયકવાડને ફાળે જાય છે. અનેક ભવ્ય ઈમારતોને લીધે આ શહેર 'મહેલોનું શહેર' કહેવાય છે. આ શહેરમાં ન્યાયમંદિર, શીતિ મંદિર, સુરસાગર તળાવ, મહારાજા ફટેહસિંહ સંગ્રહાલય, પ્રતાપ વિલાસ પેલેસ, મકરપુરા પેલેસ, લક્ષ્મી વિલાસ પેલેસ, નજરબાગ પેલેસ વગેરે સ્થાપત્ય અને કલા માટે દર્શનીય છે. કમાટી બાગ, સયાજી બાગ, પ્લેનેટોરિયમ, ઈએમેર ટેમ્પલ, મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી વગેરે વડોદરાની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે. વડોદરાનું પુસ્તકાલય સમૃદ્ધ ગણાય છે. નજીકમાં જ ફિલ્માઈઝર નગર થતાં વડોદરાનો વિકાસ ઝડપી બન્યો છે.

2. આજવા: આજવા તળાવમાંથી વડોદરા શહેરને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. આજવા તેમ પાસે બનાવેલો ગાર્ડન સહેલાશીઓ માટે આકર્ષણીય કેન્દ્ર છે. અહીં નૌકાવિહારની સગવડ છે.

3. ડાલોઈ: અહીંનો ઐતિહાસિક કિલ્લો પ્રસિદ્ધ છે. હીરા નામના સલાટના નામ પરથી જિલ્લાનો પૂર્વ દરવાજે 'હીરા ભાગોળ' તરીકે ઓળખાય છે. દક્ષિણ નાંદોરી ભાગોળ, પાણીમે વડોદરી ભાગોળ અને ઉત્તરે મહુરી ભાગોળ છે.

4. કાયાવરોહણ (કારવણ): અહીં ભવ્ય અવચીન શિવાલય છે. પુરાણપ્રસિદ્ધ અને શિવના અવતાર ગણાતા ભગવાન લકુલીશનો જન્મ અહીં થયો હોવાનું કહેવાય છે. પાશુપત સંપ્રદાયનું આ મુખ્ય મથક છે. સ્વામી કૃપાલ્યાનંદજીએ પ્રાચીન અને અવચીન સ્થાપત્યકલાનો સુમેળ સાધીને અહીં એક યોગ મંદિરનું નિર્મિત કર્યું છે.

5. ચાંદોદાંડ: 'દક્ષિણા કાશી' તરીકે ઓળખાતું ચાંદોદાંડ-કરનાળી પૌરાણિક મહત્વ ધરાવે છે. નરમદા નદીના ડિનારે આવેલું ચાંદોદાંડ પિતુઓની શ્રાદ્ધવિધ માટે જાણીતું છે. ચાંદોદાંડ કુલેરેશ્વરનું મંદિર, કરનાળી મહાદેવનું મંદિર, દક્ષિણામૂર્તિ તેમજ ગણપતિ, ગાયત્રી, હાટકેશ્વર, ગરુડેશ્વર વગેરેનાં મંદિરો દર્શનીય છે.

6. નારેશ્વર: અહીં નરમદા નદીના ડિનારે મહારાજ શ્રી રંગઅવધૂતનો આશ્રમ આવેલો છે.

7. કોયલી: અંકલેશ્વરમાંથી નીકળેલું તેલ શુદ્ધ થવા માટે અહીં રિફાઈનરીમાં આવે છે.

8. માલસર: અહીં ડોગરેજ મહારાજે બીલી અને કદમના વૃક્ષ નીચે બેસી અનેક ભાગવત કથાઓ કરી હતી. સત્યનારાયણનું મંદિર, પંચમુખી હનુમાનજી મંદિર, અગારેશ્વર મહાદેવનું શિવાલય અને સેવાશ્રમ દર્શનીય સ્થળો છે.

(30) વલસાડ જિલ્લો

1. વલસાડ : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ઔરંગા નદીના ડિનારે આવેલા વલસાડમાં રેલવે સુરક્ષાદળનું તાલીમકેન્દ્ર છે.

2. તીર્થલ : વલસાડ નજીક આવેલું તીર્થલ દરિયાડિનારાનું હવાખાવાનું સ્થળ છે. અહીં દરિયાડિનારે સાંદ્રભાબાનું ભવ્ય મંદિર છે.

3. ઉદ્વાડા : ઉદ્વાડાની અગિયારી પારસીઓનું પવિત્ર તીર્થધામ છે. પારસીઓએ ઈરાનથી લાવેલા અન્ન(આતશે બહેરામ)ને આજ સુધી અહીં પ્રજ્વલિત રાખવામાં આવ્યો છે.

4. નારગોલ : અહીંનું વિદ્યાધામ પ્રય્યાત છે. અહીં વિવિધ ટ્રસ્ટોનાં વિદ્યાલયો આવેલાં છે. અહીં અરવિંદ આશ્રમ પ્રેરિત છાત્રાલય સહિત શાળા પણ છે. નારગોલ અદ્ભુત સૌંદર્યધામ છે.

5. ઉમરગામ : દરિયાડિનારાનું આ આહલાદક સ્થળ છે અને કિલ્સ ઉદ્ઘોગનું કેન્દ્ર છે.

6. વાપી : ઈન્ડસ્ટ્રિયલ ટાઉનશિપ આવેલી છે.

7. અતુલ : ઉદ્ઘોગપતિ કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈએ સ્થાપેલું 'અતુલ'નું રંગ, રસાયણ અને દવાઓનું વિશાળ કારખાનું અહીં આવેલું છે.

8. પારનેરા : શિવાજીની આરાધ્યદેવી માતા ભવાનીનું મંદિર છે.

(31) સાબરકાંઠા જિલ્લો

1. ડિમતનગર : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ડાથમતી નદીના ડિનારે આવેલું આ શહેર સુલતાન અહમદશાહે વસાવેલું છે. અહીં રાજમહેલ, કાળ્જવાવ, જામા મસ્ઝિદ વગેરે જોવાલાયક છે. અહીં સાબર ડેરી આવેલી છે. લાકડાનાં રમકડાં માટે જાહીતું છે.

2. ઈડર : ચારેય બાજુ ખડકોની હારમાળા અને દુંગરાઓથી ધેરાયેલા ઈડર ગામમાં 319 મીટર ઊંચી ટેકરી પર આવેલો વેણી વત્સલા રાજાએ બંધાવેલો 'ઈડરિયો ગઢ' જોવાલાયક છે. ગઢમાં મંદિરો અને વાવ છે. રણમલ ચોકી જોવાલાયક છે.

3. વડાવી : અહીંથી ઈ. સ. 1208, 1219 અને 1273ના શિલાલેખો મળી આવ્યા છે.

4. ખેડુભ્રાણ : અહીં આવેલા ચતુર્મુખ બ્રહ્માજ્ઞાન મંદિરના કારણે આ નગર 'ખેડુભ્રાણ' કહેવાયું. અહીં 17મી સદીમાં બંધાવેલું અંબાજ માતાનું મંદિર છે. પુષ્કરના બ્રહ્મામંદિર સિવાય બ્રહ્માનું મંદિર માત્ર અહીં જ છે.

5. પ્રાંતિજ્ઞ : અહીં ખડાયતા બ્રાહ્મણોના ઈષ્ટટેવ કોટ્યક પ્રભુની ચતુર્ભૂજ પ્રતિમા છે. બ્રાહ્મણોની સાત કુળદેવીઓનાં મંદિરો પણ છે.

6. પોળો : જૈનોનાં પ્રાચીન મંદિરો છે.

7. પોશીના : શ્વેતાંબર જૈનોનાં 4 પ્રસિદ્ધ જૈન મંદિર છે.

(32) સુરત જિલ્લો

1. સુરત : જિલ્લાનું મુખ્ય મથક છે. ભારતનું સૌથી જડપી વિકાસ પામતું અને 'હીરા ઉદ્ઘોગ'ના પાટનગર તરીકે જાહીતું શહેર.

તાપી નદી પર વસેલું સુરત સ્વનશીલો, સહેલાધીઓ, સુધારકો અને સંસ્કૃતિ પ્રેમિઓનું શહેર છે. વીર નરમદાનું નિવાસસ્થાન 'પ્રતિમા' અહીં છે. માનવસર્જિત યાર્નનું એશિયામાં સૌથી મોટું માર્કેટ સુરતમાં છે. એશિયામાં સૌપ્રમથમ રિવોલ્ટિંગ રેસ્ટોરન્ટ સુરતમાં બની છે. મુગલ સરાઈ, ચિંતામણી પાશ્વનાથનું દેરાસર, નેહરુ ભાગ વગેરે અહીંના દર્શનીય સ્થળો છે. અહીં પ્રતિવર્ષ નગરપાલિકા 'ત્રિઅંકી' નાટ્યસ્પષ્ટ યોજે છે. દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીનું વડું મથક અહીં છે. આ શહેરમાં સોના, ચાંદી, હીરા, જરી, સુતરાઉ કાપડ તેમજ હસ્તકલા કારીગરીના ઉદ્ઘોગો વિકાસ પામ્યાં છે.

2. ડુમસ : સુરતથી 15 કિમી દૂર દરિયાડિનારે આવેલું આ એક વિધારધામ છે. તાપી નદી અને દરિયાનો સંગમ ડુમસ નજીક થાય છે.

3. હજુરા : સુરતથી 25 કિમી દૂર આવેલું હજુરા એના જહાજવાડા અને ખાતરસંકુલ માટે મશહૂર છે.

4. બારડોલી : આજાદીની જંગમાં સરદાર વલલભભાઈ પટેલની આગેવાની ડેણ ખેડૂતોએ ના-કરની અહેસક લડતની શરૂઆત અહીંથી કરી હતી. અહીં સરદારના નિવાસસ્થાન 'સરદાર સ્વરાજ આશ્રમ'માં ગાંધી વિચારધારાને લગતી મ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે. અહીં સંખ્યાબંધ તસવીરોનું કાયમી પ્રદર્શન છે. સરદારશ્રીની પૂરા કદની પ્રભાવક પ્રતિમા અહીં છે. સહકારી ધોરણે ચાલતું ખાંડનું કારખાનું અહીં છે.

5. મઢી : અહીં ખાંડ બનાવવાનું કારખાનું આવેલું છે. મઢીની ખમણી વિષ્યાત છે.

(33) સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો

1. સુરેન્દ્રનગર : ભોગાવો નદીના એક કંઠે જૂનું નગર વઠવાણ (વર્ધમાનપુર) અને સામે કંઠે નવું શહેર સુરેન્દ્રનગર વસેલું છે. જિલ્લાનું આ મુખ્ય મથક છે. સુરેન્દ્રનગરનો ઔદ્ઘોગિક વિસ્તાર કારખાનાંથી ધબકતો રહે છે. ઉત્તમ કોટિના કપાસ તથા સૂતરના વેપારનું મથક છે.

2. વઠવાણ : મૂળ નામ વર્ધમાનનગર હતું. અહીં મહાવીર સ્વામીના ચરણ પ્રેલાણ છે. અહીંનું રાણકદેવીનું મંદિર પ્રસિદ્ધ છે. વઠવાણનો ગઢ સિદ્ધરાજ જ્યસિંહે બંધાવ્યો, હતો. રાજનો મહેલ, જૈન દેરાસર, સ્વામિનારાયણ મંદિર, વાધેશ્વરી માતાનું મંદિર વગેરે જોવાલાયક સ્થળો છે.

3. ચોટીલા : ચોટીલાના દુંગર પર ચામુંડા માતાનું મંદિર છે.

4. તરણેતર : અહીં દર વર્ષે ભાદરવા સુદ ચોથ, પાંચમ અને છઠના દિવસે ત્રિનેત્રેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે જગપ્રસિદ્ધ મેળો ભરાય છે. ધાલનું મંદિર લખપતના રાજ કરણસિંહે તેમની પુત્રી કરણબાની યાદમાં બંધાવ્યું હતું. અહીં દ્રૌપદી સ્વયંવરમાં અર્જુને મત્સ્યવેદ કરેલો એવી લોકવાયકા છે.

5. થાનગઢ : ચિનાઈ માટીના ઉદ્ઘોગનું ગુજરાતનું આ મોટામાં મોટું મથક છે. ચિનાઈ માટીના વાસણો બનાવવાનું પ્રસિદ્ધ કારખાનાં 'પરશુરામ પોટરી' અહીં છે.

1. સંતો અને સમાજસેવકો

ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિમાં સંતો અને સમાજસેવકોનો મોટો ફાળો છે. તેમના ત્યાગમય જીવનમાં ભગવદ્ભક્તિ સાથે સેવાનો ત્રિવેણી સંગમ થયો હતો. આવા કેટલાક સંતો અને સમાજસેવકોનો પરિચય નીચે પ્રમાણે છે :

- * કચ્છના રણમાં ભૂલા પડેલા અનેક મુસાફરોનો જીવ બચાવનાર દાદા મેકરા કચ્છના ખાંબડા ગામમાં થઈ ગયા.
- * ભાજાસાહેબના પુત્ર ખીમસાહેબ રાપરમાં થઈ ગયા. તેમની અને ત્રિકમસાહેબની સમાધિ રાપરમાં છે.
- * સતી તોરલે લૂટારા જેસલ સાથે લગ્ન કરી, તેના મનમાંથી મૃત્યુનો લય દૂર કરી તેનો હદ્યપલટો કર્યો હતો. જેસલ-તોરલની સમાધિ અંજારમાં છે.
- * બારમી સદીના ગોરખનાથ-કાનફટા પંથના સ્થાપકની સમાધિ અને મઠ ધીણોઘર કુંગર પર છે.
- * કચ્છમાં હરિદાસ સ્વામી, પ્રાણલાલ શાહ, કાંતિલાલ અંતાણી, ગુલાબશંકર ધોળકિયા વગેરે સમાજસેવકો થયા.
- * જૂનાગઢમાં ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા અને પોરબંદર પાસે વિસાવાડામાં વિજાત ભક્ત થઈ ગયા.
- * મોજદાના નથ્યુરામ શમાણે બીલખામાં આનંદ આશ્રમ સ્થાપી શુદ્ધ સનાતન ધર્મ-કર્મ અનુસાર જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપી.
- * વિસાવદર તાલુકાના સત્તાધારમાં ચલાળાના સંત આપા દાનાના શિષ્ય આપા ગીગા થયા. આજે પણ સત્તાધાર પવિત્ર સ્થાનક ગણાય છે.
- * ઉના તાલુકાના આમોદરાના મહાત્મા મૂળદાસની સમાધિ અમરેલીમાં છે.
- * જૂનાગઢ જિલ્લામાં માંગરોળ પાસે લોજમાં અયોધ્યાથી આવેલા ધનશ્યામ મહારાજ. સહજાનંદ સ્વામી તરીકે વિખ્યાત થયા. તેમણે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય સ્થાપ્યો.
- * સરસઈ ગામે સંત રોહીદાસ અને બીલખામાં શેઠ સગણશા થઈ ગયા.
- * વિધવા અને ત્યક્તાના તારણહાર પુષ્પાબહેન મહેતા જૂનાગઢનાં અગ્રગણ્ય સમાજસેવિકા હતો.
- * અમરેલી જિલ્લાના પીપાવાવના સંત પીપા, ફિટેહપુરના ભોજ ભગત, ચલાળાના આપા દાના અને ધારીના યોગીજી મહારાજ પ્રભ્યાત છે.
- * રાજકોટ જિલ્લાના વીરપુરના સંત જલારામ, ટકારાના આર્યસમાજના સ્થાપક દયાનંદ સરસ્વતી, રાજકોટના રણછોડાસજી મહારાજ, ધોધાવદરના દાસી જીવણ, વવાણિયાના શ્રીમદ્ રાજચ્યક અને અનેક નૈત્યશોના આયોજક વીરનગરના ડૉ. શિવાનંદ અધ્વર્યુની સેવાઓ જાણીતા છે.
- * સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના થાનમાં મેવા ભગત અને આપા જાદરા, ચૂઢાના હરિકૃષ્ણ મહારાજ અને કન્યા-કેળવણીનાં હિમાયતી અરુણાબહેન દેસાઈ જાણીતાં છે.

- * આંણદજી સોનીએ જામનગરમાં ‘આશાબાવાનો આશ્રમ’ સ્થાપ્યો. આ આશ્રમમાંથી અન્ક્ષેત્ર, દવાખાનું, ગૌશાળા, શાળા, પાઠશાળા વગેરેનું સંચાલન થાય છે.
- * ભાવનગર જિલ્લાના તલગાજરડાના મોરારીભાપુ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સંત અને રામાયણના કથાકાર છે.
- * બગદાણાના બજરંગદાસજી મહારાજ, પાળિયાદના ઉનડ બાપુ, ગારિયાધારના શંભુભાઈ ત્રિવેણી પ્રભ્યાત છે.
- * મહેસાણા જિલ્લાના વિજાપુરના બુદ્ધિસાગરજી મહારાજે મહૃતીમાં ઘંટાકર્ણ મહાવીરની સ્થાપના કરી હતી.
- * ગુજરાતી વિશ્વકોશ શ્રેષ્ઠીની સ્થાપનામાં રસ લેનાર વિસનગરના સંનિષ્ઠ લોકસેવક સાંકળંદ પટેલ ઉત્તર ગુજરાતની અનેક સામાજિક અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરક તરીકે જાણીતા છે.
- * ઉનાવામાં મીરાં દાતારનું મુસ્લિમ તીર્થધામ સ્થાપનાર મીરાં દાતાર પાટણ પાસેના પળી ગામના હતા.
- * અમદાવાદમાં બિશ્વ અખંડાનંદજીએ ધાર્મિક સાહિત્યની પરબ માંડી સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય દારા લોકો સુધી ધાર્મિક સાહિત્ય પહોંચાડ્યું હતું. તેમની સ્મૃતિમાં અમદાવાદમાં અખંડાનંદ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય અને હોસ્પિટલ ચાલે છે.
- * ગુજરાતના અલગ રાજ્યની સ્થાપના માટે અથાગ પરિશ્રમ કરનાર ઈન્દ્રલાલ યાણીકની ફકીરી જાણીતા છે. તેમનો આશ્રમ નેનપુરમાં છે.
- * સરસવાળીના રવિશંકર મહારાજે ઠાકેરોને સન્માર્ગ વાળાચા તથા લોકહિતના પ્રશ્નો, ભૂદ્ધાન વગેરેમાં રસ લઈને સમગ્ર ગુજરાતની સેવા કરી છે. ગુજરાત રાજ્યનું ઉદ્ઘાટન આ મૂક્ષેવકના શુભહસ્તે થયું હતું.
- * ચુનીલાલ મહારાજ પૂ. મોટા તરીકે જાણીતા થયા. આ સંતના આશ્રમો અને મૌન મંદિરો સુરત અને નાયિદમાં છે.
- * બબલભાઈએ થામણામાં ગુજરાતની પ્રથમ બુનિયાદી શાળા શરૂ કરી. મોતીભાઈ અમીન ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના સ્થાપક અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પ્રણોત્તા હતા.
- * ગુજરાતમાં ‘સદ્ગુણ્યાર પરિવાર’ તરફથી સમાજસેવાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે.
- * વડોદરા જિલ્લાના કારવણમાં કૃપાલ્યાનંદજી તથા નારેશ્વરમાં રંગઅવધૂત મહારાજ થઈ ગયા.
- * નારાયણ ગુરુ, જુમાદાદા, માણેકરાવજી, છોટુભાઈ પુરાણી અને અંબુભાઈ પુરાણીએ ગુજરાતમાં વ્યાયામ-પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપ્યો.
- * વલસાડ જિલ્લાના નંદીગ્રામમાં મકરંદ દવે અને કુદનિકા કાપડિયાની આગેવાની હેઠળ અનેક કલ્યાણકારી કાર્યો થઈ રહ્યાં છે.
- * પંચમહાલમાં ડાલ્યાભાઈ નાયક, સુખલાલભાઈ, અમૃતલાલ ઠક્કર (ઠક્કરબાપા), કમળાશંકર પંડ્યા વગેરેએ ભીલો તથા હરિજનોની સેવા કરી છે.

2. લોકસાહિત્ય અને ચારણી સાહિત્ય

ભાષા અને બોલીનો ઉપયોગ કરતી દુનિયાની બધી પ્રજાઓને પોતપોતાનું લોકસાહિત્ય હોય છે. ગુજરાતી લોકસાહિત્યની પરંપરા વૈવિધ્યપૂર્ણ અને સમૃદ્ધ છે. ગુજરાતી લોકકથાઓનાં મૂળ ભારતીય તેમજ વિદેશી કથાસાહિત્યમાં હોવાનું વિદ્ધાનોએ દર્શાવ્યું છે. આ લોકસાહિત્ય ધર્મ અને સમાજની છત્રછાયામાં સતત પાંગરતું અને પરિવર્તન પામતું, વિસ્તરતું અને વિકાસ પામતું રહ્યું છે. કોણિયાનાં, ટીપણી કરનારાંનાં, ઘાંચીનાં, ખેડૂતોનાં, દરિયાખેડુઓનાં અને ગોવાળનાં-એમ અનેક શ્રમજીવીઓએ શ્રમ કરતાં કરતાં ગાયેલાં ગીતો આ સાહિત્યમાં મળે છે. વળી ત્રત, ઉપવાસ, જાગ-પૂજા વગેરે સાથે સંકળાયેલું લોકસાહિત્ય પણ મળે છે. રામ, કૃષ્ણ વગેરેની ભક્તિ સાથેનું સાહિત્ય છે. ભજનોમાં પ્રભાતિયાં, સંધ્યા, આરતી, આરાધના, આગમ, સ્તવન, ઘાલા, આંબો, બારમાસી, રામગરી, ઘોળ, ચાબખા, કાઝી, કટારી જેવા અનેક પ્રકારો મળી આવે છે. કૃષ્ણભક્તિ અને શક્તિભક્તિ સાથે ગરબી, ગરબા, રાસ, રાસડા, તાલીરાસ, લકુયારાસ, હિંચ, હમચી વગેરે ગેય પ્રકારો સીધા લોકનૃત્યો સાથે સંકળાયેલા છે. ગુજરાતમાં નવરાત્રિના નવ દિવસોએ ચોરે-ચોરે ગરબા-રાસની રમજાટ ચાલે છે. દયારામની ગરબીઓ અને વહ્લાલ મેવાડાના ગરબાઓ ગવાય છે.

લોકસાહિત્યમાં હોળી, દિવાળી જેવા ઉત્સવોનાં ગીતો તેમજ મેળાનાં ગીતો માનવીના જીવનવિકાસ સાથે સંબંધ ધરાવતાં ગીતો પણ છે. આવાં ગીતોમાં સીમંતનાં ગીતો, જન્મસમયનાં વધાઈનાં ગીતો, સલોકા, હાલરડાં, બાલરમતોનાં ગીતો, લગ્નનાં ગીતો, ફટાણાં, શ્રી-પુરુષ સંબંધનાં મિલન અને વિરહનાં ગીતો, ખાંયણાં, મૃત્યુના મરસિયા, રાજિયા, ધાજિયા જેવાં ગીતો, બાળકો માટેનાં જોડકણાં, ઊઝાણાં, નાચણિયાં અને કુદણિયાંનાં ગીતો પણ છે.

પ્રશસ્તિ ગીતો, બિરદાવલીઓ, શૌર્યગીતો, ઝતુગીતો, કથાગીતો અને ભવાઈનાં ગીતોનું એક અનોખું ક્ષેત્ર છે. આ ગીતો ઉપરાંત સોરઠ અને દુહાઓ, ચોપાઈ અને સરેવા તેમજ ચારણી છંદો પદ્ધતિક લોકસાહિત્યની આશર્યજનક સમૃદ્ધિ અને સિદ્ધિ દાખવે છે.

ગુજરાતી લોકસાહિત્યે લોકકથા, પ્રતકથા, પ્રેમકથા વગેરેમાં પોતાનાં વૈશિષ્ટ્ય અને વૈભવ દાખવ્યાં છે.

ગુજરાતના પ્રજાજીવનમાં જે જીવનમૂલ્યો કેન્દ્રમાં છે તેમને પ્રગટ કરવાનું, પોષવા અને પ્રચારવાનું સાંસ્કૃતિક કર્મ અને સંસ્કાર ધર્મ આ લોકસાહિત્યે સતત અદા કર્યું છે.

લોકસાહિત્ય નેસડો, ગામદું, લોકાવરણ અને તેર તાંસણી વચ્ચે ફરતું રહ્યું. અધારે ચારણી સાહિત્ય રાજ-રજવાડાંની છાયામાં ભાટ, ચારણા, ઢાઢી, મીર વગેરે દ્વારા ફરતું રહ્યું. ચારણી સાહિત્યમાં દુહા, છંદ, ઝતુગીતો, બારમાસી, ગીતકથાઓ વગેરે અનેક પ્રકારોમાં કૃતિઓ અને ગ્રંથોનાં સર્જનો થયાં છે, જે સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીમાં સચ્ચવાયાં છે.

ગુજરાતમાં ચારણોની જેમ ભાટ, મીર, મોતીસર, રાવળ વગેરે કોમોએ દુહા, વાર્તા, બિરદાવલીઓ આપીને સંસ્કારસેવા કરી છે. ખેડૂતોએ ગાયેલા ચંદ્રવળા, રાવળાહથા સાથે નાથબાવાઓએ ગાયેલાં ગીતો, ભડલીવાક્યોની ઉક્તિઓ, ભવાઈના ચોખોલા, કબીરપંથી અને નાથસંપ્રદાયના રંગોવાળી ભજનવાણી - આ બધું લોકસાહિત્યની સંપત્તિરૂપ છે.

ગુજરાતી લોકસાહિત્યની કૃતિઓના સંગ્રહ-સંપાદનનું કાર્ય ઓગણીસમી સદીમાં દલપતરામ, નર્મદ, મગનલાલ વખતચંદ, શ્રીમતી પૂતળીબાઈ, જેમ્સ ફોર્બ્સ, મહીપતરામ નીલકંઠ, હરજીવન શુક્લ વગેરેએ કર્યું હતું. જવેરચંદ મેધાણીએ લોકસાહિત્યનાં સંપાદન-સંશોધનના અનેક ગ્રંથો આપી લોકસાહિત્યવિદ્યાનો શાસ્ત્રીય ભૂમિકાએ મહિમા કર્યો. તિજુભાઈએ બાલભોગ્ય લોકકથાઓ, લોકગીતો પ્રત્યે ધ્યાન દોર્યું. ગોકુળદાસ રાયચુરાએ 'શારદા' માસિક દ્વારા લોકકથાઓ આપી. ચારણી સાહિત્યમાં રતુદાન રોહડિયા, કેશુભાઈ બારોટ, શિવદાન ગઢવી વગેરેનું પ્રદાન નોંધપાત્ર છે.

3. લોકનૃત્ય

(1) ગરબો : ગરબો શબ્દ 'ગરબીપ' (ઘડમાં મુકાયેલો દીવો) પરથી બન્યો છે. ગુજરાતમાં શક્તિપૂજા પ્રચલિત થઈ ત્યારથી ગરબો લોકપ્રિય છે. ગરબામાં માટલીમાં છિંગો રાખીને દીવો ગોઠવવામાં આવે છે. આ ગરબાને માથા પર લઈને નવરાત્રિમાં મહિલાઓ આધશક્તિ અંબિકા, બહુચરા, ચામુંડા વગેરેના ગરબા ગાય છે. ગરબામાં ગીત, સ્વર, લય અને તાલ મહત્વનાં છે. ગરબામાં માદા, કાઝી, પીલુ, ધનાશ્રી, કાલિંગડો અને સારંગ રાગનાં મિશ્રણ હોય છે. એક તાળી, ત્રણ તાળી અને તાળી-ચાપ્ટી એ ગરબાના પ્રચલિત પ્રકારો છે.

(2) રાસ : હલ્લીસક અને લાસ્ય નૃત્યમાંથી રાસનો જન્મ થયો છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની અસર વધતાં રાસ લોકપ્રિય બન્યો છે.

(3) હાલીનૃત્ય : હાલીનૃત્ય સુરત અને તાપી જિલ્લાના દૂબળા આદિવાસીઓનું નૃત્ય છે. એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી ગોળકારમાં ગોઠવાઈને, કર્મર પર હાથ રાખીને નાચે છે. સાથે ઢોલ અને થાળી વગાડતાં હોય છે.

(4) ભીલનૃત્ય : પંચમહાલ અને મહીસાગર જિલ્લાના ભીલનૃત્યો પૈકી યુદ્ધનૃત્ય વિશેખ જાણીતું છે. યુદ્ધનું કરણ પ્રેમપ્રસંગ હોય છે. આ નૃત્ય પુરુષો કરે છે. ઉન્માદમાં આવી જઈને તેઓ શિશ્યારીઓ પાડે છે અને જોરથી કૂદકા મારે છે. આ નૃત્ય કરતી વખતે તેઓ તીરકામઠાં, ભાલાં વગેરે સાથે રાખે છે અને પગમાં ધૂઘરા બાંધે છે. સાથે મંજુરા પૂંગીવાદ અને ઢોલ પણ વાગતાં હોય છે. ભરુય જિલ્લામાં શિયાળમાં થતું આ નૃત્ય 'આગવા' તરીકે ઓળખાય છે. ઓખામંડળના વાધેરો અને પોરબંદરના મેર તલવાર સાથે કૂદકા મારતાં આ નૃત્ય કરે છે.

(5) દાંડિયા રાસ : દાંડિયા રાસમાં ભાગ લેનારના હાથમાં બે દાંડિયા હોય છે. આ દાંડિયા સાથે તે તાલબદ્ધ રીતે ગોળકારમાં ફરે છે અને સામસામા બેસીને અથવા ફરતાં ફરતાં પરસ્પર દાંડિયા અથડાવે છે. આ રાસ સાથે ઢોલ, તબલાં, મંજુરાં વગેરે પણ વાગતાં હોય છે.

દાંડિયા રાસ

(6) ગોફગુંથણા : રંગીન કાપડની પણી, રાશ કે દોરીને એક કરીમાં બાંધીને ગુંધો બનાવાય છે. એક હાથમાં દોરીનો છેડો અને બીજા હાથમાં દાંડિયો પકડીને નૃત્ય કરવામાં આવે છે. આ નૃત્યમાં દોરીની ગંધણી અને હલનયલન મુખ્ય છે. આ નૃત્યમાં પુરુષો ભાગ લે છે.

(7) ટિપ્પણી નૃત્ય: આ નૃત્ય ધારું ભરવા માટે ચૂનાને પીસતી વખતે કરવામાં આવે છે. ચોરવાડ અને વેરાવળની ખારવણ બહેનો ટિપ્પણી વડે ટીપવાની કિયા સાથે તાલબદ્ધ નૃત્ય કરે છે.

(8) પગરોનું નૃત્ય: નજકાંઠાના પગરો મંજુરાં લઈને ગોળાકરમાં નૃત્ય કરતા હોય છે. પગ પહોળા રાખીને હલેસાં મારતા હોય છે કે અડધા બેસીને, અડધા સૂઈને નૃત્યની વિવિધ મુદ્રાઓ કરતા હોય છે. આ નૃત્ય સાથે એકતારો, તબલાં, બગલિયું અને મોટાં મંજુરાં વગાડવામાં આવે છે.

(9) માંડવી અને જાગનૃત્ય: ઉત્તર ગુજરાતમાં નવરાત્રિમાં સોજા, મહેરવાડા, રૂપાલ વગેરે સ્થળોએ તથા અમદાવાદમાં ઠાકરડા, પાટીદાર, રજપૂત વગેરે કોમની બહેનો માથે માંડવી કે જાગ મૂકીને આ નૃત્ય કરે છે. એક બહેન ગવરાવે છે અને બીજી બહેનો માથે માંડવી મૂકી હાથમાં તાળી આપી નૃત્ય કરે છે.

(10) રૂમાલનૃત્ય: મહેસાણા જિલ્લાના ઠાકોરો હોળી તથા મેળાના પ્રસંગોએ હાથમાં રૂમાલ રાખી નૃત્ય કરતા હોય છે. ઘોડા કે અન્ય પશુનું મહોરું પહેરીને પણ આ નૃત્ય કરવામાં આવે છે.

(11) હમચી કે હીંચનૃત્ય: સીમંત, લગ્ન કે જનોઈના પ્રસંગે રાંદલ માતાને તેડવામાં આવે છે. રાંદલ માતા ફરતી બહેનો રાંદલમાની સ્તુતિ કરતાં હમચી ખૂંઢે છે કે હીંચ લે છે.

(12) રાસડા: રાસડામાં લોકસંગીત મુખ્ય હોય છે. આ ત્રણ તાલી રાસનો એક પ્રકાર છે. કોળી અને ભરવાડ કોમનાં મહિલાઓ પુરુષો સાથે રાસડા લે છે. રાસડામાં ઉપયોગમાં લેવાતાં વાધોમાં મોરલી, પાવા, શરાણાઈ, કરતાલ, ઝાંઝ, ધૂરા, મંજુરાં, ઢોલં, ઢોલક, ઝફ અને ખંજરી મુખ્ય છે.

(13) કોળી નૃત્ય: કોળી સૌરાષ્ટ્રની રંગિલી કોમ છે. તેઓ મધ્યમ કદના હોય છે. તેમનાં શરીર પાતળાં અને ચેતનવતાં હોય છે. તરણેતરનો મેળો કોળીઓનો જ મેળો છે. કોળી મહિલા ત્રણ તાલીના રાસમાં ચગે છે. મીઠી હલકે, મીઠા કંદે અને મોકળા મને ગાતી તેમજ વાયુના હિલોળાની જેમ જૂમતી કોળી મહિલાને જોવી એ એક લહાવો છે.

(14) મેરનૃત્ય: મેર જાતિનું લડાયક ખમીર અને આકર્ષક બાહુભળ આ નૃત્યમાં આગવું સ્વરૂપ ધારક કરે છે. ઢોલ અને શરાણાઈ એમનાં શૂરાતનને બિરદાવતાં હોય છે. મેર લોકોમાં પગની ગતિ તાલબદ્ધ હોવા છતાં તરલતા ઓછી હોય છે. ક્યારેક તેઓ એકથી દોડ મીટર જેટલા ઊંચા ઊંચણે છે અને વીરરસ તથા રૈન્ડ્રેસની પ્રસાન ગંભીર છટા ઊભી કરે છે.

(15) સીદીઓનું ધમાલનૃત્ય: અફરાબાદ પાસે જંબુસર ગામમાં સીદી લોકોની ત્રણસો વર્ષ જૂની વસાહત છે. તેઓ મૂળ આફિકાના અહીં આવીને વસેલા મુસલમાનો છે. હાથમાં મશીરાને (નાળિયેરની આખી કાચલીમાં કોડીઓ ભરીને) તાલબદ્ધ ખખડાવે છે. મોરપીચણનું ઝુંડ, નાનાં ઢોલકાં એમનાં સાધન છે. સીદીઓનો મુખી ગીતો ગાતો અને ગવરાવતો જાય, ડેક મારતો જાય અને બધાને માથે મોરપીચણનો ઝૂંડો ફેરવતો જાય છે.

(16) મેરાયો: આ બનાસકાંઠા જિલ્લાના વાવ તાલુકાના ઠાકોરોનું લોકનૃત્ય છે. સરખડ અથવા ઝૂંઝાળી નામના ધાસમાંથી તોરણ જેવાં ઝૂંમખાં ઝૂંથીને 'મેરાયો' બનાવવામાં આવે છે. મેરાયો ધૂમાવતી આ ટોળી મેળાના સ્થળે પહોંચે છે. પછી ખુલ્લી તલવારોથી પટાબાજી

ખેલતા બે મોટિયારો દુંદ્યુદ્ધ માટે એકબીજાને પડકારે છે. આ દશ્ય જોનારને હદ્ય થંભી જતું હોય એમ લાગે છે. ત્યાં એકાએક બંને લડવૈયા સામસામે એકબીજાને ભેટી પડે છે. આ વખતે 'હુડીલા' (શૌર્યગાન) ગવાય છે.

(17) ડાંગીનૃત્ય: ડાંગ જિલ્લાના આદિવાસીઓનું ડાંગીનૃત્ય 'ચાળો' તરીકે ઓળખાય છે. 'માળીનો ચાળો', 'ઠાકર્યા ચાળો' વગેરે. ડાંગીનૃત્યના 27 જાતના તાલ છે. તેઓ ચકલી, મોર, કાચબા વગેરે જેવાં પ્રાઇનીઓ અને પંખીઓની નકલ નૃત્ય સ્વરૂપે કરે છે. થાપી, ઢોલક, મંજુરાં કે પાવરી નામના વાંજીઓમાંથી સૂર વહેતા થતાં જ મહિલાઓ અને પુરુષો નાચવા માડે છે.

ડાંગી નૃત્ય

4. લોકનાટક : ભવાઈ

ભવાઈ ગુજરાતના પારંપરિક નાટ્યપ્રકારોમાંનો એક પ્રકાર છે. ભવાઈની શરૂઆત સિદ્ધપુરના ઔદિય સહસ્ર બ્રાહ્મણકુલમાં જન્મેલા કવિ અને કથાકાર અસાઈઠ ઠાકરે કરી હતી. ચૌદમી સહીમાં ગુજરાતના પ્રદેશોમાં પ્રચલિત નાટ્યપ્રકારોમાંથી પ્રેરણ મેળવી અસાઈઠે એક નવા નાટ્યપ્રકાર - ભવાઈનું સર્જન કર્યું હતું. ભવાઈનું વાચિક ગેય પદ્યમાં તેમજ ગદમાં પણ હોય છે.

અસાઈઠ ઠાકરે આશરે 360 ભવાઈ વેશ લખ્યાની લોકવાયક છે. તેમાં 'રામદેવનો વેશ' જૂનામાં જૂનો હોય એમ લાગે છે. તેમજે સામાજિક કુરિવાજો પર પ્રદાર કરતા વેશો પણ આપ્યા છે. 'કાળાનો વેશ' નાનકડા વર અને યુવાન પત્તીના જીવનનો ચિત્તાર આપે છે. તેમાં રંગલો એ બેની વચ્ચેના સંવાદીને જોડ્યો, હસાવતો અને કટાક્ષ કરતો હોય છે.

મોરા ભાગના વેશોમાં બેથી ત્રણ પાત્રો એકસાથે ચાચર(શેરી કે ખુલ્લી જગ્યા)માં આવે છે: નાયક, નાયિકા અને મશકરો. મશકરો જુદા જુદા વેશમાં જુદા જુદા નામે ઓળખાય છે. 'કાન-ગોપી'ના વેશમાં સુખાજી, 'ઝંડા જૂલાણ'માં અડવો અને 'જસમા-ઓડણ'માં રંગલો વગેરે.

ભવાઈના કેટલાક વેશોમાં મુસ્લિમ શાસનની અસર દેખાય છે. 'ઝંડા જૂલાણ'માં તરવરાટવાળી તેજી વાણિયણાનાં લગ્ન એક વૃદ્ધ સાથે થાય છે, તે ઊંઝાના યુવાન મુસ્લિમ સૂખાના પ્રેમમાં પડે છે. આ ઉપરાં 'મિયાંબીબી', 'મણિયાર', 'જૂઠણ' અને 'છેલબટાઉ' જેવા વેશોમાં પણ મુસ્લિમોની અસર વગેરે.

નાનાં હિંદુ રજવાંના ઠાકોરો વિશેના વેશોમાં 'રાજ દેખણ', 'વીકો સિસોદિયો', 'રામદેવ', 'મણીબા સતી' વગેરે મુખ્ય છે. ધાર્મિક વેશોમાં 'કાન-ગોપી', 'કાળકા', 'પતાઈ રાવળ', 'ગાણપતિ' વગેરે મુખ્ય છે. કસારો, સરાણિયો, અડવો, વાળંડ વગેરે કોમોની ખાસિયતો,

ભવાઈનો વેશ

ધંધો, બોલી, રીતરિવાજો અને સામાજિક દૂષણો ઉઘાડા પાડતા વેશો 'કળોદાનો વેશ', 'બાવાનો વેશ' વગેરે છે. મોટા રાજવીને લગત વેશોમાં 'સધરા જેસંગ' અને 'જસમા-ઓડણ' જાહીતા છે.

સિનેમા, ટીવી, રેડિયો જેવાં સાધનો ન હતાં તે યુગમાં વિભિન્ન વેશો દ્વારા લોકોને જ્ઞાન, શિક્ષણ અને મનોરંજન પૂરાં પાડવામાં આવતાં. આ ભવૈયાઓનો સામાજિક દરજજો ઉંચો હતો. તેઓ જ્યારે ગામમાં પ્રવેશતાં ત્યારે ગામલોકો ઢોલ-નગારાં સાથે તેમનું સામૈયું કરતા. ગામની બધી કોમો તેમાં સંકળાયેલી રહેતી. આમ, ભવાઈ લોકજીવનના તાણા-વાજા સાથે વશાઈ ગઈ હતી અને પોતાની અનોખી છાપ સાથે મુક્તપણો વિહરતી હતી. શાંકરારોએ ભવાઈને 'ભાવપ્રધાન નાટકો' કહ્યાં છે.

5. વસ્તી વિવિધા

ગુજરાતના મૂળ વતનીઓ 'આદિવાસી' તરીકે ઓળખાય છે. ગુજરાતમાં કુલ વસ્તીના 14.92 ટકા આદિવાસીઓ છે. અગાઉ તેઓ 'કળીપરજ' કે 'રાનીપરજ' તરીકે ઓળખાતા. તેઓ ઉત્તરમાં અરવલ્લીની પર્વતમાળા, પૂર્વમાં સાતપુડા અને વિનધની પર્વતમાળા તેમજ દક્ષિણમાં સહ્યાદ્રિની પર્વતમાળા વચ્ચે આવેલા પ્રદેશોમાં વસવાટ કરે છે. ભીલ, ઢોરિયા, ચોધરી, કુંકુણા, વાલી, નાયક, ધાણકા, ગામીત, બાવચા, કોલધા, કોટવાળિયા, માવચી, તડવી, તલાવિયા, વલવી, કથોડિયા, વસાવા વગેરે તેમની પેટાજાતિઓ છે. ડાંગ જિલ્લામાં 90 ટકાથી પણ વધુ આદિવાસી વસ્તી છે.

ગુજરાતમાં અંત્યજો (અનુસૂચિત જાતિ) કુલ વસ્તીના 7.41 ટકા છે. તેમાં વણકર, બંગી, ચમાર, સેનમા, તૂટી વગેરે વિભાગો છે.

ગુજરાતમાં આદિકાળથી અનેક જાતિઓ આવીને વસી છે. દ્રવિડો અને આર્યો ઉપરાંત યાદવો, શ્રીકો, શકો, હૂણો, ગુજરો, મેર, જત વગેરે ઇ.સ. પૂર્વ 1400થી 600 દરમિયાન આવ્યા હતા. સોલંકી યુગ દરમિયાન ઔદ્ધિયો, મોઢ બ્રાહ્મણો અને શ્રીમાળીઓ આવ્યા હતા. સિંહ, મારવાડ અને બલૂચિસ્તાનમાંથી જાલા, જાડેજા, કાઠી વગેરે રજપૂતો આવ્યા હતા. પારસીઓ અને નવાયત મુસલમાનો ધર્મની ક્ષા ખાતર દેશ છોડીને અહીં આવ્યા હતા. આરબો ઇસ્લામના જન્મ પૂર્વે ભારતના પથ્યમ કાંઈ વસતા હતા. ઇ.સ. 1297 પછી અફ્ધાન, તુર્ક, બલૂચીઓ અને આરબો આવ્યા. મરાઠી ભાષી લોકો વડોદરા અને નવસારી વચ્ચેના પ્રદેશમાં આવીને વસ્યા હતા અને પછી તેઓ અન્ય શહેરોમાં ફેલાયા. ઓગસ્ટ 1947 પછી સિંધમાંથી સિંહીઓ આવ્યા. આમ, ગુજરાતમાં અનેક જાતિઓ આવીને વસી છે.

ગુજરાતમાં પ્રથમ વસ્તીગણતરી ઇ.સ. 1872માં થઈ હતી. તે સમયે ગુજરાતની કુલ વસ્તી 91,29,722 હતી. ઇ.સ. 2011ની વસ્તીગણતરી અનુસાર ગુજરાતની વસ્તી 6,03,83,628 છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા અને રાજકોટ સૌથી વધુ શહેરીવસ્તી ધરાવતા જિલ્લાઓ છે.

ગુજરાતમાં ગુજરાતી ભાષી લોકોની સંખ્યા કુલ વસ્તીના 89.36 ટકા છે. ગુજરાતી આર્યકુણ્ણની ભાષા છે. ચરોતરી, સૌરાષ્ટ્રી અને સુરતી વગેરે ગુજરાતની બોલીઓ છે. કચ્છ જિલ્લામાં સિંહીની ઉપભાષા કચ્છી બોલાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં વાધેર, મેમણ, મિયાજા વગેરે કચ્છી બોલે છે.

મુસલમાનો ઉર્દૂભાષી છે. વહોરા અશુદ્ધ ગુજરાતી બોલે છે, જ્યારે મુમના ગુજરાતી ભિન્નિત અશુદ્ધ ઉર્દૂ બોલે છે. ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, મધ્ય પ્રદેશ અને રાજસ્થાનમાંથી આવેલા હિંદીભાષીઓ પણ ગુજરાતમાં છે. મધ્ય ભારત, ખાનદેશ અને પશ્ચિમ મહારાષ્ટ્રમાંથી ગુજરાતમાં આવેલા લોકો મરાઠી બોલે છે. સિંહીઓ સિંહી ભાષા બોલે છે. પારસીઓ વિશેષ લઘણવાળી ગુજરાતી બોલે છે. પંજાબી, તેલુગુ, તમિલ, મલયાલમ, કન્નડ, બંગાળી વગેરે અન્ય ભાષા બોલનારા મુખ્યત્વે નોકરી અને મજૂરી અર્થે ગુજરાતમાં આવીને વસ્યા છે.

6. ગુજરાત : મેળા

ગુજરાતમાં દર વર્ષે નાના-મોટા 1600 ઉપરાંત મેળાઓ યોજાય છે. આમાંથી 500થી વધુ મેળાઓ શ્રાવણ માસમાં યોજાય છે. સૌથી વધુ, આશરે 159 મેળાઓ સુરત જિલ્લામાં અને સૌથી ઓછા, આશરે 7 મેળાઓ ડાંગ જિલ્લામાં યોજાય છે. કેટલાક પ્રચલિત મેળાઓ નીચે પ્રમાણે છે :

(1) શામળાજીનો મેળો : અરાવલી જિલ્લામાં મેશ્વો નદીના કિનારે આવેલા પ્રાચીન તીર્થ શામળાજીમાં દેવગીઠી અગિયારસથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી મેળો ભરાય છે. આ મેળામાં આદિવાસીઓ અને ભીલો મોટી સંખ્યામાં આવે છે.

(2) તરણેતરનો મેળો : સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના તરણેતર ગામમાં ત્રિનેત્રેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં ભાદરવા સુદુ ચોથથી ભાદરવા સુદુ છઠ સુધી ભરાતો આ મેળો ગુજરાત સહિત ભારતભરમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ભારતના પ્રવાસે આવેલા વિદેશીઓ પણ આ મેળાનો લહાવો લે છે. સુંદર ભરતભર્યાં અંગરખાં અને લાલ ફેટા બાંધેલા આહીર, રબારી, કાઠી અને ભરવાડ યુવાનો તથા તેમની સાથે આભલાં ભરેલા રંગબેરંગી ઘેરદાર ઘાઘરા અને ઓફણાં સાથે ભરત ભરેલી છત્રીઓ ઓછી ધૂમતી પુષ્તીઓ આ મેળાનું વિશેષ આકર્ષણ છે.

(3) ભવનાથનો મેળો : જૂનાગઢ પાસે ગિરનારની તપેટીમાં સુવાર્ણિયાં નદી નજીક આવેલા ભવનાથ મહાદેવના મંદિરમાં મહાશિવરાત્રીની મધ્ય રાત્રિએ ભગવાન ભવનાથની મહાપૂજા થાય છે. આ મહાપૂજાના દર્શન કરવા માટે નાગાબાવાઓનાં ઝુંડ આ સ્થળે ઊમટી પડે છે. આ ઉપરાંત જૂનાગઢ જિલ્લાના આહીર અને મેર લોકો, સાધુ-સંતો, ભક્તો અને શ્રદ્ધાળુઓ લાખોની સંખ્યામાં દર્શનાર્થે આવે છે.

(4) વૌઠાનો મેળો : અમદાવાદ જિલ્લાના ઘોળકા તાલુકાના વૌઠા ગામ પાસે સાભરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો, માઝમ અને શેઠી અભ સાત નદીઓનો સંગમ થાય છે. 'સાધુનાન' તરીકે ઓળખાતું આ સ્થળ પવિત્ર તીર્થ મનાય છે. કાર્તિકી અગિયારસથી

કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી ગુજરાતભરમાંથી લાખો લોકો અહીં સ્નાન કરવા આવે છે.

(5) ડાકોરનો માણેકઠારી પૂનમનો મેળો: ખેડા જિલ્લાના ડાકોરમાં દર પૂનમે મેળો ભરાય છે. પરંતુ આસો માસની પૂનમ(શરદ પૂનમ-માણેક-ઠારી પૂનમ)નો મેળો મોટો ગણાય છે. એવી લોકવાયકા છે કે આ દિવસે ભગવાન રણાધોડરાયજી સાક્ષાત् હાજર હોય છે. આ દિવસે રણાધોડરાયજીને ખાસ વસો અને કીમતી અંતકારોથી શાશગારવામાં આવે છે. આ દિવસે જ ભગવાનને વિશાળ કીમતી મુગાટ પહેરાવાય છે.

(6) જન્માષ્ટમીનો મેળો: શ્રાવણ વદ આઠમના રોજ કૃષ્ણ જન્મોત્સવ નિમિત્ત ગુજરાતનાં અનેક શહેરો અને ગામડાઓમાં મેળાઓ ભરાય છે.

(7) પલ્લી: આસો સુદ નોમના દિવસે રૂપાલ(જિ. ગાંધીનગર) માં માતાની પલ્લી ભરાય છે. જેમાં માંડવી પર શુદ્ધ ધી ચડાવવામાં આવે છે.

7. ફિલ્મો

1. નોંધપાત્ર ગુજરાતી ફિલ્મો

- * 'શેઠ સગાળશા' (1917): સર્વપ્રથમ મૂક ગુજરાતી ફિલ્મ - પ્રિન્ટ કાઢવાની પ્રક્રિયા સરફળ ન થતાં આ ફિલ્મ રજૂઆત પામી શકી નહિ.
- * 'શ્રીકૃષ્ણ-સુદામા' (1920): ગુજરાતની પ્રાદેશિક - સાંસ્કૃતિક લાક્ષણિકતા ધરાવતી સર્વપ્રથમ ગુજરાતી મૂક ફિલ્મ
- * 'નરસિંહ મહેતા' (1920): દ્વિતીય ગુજરાતી ફિલ્મ - આમાં કાન્યાભાઈ રાહેરે નરસિંહ મહેતાની ભૂમિકા ભજવી હતી.
- * 'ભક્ત વિદૂર' (1921): ભારતની સર્વપ્રથમ ગુજરાતી રાજકીય ફિલ્મ - રાજકીય કારણોસર પ્રતિબધિત થનાર ભારતની સર્વપ્રથમ ફિલ્મ
- * 'કાળો નાગ' (1923): અપરાધ, રહસ્ય અને રોમાંચથી ભરપૂર ભારતની સર્વપ્રથમ ગુજરાતી ફિલ્મ
- * 'મનોરમા' (1923): 'કલાપી'ની જાડીતી કાવ્યકૃતિ 'દ્વદ્યત્રિપુરી'નું ફિલ્મી રૂપાંતર
- * 'સમુદ્રમંથન' (1924): દિગ્દર્શક ચંપકરાય પણેણીને આ ચિત્રના કેટલાંક સ્પેશિયલ ઈફેક્ટનાં દશ્યોની સિદ્ધિ માટે ઇ.સ. 1925માં હુંલેન્ડની 'રોયલ ફોટોગ્રાફી સોસાયટી'એ માનદ એસોશિયેટ નિયુક્ત કર્યા હતા.
- * 'ચ૱વચવનો મુરબ્બો' અને 'મુંબઈની શેઠાણી' (1931): ટૂંકી સવાકુ (બોલતી) ગુજરાતી ફિલ્મ
- * 'નરસિંહ મહેતા' (7 એપ્રિલ, 1932): નિર્માતા: ચીમનભાઈ ટેસાઈ, દિગ્દર્શક: નાનુભાઈ વડીલની સર્વપ્રથમ સવાકુ ગુજરાતી ફિલ્મ
- * 'સતી સાવિત્રી' (16 એપ્રિલ, 1932): નિર્માતા ચંદુલાલ શાહની દ્વિતીય સવાકુ ગુજરાતી ફિલ્મ. આમાં ગૌહરબાનુ અને ભગવાનદાસે અભિનય આપ્યો હતો.

- * 'ફાંકડો ફિનૂરી' (1940): પ્રથમ ગુજરાતી સવાકુ રમૂજ ફિલ્મ
- * 'રાણકદેવી' (1946): દિગ્દર્શક વી. એમ. વ્યાસની અત્યંત લોકપ્રિય ફિલ્મ
- * 'ભક્ત સૂરદાસ' (1947): દિગ્દર્શક શાન્તિકુમાર દવેની નોંધપાત્ર ફિલ્મ - અરવિંદ પંડ્યા અભિનિત પ્રથમ ફિલ્મ
- * 'મીરાંબાઈ' (1947): દિગ્દર્શક નાનાભાઈ ભણ્ણની નિરૂપા રોયની મુખ્ય ભૂમિકાવાળી ફિલ્મ
- * 'કરિયાવર' (1948): દિગ્દર્શક ચતુર્ભુજ દોશોની ગ્રામસમાજની પૃષ્ઠભૂમિકાવાળી સ્નેહકથા - દીના પાઠક અભિનિત પ્રથમ ફિલ્મ
- * 'મહેંદી રંગ લાગ્યો' (1960): સૌપ્રથમ વાર ગુજરાત સરકાર તરફથી પ્રોત્સાહક પારિતોષિક મેળવનાર ફિલ્મ
- * 'ધીરો સલાટ' (1961): દિગ્દર્શક રામચંદ્ર ટાકુરની આ ફિલ્મને ઇ.સ. 1961ની શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનો અવોર્ડ મળ્યો
- * 'નંદનવન' (1963) અને 'કસુંબીનો રંગ' (1969): રાષ્ટ્રપતિ તરફથી ગુણવત્તાનું પ્રમાણપત્ર મેળવનારી ફિલ્મો
- * 'અખંડ સૌભાગ્યવતી' (1963-64): ગુજરાત સરકારે સૌપ્રથમ વાર આ ફિલ્મને કરમુક્તિ આપી
- * 'લીલુડી ધરતી' (1968): પ્રથમ રંગીન ગુજરાતી ફિલ્મ
- * 'કંકુ' (1969): પન્નાલાલ પટેલની જાણીતી વાર્તા 'કંકુ' પર આધારિત દિગ્દર્શક કાંતિલાલ રાહેરની ફિલ્મ. આ ફિલ્મની અભિનેત્રી પલ્લી મહેતાને ઇ.સ. 1969ના શિકાગો આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રીનો પુરસ્કાર મળ્યો. આ ફિલ્મને ઇ.સ. 1970માં શ્રેષ્ઠ પ્રાદેશિક ફિલ્મ તરીકેનો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર પણ મળ્યો.
- * 'જેસલ-તોરલ' (1971): રંગભૂમિના કલાકાર ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીની પ્રથમ ફિલ્મ
- * 'રાણકદેવી' (1972): વડોદરા પાસે આવેલી 'લક્ષ્મી ફિલ્મ સ્ટુડિયોઝ એન્ડ લબોરેટરીઝ'ની પ્રથમ ફિલ્મ
- * 'ગુણસુંદરીનો ધરસંસાર' (1972): ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની મહાનવલ 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના આધારે ગોવિંદ સરૈયાએ બનાવેલી એક સ્વચ્છ અને કલાત્મક ફિલ્મ
- * 'અછૂતનો વેશ' (1978): દિલ્લી ખાતે આઠમા આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મને રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર મળ્યો. 'ન્યૂ યૉક મ્યુઝિયમ ઓફ મોડન આર્ટ' દ્વારા આયોજિત આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મ પ્રદર્શિત થઈ. ફાન્સમાં યોજાયેલા નીજી યુનેસ્કો આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મને 'યુનેસ્કો ઘૂમન રાઇટ્સ' અવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો. લંડનમાં યોજાયેલા 'ન્યૂ ઇન્ડિયન સિનેમા' ઉત્સવમાં આ ફિલ્મ દર્શાવવામાં આવી હતી.
- * 'મહિયરની ચૂંદી' (1983): દિગ્દર્શક વિભાકર મહેતાની આ ફિલ્મને ગુજરાત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનું દ્વિતીય પારિતોષિક મળ્યું. હિંદી (સાજન કા ઘર) સહિત ભારતની નવ ભાષાઓમાં

- આ ફિલ્મની વાર્તા પર આધારિત ફિલ્મો બની. ‘માહેરચી સાડી’ મરાઠી ફિલ્મોના હત્તિહાસમાં સૌથી વધુ સફળ ફિલ્મ હતી.
- * ‘હું હુંશી હુંશીલાલ’ (1993) : દિગ્દર્શક સંજીવ શાહની વર્તમાન રાજકારણ પર વંગ કરતી પ્રયોગાત્મક ફિલ્મ. ઈ.સ. 1993માં દિલ્હી ખાતે યોજાયેલા ભારતના આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મોત્સવમાં આ ફિલ્મ દર્શાવાઈ હતી.
  - * ‘માનવીની ભવાઈ’ (1994) : પન્નાલાલ પટેલની જ્ઞાનપીઠ પારિતોષિક મેળવનાર નવલકથા પર આધારિત ફિલ્મ
  - * ‘દેશ રે જોયા દાદા પરદેશ જોયા’ (1998) : નિર્માતા ગોવિંદભાઈ પટેલની ટિકિટબારી પર અભૂતપૂર્વ સફળતા મેળવનાર ફિલ્મ
  - * ‘દરિયાછોરું’ (1998) : દિગ્દર્શક વિપુલ શાહની 35 MM સિનેમા સ્કોપમાં બનેલી પ્રથમ ગુજરાતી ફિલ્મ
  - * ‘સાઈ’ (1998) : પાર્વિવરણ અને પ્રકૃતિ પ્રત્યે પ્રેમ વ્યક્ત કરતી મૂક ફિલ્મ. આ ફિલ્મને ગુજરાત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનું પારિતોષિક એનાયત થયું, પરંતુ આ ફિલ્મ છબીધરો સુધી પહોંચી શકી નહિ.
  - * ‘દીકરીનો માંડવો’ (2000) : નિર્માતા સવજીભાઈ સતાજીની આ ફિલ્મને શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી ફિલ્મ તરીકે અને અભિનેત્રી મોના થીબાને શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી તરીકેનો અવોર્ડ મળ્યો.
  - * કરમુક્ષિ યુગમાં ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી 45 જેટલી ફિલ્મોમાં અભિનેતા રહ્યા. અભિનેત્રી સ્નેહલતા સાથે તેમણે 28 ફિલ્મોમાં કામ કરી નવો વિક્રમ સ્થાપ્યો.

2. ભારતીય ફિલ્મઉદ્ઘોગમાં ગુજરાતીઓ

1. દિગ્દર્શક : સરદાર ચંદુલાલ, દલસુખ પંચોલી, વિજય ભણી, સોહરાબ મોદી, મહેબુબ ખાન, ગોવિંદ સરૈયા, કાંતિલાલ રાઠોડ, કેતન મહેતા, મનમોહન દેસાઈ, મહેશ ભણી, પ્રવીણ ભણી, વિક્રમ ભણી, મેહુલકુમાર, અભિસ મુસ્તાન, ઈન્ડ્રકુમાર, સંજ્ય લીલા ભાણશાલી, વિપુલ શાહ, સંજ્ય ગઢવી, નીરજ વોરા, સંજ્ય છેલ વગેરે.

2. સંગીત નિર્દેશક : અવિનાશ વ્યાસ, કલ્યાણજી આડાંદજી, વીજુ શાહ, ગૌરાંગ વ્યાસ.

3. કલાનિર્દેશક : કનુ દેસાઈ

4. કલાકારો : દ્વારકાદાસ સંપટ, માણોકલાલ પટેલ, હોમી માસ્ટર, દિનશા બિલીમોરીયા, કેકી અડાજણીયા, ફિતમા બેગમ, જુબેદા, કૃષ્ણકાંત, સોહરાબ મોદી, આશા પારેખ, પ્રતાપ ઓળા, નિરુપા રોય, સંજીવકુમાર, વી. એસ. દેસાઈ, દીના પાઠક, ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી, અરુણ ઈરાની, ઊર્મિલા ભણી, બિન્દુ, પરેશ રાવલ, સુપ્રિયા પાઠક, સિદ્ધાર્થ રંદેરીયા, દેવેન ભોજણી, શર્મન જોખી, ડિમ્પલ કપાડિયા, અરવિંદ રાઠોડ, દેવેન વર્મા, ફારુખ શેખ, નિમેષ દેસાઈ, ગોપી દેસાઈ, મલિકા સારાભાઈ, પરવીન બાબી, જેકી શ્રોફ, અરવિંદ જોખી, જુગલ હંસરાજ, જ્યંતી પટેલ, મહાવીર શાહ, રત્ના પાઠક, સમીર ખાખર, સંજ્ય ગોરીયા, અમૃત પટેલ, હોમી વાડિયા, રૂબી પટેલ, શરદ સ્માર્ત, પ્રવીણ જોખી, રાજેશ જોખી, દિનેશ હિંગુ, સુજાતા મહેતા, આદિત્ય લાભિયા, ખુરુશ દેબુ, ટીકુ તલસાણીયા, સ્વરૂપ સંપટ, રાજુ બારોટ વગેરે.

ફિલ્મ નિર્માણકેન્દ્રે અનેક ગુજરાતીઓએ પોતાનું યોગદાન આપ્યું છે.

9. ગુજરાત : શાસનતંત્ર

1. રાજ્યપાલશ્રીઓ

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	શ્રી મહેંદી નવાજજી	01-05-60 થી 31-07-65
2.	શ્રી નિત્યાનંદ કાનૂનગો	01-08-65 થી 06-12-67
3.	શ્રી પી. એન. ભગવતી (કાર્યકારી)	07-12-67 થી 25-12-67
4.	ડૉ. શ્રીમન્નારાયણ	26-12-67 થી 16-03-73
5.	શ્રી પી. એન. ભગવતી (કાર્યકારી)	17-03-73 થી 03-04-73
6.	શ્રી કે. કે. વિશ્વનાથન્	04-04-73 થી 13-08-78
7.	શ્રીમતી શારદા મુખરજી	14-08-78 થી 05-08-83
8.	પ્રો. કે. એમ. ચાંડી	06-08-83 થી 25-04-84
9.	શ્રી બી. કે. નેહું	26-04-84 થી 25-02-86
10.	શ્રી આર. કે. ત્રિવેદી	26-02-86 થી 02-05-90
11.	શ્રી મહિપાલસિંહ શાસ્ત્રી	02-05-90 થી 20-12-90
12.	ડૉ. સ્વરૂપસિંહ	21-12-90 થી 30-06-95
13.	શ્રી નરેશચંદ્ર સક્ષેના	01-07-95 થી 29-02-96
14.	શ્રી કૃષ્ણપાલ સિંઘ	01-03-96 થી 24-04-98
15.	શ્રી અંશુમાન સિંઘ	25-04-98 થી 15-01-99
16.	શ્રી કે. જી. બાલકૃષ્ણન્ (કાર્યકારી)	16-01-99 થી 17-03-99
17.	શ્રી સુંદરસિંહ ભંડારી	18-03-99 થી 06-05-03
18.	શ્રી કૈલાસપતિ મિશ્રા	07-05-03 થી 02-07-04
19.	શ્રી બલરામ જાખડ (કાર્યકારી)	03-07-04 થી 23-07-04
20.	શ્રી નવલકિશોર શર્મા	24-07-04 થી 29-07-09
21.	શ્રી એસ. સી. જમીર (કાર્યકારી)	30-07-09 થી 26-11-09
22.	ડૉ. કમલા બેનીવાલ	27-11-09 થી આજ સુધી

2. મુખ્યમંત્રીશ્રીઓ

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	ડૉ. જવરાજ મહેતા	01-05-60 થી 19-09-63
2.	શ્રી બળવંતરાય મહેતા	19-09-63 થી 19-09-65
3.	શ્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ	19-09-65 થી 13-05-71
* 4.	રાષ્ટ્રપતિ શાસન:રાજ્યપાલ ડૉ. શ્રીમન્નારાયણ	13-05-71 થી 17-03-72
5.	શ્રી ધનશ્યામભાઈ ઓઝા	17-03-72 થી 17-07-73
6.	શ્રી ચીમનભાઈ પટેલ	17-07-73 થી 09-02-74
* 7.	રાષ્ટ્રપતિ શાસન:રાજ્યપાલ શ્રી કે. કે. વિશ્વનાથન્	09-02-74 થી 18-06-75
8.	શ્રી બાબુભાઈ પટેલ	18-06-75 થી 12-03-76
* 9.	રાષ્ટ્રપતિ શાસન:રાજ્યપાલ શ્રીમતી શારદા મુખરજી	12-03-76 થી 24-12-76
10.	શ્રી માધવસિંહ સોલંકી	24-12-76 થી 11-04-77
11.	શ્રી બાબુભાઈ પટેલ	11-04-77 થી 17-02-80
* 12.	રાષ્ટ્રપતિ શાસન:રાજ્યપાલ શ્રીમતી શારદા મુખરજી	17-02-80 થી 06-06-80
13.	શ્રી માધવસિંહ સોલંકી	06-06-80 થી 06-07-85
14.	શ્રી અમરસિંહ ચૌધરી	06-07-85 થી 09-12-89
15.	શ્રી માધવસિંહ સોલંકી	10-12-89 થી 03-03-90
16.	શ્રી ચીમનભાઈ પટેલ	04-03-90 થી 17-02-94
17.	શ્રી છભીલદાસ મહેતા	17-02-94 થી 14-03-95
18.	શ્રી કેશુભાઈ પટેલ	14-03-95 થી 21-10-95
19.	શ્રી સુરેશચંદ્ર મહેતા	21-10-95 થી 19-09-96
* 20.	રાષ્ટ્રપતિ શાસન:રાજ્યપાલ શ્રી કૃષ્ણપાલસિંઘ	19-09-96 થી 23-10-96
21.	શ્રી શંકરસિંહ વાંદેલા	23-10-96 થી 27-10-97
22.	શ્રી દિલીપભાઈ પરીખ	28-10-97 થી 04-03-98
23.	શ્રી કેશુભાઈ પટેલ	04-03-98 થી 07-10-01
24.	શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી	07-10-01 થી 22-12-02
25.	શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી	22-12-02 થી 25-12-07
26.	શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી	25-12-07 થી 26-12-12
27.	શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી	26-12-12 થી આજ સુધી

3. વિધાનસભાના અધ્યક્ષશીર્ષો

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	શ્રી કલ્યાણજી મહેતા	01-05-60 થી 19-08-60
2.	શ્રી માનસિંહજી રાણી	19-08-60 થી 19-03-62
3.	શ્રી ફટેહઅલી પાલેજવાળા	19-03-62 થી 17-03-67
4.	શ્રી રાધવજી લેઉઆ	17-03-67 થી 28-06-75
5.	શ્રી કુંદનલાલ ઘોળકીયા	28-06-75 થી 28-03-77
6.	શ્રી મનુભાઈ પાલખીવાળા (કાર્યકારી)	28-03-77 થી 21-04-77
7.	શ્રી કુંદનલાલ ઘોળકીયા	21-04-77 થી 20-06-80
8.	શ્રી નાનવરલાલ શાહ	20-06-80 થી 08-01-90
9.	ડૉ. કરસનદાસ સોનેરી (કાર્યકારી)	08-01-90 થી 19-01-90
10.	શ્રી બરજોરજ પારીવાળા	19-01-90 થી 16-03-90
11.	શ્રી શશીકાંત લાખાણી	16-03-90 થી 12-11-90
12.	શ્રી મનુભાઈ પરમાર (કાર્યકારી)	12-11-90 થી 11-02-91
13.	શ્રી હિમતલાલ મુલાણી	11-02-91 થી 21-03-95
14.	શ્રી હરીશચંદ્ર પટેલ	21-03-95 થી 16-09-96
15.	શ્રી ચંદુભાઈ ડાભી (કાર્યકારી)	16-09-96 થી 29-10-96
16.	શ્રી ગુમાનસિંહ વાધેલા	29-10-96 થી 19-03-98
17.	શ્રી ધીરુભાઈ શાહ	19-03-98 થી 27-12-02
18.	પ્રો. મંગળદાસ પટેલ	27-12-02 થી 19-01-08
19.	શ્રી અશોકભાઈ ભંડ	19-01-08 થી 29-09-10
20.	પ્રો. મંગળદાસ પટેલ (કાર્યકારી)	30-09-10 થી 24-02-11
21.	શ્રી ગણપતભાઈ વસાવા	24-02-11 થી 25-12-12
*.	શ્રી વજુભાઈ વાળા (કાર્યકારી)	03-01-13 થી 18-01-13
*.	ડૉ. નીમાબહેન આચાર્ય (કાર્યકારી)	18-01-13 થી 23-01-13
22.	શ્રી વજુભાઈ વાળા	23-01-13 થી આજ સુધી

4. મુખ્યમંત્રીઓની શાસનત્યવસ્થા

(1) ડૉ. જીવરાજ મહેતા : ગુજરાત રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી હતા. તેમના કાર્યકાળ દરમિયાન ઈ.સ. 1961માં પંચાયતીરાજનો કાયદો ઘડાયો અને તા. 01-04-1963 થી તેનો અમલ થયો. તેમના નેતૃત્વ ડેણ ઈ.સ. 1962 માં ગુજરાત રાજ્યની વિધાનસભાની પ્રથમ ચૂંટણી યોજાઈ. તેમના સમયમાં ગુજરાત સહકારી મંડળી વિધેયક, ગુજરાત પંચાયત વિધેયક, ગુજરાત યુનિવર્સિટી બાબતોનું વિધેયક અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ વિધેયક જેવા અગત્યના કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા.

(2) બળવંતરાય મહેતા : તેમના સમયમાં ધૂવારણ વીજમથકની શરૂઆત થઈ. દરેક જિલ્લામાં ઔદ્યોગિક વસાહતો અને વિસ્તારની સ્થાપના કરવામાં આવી. વડોદરામાં કોયલી રિફાઇનરી કાર્યરત થઈ. પેટ્રોક્રેમિકલ ઉદ્યોગની સ્થાપના થઈ. શેર્ટ્રુઝ, ભાદર અને દાંતીવાડામાં જણાશયો થયાં. તા. 19-09-1965ના રોજ કષ્ટ સરહદે પાકિસ્તાને તેમનું વિમાન તોડી પાડતાં તેમનું અકાળ અવસાન થયું.

(3) હિનેન્દ્રભાઈ દેસાઈ : તેમનામાં વહીવટી કુશળતા તથા રાજકારણી શાશપણનો સમન્વય થયો હતો. તેમના સમયમાં જમીનસુધારણા, સમાજકલ્યાણ, પદ્ધતા વગ્નોનો વિકાસ, સહકાર અને સિંચાઈના ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ. પદ્ધતા વગ્ના વિદ્યાર્થીઓને ફી-માર્કી, શિષ્યવૃત્તિઓ, મફત છાત્રાલય વગેરેની જોગવાઈ કરવામાં આવી. પારીની ધાસિયા જમીનના પ્રશ્નનો સુખદ ઉકેલ આવ્યો. એપ્રિલ, 1971માં માધ્યમિક શિક્ષણ મફત જાહેર કરવામાં આવ્યું.

(4) ધનશ્યામભાઈ ઓઝા : તેમના શાસન દરમિયાન 15 ફેબ્રુઆરી, 1973માં ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ વિધેયક પસાર થતાં ખાનગી શિક્ષણસંસ્થાઓના સંચાલનમાં ફેરફારો થયા. આદિવાસી જાતિઓના વિકાસ માટે ગુજરાત આદિજાતિ વિકાસ કોર્પોરેશનની રચના કરવામાં આવી. નાના ખેડૂતોને મહેસૂલમાંથી મુક્તિ, રૂલ હાઉસિંગ બોર્ડની રચના વગેરે અંગેના કાયદા ઘડવામાં આવ્યા.

(5) ચીમનભાઈ પટેલ : તેઓ સૌથી નાની (ઉમરના મુખ્યમંત્રી હતા. તેમણે નર્મદા યોજનાનો ઝડપી અમલ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. ઈ.સ. 1973-74માં અન્નની અછતનાં કારણે રમભાણો થયાં અને નવનિર્માણનું આંદોલન થયું તથા તેમને 9 ફેબ્રુઆરી, 1974ના રોજ રાજીનામું આપવાની ફરજ પડી. તેઓ તા. 04-03-1990ના રોજ ફરી મુખ્યમંત્રી બન્યા. તેમણે 'નયા ગુજરાત'નું સ્વભ સાકાર કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા. તા. 17-02-1994ના રોજ હદ્યરોગના હુમલાથી તેમનું અવસાન થયું.

(6) બાબુભાઈ પટેલ : તેમણે ગુજરાતમાં પ્રથમ બિનકોગ્રેસી જનતા પાર્ટીની સરકારની રચના કરી. એ વખતે દેશમાં આંતરિક કટોકટી હોવા છતાં તેમણે સંતોષકારક કાર્ય કર્યું. ગ્રામવિકાસ, આદિવાસી વિસ્તારોનો વિકાસ, ખેડૂતોના દેવાનો પ્રશ્ન, ઉદ્યોગોનું આયોજન, માતૃભાષામાં વહીવટ વગેરે પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે તેમણે સંનિષ્ઠ પ્રયત્નો કર્યા. ગરીબી દૂર કરવા માટે તેમણે 'અંત્યોદય યોજના' દાખલ કરી.

(7) માધવસિંહ સોલંકી : તેમના શાસન દરમિયાન ઉદ્યોગ, શિક્ષણ, વીજળી, સિંચાઈ વગેરે ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર કામગીરી થઈ. પદ્ધતાને મદદ કરવા 'કુટુંબપોથી'ની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી. ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે ગુજરાત આડમા સ્થાનેથી બીજા સ્થાને આવ્યું. સરકારે યુનિવર્સિટી સુધી કન્યા-કેળવણી મફત કરવાનું અગત્યનું પગલું ભર્યું. તેમણે અપણાવેલી 'ખામ' થીઅરીને લીધે ગુજરાતમાં પ્રથમ વખત ઉચ્ચ અને નિમ્ન શાંતિઓ વચ્ચે બેદ પડ્યા. વહીવટી તંત્રમાં અનામત અને રોસ્ટર પ્રથાને કારણે કર્મચારીઓમાં ભાગલા પડ્યા. અનામત આંદોલન થતાં 6 જુલાઈ, 1985ના રોજ તેમને રાજ્યાભિનામું આપવું પડ્યું. આ પછી તેમણે ભારત સરકારના વિદેશમંત્રી તરીકે સેવાઓ આપી હતી.

(8) અમરસિંહ ચૌધરી : તેઓ ગુજરાતના પ્રથમ આદિવાસી મુખ્યમંત્રી હતા. તેમણે ગુજરાતના કૃષિ અને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે વિકાસકૂચ જાળવી રાખવા પ્રયત્નો કર્યા. 100 જેટલી સિંચાઈ યોજનાઓને મંજૂરી આપી.

(9) શંકરસિંહ વાધેલા : તેમણે ગુજરાતની અસ્મિતા બાબતે વિશેષ રૂપ દાખલ્યો. ગુજરાતમાં જિલ્લાઓની પુર્નરચના કરી નવા જિલ્લાઓ અને તાલુકાઓ બનાવવામાં મહત્વાનું યોગદાન આપ્યું.

(10) કેશુભાઈ પટેલ : ગરીબી રેખા નીચેની વ્યક્તિઓના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે 'ગોકુળ ગામ' યોજના શરૂ કરી. તેમણે ગુજરાત ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીની નીતિ જાહેર કરી. તેમના શાસન દરમિયાન 26 જાન્યુઆરી, 2001ના રોજ ગુજરાતમાં વિનાશક ધરતીકૃપ થયો. કર્યા અને અમદાવાદમાં ભારે નુકસાન અને જાનધારનિ થઈ.

(11) નરેન્દ્રભાઈ મોહી : નેતૃત્વ પરિવર્તનની માંગ થતાં તેઓ તા. 07-10-2001થી મુખ્યમંત્રી બન્યા. 2002ની અગ્નિયારમી વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ભાજપને 129 બેઠકો મળતાં તેઓ બીજા વાર મુખ્યમંત્રી બન્યા. 2007ની બારમી વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ભાજપને 117 બેઠકો મળતાં તેઓ સતત ત્રીજી વાર મુખ્યમંત્રી બન્યા. તેમણે 'ઝોપેતિગ્રામ યોજના', 'ઘિરંજીવી યોજના', 'સુજલામ સુફલામ યોજના', 'વનબંધુ કલ્યાણ યોજના', 'સાગરખેડુ યોજના', 'બેટી બચાવો અભિયાન', 'માતૃવંદના યોજના', 'સરસ્વતી સાધના યોજના', 'ધરદીવડા યોજના', 'શાનશક્તિ', 'જળશક્તિ', 'રક્ષાશક્તિ', 'ઉર્જશક્તિ', 'જનશક્તિ', 'વાચે ગુજરાત', 'કૃષિ', 'કર્મયોગી તાલીમ શાંખિર', 'ચિત્તન શાબિર', 'ગરીબ કલ્યાણ મેળા', 'ઈ-ધરા', 'સ્વાગત ઓનલાઇન', 'નિમણ ગુજરાત', 'શહેરી વિકાસ', 'પ્રવાસન વર્ષ', 'ગ્રાબલ ઇન્વેસ્ટમેન્ટ સમીક્ષા', 'પાંતંગોત્સવ', 'ચેસ', 'ખેલ મહાકુંભ', 'એસઈઝેડ', 'ઓટો હબ', 'બોઆર્ટીએસ', 'રિવરફન્ટ', 'મિશન મંગલમ્', 'ભારતના વિકાસ માટે ગુજરાતનો વિકાસ' વગેરે કાર્યક્રમો જનમત સર્વેક્ષણમાં તેઓ સર્વૈશ્રેષ મુખ્યમંત્રી તરીકે સતત ત્રીજી વાર પસંદગી પામ્યા છે.

2012ની તેરમી વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ભાજપને 115 બેઠકો મળતાં તેઓ સતત ચોથી વાર મુખ્યમંત્રી બન્યા. તેમણે વહીવટી તંત્રના લોકાભિમુખ વિકેન્દ્રીકરણની પહેલારૂપે 7 નવા જિલ્લાઓ અને 24 નવા તાલુકાઓની રચના કરી.

5. ગુજરાત વિધાનસભાની સામાન્ય ચૂંટણીઓ

વર્ષ	વિધાનસભા	સમયગાળો	કુલ બેઠકો	પદ્ધતા સંખ્યા
1960	પહેલી વિધાનસભા	01-05-60 થી 01-03-62	132	કોંગ્રેસ પક્ષ-112, ગુજરાત વિધાનસભા વિરોધ-પક્ષ-10, પ્રજાસમાજવાદી પક્ષ-4, સાભ્યવાદી પક્ષ-2, રિપલિકન પક્ષ-1, અપક્ષ-3.
1962	બીજી વિધાનસભા	03-03-62 થી 28-02-67	154	કોંગ્રેસ પક્ષ-113, સ્વતંત્ર પક્ષ-26, પ્રજાસમાજવાદી પક્ષ-7, નૂતન મહાગુજરાત પરિષદ-1, અપક્ષ-7.
1967	ત્રીજી વિધાનસભા	01-03-67 થી 13-05-71	168	કોંગ્રેસ પક્ષ-93, સ્વતંત્ર પક્ષ-66, પ્રજાસમાજવાદી પક્ષ-3, જનસંધ-1, મહાગુજરાત જનતા પરિષદ-1, અપક્ષ-4.
1972	ચોથી વિધાનસભા	17-03-72 થી 15-03-74	168	કોંગ્રેસ પક્ષ-140, કોંગ્રેસ (સંસ્થા)-16, જનસંધ-3, સાભ્યવાદી-1, અપક્ષ-8.
1975	પાંચમી વિધાનસભા	18-06-75 થી 17-02-80	182	કોંગ્રેસ પક્ષ-75, કોંગ્રેસ (સંસ્થા)-56, જનસંધ-18, ડિસાન મજદૂર લોકપક્ષ-12, લોકદળ-3, સાભ્યવાદી-2, રાખ્રીય મજદૂર પક્ષ-1, અપક્ષ-15.
1980	છદ્દી વિધાનસભા	07-06-80 થી 08-03-85	182	કોંગ્રેસ (આઈ)-141, જનતાપક્ષ-21, નૂતન મહાગુજરાત જનતા પરિષદ-10, ભાજપ-9, લોકદળ-1.

વર્ષ	વિધાનસભા	સમયગાળો	કુલ બેઠકો	પક્ષવાર સંખ્યા
1985	સાતમી વિધાનસભા	09-03-85 થી 02-03-90	182	કોંગ્રેસ (આઈ) - 149, જનતાપક્ષ - 14, ભાજપ - 11, અપક્ષ - 8.
1990	આઠમી વિધાનસભા	13-03-90 થી 11-03-95	182	જનતાદળ - 70, ભાજપ - 67, ભા.રા.કો. - 33, યુવા વિકાસ પાર્ટી - 1, અપક્ષ - 11.
1995	નવમી વિધાનસભા	13-03-95 થી 25-12-97	182	ભાજપ - 121, ભા.રા.કો. - 45, અપક્ષ - 16.
1998	દસમી વિધાનસભા	04-03-98 થી 19-07-02	182	ભાજપ - 117, ભા.રા.કો. - 53, જનતાદળ - 4, અભિલ ભારતીય રાષ્ટ્રીય જનતાપક્ષ - 4, સમાજવાદી પક્ષ - 1, અપક્ષ - 3.
2002	અગિયારમી વિધાનસભા	16-12-02 થી 24-12-07	182	ભાજપ - 127, ભા.રા.કો. - 51, જનતાદળ - 2, અપક્ષ - 2.
2007	બારમી વિધાનસભા	24-12-07 થી 21-12-12	182	ભાજપ - 117, ભા.રા.કો. - 59, એનસીપી - 3, જનતાદળ (યુ) - 1, અપક્ષ - 2.
2012	તેરમી વિધાનસભા	22-01-13 થી આજ સુધી	182	ભાજપ - 115, ભા.રા.કો. - 61, ગુજરાત પરિવર્તન પાર્ટી (જીપીપી) - 2, એનસીપી - 2, જેડીયુ - 1, અપક્ષ - 1.

6. તેરમી વિધાનસભાના સભ્યો

વિધાનસભા મતવિભાગનો ક્રમ અને નામ	વિધાનસભાના સભ્યનું નામ	પક્ષ
(૧) અમદાવાદ શહેર અને અમદાવાદ જિલ્લો (કુલ બેઠક: 21)		
41. ઘાટલોડિયા	આનંદીબહેન પટેલ	ભાજપ
42. વેજલપુર	કિશોરસિંહ ચૌહાણ	ભાજપ
43. વરટા	પ્રદીપસિંહ જાડેજા	ભાજપ
44. એવિસભિજ	રાકેશભાઈ શાહ	ભાજપ
45. નારાણપુરા	અમિતભાઈ શાહ	ભાજપ
46. નિકોલ	જગદીશભાઈ પંચાલ	ભાજપ
47. નરોડા	નિર્મલાબહેન વાધવાણી	ભાજપ
48. છક્કરબાપાનગર	વલ્લભભાઈ કાકીયા	ભાજપ
49. બાપુનગર	જગરૂપસિંહ રાજપૂત	ભાજપ
50. અમરાઈવાડી	હસમુખભાઈ પટેલ	ભાજપ
51. દરિયાપુર	જ્યાસુદીન શેખ	કોંગ્રેસ
52. જમાલપુર-ખાડિયા	ભૂપણભાઈ ભટ્ટ	ભાજપ
53. મણિનગર	નરેન્દ્રભાઈ મોદી	ભાજપ
54. દાઢીલીમદા (અ.જા.)	શૈલેષભાઈ પરમાર	કોંગ્રેસ
55. સાબરમતી	અરવિદુકુમાર પટેલ	ભાજપ
56. અસારવા (અ.જા.)	રજનીકાન્તભાઈ પટેલ	ભાજપ
57. દસકોઈ	બાબુભાઈ પટેલ	ભાજપ
39. વીરમગામ	ડૉ. તેજશ્રીબહેન પટેલ	કોંગ્રેસ
40. સાણાંદ	કરમશીભાઈ પટેલ (કોળી)	કોંગ્રેસ
58. ધોળકા	ભૂપેન્દ્રસિંહ ચુડાસમા	ભાજપ
59. ધંધુકા	લાલજીભાઈ મેર	ભાજપ

(૨) અમરેલી જિલ્લો (કુલ બેઠક: 05)

94. ધારી	નલીનભાઈ કોટીયા	જીપીપી
95. અમરેલી	પરેશભાઈ ધાનાણી	કોંગ્રેસ
96. લાઠી	બાવકુભાઈ ઉધાદ	કોંગ્રેસ
97. સાવરકુલા	વલ્લભભાઈ વધાસીયા	ભાજપ
98. રાજુલા	હિરાતભાઈ સોલંકી	ભાજપ

(૩) અરાવલી જિલ્લો (કુલ બેઠક: 03)

30. તિલોડા (અ.જ.જા.)	અનિલભાઈ જોખીયારા	કોંગ્રેસ
31. મોડાસા	રાજેન્ડ્રસિંહ ઠકોર	કોંગ્રેસ
32. બાયડ	મહેન્દ્રસિંહ વાંદેલા	કોંગ્રેસ

(૪) આણંદ જિલ્લો (કુલ બેઠક: 07)

108. ખંભાત	સંજ્યકુમાર પટેલ	ભાજપ
109. બોરસદ	રાજેન્દ્રસિંહ પરમાર	કોંગ્રેસ
110. આંકલાવ	અમિતભાઈ ચાવડા	કોંગ્રેસ
111. ઉમરેઠ	જયતભાઈ પટેલ	અનસીપી
112. આણંદ	દિલીપભાઈ પટેલ	ભાજપ
113. પેટલાદ	નિર્જનભાઈ પટેલ	કોંગ્રેસ
114. સોજીત્રા	પૂનમભાઈ પરમાર	કોંગ્રેસ

(૫) કંણ જિલ્લો (કુલ બેઠક: 06)

01. અબડાસા	છબીલદાસ પટેલ	કોંગ્રેસ
02. માંડવી	તારાચંદ્રભાઈ છેડા	ભાજપ
03. ભુજ	ડૉ. નીમાબહેન આચાર્ય	ભાજપ
04. અંજાર	વાસણભાઈ આહીર	ભાજપ
05. ગાંધીધામ (અ.જા.)	રમેશભાઈ મહેશ્વરી	ભાજપ
06. રાપર	વાધજીભાઈ પટેલ	ભાજપ

(6) खेडा ज़िल्हो (कुल बेठक: 06)

115. मातर	देवुसिंह चौहाण
116. नडियाद	पंकजभाई देसाई
117. महेमदावाद	गौतमभाई चौहाण
118. महुधा	नटवरसिंह ठाकोर
119. दासरा	रामसिंह परमार
120. कुपड़वंज	शंकरसिंह वाघेला

(7) गांधीनगर ज़िल्हो (कुल बेठक: 05)

34. दहेगाम	कामिनीबा राठोड
35. गांधीनगर-दक्षिण	शंभुल ठाकोर
36. गांधीनगर-उत्तर	अशोककुमार पटेल
37. माणसा	अमितभाई चौधरी
38. कलोल	बणदेवल ठाकोर

(8) गीरसोमनाथ ज़िल्हो (कुल बेठक: 04)

90. वेरावण	जशाभाई बारड
91. तालाणा	जशुभाई बारड
92. कोडीनार (अ.ज.)	जेठाभाई सोलंकी
93. उना	पूजुभाई वंश

(9) छोटा उदेपुर ज़िल्हो (कुल बेठक: 03)

137. छोटा उदेपुर (अ.ज.)	मोहनसिंह राठवा
138. जेतपुर (अ.ज.)	जयतिभाई राठवा
139. संभेडा (अ.ज.)	धीरुभाई भील

(10) ज्ञानगढ़ ज़िल्हो (कुल बेठक: 05)

76. कालावड (अ.ज.)	मेधज्जभाई चावडा
77. ज्ञानगढ़-ग्राम्य	राधवज्जभाई पटेल
78. ज्ञानगढ़-उत्तर	धर्मन्द्रसिंह जेझा
79. ज्ञानगढ़-दक्षिण	वसुबहेन त्रिवेदी
80. ज्ञानजेधपुर	यीमनभाई शापरीया

(11) जूनागढ़ ज़िल्हो (कुल बेठक: 05)

85. माणावदर	जवाहरभाई चावडा
86. जूनागढ़	महेन्द्रभाई मशरु
87. विसावदर	केशुभाई पटेल
88. केशोद	अरविंदभाई लाडाणी
89. मांगरोण	राजेशभाई चुडासमा

(12) डांग ज़िल्हो (कुल बेठक: 01)

173. डांग (अ.ज.)	मंगलभाई गामित
------------------	---------------

(13) तापी ज़िल्हो (कुल बेठक: 02)

171. व्यारा (अ.ज.)	पूजुभाई गामित
172. निझर (अ.ज.)	कांतिलाल गामित

(14) दाहोद ज़िल्हो (कुल बेठक: 06)

129. फतेपुरा (अ.ज.)	रमेशभाई कटारा
130. आलोद (अ.ज.)	मितेशभाई गरासिया
131. लीमझेडा (अ.ज.)	जसवंतसिंह भाभोर
132. दाहोद (अ.ज.)	वजेसिंगभाई पण्डा
133. गरभाडा (अ.ज.)	चंद्रिकाबहेन बारिया
134. देवगढ़भारिया	बचुभाई खाबड

(15) देवभूमि द्वारका ज़िल्हो (कुल बेठक: 02)

भाजप	81. खंभाणिया	पूजनभहेन भाडम
भाजप	82. द्वारका	पबुभा माझेक
कॉन्ग्रेस		
कॉन्ग्रेस		
कॉन्ग्रेस		

(16) नर्मदा ज़िल्हो (कुल बेठक: 02)

148. नांदोद (अ.ज.)	शब्दशरण तडवी	भाजप
149. देवियापाडा (अ.ज.)	मोतीलाल वसावा	भाजप

(17) नवसारी ज़िल्हो (कुल बेठक: 04)

भाजप	174. जलालपोर	आर. सी. पटेल
भाजप	175. नवसारी	प्रयुषभाई देसाई
कॉन्ग्रेस	176. गणेशी (अ.ज.)	भगुभाई पटेल
कॉन्ग्रेस	177. वांसदा (अ.ज.)	छनाभाई चौधरी
कॉन्ग्रेस		

(18) पंचमहाल ज़िल्हो (कुल बेठक: 05)

भाजप	124. शहेरा	जेठाभाई आहीर
भाजप	125. मोरवा हड्ड (अ.ज.)	निमिषाभहेन सुथार
कॉन्ग्रेस	126. गोधरा	सी. के. राऊलज
भाजप	127. कलोल	अरविंदसिंह राठोड
कॉन्ग्रेस	128. हालोल	जयदरथसिंहज परमार
कॉन्ग्रेस		

(19) पाटण ज़िल्हो (कुल बेठक: 04)

भाजप	16. राधनपुर	नागरज्जभाई ठाकोर
कॉन्ग्रेस	17. चाषासमा	हिलीपुकुमार ठाकोर
कॉन्ग्रेस	18. पाटण	राजेश्वरभाई देसाई
भाजप	19. सिद्धपुर	बलवंतसिंह राजपूत
भाजप		

(20) पोरबंदर ज़िल्हो (कुल बेठक: 02)

भाजप	83. पोरबंदर	बाबुभाई बोझीरीया
भाजप	84. कुतियाडा	कांघलभाई जाडेजा
कॉन्सीपी		

(21) बनासकांडा ज़िल्हो (कुल बेठक: 09)

भाजप	07. वाव	शंकरभाई पटेल (चौधरी)
कॉन्ग्रेस	08. थराद	परबतभाई पटेल
भाजप	09. धानेरा	जोहिताभाई पटेल
भाजप	10. दांता (अ.ज.)	कांतिभाई खराडी
भाजप	11. वडगाम (अ.ज.)	मणिलाल वाघेला
कॉन्ग्रेस	12. पालनपुर	महेश्वरकुमार पटेल
भाजप	13. दीसा	लीलाधरभाई वाघेला
भाजप	14. टियोदर	केशाज्जभाई चौहाण
भाजप	15. कांकडेज	धारशीभाई खानपुरा
कॉन्ग्रेस		

(22) बोटाड ज़िल्हो (कुल बेठक: 02)

भाजप	106. गढा (अ.ज.)	आत्मारामभाई परमार
भाजप	107. बोटाड	ठाकरशीभाई माझीया
भाजप		

(23) ભર્ય જિલ્લો (કુલ બેઠક: 05)

150. જંબુસર	છત્રસિંહ મોરી	ભાજપ
151. વાગરા	અરુણસિંહ રાણા	ભાજપ
152. ઝવડિયા (અ.જ.જ.)	છોટુભાઈ વસાવા	જેડીયુ
153. ભર્ય	દુષ્ટંતભાઈ પટેલ	ભાજપ
154. અંકલેશ્વર	ઇશ્વરસિંહ પટેલ	ભાજપ

(24) ભાવનગર જિલ્લો (કુલ બેઠક: 07)

99. મહુવા	ભાવનાબહેન મકવાણા	ભાજપ
100. તળાજા	ભારતીબહેન શયાળ	ભાજપ
101. ગારિયાધાર	કેશુભાઈ નાકરાણી	ભાજપ
102. પાલિતાણા	પ્રવિશભાઈ રાહેર	કોંગ્રેસ
103. ભાવનગર-ગ્રામ્ય	પરસોતમભાઈ સોલંકી	ભાજપ
104. ભાવનગર-પૂર્વ	વિભાવરીબહેન દવે	ભાજપ
105. ભાવનગર-પશ્ચિમ	જીતેન્દ્રભાઈ વાધાણી	ભાજપ

(25) મહેસાગર જિલ્લો (કુલ બેઠક: 03)

121. બાલાસિનોર	માનસિંહ ચૌહાણ	કોંગ્રેસ
122. લુણાવાડા	હિરાભાઈ પટેલ	કોંગ્રેસ
123. સંતરામપુર (અ.જ.જ.)	ગોદાલભાઈ ડામોર	કોંગ્રેસ

(26) મહેસાણા જિલ્લો (કુલ બેઠક: 07)

20. ખેરાળુ	ભરતસિંહ ડાભી	ભાજપ
21. ઊંઝા	નારાયણભાઈ પટેલ	ભાજપ
22. વિસનગર	અષ્ટિકેશભાઈ પટેલ	ભાજપ
23. બહુયરાજ	રજનીકાન્ત પટેલ	ભાજપ
24. કડી (અ.જ.જ.)	રમેશભાઈ ચાવડા	કોંગ્રેસ
25. મહેસાણા	નીતિનભાઈ પટેલ	ભાજપ
26. વિજાપુર	પ્રહ્લાદભાઈ પટેલ	કોંગ્રેસ

(27) મોરબી જિલ્લો (કુલ બેઠક: 03)

65. મોરબી	કાતિલાલ અમૃતિયા	ભાજપ
66. ટેકારા	મોહનલાલ કુડારિયા	ભાજપ
67. વાંકાનેર	મહુમદ જાવિદ પીરાઝા	કોંગ્રેસ

(28) રાજકોટ જિલ્લો (કુલ બેઠક: 08)

68. રાજકોટ-પૂર્વ	ઇન્દ્રાલિલભાઈ રાજયગુરુ	કોંગ્રેસ
69. રાજકોટ-પશ્ચિમ	વજુભાઈ વાળા	ભાજપ
70. રાજકોટ-દક્ષિણ	ગોવિંદભાઈ પટેલ	ભાજપ
71. રાજકોટ-ગ્રામ્ય (અ.જ.)	ભાનુભહેન બાબરિયા	ભાજપ
72. જસદગુ	ભોળાભાઈ ગોહેલ	કોંગ્રેસ
73. ગોડલ	જ્યરાજસિંહ જાઠેજા	ભાજપ
74. જેતપુર	જ્યેશભાઈ રાદહિયા (પેટાચૂંટણી) ભાજપ	
75. ધોરાજ	પ્રવીષભાઈ માકડિયા (પેટાચૂંટણી) ભાજપ	

(29) વડોદરા જિલ્લો (કુલ બેઠક: 10)

135. સાવલી	કેતનભાઈ ઈનામદાર	અપક્ષ
136. વાઘોરિયા	મધુભાઈ શ્રીવાસ્તવ	ભાજપ
140. ડાંબોઈ	બાલકૃષ્ણભાઈ પટેલ	ભાજપ

141. વડોદરા શહેર (અ.જ.) મનીષાબહેન વડીલ

ભાજપ

142. સયાજાંજ જીતેન્દ્રભાઈ સુખરીયા

ભાજપ

143. અકોટા સૌરભભાઈ પટેલ

ભાજપ

144. રાવપુર રાજેન્દ્રભાઈ ત્રિવેદી

ભાજપ

145. માંજલપુર યોગેશભાઈ પટેલ

ભાજપ

146. પાદરા દિનેશભાઈ પટેલ

ભાજપ

147. કરજણ સતીન્દ્રભાઈ પટેલ

ભાજપ

(30) વલસાડ જિલ્લો (કુલ બેઠક: 05)**178. ધરમપુર (અ.જ.જ.) ઈશ્વરભાઈ પટેલ**

કોંગ્રેસ

179. વલસાડ ભરતભાઈ પટેલ

ભાજપ

180. પારડી કનુભાઈ હેસાઈ

ભાજપ

181. કપરાડા (અ.જ.જ.) જતુભાઈ ચૌધરી

કોંગ્રેસ

182. ઉમરગામ (અ.જ.જ.) રમણભાઈ પાટકર

ભાજપ

(31) સાબરકાંઠા જિલ્લો (કુલ બેઠક: 04)**27. હિમતનગર રાજેન્દ્રસિંહ ચાવડા**

કોંગ્રેસ

28. ઈડર (અ.જ.) રમણલાલ વોરા

ભાજપ

29. જેડબ્રાણી (અ.જ.જ.) અશ્વિનભાઈ કોટવાલ

કોંગ્રેસ

33. પ્રાંતિક મહેન્દ્રસિંહ બારૈયા

કોંગ્રેસ

(32) સુરત જિલ્લો (કુલ બેઠક: 16)**155. ઓલપાડ મુકેશભાઈ પટેલ**

ભાજપ

156. માંગરોળ (અ.જ.જ.) ગણપતભાઈ વસાવા

ભાજપ

157. માંડવી (અ.જ.જ.) પરભુભાઈ વસાવા

કોંગ્રેસ

158. કામરેજ પ્રકુલ્લભાઈ પાનસેરિયા

ભાજપ

159. સુરત-પૂર્વ રાજેન્દ્રભાઈ ગિલિટવાલા

ભાજપ

160. સુરત-ઉત્તર અધ્યયક્ષમાર ચોક્સી

ભાજપ

161. વરાણ રોડ કિશોરભાઈ કાનાણી

ભાજપ

162. કારંજ જનકભાઈ કાણીયા

ભાજપ

163. લીંબાયત સંગીતબહેન પાટીલ

ભાજપ

164. ઉધના નરોતમભાઈ પટેલ

ભાજપ

165. મજુરા હર્ષભાઈ સંધવી

ભાજપ

166. કટારગામ નાનુભાઈ વાનાણી

ભાજપ

167. સુરત-પશ્ચિમ પૂર્ણેશ મોરી (પેટાચૂંટણી)

ભાજપ

168. ચોયસી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલ

ભાજપ

169. બારડોલી (અ.જ.) ઈશ્વરભાઈ પરમાર

ભાજપ

170. મહુવા (અ.જ.જ.) મોહનભાઈ ઢોરીયા

ભાજપ

(33) સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો (કુલ બેઠક: 05)**60. દસાડા (અ.જ.) પૂનમભાઈ મકવાણા**

ભાજપ

61. લીંબડી કિરીટસિંહ રાણા (પેટાચૂંટણી)

ભાજપ

62. વઠવાણ વર્ષાભહેન દોશી

ભાજપ

63. ચોટીલા શામજીભાઈ ચૌહાણ

ભાજપ

64. પ્રાંગદ્રા જયંતિભાઈ કવાડિયા

ભાજપ

(વર્તમાન સંખ્યા: ભાજપ: 119; કોંગ્રેસ: 57; અપારીષી: 2; અનસીપી: 2;

જેડીયુ: 1; અપક્ષ: 1; કુલ 182)

પેટાચૂંટણી : (1) 2 જૂન, 2013; (2) 4 ડિસેમ્બર, 2013

7. પંદરમી લોકસભાના સભ્યો (ગુજરાત; કુલ બેઠક: 26)

ક્રમ	લોકસભાની બેઠક	લોકસભાના સભ્યનું નામ	પક્ષ
1.	કરુણ (અ.જ.ા.)	પૂનમબહેન જાટ	ભાજપ
2.	બનાસકાંઠા	હરીભાઈ ચૌધરી	ભાજપ
3.	પાટશ	જગદીશ ઠાકોર	કોંગ્રેસ
4.	મહેસાંખા	જયશ્રીબહેન પટેલ	ભાજપ
5.	સાબરકાંઠા	ડૉ. મહેન્દ્રસિંહ ચૌહાણ	ભાજપ
6.	ગાંધીનગર	લાલકૃષ્ણ અડવાણી	ભાજપ
7.	અમદાવાદ - પૂર્વ	હરિન પાઠક	ભાજપ
8.	અમદાવાદ - પશ્ચિમ (અ.જ.ા.)	ડૉ. કિરીટ સોલંકી	ભાજપ
9.	સુરેન્દ્રનગર	સોમાભાઈ ગાંડાભાઈ કોળી પટેલ	કોંગ્રેસ
10.	રાજકોટ	કુવરજી બાવળિયા	કોંગ્રેસ
11.	પોરબંદર	વિઠ્ઠલભાઈ રાદિયા	ભાજપ
12.	જામનગર	આણિર વિક્રમભાઈ અર્જુનભાઈ માડમ	કોંગ્રેસ
13.	જૂનાગઢ	દિનુભાઈ સોલંકી	ભાજપ
14.	અમરેલી	નારણભાઈ કછડિયા	ભાજપ
15.	ભાવનગર	રાજેન્દ્રસિંહ રાણા	ભાજપ
16.	આણંદ	ભરતસિંહ સોલંકી	કોંગ્રેસ
17.	ખેડા	દિનશા પટેલ	કોંગ્રેસ
18.	પંચમહાલ	પ્રભાતસિંહ ચૌહાણ	ભાજપ
19.	દાહોદ (અ.જ.ા.)	ડૉ. પ્રભાબહેન તાવિયાડ	કોંગ્રેસ
20.	વડોદરા	બાલકૃષ્ણ શુક્લ	ભાજપ
21.	છોટા ઉદ્દેપુર (અ.જ.ા.)	રામસિંહ રાठવા	ભાજપ
22.	ભરૂચ	મનસુખ વસાવા	ભાજપ
23.	બારડોલી (અ.જ.ા.)	ડૉ. તુખાર ચૌધરી	કોંગ્રેસ
24.	સુરત	દર્શનાબહેન જરદોશ	ભાજપ
25.	નવસારી	સી. આર. પાટિલ	ભાજપ
26.	વલસાડ (અ.જ.ા.)	કિશન પટેલ	કોંગ્રેસ

(વર્તમાન સંખ્યા: ભાજપ: 17; કોંગ્રેસ: 9; કુલ: 26)

8. રાજ્યસભાના સભ્યો (ગુજરાત; કુલ બેઠક: 11)

ક્રમ	રાજ્યસભાના સભ્યનું નામ	પક્ષ
1.	એહમદભાઈ પટેલ	કોંગ્રેસ
2.	સ્મૃતિ ઈરાની	ભાજપ
3.	દિલીપભાઈ પંડ્યા	ભાજપ
4.	પ્રો. અલકા બલરામ ક્ષત્રિય	કોંગ્રેસ
5.	નટુજી ઠાકોર	ભાજપ
6.	પરસોતમ રૂપાલા	ભાજપ
7.	ભરતસિંહ પરમાર	ભાજપ
8.	અરુણ જેટલી	ભાજપ
9.	પ્રવીષ રાખ્રાલ	કોંગ્રેસ
10.	શંકરભાઈ વેગડ	ભાજપ
11.	મનસુખભાઈ માંડવિયા	ભાજપ

(વર્તમાન સંખ્યા: ભાજપ: 8; કોંગ્રેસ: 3; કુલ: 11)

[નોંધ: અ.જ.જા.: અનુસૂચિત જનજાતિ; અ.જા.: અનુસૂચિત જાતિ]

10. ગુજરાત : સત્તન દીવડા

1. સંતો અને મહાત્માઓ

(૧) મુસ્લિમ સંત શેખ અહમદ ખંડુ ગંજભક્ષ (1335–1446), જન્મસ્થળ : હિંદુલી

શેખસાહેબની ગણના ભારતના છ મોટા પીરોમાં થાય છે. આ મુસ્લિમ સંત તેમની પવિત્રતા અને લોકોત્તરતાને કારણે માત્ર મુસ્લિમોના જ નહીં, પરંતુ અન્ય સંપ્રદાયના લોકોના પણ શ્રદ્ધાપાત્ર બન્યા હતા. શેખસાહેબની પ્રેરણા અને દુઃખાથી જ ગુજરાતના સુલતાન અહમદશાહે સાબુરમતી નદીના કિનારે આશાવલ પાસે ઈ.સ. 1411માં અમદાવાદ શહેરનો પાયો નાખ્યો હતો.

(૨) સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક

સ્વામી સહજાનંદ (1781–1830), જન્મસ્થળ : છપૈયા

સહજાનંદ સ્વામીએ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં પદ્ધતાત ગણાતી કોમમાં આચારવિચારની નવી ચેતના ફેલાવી. અંધશદ્ધ અને વહેમનું નિરાકરણ કરી તેમણે સમાજના ઉત્થાનનું કપડું કાર્ય કર્યું. તેમણે બે સુદર ગ્રંથો રચ્યા : 1. શિક્ષાપત્રી અને 2. વચનામૃત. ગુજરાતમાં અનેક લોક ઉપકારક પ્રવૃત્તિઓથી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય અગ્રહી અને પ્રભાવશાળી બન્યો છે.

(૩) આર્યસમાજના સ્થાપક

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી (1824–1883), જન્મસ્થળ : ટંકારા

સ્વામી દયાનંદ અંધશદ્ધ અને ધર્મધિતાના વિરોધી, સંસ્કૃતના પ્રખર જ્ઞાતા, વેદના પરમ સાધક અને પ્રચારક હતા. 10, એપ્રિલ 1875ના રોજ એમણે મુંબઈમાં ‘આર્યસમાજ’ની સ્થાપના કરી. આ પછી દેશમાં ઠેર ઠેર ‘આર્યસમાજ’ની સ્થાપના થઈ.

(૪) સદાગ્રતના સંત

ભક્ત જલારામ (1799–1881), જન્મસ્થળ : વીરપુર

જલારામનું ચિત્ત બાળપણથી જ ભક્તિભાવ તરફ ફળેલું હતું. તેમણે ભોજ ભગતને પોતાના ગુરુ બનાવ્યા અને સંતોની સેવામાં જીવન સમર્પિત કર્યું. ગુરુની આજ્ઞા લઈ માત્ર 20 વર્ષની ઉંમરે વીરપુરમાં સદાગ્રત શરૂ કર્યું. તેમની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં તેમનાં પણી વીરબાઈનો ઘણો મોરો ફણો હતો. આજે પણ તેમના વીરપુરના સ્થાનકે હજારો ભક્તો ભક્તિથી પ્રેરાઈને સંતની પ્રતિમાના દર્શને આવે છે.

ભક્ત જલારામ

(૫) આત્મસાધક સંસારી યોગી

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર (1867–1901), જન્મસ્થળ : વવાણિયા

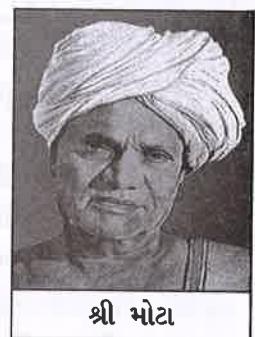
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અસાધારણ બુદ્ધિપ્રતિભાવાળા, સેવાનિષ્ઠ, કુંઠલુખત્સલ, સરળ, સત્યનિષ્ઠ, સાત્ત્વિક, આત્મસાધક, સાંસારિક યોગી હતા. એમની અવધાનશક્તિના કારણે તેમને મુંબઈમાં ‘સાક્ષાત્ સરસ્વતી’નું બિરુદ્ધ આપવામાં આવ્યું હતું.

(૬) વેદના પ્રચારક

સ્વામીશ્રી ગંગેશ્વરાનંદજી (1881–1992), જન્મસ્થળ : પંજાબ સ્વામીજીની જન્મભૂમિ પંજાબ હતી, પણ કર્મભૂમિ ગુજરાત રહી. તેમણે ઈ.સ. 1952માં અમદાવાદમાં વેદમંદિરની સ્થાપના કરી હતી. વિશ્વભરનું આ સૌપ્રથમ વેદમંદિર છે. સ્વામીજીએ ભારતમાં અંદાજે 500 વેદમંદિરોની સ્થાપના કરી હતી. સ્વામીજીએ સંસ્કૃત તેમજ હિન્દી ભાષામાં વૈટિક સાહિત્યનું વિપુલ સર્જન કર્યું છે. સ્વામીજીનું મોટામાં મોટું પ્રદાન છે ‘ભગવાન્ વેદ’નું પ્રકાશન. આ પુસ્તક 22 કિલો વજન ધરાવે છે.

(૭) શ્રી મોટા (ચુનીલાલ આશારામ ભગત) (1898–1976), જન્મસ્થળ : સાવલી

શ્રી મોટાએ પોતાના માનવબંધુઓ માટે જીવનભર અનેક કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ કરી. તેમણે વિકટ સાધના કરી ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધ્યો હતો. નડિયાદ, સુરત અને કુંભકોણમાં તેમણે આશ્રમો તથા મૌન મંદિરો સ્થાપાં. તરણસ્પર્ધા અને સાઈકલિંગ સ્પર્ધાઓ યોજવા, સાનાગર બાંધવા, સાહસિક કાર્યો અને વૈજ્ઞાનિક શોધખોળોને પ્રોત્સાહન આપવા તેમજ ‘જ્ઞાનગંગોત્રી’ નામક મહાગ્રંથનું પ્રકાશન કરવા તેમણે લાખો રૂપિયાની ધનરાશિ વહેતી કરી હતી.

શ્રી મોટા

(૮) દાદા પાંડુરંગ આઠવલે (1920–2003),

જન્મસ્થળ : રોધા (મહારાષ્ટ્ર)

વેદશાસ્ત્ર સંપન્ન દાર્શિનિક અને ચિત્તક દાદાએ ભારતીય તથા પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાન અને સમાજશાસ્ત્રનો તુલનાત્મક અને તલસ્પર્શી અત્યાસ કર્યો હતો. તેમણે ઈ.સ. 1956માં મુંબઈમાં ‘તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ’ની સ્થાપના કરી. તેમની પ્રેરણાથી દેશવિદેશમાં સ્વાધ્યાય કેન્દ્રો, બાળ સંસ્કાર કેન્દ્રો, મહિલા સ્વાધ્યાય કેન્દ્રો, યુવા કેન્દ્રો શરૂ થયાં છે. ગુજરાતમાં દાદાની પ્રવૃત્તિઓ ધાર્મિક કરતાં આધ્યાત્મિક અને સમાજલક્ષી વધુ છે. નિરક્ષર અને અભુદ ગ્રામજનો સુધી વિસ્તરેલી તેમની સંસ્કાર પ્રવૃત્તિઓ ફિલ્મ ‘અંતરનાદ’માં દર્શાવી છે.

(૯) નારેશ્વરના સંતશ્રી રંગ અવધૂતજી (પાંડુરંગ)

(1898–1968), જન્મસ્થળ : ગોધરા

બાળપણથી ઉત્તમ યાદશક્તિ ધરાવતા અને વાચનપ્રેમી પાંડુરંગે વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી સ્વામીને પોતાના ગુરુ માન્યા હતા. દાટપુરાણા પારાયણ કરવા તેમણે નારેશ્વર પસંદ કર્યું. તેમણે ગુરુલીલામૃત, અવધૂતી આનંદ, રંગ હદ્યમ્, વાસુદેવ સપ્તશતી, રંગતરંગ, અમરાદેશ, પ્રશ્નોત્તર ગીતા, દાત્યોગ પદ્ધતિ વગેરે પુસ્તકો લખ્યાં છે.

(10) સંત વિભૂતિ પ્રમુખ સ્વામી (નારાયણ સ્વરૂપદાસ સ્વામી)

(જન્મ: ઈ. સ. 1921), જન્મસ્થળ : ચાણસાદ

શાસ્ત્રીજ મહારાંજની આજ્ઞાથી ઈ. સ. 1939માં શાંતિલાલે દીક્ષા લીધી અને ઈ. સ. 1940માં ગોડલમાં ભાગવતી દીક્ષા લીધી અને સૌને નારાયણ સ્વરૂપદાસ સ્વામી મળ્યા. આજે તેઓ પ્રમુખ સ્વામી તરીકે ઓળખાય છે. તેમણે અક્ષર પુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાને વિશ્વવ્યાપી બનાવી. 50થી વધુ દેશોમાં 425થી વધુ મંદિરો બાંધી તેમણે ભારતીય સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કર્યો છે.

(11) માનસ મર્મજ્ઞ સંતશ્રી મોરારીબાપુ

(જન્મ: ઈ. સ. 1946), જન્મસ્થળ: તલગાજરડા

મોરારીબાપુએ 700થી વધુ રામકથા-પારાયણ દેશવિદેશમાં કર્યા છે. તીવ્ર સ્વરણશક્તિ અને સુંદર વાક્યાનું વરદાન તેમને મળેલું છે. સ્તીમરમાં, વિમાનમાં તથા ડેલાસ માનસરોવરમાં તેમણે કથા કરેલી છે. તેઓ મધ્યકાલીન તેમજ સાંપ્રત ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસી અને મર્મજ્ઞ છે. તેઓ અવારનવાર સાહિત્યની સુંદર કાવ્યપંક્તિઓ ટાંકીને શ્રોતાઓને મંત્રમુખ કરે છે.

2. શાલ્દશિષ્ટપીઓ

ગુજરાતી કાવ્ય વંદના

જે જન્મતાં આશિષ હેમચંદ્રની
પામી, વિરાગી જિન સાધુઓ તણી
દ્રાદ્યુ ગોવર્ધનથી બની જે,
અર્યેલ કાન્તે દલપત્મુખે,
તે ગુર્જરી ધન્ય બની અંતુભરા
ગાંધીમુખે વિશ્વમાંગલ્યધારી.

(ઉમાશંકર જોશી)

(1) કલિકાલસર્વજ્ઞ

હેમચંદ્રચાર્ય (1089–1173), જન્મસ્થળ: ધંધુકા

પ્રખર જૈનાચાર્ય દેવચંદ્રસૂરિએ 5 વર્ષના ચાંગદેવને દીક્ષા આપી. તેમણે જૈન ધર્મ તેમજ અન્ય ધર્મોના ગ્રંથોનું ઊંઠ અધ્યયન કર્યું. તેમની અનન્ય પ્રતિભા જોઈ માત્ર 21 વર્ષની વયે ગુરુએ પોતાની કથા તેમને ઓછાઈ. ત્યારથી તેઓ ‘આચાર્ય હેમચંદ્ર’ બન્યા.

કૃતિઓ: સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન (વાકરણ), અભિધાન-ચિત્તામણિ, કાવ્યાનુશાસન, ધંધાનુશાસન, પ્રમાણમીમાંસા, દ્વાશ્રય કાવ્ય, સંસ્કૃત ભાષાકોશ, દેશનામમાળા, યોગશાસ્ત્ર, વિતરાગ સ્તોત્ર વગેરે.

(2) ગુજરાતી ભાષાના આદિકવિ

નરસિંહ મહેતા (1414–1480), જન્મસ્થળ: તળાજા

વડનગર નાગર કુટુંબમાં જન્મેલા નરસિંહને બાળપણથી જ કૃષ્ણભક્તિની લગની લાગી હતી. ભાતીનું મહેશું નરસિંહ માટે શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું નિમિત્ત બન્યું. ગોપનાથમાં સાત દિવસની અખંડ તપસ્યાથી તેમના ફદ્યમાં ભક્તિ અને જ્ઞાનનો ઉદ્ય થયો. તેમનાં પદો એક ભક્ત ફદ્યની વાકુળતા, આનંદ અને તલસાટની સહજ રીતે પ્રસ્કૃતિ થયેલી વાણી છે.

નરસિંહ મહેતા

કૃતિઓ: સુદામાચરિત, દાણલીલા, ચાતુરીઓ (ભક્તિ રચનાઓ), શામળશાનો વિવાહ, હૂંઠી, કુવરબાઈનું મામેરું વગેરે.

(3) જનમ જનમની દાસી

ભીરાં (1499–1547), જન્મસ્થળ: મેડતા (મારવાડ)

મેડતામાં દાદા રાવ દુધાળ પાસે રહીને ભીરાંએ ભક્તિરસ પીધો, ભાતાએ રમવા આપેલી શામળિયાની મૂર્તિ એમની પ્રેમભક્તિનું કેન્દ્ર બની. ચિતૌડગઢા રાણા સાંગાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભોજરાજ સાથે એમનાં લગ્ન થયાં પણ કૃષ્ણભક્તિ ન છૂટી. ભોજરાજનું આકસ્મિક મૃત્યુ

થતાં ભીરાંએ ચિતૌડગઢ છોડ્યું. તેઓ વૃદ્ધાવન થઈ દ્વારા ગયાં અને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણમાં લીન થઈ ગયાં.

કૃતિઓ: રામ રમકંડ જડિયું રે, હાં રે કોઈ માધવ લો, લે ને તારી લાકડી, પગ ધૂઘરુ બાંધ મીરાં નાચી રે, વૃદ્ધાવન કી કુજગલિન મેં વગેરે.

(4) શાનનો વડલો

અખો (1591–1656),

જન્મસ્થળ: જેતલપુર

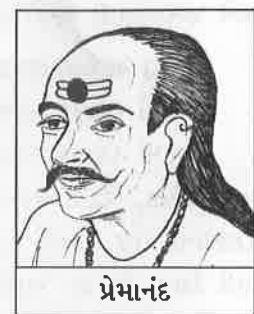
અખો-અક્ષયદાસ-ધંધે સોની. ઓછું ભાડોલો પણ બુદ્ધિશાળી અને જ્ઞાનની તીવ્ર ભૂખવાળો. પહેલેથી જ મન સસારથી વિરક્ત. આ વેદાંતમર્મજ્ઞ કવિઓ કઠિન વેદાંતને સરળ અને સ્પષ્ટ ભાષામાં સહજરૂપે વક્ત કર્યું. વેદક વ્યંગ અને સચોટ મર્મજીઓ અખાની વાણી ક્યારેક તીરની જેમ સોંસરવી ઊતરી જાય તેવી છે.

કૃતિઓ: પંચીકરણ, ગુરુશિષ્ય સંવાદ, અનુભવબિંદુ, અખેળીતા, કેવલ્યગીતા, બાર મહિના, સાખીઓ, ચિત્તવિચારસંવાદ, કૃષ્ણાઉદ્ઘવસંવાદ વગેરે.

(5) મહાકવિ

પ્રેમાંદ (1636–1734), જન્મસ્થળ: વડોદરા

ગુજરાતી સમાજ અને સ્વભાવનું આબેદૂબ અને આકર્ષક આલોખન કરનાર પ્રેમાંદની કવિતામાં સૌથી વધુ ગુજરાતીપણું જોવા મળે છે. પુરાણો સમાં પવિત્ર ગણ્યતાં, પ્રત-તહેવાર અને વિશેષ અવસરે ગવાતાં તેમનાં આખ્યાનોમાં શ્રેય અને પ્રેયનો અપૂર્વ સંગમ જોવા મળે છે.

પ્રેમાંદ

કૃતિઓ: નણાખ્યાન, સુધામાચરિત, મામેરું, રણયણ, અભિમન્યુ આખ્યાન, સુધન્વા આખ્યાન, સુભદ્રાહરણ, ઓખાહરણ, દશમસ્કંધ, વિવેક વણજારો વગેરે.

(6) પ્રથમ વાર્તાકાર

શામળ (1700–1770), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

શામળ એટલે મધ્યકાળનો ઉત્તમ પદ્યવાત્તાકાર. તેની રચિક, કૃતૂહલપ્રેરક પદ્યવાત્તાઓએ જીવનનાં અનેક ચિત્રો આલેખ્યાં છે અને સમાજનું મનોરંજન કર્યું છે.

કૃતિઓ: પદ્માવતી, ચંદ્રચંદ્રાવતી, નંદભનીસી, મદનમોહના, સિંહાસનભનીસી, સૂર્યાભહોતેરી, બરાસકસ્તૂરી, અંગદવિષ્ટિ, શિવપુરાણ, દ્રૌપદી વણ્ણાહરણ, વૈતાલપચીસી, રાવણમંદોદરી સંવાદ વગેરે.

(7) ભક્તકવિ

દ્યારામ (1775–1853), જન્મસ્થળ: ડાલોઈ

દ્યારામ મસ્ત અને રંગીન સ્વભાવના કવિ હતા. તે એમની ગરબીઓથી ધેર ધેર જાણીતા છે. તેમણે ગરબીઓમાં શૃંગારરસ દ્વારા શ્રીહદ્યના સહજ ભાવોને માધુર્ય છલકતી વાકીમાં ઉતાર્યા છે.

કૃતિઓ: રસિકવલ્લભ, ભક્તિપોષણ, ભક્તિવેલ, રૂક્મિણી વિવાહ, સત્યભામાં, શ્રીકૃષ્ણામાહાત્મ્ય, શોભા સલૂષા શ્યામની, શ્યામ રંગ સમીપે ન જાવું, અતુવર્ણન, કૃષ્ણલીલા વગેરે.

(8) લોકહિતચિંતક

કવિ દલપતરામ (1820–1898), જન્મસ્થળ: વઢવાડા
નાનપણથી જ પદ્ધરચના કરવાનો નાદ ધરાવતા દલપતરામને સદ્ભાગ્યે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કેટલાક સાધુઓનો સત્સંગ થયો અને તેમને ગુજરાતીમાં લખવાની પ્રેરણ મળી. ફાર્બસસાહેબ સાથેની મૈત્રી એ તેમનું બીજું સદ્ભાગ્ય. દલપતરામની બોધલક્ષી પરંતુ ચાતુરીપૂર્ણ રસિક અને નર્મયુક્ત મમળી રચનાઓએ લોકરેણ અને લોકશિક્ષણનું કાર્ય કર્યું.

કૃતિઓ: દલપતકાવ્ય: ભાગ 1 અને 2, લક્ષ્મી, મિથ્યાભિમાન, દલપતપિંગળ, કાવ્યદોહન, ભૂતિનિબંધ, જ્ઞાતિનિબંધ, બાલવિવાહ નિબંધ, દૈવજાર્દ્ધણ, શામળ સત્સંઘ, કથન સપ્તશતી, ફાર્બસવિરહ, તાર્કિક બોધ વગેરે.

(9) ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યનો પરદેશી પ્રેમી

અલેક્ઝાન્ડર ફાર્બસ (1821–1865), જન્મસ્થળ: લંડન

ફાર્બસસાહેબે ગુજરાતી સાહિત્ય સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલયો, સમાચારપત્રો, કન્યાશાળાઓ તેમજ ઈતિહાસ-સંશોધનની પ્રવૃત્તિ કરી ગુજરાતી પ્રજામાં નવજગૃતિ આપ્યી. ફાર્બસસાહેબે પોતાના વહીવટ દરમિયાન પોતે ગુજરાતના જે પ્રદેશમાં રહ્યા ત્યાં શિક્ષણ અને સાહિત્યવિષયક અનેક લોકોપ્યોગી કાર્યો કર્યાં. આ કારણે તેઓ ગુજરાતની પ્રજામાં લોકપ્રિય થયા. સાદરામાં લોકોએ તેમના નામે 'ફાર્બસ બજાર' અને 'ફાર્બસ સ્કૂલ'ની સ્થાપના કરી હતી.

કૃતિઓ: રાસમાળા: ભાગ 1 અને 2

(10) પુગવિધાયક સર્જક

નર્મદ (1833–1886), જન્મસ્થળ: સુરત

અવાચીન સાહિત્યયુગના આ પ્રતિનિધિ પુરુષનો જીવનમંત્ર એટલે પ્રેમ અને શૌર્ય. અનેમાં કાચ્યોમાં લય, લાલિત્ય કે ચારુતા કરતાં આંતરિક જોમ અને જુસ્સો વધુ દેખાય છે.

કૃતિઓ: નર્મકવિતા, નર્મગધ, પિગળપ્રવેશ, અલંકારપ્રવેશ, નર્મવ્યાકરણ, રસપ્રેશ, નર્મકોશ, નર્મકથાકોશ, મારી હકીકત, મેવાડની હકીકત, રાજ્યરંગ, ઉત્તર નર્મદયરિત્ર, ધર્મવિચાર, કૃષ્ણકુમારી, શ્રી દ્રૌપદી દર્શન, સીતાહરણ, શ્રી સારશાકુન્તલ, કવિ અને કવિતા, કવિચરિત્ર, સજ્જવારોપણ વગેરે.

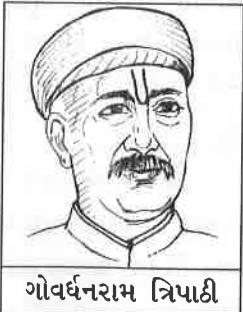
(11) પંડિતયુગના પુરોધા

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી (1855–1907), જન્મસ્થળ: નડિયાદ

અનેક પ્રતિકૂળતાઓ વચ્ચે તેમજો અલાલ.બી. થઈ વડીલાત શરૂ કરી. ચાળીસમા વર્ષે ધીકતી વકીલાત છોડી સાહિત્યોપાસનામાં જંપલાવ્યું. તેમના સધળાં સર્જનોમાં તેમની અદ્વિતીય વિદ્ધતા અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિભાનાં દર્શન થાય છે. તેમનું સબળ યશદાયી અને સર્વશ્રેષ્ઠ સર્જન 'સરસ્વતીચંદ્ર' છે.

નર્મદ

ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

કૃતિઓ: સરસ્વતીચંદ્ર: ભાગ 1થી 4, સ્નેહમુદ્રા, સાક્ષરજીવન, કવિ દયારામનો અક્ષરદેહ, સ્કેપ બુક, લીલાવતી જીવનકલા વગેરે.

(12) બ્રહ્મનિષ્ઠ, અભેદ માર્ગના પ્રવાસી

મણિલાલ નભુમાઈ દિવેદી (1858–1898), જન્મસ્થળ: નડિયાદ

માત્ર ચાળીસ વર્ષની યુવાન વયે અવસાન પામનાર પ્રકાંડ પંડિત, વેદાંતી, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજ ભાષાસાહિત્યના વિદ્ધાન મણિલાલને આજે પણ ગુજરાત પ્રખર વિચારક તરીકે સન્માન આપે છે.

કૃતિઓ: કાન્તા, નૃસિંહાવતાર, ગુલાબસિંહ, સુર્ધશન, ગઘાવલી, પ્રાણવિનિમય, અમર આશા, નારી પ્રતિષ્ઠા, ગુજરાતના બ્રાહ્મણો, સિદ્ધાંતસાર, માલતીમાધવ, ઉત્તમરામચરિત (રૂપાંતર), આત્મનિમજ્જન, પ્રેમજીવન, શિક્ષાશતક વગેરે.

(13) સાહિત્ય દિવાકર

નરસિંહરાવ દિવેટિયા (1859–1937), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

નરસિંહરાવ સાહિત્યક્ષેત્રે અવાચીન યુગના અશ્રેસર હતા. કવિતાનું ઘડતર કરી, ગઘણેલી વિકસાવી, સામાજિક અને ધાર્મિકક્ષેત્રે વિકાસને અવરોધતી પ્રણાલીકાઓનું ખંડન કરી તેમણે પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન વિધાયક ફાળો આપ્યો હતો.

કૃતિઓ: કુસુમમાળા, પ્રેમજ્યોતિ, હૃદયવીણા, નૂપુરંકાર, સ્મરણસાહિતા, મનોમુકુર: ભાગ 1થી 4, સ્મરણમુકુર, નરસિંહરાવની રોજનીશી, ગુજરાતી લેંગવેજ એન્ડ લિટરેચર: ભાગ 1 અને 2, વિવરતલીલા, તરંગલીલા વગેરે.

(14) મધુર કોમલ ઊર્ભિકાવ્યના સર્જક

મણિશંકર રનજી ભાડુ 'કાન્ત' (1867–1923), જન્મસ્થળ: ચાવંડ

ઉત્તમ ખંડકાવ્યો અને ચિરંજીવ ગુણોવાળાં ઊર્ભિકાવ્યોના સમર્થ સર્જક કવિ 'કાન્ત'નું ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યના ઈતિહાસમાં વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેમની શૈલી પ્રૌઢ, શિષ્ટ, મધુર અને સંસ્કારની દીપ્તિવાળી છે. તેમનો એકમાત્ર કાવ્યસંગ્રહ 'પૂર્વાલાપ' તેમના અવસાનના દિવસે જ પ્રગટ થયો હતો.

કૃતિઓ: પૂર્વાલાપ, સાગર અને શશી, ઉદ્ગાર, અતિજ્ઞાન, વસંતવિજય, ચક્વાક મિથુન, રોમન સ્વરાજ્ય, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, દુઃખી સંસાર, શિક્ષણનો ઈતિહાસ, પ્રેસિડન્ટ લિંકનનું ચરિત્ર, સંવાદમાલા, સિદ્ધાંતસારનું અવલોકન, હીરામાણેકની મોટી એક ખાણા, કુમાર અને ગૌરી વગેરે.

(15) અવિસ્મરણીય 'ભર્દંભદ્ર'ના સર્જક

રમણભાઈ નીલંકંઠ (1868–1928), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

ગુજરાતના પ્રથમ સમર્થ છાસ્યકાર રમણભાઈની ઊંડી અવલોકન શક્તિઓ માનવસ્વભાવનાં અનેક પાસાં જોયાં. તેમનામાં રહેલી સુષુપ્ત વિનોદવૃત્તિ જીગી ઊઠી અને તેમાં સંસારસુધારાની સંનિષ્ઠ ભાવના ભળી. ગઘકાર, હાસ્યકાર, નાટ્યકાર, કવિ અને વિવેચક તરીકે રમણભાઈ ગુજરાતના સાહિત્યકારોમાં અગ્રગણ્ય છે.

કૃતિઓ: ભર્દંભદ્ર, શોધમાં, રાઈનો પર્વત, હાસ્યમંદિર, કવિતા અને સાહિત્ય: ભાગ 1થી 4, ધર્મ અને સમાજ: ભાગ 1 અને 2 વગેરે.

(16) પ્રભુકૃ શાનમૂર્તિ

આનંદશંકર ધ્રુવ (1869–1942), જનમસ્થળ : અમદાવાદ

આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવ પંડિતયુગની પ્રતિભામૂર્તિઓમાં અગ્રણી હતા. પંડિતયુગ ચિંતનાત્મક સ્વરૂપે આનંદશંકરમાં મૂર્તિમંત થયો હતો. પ્રકાંડ પંડિત્ય, પ્રભર બુદ્ધિમત્તા અને હૃદયની પ્રસન્નતાના તેઓ સ્વામી હતા. સંસ્કારી આભિજાત્ય તેમનામાં સહજ રીતે પ્રગટ થયું હતું.

કૃતિઓ : કાવ્યતત્ત્વ વિચાર, સાહિત્યવિચાર, આપણો ધર્મ, હિંદુ ધર્મની બાળપોથી, ધર્મવિજ્ઞાન, વિચારમાધૂરી, હિંદુ (વેદ) ધર્મ, દિગ્દર્શન વગેરે.

(17) બરછિત વ્યક્તિત્વમાં સુમધુર ભાવોન્મેષ

બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર (1869–1952),

જનમસ્થળ : ભરૂય

સાહિત્યના પીડ મહરી બ. ક. ઠાકોરને પુસ્તકોના ઢગલા વચ્ચે બેઠેલા જોવા એ એક લાલાવો હતો. તેઓ સાહિત્ય, ઈતિહાસ, વિજ્ઞાન અને અર્થશાસ્ત્ર જોવા અનેક વિષયોનાં પુસ્તકોની સૃષ્ટિમાં આજીવન ગળાડૂબ રહ્યા હતા. તેમનામાં રહેલી બંડખોર, પ્રયોગશીલ વૃત્તિએ નવી પેઢીને જૂની પેઢીથી જુદી તારવવાનું કાર્ય કર્યું હતું. તેમણે તેમના સર્જન દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવાં રૂપો, આકારો, ઉદ્ગારો અને ઉન્મેષોનું ઉમેરણ કર્યું હતું.

કૃતિઓ : ભાડાકાર ધારા : ભાગ 1 અને 2, ઊગતી જવાની, લગ્નમાં બ્રહ્મચર્ચ, સોવિયેત નવજીવાની, દર્શનિયું, કવિતાશિક્ષણ, પ્રયોગમાળા, પંચોતેરમે વગેરે.

(18) સુરતાની વાડીનો મીઠો મોરલો

સુરસિહ્ણ ગોહિલ 'કલાપી' (1874–1900),

જનમસ્થળ : લાઠી

મધુર રસથી ભર્યા ભર્યા જામ જેવી માત્ર છલ્પિસ વર્ષની ટૂંકી જિંદગી જીવી જનાર કવિ કલાપીએ પ્રજાવત્સલ રાજ તરીકે, પ્રેમયોગી તરીકે અને જગ્યાત કલાકાર તરીકે ગુજરાતના લોકહૃદયમાં ચિરંજિવ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. પ્રકૃતિ, પ્રાણ્ય અને ત્યાગ એ કલાપીનાં મુખ્ય પ્રેરક બળ હતાં. તેમનાં શરૂઆતનાં કાવ્યો વિરહ, વથા અને ઝંખનાની લાગણીઓથી ભરપૂર છે. જ્યારે શોભના સાથેના લગ્ન પદ્ધીનાં કાવ્યો તૃપ્તિ અને મસ્તીની ભરતીથી ઊછળતા મહાસાગર જેવાં છે.

કૃતિઓ : કલાપીનો કેકારવ, કલાપીની પત્રધારા, કશ્મીરનો પ્રવાસ, સ્વીધનબોગના વિચારો, માયા અને મુદ્રિકા, બિલ્વમંગળ, હમીરજ ગોહિલ, હૃદયન્દ્રિપુરી, ભરત વગેરે.

(19) ગુજરાતના કવિવર

ન્હાનાલાલ દલપત્રામ (1877–1946),

જનમસ્થળ : અમદાવાદ

કવિ દલપત્રામના ઘેર જન્મવાનું સદ્ભાગ્ય પામનાર કવિ ન્હાનાલાલ ગુજરાતી સાહિત્યના કાવ્યકાશમાં 'પ્રકુલ્લ અમીવર્ષણ ચંદ્રરાજ' તરીકે શોભાયમાન બની રહ્યા. કલ્યાનાનો જે વૈભવ તેમનાં કાવ્યોમાં જોવા મળે છે તેવો વૈભવ ભાગ્યે જ બીજા ગુજરાતી કવિમાં મળ્યો. તેમણે પોતાનાં સર્જન દ્વારા ગુજરાતી ભાષાનું સામર્થ વધાર્યું. શબ્દને ન્હાનાલાલનો સ્પર્શ થતાં એ જાણો પુષ્પ બની જાય છે.

કૃતિઓ : કેટલાંક કાવ્યો : ભાગ 1 થી 3, ન્હાના ન્હાના રાસ : ભાગ 1 થી 3, ચિત્રદર્શનો, ગીતમંજરી, વિરાટનો હિંડોળો, પ્રાણેશ્વરી, વિલાસની શોભા, પિતૃતર્પણ, કુરુક્ષેત્ર, બાળકાવ્યો, મહેરામજાનાં મોતી, વસ્તોત્સવ, હરિદર્શન, હરિસહિતા : ભાગ 1 થી 3, ઉષા, સારથિ, કવિશ્વર દલપત્રામ, આપણાં સાક્ષરરાનો, સાહિત્યમંથન.

(20) પ્રશાચસ્કુ—પ્રકાંડ પંડિત

સુખલાલજી (1880–1978),

જનમસ્થળ : લીલ્બેડી

શીતળાના રોગનો ભોગ બનતાં પંડિતજીએ 16 વર્ષની ઉંમરે આંખો ગુમાવી હતી. ઈશ્વરે ચર્મચસ્કુ લઈ લીધાં, પણ પ્રશાચસ્કુ બક્ષાં. તેમણે બનારસમાં મુનિ ધર્મવિજ્યજીની પાઠશાળામાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ વ્યક્તિ મટી એક વિદ્યાપીઠ બની ગયા. આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવનાર ભારતીય દાર્શનિકોમાં એમનું સ્થાન અગ્રગણ્ય છે.

કૃતિઓ : મારું જીવનવૃત્તા, નિગ્રંથ સંપ્રદાય, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, યોગદર્શન, દર્શન અને ચિંતન : ભાગ 1 થી 3, જૈન ધર્મનો પ્રાણ, વાદમહાર્ષિવ : ભાગ 1 થી 6, પ્રમાણમીમાંસા, જ્ઞાનબિંદુ વગેરે.

(21) ગુજરાત સાહિત્ય સભા અને પરિષદના સ્વખંડલા

રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતા (1881–1917),

જનમસ્થળ : સુરત

રણજિતરામે ગુજરાતની આસ્મિતા અને ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે સંકળાયેલી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ તરફ પ્રજાનું ધ્યાન દ્યોર્યું હતું. તેમના અથાગ પરિશ્રમથી ઈ.સ. 1905 માં અમદાવાદમાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'નું પ્રથમ અધિવેશન ભરાયું હતું. અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ તેમના નામે ઈ.સ. 1928થી વિશિષ્ટ સાહિત્યસેવા માટે 'રણજિતરામ સુવાર્યંદ્રક' આપવાનું શરૂ કર્યું હતું, જે આજ સુધી ચાલુ છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ ચંદ્રક સૌથી પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે.

કૃતિઓ : રણજિતકૃતિ સંગ્રહ, રણજિતરામના નિબંધો, લોકગીત, રણજિતરામ ગદ્યસંચય : ભાગ 1 અને 2 વગેરે.

(22) સવાઈ ગુજરાતી

દાાનેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર (1885–1981),

જનમસ્થળ : સતારા (મહારાષ્ટ્ર)

માતુભાષા મરાಠી હોવા છતાં તેમના સાહિત્યસર્જનનાં પૂર ઊભરાયાં ગુજરાતી ભાષામાં. ગુજરાતી ભાષાનું આ એક પરમ સદ્ભાગ્ય જ કહેવાય. સંસ્કૃતની સુવાસ ફેલાવતાં એમનાં પુસ્તકોએ ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. મહાત્મા ગાંધીએ તેમને 'સવાઈ ગુજરાતી'નું બિરુદ આપ્યું હતું.

કૃતિઓ : ઓતરાદી દીવાલો, જીવનનો આનંદ, રખડવાનો આનંદ, જીવનલીલા, હિમાલયનો પ્રવાસ, જીવનભારતી, પૂર્વરંગ, જીવનસંસ્કૃતિ, જીવન ચિંતન, જીવતા તહેવારો, જીવન પ્રદીપ, ગીતાધર્મ, સ્મરણયાત્રા વગેરે.

કલાપી

કાલેલકર

(23) મંગલમૂર્તિ મધુર વ્યક્તિત્વ

રામનારાયણ વિ. પાઠક (1877–1955), જન્મસ્થળ: ગાણોલ રામનારાયણ પાઠક 'દ્વિરેફની વાતો' જેવા ટૂંકી વાતાના પ્રથમ સંગ્રહથી જ ગુજરાતી સાહિત્ય જગતમાં એક સમર્થ વાતાકાર તરીકે પ્રસ્થાપિત થયા હતા. વકીલાતમાં પોતાનો જીવ ન લાગતાં તેમણે શિક્ષણ અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પોતાની કારકિર્દી શરૂ કરી. તેમની વાતાઓથી ગુજરાતી સાહિત્યને ઘાટ અને ઘડતરની નવી દસ્તિ મળી.

કૃતિઓ: દ્વિરેફની વાતો: ભાગ 1, 2 અને 3, શેખનાં કાબ્યો, જેમી, એક પ્રશ્ન, મુકુન્દરાય, જક્ષણી, ઉદ્ધિને, કાબ્યની શક્તિ, સાહિત્યવિમર્શ, સાહિત્યલોક, કાબ્યપરિશીલન, મનોવિધાર, ગોવિંદગમન, બૃહત્, પિંગળ વગેરે.

(24) અનાસકં, અપરિગ્રહી, શાની અને પ્રભુદ્ધ

સ્વામી આનંદ (1887–1976), જન્મસ્થળ: શિયાળી

સ્વામી આનંદનું વ્યક્તિત્વ તેજસ્વી, સમૃદ્ધ અને પ્રક્ષાવંત હતું. ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, બંગાળી અને અંગ્રેજી ભાષા પર તેમનું પ્રભુત્વ હતું. એમના સાહિત્યમાં માનવીનાં ગૌરવ, શીલ અને સત્ત્વની પ્રતિષ્ઠા કેન્દ્રસ્થાને છે.

કૃતિઓ: ઈશુનું બલિદાન, ધરતીનું લૂણ, લોકગીતા, ઈશોપનિષદ, ભગવાન બુદ્ધ, ગાંધીજીનાં સંસ્મરણો, ઉત્તરાપથની યાત્રા, બચપણાં બાર વરસ, ઈશુભાગવત વગેરે.

(25) સ્વખનદાયિ

કનૈયાલાલ મુનશી (1887–1971), જન્મસ્થળ: ભરૂચ

એમનો જન્મ બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. બી.એ., એલએલ.બી. થઈ તેમણે વકીલાત શરૂ કરી. વકીલાતની સાથે પહેલાં 'ધનશયામ' ઉપનામે અને પછી સ્વનામે લેખનકાર્ય શરૂ કર્યું. તેમણે સાહિત્ય-સર્જન, રાજનીતિ, ઈતિહાસ, ભારતીય અસ્મિતાનાં મૂલ્યોની પ્રસ્થાપના વગેરે ક્ષેત્રોમાં સારું ખેડાણ કર્યું છે. સ્વતંત્ર ભારતનું બંધારણ ઘડનારી બંધારણસભામાં તેમણે મહત્વનો ફાળો આપ્યો હતો. તેઓએ હૈદરાબાદ (નિઝામ) રાજ્યના ભારત સંખમાં વીલીનીકરણ માટે સફળ કામગીરી બજાવી હતી. તેઓ ઈ.સ. 1950થી 1952 સુધી કેન્દ્ર સરકારમાં પ્રધાનપદ અને ઈ.સ. 1952થી 1957 સુધી ઉત્તર પ્રદેશના રાજ્યપાલ પદે રહ્યા હતા. તેઓ 'ભારતીય વિદ્યાભવન'ના સ્થાપક હતા.

કૃતિઓ: વેરની વસ્તુલાત, પાઠણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, જ્યુ સોમનાથ, કૃષ્ણાવતાર: ભાગ 1થી 8, રાજાધિરાજ, પૃથ્વીવલ્લભ, ભાજ પાદુકા, લોપામૃતા, અડધેરસ્તે, સીધાં ચઢાણ, સ્વખસિદ્ધિની શોધમાં, ભગવાન ક્રૌણિક્ય વગેરે.

(26) યુગમૂર્તિ વાતાકાર

રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ (1892–1954),

જન્મસ્થળ: શિનોર

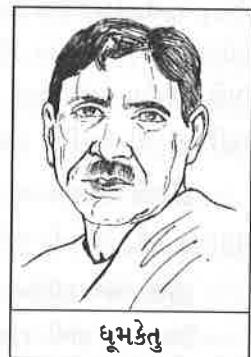
રમણલાલ વડનગરા નાગર હતા. ઈ.સ. 1930થી 1940ના વર્ષો દરમિયાન તેઓ ગુજરાતની સાહિત્યરસિક પ્રજા પર, મુખ્યત્વે યુવાન વર્ગ પર છબાઈ ગયા હતા. તેમની નવલકથાઓ ગુજરાતના ધરધરમાં વંચાતી થઈ હતી.

કૃતિઓ: જ્યેત, શિરીષ, ઠગ, પ્રલય, બાલાજોગણ, અપ્સરા, ક્ષયવિભૂતિ, પૂર્ણિમા, છદ્યનાથ, દિવ્યચક્ષુ, ગ્રામલક્ષ્મી: ભાગ 1થી 4, કેંકિલા, ભારેલો અઞ્જિ વગેરે.

(27) ટૂંકી વાતાના કસબી

ગૌરીશંકર જોશી 'ધૂમકેતુ' (1892–1965), જન્મસ્થળ: વીરપુર

ઇ.સ. 1926માં ધૂમકેતુના પ્રથમ વાતાસંગ્રહ 'તણખા'નો પહેલો ભાગ પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે જ તેઓ સર્વમાન્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ વાતાકાર તરીકે પ્રજાના હદ્યમાં વસી ગયા હતા. ધૂમકેતુ રંગદર્શિ પ્રકૃતિના સર્જક હતા, પરિણામે લાગણી, નિરૂપણ, વેગ, કવિતાની નિકટવર્તી ગદ્યશૈલી, વાતાવરણની ચિત્રાત્મકતા અને ધૂની-તરંગી પાત્રો એમની નવલિકાઓની વિશેપતાઓ છે.

ધૂમકેતુ

કૃતિઓ: તણખા: ભાગ 1થી 4, ચૌલાદેવી, રાજ-સંન્યાસી, ત્રિભેટો, વનવેણુ, ધ્રુવદેવી, જિબ્રાનની જીવનવાણી, કણ્ણાવિતી, અવંતિનાથ, આમ્રપાલી વગેરે.

(28) કસુંબલ રંગનો ગાયક

અવેરચંદ મેધાણી (1896–1947), જન્મસ્થળ: ચોટીલા

અવેરચંદ મેધાણીએ લોકહદ્યમાં ઊભરાતી લાગણીઓને કંઠ આપી એ વારસાને જીવતો રાખવાનું અમૂલ્ય કાર્ય કર્યું હતું. સૌરાષ્ટ્રના દુહાઓ અને લોકકથાઓને પુનર્જીવિત કરી, એને સાહિત્યક રંગ આપી એમણે સૌરાષ્ટ્રના ખમીરને લોકો સમક્ષ મૂક્યું હતું.

અવેરચંદ મેધાણી

કૃતિઓ: સૌરાષ્ટ્રની રસધાર: ભાગ 1 થી 5, સોરકી બહારવટિયા, વસુંધરાનાં વહાલાં દવલાં, તુલસી-ક્યારો, વેવિશાળ, પ્રભુ પદ્ધાર્ય, રાણો પ્રતાપ, કકાવટી, રવીન્દ્ર વીણા, પુગ વંદના વગેરે.

(29) રોમે રોમ વિદ્યાના જીવ

રસિકલાલ પરીખ (1897–1982), જન્મસ્થળ: સાદરા

રસિકલાલ પૈટિક, બૌદ્ધ, જૈન આદિ ભારતીય પરંપરા તેમજ પાશ્ચાત્ય ભાષા, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેને સ્પર્શતી વિદેશી પરંપરાનું વ્યાપક જ્ઞાન ધરાવતા હતા. આથી તેઓ કોઈ પણ જાતિ, પંથ કે દેશની સંકુચિત સીમાઓમાં બંધાઈને રહ્યા નહોતા.

કૃતિઓ: સ્મૃતિ, કાવ્યાનુશાસન, જીવનનાં વહેણો, મેનાગુર્જરી, શર્વિલક વગેરે.

(30) સાહિત્યકાર અને સમાજસેવક

જયંતિ દલાલ (1909–1970), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

જયંતિ દલાલ માનવતાવાદી, નાટ્યકાર, નવલિકાકાર, નવલકથાકાર, અનુવાદક, તટસ્થ અને પૂર્વગ્રહમુક્ત સમીક્ષક, વિચારક અને પત્રકાર હતા.

કૃતિઓ: સોયનું નારુ, અબુક્યાં, જવનિકા, પાદરનાં તીરથ, અવતરણ, માની દીકરી, દ્રૌપદીનો સહકાર, ગાલનું કાજળ, સ્વર્ગક્રિય, ધીમુ અને વિભા વગેરે.

(31) ગાંધીયુગના કવિ

ત્રિભુવનદાસ લુધાર ‘મુન્દરમ’ (1908–1991),

જન્મસ્થળ : મિયાં-માતરા

ઈ. સ. 1933માં તેમનો કાવ્યસંગ્રહ ‘કાવ્યમંગલા’ પ્રગટ થતાં જ તેમને અવર્યીની કવિતાના એક સીમાચિહ્ન તરીકે સ્થાન મળ્યું. તેમણે રાષ્ટ્રીય ચળવણમાં પણ જુદાયું હતું. ઈ. સ. 1945થી તેઓ સપરિવાર શ્રી અરવિંદ આશ્રમ, પોંડિયેરીમાં સ્થાયી થયા હતા.

કૃતિઓ : કાવ્યમંગલા, વસુધા, યાત્રા, હીરાકણી અને બીજી વાતો, પાવકના પથે, વાસંતી પૂર્ણિમા વગેરે.

(32) વિશ્વશાંતિના કવિ

ઉમાશંકર જોધી (1911–1988), જન્મસ્થળ : બામશા

કવિતા, ટૂંકી વાતો, એકાંકી, નિબંધ, વિવેચન, સંપાદન, સંશોધન, પ્રવાસવર્ષન – સાહિત્યનાં લગભગ બધાં પાસાં ઉમાશંકરની પ્રતિભાનો સ્પર્શ પામ્યાં છે. 37 વર્ષ સુધી ‘સંસ્કૃતિ’ માસિકના સંપાદનમાં તેમનું મહત્વનું પ્રદાન રહ્યું હતું. ગુજરાતી યુનિવર્સિટીના કુલપતિ, રાજ્યસભાના સભ્ય, રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમીના પ્રમુખ અને શાંતિનિકેતન યુનિવર્સિટીના ઉપકુલપતિ જેવાં ઉચ્ચ પદ તેમણે શોભાવ્યાં હતાં. ઈ. સ. 1967માં તેમને ભારતીય જ્ઞાનપીઠનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હતો.

ઉમાશંકર જોધી

કૃતિઓ : વિશ્વશાંતિ, ગંગોત્રી, નિશીથ (કાવ્યસંગ્રહ), સાપના ભારા, શ્રાવણી મેળો, વિસામો, ઉધારી બારી, અખો : એક અધ્યયન, પારકાં જણ્યાં, શાકુતલ (અનુવાદ) વગેરે.

(33) સાહિત્યજગતનો ચમત્કાર

પન્નાલાલ પટેલ (1912–1989),

જન્મસ્થળ : માંડલી (રાજ્યસ્થાન)

આઠ ધોરણ ભણેલા અને વડીલોની છત્રણાયા વિનાના પન્નાલાલ ગુજરાતના સમર્થ સાહિત્યકાર બનશે એવી કોઈને કલ્પના પણ નહીં હોય. પન્નાલાલની પ્રતિભાનો સૌથી બળવાન અને પ્રભાવક ઉન્મેધ તેમની નવલકથાઓમાં અને નવલિકાઓમાં જોવા મળે છે. ‘મળેલા જીવ’ અને ‘માનવીની ભવાઈ’ એ એમની અત્યંત લોકપ્રિય પ્રાણ્યકથાઓ છે.

કૃતિઓ : મળેલા જીવ, માનવીની ભવાઈ, સુરતિ, વળામણાં, નાઢૂટકે, પાછલે બારણો, નવું લોહી, અલપજલપ (આત્મકથા), કંકુ, નગણનારાયણ, પાર્થને કહો ચડાવે બાણ, કચ દેવયાની વગેરે.

(34) નવલરામ (1836–1888), જન્મસ્થળ : સુરત

નવલરામ ગુજરાતી સાહિત્યના સૌપ્રથમ પ્રશિષ્ટ વિવેચક હતા. તેઓ સંનિષ્ઠ અભ્યાસું તેમજ સાહિત્યિક કલા અને રસની ઊરી સમજ ધરાવતા હતા. ગુજરાતી સાહિત્યનાં સર્જન, સમજણ અને આસ્વાદ અંગે તેમણે દિશા સૂચન કર્યું હતું.

કૃતિઓ : ભટનું ભોપાળું, મેઘછંદ વગેરે.

(35) વિદ્ધા અને હાસ્યનો વિનિયોગ

જ્યોતીન્દ્ર હરિશંકર દવે (1901–1980), જન્મસ્થળ : સુરત

તેમની લોકપ્રિયતા એટલી પ્રભાવી હતી કે કોઈ પણ સમારંભમાં તેઓ પ્રવચન આપવા ઊભા થતા ત્યારે તેમના બોલતા પહેલાં શ્રોતાઓમાં હાસ્યનું મોજું ફરી વળતું. સાંપ્રત સમાજજીવનમાંથી જ મનુષ્યનાં નિર્બળતા, દંબ, અભિમાન અને પોકળતાને પોતાના વિષયો બનાવીને તેમણે પોતાની હાસ્યરસ અને કટાકશપૂર્ણ કૃતિઓનું સર્જન કર્યું છે.

કૃતિઓ : રંગતરંગ : ભાગ 1થી 5, લગ્નનો ઉમેદવાર, વડ અને ટેટા, ખોડી બે આની વગેરે.

(36) ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા (1901–1991),

જન્મસ્થળ : વડોદરા

ચંદ્રવદન મહેતાનું નામ ગુજરાતી સાહિત્યના એક સમર્થ નાટ્યકાર, કવિ અને રંગભૂમિના આધ્યપ્રવર્તક તરીકે જાણીતું છે. તેમણે અવિરત પરિશ્રમ લઈ શિષ્ટ અને સંસ્કરણી જૂથ ઊભુ કર્યું હતું અને અવેતન રંગભૂમિની સ્થાપના કરી હતી.

કૃતિઓ : ઈલાકાબ્યો, બાંધ ગઠરિયાં, અખો અને બીજાં નાટકો, પ્રેમનું મોતી અને બીજાં નાટકો વગેરે.

(37) જીવનમાંગલ્યના કવિ

જીણાભાઈ રતનજી દેસાઈ ‘સ્નેહરશિમ’ (1903–1991),

જન્મસ્થળ : ચીખલી

જીણાભાઈ જેટલા સાહિત્યકાર એટલા જ કેળવડાંકાર હતા. ગુજરાતે તેમનામાં ગાંધી પ્રેરિત દેશભક્તિનો પ્રારંભિક ઉદ્ગાર જોયો અને માણયો. હાઈકુનો એક નવતર કાવ્યપ્રકાર તેમણે આરંભ્યો. તેમણે જીવનમાંગલ્ય, આત્મશ્રદ્ધા અને જીવન સંગીત પ્રેરતી નવલિકાઓ આપી. એમણે એમનું ધણુંખરું જીવન અમદાવાદની સી. એન. વિદ્યાલય ખાતે સમર્પિત કર્યું હતું.

કૃતિઓ : તૂટેલા તાર, ગાતા આસોપાલવ, સ્વર્ગ અને પૃથ્વી, અંતરરપટ, નવી દુનિયા, સાફલ્યટાણું, ઊઘડે નવી ક્રિતિજો વગેરે.

(38) મનુભાઈ પંચોલી ‘દર્શક’ (1914–2001),

જન્મસ્થળ : પંચાશિયા

માધ્યમિક સુધીનું શિક્ષણ પામેલા મનુભાઈ પંચોલી માત્ર સ્વયંસૂઝ અને સ્કુલાણાથી ‘દીપનિર્વાણ’, ‘સોકેટિસ’, ‘ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી’ ઝેવી મનભર કૃતિઓ સર્જે એ ચમત્કાર જ લાગે. આંબલાની ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, મણારની ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ લોકશાળા અને સંશોસરાની લોકભારતી વિદ્યાપીઠ ઝેવી કેળવડાંની બુનિયાદી સંસ્થાઓમાં એમણે સેવાઓ આપી હતી. ઈતિહાસ અને રાજનીતિ એમના રસના વિષય હતા. પરિણામે તેઓ ગુજરાત વિદ્યાનસભાના સભ્ય અને શિક્ષણમંત્રી પણ બન્યાં હતા.

કૃતિઓ : દીપનિર્વાણ, સોકેટિસ, ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી, કુરુક્ષેત્ર, ચેતોવિસ્તારની યાત્રા, જલિયાંવાલા, અઢારસો સત્તાવન, પરિત્રાણ, મહાભારતનો મર્મ વગેરે.

(39) ઈશ્વર પેટલીકર (1916–1983), જનમસ્થળ: પેટલી
ઈશ્વર પેટલીકર તળપદી શૈલીના સાહિત્યસર્જક, સમાજિતચિંતક, નિર્ભીક વિચારક અને દાખિસંપન્ન પત્રકાર હતા. નવલકથા અને ટૂંકી વાતાના સર્જનની સાથે તેમણે 'સંસાર' માસિક દ્વારા સામાજિક પ્રશ્નોની છણાવટ પણ કરી હતી.

કૃતિઓ: જનમટીપ, ભવસાગર, મારી હૈયાસગરી: ભાગ 1 અને 2, અણાનુંધ, કાશીનું કરવત, અકળવીલા, દુઃખના પોટલાં વગેરે.

(40) યશવંત શુક્લ (1915–1999), જનમસ્થળ: ઉમરેઠ

યશવંત શુક્લ ગુજરાતના સાહિત્ય, શિક્ષણ અને સંસ્કારજગત સાથે અડધી સદી સુધી સક્રિય રીતે સંકળાયેલા હતા. તેમણે અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજ તથા મુખ્યાની એલિફન્ટન કોલેજમાં અધ્યાપનકાર્ય કર્યું હતું. ઈ. સ. 1955 થી 1978 સુધી અચ. કે. કોલેજ, અમદાવાદમાં આચાર્ય પદે રહ્યા હતા. ઈ. સ. 1992માં તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક મળ્યો હતો.

યશવંત શુક્લા

કૃતિઓ: કેન્દ્ર અને પરિધિ, સોહનો શબ્દ, સમય સાથે વહેતાં, સમાજઘરતર, ઉપલબ્ધિ, શબ્દાન્તર, કાન્નિકાર ગાંધીજી વગેરે.

(41) મકરંદ દવે (જન્મ: 1922), જનમસ્થળ: ગોંડલ

'ઊર્મિ-નવરચના' માસિક અને 'જયહિંદ' દૈનિકમાં કામ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યારથી સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ સાથેનો ફિલસ્ફૂન નાતો બંધાયો હતો. ઈ. સ. 1985માં અભિનો વલસાડ જિલ્લાના આદિવાસી વિસ્તારમાં 'નંદીગ્રામ'ની સ્થાપના કરી. અભિને ઈ. સ. 1979માં રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક અને ઈ. સ. 1996માં 'મેધાશી ચંદ્રક' એનાયત થયો હતો.

(42) સુરેશ જોખી (1920–1986), જનમસ્થળ: વાલોડ

પ્રકાંડ પાંડિત્યપૂર્ણ સર્જનો દ્વારા નવો ચીલો પાડનાર સુરેશ જોખી વડોદરા યુનિવર્સિટીમાં છેવટ સુધી અધ્યાપનકાર્ય કરતા રહ્યા. પ્રત્યંચા, હિતરા, નવોન્મેષ, ઉપજાતિ એ તેમના કાવ્યસંગ્રહો અને છિન્નપત્ર, કથાચક્ક, ભરણોત્તર વગેરે તેમની શ્રેષ્ઠ નવલકથાઓ છે.

(43) બકુલ ત્રિપાઠી (1928–2006), જનમસ્થળ: નાનિયાદ

બકુલ ત્રિપાઠીનો જન્મ નાનિયાદમાં થયો પણ અવચીન શ્રેષ્ઠ હાસ્યલેખક તરીકે પંકાયા અમદાવાદમાં. ઈ. સ. 1955માં તેમણે તેમના હાસ્યકટાન લેખોનો સંગ્રહ 'સંચરાચર' પ્રગટ કર્યો અને તેને ગુજરાત સરકાર તરફથી ઉત્તમ હાસ્યપુસ્તકનું ઈનામ મળ્યું હતું. ગુજરાત સમાચારમાં આવતી તેમની કટાર 'કક્કો' અને 'બારાખડી' લોકપ્રિય થઈ હતી. લલિત નિબંધોનો અભિનો સંગ્રહ 'વૈકુંઠ નથી જાવું' અભિની સર્જકતાનું પરિમાણ છે. અભિને ઈ. સ. 1988માં રણજિતરામ ચંદ્રક એનાયત થયો હતો.

બકુલ ત્રિપાઠી

(44) મોહમ્મદ માંકડ (જન્મ: 1928), જનમસ્થળ: પાળિયાદ
ઈ. સ. 1951થી 1961 સુધી બોટાંડ હાઇસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે સેવાઓ આપી. કાયર, ધૂમસ, મોરપીછના રંગ, ગ્રહશારાન્ત્ર, બંધનગર, અશ્વદોડ જેવી અનેક પ્રશિષ્ટ નવલકથાઓ અને ટૂંકી વાતાઓએ તેમને સાહિત્યક્ષેત્રે અગ્રણી હરોળમાં ગોઢવી દીધા. તેમની કથાઓ પ્રયોગશીલ છે. ઈ. સ. 1982માં 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના પ્રથમ અધ્યક્ષ તરીકે તેમની વરણી થઈ હતી. તેમને ગુજરાત સરકાર તરફથી ગ્રશ પારિતોષિકો તેમજ સદ્વિચાર પરિવાર તરફથી બહુમાન મળ્યા હતા.

(45) ભૂપત વડોદરિયા (1929–2011), જનમસ્થળ: ધાંગધારા

ગુજરાતના લોકપ્રિય નવલકથાકાર, વાતાંકાર, નિબંધકાર અને પત્રકાર ભૂપત વડોદરિયાના સર્જનમાં 30 નવલકથાઓ, 4 વાતાંસંગ્રહો અને 6 નિબંધસંગ્રહોનો સમાવેશ થાય છે. ઈ. સ. 1955 થી 1962 સુધી તેઓ રાજકોટના દૈનિક 'કુલધારા'ના તંત્રીપદે રહ્યા. ઈ. સ. 1982 થી 1986 સુધી ગુજરાત સરકારના માહિતી નિયામક તરીકે રહ્યા. તેઓ 'સમભાવ' દૈનિકના તંત્રીપદે પણ રહ્યા હતા.

(46) હરીન્દ્ર દવે (1930–1995), જનમસ્થળ: ખંભારા

ઊર્મિશીલ કવિ, સિદ્ધિહસ્ત નવલકથા-

હરીન્દ્ર દવે

કાર અને 'જન્મભૂમિ' તેમજ 'પ્રવાસી' દૈનિકોના તંત્રી હરીન્દ્ર દવેનું કવિતા, નવલકથા, પત્રકારત્વ, નાટક, નિબંધ અને વિવેચનક્ષેત્રે ધ્યાણ સારું પ્રદાન હતું. અભિનો ગંગલ અને સોનેટ પણ રચ્યાં હતાં. 'આસવ', 'મૌન', 'અર્પણ', 'સમય' અને 'સૂર્યોપનિષદ' અભિના કાવ્યસંગ્રહો છે. 'કૃષણ' અને માનવસંબંધો તેમનો અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથ છે. 'માધવ ક્યાંય નથી' એ તેમની નવલકથા છે. સુકોમળ ભાવોની ઉદાત રજૂઆત અને ચિંતન ભરી અભિવ્યક્તિ તેમની કવિતાઓમાં તથા નવલકથાઓમાં જોવા મળે છે.

(47) ચંદ્રકાન્ત બક્ષી (1932–2006), જનમસ્થળ: પાલનપુર

અભિનવ વિભાવનાથી પ્રેરિત નવલકથાઓ લખવામાં ચંદ્રકાન્ત બક્ષીનું મહત્વનું પ્રદાન છે. અસ્તિત્વવાદી વિચારસરણીવાળા આ લેખકને 'ઘટનાના બેતાજ બાદશાહ' તરીકે નવાજવામાં આવ્યા છે. 'પડધા ડુબી ગયા', 'રોમા', 'એકલતાના કિનારા', 'એક અને એક' તેમની વિવિષ્ટ નવલકથાઓ છે. 'જ્યુથિકા' અભિનું ત્રિઅંકી નાટક છે. વર્તમાનપત્રો અને સામાયિકોમાં એ નિયમિત લખતા રહ્યા છે. અભિનો વાચકવર્ગ ખૂબ વિશાળ છે.

(48) સુરેશ દલાલ (1932–2012), જનમસ્થળ: થાણા

મુખીભાષી 'કવિતા' દ્વિમાસિક દ્વારા કાવ્યોનો મબલખ ફાલ કવિતારસિકો સુધી પહોંચાતી કવિતાને લોકપ્રિય કરવામાં સુરેશ દલાલનો ફાળો મહત્વનો છે. અભિનો સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારો ખેડ્યા છે. તેમના 'એકાન્ત', 'હસ્તાક્ષર', 'સિફ્ફની', 'તારીખનું ધર' વગેરે પુસ્તકોને પુરસ્કારો પ્રાપ્ત થયાં છે. 'ચલક ચલાણું', 'ભિલ્લુ', 'ધીંગામસ્તી', 'ઈટા કિંડી' જેવાં અભિના બાળકાવ્યો પુરસ્કૃત થયાં છે. 'ભૂરા આકાશની આશા' અને 'મારી બારીઅથે' નિબંધસંગ્રહો ઉલ્લેખનીય છે.

(49) ભોળાભાઈ પટેલ (જન્મ: 1934), જન્મસ્થળ: સોજ ભોળાભાઈએ પ્રવાસનિબંધોના લલિત નિરૂપણમાં પોતાની આગવી પ્રતિભા ઉપસાવી છે. અમાં સ્થળકાળનાં સંવેદનો સાથે એમની અંગત સંવેદનાઓની અર્થછાયાઓ ભળી છે. ‘વિદિશા’, ‘પૂર્વોત્તર’, ‘કાંચન-જંઘા’, ‘રાધે તારા કુંગરિયા પર’, ‘દેવોની ઘાટી’, ‘દેવતાત્મા હિમાલય’, ‘બોકે જીણા મોર’, ‘શાલભાજિકા’ અને ‘ચૈતર ચમકે ચાંદની’ વગેરે એમના પ્રસિદ્ધ પ્રવાસનિબંધો છે.

(50) લાભશંકર ઢાકર (જન્મ: 1935), જન્મસ્થળ: પાટડી લાભશંકર ઢાકર પરંપરાગત સર્જનમાંથી બહાર નીકળી નવો ચીલો પાડનાર અને વિલક્ષણ વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર સાહિત્યકાર છે. ‘વહી જતી પાછળ રમ્યધોષા’, ‘માણસની વાત’, ‘મારા નામને દરવાજે’, ‘બૂમ કાગળમાં કોરા’ તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘અક્સમાત’ અને ‘કોણા’ તેમની નવલકથાઓ છે. ‘એક ઉંદર અને જફુનાથ’, ‘મરી જવાની મજા’ અને ‘પીળું ગુલાબ’ તેમનાં નાટકો છે. એમની કલમ એઝર્ડ પ્રકારનાં નાટકોમાં ગતિશીલ રહી છે.

(51) આદિલ મનસૂરી (1936–2008), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ ‘આદિલ’ તખલ્લુસ, પરંતુ મૂળ નામ ફીરી મહંમદ ગુલામની મનસૂરી. 18 વર્ષની ઉંમરે એમણે કાવ્યો રચ્યાં હતાં. ‘ક્યાં છે દરિયો, ક્યાં છે સાહિલ’ એ એમની પહેલી ગંજલ હતી. તેમના કાવ્યસંગ્રહ ‘પગરવ’ને ગુજરાત સરકારના ઉત્તમ પુસ્તક તરીકેનું પારિતોષિક મળ્યું હતું. ‘વળાંક’ અને ‘સતત’ એમના અન્ય કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘હાથપગ બંધાયેલા છે’, ‘પેન્સિલની કબર અને મીણભરી’, ‘જડબેસલાક રામ જાંબુ’ એમનાં ખૂબ લોકપ્રિય એકાંકી છે.

(52) વિનોદ ભડ્ક (જન્મ: 1938), જન્મસ્થળ: નાંદોલ વ્યવસાય વકીલાતનો પણ જીવ સાહિત્યની દુનિયાનો, ખાસ કરી હાસ્યલેખનો. કોઈક નાજુક પણ વિનોદ ભડ્કે હાસ્યકાર બનવાનું બીજું જરૂરું. ‘ઈદમ્ તૃતીયમ્’, ‘વિનોદની નજરે’, ‘અને ઈતિહાસ’, ‘આંખ આડા કાન’ વગેરે કોલમ દ્વારા તેઓ વર્તમાનપત્રોમાં હાસ્યલેખની પ્રવૃત્તિ કરે છે. ‘અમદાવાદ એટલે અમદાવાદ’ એ તેમની વિલક્ષણ શૈલીમાં લખાયેલું વ્યંગચિત્ર છે. ‘વિનોદ વિમર્શ’ એ ગુજરાતી ભાષાનું હાસ્યનું સર્વપ્રથમ ગંભીર પુસ્તક છે.

(53) રઘુવીર ચૌધરી (જન્મ: 1938), જન્મસ્થળ: બાપુપુરા ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં અધ્યાપનકાર્ય કરતા રઘુવીર ચૌધરીએ ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્યસર્જન કર્યું છે. ઉપરાંત સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓના પ્રસારમાં અને તેને લોકાભિમુખ બનાવવામાં તેમણે મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે. ‘પૂર્વરાગ’, ‘પરસ્પર’, ‘પ્રેમઅંશ’ અને ‘અમૃતા’ એ તેમની શ્રેષ્ઠ નવલકથાઓ છે. ‘ઉપરવાસ’, ‘સહવાસ’ અને ‘અંતરવાસ’ એ એમની મહત્વાકાંક્ષી કથાત્રથી છે. ‘તેડાગર’, ‘રૂદ્રમહાલય’, ‘આવણી રાતે’, ‘લાગણી’ અને ‘ઈશ્યાવર’ તેમની જાણીતી લઘુનવલો છે. ‘તમસા’ અને ‘વહેતાં વૃક્ષ પવન’ તેમના કાવ્યસંગ્રહો છે.

(54) ભગવતીકુમાર શર્મા (જન્મ: 1934), જન્મસ્થળ: સુરત ભગવતીકુમાર કવિ, નવલકથાકાર, વાર્તાકાર, નિબંધકાર, પત્રકાર-સંપાદક તરીકે જાણીતા છે. તેઓ 1955 થી ‘ગુજરાત મિત્ર’ દૈનિકના તંત્રી વિભાગ સાથે સંલગ્ન છે. નવલકથા લેખનમાં એમનો ઉર્ધ્વગામી વિકાસ દેખાય છે. તેમની નવલકથાઓમાં કલ્યાણનિષ્ઠ શૈલી

પ્રભાવક નીવડે છે. ‘સમયદીપ’, ‘વ્યક્તમધ્ય’, ‘ઉર્ધ્વમૂલ’, ‘અસૂર્યલોક’ વગેરે તેમની જાણીતી કૃતિઓ છે. તેમની ‘અસૂર્યલોક’ નવલકથાને રાષ્ટ્રીય સાહિત્યિક અકાદમીનો અવોર્ડ મળ્યો છે.

(55) સ્નેહ ગંગોત્રીનું અમી જરણું-વર્ષા અડાલજા (જન્મ: 1940), જન્મસ્થળ: મુંબઈ

વર્ષા અડાલજા નવલકથાકાર, નાટ્યકાર, વાર્તાકાર તરીકે જાણીતા છે. ‘શ્રાવણ તારાં સરવરાં’, ‘આતશ’, ‘ગાંધ છૂટ્યાની વેળા’ તેમની પ્રસિદ્ધ નવલકથાઓ છે. લઘુનવલોમાં ‘મારે પણ એક ઘર હોય’ ‘રેતપંખી’ અને ‘ખરી પડેલો ટહુકો’ સ્પર્શક્ષમ છે. એમની ‘અણસાર’ નવલકથાને રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે.

(56) ડૉ. પ્રવીષ દરજી (જન્મ: 1944), જન્મસ્થળ: મહેલોલ

ડૉ. પ્રવીષ દરજી કવિ, વિવેચક તેમજ સંપાદક તરીકે જ્યાતિ પાચ્યા છે. ‘ચીસ’ અને ‘ઉત્સેધ’ એમના જાણીતા કાવ્યસંગ્રહો છે. ‘અડ્યેપડ્યે’માં લઘુ ચિત્તનાત્મક નિબંધો અને ‘લીલા પણ’માં લલિત નિબંધો સંચિત છે. ‘સ્પંદ’, ‘પશ્ચાત્’, ‘નવલકથા સ્વરૂપ’, ‘લલિત નિબંધ’ એમના વિવેચનસંગ્રહો છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્કૃષ્ટ સેવાઓ આપવા બદલ તેમને ભારત સરકાર તરફથી પદ્ધતી અવોર્ડથી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા છે.

(57) વીનેશ અંતાણી (જન્મ: 1946),

જન્મસ્થળ: માંડવી, કર્ણા

વીનેશભાઈ તેમનાં પ્રયોગશીલ સર્જનો માટે જાણીતા છે. તેમની કૃતિઓમાં જગતની અર્થશૂન્યતા અને માનવવ્યવહારની કુદ્રતાનું સચોટ નિરૂપણ જોવા મળે છે. ઇ.સ. 2000 માં તેમને તેમની નવલકથા ‘ધુંધભરી ખીણ’ માટે રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી અવોર્ડથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. ‘એકાન્તદીપ’, ‘પ્રિયજન’, ‘કાફલો’, ‘પોત પોતાનો વરસાદ’, ‘નગરવાસી’ વગેરે તેમની પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ છે.

(58) ધીરુબહેન પટેલ (જન્મ: 1926), જન્મસ્થળ: વડોદરા

ધીરુબહેન પટેલ નવલકથાકાર, નાટકકાર, વાર્તાકાર તેમજ અનુવાદક તરીકે જાણીતા છે. તેમની રચનાઓમાં પ્રવાહી ભાષા, નારીહદ્યની ગૂઢ લાગણીઓનું આલેખન તથા માનવમનના વિડાણોને તાગવાની મથામણ દેખાઈ આવે છે. ‘વરવાનલ’, ‘વાંસનો અંકુર’, ‘આગંતુક’, ‘ટાઈ’, ‘શીમળાનાં ઝૂલ’ વગેરે તેમની રચનાઓ છે. તેમની ‘આગંતુક’ નવલકથાને રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક મળ્યું છે.

(59) કેશવરામ કશીરામ શાસ્ત્રી (1905–2006),

જન્મસ્થળ: માંગરોળ

કે. કા. શાસ્ત્રીના નામથી પરિચિત એવા કેશવરામ કશીરામ શાસ્ત્રી એક ચરિત્રલેખક, કોશકાર, સંશોધક, સંપાદક તેમજ અનુવાદક તરીકે જાણીતા છે. એમની લેખનપ્રવૃત્તિનો આરંભ સંસ્કૃત ગ્રંથોના સંપાદન અને અનુવાદથી થયો. પરંતુ એમનું વિશેષ સત્ત્વ વિકસન જૂના ગુજરાતીના ગ્રંથોના સંપાદનમાં તથા ગુજરાતી હસ્તપત્રોને આધારે મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિઓને લગતી માહિતીના સંકલનમાં એમણે ગુજરાતી ભાષા, વ્યાકરણ અને કોશના સંદર્ભમાં પણ વિશેષ પ્રદાન કર્યું છે. ‘ભાસનાં નાટકો’, ‘બૃહદ્ ગુજરાતી કોષ’, ‘આપણા કવિઓ’, ‘ગીતા

દર્શન', 'ગીતા શતશ્લોકી', 'ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ અને સ્વરૂપ' તથા 'શ્રી વલ્લભાચાર્ય મહામુજુલી' તેમની નોંધપાત્ર રચનાઓ હોય. તેમને 1952 માં રણજિતરામ સુવાર્ષયંદ્રક, 1966 માં 'વિદ્યાવાચસ્પતિ'ની સંભાળનીય પદવી, 1976 માં પદ્મશ્રીનો બિતાબ તેમજ 1977 માં 'મહામહિમોપાધ્યાય'ની માનદ પદવીથી નવાજવામાં આવ્યો હતો.

(60) રાધેશ્યામ શર્મા (જન્મ: 1936), જન્મસ્થળ: વાવોલ
ગુજરાતી સાહિત્યના લઘુનવલ ક્ષેત્રે રાધેશ્યામ શર્માનું નામ જાણીતું હોય. 'ફેરો', 'સ્વખનીર્થ', 'સાડા ત્રણ કૂટની ઘટના', 'આંસુ અને ચાંદરણું' વગેરે તેમની ઉત્તમ સાહિત્યિક રચનાઓ હોય. તેઓ 'યુવક', 'ધર્મસંદેશ' અને 'ધર્મલોક'ના સંપાદક તરીકે રહી ચૂક્યા હોય. 'બીચારો', 'બદસૂરત', 'પવન પાવરી' વગેરે તેમના ઉત્તમ વાતાસંગ્રહો હોય. ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રેષ્ઠ પ્રદાન બદલ તેમને વર્ષ 2004નો રણજિતરામ સુવાર્ષયંદ્રક અનેયાત કરવામાં આવ્યો હતો.

અન્ય શાખાશિલ્પીઓ:

લઘુનવલના ક્ષેત્રે: શિવકુમાર જોધી; મધુ રાય; પિનાડિન દવે; કિશોર જાદવ; ધીરેન્દ્ર મહેતા; કુંદનિકા કાપડિયા; સરોજ પાઠક; હવા દેવ; મફન ઓઝા.

કવિતા ક્ષેત્રે: શ્રીધરાણી; હરિશંકર ભણી; પ્રહૃલાદ પારેખ; બાલમુકુદું દવે; વેણીભાઈ પુરોહિત; રાજેન્દ્ર શાહ; નિરંજન ભગત; પ્રિયકાન્ત મહિયાર; રાજેન્દ્ર શુક્લ; સિતાંશુ યશશ્વરન્દ્ર; મનહર મોદી; હેમંત દેસાઈ; હસમુખ પાઠક; નલિન રાવળ; ગુલામ મોહમ્મદ શેખ; મહિલાલ પટેલ; ચંદ્રકાન્ત શેઠ

ગજલના ક્ષેત્રે: સ્વ. અમૃત ધાયલ; સ્વ. મનોજ ખરેરિયા; ચિનુ મોદી

નવલકથા અને નવલિકા ક્ષેત્રે: અણ્ણવની ભણી; હરકિશન મહેતા; વિઠલ પંચાણ; ઉશનસ; હસુ યાણિક; અશોકપુરી ગોસ્લામી

નાટકના ક્ષેત્રે: શીકાંત શાહ; મુકુંદ પરીખ; ઉત્પલ ભાયાણી; ઈન્ડુ પુવાર; લવકુમાર દેસાઈ; ચં. પુ. વ્યાસ; હસમુખ બારાડી

નિબંધાત્મક ગદના ક્ષેત્રે: અનંતરાય રાવળ; ધીરુભાઈ ઠાકર; રમણલાલ જોધી

વિવેચનના ક્ષેત્રે: ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા; પ્રમોદકુમાર પટેલ; અનિરુદ્ધ પ્રલભણ; સુમન શાહ; જયંત કોઠારી; શિરીષ પંચાલ; નરેશ વેદ

નાટ્યવિવેચનના ક્ષેત્રે: જશવંત શેખરીવાળા; વિનોદ અધ્યયું; સતીષ વ્યાસ; કૃષ્ણકાંત કડકિયા

લલિત નિબંધના ક્ષેત્રે: વાડીલાલ ડાલી; ગુણવંત શાહ; યશવંત દોશી; પ્રીત સેનગુપ્તા; દિગ્ંશ મહેતા

આસ્યના ક્ષેત્રે: ચીનુભાઈ પટવા; તારક મહેતા; મધુસૂદન પારેખ; રત્નલાલ બોરીસાગર; રમણલાલ પાઠક; અરોક દવે; નિરંજન ત્રિવેદી; પલ્લવી મિસ્ટી

ભાષા-વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે: ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી; ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ; શાંતિલાલ આચાર્ય

ઇતિહાસ-સંશોધનના ક્ષેત્રે: રત્નમહિરાવ ભીમરાવ; રામસિંહજ રાહોડ; રસિકલાલ પરીખ; ભોગીલાલ સાડિસરા; ચીનુભાઈ નાયક; પ્રવીષભાઈ પરીખ

3. ચિત્રકલાના આરાધકો

(1) રવિશંકર રાવળ (1892–1977), જન્મસ્થળ: ભાવનગર

રવિશંકર રાવળ

જ્યારે ચિત્રકલાના અસ્તિત્વનો કોઈને જ્યાલ પણ ન હતો તે વખતે રવિશંકર રાવળે ગુજરાતમાં કલાસંકારનું બીજારોપણ કરી પ્રજાના રસ-રૂચિ ડેવાવ્યા. તેમને બોઝે આઈ સોસાયટીનો સુવાર્ષયંદ્રક મળ્યો હતો. તેમણે અનેક સુંદર ચિત્રો, વ્યક્તિગિત્રો અને પ્રસંગગિત્રો બનાવી ગુજરાતની કલાસમૃદ્ધિમાં બહુમૂલ્ય ઉમેરો કર્યો. ઈ.સ. 1930માં તેમને રણજિતરામ સુવાર્ષયંદ્રક અને ઈ.સ. 1965માં ભારત સરકારે પદ્મશ્રીનો બિતાબ આપ્યો હતો. તેઓ 'કલાગુરુ' તરીકેનું મહત્વનું સ્થાન ધરાવે હોય. તેમણે 'કુમાર' માસિક દ્વારા અનેક ચિત્રકારો તૈયાર કર્યા.

(2) કનુ દેસાઈ (1907–1980), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

ગુજરાતમાં 'કલા' શબ્દના પર્યાય તરીકે કનુ દેસાઈનું નામ વર્ષો સુધી ટકી રહ્યું હતું. દિવાળી અંકોના મુખપુષ્ટો, દિવાળી કાર્ડ, ક્લેન્ડર ચિત્રો, અર્ધશિલ્પો વગેરે અનેક પ્રકારની કલાઅભિવ્યક્તિથી તેઓ ગુજરાતભરમાં છાવાઈ ગયા હતા. તેમણે ઈ.સ. 1930ની દાંડીયાત્રામાં ભાગ લીધો હતો. ઈ.સ. 1938માં તેમને રણજિતરામ સુવાર્ષયંદ્રક મળ્યો હતો અને ઈ.સ. 1965માં ગુજરાત રાખ્ય તરફથી તેમનું સંભાન થયું હતું. કનુ દેસાઈની કલાનો વ્યાપ 'રામરાખ્ય' જેવી ફિલોમાં ફેલાયેલો હોય.

(3) ખોડીદાસ પરમાર (જન્મ: 1930), જન્મસ્થળ: ભાવનગર

અદના માનવીના અંતરમાંથી, તેમની કોઠાસૂઝીની સહજ રીતે પ્રગટતી કલાશૈલીના સિદ્ધહસ્ત કલાકાર છે ખોડીદાસ પરમાર. તેમણે લોકશૈલીની ચિત્રકલા પર હાથ અજમાવ્યો અને ખૂબ પ્રસિદ્ધ પ્રાપ્ત કરી. તેમને વીસેક જેટલાં પારિતોષિકો મળ્યાં છે. તેમણે ગુજરાતના લોકસાહિત્ય અને લોકકલાના વિષયો પર દસ પ્રકાશનો પ્રગટ કર્યો છે. દેશભરના અડધો ઝડન જેટલાં ખુલ્લિયમ અને આઈ ગલેરીઓમાં તેમના ચિત્રો સંગ્રહાયેલાં હોય.

(4) પિરાજુ સાગરા (જન્મ: 1931), જન્મસ્થળ: અમદાવાદ

નિશ્ચિલીના મબલખ ચિત્રકલાજોના લીધે ગુજરાતના ચિત્રજગતમાં પિરાજુનું આગવું સ્થાન હોય. સુધી અને સફાઈદાર રેખાચિત્રો તેમજ પેઈન્ટિંગથી તેમણે સારી પ્રસિદ્ધ મેળવી હોય. પોતાની કલાકૃતિઓમાં તેમણે રીતી તથા અન્ય પદથોનો ઉપયોગ કર્યો છે. પિરાજુને સંખ્યાબંધ પારિતોષિકો પ્રાપ્ત થયાં છે. એમાં કોલકાતાની ફાઈન આર્ટ્સ અકાડમીના સુવાર્ષયંદ્રકો તેમજ લલિતકલા અકાડમીનો નેશનલ અવોર્ડ મુજબ હોય. પિરાજુ સાગરાના ચિત્રો દેશમાં તેમજ પરદેશમાં અનેક સ્થળોએ પહોંચ્યાં છે.

(5) ભૂપેન ખખર (1934–2003), જન્મસ્થળ: મુંબઈ

ભૂપેન ખખરે પોતાની એક નવતર ચિત્રકલાનો આવિજ્ઞાર કરી આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી છે. ઈ.સ. 1965માં પોતાની ચિત્રોનું પ્રદર્શન યોજી તેમણે પોતાની કારકદીનો પ્રારંભ કર્યો હતો. ઈ.સ. 1968માં ભારતના પ્રથમ 'ત્રિનાલે'માં તેમની ફૂલિઓ દર્શાવાઈ હતી. ઈ.સ. 1976માં તેમણે લંડન ખાતે એક સફળ પ્રદર્શન યોજાયું હતું. ઈ.સ. 1984માં ભારત સરકારે તેમને પદ્મશ્રીનો અવોર્ડ આપ્યો હતો.

(6) બંસીલાલ વર્મા 'ચકોર' (1917–2003),

જન્મસ્થળ: ચોટિયા

મૌલિક વિચાર, વેદક કટાક અને ધારદાર પાંછીના સ્વામી બંસીલાલ વર્મા 'ચકોર' ઉપનામથી જાહીતા છે. તેમણે 'નવસૌરાષ્ટ્ર', 'પ્રજાબંધુ', 'ગતિ', 'રેખા', 'હિન્દુસ્તાન', 'જનશક્તિ', 'જન્મભૂમિ' વગેરે અનેક પત્ર-પત્રિકાઓમાં કાર્ટૂનો દ્વારા રાજકારણીઓ અને સમાજ વિરોધી તત્ત્વોને હયમચાવી મૂક્યાં હતાં. ઈ.સ. 1978 થી તેઓ 'સંદેશ' દેનિકમાં પોતાની કાર્ટૂનકલા પિરસી રવ્યાં હતાં. કાર્ટૂન ઉપરાંત તેમણે ગતિશીલ ભાવાત્મક પ્રસંગચિત્રો પણ દોર્યાં છે. બંસીલાલને તેમાં કાર્ટૂનો માટે અનેક પારિઓચિકો પ્રાપ્ત થયાં છે. તેમાં મોન્ટ્રીયલના કાર્ટૂન પ્રદર્શનમાં મળેલું પારિઓચિક પશ્કલગી સમાન છે.

બંસીલાલ વર્મા

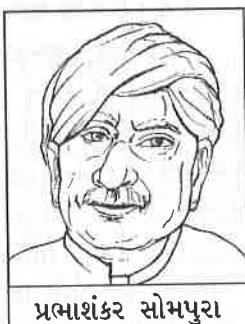
(7) ચંદ્ર ત્રિવેદી (1922–1994), જન્મસ્થળ: ભાવનગર

ગુજરાતી વર્તમાનપત્રમાં સંખ્યાબંધ કાર્ટૂનો આપનાર ચંદ્ર ત્રિવેદી 'રાયજી'ના હુલામણા નામથી ઓળખાતા હતા. સુંદર આયોજન, કમનીય નારીપાત્રો અને સૌષ્ઠવપૂર્ણ પુરુષપાત્રોના આદેખનથી તેમનાં પ્રસંગચિત્રો ખૂબ જીવંત અને કથાસૌદ્યને પૂરક બન્યાં હતાં. તેમનું મોટું પ્રદાન ચિત્રવાતારીઓનું હતું. તેમણે 'જગમગ' બાલસાપ્તાહિકમાં ચિત્રવાતારીઓથી બાળકોને ઘેલું લગાડ્યું હતું. તેમણે ચિત્રકામ ઉપરાંત ડિશોરો માટેની વાતારી અને રાજકારણ સંબંધી લેખો પણ લખ્યાં હતાં.

અન્ય ચિત્રકલાના આરાધકો: શ્રી ધૂરંધર; રાજ રવિ વર્મા; જગન્નાથ અહિવાસી; રવિભાઈ; રસિકલાલ પરીખ; છગનલાલ જાદવ; યજોશ્વર શુક્લ; ભીખુ આચાર્ય; શાંતિ શાહ; દશરથ પટેલ; સોમાલાલ શાહ; વિનય ત્રિવેદી; માર્કડ ભટ્ટ; જ્યોતિ ભટ્ટ; વૃદ્ધાવન સોલંકી; મહેન્દ્ર પંડ્યા

4. સ્થાપત્નિઓ

(1) પ્રભાશંકર સોમપુરા (1896–1978)

પ્રભાશંકર સોમપુરા

સોમપુરા શિલ્પીઓ પોતાની શિલ્પકલા માટે ભારતભરમાં ખૂબ જાહીતા છે. તેઓ શૈવ, વૈષ્ણવ અને જૈન ધર્મના અનેક રમણીય અને અમૂલ્ય કલાકૃતિથી શોભતાં મંદિરોના સર્જકો છે. પ્રભાસપાટણના સોમનાથ મંદિરનું નિર્મિત કરવા માટે મુખ્ય સ્થપતિ તરીકે પ્રભાશંકર સોમપુરાની વરણી થઈ હતી. તેમણે ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, કેરલ, મધ્ય પ્રદેશ, પાશ્ચિમ બંગાળ, પંજાબ વગેરે રાજ્યોમાં ભવ્ય દેવાલયો બાધ્યાં છે. તેઓ ગુજરાતમાં સોમનાથ મંદિર (પુનરોદ્ધાર-પ્રભાસપાટણ), શામળાજ મંદિર (જીણોદ્ધાર-શામળાજ), રાણી સતી મંદિર (અમદાવાદ), લકુલીશ મંદિર (કાયાવરોહણ), અંબાજ માતાનું મંદિર (અંબાજ), હસ્તગીરી દેરાસર 72 જિનાલય (પાલિતાણ), પંચાસર જૈન મંદિર (પાટણ) વગેરે સ્થાપત્નોના નિર્માતા છે. ઈ.સ. 1973માં ભારત સરકારે તેમને પદ્મશ્રીનો અવોર્ડ આપીને સન્માન્યા હતા.

(2) કાન્તિભાઈ પટેલ (જન્મ: 1925)

શિલ્પકલા ક્ષેત્રે ગુજરાત અને ભારતનું ગૌરવ વધારનાર કાન્તિભાઈએ તિલક વિદ્યાપીઠના શિલ્પાચાર્ય શ્રી મહે ગુરુજી પાસે કલાસાધના કરી હતી. તેમણે 27 વર્ષની ઉમરે વલ્લભવિદ્યાનગર ભાતેની સરદાર પટેલની 4 મીટર ઊંચી કાંસ્ય પ્રતિમાનું સર્જન કર્યું હતું. ગાંધીજીની 117 મી જન્મજ્યંતિ પ્રસંગે કાન્તિભાઈએ બનાવેલું ગાંધીજીનું 2.5 મીટર ઊંચું બાવલું ન્યૂ યૉર્કના મેનહટન વિસ્તારમાં ઊભું કરાયું છે.

(3) બાલકૃષ્ણ દોશી (જન્મ: 1927)

લા. કારબુઝિયોના પ્રતિનિધિ અને સીનિયર ડિઝાઇનર તરીકે ચંડીગઢ અને ગાંધીનગરના નિર્માણમાં મુખ્ય ભાગ ભજવનાર શિલ્પી બાલકૃષ્ણ દોશીને લંડન અને અમેરિકાનાં અનેક મંડળો તરફથી અવોર્ડ મળેલા છે. ભારત સરકારે તેમને પદ્મશ્રીથી નવાજ્યા છે. અમદાવાદમાં સ્કૂલ ઓફ આર્કિટેક્ચરની સ્થાપના અને એ સંસ્થાએ પ્રાપ્ત કરેલી પ્રતિક્રિયા એ તેમનું અમ્બલું પ્રદાન છે. તેમણે અનેક ભવનોના નિર્માણમાં મહત્વાદમાં કામગીરી બજાવી છે. શ્રી દોશી ગુજરાતના, દેશના અને આંતરરાષ્ટ્રીય કષ્ણાના ઉત્તમ સ્થપતિ છે.

5. સંગીતના સાધકો

(1) ગુજરાતનો પહેલો સંગીતકાર આદિત્યરામ વ્યાસ

(1819–1880), જન્મસ્થળ: જૂનાગઢ

માત્ર નવ વર્ષની વયે આદિત્યરામના હલકદાર કંઠ અને મધુર અવાજની જ્યાતિ સાંભળીને જૂનાગઢના નવાબે તેમને લઘનઉના ઉસ્તાદ નન્નુભિયાં પાસે શાલીય સંગીતની તાલીમ લેવા મોકલ્યા. તાલીમ લઈને નિપુણ બનેલા આદિત્યરામને રાજ્યગાયક તરીકે નીમવામાં આવ્યા હતા. સંગીતકાર તરીકે આદિત્યરામની જ્યાતિ ભારતની સંગીતની દુનિયામાં ખૂબે ખૂબે વ્યાપી ગઈ હતી.

(2) ગુજરાતમાં સંગીતનો પર્યાપ્ત પંડિત ઓમ્કારનાથ ઢાકુર

(1897–1967), જન્મસ્થળ: જહાજ

જન્મે, કર્મે તથા આચાર-વિચારે ગુજરાતી પંડિત ઓમ્કારનાથે, ભારતીય સંગીતની સાધના અને સિદ્ધિ દ્વારા રાખ્યીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યક્તિ તરીકે અનોખું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમણે પંડિત વિષ્ણુ દિગ્ંબર પલુસ્કરની નિશ્ચામાં સંગીતની આકરી સાધના કરી હતી. ઈ.સ. 1953માં બુડાપેસ્ટ ખાતે મળેલી 'વિશ્વ શાંતિ પરિષદ'માં તેમણે ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ કરી ભારતીય સંસ્કૃતિનો વિજયધજ ફરકાયો હતો. ભજન અને ભાવગીતોની તેમની રજૂઆત અપૂર્વ હતી. તેમણે સંગીત વિષયક વિદ્યાપૂર્ણ ગ્રંથો લખ્યા છે.

(3) મહારાણા જયવંતસિંહજી (1904–1981)

ગુજરાતનાં રાજવી કુણોમાં સાંશદનરેશ જયવંતસિંહજીનું નામ સંગીતપ્રેમી અને સંગીતશાસ્ક્રના જ્ઞાતા તરીકે મોખ્યે છે. ભક્તિ અને સંગીત તેમને સંસ્કાર વારસામાં જ પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તેમના દાદા જલતરંગવાદક હતા અને તેમના પિતા સંગીત તેમજ તબલાવાદમાં રસ ધરાવતા હતા. તેમણે સંગીત, કંબસંગીત, સિતાર, રૂદ્રવીણા અને વિચિત્રવીણાનું શિક્ષણ લીધું હતું. સાણંદબાપુના આ સંગીતપ્રેમને કારણે ભારતભરના જ્યાતનામ સંગીતકારો તેમની પાસે આવતા.

(4) અવિનાશ વ્યાસ (1912–1984)

શબ્દ અને સૂરની સરવાણી વહાવનાર તથા ગીત-ગરબાને ગુજરાતમાં ઘેર ઘેર ગુજરાત કરનાર અવિનાશ વ્યાસનો જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. તેમના ગીતની પહેલી રેકર્ડ ઈ.સ. 1940 માં તૈયાર થઈ હતી. એમના શબ્દ અને બંદિશની ખૂબી એમની રચનાની સરળતામાં હતી, આથી જ તેમના ગીતો લોકહૈયે જડાઈ જતાં હતાં. તેમણે આશરે 12,000 ગીતો લખ્યાં છે અને એટલાં જ ગીતોને બંદિશ આપી છે. તેમણે 175 ગુજરાતી ફિલ્મોને સહિત 250 ફિલ્મોમાં સંગીત આપ્યું છે. ઈ.સ. 1970 માં ભારત સરકારે તેમને પદ્મશ્રીનો અવોર્ડ આપ્યો હતો.

અવિનાશ વ્યાસ

(5) નિનુ મજમુદાર (જન્મ: 1915)

તેઓ બાળપણમાં ઉસ્તાદ ફૈયાઝાનો તેમજ ઉસ્તાદ ઈમામલીખાન પાસે સંગીત શીખ્યા હતા. મુંબઈમાં તેઓ રવીન્દ્ર સંગીત અને બંસરીવાદન શીખ્યા. તેમણે ઈ.સ. 1937 માં વારાણસી જઈ ઉત્તર હિન્દુસ્તાની લોકસંગીત, હુમરી અને દાદરા શૈલીના સંગીતની આરાધના કરી. ઈ.સ. 1954 માં તેઓ સ્વરકિન્નરી ક્રૈંક્રી મુનશી સાથે લગ્નગ્રંથથી જોડાયા. એમણે હિન્દી ફિલ્મ 'ગોપીનાથ' સહિત અનેક ફિલ્મોમાં સંગીત દિગ્દર્શક તરીકે કામ કર્યું છે. નિનુ મજમુદારની ગીત બંદિશોમાં કાવ્ય અને સંગીતના ઊડા રસની અભિવ્યક્તિ થાય છે.

(6) દિલીપ ધોળકિયા (1921–2011)

ખ્યાતનામ સંગીતકાર દિલીપ ધોળકિયાનો જન્મ જૂનાગઢમાં થયો હતો. તેઓ સરકારી નોકરી છોડી ફિલ્મક્ષેત્રમાં જોડાયા. ગુજરાતી અને હિન્દી ફિલ્મો મળી કુલ 35 ફિલ્મોમાં તેમણે સંગીત નિર્દેશક તરીકે કામ કર્યું છે, જેમાં 'કંકુ', 'મેના ગુર્જરી' અને 'ડાકુરાણી ગંગા' મુખ્ય છે.

(7) ક્ષેમુ દિવેટિયા (જન્મ: 1924)

ઈ.સ. 1942થી તેમણે નાટકો અને ગરબાના કાર્યક્રમોમાં સંગીત નિર્દેશક તરીકે કામ કર્યું હતું. ઈ.સ. 1950થી આકાશવાણી ઉપરથી સંગીતરૂપકો અને તેમણે રચેલાં સ્વરાંકનો ગુજરાતના સંગીતરસિકોને સાંભળવા મળ્યાં હતાં. તેમણે અનેક નાટકોને સંગીતથી સજાવ્યાં હતાં અને 'કાશીનો દીકરો' ફિલ્મમાં કણ્ણમિય સંગીત આપ્યું હતું. ગુજરાત સરકારે તેમને અનેક પુરસ્કારો અને સંગીતના અવોર્ડ્સી નવાજ્યા છે.

(8) પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય (જન્મ: 1934)

પોતાના કઠની વેરી મધુરતાને લીધે પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાયે ગુજરાતમાં આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેમનામાં ગાયક તથા સ્વરકાર તરીકેની સ્વાભાવિક પ્રતિભા હતી, જે તક મળતાં પોખાઈ, અનુભવે પુષ્ટ થઈ અને ગુજરાતી ગીત મહેફલોનું ધરેણું બની. તેમણે ગુજરાત, ભારત અને વિદેશોમાં અનેક કાર્યક્રમો આપી લોકપ્રિયતા હાંસલ કરી છે.

(9) ગૌરાંગ વ્યાસ (જન્મ: 1940)

હેલા નાણ દાયકાથી સંગીતકેને મૂલ્યવાન સેવા આપનાર ગૌરાંગ વ્યાસને સંગીતના સંસ્કાર પિતા અવિનાશ વ્યાસ અને માતા વસુભાને પાસેથી ગળથૂથીમાંથી જ મળ્યા છે. 'લાખો કુલાણી' તેમની સંગીત નિર્દેશિત પ્રથમ ફિલ્મ હતી. ગુજરાત સરકારે તેમને ત્રણ ફિલ્મો માટે શ્રેષ્ઠ સંગીત નિર્દેશકનો અવોર્ડ આપ્યો હતો.

(10) આસિત દેસાઈ (જન્મ: 1951)

માતા મયુરીબહેન અને પિતા કુંજબિહારી દેસાઈ પાસેથી ગળથૂથીમાં જ સંગીતનો વારસો મેળવનાર આસિત દેસાઈએ તે વારસાને દીપાવીને આંતરરાષ્ટ્રીય સીમાડા સર કર્યા છે. ભારતનાં તમામ રેડિયો અને ટીવી સ્ટેશનો પરથી તેમના કાર્યક્રમો નિયમિતપણે રજૂ થાય છે. 25 ગુજરાતી ફિલ્મોમાં તેમણે પાશ્વગીતો ગાયાં છે. 'સોનબાઈની ચુંદરી' (1976)માં ગાયેલાં ગીતો માટે તેમને ગુજરાત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ પાશ્વગાયકનો અવોર્ડ મળ્યો હતો. સર રિચાર્ડ એટનબરોની ફિલ્મ 'ગાંધી'માં 'રધુપતિ રાધવ' ભજન આસિતે ગાયું હતું. ઈ.સ. 1982માં એશિયાડ પ્રસંગે તેમણે આપેલી સેવાઓ બદલ રાધુપતિએ તેમને 'એશિયાડ જ્યોતિ ચંદ્રક' આપ્યો હતો, જે પદ્મશ્રી અવોર્ડની સમકક્ષ છે.

(11) પરેશ બટ્ટ (1950–1983)

પરેશ એક ઉત્તમ ગાયક, સ્વરકાર અને અભિનેતા હતા. એક દસ્કાની કાર્યશીલ જિંદગીમાં તેમણે પચીસ-ત્રીસ વર્ષનું કામ કરી નાખ્યું, એવો તેમનો ઉત્સાહ હતો. સુગમ સંગીતની દુનિયામાં એ છવાઈ ગયા હતા. એ જ્યાં જતા ત્યાં બધે પોતાની મોહિની પાથરી દેતા. તેમણે અસંખ્ય ગીતો ગાયાં, સ્વરરચનાઓ કરી, અનેક શિબિરો અને સંસ્કાર કાર્યક્રમોમાં ભાગ લીધો. તેમણે સ્વરબદ્ધ કરેલાં ગીતોની એક શ્રાવ્ય કુસેટ પ્રગટ થઈ છે.

(12) દુલા ભાયા કાગ (1904–1977)

લોકસાહિત્યના ઘૂઘવતા મહેરામણ સમા દુલા કાગ મહાન કવિ, કથાકાર અને લોકગાયક હતા. લોકસાહિત્યના ક્ષેત્રે તેઓ એક યુગનું સર્જન કરી ગયા. તેઓ 'કાગબાપુ' તરીકે લોકપ્રિય હતા. કવિ કાગના કઠીથી વહેતી લોકસાહિત્યની ગંગાધારામાં નિમજજન કરવું એ એક લહાવો હતો. સંત મુક્તાનંદની કૃપાથી એમનામાં કવિતાની સરવાણી કૂટી અને એમાંથી અલોકિક કવિતાનો દરિયો ઘૂઘવતો થયો. એમની વાણી 'કાગવાણી' આઠ ભાગમાં અક્ષરરદેહ પામી છે. કાગબાપુમાં કંઈ, કહેણી અને કવિતાનો સુભગ સમન્વય થયો હતો. ભારત સરકારે પદ્મશ્રીના પુરસ્કારથી એમનું બહુમાન કર્યું હતું.

દુલા ભાયા કાગ

(13) હેમુ ગઢવી (1929–1965)

કસુંબલ ડાયરાને દરબારગઢમાંથી પ્રજાની વચ્ચે લાવવાનું યશરસી કાર્ય કરનાર હેમુ ગઢવી હિન્દ્ય ગાયક હતા. જવેરચંદ મેધાણીએ સંગીતીત કરેલા લોકસાહિત્યને પોતાની અદ્ભુત ગાયકી દ્વારા ધર ધર સુધી, લોકહૈયાં સુધી પહોંચાડવાનું શ્રેય હેમુ ગઢવીને ફાળે જાય છે. તેઓ લોકગીતો, દુધા, છંદ વગેરેને પોતાની હલકદાર શૈલીમાં રજૂ કરી લોકોને રસતરબોન કરી મૂક્તા હતા.

અન્ય સુગમ સંગીતના સાધકો: રસિકલાલ ભોજક; ભાઈલાલ બારોટ; રાસબિહારી દેસાઈ; જનાઈન રાવળ; નૈનેષ જાની; સૌમિલ મુનશી; શ્યામલ મુનશી; સંજ્ય ઓજા; હર્ષિદા રાવળ; વિભા દેસાઈ; સુધાબહેન હિવેટિયા; મધુસૂદન શાસ્ત્રી; સુરેશ જાની; બંસરી ભટ્ટ; શરીકાન્ત; સરોજ ગુંદાણી; મુરુંદ વ્યાસ; રાજેન્દ્ર શાહ; કેતુમાન પારધી;

મૃદુલા પરીખ; જયશ્રી વોરા; માલતી લાંગે; બિપિન ચાચુ; જગદીપ વિરાણી; પુષ્પા છાયા; વિનુ વ્યાસ; પિનાટિન મહેતા; પ્રક્ષા છાયા; ક્રૌમુદી મુનશી; સીમા નિવેદી; જયેશ નાયક; પાર્થિવ ગોહિલ; સચિન લીમયે; આશીતા લીમયે

અન્ય લોકસંગીતના સાધકો: દાસી જીવણ; હોથી સુમરા; અભરામ ભગત; ઈસ્માઈલ વાલેરા; રવિ; ભાણ; મોરાર; રોહીદાસ; પીપાભગત; ત્રિકુમ; પ્રેમસાહેબ; પિંગળશીભાઈ; શંકરદાનજી; મેઘાણંદ ગઢવી; મેરુભા મેઘાણંદ; પિંગળશી મેઘાણંદ; રતિકુમાર વ્યાસ; મધુસૂદન વ્યાસ; લાખા ગઢવી; બચુભાઈ ગઢવી; દિવાળીબહેન ભીલ; કરસન પઢિયાર; નાનજી મિશ્રી; અનુપમ વ્યાસ

6. રાજનીતિશા

(૧) સર્વર્ધમસમભાવી ન્યાયપ્રેમી અવિસ્મરણીય રાજા સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ, જન્મસ્થળ: અડાહિલવાડ

ગુજરાતની ગાદી પર બિરાજનાર સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ, કણદિવ સોલંકી અને મીનળદેવીનો બળવાન પુત્ર હતો. એનું સામ્રાજ્ય ઉત્તરે રાજ્યસ્થાન સુધી, પદ્ધતિમે માળવા સુધી, પૂર્વમાં કથ્ય અને સૌરાષ્ટ્ર તેમજ દક્ષિણ થાણા સુધી વિસ્તર્યું હતું. સિદ્ધરાજ જેવો બળવાન હતો તેવો જ કલાપ્રેમી, વિદ્યાપ્રેમી અને ન્યાયપ્રેમી હતો. તેણે પાઠ્યમાં સહસ્રલિંગ તળાવ તથા સિદ્ધપુરનું રૂપ્રમહાલય ફરીથી બંધાવ્યું. તેણે વિદ્યાકીય પ્રવૃત્તિને ઉતેજન આપી પાઠ્યને વિદ્યાનું ધામ બનાવ્યું હતું. આચાર્ય હેમયંડ ઉપરાંત કવિ શ્રીપાળ, કવિ વાગ્ભવ, જળમંગલાચાર્ય જેવા વિદ્યાનો તેના દરબારની શોભા વધારતાં હતાં. તે ખરા અર્થમાં ગુજરાતનો અવિસ્મરણીય રાજા હતો.

(૨) અમદાવાદ શહેરનો સ્થાપક અહમદશાહ

(1392–1445), જન્મસ્થળ: દિલ્લી

10, જાન્યુઆરી 1411 ના રોજ અહમદશાહે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપના કરી હતી. અહમદશાહનો મોટા ભાગનો સમય ગુજરાતના રાજપૂત રાજ્યો તથા ગુજરાત બધારના મુસ્લિમ રાજ્યો સાથે યુદ્ધો કરવામાં ગયો હતો. એ નોંધનીય છે કે પોતાના રાજ્યની મજબૂતી અને સલામતી માટે હિંદુ રાજાઓની જેમ અહમદશાહે સરહદ પરના મુસ્લિમ રાજાઓ સાથે પણ યુદ્ધો કર્યા હતાં. અહમદશાહે અમદાવાદમાં ગુજરાતની સૌપ્રથમ પદ્ધતિસરની ટકશાળ શરૂ કરી હતી. ભદ્રનો કિલ્લો, ત્રણ દરવાજા, જુમા મસ્ઝિદ વગેરે તેના સમયમાં બનેલાં બાંધકામો છે. અહમદશાહ તેના જીવનની પવિત્રતા માટે આજે પણ ‘પીર બાદશાહ’ ગણાય છે.

(૩) પ્રજાપરાયણ પુરુષાર્થી મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ

(1863–1939), જન્મસ્થળ: કવલાણા (મહારાષ્ટ્ર)

ગુજરાતમાં જ્ઞાનપ્રચાર, કલાપ્રચાર, વિજ્ઞાન અને ટેક્નિકલ શિક્ષણ, ગ્રામસુધાર, નારી વિકાસ અને રાષ્ટ્રપ્રેમની ચિંતા અને પુરુષાર્થ કરનાર મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ ખરા અર્થમાં પ્રજાપરાયણ પુરુષાર્થ હતાં. તેમજે ઈ. સ. 1893 માં મફત અને ફરજિયાત કેળવણીની પ્રથા શરૂ કરી હતી. જે સમગ્ર દેશમાં આવી પ્રથા શરૂ કરનાર સૌપ્રથમ રાજા હતાં. તેમજે ઉદ્યોગની કેળવણી આપનાર સંસ્થા કલાભવન, ઐતીવાડીનું શિક્ષણ આપની સંસ્થા, મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ યુનિવર્સિટી, સંગીત, નૃત્ય તેમજ ચિત્ર જેવી કલાઓ માટે મહાવિદ્યાલયો ઉપરાંત પુસ્તકાલયોની

સ્થાપના કરી. તેમજે સમાજમાં પ્રવર્તતા કુરિવાજે નાભૂદ કર્યા. તેમજે પોતાના શાસનકાળ દરમિયાન અન્ય પ્રદેશોમાં બ્રિટિશ શાસનથી અરધી સદી આગળ રહી પોતાની સર્વોપરીતા સિદ્ધ કરી.

(૪) ભર્ગવંતું ભાવનગર સર્જનાર ગૌરીશંકર ઓઝા-

‘ગગા ઓઝા’ (1805–1891), જન્મસ્થળ: ઘોઘા પાટશ

એક તરફ બ્રિટિશ સરકારની કદમ્પોસી અને બીજી તરફ માથાભારે કાઢી ખુમાડોની નિરંકુશતા વચ્ચે ઈ. સ. 1850 માં ગૌરીશંકર ઓઝા ભાવનગરના દીવાન નીમાયા. તેમના ચાતુર્ય, તેજસ્વીતા, પ્રમાણિકતા, કાર્યક્ષમતા, નીડરતા, રાજ્યભક્તિની અસાધારણતાના લીધે ભાવનગર એક આદર્શ રાજ્ય બન્યું. તેમજે ન્યાયપદ્ધતિની પુનઃરચના કરી અને સ્થાનિક સંજોગો મુજબ તેમાં ફેરફાર કરી રાજ્યનો એક કોડ રચ્યો. તેમજે ગૌરીશંકર તળાવ, રસ્તાઓ, પુલ, દ્વાખાનાં તેમજ ધર્મશાળાઓ બંધાવી. તેમની મહાન સેવાઓના કારણે તેઓ ‘ગગા ઓઝા’ના નામથી જાણીતા થયા તેમજ તેમની સેવાઓના સ્મરણમાં બ્રિટિશ સરકારે તેમને એક માનભર્યા ઈલકાબથી નવાજ્યા હતાં. પ્રજાજનોમાં જ્ઞાનબુદ્ધિનો વિકાસ થાય તે માટે તેમજે બાઈન લાઈબ્રેરીની સ્થાપના કરી હતી. તેમના વેજા દસ્તાવેજ સમાન, પ્રતિજ્ઞા દેવાજ્ઞાતુલ્ય, પ્રેમ અયંત પ્રમાણિક તથા વિચારો નિર્જલ હતાં.

(૫) ભગવદ્ગોમંડળ કોશના પ્રણોતા ગોડલ નરેશ ભગવતસિંહજી (1865–1945), જન્મસ્થળ: ઘોરાજી

ઈ. સ. 1884 માં ગોડલની ગાદી પર બેસતાં જ ભગવતસિંહજીએ હોસ્પિટલ, હુન્નરસાળા, દરબારી ગેઝેટ પ્રગટ કરવાની તેમજ કેળવણીની અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપનાની શરૂઆત કરી. તેમજે રાજ્યના છેવાડા સુધી દરેક ગામે શાળા, દરબારી ઉતારા, પાકો કૂવો, પાકી સડક બંધાવી તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંને સાંકળી લે તે રીતની ટેલિફોનની સગવડ ઊભી કરી હતી. તેમના તમામ કાર્યોમાં ભગવદ્ગોમંડળ કોશનું સંપાદન એ સૌથી વિશેષ મહત્વનું તથા તેમની ક્રીતિને ચિરંજીવ બનાવતું કાર્ય હતું. આ કોશ નવ ભાગમાં પ્રકાશિત થયો હતો, જે જોડણી, વ્યુત્પત્તિ, અર્થ, અર્થના છાયાબેદ, સમાસ, રૂઢિપ્રયોગો વગેરે અનેક વિગતોથી સમૃદ્ધ બન્યો. આટલો વિપુલ શબ્દભંડાર કે કોશ ગુજરાતી ભાષામાં નથી. મહાત્મા ગાંધી તેમજ સાક્ષરવર્ય કનૈયાલાલ મુનશી જેવાએ પણ ભગવદ્ગોમંડળ કોશની ભારે પ્રશંસા કરી હતી. ગુજરાતમાં ગણ્યાંગાંધીં આદર્શ રાજાઓ થઈ ગયાં છે જેમાં ભગવતસિંહજી આગલી હોણમાં છે.

7. તખતાનાં તેજવલયો

(૧) રણાંડેઝાઈ ઉદ્યરામ (1873–1963)

ગૂર્જર રંગભૂમિના પિતા ગણાતા રણાંડેઝાઈનો જન્મ મહુદામાં થયો હતો. તેમજે મહુદા, નિરિયાદ અને અમદાવાદમાં શિક્ષણ લીધું હતું. ભવાઈની બેઢંગી રજુઆતથી અકણાઈને તેમજે શેક્સપિરનાં નાટકો અને સંસ્કૃત નાટકોની શૈલીમાં નવાં નાટકોનું નિર્માણ કર્યું. તેમજે ‘મુંબઈ–ગુજરાતી નાટક મંડળી’ની સ્થાપના કરી. તેમાં ‘લાલિતા દુઃખદશક’ નાટક શક્વતી બન્યું. ‘રત્નાવલી નાટકો’, ‘રાસમાળા: ભાગ ૧ અને ૨’, ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’, ‘રણપિંગળ’ વગેરે તેમજે રચેલા ગ્રંથો તેમની પ્રતિભા પ્રયે આદર ઉત્પન્ન કરે છે.

(2) કેખુશરૂ કાબરાજ (1842–1904)

ગુજરાતી રંગભૂમિના વિકાસમાં કેખુશરૂ કાબરાજનો ફાળો મુખ્ય છે. કાબરાજ નીડર, પ્રામાણિક, ઉત્સાહી અને પુરુષાર્થી હતા. તેમનું જીવન સમાજલક્ષી પ્રવૃત્તિપરાયણ કર્મવીરની કહાણી જેવું છે. કાબરાજએ અવચીન ગુજરાતી રંગભૂમિના આરંભનાં વર્ષોમાં અનેક નાટકો લખ્યા હતાં. તેમાં ‘નણદમયંતી’, ‘હરિશંદ્ર’, ‘નંદબત્રીસી’ અને ‘લવકુશ’ મુખ્ય છે. ‘રાસ્તે ગોફિતાર’, ‘સત્યપ્રકાશ’ અને ‘સ્વીભોધ’ જેવાં સામાચિકોમાં ધારદાર લખાણો દ્વારા સમાજ પરિવર્તનને વેગ આપી તેમણે ભારે પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી હતી.

(3) અમૃત કેશવ નાયક (1877–1905)

મીઠું ગળું, મધુરી જબાન અને અનોખી અદાકારીથી નાનપણમાં જ રંગભૂમિમાં મવેશી સહાયક દિગ્દર્શકનું સ્થાન મેળવનાર અમૃત કેશવ જન્મજાત કલાકાર હતા. હાસ્યનટની અદાકારીથી આરંભીને તેઓ ઉત્ત્યતમ શિખરે પહોંચ્યા હતા. ગુજરાતી રંગભૂમિના વિકાસમાં તેમનું અમૃત્યુ પ્રદાન છે. મુખ્ય અને અમદાવાદના જાહેર માર્ગો સાથે તેમનું નામ જોઈને પ્રજાએ આ કલાકારનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

(4) જયશંકર ‘સુંદરી’ (1888–1975)

જયશંકર સુંદરી

ઈ.સ. 1901માં 12 વર્ષની ઉંમરે સૌપ્રથમ ‘સૌભાગ્ય સુંદરી’માં મહિલાની સર્વોત્તમ ભૂમિકા કરી અને તેઓ ‘ભોજક’ના બદલે ‘સુંદરી’ના નામે ઓળખાવા લાગ્યા. તેમણે 32° વર્ષ સુધી અનેક નાટકોમાં મહિલાની ભૂમિકાઓ ભજવી હતી. તેમની સંપૂર્ણ કારકીર્દિમાં માત્ર બે જ નાટકમાં તેમણે પુરુષની ભૂમિકા કરી હતી. તેમને અપ્રતિમ લોકચાહના અને કીર્તિ પ્રાપ્ત થયાં હતાં. તેમને ઈ.સ. 1971માં પદમભૂમિકાનો અવોર્ડ મળ્યો હતો. તેમણે ગુજરાતની નાટ્યપ્રવૃત્તિને પ્રાણવાન બનાવવા અને સુવ્યવસ્થિત કરવા વિના વેતને ખૂબ જહેમત ઉકાવી. તેમની યાદમાં રાયપઢ, અમદાવાદમાં આવેલા હોલનું નામ ‘જયશંકર સુંદરી હોલ’ રાખવામાં આવ્યું છે.

(5) જશવંત ઠાકર (1915–1990)

જશવંત ઠાકર નાટ્યશાસ્કના ઊંડા અભ્યાસી અને નાટ્ય પરંપરાઓના જાણકાર હતા. તેઓ પોતે પણ ઉત્તમ નટ, દિગ્દર્શક અને નિર્મિતા હતા. તેમના અવાજની રેન્જ અને અદાકારીએ તેમને અવચીનોમાં ઉત્તમ સ્થાને સ્થાપ્ય છે. એમણે શેક્સપિરનાં નાટકો ગુજરાતીમાં ઉત્તાર્યા છે. તેમને સંગીત નાટક અકાદમીનો નેશનલ અવોર્ડ, ગુજરાત સંગીત નાટક અકાદમીનો અવોર્ડ, રણજિતરામ સુવિષ્ણંદ્રક, શાંતિશંદ્રક, સોવિયેટ લેન્ડ નેહરુ અવોર્ડ જેવા અનેક અવોર્ડીથી સન્માનવામાં આવ્યા છે.

(6) પ્રવીષ જોશી (1934–1979)

ગુજરાતી રંગભૂમિ જ્યારે કરવટ બદલતી હતી ત્યારે નાટ્યક્ષેત્રે મવેશી રંગભૂમિને યેતનવંતી, અણાંહળાં કરનાર લોકપ્રિય કલાકાર હતા પ્રવીષ જોશી. એમણી કલાત્મક પ્રયોગશીલતા લોકહૈયાં સુધી પહોંચ્યો

છે. અભિનેતા, દિગ્દર્શક અને નિર્મિતા તરીકે ભરયુવાન વયે એમણે ચક્કવત્તિવ માપત કર્યું હતું. ‘મોગરાના સાપ’, ‘ચંદરવો’, ‘સંતુ રંગીલી’, ‘મોસમ છલકે’, ‘સપ્તપદી’, ‘માણસ નામે કારીગર’ વગેરે એમનાં શ્રેષ્ઠ સર્જનો હતાં. મધ્યાકાશો અકસ્માત આથમી જનાર આધુનિક રંગભૂમિના અભિમન્યુની વિદ્યાર્થી ગુજરાતની નાટ્યપ્રવૃત્તિમાં ઊભો થયેલો અવકાશ પુરાવો મુશ્કેલ છે.

અન્ય તત્ત્વાનાં તેજવલયો: બાપુલાલ; પ્રાણસુખ નાયક; મૂળજ આશારામ ઓગા; વાધજ આશારામ ઓગા; નાના ઝંબક; અશરફ ખાન; મોહન લાલજી; છગન રોમિયો; મુનીબાઈ; મોતીબાઈ; ચંદ્રવદન; ધનસુખલાલ; જશવંત ઠાકર; ધનજ્ય ઠાકર; દીનાબહેન; ઉધાબહેન; વજુભાઈ ટાંક; દામિની મહેતા; કેલાસ પંજ્યા; ઉર્મિલા ભણું; ભરત દવે; અરવિંદ વૈધ; નિમેષ દેસાઈ; અદીતિ દવે; ગોપી દેસાઈ; યોગિની બહેન; પલ્લવી મહેતા; સુભાષ શાહ

8. વિવિધ ક્ષેત્રોના રતન દીવડા

(1) કયકડાના કસબીઓ: જગત મહેતા; અશ્વિન મહેતા; કર્નિલ બળવંત ભણું; દાતા ખોપકર; શ્રીદામ ભણું; મફતલાલ દૂધિયા; ભરત માલી; લાલજીભાઈ પોમલ; પ્રાણલાલ પટેલ; દલવાડી; હેમત શાહ; ધીરજ ચાવડા; સુલેમાન પટેલ; જ્વેરીલાલ મહેતા; જી. એચ. માસ્ટર; અનુભાઈ; સનત જવેરી; પ્રફુલ ઠાકર; ઈકબાલ વોજ; હર્ષદ ઝાટકીયા; જ્યેન્ઝ ઝાટકીયા

(2) હાસ્ય કલાકારો: શ્યામસુંદર પુરોહિત; કાંતિ પટેલ; જગદીશ પંજ્યા; દિનેશ શુક્લ; મહેશ શાસ્ત્રી; દિનકર મહેતા; કિરીટ વ્યાસ; અરુણ પંજ્યા; મહેશ વૈધ; અતુલ ભુપેન્દ્ર; નિરવ મહેતા; શાહબુદ્દીન રાઠોડ; વસંત પરેશ; હરસુર ગઢવી; વિનુ ચાલી; ઠાકોરભાઈ જોખી

(3) વિજ્ઞાન-સંશોધકો: ત્રિભુવનદાસ ગજજર, ભગવાન લાલ ઈન્દ્રજિત, જયકૃષ્ણ ઈન્દ્રજિત, ડૉ. હોમી એન. શેઠના, ડૉ. હોમી ભાભા, સામ પિત્રોડા, ડૉ. વિકિમ સારાભાઈ

(4) શિક્ષણાની સાધકો: મુનિ પુરુષવિજયજી, હસમુખ સાંકળિયા, સલીમ અલી, હરિનારાયણ આચાર્ય, રત્નમણિરાવ જોડે, નાનાભાઈ ભણું, ભાઈલાલભાઈ પટેલ, મગનભાઈ દેસાઈ

(5) ઉદ્યોગપતિઓ: જમશેદજી જીજભાઈ, પ્રેમચંદ રાયચંદ, રા. બ. રણાધીલાલ છોટાલાલ, નાનજીભાઈ કામા, મહાદેવભાઈ દેસાઈ, વિઠલભાઈ પટેલ, કિશોરલાલ મશરુમાળા, કકરબાપા, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, જુગતરામ દવે, રવિંદર મહારાજ, છોટુભાઈ પુરાણી, ઈન્દ્રુલાલ યાણિક, ડૉ. જીવરાજ મહેતા, મોરારજી દેસાઈ, ઉચ્છંગરાય ફેબર, એચ. એમ. પટેલ, ડૉ. આર્થિ. જી. પટેલ, ભુલાભાઈ જી. દેસાઈ, પુષ્પાબહેન મહેતા, મૃદુલા સારાભાઈ, જામ રણજી, જનરલ રાજેન્ડરસિંહ, જનરલ માણેકશા

(6) દેશસેવકો-સમાજસેવકો: દાદાભાઈ નવરોજી, શ્યામજ કૃષ્ણ વર્મા, સરદારસિંહ રાણા, મેડમ ભિખાઈજી કામા, મહાદેવભાઈ દેસાઈ, વિઠલભાઈ પટેલ, કિશોરલાલ મશરુમાળા, કકરબાપા, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, જુગતરામ દવે, રવિંદર મહારાજ, છોટુભાઈ પુરાણી, ઈન્દ્રુલાલ યાણિક, ડૉ. જીવરાજ મહેતા, મોરારજી દેસાઈ, ઉચ્છંગરાય ફેબર, એચ. એમ. પટેલ, ડૉ. આર્થિ. જી. પટેલ, ભુલાભાઈ જી. દેસાઈ, પુષ્પાબહેન મહેતા, મૃદુલા સારાભાઈ, જામ રણજી, જનરલ રાજેન્ડરસિંહ, જનરલ માણેકશા

1. ગુજરાતી ભાષાની પ્રથમ કૃતિઓ

- આત્મકથા: મારી હકીકત, નર્મદ
- ઈતિહાસ: ગુજરાતનો ઈતિહાસ, પ્રાણલાલ એદલજ ડોસા
- કાવ્યસંગ્રહ (સંપાદન): ગુજરાતી કાવ્યદોહન, દલપત્રામ
- જીવનચરિત્ર: કોલંબસનો વૃત્તાંત, પ્રાણલાલ મથુરદાસ
- નાટક: લક્ષ્મી, દલપત્રામ
- પ્રબંધ: કાન્છડદે પ્રબંધ, પદ્મનાભ (1456)
- પંચાંગ: સંવત 1871નું ગુજરાતી પંચાંગ
- બારમાસી કાવ્ય: નેમિનાથ ચતુર્ઘદિકા, વિનયચંદ્ર
- નવલકથા: કરણધેલો, નંદશંકર મહેતા
- મહાનવલ: સરસ્વતીચંદ્ર, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
- મનોવિજ્ઞાન: ચિત્તશાખ, મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી
- મુદ્રિત પુસ્તક: વિદ્યાસંગ્રહ પોથી
- રાસ: ભરતેશ્વર બાહુભલિરાસ, શાલિભદ્રસૂરિ (1185)
- વાચનમાળા: હોપ વાચનમાળા
- ફાગુ કાવ્ય: સિરિથૂલિભદ્ર ફાગુ, જિનપદસૂરિ (1334)
- કન્તુ કાવ્ય અને શુંગાર કાવ્ય: વસંતવિલાસ (1452)
- રૂપક કાવ્ય: ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ, જયશેખરસૂરિ
- લોકવાર્તા: હંસરાજ-વચ્છરાજ ચઉપરી, વિજયભદ્ર (1355)

2. મદ્યયુગના સાહિત્યકારો

રાસ યુગ

- વજસેનસૂરિ: ભરતેશ્વર બાહુભલિધોર (1170)
- શાલિભદ્રસૂરિ: ભરતેશ્વર બાહુભલિરાસ (1185)
- ધર્મસૂરિ: જંબુસામિયરિય (1210)
- વિજયસેનસૂરિ: રેવતગિરિરાસ (1231)
- વિનયપ્રભરચિત: ગૌતમ રાસ (1356)
- વિનયચંદ્ર: નેમિનાથ ચતુર્ઘદિકા (1356)
- જિનપદસૂરિ: સિરિથૂલિભદ્ર ફાગુ (1334)
- રાજશેખરસૂરિ: નેમિનાથ ફાગુ (1349)
- વિજયભદ્ર: હંસરાજ-વચ્છરાજ ચઉપરી (1355)
- અસાઈત: હંસાઉલી (1370)
- ભીમદેવ: સદ્યવત્સચરિત (1410)
- સંગ્રામસિંહ: આરાધના (1274)

ભક્તિ યુગ

- નરસિંહ મહેતા: સુદ્ધામાચરિત્ર, શામળશાનો વિવાહ
- પદ્મનાભ: કાન્છડદે પ્રબંધ (1456)
- ભાલાણ: દ્વારમસ્કર્ધ, નળાય્યાન, દુવસા આય્યાન, કાંદબરી
- ભીમ: પ્રભોધપ્રકાશ (1490)

- મીરાંબાઈ: આત્મચરિત્રાત્મક પદ્દો, કૃષ્ણલીલા અને પ્રાર્થનાનાં પદ્દો, વિરહ અને મિલનાનાં પદ્દો
- નાકર: હરિશંદ્રાય્યાન, શુકેવાય્યાન
- કાયસ્થ ભગવાનદાસ: યોગવાસિષ્ઠ, એકાદ્શરસર્કંધ
- અખો: અનુભવબિંદુ, અખેગીતા
- ભાસાદાસ: હસ્તામલક, બારમાસ, પ્રહુલાદ આય્યાન
- શિવદાસ: પરશુરામ આય્યાન
- મુરારિ: ઈશ્વરવિવાહ
- ગોવિંદ: સુધન્વાય્યાન
- માધવ: આદિપર્વ
- વિશ્વનાથ જાની: મોસાળચરિત્ર
- પ્રેમાનંદ: અભિમન્યુ આય્યાન, ચંદ્રાસ આય્યાન, ઓખાહરણ, નળાય્યાન
- ઋઘભદાસ: કુમારપાળ રાસ, હિતશિક્ષારાસ
- સમયસુંદર: વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ
- વલ્લભ મેવાડો: આનંદના ગરબા, આરાસુરના ગરબા
- શામળ ભંડ: સિંહાસન બત્રીસી, સુડા બહોતેરી
- જીવરામ ભંડ: જીવરાજ શેઠની મુસાફરી
- પ્રીતમ: શાનગીતા, પ્રેમપ્રકાશ
- મીઠુ: રાસરસ
- ધીરો: રણપણ, અશ્વમેધ
- ભોજો: ચેલૈયા આય્યાન, નાની ભક્તમાળ
- સહજાનંદ સ્વામી: વચનામૃત
- મુક્તાનંદ: મુકુદભાવની
- દ્વારામ: રસિકવલ્લભ, પ્રેમરસગીતા, પ્રેમપરીક્ષા

3. અર્વાચીન યુગના સાહિત્યકારો

- દલપત્રામ: દલપત્રકાવ્ય: ભાગ 1 અને 2, ફાર્બસવિરહ, મિથ્યાભિમાન, લક્ષ્મી, દલપત્રપિગળ, કાવ્યદોહન, ભૂતિનિબંધ, જ્ઞાતિનિબંધ, દૈવજ્ઞદર્પણ, બાલવિવાહ નિબંધ, શામળ સત્તસરી, કથન સપ્તશતી, તાર્કિક બોધ
- નર્મદાશંકર દવે (ગુજરાતી ગદ્યના પિતા): મારી હકીકત, રાજ્યરંગ, નર્મકવિતા, નર્મગધ, અલંકારપ્રેશ, નર્મકોશ, નર્મવ્યાકરણ, રસપ્રેશ, નર્મકથાકોશ, ઉત્તર નર્મદચરિત્ર, ધર્મવિચાર, કૃષ્ણકુમારી, શ્રી દ્રોપદી દર્શન, સીતાહરણ, શ્રી સારશાકુન્તાલ, કવિ અને કવિતા, કવિચરિત્ર, સજ્જવારોપણ, મેવાડી હકીકત, પિગળપ્રેશે
- નવલરામ પંજા: ભટનું ભોપાળું, કવિજીવન, નિબંધરીતિ, જનાવરની જાન
- નંદશંકર મહેતા: કરણધેલો
- ભોળાનાથ સારાભાઈ: અભંગમાળા
- મહીપત્રામ નીલકંઠ: ઈંગલન્ડની મુસાફરીનું વર્ણન, વનરાજ ચાવડો
- રણધોડભાઈ દવે: લલિતાદુખ દર્શક

- અંબાલાલ દેસાઈ: શાંતિદાસ
- ગણપતરામ ભટ્ટ: પ્રતાપ નાટક
- અનંતપ્રસાદ વૈષ્ણવ: રાજુકદેવી
- નથુરામ શુક્રલાલ: કાવ્યશાસ્ક, નાટ્યશાસ્ક
- મગનલાલ વખતચંદ: અમદાવાદનો ઈતિહાસ
- બહેરામજી મલબારી: નીતિવિનોદ, અનુભવિકા
- જહાંગીર મર્જબાન: અક્કલના સમુદ્ર
- ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી: સરસ્વતીચંદ્ર-ભાગ 1થી 4, સ્નેહમુદ્રા, લીલાવતી જીવનકલા, સાક્ષરજીવન, સ્કેપ બુક, કવિ દ્યારામનો અક્ષરરદેહ
- મણિલાલ દ્વિવેદી: કાન્તા, નૃસિંહાવતાર, અમર આશા, ગુલાબસિંહ, સુદર્શન, ગંધારવલી, પ્રાણવિનિમય, નારી પ્રતિજ્ઞા, ગુજરાતના બ્રાહ્મણો, સિદ્ધાંતસાર, માલતીમાધવ, ઉત્તરરામચરિત (રૂપાંતર), આત્મનિમજ્જન, પ્રેમજીવન, શિક્ષાશતક
- બાળાશંકર કંથારિયા: કલાન્તા કવિ, હરિપ્રેમ પંચદશી
- કેશવલાલ ધ્રુવ: મેળની મુદ્રિકા, સાહિત્ય અને વિવેચન
- આનંદશંકર ધ્રુવ: આપણો ધર્મ, વિચારમાધુરી, કાવ્યતત્ત્વ વિચાર, સાહિત્યવિચાર, હિંદુ ધર્મની બાળપોથી, ધર્મવર્ણન, હિંદુ (વેદ) ધર્મ, દિગ્દર્શન
- નરસિંહરાવ દ્વિવેદી: કુસુમમાળા, નૂપુરંકાર, સ્મરણસંહિતા, મનોમુકુર-ભાગ 1થી 4, સ્મરણમુકુર, નરસિંહરાવની રોજનીશી, ગુજરાતી લેંગવેજ એન્ડ લિટરેચર-ભાગ 1 અને 2, વિર્વલીલા, તરંગલીલા, હદ્યવિજા, પ્રેમજીવો
- રમણભાઈ નીલકંઠ: રાઈનો પર્વત, ભર્દંભડ, શોધમાં, હાસ્યમંહિર, કવિતા અને સાહિત્ય-ભાગ 1થી 4, ધર્મ અને સમાજ-ભાગ 1 અને 2
- મણિશંકર ભટ્ટ: સાગર અને શશી, પૂર્વાલાપ, રોમન સ્વરાજ્ય, ગુરુ ગોવિદસિંહ, દુઃખી સંસાર, શિક્ષણનો ઈતિહાસ, પ્રેસિડેન્ટ લિંકનનું ચિત્રિ, સંવાદમાલા, સિદ્ધાંતસારનું અવલોકન, હીરામાણેકની મોટી એક ખાણ, કુમાર અને ગૌરી, ઉદ્ગાર, અતિજ્ઞાન, વસંતવિજય, ચક્કવાક મિથ્યુન
- સુરસિંહજી ગોહિલ: કલાપીનો કેકારવ, બિલ્વમંગળ, કલાપીની પત્રધારા, કશ્મીરનો પ્રવાસ, સ્વીડનબોગના વિચારો, માયા અને મુદ્રિકા, હમીરજી ગોહિલ, હદ્યત્રિપુરી, ભરત
- એનાલાલ દલપતરામ: વિરાટનો ડિગેઝો, હરિદર્શન, હરિસંહિતા-ભાગ 1થી 3, કવિશ્વર દલપતરામ, આપણાં સાક્ષરરત્નો, કેટલાંક કાવ્યો-ભાગ 1થી 3, ન્હાના ન્હાના રસ-ભાગ 1થી 3, સાહિત્યમંથન, ચિત્રદર્શનો, ગીતમંજરી, બાળકાવ્યો, મહેરામણનાં ખોતી, વસંતોત્સવ, પ્રાણેશ્વરી, વિલાસની શોભા, પિતૃતર્પણ, કુરુક્ષેત્ર, ઉધા, સારથી
- બલવંતરાય ઠાકોર: ભાગકાર ધારા 1, મ્હારાં સોનેટ, એક તોડેલી ડાળ
- અરદેશર ખબરદાર: ભજનિકા, કલ્યાણિકા, ગાંધી બાપુનો પવાડો
- દાખોદર બોટાદકર: કલ્લોલિની, સ્તોત્રસ્વિની, નિર્જરિણી
- હરિ હર્ષદ ધ્રુવ: કુજવિહાર, પ્રવાસ પુષ્પાંજલિ
- ત્રિભુવન પ્રેમશંકર: વિભાવરી સ્વભ
- ભોગીન્દ્રરાવ દ્વિવેદી: ઉષાકાન્ત, કોલેજિયન
- ગાંધીજી: સત્યના પ્રયોગો, દક્ષિણ આફિકના સત્યાગ્રહનો ઈતિહાસ, બાપુના પત્રો
- કાકા કાલેલકર (સવાઈ ગુજરાતી): ઓતરાતી દીવાલો, જીવનલીલા, હિમાલયનો પ્રવાસ, રખડવાનો આનંદ, જીવનનો આનંદ, જીવનભારતી, પૂર્ણરિંગ, જીવનસંકૃતિ, ગીતાધર્મ, સ્મરણયાત્રા, જીવન ચિત્રન, જીવતા તહેવારો, જીવન પ્રદીપ
- કિશોરલાલ મશરૂવાળા: જીવનશોધન, કેળવણીના પાયા, અછિસા વિવેચન
- મહાદેવ દેસાઈ: વીર વલ્લભભાઈ, બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઈતિહાસ, મહાદેવભાઈની ડાયરી-ભાગ 1થી 23
- નરહરિ પરીખ: માનવ અર્થશાસ્ક
- રવિશંકર શુક્રલાલ: સરિતાથી સાગર
- કનેયાલાલ મુનશી: વેરની વસૂલાત, પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, રાજાધિરાજ, સ્વભન્દષ્ટા, પૃથ્વીવિવલ્લભ, કાકાની શશી, કૃષ્ણાવતાર-ભાગ 1થી 8
- રમણલાલ દેસાઈ: જ્યંત, શિરીષ, કોકિલા, હદ્યનાથ, ભારેલો અજિન, કંચન અને ગેરુ
- ગૌરીશંકર જોધી: શામળશાનો વિવાહ, ગોમતીદાદાનું ગૌરવ, તણાબાંદું-ભાગ 1થી 4, ભૈયાદાદા, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ, પોસ્ટ-ઓફિસ, ચૌલાદેવી, આમ્રપાલી, વૈશાલી
- રામનારાયણ પાઠક: ખેમી, દ્વિરેણી વાતો-ભાગ 1થી 3, સાહિત્યલોક, બૃહત્ પિંગળ, કાબ્યની શક્તિ, સાહિત્ય, ગોવિંગમન, વિર્મશી, એક પ્રશ્ન, મુકુંદરાય, જક્ષણી, શેખનાં કાવ્યો, ઉદ્વિને, મનોવિહાર
- અવેરચંદ મેધાણી: સિંધુડો, શિવાજીનું હાલરરું, કોઈનો લાડકવાયો, યુગવંના, સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી, વેવિશાળ, માણસાઈના દીવા, સૌરાષ્ટ્રની રસધાર-ભાગ 1થી 5, રઢિયાણી રાત-ભાગ 1થી 4
- ગુણવંતરાય આચાર્ય: અખોવન, આપધાત, અલ્લાબેલી
- ચુનીલાલ શાહ: કર્મયોગી રાજેશ્વર, વિષયક, તપોવન, જિગર અને અમી
- ધનસુખલાલ મહેતા: છેલ્લો ફાલ, સર્જનને આરે, સ્નેહનાં જેર, દસ મિનિટ, આથમતે અજવાળે
- બાલાભાઈ દેસાઈ: ભગવાન અખભદેવ, ભાગ્યનિમાણ, માદરે વતન, કંચન અને કામિની, ગીતગોવિદનો ગાયક
- મનુભાઈ જોધાણી: જનપદ શ્રેષ્ઠી, ખાટીમીઠી બાળવાતો, કુમારોની પ્રવાસકથા, પાદરની વનસ્પતિ, આંગણાનાં પંખી
- શારદાબહેન મહેતા: જીવનસંભારણાં
- હંસાબહેન મહેતા: અરુણનું અદ્ભુત સ્વભ
- લીલાવતી મુનશી: કુમારદેવી અને બીજાં નાટકો
- ત્રિભુવનદાસ લુહાર: કાવ્યમંગલા, કડવી વાડી, યાત્રા, વરદા, મુદ્રિતા, ઉત્કઠા, લોકલીલા
- ઉમાશંકર જોધી: વિશ્વશાંતિ, એક ચુસાયેલા ગોટલા, ઘાડીનું ગીત, નિશીથ, અભિજ્ઞા, પ્રાચીના, સાપના ભારા, હવેલી, ગોછિ, ઉધારી બારી

- કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી:કોડિયાં, પુનરપિ, વડલો, પિયો ગોરી
- હનુલાલ ગાંધી:આંધળી માનો કાગળ
- પ્રેમશંકર ભડ્ક:ધરિની, તીર્થોદક, શ્રીમંગલ, પ્રેમામૃત
- રામપ્રસાદ શુક્લ:વિનાશ અને વિકાસ
- ચંદ્રવદન મહેતા:યમલ, આગાડી, ધરા ગુજરી, સંતાકૂકડી, ખમ્મા બાપુ
- જ્યંતિ દલાલ:સોયનું નાર્કુ, અંધારપટ, ગાલનું કાજળ, સ્વર્ગકૃપ, માની દીકરી, દ્રૈપદીનો સહકાર
- યશવંત પંડ્યા:મદનમંદિર, રસજીવન, શરતના ઘોડા
- મનુભાઈ પંચોદી:દીપનિર્વાશ, ઝેર તો પીધાં છે જાડી જાડી, સોકેટિસ
- પન્નાલાલ પટેલ:મળેલા જીવ, માનવીની ભવાઈ, સાચાં શમણાં, જિંદગીના ખેલ, સુખદુઃખનાં સાથી, વાત્રકને કંઠે, વૈતરણીને કંઠે
- દીશ્વર પેટલીકર:જનમટીપ, ભવસાગર, મારી હૈયાસગડી-ભાગ 1 અને 2, અણાનુંબંધ, કાશીનું કરવત, લોહીની સગાઈ
- ચુનીલાલ ભડિયા:સામાટ શ્રોણિક, હું અને મારી વહુ, વાજનો વારસ, લીલુદી ઘરતી, વેળાવેળાની છાંયરી, વાની મારી કોયલ
- શિવકુમાર જોધી:પ્રસન્ન દામ્પત્ય, મુક્તિ પ્રસૂન, ખૂની, બારી ઉધાડી રહી ગઈ, કંચુકી બંધ, અનંગરાગ
- જ્યોતીન્દ્ર દવે:રંગતરંગ-ભાગ 1 થી 5, લગ્નનો ઉમેદવાર, વડ અને ટેટા, ખોરી બે આની
- ગુલાબદાસ બ્રોકર:લતા અને બીજી વાતો, ઊભી વાટે, માણસનાં મન
- કિશનસિહ ચાવડા:અમાસના તારા, અમાસથી પૂનમ ભણી
- યશોધર મહેતા:રણાંડલાલ, મંબોજંબો, સરી જતી રેતી, મહારાત્રી
- પીતાંબર પટેલ:રસિયો જીવ, ઘરનો મોબ, પરિવર્તન, ખેતરને ખોળે, તેજરેખા
- પુષ્કર ચંદ્રવાકર:માનવીનો માળો, લીલુંાં લેજો, બાવડાના બળે, ભવની કમાડી
- પ્રાગજી ડોસા:ચરણરજ, મંગલ મંદિર
- રંભાબહેન ગાંધી:કોઈને કહેશો નહિ
- બાબુભાઈ વૈદ્ય:એ આવજો
- હનુલાલ યાણિક:વરધોડો, ભોળા શેઠનું ભૂદાન
- રસિકલાલ પરીખ:કાવ્યાનુશાસન, શર્વિલક, મેનાગુજરી, જીવનનાં વહેશો, સ્મૃતિ
- નવલરામ ત્રિવેદી:નવાં વિવેચનો, સમાજસુધારાનું રેખાદર્શન
- વિજયરાય વૈદ્ય:સાહિત્ય દર્શન, જૂઈ અને કેતકી
- વિશ્વનાથ ભડ્ક:સાહિત્યસમીક્ષા, નિકષરેખા, પૂજા અને પરીક્ષા
- વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી:વિવેચના, પરિશીલન
- ડોલરરાય માંકડ:કાવ્યવિવેચન, નૈવેદ્ય
- અનંતરાય રાવળ:સાહિત્ય વિહાર, ગંધાક્ષત
- જ્યંત ખવી:લોહીનું ટીપું; તેજ, ગતિ અને ધ્વાનિ
- પ્રહુલાદ પારેખ:બારી બહાર
- રાજેન્દ્ર શાહ:ધ્વનિ, આંધીલન, શ્રુતિ, શાંત કોલાહલ
- નિરંજન ભગત:યંત્રવિજ્ઞાન અને મંત્રકવિતા, ઘડીક સંગ

- પ્રિયકાન્ત મણિયાર:પ્રતીક, અશબ્દ રાત્રિ, સ્પર્શ, સમીપ
- નવિન રાવળ:ઉદ્ગાર, અવકાશ, સહવાર-ભાગ 1 અને 2
- બાલમુકુંદ દવે:પરિકમા, કુંતલ, ચાંદની, તીર્થોદમ, હરિનો હસલો
- વેણીભાઈ પુરોહિત:સિંજારવ, દીપિં, આચમન
- નટવરલાલ પંચાયા:પ્રસૂન, રૂપ અને રસ, પૃથ્વી ગતિનો છંદોલય
- જ્યંત પાઢક:મર્મર, સંકેત, સર્જ, અંતરિક્ષ
- હરીન્દ્ર દવે:આસવ, અર્પણ, સુખ નામનો પ્રદેશ, માધવ ક્ર્યાંય નથી, નીરવ સંવાદ
- સુરેશ દલાલ:એકાંત, તારીખનું ઘર, કાગળના સમુદ્રમાં કૂલોની હોડી, મારી બારીએથી-ભાગ 1થી 18
- પિનાકિન ઢાકોર:આલાપ, ઝાંખી અને પડછાયા
- હસિત બૂચય:સાન્નિધ્ય, નિરંતર, સૂરમંગલ
- હેમત દેસાઈ:હંગિત, સોનલમુગ, શરદ
- દામોદર ભડક:જલભેખ, તુંબીજલ
- મનુભાઈ ત્રિવેદી:રામરસ, સુરતા, સોનાવાટકડી
- મકરંદ દવે:વાલીડાના વાવડ, બેહદની બારાખડી, હૈયાનાં વેશ
- નાથાલાલ દવે:રાત થઈ પૂરી

4. આધુનિક યુગના સાહિત્યકારો

- સુરેશ જોધી:ઊધાપોહ, એતદુ, ઉપજાતિ, છિન્નપત્ર, ગૃહપ્રવેશ
- હસમુખ પાઢક:તણખલું, નમેલી સાંજ, સાયુજ્ય
- ગુલામ મોહમ્મદ શેખ:મૃત્યુ
- લાભશંકર ઢાકર:માણસની વાત, કોણ ?, ક્ષણ તત્કષણ, આયુર્વેદની અમૃતધારા, પીળું ગુલાબ અને હું
- રાવળ પટેલ:સ્વ. હુંશીલાલની યાદમાં, વડ વગરનો છાંયો, અશ્રુધર, ઝંગા
- સિતાંશુ યશશ્વરંદ:ઓડિસ્યુસનું હલેસું, યમદૂત
- ચંદ્રકાન્ત શેઠ:પવન રૂપેરી, ઊધારી દીવાલો, પડઘાની પેલે પાર, સ્વખાપિંજર, ધૂળમાંની પગલીઓ
- રમેશ પારેખ:ક્ર્યાં, ખડિંગ, ત્વ, સનજન, મીરા સામે પાર, વિતાન સુદ બીજ
- અનિલ જોધી:કાયમી જુદાઈ, સૂકી જુદાઈની ડાળ
- આદિલ મનસૂરી:વણાંક, પગરવ, સતત
- ચિનુ મોદી:વાતાવન, કાણોના મહેલમાં, ભાવ-અભાવ
- રાજેન્દ્ર શુક્લ:કોમલ રિષભ, સ્વવાચકની શોધ, અંતર ગંધાર
- ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા:કાન્ત તારી રાણી, પક્ષીતીર્થ
- મહેશ દવે:બીજો સૂર્ય, વહેતું આકાશ, મુકાબલો, મને દશ્યો દેખાય છે
- મનહર મોદી:ઉં તત્ત્વ સત્ત્વ, અગ્નિયાર દરિયા, એક વધારાની ક્ષણ, હસુમતી અને બીજાં, અધીત
- ભગવતીકુમાર શર્મા:સંભવ, છંદો છે પાંડાં જેનાં, સમયવીપ, અય્યકતમધ્ય, ઊર્ધ્વલોક
- માધવ રામાનુજ:પણી, તમે, પિંજરની આરપાર

- વીરુ પુરોહિત: આંધળા માણસનું ગીત, વાંસ થડી વહાવેલી
- મનોજ ખંડેરિયા: અચાનક, અટકણ, હસ્તમત
- યશવંત ત્રિવેદી: ક્ષિતિજને વાંસવન, પરિપ્રેક્ષણ
- સુધીર ટેસાઈ: લોહીને કિનારે ઊગેલ વડ
- જગદીશ જોધી: આકાશ, વમળનાં વન
- જ્યોતિષ જાની: ફીણાની દીવાલો, ચાખીએ ચડીને ચાલ્યા હસમુખલાલ
- ભરત ટક્કર: સોનેરી મૌન
- હરિફુષ્ણ પાઠક: સૂરજ કદાચ ઊગે, ગુલાબી આરસની લગ્ની, કોઈનું કઈ ખોવાય છે, ગલીને નાકેથી
- રામયં પટેલ: મારી અનાગસી આતુ, એક સોનેરી નદી, પૃથ્વીની એક બારી, વરાળ, સ્વર્ગનો અજિન
- પન્ના નાયક: પ્રવેશ, ફિલાડેલ્ફિયા, નિસ્બત, આવનજાવન, અરસપરસ
- રધુવીર ચૌધરી: તમસા, વહેતાં વૃક્ષ પવનમાં, પૂર્વરાગ, પરસ્પર
- વિધિન પરીખ: આંશંકા, તલાશ
- શ્રીકાન્ન શાહ: એક, અસ્તી, ત્રીજો માણસ, તિરાઠ અને બીજાં એકાંકીઓ
- ચંદ્રકાન્ત બક્ષી: આકાર, તમે આવશો ?, બાર વર્ષે
- મધુ રાય: ચહેરા, કામિની, કલ્પવૃક્ષ, હુગલીનાં મેલાનીર, એક સોમવાર
- મુકુન્દ પરીખ: મહાભિનિષ્ઠમણા, મોક્ષ
- શાદેશ્યામ શર્મા: ફેરો, સ્વભનીથ, સાડા ત્રણ ફૂટની ઘટના, આંસુ અને ચાંદરણું
- કિશોર જાદવ: નિશાચક, સૂર્યારોહણ, છભવેશ, રિક્તરાગ, યુગસભા
- હરીન્દ્ર દવે: પળનાં પ્રતિબિંબ
- ધીરુભાન પટેલ: વડવાનલ, વાંસનો અંકુર, કાર્તિક રંગરસિયો, એક ડાળ મીઠી, શીમળાનાં ફૂલ
- સરોજ પાઠક: નાઈટ મેર
- પિનાકિન દવે: વિવર્ત, મોહનિશા, વિશ્વજિત, અનુભન્ધ, અનિકેત, વિવર્ત, આધાર
- બિન્દુ ભડ્ક: મીરાં યાણિકની ડાયરી, દાદુ દ્યાલ
- જયંત ગાડીત: આવૃત્ત, ચાસપક્ષી અને કર્ણ, ક્રાંતિ છે ધર ?, બદલાતી ક્ષિતિજ
- ધીરેન્દ્ર મહેતા: ચિંદન, દિશાંતર, ભૂસકાની ઉજાડી, આપણો લોકો, પવનના વેશમાં, વલય
- મફત ઓળા: ધૂઘવતા સાગરનાં મૌન, પથ્થરની કાયા આંસુનાં દર્પણ, અમે તરસ્યા સાજન, સાતમો પુરુષ
- પ્રિયકાન્ત પરીખ: ઉપર ગનન વિશાળ, કોશા, પ્રવાહ, કર્મ, ખોજ, સ્વન પ્રયાણ
- કુંદનિકા કાપડિયા: અગનપિપાસા, સાત પગલાં આકાશમાં, જવાદઈશું તમને, ચંદ્ર તારા વૃક્ષ વાદળ, અને પરોઢ થતાં પહેલાં
- દિગીશ મહેતા: આપણો ઘડીક સંગ, દૂરના એ દૂર
- જોસેફ મેકવાન: આંગળિયાત, સ્વગત, વ્યથાનાં વીતક, લક્ષ્મણાની અનિપરીક્ષા, માણસ હોવાની યંત્રણા
- અશોકપુરી ગોસ્વામી: કૂવો, નીભાડો, અર્થાત્, મૂળ
- પ્રબોધ પરીખ: કારણ વિનાના લોકો

- વીનેશ અંતાશી: એકાન્તદ્વીપ, પ્રિયજન, કાફલો, પોતપોતાનો વરસાદ
- અચિંભની ભડક: ઓથાર, નીરજા ભાર્ગવ, શૈલજા સાગર
- મોહમ્મદ માંકદ: ધૂમભસ, બધનગર, વંચિતા, ડલિગેસ્કોપ
- હરકિસન મહેતા: પીળા રૂમાલની ગાંઠ, ૪૦૦૩ ડાકુનાં વળામણાં
- દિનકર જોધી: આકાશનો એક ટુકડો, મ્રકાશનો પડછાયો, વખાહરણ
- વર્ષા અડાલજા: મારે પણ એક ધર હોય, ગાંઠ છૂટ્યાની વેળા
- ઈલા આરબ મહેતા: આવતી કાલનો સૂરજ, બગ્રીસ પૂતળીની વેદના
- હિમાંશી શેલતા: અંતરાલ, અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકા
- વિજય શાસ્ત્રી: અહીં તો હોવું એટલે હોવું, ઈતરેતર
- દિલીપ રાણપુરા: મારી શ્રેષ્ઠ વાતાઓ, આંસુ ભીનો ઉજાસ, મીરાંની રહી મેલે, સરનામું, કરમકથા, સૂકી ઘરતી સૂકી ડોઠ, સંકેત, વંચના
- મણિલાલ પટેલ: રાતવાસો, સુખ આપણા હાથમાં
- ઉજમશી પરમાર: ઊંચી જાર નીચાં માનવી
- રમેશ મોદી: વહેલી સવારનો સૂચાસ્તિ
- રજનીકુમાર પંડ્યા: ખલેલ, ચંદ્રદાહ, વલોણું, ચૂનારિ, અબકાર, બિલોરી શ્રેણી
- જયવદન પટેલ: જિંદગી તો શમણાનું ધર, ટહુક્યાં જાકળ પંખી
- સુમંત રાવલ: શિલાલેખ, ઘટનાલય, સાયંકાળ, કાગનગરી, ગોકીરો
- ફાધર વાલેસ: જીવનધડતર, સમાજધડતર, વ્યક્તિધડતર
- ભૂપત વડોદરિયા: ધરે બાહિરે, પ્રેમ એક પૂજા, જિંદગી લિંદાદિલીનું નામ, પરખ, અંતરના રૂપ

5. બાલસાહિત્યકારો

- દેશભળ પરમાર: ગલગોટા, ટહૈકા
- ચંદ્રવદન મહેતા: ચાંદાપોળી, રમકડાંની દુકાન, સંતાકૂકી
- મેધાઙી: કિલ્લોલ, હાલરડાં, કકાવટી
- સુન્દરમ્ભ: રંગ રંગ વાદળિયાં
- સોહરાશિમ: ઉજાણી, તરાપો
- કુષ્ણાલાલ શ્રીધરાણી: ઝોરાં, બાળારાજા, સોનાપરી, વડલો, પીળાં પળાશ
- મકરંદ દવે: જબૂક વીજળી ! જબૂક, બે ભાઈ
- રમણલાલ સોની: ગલગલિયાં, ચાણકય, બાલમંડિરનાં નાટકો
- રમણિક અરાલવાળા: નગીનાવાડી
- જુગતરામ દવે: કોશિકાખ્યાન, આંધળાનું ગાડું, ખેડૂતનો શિકાર
- સુરેશ દલાલ: હંડાકિણા, વિંગામસ્તી
- ગિજુભાઈ બધેકા: બાલસાહિત્ય વાટિકા, બાલસાહિત્યમાળા, બાલવાતાઓ, કિશોર કથાઓ, ઈસ્પનાં પાત્રો
- ઉમાશંકર જોધી: ગાંધીકથા
- કુમારપાળ ટેસાઈ: અપંગના ઓજસ, જબક દીવડી, વતન તારાં જતન
- કાલેલકર: બે કેરી
- યશવંત પંડ્યા: બાળનાટકો
- દુર્ગોશ શુકલ: ઉત્સવિકા, ઉલ્લાસિકા
- નટવરલાલ માળવી: વિનોદી બાળનાટકો
- પ્રાગ્ઞ ડોસા: બાળનાટકો

6. મહિલા સાહિત્યકારો

- નવલિકાકાર: વિનોદિની નીલકંઠ, લીલાવતી મુનશી, પચા કાપિયા, વસુભાન ભણી, સુકન્યા જવેરી, સરલા જગમોહન, લાભુભાનેન મહેતા, જયાભાન શાહ, વિજયાભાન શુક્લ, તારિણીભાન દેસાઈ, જ્યોતસનાભાન શાહ, ગીતા કાપિયા, પ્રજ્ઞાભાન પટેલ, સરોજ પાઠક
- નવલકથાકાર: ધીરુભાન પટેલ, વર્ષા અડાલજા, કુદનિકા કાપિયા, ઈલા આરબ મહેતા, રંભાભાન ગાંધી, નીલા શાહ
- બાલસાહિત્ય: હંસાભાન મહેતા, તારાભાન મોડક, વત્સલા મહેતા
- વિવેચક: હિરાબાન પાઠક
- કવિયત્રી: ગીતાભાન પરીખ, સુરૂપ ધૂવ
- નિબંધકાર: લીના મંગળદાસ, ઉધા ચતુર્વેદી
- પ્રવાસ-ડાયરી: મૃજાલિની દેસાઈ
- સમાજ-વિષયક: શ્રુતિભાન શાહ
- ચિંતનાત્મક: ચૈતન્યભાન હિવેટિયા, લીલાભાન પટેલ

7. તખલ્લુસ અને સાહિત્યકાર

● અજિઝ: ધનશંકર ત્રિપાઠી ● અદલ: અરદેશર ખબરદાર ● અનામી: રણજિતભાઈ પટેલ ● અજોય: સચ્ચિદાનંદ વાત્સયાયન ● ઉપવાસી: ભોગીલાલ ગાંધી ● ઉશનસ્ક: નટવરલાલ પંડ્યા ● કલાપી: સુરસિંહજ ગોહિલ ● કાન્ત: મણિશંકર ભણી ● કાકાસાહેબ: દાતાત્રેય કાલેલકર ● ઘનશ્યામ: કનૈયાલાલ મુનશી ● ગાફિલ: મનુભાઈ ત્રિવેદી ● ચકોર: બંસીલાલ વર્મા ● ચાંદામામા: ચંદ્રવદન મહેતા ● જયભિષ્ણુ: બાલાભાઈ દેસાઈ ● જિલ્સી: કિશનસિંહ ચાવડા ● ઠોઠ નિશાળીયો: બકુલ ત્રિપાઠી ● દર્શક: મનુભાઈ પંચોળી ● દ્વિરેશ, શેખ, સ્વેર વિહારી: રામનારાયણ પાઠક ● ધૂમકેતુ: ગૌરીશંકર જોધી ● નિરાલા: સૂર્યકાન્ત ત્રિપાઠી ● પતીલ: મગનલાલ પટેલ ● પારાશર્ય: મુકુન્દરાય પટણી ● પ્રાસન્નેય: હર્ષદ ત્રિવેદી ● પ્રિયદર્શી: મધુસૂદન પારેખ ● પુનર્વસુ: લાભશંકર ઠાકર ● પ્રેમભક્તિ: કવિ ન્ધાનાલાલ ● ફિલસૂક્ષ્મ: ચિનુભાઈ પટવા ● બાદરાયણ: બાનુશંકર વ્યાસ ● બુલબુલ: ડાદ્યાભાઈ દેરાસરી	● બેકાર: ઈશ્વરાલી પટેલ ● બેશમ: બરકતઅલી વિરાણી ● મકરંદ: રમણભાઈ નીલકંઠ ● મસ્ત, બાલ, કલાન્ત: બાલાશંકર કથારિયા ● મસ્તકવિ: ત્રિભુવન ભણી ● મૂષિકાર: રસિકલાલ પરીખ ● લલિત: જમનાશંકર બુચ ● વનમાળી વાંકો: દેવેન્દ્ર ઓળા ● વાસુકિ: ઉમાશંકર જોધી ● વૈશમ્યાયન: કરસનદાસ માણેક ● શયદા: હરજી દામાણી ● શિવમ્ભ સુંદરમ્ભ: હિમતલાલ પટેલ ● શૂન્ય: અલીખાન બલોચ ● શૌનિક: અનંતરાય રાવળ ● સત્યમ્ભ: શાંતિલાલ શાહ ● સરોદ: મનુભાઈ ત્રિવેદી ● સવ્યસાચી: ધીરુભાઈ ઠાકર ● સાહિત્ય પ્રિય: ચુનીલાલ શાહ ● સેહેની: બળવંતરાય ઠાકેર ● સુધાંશુ: દામોદર ભણી ● સુન્દરમ્ભ: ત્રિભુવનદાસ લુહાર ● સોપાન: મોહનલાલ મહેતા ● સ્નેહરશિમ: ગીણાભાઈ દેસાઈ ● ઈર્શાદ, ગરલ: ચિનુ મોદી ● મર્સિન: રાજેશ વ્યાસ ● વિદૂર, ગાર્યથ: કે. કા. શાસ્ત્રી ● કથક: ગુલાબદાસ બ્રોકર ● યયાતિ: જ્યેન્દ્ર દવે

8. જ્યાતનામ કૃતિઓ

- અમાસના તારા: કિશનસિંહ ચાવડા
- અમૃતા: રધુવીર ચૌધુરી
- અહલ્યાથી ઈલિજાબેથ: સરોજ પાઠક
- આકાર: ચંદ્રકાન્ત બજી
- આગળારી, નાટ્ય ગઠરિયાં, બાંધ ગઠરિયાં, મંદાકિની: ચંદ્રવદન મહેતા
- આપણો ધર્મ: આનંદશંકર ધૂવ
- અંષઢ દીવો: લીલાભાન પટેલ
- અભિનય પંથે: અમૃત જાની
- અભિનવનો રસવિચાર: નગીનદાસ પારેખ
- અલગારી રખડપણી: રસિક જવેરી
- અશ્વત્થ: ઉશનસ્ક
- અજિંકુડમાં ઊગેલું ગુલાબ: નારાયણ દેસાઈ
- અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં: હિમાંશી શેલત
- આત્મકથા (ભાગ 1 થી 5): ઈન્દુલાલ યાણિક
- આપણો ધરીક સંગ: હિંગીશ મહેતા
- એક ઉંદર અને જદુનાથ, લધરો: લાભશંકર ઠાકર
- ઊર્ધ્વમૂલ: ભગવતીકુમાર શામ્ભ
- કલાપીનો કેકારવ: કલાપી
- કુસુમમાળા: નરસિંહરાવ હિવેટિયા
- કેન્દ્ર અને પરિધિ: યશવંત શુક્લ
- કૃષણનું જીવનસંગીત: ગુણવંત શાહ
- ખોવાયેલી દુનિયાની સફરે: યશવંત મહેતા
- ગ્રામલક્ષ્મી (ભાગ 1 થી 4): ર. વ. દેસાઈ
- ગૃહપ્રવેશ: સુરેશ જોધી
- ગુજરાતનો નાથ, પાટણની પ્રભુતા: ક. મા. મુનશી
- ગોવિંદ માંડી ગોઠી, સચરાચરમાં: બકુલ ત્રિપાઠી
- ગુજરાતી દલિતવાર્તાઓ: હરિશ મંગલમ્ભ
- ચહેરા: મધુ રાય
- ચાલો અભિગમ બદલીએ, મારા અનુભવો: સ્વામી સચ્ચિદાનંદ
- ચિહ્ન: ધીરેન્દ્ર મહેતા
- જનમરીપ: ઈશ્વર પેટલીકર
- જ્યાજયંત: ન્ધાનાલાલ
- જાતર: મફત ઓળા
- જીવનનું પરોઢ: પ્રભુદાસ ગાંધી
- જિગર અને અમી: ચુનીલાલ શાહ
- જેર તો પીધાં છે જાણી જાણી: મનુભાઈ પંચોળી
- તાજાખા (ભાગ 1 થી 4): ધૂમકેતુ
- તપોવનની વાટે, ભજનરસ: મકરંદ દવે
- થોડાં આંસુ થોડાં કૂલ: જ્યશંકર સુંદરી
- દક્ષિણાયન: સુંદરમ્ભ
- દિગ્ગુંજાંત: પ્રીતિ સેનગુપ્તા

- દ્વિરેફની વાતો: રા. વિ. પાઠક
- નિશીથ, સમયરંગ: ઉમાશંકર જોખી
- નીરખ નિરંજન: નિરંજન ત્રિવેદી
- પ્રસન્ન ગઠરિયાં, વિનોદની નજરે: વિનોદ ભક્ત
- બીજી સવારનો સૂરજ: હસુ ધાર્શિક
- ભરંભદ્ર, રાઈનો પર્વત: રમણભાઈ નીલકંઠ
- મળેલા જીવ, માનવીની ભવાઈ: પન્નાલાલ પટેલ
- માધવ ક્યાંય નથી મધુવનમાં: હરીન્દ્ર દવે
- માણસાઈના દીવા, યુગવંદના: જવેરચંદ મેઘાણી
- મિથ્યાલિમાન: દલપતરામ
- મોરનાં ઈડાં: કૃષણલાલ શ્રીધરાણી
- મોત પર મનન: ફિરોજ દાવર
- મૂળ સોતાં ઊખેલાં: કમુબેન પટેલ
- રંગતરંગ (ભાગ 1 થી 5): જ્યોતિન્દ્ર દવે
- રચના અને સંરચના: હરિવલ્લભ ભાયાણી
- રાનેરી: મણિલાલ દેસાઈ
- રેખાચિત્ર: લીલાવતી મુનશી
- લીલુરી ધરતી: ચુનીલાલ મડિયા
- વસુધા: સુન્દરમ્
- વડવાનલ: ધીરુબહેન પટેલ
- વનવગડાનાં વાસી: વનેચર
- વનાંચલ: જ્યંત પાઠક
- વિખુટાં પડીને: અશ્રિવન દેસાઈ
- વિદ્ધિશા: ભોળાભાઈ પટેલ
- વિદેશ વસવાટનાં સંભારણાં: જિતેન્દ્ર દેસાઈ
- વિવેક અને સાધના: કેદારનાથ
- શર્વિલક: રસિકલાલ પરીખ
- શિયાળાની સવારનો તડકો: વાડીલાલ ડગલી
- શ્રેયાર્થીની સાધના: નરહરિ પરીખ
- વ્યક્તિ ઘડતર: ફાધર વાલેસ
- સત્યના પ્રયોગો, હિંદ સ્વરાજ્ય: ગાંધીજી
- સરસ્વતીચંદ્ર: ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
- સમૂળી કાન્તિ: ડિશોરલાલ મશરૂવાળા
- સાવજકથાઓ: કનૈયાલાલ રામાનુજ
- સાત એકાંકી: તારક મહેતા
- સુદામા ચરિત્ર: નરસિંહ મહેતા
- સોનાનો ડિલ્વો: સુકન્યા જવેરી
- સાત પગલાં આકાશમાં: કુદનિકા કાપડિયા
- સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન: હેમયંત્રાચાર્ય
- હિમાલયનો પ્રવાસ: કકા કાલેલકર

9. મુખ્ય સાહિત્ય સંસ્થાઓ

(1) ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી (ગુજરાત વિદ્યાસભા): આ સંસ્થાની સ્થાપના 26 ડિસેમ્બર, 1848ના રોજ ફાર્બસ સાહેબે અમદાવાદમાં કરી હતી. 4 એપ્રિલ, 1849ના રોજ આ સંસ્થાએ 'વરતમાન' (અધ્વારિક) પ્રગટ કર્યું. 15 મે, 1850ના રોજ 'બુદ્ધિગ્રંથા' (પખવારિક) શરૂ કર્યું. આજે પણ 'બુદ્ધિગ્રંથા' (માસિક) પ્રગટ થાય છે. ઈ. સ. 1849 માં 'નેટિવ લાઈબ્રેરી'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. અમદાવાદના ભક્ત વિસ્તારમાં આવેલું આ પુસ્તકાલય હિમાભાઈ ઈન્સ્ટિટ્યુટ તરીકે પ્રય્યત્ત છે. 'ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી'નું પછી 'ગુજરાત વિદ્યાસભા'માં રૂપાંતર થયું. આ સંસ્થાએ લગ્નભગ એક હજાર પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરીને સાહિત્યવિકાસમાં મહત્વનો ફળો આપ્યો છે.

(2) ગુજરાત સાહિત્ય સભા: ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંશોધનને ઉત્તેજન આપવા માટે ઈ. સ. 1904માં રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાએ અમદાવાદમાં 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ની સ્થાપના કરી. ગુજરાતી સાહિત્યનો વિસ્તાર કરવા અને તેને લોકપ્રિય બનાવવા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી. ઈ. સ. 1928ના રજત જ્યંતી વર્ષથી ગુજરાતની અસ્મિતાને પોતાના કાર્ય અને કૃતિ દ્વારા પ્રગટ કરતા સાહિત્યસર્જક કે કલાકારને 'રણજિતરામ સુવાર્ષન્યંડક'થી પુરસ્કૃત કરવામાં આવે છે.

(3) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ: સમસ્ત ગુજરાતી ભાષી પ્રજાને સાહિત્ય અને વિદ્યાના રસથી આંદોલિત કરી એને સાહિત્ય ગ્રીત્યથે એકત્રિત કરવા ઈ. સ. 1905 માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. વિશાળ સંમેલનો, કલા સાહિત્ય, પુરાતાવનાં પ્રદર્શનો, વ્યાખ્યાનો, કવિ સંમેલનો, નાટ્યપ્રયોગો અને લોકસંગીતના કાર્યક્રમો દ્વારા પરિષદે નવજગૃતિ અને નવચેતનાનો સંચાર કરી, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિનાં પાસાંને પલ્લવિત કર્યા છે. આ ઉપરાંત પરિષદ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને પ્રેરણા આપતું સામયિક 'પરબ' પણ ચલાવે છે.

(4) પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા: ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના વિકાસ અને ઉન્નતિના ઉદ્દેશથી વડોદરામાં ઈ. સ. 1916માં 'વડોદરા સાહિત્ય સભા'ની સ્થાપના થઈ, જેણે ઈ. સ. 1944 માં 'પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા' નામ ધારણ કર્યું. સાહિત્યોપ્યોગી જ્ઞાનવર્ધક વ્યાખ્યાનો, સાહિત્યિક ગ્રંથોનું પ્રકાશન તેમજ સાહિત્યકારોની જ્યંતીઓની ઉજવણી આ સંસ્થા કરે છે.

(5) નર્મદ સાહિત્ય સભા: ઈ. સ. 1923 માં સુરતમાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ'ની સ્થાપના થઈ. ઈ. સ. 1939 માં તેની સાથે નર્મદનું નામ સંકળાત્તાં તે 'નર્મદ સાહિત્ય સભા' બની. આ સંસ્થાએ મહોસુસ, સમારોહ જેવા કાર્યક્રમો અને ઉત્સવો યોજુ ગુજરાતી સાહિત્ય અને કલાની આરાધના કરી છે. આ સંસ્થા ઈ. સ. 1940થી 'નર્મદ સુવાર્ષન્યંડક' અનેનાયત કરે છે.

(6) ફાર્બસ ગુજરાતી સભા: ગુજરાતી ભાષાનાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંગ્રહના આશયથી ઈ. સ. 1865 માં આ સંસ્થા સ્થાપાઈ હતી. આ સંસ્થાએ ધર્મ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને સંશોધન ક્ષેત્રે 75 જેટલાં પ્રકાશનો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. સંસ્થાએ ઈ. સ. 1932 થી પોતાના મુખ્યપત્ર 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા' ત્રૈમાસિક પત્રનું પ્રકાશન શરૂ કર્યું હતું, જે આજે પણ પ્રગટ થાય છે.

(7) ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી: ગુજરાત રાજ્ય સંચાલિત 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'ની સ્થાપના ઈ. સ. 1982 માં થઈ. વર્ષ

દરમિયાન પ્રગટ થયેલી કૃતિઓમાંથી સારી કૃતિને અકાદમી પુરસ્કાર આપે છે અને સર્જકોનું બહુમાન કરે છે. આ ઉપરાંત સાહિત્ય સર્જન તથા સંશોધન માટે ફિલોશિપ, પરિસંવાદ, કાર્યશાબદ, ગ્રંથપ્રકાશન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. સંસ્થાનનું મુખ્યપત્ર 'શબ્દસૂચિ' નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

10. ગુજરાતી સાહિત્યના ગ્રંથભંડારો

1. લા. દ. (લાલભાઈ દલપતભાઈ) ભારતીય સંસ્કૃત વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ
2. ભો. જે. (ભોગીલાલ જેસંગદાસ) વિદ્યાભવન (ગુજરાત વિદ્યાસભા), અમદાવાદ
3. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ
4. પંડિત રૂપવિજયગણી જ્ઞાનભંડાર, દોશીવાડાની પોળ, અમદાવાદ
5. શ્રી સંવેગી જૈન ઉપાશ્રય જ્ઞાનભંડાર, પગથિયાંની પોળ, અમદાવાદ
6. શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનભંડાર, પાંજરાપોળ ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
7. પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા
8. શ્રી મુક્તિક્રમ મોહન જ્ઞાનભંડાર, કોઠીની પોળ, વડોદરા
9. શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, કોબા
10. ગુજરાતી ભાષાભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ
11. ચુનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન, સુરત
12. જૈન આનંદ પુસ્તકાલય ગ્રંથભંડાર, સુરત
13. ઇન્ડોલોજિકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટટ્યુટ, શારદાપીઠ (દારકા)
14. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથભંડાર, પંચાસરાની પાસે, પાટણ
15. વિમલગઢ જૈન ગ્રંથભંડાર, ભાભાનો પાડો, પાટણ
16. મુક્તાબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર, શ્રીમાળી વંડો, ડાંબોઈ

11. ગુજરાતનાં મ્યુઝિયમો

1. વડોદરા મ્યુઝિયમ અને પિકચર ગેલેરી, વડોદરા
2. મહારાજા ફિલેસિંહરાવ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
3. એમ. એસ. યુનિવર્સિટી-પુરાતત્વવિદ્યા વિભયક મ્યુઝિયમ, વડોદરા
4. હેલ્થ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
5. મેડિકલ કોલેજ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
6. મ્યુનિસિપલ મ્યુઝિયમ: સંસ્કાર કેન્દ્ર, અમદાવાદ
7. ભોજે વિદ્યાભવન: અધ્યયન અને સંશોધન મ્યુઝિયમ, અમદાવાદ
8. ડેલિકો મ્યુઝિયમ ઓફ ટેક્સ્ટાઇલ, અમદાવાદ
9. બીજે મેડિકલ કોલેજ મ્યુઝિયમ, અમદાવાદ
10. ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય, સાબરમતી આશ્રમ, અમદાવાદ
11. સાપુતારા મ્યુઝિયમ, સાપુતારા
12. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મ્યુઝિયમ, વલ્લભવિદ્યાનગર
13. કર્ચ્ચ મ્યુઝિયમ, ભુજ
14. વોટ્સન મ્યુઝિયમ, રાજકોટ
15. દરબાર હોલ મ્યુઝિયમ, દીવાન ચોક, જૂનાગઢ
16. જૂનાગઢ મ્યુઝિયમ, સક્કરબાગ, જૂનાગઢ

17. બાર્ટન મ્યુઝિયમ, ભાવનગર
18. ગાંધી સ્મૃતિ મ્યુઝિયમ, ભાવનગર
19. લેરી વિલ્સન મ્યુઝિયમ, ઘરમપુર
20. જામનગર મ્યુઝિયમ ઓફ એન્ટિક્વિટીઝ, જામનગર
21. પ્રભાસપાટણ મ્યુઝિયમ, પ્રભાસપાટણ
22. ગિરધરભાઈ બાળ સંગ્રહાલય, અમરેલી
23. ગાંધી મેમોરિયલ રેસિડેન્શિયલ મ્યુઝિયમ, પોરબંદર
24. ધીરજબહેન પરીખ બાળ સંગ્રહાલય, કપડવંજ
25. રજની પરીખ આર્ટ્સ કોલેજ, આર્કિયોલોજીકલ મ્યુઝિયમ, ખંભાત

12. ઉર્ચચિક્ષાશાળાનાં મહાવિદ્યાલયો

1. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ (1920)
2. ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (1949)
3. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ મેનેજમેન્ટ, અમદાવાદ (1961)
4. ઇન્દ્રિય ગાંધી ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (1974)
5. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (1995)
6. નિરમા યુનિવર્સિટી ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેક્નોલોજી, અમદાવાદ (2003)
7. મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઓફ બરોડા (એમ. એસ. યુનિવર્સિટી), વડોદરા (1949)
8. સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વલ્લભવિદ્યાનગર (1955)
9. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ (1955)
10. વીર નરમંદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત (1965)
11. ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટી, જામનગર (1967)
12. સરદાર કૃષ્ણનગર દાંતીવાડા એન્ટ્રિકલ્યર યુનિવર્સિટી, દાંતીવાડા (જિ. બનાસકાંદા) (1973)
13. કૃષ્ણકુમાર સિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી, ભાવનગર (1978)
14. હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ (1986)
15. કાંતિગુરુ શયામજી કર્ચ્ચ વર્મા કર્ચ્ચ યુનિવર્સિટી, ભુજ (જિ. કર્ચ્ચ) (2004)
16. ધીરુભાઈ અંબાણી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇન્ડોર્મેશન એન્ડ કોમ્પ્યુનિકેશન ટેક્નોલોજી, ગાંધીનગર (2003)
17. પંડિત દીનદાયાણ પેટ્રોલિયમ યુનિવર્સિટી, રાયસણ, જિ. ગાંધીનગર (2007)
18. શ્રી સોમનાથ સંસ્કૃત યુનિવર્સિટી, વેશવળ, જિ. ગીરસોમનાથ (2005)
19. ગુજરાત નેશનલ લો યુનિવર્સિટી, રાયસણ, કોબા, જિ. ગાંધીનગર (2003)
20. ગુજરાત ચિલ્ડ્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર (2009)
21. ગુજરાત ફારેન્સિક સાયન્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર (2008)
22. રક્ષા શક્તિ યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2009)
23. કામધેનુ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર (2009)
24. ગુજરાત ટેક્નોલોજીકલ યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2007)
25. આણંદ એન્ટ્રિકલ્યર યુનિવર્સિટી, આણંદ (2004)
26. નવસારી એન્ટ્રિકલ્યર યુનિવર્સિટી, નવસારી (2004)

27. ધ ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટીચર્સ એજ્યુકેશન (2010)
28. જૂનાગઢ એટ્રિકલ્યર યુનિવર્સિટી, જૂનાગઢ (2004)
29. સેન્ટ્રલ યુનિવર્સિટી ઓફ ગુજરાત, (CUG) ગાંધીનગર
30. સુમનદીપ યુનિવર્સિટી, વાધોડિયા, જિ. વડોદરા (1999)
31. ધરમસિંહ ટેસાઈ યુનિવર્સિટી, નાડિયાદ, જિ. ખેડા (2000)
32. સેન્ટર ફોર એન્વાયરન્મેન્ટલ એન્ડ પ્લાનિંગ ટેકનોલોજી યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2005)
33. ગણપત યુનિવર્સિટી, ખેડવા, જિ. મહેસાણા (2005)
34. કરી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર (2007)
35. (Calrox) ટીચર્સ યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2009)
36. ચરોતર યુનિવર્સિટી ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, ચાંગા, જિ. આણંદ (2009)
37. નવરચના યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2009)
38. અમદાવાદ યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ (2009)
39. ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી, ગાંધીનગર (2008)
40. સરદાર વલભભાઈ નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી, સુરત (1961)
41. Auro યુનિવર્સિટી ઓફ હોસ્પિટાલિટી એન્ડ મેનેજમેન્ટ, સુરત (2011)

13. ગ્રામ વિદ્યાપીઠો

1. લોકભારતી, સાંસ્કૃતિક, જિ. ભાવનગર
2. નૂતન ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ગઢા, જિ. બોરાદ
3. જે. પી. કુમારભાગ ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ગઢા, જિ. બોરાદ
4. સાબરગ્રામ વિદ્યાપીઠ, સનોસણ, જિ. બનાસકાંઠા
5. લોકનિકેતન ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, રતનપુર, જિ. બનાસકાંઠા
6. બનાસગ્રામ વિદ્યાપીઠ, અમીરગઢ, જિ. બનાસકાંઠા
7. નૂતન ભારતી ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, મદાણ ગઢ, જિ. બનાસકાંઠા
8. સધન મહિલા ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ચિત્રાસણી, જિ. બનાસકાંઠા
9. સરસ્વતી વિદ્યાપીઠ, સમોડા, ગુજરાત-384 130
10. મંગળ ભારતી, ગોલગામડી, જિ. વડોદરા
11. સમાજસેવા મહાવિદ્યાલય, વેડળી, જિ. સુરત
12. ઈ. ખો. ચાવડાગ્રામ વિદ્યાપીઠ, કુહાનવાડી, જિ. ખેડા
13. શ્રી પીઠેશ્વરી કૃષ્ણગ્રામ વિદ્યાપીઠ, પીઠાઈ, જિ. ખેડા
14. રંગભારતી વિદ્યાપીઠ, વાસણા મારગ્રિયા, જિ. ખેડા
15. ગ્રામસેવા મંદિર મહિલા વિદ્યાપીઠ, નારદીપુર, જિ. ગાંધીનગર
16. પીપલ્સ વેલ્કેર સોસાયટી, કુમિયાબી આશ્રમ, કુમિયાબી-360 440
17. વનસેવા મહાવિદ્યાલય, બીલપુરી, જિ. વલસાડ
18. બા. મો. શાહ ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, મીલીઆ, જિ. મહેસાણા
19. ભારત સરસ્વતી મંદિર સંસદ, ગ્રામ વિદ્યાપીઠ મહાવિદ્યાલય, શારદાગ્રામ, જિ. જૂનાગઢ
20. આનંદ ગ્રામ ભારતી વિદ્યાપીઠ, છિલોલ
21. અમરભારતી મહિલા ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, મોટી પાવઠી, જિ. અમદાવાદ
22. ગ્રામસેવા મહાવિદ્યાલય, અમરાપુર-382 721

14. વિઝ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિષયની સંસ્થાઓ

ગુજરાત સરકાર સંચાલિત સંશોધન-સંસ્થાઓ

1. એટ્રિકલ્યર રિસર્ચ સ્ટેશન, અરણેજ, ભચાઉ, છારોરી, તીસા, ધંધુકા, ગોધરા, લાંબોલ, હસરા
2. એટ્રિકલ્યર એક્સ્પ્રેમેન્ટલ સ્ટેશન, પારિયા
3. બીડી ટોબકો રિસર્ચ સ્ટેશન, આણંદ
4. સી. પી. કોલેજ ઓફ એટ્રિકલ્યર, સરદાર કૃષ્ણનગર
5. સેન્ટર ફોર એન્વાયરન્મેન્ટલ એન્ડ પ્લાનિંગ ટેકનોલોજી, અમદાવાદ
6. કોટન રિસર્ચ સ્ટેશન, ભરુચ, આશ્રિત્યા, હાંસોલ
7. ટેટ પામ રિસર્ચ સ્ટેશન, મુદ્રા (કરુ)
8. પ્રાય ફાર્મિંગ રિસર્ચ સ્ટેશન, જામખંભાળિયા, વલ્લભીપુર
9. ફોરેન્સિક સાયન્સ લોબોરેટરી, અમદાવાદ
10. ફૂટ રિસર્ચ સ્ટેશન, દહેગામ, માંગરોળ, નવસારી
11. ગ્રાસવેન્ડ રિસર્ચ સ્ટેશન, ધારી
12. ગુજરાત એટ્રિકલ્યર યુનિવર્સિટી, બનાસકાંઠા
13. ગુજરાત આલ્કલિઝ એન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ, પેટ્રોકેમિકલ્સ, વડોદરા
14. ગુજરાત કેન્સર એન્ડ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, અમદાવાદ
15. ગુજરાત કોમ્યુનિકેશન્સ એન્ડ ઈલેક્ટ્રોનિક્સ લિ., વડોદરા
16. ગુજરાત એનર્જી ડેવલપમેન્ટ એજન્સી, વડોદરા
17. ગુજરાત એન્જિનિયરિંગ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરા
18. ગુજરાત ફિશરીઝ એક્વેટિક સાયન્સ્ઝ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, ઓંખા બંદર
19. ગુજરાત ઈન્ડસ્ટ્રીયલ આર. એન્ડ ડી. એજન્સી, ઈન્ડસ્ટ્રીયલ રિસર્ચ લોબોરેટરી, વડોદરા
20. ગુજરાત ઈન્સ્કોપિસાઇઝ લિ., અંકલેશ્વર
21. ગુજરાત નર્મદા વેલી ફિટ્લાઈઝ કંપની લિમિટેડ, પેટ્રોફિલ્સ, ભરુચ
22. ગુજરાત સ્ટેટ ફિટ્લાઈઝ કંપની લિમિટેડ, ફિટ્લાઈઝરનગર
23. હિલ મિલેટ રિસર્ચ સ્ટેશન, દાહોદ, વધુઈ
24. હોઝિયરી ટ્રેનિંગ એન્ડ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, ઓઢવ
25. ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિડની ડિઝીઝિઝ એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર, અમદાવાદ
26. કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, તીસા
27. લાઈલ સ્ટોક રિસર્ચ સ્ટેશન, આણંદ, નવસારી
28. મેઈન કોટન રિસર્ચ સ્ટેશન, સુરત
29. મેઈન પ્રાય ફાર્મિંગ રિસર્ચ સ્ટેશન, તરઘાડિયા
30. મેઈન મેઝ રિસર્ચ સ્ટેશન, ગોધરા
31. મેઈન રાઈસ રિસર્ચ સ્ટેશન, નવાગામ
32. મિલેટ રિસર્ચ સ્ટેશન, જામનગર
33. એન. એમ. કોલેજ ઓફ એટ્રિકલ્યર, નવસારી
34. ઓફિસ ઓફ રિસર્ચ સાયન્સ્ઝ (સોઈલ સાયન્સ), નવસારી
35. ઓઈલસીડ રિસર્ચ સ્ટેશન, નવસારી
36. પોટેટો રિસર્ચ સ્ટેશન, તીસા
37. પોલ્ટ્રી કોમ્પ્લેક્સ, આણંદ

38. પલ્સ રિસર્ચ સ્ટેશન, નવસારી, સરદાર કૃષ્ણનગર
39. રીજનલ રિસર્ચ સ્ટેશન, સરદાર કૃષ્ણનગર
40. રીજનલ સ્યુગરકેન રિસર્ચ સ્ટેશન, કોડીનાર, નવસારી
41. રિપોર્ટિંગ બાયોલોજી રિસર્ચ યુનિટ, આઇએસ
42. સરદાર પટેલ રિન્યૂએબલ એનજર્જ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ,
વલ્લભવિદ્યાનગર
43. સોરધમ રિસર્ચ સ્ટેશન, સુરત
44. સ્પાઈસ રિસર્ચ સ્ટેશન, જગુદશ
45. ટોબેકો રિસર્ચ સ્ટેશન, ધર્મજ
46. વ્હીટ રિસર્ચ સ્ટેશન, બારોલી, વિજાપુર

ગુજરાત રાજ્યમાં કેન્દ્ર સરકાર સંચાલિત સંશોધન-સંસ્થાઓ

1. સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરીન ડેમિકલ્સ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ભાવનગર
2. હલેક્ટ્રિકલ રિસર્ચ એન્ડ ટેવલપમેન્ટ એસોસિએશન, વડોદરા
3. સેન્ટર ફોર એન્વાયરન્મેન્ટ એજયુકેશન, અમદાવાદ
4. નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર ગ્રાઉન્ડનાર, જૂનાગઢ
5. નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર મેડિસિન એન્ડ એરોમેટિક પ્લાન્ટ,
બોરિયાવી

6. નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર ઓનિયન એન્ડ ગાર્લિક, ગોધરા
7. નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઓક્સિપેશનલ હેલ્થ, અમદાવાદ
8. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ફોર પ્લાજ્મા રિસર્ચ, અમદાવાદ
9. ડિઝિકલ રિસર્ચ લેબોરેટરી (PRL), અમદાવાદ
10. સ્પેસ એલિક્ટેશન સેન્ટર, અમદાવાદ
11. ઇન્ડિયન ફાર્મસી ફિટ્નિંગિઝર કો. ઓ. લિમિટેડ, કલોલ
12. ઇન્ડિયન ફાર્મસી ફિટ્નિંગિઝર કો. ઓ. લિ., કંડલા
13. સેન્ટ્રલ કેટલ બ્રાઇગ ફાર્મ, સુરત
14. રીજનલ સ્ટેશન ફોર ફોરેજ પ્રોડક્શન એન્ડ ટેમોન્ટ્રેશન, ગાંધીનગર
15. ઇન્ડિયન પેટ્રોકેમિકલ્સ કોર્પોરેશન લિ., વડોદરા
16. પેટ્રોફિલ્સ કો-ઓપરેટિવ લિ., વડોદરા
17. નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિઝાઇન (NID), અમદાવાદ
18. પ્રોટોટાઇપ ટેવલપમેન્ટ એન્ડ ટ્રેનિંગ સેન્ટર, રાજકોટ
19. અમદાવાદ ટેક્સ્ટાઇલ ઇન્ડસ્ટ્રી રિસર્ચ એસોસિએશન (ATIRA),
અમદાવાદ
20. મેન મેરીડ ટેક્સ્ટાઇલ રિસર્ચ એસોસિએશન, સુરત

12. ગુજરાત : ગૌરવગાથ્યા

1. અવોર્ડ્સ

- (1) રમતગમતના અવોર્ડ્સ : ગુજરાત સરકાર રાજ્યના રમતવીરો અને ખેલાડીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે નીચે પ્રમાણેના અવોર્ડ્સથી સંન્માનિત કરે છે :
1. એકલય અવોર્ડ : ગુજરાતનો ખેલાડી આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે
  2. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અવોર્ડ : ગુજરાતનો ખેલાડી રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે
  3. જ્યદીપસિહીશું અવોર્ડ : ગુજરાતનો ખેલાડી રાજ્યક્ષાંસો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે આ અવોર્ડ પેટે નક્કી કરેલી રોકડ રૂકમ પણ આપવામાં આવે છે.
- (2) ગુજરાત સરકારના એક લાખ રૂપિયાના અવોર્ડ્સ : નીચે દર્શાવેલ ક્ષેત્રોમાં વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિને દર વર્ષે આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે :
1. વિજ્ઞાન : ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ અવોર્ડ
  2. શિક્ષણ : શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ અવોર્ડ
  3. લોકકલા : શ્રી જવેરયંદ મેઘાણી અવોર્ડ
  4. રમતગમત : શ્રી અંબુભાઈ પુરાણી અવોર્ડ
  5. રંગમંચકલી કલા : પંડિત ઓમકારનાથ ઠકુર અવોર્ડ
  6. લખિતકલા : શ્રી રવિશંકર રાવળ અવોર્ડ
  7. સાહિત્ય : આધકવિ નરસિંહ મહેતા અવોર્ડ
- (3) 'વિશ્વગુર્જરી' અવોર્ડ : ઈ.સ. 1972માં અમદાવાદમાં સ્થપાયેલ 'વિશ્વગુર્જરી' સંસ્થા દ્વારા દર વર્ષ ગુજરાતી મહાનુભાવોનું

નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં અવોર્ડ દ્વારા સંન્માન કરવામાં આવે છે :

1. ગુજરાત અવોર્ડ : ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે
  2. રાષ્ટ્રીય અવોર્ડ : ગુજરાત બહાર પરંતુ ભારતના કોઈ પણ રાજ્યમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે
  3. આંતરરાષ્ટ્રીય અવોર્ડ : ભારત બહાર વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે
- (4) 'જ્યાતિભૂ' અવોર્ડ : માનવ કલ્યાણના ક્ષેત્રે ઉમદા પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ સુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી બાલાભાઈ વી. દેસાઈ ('જ્યાતિભૂ')ની સ્મૃતિમાં આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
- (5) ગુજરાત સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય અકાદમી અવોર્ડ : ગુજરાતમાં સંગીત, નૃત્ય અને નાટકના ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારને 'ગુજરાત સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય અકાદમી' દ્વારા આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડ તરીકે નિશ્ચિત રૂકમ, શાલ અને તામ્રપત્ર અનેનાયત થાય છે.
- (6) 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી' અવોર્ડ : નવલકથા, કાવ્યસંગ્રહ, ઓકંકી, નિબંધ, બાળ કાવ્ય-સંગ્રહ, જીવનચરિત્ર વગેરેનાં સર્જન બદલ ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળા, ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકોના શ્રેષ્ઠ સર્જકોને દર વર્ષે ગુજરાત સરકાર દ્વારા સંચાલિત 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી' આ અવોર્ડ આપે છે.
- (7) રષ્ણજિતરામ સુવર્ણયંદક : 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ના આધસ્થાપક શ્રી રષ્ણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાની સ્મૃતિમાં ભાષા-સાહિત્ય, હિતિહાસ, કલા અને સંસ્કૃતિના ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ પ્રદાન કરનારને

ઈ. સ. 1928થી 'રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક' આપવામાં આવે છે.

2. રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક

રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક ધારકોની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે:

અ.નં.	વર્ષ	સર્જક
1.	1928	શ્રી અવેરચંદ મેધાણી
2.	1929	શ્રી ગિજુભાઈ બદેકા
3.	1930	શ્રી રવિશંકર રાવળ
4.	1931	શ્રી વિજયરાય વૈઘ
5.	1932	શ્રી રમણલાલ દેસાઈ
6.	1933	શ્રી રત્નમણિરાવ જોટે
7.	1934	શ્રી સુન્દરમ્
8.	1935	શ્રી વિશ્વનાથ ભડુ
9.	1936	શ્રી ચંદ્રવદન મહેતા
10.	1937	શ્રી ચુનીલાલ વ. શાહ
11.	1938	શ્રી કનુ દેસાઈ
12.	1939	શ્રી ઉમાશંકર જોખી
13.	1940	શ્રી ધનસુખલાલ મહેતા
14.	1941	શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે
15.	1942	શ્રી રસિકલાલ પરીખ
16.	1943	શ્રી પંડિત ઓમકારનાથજી
17.	1944	પ્રો. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી
18.	1945	શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય
19.	1946	શ્રી ડેલરાય માંકડ
20.	1947	શ્રી હરિનારાયજા આચાર્ય
21.	1948	શ્રી બચુભાઈ રાવત
22.	1949	શ્રી સોમાલાલ શાહ
23.	1950	શ્રી પનાલાલ પટેલ
24.	1951	શ્રી જયશંકર 'સુંદરી'
25.	1952	શ્રી કેશવરામ શાસ્ત્રી
26.	1953	ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરા
27.	1954	શ્રી ચંદુલાલ પટેલ
28.	1955	શ્રી અનંતરાય રાવળ
29.	1956	શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ
30.	1957	શ્રી ચુનીલાલ મહિયા
31.	1958	ડૉ. કૃષણલાલ શ્રીધરાણી
32.	1959	શ્રી જયંતી દલાલ
33.	1960	ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી
34.	1961	શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર
35.	1962	શ્રી રામસિંહજી રાઠોડ
36.	1963	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી
37.	1964	શ્રી મનુભાઈ પંચોળી
38.	1965	શ્રી બાપાલાલ વૈઘ
39.	1966	ડૉ. હસમુખ સાંકળિયા
40.	1967	શ્રી જીણાભાઈ દેસાઈ 'સ્નેહરાશ્મે'

અ.નં.	વર્ષ	સર્જક
41.	1968	ડૉ. મંજુલાલ મજુમદાર
42.	1969	શ્રી નિર્ઝન ભગત
43.	1970	શ્રી શિવકુમાર જોખી
44.	1971	ડૉ. સુરેશ જોખી
45.	1972	શ્રી નટવરલાલ પંડ્યા 'ઉશનસ્'
46.	1973	શ્રી પ્રભોધ પંડિત
47.	1974	શ્રી હિરાબહેન પાઠક
48.	1975	શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
49.	1976	શ્રી જયંત પાઠક
50.	1977	શ્રી જશવંત ઠાકર
51.	1978	શ્રી ફાધર વાલેસ
52.	1979	શ્રી મકરંદ દવે
53.	1980	શ્રી લાભશાંકર ઠાકર (અસ્વીકાર)
54.	1981	ડૉ. ધીરુભહેન પટેલ
55.	1982	શ્રી હરીન્દ્ર દવે
56.	1983	શ્રી સુરેશ દલાલ
57.	1984	શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા
58.	1985	શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ
59.	1986	શ્રી રમેશ પારેખ
60.	1987	શ્રી સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર
61.	1988	શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી
62.	1989	શ્રી વિનોદ ભડુ
63.	1990	શ્રી નગીનદાસ પારેખ
64.	1991	શ્રી રમણલાલ નાગરજી મહેતા
65.	1992	શ્રી યશવંત શુક્લ
66.	1993	શ્રી અમૃત ધાયલ
67.	1994	ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર
68.	1995	શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
69.	1996	શ્રી રમણલાલ સોની
70.	1997	શ્રી ગુણવંત શાહ
71.	1998	શ્રી ગુલાબદાસ પ્રોકર
72.	1999	શ્રી મધુ રાય
73.	2000	શ્રી ચી. ના. પટેલ
74.	2001	શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ
75.	2002	શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા
76.	2003	ડૉ. મધુસૂદન પારેખ
77.	2004	શ્રી રાધેશ્યામ શર્મા
78.	2005	શ્રી વર્ષા અડાલજા
79.	2006	શ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લ
80.	2007	શ્રી મોહમ્મદ માંકડ
81.	2008	શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ
82.	2009	પ્રો. ચીમનલાલ ત્રિવેદી
83.	2010	શ્રી મધુસૂદન ઢાકે
84.	2011	શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા

3. રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી અવોર્ડ

દિલ્હી સ્થિત રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી શ્રેષ્ઠ ભારતીય સાહિત્ય સર્જકોનું દર વર્ષે અવોર્ડ આપી સન્માન કરે છે. ઈ. સ. 1955થી આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં ગુજરાતી સાહિત્યના નીચે મુજબના સર્જક અને કૃતિઓ આ અવોર્ડને પાત્ર હર્યા છે.

વર્ષ	કૃતિ	સાહિત્ય	સર્જક
1955	મહાદેવભાઈની ડાયરી	ડાયરી સાહિત્ય	મહાદેવભાઈ દેસાઈ
1956	બૃહદ્ધપિંગળ	પિંગળશાસ્ત્ર	રામનારાયણ વિ. પાઠક
1958	દર્શન અને ચિંતન	તત્ત્વજ્ઞાન	પદ્મિત સુખલાલજી (પ્રશાચક્ષુ)
1960	શર્વિલક	નાટક	રસિકલાલ છો. પરીખ
1961	કદ્યજીનું સંસ્કૃતિદર્શન	સંસ્કૃતિ	રામસિંહજી રાઠોડ
1962	ઉપાયન	વિવેચન	પ્રો. વિજયુપ્રસાદ ત્રિવેદી
1963	શાંત કોલાહલ	કાવ્યસંગ્રહ	રાજેન્દ્ર શાહ
1964	નૈવેદ્ય	નિબંધ	ડોલરરાય માંકડ
1965	જીવનન્યવસ્થા	નિબંધ	કાકસાહેબ કાલેક્ટર
1967	ગુજરાતી ભાષાનું ધ્વનિ સ્વરૂપ અને ધ્વનિ પરિવર્તન	ભાષાશાસ્ત્ર	ડૉ. પ્રભોદ પંડિત
1968	અવલોકન	વિવેચન	સુનદરમ્ભ
1969	કુળકથાઓ	રેખાચિત્રો	સ્વામી આનંદ (અસ્વીકાર)
1970	અભિનવનો રસવિચાર	વિવેચન	નગીનિદાસ પારેખ
1971	નાટ્ય ગઠરિયાં	પ્રવાસકથા	ચંદ્રવદન મહેતા
1973	કવિની શ્રદ્ધા	વિવેચન	ઉમાશંકર જોધી
1974	તારતમ્ય	વિવેચન	અનંતરાય રાવળ
1975	સોકેટિસ	નવલકથા	મનુભાઈ પંચોલી 'દર્શક'
1976	અશ્વત્થ	કાવ્યસંગ્રહ	નટવરલાલ કે. પંડ્યા 'ઉશનસ'
1977	ઉપરવાસ કથાત્રયી	નવલકથા	રઘુવીર ચૌધરી
1978	હ્યાતી	કાવ્યસંગ્રહ	હરીન્દ્ર દવે
1979	વમળનાં વન	કાવ્યસંગ્રહ	જગદીશ જોધી (મરણોત્તર)
1980	અનુનય	કાવ્યસંગ્રહ	જયંત પાઠક
1981	રચના અને સંરચના	વિવેચન	ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી
1982	લીલેરો દ્વારા	કાવ્યસંગ્રહ	પ્રિયકાન્ત મહિયાર (મરણોત્તર)
1983	ચિન્તયામિ મનસા	વિવેચન	ડૉ. સુરેશ જોધી (અસ્વીકાર)
1984	વિવેચનની પ્રક્રિયા	વિવેચન	ડૉ. રમણલાલ જોધી

વર્ષ	કૃતિ	સાહિત્ય	સર્જક
1985	સાત પગલાં આકાશમાં	નવલકથા	કુદનિકા કાપડિયા
1986	ધૂળમાંની પગલીઓ	સંસ્મરણો	ચંદ્રકાન્ત શેઠ
1987	જટાયુ	કાવ્યસંગ્રહ	સિતાંશુ યશશેંદ્ર
1988	અસૂર્યલોક	નવલકથા	ભગવતીકુમાર શર્મા
1989	આંગળિયાત	નવલકથા	જોસેફ મેકવાન
1990	સ્ટેચ્યુ	નિબંધસંગ્રહ	અનિલ જોધી
1991	ટોળાં, અવાજ, ધોંઘાટ	કાવ્યસંગ્રહ	લાભશંકર ઠાકર
1992	દેવોની ઘાટી	પ્રવાસવર્ણન	ભોળાભાઈ પટેલ
1993	અભિનુકુમાં ઊગેલું ગુલાબ	જીવનચરિત્ર	નારાયણ દેસાઈ
1994	વિતાન સુદ બીજ	કાવ્યસંગ્રહ	રમેશ પારેખ
1995	અણસાર	નવલકથા	વર્ષા અડાલજ
1996	અંધારી ગલીમાં સર્ફેટ ટપકાં	નવલિકા	હિમાંશી શેલત
1997	કૂવો	નવલકથા	અશોકપુરી ગોસ્વામી
1998	વાંક દેખાં વિવેચનો	વિવેચન	જયંત કોઠારી
1999	ગુજરાતી સાહિત્ય: પૂવાર્દ્ધ-ઉત્તરાર્દ્ધ	વિવેચન	નિરંજન ભગત
2000	ધૂધભરી ખીશ	નવલકથા	વીનેશ અંતાણી
2001	આગાંતુક	નવલકથા	ધીરુબહેન પટેલ
2002	તત્ત્વમસી	નવલકથા	ધ્રુવ પ્રભોદરાય ભણે
2003	અખેપાતર	નવલકથા	બિંદુ ભણે
2004	સૌદર્ય નદી નર્મદા	પ્રવાસ	અમૃતલાલ વેગડ
2005	અખંડ જાલર વાગે	કાવ્યસંગ્રહ	સુરેશ દલાલ
2006	રાતનો સૂરજ	નિબંધસંગ્રહ	રતિલાલ 'અનિલ'
2007	ગઝલ સંહિતા	ગઝલ સાહિત્ય	રાજેન્દ્ર શુક્લ
2008	ફટાયુ	નવલિકા	સુમન શાહ
2009	વાત આપણા વિવેચનની	વિવેચન	શિરીષ પંચાલ
2010	ધાવણી	નવલકથા	ધીરેન્દ્ર મહેતા
2011	અંચલો	નવલકથા	મોહન પરમાર
2012	સાક્ષી ભાસ્ય	વિવેચન	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા

4. પદ્ધ પુરસ્કાર વિજેતા ગુજરાતીઓ

વર્ષ	નામ	ક્ષેત્ર	પુરસ્કાર
1954	1. શ્રી વી. એલ. મહેતા 2. શ્રીમતી ભાગ મહેતા	પબ્લિક અફેર્સ સિવિલ સર્વિસ	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી
1955	પંડિત ઓમ્ઝારનાથ ઢાકોર	કલા	પદ્મશ્રી
1956	ડૉ. ચૈતમન ગોવિંદ પંડિત	મેડિસિન	પદ્મશ્રી
1958	મગનલાલ ત્રિભોવનદાસ વ્યાસ	સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મશ્રી
1959	1. ગગન વિહારી મહેતા 2. હંસા જીવરાજ મહેતા 3. પરિક્ષિતલાલ લલ્લુભાઈ મજુમદાર	સમાજસેવા સમાજસેવા સમાજસેવા	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી
1960	1. ડાખાભાઈ જીવાળ નાઈક 2. જશુ અમ. પટેલ 3. વિજય એસ. હારે 4. નાનાભાઈ ભંડ	સમાજસેવા સ્પોર્ટ્સ સ્પોર્ટ્સ સમાજસેવા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1961	1. માર્ટડ રામચંદ્ર જમાદાર 2. કુમ મિથુબન પેટિટ	સમાજસેવા સમાજસેવા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1962	દુલાભાયા કાગ	સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મશ્રી
1964	1. કાકસાહેબ કાલેલકર 2. નિભુવનદાસ ડિશિભાઈ પટેલ	સાહિત્ય અને શિક્ષણ સમાજસેવા	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ
1965	1. જશ્ભાઈ શંકરભાઈ પટેલ 2. મૃદ્ઘાલિની સારાભાઈ 3. રવિશંકર મહાશંકર રાવળ 4. ડૉ. વર્ગિસ કુરિયન	વિજ્ઞાન અને ઇજનેરી કલા કલા ટ્રેડ અન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1966	1. ડૉ. વર્ગિસ કુરિયન 2. ડૉ. વિક્રમ અંબાલાલ સારાભાઈ	ટ્રેડ અન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ
1967	1. કલ્યાણજી વિક્લિબાઈ મહેતા 2. ચંત્રવદન ચીમનલાલ મહેતા 3. મગનભાઈ રણાધોઽભાઈ પટેલ	સાહિત્ય અને શિક્ષણ સાહિત્ય અને શિક્ષણ સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1968	શ્યામાપ્રસાદ રૂપશંકર વસાવડા	સમાજસેવા	પદ્મભૂષણ
1969	1. કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ 2. વિક્લિ લક્ષ્મણ (મામાસાહેબ ફડક)	ટ્રેડ અન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સમાજસેવા	પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ

વર્ષ	નામ	ક્ષેત્ર	પુરસ્કાર
1970	1. ઈન્દ્રુમતિ ચીમનલાલ 2. ડૉ. પિશ્રોત રામ પિશ્રોત 3. અવિનાશ આનંદરાય વાસ	સમાજસેવા સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ કલા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1971	1. જે. બુધરદાસ ભોજક 2. ટેવેન્ડ્રલાલ 3. ઉદ્યમભાષસિહજ નટવરસિહજ જેઠા	કલા સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ ટ્રેડ અન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1972	1. ડૉ. વિક્રમ અંબાલાલ સારાભાઈ 2. ડૉ. જીવરાજ એન. મહેતા 3. એર માર્શલ એમ. એમ. એન્જિનિયર 4. સાવિત્રી ઈન્જિનીઝર પરીખ	સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ પબ્લિક અફેર્સ સિવિલ સર્વિસ કલા	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી
1973	1. ઉચ્છુગરાય નવલરાય ફેબર 2. વિનુ હિમતલાલ માંકડ 3. કેશવમૂર્તિ રામચંદ્ર રાવ 4. પ્રભાશંકર ઓઘડભાઈ સોમપુરા	સમાજસેવા સ્પોર્ટ્સ સિવિલ સર્વિસ સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1974	પંડિત સુખલાલજ સંધવી	સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મભૂષણ
1975	1. બચુભાઈ રાવત 2. ડૉ. રૂબન ડેવિડ	સાહિત્ય અને શિક્ષણ મેડિસિન	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1976	1. બાલકુંજ વિકલદાસ દોશી 2. કેશવરામ કાશીરામ શાસી	સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1977	ઇસ્માઈલ એહમદ કાલિયા	સમાજસેવા	પદ્મશ્રી
1980	નાની અરદેશર પાલખીવાલા	પબ્લિક અફેર્સ	પદ્મવિભૂષણ
1981	1. બકુલાબહેન પટેલ 2. ડૉ. દશરથ પટેલ	મેડિસિન કલા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1982	પ્રો. સત્યપ્રકાશ	સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મશ્રી
1983	1. ગુલામ મોહમ્મદ શેખ 2. હુંદરાજ મણિક 3. જીવણલાલ મોતીલાલ ઢાકોર	કલા સાહિત્ય અને શિક્ષણ સિવિલ સર્વિસ	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1984	1. ભૂપેન ખખર 2. ડૉ. નારાયણન 3. પ્રમોદ કાળે	કલા સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ સાયન્સ અન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી

વર્ષ	નામ	ક્ષેત્ર	પુરસ્કાર	વર્ષ	નામ	ક્ષેત્ર	પુરસ્કાર
1985	1. પ્રો. એકનાથ વસંત ચિટાણિસ 2. અરવિંદ નવરંગલાલ બૂચ 3. ઈલા ભડ 4. પ્રો. પ્રેધીમાન કૃષ્ણ કાર્યો 5. શાંતિ દવે	સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ સમાજસેવા સમાજસેવા સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ આર્ટ્સ	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી	2006	1. દીપક પારેખ 2. પ્રો. સિતાંશુ પશશંક્ર 3. પંકજ ઉધાસ	ટ્રેડ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1986	1. ઈલા ભડ 2. ગીત શ્રીરામ શેઠી	સમાજસેવા સ્પોર્ટ્સ	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી	2007	1. જિસ્ટિસ મફુલલયંડ નટવરલાલ ભગવતી 2. પ્રો. ભીખુ પારેખ 3. તૈયબ મહેતા 4. ડૉ. બંકુલ હર્ષદરાય ઘોળકિયા 5. રાજમાતા ગોવર્દન કુમારી 6. તરલા દલાલ	પલ્બિલ અફેર્સ સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા રસોઈકલા	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1987	કુમુદિની લાભિયા	કલા	પદ્મશ્રી	2008	1. સુનિતા વિલિયમ્સ 2. ભોળાભાઈ પટેલ	અવકાશવિજ્ઞાન સાહિત્ય	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી
1988	ડૉ. વિલલભાઈ છોટભાઈ પટેલ	મેડિસિન	પદ્મશ્રી	2009	1. પ્રો. રમણલાલ સી. મહેતા 2. સામ પિત્રોડા 3. કિરીટ પરીખ	કલા સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી અર્થશાસ્ત્ર સંશોધન	પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી
1989	1. હકુ વજુભાઈ શાહ 2. ઉપેન્દ્ર જેઠલાલ ત્રિવેદી	કલા કલા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી	2010	1. કુમુદિની લાભિયા 2. મલિકા સારાભાઈ 3. મધુસૂદન એમ. ઢાંકે 4. ડૉ. સુધીર પરીખ 5. કરસનભાઈ પટેલ 6. પ્રો. પી. આઈ. જહોન	કલા કલા કલા સમાજસેવા ટ્રેડ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1990	1. દિવાળીબહેન પુજાભાઈ ભીલ 2. ઈશ્વરભાઈ જીવારામ પટેલ 3. રેનાના જાબવાલા	કલા સમાજસેવા સમાજસેવા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી	2011	1. હોમાઈ વ્યારાવાલા 2. દશરથભાઈ પટેલ 3. કનુભાઈ ટેલર 4. ડૉ. પ્રવીળ દરજી 5. ડૉ. મહેશ મહેતા	ફોટોગ્રાફી કલા સમાજસેવા સાહિત્ય અને શિક્ષણ કૃષિવિજ્ઞાન	પદ્મવિભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1991	1. મોરારજી રણધોડજી દેસાઈ 2. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ 3. ગુલજારીલાલ નંદા 4. ડૉ. ઈન્દ્રમસાદ ગોરધનભાઈ પટેલ 5. મનુભાઈ રાજારામ પંચોલી 6. જગદીશ કાશીભાઈ પટેલ	પલ્બિલ અફેર્સ પલ્બિલ અફેર્સ પલ્બિલ અફેર્સ સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ પલ્બિલ અફેર્સ સમાજસેવા	ભારતરાન ભારતરાન પદ્મવિભૂષણ પદ્મવિભૂષણ પદ્મશ્રી	2012	1. કે. જી. સુશ્રમયમ 2. કાર્તિકી સારાભાઈ 3. વનરાજ ભાટ્યા	ચિત્રકલા પર્યાવરણ સંગીત	પદ્મવિભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1992	1. હિલસુખ ડાલ્યાભાઈ માલવણિયા 2. મૃજાલિની સારાભાઈ 3. હસમુખ પારેખ 4. ડૉ. એસ્થર અશ્રાહમ સોલોમોન 5. સિસ્ટર ફેલિસા ગરબાળા 6. કલ્યાણ-આંદજી 7. આશા પારેખ 8. ગુલાબદાસ બ્રોકર	સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા ટ્રેડ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા કલા સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી	2013	1. દેવેન્દ્ર પટેલ 2. રીમા નાણાવટી	સાહિત્ય સમાજસેવા	પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી
1997	ગુલજારીલાલ નંદા	પલ્બિલ અફેર્સ	ભારતરાન				
1998	સૂધુદ્વારા રામયંડ રાવ	સિવિલ સર્વિસ	પદ્મશ્રી				
1999	1. ડૉ. વર્ગિસ કુરિયન 2. ડૉ. જ્યોર્જ જોસેક	સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ	પદ્મવિભૂષણ				
2001	ડૉ. અમૃતા પટેલ	ટ્રેડ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી	પદ્મભૂષણ				
2004	1. પૂર્ણિમા અરવિંદ પકવાસા 2. પ્રો. અનિલકુમાર ગુપ્તા 3. કાન્ટિભાઈ બલદેવભાઈ પટેલ 4. ડૉ. કુઠલી નંજુદા ગણપતિ શંકર 5. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	સમાજસેવા સાહિત્ય અને શિક્ષણ કલા સાયન્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ સાહિત્ય અને શિક્ષણ	પદ્મભૂષણ પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી પદ્મશ્રી				

5. વિશિષ્ટ પ્રતિભાઓ.

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
અખો	કાવ્ય	ગુજરાતનો જ્ઞાની કવિ
અગ્રીજ અહમદી	કાયદો અને ન્યાય	સર્વોચ્ચ અદાલતના પૂર્વ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ
અનસૂયાબહેન સારાભાઈ	શ્રમ અને સંગઠન	મજૂરસંગઠનના અગ્રણી
અમૃત તેશવ નાયક	નાટ્યકલા	વિઘ્નાત અભિનેતા
અમૃતલાલ ત્રિવેદી	સ્થાપન્ય	જાણીતા સ્થપતિ (સોમપુરા)
અમૃતલાલ શેઠ	પત્રકારત્વ	રાખ્યાદી પત્રકાર
અરવિંદ મહિતલાલ	ઉદ્યોગ	સેવાભાવી ઉદ્યોગપતિ
અરવિંદ ત્રિવેદી	ચલચિત્ર	અભિનેતા
અસાઈંત	લોકનાટ્ય	ભવાઈના સ્થાપક
અંબાલાલ સારાભાઈ	ઉદ્યોગ	બાહોશ ઉદ્યોગપતિ
અંબુભાઈ પુરાણી	આધ્યાત્મ	શ્રી અરવિંદના આધ્યાત્મ માર્ગના અગ્રણી
આઈ. જી. પટેલ	અર્થકારણ	અગ્રણી અર્થશાસ્ત્રી અને લંડન સ્કૂલ ઓફ ઇકોનો-મિક્સના પૂર્વ નિયામક
આદિત્યરામ વ્યાસ	શાસ્ત્રીય સંગીત	વિઘ્નાત મૃદુગવાદક અને ગાયક
આનંદશંકર દ્વારા	સાહિત્ય અને શિક્ષણ	સમન્વયદર્શી સાહિત્યકાર અને બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના પૂર્વ ઉપકુલપતિ
ઈંદ્રજાય દેસાઈ	પત્રકારત્વ	'ગુજરાતી' સાપ્તાહિકના સ્થાપક
ઈંદ્રલાલ યાણીક	રાજકારણ	લોકનેતા
યુસુફ પટાડા	રમતગમત	ભારતીય કિકેટ ટીમના ખેલાડી
ઉપેન્દ્ર દેસાઈ	વિજ્ઞાન	અવકાશવિજ્ઞાની
ઉપેન્દ્ર ડી. દેસાઈ	વિજ્ઞાન	અમેરિકામાં 'નાસા'ના વિજ્ઞાની
ઉમાશંકર જોધી	સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ	કવિ, જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કારવિજેતા
એમ. એમ. પટેલ	શાસન	દાખિંમંત વહીવટદાર
ડૉ. એચ. એલ. ત્રિવેદી	તબીબી વિજ્ઞાન	કિરનીના રોગના આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિગ્રામ ડોક્ટર
એમ. સી. ચાગલા	કાયદો	અગ્રણી ન્યાયવિદ
કનુ દેસાઈ	ચિત્રકલા	વિઘ્નાત ચિત્રકાર
કનૈયાલાલ મુનશી	સાહિત્ય અને રાજકારણ	ભારતીય વિદ્યાભવનના સ્થાપક
'કલાપી'	સાહિત્ય	રાજ્યી કવિ
કસ્તૂરબા ગાંધી	સમાજસેવા	ગાંધીજીના સહધર્મચાર્ચિ

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
'કાન્ત' (મણિશંકર ભહે)	સાહિત્ય	કવિ
કિશોરલાલ મશરૂવાળા	તત્ત્વજ્ઞાન	ગાંધીદર્શનના ભાષ્યકાર
કેખુશરો કાબરાજ	નાટ્યકલા	ગુજરાતી નાટક મંડળીના સ્થાપક
કે. ટી. શાહ	અર્થકારણ	આર્થિક આયોજનના નિષ્ણાત
કેતન મહેતા	ચલચિત્ર	ગોલ્ડન પીકોક અવોર્ડ વિજેતા
કે. લાલ	જાહુકલા	વિશ્વવિભ્યાત જાહુગર
ખંડુભાઈ દેસાઈ	શ્રમ અને સંગઠન	ગાંધીવાદી મજૂરનેતા
ખુશાલભાઈ શાહ	અર્થકારણ	સ્વતંત્ર ભારતના આર્થિક આયોજનના પ્રથમ ધડવૈયા
ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર	રાજકારણ	લોકસભાના પ્રથમ અધ્યક્ષ
ગિજુભાઈ બદેકા	શિક્ષણ	નૂતન બાળશિક્ષણના આર્થ્રદ્રષ્ટા
ગોકુળદાસ તેજપાલ	વેપાર	દાનવીર વેપારી
ગોવર્ધન પંચાલ	કલા	ગુજરાતમાં સંસ્કૃત નાટ્યપ્રયોગના પ્રવર્તક
ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી	સાહિત્ય	મનીધી સાહિત્યસર્જક
ગોવિંદમસાદ વૈઘ	આધુર્વેદ	ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીના પૂર્વ ઉપકુલપતિ
'ચકોર' (બંસીલાલ વમી)	ચિત્રકલા	વિઘ્નાત બંયચિત્રકાર
ચીનુભાઈ ચીમનભાઈ	ઉદ્યોગ	અમદાવાદના પ્રથમ મેયર
ચીમનલાલ સેતલવાડ	કાયદો	અગ્રણી ધારાશાસ્ત્રી
ચીનુભાઈ માધવલાલ	મિલઉદ્યોગ	અગ્રણી ઉદ્યોગપતિ બોરોનેટ
ચુનીલાલ મહિયા	સાહિત્ય	સાહિત્યસર્જક
છોટુભાઈ પુરાણી	વ્યાયામ	વ્યાયામ પ્રવૃત્તિના પ્રચારક
જગદીશ ભગવતી	અર્થકારણ	અર્થશાસ્ત્રીના વિઘ્નાત પ્રોફેસર
જમશેદજી જજીભાઈ	વેપાર	દાનવીર વેપારી
જમશેદજી નસરવાનજી	ઉદ્યોગ	ઉદ્યોગપતિ તાતા
જયશંકર 'સુંદરી'	નાટ્યકલા	વિઘ્નાત અભિનેતા
જયંતિ દલાલ	સાહિત્ય	સામાજિક કાર્યકર અને સાહિત્યકાર
જશવંતરાય અંજારિયા	અર્થકારણ	રિઝર્વ બેન્કના પૂર્વ ગવર્નર
જશવંત ઠાકર	નાટ્યકલા	વિઘ્નાત અભિનેતા અને દિગ્દર્શક
જુગતરામ દવે	શિક્ષણ	આદિવાસી સમાજસેવા, આશ્વિન શિક્ષક

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
ડૉ. જેસિંગ પી. મોદી	તથીબી વિજ્ઞાન	સમાજસેવી ડૉક્ટર
જેહાન દારુવાલા	પત્રકારત્વ	'મુખ્ય સમાચાર'ના પૂર્વ તંત્રી
જવેરચંદ મેધાળી	લોકસાહિત્ય	રાષ્ટ્રીય શાયર,
		લોકસાહિત્યના સંગ્રહક
ઝંડુ ભણ્ણુ	આયુર્વેદ	આયુર્વેદના સમર્થ પ્રચારક
જુબીન મહેતા	સંગીત	પાશ્ચાત્ય સંગીતના વૃદ્ધવાદન-નિષ્ણાત
ઠક્કરખાપા (અમૃતલાલ વિ. ઠક્કર)	હારિજન સેવા	આદિવાસીઓના ઉદ્ઘારક
ડી. ટી. લાકડાવાલા	અર્થકારણ	અગ્રણી અર્થશાસ્ત્રી તથા આયોજનપંચના પૂર્વ ઉપાધક્ષ
ડેંગરેજુ મહારાજ	ધર્મ	સંત, કથાકાર
ત્રિભુવનદાસ ગજાજર	વિજ્ઞાન	અગ્રણી રસાયણશાસ્ત્રી
દમયંતી બરડાઈ	સંગીત	લોકગીતોની ગાયિકા
દ્યાનંદ સરસ્વતી	ધર્મ અને સમાજ	આર્થસમાજના સ્થાપક, વેદના પ્રચારક
દ્યારામ	કાવ્ય	ભક્તકવિ, ગરબીના ગાયક
દરબાર ગોપાળદાસ	સમાજસેવા	વસોના ગાંધીભક્ત દરબાર
'દ્રોક'	સાહિત્ય અને શિક્ષણ	સરસ્વતી અવોર્ડ વિજેતા
દર્શના જીવેરી	નૃત્ય	મહિષુરી નૃત્ય નિષ્ણાત
દલપત્રામ ડાયાભાઈ ત્રવાડી	સાહિત્ય	ગુજરાતના લોકપ્રીય સમાજસુધારક, કવિ
દાદાભાઈ નવરોજ	દેશસેવા	બ્રાહ્મિક પાલમેન્ટના પ્રથમ હિંદી સભ્ય
દીના પાઠક	નાટ્યકલા અને ચલચિત્ર	અગ્રણી ચરિત્ર અભિનેત્રી
ધાર્મિકલાલ પંડ્યા	ધર્મ	આધુનિક માણભક્ત
ધીરુભાઈ અંબાણી	ઉદ્ઘોગ	ઉદ્ઘોગપતિ
'ધૂમકેતુ'	સાહિત્ય	નવલિકા સર્જક
(ગૌરીશંકર જોધી)		
નયના જીવેરી	નૃત્ય	મહિષુરી નૃત્ય નિષ્ણાત
નરસિંહ મહેતા	કાવ્ય	ગુજરાતી ભાષાના આદિકવિ
નરસિંહરાવ દિવેટિયા	સાહિત્ય	સાક્ષર, કવિ
નરહરિ દ્વારકાદાસ	દેશસેવા	ગાંધીવાદી વિચારક અને લેખક
નરેન્દ્ર મોદી	રાજકારણ	ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી, રાજકીય રણનીતિના આધુનિક કૃષ્ણ

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
નર્મદ	સાહિત્ય	અવર્ગીન સાહિત્યના આધ્યમવર્તક
નંદંદુવરખા	શાસન	સાહિત્યરસિક મહારાણી
નાંદિની પંડ્યા	પર્વતારોહણ	કેલાસ પર્વત અને માત્રી શિખરનાં આરોહક
નાથુભાઈ પહાડે	રમતગમત	કુશાળ તરણાંતીર
નાનજી કાળીદાસ મહેતા	ઉદ્ઘોગ	સાહસિક ઉદ્ઘોગપતિ
નાનુભાઈ અમીન	ઉદ્ઘોગ	ઉદ્ઘોગપતિ
નારાયણ મોરેશ્વર ખરે	સંગીત	ગાંધીવાદી સંગીતશાસ્ત્રી
નિરૂપા રોય	ચલચિત્ર	અગ્રણી ચરિત્ર અભિનેત્રી
નજાનાલાલ	સાહિત્ય	ગુજરાતના કવિવર
પન્નાલાલ પટેલ	સાહિત્ય	જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ વિજેતા
પાર્વિલ પટેલ	રમતગમત	ક્રિકેટર
પીરાજ સાગરા	ચિત્રકલા	વિખ્યાત ચિત્રકાર
પુષ્પાબહેન મહેતા	સમાજસેવા	આણુવન સમાજસેવિકા
પૂજ્ય શ્રી મોટા	આધ્યાત્મ	આધ્યાત્મપુરુષ
પ્રતીક પારેખ	રમતગમત	ચેસમાં ફિલેરેટિંગ મેળવનાર વિશ્વનોં સૌથી નાની વયનો (સાડા સાત વર્ષનો) ખેલાડી
પ્રબોધ પંડિત	ભાષાશાસ્ત્ર	અગ્રણી ભાષાશાસ્ત્રી
પ્રમુખસ્વામી મહારાજ	ધર્મ	બોચાસંશોધનારી અસ્કર પુરુષોત્તમ સંસ્થાના પ્રમુખ
પ્રવીણ જોધી	નાટ્યકલા	અભિનેતા અને દિગ્દર્શક
પ્રહલાદભાઈ વૈદ	શિક્ષણ	ગણિતશાસ્ત્રી
પ્રીતિ સેનગુપ્તા	પ્રવાસ	વિશ્વપ્રવાસી
પ્રેમચંદ રાયચંદ	વેપાર	દાનવીર મહાજન
પ્રેમાનંદ	સાહિત્ય	ગુજરાતી ભાષાનો મહાકવિ
ફરદૂનજી મર્જબાન	પત્રકારત્વ	'મુખ્ય સમાચાર'ના સ્થાપક
ફીરોઝ દાવર	શિક્ષણ	અંગ્રેજ સાહિત્યના સંનિધ અધ્યાપક
ફેયાઝાં (ઉસ્તાદ)	શાસ્ત્રીય સંગીત	વિખ્યાત ગાયક
બબલભાઈ મહેતા	સમાજસેવા	આણુવન ગ્રામસેવક
બળવંતરામ ઠાકોર	સાહિત્ય	વિદ્વાન કવિ અને ગદ્યકાર
બાપુલાલ નાયક	નાટ્યકલા	વિખ્યાત અભિનેતા
ભક્તિભા દેસાઈ	સમાજસેવા	રાષ્ટ્રવાદી સમાજસેવિકા
ભગવાનલાલ ઈંગ્રજી	પુરાતત્ત્વ અને સંશોધન	પુરાતત્ત્વવિદ
ભાઈલાલભાઈ પટેલ	ઇજનેરી	વલ્લભવિદ્યાનગરના વિશ્વકર્મા
ભિકુ અભંડાનંદ	સાહિત્ય	'સસ્તું સાહિત્ય'- (અમદાવાદ)ના સ્થાપક

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
ભૂલાભાઈ દેસાઈ	કાયદો	દેશભક્ત ધારાશાખી
મગનભાઈ દેસાઈ	શિક્ષણ	અગ્રહી કેળવણીકાર અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીના પૂર્વ ઉપકુલપતિ
મણિલાલ દેસાઈ	સમાજસેવા	મેંસે અવોર્ડ વિજેતા
મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	સાહિત્ય	તત્ત્વદર્શી નિબંધકાર
મહાત્મા ગાંધી	માનવજીવન	રાષ્ટ્રપિતા, ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રહમના પ્રણેતા
મહાદેવભાઈ દેસાઈ	ત્યાગ અને સેવા	મહાત્મા ગાંધીના રહસ્યમંત્રી
મંગળદાસ ચિરઘરદાસ	ઉદ્ઘોગ	ઉદ્ઘોગપતિ
માણેકલાલ સી. ઠાકર	વિજ્ઞાન	રામન ઈન્સિટિયુટ, બેંગલૂરુના નિયામક
માણેકશા (જનરલ)	સંરક્ષણ	ભારતીય સેનાના પૂર્વ સરસેનાપતિ અને બાંગલાદેશના યુદ્ધના વિજેતા
મીરાં	કાવ્ય	સંત કવચિત્રી
મુનિ જિનવિજયજી	સંશોધન	સાહિત્ય અને પુરાતાત્ત્વના સંશોધક
મુનિ સંતબાલજી	સમાજ	ગાંધીજીએ જૈનમુનિ
મૂદુલા સારાભાઈ	સમાજસેવા	જ્યોતિસંધનાં સ્થાપક, નીડર સમાજસેવિકા
મેધજી પેથરાજ શાહ	ઉદ્ઘોગ	દાનવીર ઉદ્ઘોગપતિ
મેધનાદ દેસાઈ	અર્થકારણ	ઠંડોનની ઉમરાવસભાના પૂર્વ સદસ્ય
મેઠમ બિખાઈજી કામા	દેશસેવા	કાંતિકારી દેશસેવિકા
મોતીલાલ સેતલવાડ	કાયદો અને ન્યાય	સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ એટની જનરલ
મોરારીબાપુ	ધર્મ	વિખ્યાત કથાકાર, સમાજસેવક
મોહન લાલજી	નાટ્યકલા	વિખ્યાત અભિનેતા
મૌલાબક્ષ	શાસ્ત્રીય સંગીત	વિખ્યાત સ્વરનિયોજક
પણોધર મહેતા	સાહિત્ય	સાહિત્યસર્જક
રજની કોઠારી	રાજ્યશાસ્ત્ર	'રાઈટ લાઈવલિફ્ટ'
		અવોર્ડ વિજેતા
રણાધોડલાલ ઉદ્યરામ	સાહિત્ય	નાટ્યકાર
રણાધોડલાલ છોટાલાલ	ઉદ્ઘોગ	મિલ-ઉદ્ઘોગના સ્થાપક
રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતા	સાહિત્ય	ગુજરાતની અસ્મિતાના આધ્યાત્મક
રણજિતસિંહ જામ	રમતગમત	રાજ્યાંક કિકેટર

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
રત્નમણિરાવ જોટ	ઇતિહાસ	ગુજરાતના ઇતિહાસકાર
રમણભાઈ નીલકંઠ	સાહિત્ય	સુધારાવાઈ સાહિત્યકાર
રવિશંકર મહારાજ	સમાજસેવા	મૂક લોકસેવક
રસિકલાલ પરીખ	સાહિત્ય	બહુશુત વિદ્વાન
રસિકલાલ પરીખ	ચિત્રકલા	વિખ્યાત ચિત્રકાર
રંગઅવધૂતજી	આધ્યાત્મ	દત્ત સંપ્રદાયના સંત
રાજેન્દ્રસિંહ (જનરલ)	સંરક્ષણ	ભારતીય સેનાના પૂર્વ સરસેનાપતિ
રામદાસ કિલાંદ	ઉદ્ઘોગ	દાનવીર ઉદ્ઘોગપતિ
રામનારાયણ વિ. પાઠક	સાહિત્ય	કવિ, વિવેચક, વાતાવાર
રિહેન મહેતા	રમતગમત	કિશોર તરણવીર
રેવાશંકર શાસ્ત્રી	સંસ્કૃત	વેદપાત્ર વિદ્વાન
લાલચંદ હીરાચંદ	વહાણવટુ	જહાજવાડાના સ્થાપક
વસ્તુપાળ-તેજપાળ	શાસન	સમર્થ ગુર્જર મંત્રીઓ
વાસુદેવ મહેતા	પત્રકારત્વ	ચિત્રક અને પત્રકાર
વિજય ભહુ	ચલચિત્ર	ફિલ્મ નિર્માતા અને ડિઝર્શિક
વિઢલભાઈ પટેલ	રાજકારણ	દેન્નીય ધારાસભા(CLA)ના પ્રથમ ભારતીય અધ્યક્ષ
વિઢલદાસ ઠાકરસી	શિક્ષણ	પ્રથમ મહિલા યુનિવર્સિટીના સ્થાપક
વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ	શિક્ષણ અને સમાજસેવા	ગુજરાતના પ્રથમ મહિલા ગ્રેજ્યુએટ
વૈકુંધરાય મહેતા	સમાજસેવા	સહકારી આંદોલનના પ્રવર્તક
શામળ	સાહિત્ય	વિખ્યાત વાતાવાર
શામળદાસ ગાંધી	પત્રકારત્વ	રાષ્ટ્રવાદી પત્રકાર, જૂનાગઢની આરજી હક્કુમતના સરનશીન
શિવાનંદ અધ્યર્થુ	સમાજસેવા	નેત્રયશના આયોજક
શયમજી કૃષ્ણવર્મા	દેશસેવા	કાંતિકારી દેશસેવક
શ્યાવક્ષ ચાવડા	ચિત્રકલા	વિખ્યાત ચિત્રકાર
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર	આધ્યાત્મ	ચિત્રક, યોગી
શ્રીમન્નથુરામ શર્મા	ધર્મ	બીલખા આનંદ આશ્રમના સ્થાપક
શ્રીમન્નુસિંહચાર્ય	ધર્મ	શ્રેયસાધક અધિકારીવર્ગના સ્થાપક
સબળસિંહ વાળા	વિશ્વદર્શન	વિશ્વના પગપાળા યાત્રી
સયાજીરાવ ગાયકવાડ	શાસન	પ્રજાવત્સલ રાજ (ત્રીજ)
સરિતા જોધી	નાટ્યકલા	વિખ્યાત અભિનેત્રી
સલીમ અલી	પ્રકૃતિવિજ્ઞાન	વિખ્યાત પક્ષીવિદ
સંજીવકુમાર	ચલચિત્ર	અભિનેતા

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ	શાસન	ગુજરાતના વિખ્યાત રાજી
'સુન્દરમ'	સાહિત્ય	કવિ, સાધક
(ત્રિભુવનદાસ લુહાર)		
સુમતિ મોરારજી	ઉદ્ઘોગ	વહાણવટાના ઉદ્ઘોગપતિ
સુલેમાન પટેલ	ઇબીકલા	કુશળ ઇબીકાર અને પ્રાણીવિદ
સોમાલાલ શાહ	ચિત્રકલા	વિખ્યાત ચિત્રકાર
સ્વામી આનંદ	સાહિત્ય	ગાંધીવાદી સાહિત્યકાર
સ્વામી ગંગેશ્વરાનંદજી	ધર્મ	વેદભાષિતોના સ્થાપક
સ્વામી સહજાનંદ	ધર્મ અને સમાજ	સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક
હરકુંવર શેડાણી	સમાજ	અમદાવાદના મોટી સખાવતો કરનાર શેડાણી
હરિનારાયણ આચાર્ય	પ્રકૃતિવિજ્ઞાન	વિખ્યાત પ્રકૃતિવિદ

નામ	ક્ષેત્ર	વિશેષ નોંધ
હરિલાલ કણિયા	કાયદો અને ન્યાય	સર્વોચ્ચ અધારતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ
હરીન્દ્ર દવે	સાહિત્ય	કવિ અને પત્રકાર
હસમુખ સાંકળિયા	પુરાતાત્ત્વ	જગપ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ
હાજી મહેમદ	પત્રકારત્વ	'વીસમી સદી' માસિકના
અલ્લારાજિયા		સ્થાપક
હીરાલાલ મૂ. પટેલ (એચ. એમ. પટેલ)	રાજ્યવહીવટ અને શિક્ષણ	ભારતના પૂર્વ નાણાપ્રધાન
હેમચંદ્રાચાર્ય	ધર્મ અને સાહિત્ય	ગુજરાતના પ્રકાંડ પંડિત અને સર્જક
હેમુ ગઢવી	લોકગીત	લોકગીતના વિખ્યાત ગાયક
હોમી ભાભા	વિજ્ઞાન	પરમાણુવિજ્ઞાનના પ્રથમ ભારતીય પ્રવર્તક
હોમી શેઠના	વિજ્ઞાન	પરમાણુવિજ્ઞાનના નિષ્ણાત

13. ગુજરાત : રમતગમત અને યુવાપ્રવૃત્તિ

વિવિધ રમતોના ખમીરવંતા જોલાડીઓ

(1) કિકેટ: જામનગરના મહારાજા રણજિતસિંહજી, રાજકુમાર દુલીપસિંહજી, અમરસિંહ, વિજય હારે, કર્નલ હેમુ અધિકારી, વિજય મરચન્ટ, મામાસાહેબ ઘોરપડે, દાજુ ગાયકવાડ, અતુલ બેદાડે, દિલીપ દોશી, રાજેશ ચૌહાણ, ધીરજ પરસાણા, વિનુ માંકડ, અશોક માંકડ, ઉદ્ય જોણી, સિદ્ધાર્થ ત્રિવેદી, ધીરુ પટેલ, મુકુંદ પરમાર, દીપક શોધન, ડિશનચંદ, કરસન ધાવરી, હન્દજિતસિંહ, રૂસી સુરતી, નરીમન કોન્ટ્રેક્ટર, જસુ પટેલ, અંશુમન ગાયકવાડ, ડિરણ મોરે, નયન મોગિયા, બ્રિજેશ પટેલ, અજય જોજા, દિનેશ મોગિયા, પાર્થિવ પટેલ, ઠરફાન પણાણ, જહિર ખાન, યુસુફ પણાણ, રવિન્દ્રસિંહ જોજા, ચેતેશ્વર પુજારા, સ્મિત પટેલ, ઝાંખ કલેરિયા.

(2) બિલિયર્ડ્સ અને સ્નૂકર: ગીત સેઠી, સતીષ મોહન, રૂપેશ શાહ, સોનિક મુલતાની.

(3) 400 મીટર દોડ: ચાલ્સ બોરોમિયો, કાસમ બાદશાહ.

(4) શતરંજ: ભવ્ય શાહ, ગૌરોગ મહેતા, અશોક પંચાલ, ધ્યાની દવે, વિરાફ અવારી, પ્રકુલ્પ મહેતા, નીરવ રાજસુબા, તેજસ બાકરે.

(5) તરણ સ્પર્ધા: અનિશા શાહ

(6) વાલીબોલ: ચીમનભાઈ ભાલાવાલા

(7) બાસ્કેટ બોલ: કિરીટ ઓળા

(8) નિશાનખાજી: ઉદ્યન ચીનુભાઈ

(9) સ્કેટિંગ: નમન પારેખ, ચાંદની પટવા, આલાપ ભણ, ચિતન ભણ.

(10) જિમ્ન્સિટ્સિક્સ: કૃપાલી પટેલ

(11) ઓથ્લેટિક્સ: ચાલ્સ બોરોમિયા

(12) ખોખો: સુધીર પરબ, અચલા દેવરે, ભાવના પરીખ.

(13) ભાલા ફેંક: રજિયા શેખ

(14) પર્વતારોહણ: દ્વાવકુમાર પંડ્યા, નંદિની પટેલ, નંદલાલ પુરોહિત, સ્વાતિ દેસાઈ, ભરત શુક્લ, બિપીન પાલકર, રાહુલ ઠાકોર, સુરેશ દવે, પ્રાચી વેદ, પ્રાર્થના વેદ, જુગલ પીઠીયા.

(15) ટેનિસ: સુભાષ મશરુવાલા, સુરેશ મશરુવાલા, સુનિલ પટેલ, પરવીજ કેકોબાદ, નતાશા જોણી, ફાલ્ગુની પરસાણા, ઉમંગ ચહ્છા, નિકીતા ભારદ્વાજ, મનિષા મહેતા.

(16) ટેબલ ટેનિસ: નીરજ ઓક, કમલેશ મહેતા.

(17) દોડ: જીણાભાઈ નાવિક

(18) શૂટિંગ: નાનુભાઈ સુરતી, જેની ઠક્કર

(19) મહિલા હોંગી: વીજા શાહ, કીર્તિદા પટેલ.

(20) હિમાલય આરોહણ: હથ્યારુ દવે, શર્વિલ પટેલ, અમી પટેલ.

(21) સમુદ્ર તરણ સ્પર્ધા: નાથુરામ પણીડે (દુનિયાના 7 સમુદ્રો તરવાનું અને હાથમાં બેડી પહેરીને તરવાનું કૌશલ દાખવનાર સ્પર્ધક), રિહેન મહેતા (ઈ.સ. 1994માં હંગિશ ચેનલ પાર કરનાર સ્પર્ધક).

(22) ક્રૈલાસ, માનસરોવર યાત્રા: બાબુભાઈ કશ્યપ

(23) નંદાદેવી શિખરે પહોંચનાર: નંદલાલ પુરોહિત

(24) હિમાલય સાઈકલ યાત્રા: હાર્ટિક રાવ, જીણાભાઈ નાવિક

(25) મેરેથન દોડ: જીણાભાઈ નાવિક

(26) વોટર પોલો: કમલેશ નાણાવટી

(27) વર્લ્ડ ચિલ્ડ્રન ચેસ: રિદ્ધિ શાહ

(28) હિમાલયન કાર રેલી: ભરત રત્નલાલ દવે

14. ગુજરાત : વિવિધતા

ગુજરાત : સૌથી મોટું

1. મોટો જિલ્લો (વિસ્તારમાં): કર્ણ, ક્ષેત્રફળ 45,652 ચો કિમી	11. મોટી નદી: નર્મદા
2. મોટો જિલ્લો (વસ્તીમાં): અમદાવાદ, વસ્તી 72,08,200	12. મોટી યુનિવર્સિટી: ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
3. મોટો પુલ: ગોલ્ડન બ્રીજ (ભર્યુ પાસે નર્મદા નદી પર), લંબાઈ 1430 મીટર	13. મોટી સિંચાઈ યોજના: સરદાર સરોવર યોજના, નવાગામ ખાતે નર્મદા નદી પર
4. મોટો પ્રાણીભાગ: કમલા નેહરુ જિયોલોજિકલ પાર્ક, કંકરિયા, અમદાવાદ	14. મોટી હોસ્પિટલ: સિવિલ હોસ્પિટલ, અમદાવાદ
5. મોટો મહેલા: લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ, વડોદરા	15. મોટું ખાતરનું કારખાનું: ગુજરાત નર્મદા વેલી ફિટ્લાઈજર્સ ઓન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ (GNFC), ચાવજ (જિ. ભર્યુ)
6. મોટો મેળો: વૌઠાનો મેળો (કર્તિક પૂર્ણિમા), જિ. અમદાવાદ	16. મોટું ખેત-ઉત્પાદન બજાર: ઊંઝા (જિ. મહેસાણા)
7. મોટો વનસ્પતિ ઉધાન: વધઈ (જિ. ડાંગ), ક્ષેત્રફળ 2.41 ચો કિમી	17. મોટું બંદર: કંડલા (જિ. કર્ણ)
8. મોટી ઔદ્યોગિક વસ્તીના: અંકલેશ્વર (જિ. ભર્યુ)	18. મોટું રેલવે-સ્ટેશન: અમદાવાદ
9. મોટી ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ: રિલાયન્સ, નિરમા	19. મોટું વિમાની મથક: અમદાવાદ
10. મોટી સહકારી તેરી: અમૂલ તેરી, આણંદ	20. મોટું શહેર (વસ્તીની દસ્તી): અમદાવાદ (વસ્તી: આશરે 55,70,000)

21. મોટું સરોવર (કુદરતી): નળ સરોવર, ક્ષેત્રફળ 120.82 કોડિમી
22. મોટું સરોવર (કૃત્રિમ): સરદાર સરોવર,
ક્ષેત્રફળ આશરે 328.0 કોડિમી
23. મોટું સંગ્રહસ્થાન: બરોડા ખુઝિયમ એન્ડ પિક્ચર ગેલેરી, વડોદરા
24. મોટું પુસ્તકાલય: સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી, વડોદરા
25. લાંબો દરિયાકિનારો: જામનગર જિલ્લામાં
26. લાંબી નદી: સાબરમતી, લંબાઈ 321 કિમી
27. ઊંચું પર્વતશિખર: ગોરખનાથ (દત્તાત્રેય) - ગિરનાર,
ઊંચાઈ 1,117 મીટર

28. ઊંચો બંધ: સરદાર સરોવર યોજના, નર્મદા નદી પર,
ઊંચાઈ 138.64 મીટર
29. પણોળો પુલ: અણિ દવિચી પુલ, અમદાવાદમાં સાબરમતી નદી
પર વાડજ અને દુદેશ્વરને જોડતો પુલ, પણોળાઈ 25.69 મીટર;
લંબાઈ 755 મીટર
30. સૌથી વધુ મંદિરોનું શહેર: પાલિતાણ (જિ. ભાવનગર),
863 જૈન મંદિરો
31. મોટી પ્રકાશન સંસ્થા: નવનીત એજ્યુકેશન લિમિટેડ, અમદાવાદ

15. હેતુલક્ષી પ્રશ્નોધર

ગુજરાત : પ્રશ્નોત્તર

- નીચે આપેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો:
(ઉત્તર ધારા અક્ષરે આપેલા છે.)
1. ગુજરાત યુનિવર્સિટીના પ્રથમ કુલપતિ કોણ હતી?
—હરસિદ્ધભાઈ દિવેટિયા
  2. ગુજરાતમાં વનક્ષ્યુલર સોસાયટીની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
—અલેક્ઝાન્ડર કિન્લોક ફોર્સ
  3. અમેરિકાના રાજ્યું તરીકે સૌપ્રથમ ક્યા ગુજરાતીની નિમણૂક થઈ હતી?
—ગગનવિહારી મહેતા
  4. કચ્છમાં દર વર્ષે કોની યાદમાં મેળો ભરાય છે?
—સંત મેકરણ દાદા
  5. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ એમ. એ.ની પદવી કોણે મેળવી હતી?
—અંબાલાલ સાંકરલાલ દેસાઈ
  6. ખંભાતના અખાતમાં ક્યો બેટ આવેલો છે? —અલિયાબેટ
  7. મહાત્મા ગાંધીએ સાબરમતી આશ્રમની સ્થાપના કરી સાલમાં કરી હતી?
—ઇ. સ. 1917
  8. ગુજરાત ટેકનોલોજી યુનિવર્સિટી ક્યાં આવેલી છે?
—ગાંધીનગર
  9. ગુજરાતમાં ડાયનોસોરનાં ઢીડાં ક્યાંથી મળી આવ્યાં છે?
—રૈયાલી
  10. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ ‘નેચર એજ્યુકેશન સેન્ટર’ ક્યાં આવેલું છે?
—હિંગોળગઢ
  11. ભારતમાં ટેલિકોમ ક્ષેત્રે કાંતિ લાવવામાં ક્યા ગુજરાતીએ અગત્યની ભૂમિકા ભજવી હતી?
—સામ પિત્રોડા
  12. ક્યા સંતે નડિયાદમાં ‘હરિ ઓમ આશ્રમ’ની સ્થાપના કરી હતી?
—પૂર્ણયશ્રી મોદ્ય
  13. ‘સસ્તું સાહિત્ય’ના સ્થાપક કોણ હતા? —ભિન્ન અખંડાનાંદ
  14. ‘ચેસ’માં ક્યા ખેલાડીએ ગુજરાતને આંતરરાષ્ટ્રીય સત્રે નામના અપાવી છે?
—તેજસ બાકર
  15. ગુજરાતની ગૃહિણીઓની લોકચાહના મેળવનાર ‘ધર ધરની જ્યોત’ કોલમના લેખિકા કોણ હતા?
—વિનોદિની નીલકંઠ

16. ગુજરાતના ક્યા મહાનુભાવ સૌપ્રથમ વખત રાજ્યપાલ બન્યા હતા? ક્યા રાજ્યમાં?
—ચંદુલાલ ત્રિવેદી, ઓરિસ્સા
17. ‘લોથલ’ની શોધ ક્યા પુરાતત્વશાસ્ત્રીએ કરી હતી?
—ડૉ. એસ. આર. રાવ
18. ક્યા જિલ્લામાં ઠસબગૂલનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે?
—મહેસાણા
19. ભીલોના ઉત્કર્ષ માટે ઇ. સ. 1922માં ‘ભીલ સેવા મંડળ’ની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
—દક્કરબાપા
20. ક્યા કાંતિકારી દેશભક્ત ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીમાં સંસ્કૃત વિષયના અધ્યાપક હતા?
—શયામલ કૃષ્ણ વર્મા
21. પ્રથમ ગુજરાતી ન્યાયમૂર્તિ કોણ હતા?
—નાનાભાઈ હરિદાસ
22. સિક્કા થર્મલ પાવર સ્ટેશન ક્યાં આવેલું છે?
—જામનગર
23. ‘શ્રી સોમનાથ સંસ્કૃત યુનિવર્સિટી’ની સ્થાપના ક્યાં અને ક્યારે થઈ હતી?
—વેરાવળ, ઇ. સ. 2008
24. ગુજરાતનો ક્યો જિલ્લો વિસ્તારની દસ્તિએ ભારતમાં સૌથી મોટો જિલ્લો છે?
—કચ્છ (ક્ષેત્રફળ: 45,652 કોડિમી)
25. ક્યા શાસકના સમયમાં ગુજરાત માટે ‘ગુજર દેશ’ શબ્દપ્ર્યોગ શરૂ થયો હતો?
—મૂળરાજ સોલંકી
26. શાળામાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોને વીમાક્વચ પૂરું પાડતી ગુજરાત સરકારની કરી યોજના છે?
—વિદ્યાર્થીપ યોજના
27. સંત પુનિત મહારાજે શરૂ કરેલું કર્યું માસિક આજે પણ લોકપ્રિય છે?
—જનકલ્યાણ
28. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ કર્દ કોમર્સ કોલેજની સ્થાપના થઈ હતી?
ક્યારે?
—ઇ. સ. 1937માં એચ. એલ. કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદ
29. અમદાવાદના ઓલિસબ્રિજના સ્થપતી કોણ હતા?
—રાવ બહાદુર હિંમતલાલ ધીરજરામ
30. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ મહિલા સાતક કોણ થયા હતા?
—વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ
31. ગુજરાતની પ્રથમ સરકારને બંધારણના શપથ કોણે લેવડાવ્યા હતા?
—રવિશંકર મહારાજ

32. ઈ. સ. 1849માં ગુજરાતી ભાષાનું પ્રથમ સાપ્તાહિક કોણે પ્રકાશિત કર્યું હતું? —એલેક્ઝાન્ડર કિન્લોક ફોર્બ્સ
33. અમદાવાદમાં આવેલા આંતરરાષ્ટ્રીય કશાના કિકેટ સ્ટેડિયમનું નામ શું છે? —મોટેરા સ્ટેડિયમ
34. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ કૃષિ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કયાં અને કયારે થઈ હતી? —દાંતીવાડા, ઈ. સ. 1973
35. ગાંધીજીના અમદાવાદમાં આવેલા નિવાસસ્થાનનું નામનું હતું? —હદ્દયકુંજ
36. ગુજરાતમાં રાષ્ટ્રભાષાના પ્રચાર માટે કઈ સંસ્થા કામ કરે છે? —ગુજરાત પ્રાંતીય રાષ્ટ્રભાષા સમિતિ
37. કયા સંતે પોતાની આખી જિંદગી રક્તપિતના દર્દીઓની સેવામાં વિતાવી હતી? —સંત અમરદેવીધાસ
38. કયા ગુજરાતી મહિલા સ્વાતંત્ર્યસેનાની એમ. એસ. યુનિવર્સિટી, વડોદરાના કુલપતિ હતા? —ડૉ. હંસાબહેન મહેતા
39. ગાંધી વિચારધારા મુજબ કયું વિશ્વવિદ્યાલય કાર્યરત છે? —ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
40. ભારતીય ભૂમિસેનાના પ્રથમ ગુજરાતી ‘ફિલ્ડમાર્શિલ’ કોણ હતા? —જનરલ માણોકશા
41. ગુજરાતનું સૌપ્રથમ શ્રીડી થિયેટર કયાં આવેલું છે? —સાયન્સ સિટી, અમદાવાદ
42. ગુજરાતમાં ‘રેલવે ટ્રેનિંગ કોલેજ’ કયા શહેરમાં આવેલી છે? —વડોદરા
43. ગુજરાતમાં સૌથી મોટું રેલવે-સ્ટેશન કયું છે? —અમદાવાદ
44. ગુજરાતમાં સૈનિકશાળા કયાં આવેલી છે? —બાલાઘડી (જિ. જામનગર)
45. સ્વતંત્રતા પછી ‘સૌરાષ્ટ્ર રાજ્ય’ના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી કોણ હતા? —ઉર્ધ્ઘંગરાય ઢેલર
46. ભારતનું સૌથી મોટું પ્રાણીસંગ્રહાલય કયું છે? —કમલા નેહરુ જુઓલોઝિકલ પાર્ક, કાંકરિયા, અમદાવાદ
47. ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા વિજ્ઞાન પાકિસ્તાન નામ શું છે? તેના પ્રકાશક કોણ છે? —સફારી, નગેર વિજ્ઞય
48. ‘જ્યુ જ્ય ગરવી ગુજરાત’ કાવ્યરચના કોની છે? —કવિ નર્મદ
49. ‘ઇન્ડ્રોડા પાર્ક’ (પ્રાણીસંગ્રહાલય) કયાં આવેલું છે? —ગાંધીનગર
50. ગુજરાતમાં રોંધ માટેનું અભયારણ્ય કયાં આવેલું છે? —રતનમહાલ (જિ. દાહોદ)
51. ગુજરાતનું સૌથી મોટું પુસ્તકાલય કયું છે? —સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા
52. ‘તમે ભવે દૂબળાં હો, પરંતુ કાળજું વાઘ અને સિંહનું રાખો.’ આ વિધાન કયા નેતાએ કહ્યું હતું? —સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
53. અડાલજની વાવ કોણે બંધાવી હતી? કયારે? —રાણી રૂડાભાઈ, ઈ. સ. 1499
54. ગુજરાતી મૂળની પ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી કોણ હતા? —સુનિતા વિલિયમ્સ
55. ગુજરાતી સાહિત્યના ‘હાસ્યસમાટ’ તરીકે કોણ ઓળખાય છે? —જ્યોતીન્દ્ર ડ. દવે
56. પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતનું કયું બંદર મરી, મસાલા અને રેશમના વેપાર માટે જાકીતું હતું? —ભરુચ
57. ગુજરાતમાં ‘પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ’ના પ્રણેતા કોણ હતા? —મોટીભાઈ અમીન
58. હરિજનોના ઉત્કર્ષ માટે ગાંધીજીએ કયું ગુજરાતી વિચારપત્ર શરૂ કર્યું હતું? —હરિજનબંધુ
59. ‘કાંકરિયા તળાવ’ કોણે બંધાવ્યું હતું? —સુલતાન કુલ્લુદીન
60. અમદાવાદ અને સુરત વચ્ચે રેલવેની પ્રથમ શરૂઆત કયારે થઈ હતી? —20 જાન્યુઆરી, 1863
61. ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય જૂનાગઢમાં કયું જળાશય બંધાવ્યું હતું? —સુદર્શન તળાવ
62. મહિલા પાતોની ભૂમિકાને રંગભૂમિ પર જીવંત કરનાર અભિનેતા કોણ હતા? —જયશંકર ‘સુંદરી’
63. સ્વતંત્ર ભારતની લોકસભાના પ્રથમ અધ્યક્ષ (સ્પીકર) કોણ હતા? —ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર
64. ભારતીય અવકાશ સંશોધનના પિતા કોણ ગણાય છે? —ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ
65. શ્રી રવિશંકર મહારાજને કયું ઉપનામ મળ્યું હતું? —મૂરી ઉચેરો માનવી
66. કયા રાજાએ પોતાના રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત દાખલ કર્યું હતું? —મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ, વડોદરા
67. વિદેશમાં સૌપ્રથમ ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવનાર ગુજરાતી કોણ હતા? —મેડમ મિખાઈજ કામા
68. ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદથી ચાંપાનેર કોણે ખસેડ્યું હતું? —મહંમદ બેગડો
69. નવાનગર રજવાડાની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —જામ રાવલ
70. જ્યોતિ સંધ(અમદાવાદ)ની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —મૃદુલા સારાભાઈ
71. પાવાગઢમાં મહાકાલી માતાજીની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —વિશ્વામિત્ર ઋષિ
72. ‘સુન્દરમ્’ તખલ્લુસ કોનું છે? —ત્રિભુવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ લુહાર
73. સયાજીરાવ મ્યુઝિયમ કયાં આવેલું છે? —વડોદરા
74. નેશનલ ટેરી ટેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશનનું વહું મથક કયાં આવેલું છે? —આંધ્ર
75. ગુજરાતના જાણીતા ઉદ્ઘોગપતિ ધીરુભાઈ અંબાણીનું મૂળ વતન કયું? —ચોરવાડ (જિ. જૂનાગઢ)
76. ‘ન્યાય જોવો હોય તો જુઓ મલાવ તળાવ’. આ મલાવ તળાવ કયા શહેરમાં આવેલું છે? —ધોળકા

77. શાહજહાંએ બંધાવેલો 'મોતીશાહી' મહેલ ક્યાં આવેલો છે?
-શાહીબાગ, અમદાવાદ
78. વિશ્વરૂપ વિષ્ણુની ભવ્ય પ્રતિમા ક્યાં આવેલી છે?
-શામળાલ
79. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ 'રેડિયો કેન્દ્ર' કોણે શરૂ કરાયું હતું?
-મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ, વડોદરા
80. સાબર તેરીની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
-ભોગાભાઈ ખોડીદાસ પટેલ
81. જૂનાગઢમાં ઉપરકોટના કિલ્લામાં કઈ વાવ જોવાલાયક છે?
-અડી કીરીની વાવ
82. વરાળથી ચાલતા 'કોટન જન'ની શરૂઆત અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ કોણે કરી હતી?
-ત્રિભુવન શેઠ
83. ગુજરાતના ક્યા શહેર પર પોર્ટિંગિઝનું શાસન હતું?
-દીવ
84. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ 'લેનેટોરિયમ' ક્યાં સ્થપાયું હતું?
-સુરત
85. ગાંધીજીના અંગત સચિવ કોણ હતા?
-મહાદેવભાઈ દેસાઈ
86. ગુજરાતનું પ્રથમ પુસ્તકાલય ક્યું છે?
-હિમાભાઈ ઈન્સ્ટિટ્યુટ
87. ગુજરાતની વડી અદાલતના પ્રથમ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ કોણ હતા?
-સુંદરલાલ નિકમલાલ દેસાઈ
88. પુરાતત્વશાસ્ત્રી ડૉ. હસમુખ સાંકળિયાએ ક્યા ગામમાં ઉત્ખનન કરી પ્રાગ ઐતિહાસિક સમયના પુરાવાઓ મેળવ્યા હતા?
-લાંઘણજ
89. કચ્છમાં ક્યું આયુનિક, ખાનગી બંદર આવેલું છે?
-મુંડ્રા
90. ઈ.સ. 1844માં બ્રિટિશ ન્યાયતંત્રમાં જોડાનાર પ્રથમ ગુજરાતી કોણ હતા?
-ભોગાનાથ સારાભાઈ
91. 'હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી.' આ વિધાન કોણે કહ્યું હતું?
-મહાત્મા ગાંધી
92. ગુજરાતના ક્યા મેળામાં ઊંટોનું સૌથી વધુ વેચાણ થાય છે?
-કાન્પોક
93. બનાસ નદીનું ગ્રાચીન નામ ક્યું હતું?
-પર્ણાશા
94. ગુજરાતના પ્રથમ મહિલા મંત્રી કોણ હતા?
-ઇન્હુમતીબહેન શેઠ
95. ઈ.સ. 640માં ક્યો ચીની પ્રવાસી ગુજરાતમાં આવ્યો હતો?
-હચુ-એન-ત્સંગ
96. બાદશાહનો હજ્જરો અને રાઝીનો હજ્જરો નામની ઈમારત અમદાવાદમાં ક્યાં આવેલી છે?
-માણેકચોક
97. ગ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતનું ક્યું બંદર વેપારી પ્રવૃત્તિઓથી ઘમઘમતું હતું?
-ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ)
98. એએમએ, આઈઆઈએમ અને પીઆરએલ એ ક્યા મહાનુભાવની દીધ દાઢિનું પરિણામ છે?
-ડૉ. વિકભ સારાભાઈ
99. દારકાધીશનું નિજમંહિર પ્રથમ વાર કોણે બંધાયું હતું?
-પ્રજનાભ
100. અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ થિયેટરની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
-ગાંધીભાઈ જેરે
101. ક્યા સાહિત્યકાર 'સવાઈ ગુજરાતી' તરીકે ઓળખાતા હતા?
-કાકાસાહેબ કાલેલકર
102. ગુજરાતમાં ક્યું આંતરરાષ્ટ્રીય વિમાનમથક આવેલું છે?
-સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ઈન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ, અમદાવાદ
103. સિદ્ધપુર પ્રાચીન સમયમાં ક્યા નામથી ઓળખાતું હતું?
-શ્રીસ્થળ
104. પારસીઓ ગુજરાતના ક્યા બંદરે ઉત્ત્યા હતા?
-સંજાણ
105. ભારતને આજાદી મળ્યા બાદ સોમનાથ મંદિરનો જીણોદાર કોણે કરાયો હતો?
-સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
106. ગુજરાતની કઈ યુનિવર્સિટીમાં શ્રી અરવિંદ ધોષ અંગ્રેજના અધ્યાપક તરીકે ફરજ બજાવતા હતા?
-મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા
107. વલભી વિદ્યાપીઠની સ્થાપના ક્યા વંશ દરમિયાન થઈ હતી?
-મૈત્રક વંશ
108. ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપનાનો સમારંભ ક્યા યોજવામાં આવ્યો હતો?
-સાબરમતી આશ્રમ, અમદાવાદ
109. 'અમદાવાદ એજ્યુકેશન સોસાયટી'ની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
-કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ
110. ગુજરાતના ક્યા અણુવિજાનીઓ આંતરરાષ્ટ્રીય સરે સૌપ્રથમ નામના મેળવી હતી?
-ડૉ. હોમી ભાભા
111. ક્યું શહેર 'ફૂલોના શહેર' તરીકે પ્રચ્છાત છે?
-પાલનપુર
112. એશિયાનું સૌથી મોટું ઓપન એર થિયેટર ક્યું છે?
-ડાઈવ-ઇન-સિનેમા, અમદાવાદ
113. ગુજરાતનો ક્યો પ્રદેશ 'ગુજરાતના બગીચા' તરીકે ઓળખાય છે?
-મધ્ય ગુજરાત
114. ઉદ્વાડમાં આવેલી કઈ પારસી અગિયારી જોવાલાયક છે?
-પવિત્ર ઈરાન શો ફાયર ટેમ્પલ
115. ભાવનગર પાસે ક્યા સ્થળે ગ્રાચીન સમયમાં પ્રસિદ્ધ વિદ્યાપીઠ હતી?
-વલભીપુર
116. ગુજરાતમાં ક્યા રાજાએ પારસીઓને આશ્રય આપ્યો હતો?
-જાદી રાણા
117. 'હિંદ છોડો' આંદોલન દરમિયાન ગુજરાત કોલેજમાં ત્રિરંગો લહેરાવવા જતાં કોણે શહિદી વહોરી હતી?
-વિનોદ કિનારીવાલા
118. ક્યા જાણીતા કાર્ટૂનિસ્ટ 'ચકોર' તરીકે ઓળખાય છે?
-બંસીલાલ વર્મા
119. જૂનાગઢમાં ક્યો ઐતિહાસિક કિલ્લો આવેલો છે?
-ઉપરકોટનો કિલ્લો
120. 'લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ' (વડોદરા) કોણે બંધાવ્યો હતો?
-મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ
121. 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
-રણજિતરામ વાવાભાઈ

122. અમદાવાદના પ્રથમ મેયર કોણ હતા?
—ચિનુભાઈ ચીમનભાઈ બેરોનેટ
123. રાજકોટની કઈ શાળામાં ગાંધીજીએ અભ્યાસ કર્યો હતો?
—સર આલ્ફેડ હાઈસ્કુલ
124. કઈ સંસ્થા દ્વારા 'રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક' આપવામાં આવે છે?
—ગુજરાત સાહિત્ય સભા
125. 'સાપુતારા' કઈ પર્વતમાળામાં આવેલું છે?
—સાત્યાદ્રિ (સાતમાળા)
126. ગુજરાતના કયા કવિ 'રાખ્ટ્રીય શાયર' તરીકે ઓળખાય છે?
—જવેરચંદ મેઘાણી
127. ગુજરાતમાં ટેલેવિઝનનો પ્રારંભ કયારથી થયો હતો?
—15 ઓગસ્ટ, 1975
128. કયા ચિત્રકારે સાંસ્કૃતિક મેગેઝિન 'કુમાર'ની શરૂઆત કરી હતી?
—રવિશંકર રાવળ
129. ભૌગોલિક દસ્તિએ કંઈ અને સૌરાષ્ટ્ર કયા નામથી ઓળખાય છે?
—દ્વિપક્લીય ગુજરાત
130. ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ 'અનાથ આશ્રમ'ની પ્રવૃત્તિ કોણે શરૂ કરી હતી?
—મહિપતરામ રૂપરામ
131. અમદાવાદની જુમ્મા મસ્જિદ કોણે બંધાવી હતી?
—અહમદશાહ બાદશાહ
132. સર્વોચ્ચ અદાલતમાં પ્રથમ ગુજરાતી ન્યાયમૂર્તિ કોણ હતા?
—હરિલાલ કણિયા
133. અંબાજી તીર્થ કઈ પર્વતમાળામાં આવેલું છે?
—અરાવલી
134. ગુજરાતમાં કયા સ્થળી વિશ્વપ્રસિદ્ધ પટોળા બને છે?
—પાટણ
135. ગુજરાત વિધાનસભાના પ્રથમ અધ્યક્ષ કોણ હતા?
—કલ્યાણ વી. મહેતા
136. અમદાવાદના મેદાન પ્રદેશનો દક્ષિણ-પશ્ચિમ ભાગ જે ઘઉના ઉત્પાદન માટે જાહીતો છે તે કયા નામથી ઓળખાય છે?
—ભાલ
137. સિદ્ધરાજ જ્યસ્સિલે કોને 'કલિકાલસર્વજ્ઞ'નું બિરુદ્ધ આપ્યું હતું?
—હેમચંદ્રચાર્ય
138. પોરબંદરમાં મહાત્મા ગાંધી કીર્તિમંદિર કોણે બંધાવ્યું હતું?
—નાનજી કાલિદાસ મહેતા
139. 'ગીરાધોધ' કઈ નદી પર આવેલો છે?
—અંબિકા
140. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કેન્દ્રે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદાન આપનારને કયો અવોઈ આપવામાં આવે છે?
—ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ અવોઈ
141. બાલવાટિકા(કાંકરિયા, અમદાવાદ)ના સર્જક કોણ હતા?
—રૂબિન ડેવિટ
142. ગુજરાતનું સૌથી મોટું ધર્મલ પાવર સ્ટેશન ક્યાં આવેલું છે?
—ધૂવારણ
143. કુમારપાળે કોની પ્રેરણપાઠી જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો?
—હેમચંદ્રચાર્ય
144. ગાંધીજી કોને 'ચરોતરનું મોતી' કહેતા હતા?
—મોતીભાઈ અમીન
145. સૌરાષ્ટ્રનો ઉચ્ચપ્રદેશ કયા ખડકોનો બનેલો છે?
—બેસાલ્ટના અભિકૃત ખડકો
146. દ્વારકા અને ઓખા વચ્ચેનો પ્રદેશ કયા નામથી ઓળખાય છે?
—ઓખામંડળ
147. ગાંધીજીએ કઈ કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો?
—શામળાસ કોલેજ, ભાવનગર
148. કયા મુખ્યમંત્રીના શાસનકાળ દરમિયાન 'નવનિર્મિશ્ન આંદોલન' થયું હતું?
—ચીમનભાઈ પટેલ
149. 'મને એ જોઈ, હસવું હજારવાર આવે છે, પ્રભુ! તારાં બનાવેલાં આજે તને બનાવે છે!' આ પંક્તિ કયા ગજલકારની છે?
—હરજ લવજી દ્વારાણી 'શયદા'
150. ગાંધીજ્યંતી (2 ઓક્ટોબર) વિશ્વમાં કયા નામે ઉજવાય છે?
—આંતરરાખ્ટ્રીય અહિસા હિન
151. ગુજરાતના કયા પક્ષીવિદને 'પદ્મભૂષણ'થી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતા?
—સલીમ અલી
152. ઉનાથી ચોરવાડ વચ્ચેનો પ્રદેશ કયા નામથી ઓળખાય છે?
—નાથેર
153. કસ્તૂરબાને જેલમાં કોણે શિક્ષણ આપ્યું હતું?
—પૂર્ણિમાબહેન પક્વાસા
154. ભવાઈની શરૂઆત કોણે કરી હતી?
—અસાઈત ટાકર
155. ગુજરાતનું પ્રથમ તેલક્ષેત્ર ક્યાં આવેલું છે?
—લુણેજ (જિ. આણંદ)
156. ગુજરાતી ભાષાનાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંગ્રહનું કાર્ય કરી સંસ્થા કરે છે?
—ફાઈર્સ ગુજરાતી સભા
157. કયા ગુજરાતી ભારતની સૌથી મોટી સોફ્ટવેર કંપની 'વિમ્રો'ના ચર્ચમેન છે?
—અગ્રીમ પ્રેમજી
158. ભારતના પ્રથમ ગુજરાતી વડા પ્રધાન કોણ હતા?
—મોરારજ દેસાઈ
159. કયો મુખ્લ રાજ ગુજરાતને 'હિન્દુનું આભૂષણ' માનતો હતો?
—ઔરંગજેબ
160. 'વિધવા વિવાહ' પર નિબંધ લખવા બદલ કયા સુધારકને પોતાનું ઘર છોડવું પડ્યું હતું?
—કરસનદાસ મૂળજી
161. કયા રાજાના સમયમાં ચીની યાત્રાનું હયુ-એન-સંગે ગુજરાતની મુલાકાત લીધી હતી?
—ધ્યુવસેન બીજો
162. ગુજરાતના કયા જિલ્લામાં ધોરડ પક્ષી જોવા મળે છે?
—કંદ્ચિ
163. અમદાવાદમાં 'મજૂર મહાજન સંધ'ની સ્થાપના કોણે કરી હતી?
—મહાત્મા ગાંધી
164. ગુજરાતી ભાષાના પ્રથમ કોશકાર કોણ હતા?
—કવિ નર્મદ (ઈ. સ. 1873)
165. હંગ્લેન્ડ જનાર સૌપ્રથમ ગુજરાતી સાહિત્યકાર કોણ હતા?
—મહિપતરામ નીલકંઠ
166. 'અટિરા'નું પૂરું નામ શું છે?
—અમદાવાદ ટેક્સ્ટાઇલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ રિસર્ચ એસોસિયેશન
167. કલાપીનો કયો કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ છે?
—કલાપીનો કેકારવ

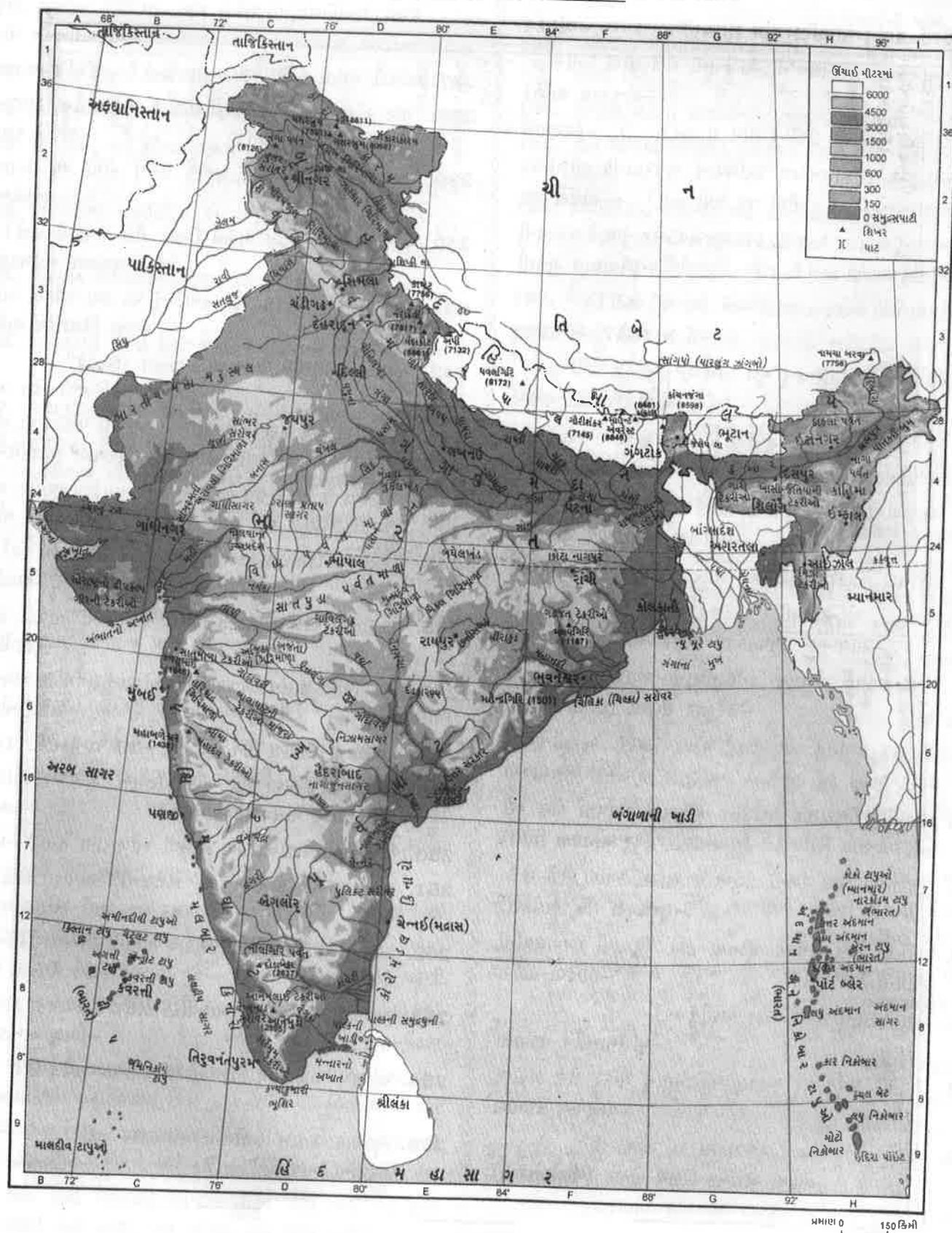
- 168.** મહાદેવભાઈ દેસાઈના જીવનચરિત્ર 'અગિનુકુમાં ઊગેલું ગુલાબ'ના લેખક કોણ છે? -નારાયણ દેસાઈ
- 169.** શિયાળામાં અમદાવાદ જિલ્લાના કયા સ્થળે 200થી વધુ જતિના વિદેશી પક્ષીઓ આવે છે? -નળ સરોવર
- 170.** ગુજરાત રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી કોણ હતા? -ડૉ. જીવરાજ મહેતા
- 171.** ચાવડા વંશના રાજાઓની રાજ્યધાની કઈ હતી? -પંચાસર
- 172.** હેમચંદ્રાચાર્યે સ્થાપેલું 'શાનમંદિર' ક્યાં આવેલું છે? -પાટણ
- 173.** ધાપખાનું શરૂ કરનાર પ્રથમ ગુજરાતી કોણ હતા? -દુર્ગારામ મહેતા (ઈ.સ. 1842, સુરત)
- 174.** ગુજરાતમાં વેદમંદિરોની સ્થાપના કોણે કરી હતી? -સ્વામી ગંગેશ્વરાનંદજી
- 175.** ગુજરાત વિદ્યાપીઠના પ્રથમ કુલપતિ કોણ હતા? -મહાત્મા ગાંધી
- 176.** ગુજરાતમાં 'નેનો કાર' બનાવવાનો પ્લાન્ટ ક્યાં આવેલો છે? -સાધંદ
- 177.** 'કલાપી' તખલ્કુસ કોનું હતું? -સુરસિંહજી તખસિંહજી ગોહિલ
- 178.** ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર પ્રદાન બદલ કયો સુવાર્ષયંદ્રક આપવામાં આવે છે? -રણજિતરામ સુવાર્ષયંદ્રક
- 179.** ભાવનગરમાં એવો કયો ધરો છે જ્યાં દુષ્કાળમાં પણ પાણી ખૂટું નથી? -તાતાણિયો ધરો
- 180.** વડનગર શહેર પ્રાચીન સમયમાં ક્યા નામથી ઓળખાતું હતું? -આનર્ટપુર
- 181.** ગુજરાત રાજ્યના પ્રથમ રાજ્યપાલ કોણ હતા? -મહેંદી નવાજ જંગ
- 182.** ગુર્જર પ્રતિહારોની રાજ્યધાની કઈ હતી? -ભિલ્લભાલ
- 183.** શૈક્ષણિક સંસ્થા ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી અને વલ્લભ-વિદ્યાનગરની સ્થાપના કોણે કરી હતી? -ભાઈલાલભાઈ પટેલ
- 184.** ક્યા ગુજરાતી બાળ સાહિત્યકાર 'મૂઢાળી મા' તરીકે ઓળખાય છે? -ગિજુભાઈ બધેકા
- 185.** મહૃદી જૈન તીર્થની સ્થાપના કોણે કરી હતી? -આચાર્ય બુદ્ધિસાગરજી
- 186.** ભાવનગરના ક્યા દીવાનને લોકો આજે પણ તેમનાં લોકોપ્યોગી કાર્યોના કારણે યાદ કરે છે? -પ્રભાસંકર પટેલી
- 187.** ગુજરાતના ક્યા બંદરનો વિકાસ 'ઝી ટ્રેડ ઝોન' તરીકે થયો છે? -કંડલા
- 188.** અંબાજીની નજીકમાં આવેલું ક્યું સ્થળ તેની આરસની અદ્ભુત કોતરણી માટે જાહીતું છે? -કુંભારિયાનાં દેરાં
- 189.** આઈન્સ્ટાઇનના સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાંત પર ક્યા ગુજરાતી ગણીતક્ષણે સંશોધન કાર્ય કર્યું હતું? -ડૉ. પી. સી. વૈધ
- 190.** 'જ્યાં સુધી ગુજરાતી ભાષાને ગૌરવ નહીં મળે ત્યાં સુધી પાઘડી નહીં પહેરું'. આ પ્રતિજ્ઞા કોણે લીધી હતી? -કવિ ગ્રેમાનંદ

- 191.** અમદાવાદમાં મંદબુદ્ધિનાં બાળકોને તાલીમ આપતી રાખ્યી કક્ષાની સંસ્થા કઈ છે? -બીએમ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ મેન્ટલ હેલ્પ
- 192.** અખો કવિ અમદાવાદમાં ક્યાં રહેતો હતો? -દેસાઈની પોળ, ખાડિયા
- 193.** 'ગુજરાત વિધાનસભા'નું નામ ક્યા મહાનુભાવના નામ પરથી છે? -વિષલભાઈ પટેલ
- 194.** રાખ્યુટ વંશના રાજાઓની રાજ્યધાની કઈ હતી? -માન્યખેટ
- 195.** કોણે ગાંધીજીને સ્વાતંત્ર ચળવણનું ચિહ્ન 'ચક' રાખવાનું સૂચયું હતું? -ગંગાબહેન મજમુદાર
- 196.** કેળવણીકાર નાનાભાઈ ભડે ગ્રામલક્ષી અને સર્વોદ્યમલક્ષી કેળવણી માટે કઈ સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી? -ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા અને લોકભારતી, સણોસરા
- 197.** બજરંગદાસ બાપાની સમાચિ ક્યાં આવેલી છે? -બગદાણા
- 198.** હિન્દી ફિલ્મના જાહીતા ગુજરાતી અભિનેતા સંજીવકુમારનું મૂળ નામ ક્યું હતું? -હરિલાલ જરીવાલા
- 199.** ગુજરાતનું સૌથી ઊંચું પર્વતશિખર ક્યું છે? -ગોરખનાથ, ગિરનાર પર્વત, 1117 મીટર
- 200.** ખેતીવાડીનાં ઓજારો બનાવવા માટે ક્યું શહેર જાહીતું છે? -રાજકોટ
- 201.** કવિ કાન્તનું મૂળ નામ શું હતું? -મણિશંકર રત્નજી ભડુ
- 202.** દૂરવર્તી શિક્ષણ માટેની ગુજરાતની પ્રસિદ્ધ યુનિવર્સિટી કઈ છે? -ડૉ. બાબાસાહેબ અંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
- 203.** ગુજરાતમાં આવેલી ઓશિયાની સૌથી મોટી હોસ્પિટલ કઈ છે? -સિવિલ હોસ્પિટલ, અમદાવાદ
- 204.** અમદાવાદમાં 'પતંગ ઘુજિયમ' ક્યાં આવેલું છે? -ટાગોર હોલ, પાલરી
- 205.** ગુજરાતની કઈ સંસ્થા પૌરાણિક હસ્તપત્રો અને શીલાલેખોની જાળવણી તથા સંશોધનનું કામ કરે છે? -લાલભાઈ દલપત્રભાઈ ઇન્ડોલોજી
- 206.** ક્યા રાજાના સમયમાં મહેમૂદ ગજનવીએ સોમનાથ મંદિર લૂંટ્યું હતું? -ભીમદેવ પહેલો
- 207.** ગુજરાતની કઈ નદી દર વર્ષે રેતીના ઢગમાં ફેરવાઈ જાય છે? -કોલક (દક્ષિણ ગુજરાત)
- 208.** આદિવાસીઓના વિકાસ માટે કોણે દક્ષિણ ગુજરાતમાં વેડછી ખાતે આશ્રમશાળા સ્થાપી હતી? -જુગતરામ દવે
- 209.** સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી ક્યાં આવેલી છે? -વલ્લભવિદ્યાનગર
- 210.** ક્યા સંતે બાંધેલી જૂંપડી 'સત્તાધાર'ના નામથી વિઘ્યાત બની છે? -સંતશ્રી આપા ગીગા બાપુ
- 211.** ભારતમાં સૌપ્રથમ મોઈન ડાયસ્ટફની કંપની કોણે સ્થાપી હતી? -ક્સન્ટ્રૂરભાઈ લાલભાઈ (અતુલ લિમિટેડ, ઈ.સ. 1952)
- 212.** ગુજરાતમાં સૌપ્રથમ કઈ કાલેજ શરૂ થઈ હતી? -ગુજરાત કાલેજ, અમદાવાદ ઈ.સ. 1887

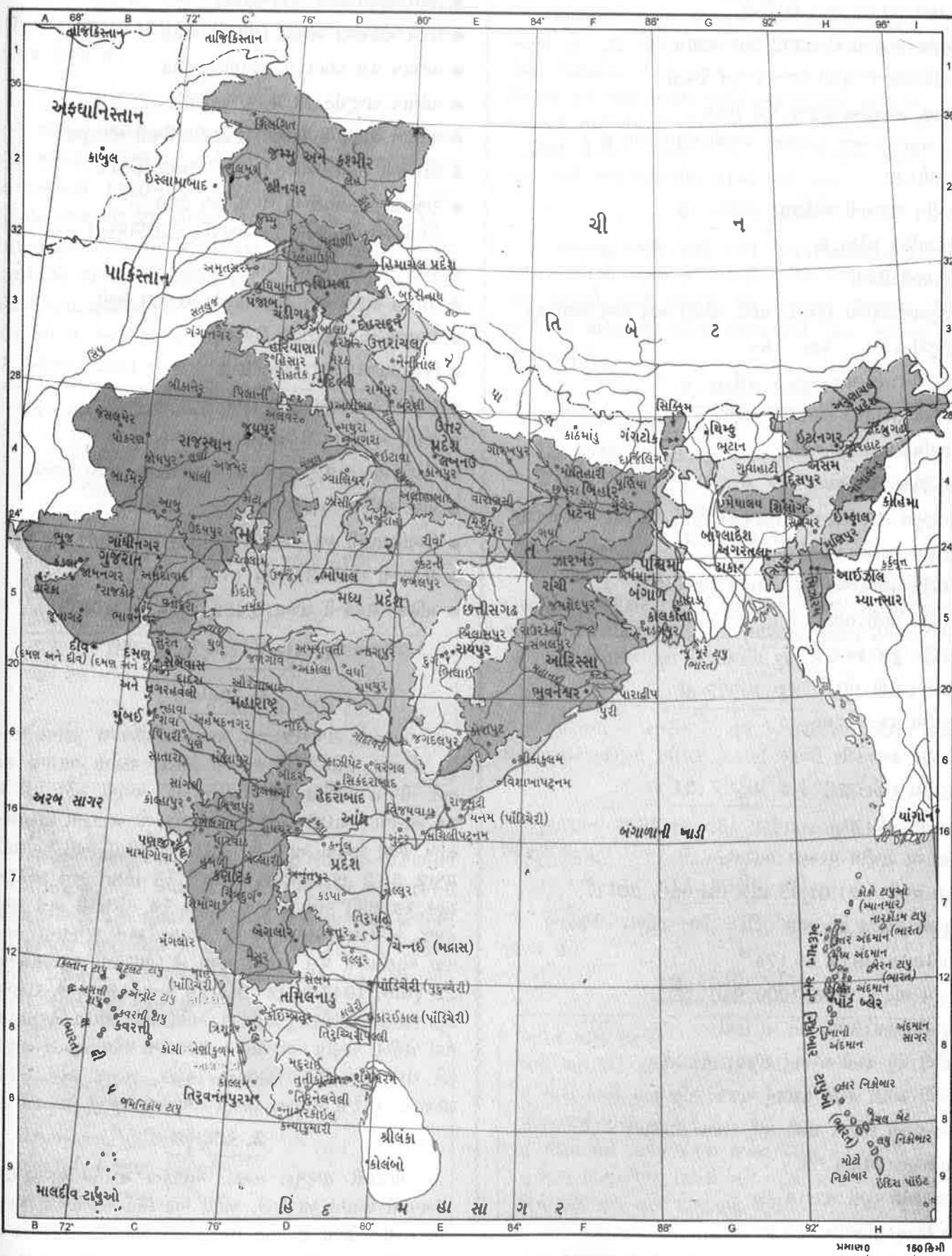
- 213.** સોલંકી વંશનો સૌથી વધુ પરાકમી, હિંમતવાન અને મુત્સદી રાજા કોણ હતો? —સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ
- 214.** ગુજરાતની સૌથી મોટી 'બહુહેતુક યોજના' કઈ છે? —સરદાર સરોવર નરમદા યોજના
- 215.** હેમચંદ્રાચાર્યનું સાંસારિક નામ શું હતું? —ચાંગદેવ
- 216.** 'મહાગુજરાત આંદોલન'ની આગેવાની કોણે લીધી હતી? —ઇન્દ્રલાલ યાણિક
- 217.** નરસિંહ મહેતાની દીકરીનું નામ શું હતું? —કુવરબાઈ
- 218.** કયા વંશના શાસનકાળ દરમિયાન ગુજરાતની ભૌગોલિક સીમાઓનો વિસ્તાર સૌથી વધુ થયો હતો? —સોલંકી વંશ
- 219.** ભારતનું બંધારણ ઘડવામાં કયા ગુજરાતી મહાનુભાવે મહત્વની ભૂમિકા બજવી હતી? —કનૈયાલાલ મુનશી
- 220.** વેધશાળાની સ્થાપના કયારે અને કયાં થઈ હતી? —ઈ. સ. 1947, અમદાવાદ
- 221.** રંગ અવધૂત મહારાજનું મૂળ નામ શું હતું? —પાંડુરંગ વિઠ્ઠલા વળામે
- 222.** ગાંધીજીએ કયા સ્વાતંત્ર્યસેનાની મહિલાને શસ્ત્ર રાખવાની છૂટ આપી હતી? —પૂર્ણિમાબહેન પકવાસા
- 223.** 'આજવા તેમ' કોણે બંધાવ્યો હતો? —મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ
- 224.** કઈ નદી વડોદરા શહેરમાંથી પસાર થાય છે? —વિશ્વામિત્રી
- 225.** એલ. ડી. એન્જિનિયરિંગ કોલેજનું આપું નામ શું છે? —લાલભાઈ દલપત્રભાઈ કોલેજ ઓફ એન્જિનિયરિંગ
- 226.** અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ કન્યાશાળાની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —હરકુવર શેઠાણી (ઈ. સ. 1850)
- 227.** સિદ્ધરાજ જ્યસિંહે કયા રાજને પરાજ્ય આપી 'અવતીનાથ'નું બિરુદ્ધ ધારણ કર્યું હતું? —યશોવર્મા
- 228.** કચ્છમાં ગરીબદાસજી ઉદાસીન આશ્રમની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —શ્રીચંદ (ગુરુ નાનકના શિષ્ય)
- 229.** ગુજરાતમાં લાલ રંગનો ડોલેમાઈટ આરસ કયાંથી મળે છે? —છુટાપુરા (જિ. વડોદરા)
- 230.** શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માએ લંડનમાં કયા 'વિદ્યાર્થી છાત્રાલય'ની સ્થાપના કરી હતી? —ઇન્ડિયા હાઉસ
- 231.** કોણ 'ડાંગની દાઢી' તરીકે જાણીતું છે? —પૂર્ણિમાબહેન પકવાસા
- 232.** ગિરનાર પર્વત પર આવેલું મલ્લિનાથનું મંદિર કોણે બંધાવ્યું હતું? —વસ્તુપાલ-તેજપાલ
- 233.** એટેમિક શિક્ષણ માટે ગુજરાતમાં કઈ સંસ્થા છે? —ભાભા એટેમિક રિસર્ચ સેન્ટર (બીએઆરસી)
- 234.** ગુજરાતનું સૌથી મોટું ખાતરનું કારખાનું કયું છે? —ગુજરાત નરમદાવેલી ફિટ્ટિલાઈઝ કંપની
- 235.** 'મુનસર' તળાવ કોણે બંધાવ્યું હતું? —મીનાફદેવી
- 236.** મહિલાઓને સ્વાવલંબી બનાવવા માટે સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થા 'જ્યોતિસંધ'ના પ્રણેતા કોણ હતા? —ચારુમતીબહેન યોદ્રા
- 237.** સોલંકી વંશનો અંતિમ રાજા કોણ હતો? —ત્રિભુવનપાણ
- 238.** 'વોર એન્ડ પીસ' (લેખક: ટોલ્સ્ટોય) મહાનવલનો ગુજરાતી અનુવાદ કોણે કર્યો હતો? —જયંતિ દલાલ
- 239.** ગુજરાતના કયા શહેરમાં ઝનીજ તેલનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે? —અંકલેશ્વર
- 240.** અમદાવાદમાં આવેલો ભદ્રનો કિલ્લો કોણે બંધાવ્યો હતો? —સુલતાન અહમદશાહ
- 241.** વસ્તુપાલને ગુજરાતના મહાઅમાત્યનું પદ કયા રાજાએ આપું હતું? —રાજ વિશણદેવ વાધેલા
- 242.** ગુજરાતના જાડીતા ભીલ લોકગાયિકા કોણ છે? —હિવાળીબહેન ભીલ
- 243.** શિયાળામાં નજ સરોવરની મુલાકાતે આવતાં પક્ષીઓમાં સૌથી વધુ આકર્ષણ કયા પક્ષીનું હોય છે? —સુરખાબ (ફલામિન્ગો)
- 244.** સ્કેટિંગમાં ઉત્કૃષ્ટ દેખાવ બદલ અર્જુન અવોર્ડ મેળવનાર પ્રથમ ગુજરાતી બેલાડી કોણ હતા? —નમન પારેખ
- 245.** ગુજરાતમાં ડિઝાઇન માટેની વિશ્વમસિદ્ધ સંસ્થા કઈ છે? —નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિઝાઇન, અમદાવાદ
- 246.** ગુજરાતમાં એક હજાર બારીવાળો મહેલ કયાં આવેલો છે? —રાજીપીપળા
- 247.** કયા રાજના શાસનકાળ દરમિયાન મોદેરાનું સૂર્યમંદિર બાંધવામાં આવું હતું? —રાજ ભીમદેવ
- 248.** ગાંધીજીનો નિવાંશ ઇન કયો છે? —30 જાન્યુઆરી, 1948
- 249.** ગુજરાતમાં જન્મેલા કયા ગણિતશાસ્ત્રીએ 'શૂન્ય'નો આવિષ્કાર કર્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે? —બ્રહ્મગુપ્ત
- 250.** ચાંપાનેરના રાજાઓ કયા નામથી ઓળખાતા હતા? —પતાઈ
- 251.** અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ લો કોલેજની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —સર લલ્લુભાઈ આશારામ શાહ
- 252.** કયા ગુજરાતી હંગેન્નની ઉમરાવ સભાના સભ્ય તરીકે નિયુક્ત થયા હતા? —લોઈ મેઘનાદ દેસાઈ
- 253.** અમદાવાદમાં સૌપ્રથમ આયુર્વેદિક કોલેજની સ્થાપના કોણે કરી હતી? —ભિક્ષુ અખંડાનંદ
- 254.** સંતરામ મહારાજનું વિષ્યાત મંદિર કયાં આવેલું છે? —નડિયાદ
- 255.** ગુજરાત પ્રવાસ ઉદ્ઘોગના અમ્બેસડર તરીકે કોની નિયુક્ત કરવામાં આવી છે? —અમિતાભ બચ્યન

1. ભારત : એક જલ્દ

1. નકશો : ભારત : પ્રકૃતિઃ

2. નકશો : ભારત : રાજકીય

3. મેરા ભારત મહાન

- ક્ષેત્રફળ: 32,87,263 ચો કિમી
- અક્ષાંશ: 8°4' ઉ.થી 37°6' ઉત્તર અક્ષાંશ
- રેખાંશ: 68°7' પૂ.થી 97°25' પૂર્વ રેખાંશ
- પ્રમાણ સમયરેખા: 82°5' પૂર્વ રેખાંશ
(અલાહાબાદ અને વારાણસી વચ્ચેથી પસાર થાય છે.)
- રાજ્યો: 28
- રાષ્ટ્રીય રાજ્યાની પ્રદેશ: 1
- કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો: 6
- રાજ્યાની: દિલ્હી
- રાષ્ટ્રધ્વજ: નિરંગો (કેસરી, સફેદ, લીલો) અને વચ્ચે અશોકચક
- રાષ્ટ્રગીતિ: જન... ગણ... મન
- રાષ્ટ્રગાન: વદે માતરમ્
- રાષ્ટ્રભાષા: હિન્દી-દેવનાગરી લિપિ
- રાષ્ટ્રપિતા: મહાત્મા ગાંધી
- રાષ્ટ્રીયતા: ભારતીય
- રાષ્ટ્રમુદ્રા: ચાર સિંહવાળી શિલ્પાકૃતિ જેમાં ત્રણ સિંહ દશ્યમાન છે.
- રાષ્ટ્રીય મુદ્રાલેખ: સત્યમેવ જ્યતે
- રાષ્ટ્રીય પંચાંગ: ચૈત્ર સુદ એકમથી (શક સંવત)
- રાષ્ટ્રીય પ્રાણી: વાધ
- રાષ્ટ્રીય કુલ: કમળ
- રાષ્ટ્રીય પક્ષી: મોર
- રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ: વટવૃક્ષ
- રાષ્ટ્રીય ફળ: કેરી
- રાષ્ટ્રીય રમત: હોકી
- રાષ્ટ્રીય નરી: ગંગા
- સર્વોચ્ચ રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર: ભારતરન
- કુલ વસ્તી: 1,21,01,93,422 (31 માર્ચ, 2011)
- પુરુષો: 62,37,24,248
- મહિલાઓ: 58,64,69,174
- પુરુષ-મહિલા પ્રમાણ: 1000: 940
- વસ્તીગીયતા: 382 પ્રતિ ચો કિમી
- સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતું રાજ્ય: ઉત્તર પ્રદેશ
- સૌથી ઓછી વસ્તી ધરાવતું રાજ્ય: સિક્કિમ
- વિસ્તારની દસ્તિએ સૌથી મોટું રાજ્ય: રાજ્યસ્થાન
- સાક્ષરતા: 74.04 ટકા
- સાક્ષરતા: પુરુષો: 82.14 ટકા
- સાક્ષરતા: મહિલાઓ: 65.46 ટકા
- સૌથી વધુ સાક્ષરતા ધરાવતું રાજ્ય: કેરલ (93.91 ટકા)
- સૌથી ઓછી સાક્ષરતા ધરાવતું રાજ્ય: બિહાર (63.82 ટકા)

- પ્રથમ વડા પ્રધાન: પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
- પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ: ડૉ. રાજેન્ડ્રમસાદ
- પ્રથમ લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર): ગણેશ વી. માતણંકર
- વર્તમાન વડા પ્રધાન: ડૉ. મનમોહન સિંહ
- વર્તમાન રાષ્ટ્રપતિ: શ્રી પ્રશાંત મુખરજી
- વર્તમાન લોકસભા અધ્યક્ષ (સ્પીકર): શ્રીમતી મીરાકુમાર
- લોકસભા સભ્યસંખ્યા: 543 + 2 એંગ્લો ઇન્ડિયન
- રાજ્યસભા સભ્યસંખ્યા: વધુમાં વધુ 250
(238 ચૂંટાયેલા અને 12 રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત)
- રેલવે માર્ગ: 64,015 કિમી
- નેશનલ હાઇવે અને એક્સપ્રેસ વે: 70,934 કિમી
- રાજ્યમાર્ગ: 1,33,000 કિમી
- જિલ્લામાર્ગ: 34,17,000 કિમી
- ગ્રામ્યમાર્ગ: 26,50,000 કિમી
- હવાઈ મથક: 117 (આંતરરાષ્ટ્રીય મથક 7)
- બંદરો: મોટા 12; મધ્યમ અને નાનાં 200
- પોસ્ટ-ઓફિસો: 1,55,035
- ઉચ્ચશિક્ષણની કુલ સંસ્થા: 544 (31-12-'10)
- કોલેજોની સંખ્યા: 31,324 (31-12-'10)
- મહિલા કોલેજની સંખ્યા: 3,432 (31-12-'10)

4. ભારત : રાષ્ટ્રીય પ્રાણી

1. રાષ્ટ્રધ્વજ

ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ ત્રણ સમાન પ્રમાણવાળા પણાનો બનેલો છે. જે ત્રણ રંગો (ઉપરના ભાગમાં કેસરી, વચ્ચેના ભાગમાં સફેદ અને નીચેના ભાગમાં ધોરો લીલો)નો છે. મધ્યમાં સફેદ પણ પર 24 આરાવાળું વાદળી રંગનું અશોકચક છે. જે અશોકના સારનાથના સંબંધ પરથી લેવામાં આવ્યું છે. રાષ્ટ્રધ્વજની લંબાઈ અને પહોળાઈનું પ્રમાણ 3 : 2 છે. રાષ્ટ્રધ્વજમાં કેસરી રંગ હિંમત અને બલદાન, સફેદ રંગ શાંતિ અને પવિત્રતા, લીલો રંગ હરિયાળી અને સમૃદ્ધિ તેમજ અશોકચક સતત પ્રગતિ કરવાનું અને જનતાની આશા તથા આકાંક્ષાઓ પૂર્ણ કરવાનું સૂચવે છે. ભારતની બંધારણસભાને 22 જુલાઈ, 1947ના રોજ રાષ્ટ્રધ્વજને માન્યતા આપી છે. રાષ્ટ્રધ્વજ દરેક ભારતીયના ગૌરવનું પ્રતીક છે. આથી તેનો ઉપયોગ નિયમાનુસાર થવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય ધ્વજ સંહિતા: 2002 માં થયેલા સુધ્યારા અનુસાર હવે રાષ્ટ્રધ્વજનો ઉપયોગ પ્રજાનાં રહેઠાણ, ખાનગી અને રાજકીય સંસ્થાઓ વગેરેમાં સામાન્ય દિવસો તથા સમારંભોમાં થઈ શકે છે.

2. રાષ્ટ્રમુદ્રા

ભારતની રાષ્ટ્રમુદ્રા સમાટ, અશોકના સારનાથ(વારાણસી)ના સંબંધાંથી લેવામાં આવી છે. આમાં ચાર સિંહ એકબીજાની બાજુએ પીઠ રાખીને ઊભા છે. આ શિલ્પકૃતિમાં ત્રણ સિંહ દશ્યમાન છે. આની નીચે મધ્યભાગમાં ધર્મચક તથા જમણી બાજુએ આખલો અને હાથી તથા તાંબી બાજુએ ઢોરતો ધોરો અને સિંહ છે. રાષ્ટ્રમુદ્રાની નીચે

દેવનાગરી વિપિમાં 'સત્યમેવ જયતે' અંકિત છે. જેનો અર્થ 'સત્યનો સદ્ગત્વ વિજય' થાય છે. (આ 'મુંડક ઉપનિષદ'માંથી લેવામાં આવેલ છે.) ભારત સરકારે 26 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ રાષ્ટ્રમુદ્રાને માન્યતા આપી છે.

3. રાષ્ટ્રગીત

ભારતનું રાષ્ટ્રગીત (National Anthem) કવિવર રામીન્દ્રનાથ ટાગોરે બંગાળીમાં લખ્યું હતું. જેને ડિન્ડીમાં ભારતની બંધારણસભાએ 24 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ રાષ્ટ્રગીત તરીકે માન્યતા આપી હતી. આ ગીત પ્રથમ વાર 27 ડિસેમ્બર, 1911ના રોજ ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના કોલકાતા ખાતેના અધિવેશનમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ભત્રીજી સરલાદેવીએ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ગાયું હતું. આ આખું ગીત પાંચ ભાગમાં લખાયેલું છે. જેનો ફક્ત પ્રથમ ભાગ રાષ્ટ્રગીત તરીકે સ્વીકારાયો છે. આ ગીત ગાવાની અવધિ 52 સેકન્ડ છે. રાષ્ટ્રગીતને 27 ડિસેમ્બર, 2011ના રોજ સો વર્ષ પૂરાં થયાં છે.

જન-ગણ-મન અધિનાયક, જય હે
ભારત-ભાગ્ય-વિધાતા.
પંજાબ-સિન્ધ-ગુજરાત-મરાಠા-
ગ્રાવિડ-ઉત્કલ-બંગ
વિધ-હિમાચલ-યમુના-ગંગા
ઉત્કલ-જલદિ-તરંગ
તવ શુભ નામે જાગે,
તવ શુભ આશિષ માગે,
ગાયે તવ જય-ગાઢા.
જન-ગણ-મંગલ-દાયક, જય હે
ભારત-ભાગ્ય-વિધાતા.
જય હે, જય હે, જય હે,
જય જય જય, જય હે.

4. રાષ્ટ્રગાન

ભારતનું રાષ્ટ્રગાન (National Song) બંડિમંડ્ર ચંડોપાધ્યાયે ડિ.સ. 1882માં પોતાની નવલકથા 'આનંદમઠ'માં લખ્યું હતું. ભારતની બંધારણસભાએ 24 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ આ ગીતને રાષ્ટ્રગાન તરીકે માન્યતા આપી હતી. આ ગીત પ્રથમ વાર 1896ના ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના અધિવેશનમાં ગાવામાં આવ્યું હતું. આ ગીત ગાવાની અવધિ 65 સેકન્ડ છે.

વન્દ માતરમ્!
સુજલામ્, સુફલામ્, મલયજશીતલામ્
શશ્યશ્યામલામ્ માતરમ્! વન્દ માતરમ્!
શુભજ્યોતસ્ના-પુલકિતયામિનીમ્,
કુલ્કષુમિત-દુમદલ-શોભિનીમ્,
સુહાસિનીમ્ સુમધુર-ભાષણીમ્,
સુખદામ્, વરદામ્, માતરમ્,
વન્દ માતરમ્!

5. રાષ્ટ્રીય પંચાંગ

ભારતના રાષ્ટ્રીય પંચાંગમાં શક સંવત્તનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. 22 માર્ચ, 1957થી ગ્રેગરિયન પંચાંગની સાથે શક સંવત આધારિત ચૈત્રને પ્રથમ માસ અને સૌરવર્ષ પ્રમાણે 365 દિવસનું વર્ષ ગણે રાષ્ટ્રીય પંચાંગ અપનાવવામાં આવ્યું છે. રાષ્ટ્રીય પંચાંગની તારીખોને ગ્રેગરિયન પંચાંગની તારીખો સાથે આ પ્રમાણે ગોઠવેલી છે: ચૈત્ર માસની પહેલી તારીખ સામાન્ય વર્ષોમાં 22 મી માર્ચે આવે અને કિંબાદમાં 21 મી માર્ચે આવે.

6. રાષ્ટ્રીય પ્રાણી

ભારતના રાષ્ટ્રીય પ્રાણી તરીકે 'વાધ' (Panthera Tigris) નો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ભરાવદાર પોણા અને વેરા કાળા રંગના પછી ધરાવતો 'શાહી બંગાળી વાધ' (Royal Bengal Tiger) મેશિયામાં પ્રસિદ્ધ છે. (ઇ.સ. 1972 સુધી 'સિંહ' ભારતનું રાષ્ટ્રીય પ્રાણી હતું.)

7. રાષ્ટ્રીય પક્ષી

અદ્ભુત રંગછટા, હંસના કદના, શિરમુકુસ્સમી પખાકાર કલગીથી શોભતા, આંખો નીચે શ્વેત ચિહ્નનવાળા તથા લાંબી અને નમણી ડોક ધરાવતો 'મોર' (Pavo Cristatus)નો રાષ્ટ્રીય પક્ષી તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

8. રાષ્ટ્રીય પુષ્પ

ભારતના રાષ્ટ્રીય પુષ્પ તરીકે 'કમળ' (Nelumbo Nucifera Gaertn) નો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. 'કમળ' ભારતીય સંસ્કૃતિ, પવિત્રતા અને શુદ્ધતાનું પ્રતીક છે. ભારતમાં પ્રાચીન સમયથી કમળનું સ્થાન ધર્મમાં તેમજ કલામાં અદ્વિતીય રહ્યું છે.

9. રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ

ભારતના રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ તરીકે 'વટવૃક્ષ' (Ficus Benghalensis) નો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

10. રાષ્ટ્રીય ફળ

ભારતના રાષ્ટ્રીય ફળ તરીકે 'કેરો' (Manigifera Indica) નો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

11. રાષ્ટ્રીય નદી

ભારતની રાષ્ટ્રીય નદી તરીકે 'ગંગા' નો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

12. રાષ્ટ્રીય પ્રતિજ્ઞા

ભારત મારો દેશ છે.

બધાં ભારતીયો મારાં ભાઈ-બહેન છે.

હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.

હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.

હું મારાં માતા-પિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ અને દરેક જણ સાથે સભ્યતાથી વર્તીશ.

હું મારા દેશ અને દેશ બાંધવોને મારી નિષ્ઠા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

5. ભારત : રાષ્ટ્રપિતા

19મી સદીના છેલ્લા દાયકથી ભારતના રાજકીય જીવનમાં મહાત્મા ગાંધીનો પ્રવેશ થયો. ઈ.સ. 1893માં ગાંધીજી વડીલાતના વ્યવસાય અંગે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા. ત્યાં રંગબેદની નીતિનો કડવો અનુભવ થયો અને વ્યક્તિ તેમજ દેશની સ્વતંત્રતા માટેની ઝુંબેશનો આરંભ થયો, પણ ત્યાં સુધી ગાંધીજી એક સામાન્ય નાગરિકથી વિશેષ કર્ય ન હતા. ઈ.સ. 1894માં 24 વર્ષની ઉમરે તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં નાતાલ ઈન્ડિયન કોંગ્રેસની રચના કરી અને તેમના રાજકીય જીવનનો આરંભ થયો.

મીઠાના કાયદાનો
ખંગ

આઠ વર્ષ દક્ષિણ આફ્રિકા રવા પછી ઈ.સ. 1901માં ભારત પરત આવ્યા. ભારતમાં ભ્રમણ કરી દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિનો સાચો અને સારો અભ્યાસ કર્યો. દેશના સમર્થ નેતાઓને મળ્યા, તેમને સમજ્યા. દક્ષિણ આફ્રિકાના ભારતીયોની માગણીને અનુલક્ષી ફરીથી દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા. ટ્રાન્સવાલમાં ભારતીયો સામેના એશિયાટિક ઓર્ડિનન્સ સામે પ્રથમ સત્યાગ્રહ આરંભ્યો. એશિયનોની ફરજિયાત નોંધણી સામેનો આ સત્યાગ્રહ હતો. ઈ.સ. 1908માં સત્યાગ્રહ બદલ બે મહિનાની જેલની સજા થઈ. ભારતની પ્રજામાં આ પ્રકારની જાગૃતિ લાવવા કાયમ માટે દક્ષિણ આફ્રિકા છોડી ઈ.સ. 1914માં ભારત આવ્યા.

અમદાવાદમાં ઈ.સ. 1915માં સત્યાગ્રહ આશ્રમની સ્થાપના કરી. ઈ.સ. 1917માં ચંપારણ્ય સત્યાગ્રહ કર્યો. અમદાવાદમાં મિલમાલિકો સામે ભૂખ હડતાલનું અહિસક શાશ્વત ઉગાયું. ઈ.સ. 1920માં ઓલ ઈન્ડિયા હોમરૂલ લીગના પ્રમુખ ચૂંટાયા. દેશમાં અસહકારની હવા ઊભી કરી. સ્વતંત્રતા માટે સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપવા અને વિદેશી ચીજોનો બલિષ્ઠાર કરવા દેશવ્યાપી આંદોલન જગાયું. ઈ.સ. 1929માં વિદેશી કાપડની હોળી કરવા માટે કોલકાતામાં તેમની ધરપકડ થઈ. ઈ.સ. 1930માં મીઠાના સત્યાગ્રહ માટે દાંતીકૂચનો આરંભ કર્યો. ઈ.સ. 1931માં ઈંગ્લન્ડમાં બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં હાજરી આપી બ્રિટિશ શાસનને ભારતનું દાયિત્વબિનદ્ધ સમજાયું. દેશમાં સતત ભ્રમણ કરી રાજકીય જાગૃતિ લાવ્યા. ઓગસ્ટ, 1942માં 'હિંદ છોડો' ચળવણી દેશની આજાદીનો છેલ્લો તબક્કો આરંભ્યો. ઈ.સ. 1942થી 1947 સુધીનાં પાંચ વર્ષમાં અનેક હાકલો કરી. મંત્રણાઓ કરી. કડવા ઘૂંઠા ગયા. ભારતના ભાગલાનો નથૂટકે સ્વીકાર કરી લોહીનું એક બુંદ પાડ્યા વગર અહિસા અને સત્યના શરીરે દેશને આજાદ કરાવ્યો. જાન્યુઆરી, 1948માં હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતા અને સહિષ્ણુતા માટે ઐતિહાસિક ઉપવાસ કર્યો. 30મી જાન્યુઆરી, 1948ના રોજ સાંજે 6 કલાકે બિરલા ડાઉસ, હિલ્લીમાં પ્રાર્થના સમયે નથૂરામ વિનાયક ગોડસેએ બંદૂકની ગોળીઓ દ્વારા તેમની હત્યા કરી. દેશને રાજકીય આજાદી અપાવી જાગ્રત કર્યો. આમ, તે ભારતના રાષ્ટ્રપિતા બન્યા.

તેમણે જીવનનો મોટા ભાગનો સમય ભારતની પ્રજાના ઘડતરમાં વિતાવ્યો. જીવનમાં એક પણ ક્ષેત્ર એવું નહીં હોય કે જે વિશે મહાત્માજીએ પોતાના સ્પષ્ટ વિચારો નિર્બિક રીતે વ્યક્ત ન કર્યો. 'નવજીવન', 'ખંગ ઈન્ડિયા', 'હરિજનબંધુ' જેવાં સામયિકો દ્વારા સતત પ્રજાધર્તરનું કામ મહાત્માજીએ કર્યું.

ગાંધીજી ગુજરાતી ભાષાના એક સિદ્ધહસ્ત સાહિત્યકાર હતા. તેમણે પોતાની આત્મકથા 'સત્યના પ્રમોગો' લખી છે. તેમણે સાહિત્ય લખ્યું છે તે કરતાં વધારે જીવી બતાવ્યું છે. સાહિત્ય અને જીવનનો અદ્ભુત સમન્વય એમના જીવનમાં જોવા મળે છે. ભલે તે મહાન લેખક ન હોય પણ અનેક મહાન લેખકોને લખવાની પ્રેરણા તો તેમણે જરૂર આપી છે અને અનેક મહાન લેખકોએ મહાત્માજીને વિવિધ દસ્તિકોણથી નિહાળ્યા છે અને એવાં વિવિધરંગી અવલોકનોમાંથી વિસ્તૃત સાહિત્ય મળ્યું છે. દેશ-વિદેશના મહાન સાહિત્યકારોએ પોતાની કૃતિઓમાં ગાંધીજીને દર્શાવ્યા છે. કેટલીક કૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે:

ક્રમ	લેખક	કૃતિ
1.	આચાર્ય કૃપલાની	ધી ગાંધીયન વે
2.	એમ. એલ. દાંતવાલા	ગાંધીજીમ રિકન્સિર્ડ
3.	એસ. કે. જ્યોર્જ	ગાંધીજી ચેલેન્જ ટુ ક્રિશ્યાનિટી
4.	ચંદ્રશંકર શુક્લ	ઇન્સિડન્સ ઓફ ગાંધીજી લાઈફ
5.	જયપ્રકાશ નારાયણ	ગાંધીજી લિડરશિપ એન્ડ ધી કોંગ્રેસ સોશિયાલિસ્ટ પાર્ટી
6.	જ. એ. નટ્સેન	મહાત્મા ગાંધી, ધી મેન એન્ડ હીજ મિશન
7.	ડૉ. તેન્દુલકર	મહાત્મા
8.	ડૉ. શ્રીધરાણી	ગાંધી એન્ડ ધી વર્લ્ડ
9.	નિર્ભણકુમાર બોગ	સ્ટડિઝ ઇન ગાંધીજીમ
10.	પણાભી સિતારામેયા	ગાંધી એન્ડ ગાંધીજીમ
11.	પેણિક લોરેન્સ (પોલાક)	ગાંધી
12.	ઘારેલાલ	ધી એમિક પાર્ટ
13.	કિશોરલાલ મશરુવાળા	પ્રેક્ટિકલ નોન વાયોલન્સ
14.	મહાદેવ દેસાઈ	ગાંધીજી ઇન ઈન્ડિયન વિલેજ્સ, ધી સ્ટોરી ઓફ બારડોલી
15.	ડૉ. રાજેન્દ્રમસાદ	ગાંધી ઇન ચંપારણ્ય
16.	રિચાર્ડ બી ચેગ	એ ડિસિલિન ફોર નોન વાયોલન્સ, ધી પાવર ઓફ નોન વાયોલન્સ, ઈકોનોમિક્સ ઓફ ખાદી
17.	રેજિનાલ રેનોલ્ડ્સ	ઇન્ડિયા, ગાંધી એન્ડ વર્લ્ડ પીસ
18.	રોમા રોલાં	મહાત્મા ગાંધી
19.	લુદ્દ ક્રિશર	એ વિક વિથ ગાંધી, ગાંધી એન્ડ સ્ટેલિન
20.	લેસ્ટર મ્યુરિયલ	એન્ટરટેઇનિંગ ગાંધી
21.	વોકર રોય	ધી વિજૂઝ ઓફ ગાંધી
22.	સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન	મહાત્મા ગાંધી, એસેઝ એન્ડ રિફલેક્શન ઓન હીજ લાઈફ એન્ડ વર્ક
23.	સી. એફ. એન્ડ્રૂ	મહાત્મા ગાંધીજી આઈડિયાઝ, મહાત્મા ગાંધી એટ વર્ક
24.	સ્પેટ	ગાંધીજીમ એન્ડ એનાલિસિઝ

6. भारत: अग्रिम राष्ट्रीय दिन

જાન્યુઆરી

- 1 નૂતન વર્ષ દિન
- 9-11 પ્રવાસી ભારતીય દિન
- 11 લાલબહાદુર શાસી પુષ્યતિથિ
- 12 યુવા દિન (સ્વામી વિવેકાનંદનો જન્મદિન)
- 14 મકરસંકાંતિ દિન
- 15 થળ સેના દિન
- 23 દેશપ્રેમ દિન (સુભાષચંદ્ર બોઝનો જન્મદિન)
- 25 મતધાર દિન
- 26 પ્રજાસત્તાક દિન
- 30 શહીદ દિન (મહાત્મા ગાંધી પુષ્યતિથિ)
રાષ્ટ્રીય કુષ્ઠરોગ નિવારણ દિન

ફેબ્રુઆરી

- 1 જમનાદાસ બજાજ પુષ્યતિથિ
- 2 તટરક્ષક દિન
- 12 સર્વોદય દિન, ઉત્પાદકતા દિન
- 14 વેલેન્ટાઈન તે
- 18 રામકૃષ્ણ પરમહંસ જન્મદિન
- 21 માતૃભાષા દિન
- 22 કસ્તૂરભા ગાંધી પુષ્યતિથિ
- 24 સેન્ટ્રલ એક્સાઈઝ દિન
- 28 રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિન
- 29 મોરારજ દેસાઈ જન્મદિન

માર્ચ

- 1 આર્મી પોસ્ટલ સર્વિસ દિન
- 4 રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા દિન
- 12 દાંડીકૂચ દિન
- 23 શહીદ ભગતસિંહ પુષ્યતિથિ

એપ્રિલ

- 1 એપ્રિલ કૂલ દિન, વાયુસેના દિન
- 4 સાગર દિન
- 5 નેશનલ મેરીયાઈમ તે
- 13 જલિયાંવાલા બાગ હત્યાકાંડ દિન
- 14 ડૉ. આંબેડકર જયતી, અભિનશ્વન સેવા દિન
- 22 પૃથ્વી દિન
- 30 બાળમજૂરી વિરોધી દિન

મે

- 1 ગુજરાત દિન, મહારાષ્ટ્ર દિન
- 7 રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જયતી
- 9 ઈતિહાસ દિન, મધર્સ તે (માસનો બીજો રવિવાર)
- 11 રાષ્ટ્રીય ટેકનોલોજી દિન
- 16 રાષ્ટ્રીય ગોરવ દિન

21 ગ્રાસવાદ વિરોધી દિન

27 જવાહરલાલ નેહારુ પુષ્યતિથિ

જૂન

- 26 માદક પદાર્થ વિરોધ દિન
- 28 ફાધર્સ તે

જુલાઈ

- 1 વસંત-રઘ્યુ દિન, ડોક્ટર દિન, SBI સ્થાપના દિન
- 4 સ્વામી વિવેકાનંદ પુષ્યતિથિ
- 19 બેન્ક રાષ્ટ્રીયકરણ દિન
- 23 લોકમાન્ય ટિળક જન્મદિન
- 25 પેરન્ટ્સ તે
- 28 વનમહોત્સવ દિન

ઓગસ્ટ

- 1 લોકમાન્ય ટિળકની પુષ્યતિથિ
- 7 રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની પુષ્યતિથિ
- 8 શહીદ દિન (મહાગુજરાત આંદોલન)
- 9 'હિંદ છોડો' આંદોલન દિન
- 15 સ્વતંત્ર્ય દિન
- 29 રાષ્ટ્રીય રમત દિન (મેજર ધ્યાનચંદ્રનો જન્મદિન)

સપ્ટેમ્બર

- 5 શિક્ષક દિન (ડૉ. રાધાકૃષ્ણાન્નનો જન્મદિન)
- 11 દેશભક્તિ દિન
- 14 હિન્દી દિવસ, અંધજન દિન

ઓક્ટોબર

- 1 સૈચિક રક્તધાન દિન
- 2 મહાત્મા ગાંધી અને લાલબહાદુર શાસીનો જન્મદિન, વિશ્વ અહિસા દિન
- 8 ભારતીય વાયુસેના દિન
- 9 પ્રાદેશિક સેના દિન
- 10 રાષ્ટ્રીય ટ્પાલ દિન
- 11 જ્યોતિષ નારાયણ જન્મદિન
- 24 'સંયુક્ત રાષ્ટ્ર' દિન (યુનેન તે)
- 31 રાષ્ટ્રીય એકતા દિન (ઇન્દ્રિય ગાંધીની પુષ્યતિથિ), સરદાર પટેલ જન્મદિન

નવેમ્બર

- 7 રાષ્ટ્રીય કેન્સર જાગરૂકતા દિન
- 9 રાષ્ટ્રીય ન્યાયિક સેવા દિન
- 11 શિક્ષા દિન
- 14 બાલદિન (જવાહરલાલ નેહારુ જન્મદિન)
- 16 રાષ્ટ્રીય પત્રકારિતા દિન
- 20 બાળ અધિકાર દિન
- 24 એન.સી.સી. સ્થાપના દિન
- 26 રાષ્ટ્રીય કાયદા દિન

ડિસેમ્બર

- 1 બી.એસ.એફ. સ્થાપના દિન
- 2 પ્રદૂષણ નિવારણ દિન
- 4 નૌકરોના દિન
- 6 નાગરિક સુરક્ષા દિન
- 7 સશક્ત સેના ધજ દિન
- 8 મંદભુદ્ધિનાં બાળકો માટેનો દિન
- 9 બાળકા દિન
- 14 ઉર્જા-સંરક્ષણ દિન
- 15 સરદાર પટેલ પુષ્પતિથિ
- 23 ડિસાન દિન (ચૌધરી ચરણસિહ જન્મદિન)
- 24 રાખ્યી ગ્રાહક દિન
- 31 ઈસુના નવા વર્ષની પૂર્વસંઘા

7. સંભાળનીય વ્યક્તિ સંબંધિત સ્થળો

ક્રમ	વ્યક્તિ	સંબંધિત સ્થળ
1.	સમાટ અશોક	કલિંગ, ફિલેપુર સીકરી
2.	વિનોદા ભાવે	આશ્રમ (પવનાર)
3.	અરવિંદ ધોખ	આશ્રમ (પુરુષેરી)
4.	ગુરુ નાનક	તલવંદી
5.	ગૌતમ બુદ્ધ	લુબિની, કપિલવસ્તુ
6.	કૃષ્ણ	વૃદ્ધાવન, દ્વારકા
7.	લાલભાડુર શાસ્ત્રી	વિજયધાટ (દિલ્હી)
8.	મહાત્મા ગાંધી	પોરબંદર, રાજધાટ (દિલ્હી), ગાંધી આશ્રમ (અમદાવાદ)
9.	મોરારજ દેસાઈ	અભ્યધાટ (અમદાવાદ)
10.	રાણ પ્રતાપ	હલ્દીધાટી, ચિત્તૌડગઢ
11.	સરદાર પટેલ	બારડોલી
12.	ઇન્દ્રિય ગાંધી	શક્તિસ્થળ (દિલ્હી)
13.	રાણી પટ્ટિની	ચિત્તૌડગઢ
14.	મહંમદ તથલખ	દિલ્હી, દોલતાબાદ
15.	શિવાજ મહારાજ	રાયગઢ
16.	શ્રીરામ	અયોધ્યા
17.	પાંડવ	ઇન્દ્રપ્રથ
18.	મહાકવિ કાવિદાસ	ઉજ્જ્વેન
19.	જવાહરલાલ નેહરુ	ત્રિમૂર્તિભવન, શાંતિવન (દિલ્હી)
20.	કનૈયાલાલ મુન્શી	ભારતીય વિદ્યાભવન
21.	વિવેકાનંદ	બેલૂર મઠ
22.	રામકૃષ્ણ પરમહંસ	કાલીમાનું મંદિર (કોલકાતા)
23.	ચૌધરી ચરણસિહ	કિસાનધાટ, દિલ્હી
24.	ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર	ચૈત્યભૂમિ, મુંબઈ
25.	રાજીવ ગાંધી	વીરભૂમિ, દિલ્હી
26.	જગત્કુવનરામ	સમતાસ્થળ, દિલ્હી
27.	જાની જૈલસિંહ	ઓક્ટોસ્થળ, દિલ્હી

8. સંભાળનીય વ્યક્તિઓનાં ઉપનામ

ક્રમ	નામ	ઉપનામ
1.	બાળ ગંગાધર ટિલક	લોકમાન્ય, બાલ
2.	લાલા લજ્યતરાય	લાલ, પંજાબ કેસરી, શેર-એ-પંજાબ
3.	બિપિનચંદ્ર પાલ	પાલ
4.	મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી	રાષ્ટ્રપિતા, મહાત્મા, અર્ધનંગા ફ્કીર
5.	દાદાભાઈ નવરોજી	દાદા
6.	સુભાષચંદ્ર બોઝ	નેતાજી
7.	જવાહરલાલ નેહરુ	ચાચા, શાંતિદૂત, પંડિતજી
8.	વલ્લભભાઈ પટેલ	સરદાર, ભારતના બિસમાઈ,
9.	સરોજિની નાયડુ	લોખંડી પુરુષ
10.	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	નાઈટિંગેલ ઓફ ઇન્ડિયા,
11.	એન્ડ્રૂ સી. એફ.	ભારતનું બુલબુલ
12.	ખાન અબ્દુલ ગફારખાન	ગુરુદેવ, કવિવર
13.	ચિત્તરંજનદાસ	દીનબંધુ
14.	સી. રાજગોપાલાચારી	સરહદના ગાંધી, બાદશાહખાન
15.	જયપ્રકાશ નારાયણ	દેશબંધુ, દાસબાબુ
16.	એમ. એસ. ગોલવાલકર	રાજાજી
17.	રવિશંકર વ્યાસ	ગુરુજી
18.	પંડિત મદનમોહન	મહામના
19.	માલવિયા	રાજાજી
20.	ભગતસિહ	શહીદ-એ-આઝમ
21.	શ્રીમતી ઇન્દ્રિય ગાંધી	ભારતની લોખંડી મહિલા, પ્રિયદર્શિની
22.	શેખ અબ્દુલ્લા	શેર-એ-કશ્મીર
23.	વિનોદા ભાવે	આચાર્ય
24.	કસ્તૂરબા ગાંધી	બા
25.	ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર	દલિતોદ્ધારક
26.	સી. એન. અન્નાહુરાઈ	અન્ના
27.	જ્યોતિરાવ કુલે	મહાત્મા
28.	વિનાયક દામોદર સાવરકર	સ્વાતંત્ર્યવીર
29.	ટી. પ્રકાશમ	આંધ્ર કેસરી
30.	દયાનંદ સરસ્વતી	કણાટિક કેસરી
31.	ટીપુ સુલતાન	મૈસૂરનો વાધ
32.	વી. શાંતારામ	ચિત્રપતી
33.	મહંમદઅલી જીણા	કાયદે આઝમ

9. ભારત: પ્રથમ વ્યક્તિ

ક્રમ	પદ	વ્યક્તિ	વર્ષ
1.	ગવર્નર જનરલ	વોરન હેસ્ટિંગ્સ	1773
2.	વાઈસરોય	લૉડ કેનિંગ	1858
3.	રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના પ્રમુખ	બ્રોમેશચંદ્ર બેનરજી	1885
4.	ભિટિશ પાર્લમેન્ટના હિન્દી સભ્ય	દાદાભાઈ નવરોજી	1891
5.	નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા (સાહિત્ય)	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	1913
6.	નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા (વિજ્ઞાન)	ડૉ. સી. વી. રામન	1930
7.	માઉન્ટ એવરેસ્ટ વિજેતા	શેરપા તેનસિંગ નોર્ગે	1953
8.	વડા પ્રધાન	જવાહરલાલ નેહારુ	1947
9.	રાષ્ટ્રપતિ	ડૉ. રાજેન્ડ્રપ્રમસાદ	1950
10.	ઉપરાષ્ટ્રપતિ	ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્ન	1950
11.	સરસેનાપતિ	જ. કે. એમ. કરિઅપા	1949
12.	આઈ. સી. એસ. અવિકારી	સત્યેન્દ્રનાથ ઠાકુર	1940
13.	બાર-એટ-લો	જ. એમ. ઠાકુર	1901
14.	લોકસભાના અધ્યક્ષ	ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર	1952
15.	પાકની સામુદ્રધૂની તરી જનાર	સ્થિરિર સેન	1960
16.	અવકાશયાની	રાકેશ શર્મા	1984
17.	મહિલા વિદ્યાપીઠની સ્થાપના	ઘોડો કેશવ કર્મે	1943
18.	ઇન્દ્રિયન નેશનલ કોંગ્રેસના સ્થાપક	એ. ઓ. ધૂમ	1885
19.	લશ્કરના ફિલ્ડ માર્શિલ	જનરલ માણોકશા	1971
20.	સ્વતંત્ર ભારતના વાઈસરોય (ગવર્નર જનરલ)	ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી	1947
21.	નાયબ વડા પ્રધાન	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ	1948
22.	આંધ્ર પ્રદેશની રચના માટે શહીદ	પોર્ટી રામુલ્લુ	1956
23.	1857ના સંગ્રહમનો શહીદ	મંગલ પાટે	1857
24.	વ્યક્તિગત સત્્યાગ્રહના સત્્યાગ્રહી	વિનોભા ભાવે	1940
25.	વિક્ટોરીયા કોસ વિજેતા	ખુદબદ્ધાન	
26.	મુસ્લિમ રાષ્ટ્રપતિ	ડૉ. ઝાકીર હુસેન	1967
27.	દલિત રાષ્ટ્રપતિ	ડૉ. કે. આર. નારાયણન્ન	1997
28.	ગવર્નર રિઝર્વ બેન્ક	ચિંતામણશરાવ દેશમુખ	
29.	પાયલટ (નાગરિક)	જે. આર. ડી. ટાટા	
30.	મંસેસે અવોર્ડ વિજેતા	વિનોભા ભાવે	1958

10. ભારત: પ્રથમ મહિલા

ક્રમ	પદ	મહિલા	વર્ષ
1.	રાજ્યકર્તા	રાજ્યા સુલતાના	1236
2.	વડા પ્રધાન	ઇન્દ્રિયા ગાંધી	1966
3.	રાજ્યપાલ	સરોજિની નાયડુ	1947
4.	મુખ્ય પ્રધાન	સુચેતા કૃપલાની	1963
5.	કોંગ્રેસ પ્રમુખ	સરોજિની નાયડુ	1963
6.	સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની સામાન્ય સભાના પ્રમુખ	વિજયાલક્ષ્મી પંડિત	1953
7.	ટેન્ન્સી પ્રધાન	રાજકુમારી અમૃતકૌર	1952
8.	રાજ્યમાં પ્રધાન	(ઉત્તર પ્રદેશ)	1937
9.	ઇંગ્લિશ ખાડી તરનાર	આરતી સહા	1959
10.	વિશ્વસુંદરી (મિસ વર્લ્ડ)	રીતા ફરિયા	1962
11.	શાનપાઈ અવોર્ડ વિજેતા	આશાપૂણાટિવી	1976
12.	માઉન્ટ એવરેસ્ટ વિજેતા	કુ. બચેન્દ્રી પાલ	1984
13.	ન્યાયમૂર્તિ (સુપ્રીમ કોર્ટ)	મીરા સાહિબ શાંતિમાભીબી	1989
14.	મુખ્ય ન્યાયાધીશ (હાઈકોર્ટ)	લીલા શેઠ	1991
15.	ઇન્ડિયન પોલીસ	(હિમાચલ પ્રદેશ)	1972
16.	સર્વિસમાં જોડાનાર	કિરણ બેટી	
17.	નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા	મધર ટેરેસા	1979
18.	બુકર માઈઝ વિજેતા	અરુંધતી રોય	1997
19.	ઓલિમ્પિક દ્રોડ (ફાઈનલ)	પી. ટી. ઉધા	1984
20.	ઇંગ્લિશ ચેનલ	અનીતા સૂદ	1989
21.	જડપથી તરનાર	અપણા પોપટ	1994
22.	વિજેતા	કલ્પના ચાવલા	
23.	અવકાશયાની	રાણી લક્ષ્મીબાઈ	1997
24.	યુદ્ધમાં પ્રત્યક્ષ લડનાર	દુગ્દી બેનરજી,	1857
25.	પાયલટ (નાગરિક)	(ઇન્ડિયન એરલાઇન્સ)	1966
26.	કાર ઇન્ડિવર	સુજાન આર. ડી. તાતા	1905
27.	મિસ યુનિવર્સ	સુશીલા સેન	1994
28.	ફ્લાઇટ પરિયોર્મ કરનાર	હરિતા કૌર ટેઓલ	1944
29.	કોમર્શિયલ પાયલટ	પ્રેમ માથુર (કુના એરવેઝ)	1951
30.	ન્યાયાધીશ (હાઈકોર્ટ)	અન્ના ચંડી	1959
31.	એશિયન ગેમ્સમાં સુવર્ણચંદ્રક વિજેતા	કમલજિત સંધુ	1970
32.	ભારતીય સેનામાં જોડાનાર	પ્રિયા જિંગાન	1992
33.	ભારતીય સેનામાં લેફ્ટ	પુનિતા અરોરા	2004
34.	લતા પટેલ (ભિટન)	લતા પટેલ	1997

ક્રમ	પદ	મહિલા	વર્ષ	ક્રમ	પદ	મહિલા	વર્ષ
34.	ગ્રાણોમિત્ર અવોર્ડ વિજેતા	શ્રીમતી મેનકા ગાંધી	1996	45.	બસ ઝાઈવર	વસંથકુમારી (કન્યાકુમારી)	1992
35.	મેળ્સેસે અવોર્ડ વિજેતા	મધર ટેરેસા	1962	46.	પ્રેસ ફોટોગ્રાફર	હોમાઈ બારવાલા	1990
36.	સ્ટાટ ક્રિવન	નાદિયા	1945	47.	વાઈસ ચાન્સેલર	હંસા મહેતા; (મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી, વડોદરા)	1980
37.	મેનેજિંગ ઇરેક્ટર	સુમિત્ર મોરારજી (ક્ષિયા સ્ટિમ નેવિગેશન કંપની)	1990	48.	રાખ્રૂપતિ	શ્રીમતી પ્રતિભા પાટિલ	2007
38.	ભારતીય બારિસ્ટર	કાર્નેલિયા સોરાબજી	1990	49.	લોકસભાના અધ્યક્ષ	શ્રીમતી મીરાકુમાર	2009
39.	દાદાસાહેબ ફાળકે અવોર્ડ વિજેતા	દેવીકારાણી	1970	50.	ગોબીનું રણ (1623 કિમી)	સુચેતા કંદ્થાકર, પુણે પાર કરનાર	2011
40.	ચેરપર્સન નેશનલ ટેરી ડેવલપમેન્ટ બૉર્ડ	ડૉ. કુ. અમૃતા પટેલ	1999	51.	ફિલ્મ અભિનેત્રી	કમલાબાઈ ગોખલે	
41.	બે વખત એવરેસ્ટ વિજેતા	સંતોષ યાદવ	1885	52.	સંગીતના ક્ષેત્રમાં ભારતરળન	એમ. એસ. સુબ્બુલક્ષ્મી	1998
42.	રેલવે ઝાઈવર	સુરેખા યાદવ	1992	53.	ઓસ્કાર અવોર્ડ વિજેતા	ભાનુ અથયા	
43.	પ્રમુખ, સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ	ઓમાના અભ્રાહમ (કોડાયામ)	1992	54.	ટેસ્ટટ્યુબ બેબી (બાળક)	દુગ્ધ	
44.	રેલવે-સ્ટેશન માસ્ટર	રિન્કુ સિંહા રોય	1994	55.	પ્રમુખ, સ્ટેટ બંક ઓફ ઇન્ડિયા	અરુંધતી ભણાચાર્ય	2013

2. ભારત : પુરસ્કાર અને અવોર્ડ

1. ભારતરળના પુરસ્કાર

સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન અને સમાજસેવા જેવાં ક્ષેત્રોમાં વિશ્િષ્ટ યોગદાન આપવા બદલ ભારત સરકાર તરફથી સૌથી મોટો 'ભારતરળન'નો અવોર્ડ ઈ.સ. 1954થી આપવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં નીચેના મહાનુભાવોનું 'ભારતરળન'ના સર્વોચ્ચ અવોર્ધી બહુમાન કરવામાં આવ્યું છે:

1954 : 1. ચક્કવર્તી રાજ્યોપાલાચારી :સ્વતંત્ર ભારતના છેલ્લા ગવર્નર જનરલ અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની

2. ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્ન :પૂર્વ ઉપરાખ્રૂપતિ અને રાખ્રૂપતિ; દાર્શનિક અને શિક્ષણશાસ્ત્રી

3. ડૉ. ચંદ્રશેખર વંકટ રામન :વિદ્યાન ભૌતિકશાસ્ત્રી અને નોભેલ પારિતોષિક વિજેતા, રામન અસરના શોધક

1955 : 1. ડૉ. ભગવાનદાસ :વેદોના અભ્યાસુ અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની

2. ડૉ. મોક્ષગુંડમ વિશ્વેશ્વરેયા :પ્રસિદ્ધ સ્થપતિ, ઉત્તમ વહીવટકતાની અને દેશભક્તા

3. પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ :વડા પ્રધાન, આધુનિક ભારતના ઘડવૈયા

1957 : ગોવિંદવલ્લભ પંત :ભારતના ગૃહ પ્રધાન અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની

1958 : મહર્ષિ ધોન્ડો કેશવ કર્મે :શિક્ષણશાસ્ત્રી અને સમાજસુધારક, ભારતની પ્રથમ મહિલા વિદ્યાપીઠના સ્થાપક

1961 : 1. પુરુષોત્તમદાસ ટંડન :ભારતના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રહામના વિભ્યાત સ્વાતંત્ર્યસેનાની

2. ડૉ. બિધનચંદ્ર રોય :વિભ્યાત ડોક્ટર

1962 : ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ :રાખ્રૂપતિ અને સ્વાતંત્ર્યસેનાની

1963 : 1. ડૉ. આકીર હુસેન :ઉપરાખ્રૂપતિ અને રાખ્રૂપતિ તથા શિક્ષણશાસ્ત્રી

2. ડૉ. પાંડુરંગ વામન કાણો :સંસ્કૃતના પંડિત અને સમાજિક કાર્યકારી

1966 : લાલબંહાદુર શાસ્ત્રી (મરણોત્તર) :વડા પ્રધાન અને ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ(1965)ના વિજ્યના શિલ્પકાર

1971 : શ્રીમતી ઇન્દ્રિયા ગાંધી :વડા પ્રધાન અને ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ(1971)ના વિજ્યના શિલ્પકાર

1975 : ડૉ. વરાહગીરી વેંકટ ગીરી :ઉપરાખ્રૂપતિ અને રાખ્રૂપતિ

1976 : કુમારસ્વામી કામરાજ નાદર (મરણોત્તર) :કોંગ્રેસના અધ્યક્ષ અને તમિલનાડુના મુખ્યમંત્રી

1980 : મહર્ષ ટેરેસા :પ્રસિદ્ધ સમાજસૌખ્યકા

- 1983**: આચાર્ય વિનોભા ભાવે (મરણોત્તર): સ્વાતંત્ર્યસેનાની અને ભૂદાન ચળવળના પ્રશ્નેતા

1987: ખાન અધ્યક્ષ ગંગાર ખાન (સરહદના ગાંધી): આજાદીની ચળવળના નેતા

1988: મુરુથુર ગોપાલ રામચંદ્રન્ (મરણોત્તર): પ્રખ્યાત તમિલ અભિનેતા અને તમિલનાડુના મુખ્યમંત્રી

1990: 1. ડૉ. ભીમરાવ રામજી (બાબાસાહેબ આંબેડકર) (મરણોત્તર): ભારતના બંધારણના શિલ્પકાર, દલિતમુક્તિ ચળવળના નેતા
2. ડૉ. નેલ્સન આર. મંડેલા: દક્ષિણ આફિકાની રંગલેદની નીતિના મહાન નેતા અને દક્ષિણ આફિકાના પ્રથમ અધ્યક્ષ

1991: 1. મોરારજી રણાંદજી ટેસાઈ (મરણોત્તર): વડા પ્રધાન
2. રાજીવ ગાંધી (મરણોત્તર): વડા પ્રધાન
3. સરદાર વલલભભાઈ પટેલ (મરણોત્તર): ભારતના લોખંડી પુરુષ, ભારતના પ્રથમ ગૃહપ્રધાન અને નાયબ વડા પ્રધાન

1992: 1. ડૉ. જહંગીરજી રતનજી દાદાભાઈ તાતા: પ્રખ્યાત ભારતીય ઉદ્ઘોગપતિ
2. સત્યજિત રે: વિખ્યાત ટિન્ટર્સિક
3. મૌલાના અબુલ કલામ આજાદ (મરણોત્તર): સ્વાતંત્ર્યસેનાની અને ભારતના પ્રથમ શિક્ષણમંત્રી
4. સુભાષચંદ્ર બોગ (મરણોત્તર): આજાદ હિંદ ફોજના સ્થાપક

1997: 1. ગુલાજારીલાલ નંદા (મરણોત્તર): સ્વાતંત્ર્યસેનાની અને બે વખત ભારતના કાર્યકારી વડા પ્રધાન
2. શ્રીમતી અરુણા આસફઅલી (મરણોત્તર): સ્વાતંત્ર્યસેનાની

1998: 1. એમ. એસ. સુષ્ણુલક્ષ્મી: પ્રખ્યાત કાર્શાટકી શાસ્ક્રીય ગાયિકા
2. સી. એસ. સુષ્ણ્ણાણ્યમ્: સ્વાતંત્ર્યસેનાની
3. ડૉ. એ. પી. જે. અધ્યક્ષ કલામ: ભારતીય પ્રક્ષેપણશાસ્ત્રના પ્રશ્નેતા, રાષ્ટ્રપતિ

1999: 1. જ્યમકાશ નારાયણ (મરણોત્તર): સ્વાતંત્ર્યસેનાની, લોકનાયક, સર્વોદ્ય નેતા અને સમાજસુધારક
2. ડૉ. અમર્ય સેન: ભારતીય અર્થશાસ્ત્રી
3. ગોપીનાથ બોર્ડલોઈ: આધુનિક અસમના શિલ્પકાર, શિક્ષણશાસ્ત્રના
4. પંડિત રવિશંકર: વિખ્યાત સિતારવાદક

2001: 1. લતા મંગેશકર: ભારતીય સ્વરસામ્રાઝી
2. ઉસ્તાદ બિસમિલા ખાન: વિખ્યાત શરણાઈવાદક

2008: પંડિત ભીમસેન જોધી: વિખ્યાત શાસ્ક્રીય સંગીત ગાયક

2014: 1. પ્રો. ચિંતામણી નાગેસા રામચંદ્ર રાવ (સીએનઆર રાવ): વિખ્યાત અંતરિક્ષ વિજ્ઞાની
2. સચિન રમેશ તેન્દુલકર: વિખ્યાત ડિકેટર

2. ગોબેલ પુરસ્કાર

નોબેલ પુરસ્કારની શરૂઆત 'નોબેલ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ'ના સ્થાપક આંડેડ બર્નહાઇડ નોબેલની પાંચમી પુષ્યતિથિ 10 ડિસેમ્બર, 1901થી થઈ હતી.

આલ્કેડ નોબેલનો જન્મ ઈ.સ. 1833માં સ્ટોકહોમ(સ્વિડન)ના એક ધનાઢ્ય કુટુંબમાં થયો હતો. નોબેલના પિતા એન્જિનિઅર હતા અને વિસ્કોટક નિર્માણના વ્યવસાય સાથે સંબળાયેલા હતા. આલ્કેડ કરેલી 'ડાયનામાઈટ'ની શોધના કારણે તેમને અદ્ભુત ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેમના વસિયત પ્રમાણે આ સંપત્તિમાંથી ટ્રસ્ટ બનાવી તેની આવકમાંથી દર વર્ષ પાંચ ક્ષેત્રો(ભौતિકશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, ચિકિત્સા, સાહિત્ય અને શાંતિ)માં ઉલ્લેખનીય કામગીરી બજાવનારને નોબેલ પુરસ્કાર પ્રદાન કરવામાં આવે છે.

અર્થશાસ્ત્રમાં નોભેલ પુરસ્કારની શરૂઆત ઈ.સ. 1967થી 'રિફ્સબાંડ ડી સેન્ટ્રલ બેન્ક ઓફ સ્વિટન' દ્વારા બેન્કની 300મી વર્ષગાંડના અવસરે કરવામાં આવી હતી.

દર વર્ષે આલ્કોડ નોભેલની પુણ્યતિથિ(10 ડિસેમ્બર)ના રોજ સ્વિનના નરેશ દ્વારા રાજધાની સ્ટોકહોમમાં આવેલા કન્સ્ટ હોલમાં આયોજિત સમારોહમાં આપવામાં આવે છે.

નોબેલ પુરસ્કાર વિજેતા ભારતીયોનાં નામ, ક્ષેત્ર અને વર્ષ
નીચે પ્રમાણે છે:

- * 1. રોનાલ્ડ રોસ: તબીબીશાસ્ત્ર (1902)
  - * 2. રૂડ્યાર્ડ કિપલિંગ: સાહિત્ય (1907)
  - 3. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર: સાહિત્ય (1913)
  - 4. સી. વી. રામન: ભौતિકશાસ્ત્ર (1930)
  - * 5. હરગોવિંદ ખુરાના: તબીબીશાસ્ત્ર (1968)
  - 6. મધુર ટેરેસા: શાંતિ (1979)
  - * 7. એસ. ચંદ્રશેખર: ભौતિકશાસ્ત્ર (1983)
  - 8. અમર્ય સેન: અર્થશાસ્ત્ર (1998)
  - * 9. વિઘાધર સ્કૂરજપ્રસાદ નાયપોલ: સાહિત્ય (2001)
  - 10. આર. કે. પટોડી: શાંતિ (2007)
  - * 11. વેંકટરામન રામકૃષ્ણ: રસાયણશાસ્ત્ર (2009)
  - * ભારતમાં જન્મેલા વિદેશી નાગરિક

अमर्त्य सेन

3. રેમન્ મેંસેસે અવોક

રેમન મેંસેસે અવોઈને એશિયાનો નોબેલ પુરસ્કાર માનવામાં આવે છે. આ અવોઈ ફિલિપીન્ઝ સરકાર દ્વારા પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ રેમન મેંસેસેની સ્મૃતિમાં આપવામાં આવે છે. જેમનું મૃત્યુ 31 ઓગસ્ટ, 1957ના રોજ એક વિમાન હુર્દિનામાં થયું હતું. દર વર્ષે 31 ઓગસ્ટના રોજ મનિલા(રાજ્યધાની:ફિલિપીન્ઝ)માં આ અવોઈ આપવામાં આવે છે. આ અવોઈ સરકારી સેવા, સામાજિક સેવા, સામાજિક નેતૃત્વ, સર્જનાત્મક ક્ષેત્ર, આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ, પત્રકારત્વ, સાહિત્ય વર્ગે ક્ષેત્રે મહત્વપૂર્ણ પ્રદાન આપવા બદલ એશિયાની વ્યક્તિ કે સંસ્થાને આપવામાં આવે છે. આ અવોઈમાં 50 હજાર ડોલરની ઘનરાશિ આપવામાં આવે છે. આચાર્ય વિનોભા ભાવે મેંસેસે અવોઈ મેળવનાર પ્રથમ ભારતીય હતા.

મેળેસે અવોર્ડ મેળવનાર ભારતીયો નીચે પ્રમાણે છે:

વર્ષ	નામ	ક્ષેત્ર
1958	આચાર્ય વિનોબા ભાવે	સામાજિક નેતૃત્વ
1959	સી. ડી. દેશમુખ	પ્રશાસકીય સેવા
1961	અમિતાભ ચૌધરી	સાહિત્ય
1962	મધુર ટેરેસા	આંતરરાષ્ટ્રીય સંદ્રભાવ
1963	1. ધારા એન. ખુરોદી 2. ત્રિભુવનનદાસ કે. પટેલ 3. ડૉ. વર્ગિસ કુર્સિયન	સામાજિક નેતૃત્વ
1965	જ્યુપ્રકાશ નારાયણ	સામાજિક નેતૃત્વ
1966	કમલાદેવી ચંડોપાથ્યા	સામાજિક નેતૃત્વ
1967	સત્યજિત રે	કલા
1971	ડૉ. એમ. એસ. સ્વામીનાથન	સામાજિક નેતૃત્વ
1974	એમ. એસ. સુભુલક્ષ્મી	સામાજિક સેવા
1975	બી. જી. વર્ગિસ	સાહિત્ય અને કલા
1976	શંભુ ભિત્રા	કલા
1977	ઈલા આર. ભંડ	સામાજિક નેતૃત્વ
1979	ડૉ. રજનીકાંત એસ. આરોલે અને ડૉ. મેબલ આર. આરોલે	સામાજિક નેતૃત્વ
1981	ગોરક્ષિશોર ઘોષ	સાહિત્ય અને કલા
1982	1. મણિભાઈ દેસાઈ 2. અરુણ શૈરી	સામાજિક સેવા
1984	આર. કે. લક્ષ્મણ	સાહિત્ય, કલા અને પત્રકારત્વ
1985	મુરલીધર દેવીદાસ (બાબા આમ્બે)	સામાજિક સેવા
1989	લક્ષ્મીંદ્ર સી. કૈન	સામાજિક સેવા
1991	કે. વી. સુભન્ના	સાહિત્ય અને કલા
1992	પંડિત રવિશંકર	કલા
1993	ડૉ. દાનુ ગોયાજી	સામાજિક સેવા
1994	કિરણ બેદી	પ્રશાસકીય સેવા
1996	1. પાંડુરંગ આઠવલે શાસ્ત્રી 2. ટી. એન. શેખાન	સામાજિક નેતૃત્વ
1997	1. મહાશ્યેતા દેવી 2. મહેશચંદ મહેતા	પત્રકારત્વ અને સાહિત્ય
2000	1. અરુણ રોય 2. જોફીન અપુથમ	સામાજિક સેવા
2001	રાજેન્ડ્ર સિંગ	સામાજિક નેતૃત્વ
2002	સંદીપ પાંડે	સામાજિક નેતૃત્વ
2003	1. જી. એમ. લિંગદોહ 2. ડૉ. શાંતા સિન્હા	પ્રશાસકીય સેવા
2004	એલ. રામદાસ	સામાજિક નેતૃત્વ
2005	ડૉ. વી. શાંતા	સામાજિક નેતૃત્વ
2006	અરવિંદ કેજરીવાલ	આંતરરાષ્ટ્રીય સંદ્રભાવ
2007	પી. સાંધનાથ	પત્રકારત્વ
2008	ડૉ. પ્રકાશ આમ્બે અને ડૉ. મંદાકિની આમ્બે	સામાજિક સેવા
2009	દીપ જોખી	સામાજિક સેવા
2011	1. હરિશ હંડે 2. નિલિમા મિશ્રા	સામાજિક સેવા
2012	કુલાનદેઈ ફાન્સિસ	સામાજિક સેવા

4. પરમવીર ચક પુરસ્કાર

યુદ્ધ દરમિયાન દુશ્મનો સામે અદ્વિતીય શૌર્ય અને સ્વાર્પણ દર્શાવનાર સંરક્ષણ દળના જવાનને ભારત સરકાર તરફથી આપવામાં આવતો આ સર્વોચ્ચ લશ્કરી પુરસ્કાર છે.

1. કશ્મીરનું ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ: (ઇ.સ. 1947-48)

1. મેજર સોમનાથ શર્મા,
કુમાઉ રેજિમેન્ટ (મરણોત્તર: 1947)

2. સેકન્ડ લેઝેન્ટ આર. આર. રાણે,
કોઅર ઓફ એન્જિનિઅર્સ (1948)

3. કુપની હવાલદાર મેજર પિટુ સિંગ, રાજપૂતાના રાયફલ્સ (મરણોત્તર: 1948)

4. લાન્સ નાયક કરમસિંગ, શિખ રેજિમેન્ટ (1948)

5. નાયક જદુનાથ સિંગ, રાજપૂત રેજિમેન્ટ (મરણોત્તર: 1948)

2. યુનો તરફી કાંગોની કાર્યવાહી: (ઇ.સ. 1961)

કાટન ગુરુબચન સિંગ સલારિયા, ગુરખા રાયફલ્સ (મરણોત્તર: 1961)

3. ભારત-ચીન યુદ્ધ: (ઇ.સ. 1962)

1. મેજર ધનસિંગ થાપા, ગુરખા રાયફલ્સ (1962)

2. સુબેદાર જોગિંડર સિંગ, શીખ રેજિમેન્ટ (મરણોત્તર: 1962)

3. મેજર સૈતાનસિંગ, કુમાઉ રેજિમેન્ટ (મરણોત્તર: 1962)

4. ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ: (ઇ.સ. 1965 અને 1971)

1. લેઝેન્ટ કર્નલ એ. બી. તારાપોર, પૂના હોર્સ (મરણોત્તર: 1965)

2. કુપની કવાઈર માસ્ટર હવાલદાર અબુલ હમીદ, ગ્રેનેડિયર્સ (મરણોત્તર: 1965)

3. ફલાઈગ ઓફિસર નિર્મલજિત સિંગ સેખો, ફાઈટર પાયલટ (મરણોત્તર: 1971)

4. મેજર હોશિયાર સિંગ, ગ્રેનેડિયર્સ (1971)

5. સેકન્ડ લેઝેન્ટ અરુણ ક્રેપાલ, 17 પૂના હોર્સ (મરણોત્તર: 1971)

6. લાન્સ નાયક અલ્બટ એક્કા, બ્રિગેડ ઓફ ગાઈસ (મરણોત્તર: 1971)

5. સીયાચીન કાર્યવાહી: (ઇ.સ. 1987)

નાયબ સુબેદાર બાણા સિંગ, જે ઓન્ડ કે લાઈટ ઇન્ફ્ટી (1987)

6. શ્રીલંકાની કાર્યવાહી: (ઇ.સ. 1987)

મેજર રામસ્વામી પરમેશ્વરન્ન મહાર રેજિમેન્ટ (1987)

7. ભારત-પાકિસ્તાન-કારગિલ યુદ્ધ (ઓપરેશન વિજય): (ઇ.સ. 1999)

1. કુપન વિકમ બાતા, 13 જે ઓન્ડ કે રાયફલ્સ (મરણોત્તર: 1999)

2. લેઝેન્ટ મનોજકુમાર પાડે, 1/11 ગ્રેનેડિયર્સ (મરણોત્તર: 1999)

3. ગ્રેનેડિયર યોગેન્ડ સિંગ યાદવ, 18 ગ્રેનેડિયર્સ (1999)

4. રાઈફલમેન સંજ્યકુમાર, 13 જે ઓન્ડ કે રાયફલ્સ (1999)

5. દાદાસાહેબ ફાળકે અવોર્ડ

ભારતીય ફિલ્મઉદ્ઘોગના જનક દાદાસાહેબ ફાળકેના સમરણાથે ભારતીય ફિલ્મક્ષેત્રે અસાધારણ અને અમૃત્ય કામગીરી બજીવનાર વ્યક્તિને દર વર્ષે આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડમાં એક લાખ રૂપિયા ધનરાશિ અને સુવર્ણકમળ આપવામાં આવે છે.

દાદાસાહેબ ફાળકે અવોર્ડ વિજેતાઓ

વર્ષ	નામ
1969	દેવીકારાણી રોરિય (અભિનેત્રી)
1970	બી. એન. સીરિકાર (નિર્માતા)
1971	પૃથ્વીરાજ કપૂર (મરણપોતર) (અભિનેતા)
1972	પંકજ મલિક (સંગીત નિર્દેશક)
1973	સુલોચના (રૂબી માયર્સ) (અભિનેત્રી)
1974	બી. એન. રેડી (દિગદર્શક)
1975	ધીરેન્દ્રનાથ ગાંગુલી (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1976	કાનનદેવી (અભિનેત્રી)
1977	નીતિન બોઝ (દિગદર્શક)
1978	આર. સી. બોરાલ (સંગીત નિર્દેશક)
1979	સોહરાબ મોદી (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1980	પી. જયરાજ (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1981	નૌશાદ અલી (સંગીત નિર્દેશક)
1982	એલ. વી. પ્રસાદ (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1983	દુર્ગાબાઈ ખોટે (અભિનેત્રી)
1984	સત્યજિત રે (દિગદર્શક)
1985	વી. શાંતારામ (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1986	બી. નાણી રેડી (નિર્માતા)
1987	રાજ કપૂર (અભિનેતા, દિગદર્શક)
1988	અશોકકુમાર (અભિનેતા)
1989	લતા મંગેશકર (ગાયક)
1990	નાગેશ્વર રાવ (અભિનેતા)
1991	ભાલજી પેઢારકર (દિગદર્શક, નિર્માતા)
1992	ભૂપેન હારિકા (દિગદર્શક)
1993	મજરૂહ સુલતાનપુરી (ગીતકાર)
1994	દિલીપકુમાર (અભિનેતા)
1995	રાજકુમાર (કન્નડ) (અભિનેતા)
1996	શિવાજી ગણેશન (અભિનેતા)
1997	પ્રદીપ (ગીતકાર)
1998	બી. આર. ચોપરા (દિગદર્શક, નિર્માતા)
1999	અધિકેશ મુખરજી (દિગદર્શક)
2000	આશા ભૌસલે (ગાયક)
2001	યશ ચોપરા (દિગદર્શક, નિર્માતા)
2002	દેવ આનંદ (અભિનેતા, નિર્માતા, દિગદર્શક)
2003	મૃષાલ સેન (દિગદર્શક)
2004	અદૂર ગોપાલ કૃષ્ણન (મલયાલમ) (દિગદર્શક)
2005	શ્યામ બેનેગલ (દિગદર્શક)
2006	તપન સિન્હા (દિગદર્શક)
2007	મના રે (ગાયક)
2008	વી. કે. મૂર્તિ (સિનેમેટોગ્રાફર)
2009	ડી. રામનાયડુ (નિર્માતા)
2010	કે. બાલાચંદ્ર (નિર્માતા)
2011	સૌમિત્ર ચેટરજી (અભિનેતા)
2012	પ્રાણ (ચરિત્ર અભિનેતા)

6. જાનપીઠ અવોર્ડ

ઈ.સ. 1965 થી 'ભારતીય જ્ઞાનપીઠ' (ઉદ્ઘોષપતિ શાંતિપ્રસાદ જૈનના સમરણાથે) તરફથી આ અવોર્ડ દર વર્ષે સાહિત્યકારને આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડ સાહિત્યના ક્ષેત્રનો દેશનો સર્વોચ્ચ અવોર્ડ છે. આ અવોર્ડમાં અગ્નિયાર લાખ રૂપિયા ધનરાશિ તથા સરસ્વતીની કંસાની પ્રતિમા અને પ્રશસ્તિપત્ર આપવામાં આવે છે.

જાનપીઠ અવોર્ડ વિજેતાઓ

વર્ષ	સાહિત્યકાર	કુન્તિ	ભાષા અને સ્વરૂપ
1965	જી. શંકર કુરુપ	ઓડક કુંબ (વાંસળી)	મલયાલમ (કાવ્યસંગ્રહ)
1966	તારાશંકર બંધોપાધ્યાય	ગણાદેવતા	બંગાળી (નવલકથા)
1967	1. ઉમાશંકર જોશી	નિશીથ	ગુજરાતી (કાવ્યસંગ્રહ)
	2. કે. વિ. પુટાપા	શ્રી રામાયણ	કન્નડ (કાવ્ય)
		દર્શનમ્	
1968	સુમિત્રાનંદન પંત	ચિંદ્રબા	હિન્દી (કાવ્યસંગ્રહ)
1969	ફિરાક ગોરખપુરી	ગુલ-એ-નગમા	ઉર્દૂ (કાવ્યસંગ્રહ)
1970	વિશ્વનાથ	રામાયણ	તેલુગુ (મહાકાવ્ય)
		કલ્પવક્ષમ્	
1971	વિષ્ણુ રે	સ્મૃતિસત્તા	બંગાળી (કાવ્યસંગ્રહ)
		ભવિષ્યતે	
1972	રામધારીસિંહ 'દિનકર'	ઉર્વશી	હિન્દી (કાવ્યસંગ્રહ)
1973	1. ડૉ. દાટાત્રેય રામચંદ્ર બેન્દ્રે	નારૂ થાન્થી	કન્નડ (કાવ્ય)
	2. ગોપીનાથ મોહંતી	પરાજા	ઓડિયા
1974	વિષ્ણુ સખા ખાંડિકર	યયાતિ	મરાಠી (નવલકથા)
1975	એ. વી. અકિલનંદમ	ચિત્તિરપાવે	તમિલ (નવલકથા)
1976	આશાપૂણાટિવી	પ્રથમ પ્રતિશ્રુતિ	બંગાળી (નવલકથા)
1977	કે. શિવરામ કારંથ	મુક્કજ્ઞયંકસુંખુ	કન્નડ (નવલકથા)
1978	સચ્યાદાનંદ વાત્સાયન	કિતની નાથો મેં, 'અલોય'	હિન્દી (કાવ્યસંગ્રહ)
		કિતની બાર	
1979	ડૉ. વીરેન્દ્ર ભડ્કાચાર્ય	મૃત્યુંજ્ય	અસમિયા (નવલકથા)
1980	એસ. કે. પોટ્ટેકટ	ઓર્ડેશાન્સિ કથા	મલયાલમ (નવલકથા)
1981	અમૃતા પ્રીતમ	કાગજ તે	પંજાબી (કાવ્યસંગ્રહ)
		કેનવાસ	
1982	મહાદેવી વર્મા	યામા	હિન્દી (કાવ્યસંગ્રહ)
1983	માસિ વેંકટેશ	ચિક્કવીર	કન્નડ (નવલકથા)
	આયંગર	રાજેન્દ્ર	
1984	તક્ષી શિવશંકર	કાયર	મલયાલમ
	પિલ્લઈ		
1985	પન્નાલાલ પટેલ	માનવીની	ગુજરાતી (નવલકથા)
		ભવાઈ	
1986	સચ્યાદાનંદ રાઉતરાય	-	ઓડિયા
1987	વિ. વા. શિરવાડકર	નટરસમાટ	મરાಠી
1988	ડૉ. સી. નારાયણ રેડી	વિશ્વબરા	તેલુગુ (કાવ્યસંગ્રહ)

વર્ષ	સાહિત્યકાર	કુટિ	ભાષા અને સ્વરૂપ
1989	કુર્તુલ-એન-હૈદર	આધીર શાબ	ઉર્ડુ
		કે હમસફર	
1990	પ્રો. વિનાયકકૃષ્ણ ગોકરક	ભરયા સિંધુ રશ્મી	કન્ડ
1991	સુભાષ મુખ્યોપાધ્યાય	-	બંગાળી
1992	નરેશ મહેતા	-	હિન્દી
1993	ડૉ. સીતાકાન્ત મહાપાત્ર	-	ઓଡિયા
1994	યુ. આર. રાવ	-	કન્ડ
1995	એમ. ટી. વાસુદેવન્ન નાયર	રનહામુગમ્	મલયાલમ
1996	મહાશ્વેતા ટેવી	-	બંગાળી
1997	અલી સરદાર જાફરી	-	ઉર્ડુ
1998	ગિરીશ કન્ડ	-	કન્ડ (સાહિત્ય)
1999	1. નિર્મલ વર્મા 2. ગુરુદ્યાલ સિંઘ	-	હિન્દી પંજાਬી
2000	ઇન્દ્રિયા ગોસ્વામી	-	આસમિયા
2001	રાજેન્દ્ર કેશવલાલ શાહ	ધ્વનિ	ગુજરાતી (કાવ્યસંગ્રહ)
2002	ડી. જ્યાકાન્તન	-	તમિલ
2003	ગોવિંદ (વિદા) વિનાયક કરંદીકર	અષ્ટા દર્શના	મરાಠી (કાવ્યસંગ્રહ)
2004	રહમાન રાહી	-	કશ્મીરી (કવિ અને વિવેચક)
2005	કુવર નારાયણ	-	હિન્દી
2006	1. રવીન્દ્ર કેલકર 2. સત્યપ્રત શાસ્ત્રી	-	કોંકણી સંસ્કૃત
2007	ઓઅનવી કુરુપ	-	મલયાલમ
2008	અખલાખ મોહમ્મદ ખાન	-	ઉર્ડુ
2009	1. અમરકાંત 2. શ્રીલાલ શુક્લ	-	હિન્દી
2010	ચંદ્રશેખર કુબર	-	કન્ડ
2011	ડૉ. પ્રતિભા રાય	-	ઓડિયા
2012	ડૉ. રવુરી ભારવાજ	-	તેલગુ

7. સૌંદર્યસ્પર્ધા પુરસ્કાર

વિશ્વ સૌંદર્યસ્પર્ધામાં સર્વોચ્ચ સન્માન પ્રાપ્ત કરનાર ભારતીય મહિલાઓ નીચે પ્રમાણે છે:

1. મિસ યુનિવર્સ (વિશ્વ સુંદરી)

- 1. સુરિમતા સેન (ઈ. સ. 1994)
- 2. લારા દાટા (ઈ. સ. 2000)

2. મિસ વર્લ્ડ (જગત સુંદરી)

- 1. રીતા ફરિયા (ઈ. સ. 1966)
- 2. ઐશ્વર્યા રાય (ઈ. સ. 1994)
- 3. ડાયના હેઠન (ઈ. સ. 1997)
- 4. યુક્તા મુખી (ઈ. સ. 1999)
- 5. પ્રિયંકા ચોપરા (ઈ. સ. 2000)

8. ગોંધપાત્ર અવોર્ડ

1. પરદવિભૂષણ, પરદભૂષણ અને પરદશી: કોઈ પણ કોત્રમાં અસાધારણ અને વિશીષ કામગીરી કરનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. સરકારી કર્મચારીને પણ આ અવોર્ડનો લાભ મળે છે. આ ત્રણ અવોર્ડમાં ‘પરદવિભૂષણ’ સૌથી ઊંચી કક્ષાનો છે.

2. પરમવીર ચક, મહાવીર ચક અને વીર ચક: દેશનાં સંરક્ષણ દળોમાં દુશ્મનો સામે જાનના જોખમે અદ્વિતીય શૌર્ય અને સ્વાર્પણ બતાવનાર સૈનિકને પરમવીર ચક ઉપરાંત મહાવીર ચક અને વીર ચક આપવામાં આવે છે.

આ જ રીતે અશોક ચક, કીર્તિ ચક, સૂર્ય ચક જેવા અવોર્ડ પણ ભારતના કર્મચારીને આપવામાં આવે છે.

3. સુવર્ણકમળ, રજતકમળ, કંસ્યકમળ: ફિલ્મ કોત્રના કલાકારો અને કસ્બીઓને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

4. શ્રમરત્ન, શ્રમભૂષણ, શ્રમવીર, શ્રમશી અને શ્રમદેવી અવોર્ડ: ભારત સરકારના શ્રમ ખાતા તરફથી ઈ. સ. 1984 થી આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડ દ્વારા શ્રમજીવીઓનું સન્માન કરવામાં આવે છે.

5. પરમ, અતિ અને વિશીષ સેવા મેડલ: સરકારી કર્મચારીઓમાં જે કોઈ અત્યંત વિશીષ પ્રકારની કામગીરી બજાવતી હોય તેવી વ્યક્તિને આ મેડલ એનાયત કરવામાં આવે છે. તેના ત્રણ પ્રકારો છે: પરમ વિશીષ સેવા મેડલ (PVSM), અતિવિશીષ સેવા મેડલ (AVSM) અને વિશીષ સેવા મેડલ (VSM).

6. જીવનરક્ષાંદ્રક: દૂભતા માણસને, આગ કે અક્સમાતમાંથી બગાવવાની વિશીષ કામગીરી બજાવનાર વ્યક્તિને આ ચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવે છે.

7. નેશનલ પ્રોફેસર: સંશોધનકાર્યમાં વ્યક્તિ સંપૂર્ણપણે જોડાઈ શકે તે હેતુથી જીવનપર્યત્ત માસિક ₹ 3000 ની રકમ સરકાર તરફથી આપવામાં આવે છે. આવી વ્યક્તિને ‘નેશનલ પ્રોફેસર’ તરીકે ઔળખવામાં આવે છે.

8. જમનાલાલ બજાજ અવોર્ડ: જમનાલાલ બજાજ ટ્રસ્ટ દ્વારા સમાજસેવા માટે આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
9. શાંતિસ્વરૂપ ભટનાગર અવોર્ડ: વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી ક્ષેત્રે મહત્વની કામગીરી કરનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
10. ધનવંતરી અવોર્ડ: તથીબી ક્ષેત્રે મહત્વની કામગીરી કરનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
11. નેશનલ ફિલ્મ અવોર્ડ: શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ, શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક, શ્રેષ્ઠ અભિનેતા, શ્રેષ્ઠ અભિનેતી વર્ગેરેને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
12. આગાભાન અવોર્ડ ફોર આર્કિટેક્ચર: શ્રેષ્ઠ સ્થપતિને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
13. બોલોગ અવોર્ડ: કોરોમાંડલ ફિર્ટિલાઇઝર્સ લિમિટેડ તરફથી કૃષિ વૈજ્ઞાનિકને અપાતો કૃષિ ક્ષેત્રનો આ વિશિષ્ટ અવોર્ડ છે.
14. આર્થિક અવોર્ડ: વિજ્ઞાનક્ષેત્રે પ્રસંશનીય કામગીરી માટે આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
15. રાજ્ય ગાંધી મેમોરિયલ સુલભ અવોર્ડ: માનવતાના ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ પ્રદાન કરનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
16. ડૉ. વિકભ સારાભાઈ અવોર્ડ: (હરિ ઊં આશ્રમ પ્રેરિત) અવકાશી સંશોધન ક્ષેત્રે મહત્વનું યોગદાન આપનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
17. ભારત સંન્માન: સ્વતંત્રતાની સુવાર્ષિયંતિ નિમિત્તે ભારત સરકારે જાહેર કરેલ નવો પુરસ્કાર, વિશ્વસરે ભારતને નામના અપાવનારને આપવામાં આવે છે. ઉપરાખ્યપતિ પસંદગી સમિતિના અધ્યક્ષ છે.
18. રવીન્ન પુરસ્કાર: નિપુરા સરકાર દ્વારા શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકારને આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
19. પમ્પા પુરસ્કાર: કણ્ણિટક સરકાર દ્વારા કન્ના સાહિત્યના શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકારને આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
20. લતા મંગેશકર પુરસ્કાર: સંગીતના ક્ષેત્રમાં ઉલ્લેખનીય યોગદાન કરનારને મહારાષ્ટ્ર સરકાર તરફથી આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
21. શ્ર. રી. બિરલા અવોર્ડ: વૈજ્ઞાનિક સંશોધન ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.
22. વ્યાસ સંન્માન: ડૉ. કે. બિરલા ફાઉન્ડેશન દ્વારા સાહિત્યના ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ સંન્માન આપવામાં આવે છે.
23. શંકર પુરસ્કાર: ડૉ. કે. બિરલા ફાઉન્ડેશન દ્વારા હિન્દી સાહિત્યના ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
24. ચમેલીદેવી પુરસ્કાર: પત્રકારત્વક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
25. સરસ્વતી સંન્માન: ડે. કે. બિરલા ફાઉન્ડેશન દ્વારા સાહિત્યના ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ સંન્માન આપવામાં આવે છે.
26. તાનસેન સંન્માન: મધ્ય પ્રદેશ સરકાર દ્વારા સંગીતના ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ સંન્માન આપવામાં આવે છે.
27. વાચસ્પતિ પુરસ્કાર: ડે. કે. બિરલા ફાઉન્ડેશન દ્વારા સંસ્કૃત સાહિત્યના ક્ષેત્રે યોગદાન આપનારને આ પુરસ્કાર આપવામાં આવે છે.
28. નર્મદાંદ્રક: સુરતની નર્મદ સાહિત્ય સભા, ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ પ્રદાન કરનાર સારસ્વતોનું નર્મદાંદ્રક દ્વારા પ્રતિવર્ષ સંન્માન કરે છે.
29. પ્રેમાનંદાંદ્રક: વડોદરાની પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા, દર બે વર્ષ ગુજરાતી સાહિત્યના શ્રેષ્ઠ સર્જકની પસંદગી કરી પ્રેમાનંદાંદ્રક એનાયત કરે છે.
30. રાજ્યજિતરામ સુવાર્ષિયંદ્રક: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય સભાના આદ્યસ્થાપક રાજ્યજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાના નામ પરથી રાજ્યજિતરામ સુવાર્ષિયંદ્રક ગુજરાતી ભાષા સાહિત્ય, ઇતિહાસ, કલા અને સંસ્કૃતિના વિષયમાં શ્રેષ્ઠ પ્રદાન કરવા બદલ તેના સર્જકને આપવામાં આવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા માટે અપાતો આ સૌથી પ્રતિષ્ઠાભયો અવોર્ડ છે.
31. સાહિત્ય અકાદમી અવોર્ડ: ડિલ્લી સ્થિત સાહિત્ય અકાદમી શ્રેષ્ઠ ભારતીય સાહિત્ય સર્જકોનું પ્રતિવર્ષ અવોર્ડ દ્વારા સંન્માન કરે છે.
32. રાજ્ય ગાંધી ખેલરત્ન અવોર્ડ: રમતગમતના ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર ખેલાડીને આપવામાં આવતો આ સર્વોચ્ચ અવોર્ડ છે. આ અવોર્ડમાં ખેલાડીને મેડલ, પ્રમાણપત્ર અને 7.5 લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે છે.
33. અર્જુન અવોર્ડ: વર્ષ દરમિયાન રમતગમતના ક્ષેત્રે જુદી જુદી રમતોમાં નોંધપાત્ર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર ખેલાડીને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડમાં ખેલાડીને અર્જુનની મૂર્તિ, પ્રમાણપત્ર અને 5 લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે છે.
34. ધ્યાનચંદ અવોર્ડ: વર્ષ દરમિયાન રમતગમતના ક્ષેત્રે જુદી જુદી રમતોમાં શ્રેષ્ઠ દેખાવ કરનાર ખેલાડીને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડમાં ખેલાડીને પ્રમાણપત્ર અને 5 લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે છે.
35. પ્રોણાચાર્ય અવોર્ડ: રમતગમતના ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ કામગીરી કરનાર રમતગમતના કોચને આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડમાં પ્રોણાચાર્યની મૂર્તિ, પ્રમાણપત્ર અને 5 લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે છે.

1. સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર

1. સ્થાન: ઉત્તર ગોળાઈમાં, એશિયા ખંડના દક્ષિણ ભાગમાં
2. અક્ષાંશ: $8^{\circ} 4'$ ઉત્તર અને $37^{\circ} 6'$ ઉત્તર અક્ષાંશવૃત્તોની વચ્ચે
3. કર્કવૃત: ભારતની મધ્યમાં ગુજરાત, રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, છતીસગઢ, આરખંડ, પદ્ધિમ બંગાળ, ત્રિપુરા અને મિઓરમ રાજ્યોમાંથી પસાર થાય છે.
4. રેખાંશ: $68^{\circ} 7'$ પૂર્વ અને $97^{\circ} 25'$ પૂર્વ રેખાંશવૃત્તોની વચ્ચે
5. ભારતનો પ્રમાણસમય: 82.5° પૂર્વ રેખાંશવૃત્ત: ભારતની મધ્યમાં અલાહાબાદ અને વારાણસીની વચ્ચેથી પસાર થાય છે.
6. કટિબંધ: $8^{\circ} 4'$ થી 23.5° ઉત્તર અક્ષાંશવૃત્તો ઉષ્ણ કટિબંધમાં અને 23.5° થી $37^{\circ} 6'$ ઉત્તર અક્ષાંશવૃત્તો ઉત્તર સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં
7. ક્ષેત્રફળ: 32,87,263 ચો કિમી
8. ઉત્તર-દક્ષિણ લંબાઈ: 3214 કિમી
9. પૂર્વ-પદ્ધિમ પહોળાઈ: 2933 કિમી
10. વિસ્તારની દાઢિએ દુનિયાના દેશોમાં સ્થાન: સાતમુ (પ્રથમ દેશો: રશીયા, કનેડા, ચીન, અમેરિકા, બ્રાઝિલ, ઓસ્ટ્રેલિયા)
11. સીમા: ભારત વિશાળ દ્વિપક્ષીય છે. તેની પદ્ધિમે અરબ સાગર, દક્ષિણ હિંદ મહાસાગર અને પૂર્વ બંગાળાની ખાડી છે. અરબ સાગરમાં આવેલા લક્ષ્મીપ, અમીનદીવી અને મિનિકોય ટાપુ તથા બંગાળાની ખાડીમાં આવેલા અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ ભારતની દરિયાઈ સીમાના રક્ષણ માટે મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. તેની વાયવ્ય સીમાએ પાકિસ્તાન અને અફઘાનિસ્તાન, ઉત્તર સીમાએ ચીન (ભારત અને ચીન વચ્ચેની ઈશાન ક્ષેત્રીય સીમારેખા 'મેકમેલોન રેખા' તરીકે ઓળખાય છે.), નેપાલ અને ભૂતાન, પૂર્વ સીમાએ બાંગલાદેશ અને ભ્રાન્નમાર તથા દક્ષિણ સીમાએ શ્રીલંકા આવેલા છે.
12. દરિયાઈ સીમા: 7516.5 કિમી
(અંદમાન તેમજ લક્ષ્મીપસમૂહ સહિત)
13. જમીન સીમા: 15,200 કિમી
14. અખાત: કંચનાં અખાત, ખંભાતનો અખાત, મન્નારનો અખાત.

2. ભૂપૃષ્ઠ

ભૂપૃષ્ઠની દાઢિએ ભારતના મુખ્ય પાંચ વિભાગો છે: (1) ઉત્તરનો પર્વતીય પ્રદેશ, (2) ઉત્તરનો મેદાની પ્રદેશ, (3) દક્ષિણના ઉચ્ચપ્રદેશ, (4) દરિયાકિનારાનાં મેદાનો અને (5) રષપ્રદેશો.

(1) ઉત્તરનો પર્વતીય પ્રદેશ: હિમાલયનો પર્વતીય પ્રદેશ: ભૂકુપચની પ્રચંડ હલચલને કારણે હિમાલયની ગિરિમાળાની રચના થઈ. મધ્ય એશિયાની મુખ્ય પ્રણાલી 'પામીર ગાંઢ'ના એક ભાગ રૂપે પૂર્વ બાજુએ ઊંચકાયેલી પર્વતશ્રેણી 'હિમાલય' તરીકે ઓળખાય છે.

આ ગિરિમાળા કશ્મીરના પદ્ધિમ છેદેથી અરુણાચલ પ્રદેશના પૂર્વ છેડા સુધી આશરે 2400 કિમી લંબાઈ, 240 થી 320 કિમી પહોળાઈ અને સરેરાશ 2000 મીટર ઊંચાઈમાં વિસ્તરેલી છે. આ પર્વતશ્રેણીમાં પ્રસિદ્ધ 40 ગિરિશુંગો છે. જેમની ઊંચાઈ 7000 મીટરથી પણ વધુ છે. આ ગિરિમાળામાં નેપાલમાં આવેલું માઉન્ટ એવરેસ્ટ (8848 મીટર) વિશ્વમાં સૌથી ઊંચું શિખર છે. ભારતમાં આવેલાં માઉન્ટ ગોડવિન ઓસ્ટન (8611 મીટર), કાંચનજંગા (8598 મીટર), નંગા પર્વત (8126 મીટર), નંદાદેવી (7817 મીટર) વગેરે મહત્વનાં શિખરો છે. આ પ્રદેશમાં બદરીનાથ અને કેદારનાથનાં યાત્રાધામો આવેલાં છે. અહીં શ્રીનગર, શિમલા, મસૂરી, અલ્બોડા, નૈનિતાલ અને દાંજિંગ જેવાં ગિરિનગરો છે. કશ્મીર અને કુલ્લુની ખીણા પ્રદેશો સૌથી સુંદર પ્રદેશો છે. ચીનમાં આવેલું કેલાસ માનસરોવર પણ આ ગિરિમાળામાં આવેલું છે. આ પ્રદેશમાં કારકોરમ ઘાટ, શિપ્કી લા, જેલેપ લા અને નાથુ લા જેવા પહાડી માર્ગો આવેલા છે.

પૂર્વ હિમાલયનો પ્રદેશ (પૂર્વાચલ): આ પ્રદેશમાં પાતકાઈ, નાગા, લુશાઈ, મિઝો, ગારો, ખાસી, જૈતિયાની ટેકરીઓ આવેલી છે.

(2) ઉત્તરનો મેદાની પ્રદેશ: આ પ્રદેશ ઉત્તરના પર્વતીય પ્રદેશ અને દક્ષિણના ઉચ્ચપ્રદેશની વચ્ચે આવેલો છે. સતલુજ, ગંગા અને બ્રહ્મપુર જેવી નહીંઓએ 500 મીટર ઊંચાઈ સુધી પાથરેલા કાંપ વડે આ પ્રદેશની રચના થઈ છે. આ મેદાની પ્રદેશ આશરે 7 લાખ ચોરસ કિમીનો વિસ્તાર ધરાવે છે. આ પ્રદેશ ભારતનો સૌથી ફણદુપ અને વિકસિત ભાગ છે. આ પ્રદેશમાં હિલ્વી, આગરા, કાન્પુર, લખનાઉ, અલાહાબાદ, વારાણસી, પટના, કોલકાતા વગેરે શહેરો આવેલાં છે.

(3) દક્ષિણનો ઉચ્ચપ્રદેશ: આ પ્રદેશ ઉત્તરના મેદાની પ્રદેશની દક્ષિણે ઊંઘા ત્રિકોણાકારે વિસ્તરેલો છે. આ પ્રદેશની સરેરાશ ઊંચાઈ આશરે 600 મીટર છે. આ પ્રદેશમાં અરાવલી અને વિધ્વાચળની ગિરિમાળાઓ આવેલી છે. અરાવલી ગિરિમાળામાં આબુ પર્વત છે. ગુરુશિખર (1722 મીટર) એનું સૌથી ઊંચું શિખર છે. દક્ષિણના ઉચ્ચપ્રદેશના ઈશાન ભાગમાં છોટા નાગપુરના અને કણ્ણિકાના ઉચ્ચપ્રદેશો આવેલા છે. આ પ્રદેશની ઉત્તરે સાતપુડા, મહાદેવ, મૈકલ અને રાજમહાલના કુંગરો આવેલા છે. દક્ષિણના ઉચ્ચપ્રદેશની પદ્ધિમે, પદ્ધિમધાટ અને પૂર્વ પૂર્વધાટની ગિરિમાળાઓ આવેલી છે. પદ્ધિમધાટની ગિરિમાળામાં થળધાટ, ભોરધાટ અને પાલધાટ આવેલા છે. પદ્ધિમધાટ અને પૂર્વધાટની દક્ષિણે નીલગિરિની ટેકરીઓ આવેલી છે. દક્ષિણના ઉચ્ચપ્રદેશમાંથી લોંડં, કોલસો, મેંગેનીઝ, બોક્સાઈટ અને અબરખ વિપુલ પ્રમાણમાં ભરે છે.

(4) દરિયાકિનારાનાં મેદાનો: પૂર્વ કિનારાનું મેદાન: આ મેદાન બંગાળાની ખાડી અને પૂર્વધાટની વચ્ચે આવેલું છે. આ મેદાનમાં મહા, ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નહીંઓના મુખત્રિકોણપ્રદેશો આવેલા છે. આ મેદાનના કિનારારે કોલકાતા, હલ્દિયા, તુતીકોરીન, ચેન્નાઈ, વિશાખાપટનમ અને પારાદ્વીપ બંદરો આવેલાં છે.

પશ્ચિમ કિનારાનું મેદાન: આ મેદાન અરબ સાગર અને પશ્ચિમધાટની વચ્ચે આવેલું છે. આ મેદાન પૂર્વ કિનારાના મેદાન કરતાં સાંકું છે. આ મેદાનના કિનારે કડલા, મુખૂરી, મામળોવા, મેગલોર, કાલિકટ અને કોચી બંદરો આવેલાં છે.

(5) રષાપ્રદેશો: રાજસ્થાનના પશ્ચિમ ભાગમાં અને કચ્છના સૂક્ષ્મ ભાગમાં, આ રષાપ્રદેશો આવેલા છે. જે ભારતીય મહામરુસ્થળ (થરનું રણ અને કચ્છનું રણ) તરીકે જાહીતાં છે. આ પ્રદેશમાં આવેલું સાંભર સરોવર ખારા પાણીનું સરોવર છે.

મુખ્ય પર્વતો: (1) હિમાલય (2) અરાવલી (3) વિઘ્ન (4) સાતપુડા (5) ગિરનાર (6) નીલગિરિ (7) મહાદેવ (8) મૈકલ (9) આનેમલાઈ (10) કાર્ટેયમ (11) ગારો (12) લડાખ (13) ઝાસ્કાર (14) પીર પંજાબ (15) અંજિધા (16) હરિશ્ચંદ્ર (17) નલ્લમાલા (18) રાજમહાલ (19) ખાસી-જૈંતિયા (20) દાફલા.

જ્વાળામુખી પર્વત: ભારતનો એકમાત્ર સુષુપ્ત જ્વાળામુખી પર્વત 'બેરન' અંદ્યાન અને નિકોબાર દ્વીપસમૂહમાં આવેલો છે. જે છેલ્લે એપ્રિલ, 1991 માં સક્રિય થયો હતો.

ખારા પાણીનાં સરોવર: (1) ચિલિકા (ચિલ્કા) (ઓડિશા) (2) પુલિકટ (આંધ્ર પ્રદેશ) (3) સાંભર (રાજસ્થાન) (4) વેખનાડ (કેરલ) (5) લોણાર (મહારાષ્ટ્ર)

ભીઠા પાણીનાં સરોવર: (1) ભીમતાલ (ઉત્તરાંધ્ર) (2) વુલર, ડાલ (જમ્મુ અને કશ્મીર) (3) કોલ્દેરુ (આંધ્ર પ્રદેશ)

અગત્યનાં પર્વત-શિખર

ક્રમ	નામ	ઉંચાઈ (મીટરમાં)
1.	કે 2* (ગોડવિન આસ્ટન)	8611
2.	કંચનંગા	8598
3.	નંગા પર્વત	8126
4.	ગશરબ્ધુમ*	8068
5.	બ્રોડ્પીક*	8047
6.	ડિસેગાહીલ સાર*	7885
7.	મશરબ્ધુમ (પૂર્વ)	7821
8.	નંદાદેવી	7817
9.	મશરબ્ધુમ (પશ્ચિમ)*	7806
10.	રાકપોશી*	7788
11.	કામેટ	7756
12.	સાસેર કાન્ચી	7672
13.	સ્કાયંગ કાન્ચી*	7544
14.	સીયા કાન્ચી*	7422
15.	ચૌકંભા (બદરીનાથ)	7138
16.	ત્રિશુલ વેસ્ટ	7138
17.	નુનકુન	7135
18.	પૌહુન્ની	7125
19.	કાંગટો	7090
20.	કુંગરી	7066

* આજાદ કશ્મીર (POK) માં

માઉન્ટ એવરેસ્ટ આરોહણની વિજયગાથા

હિમાલયની ઉંચાઈ માપવાનું કાર્ય સૌપ્રથમ લેન્ડ સર્વે અમલદાર રાધાનાથ સિકદારે કર્યું હતું. તેમના ઉપરી અંગ્રેજ અમલદાર એવરેસ્ટના નામ પરથી હિમાલયના તથા વિશ્વના આ ઉંચામાં ઊંચા શિખરનું નામ માઉન્ટ એવરેસ્ટ આપવામાં આવ્યું. વિશ્વના પર્વતારોહકો આ શિખર સર કરવાની મહત્વાકંક્ષા સેવતા રહ્યા છે. ઈ.સ. 1921થી 1952 સુધી એવરેસ્ટ આરોહણની પરંપરા ચાલી. દસ-દસ આરોહણો સામે નગાધિરાજ અજેય રહ્યા. ઈ.સ. 1924માં મેલોરિ અને ઈરવિને નગાધિરાજમાં જ સમાધિ લીધી. અંતે 29 માર્ચ, 1953ના રોજ અગિયારમા આરોહણ વખતે બ્રિટિશ કર્નલ હંટની આગેવાનીવાળી ટુકડીએ અભૂતપૂર્વ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. જેમાં હિન્દી વીર શેરપા તેનસિંગ અને ન્યૂ જીલેન્ડવાસી એડમંડ હિલેરીએ પર્વતરાજને સર કર્યો. આ છેલ્લી ટુકડી અધતન સાધનસમગ્રીથી સુસજ્જ હતી. તેમાં 13 પર્વતખેડુઓ, 20 શેરપા ભોમિયાઓ, 362 મજૂરો અને 10,000 પાઉન્ડનું વજન હતું. એવરેસ્ટને સર કરતાં 2 મહિના અને 19 દિવસ લાગ્યા હતા.

29 મે, 1953ના રોજ તેનસિંગ-હિલેરીની જોડીએ માઉન્ટ એવરેસ્ટ પર માનવજાતની વિજયપતાકા ફરકાવી. 2 જૂન, 1953ના રોજ સમગ્ર વિશ્વ માઉન્ટ એવરેસ્ટ આરોહણના શુભ સમાચારથી વાકેફ થયું.

ઇ.સ. 1921 થી 1953 સુધીની એવરેસ્ટ આરોહણની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે:

ક્રમ	વર્ષ	ટુકડી	આગેવાન	ઉંચાઈ (મીટરમાં) સુધી પહોંચા
1.	1921	બ્રિટિશ	કર્નલ હાવર્ડબરી	7011
2.	1922	બ્રિટિશ	ચાર્લ્સ જી. ભ્રસ	8321
3.	1924	બ્રિટિશ	ઇ. એફ. નોર્ટન	8565
4.	1933	બ્રિટિશ	દ્વાર્ય રટ્લેજ	8565
5.	1935	બ્રિટિશ	એરિક શિમટન	7011
6.	1936	બ્રિટિશ	દ્વાર્ય રટ્લેજ	7011
7.	1938	બ્રિટિશ	એચ. ટીલમેન	8230
8.	1951	બ્રિટિશ	એચ. ટીલમેન	6279
9.	1952	બ્રિટિશ	સ્વિશ આર. ઈ. ડબ્લ્યુ. દુનાલ્ટ	8600
10.	1952	બ્રિટિશ	સ્વિશ આર. ગેબ્રિયલ શેવેલી	8100
11.	1953	બ્રિટિશ	કર્નલ હંટ	8848

3. આભોદ્ધા

ભારતની પ્રાકૃતિક રચનાની વિવિધતાને લીધે તેની આભોદ્ધવામાં પણ ઘણી વિવિધતા જોવા મળે છે. ભારતનો દક્ષિણ ભાગ ઉષ્ણ કટિબંધમાં અને ઉત્તર ભાગ સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં આવેલો હોવાથી દેશના જુદા જુદા ભાગમાં આવેલાં સ્થળોનાં તાપમાન અને વરસાદમાં ઘણા મોટા તફાવત જોવા મળે છે.

કનુઓ:

(1) [શિયાળો [સમયગાળો: ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી]: આ ઋતુમાં ઈશાનકોણી મોસમી પવનો વાય છે. આથી, આબોહવા સૂકી અને ઠી હોય છે. ભારતનો શિયાળો ખુશનુમા અને આરોગ્યપ્રદ છે. ભારતના વાયવ્ય ભાગમાં સૌથી વધારે ઠી પડે છે. હિમાલયમાં શિયાળામાં કેટલોક વાર હિમવષ્ણ થાય છે. દક્ષિણ ભારત દીપકલ્ય છે, આથી ત્યાં ઉત્તર ભારત જેટલી ઠી પડતી નથી.

(2) ઉનાળો [સમયગાળો: માર્ચથી મે]: માર્ચ માસમાં દક્ષિણ ભારતમાં સૌથી વધારે ગરમી પડે છે. ભારતના ઉત્તરના મેદાની પ્રદેશમાં મે અને જૂન માસમાં સૌથી વધુ ગરમી પડે છે. આ ઋતુમાં આબોહવા ગરમ અને સૂકી હોય છે. રાજસ્થાનમાં આવેલા શ્રીગંગાનગરમાં ઉનાળાનું તાપમાન 51° સે જેટલું ઊંચું હોય છે.

(3) ચોમાસું [સમયગાળો: જૂનથી સપ્ટેમ્બર]: ભારતની આ સૌથી મહત્વની ઋતુ છે. આ ઋતુમાં નૈર્નાયકોણી મોસમી પવનો વાય છે.

અરબ સાગર પરથી વાતા પવનો: આ પવનોને કારણે પણ્ણિમધાટમાં 500થી 600 સેમી જેટલો વરસાદ પડે છે. આ પવનો પણ્ણિમધાટ ઓળણીને દક્ષિણાના ઉચ્ચપ્રદેશમાં પહોંચે છે ત્યારે તેમાં ભેજ ઓછો થઈ જવાને કારણે આ પ્રદેશમાં 60થી 80 સેમી જેટલો જ વરસાદ પડે છે. ગુજરાતમાં ઊંચા પહાડો અને ગીય જંગલો ઓછા હોવાને પરિણામે પ્રમાણમાં ઓછો વરસાદ પડે છે.

બંગાળાની ખાડી પરથી વાતા પવનો: આ પવનો સુંદરવનમાં 200 સેમી જેટલો વરસાદ આપે છે. અસમ તરફ જતાં આ પવનો મુશ્ખલાર વરસાદ આપે છે. મેધાલયમાં આવેલા સોહરા (ચેરાપુંજી) માં આશરે 1200 સેમી જેટલો વરસાદ પડે છે. ઉત્તર ભારતમાં મોટા ભાગનો વરસાદ બંગાળાની ખાડી પરથી વાતા પવનો લાવે છે.

(4) પાછા ફરતા મોસમી પવનોની ઋતુ: ભારતમાં આ ઋતુ ઓક્ટોબર-નવેમ્બર માસમાં હોય છે. ચોમાસામાં વાતા નૈર્નાયકોણી મોસમી પવનો ભારતના જમીન ભાગમાંથી પાછા ફરીને સમૃદ્ધ તરફ વાય છે, જે બંગાળાની ખાડી પરથી પસાર થતાં ભેજવાળા બને છે અને તમિલનાડુના કિનારે વરસાદ આપે છે. આ ઋતુ તમિલનાડુની મુખ્ય વર્ષાંત્રતુ ગણાય છે.

ભારતમાં વરસાદનું પ્રમાણ અને તેનું વિસ્તરણ:

(1) 300 સેમીથી વધુ વરસાદ: મેધાલય, અરુણાચલ પ્રદેશ, પણ્ણિમ બંગાળ અને અસમ તથા ભારતનો પણ્ણિમ કિનારો

(2) 100થી 300 સેમી સુધી વરસાદ: પણ્ણિમ બંગાળ, બિહાર, જાર્પણ્ડ, ઓડિશા, ઉત્તર પ્રદેશનો ઉત્તર ભાગ, ઉત્તરાખંડ, હિમાચલ પ્રદેશ, જમ્બુ અને કશ્મીરનો નૈર્નાયક વિસ્તાર, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશનો પૂર્વ ભાગ, નાચીસંગઠ, કોરોમંડલ કિનારો અને પણ્ણિમ કિનારાના મેદાનનો કેટલોક ભાગ

(3) 60થી 100 સેમી સુધી વરસાદ: જમ્બુ અને કશ્મીરનો ઉત્તર ભાગ, ઉત્તર પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશનો દક્ષિણ ભાગ, માળવાનો ઉચ્ચપ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશનો પણ્ણિમ ભાગ, દક્ષિણ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનો પૂર્વ ભાગ, મધ્ય મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, કણ્ણાટક અને તમિલનાડુ

(4) 40થી 60 સેમી સુધી વરસાદ: જમ્બુ અને કશ્મીરના કેટલાક ભાગો, પંજાબનો મધ્ય ભાગ, હરિયાણા, રાજસ્થાન, ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્રના કેટલાક ભાગો, મહારાષ્ટ્ર, કણ્ણાટક અને આંધ્ર પ્રદેશનો થડો ભાગ

(5) 40 સેમીથી ઓછો વરસાદ: ગુજરાતમાં કચ્છ, રાજસ્થાનનો રણપ્રદેશ તથા જમ્બુ અને કશ્મીરનો ઈશાન વિસ્તાર

4. નાઈઓ

નદી	ઉદ્ભવસ્થાન	કોણે મળે છે?	લંબાઈ (કિમીમાં)	કયાં રાજ્યોમાંથી પસાર થાય છે?	નદીના કિનારે વસેલાં શહેરો	ઉપનદીઓ
1. સિંધુ	કેલાસ શિખરના માનસરોવર પાસેથી	અરબ સાગરને	2900 (ભારતમાં 700)	જમ્બુ અને કશ્મીર	લેહ	ઝેલમ, ચિનાબ, રાવી, બિયાસ, સત્લુજ
2. જેલમ	બનિહાલ વિસ્તારના વેરીનાગ પાસેથી	ચિનાબ નદીને	725	જમ્બુ અને કશ્મીર	શ્રીનગર	કિશનગંગા, પૂછુ
3. ચિનાબ	હિમાચલ પ્રદેશના લાહૂલ પાસેથી	સત્લુજ નદીને	960	હિમાચલ પ્રદેશ, જમ્બુ અને કશ્મીર	કિશતવાડ	ઉનિયાર, ભુતના
4. રાવી	હિમાચલ પ્રદેશની બારા બંગાલ પર્વતમાળામાંથી	ચિનાબ નદીને	725	હિમાચલ પ્રદેશ, જમ્બુ અને કશ્મીર, પંજાબ	ચંબા	દીગ
5. સત્લુજ	રાક્સ સરોવર (તિબેટ)	ચિનાબ નદીને	1360	હિમાચલ પ્રદેશ, લુધિયાના, રોપાર, નંગલ, ફિરોઝપુર	-	-
6. ગંગા	ગંગોત્રી	બંગાળાની ખાડીને	2510	ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, પણ્ણિમ બંગાળ	હરદાર, કાનપુર, અલાહાબાદ, વારાણસી, પટના, ભાગલપુર, મુર્શિદબાદ, બક્સર	ગોમતી, ઘાઘરા, ગંડક, કોસી, યમુના, સોન, દામોદર

નદી	ઉદ્ભવસ્થાન	કોણે મળે છે?	લંબાઈ (કિમીમાં)	ક્યાં રાજ્યોમાંથી પસાર થાય છે?	નદીના કિનારે વસેલાં શહેરો	ઉપનદીઓ
7. ગોમતી	પીતીભીત	ગંગા નદીને	800	ઉત્તર પ્રદેશ	લખનऊ	સાચી
8. ધાઘરા	રાક્ષસ સરોવર (તિબેટ)	ગંગા નદીને	912	ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર	કેઝાબાદ	શારદા, રાપ્તી
9. યમુના	યમુનોત્તી	ગંગા નદીને	1435	હરિયાણા, હિન્દુલી, ઉત્તર પ્રદેશ	હિન્દુલી, મથુરા, આગારા, અલાહાબાદ, પાનીપત્ત	ચંબલ, બેતવા, તેન
10. બ્રહ્મપુર	કોંગ્યુ ત્શો	ગંગા નદીને	2900	અરુણાચલ પ્રદેશ, અસમ	દિશ્ભુગઢ, તેજપુર, ગુવાહাটી, ગોઆલપાડા, ધુબુરી	દિબાંગ, લોહિત, ચંપાવતી
11. ચંબલ	જાનાપાવ કુંગર (મધ્ય પ્રદેશ)	યમુના નદીને	1040	મધ્ય પ્રદેશ	કોટા	કિમા, પાર્વતી, બનાસ
12. સોન (શોષા)	મૈકલ પર્વતમાળાના અમરકંઠક	ગંગા નદીને	760	મધ્ય પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ	ગોવિંદગઢ	-
13. નર્મદા	મૈકલ પર્વતમાળાના અમરકંઠક	ખંભાતના અખાતને	1310	મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત	ભરૂચ, જબલપુર	દિરણ, બંજાર
14. તાપી	ગાવિલગઢની ટેકરીઓ પાસેથી	ખંભાતના અખાતને	702	મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત	સુરત, ભુસાવળ	પૂજારી, વાધૂર
15. મહાનદી	રાયપુર જિલ્લાના સિહાવ ગામ નજીક્થી	બંગાળાની ખાડીને	858	છતીસગઢ, ઓડિશા	કટક, સંબલપુર	સેવાનાથ, પૈરી, ઓંગ
16. ગોદાવરી	અંબકના કુંગરમાંથી	બંગાળાની ખાડીને	1498	મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ	નાશિક, નાંદેડ, રાજમુન્ડી	માંજરા, પેનગંગા, વૈનગંગા
17. કૃષ્ણા	મહાબળોશ્વર	બંગાળાની ખાડીને	1280	મહારાષ્ટ્ર, કણ્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ	વિજયવાડા, સાંગળી	ભીમા, તુંગભદ્રા, કોયના, વારણા, પંચગંગા
18. ભીમા	ભીમાશંકર	કૃષ્ણા નદીને	867	મહારાષ્ટ્ર, કણ્ણાટક	પંદ્રપુર	દિન્દ્રાડાંડી, નીરા, સીના
19. કાવેરી	બ્રહ્મગારી	બંગાળાની ખાડીને	760	કણ્ણાટક, તમિલનાડુ	ઇરોડ, તિરુચ્ચિરાપલ્લી, તંજાવૂર, શ્રીરંગપુરનમ	સુવર્ણવતી, કણ્ણાવતી, ભવાની
20. દામોદર	રાંચી પાસેના કુરુગામ નજીક્થી	હુગલી (ગંગા) નદીને	625	આરખંડ, પશ્ચિમ બંગાળ	દુગાપુર	ગોમિયા, કોનાર
21. બિયાસ	ધર્મશાલા	સતલુજ નદીને	464	હિમાચલ પ્રદેશ, પંજાબ	-	-
22. ગંડક	દક્ષિણ તિબેટ	ગંગા નદીને	675	બિહાર	-	નિશુલ્લા
23. કોસી	પૂર્વ નેપાલ	ગંગા નદીને	590	બિહાર	-	અરુણા, તાંવર, ધુગરી
24. લૂણી	પશ્ચિમ અરાવલી	કચ્છના રણમાં	530	રાજ્યસ્થાન	-	સરસૂતી, સુકી, બાંદી, સુરેલી, ખારી
25. બેતવા	વિધ પર્વતમાળા	યમુના નદીને	576	મધ્ય પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ	-	બેસ, જમની, ધસાણ, પાયન
26. તુંગભદ્રા	પશ્ચિમધાર	કૃષ્ણા નદીને	640	કણ્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ	કર્નાલ	-

અગત્યના જળપ્રપાત (ધોધ)

ક્રમ	નદી	નામ	રાજ્ય	લંઘાઈ (મીટરમાં)
1.	શરાવતી	જોગ (ગેરસાયા)	કશ્યાટક	253
2.	કાવેરી	શિવસમુદ્રા	કશ્યાટક	98
3.	સુવષ્ણિરેખા	હુંડરા	આરબંડ	74
4.	ઘટપ્રભા	ગોકાક	કશ્યાટક	55
5.	દીદ્રાવતી	ચિત્રકોટ	છતીસગઢ	30
6.	ચંબલ	ચુલિયાં	મધ્ય પ્રદેશ	15
7.	ચંબલ	પુનાસા	મધ્ય પ્રદેશ	12
8.	નર્મદા	ધૂવાધાર	મધ્ય પ્રદેશ	10

નદીઓના કિનારે વસેલાં અન્ય શહેરો

- સાબરમતી - અમદાવાદ, ગાંધીનગર
- સરયુ (ધાઘરા) - અયોધ્યા
- અલકનંદા - બદરીનાથ
- હુગલી (ગંગા) - કોલકાતા, હવરા
- મુસા - હૈદરાબાદ
- સુવષ્ણિરેખા - જમશેદપુર
- ફલ્ગુ - ગયા
- ક્રિપા - ઉજાજૈન
- તાવી - જમ્મુ
- વૈગાઈ - મદુરાઈ

બહુહેતુક યોજનાઓ

ક્રમ	યોજના	રાજ્ય	નદી	બંધ સ્થળ	લંઘાઈ મીટર	ઉંઘાઈ મીટર	ખર્ચ ₹ કરોડમાં	વીજળી મેગાવોટ	સિંચાઈ લાખ હેક્ટર
1.	ઉકાઈ	ગુજરાત	તાપી	ઉકાઈ	4928	69	152	300	1.5
2.	કડાણા	ગુજરાત	મહી	કડાણા	1430	58	152	400	2.75
3.	કાકરાપાર	ગુજરાત	તાપી	કાકરાપાર	621	14	24.17	-	3.47
4.	કોસી	બિહાર, નેપાલ	કોસી	અનુમાનનગર	1267	-	85	20	4.6
5.	કૃષ્ણા	કશ્યાટક	કૃષ્ણા	નારાયણનગર	1042	44	104	02	4.0
6.	સતલુજ કેનાલ (રાજસ્થાન)	રાજસ્થાન	સતલુજ	પોગબંધ	686	-	196	-	12.5
7.	ગંડક	બિહાર, નેપાલ	ગંડક	વાલ્મીકિનગર	740	-	159	15	14.6
8.	ચંબલ	મધ્ય પ્રદેશ	ચંબલ	રાણા પ્રતાપ સાગર	512	69	22	386	5.15
9.	તુંગભદ્રા	કશ્યાટક, આંધ્ર પ્રદેશ	તુંગભદ્રા	મહલ્યપુર	2441	50	50	720	4.97
10.	દામોદર	પાંચિમ બંગાળ, બિહાર	દામોદર	(ચારબંધ)	672	11	69	1.181	5.51
11.	નર્મદા	ગુજરાત	નર્મદા	નવાગામ	1210	121.92	20,000	1450	20.5
12.	નાગાર્જુન	આંધ્ર પ્રદેશ	કૃષ્ણા	નાન્દીકોંડા	1450	88	163	-	8.95
13.	બિયાસ	રાજસ્થાન	બિયાસ	પોંગ	-	133	715	1010	17.0
14.	ભાખડા-નંગલ	પંજાબ, હરિયાણા	સતલુજ	ભાખડા-નંગલ	518	226	236	1204	14.6
15.	મયૂરાક્ષી	પાંચિમ બંગાળ	મયૂરાક્ષી	તીલપાર	640	147	29	4	2.91
16.	રામગંગા	ઉત્તર પ્રદેશ	રામગંગા	ગઢવાલ	625	125.6	-	198	5.91
17.	રિહંદ	ઉત્તર પ્રદેશ	રિહંદ	પીપરી	930	92	37.5	300	2.5
18.	હીરાકુડ	ઓડિશા	મહાનદી	હીરાકુડ	4801	61	68	270	2.51

5. જમીન

ક્રમ	જમીન	વિસ્તાર
1.	રાતી રેતાળ જમીન	તમિલનાડુ, આંધ્ર પ્રદેશ, કર્ણાટક, મધ્ય પ્રદેશ
2.	રાતી ગોરાડુ જમીન	અરુણાચલ પ્રદેશ, કેરલ, મહારાષ્ટ્ર, ઓડિશા
3.	રાતી અને પીળી જમીન	મધ્ય પ્રદેશ, બિહાર, ઓડિશા, મિશ્રોમ, માણિપુર, ત્રિપુરા
4.	હિમનદીના નિકોપની જમીન	કેરલ, ઓડિશા, મેઘાલય
5.	લેટરાઈટ જમીન	જમ્બુ અને કશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ
6.	ઉપર્વતીય જમીન	રાજસ્થાન
7.	રણની રેતાળ જમીન	રાજસ્થાન, ગુજરાત
8.	ભૂખરી જમીન	મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ, ગુજરાત, કર્ણાટક
9.	કાળી જમીન	રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, કર્ણાટક
10.	મિશ્રિત રાતી, કાળી જમીન	જમ્બુ અને કશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ
11.	પર્વતીય જમીન	ઉત્તરાખંડ, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ
12.	કાંપની જમીન	ઉત્તર પ્રદેશ, પંજાબ, બિહાર, પશ્ચિમ બંગાળ
13.	તરાઈની જમીન	જમ્બુ અને કશ્મીર
14.	કંકાલ (અપકલ્ય) જમીન	જમ્બુ અને કશ્મીર

6. છષ્ઠી

ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ છે. ખેતીની સફળતાનો મોટો આધાર કુદરતી વરસાદ પર છે. પંજાબ અને ઉત્તર પ્રદેશને બાદ કરતાં અન્ય કોઈ રાજ્યોમાં સિંચાઈવ્યવસ્થા પૂરતી નથી. આમ છતાં, ભારત ખેતપ્રેરાશોની બાબતમાં આત્મનિર્ભર છે.

ક્રમ	ખેતીની ઉપક્રમ	ઉત્પન્ન કરતાં રાજ્યો
1.	કપાસ	ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ, આંધ્ર પ્રદેશ, કર્ણાટક
2.	કાજુ	કેરલ, તમિલનાડુ, કર્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર
3.	કોકો	કર્ણાટક, તમિલનાડુ, કેરલ
4.	કોકી	કર્ણાટક, તમિલનાડુ, કેરલ
5.	ધાર્દ	પંજાબ, હરિયાણા, ઉત્તર પ્રદેશ, રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્ય પ્રદેશ
6.	ચા	અસમ, પશ્ચિમ બંગાળ, તમિલનાડુ, કેરલ
7.	ચોખા	આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, કેરલ, ઓડિશા, અસમ, પંજાબ, ઉત્તર પ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, કર્ણાટક, બિહાર, મહારાષ્ટ્ર
8.	જુવાર	મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ, આંધ્ર પ્રદેશ, કર્ણાટક, ગુજરાત
9.	તમાકુ	આંધ્ર પ્રદેશ, ગુજરાત, તમિલનાડુ, કર્ણાટક, બિહાર, ઉત્તર પ્રદેશ
10.	સફરજન	જમ્બુ અને કશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ
11.	બાજરી	રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, ઉત્તર પ્રદેશ, પંજાબ, હરિયાણા
12.	મકાઈ	ઉત્તર પ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશ, ગુજરાત, બિહાર, રાજસ્થાન, પંજાબ
13.	રબર	કેરલ, તમિલનાડુ, કર્ણાટક, ત્રિપુરા
14.	શાણ	પશ્ચિમ બંગાળ, બિહાર, અસમ, ઓડિશા
15.	શેરરી	ઉત્તર પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, બિહાર, આંધ્ર પ્રદેશ, પંજાબ, તમિલનાડુ
16.	સોપારી	કેરલ, કર્ણાટક, અસમ
17.	નારિયેળી	કેરલ, તમિલનાડુ, કર્ણાટક, ગોવા, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ
18.	રાઈ	ઉત્તર પ્રદેશ, મધ્ય પ્રદેશ, રાજસ્થાન
19.	મગફળી	ગુજરાત, આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર
20.	સરસવ	ઉત્તર પ્રદેશ, રાજસ્થાન, પંજાબ, હરિયાણા, મધ્ય પ્રદેશ
21.	કુળાં	મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, અસમ, આંધ્ર પ્રદેશ

7. ધરતીકંપ

તારીખ	વર્ષ	સ્થાન	રાજ્ય	તીવ્રતા
16 જૂન	1819	કચ્છ	ગુજરાત	8.9
10 ફેબ્રુઆરી	1869	કણાર	અસમ	7.5
30 મે	1895	સોપાર	જમુ અને કશ્મીર	7.0
12 જૂન	1897	શિલોંગ	મેઘાલય	8.7
4 એપ્રિલ	1905	કાંગરા	હિમાચલ પ્રદેશ	8.0
8 જુલાઈ	1930	ધૂબુરી	અસમ	7.6
15 જાન્યુઆરી	1934	મિથિલા	બિહાર	8.3
26 જૂન	1941	અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ	અંદમાન અને નિકોબાર	8.1
23 ઓક્ટોબર	1943	કણાર	અસમ	7.2
15 ઓક્ટોબર	1950	દિશ્ભુગઢ	અસમ	8.5
21 જૂન	1956	અંજાર	ગુજરાત	7.0
10 ડિસેમ્બર	1967	કોયના	મહારાષ્ટ્ર	6.5
19 જાન્યુઆરી	1975	કિન્નોર	હિમાચલ પ્રદેશ	6.2
6 ઓગસ્ટ	1988	દીમ્બાલ	મહિયપુર	6.6
20 ઓગસ્ટ	1988	મિથિલા	બિહાર	6.4
20 ઓક્ટોબર	1991	વારાણસી	ઉત્તર પ્રદેશ	6.6
30 સપ્ટેમ્બર	1993	લાતુર	મહારાષ્ટ્ર	6.3
22 મે	1997	જબલપુર	મધ્ય પ્રદેશ	6.6
28 માર્ચ	1999	ચમોલી	ઉત્તર પ્રદેશ	6.8
26 જાન્યુઆરી	2001	કચ્છ	ગુજરાત	7.9
26 ડિસેમ્બર	2004	અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુઓ	અંદમાન અને નિકોબાર	9.3
8 ઓક્ટોબર	2005	લેણ	જમુ અને કશ્મીર	7.6
18 સપ્ટેમ્બર	2011	ગંગાટોક	સિક્કિમ	6.9

8. રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન (નેશનલ પાર્ક) અને અભ્યારણ્ય

રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન (નેશનલ પાર્ક)

- કાળીરંગા નેશનલ પાર્ક: જોરહાટ (અસમ)
- નંદનકાનન નેશનલ પાર્ક: ભુવનેશ્વર (ઓડિશા)
- જિમ કોર્બેટ નેશનલ પાર્ક: રામનગર (ઉત્તરાખંડ)
- દુધવા નેશનલ પાર્ક: લખિમપુર બેરી (ઉત્તર પ્રદેશ)
- હારારીબાગ નેશનલ પાર્ક: હારારીબાગ (જારખંડ)
- શિવપુરી નેશનલ પાર્ક: શિવપુરી (મધ્ય પ્રદેશ)
- કાન્દા નેશનલ પાર્ક: મંડલા (મધ્ય પ્રદેશ)
- બાંધવગઢ નેશનલ પાર્ક: શાહડોલ (મધ્ય પ્રદેશ)
- બેટલા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન: બેટલા (જારખંડ)
- ભરતપુર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન: ભરતપુર (રાજ્યસ્થાન)
- રોહલા નેશનલ પાર્ક: કુલ્લુ (હિમાચલ પ્રદેશ)
- ખાંગચેંડેના નેશનલ પાર્ક: ગંગાટોક (સિક્કિમ)
- તાહોબા નેશનલ પાર્ક: ચંદ્રપુર (મહારાષ્ટ્ર)
- પેંચ નેશનલ પાર્ક: નાગપુર (મહારાષ્ટ્ર)
- સંજય ગાંધી નેશનલ પાર્ક: બોરિવલી, મુંબઈ (મહારાષ્ટ્ર)
- નવેગાંવ નેશનલ પાર્ક: લંડારા (મહારાષ્ટ્ર)
- બંડીપુર નેશનલ પાર્ક: મૈસૂર (કશ્માટિક)
- નગરહોલ નેશનલ પાર્ક: કૂર્ઝ (કશ્માટિક)
- બન્નીરધાણ નેશનલ પાર્ક: બેગલૂરુ (કશ્માટિક)
- ઓરાવીકુલમ રાજમલ્લે નેશનલ પાર્ક: ઈડક્કી (કેરલ)
- ગિરી નેશનલ પાર્ક: ચેનાઈ (તમિલનાડુ)
- કાગેર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન: કાગેર (છતીસગઢ)

અભ્યારણ્ય

- ઈંટંગાડી અભ્યારણ્ય: કોહિમા (નાગાલંડ)
- કન્દિંગા પક્ષી અભ્યારણ્ય: પનવેલ (મહારાષ્ટ્ર)
- કોલ્લેરુ પક્ષી અભ્યારણ્ય: એલરુ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- કોયલાદેવ ધાના પક્ષી અભ્યારણ્ય: ભરતપુર (રાજ્યસ્થાન)
- તાનસા અભ્યારણ્ય: ઠાણે (મહારાષ્ટ્ર)
- દાટેલી અભ્યારણ્ય: ધારવાડ (કશ્માટિક)
- ડાચીગામ અભ્યારણ્ય: ડાચીગામ (જમુ અને કશ્મીર)
- પચમદી અભ્યારણ્ય: હોશંગાબાદ (મધ્ય પ્રદેશ)
- પેરિયાર અભ્યારણ્ય: ઈડક્કી (કેરલ)
- પલામૂ વાધ અભ્યારણ્ય: ડાલ્ટનગંજ (જારખંડ)
- મેળઘાટ અભ્યારણ્ય: મેળઘાટ (મહારાષ્ટ્ર)
- મુડુમલાઈ અભ્યારણ્ય: નીલગિરી (તમિલનાડુ)
- રાધાનગરી અભ્યારણ્ય: કોલ્લાપુર (મહારાષ્ટ્ર)
- રણથંભોર વાધ અભ્યારણ્ય: સવાઈ માધોપુર (રાજ્યસ્થાન)
- વાયનાડ અભ્યારણ્ય: કન્નાનોર (કેરલ)
- શરાવતી અભ્યારણ્ય: શિમોગા (કશ્માટિક)
- શિકારીટેવી અભ્યારણ્ય: મરી (હિમાચલ પ્રદેશ)
- શિવપુરી અભ્યારણ્ય: શિવપુરી (મધ્ય પ્રદેશ)
- સુંદરવન વાધ અભ્યારણ્ય: ચોવીસ પરગણા (પશ્ચિમ બંગાળ)
- સારિસ્કા અભ્યારણ્ય: સારિસ્કા (રાજ્યસ્થાન)

21. સોનાઈરૂપા અભયારણ્ય: તેજપુર (અસમ)
22. વેડનતાંગલ પક્ષી અભયારણ્ય: વેડનતાંગલ (તમિલનાડુ)
23. ચંદ્રપ્રભા અભયારણ્ય: વારાશસ્તી (ઉત્તર પ્રદેશ)
24. ઘટપ્રભા પક્ષી અભયારણ્ય: બેલગામ (કષાઈટક)
25. જલદાપાડા અભયારણ્ય: જલપાઈગુરી (પાંથિમ બંગાળ)
26. કન્ની ગેમ અભયારણ્ય: બસ્તર (છતીસગઢ)
27. મનાસ વાધ અભયારણ્ય: બારપેટા (અસમ)
28. મેલાપડુ પક્ષી અભયારણ્ય: નેલ્લૂર (આંધ્ર પ્રદેશ)
29. રંગનથિડુ પક્ષી અભયારણ્ય: મૈસૂર (કષાઈટક)
30. સિખ્લીપાલ વાધ અભયારણ્ય: મધૂરભંજ (ઓડિશા)
31. સુલતાનપુર લેક પક્ષી અભયારણ્ય: ગુડગાંવ (હરિયાણા)
32. પુલિકટ પક્ષી અભયારણ્ય: પુલિકટ (આંધ્ર પ્રદેશ)
33. રેહેકુરી કાળિયાર અભયારણ્ય: અહમદનગર (મહારાષ્ટ્ર)
34. ભગવાન મહાવીર અભયારણ્ય: મહેલેમ (ગોવા)
35. નાગાર્જુન શ્રીશૈલમ વાધ અભયારણ્ય: શ્રીશૈલમ (આંધ્ર પ્રદેશ)

9. ખનીજ

દુનિયાના કુલ લોખંડના જથ્થાનો ચોથો ભાગ ભારતમાં છે. મેગેનીજ અને બોક્સાઈટના જથ્થામાં ભારત ગ્રીજા નંબરે છે. અભરખમાં ભારત વિશ્વમાં પ્રથમ નંબરે છે. ખનીજોની દસ્તિએ બિહાર, મધ્ય પ્રદેશ, ઓડિશા અને પાંથિમ બંગાળ સમૃદ્ધ રાજ્યો છે.

1. લોખંડ: (1) આરખંડ: સિંગભૂમ, સીસગુડા, ડાલ્ટનગઢ
 (2) ઓડિશા: કેન્દુજર, મધૂરભંજ, કુરુબન્દ, ફિલોરા
 (3) છતીસગઢ: દુર્ગ, બસ્તર (4) મહારાષ્ટ્ર: પીપળગાંવ, સૂરજગઢ
 (5) આંધ્ર પ્રદેશ: કૃષ્ણા, કુર્નલ, નેલ્લૂર, વારંગલ, ગુંઠૂર
 (6) તમિલનાડુ: કોલામલાઈ, તીર્થમલાઈ (7) કષાઈટક: હોસ્પેટ, ચિકમગલુર, કુદ્રેમુખ, ચિત્રદુર્ગ, તુમકુર (8) ગોવા: પીરના, પાલે, ઓન્ડા
2. મેગેનીજ: (1) ઓડિશા: ગંગાપુર, કાલાહંડી (2) કષાઈટક: શિમોગા, ચિત્રદુર્ગ, બેલગામ (3) મધ્ય પ્રદેશ: છિંદવાડા, બાલાધાટ, જબલપુર (4) મહારાષ્ટ્ર: નાગપુર, ભંડારા (5) આંધ્ર પ્રદેશ: શ્રીકાકુલમ (6) ઝારખંડ: સિંગભૂમ (7) રાજસ્થાન: ઉદયપુર, બાંસવાડા (8) ગુજરાત: પંચમહાલ જિલ્લો
3. બોક્સાઈટ: (1) મધ્ય પ્રદેશ: અમરકટક, કટની, મૈકલ ટેકરી વિસ્તાર, બાલાધાટ (2) છતીસગઢ: બિલાસપુર, કોરબા, બસ્તર (3) ઝારખંડ: રાંચી, પલામૂ (4) ગુજરાત: જામનગર, કર્ણ (5) મહારાષ્ટ્ર: કોલ્હાપુર, થાણા, રત્નાગિરિ

- (6) કષાઈટક: બેલગામ, બાબા બુદનની ટેકરીઓ (7) તમિલનાડુ: નીલગિરિ, કોઈખતૂર તથા સેલમ ક્ષેત્રમાં શિવરાય, પતલી
4. તાંબું: (1) ઝારખંડ: સિંગભૂમ ક્ષેત્ર-ઘાટશિલા અને ધોલાની, હજારીબાગ (2) રાજસ્થાન: ગંગુનું, જયપુર, અલ્વર (3) ઉત્તરખંડ: ગઢવાલ (4) આંધ્ર પ્રદેશ: ગુંઠૂર, નેલ્લૂર (5) તમિલનાડુ: કોઈખતૂર (6) કષાઈટક: ચિત્રદુર્ગ, હાસન (7) છતીસગઢ: બસ્તર (8) ઓડિશા: કાલાહંડી, કોરાપુટ (9) મધ્ય પ્રદેશ: જબલપુર, સાગર
5. અભરખ: (1) ઝારખંડ: હજારીબાગ (2) બિહાર: ગયા, મુગેર (3) આંધ્ર પ્રદેશ: નેલ્લૂર, ગુંઠૂર (4) રાજસ્થાન: અઝમેર, ભીલવાડા (5) કષાઈટક: હાસન (6) તમિલનાડુ: સેલમ (7) છતીસગઢ: બસ્તર (8) હરિયાણા: ગુડગાંવ
6. જિસમ: (1) રાજસ્થાન: બીકાનેર, જોધપુર, નાગૌર (2) તમિલનાડુ: તિરુચ્ચિરાપલ્લી, કોઈખતૂર (3) હિમાયલ પ્રદેશ: કાંગડા, સિરમૌર (4) ઉત્તરખંડ: દેહરાદૂન, ગઢવાલ (5) ગુજરાત: જામનગર, કર્ણ
7. ચૂનાના પથર: (1) મધ્ય પ્રદેશ (2) મહારાષ્ટ્ર (3) તમિલનાડુ (4) ઓડિશા (5) કષાઈટક (6) ગુજરાત
8. હીરા: (1) મધ્ય પ્રદેશ: પન્ના, સતના (2) ઉત્તર પ્રદેશ: મિરાપુર
9. મોનેગાઈટ (થોરિયમનું ખનીજ): કેરલ અને તમિલનાડુનો દરિયાડિનારો
10. જસત: ગુજરાત: અંબાજી
11. આરસપહાણા: (1) રાજસ્થાન: મકરાણા, ચિત્રોડગઢ, ઉદયપુર (2) મધ્ય પ્રદેશ: જબલપુર (3) ગુજરાત: અંબાજી
12. ખનીજ તેલ: (1) અસમ: દિંગોઈ, સુરમાની ખીણ, નાહોકટિયા, રૂદ્રસાગર, બોરહોલ્લા (2) ગુજરાત: ભરુચ, અંકલેશ્વર, ગાંધીનગર, ખેડા, આંશંક, મહેસાણા, વડોદરા, અમદાવાદ, ગાંધીનગર, સુરત (3) અરબ સાગરમાં 'મુબઈ હાઈ' (4) કોરોમંડલ કિનારો તથા કૃષ્ણા અને ગોદાવરીનો મુખત્રિકોણપ્રદેશ
13. ધૂરેનિયમ: (1) બિહાર: જદુગોડા (2) કષાઈટક: આરાબેઠિલ ઘાટ (3) મેધાલય: ગારો ટેકરીઓ (4) ઝારખંડ: સિંગભૂમ (ચાઈબાસા)
14. સોનું: (1) કષાઈટક: કોલાર, હુતિ (2) આંધ્ર પ્રદેશ: રામગિરિ (3) બિહાર: મોંધીર

10. રાજ્ય: વિશેષ માહિતી

(1) રાજ્ય

ક્રમ	રાજ્ય	પાટનગર	રાજભાષા અને માન્યભાષા	ક્ષેત્રફળ (ચો કિલોમીટર)	સ્થાપના દિન	જિલ્લાની સંખ્યા	પડોશી રાજ્ય/દેશ
1.	અરુણાચલ પ્રદેશ	ઈટાનગર	અંગ્રેજી	83,743	20-02-1987	16	অসম, নাগালেন্ড/ভূটાન, ચીન, મ્યાનમાર
2.	અસમ	દિસ્પુર	અસમિયા, બોડો	78,438	26-01-1950	27	મેઘાલય, અરુણાચલ પ્રદેશ, નાગાલેન્ડ, મણિપુર, ત્રિપુરા, મિઝોરમ, પશ્ચિમ બંગાળ/ભૂટાન
3.	આંધ્ર પ્રદેશ	હૈદરાબાદ	તેલુગુ, ઉર્ડૂ	2,75,069	01-10-1953	23	મહારાષ્ટ્ર, છતીસગઢ, કણ્ણાટક, તમિલનાડુ, ઓડિશા, બંગાળાની ખાડી
4.	ઓડિશા	ભુવનેશ્વર	ઓડિશા	1,55,707	15-08-1947	30	આંધ્ર પ્રદેશ, છતીસગઢ, ઝારખંડ, પશ્ચિમ બંગાળ, બંગાળાની ખાડી
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	લખનऊ	ઝિન્ડી, ઉર્ડૂ	2,40,928	15-08-1947	71	ઉત્તરખંડ, હિમાચલ પ્રદેશ, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ/ચીન, તિબેટ, નેપાલ
6.	ઉત્તરખંડ	દેહરાદૂન	ઝિન્ડી	53,484	09-11-2000	17	ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા, હિમાચલ પ્રદેશ/ચીન, તિબેટ, નેપાલ
7.	કણ્ણાટક	બેંગલૂરુ	કન્નડ	1,91,791	15-08-1947	30	કેરલ, ગોવા, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, અરબ સાગર
8.	કેરલ	તિરુવનંતપુરમ	મલયાલમ	38,863	01-11-1956	14	તમિલનાડુ, કણ્ણાટક, અરબ સાગર
9.	ગુજરાત	ગાંધીનગર	ગુજરાતી	1,96,024	01-05-1960	33	મધ્ય પ્રદેશ, દમણ અને દીવ, રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, દાદરા અને નગર હવેલી, અરબ સાગર/પાકિસ્તાન
10.	ગોવા	પણજી	કોકશી, મરાಠી	3,702	30-05-1987	02	કણ્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, અરબ સાગર
11.	છતીસગઢ	રાયપુર	ઝિન્ડી	1,36,034	01-11-2000	27	મધ્ય પ્રદેશ, આંધ્ર પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, ઝારખંડ, ઓડિશા
12.	જમ્મુ અને કશ્મીર	શ્રીનગર(ઉનાળુ) જમ્મુ (શિયાળુ)	કશ્મીરી, ઉર્ડૂ, હોગરી	2,22,236	26-10-1947	22	હિમાચલ પ્રદેશ, પંજાਬ/પાકિસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન, ચીન, આંગાં કશ્મીર
13.	ઝારખંડ	રાંચી	ઝિન્ડી, સંથાલી	79,714	15-11-2000	24	બિહાર, ઉત્તર પ્રદેશ, છતીસગઢ, પશ્ચિમ બંગાળ, ઓડિશા
14.	તમિલનાડુ	ચென்னઈ	તમિલ	1,30,058	15-08-1947	32	કેરલ, કણ્ણાટક, આંધ્ર પ્રદેશ, પુરુષોરી, બંગાળાની ખાડી/શ્રીલંકા
15.	ત્રિપુરા	અગરતલા	બાંગલા(બંગાળી)	10,492	21-01-1972	04	અસમ, મિઝોરમ/બાંગલાદેશ
16.	નાગાલેન્ડ	કોહિમા	અંગ્રેજી	16,579	01-12-1963	11	મણિપુર, અરુણાચલ પ્રદેશ, અસમ/મ્યાનમાર
17.	પશ્ચિમ બંગાળ	કોલકાતા	બાંગલા, નેપાલી	88,752	15-08-1947	19	ଓડિશા, ઝારખંડ, બિહાર, સિક્કિમ, અસમ, બંગાળાની ખાડી/નેપાલ, ભૂટાન, બાંગલાદેશ
18.	પંજાબ	ચંડીગઢ	પંજાબી	50,362	15-08-1947	20	જમ્મુ અને કશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ, ચંડીગઢ, હરિયાણા, રાજસ્થાન/પાકિસ્તાન

ક્રમ	રાજ્ય	પાટનગર	રાજ્યભાષા અને માન્યભાષા	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)	સ્થાપના દિન	જિલ્લાની સંખ્યા	પડોશી રાજ્ય/દેશ
19.	ગુજરાત	પટણા	હિન્દી, મૈથિલી	94,163	15-08-1947	38	આરાંદ, ઉત્તર પ્રદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ/નેપાલ
20.	મધ્યપુર	ઈમ્ફલ	મધ્યપુરી	22,327	21-01-1972	09	મિઝોરમ, અસમ, નાગાલાંડ/મ્યાનમાર
21.	મધ્ય પ્રદેશ	ભોપાલ	હિન્દી	3,08,000	01-11-1956	50	મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, રાજ્યસ્થાન, ઉત્તર પ્રદેશ, છતીસગઢ
22.	મહારાષ્ટ્ર	મુંબઈ	મરાಠી	3,07,713	01-05-1960	35	ગુજરાત, મધ્ય પ્રદેશ, આંધ્ર પ્રદેશ, કણ્ણાટક, ગોવા, દાદરા અને નગર હવેલી, છતીસગઢ, અરબ સાગર
23.	મિઝોરમ	આઈજોલ	અંગ્રેજી	21,081	20-02-1987	08	ત્રિપુરા, અસમ, મધ્યપુર/મ્યાનમાર
24.	મેધાલય	શિલોગ	અંગ્રેજી	22,429	02-04-1970	07	અસમ/બાંગ્લાદેશ
25.	રાજ્યસ્થાન	જ્યાપુર	હિન્દી	3,42,239	01-11-1956	33	ગુજરાત, મધ્ય પ્રદેશ, ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા, પંજાબ/પાકિસ્તાન
26.	સિક્કિમ	ગંગટોક	લેપચા, નેપાલી	7,096	16-05-1975	04	પશ્ચિમ બંગાળ/ચીન, નેપાલ, ભૂટાન
27.	હરિયાણા	ચંડીગઢ	હિન્દી	44,212	01-11-1966	21	પંજાબ, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તરાંદ, ઉત્તર પ્રદેશ, દિલ્હી, રાજ્યસ્થાન, ચંડીગઢ
28.	હિમાયલ પ્રદેશ	શિમલા	હિન્દી	55,673	15-04-1948	12	જમુની કશ્મીર, પંજાબ, હરિયાણા, ઉત્તરાંદ/ચીન

(2) રાષ્ટ્રીય રાજ્યાની પ્રદેશ

નામ	પાટનગર	રાજ્યભાષા અને માન્યભાષા	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)	સ્થાપના દિન	જિલ્લાની સંખ્યા	પડોશી રાજ્ય
દિલ્હી	દિલ્હી	હિન્દી, ઉર્ડૂ, પંજાબી	1,483	15-12-1991	09	હરિયાણા, ઉત્તર પ્રદેશ

(3) કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

ક્રમ	કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	પાટનગર	રાજ્યભાષા અને માન્યભાષા	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)	સ્થાપના દિન	જિલ્લાની સંખ્યા	પડોશી રાજ્ય
1.	અંધમાન અને નિકોબાર	પોર્ટ બ્લેર	હિન્દી, તમિલ, બાંગ્લા	8,249	01-11-1956	03	બંગાળાની ખાડી
2.	ચંડીગઢ	ચંડીગઢ	હિન્દી, પંજાબી	114	01-11-1966	01	પંજાબ, હરિયાણા
3.	દમણ અને દીવ	દમણ	ગુજરાતી	112	30-05-1987	02	ગુજરાત, અરબ સાગર
4.	દાદરા અને નગરહવેલી	સેલવાસ	ગુજરાતી, હિન્દી	491	11-08-1961	01	ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, અરબ સાગર
5.	પુરુથેરી	પુરુથેરી	તમિલ, તેલુગુ, મલયાલમ	479	07-01-1963	04	તમિલનાડુ, બંગાળાની ખાડી
6.	લક્ષ્મીપ (માલદ્વીપ)	કવરતી	જેસરી, માહલ	32	01-11-1956	01	અરબ સાગર

4. ભારત : વસ્તી

1. વસ્તી : વિશ્લેષણ (2011)

1. ભારતની કુલ વસ્તી: 1,21,01,93,422
(તા. 31-3-2011, રાત્રે 12 વાગ્યા મુજબ)
* પુરુષો: 62,37,24,248 * મહિલાઓ: 58,64,69,174
2. વિશ્વની કુલ વસ્તીના 17.5 ટકા વસ્તી ભારતમાં છે.
3. એક દાયકામાં વસ્તીવૃદ્ધિ (2001થી 2011): 17.64 ટકા
4. ઈ. સ. 2001થી 2011 સુધીમાં વસ્તીવધારો: 18,31,78,175
5. વસ્તીવધારાના દરમાં 90 વર્ષ બાદ પ્રથમ વાર ઘટાડો
6. દર 1000 પુરુષોથી મહિલાઓનું પ્રમાણ: 940
7. વસ્તીગીયતા (એક ચો કિમીથી વ્યક્તિ): 382
8. બાળકોની વસ્તી (0થી 6 વર્ષ): 15,87,89,287
9. 1000 બાળકોથી બાળકીઓ: 914
10. સાક્ષરતા દર કુલ: 74.04 ટકા
11. સાક્ષરતા દર પુરુષો: 82.14 ટકા
12. સાક્ષરતા દર મહિલાઓ: 65.46 ટકા
13. સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો: વસ્તી: 1,10,54,131; થાણે (મહારાષ્ટ્ર)
14. સૌથી ઓછી વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો: વસ્તી: 7,948; દિબાંગ વેલી (અરુણાચલ પ્રદેશ)
15. સૌથી વધુ સાક્ષરતા ધરાવતો જિલ્લો: 98.76 ટકા; સરચિપ (મિઝોરમ)
16. સૌથી ઓછી સાક્ષરતા ધરાવતો જિલ્લો: 37.22 ટકા; અલીરાજપુર (મધ્ય પ્રદેશ)
17. વસ્તીગણતરીમાં દેશના 640 જિલ્લા, 5924 તાલુકા, 7936 શહેરો અને 6.41 લાખ ગામડાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

2. વસ્તી : વિવિધતા

વસ્તી : સાક્ષરતા

વસ્તી : વૃદ્ધિ

વર્ષ	સાક્ષરતા દર (ટકામાં)	વર્ષ	વસ્તીવૃદ્ધિ દર (ટકામાં)
1901	5.35	1911	5.75
1951	18.30	1941	14.22
1961	28.30	1951	13.31
1971	34.40	1961	21.51
1981	43.70	1971	24.80
1991	52.20	1981	24.60
2001	65.40	1991	23.87
2011	74.04	2001	21.54
		2011	17.64

સૌથી વધુ ક્ષેત્રફળવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)
1.	રાજસ્થાન	3,42,239
2.	મધ્ય પ્રદેશ	3,08,000
3.	મહારાષ્ટ્ર	3,07,713
4.	આંધ્ર પ્રદેશ	2,75,069
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	2,40,928

સૌથી વધુ વસ્તીવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	વસ્તી
1.	ઉત્તર પ્રદેશ	19,95,81,477
2.	મહારાષ્ટ્ર	11,23,72,972
3.	બિહાર	10,38,04,637
4.	પાંચિમ બંગાળ	09,13,47,736
5.	આંધ્ર પ્રદેશ	08,46,65,533

સૌથી ઓછી વસ્તીવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	વસ્તી
1.	સિક્કિમ	06,07,688
2.	મિઝોરમ	10,91,014
3.	અરુણાચલ પ્રદેશ	13,82,611
4.	ગોવા	14,57,723
5.	નાગાલેન્ડ	19,80,602

સૌથી વધુ વસ્તીગીયતાવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	વસ્તીગીયતા
1.	દિલ્હી	11,297
2.	બિહાર	01,102
3.	પાંચિમ બંગાળ	01,029
4.	કેરલ	00,859
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	00,822

સૌથી ઓછી વસ્તીગીયતાવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	વસ્તીગીયતા
1.	અરુણાચલ પ્રદેશ	017
2.	મિઝોરમ	052
3.	સિક્કિમ	086
4.	નાગાલેન્ડ	119
5.	માણિપુર	122

સૌથી વધુ સાક્ષરતાવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	સાક્ષરતા દર (ટકામાં)
1.	કેરલ	93.91
2.	મિઝોરમ	91.58
3.	ત્રિપુરા	87.75
4.	ગોવા	87.40
5.	દિલ્હી	86.34

સૌથી ઓછી સાક્ષરતાવાળાં રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	સાક્ષરતા દર (ટકામાં)
1.	બિહાર	63.82 ટકા
2.	અરુણાચલ પ્રદેશ	66.95 ટકા
3.	રાજસ્થાન	67.06 ટકા
4.	આરખંડ	67.63 ટકા
5.	આંધ્ર પ્રદેશ	67.66 ટકા

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

1. સૌથી વધુ વસ્તીવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ:
પુરુચેરી; વસ્તી: 12,44,464
2. સૌથી ઓછી વસ્તીવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ:
લક્ષ્યદીપ; વસ્તી: 64,429
3. સૌથી વધુ વસ્તીગીયતાવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ: ચંડીગઢ (9252)

4. સૌથી ઓછી વસ્તીગીયતાવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ:
અંદમાન અને નિકોબાર (46)
5. સૌથી વધુ સાક્ષરતાવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ:
લક્ષ્યદીપ (92.28 ટકા)
6. સૌથી ઓછી સાક્ષરતાવાળો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ:
દાદરા અને નગરહવેલી (77.65 ટકા)

3. રાજ્ય અને કેન્દ્રશાસિત પ્રેદેશની વસ્તીગાણતરી

ક્રમ	રાજ્ય/ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)	કુલ વસ્તી	પુરુષો	મહિલાઓ	જાતિપ્રમાણ 1000 પુરુષ- દીઠ મહિલા (એક ચો કિમી- દીઠ વ્યક્તિ)	વસ્તીગીયતા (એક ચો કિમી- દીઠ વ્યક્તિ)	બાળકોની વસ્તી 0-6 વર્ષ	1000 બાળકોની વસ્તી	સાક્ષરતા દર કુલ	સાક્ષરતા દર પુરુષો	સાક્ષરતા દર મહિલાઓ
	ભારત	32,87,263	1,21,01,93,422	62,37,24,248	58,64,69,174	940	382	15,87,89,287	914	74.04	82.14	65.46
1.	અરુણાચલ પ્રદેશ	83,743	13,82,611	7,20,232	6,62,379	920	17	2,02,759	960	66.95	73.69	59.57
2.	અસમ	78,438	3,11,69,272	1,59,54,927	1,52,14,345	954	397	45,11,307	957	73.18	78.81	67.27
3.	અંધ્ર પ્રદેશ	2,75,069	8,46,65,533	4,25,09,881	4,21,55,652	992	308	86,42,686	943	67.66	75.56	59.74
4.	ઓડિશા	1,55,707	4,19,47,358	2,12,01,678	2,07,45,680	978	269	50,35,650	934	73.45	82.40	64.36
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	2,40,928	19,95,81,477	10,45,96,415	9,49,85,062	908	828	2,97,28,235	899	69.72	79.24	59.26
6.	ઉત્તરાખંડ	53,484	1,01,16,752	51,54,178	49,62,574	963	189	13,28,844	886	79.63	88.33	70.70
7.	કશ્મિર	1,91,791	6,11,30,704	3,10,57,742	3,00,72,962	968	319	68,55,801	943	75.60	82.85	68.13
8.	કેરલ	38,863	3,33,87,677	1,60,21,290	1,73,66,387	1,084	859	33,22,247	959	93.91	96.02	91.98
9.	ગુજરાત	1,96,024	6,03,83,628	3,14,82,282	2,89,01,346	918	308	74,94,176	886	79.31	87.23	70.73
10.	ગોવા	3,702	14,57,723	7,40,711	7,17,012	968	394	1,39,495	920	87.40	92.81	81.84
11.	ઇન્દ્રાસંગઢ	1,36,034	2,55,40,196	1,28,27,915	1,27,12,281	991	189	35,84,028	964	71.04	81.45	60.59
12.	જમ્બુ અને કશ્મીર	2,22,236	1,25,48,926	66,65,561	58,83,365	883	124	20,08,642	859	68.74	78.26	58.01
13.	જારખંડ	79,714	3,29,66,238	1,69,31,688	1,60,34,550	947	414	52,37,582	943	67.63	78.45	56.21
14.	તમિલનાડુ	1,30,058	7,21,38,958	3,61,58,871	3,59,80,087	995	555	68,94,821	946	80.33	86.81	73.86
15.	ત્રિપુરા	10,492	36,71,032	18,71,867	17,99,165	961	350	4,44,055	953	87.75	92.18	83.15
16.	નાગાર્યંદ	16,579	19,80,602	10,25,707	9,54,895	931	119	2,85,981	944	80.11	83.29	76.69
17.	પાંચિમ બંગાળ	88,752	9,13,47,736	4,69,27,389	4,44,20,347	947	1,029	1,01,12,599	950	77.08	82.67	71.16
18.	પંજાબ	50,362	2,77,04,236	1,46,34,819	1,30,69,417	893	550	29,41,570	846	76.68	81.48	71.34
19.	બિહાર	94,163	10,38,04,637	5,41,85,347	4,96,19,290	916	1,102	1,85,82,229	933	63.82	73.39	53.33
20.	મહિયાંપુર	22,327	27,21,756	13,69,764	13,51,992	987	122	3,53,237	934	79.85	86.49	73.17
21.	મધ્ય પ્રદેશ	3,08,000	7,25,97,565	3,76,12,920	3,49,84,645	930	236	1,05,48,295	912	70.63	80.53	60.02
22.	મહારાષ્ટ્ર	3,07,713	11,23,72,972	5,83,61,397	5,40,11,575	925	365	1,28,48,375	883	82.91	89.82	75.48
23.	મિઓરમ	21,081	10,91,014	5,52,339	5,38,675	975	52	1,65,536	971	91.58	93.72	89.40
24.	મેધાલય	22,429	29,64,007	14,92,668	14,71,339	986	132	5,55,822	970	75.48	77.17	73.78
25.	રાજ્યસ્વાન	3,42,239	6,86,21,012	3,56,20,086	3,30,00,926	926	201	1,05,04,916	883	67.06	80.51	52.66
26.	સિક્કામ	7,096	6,07,688	3,21,661	2,86,027	889	86	61,077	944	82.20	87.29	76.43
27.	હરિયાલી	44,212	2,53,53,081	1,35,05,130	1,18,47,951	877	573	32,97,724	830	76.64	85.38	66.77
28.	હિમાચલ પ્રદેશ	55,673	68,56,509	34,73,892	33,82,617	974	123	7,63,864	906	83.78	90.83	76.60
29.	દિલ્હી (રાષ્ટ્રીય રાજ્યાની પ્રદેશ)	1,483	1,67,53,235	89,76,410	77,76,825	866	11,297	19,70,510	866	86.34	91.03	80.93
*30.	અંદમાન અને નિકોબાર	8,249	3,79,944	2,02,330	1,77,614	878	46	39,497	966	86.27	90.11	81.84
*31.	ચંડીગઢ	114	10,54,686	5,80,282	4,74,404	818	9,252	1,17,953	867	86.43	90.54	81.38
*32.	દમણ અને દીવ	112	2,42,911	1,50,100	92,811	618	2,169	25,880	909	87.07	91.48	79.59
*33.	દાદરા અને નગરહવેલી	491	3,42,853	1,93,178	1,49,675	775	698	49,196	924	77.65	86.46	65.93
*34.	પુરુચેરી	479	12,44,464	6,10,485	6,33,979	1,038	2,598	1,27,610	965	86.55	92.12	81.22
*35.	લક્ષ્યદીપ (માલદીપ)	32	64,429	33,106	31,323	946	2,013	7,088	908	92.28	96.11	88.25

* કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

1. પ્રાચીન ભારત

(ઈ. સ. પૂર્વ 3000થી ઈ. સ. 998)

સિંહ સંસ્કૃતિ

સ્થળ: સિંહ નરીના ડિનારે

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 3000થી 1500 સુધી

શહેર: મોહેં-જો-દહો, હડપા અને લોથલ

ઈ. સ. 1922-23માં પ્રાચીન સભ્યતાઓની ખોજમાં સિંહ(પાકિસ્તાન)ના લારખાના જિલ્લામાં ખોદકામ કરતી વખતે આ સભ્યતાના અવશેષો મળી આવ્યા હતા. ભારતમાં આ સંસ્કૃતિના અવશેષો લોથલ, રંગપુર, રોજડી, ઘોળાવીરા (ગુજરાત), કાલીબંગન (રાજ્યાન), બનવાલી (હરિયાણા), રોપા(પંજાબ)માંથી મળી આવ્યા છે.

વિશિષ્ટતાઓ: પ્રજાકલ્યાશમાં રસ ધરાવનાર વ્યવસ્થિત અને જગત રાજતંત્ર હશે. ધઉં, ચોખા, જવ, દૂધ, માછલી અને માંસ મુખ્ય આહાર, સુતરાઉ અને ઊની કપડાં, ચાંદી, સોનું અને તાંબાના ઘરેણાં ઉપયોગમાં લેવાતાં હતાં. પથ્થરના હથિયારો, ખેતી, શિકાર, માધીમારી અને પ્રાણીઓનો ઉછેર આળવિકાનાં મુખ્ય સાધન હતાં. નગરરચના આયોજનબદ્ધ હતી. પાકી ઈંટોનાં બે માળનાં મકાન અને ગટરવ્યવસ્થા હતી. ત્રાજવાં અને તોલમાપનાં સાધનો મળ્યા છે. શિવ, શક્તિ, માતૃહેવી, પ્રાણી અને વનસ્પતિની પૂજા થતી. લખાણ હજુ સુધી ઉકેલી શકાયું નથી. આર્યોના હુમલા, વારંવાર આવતાં પૂર, આગ અથવા ધરતીકિપને લીધે આ સંસ્કૃતિનો વિનાશ થયો હશે.

વેદકાલીન આર્યો

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 2500થી 2000 સુધી

મધ્ય એશિયામાંથી આર્યો હિંદુકુશ પર્વત ઓળંગીને ભારતમાં આવીને વસ્યા.

સ્થળ: આર્યો સૌપ્રથમ પંજાબમાં સપ્તસિંહુના પ્રદેશમાં સ્થાપી થયા અને પછી ગંગા અને યમુનાના પ્રદેશો સુધી વસાહતો સ્થાપી.

વિશિષ્ટતાઓ:

રાજ્યવ્યવસ્થા: ગ્રામ્યજીવન, સભા અને સમિતિ દ્વારા રાજ ગામનું શાસન સંભાળતા. પુરોહિત, સેનાની અને ગ્રામીણી અને ગ્રામીણ મુખ્ય અધિકારીઓ હતા.

સામાજિક: સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથા પ્રચલિત હતી. પિતા કુટુંબના વડા હતા. સ્ત્રીઓનું સ્થાન ધાણું ઊંચું અને માનભર્યું હતું. એક પત્નીતિવની પ્રથા હતી. શાકાહારી ભોજન લેવાતું હતું.

આર્થિક પ્રવૃત્તિ: ખેતી, પશુપાલન, શિકાર, કાપડ વણવાનો ઉદ્યોગ, સુથારીકામ, લુહારીકામ

ધર્મ: સૂર્ય, અર્જિન, ઈન્દ્ર, વરુજ, પૃથ્વીની પૂજા. યજોમાં ખૂબ શ્રદ્ધા હતી. રાજાઓ રાજસૂય અને અશમેધ યજ્ઞ કરતાં.

સાહિત્ય: (1) વેદ (2) ઉપનિષદ (3) પ્રાલિષ ગ્રંથો (4) આરણ્યક (5) મનુસમૃતિ (6) પુરાણ

ઉત્તર વેદકાલીન આર્યો

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 2000થી 700 સુધી

રાજ્યવ્યવસ્થા: બળવાન રાજશાહી, સ્થાયી લશ્કર, ગાંધારાજ્યો, અયોધ્યા, ઈન્દ્રપ્રસ્થ અને મથુરા જેવાં મોટાં શહેરો. વેપાર અને ઉદ્યોગ વધ્યાં.

ધર્મ: પ્રાલિષ, વિષ્ણુ અને મહેશની પૂજા. ભાગવત ધર્મની શરૂઆત.

સમાજવ્યવસ્થા: સમાજના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા: (1) પ્રાલિષ, (2) ક્ષત્રિય, (3) વૈશ્ય અને (4) શૂક્ર. વિભાજન શરૂઆતમાં કર્મ પ્રમાણે પણ ધીમે ધીમે જન્મ પ્રમાણે બન્યું. જીવન-કાળને ચાર સરખા ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું: (1) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, (2) ગૃહસ્થાશ્રમ, (3) વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને (4) સંન્યસ્તાશ્રમ.

સાહિત્ય: (1) મહાભારત (2) રામાયણ (3) સૂત્ર (4) ઉપવેદ (5) વેદાંગ (6) ભારતીય દર્શનશાસ્ત્ર

બૌધ ધર્મ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 566થી 486

સ્થાપક: ગौતમ બુદ્ધ (સિદ્ધાર્થ)

બૌધ ધર્મનો વિકાસ: બુદ્ધનું નિર્મણ ચારિત્ર અને પ્રતિભાસંપન્ન વક્તિત્વ. પ્રજાની ભાષામાં સાદો અને સરળ ઉપદેશ. વર્ણવ્યવસ્થા અને ઊંચ-નીચના બેદભાવ ન હતા.

મુખ્ય સિદ્ધાંતો: (1) ચાર મહાન સત્ય (2) અષ્ટાંગ વિચારધારા (3) નિવિષા (4) અહિસા (5) કર્મનો સિદ્ધાંત. કનિષ્ઠના સમયમાં બૌધ ધર્મના બે પથો પક્ષાઃ મહાયાન અને હીનયાન

જૈન ધર્મ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 599થી 527

સ્થાપક: ઋખભ દેવ, 24 તીર્થકર, મહાવીર સ્વામી (વર્ધમાન): જૈન ધર્મના 24માં તીર્થકર

સિદ્ધાંતો: (1) ત્રિરત્નનો સિદ્ધાંત: સમ્યક દર્શન, સમ્યક જ્ઞાન અને સમ્યક ચારિત્ર.

(2) પાંચ પ્રતોનો સિદ્ધાંત: અહિસા, સત્ય, અસ્તેય, અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્ય.

મગધ શાસનકાળ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વ 603થી 324

રાજધાની: પાટલિપુત્ર

મુખ્ય રાજકર્તાઓ: (1) બિંબિસાર (2) અજાતશત્રુ (3) શિશુનાગ (4) મહાપત્રાનંદ (5) ધનનંદ

સિક્કદરનું આકમણા: (ઈ. સ. પૂર્વ 326થી 324)

મેસેડોનિયા(ગ્રીસ)ના બાદશાહ એલેશાંડ્રે (સિક્કદર) ઈ. સ. પૂર્વ 326માં ભારત પર આકમણ કર્યું. જેલમ નદીના ડિનારે પંજાબના રાજ પોરસ સામેના યુદ્ધમાં સિક્કદર વિજયી નીવજ્યો.

મૌર્ય યુગ: (ઈ. સ. પૂર્વ 322થી 285)**સ્થાપક:** ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય**મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** (1) ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય (2) બિંદુસાર (3) સમ્રાટ અશોક

વિસ્તાર: પંજાਬ, સિંધ, ઉત્તરમાં પાટલીપુત્રથી હિંદુકુશ અને દક્ષિણમાં નર્મદા સુધી. ચંદ્રગુપ્તના પુત્ર બિંદુસારે છેક મૈસૂર સુધી શાસન ફેલાવ્યું હતું.

વિશિષ્ટતાઓ: ચંદ્રગુપ્ત દેશનો પ્રથમ રાજીય રાજ ગણી શકાય. તેનું જાસૂસી તંત્ર ખૂબ વ્યવસ્થિત હતું. ચંદ્રગુપ્તના રાજકીય સલાહકાર ક્રૈટિલ્યે (ચાણકયે) 'અર્થશાસ્ત્ર' નામનું પુસ્તક લખ્યું. ગ્રીક પ્રતિનિધિ મેગસ્થનિસે ચંદ્રગુપ્તના શાસન વિશે 'ઇન્ડિકા' નામનું પુસ્તક લખ્યું.

સમ્રાટ અશોક: ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર અને બિંદુસારનો પુત્ર**સમય:** ઈ. સ. પૂર્વ 272થી 232 સુધી

ઈ. સ. પૂર્વ 261માં થયેલા કલિંગના યુદ્ધ બાદ અશોકનો શાસન પ્રત્યેનો અભિગમ બદલાયો. તે અહિસાનો પ્રચારક બન્યો અને તેણે બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કર્યો.

ગુપ્ત યુગ**સમય:** ઈ. સ. 320થી 550**વિસ્તાર:** બ્રહ્મપુત્રથી યમુના અને હિમાલયથી નર્મદા સુધી**મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** ચંદ્રગુપ્ત પહેલો, સમુદ્રગુપ્ત, ચંદ્રગુપ્ત બીજો (વિકમાદિત્ય)

વિશિષ્ટતાઓ: પ્રાચીન ભારતનો સુવર્ણયુગ, ન્યાયતંત્રનો ઘણો સારો વિકાસ થયો, જેતીનું પર કરબારણ ઓછું, પરદેશો સાથે વેપાર, સંસ્કૃત સાહિત્યનો સુવર્ણયુગ, સ્થાપત્ય અને કલાનાં ક્ષેત્રે અજોડ પ્રગતિ. કાલિદાસ, આર્થભક્ત, વરાહમિહિર, શંકરાચાર્ય, ધનવંતરી આ સમયમાં થયા.

હર્ષવર્ધન (ઈ. સ. 606થી 647)**વિસ્તાર:** બ્રહ્મપુત્રથી પંજાબ, હિમાલયથી નર્મદા**રાજધાની:** કનોજ

વિશિષ્ટતાઓ: હર્ષવર્ધન પ્રાચીન ભારતનો છેલ્લો મહાન સમ્રાટ હતો. મહાન વિજેતા અને કુશળ વહીવટકર્તા, શરૂઆતમાં શૈવધમા, પાછલી જિંદગીમાં બૌદ્ધ ધર્મ સ્વીકાર્યો. ચીની યાત્રાણું હ્યુ-એન-ત્સાંગ છિંદની મુલાકાતે. તેના દરબારમાં બાણભક્ત, કવિ મધ્યર, મહાપંડિત જ્યસેન હતા.

જુદી જુદી પ્રાદેશિક રાજસત્તાઓ*** પાંડ્ય (પ્રદેશ: દક્ષિણ તમિલનાડુ)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** અરિકેસરી મારવર્મા, જ્યવર્મા કુલશોખર, સુંદર પાંડ્ય, વીર પાંડ્ય*** પાલ (પ્રદેશ: બંગાળ)****સ્થાપક:** ગોપાલ**મુખ્ય રાજકર્તા:** ધર્મપાલ*** રાષ્ટ્રકૂટ (પ્રદેશ: તેલંગાણ)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** ગોવિંદ ત્રીજો, અમોધવર્મા, કૃષ્ણ ત્રીજો*** ચોલ (પ્રદેશ: ઉત્તર તમિલનાડુ)****સ્થાપક:** વિજયાલય (વિજયાદિત્ય)**મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** પરાંતક પહેલો, રાજરાજાદેવ, રાજેન્દ્ર ચોલદેવ પહેલો*** ગુર્જર-પ્રતિહાર (પ્રદેશ: કનૌજ)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** વત્સરાજ, નાગભક્ત બીજો, ભોજ*** રાજપુતો:****(i) પરમાર (પ્રદેશ: માગવા)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** ભોજ, વિધવર્મન**(ii) ચંદેલા (પ્રદેશ: બુટેલાનં)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** યશોવર્મા, વિદ્યાધર**(iii) ચૌહાણો (પ્રદેશ: દિલ્હી, રાજસ્થાન)****મુખ્ય રાજકર્તા:** પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ*** યાદવો (પ્રદેશ: દેવગિરિ મહારાષ્ટ્ર)****સ્થાપક:** મિલમ**મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** મિલમ, સિંગબાન, કૃષ્ણાદેવ, રામદેવ*** હોયસલો (પ્રદેશ: કર્ણાટક)****સ્થાપક:** નૃપકામ**મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** નૃપકામ, વિષ્ણુવર્ધન*** ચાલુક્યો (પ્રદેશ: લાટ, સૌરાષ્ટ્ર, બદામી, આંધ્ર પ્રદેશના વિસારો)****મુખ્ય રાજકર્તાઓ:** પુલકેશી પહેલો, ક્રિતિવર્મા, પુલકેશી બીજો, તૈલપ**2. મદ્યાકાલીન ભારત****(ઈ. સ. 998થી ઈ. સ. 1772)****સુલતાન મહિમૂદ ગજનવી: ઈ. સ. 998થી 1030**

મહિમૂદ ગજનવીએ ભારત પર 17વાર આકમણ કર્યું હતું. ઈ. સ. 1026માં તેણે ગુજરાતમાં આવેલ સોમનાથ મંદિર પર આકમણ કરી લુટ્યું હતું.

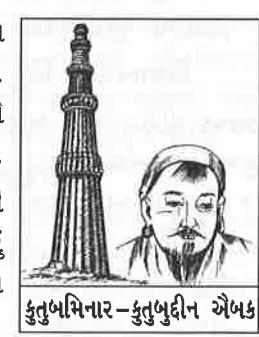
મહિમદ ધોરી: ઈ. સ. 1175થી 1206

ભારતમાં મુસ્લિમ સલતનતનો પાયો નાખનાર, દિલ્હીથી અજમેર સુધીનો પ્રદેશ મેળવ્યો. તરાઈના પ્રથમ યુદ્ધ (ઈ. સ. 1191)માં પૃથ્વીરાજ મહિમદ ધોરીને હરાવ્યો. તરાઈના બીજો યુદ્ધ (ઈ. સ. 1192)માં ધોરીએ પૃથ્વીરાજને હરાવ્યો અને તેનો વધ કર્યો.

દિલ્હી સલતનત: ઈ. સ. 1206થી 1526**ગુલામ વંશ (ઈ. સ. 1206થી 1290):****સ્થાપક:** કુતુબુદ્દીન ઐબક (ઈ. સ. 1206થી 1210)

મહિમદ ધોરીના મૃત્યુ પછી કુતુબુદ્દીન ઐબક લાહોરમાં સાર્વભૂત સત્તા ધારણ કરી. દિલ્હી અને અજમેરમાં માસ્ટિઝદ બંધાતી અને દિલ્હીમાં કુતુબમિનારનું બાંધકામ શરૂ કરાવ્યું.

શામસુદ્દીન અલ્તમશ (ઈ. સ. 1210થી 1236): કુતુબમિનારનું નિર્માણ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું. ભારતમાં પ્રથમ વાર ચાંદી અને તાંબાના અરબી સિક્કા ચલણમાં મૂક્યા.

રજિયા સુલતાન (ઈ. સ. 1236થી 1240): દિલ્હી પર શાસન કરનાર પ્રથમ અને એકમાત્ર મુસ્લિમ ભાઇલા.

નસીરુદ્દીન મહમદ (ઈ. સ. 1246થી 1266): જ્યાસુદીન બલ્બન (ઈ. સ. 1266થી 1286)

ખલજ વંશ (ઈ. સ. 1290થી 1320):

સ્થાપક: સુલતાન જલાલુદીન બિલજ (ઈ. સ. 1290થી 1296)

અલાઉદીન બિલજ (ઈ. સ. 1296થી 1316)

કુતુમુદીન મુખારકશાહ (ઈ. સ. 1316થી 1320): અલાઉદીન બિલજ ધર્મધિ શાસક હતો. હિંદુઓ પર ગ્રાસ ગુજરાવમાં ગૌરવ અનુભવતો. તેણે ગુજરાત, માળવા, રાજસ્થાન અને દક્ષિણા પ્રદેશો જીત્યા હતા. તેણે જીવનજરિયાતની વસ્તુઓનું ભાવનિયમન કર્યું હતું.

તધલખ વંશ (ઈ. સ. 1320થી 1414):

સ્થાપક: જ્યાસુદીન તધલખ (ઈ. સ. 1320થી 1325)

મહંમદ બિન તધલખ (ઈ. સ. 1325થી 1351): રાજધાની દિલ્હીને દક્ષિણમાં દોલતાબાદ ખસેડી અને થોડા સમય બાદ ફરી દિલ્હીને રાજધાની બનાવી. તાંબાના સિક્કા અમલમાં મૂક્યા. આ સમયમાં આરબ મુસાફર ઈન્દ્રભતૃતા ભારતમાં આવ્યો હતો.

ફિરોઝ શાહ તધલખ (ઈ. સ. 1351થી 1388): તેનો સમય શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો સમય હતો, તેણે પાંચ નહેરો બંધાવી હતી. તેણે ફિરોઝપુર, ફિરોઝાબાદ, હિસાર, ફિરોઝા, જૈનપુર નામનાં નગરો વસ્તાવ્યાં.

* ઈ. સ. 1398માં નસીરુદીન તધલખના સમયમાં તુર્કી વંશના તૈમૂર લંગે દિલ્હી પર આક્રમણ કરીને લૂંટ ચલાવી હતી.

સૈયદ વંશ (ઈ. સ. 1414થી 1450):

* જિઝરબાને સૈયદ વંશની સ્થાપના કરી. દિલ્હી અને આજુબાજુના કેટલાક જિલ્લાઓ પર રાજ કર્યું હતું.

લોદી વંશ (ઈ. સ. 1451થી 1526):

સ્થાપક: બહલોલ લોદી (ઈ. સ. 1451થી 1488)

* દિલ્હી સલ્તનતની પ્રતીષ્ઠા પુનઃસ્થાપિત કરી અને જૈનપુરને દિલ્હી સલ્તનતમાં ભેણવી દીધું.

સિક્કદર લોદી (ઈ. સ. 1489થી 1517): બિહાર અને પશ્ચિમ બંગાળ પર જીત મેળવી. ઈ. સ. 1504માં આગરા નગરની સ્થાપના કરી. રાજધાની દિલ્હીથી આગરા ખસેડવામાં આવી.

ઈબ્રાહિમ લોદી (ઈ. સ. 1517થી 1526): લોદી વંશ અને દિલ્હી સલ્તનતનો છેલ્લો રાજા.

કાલુલાના રાજા બાબર અને ઈબ્રાહિમ લોદી વચ્ચે પાણીપતનું પ્રથમ યુદ્ધ (ઈ. સ. 1526) થયું. બાબરે ઈબ્રાહિમ લોદીને હરાવીને દિલ્હીમાં મુઘલ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી.

વિજયનગરનું હિંદુ રાજ્ય (ઈ. સ. 1336થી 1565)

સ્થાપક: હરિહર અને બુક્કારાય

મુખ્ય રાજકોત્તાઓ: હરિહર, બુક્કારાય, કૃષ્ણદેવરાય

* વિજયનગરનું રાજ્ય 200 વર્ષ રહ્યું હતું. ઈ. સ. 1565ના તાલિકોટના યુદ્ધમાં આદિલશાહી, નિઝામશાહી, કુતુબશાહી અને શ્રીદશાહી રાજાઓએ આક્રમણ કર્યું અને વિજયનગરના રાજા રામરાયને હરાવ્યો.

શીખ ધર્મ

સમય: ઈ. સ. 1499

સ્થાપક: ગુરુ નાનક

શીખ ખાલસા પંથના સ્થાપક: ગુરુ ગોવિંદસિંહ (દસમા ગુરુ)

શીખોના પાંચ કકાર: (1) કેશ (2) કાંસકો (3) કચ્છા (ચડી)

(4) કુપાણ અને (5) કડા

મુઘલ સામ્રાજ્ય

(ઈ. સ. 1526થી 1540 અને ઈ. સ. 1555થી 1857)

મુખ્ય રાજકોત્તાઓ:

(1) બાબર (ઈ. સ. 1526થી 1530):

મુઘલ સામ્રાજ્યનો સ્થાપક, ઈ. સ. 1527માં રાણા સંગ્રામસિંહને હરાવીને આગરા કબજે કર્યું. તેણે તેણી આત્મકથા ‘તુલ-કે-બાબરી’ લખી.

બાબર

(2) હુમાયુ (ઈ. સ. 1530થી 1540,

1555થી 1556): બાબરનો પુત્ર.

બાબરના મૃત્યુ પછી દિલ્હીનો શાસક બન્યો. શેરશાહ સામે હારીને પણ્ણિયા જતો રહ્યો. શેરશાહના મૃત્યુ પછી ઈ. સ. 1555માં પોતાના ભાઈઓ અને અફધાનોને હરાવીને ફરી દિલ્હીનો રાજા બન્યો.

હુમાયુ

(3) શેરશાહ સુરી (ઈ. સ. 1540થી 1555): હુમાયુને હરાવીને દિલ્હીનો રાજા બન્યો. કુશળ રાજકર્તા, સર્વતોમુખી સુધારા અને સહિષ્ણુ નીતિ, ટપાલ વ્યવસ્થા દાખલ કરનાર, તોલમાપનાં પારિમાણ નક્કી કરનાર, પેશાવરથી કોલકાતા સુધીનો ‘ગ્રાન્ડ ટ્રેડ રોડ’ બંધાવ્યો.

(4) અકબર (ઈ. સ. 1556થી 1605): હુમાયુનો સૌથી મોટો પુત્ર. 13 વર્ષની ઉંમરે રાજગાદીએ બેઠો. પાણીપતના બીજા યુદ્ધ (ઈ. સ. 1556)માં હેમુને હરાવ્યો. જ્યાપુરની રજ્યપૂત રાજકુમારી જોધાબાઈ સાથે લગ્ન કર્યા.

ઈ. સ. 1576માં હલ્દીઘાટીના

યુદ્ધમાં રાણા પ્રતાપને હરાવ્યો.

શેખ સલીમ ચિસ્તીના માનમાં

રાજધાની આગરાથી ફેલેહપુર

સીકરી ખસેડી. અકબરના દરબારમાં

નવ રન્નો હતાં. ઈ. સ. 1581માં

દીન-એ-ઈલાહી ધર્મ સ્થાપ્યો.

સર્વધર્મસમભાવની નીતિ રાખી.

અકબર

(5) જહાંગીર (ઈ. સ. 1605થી 1627) :

અકબરનો પુત્ર, મૂળ નામ સલીમ.
અકબરના મૃત્યુ પછી રાજ બન્યો.
ઈ.સ. 1611માં મહેરુન્નિસાને પરણ્યો
અને એને નૂરજહાં નામ આપ્યુ.
ઈંગ્લેન્ડના પ્રતિનિધિ સર થોમસ રોચે
ઈ.સ. 1613માં જહાંગીર પાસેથી
સુરતમાં કોઈ સ્થાપવાની પરવાનગી
લીધી. ગુરૂ અર્જુનદેવની શહાદતથી
શીખો નારાજ થયા. મેવાડનો વિજય
એક મહાન લશ્કરી સિદ્ધિ.

(6) શાહજહાં (ઈ. સ. 1628થી 1658) :

* પ્રિય રાણી મુમતાજ મહલની
યાદમાં આગરામાં તાજમહલ
(સંગેમરમરમાં કડારેલું પ્રેમકાવ્ય)
બંધાવ્યો. અહમદનગર, બિજાપુર,
ગોલકોડા, કંધાર અને કમારપુરા
પર વિજય મેળવ્યો. લાલ કિલ્લો,
જામા માસ્ટિદ, મોતી માસ્ટિદ,
દીવાને આમ અને દીવાને ખાસનું
નિર્માણ કરાવ્યું. ઈ. સ. 1658માં
પુત્ર ઔરંગજેબ દ્વારા કેદ અને
ત્યાં જ ઈ. સ. 1666માં મૃત્યુ.

(7) ઔરંગાઝી (ઈ. સ. 1659 થી

1707) : પિતા શાહજહાનને કેદ
કરી અને બધા ભાઈઓની કતલ
કરી રાજ બન્યો. ધર્મઝનૂની હતો.
મંદિરો તોડાવ્યાં અને ઉત્સવો પર
પ્રતિબંધ મુક્યા. ઈ. સ. 1675માં ગુરુ
તેગબાદુરને દિલ્હી બોલાવી શિરચ્છેદ
કર્યો. ગુરુ ગોવિદસિંહ શીખ પ્રજાને
શાસો ધારણ કરાવ્યાં અને ખાલસા
પંથ સ્થાપ્યો. મુઘલ સામ્રાજ્યની પડતી
શરૂ થઈ.

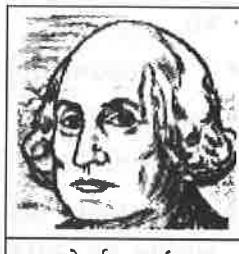
મરાઠી યુગ

- * છત્રપતિ શિવાજી (ઈ. સ. 1664 થી 1680)
  - * સંભાજી (ઈ. સ. 1680 થી 1689)
  - * રાજારામ (ઈ. સ. 1689 થી 1700)
  - * તારાબાઈ (ઈ. સ. 1700 થી 1707)
  - * શાહુ (ઈ. સ. 1707 થી 1748)

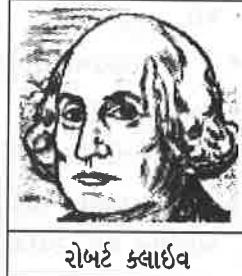
3. આધુનિક ભારત

(ઈ. સ. 1772 થી ઈ. સ. 1947)

- * ઇ.સ. 1498માં પોર્ટુગિઝ ખલાસી વાસ્કો-દ-ગામાએ ભારત આવવાનો નવો દરિયાઈ માર્ગ શોધ્યો.
  - * પોર્ટુગિઝોએ ભારતના પદ્ધિમ કિનારે પોતાનું શાસન સ્થાપ્યું.
  - * ઇ.સ. 1510માં આલ્ફોન્સો દ આલ્બુકર્ક ગોવા જત્યું.
  - * ઇ.સ. 1595માં ત્ય લોકો ભારત આવ્યા અને ઇ.સ. 1602માં ત્ય ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના કરી.
  - * ઇ.સ. 1613માં સર થોમસ રોએ જહાંગિરના દરખારમાં પરવાનગી લઈને સુરતમાં વેપારી કોઠી સ્થાપી.
  - * ઇ.સ. 1670માં ફિંચ લોકો ભારત આવ્યા.
  - * રોબર્ટ કલાઈવની રાહબરી હેઠળ અંગ્રેજોએ કણ્ણાટકનાં યુદ્ધમાં ફિંચોને હરાવ્યાં.
  - * ઇ.સ. 1757માં ખલાસીના યુદ્ધમાં કલાઈવે મીરજાફર સાથે ગુપ્ત સંઘિ કરી બંગાળના સિરાજ-ઉદ્-દૈવાને હરાવ્યા.
  - * ઇ.સ. 1764માં બક્સરના યુદ્ધમાં અંગ્રેજોએ બિહાર અને બંગાળ જત્યાં.
  - * ઇ.સ. 1758માં રોબર્ટ કલાઈવ બંગાળના પ્રથમ ગવર્નર બન્યો.

રોબર્ટ કલાઈવ

કંપની શાસન

* वोरन हेस्टिंग्स (ई.स. 1772 थी 1785) :

આરતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ. ઈ.સ. 1773માં રેચ્યુલેટિંગ એક્ટ (નિયામક ધારો) અમલમાં આવ્યો. ન્યાય માટે જિલ્લાઓમાં દીવાની અને ફોજદારી કોર્ટોની સ્થાપના થઈ.

* लोर्ड कोर्नवोलिस (ई.स. 1785 थी 1793) :

કાયમી ઘોરણે જમીન માલિકીનો હક આપ્યો. કાયમી જમાબંધી દાખલ કરી. કાયદાનું પુસ્તક ‘કોન્વોલિસ કોડ’ તૈયાર કરાવ્યું.

* लोई वेलेस्ली (ई. स. 1798 थी 1805):

શીપુ સુલતાનને હરાવ્યો. સહાયકારી યોજના દ્વારા બિટિશ શાસનનો વેસ્તાર કર્યો.

* लाड हास्टिंग्स (इ. स. 1813 था 1823):

દ. સ. 1816માં નપાલ પર જીત મળવા. ત્રાજ મરાઠા વૈગ્રહ(ઈ.સ. 1818)ના અંતે ભારતમાં મરાઠી સત્તાનો અંત આય્યો. ઈ.સ. 1818માં મધ્ય ભારતમાં પ્રજાને ગ્રાસ આપતા ફેટારાઓનો નાશ કરી દેશમાં શાંતિ અને સલામતી સ્થાપી.

* लोड विलियम बेन्टिक (ई.स. 1828थी 1835):

હોક્કાઓન જીચા હોક્કાઓ પર નિમણુક આપી. ઈ.સ. 1829માં સત્તી થવાનો રિવાજ નાબુદ્ધ કરતો કાયદો બનાવ્યો. છોકરીઓને ધૂધ પીતી કરવાના રિવાજ પર પ્રતિબંધ મૂક્યો, ગુલામી પ્રથા નાબુદ્ધ કરવામાં આવી. માનવબાળી પ્રથા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો.

* લોડ ટેલહાઉસી (ઈ. સ. 1848 થી 1856):

મારતમાં સૌપ્રથમ રેલવે (મુંબઈ અને થાણા વચ્ચે), તાર અને પાલાટિકિટોની શરૂઆત થઈ. ખાલસા નીતિનો અમલ કરી પંજાબ, રમ્ઝા, સાતારા, જૈતપુર, ઝાંસી, સંબળપુર, નાગપુર, આર્કટ, અંબવૂર, કષાટિક, નિઝામ, અયોધ્યા વગેરે રાજ્યો ખાલસા કર્યા.

ભારતની આજાઈની પ્રથમ લડત (ઈ.સ. 1857થી 1858)

29 માર્ચ, 1857ના રોજ મંગળ પાંડે પ્રથમ શહીદ થયો.
10 મે, 1857ના રોજ મેરઠાં સિપાઈઓએ બળવો કર્યો.

ભારતની આજાઈની પ્રથમ લડત નિષ્ફળ ગઈ અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના શાસનનો અંત આવ્યો. નવેમ્બર, 1858માં ભારત બ્રિટિશ શાસન હેઠળ આવ્યું.

ભારતનો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રહ

- * ઈ.સ. 1885માં હેઠ્લી રાખ્યી મહાસભા(કોંગ્રેસ)ની સ્થાપના થઈ.
- * ઈ.સ. 1892માં ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ એક્ટ પસાર થયો.
- * ટિલકે 'કેસરી' અને 'મરાઠા' વર્તમાનપત્રમાં મહાસભાની નરમ નેતાગીરીની ટીકા કરી.
- * ઈ.સ. 1905માં લૉડ કર્ઝને બંગાળના ભાગલા પાડ્યા. બંગલંગ આંદોલન થયું. સ્વદેશી ચળવળ હેઠળ વિદેશી વસ્તુઓનો બહિઝાર કરવામાં આવ્યો.
- * ડિસેમ્બર, 1906માં ઢાકા મુકામે મુસ્લિમ લીગની સ્થાપના થઈ.
- * ડિસેમ્બર, 1907માં સુરત મુકામે કોંગ્રેસના ભાગલા થયા.
- * મોર્ચ-મિન્ટો સુધારા(ઈ.સ. 1909)એ ભારતમાં કોમવાદ અને વર્ગવાદને ઉત્તેજન આપ્યું.
- * ઈ.સ. 1916માં હોમરૂલ આંદોલનની શરૂઆત થઈ.
- * મોન્ટફર્ડ સુધારા (ઈ.સ. 1919) અનુસાર કેન્દ્રની ધારાસભાને દ્વિગૂહી બનાવી. શીખોને અલગ મતદારમંડળ આપવામાં આવ્યું.
- * વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય અને વાણી સ્વાતંત્ર્ય નામરેષ બનાવતો રોલેટ એક્ટ (ઈ.સ. 1919) પસાર થયો.
- * 13 એપ્રિલ, 1919ના રોજ અમૃતસરમાં જલયાંવાલા બાગ હત્યાકંડ થયો.
- * ડિસેમ્બર, 1920માં અસહકારનું આંદોલન શરૂ થયું.
- * ફેલ્લુઆરી, 1922માં ગોરખપુર જિલ્લાના ચૌરીચૌરા ગામે હિંસા થતાં ગાંધીજીએ અસહકારની ચળવળ મુલતવી રાખી.
- * કોંગ્રેસમાં સ્વરાજ્ય પક્ષની સ્થાપના કરવામાં આવી. સ્વરાજ્ય પક્ષે ઈ.સ. 1924ની ચૂંઠળીમાં ભાગ લીધો અને મોટી સંઘ્યામાં વિજય મેળવ્યો.
- * ઈ.સ. 1928માં બારડોલી તાલુકમાં થયેલા અન્યાયી જમીન-મહેસૂલ વધારા સામે બારડોલી સત્યાગ્રહ થયો. વલભભાઈ પટેલ 'સરદાર'નું બિરુદ્ધ પામ્યા.
- * હિંદુસ્તાનને કેવું બંધારણ આપવું છે તેની ભવામણ કરવા બ્રિટિશ સરકારે ઈ.સ. 1927માં સાયમન કમિશનની નિમણૂક કરી. તેના બધા સભ્યો અંગેજો હોવાથી લોકોએ બહિઝાર કર્યો.
- * ડિસેમ્બર, 1929માં લાહોરમાં જવાહરલાલ નેહરુના પ્રમુખપદ હેઠળ કોંગ્રેસ અધિવેશને 'પૂર્ણ સ્વરાજ'નો ઐતિહાસિક હોલ પસાર કર્યો. 26 જાન્યુઆરી, 1930નો દિવસ સ્વાતંત્ર્ય દિન તરીકે ઊજવાયો.

- * 12 માર્ચ, 1930ના રોજ ગાંધીજીએ મીઠાનો અન્યાયી કાયદો તોડવા દાંડીકૂચ કરી. 6 એપ્રિલે દાંડીકિનારે ચપટી મીઠુ ઉપાડી ગાંધીજીએ મીઠાના કાયદાનો ભગ કર્યો.
- * સપ્ટેમ્બર, 1931માં ગાંધીજીએ બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં કોંગ્રેસના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી. ગાંધીજી અસરણ રહ્યા.
- * 16 ઓગસ્ટ, 1932માં બ્રિટિશ સરકારે કોમી ચુકાદો જાહેર કર્યો. જે અનુસાર મુસ્લિમો, શીખો, પ્રિસ્ટીઓ અને હરિજનોને અલગ મતદારમંડળો આપવામાં આવ્યા.
- * ઈ.સ. 1935ના કાયદા મુજબ પ્રાંતીય સ્વાયત્તતાનો અમલ થયો.
- * સપ્ટેમ્બર, 1939માં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થતાં કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોએ રાજીનામાં આયાં. પ્રાંતીક સ્વરાજ્યના પ્રયોગનો અંત આવ્યો.
- * માર્ચ, 1940માં મુસ્લિમ લીગની લાહોર બેઠકે પાકિસ્તાન માટેનો ઐતિહાસિક હોલ પસાર કર્યો.
- * ઓગસ્ટ ઓફર(1940)થી પહેલી વખત હેઠણે સ્વાયત્ત સંસ્થાનો દરજાનો આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી. કોંગ્રેસે તેનો અસ્વીકાર કર્યો.
- * ઓક્ટોબર, 1940માં વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહની ચળવળ શરૂ થઈ. વિનોબા ભાવે પ્રથમ સત્યાગ્રહી બન્યા.
- * માર્ચ, 1942માં હંગલેન્ડના વડા પ્રધાન ચર્ચિલે કિસ મિશનની જાહેરાત કરી. આ દરખાસ્તોમાં પાકિસ્તાનનો સ્વીકાર થતો હોવાથી કોંગ્રેસે તેનો અસ્વીકાર કર્યો.
- * 8 ઓગસ્ટ, 1942ના રોજ કોંગ્રેસે ગાંધીજીના નેતૃત્વ હેઠળ 'હિંદ છોડો' આંદોલન કરવાનો નિર્ણય લીધો.
- * હિંદના સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન ઉકેલવા માર્ચ, 1945માં 'વેવેલ યોજના' રજૂ થઈ. જનાબ જીણાએ વચ્ચગાળાની સરકારમાં મુસ્લિમોને ફાળે આવતી બેઠકો મુસ્લિમ લીગ સૂચવેલાં નામથી જ ભરાય તેવો આગ્રહ રાખતાં યોજના નિર્ણય ગઈ.
- * 18 ફેલ્લુઆરી, 1946માં મુંબઈમાં ભારતીય નૌકાસૈન્યના નાવિકોએ બળવો કર્યો.
- * માર્ચ, 1946માં કેબિનેટ મિશન યોજના રજૂ થઈ.
- * મુસ્લિમ લીગે પાકિસ્તાન મેળવવા 'સીધાં પગલાં દિન' (16 ઓગસ્ટ, 1946) ઉજવવાની હક્કાલ કરી.
- * ભારતમાં કોમી હુલ્લડો થતાં ભારતના ભાગલાની માઉન્ટ બેટન યોજના 3 જૂન, 1947ના રોજ કોંગ્રેસે સ્વીકારી. આ યોજનાને અનુલક્ષીને બ્રિટિશ સંસદે જુલાઈ, 1947માં 'હિંદ સ્વાતંત્ર્ય ધારો' પસાર કર્યો.
- * હિંદુસ્તાનના 'ભારત' અને 'પાકિસ્તાન' એવા બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા.
- * ભારત 14મી ઓગસ્ટ, 1947ની મધ્યરાત્રિએ આગાં થયું.

4. ઇતિહાસ: સીમાસ્તાંબ

ઇસવી સન પૂર્વે

- 3000 – 1500 : સિંહુ સંસ્કૃતિ
- 2500 : આર્યોનું ભારતમાં આગમન
- 1000 : આર્યો ગંગાના મેદાનમાં વસ્યા
- 800 : આર્યોએ બંગાળ તરફ વસવાટ શરૂ કર્યો
- 599 – 527 : મહાવીર સ્વામી અને જૈન ધર્મ
- 566 – 486 : ગૌતમ બુદ્ધ અને બૌધ્ધ ધર્મ
- 550 : ઉપનિષદની રચના
- 327 – 326 : સિક્કદરની હિંદ પર ચઢાઈ
- 323 : સિક્કદરનું મૃત્યુ
- 321 : ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યનો રાજ્યકાળ, અર્થશાસ્ત્રની રચના
- 272-232 : સાંઘાટ અશોકનો રાજ્યકાળ
- 261 : અશોકે કલિંગના રાજને પરાજ્ય આપ્યો (કલિંગનું યુદ્ધ)
- 185 : પુષ્યમિત્રા સંગ સાંઘાયની સ્થાપના
- 145 : ચોલ રાજાનો શિલોન વિજય
- 56 : વિકમ સંવતની શરૂઆત
- 26 : પાંચ રાજા પ્રતિનિધિને રોમ મોકલે છે.

ઇસવી સન

- 78 : શક સંવતની શરૂઆત
- 98 – 117 : કનિષ્ઠે, કુશાન રાજા
- 320 – 550 : ગુપ્ત વંશની સ્થાપના, અજંતા-ઈલોરાનું નિર્માણ
- 360 : સમુદ્રગુપ્તે લગભગ આખા ભારતને જીત્યું
- 380 – 413 : વિકમાદિત્યનો શાસનકાળ, કાલિદાસનો સમય
- 454 : હૂણ લોકોનું આકમણ
- 606 – 647 : હર્ષવર્ધનનો શાસનકાળ
- 629 : ચીની યાત્રી હ્યુ-એન-ત્સાંગનું આગમન
- 711 : સિંહ પર મહંમદ બિન કાસિમનું આકમણ
- 735 : પારસીઓનો ગુજરાતમાં પ્રવેશ
- 788 : શંકરાચાર્યનો જમ્બ
- 1001 – 1026 : મહામૂડ ગણવીની ચઢાઈઓ
- 1191 : પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ સામે મહંમદ ઘોરીની હાર
- 1192 : મહંમદ ઘોરીના હાથે પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનો પરાજ્ય થયો (થાણેશ્વરનું યુદ્ધ)
- 1206 : દિલ્હીમાં ગુલામ વંશની સ્થાપના
- 1221 : ચંગિજખાનની રાહબરી હેઠળ મોંગોલોનું આકમણ
- 1236 : રજિયા બેગમ દિલ્હીની સુલતાન બની
- 1290 : જલાલુદ્દીન દ્વારા ખલજ વંશની સ્થાપના
- 1298 : માર્કો પોલો ભારતની યાત્રાએ
- 1320 : ગિયાસુદ્ડીન દ્વારા તઘલખ વંશની સ્થાપના

- 1333 : ઈન્દ્રબતુતા ભારતની મુલાકાતે
- 1336 : વિજયનગર સાંઘાયની સ્થાપના
- 1398 : તૈમૂર લંગનું આકમણ
- 1451 : લોદી વંશની સ્થાપના
- 1469 : શીખ ધર્મના સ્થાપક ગુરૂ નાનકનો જન્મ
- 1498 : વાસ્કો-દ-ગ્રામાનું કાલિકટ બંદરે આગમન
- 1510 : આલ્બુક્ક ગોવાના ગવર્નર
- 1526 : પાણીપતનું પ્રથમ યુદ્ધ (બાબરે ઈન્દ્રાહીમ લોદીને પરાજ્ય આપ્યો.), મુઘલ રાજ્યની સ્થાપના
- 1540 – 55 : શેરશાહનું દિલ્હી પર શાસન
- 1556 : પાણીપતનું બીજું યુદ્ધ, અકબરના હાથે હેમુનો પરાજ્ય
- 1564 : અકબરે હિંદુઓ પર લાગતો જજિયાવેરો નાખૂદ કર્યો
- 1565 : તાલિકોટાનું યુદ્ધ: વિજયનગર સાંઘાયનો અંત
- 1571 : અકબર દ્વારા ફિટાખપુર સીકરીની સ્થાપના
- 1576 : હલ્દીધારીનું યુદ્ધ, અકબર સામે રાણ પ્રતાપનો પરાજ્ય
- 1581 : અકબરે દીન-એ-ઈલાહી ધર્મની સ્થાપના કરી
- 1600 : ઈંગ્લેન્ડમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના
- 1604 : શીખોના પવિત્ર ગ્રંથ આદિ ગ્રંથ સાહિબની રચના
- 1605 – 27 : જહાંગિરનો શાસનકાળ
- 1609 : ઇચ્ચ લોકોનું પુલિકટમાં વેપારી થાણું
- 1613 : સુરતમાં અંગ્રેજોનું થાણું
- 1628 – 58 : શાહજહાંનો શાસનકાળ
- 1659 : ઔરંગજેબ દિલ્હીની ગાદી પર બિરાજમાન
- 1664 : શિવાજિનો રાજ્યાભિષેક
- 1675 : તેગબાદુરનો ઔરંગજેબ દ્વારા વધ
- 1699 : ગુરૂ ગોવિંદસિંહ ખાલસા પંથની સ્થાપના કરી
- 1720 : બાજુરાવ પેશા પુણોના શાસક બન્યા
- 1739 : પરિયાના નાદિર શાહે દિલ્હી જીત્યું
- 1757 : પ્લાસીનું યુદ્ધ, અંગ્રેજો (કલાઈવ) સામે સિરાજ-ઉદ્-દીલાનો પરાજ્ય
- 1761 : પાણીપતનું બીજું યુદ્ધ, અહમદ શાહ અબદાલીએ મરાઠાઓને પરાજ્ય આપ્યો
- 1764 : બકસરનું યુદ્ધ, અંગ્રેજો સામે મીર કાસિમની હાર
- 1767 : મૈસૂરનું પ્રથમ યુદ્ધ, હૈદરઅલી સામે અંગ્રેજોની હાર
- 1772 : વોરન હેસ્ટિંગ્સ બંગાળના ગવર્નર
- 1780 : મૈસૂરનું બીજું યુદ્ધ, અંગ્રેજો સામે હૈદરઅલીની હાર
- 1784 : પિટ્સ ઇન્ડિયા એક્ટ અમલમાં

1790	: મૈસૂરનું ગ્રીજું યુદ્ધ, ટીપુ સુલતાન અને અંગ્રેજો વચ્ચે સંથી	1952	: પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણીઓ
1798	: વેલેસ્લી ગવર્નર જનરલ	1952	: ડૉ. રાજેન્ડ્રપ્રસાદ ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ
1799	: મૈસૂરનું ચોથું યુદ્ધ, ટીપુ સુલતાનનું મૃત્યુ	1953	: તેનસિંગ અને હિલેરીઓ એવરેસ્ટ સર કર્ફુ
1828	: લોડ વિલિયમ બેન્ઝિક ગવર્નર જનરલ	1954	: ભારત-ચીન વચ્ચે પંચશીલ કરાર
1828	: રાજા રામમોહન રાય દ્વારા બ્રિટિશમાંની સ્થાપના	1956	: ભાષાવાર રાજ્યરચના, વીમાનું રાષ્ટ્રીયકરણ
1848	: લોડ ટેલિલાઉસી ગવર્નર જનરલ	1957	: બીજી સામાન્ય ચૂંટણીઓ
1853	: ભારતમાં મુખ્ય અને થાણા વચ્ચે રેલવેની શરૂઆત	1958	: મેટ્રિક પદ્ધતિ અમલમાં
1854	: 1 ઓક્ટોબરથી ટપાલાટિકિટોની શરૂઆત	1960	: મુખ્યનું વિભાજન, ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રની સ્થાપના
1857 - 58	: ભારતનો પ્રથમ સ્વતંત્રસંગ્રહામ (ભારતના રાજાઓએ સ્વતંત્રતા માટે અંગ્રેજો સામે સંગ્રહ કર્યો)	1961	: ગોવા, દીવ અને દમણની પોટુંગીઝ શાસનમાંથી મુક્તિ
1858	: ભારતનો વહીવટ બ્રિટિશ શાસને સંભાળ્યો	1962	: ગ્રીજું સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ, ચીને ભારત પર આકમણ કર્યું
1869	: ગાંધીજીનો જન્મ	1964	: જવાહરલાલ નેહરુનું નિધન
1874	: બંગાળમાં કારમો દુલ્ઘાળ	1965	: ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધમાં પાકિસ્તાનનો પરાજય
1875	: દ્યાનંદ સરસ્વતી દ્વારા આર્થસમાજની સ્થાપના	1966	: તાસ્કદ કરાર, લાલબહાદુર શાહીનું નિધન, ઇન્દ્રિય ગાંધી વડા પ્રધાન પણે, ડૉ. હોમી ભાભાનું નિધન, હરિયાણા અને પંજાબની રચના
1885	: ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની સ્થાપના	1967	: ચોથી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ડૉ. આકિર હુસેન રાષ્ટ્રપતિ
1905	: બંગાળનું વિભાજન	1969	: કોંગ્રેસના ભાગલા, બેન્કોનું રાષ્ટ્રીયકરણ
1906	: મુસ્લિમ લીગની સ્થાપના	1971	: ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ, બાંગ્લાદેશ અસ્થિત્વમાં આવ્યો, પાંચભી સામાન્ય ચૂંટણીઓ
1909	: મોર્ટે-મિન્ટો સુધારા	1972	: સિમલા કરાર, મણિપુર, મેઘાલય, ત્રિપુરા રાજ્યોની રચના
1911	: અંગ્રેજોએ રાજ્યધાની કોલકાતાથી દિલ્હી ખેડે	1973	: મૈસૂરનું નવું નામ કષાઈક
1914 - 18	: પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ	1974	: પોખરણમાં અણુધડાકો
1915	: ગાંધીજીનું દક્ષિણ આંકિકથી ભારતમાં આગમન	1975	: મુખ્ય હાઈમાં તેલ મળ્યું, આર્થિક આકાશમાં તરતો મુકાયો, કટોકટી જાહેર કરવામાં આવી
1915	: એની બેસન્ટ દ્વારા હોમરૂલ લીગની સ્થાપના	1977	: છઠી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, મોરારજ દેસાઈ વડા પ્રધાન
1919	: જલિયાંવાલા બાગ હત્યાકાંડ, મૌન્ટેઝ્યુ-ચેમ્સફર્ડ સુધારા	1978	: 1000 રૂપિયાની નોટો ચલશીલમાંથી રુદ્ધ કરવામાં આવી
1920	: અસહકારનું આંદોલન	1979	: મધર ટેરેસાને શાંતિ માટેનું નોબેલ પારિતોષિક
1922	: ચૌરીચૌરામાં હિસા થતાં અસહકાર આંદોલન મોકૂફ	1980	: સાતમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ઇન્દ્રિય ગાંધી પુનઃ વડા પ્રધાન
1923	: સી. આર. દાસ અને મોતીલાલ નેહરુ દ્વારા સ્વરાજ પક્ષની રચના	1983	: આંધ્ર પ્રેદેશમાં તેલુગુદેશમં સત્તા પર
1927	: સાયમન કમિશનનું આગમન	1984	: ઇન્દ્રિય ગાંધીની હત્યા, રાજ્યવ ગાંધી વડા પ્રધાન, ભોપાલ ગેસ દુર્ઘટના
1929	: પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ	1985	: સંત લોંગોવાલની હત્યા, આઠમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ
1930	: સવિન્ય કાનૂનભંગ આંદોલન, દાંડીકૂચ, ડૉ. સી. વી. રામનાને નોબેલ પારિતોષિક	1987	: શ્રીલંકા સાથે સમજૂતી
1935	: રિઝર્વ બેન્કની શરૂઆત	1989	: નવમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, રાષ્ટ્રીય મોરચાની સરકાર
1939 - 45	: દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ	1990	: રામજન્મભૂમિ આંદોલન, ચંદ્રશેખર વડા પ્રધાન
1942	: હિંદ છોડો આંદોલન	1991	: દસમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, રાષ્ટ્રીય ગાંધીની હત્યા, નરસિંહરાવ વડા પ્રધાન
1943	: સુભાષચંદ્ર બોઝ: આજાદ હિંદ ફોજના નેતા		
1946	: કેન્ઝિનેટ મિશન હિંદની મુલાકાતે		
1947	: આગામી, ભારતના ભાગલા		
1948	: દેશી રાજ્યોનું વિલિનીકરણ, ગાંધીજીની હત્યા		
1950	: ભારત સાર્વભૌમ પ્રજાસત્તાક બન્યું		
1951	: પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજના		

1992	: બાબરી મસ્ઝિદનો ધ્વંસ
1993	: લાતુરમાં ધરતીકંપ, મુંબઈમાં બોમ્બ ધડકા
1995	: સેલ્વુલર ફોન સેવા મુંબઈ, ચેનાઈ, દિલ્હીમાં શરૂ
1996	: અગિયારમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, વાજપેયી 13 દિવસ માટે વડા પ્રધાન, ટેવગૌડા વડા પ્રધાન
1997	: આઈ. કે. ગુજરાત વડા પ્રધાન
1998	: ભારમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, અટલબિહારી વાજપેયી વડા પ્રધાન, પોખરાશમાં અશુદ્ધડકા
1999	: વાજપેયી સરકાર બરખાસ્ત, તેરમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ઓક્ટોબરમાં વાજપેયી પુનઃ સત્તા પર. ભારત-પાકિસ્તાન કારગિલ યુદ્ધ
2000	: ડેન્ડ સરકાર દ્વારા બંધારણની સમીક્ષા કરવા અંગેની સમિતિ રચવાની જાહેરાત, નર્મદાબંધને સુધીમ કોટની લીલી ઝડી, ત્રણ નવાં રાજ્યો-છત્તીસગઢ, ઝારખંડ અને ઉત્તરાખંડની રચના
2001	: 26મી જાન્યુઆરીના રોજ ગુજરાતમાં વિનાશકારી ભૂકુપ.
2002	: સાબરમતી એક્સપ્રેસમાં અયોધ્યાથી પરત આવી રહેલા કારસેવકો પર ગોધરા નજીક ઝન્ની તરવોનો હુમલો. 58 કારસેવકો બળી મર્યા
2003	: અમેરિકાનું અંતરિક્ષયાન 'ક્રોલબિયા' ટૂટી પડતાં ભારતીય અંતરિક્ષયાત્રી કટ્યાના ચાવલા સહિત સાત અવકાશયાત્રીઓનાં મૃત્યુ, તમાકુની જાહેરખબરો પર દુનિયાના 170 દેશોનો પ્રતિબંધ
2004	: ચૌદમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ડૉ. મનમોહન સિંહ વડા પ્રધાન; 'સરદાર સરોવર' યોજનાનું 110 મીટરની ઊંચાઈનું કાર્ય પૂર્ણ, ત્સુનામી મોજાંને કારણે ભારતના તમિલનાડુ રાજ્ય અને અંદમાન-નિકોબાર ટાપુઓ પર ભારે વિનાશ
2005	: યુરોપના સ્પેસ શાટલનું શનિના ચંદ્ર 'ટાઈટન' પર સફળ ઉત્તરાણ; ભારતને પરમાણુ શક્તિ સત્તા તરીકે માન્યતા આપતું અમેરિકા
2006	: ભારત અને ફાસ તથા ભારત અને અમેરિકા વચ્ચે નાગરિક પરમાણુ સહકાર સંધિ; ભારતના ચંદ્ર અભિયાનમાં નાસા(અમેરિકા)ની ભાગીદારી
2007	: સૌથી વધુ સ્પેસ વોક કરનાર ભારતીય મૂળના અમેરિકન મહિલા અવકાશયાત્રી સુનિતા વિલિયમ્સ
2008	: માનવરહિત ચંદ્રયાન ચંદ્ર પર મોકલ્યુ
2009	: પંદરમી સામાન્ય ચૂંટણીઓ, ડૉ. મનમોહન સિંહ પુનઃ વડા પ્રધાન

2010	: ભારતના રૂપિયાને મળેલું પ્રતીક '₹', 19મી કોમન-વેલ્થ ગેમ્સ દિલ્હીમાં, મોબાઇલ નંબર પોર્ટાબિલિટી સુવિધાનો પ્રારંભ
2011	: ટાયાને પગલે ખુઝો, ફોર્ડ અને મારૂતી જેવી ઓટો કંપનીઓ ગુજરાતમાં, પદ્ધતિમ બંગાળમાં માર્ક્સવાદીઓનો પરાજય, સત્ય સાર્વભાબાનું નિધન, વર્લ્ડ કપમાં ભારત વિશ્વવિજેતા, જાપાનમાં ધરતીકંપ, ત્સુનામી અને અશુરિયોકરમાં બ્લાસ્ટ, લંડનમાં રમખાણો, ગદાઝીનો અંત, લાદેન હણાયો, વિશ્વની વસ્તી 7 અબજને પાર, 'દક્ષિણ સુદાન' નવો દેશ
2012	: ભારત પોલિયોની બિમારીથી મુક્ત, લંડન ઓલિમ્પિકમાં ભારતને કુલ 6 ચંદ્રક; ગુજરાતમાં સતત ચોથી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા નરેન્દ્રભાઈ મોદી

5. વ્યક્તિ-વિશેષ : પરિચય

- અંજીલ મુશાખીર અહેમદી: સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના પૂર્વ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ
- અંજીમ હાશમ પ્રેમજી: ઉદ્ઘોગપતિ
- અટલબિહારી વાજપેયી: રાષ્ટ્રનેતા, પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી
- અનસૂયાબહેન સારાભાઈ: મજૂર મહાજનના સ્થાપક
- અન્નપૂર્ણાદેવી: શાસ્ત્રીય સંગીતના કલાકાર
- અન્ના ચેની: પ્રથમ મહિલા ન્યાયાધીશ, વડી અદાલત
- અબુલ કલામ આજાદ, મૌલાના: રાષ્ટ્રનેતા
- અધ્યુલ કરીમ ખાન: શાસ્ત્રીય સંગીતના ગાયક
- અમજદઅલી ખાન: સરોદવાદક
- અમરીષ પુરી: અભિનેતા
- અમર્યાદુમાર સેન: અર્થશાસ્ત્રી, નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા
- અમલા (ઉદ્યયંકર) નાંદી: બંગાળી નૃત્યાંગના
- અમિતાભ બચ્ચન: અભિનેતા, મહાનાયક
- અમૃતલાલ વસંતલાલ પંડ્યા: ગુજરાતના પુરાતત્વવિદ
- અમૃતલાલ વિષ્ણુલાલ ઠક્કર: આદિવાસીઓના સેવક
- અમૃતા ગ્રીતમ: પંજાਬી લેખિકા
- અમૃતા શેરણીલ: મહિલા ચિત્રકાર
- અમોલ પાલેકર: અભિનેતા
- અરદેશરા ખરસેતજી વાડિયા: ઉદ્ઘોગપતિ
- અરવિંદ જેઠાલાલ ત્રિવેદી: અભિનેતા
- અરવિંદ નરોત્તમ લાલભાઈ: શ્રેષ્ઠી, ઉદ્ઘોગપતિ

- અરવિંદ પંડ્યા: અભિનેતા
- અરવિંદ ધોષ: પુડુચેરી આશ્રમના સ્થાપક
- અરુણ શ્રીધર વૈદ્ય: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- અરુણ (હરિદેવ) શૌરી: પત્રકાર, કેન્દ્રના વિનિવેશમંત્રી
- અરુણા અસફાલી: સ્વાતંત્ર્યસેનાની, રાજકારણી
- અરુણા ઈરાની: અભિનેત્રી
- અલી અકબરખાન: સરોદવાદક
- અલી સરદાર જાફરી: ઉર્દૂ કવિ
- અલ્લારખા: તબલાવાદક
- અવનીન્દ્રનાથ ટાગોર: ચિત્રકલાગુરુ
- અવિનાશ આણંદરામ વ્યાસ: ચિત્રગીતકાર, સંગીતકાર
- અવુલ પાકીર જૈનુલાખીન અખ્દુલ કુલામ: રાષ્ટ્રપતિ, ગ્રંથપાસ્ત્રવિજ્ઞાની
- અશોક મહેતા: પારડી સત્યાગ્રહાના નેતા
- આહલ્યાભાઈ હોળકર: મજાવત્સલ રાણી
- અંગ ઋતા શેરપા: પર્વતારોહક
- અંબાલાલ સારાભાઈ: શ્રેષ્ઠી, ઉદ્ઘોગપતિ
- અંબુભાઈ બાલકુષ્ણ પુરાણી: સમાજસેવક, સાધક
- અંશુમાન ગાયકવાડ: કિકેટ ખેલાડી
- આણંદળ (જમનાદાસ) હોસા: કિકેટ માહિતી સંચાલક
- આણંદળ વીરજ શાહ: ચલચિત્રના સંગીતકાર
- આદિત્ય વિકભ બિરલા: ઉદ્ઘોગપતિ
- આનંદ (પ્રકાશ) બઃકી: ફિલ્મગીતકાર
- આનંદમથી મા: મહિલા સંત
- આનંદશંકર બાપુભાઈ ધૂંવ: સાક્ષર, વિદ્યાપુરુષ
- આનંદી ગોપાળરાવ જોશી: પ્રથમ મહિલા દાક્તર
- આરતી સહા: પ્રથમ એશ્યાઈ મહિલા ખાડી તરણ વીરાંગના
- આશાપૂર્ણાંદેવી ગુપ્ત: બંગાળી લેખિકા
- આશા બચુભાઈ પારેખ: અભિનેત્રી
- આશા ભોંસલે: પાશ્વર્ગાયિકા
- ઈન્દ્રિયા ગાંધી: રાજકારણી, પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી
- ઈન્દ્રીવર: ફિલ્મગીતકાર
- ઈરાવતી દિનકર કર્કે: નૃવંશશાસ્ત્રી, લેખિકા
- ઈલાબેન રમેશભાઈ ભંડ: સામાજિક કાર્યકર
- ઈશ્વરાહીમ અલકાઝી: નાટ્યવિદ
- ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર: સમાજસુધારક
- ઉચ્છેંગરાય નવલશંકર ઢેભર: સોરાષ્ટ્ર રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી
- ઉદ્દિપી રાજ અનંતમૂર્તિ: કન્નડ લેખક
- ઉદ્દિપી રામચંદ્ર રાવ: અવકાશવિજ્ઞાની
- ઉત્તમકુમાર ચંદ્રોપાધ્યાય: બંગાળી અભિનેતા
- ઉત્પલ દાતા: બંગાળી અભિનેતા
- ઉદ્યશંકર (શ્યામશંકર) ચૌધરી: નૃત્યકલાકાર

- ઉપેન્દ્ર ધીરજલાલ દેસાઈ: સંશોધક ભૌતિકશાસ્ત્રી
- ઉપેન્દ્રનાથ ‘અશ્ક’: હિન્દી સાહિત્યકાર
- ઉપેન્દ્ર ભંજ: ઓડિશાના મહાકવિ
- ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ: ગ્રાચ્યવિદ્યાવિદ
- ઉમાંશંકર જેઠલાલ જોશી: ગુજરાતી કવિ
- ઉર્મિલા માર્કડરાય ભંડ: અભિનેત્રી
- એચ. પી. એસ. અહલુવાલિયા: પર્વતારોહક
- એની બેસન્ટ: ચિયોસોફ્ટ અને હોમરૂલ આંદોલનના નેતા
- એમ. એલ. જ્યસિંહા: કિકેટ ખેલાડી
- એલન ઓ હચ્ચુમ: ઈન્દ્રિયન નેશનલ કોંગ્રેસના સ્થાપક
- ઓમ્કારનાથ ગૌરીશંકર ટાકુર, પંડિત: સંગીતશાસ્ત્રી
- ઓમ પુરી: અભિનેતા
- કણ્ણિકા વંદોપાધ્યાય: શાસ્ત્રીય ગાયિકા
- કનુ (હક્કુમતરાય) દેસાઈ: ચિત્રકલાકાર
- કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી: ગુજરાતી નવલકથકાર
- કપિલદેવ (રામલાલ નિખંજ): કિકેટ ખેલાડી
- કમલનથન બજાજ: ઉદ્ઘોગપતિ
- કમલા (જવાહરલાલ) નેહરુ: સ્વાતંત્ર્યસેનાની
- કમલાહેવી હરીન્દ્રનાથ ચંદ્રોપાધ્યાય: મહિલા લલિતકલાવિદ
- કરીમ મહંમદ આગાખાન, ચોથા: ઈસ્માઈલી પંથના વડા ધર્મગુરુ
- કરુણાશંકર વિઠ્ઠલજી ભંડ (ઝંકુ ભંડજી): વૈદરાજ, ઔષધનિર્માતા
- કલ્પિતિ ૨. રામનાથન: ભૌતિકશાસ્ત્રી
- કલ્પના ચાવલા: પ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી
- કલ્યાણજી વીરજ શાહ: સિનેસંગીતકાર
- કસ્તૂરભા મોહનદાસ ગાંધી: મહિલા રાષ્ટ્રોનેતા
- કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ શેઠ: શ્રેષ્ઠી, ઉદ્ઘોગપતિ
- કંકણા બેનરજી: શાસ્ત્રીય સંગીતના ગાયિકા
- કંબંતોદાન કુન્હન વિશ્વનાથન: પૂર્વ રાજ્યપાલ (ગુજરાત)
- કામરાજ (કુમારસ્વામી) નાદર: રાજપુરુષ, સ્વાતંત્ર્યસેનાની
- કારેઅમ્માનિકમ શ્રીનિવાસ કૃષ્ણન: ભૌતિકશાસ્ત્રી
- કાર્લ જમશેદજી ખંડાલાવાલા: કલાવિવેચક
- કાવદૂર સદાનંદ હેગડે: ન્યાયવિદ
- કાશીનાથ અંબક તેલંગ: પ્રાચ્યવિદ, સમાજસુધારક
- કાંતિભાઈ બળદેવભાઈ પટેલ: શિલ્પકલાકાર
- કાંતિલાલ ગિરધરલાલ વોરા (કે. લાલ): જાદુકલાકાર
- કાંતિલાલ છગનલાલ પંડ્યા: ગુજરાતી વિજ્ઞાની
- કિરણ બેઠી: પ્રથમ મહિલા પોલીસ અધિકારી
- કિશન મહારાજ: તબલાવાદક
- કિશોરકુમાર ગાંગુલી: સિનેકલાકાર
- કુર્યાનુભાવ ઐન હેદર: લેખિકા, મહિલા પત્રકાર
- કૃષ્ણકુમાર ધનશ્યામદાસ બિરલા: ઉદ્ઘોગપતિ

- કૃષ્ણસ્વામી કસ્તૂરીરંગન: અવકાશવિજ્ઞાની
- કૃષ્ણસ્વામી સુંદરજી: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- કૃષ્ણ હવલાજી આરા: ચિત્રકલાકાર
- કેદારનાથજી: તત્ત્વચિત્તક
- કેલુચરણ મહાપાત્ર: ઓર્ડિની નૃત્યગુરુ
- કેશવચંદ્ર સેન: બ્રહ્મોસમાજના પ્રવર્તક
- કેશવ બદ્ધિરામ હેડગેવાર: રા. સ્વ. સંઘના સ્થાપક
- કેસરભાઈ કેરકર: શાસ્ત્રીય ગાયિકા
- કેઝી આજમી: સિનેગીતકાર
- કોચરિલ રામન નારાયણન: પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ
- કોંડરા મંડપા કરિયપા: પ્રથમ ભારતીય ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- કોંડરાવ સુખયા શિમૈયા: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- કોનેલિયા સોરાબજી: પ્રથમ મહિલા એડવોકેટ
- ખંડુભાઈ કસનજી દેસાઈ: મજૂરનેતા, પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી
- ખુદીરામ બોજા: સ્વાતંત્ર્યવીર, શહીદ
- ખુશવંતસિંહ: લેખક, પત્રકાર
- ગગનવિહારી લલ્લભાઈ મહેતા: રાજપુરુષ, લેખક
- ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર: લોકસભાના પ્રથમ અધ્યક્ષ
- ગંગેશ્વરાનંદજી સ્વામી: વેદાચાર્ય
- ગિજુભાઈ ભગવાનજી બધેકા: બાલશિક્ષણના દ્રષ્ટા
- ગુરુદત (શિવશંકર પદ્મકોણ): ચિત્રનિર્મિતા, દિગ્દર્શક, અભિનેતા
- ગુરુનાથ વેંકેટેશ બેવુર: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- ગુલાજારીલાલ નંદા: મજૂરનેતા, કાર્યકારી પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી
- ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે: રાજપુરુષ
- ગોપાલ સ્વરૂપ પાઠક: પૂર્વ ઉપરાષ્ટ્રપતિ
- ગોપાલસ્વામી પાર્થસારથિ: પત્રકાર, પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી
- ગોપીકૃષ્ણા: નૃત્યકલાકાર
- ગોપીનાથ બુદ્ધેશ્વર બારડોલોઈ: રાજપુરુષ, શિક્ષણશાસ્ત્રી
- ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી: ગુજરાતી નવલકથાકાર
- ગોવિંદ નિહાલાની: ચિત્રનિર્મિતા, દિગ્દર્શક
- ગોવિંદ વલ્લભ પંત: રાજપુરુષ, સ્વાતંત્ર્યસેનાની
- ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોશી, ધૂમકેતુ: ગુજરાતી સાહિત્યસર્જક
- ગૌરીશંકર હીરાચંદ ઓઝા: ઇતિહાસવિદ, પ્રાચ્યવિદ્યાવિદ
- ઘનશ્યામદાસ બળદેવદાસ બિરલા: ઉદ્યોગપતિ
- ઘનશ્યામભાઈ છોટાલાલ ઓઝા: ગુજરાતના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી
- ચક્કવર્તી રાજગોપાલાચારી: રાજપુરુષ, ભારતીય ગવર્નર જનરલ
- ચરણસિંહ ચૌધરી: પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી, કિસાનનેતા
- ચંદુ બોરડે: કિકેટ ખેલાડી
- ચંદુલાલ નગીનદાસ વડીલ: અર્થશાસ્ત્રી
- ચંદ્રશેખર વેંકટ રામન: ભૌતિકશાસ્ત્રી, નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા
- ચંદ્રશેખર સીતારામ આગાદ: સ્વાતંત્ર્યવીર, શહીદ

- ચિત્તરંજન દાસ, દેશભંધુ: રાષ્ટ્રનેતા
- ચિનુભાઈ ચીમનભાઈ શેઠ: ઉદ્યોગપતિ, અમદાવાદના પ્રથમ મેયર
- ચિન્મયાનંદ સ્વામી: તત્ત્વચિત્તક
- ચીમનભાઈ જીવાભાઈ પટેલ: ગુજરાતના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી
- ચિંતામણ દ્વારકાનાથ દેશમુખ: અર્થશાસ્ત્રી, પૂર્વ કેન્દ્રીય વિત્તમંત્રી
- જગણ્ણવનરામ: રાજપુરુષ, પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી, દલિત નેતા
- જગદીશચંદ્ર બોજા: વનસ્પતિશાસ્ત્રી, ભૌતિકશાસ્ત્રી
- જગદીશ નટવરલાલ ભગવતી: અર્થશાસ્ત્રી
- જગન (વાસુદેવ) મહેતા: છાબિકલાકાર
- જદુનાથ સરકાર: ઇતિહાસકાર
- જબ્બાર પટેલ: રંગભૂમિ તથા ચલચિત્ર કલાકાર
- જમનાલાલ બજાજ: ગાંધીજીના અંતેવાસી, ઉદ્યોગપતિ
- જમશેદજી જીજાભાઈ ચિનાઈ: વનસ્પતિશાસ્ત્રી
- જમશેદજી જીજાભાઈ વાચ્છા: પારસી દાનવીર
- જમશેદજી નસરવાનજી તાતા: ઉદ્યોગપતિ
- જયકિશન (ડાલ્યાભાઈ પંચાલ): સિનેસંગીતકાર
- જયકૃષ્ણ ઈન્જિની ઢાકર: વનસ્પતિશાસ્ત્રી
- જયપ્રકાશ નારાયણ: રાષ્ટ્રનેતા, સર્વોદય નેતા
- જયવંત દળવી: મરાಠી સાહિત્યકાર
- જયશંકર ભોજક, સુંદરી: રંગભૂમિ કલાકાર
- જયંતનાથ ચૌધરી: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- જયંત વિષ્ણુ નારણીકર: ખગોળશાસ્ત્રી
- જ્યા બચ્યન: અભિનેત્રી
- જરનૈલસિંહ મિંડરાનવાલે: બાલિસ્તાનવાદી કષ્ટરનેતા
- જવાહરલાલ મોતીલાલ નેહરુ: પ્રથમ પ્રધાનમંત્રી
- જશવંતરાય જયંતીલાલ અંજારિયા: રિઝર્વ બેન્કના ગવર્નર
- જસરાજ (મોતીરામ) પંડિત: શાસ્ત્રીય સંગીતકાર
- જસવંત ઢાકર: ગુજરાતી નાટ્યકલાકાર
- જાનકીદેવી બજાજ: સામાજિક કાર્યકર
- જીવતરામ ભગવાનદાસ કૃપાલાણી: રાષ્ટ્રનેતા
- જીવરાજ નારાયણ મહેતા: ગુજરાતના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી, રાજપુરુષ
- જુગતરામ ચીમનલાલ દવે: કેળવણીકાર, સમાજસેવક
- જૈમનિ ગણેશન: અભિનેતા
- જ્યોતિબા ગોવિંદરાવ ફૂલે, મહાત્મા: સમાજસેવક
- જ્યોતિ બસુ: રાજપુરુષ
- જ્યોતીન્દ્ર હરિહરશંકર દવે: ગુજરાતી હાસ્યકાર
- જોવરચંદ કાળીદાસ મેઘાણી: લોકસાહિત્યના સાહિત્યકાર
- જાકિર હુસેન: પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ, શિક્ષણશાસ્ત્રી
- જીણાભાઈ દાલ્યાભાઈ નાવિક: ગુજરાતના તરણવીર, દોડવીર
- જૈલસિંહ, શાની: પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ, સ્વાતંત્ર્યસેનાની
- તલત મહેમૂદ: પાર્શ્વગાયક

- તેનંદિંગ નોકો:એવરેસ્ટ શિખરના પ્રથમ આરોહક
- નિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ ગજજર:રસાયણશાસ્ત્રી
- નિભુવનદાસ કિશોભાઈ પટેલ:શ્વેતકાંતિના સર્જક
- દાતાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર, કાકા:સાક્ષર, કેળવણીકાર
- દાતો વામન પોતદાર:ગ્રાચ્યવિદ
- દયાનંદ સરસ્વતી, મહર્ષિ:આર્થસમાજના સ્થાપક
- દર્શના જેવી:મણિપુરી નૃત્યકલાકાર
- દાદા ધર્માંધિકારી:ગાંધીવાદી ચિંતક
- દાદાભાઈ નવરોજુ:રાખ્યનેતા
- દામોદર હરિ ચાફેકર:સ્વાતંત્ર્યવીર, શહીદ
- દારાશા નૌશીરવાન વાહિયા:ભૂસ્તરશાસ્ત્રી
- દારાસિંગ:મલ્લ, અભિનેતા
- દિલીપકુમાર:અભિનેતા
- દીનદયાળ ઉપાધ્યાય:રાખ્યનેતા
- દીનાભહેન પાઠક:અભિનેત્રી
- દુર્ગા ખોટે:અભિનેત્રી
- દેવ આનંદ:અભિનેતા
- દેવકરાણ નાનજી:બેન્ક ઉદ્યોગના અગ્રણી
- દેવદાત રામકૃષ્ણ ભાંડારકર:ઈતિહાસકાર
- દેવિકારાણી (નિકોલસ રોરિક):અભિનેત્રી
- ધનમુખલાલ તુલસીદાસ લાકડાવાળા:અર્થશાસ્ત્રી
- ધનંજ્ય રામચંદ્ર ગાડીલા:અર્થશાસ્ત્રી
- ધર્મવીર ભારતી:હિંદીના લેખક, પત્રકાર
- ધીરુભાઈ હીરાચંદ અંબાણી:ઉદ્યોગપતિ
- ધૂંઠારાજ ગોવિંદરાવ ફણકે:સિને ઉદ્યોગના પ્રવર્તક
- ધોડો કેશવ કર્વે:અગ્રણી સમાજસુધારક, સ્વીકેળવણીના પુરસ્કર્તા
- ધ્યાનચંદ:હોકી ખેલાડી
- ધ્વન્કુમાર પંડ્યા:પર્વતારોહક
- નગેન્દ્રસિંહ:આંતરરાષ્ટ્રીય ન્યાયાલયના પૂર્વ અધ્યક્ષ
- નરગિસ (સુનીલ દાત):અભિનેત્રી
- નરેન્દ્ર મોહી:ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી
- નર્મદાશંકર લાભશંકર દાદે:ગુજરાતી કવિ અને સમાજસુધારક
- નવાંગ ગોમધુ:એવરેસ્ટ આરોહક
- નંદલાલ (પૂર્ણચંદ) બોજ:ચિત્રકલાગુરુ
- નંદિનીભહેન ધ્વન્કુમાર પંડ્યા:પર્વતારોહી
- નંદુ (મહાદેવ) નાટેકર:બેડમિન્ટન ખેલાડી
- નાથુભાઈ ગણેશભાઈ પહાડે:તરણવીર, દોડવીર
- નાનાભાઈ કાલિદાસ ભંડુ:કેળવણીકાર
- નાનાલાલ દલપત્રામ કવિ:ગુજરાતી કવિ
- નાની અરદેશર પાલખીવાળા:ન્યાયવિદ
- નારાયણ શ્રીધર બેન્દ્રે:ચિત્રકલાકાર

- નિરૂપા (કમલ) રોય:અભિનેત્રી
- નીલમ સંજીવ રેડી:પૂર્વ રાખ્યપતિ
- નીલા ક્રૈશિકભાઈ પંડિત:પ્રથમ મહિલા લશકરી અધિકારી
- નૌશાદ અલી (વાહિદ અલી):સંગીત-નિર્દેશક
- પન્નાલાલ ઘોષ:બંસરીવાઢક
- પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલ:ગુજરાતી નવલકથાકાર
- પંકજ મલ્લિક:સિનેસંગીતકાર
- પંચાનન મહેશ્વરી:વનસ્પતિશાસ્ત્રી
- પાલકકાડુ મણિ આયર:મૃહંગવાઢક
- પાલનજી (પોલી) રતનજી ઉમરીગર:કિકેટ ખેલાડી
- પાંડુરંગ વૈજનાથ આઠવલે, શાસ્ત્રી:આધ્યાત્મિક સંસ્કાર પ્રવર્તક
- પિલાવુલાકી તેકેપરામ્પિલ ઉધા:દોડ વીરાંગના
- પિશારોત રામ પિશારોટી:ભૌતિકશાસ્ત્રી
- પી. આર. બ્રહ્માનંદ:અર્થશાસ્ત્રી
- પુરુષોત્તમ ગણેશ માવળંકર:પૂર્વ સાંસદ, સમાજસેવક
- પુષ્કરરાય દલપત્રારાય પાઠક:ભૌતિકશાસ્ત્રી
- પૂરણચંદ જોશી:સાભ્યવાદી નેતા
- પૃથ્વીરાજ કંપૂર:અભિનેતા
- પૃથ્વીસિંહ (બાબા) આજાદ:કાંતિવીર
- પ્યારેલાલ નાયર:ગાંધીજીના રહસ્યમંત્રી
- પ્રકાશ પદુકોણ:બેડમિન્ટન ખેલાડી
- પ્રકુલ્યંદ્ર નટવરલાલ ભગવતીની:ન્યાયવિદ
- પ્રકુલ્યંદ્ર રાય:રસાયણશાસ્ત્રી
- પ્રદ્લાદ બાળાચાર્ય ગજેન્ડ્રગડકર:ન્યાયવિદ
- પ્રદ્લાદમાઈ ચૂનીલાલ વૈદ્ય:ગણિતશાસ્ત્રી, પૂર્વ કુલપતિ
- પ્રાગજી ડોસા:ગુજરાતી નાટ્યકાર
- પ્રાણા:અભિનેતા
- પ્રેમચંદજી (મુનશી):હિંદી લેખક
- પ્રેમનાથ:અભિનેતા
- પ્રેમાનંદ:મધ્યકાલીન ગુજરાતી આખ્યાનકાર
- પ્રેમ માથુર:પ્રથમ મહિલા વ્યાવસાયિક વૈમાનિક
- ફિદુદીન અલીઅહેમદ:પૂર્વ રાખ્યપતિ
- ફરદુનજી મર્જબાન:પત્રકાર, મુંબઈ સમાચારના સ્થાપક
- ફરુક અઞ્જિનિયર:કિકેટર
- ફૂ દોરજી:એવરેસ્ટ આરોહક
- ખ્યાલેન્ડ્રી પાલ:એવરેસ્ટના મહિલા આરોહક
- બડે ગુલામઅલીખા:શાસ્ત્રીય સંગીતકાર
- બદ્રુદીન તૈયબજી:રાખ્યીય નેતા
- બલરાજ સહાની:અભિનેતા
- બસાપ્પા દાનાપ્પા જતી:પૂર્વ ઉપરાખ્યપતિ
- બળવંતરાય કલ્યાણરાય ટાકોરે:ગુજરાતી સાહિત્યકાર

- बंकिमचंद्र यड्डोपाध्यायः बंगाली नवलकथाकार
- बंसीलाल गुलाबराय वर्मा, चक्रीरः कटाक्ष चित्रकार
- बालु छोड़िगः अवरेस्ट आरोहक
- बालुभाई जश्वराई पटेलः गुजरातना पूर्व मुख्यमंत्री
- बालुभाई दोशीः नृत्यकलाविद्
- बालुभाई मिस्त्रीः चलचित्र उभिकार
- बासु चेटराजः दिग्दर्शक
- बासु भद्राचार्यः दिग्दर्शक
- बाणकृष्ण विकलदास दोशीः स्थपति
- बाणकृष्ण हरि चाहेकरः स्वातंत्र्यवीर, शहीद
- बाणगंगाधर टिणकः राष्ट्रनेता
- बाण ठाकरेः शिवसेनाना स्थापक राजपुरुष
- बिपिनचंद्र पालः स्वातंत्र्यसेनानी
- बिरजु भद्राराजः नृत्यगुरु
- बिशनसिंह बेदीः किंकट खेलाडी
- बिस्मिला खानः शरणाईवादक
- बीरबल सहानीः वनस्पतिशास्त्री
- बुद्धदेव दासगुप्तः सरोदवादक
- बुद्धदेव भद्राचार्यः पश्चिम बंगालना पूर्व मुख्यमंत्री
- बेचरदास ज्ञवराज दोशीः प्राकृत भाषाना पठित
- बेनिगल नरसिंहरावः आंतरराष्ट्रीय न्यायालयमां भारतीय न्यायाधीश
- भक्तिवेदांत स्वामी, प्रभुपादश्रीलः ईस्कोन संस्थाना स्थापक
- भगतसिंहः कांतिवीर, शहीद
- भगवानलाल ईन्डिया ठाकरः पुरातत्त्वविद्
- भगिनी निवेदिताः स्वामी विवेकानन्दना शिष्या
- भाईलालभाई पटेलः ईजनेर, वल्लभविद्यानगरना सर्जक
- भारतभूषणः अभिनेता
- भीमराव रामचंद्र आंबेडकरः भारतीय बंधारणना एक घडवैया
- भीमसेन (गुरुराज) जेशीः शास्त्रीय संगीतकार
- भूपेन (परमानंद) खण्डरः चित्रकलाकार
- माधनलाल चतुर्वेदीः छिंदी साहित्यकार
- मगनलाल प्रभुदास देसाईः गांधीवादी शिक्षणशास्त्री
- मजुरुह सुलतानपुरीः चित्र-गीतकार
- मणिबहेन वल्लभभाई पटेलः राष्ट्रसेविका
- मंदनमोहन भालवीयाः राष्ट्रीय नेता
- मंदनलाल दिंगराः स्वातंत्र्यवीर, शहीद
- महुरै घण्टमुखवाटिवुँ सुष्पालक्ष्मीः शास्त्रीय गायिका
- मधुकर दातानेय देवरस (बाणासाहेब)ः राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघना नेता
- मधु दंडवतेः राजपुरुष
- मधुरीभेन शाहः यु.छ.सी.ना प्रथम महिला अध्यक्ष
- मनमोहन देसाईः चित्रनिर्माता, दिग्दर्शक

- मनसूरभली खान पटेलीः किंकट खेलाडी
- मनुभाई राजाराम पंचोली, 'दर्शक'ः गुजराती नवलकथाकार
- ममता बेनराजः तृष्णमूल कॉर्पोरेशना नेता
- मलिका (विक्रम) साराभाईः अभिनेत्री अने नृत्यकलाकार
- महंमद रझः पार्श्वगायक
- महंमद लिद्यातुल्लाः पूर्व उपराष्ट्रपति
- महादेवी गोविंद राजः न्यायमूर्ति
- महादेव उरिभाई देसाईः गांधीजना रहस्यमंत्री
- महादेवी वर्माः छिंदी कवयित्री
- महेन्द्रलाल सरकारः विज्ञानी
- महेश भट्टः चित्रनिर्माता, दिग्दर्शक
- महेश भूपति टेनिस खेलाडी
- महेश योगी, महर्षिः ध्यानातीत भावसाधनाना प्रवर्तक
- माईकल फरेरा टेनिस खेलाडी
- माझेकलाल सांकण्यंद ठाकरः भौतिकशास्त्री
- मेडम लिखाजु रुस्तमजु कामा: प्रथम भारतीय कौतिकारी महिला
- माधव सदाशिव गोणवलकरः राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघना नेता
- मानवेन्ननाथ रोयः मानवतावादना प्रवर्तक
- मार्कड भट्टः चित्रकलागुरु
- मिहिर सेनः ईग्लिश येनल तरनार प्रथम भारतीय
- मीनाकुमारी (महजगीन)ः अभिनेत्री
- मूकेश (ओरावरचंद्र माथुर)ः पार्श्वगायक
- मुरलीधर देवीदास आम्टे (बाबा)ः समाजसेवक
- मृषालिनी साराभाईः नृत्यकलाकार, दर्पण ओडियोमीना स्थापक
- मेधनाद सहा: भौतिकशास्त्री
- मैथिलीशरण गुप्तः छिंदी कवि
- मोक्षगुंडम विश्वेश्वरराय्या: ईजनेर
- मोतीलाल नेहरुः राष्ट्रीय नेता
- मोराराज राणाइडेज देसाईः पूर्व प्रधानमंत्री, राजपुरुष
- मोहनदास करमचंद गांधी (महात्मा)ः राष्ट्रपति
- मोहन (माणिकचंद) धारिया: समाजवादी नेता
- मोहनलाल लल्लुभाई दांतवाणा: अर्थशास्त्री
- मोहनसिंह आतरसिंह ओबेरोयः डोटल उद्योगपति
- यामिनी कृष्णमूर्ति: कुचिपुडी नृत्यकलाकार
- योगीज महाराजः स्वामिनारायण संग्राम्यनी अक्षर पुरुषोत्तम शाखाना पूर्व अध्यक्ष
- रघुनाथ पुरुषोत्तम परांजपे: गणितशास्त्री
- रघु रायः उभिकलाकार
- रजनीशः धर्मतत्त्वना मौलिक विचारक
- राणाइडेज दात्तभाई देसाईः रसायणशास्त्री

- રણાંગોડલાલ છોટાલાલ (રેટિયાવાળા): ગુજરાતમાં કાપડ ઉદ્યોગના સ્થાપક
- રમણ મહાર્ષિ: અધ્યાત્મ પુરુષ
- રવિશંકર મહાશંકર રાવળ: ચિત્રકલાગુરુ
- રવિશંકર શિવરામ ભાસ, મહારાજ: ગુજરાતના લોકસેવક
- રવિશંકર (શ્યામશંકર) પંડિત: સિતારવાદક
- રવીન્દ્રનાથ ટાગોર: કવિ, નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા
- રંજના ઝવેરી: મણિપુરી નૃત્યકલાકાર
- રાકેશ શર્મા: પ્રથમ અવકાશયાત્રી
- રાખાલદાસ બેનરાણ: પુરાતનવિદ
- રાજ કુપૂર: ચલચિત્ર કલાકાર અને હિંગદર્શક
- રાજકુમારી અમૃત ક્રૌર: પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી
- રાજગોપાલ ચિંદ્યબરમ: અણુવિજ્ઞાની
- રાજમોહન ગાંધી: ગાંધીવાદી સામાજિક કાર્યકર, પત્રકાર
- રાજ રવિ વર્મા: ચિત્રકલાકાર
- રાજ રામના: અણુવિજ્ઞાની
- રાજીવ ગાંધી: પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી
- રાજેન્ડ્રપ્રસાદ: સ્વાતંત્ર્યસેનાની, પૂર્વ પ્રથમ રાખ્રૂપતિ
- રાજેશ ખના: અભિનેતા
- રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર: પ્રાચ્ય વિદ્યાશસ્ત્રી, શિક્ષણકાર
- રામકૃષ્ણ પરમહંસ: અધ્યાત્મ પુરુષ
- રામચંદ્ર નારાયણ દ્વિવેદી (પ્રદીપજી): ચિત્રગીતકાર
- રામતીર્થ, સ્વામી: અધ્યાત્મ પુરુષ
- રામદાસ કિશોરદાસ અમીન: પૂર્વ સાંસદ, અર્થશસ્ત્રી
- રામધારીસિંહ, ટિનકર: છિંઠી કવિ
- રામનાથ ગોયંકા: વૃત્તપત્ર ઉદ્યોગપતિ
- રામનાથન કૃષ્ણન: ટેનિસ ખેલાડી
- રામપ્રસાદ બિસ્મિલ: કાંતિવીર, શહીદ
- રામમનોહર લોહિયા: રાજપુરુષ, સમાજવાદી નેતા
- રામશાસ્ત્રી પ્રભુષે: ન્યાયવિદ
- રાસબિંદારી ઘોષ: રાષ્ટ્રીય નેતા
- રાસીપુરમ કૃષ્ણસ્વામી લક્ષ્મણ: કટાક ચિત્રકાર
- રાહુલદેવ બર્મન: સિનેસંગીતકાર
- રિહેન મહેતા: બાળ તરણવીર
- લક્ષ્મણ (પંદ્રીનાથ): ચિત્રકલાકાર
- લક્ષ્મણ ભાટ્ટાયા: સિંધી કવિ
- લક્ષ્મણરાવ કાશીનાથ કિલોસ્કર: ઉદ્યોગપતિ
- લક્ષ્મણશસ્ત્રી જોશી: મરાઠી વિશ્વકોશના મુખ્ય સંપાદક, સ્વાતંત્ર્યસેનાની
- લક્ષ્મીભાઈ: જાંસીની વીરાંગના રાણી
- લતા મંગેશકર: પાર્વત્યાયિકા, ભારતરત્ન
- લખિતા પવાર: અભિનેત્રી
- લખિતા સુષ્મારાવ: પ્રથમ મહિલા ઈજનેર
- લજ્જપતરાય, લાલા: સ્વાતંત્ર્યસેનાની, રાખ્રૂનેતા
- લાલકૃષ્ણ કિશનલાલ અડવાણી: રાજપુરુષ, પૂર્વ નાયબ વડા પ્રધાન
- લાલભાદુર શાસ્ત્રી: પૂર્વ વડા પ્રધાન, રાખ્રૂનેતા
- લાલા અમરનાથ: કિકેટ ખેલાડી
- લિયેન્ડર પેસ: ટેનિસ ખેલાડી
- લીલા ચિટનીસ: અભિનેત્રી
- વરાહગિરિ વેંકટગિરિ: રાજપુરુષ, પૂર્વ રાખ્રૂપતિ
- વલલભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ: રાજપુરુષ, ગાંધીજીના અંતેવાસી, સ્વાતંત્ર્યસેનાની, રાખ્રૂનેતા, પૂર્વ પ્રથમ નાયબ વડા પ્રધાન
- વસંત દેસાઈ: સિનેસંગીતકાર
- વાડીલાલ જેચંદ ડગલી: પત્રકાર, લેખક
- વાલચંદ હીરાચંદ દોશી: વહાણઉદ્યોગના અગ્રણી
- વાસુદેવશરણ અચ્ચવાલ: પ્રાચ્યવિદ્યાવિદ
- વાસુદેવશસ્ત્રી અભ્યંકર: મહામહોપાધ્યાય
- વાસુદેવ હરિ ચાફેકર: સ્વાતંત્ર્યવીર, શહીદ
- વિક્રમ (અંબાલાલ) સારાભાઈ: અવકાશ-સંશોધન વિજ્ઞાની
- વિજય (યશોભવર) ભંડ: ચિત્રનિર્માતા, હિંગદર્શક
- વિજય (માધવજી) મરચંટ: કિકેટ ખેલાડી
- વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત: સંપુક્ત રાખ્રૂસંધના પ્રથમ મહિલા પ્રમુખ
- વિષ્ણલભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ: મધ્યસ્થ ધારાસભાના પ્રમુખ
- વિનાયક દામોદર સાવરકર: સ્વાતંત્ર્યવીર
- વિનુ (મુળવંતરાય) માંકંડ: કિકેટ ખેલાડી
- વિનોદ જમનાદાસ કિનારીવાલા: સ્વાતંત્ર્યવીર, શહીદ
- વિનોબા ભાવે, આચાર્ય: સર્વોદય નેતા
- વિવેકાનંદ, સ્વામી: સંત, રામકૃષ્ણ મિશનના સ્થાપક
- વિશ્વનાથ આનંદ: શતરંજ ખેલાડી
- વિશ્વમોહન ભંડ: ગિટારવાદક
- વિષ્ણુ વાસુદેવ નારલીકર: અગ્રણી વિજ્ઞાની અને ભૌતિકશસ્ત્રી
- વી. ટી. કૃષ્ણમાચારી: બંધારણસભાના ઉપાધ્યક્ષ
- વૈજ્યંતીમાલા બાલી: નૃત્યાંગના, અભિનેત્રી
- વોમેશચંદ્ર બેનરાણ: કોગ્રેસના પ્રથમ ભારતીય પ્રમુખ
- વ્રજભૂષણ ગોવર્ધનલાલ કાબરા: ગિટારવાદક
- શકીલ (અહમદ) બદાયુની: સિનેગીતકાર
- શબાના આજમી: અભિનેત્રી, સામાજિક કાર્યકર
- શમશાદ બેગમ: પાર્વત્યાયિકા
- શરદચંદ્ર ચંદ્રોપાધ્યાય: બંગાળી નવલકથાકાર
- શરદ પવાર: રાજકારણી
- શશી (પૃથ્વીરાજ) કુપૂર: અભિનેતા
- શંકરદ્વાલ શર્મા: પૂર્વ રાખ્રૂપતિ

- શંકર પિલ્લૈ: કટાક્ષ ચિત્રકાર, પત્રકાર
- શામળદાસ લક્ષ્મીદાસ ગાંધી: સ્વાતંત્ર્યસેનાની, જુનાગઢની આરજી હક્કુમતના સેનાપતિ
- શારદામણિષેવી, માઃ મહિલા સંત
- શાંતારામ રાજારામ વાણુક્રે: ચલચિત્ર કલાકાર, નિર્માતા
- શાંતિ શાહ: ચિત્રકલાકાર
- શાંતિસ્વરૂપ ભટનાગર: સંશોધન વિજ્ઞાની
- શિવાજી ગણેશન: અભિનેતા
- શિવાનંદ અધ્વર્યુ: નેત્રયજ્ઞના પ્રધાન પુરસ્કર્તા
- શિવાનંદ સરસ્વતી: અધ્યાત્મ પુરુષ, હિંય જીવન સંધના સ્થાપક
- શૈલેન્ડ્ર: સંગીતકાર
- શ્યામજી કૃષ્ણ(લાલ) વર્મા (ભણસાણી): કાંતિવીર
- શ્યામ (સુંદર) બેનેગલ: ચિત્રાદિગુર્દશક
- શ્રી અરવિંદ (ઘોષ): કાંતિવીર, યોગી
- શ્રીધર વંકટેશ કેતકર: મરાಠી જ્ઞાનકોશકાર
- શ્રીનિવાસ રામાનુજન: ગણિતશાસ્ત્રી
- શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર: વેદવિદ્યાવિશારદ
- શ્રીમન્નારાયણ અગ્રવાલ: રાજપુરુષ, અર્થશાસ્ત્રી
- શ્રીરામ શર્મા: ગાયત્રી પરિવારના સ્થાપક
- શ્રેષ્ઠિકભાઈ કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ: શ્રેષ્ઠી, ઉદ્યોગપતિ
- શ્રેયાંસપ્રસાદ જૈન: અખભાર કેત્રના ઉદ્યોગપતિ
- સઈદ કિરમાણી: ડિક્રેટ ખેલાડી
- સઈ પરંજ્યે: મહિલા નિર્માતા, હિંદશક
- સચિન તેંડુલકર: ડિક્રેટ ખેલાડી
- સચિનનદેવ બર્મન: ચિત્રસંગીતકાર
- સતીશ ધવન: અવકાશવિજ્ઞાની
- સત્યજિત રે: ચિત્રાદિગુર્દશક, નિર્માતા
- સત્યેન્દ્રનાથ બોઝ: ભૌતિકશાસ્ત્રી
- સદોબા (કાંડોબા) પાટીલ: રાજકારણી, પૂર્વ મંત્રી
- સયાજીરાવ ખંડેરાવ ગાયકવાડ, મહારાજા: વડોદરાના પ્રજાવત્સલ રાજા
- સરોજિની નાયડુ: કવિની, ગાંધીજીના અંતેવાસી
- સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્દ્ર: તત્ત્વજ્ઞ, રાજપુરુષ, પૂર્વ રાખ્રપતિ
- સલિલ ઘોધરી: સિનેસંગીતકાર
- સલીમ અલી: પક્ષીવિદ
- સહજાનંદ સ્વામી: સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક
- સંજીવકુમાર (હરીભાઈ જરીવાળા): અભિનેતા
- સંતોષ યાદવ: પર્વતારોહક મહિલા
- સાધના બસુ: ભરતનાટ્યમ् નૃત્યાંગના

- સામ પિત્રોડા: દૂરસંચારના વિશ્વવિભ્યાત ટેક્નોલોજીસ્ટ
- સામ સોરાબજી હોરમસજી માણેકશા: પૂર્વ ભૂમિસેનાધ્યક્ષ
- સુખલાલજી સંધવી, પંડિત: દાર્શનિક
- સુચેતા જીવતરામ કૃપાલાણી: ઉત્તર પ્રદેશના પૂર્વ પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી
- સુધાકર દ્વિવેદી: જ્યોતિષશાસ્ત્રી, મહામહોપાધ્યાય
- સુધીરભાઈ પ્રદ્યુમ્નભાઈ પંડ્યા: અણુવિજ્ઞાની
- સુનીલ ગાવસ્કર: ડિકેટ ખેલાડી
- સુભાષંદ્ર બોઝ, નેતાજી: આજાદ હિંદ ફોજના સરસેનાપતિ, રાખ્રેનેતા
- સુમિત્રાનંદન પંત: હિંદી કવિ, જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર વિજેતા
- સુરજિતસિંહ બરનાલા: પંજાબના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી
- સુરેન્દ્રનાથ બેનરાણ: રાખ્રેનેતા, પ્રથમ આઈ.એ.એસ.
- સુલેમાન પુંજાભાઈ પટેલ: વન્ય છિંકાર
- સુશીલા નાયર: ગાંધીજીના અંતેવાસી મહિલા દાક્તર
- સુંદરલાલ પંડિત: કાંતિકારી હિંદી લેખક
- સુંદરલાલ બહુગુણા: પચ્ચિવરણ આંદોલનના પ્રવર્તક
- સૈયદ અહેમદભાન: અલીગઢ યુનિવર્સિટીના સ્થાપક
- સોનલ માનસિંહ: નૃત્યાંગના
- સોનિયા ગાંધી: કોન્સેસ પ્રમુખ
- સોરાબ મેરવાનજી મોદી: ચલચિત્ર કલાકાર, નિર્માતા
- સિમતા પાટીલ: અભિનેત્રી
- હનુમાનપ્રસાદ પોદાર: 'કલ્યાણ' માસિકના સંપાદક, ગીતા પ્રેસના સ્થાપક
- હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઈ દ્વિવેદ્યા: ગુજરાત યુનિવર્સિટીના પ્રથમ કુલપતિ
- હરિનારાયણ ગિરધરલાલ આચાર્ય: પ્રકૃતિવિદ
- હરિપ્રસાદ ચૌરસિયા: વાંસળીવાદક
- હરિવલલભ ચૂનીલાલ ભાયાણી: ભાષાશાસ્ત્રી
- હરિવંશરાય શ્રીવાસ્તવ બચ્યન: હિંદી કવિ
- હરિહર પ્રાણશંકર ભંડ: કવિ, ખગોળશાસ્ત્રી
- હસમુખ ધીરજલાલ સાંકળિયા: પુરાતત્વવિદ
- હસરત જયપુરી: ચિત્રગીતકાર
- હારડાનાહલ્લી દોડેગૌડા દેવગૌડા: પૂર્વ પ્રધાનમંત્રી
- હિતેન્દ્રભાઈ કનૈયાલાલ દેસાઈ: ગુજરાતના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી
- હિરુભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ: પૂર્વ વિત્તમંત્રી અને કેળવણીકાર
- હોમી જહાંગીર ભાભા: અણુવિજ્ઞાની
- હોમી નસરવાનજી શેઠના: અણુવિજ્ઞાની

1. મહાવનાં ઉદ્યોગો અને સ્થળો

1. સુતરાઉ કાપડઃ (1) મહારાષ્ટ્ર: મુંબઈ, નાગપુર, સોલાપુર
 (2) ગુજરાત: અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, કલોલ
 (3) તમિલનાડુ: ચેનાઈ, કોઈભતૂર, સેલમ, ઈરોડ, મદુરાઈ, તુટીકોરીન (4) ક્રૂષ્ણાટક: બેંગલૂરુ, મૈસૂર, હુબળી, બેલગામ
 (5) આંધ્ર પ્રદેશ: ગુંઠૂર (6) મધ્ય પ્રદેશ: ઈન્દોર, જવાલિયર, ઉજ્જીવન (7) ઉત્તર પ્રદેશ: કાનપુર, લખનऊ, આગરા, અલીગઢ, બરેલી, મુરાદાબાદ, મેરઠ (8) પંજાબ: અમૃતસર (9) રાજ્યસ્થાન: જ્યાપુર, લીલવાડા (10) બિહાર: પટના (11) પશ્ચિમ બંગાળ: કોલકાતા (12) કેરલ: કોલ્કટમ્
2. ખાંડ: (1) મહારાષ્ટ્ર: પુણે, કોલ્કાતા, સાંગલી, સાતારા, અહમદનગર (2) ઉત્તર પ્રદેશ: કાનપુર, સહારનપુર, બાગપત, ફેઝાબાદ, લખનਊ, ગોરખપુર (3) ક્રૂષ્ણાટક: બેલગામ (4) બિહાર: ભાગલપુર, ચંપારણ, દરભંગા, મધુબની (5) ગુજરાત: ઉના, કોરીનાર, ધોરાજી, સુરત, બારડોલી, વલસાડ (6) તમિલનાડુ: કોઈભતૂર (7) આંધ્ર પ્રદેશ: અનંતપુર, શ્રીકાકુલમ, વિશાખાપટનમ
3. લોખંડ અને પોલાદ: (1) આરખંડ: જમશેદપુર, બોકારો (2) પશ્ચિમ બંગાળ: દુગાંપુર, કુલટી, બન્ધપુર (3) ઓડિશા: રાઉરકેલા (4) આંધ્ર પ્રદેશ: વિશાખાપટનમ (5) છતીસગઢ: ભિલાઈ (6) તમિલનાડુ: સેલમ (7) ક્રૂષ્ણાટક: ભદ્રાવતી, હોસ્પેટ
4. સિમેન્ટ: (1) તમિલનાડુ: શંકરદુર્ગ, ડાલમિયાપુરમ, મદુક્કરાઈ, તાલુકાપણી, તાલાયુતુ (2) મધ્ય પ્રદેશ: કટની, કેમોરી, જામુલ, બનમોર, મંધાર (3) ગુજરાત: સિક્કા, દારકા, પોરબંદર, રાણાવાવ (4) આરખંડ: ડાલમિયાનગર, સિંદ્રી, ખલારી, ચાઈબાસા (5) રાજ્યસ્થાન: જેતડી, સવાઈ માધોપુર, લાખેરી, કોટા, ચિતૌડગઢ, ઉદ્યપુર (6) ક્રૂષ્ણાટક: શાહાબાદ, વાડી, બાગલકોટ, ભદ્રાવતી, અમ્માસાન્ના (7) આંધ્ર પ્રદેશ: વિઝયવાડા, સિમેન્ટનગર, ફણ્ણા, આદિલાબાદ, કરીમનગર (8) મહારાષ્ટ્ર: ચંદ્રપુર (9) ઓડિશા: રાજગંજપુર (10) પશ્ચિમ બંગાળ: દુગાંપુર, પુરુલિયા (11) ઉત્તર પ્રદેશ: દલ્લા, ચુક (12) હરિયાણા: ડાલમિયા દાઢી (13) પંજાબ: ભૂપેન્દ્ર
5. ગરમ કાપડ: (1) પંજાબ: અમૃતસર, લુધિયાના, ધારીવાલ, ચંગિગઢ (2) હરિયાણા: પાનીપત્ત (3) મહારાષ્ટ્ર: ઢાણે (4) ઉત્તર પ્રદેશ: કાનપુર, શાહજહાંપુર, બદોહી (વારાણસી), મિર્જપુર (5) ગુજરાત: જમનગર, વડોદરા (6) પશ્ચિમ બંગાળ: કોલકાતા, હાવડા (7) ક્રૂષ્ણાટક: બેંગલૂરુ, બેલ્લારી
6. રેશમી કાપડ: (1) તમિલનાડુ: ચેનાઈ, તંજવૂર, કાંચીપુરમ, કોઈભતૂર (2) ક્રૂષ્ણાટક: મૈસૂર, બેંગલૂરુ (3) ઉત્તર પ્રદેશ: વારાણસી, શાહજહાંપુર (4) ગુજરાત: જમનગર (5) પંજાબ: લુધિયાના (6) જમુ અને કશ્મીર: જમુ (7) બિહાર: ભાગલપુર
7. શાણ: (1) પશ્ચિમ બંગાળ: ટીટાગઢ, હાવડા, સિયાલ્દાહ; કોલકાતા (2) ઉત્તર પ્રદેશ: ગોરખપુર (3) બિહાર: પટના

8. કૃત્રિમ રેસાયુક્ત કાપડ: (1) કેરલ: અલ્વાયે (2) મહારાષ્ટ્ર: મુંબઈ, પુણે, નાગપુર (3) આંધ્ર પ્રદેશ: હૈદરાબાદ (4) મધ્ય પ્રદેશ: નાગદા, ઉજ્જીવન (5) ગુજરાત: વડોદરા (6) ઉત્તર પ્રદેશ: ગાંગિયાબાદ
9. રાસાયણિક ખાતર: (1) ગુજરાત: વડોદરા, ભરૂચ, ઉધના, કડલા, કલોલ, સુરત, હજીરા (2) તમિલનાડુ: નેયવેલી, તુતુકી (તુટીકોરીન), કોઈભતૂર (3) ઉત્તર પ્રદેશ: ગોરખપુર, કાનપુર, મથુરા, કુલપુર (4) આંધ્ર પ્રદેશ: વિશાખાપટનમ (5) ઓડિશા: તાલચેર (6) મહારાષ્ટ્ર: મુંબઈ (7) આરખંડ: સિંદ્રી (8) પંજાબ: નંગલ, બઠિડા
10. કાગળ: (1) પશ્ચિમ બંગાળ: ટીટાગઢ, કોલકાતા, રાણીગંજ (2) બિહાર: ડાલમિયાનગર, સમસ્તીપુર (3) આંધ્ર પ્રદેશ: રાજમુની, સિરપુર (4) મહારાષ્ટ્ર: બલારપુર, ખોપોલી, રોડા, વારાણસાનગર (5) ક્રૂષ્ણાટક: ભદ્રાવતી, દિલ્લી (6) મધ્ય પ્રદેશ: નેપાનગર, ભોપાલ, વિદ્યશા
11. પંત્રસામગ્રી: બેંગલૂરુ, પિંજોર, હૈદરાબાદ, મુંબઈ, પુણે
12. એલ્યુમિનિયમ: હીરાકુડ, કોરાપૂર, અલ્વાયે
13. રેલવે એન્જિન: ચિતરંજન, વારાણસી, જમશેદપુર, ભોપાલ
14. રેલવે ડબ્બાઓ: પેરાખુર (તમિલનાડુ), કપુરથલા (પંજાબ)
15. મોટરો: મુંબઈ, કોલકાતા, ચેનાઈ, ગુડગાવ (હરિયાણા), પુણે
16. ટ્રેક્ટર: મુંબઈ, ચેનાઈ, દિલ્લી, પિંજોર, ફરીદાબાદ
17. સાઈકલ: મુંબઈ, દિલ્લી, ચેનાઈ, સોનેપત, આસનસોલ
18. સ્કુટર અને મોટરસાઈકલ: મુંબઈ, ચિંચવડ (પુણે), ફરીદાબાદ, ચેનાઈ, કાનપુર, મૈસૂર, લુધિયાના
19. ટેલિફોન ઉપકરણ: બેંગલૂરુ, રૂપનારાયણપુર (પશ્ચિમ બંગાળ)
20. વિમાન: બેંગલૂરુ, નાશિક, કાનપુર, કોરાપૂર, હૈદરાબાદ, લખનਊ
21. વહાંણ બાંધવાનો ઉદ્ઘોગ: મુંબઈ, ગોવા, કોલકાતા, વિશાખાપટનમ, કોચીન
22. દવાઓ: મુંબઈ, ચેનાઈ, કોલકાતા, કાનપુર, લખનਊ, દિલ્લી, હૈદરાબાદ, વડોદરા, વાપી, ડાઝો, પિપરી, હષીકેશ
23. જંતુનાશક દવાઓ: દિલ્લી, અલ્વાયે, કોલકાતા, હૈદરાબાદ
24. પેટ્રોકેમિકલ્સ: વડોદરા, મુંબઈ, કોયલી
25. રસાયણો: મુંબઈ, ઢાણે, કોલકાતા, સિંદ્રી, અમૃતસર
26. શરૂંઓ: અંબરનાથ, બરાકપુર, વરણગામ, ડમદામ
27. ટેન્ક: અવાડી (તમિલનાડુ)
28. સબમરીન અને યુદ્ધજહાજ: મુંબઈ
29. કાચ: ફિરોજાબાદ (ઉત્તર પ્રદેશ), તળેગામ (મહારાષ્ટ્ર)
30. ઘડિયાળ: મોરબી, બેંગલૂરુ, હૈદરાબાદ
31. ફિલ્મ ઉદ્યોગ: મુંબઈ, કોલ્કાતા, હૈદરાબાદ, ચેનાઈ, બેંગલૂરુ, કોલકાતા, વડોદરા

32. રેલિયો અને ટીવી:મુંબઈ, ઢાણે, ઔરંગાબાદ, હૈદરાબાદ
33. સૌંદર્ય પ્રસાધનો:મુંબઈ, ઢાણે
34. દેશી દ્વારાઓ:મુંબઈ, પનવેલ, સાતારા, પુણી, અહમદનગર
35. સીવવાના સંચા:કોલકાતા, લુધીયાના
36. ગાલીચા:આગારા, મિસ્પુર, ગોપીગંજ, શ્રીનગર, અમૃતસર, પાનીપત્ત, જ્યાપુર, બિકાનેર
37. કલાત્મક વસ્તુઓ:મૈસૂર, તિરુવનંતપુરમ, તંજાવૂર

2. વિદ્યુત ઉત્પાદનનાં કેન્દ્રો

1. અણુવિદ્યુત મથકો (અટોમિક પાવર પ્લાન): (1) મહારાષ્ટ્ર: તારાપુર (2) ગુજરાત: કાકરાપાર (3) રાજ્યસ્થાન: કોટા, રાવતભાટા (4) ઉત્તર પ્રદેશ: નરોરા (5) તમિલનાડુ: કલ્પક્કામ
2. જળવિદ્યુત મથકો: (1) મહારાષ્ટ્ર: ખોપોલી, ભીરા, ભીવપુરી, કોયના, વૈતરણા (2) જમ્મુ અને કશ્મીર: બારામુલા (3) હિમાચલ પ્રદેશ: પોંગ, મંડી, ભાખડા (4) ઉત્તરાખંડ: યમુના, રામગંગા, શારદા (5) ઉત્તર પ્રદેશ: રિંદ (6) બિહાર: ગંડક, કોસી (7) આરખંડ: દામોદર યોજનાનાં મથકો (8) રાજ્યસ્થાન: રાષ્ટ્રપતાપસાગર, કોટા (9) મધ્ય પ્રદેશ: ગાંધીસાગર (10) ગુજરાત: કડાણા, ઉકાઈ (11) ઓડિશા: હીરાકુડ (12) અસમ: બારપાની, કોપિલી (13) નાગાર્જુન: દોયાંગ (14) આંધ્ર પ્રદેશ: નાગાર્જુનસાગર, શ્રીશૈલમ, સિલેરુ (15) કર્ણાટક: શરાવતી, કાલીનાદી, શિવસમુદ્રમ (16) તમિલનાડુ: મેતૂર, પાઈકારા (17) કેરળ: હુક્કી, સબરીગિરિ
3. થર્મલવિદ્યુત મથકો: (1) પંજાબ: બઠિંડા, રૂપનગર (2) હરિયાણા: પૌનીપત્ત, ફરીદાબાદ (3) દિલ્હી: બદરપુર (4) ઉત્તર પ્રદેશ: હરદુઅગંજ, પનકી, પરીછા, ઓબરા, જવાહરપુર, દોહરીગઢ (5) બિહાર: બરૌની (6) આરખંડ: બોકારો, ચંદ્રપુર (7) પશ્ચિમ બંગાળ: બીરભૂમ, દુગ્ગિપુર, કોલકાતા (8) ઓડિશા: તાલ્વેર, બલિમેલા (9) અસમ: બોંગાઈગંવ, નામરૂપ (10) મણિપુર: લોકટાક (11) મધ્ય પ્રદેશ: સિંગરાલી, અમરકંઠક, સાતપુડા (12) છતીસગઢ: કોરબા (13) ગુજરાત: ધુવારણા, સાબરમતી, ગાંધીનગર, કંડલા, ઉકાઈ, પાંઘ્રો, વજાકબોરી, સિક્કા, ઉત્તરાણા (14) મહારાષ્ટ્ર: નાશિક, ભુસાવળ, કોરાઈ, ચંદ્રપુર, ખાપરખેડા, પરળી, ઉરણ, તુંબો (15) આંધ્ર પ્રદેશ: વિજયવાડા, રામગંડમ, કોડાગુડે (16) તમિલનાડુ: એન્નુર, નેયવેલી, તુતીકોરીન (17) કર્ણાટક: રાયચૂર

3. ઔદ્યોગિક શક્તિસ્સોં

1. કોલસો: રાણીગંજ, ગિરિદિલ (પશ્ચિમ બંગાળ); બોકારો, રાજમહાલ, જરિયા (આરખંડ); સિંગરાની (આંધ્ર પ્રદેશ); તાલ્વેર (ઓડિશા); કોરબા (છતીસગઢ); માકુમ (અસમ)
2. લિઝનાઈટ (કોલસો): નેયવેલી (તમિલનાડુ); પાંઘ્રો (ગુજરાત); બાડમેર (રાજ્યસ્થાન)
3. ભનીજ તેલ અને કુદરતી ગેસ: ગાંધાર, અંકલેશ્વર, કલોલ, ખંભાત (ગુજરાત); દિંગોઈ (અસમ); મુંબઈ હાઈ (મહારાષ્ટ્ર); ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નદીના તટપ્રદેશો (આંધ્ર પ્રદેશ)

4. અણુશક્તિઃ ટ્રોઝે, તારાપુર (મહારાષ્ટ્ર); કોટા, રાવતભાટા (રાજ્યસ્થાન); કલ્પક્કમ (તમિલનાડુ); નરોરા (ઉત્તર પ્રદેશ); કાકરાપાર (ગુજરાત)
  5. ભનીજ તેલ રિફાઇનરી: મુંબઈ (મહારાષ્ટ્ર); દિંગોઈ, ગુવાહাটી, બોંગાઈગંવ (અસમ); બરૌની (બિહાર); હલ્દિયા (પશ્ચિમ બંગાળ); વિશાખાપટનમ (આંધ્ર પ્રદેશ); ચેનાઈ (તમિલનાડુ); કોચી (કેરલ); કોયલી (ગુજરાત); મથુરા (ઉત્તર પ્રદેશ); મેગલોર (કર્ણાટક); કરનાર (હરિયાણા)
  6. હેવી વોટર પ્લાન્ટ: વડોદરા (ગુજરાત), નંગલ (પંજાબ), હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ), તુતીકોરીન ખાતે મનુશુરુ (તમિલનાડુ), મુંબઈ નજીક થલ (મહારાષ્ટ્ર), તાલ્વેર (ઓડિશા), કોટા (રાજ્યસ્થાન)
- ## 4. ભારત સરકારનાં જાહેર ઔદ્યોગિક સાહસો
- ઈ.સ. 2000ના અંતે કેન્દ્ર સરકારની માલિકીના કુલ 244 ઉદ્યોગો હતા, જેમાં ₹ 2,52,554 કરોડનું રોકાશ થયું છે. ભારત સરકારનાં કેટલાંક અગત્યનાં જાહેર ઔદ્યોગિક સાહસો નીચે મુજબ છે:
1. અશોક હોટેલ લિમિટેડ (હોટેલ ઉદ્યોગ): દિલ્હી
  2. ઈન્ટિશ્રેલ કોચ ફેક્ટરી (રેલવેના ઉભા): પેરાભુર (તમિલનાડુ); હુસેનપુર (પંજાબ)
  3. ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટ્રોમેન્ટ્સ લિમિટેડ (ઓઝારો): કોટા (રાજ્યસ્થાન); પાલધાટ (કેરલ)
  4. ઈન્ડિયન એક્સ્પ્લોરિંગ (સ્ફોટક પદ્ધાંઓ): ગોમિયા (બિહાર); ભંડારા (મધ્ય પ્રદેશ)
  5. ઈન્ડિયન ઓર્ડિલ કોપોરેશન લિમિટેડ (રિફાઇનરીઓ): ગુવાહાટી (અસમ); બરૌની (બિહાર); કોયલી (ગુજરાત); હલ્દિયા (પશ્ચિમ બંગાળ); મથુરા (ઉત્તર પ્રદેશ)
  6. ઈન્ડિયન ટેલિફોન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (ટેલિફોન): બેંગલૂરુ (કર્ણાટક); નૈની, રાયબરેલી (ઉત્તર પ્રદેશ)
  7. ઈન્ડિયન ઇંગેનેરિંગ ફાર્મસ્યુટિકલ્સ લિમિટેડ (દવાઓ): પિપરી (મહારાષ્ટ્ર); હષીકેશ (ઉત્તરાખંડ)
  8. ઈન્ડિયન ફાર્મસી ફિટિલાઈઝર કો. ઓપરેટિવ લિમિટેડ (ઈઝો-ખાતર): કલોલ, કંડલા (ગુજરાત); કૂલપુર, ઓનલા (ઉત્તર પ્રદેશ)
  9. ઈન્ડિયન રેર અર્થ લિમિટેડ (મોંધાં ખનીજો): અલ્વાયે (કેરલ)
  10. કોચીન રિફાઇનરી લિમિટેડ (પેટ્રોલ શુદ્ધીકરણ): કોચી (કેરલ)
  11. કોલાર ગોડ માઈનિંગ (ધાતુ): ઓરુગમ (કર્ણાટક)
  12. કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ (કોલસા): જરિયા (આરખંડ); રાણીગંજ (પશ્ચિમ બંગાળ)
  13. ચિતરંજન લોકોમોટિવ વર્ક્સ (ઓન્જિન): આસનસોલ (પશ્ચિમ બંગાળ)
  14. જ્યુટ કોપોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા (શાખા): કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
  15. ડિઝલ લોકોમોટિવ વર્ક્સ (રેલવે): વારાણસી (ઉત્તર પ્રદેશ)
  16. તુંગભદ્રા સ્ટીલ પ્રોડક્ટ્સ લિમિટેડ (પોલાદ): તુંગભદ્રા (કર્ણાટક)

- 17.** ત્રિવેણી સ્ક્રીક્યરલ લિમિટેડ (બાંધકામને લગતાં યંત્રો): નૈની (ઉત્તર પ્રદેશ)
- 18.** નેશનલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ લિમિટેડ (વૈજ્ઞાનિક સાધનો): જાદવપુર, કોલકાતા (પદ્ધિમ બંગાળ)
- 19.** નેશનલ ન્યૂજ પ્રિન્ટ મિલ્સ (સમાચારપત્રો માટેનો કાગળ): નેપાનગર (મધ્ય પ્રદેશ)
- 20.** નેશનલ ફિટ્લાઈઝર્સ લિમિટેડ (ખાતર): બાંડિંગ (પંજાબ); પાનીપત (હરિયાણા); વિજયપુર (મધ્ય પ્રદેશ); નાયાનાગલ (પંજાબ)
- 21.** નેશનલ સિક્યોરિટી પ્રેસ (ચલણી નોટો): હોશંગાબાદ (મધ્ય પ્રદેશ)
- 22.** નેશનલ મિનરલ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (ખાત્રી): હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 23.** ફિટ્લાઈઝર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ ગ્રાવિઝન્સ લિમિટેડ (ખાતર): કોચી (કેરલ)
- 24.** ઘ ફિટ્લાઈઝર કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (ખાતર): ગોરખપુર (ઉત્તર પ્રદેશ); સિંદરી (આરખંડ); રામાગુંડમ (આંધ્ર પ્રદેશ): તેલ્વર (ઓડિશા)
- 25.** કૂડ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (અનાજ): હિન્દુ
- 26.** બોકારો સ્ટીલ લિમિટેડ (પોલાદ): હારીબાગ (આરખંડ)
- 27.** ભારત ઇલેક્ટ્રોનિક્સ લિમિટેડ (વિદ્યુત): બેંગલૂરુ (કૃષ્ણાટક); ગાંગ્ઝિયાબાદ (ઉત્તર પ્રદેશ); પુણે (મહારાષ્ટ્ર)
- 28.** ભારત અર્થ મુવર લિમિટેડ (જમીનનાં ખોદકામનાં યંત્રો): બેંગલૂરુ (કૃષ્ણાટક)
- 29.** ભારત એલ્યુમિનિયમ (એલ્યુમિનિયમ): રત્નાગિરિ (મહારાષ્ટ્ર); કોરબા (છતીસગઢ)
- 30.** ભારત ગોલ માઇન્સ લિમિટેડ (સોનુ): કોલાર (કૃષ્ણાટક); રામગિરિ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 31.** ભારત હેવી પ્લેટ એન્ડ વેસલ્સ લિમિટેડ (વહાં માટેનાં યંત્રો): વિશાખાપટનમ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 32.** મશીન ટૂલ્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (યંત્ર): અંગ્રેઝ (રાજ્યસ્થાન)
- 33.** મશીન ટૂલ્સ પ્રોટેક્ટાઈપ (યંત્ર): અંબરનાથ (મહારાષ્ટ્ર)
- 34.** માઈનિંગ એન્ડ એલાઈડ મશીનરી કોર્પોરેશન લિમિટેડ (ખાત્રી માટે ઉપયોગી યંત્રો): દુગ્ગપુર (પદ્ધિમ બંગાળ)
- 35.** યુરેનિયમ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (યુરેનિયમ): જંડુગોડા (બિહાર)
- 36.** રાષ્ટ્રીય કેમિકલ્સ એન્ડ ફિટ્લાઈઝર લિમિટેડ (ખાતર): ચેનાઈ (તમિલનાડુ)
- 37.** નેયવેલી લિગનાઈટ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (લિગનાઈટ): નેયવેલી (તમિલનાડુ); મલંજખંડ (મધ્ય પ્રદેશ)
- 38.** સ્ટીલ ઓથ્યોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (પોલાદ કારખાના): લિમાઈ (છતીસગઢ); રાઉરકેલા (ઓડિશા); દુગ્ગપુર (પદ્ધિમ બંગાળ); બોકારો (આરખંડ); ભદ્રાવતી (કૃષ્ણાટક); બર્નપુર (પદ્ધિમ બંગાળ)
- 39.** સ્કૂર્ટ્સ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (વાહન): લખનऊ (ઉત્તર પ્રદેશ)
- 40.** સિન્થેટિક ઇઝ્સ (સર્જિકલ સાધનો): હૈદરાબાદ, ગૂટી, સંતનગર (આંધ્ર પ્રદેશ); ચેનાઈ (તમિલનાડુ)
- 41.** સેન્ટ્રલ ટૂલ્સ ઇન્સ્ટિટ્યુટ લિમિટેડ (યંત્ર): અંગ્રેઝ (રાજ્યસ્થાન)
- 42.** હિન્દુસ્તાન ઇન્સેક્ટિસાઈડ લિમિટેડ (ડી.ડી.ડી.): હિન્દુસ્તાન, અલ્વાયે (કેરલ)
- 43.** હિન્દુસ્તાન એન્ટિબાયોટિક્સ લિમિટેડ (દ્વારા): પિંપરી (મહારાષ્ટ્ર); હથીકેશ (ઉત્તરાખંડ)
- 44.** હિન્દુસ્તાન એરોનોટિક્સ લિમિટેડ (ઉક્યન): બેંગલૂરુ (કૃષ્ણાટક); નાશિક (મહારાષ્ટ્ર); હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 45.** હિન્દુસ્તાન કેબલ્સ (ટેલિફોનના વાયર): રૂપનારાયણપુર (પદ્ધિમ બંગાળ); હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 46.** હિન્દુસ્તાન કોપર લિમિટેડ (ધાતુ): કોલકાતા (પદ્ધિમ બંગાળ); ખેતરી, દરીખા (રાજ્યસ્થાન); ધાટસિલા, રાખા (આરખંડ)
- 47.** હિન્દુસ્તાન ઓર્ગેનિક કેમિકલ્સ લિમિટેડ (દ્વારા): કોરબા (છતીસગઢ)
- 48.** હિન્દુસ્તાન ટેલિપ્રિન્ટર્સ લિમિટેડ (ટેલિપ્રિન્ટર): ચેનાઈ (તમિલનાડુ); ગૂટી (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 49.** હિન્દુસ્તાન જિક લિમિટેડ (જસત): દરીખા (રાજ્યસ્થાન); વિશાખાપટનમ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 50.** હિન્દુસ્તાન ફિટ્લાઈઝર કોર્પોરેશન લિમિટેડ (ખાતર): દુગ્ગપુર, હાલિયા (પદ્ધિમ બંગાળ); બરૌની (બિહાર)
- 51.** હિન્દુસ્તાન પેપર કોર્પોરેશન લિમિટેડ (કાગળ): નૌગાંવ (નાગાલાંડ); ક્યાર (અસમ); વેલ્લુર (કેરલ)
- 52.** હિન્દુસ્તાન મશીન ટૂલ્સ (યંત્રો): જાખળી (બેંગલૂરુ); પિંજોર (હરિયાણા); કાલામાસોરી (કેરલ); હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ); શ્રીનગર (જમ્બુ અને કશ્મીર); અંગ્રેઝ (રાજ્યસ્થાન)
- 53.** હિન્દુસ્તાન ફોટોફિલ્મ કંપની લિમિટેડ (ફોટોફિલ્મ): ઉદ્ગ્રંથલમ (તમિલનાડુ)
- 54.** હિન્દુસ્તાન સોલ્ટ લિમિટેડ (મીઠુ, સોડા): સાંભર, રીડવાણા (રાજ્યસ્થાન); ખારાધોડા (ગુજરાત)
- 55.** હિન્દુસ્તાન શિપ્યાર્ડ લિમિટેડ (ગોદી): વિશાખાપટનમ (આંધ્ર પ્રદેશ); કોચી (કેરલ)
- 56.** હિન્દુસ્તાન સ્ટીલ લિમિટેડ (પોલાદ): રાંચી (આરખંડ)
- 57.** હેવી એન્જિનિયરિંગ કોર્પોરેશન (ભારે યંત્રો): રાંચી (આરખંડ); દુવી (બિહાર)
- 58.** હેવી વીકલ્સ ફેક્ટરી (ટેન્કો): અવાડી, ચેનાઈ (તમિલનાડુ)
- 59.** હેવી ઇલેક્ટ્રિકલ્સ લિમિટેડ (ભારે વીજાળિક યંત્રો): ભોપાલ (મધ્ય પ્રદેશ); હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)
- 60.** પારાવીપ ફોસ્ફેટ્સ લિમિટેડ (ફોસ્ફેટ): જગતસિંઘપુર (ઓડિશા)
- 61.** પાયરાઈટ્સ ફોસ્ફેટ્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ (ફોસ્ફેટ અને રસાયણ): અંજહોર (બિહાર); સલાદીપુર (રાજ્યસ્થાન); દેહરાદૂન (ઉત્તરાખંડ)
- 62.** બ્રાન્સપુત્રા વેલી ફિટ્લાઈઝર કોર્પોરેશન લિમિટેડ (ખાતર): નામરૂપ (અસમ)

63. एक्सीआर्ट अरावली जिप्सम एन्ड मिनरल्स लिमिटेड (जिप्सम):
नाम्रप (असम)
64. कृष्ण भारती को. ओपरेटिव लिमिटेड (कृष्ण: भारत): हजारा
(गुजरात)

5. भारत सरकारनां जहेर वेपारी साहसों

1. ईन्डस्ट्रियल टेलपमेन्ट बैंक ऑफ इन्डिया (IDBI): आ बैंक द्वारा औद्योगिक एकमोने, व्यक्तिगत एकमोने, हाउसिंग माटे वगेरे अनेक प्रकारनी लोन आपवामां आवे छे. तेनी मुख्य क्येरी मुबार्दीमां छे. अमदावाद, कोलकाता, दिल्ली, चेन्नई अने शुवाहाटीमां प्रादेशिक क्येरीओ छे.
2. एर इन्डिया (AI): राष्ट्रीय अने अंतरराष्ट्रीय प्रवास माटे मुसाफिरोने उड्यन सेवानी सगवड आपे छे. हवाई सेवा अंगे 80 देशो साथे समजूती करवामां आवी छे.
3. ओ.एन.ज्ञ.सी. (ONGC): भारतमां पेट्रोकेमिकल्स प्रोडक्ट्सनुं संशोधन, उत्पादन अने वेचाण संभागी संस्था.
4. जनरल इन्स्योरेन्स कॉर्पोरेशन ऑफ इन्डिया: 22 नवेम्बर, 1972ना रोज रजिस्टर्ड थेली भारत सरकारनी सामान्य वीमा अंगोनी संस्था.
5. ज्वनवीमा-निगम (LIC): लाईफ इन्स्योरेन्स कॉर्पोरेशन ऑफ इन्डिया ज्वनवीमा उतारे छे. वीमा माटे लोकमानस तेयार करवामां नोंधपात्र सकृता मणी छे.
6. युनिट ट्रस्ट ऑफ इन्डिया (UTI): भारत सरकार द्वारा लोकोनी भयत ज्मा लेती संस्था. आ २५मनुं विविध प्रकारना शेर तथा जमीनगीरीओमां रोकाश करवामां आवे छे.
7. स्टेट ट्रेडिंग कॉर्पोरेशन (STC): परदेशो साथे आयात-निकास करी वेपार करती संस्था छे. केटलीक वार पुरवठो लेगो करी भावनियमन करवानुं काम पङ्ग करे छे. आ संस्था द्वारा निकासनां क्षेत्रोमां वधारो तथा ज्वनज़री चीजवस्तुओनी आयात करवानी महत्वनी कामगीरी करवामां आवे छे.
8. शिपिंग कॉर्पोरेशन ऑफ इन्डिया (SCI): भारत सरकारनी भोटामां भोटी शिपिंग कंपनी छे. ते धशी भोटी संज्यामां वहाणोनी मालिकी धरावे छे. ते ज्यामार्गे मालसामानना हेरफेरनी कामगीरी बजावे छे.
9. रिझर्व बैंक ऑफ इन्डिया (RBI): भारतीय अर्थतंत्र पर अने बधी ज बैंको पर नियंत्रण राखती भारत सरकारनी अधिकृत बैंक. विश्वनी भोटामां भोटी 100 बैंकोमां तेनी गणना थाय छे.

6. भारत: बोनिंगा पक्षति

1. रिझर्व बैंक ऑफ इन्डिया (RBI):
  - स्थापना: 1 अप्रिल, 1935 (भानगी बैंक तरीके)
  - राष्ट्रीयकरण: 1 जान्युआरी, 1949 (सरकारी बैंक तरीके)
  - प्रथम गवर्नर: सर ओब्सलोन आर्कल स्मिथ (ई.स. 1935-37)
  - प्रथम भारतीय गवर्नर: सी. डी. देशमुख (ई.स. 1943-49)
  - वर्तमान गवर्नर: डो. रघुराम गोविंद राजन

1. पांच रुपियाथी ऑफ हजार रुपिया सुधीनी नोटोनु नियमन
2. सरकार, राज्य सरकारो, वेपारी बेन्को अने सहकारी बेन्कोना बेन्कर तरीके
3. भारतनी नाशांविषयक कार्यनीति घडनार
4. रुपियानु विनियम मूल्य साचवनार
5. अंतरराष्ट्रीय नाशां भंडेण (IMF)मां भारतनु प्रतिनिधित्व

2. स्टेट बैंक ऑफ इन्डिया (SBI):

इमीरियल बैंक ऑफ इन्डियानुं ई.स. 1955मां राष्ट्रीयकरण थवाथी ते स्टेट बैंक ऑफ इन्डिया (SBI) तरीके ओणभार्ट. आजे ते भारतनी सौथी भोटी वेपारी बैंक अने शाखाओनी दस्तिए (15,564 शाखाओ) विश्वमां सौथी भोटी बैंक छे.

3. स्टेट बैंकोनी सहायक बैंको:

- (1) स्टेट बैंक ऑफ बिकानेर अन्ड जयपुर (2) स्टेट बैंक ऑफ देदाबाद (3) स्टेट बैंक ऑफ इन्दोर (4) स्टेट बैंक ऑफ मैसूर (5) स्टेट बैंक ऑफ पतियाला (6) स्टेट बैंक ऑफ सौराष्ट्र (7) स्टेट बैंक ऑफ त्रावणकोर

4. राष्ट्रीयकृत बैंको:

* 19 जुलाई, 1969ना रोज नीयेनी 14 बैंकोनु राष्ट्रीयकरण करवामां आव्यु छतुं:

- (1) बैंक ऑफ इन्डिया (2) युनियन बैंक ऑफ इन्डिया (3) बैंक ऑफ बरोडा (4) बैंक ऑफ महाराष्ट्र (5) पंजाब नेशनल बैंक (6) इन्डियन बैंक (7) इन्डियन ओवरसीज बैंक (8) सेन्ट्रल बैंक ऑफ इन्डिया (9) केनरा बैंक (10) सिन्हीकेट बैंक (11) युनाइटेड कॉम्प्रिशियल बैंक (12) अलाहाबाद बैंक (13) युनाइटेड बैंक ऑफ इन्डिया (14) देना बैंक

* 15 अप्रिल, 1980ना रोज अन्य 6 बैंकोनु राष्ट्रीयकरण करवामां आव्यु छतुं:

- (1) आंध्र बैंक (2) कॉर्पोरेशन बैंक (3) न्यू बैंक ऑफ इन्डिया (4) ओरिएन्टल बैंक ऑफ कॉमर्स (5) पंजाब अन्ड सिन्ध बैंक (6) विजया बैंक

ओक्टोबर, 1993मां न्यू बैंक ऑफ इन्डिया अने पंजाब नेशनल बैंकनु एकीकरण करवामां आव्यु छतुं.

5. कुल बैंकी संख्या: 2291 (30 सप्टेम्बर, 2013)

26 : जहेर क्षेत्रनी बैंक

20 : खानगी क्षेत्रनी बैंक

43 : विदेशी बैंक

86 : प्रादेशिक ग्रामीण बैंक

4 : लोकल ओपरेटिव बैंक

1721 : अर्बन को. ओपरेटिव बैंक

31 : स्टेट को. ओपरेटिव बैंक

371 : रिस्ट्रिक सेन्ट्रल को. ओपरेटिव बैंक

7. ભારત: સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ

1. બોંબે સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ (BSE), મુંબઈ
2. નેશનલ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ (NSE), મુંબઈ
3. અમદાવાદ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, અમદાવાદ
4. વડોદરા સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, વડોદરા
5. સૌરાષ્ટ્ર-કંધ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, રાજકોટ
6. બેંગલૂરુ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, બેંગલૂરુ
7. ભુવનેશ્વર સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, ભુવનેશ્વર
8. કોલકાતા સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, કોલકાતા
9. કોચીન સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, કોચી
10. દિલ્હી સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, દિલ્હી
11. ગુવાહাটી સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, ગુવાહાટી
12. હૈદરાબાદ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, હૈદરાબાદ
13. જ્યાપુર સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, જ્યાપુર
14. કનરા સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, મેગલોર
15. લુધિયાના સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, લુધિયાના
16. મદ્રાસ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, ચેનાઈ
17. મધ્ય પ્રદેશ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, ઠન્ડોર
18. મગધ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, પટના
19. પુણે સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, પુણે
20. ઉત્તર પ્રદેશ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, કાન્પુર
21. કોઈભતૂર સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, કોઈભતૂર
22. મેરઠ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ, મેરઠ

8. ભારત: પ્રારંભ

1. છાપખાનનું (ગ્રાન્ટિંગ પ્રેસ): પાદરી જોવાન બૂસ્તમેન (ગોવા) ઈ. સ. 1756
2. અંગ્રેજ સાપ્તાહિક: બંગાળ ગેજેટ (કોલકાતા) ઈ. સ. 1778
3. કાપડ (Textile) મિલ: ફોર્ટ લોસ્ટર (કોલકાતા) ઈ. સ. 1818
4. દૈનિક (વર્તમાનપત્ર): મુંબઈ સમાચાર (ગુજરાતી) ઈ. સ. 1822
5. ટપાલ વ્યવસ્થા: કુપની શાસિત પ્રદેશોમાં ઈ. સ. 1837
6. તાર વ્યવસ્થા: કોલકાતા અને ડાયમંડ હાર્બર વચ્ચે ઈ. સ. 1851
7. પોસ્ટની ટિકિટ પ્રગટ થઈ: સિંધ પોસ્ટ-ઓફિસ, ઈ. સ. 1852 કરાંચી (પાકિસ્તાન)
8. રેલવે: થાણા અને મુંબઈ વચ્ચે ઈ. સ. 1853
9. યુનિવર્સિટી: કોલકાતા, મુંબઈ અને ચેનાઈ ઈ. સ. 1857
10. ટેલિફોન એક્સ્ચેન્જ: કોલકાતા ઈ. સ. 1881
11. જળવિધુતમથક: શિવસમુદ્રમ, કશ્માર્ટક ઈ. સ. 1900
12. લોખંડનું કારખાનનું: જમશેદપુર ઈ. સ. 1907
13. હવાઈ ટપાલ સેવા: અલાહાબાદથી નૈનિતાલ ઈ. સ. 1911
14. ફિલ્મ (અવાચક): રાજા હરિશ્ચંદ ઈ. સ. 1913
15. વિધૃત રેલવે: મુંબઈ અને કુલા વચ્ચે ઈ. સ. 1925
16. આકાશવાણી મથક: મુંબઈ અને કોલકાતા ઈ. સ. 1927
17. ભારતીય બોલપટ: આલમઆરા, મુંબઈ ઈ. સ. 1931
18. વિમાની સામાનનું કારખાનનું: બેંગલૂરુ ઈ. સ. 1961
19. અશુભડી: 'આસરા' ટ્રોઝે (મહારાષ્ટ્ર) ઈ. સ. 1956
20. ટેલિવિજન કાર્યક્રમ: દિલ્હી ઈ. સ. 1959
21. ટેન્ક: અવારી, ચેનાઈ પાસે ઈ. સ. 1965

22. ગાઈડ મિસાઈલ ઈ. સ. 1966
23. અશુપરીક્ષણ: પોખરાણ, રાજ્યસ્થાન ઈ. સ. 1974
24. કૃત્રિમ ઉપગ્રહ: આર્યાલ્ફ, રણિયાના યાન દ્વારા ઈ. સ. 1975
25. કૃત્રિમ ઉપગ્રહ: રોહિણી, ભારતના યાન દ્વારા ઈ. સ. 1980
26. એન્ટાર્કિટિકા: દ્વારાણ ધ્રુવખંડ સંશોધન ઈ. સ. 1982
27. અવકાશયાત્રા: રણિયન યાનમાં ઈ. સ. 1984
28. વિમા ઉદ્ઘોગનું રાષ્ટ્રીયકરણ ઈ. સ. 1957
29. ભારતીય બન્કોનું રાષ્ટ્રીયકરણ ઈ. સ. 1969
30. એસ.ટી.ડી.: લાખનઉ અને કાનપુર વચ્ચે ઈ. સ. 1960
31. ટેલેક્સ સેવા: અમદાવાદ અને મુંબઈ વચ્ચે ઈ. સ. 1963

9. ભારત: અગ્રણી સંસ્થાઓ

- અભિલ ભારતીય વિદ્યાર્થી પરિષદ (ABVP): મુંબઈ, દિલ્હી (1936)
- અભિલ હિંદ મહિલા પરિષદ: અમદાવાદ (1947)
- અણ્ણા દ્રાવિડ મુનેત્ર કાગમ (ADMK): ચેનાઈ (1944)
- અંગ્રેજ માનવમંડળ: અમદાવાદ (1959)
- અમદાવાદ એજયુકેશન સોસાયટી: અમદાવાદ (1935)
- અમદાવાદ ટેક્સ્ટાઇલ ઇનડાસ્ટ્રી રિસર્ચ એસોસિએશન: અમદાવાદ (1947)
- અમદાવાદ મિલઓનર્સ એસોસિએશન: અમદાવાદ (1891)
- અમદાવાદ મિલમાલિક મંડળ: અમદાવાદ (1891)
- અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશન: અમદાવાદ
- અલીયાવર જંગ નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ફોર ધ ડિયરિંગ હેન્ડિક્ષન્સ: મુંબઈ
- અસમ ગાણ પરિષદ: ગુવાહાટી
- આઈ.એન.ટી.: મુંબઈ (1943)
- આઝાંદજી કલ્યાણજીની પેઢી: અમદાવાદ (1731)
- આયુર્વેદ સંશોધનશાળા: જામનગર
- આયોજનપણ્ય: દિલ્હી (1951)
- આર્કિયોલોજીકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી (1861)
- આર્ટિફિશિયલ લિમ્બ સેન્ટર: પુણે
- આર્મડ ફોર્સ્સ મેડિકલ ક્રોલેજ: પુણે
- આમભેન્ટ રિસર્ચ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ એસ્ટાબલિશમેન્ટ: પુણે
- આર્પસમાજ: મુંબઈ (1875)
- ઇક્વેટોરિયલ રોકેટ લોંગિં સ્ટેશન: શ્રી હરિકોટા, થુમ્બા
- ઇન્ટરનેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ પોયલેશન સ્ટડિઝ: મુંબઈ
- ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા: મુંબઈ (1964)
- ઇન્ડિયન મોશન પિક્ચર પ્રોડ્યુસર્સ એસોસિએશન: મુંબઈ (1937)
- ઇન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ્સ ઇન્સ્ટિટ્યુશન: દિલ્હી
- ઇન્ડેક્સ્ટ-બી કમ્પ્યુટર સેન્ટર: અમદાવાદ
- ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એન્જિનિયર્સ (ઇન્ડિયા): કોલકાતા (1919), અલાહાબાદ, મુંબઈ, દિલ્હી
- ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇકોનોમિક ગ્રોથ: દિલ્હી
- ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એપ્લાઇડ મેન્પાવર રિસર્ચ: દિલ્હી

- इन्स्टिट्यूट ओफ कॉस्ट औन्ड वर्क्स एकाउन्टेन्ट्स ओफ कोलकाता: कोलकाता
- इन्स्टिट्यूट ओफ कॉस्ट्स औन्ड वर्क्स एकाउन्टेन्ट्स: मुंबई
- इन्स्टिट्यूट ओफ चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स ओफ इन्डिया: दिल्ली (1949), मुंबई, कानपुर
- इन्स्टिट्यूट ओफ ट्रॉफिकल भिटियोरोलोज़िशन: पुणे
- इन्स्टिट्यूट ओफ थिमोरेटिकल डिजिक्स: कोलकाता
- इन्स्टिट्यूट ओफ प्लाज्मा रिसर्च: अमदावाद
- इन्स्टिट्यूट ओफ फोरेन्सिक डिमिनोलोज़िशन: दिल्ली
- इन्स्टिट्यूट ओफ रुल मेनेजमेन्ट (IRMA): आणंद (1979)
- इन्स्टिट्यूट फॉर डिजिकल हेन्डिकॉप: दिल्ली
- इन्डियन इकोनॉमिक एसोसिएशन: दिल्ली, चेन्नई (1917)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ क्रेमिकल एन्जिनियर्स: कोलकाता
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ टेक्नोलोज़िशन: दिल्ली, खडगपुर (1951)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ पब्लिक एडमिनिस्ट्रेशन: दिल्ली
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ फोरेन्स ट्रेड: दिल्ली, मुंबई (1932)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ मेनेजमेन्ट (IIMA): अमदावाद (1961)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ रिमोट सेन्सिंग: श्री हरिकोटा (1984)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ सायन्स: बैंगलूरु (1911)
- इन्डियन इन्स्टिट्यूट ओफ शुगर टेक्नोलोज़िशन: कानपुर
- इन्डियन एसोसिएशन फॉर कोष्ठवेशन: कोलकाता
- इन्डियन काउन्सिल ओफ एग्रिकल्यरल रिसर्च: दिल्ली
- इन्डियन काउन्सिल, ओफ मेडिकल रिसर्च: दिल्ली (1949)
- इन्डियन काउन्सिल ओफ वर्ल्ड अफेस: दिल्ली, मुंबई
- इन्डियन काउन्सिल फॉर कल्याचरल रिलेशन्स: दिल्ली
- इन्डियन ज्यूट बिल्स एसोसिएशन: कोलकाता
- इन्डियन त्री एसोसिएशन: दिल्ली
- इन्डियन नेशनल कॉन्ग्रेस: मुंबई (1885)
- इन्डियन नेशनल ट्रस्ट फॉर आर्ट ओन्ड कल्याचरल हेरिटेज: दिल्ली
- इन्डियन नेशनल ट्रेड युनियन कॉन्ग्रेस: दिल्ली (1947)
- इन्डियन नेशनल शियेटर: मुंबई, दिल्ली (1943)
- इन्डियन नेशनल सायन्स एकेडेमी: दिल्ली, जयपुर (1935)
- इन्डियन पीपल्स शियेटर एसोसिएशन: मुंबई, अमदावाद (1943)
- इन्डियन फैडरेशन ओफ वर्किंग जनालिस्ट्स: दिल्ली
- इन्डियन ब्युरो ओफ माईन्स: नागपुर, अजमेर, बैंगलूरु
- इन्डियन मर्यान्ट्स चेम्बर: मुंबई, चेन्नई, कोलकाता, बैंगलूरु (1907)
- इन्डियन माईनिंग एसोसिएशन: कोलकाता
- इन्डियन भिलिटरी एकेडेमी: देहरादून (1932)
- इन्डियन भिलिटरी ट्रोलेज (IMA): देहरादून
- इन्डियन रेडकोस सोसायटी: दिल्ली, मुंबई, कोलकाता, चेन्नई, अमदावाद
- इन्डियन रोड्स ओन्ड ट्रान्सपोर्ट ट्रेवलपमेन्ट एसोसिएशन: कोलकाता
- इन्डियन लैंग्वेज न्यूज़पेपर्स एसोसिएशन: मुंबई
- इन्डियन सोसायटी ओफ इन्टरनेशनल लोडिंग्स: दिल्ली
- इन्डियन स्टेटिस्टिकल इन्स्टिट्यूट: कोलकाता, चेन्नई, कोहृभत्तर
- इन्दिरा गांधी नेशनल सेन्टर फॉर आर्ट्स: दिल्ली (1985)
- के. एम. स्कूल ओफ पोस्ट ग्रेज्युएट डिप्रिसन ओन्ड रिसर्च: अमदावाद
- गुजरात राज्य लोकला अकादमी: गांधीनगर
- जमिया भिलिया इस्लामिया: दिल्ली
- धीरुभाई अबाणी इन्स्टिट्यूट ओफ इन्फॉर्मेशन ओन्ड कम्प्यूनिकेशन टेक्नोलोज़िशन: गांधीनगर
- नगरी आर्ट रिसर्च फाउन्डेशन: अमदावाद (1994)
- नटमंडण: अमदावाद
- नरसी मोनज्जु इन्स्टिट्यूट ओफ मेनेजमेन्ट स्टडिझ: मुंबई
- नर्मद साइत्यसभा: सुरत (1923)
- नेहरु इन्स्टिट्यूट ओफ माउन्टेनियरिंग: दिल्ली, दार्जिलिंग
- नागरी प्रचारिणी सभा: वाराणसी (1893)
- नाकोटिक्स कट्रोल बोर्ड: दिल्ली
- निरमा इन्स्टिट्यूट ओफ टेक्नोलोज़िशन: अमदावाद (1999)
- निरमा इन्स्टिट्यूट ओफ मेनेजमेन्ट: अमदावाद (1999)
- निरमा एज्युकेशन ओन्ड रिसर्च फाउन्डेशन: अमदावाद
- नेताजी सुभाष नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ स्पोर्ट्स: पटियाला, गांधीनगर
- नेवल एकेडेमी: कोची
- नेशनल आकार्डिंग ओफ इन्डिया: दिल्ली (1891)
- नेशनल इन्जिनियरिंग काउन्सिल: दिल्ली
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ ऑक्युपेशनल हेल्थ: अमदावाद
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ ऑक्युपेशनल लाभनात्मक, पश्चिम
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ कम्प्यूनिकेशन डिसीसीज़: दिल्ली
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ क्रिमिनोलोज़िशन ओन्ड फोरेन्सिक सायन्स: दिल्ली (1972)
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ डिजाइन (NID): अमदावाद (1961)
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ पब्लिक फाईनान्स ओन्ड पोलिसी: दिल्ली
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ फैशन टेक्नोलोज़िशन: दिल्ली, गांधीनगर (1995)
- नेशनल इन्स्टिट्यूट ओफ स्पोर्ट्स: दिल्ली
- नेशनल इन्स्टिट्यूट फॉर ओथोपीडिकल हेन्डिकॉप: कोलकाता
- नेशनल इन्स्टिट्यूट फॉर घ भेन्टली हेन्डिकॉप: सिंकट्राबाद
- नेशनल इन्स्टिट्यूट फॉर घ विज्यूअली हेन्डिकॉप: देहरादून
- नेशनल इन्स्टिट्यूट फॉर घ रिहेबिलिटेशन ट्रेनिंग ओन्ड रिसर्च: कटक
- नेशनल एर्हिस कट्रोल ओर्गानाइजेशन: दिल्ली
- नेशनल एरोस्पेस लोबोरेटरिज़: बैंगलूरु
- नेशनल एसोसिएशन ओफ ज्योग्राफर्स इन्डिया: कोलकाता, दिल्ली
- नेशनल एसोसिएशन फॉर घ ब्लाईन्ड: दिल्ली, अमदावाद
- नेशनल कमिशन फॉर माईनोरिटिज़: दिल्ली (1993)

- નેશનલ કમિશન ફોર વિમેન: દિલ્હી
- નેશનલ કમિશન ફોર શિક્ષ્યુલ કાસ્ટ્રેસ એન્ડ શિક્ષ્યુલ ટ્રાઈબ્સ: દિલ્હી (1990)
- નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ એજ્યુકેશનલ રિસર્ચ એન્ડ ટ્રેનિંગ (NCERT): દિલ્હી
- નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ એપ્લાઇડ ઇકોનોમિક રિચર્સ: દિલ્હી
- નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ સિમેન્ટ એન્ડ બિલ્ડિંગ મટીરિયલ્સ: દિલ્હી
- નેશનલ કાઉન્સિલ ફોર હોટલ મેનેજમેન્ટ એન્ડ કેટરિંગ ટેક્નોલોજી: દિલ્હી
- નેશનલ કેટે કોર (NCC): દિલ્હી
- નેશનલ કો. ઓપરેટિવ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી
- નેશનલ ડિઝન્સ એક્ટેડ્મી: ખડકવાસલા
- નેશનલ ડેરી તેવલપમેન્ટ બોર્ડ: આંધ્રા, દિલ્હી
- નેશનલ પોલીસ એક્ટેડ્મી: આબુ
- નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ: દિલ્હી, હિન્ડનગર (1957)
- નેશનલ બેન્ક ફોર ઓગ્રેક્ટ્યુરલ એન્ડ રૂરલ તેવલપમેન્ટ (NABARD): મુખ્ય, દિલ્હી (1982)
- નેશનલ માલ્વિમાદ્યા રિસોર્સ સેન્ટર: દિલ્હી
- નેશનલ મેરિટાઈમ બોર્ડ: મુખ્ય
- નેશનલ રાઈફલ એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા: અમદાવાદ
- નેશનલ લો સ્કૂલ ઓફ ઇન્ડિયા (યુનિવર્સિટી): બેંગલૂરુ
- નેશનલ સેન્ટર ફોર એન્ટાર્ક્ટિક એન્ડ ઓશન રિસર્ચ: વાસ્કો (1998)
- નેશનલ સેન્ટર ફોર ધ પર્ફોર્મિંગ આર્ટ્સ: મુખ્ય
- નેશનલ સ્કૂલ ઓફ ડ્રામા એન્ડ એશિયન થિયેટર: દિલ્હી (1959)
- નેશનલ સ્ટુન્ડન્સ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી
- નેશનલ વ્યુમન રાઈટ્સ કમિશન (NHRC): દિલ્હી
- પરવતારોહણ પ્રશિક્ષણ શાળા: આબુ
- પી.એ.એન. ઓલ ઇન્ડિયા રાઈટ્સ એસોસિએશન: કોલકાતા
- પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબરેટેઝ: દિલ્હી
- પૃથ્વી થિયેટર્સ: મુખ્ય
- પ્રજાપિતા ભાગ્યાકુમારી ઇશ્વરીય વિશ્વવિદ્યાલય: આબુ
- પ્રસાર ભારતી: દિલ્હી (1997)
- પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર: વડોદરા (1927)
- પ્રાર્થનાસમાજ: મુખ્ય (1867)
- પ્રેસ ઇન્ડોર્નેશન બ્યુરો: દિલ્હી
- પ્રેસ એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી, મુખ્ય
- પ્રેસ કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી
- પ્રેસ ગિલ ઓફ ઇન્ડિયા: મુખ્ય
- પ્રેસ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી (1947)
- પ્લાનિંગ કમિશન: દિલ્હી
- ફાર્બસ ગુજરાતી સભા: મુખ્ય (1865)
- ફિલ્મ એન્ડ ટેલેવિજન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇન્ડિયા: પુષ્ટે
- ફેડરેશન ઓફ ફિલ્મ સોસાયટી ઓફ ઇન્ડિયા: મુખ્ય
- ફિલ્મલી પ્લાનિંગ એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી, મુખ્ય, લખનऊ
- ફોરમ ઓફ ફી એન્ટરપ્રાઇઝ: મુખ્ય
- ફોરવર્ડ બ્લોક: કોલકાતા (1939)
- ફોરેસ્ટ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ: દેહરાદુન
- ફૉર્ડ ફાઉન્ડેશન: દિલ્હી
- ફેન્ડસ ઓફ ધ ટ્રીઝ: મુખ્ય
- બહુજન સમાજ પક્ષ: દિલ્હી (1984)
- બાલકન જી બારી: મુખ્ય
- બિરલા ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેક્નોલોજી એન્ડ સાયન્સ (BITS): પિલાની (1956)
- બિરલા ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેક્નોલોજી: રાંચી
- બી. એમ. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ મેન્ટલ હેલ્થ: અમદાવાદ (1951)
- બીરબલ સહાની ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ પોલિયોબોટની: લખનਊ (1949)
- બૃહદ્દ ગુજરાતી સંસ્કૃત પરિષદ: અમદાવાદ (1951)
- બોર્ડ ઓફ રિસર્ચ ઇન ન્યૂક્લિયર સાયન્સીસ: મુખ્ય
- બોર્ડ રોડ્ઝ રિકન્સ્ટ્રક્શન ઓર્ગનાઇઝેશન: દિલ્હી
- બ્યુરો ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એન્ડ ફાઈનાન્સિયલ: દિલ્હી
- બ્યુરો ઓફ ઇન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ્સ: દિલ્હી
- ભાગવત વિદ્યાપીઠ: સોલા
- ભાબા એટોમિક એન્જી રિસર્ચ સેન્ટર: મુખ્ય (1957)
- ભારત સેવકસમાજ: દિલ્હી, મુખ્ય, અમદાવાદ
- ભારત સ્કાઉટ્સ એન્ડ ગાઇડ્સ: દિલ્હી, મુખ્ય, અમદાવાદ
- ભારતીય કિસાન કામદાર પાર્ટી: દિલ્હી
- ભારતીય જનતા પાર્ટી: દિલ્હી
- ભારતીય વિદ્યાભવન: મુખ્ય, અમદાવાદ, હૈદરાબાદ
- ભાંડારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ: પુષ્ટે
- ભો. જે. વિદ્યાભવન: અમદાવાદ (1939)
- મરીન આર્કિયોલોજી સેન્ટર: ગોવા (1981)
- મરીન એન્જિનિયરિંગ એન્ડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ: કોલકાતા
- મહાર્ષિ વેદવિજ્ઞાન અકાદમી: અમદાવાદ (1981)
- મહાર્ષિ સાંદીપનિ રાખ્યીય વેદવિજ્ઞાન પ્રતિષ્ઠાન: વારાણસી (1987)
- મહાત્મા ગાંધી શ્રમસંસ્થાન (GLI): અમદાવાદ
- મહાબોધી સોસાયટી ઓફ ઇન્ડિયા: કોલકાતા (1891)
- મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદ: પુષ્ટે
- મેડિકલ કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા: દિલ્હી (1933)
- મેનેજમેન્ટ કન્સલ્ટન્ટ્સ એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા: મુખ્ય
- યુનાઇટેડ નેશન્સ ઇન્ટરનેશનલ ચિક્કાન્સ ઇમર્જન્સી ફડ: દિલ્હી
- યુનાઇટેડ લિબરેશન ફન્ડ ઓફ અસમ: ગુવાહাটી
- યુનિસેફ: ગાંધીનગર, દિલ્હી
- યૂથ હોસ્પિટ એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા: નાગપુર (1949)
- રંગમંડળ: અમદાવાદ (1937)

- राईटर्स ग्रिड: कोलकाता
- राजस्थान सेवा समिति: अमंदावाद
- रामकृष्ण मिशन: बेल्वर (1897)
- रामन रिसर्च इन्स्टीट्यूट: बंगलूरु
- राष्ट्रभाषा प्रचार समिति: वड्डा
- राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ (RSS): नागपुर (1925)
- रिसर्च एन्ड एनालिसिस विंग (RAW): दिल्ली
- रिसर्च डिजाईन एन्ड स्टार्टअप ऑर्गेनाइजेशन: दिल्ली
- रिहेबिलिटेशन काउन्सिल ओफ इन्डिया: दिल्ली (1986)
- रेलवे रिसर्च, डिजाईन एन्ड स्टार्टअप ऑर्गेनाइजेशन: लखनऊ, लोनावाला, चितरंजन
- रेवोल्यूशनरी सोशियालिस्ट पार्टी: कोलकाता
- लक्ष्मीबाई नेशनल इन्स्टीट्यूट ऑफ इंजिनियरिंग एज्युकेशन: ज्वालियर (1957)
- लवितकला अकादमी: दिल्ली (1954)
- ला. ए. प्राच्यविद्या मंटिर, भूजियम: अमंदावाद (1957)
- लोकभारती: सांपोसरा (1953)
- लो कमिशन ओफ इन्डिया: दिल्ली
- वल्लभभाई पटेल येस्ट इन्स्टीट्यूट: दिल्ली
- वाईड लाईफ इन्स्टीट्यूट ओफ इन्डिया: देहरादून
- विकासगृह: अमंदावाद (1937), राजकोट (1944), जूनागढ़ (1948)
- विक्रम साराभाई अंतरिक्ष केन्द्र: तिरुवनंतपुरम्
- विक्रम साराभाई कम्पनीटी सायन्स सेन्टर: अमंदावाद
- विनेज एन्ड क्लासिक कार कलब ओफ इन्डिया: मुंबई
- विश्व गुजराती समाज: अमंदावाद, मुंबई
- विश्वभारती: (1951), शांतिनिकेतन: (1969)
- विश्व हिंदू परिषद (VHP): वाराणसी तथा अन्यत्र
- वी. वी. गिरि नेशनल लेबर इन्स्टीट्यूट: नोएडा
- वेस्टर्न इन्डिया ऑटोमोबाईल एसोसिएशन: मुंबई, अमंदावाद
- श्री भौनी विद्यापीठ (Deemed University): कोल्हापुर
- सत्याजित रे फ़िल्म एन्ड टेलिविजन इन्स्टीट्यूट: कोलकाता (1995)
- सद्विचार परिवार (ट्रस्ट): अमंदावाद (1965)
- सप्तक स्कूल ओफ भूजिक: अमंदावाद
- समाचार भारती: दिल्ली (1965)
- सयाञ्चराव हीरक भडोत्सव स्मारक ट्रस्ट: वडोदरा
- सरदार पटेल इन्स्टीट्यूट ओफ इंजीनियरिंग एन्ड सोशियल रिसर्च (SPI): अमंदावाद (1962)
- सरदार पटेल इन्स्टीट्यूट ओफ पब्लिक एडमिनिस्ट्रेशन (SIPPA): अमंदावाद (1969)
- सरदार पटेल राज्यवहीवट संस्था: अमंदावाद
- सर्वन्ट्स ओफ इन्डिया सोसायटी: मुंबई, चेन्नई (1905)

- सर्वे ओफ इन्डिया: देहरादून
- संगीत नाटक अकादमी: दिल्ली (1953)
- संपूर्णानंद संस्कृत विश्वविद्यालय: वाराणसी
- सार्वजनिक एज्युकेशन सोसायटी: सुरत
- साहित्य अकादमी: दिल्ली (1956)
- सिक्योरिटी एन्ड एक्सचेन्ज बोर्ड ओफ इन्डिया (SEBI): मुंबई (1988)
- सेन्टर ओफ इन्डियन ट्रेड युनियन्स (CITU): कोलकाता
- सेन्टर फॉर एन्वायरनमेंट लाइंग एन्ड टेक्नोलॉजी: अमंदावाद
- सेन्टर फॉर भानिटरिंग इन्डियन इंजीनियरिंग एन्ड टेक्नोलॉजी: मुंबई
- सेन्ट्रल इन्डस्ट्रियल सिक्योरिटी फोर्स: दिल्ली (1969)
- सेन्ट्रल इन्स्टीट्यूट ऑफ इन्डियन लैग्वेजिशन: मैसूर
- सेन्ट्रल अइवाईजरी बोर्ड ओफ एज्युकेशन: दिल्ली (1935)
- सेन्ट्रल अइवाईजरी बोर्ड फॉर एज्युकेशन: दिल्ली
- सेन्ट्रल पोल्यूशन कंट्रोल बोर्ड: दिल्ली
- सेन्ट्रल बोर्ड ओफ डायरेक्ट टेक्सीस: दिल्ली
- सेन्ट्रल बोर्ड ओफ रेवन्यू: दिल्ली
- सेन्ट्रल बोर्ड ओफ सेकंडरी एज्युकेशन (CBSE): दिल्ली
- सेन्ट्रल वक्फ काउन्सिल: दिल्ली (1997)
- सेन्ट्रल सोशियल वेल्फर बोर्ड: दिल्ली (1953)
- सेन्ट्रल स्टेटिस्टिकल ऑर्गेनाइजेशन: दिल्ली
- सोसायटी ओफ पैन्टर्स: चेन्नई
- सोसायटी फॉर प्रिवेन्शन ओफ कुआली टु एनिमल्स: दिल्ली, मुंबई, चेन्नई
- सौराष्ट्र कलाकेन्द्र: राजकोट
- स्कूल ओफ ट्रॉफिकल मेडिसिन: कोलकाता
- स्कूल ओफ लाइंग एन्ड आक्टिक्यर: दिल्ली
- स्टुडेंट्स इंडेप्रेन्यूल ऑफ इन्डिया (SFI): दिल्ली
- स्पेस एक्सिकेशन सेन्टर: अमंदावाद (1967)
- स्पोर्ट्स ऑथोरिटी ओफ इन्डिया: पटियाला
- हठीसिंह विजयूअल आर्ट सेन्टर: अमंदावाद
- हिंद मजदूर सभा (HMS): दिल्ली (1948)

10. ભારત: પંચવર્ષીય યોજનાઓ

દેશના સર્વાંગી વિકાસ માટે 15 માર્ચ, 1950ના રોજ આયોજનપંચની રચના કરવામાં આવી. આયોજનપંચના અધ્યક્ષ વડા પ્રધાન હોય છે. ઉપાધ્યક્ષ ઉપરાંત અર્થશાખા, આંકડાશાખા, વ્યવસ્થાપન અને જાહેર વહીવટ જેવાં કેતોના નિષ્ણાત સભ્યો તેમાં કાર્ય કરે છે. આયોજનપંચ દેશના વિકાસ માટે દૂરલક્ષી યોજના, પંચવર્ષીય યોજના અને વાર્ષિક યોજના એમ ત્રણ પ્રકારની યોજનાઓ તૈયાર કરે છે. ભારતની પંચવર્ષીય યોજનાની માહિતી નીચે પ્રમાણે છે:

યોજના	વર્ષ	જરૂરી (₹ કરોડમાં)	કોને પ્રાધાન્ય
પહેલી પંચવર્ષીય યોજના	1951-56	2069	ખેતી
બીજી પંચવર્ષીય યોજના	1956-61	4600	ઉદ્યોગો
ગીજી પંચવર્ષીય યોજના	1961-66	10,400	ખેતી, ઉદ્યોગ
પહેલી એકવર્ષીય યોજના	1966-67		
બીજી એકવર્ષીય યોજના	1967-68	6,626	-
ગીજી એકવર્ષીય યોજના	1968-69		
ચોથી પંચવર્ષીય યોજના	1969-74	24,882	ગરીબી હથવો
પાંચમી પંચવર્ષીય યોજના	1974-79	69,300	આત્મનિર્ભરતા
છીઠી પંચવર્ષીય યોજના	1980-85	1,58,710	-
સાતમી પંચવર્ષીય યોજના	1985-90	3,22,366	રોજગારી
આઠમી પંચવર્ષીય યોજના	1992-97	4,34,100	-
નવમી પંચવર્ષીય યોજના	1997-02	8,59,200	વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજી
દસમી પંચવર્ષીય યોજના	2002-07	15,92,300	રોજગાર વધારવા
અણિયારમી પંચવર્ષીય યોજના	2007-12	36,44,718	ખેતી અને સામાજિક વિકાસ
બારમી પંચવર્ષીય યોજના	2012-17	35,68,626	રોજગાર વધારવા (અંદાજિત)

11. ભારત: આયાત

- અનાજ: અમેરિકા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, આર્જેન્ટિના
- કાચું શાશ્વત: બાંગલાદેશ
- સૂકો મેવો: ઈરાન, ઈરાક, અફ્ઘાનિસ્તાન
- રબર: શ્રીલંકા, મલાયા, સિંગાપુર
- ડેરીની પેદાશો: અમેરિકા, તેન્સાઈક, હોલેન્ડ
- લાંબા તારનું ઝાર: અમેરિકા, ઈજિપ્ટ, સુદૂન, આફ્રિકા
- ખનીજ તેલ અને પેદાશો: અમેરિકા, રશીયા, ઈરાન, ઈરાક
- યંત્રસામગ્રી: યુ.કે., અમેરિકા, જર્મની, જાપાન, ફાન્ડ્સ
- રંગ-રસાયણ: અમેરિકા, યુ.કે., રશીયા
- રાસાયણિક ખાતરો: અમેરિકા, રશીયા, યુ.કે.
- દવાઓ: અમેરિકા, રશીયા, યુ.કે., કેનેડા
- લોખંડા: અમેરિકા, રશીયા, યુ.કે., કેનેડા, જાપાન
- કાગળ, પૂઠાં, પેકિંગ સામાન: નોવે, સ્વિડન, કેનેડા
- વીજળીનો સામાન: અમેરિકા, યુ.કે., જાપાન, હોલેન્ડ
- ઊન અને ગરમ કાપડ: યુ.કે., ઈરાન, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂ ઝીલેન્ડ

12. ભારત: નિકાસ

- શાશ્વત કાપડ: અમેરિકા, યુ.કે., કેનેડા, જાપાન
- ચા: અમેરિકા, યુ.કે., ઈરાન, ઈરાક
- સુતરાઉ કાપડ: યુ.કે., રશીયા, ઈરાન, ઈરાક
- ઈજનીરી સામાન: ઈરાન, ઈરાક, ઈન્ડોનેશિયા
- ખાંડ: અમેરિકા, ગાલ્ક, જ્યાનમાર
- ક્રોફી: હુંકેન્ડ, યુરોપના દેશો
- ચામડું અને તેનો સામાન: અમેરિકા, રશીયા, યુ.કે.
- કાચું લોખંડા, મેગનીઝ, અખરબખ: ઈરાન, ઈરાક, અફ્ઘાનિસ્તાન
- તમારું: રશીયા, જાપાન, ઈન્ડોનેશિયા, શ્રીલંકા
- મરીમસાલા: અમેરિકા, યુરોપના દેશો
- ક્રોલસો: બાંગલાદેશ
- ક્રોસીન: નેપાલ
- ખનીજ તેલ: બાંગલાદેશ
- સિમેન્ટ: શ્રીલંકા, જ્યાનમાર
- રંગ-રસાયણ: ઈરાન, જ્યાનમાર
- દવાઓ: શ્રીલંકા, બાંગલાદેશ, નેપાલ
- લાખ: અમેરિકા, જાપાન
- માધ્યલાં: અમેરિકા, જાપાન, યુરોપના દેશો
- ચોખા અને અનાજ: શ્રીલંકા, બાંગલાદેશ

13. ભારત: વિદેશ વેપાર (₹ કરોડમાં)

વર્ષ	નિકાસ	આયાત	કુલ વેપાર	વેપાર ખાંડ
1990-91	32,558	43,193	75,751	-10,635
1991-92	44,042	47,851	91,893	-3,809
1992-93	53,688	63,375	1,17,063	-9,687
1993-94	69,751	73,101	1,42,852	-3,350
1994-95	82,674	89,971	1,72,645	-7,297
1995-96	1,06,353	1,22,678	2,29,031	-16,325
1996-97	1,18,817	1,38,920	2,57,737	-20,103
1997-98	1,30,101	1,54,176	2,84,277	-24,075
1998-99	1,39,753	1,78,332	3,18,085	-38,579
1999-2000	1,59,561	2,15,236	3,74,797	-55,675
2000-01	2,03,571	2,30,873	4,34,444	-27,302
2001-02	2,09,018	2,45,200	4,54,218	-36,182
2002-03	2,55,137	2,97,206	5,52,343	-42,069
2003-04	2,93,367	3,59,108	6,52,475	-65,741
2004-05	3,75,340	5,01,065	8,76,405	-1,25,725
2005-06	4,56,483	6,35,013	10,91,496	-1,78,530
2006-07	5,71,779	8,40,506	14,12,285	-2,68,727
2007-08	6,55,864	10,12,312	16,68,176	-3,56,448
2008-09	8,40,755	13,74,435	22,15,190	-5,33,680
2009-10	8,45,534	13,63,736	22,09,270	-5,18,202
2010-11	7,51,633	11,26,513	18,78,146	-3,74,880
2011-12	14,65,959	23,45,463	38,11,422	-8,79,504
2012-13*	16,35,261	26,73,113	43,08,374	-10,37,852

1. રેલવે માર્ગ

ભારતમાં 64,015 કિમી લાંબી રેલવે છે. તેની માલિકી કેન્દ્ર સરકારની છે. કેન્દ્ર સરકારની માલિકીનું ભારતીય રેલવે તત્ત્વ એશિયામાં સૌથી મોટું અને વિશ્વમાં બીજા નંબરનું છે. ભારતીય રેલવેમાં ₹ 1,32,550 કરોડનું મૂડીરોકાશ છે. આશરે 17 લાખ કમ્બચારીઓ આ તત્ત્વમાં કામ કરે છે.

16 એપ્રિલ, 1853ના રોજ લોડ ડેલહાઉસીના સમયમાં મુખ્ય અને થાણા વચ્ચે (33.79 કિમીના અંતરની) રેલવેનો પ્રારંભ થયો હતો.

ભારતમાં રેલવે લાઈનના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે :

(1) બ્રોડગેજ (બે પાટા વચ્ચેનું અંતર 1.676 મીટર) (2) મીટરગેજ (બે પાટા વચ્ચેનું અંતર 1 મીટર) (3) નેરોગેજ (બે પાટા વચ્ચેનું અંતર 0.762 મીટર) તથા લાઈટ ગેજ (બે પાટા વચ્ચેનું અંતર 0.610 મીટર) પર્વતીય છે. બ્રોડગેજ 52,808 કિમી, મીટરગેજ 8473 કિમી અને નેરોગેજ 2734 કિમીની છે. ભારતીય રેલવેને 7030 સ્ટેશનો, 8592 એન્જિનો, 49,110 પેસેન્જર ઉભાઓ અને 2,11,763 વેગનો છે. દરરોજ 11,270 ગાડીઓ દોડે છે તથા રોજના આશરે 3 કરોડ મુસાફરો મુસાફરી કરે છે. રેલવેની કુલ આવકના 25 ટકા મુસાફરોની મુસાફરી દ્વારા અને 65 ટકા માલસામાનના ભાડા દ્વારા મળે છે.

છત્રપતિ શિવાજી ટર્મિનસ (વી.ટી.-વિકટોરિયા ટર્મિનસ, મુખ્ય) અને કુલ્લા વચ્ચે ઈ.સ. 1925માં ઇલેક્ટ્રિક ટ્રેન શરૂ થઈ. ભારતીય રેલવેમાં પ્રથમ વાતાનુકૂલિત (એ.સી.) ઉભો ઈ.સ. 1937માં મુખ્ય અને દિલ્હી લ્યાઇન પર શરૂ થયો. ઈ.સ. 1984-85માં કોલકાતામાં ઇસપ્લાન્ડ અને ભવાનીપુર વચ્ચે માત્ર 3.5 કિમી જેટલી ભૂગર્ભ રેલવે શરૂ થઈ. પાછળથી 2.2 કિમી વધારવામાં આવી. કોલકાતાથી આરંભ કરી ભારતીય રેલવેએ મેટ્રો યુગમાં પ્રવેશ કર્યો અને 24 ડિસેમ્બર, 2002ના રોજથી દિલ્હી મેટ્રો રેલવે સેવા આપનાર બીજું શહેર બન્યું.

ભારતમાં ચિત્રરંજન અને જમશેદપુરમાં રેલવે એન્જિન બનાવવાનાં કારખાનાં છે. વારાણસી, પટ્ટિયાલામાં ડીજલ એન્જિન બને છે. પેરાભુર તેમજ કપુરથલામાં રેલવે ઉભાઓ બને છે. બેંગલૂરુમાં રેલવે એન્જિનના ભાગ બને છે.

હાલમાં વહીવટી દસ્તિએ ભારતીય રેલવે વ્યવસ્થા નીચે મુજબ છે:

ક્રમ	ઝોન	વંડું મથક
1.	ઉત્તર	દિલ્હી
2.	ઉત્તર-પૂર્વ	ગોરખપુર (ઉત્તર પ્રદેશ)
3.	ઉત્તર-પૂર્વ સરહદ	ગુવાહাটી (অসম)
4.	પૂર્વ	કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
5.	મધ્ય	મુખ્ય છત્રપતિ શિવાજી ટર્મિનસ (વી.ટી.)
6.	પશ્ચિમ	મુખ્ય (ચર્ચેગેટ)
7.	દક્ષિણ	ચેન્નાઈ (તમિલનાડુ)
8.	દક્ષિણ-મધ્ય	સિક્કદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)

ક્રમ	ઝોન	વંડું મથક
9.	દક્ષિણ-પૂર્વ	કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
10.	પૂર્વ-મધ્ય	ધાઢ્યપુર (બિહાર)
11.	વાયવ્ય	જ્યાપુર (રાજસ્થાન)
12.	ઉત્તર-મધ્ય	અલાહાબાદ (ઉત્તર પ્રદેશ)
13.	પશ્ચિમ-મધ્ય	જબલપુર (મધ્ય પ્રદેશ)
14.	પૂર્વતાયિ	ભુવનેશ્વર (ଓଡિશા)
15.	અઞ્ચિ-મધ્ય	બિલાસપુર (અતીસગઢ)
16.	નૈર્ઝત્ય	હુબળી (કર્ણાટક)

20 ડિસેમ્બર, 2010થી વહીવટી સુવિધા માટે રેલવેતંત્ર દ્વારા તમામ ટ્રેનોના નંબર પાંચ અંકના કરવામાં આવ્યા છે. તમામ રાજ્યધાની, શીતાબ્દી, દુરન્તો, મેઠલ અને એફ્સ્પ્રેસ ટ્રેનોના નંબરની આગળ '1', લોકલ અને પેસેન્જર ટ્રેનોના નંબરની આગળ '5', વિશેષ અને હોલીડે ટ્રેનોના નંબર આગળ '0', મેમુ ટ્રેનોના નંબરની આગળ '6' તથા તેમું ટ્રેનોના નંબરની આગળ '7' લગાવવામાં આવ્યા છે.

1 જૂન, 2011થી 60 વર્ષ કે તેથી વધુ ઉભર ધરાવતા વરિઝ પુરુષ પ્રવાસીઓને ભાડામાં 40 ટકાની રાહત અને 58 વર્ષ કે તેથી વધુ ઉભર ધરાવતા ભહિલા પ્રવાસીઓને ભાડામાં 50 ટકાની રાહત આપવામાં આવી છે. આ રાહત એફ્સ્પ્રેસ ટ્રેન, મેલ ટ્રેન, રાજ્યધાની ટ્રેન, શતાબ્દી ટ્રેન, જનશતાબ્દી ટ્રેન વગેરે ટ્રેનોમાં આપવામાં આવશે.

કેટલીક મહાત્વની ટ્રેન

ક્રમ	ટ્રેન	ક્યાંથી ક્યાં સુધી?
1.	વિવેક એફ્સ્પ્રેસ (સૌથી લાંબા અંતરની રેલવે)	દિલ્હુગઢ-કન્યાકુમારી
2.	કેરાલા એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-તિરુવનંતપુરમ
3.	કર્ણાટક એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-બેંગલૂરુ
4.	દિમસાગર એફ્સ્પ્રેસ	કન્યાકુમારી-જમુતાવી
5.	ગીતાંજલિ એફ્સ્પ્રેસ	મુખ્ય-કોલકાતા
6.	ચેતક એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-ઉદ્યપુર
7.	દિમગિરિ એફ્સ્પ્રેસ	હાવરા-જમુતાવી
8.	ફીટયર મેલ	મુખ્ય-અમૃતસર
9.	કાલકા મેલ	હાવરા-કાલકા
10.	કોરોમાંડળ એફ્સ્પ્રેસ	ચેન્નાઈ-હાવરા
11.	નવજીવન એફ્સ્પ્રેસ	અમદાવાદ-ચેન્નાઈ
12.	રાજ્યધાની એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-હાવરા
13.	રાજ્યધાની એફ્સ્પ્રેસ	મુખ્ય-દિલ્હી
14.	સર્વોદય એફ્સ્પ્રેસ	અમદાવાદ-જમુતાવી
15.	મગધ એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-પટના
16.	માણવા એફ્સ્પ્રેસ	જમુતાવી-ઇન્દ્રોર
17.	આશ્રમ એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-અમદાવાદ
18.	મિનાર એફ્સ્પ્રેસ	સિક્કદરાબાદ-મુખ્ય
19.	કાંચનગંગા એફ્સ્પ્રેસ	હાવરા-ગુવાહાટી
20.	પ્રયાગરાજ એફ્સ્પ્રેસ	દિલ્હી-અલાહાબાદ

ક્રમ	ટ્રેન	ક્રાંથી ક્યાં સુધી?
21.	ગોમતી એક્સપ્રેસ	હિલ્લી-લખનાથ
22.	મારાવાડ એક્સપ્રેસ	અમદાવાદ-જોધપુર
23.	તાજ એક્સપ્રેસ	હિલ્લી-ગ્વાલિયર
24.	પિક સિટી એક્સપ્રેસ	હિલ્લી-જ્યાપુર
25.	શતાબ્દી એક્સપ્રેસ	હિલ્લી-ભોપાલ
26.	કોચી-ગુવાહাটી એક્સપ્રેસ	કોચી-ગુવાહાટી
27.	ગુવાહાટી-ત્રિવેન્દ્રમ એક્સપ્રેસ	ગુવાહાટી-તિરુવન્નંતપુરમ
28.	નિલાંથલ એક્સપ્રેસ	પુરી-હિલ્લી
29.	સૌરાષ્ટ્ર મેલ	મુંબઈ-ઓખા
30.	ઓગસ્ટ કાંતિ રાજધાની એક્સપ્રેસ	હિલ્લી-મુંબઈ
31.	જયંતી જનતા	મુંબઈ-કન્યાકુમારી
32.	સૌરાષ્ટ્ર જનતા એક્સપ્રેસ	મુંબઈ-જામનગર
33.	પારસનાથ એક્સપ્રેસ	અમદાવાદ-ઘનબાદ
34.	દારિકા એક્સપ્રેસ	ઓખા-ગુવાહાટી

શતાબ્દી અને રાજધાની એક્સપ્રેસ હિલ્લી, કોલકાતા, મુંબઈ, ચેનાઈ, બેંગલૂરુ વગેરે સ્થળો વચ્ચે પણ દોડે છે.

2. સડક માર્ગ

દેશના આર્થિક વિકાસ માટે, સંરક્ષણ માટે અને રાષ્ટ્રીય એક્તા માટે સડક માર્ગ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા અદ્ય કરે છે. દુર્ગમ પહાડી વિસ્તાર, રણવિસ્તાર, ગીય જંગલોવાળા તથા પ્રતિકૂળ આબોહવાળા વિસ્તારમાં પણ સડક માર્ગ વ્યવહાર થાય છે. સડક માર્ગની લંબાઈની દર્ખિએ ભારત અમેરિકા પછી બીજા નંબરે છે.

સડક માર્ગના મુખ્ય પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે:

- અંતરરાષ્ટ્રીય સડક માર્ગ: તુકમાં આવેલા ઈસ્ટંબુલ અને અઝિન એશિયામાં આવેલા સિંગાપુરને જોડતો એક અંતરરાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ વિકસી રહ્યો છે, જે ભારતમાંથી પસાર થાય છે.
- રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ: દેશનાં મોટાં કેન્દ્રોને જોડતો માર્ગ. હાલ દેશમાં 57 રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગો છે. રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગની કુલ લંબાઈ 34,060 કિમી છે. માર્ગ નં. 7 વારાણસીને કન્યાકુમારી સાથે જોડે છે. 2372 કિમી લંબાઈ ધરાવતો આ માર્ગ ભારતનો સૌથી લાંબો સડક માર્ગ છે.
- રાજ્ય ધોરી માર્ગ: રાજ્યનાં મુખ્ય શહેરોને જોડતા આ માર્ગો બાંધવાની અને નિભાવવાની જવાબદારી રાજ્ય સરકારની છે. રાજ્ય ધોરી માર્ગની કુલ લંબાઈ આશરે 1,29,000 કિમી છે.
- જિલ્લા માર્ગ: સ્થાનિક હેરફેર માટે ઉપયોગી માર્ગોને જિલ્લા માર્ગ કહે છે. તેમનું ક્ષેત્ર જિલ્લા પૂરતું મર્યાદિત છે.
- એપ્રોચ રોડ: કોઈ પણ ગામને મુખ્ય સડક સાથે જોડતા માર્ગને એપ્રોચ રોડ કહે છે.
- એક્સપ્રેસ હાઈવે: મોટાં અને મહત્વનાં વેપારી કેન્દ્રોને જોડવા માટે સારી અને સગવડભરી રચનાવાળા માર્ગોને એક્સપ્રેસ હાઈવે કહે છે. ભારતમાં મુંબઈ-પુરી વચ્ચે અને અમદાવાદ-વડોદરા વચ્ચે એક્સપ્રેસ હાઈવે શરૂ થઈ ગયો છે. વડા ગ્રધાન શ્રી અટલભિંધારી વાજપેયીએ જમ્મુથી કન્યાકુમારી અને પોરબંદરથી ઈઝાલ સુધીના બે એક્સપ્રેસ હાઈવે બાંધવાની યોજના રજૂ કરી છે, જે દેશનો વિકાસ જરૂરી બનાવશે.

નંબર	રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ	લંબાઈ (કિમીમાં)
1.	હિલ્લી-પાક. સરહદ (વાધા)	456
2.	હિલ્લી-વારાણસી-કોલકાતા (ગ્રાંટ ટ્રન્ક રોડ)	1490
3.	હિલ્લી-ઇન્દોર-મુંબઈ	1161
4.	થાણે-બેંગલૂરુ-ચેનાઈ	1235
5.	બહારાણોરા-ચેનાઈ	1533
6.	ધૂળે-સાંભલપુર-કોલકાતા	1645
7.	વારાણસી-નાગપુર-કન્યાકુમારી	2369
8.	હિલ્લી-અમદાવાદ-મુંબઈ	1428
9.	પુરી-વિજયવાડા	791
10.	હિલ્લી-ફિલ્છા-પાક. સરહદ	403
11.	આગરા-જ્યાપુર-બિકાનેર	582
12.	જબલપુર-કોટા-જ્યાપુર	890
13.	સોલાપુર-ચિત્રદુર્ગ	491
14.	બિયાવર-રાધનપુર	450
15.	પઢાણકોટ-સામબિયારી	1526
16.	નિઝામાબાદ-જગાલાપુર	460
17.	પાનવેલ-કાન્યાનૂર	1269
18.	કુન્ઝલ-ચિતુર	369
19.	ગાડીપુર-બાલિયા-પટના	240
20.	પઢાણકોટ-મંડી	220
21.	ચંડીગઢ-કુલ્લુ-મનાલી	323
22.	અંબાલા-તિબેટ સરહદ	459
23.	ચાસ-તાલ્ચેર	459
24.	હિલ્લી-બરેલી-લખનાથ	438
25.	લખનાથ-જાંસી-શિવપુરી	319
26.	જાંસી-લખનાદીન	396
27.	અલાધાબાદ-મંગાવન	93
28.	બરૈની-લખનાથ	570
29.	ગોરબપુર-વારાણસી	230
30.	મોહાનીઆ-બાયતીવારપુર	230
31.	બહી-ચરાલી અમીનગાંવ	1125
32.	ગોવિંદપુર-જમશેદપુર	179
33.	બહી-બહારાણોરા	352
34.	દાલ્કોઆ-કોલકાતા	443
35.	બરાસત-ભાંગલાદેશ સરહદ	61
36.	નાઉગાંગ-દીમાપુર	170
37.	ગોલપરા-સઈખોથાટ	680
38.	મહુમ-લેખાપાણી	54
39.	નમાલીગઢ-મ્યાનમાર સરહદ	436
40.	જોરાબત-ભાંગલાદેશ સરહદ	161
41.	કોલાધાટ-હલ્દિયા	51
42.	સાંભલપુર-કટક	261
43.	રાયપુર-વિજયનગર	551

नंबर	मार्ग	लंबाई (किमीमां)
44.	शिलोग-अगरतला	495
45.	चेन्नई-दिल्लीगुल	387
46.	किष्णागिरि-राशीपेट	132
47.	सालेम-कन्याकुमारी	640
48.	बैंगलूरु-हसन-मेंगलोर	328
49.	कोची-मदुराई-धनुष्कोटी	440
50.	नाशिक-पुणे	192
51.	पायकन-दालु	149
52.	बाईहाटा-सीतापाड़ी	850
53.	बाद्रपुर-सिल्वर	320
54.	सिल्वर-तुर्थपांग	560
55.	सिलिगुडी-दार्जिलिंग	77
56.	लखनऊ-वाराणसी	285
57.	अमदाबाद-ઈन्द्रोर	350

3. हवाई मार्ग

आजादी पहेलां भारतमां हवाई मार्ग नहिवत् हतो. आजादी पछी हवाई मार्गना व्यवहारमां प्रगति थई. 18 मे, 1954मां भारत सरकारे हवाई मार्गनी सेवाओं आपती कंपनीओनुं राष्ट्रीयकरण करी और इन्डिया अने इन्डियन एरलाईन्सनी हवाई सेवाओनी शुरुआत करवामां आवी.

(1) ऐर इन्डिया

ऐर कोर्पोरेशन एक्ट (ई.स. 1953) डेण आ कंपनीनी स्थापना करवामां आवी हती. ऐर इन्डियानी विमानी सेवाओं विश्वना भोटा भागना देशो भाटे उपलब्ध छे. 'ऐर इन्डिया' अमेरिका, युरोप, ऐशिया, आफ्का, ऑस्ट्रेलिया जेवा अनेक खंडोनां शहरोमां पोतानी सेवाओं आपे छे. अन्य देशोना विमानी व्यवहार भाटे पूरतां हवाई जहाज छे. तालीमबद्ध पायलट अने वडीवटकुशन कम्चारीओ छे. अमेरिकन ऐर लाईन्स पछी और इन्डिया मुसाफिरोनी हेरेफेरमां बीज नंबरे छे. 'ऐर इन्डिया'ने हवाई व्यवहार चलाववा लगभग 80 देशो साथै वेपारी समजूती थई छे.

(2) इन्डियन एरलाईन्स

ऐर कोर्पोरेशन एक्ट डेण आ कंपनीनी स्थापना करवामां आवी हती. पडेशी देशो अने देशना आंतरिक हवाई व्यवहार भाटे इन्डियन एरलाईन्सनी सेवाओं उपलब्ध छे.

ई.स. 2007मां इन्डियन एरलाईन्सनुं विलीनीकरण ऐर इन्डियामां करवामां आवुं.

(3) हवाई मथको

- आंतरराष्ट्रीय हवाई मथको: भारतमां 23 आंतरराष्ट्रीय हवाई मथको छे. जे आ प्रभाषे छे: (1) वीर सावरकर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, पोर्ट ब्लेर (2) राज्य गांधी आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, हैदराबाद (3) लोकप्रिय गोपीनाथ बोद्दोलोई आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, गुवाहाटी (4) इन्दिरा गांधी आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, नवी दिल्ली (5) दाभोलिम आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, गोवा (6) सरदार वल्लभभाई पटेल आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, अमदाबाद (7) श्रीनगर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, श्रीनगर (8) केम्पेगोडा आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, बैंगलूरु * (9) मेंगलोर आंतरराष्ट्रीय हवाई

मथक, मेंगलोर (10) कोची आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, कोची (11) कालीकट आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, कोलकात (12) त्रिवेन्द्रम आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, तिरुवनंतपुरम (13) देवी अहिल्याबाई होल्कर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, हंदोर (14) छत्रपति शिवाजी आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, मुंबई (15) डो. बाबासाहेब आंबेडकर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, नागपुर (16) श्री गुरु रामदासज्ञ आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, अमृतसर (17) जयपुर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, जयपुर (18) अन्ना आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, चेन्नई *(19) कोहिम्बतूर आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, कोहिम्बतूर *(20) तिरुच्चिरापल्ली आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, तिरुच्चिरापल्ली *(21) घोघरी चरणसिंह आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, लखनऊ *(22) लखनऊहाटुर शास्त्री आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, वाराणसी (23) नेताजी सुभाषचंद्र बोज आंतरराष्ट्रीय हवाई मथक, कोलकाता

* 4 ओक्टोबर, 2012धी अमल

- अन्य हवाई मथको: भारत सरकारना नागरिक उड्यन विभागनी देखरेख डेण देशमां 91 मोटां अने 26 नानां हवाई मथको छे.

बैंगलूरु खाते विमान बनाववानुं कारभानुं अने अलाभाबाद, हैदराबाद खाते विमानी उड्यन अंगेनी तालीम आपवानां तेज्ज्ञे छे.

भारतना विषम भौगोलिक परिस्थिति धरावता विस्तारोमां हवाई सेवा आपती 'वायुदूत' नामनी सेवाने इन्डियन एरलाईन्समां भेजवी देवामां आवी छे. ई.स. 1986मां नेशनल एरपोर्ट ओथोरिटी(NAA)नी स्थापना थई छे. जे देशमां हवाई मथकोनी संबाध राखे छे.

साहारा, जेट वगरे जेवा खानगी मालिकीनी कंपनीओ पश्च हवाई सेवाओ आपे छे.

ई.स. 1985धी 'पवनहंस' नामनी वधु एक वायु-सेवा शुरु करवामां आवी. जेनुं नाम 'हेलिकोप्टर कोर्पोरेशन ओफ इन्डिया' अतुं. जे हवे 'पवनहंस लिमिटेड' तरीके ओणभाय छे. आ संस्था मुख्यत्वे हेलिकोप्टर सेवा आपे छे जे ONGC द्वारा कराती समुद्रस्थित कामगीरीमां मददरूप छे.

4. दरियाई मार्ग

प्राचीन समयथी जावा, सुमात्रा, मादागास्कर, श्रीलंका, भ्यानभार जेवा देशो साथै भारतनो दरियाई वाहनव्यवहार छे.

भारतने 7516.5 किमी लांबो दरियाकिनारो छे. विशाखापट्टनम, कोलकाता, मुंबई, कोचीमां वहाजो बांधवानी गोदीओ आवेली छे. कोलकाता पासे हल्किया नवु विकसतुं डोक छे. वहाशवटानी बाबतमां भारतनो ऐशियामां बीजो नंबर अने विश्वमां सोणमो नंबर छे.

कोलकाता (हल्किया), पारादीप, विशाखापट्टनम, अन्नोर, चेन्नई, वाओ चिदम्बरम (तुतीकोरीन), कोची, न्यू मेंगलोर, मामगोवा, मुंबई, जवाहरलाल नेहरु पोर्ट ट्रस्ट, कडला अने पोर्ट ब्लेर 13 मोटां बंदरो छे. सागर (पश्चिम बंगाल) अने दूगाराज पट्टनम(आंध्र प्रदेश) मोटा बंदर तरीके विकसी रखा छे. मध्यम कक्षानां अने नाना बंदरो 200 छे. कुल जण मार्ग 15,000 किमीथी वधु लांबो छे.

ताजेतरनां वर्षोमां भारतना वहाशवटामां सारो विकास थयो छे. वर्षे 10 भिलियन ग्रोस रजिस्टर्ट टोनेज(MGRT)ने उपाडे छे. लगभग 50धी वधारे शिपिंग कंपनीओ छे. मे. स्निच्या स्टीम नविगेशन जूनामां जूनी वहाशवटानी संस्था छे. 'धी शिपिंग कोर्पोरेशन ओफ इन्डिया' देशनी जाङीती संस्था छे.

શિપિંગ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા (SCI) અને મુગલ લાઈન્સ વહાણવટામાં કામ કરતી સરકારી કંપનીઓ છે. તેમનાં આશરે 300 વહાણો દ્વારા 60 ટકા માલસામાનની હેરફેર થાય છે. નાની-મોટી ખાનગી શિપિંગ કંપનીઓ પણ ધણી છે.

વહાણવટા અંગે નેશનલ શિપિંગ બોર્ડ સરકારને સલાહ આપે છે. વિશાખાપટનમની ગોદીમાં અત્યાર સુધીમાં વિરાટકાળ વહાણો બનાવવામાં આવ્યાં છે. 'વિકાંત' જેવું યુદ્ધજહાજ પણ ભારતીય વહાણવટાએ તૈયાર કર્યું છે. જહાજ તાલીમ માટે મુખ્ય, વિશાખાપટનમ, કોલકાતા વગેરે સ્થળોએ તાલીમ કેન્દ્રો છે. છિલ્લા બે દાયકામાં ભાવનગર જિલ્લાના 'અલંગ' બંદરે વહાણ ભાંગવાનો ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે.

5. રોપ-વે માર્ગ

- * પહાડી વિસ્તારોમાં મજબૂત દોરડા પર માલસામાન અને મુસાફરોની હેરફેર માટે કરેલી વ્યવસ્થાને રોપ-વે કહે છે. ભારતમાં આવા 100થી વધુ રોપ-વે છે.
- * મુસાફરો માટે મસૂરીની બે ટેક્ટરીઓ વચ્ચે; યાત્રિકોની સુવિધા માટે પાવાગઢ અને અંબાજીમાં; ઉદ્યોગ કામ માટે દ્વારકા અને સિક્કાની સિમેન્ટ ફેક્ટરી વચ્ચે; ચંડીગઢ પાસે શિમલા જતા રસ્તા પર સિમેન્ટ ફેક્ટરીમાં ચૂનાના પથ્થરો લાવવા માટે 7 કિલી લાંબો રોપ-વે છે.

6. પાઈપલાઈન માર્ગ

પાઈપલાઈન માર્ગનો ઉપયોગ પાણી, ખનીજ તેલ, કુદરતી વાયુ, કોલસાની (પ્રવાહી) ભૂકી તથા અન્ય પ્રવાહી પદાર્થોની હેરફેર

માટે થાય છે. ભારતમાં ખનીજ તેલનાં ક્ષેત્રો છૂટાછવાયાં પથરાયેલાં છે. ખનીજ તેલને શુદ્ધીકરણ માટે રિફાઇનરી સુધી પહોંચાડવા પાઈપલાઈન માર્ગ ઉપયોગી છે. ભારતમાં મુખ્ય પાઈપલાઈન માર્ગ નીચે પ્રમાણે છે:

1. દેશની સર્વપ્રથમ પાઈપલાઈન નહરકટિયા અને બરૌની (અસમ) વચ્ચે નાખવામાં આવી હતી. નૂનમતીને જોડતી આ પાઈપલાઈન 1152 કિમી લાંબી છે. આ પાઈપલાઈનને રૂક્સાગર અને લખવા તેલક્ષેત્ર સાથે જોડવામાં આવી છે. મુખ્ય પાઈપલાઈન સાથે નૂનમતીથી શિલીગુડી, બરૌનીથી કાનપુર, બરૌનીથી હલ્દિયા અને નૂનમતીથી બોંગાઈગાંવ વચ્ચે સહાયક પાઈપલાઈન નાખવામાં આવી છે.
2. બોંબે હાઈ અને ગુજરાતનાં તેલક્ષેત્રોને કોયલી (વડોદરા નજીક) રિફાઇનરી સાથે જોડતી પાઈપલાઈન 210 કિમી લાંબી છે.
3. સલાયા(જિ. કચ્છ)થી મથુરા રિફાઇનરી સુધીની પાઈપલાઈન 1075 કિમી લાંબી છે. મથુરા રિફાઇનરીથી મેળવેલાં ઉત્પાદનો દિલ્લી, અંબાલા અને જલંધર સુધી પાઈપલાઈન દ્વારા પહોંચાડવામાં આવે છે.
4. કશ્યાટક અને આંધ્ર પ્રદેશમાં પેટ્રોલિયમ પેદશો પહોંચાડવા મુખ્યથી પુષે સુધીની પાઈપલાઈન નાખવામાં આવી છે.
5. અમદાવાદ અને વડોદરા શહેરમાં ગ્રાહકોને રાંધણગેસ પાઈપલાઈન દ્વારા પહોંચાડવામાં આવે છે.
6. હજારા(ગુજરાત)થી જગદીશપુર (ઉત્તર પ્રદેશ) સુધી પાઈપલાઈન નાખવામાં આવી છે.

8. ભારત : સમૂહ માધ્યમો

1. ટપાલ, વાર અને ટેલિફોન

બંગાળના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ વોરન હેસ્ટિંગ્ઝ 1 એપ્રિલ, 1774ના રોજ બોંબે અને મદ્રાસથી પોસ્ટઓફિસ સેવાની શરૂઆત કરી.

ઈ.સ. 1837થી કંપની શાસિત પ્રદેશોમાં ટપાલ સેવાની શરૂઆત થઈ.

ઈ.સ. 1852માં સૌપ્રથમ વાર સિંધ પોસ્ટઓફિસ(હાલ પાકિસ્તાન)માં ટપાલટિકિટનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. જે સિંધમાં પૂરતો મર્યાદિત હતો અને એશિયાની આ સૌપ્રથમ ટપાલટિકિટ હતી.

આધુનિક ટપાલ પદ્ધતિનો પાયો ડેલહાઉસીએ નાખ્યો. આ માટે ઈ.સ. 1854માં 'પોસ્ટઓફિસ ઓક્ટ' પસાર કરવામાં આવ્યો. જે અંતર્ગત પ્રચિતિ ટપાલ પદ્ધતિની નબળાઈઓ દૂર કરી પ્રથમ વાર સમગ્ર ભારતમાં 1 ઓક્ટોબર, 1854ના રોજથી પોસ્ટ ટિકિટો દ્વારા કરવામાં આવી. દેશભરમાં 750 ટપાલઓફિસો ખોલવામાં આવી.

ટપાલ ખાતા દ્વારા મનીઓર્ડર સેવાનો આરંભ ઈ.સ. 1880માં કરવામાં આવ્યો. પોસ્ટઓફિસ બચતબેન્ક સેવાનો આરંભ ઈ.સ. 1882માં શરૂ થયો. ઈ.સ. 1907થી (RMS) રેલવેને ટપાલ સેવામાં સંકળવામાં આવી તેમજ ઈ.સ. 1911થી હવાઈ ટપાલ સેવા શરૂ કરવામાં આવી.

સ્વતંત્રતા બાદ ભારતમાં સંદેશાવ્યવહાર ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ છે. સૌપ્રથમ તાર સેવા ઈ.સ. 1851માં કોલકાતાથી થઈ. ઈ.સ. 1951થી 1981નાં નીસ વર્ષમાં પોસ્ટઓફિસો અને તાર-ઓફિસોની સંખ્યા ચારગઢી વધી હતી. તથા ટેલિફોનની સંખ્યામાં અનેકગણો વધારો થયો હતો. બીજાં શહેરો સાથે ડાયરેક્ટ ડાયલિંગ (STD) કરી ટેલિફોન કરવાનો આરંભ ઈ.સ. 1960થી થયો. રોજગાર આપતા સરકારી માલિકીના વ્યવસાયોમાં રેલવે પછી સંદેશાવ્યવહારનો નંબર બીજો છે.

વિશ્વમાં સૌથી મોટું ટપાલ નેટવર્ક ભારતમાં છે. ભારતમાં કુલ 1,55,015 (31 માર્ચ, 2013) પોસ્ટઓફિસો કાર્યરત છે. હાલમાં દેશના તમામ ગામો નિયમિત રીતે ટપાલ સેવાનો લાભ લે છે. જરૂરી ટપાલ સેવા માટે ઈ.સ. 1972થી તાર-ટપાલ ખાતાએ પિનકોડ નંબર પ્રથા અમલમાં મૂકી છે.

ટપાલ વિતરણ કરતી સમગ્ર ભારતની મુખ્ય અને પેટાઓફિસોને આઠ ઝોનમાં વહેંચવામાં આવી છે:(1) દિલ્લી, હરિયાણા, પંજાબ, હિમાચલ પ્રદેશ, ચંડીગઢ તથા જમ્મુ અને કશ્મીર (2) ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉત્તરાખંડ (3) રાજ્યસ્થાન, ગુજરાત, દમણ અને દીવ તથા દાદરા અને નગરહલેવી (4) મહારાષ્ટ્ર, ગોવા, છતીસગઢ અને મધ્ય પ્રદેશ (5) આંધ્ર પ્રદેશ અને કર્ણાટક (6) તમિલનાડુ, કેરળ, લક્ષ્મીપ અને પુરુચેરી (7) પાશ્ચિમ

બંગાળ, ઓડિશા, અસમ, અંધમાન અને નિકોબાર, અરુણાચલ પ્રદેશ, મણિપુર, મેઘાલય, નાગાલેન્ડ, ત્રિપુરા, મિઝોરમ, સિક્કિમ તથા (8) બિહાર અને જારખંડ.

આ વિભાગને ચોક્કસ ટપાલ ક્ષેત્રમાં દર્શાવવા માટે પહેલા બે અંક અને ટપાલ ક્ષેત્ર આ મુજબ છે: 11 ડિલ્લી, 12 અને 13 હરિયાણા, 14 થી 16 પંજાਬ, 17 હિમાચલ પ્રદેશ, 18 અને 19 જમ્બુ અને કશ્મીર, 20 થી 29 ઉત્તર પ્રદેશ, 30 થી 34 રાજ્યસ્થાન, 35 થી 39 ગુજરાત, 40 થી 44 મહારાષ્ટ્ર અને ગોવા, 45 થી 49 મધ્ય પ્રદેશ, 50 થી 54 આંધ્ર પ્રદેશ, 55 થી 59 કર્ણાટક, 60 થી 64 તમિલનાડુ, 65 થી 69 કેરલ, 70 થી 74 પશ્ચિમ બંગાળ, 75 થી 77 ઓડિશા, 78 અસમ, 79 ઉત્તર-પૂર્વ વિભાગનાં રાજ્યો અને 80 થી 89 બિહાર.

દરેક મુખ્ય અને પેટા ટપાલ કચેરીઓને છ અંકના પિનકોડ નંબર આપવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ બે અંક ઉપર દર્શાવ્યા તે પ્રમાણે અને છેલ્લા ચાર અંક સંબંધિત ટપાલ કચેરી દર્શાવે છે.

1 ઓગસ્ટ, 1986 થી આરંભાયેલી સ્પીડ પોસ્ટ સેવા દેશનાં 62 પ્રમુખ શહેરોમાં અમલી છે. 31 માર્ચ, 1994ના રોજ દેશની 1,46,410 પોસ્ટઓફિસોની સેવિંગ બેન્કોમાં ₹ 67.29 કરોડનું કુલ બેલેસ હતું. માર્ચ, 1995 સુધીમાં દેશમાં 44,800 તાર-ઓફિસો હતી. રાષ્ટ્રીય ટેલેક્સ સેવામાં 332 ટેલેક્સ એક્સ્ચેન્જ દ્વારા સંદેશ મોકલવાની સુવિધા છે. માર્ચ, 1995 સુધીમાં આપવા દેશમાં 97.95 લાખ ટેલિફોન અને 17,368 ટેલિફોન એક્સ્ચેન્જ કાર્યરત થયા હતા. દેશના તમામ જિલ્લા મથકોને STD સેવા ઉપલબ્ધ છે.

ઈ.સ. 1988થી સ્પીડ પોસ્ટ મનીઓર્ડરની સેવાનો આરંભ થયો છે. છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં તો સંદેશાયવહારમાં બિનેતારી (Cordless) ટેલિફોન, મોબાઇલ ફોન સેવા વગેરેમાં ખાનગી ક્ષેત્રોએ હરણકાળ ભરી છે.

ટેલિફોનનાં સાધનો બનાવવાનાં કારખાનાં બુંગલૂરુ, રાયબરેલી, નૈનીતાલ (ઉત્તરખંડ), પાલઘાટ અને શ્રીનગરમાં આવેલાં છે. ટેલિપ્રિન્ટર બનાવવાનું કારખાનું ચેન્નાઈમાં છે.

મોટાં શહેરોમાં ઈલેક્ટ્રોનિક એક્સ્ચેન્જ શરૂ થયાં છે. ઉપગ્રહ ઇન્સેટ-2A અંતરિક્ષમાં મૂક્યા પછી ટેલિકોમ્યુનિકેશનની સેવાઓ અનેક ધારી વધી છે.

2. સમાચારપત્રો

ભારતમાં કુલ રજિસ્ટર્ડ અખબારોની સંખ્યા (વર્ષ 2012-13) 82,237 છે. હિન્દી ભાષામાં સૌથી વધુ 32,793 અખબારો અને સામયિકો તથા અંગ્રેજી ભાષામાં કુલ 11,478 અખબારો અને સામયિકો નોંધાયેલા છે. સરક્યુલેશનના સંદર્ભમાં હિન્દી ભાષાના અખબારોનું સરક્યુલેશન 15,54,94,770 કોપી, અંગ્રેજી ભાષાના અખબારોનું સરક્યુલેશન 5,53,70,184 કોપી અને ઉદ્દૂ ભાષાના અખબારોનું સરક્યુલેશન 2,16,39,230 કોપી છે. વર્ષ 2012-13માં તમામ અખબારોનું કુલ સરક્યુલેશન 32,92,04,842 કોપીનું છે. આ માહિતી રજિસ્ટ્રાર ઓફ ન્યૂઝેપેપર ફોર ઇન્ડિયા (ઓર.એન.એઈ.) દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે.

દૈનિક

ક્રમ	દૈનિકનું નામ	ભાષા	સરેરાશ ફેલાવો*
1.	દૈનિક ભાસ્કર	હિન્દી	34,50,945
2.	ધ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા	અંગ્રેજી	29,97,675
3.	દૈનિક જાગરણ	હિન્દી	27,63,209
4.	મલયાલા મનોરમા	મલયાલમ	21,49,012
5.	હિન્દુસ્તાન	હિન્દી	19,53,957
6.	ઠિનાડુ	તેલુગુ	17,67,143
7.	અમર ઉજાલા	હિન્દી	16,98,402
8.	ટેલી થંથી	તમિલ	16,90,608
9.	રાજ્યસ્થાન પત્રિકા	હિન્દી	16,25,375
10.	લોકમત	મરાಠી	14,48,463

અન્ય દૈનિક

ક્રમ	દૈનિકનું નામ	ભાષા
1.	ધ ઇન્ડ્ઝ	અંગ્રેજી
2.	સકાલ	મરાಠી
3.	માતૃભૂમિ	મલયાલમ
4.	સાક્ષી	તેલુગુ
5.	હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સ	અંગ્રેજી
6.	હિન્કરણ	તમિલ
7.	આનંદ બજાર પત્રિકા	બંગાળી
8.	પંજાબ કેસરી	હિન્દી
9.	ગુજરાત સમાચાર	ગુજરાતી
10.	ઇન્ડિયન એક્સ્પ્રેસ	અંગ્રેજી
11.	સંદેશ	ગુજરાતી
12.	આજ	હિન્દી
13.	દિવ્ય ભાસ્કર	ગુજરાતી
14.	નવભારત ટાઈમ્સ	હિન્દી
15.	મુખ્ય સમાચાર	ગુજરાતી

સામયિકો

(1) અઠવાડિક/સાપાણિક

ક્રમ	અઠવાડિક/સાપાણિકનું નામ	ભાષા	સરેરાશ ફેલાવો*
1.	ધ સન્ને ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા	અંગ્રેજી	10,71,963
2.	રવિવાશ્રિયા હિન્દુસ્તાન	હિન્દી	10,06,912
3.	રવિવાર લોકસ્તા	મરાಠી	3,63,006
4.	કર્મ સંગ્રહસ્થાન	બંગાળી	3,33,447
5.	માતૃભૂમિ થોઝહીવથા	મલયાલમ	3,33,022

(2) માસિક

ક્રમ	માસિકનું નામ	ભાષા	સરેરાશ ફેલાવો*
1.	વનિથા	મલયાલમ	6,87,175
2.	મલયાલા મનોરમા	મલયાલમ	4,52,610
3.	મરી સહેલી	હિન્દી	3,17,645
4.	ગૃહલક્ષી	હિન્દી	2,82,168
5.	ગૃહલક્ષી	મલયાલમ	2,46,250

* ઓડિટ બ્યૂરો ઓફ સક્ર્યુલેશન્સ, જાન્યુઆરીથી જૂન, 2013

સમાચાર સંસ્થાઓ

1. પ્રેસ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા (PTI)
2. યુનાઇટેડ ન્યૂज ઓફ ઇન્ડિયા (UNI)
3. સમાચાર ભારતી
4. હિંદુસ્તાન સમાચાર

ઈ.સ. 1927માં ભારતમાં ખાનગી માલિકીની બે કંપનીઓએ સૌપ્રથમ મુંબઈ અને કોલકાતામાં રેડિયો પ્રસારણનો આરંભ કર્યો. ઈ.સ. 1930માં હિંદ સરકારે આ બે કંપનીઓનો વહીવટ પોતાને હસ્તક લઈ લીધો અને 'ઇન્ડિયન પ્રોડક્શિંગ સર્વિસ', 'ભારતીય પ્રસારણ સેવા'ના નામે પ્રસારણ શરૂ કર્યું. ઈ.સ. 1936માં તેને ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયો (AIR)નું નામ આપવામાં આવ્યું, જે ઈ.સ. 1957થી 'આકાશવાણી' તરીકે ઓળખાય છે.

3. આકાશવાણી (રેડિયો)

ભારતમાં 277 રેડિયો સ્ટેશનો અને 431 રેડિયો ટ્રાન્સમીટરો છે. આકાશવાણી દ્વારા દેશના 83 ટકા ભૌગોલિક વિસ્તારને આવરી લેવામાં આવ્યો છે અને દેશની 96 ટકા કરતાં વધુ જનસંખ્યા તેનો લાભ લે છે.

વિવિધ પ્રકારના રસ-રુચિને પોષક કાર્યક્રમ 'વિવિધ ભારતી'ને નામે બે લઘુતરંગ (શોર્ટ-વેવ) ટ્રાન્સમીટરો સહિત એકસાથે 45 મથકોથી પ્રસારિત થાય છે. રેડિયો પર જાહેરાત (વિજ્ઞાપન) સેવાનો પ્રારંભ 1 નવેમ્બર, 1967થી મુંબઈ, નાગપુર, પુણે કેન્દ્ર પરથી ગ્રાયોગિક ધોરણે શરૂ થયો હતો. આજે વિવિધ ભારતી 60 કરતાં વધુ કેન્દ્ર પરથી પ્રસારિત થાય છે.

ભારતમાં રેડિયો વન, રેડિયો મિર્ચિ, રેડ એફ એમ, માય એફ એમ, રેડિયો સીટી વગેરે જેવાં ખાનગી પ્રસારણોનો લાભ જનતાને મળે છે.

4. દૂરદર્શન (ટેલિવિઝન)

ભારતમાં 15 સપેન્ટેમ્બર, 1959થી ટેલિવિઝનના કાર્યક્રમની શરૂઆત દિલ્હીથી થઈ. 1 એપ્રિલ, 1976થી તેને રેડિયોથી અલગ કરી દૂરદર્શન નામ અપાયું. ઈ.સ. 1982થી કલર ટેલિવિઝનની શરૂઆત થઈ. હાલમાં આપણા દેશમાં અનેક શહેરોમાં પૂર્ણ કક્ષાનાં ટીવી સેન્ટરો છે. 'ઇન્સ્ટે' ઉપગ્રહ દ્વારા દેશમાં ટેલિવિઝન કાર્યક્રમો રીકે કરવાનું શરૂ થયું છે અને 834થી પણ વધુ સંખ્યામાં ટ્રાન્સમીટરો દ્વારા ભારતની 85 ટકા જનસંખ્યાને દૂરદર્શનનો લાભ મળે છે. દૂરદર્શનનાં 32 કેન્દ્રો પરથી કાર્યક્રમો પણ તૈયાર કરવામાં આવે છે. ટીવી કાર્યક્રમનું આકર્ષણ જરૂરી વધી રહ્યું છે.

(1) રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમો

દિલ્હી દૂરદર્શન પરથી રોજ પ્રસારિત થતા રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમોને દેશનાં અન્ય કેન્દ્રો પણ પ્રસારિત કરે છે. ઈ.સ. 1984થી દિલ્હી દૂરદર્શન પરથી ચેનલ-2ની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. હવે અન્ય શહેરોને પ્રાદેશિક ભાષાની ચેનલનો લાભ પણ મળતો થયો છે.

(2) અન્ય ચેનલો

ભારતમાં સ્ટાર પ્લસ, સ્ટારસ્પોર્ટ્સ, બી.બી.સી., વગેરે અને ટીવી, વી. ટીવી, જી. ટીવી, સી.એન.એન., સોની, કલર્સ, લાઇફ ઓકે, સહારા, નેશનલ જિઓગ્રાફી, ઈએસપીએન, નીયો સ્પોર્ટ્સ, ટેન સ્પોર્ટ્સ, ડિસ્કવરી વગેરે જેવી અનેક દેશ-વિદેશની ખાનગી ચેનલોનો લાભ ભારતીય જનતાને મળે છે.

5. ફિલ્મો

ભારતમાં ફિલ્મઉદ્યોગનો વિકાસ ખૂબ નોંધપાત્ર રીતે થયો છે. ભારતમાં દર વર્ષે આશરે સાતસો કરતાં વધુ ફિલ્મો બને છે. સંખ્યાની દસ્તિએ વિશ્વમાં ભારતીય ફિલ્મઉદ્યોગ પ્રથમ નંબરે છે. પહેલી ફિલ્મ 'એરાઈવલ ઓફ ધ ટ્રેન' મુંબઈની વોટસન હોટેલમાં 7 જુલાઈ, 1896ના રોજ 2જૂ થઈ. ઈ.સ. 1899માં પ્રથમ ભારતીય ટૂકી ફિલ્મ ઉત્તારવામાં આવી. આ ફિલ્મ હરિશ્ચંદ્ર સાખારામ ભાવઠકેર ઉંફે સાવેદાદાએ ઈ.સ. 1899માં હંગિંગ ગાઈન(મુંબઈ)માં એક કુસ્તી પર તૈયાર કરી હતી. આ ફિલ્મ તેમણે પ્રોજેક્ટર દ્વારા દર્શાવી હતી. ઈ.સ. 1901માં હીરાલાલ સેને કોલકાતામાં બંગાળી નાટકોની ફિલ્મ ઉતારી. 3 મે, 1913ના રોજ 'ભારતીય સિનેમાના પિતા' દાદાસાહેબ ફાળકેની ફિલ્મ 'રાજા હરિશ્ચંદ્ર' દર્શાવવામાં આવી. ઈ.સ. 1925માં હિમાંશુ રાયે 'લાઇફ ઓફ એશિયા' ફિલ્મનું નિર્મિત કર્યું, જેની વિદેશમાં સારી પ્રશંસા થઈ. આ બધી મૂંગી ફિલ્મો હતી. ઈ.સ. 1931માં મૂંગી ફિલ્મોનો યુગ પૂરો થયો અને 'બોલપટ' (બોલતી) ફિલ્મોનો આરંભ થયો.

14 માર્ચ, 1931માં અરદેશર ઇરાનીએ પ્રથમ બોલપટ 'આલમારા'નું મુંબઈના 'મેજેસ્ટિક' શિયેટરમાં પ્રદર્શન કર્યું. ઈ.સ. 1954માં બંગાળી ફિલ્મ 'ભાગ્યચક'માં પાર્શ્વગીતનો આરંભ થયો. સોહરાબ મોદીની 'જાંસી કી રાની' પ્રથમ રંગન ફિલ્મ બની. ઈ.સ. 1953માં બંગાળી હિંગદશક સત્યજિત રેઅ ભારતીય ફિલ્મને આંતરરાષ્ટ્રીય સતરે બહુમાન અપાયું. તેમનાં 'પાથેર પાંચાલી', 'અપૂરુસાંસાર', 'આગંતુક' જેવાં સફળ ચિત્રોએ અનેક અવોડ મેળવ્યાં. ઈ.સ. 1984માં ભારતની પ્રથમ શ્રી-ડાયમેન્શનલ ફિલ્મ (શ્રી-ડી ફિલ્મ) 'છોટા ચેતન' બની.

ભારતીય ફિલ્મઉદ્યોગના પિતા દાદાસાહેબ ફાળકેની સ્મૃતિમાં સિનેકેન્નમાં સુદીર્ઘ સમય સુધી સેવાઓ આપનારને ઈ.સ. 1970થી દર વર્ષે દાદાસાહેબ ફાળકે અવોડ આપવામાં આવે છે.

જુદી જુદી ભાષાઓમાં નિર્મિત પ્રથમ ફિલ્મ

ક્રમ	ભાષા	ફિલ્મ
1.	ગુજરાતી	નરસિંહ મહેતા
2.	હિન્દી	આલમારા
3.	અંગેજ	નૂરજહાં
4.	પંજાબી	ઇશ એ પંજાબ
5.	મલયાલમ	બાલન
6.	તેલુગુ	ભક્ત પ્રદ્લાદ
7.	તમિલ	કાલિદાસ
8.	બંગાળી	જમાઈ સાસ્તી
9.	મરાಠી	અયોધ્યા ચા રાજા
10.	રાજસ્થાની	નજરાના
11.	સિંધી	એકતા
12.	ભોજપુરી	ગંગા મૈયા તો હૈ પિયરી ચઢીબો
13.	સંસ્કૃત	આદિ શંકરાચાર્ય
14.	કશ્મીરી	મહેદી રાતા
15.	માલવી	ભાદ્વા માતા
16.	મણિપુરી	માત્ભગી મણિપુરી
17.	ઓડિયા	સીતા વિવાદ
18.	અસમિયા	જોયમતી
19.	દારિયાણવી	બીરાશેરા

અવોર્ડ વિજેતા હિન્દી ફિલ્મો

(નોંધ: કૌંસમાં અવોર્ડ મળ્યાનું વર્ષ છે.)

- રાષ્ટ્રપતિ સુવર્ણચંદ્રક:** મિર્જ ગાલિબ (1954), દો આંખે બારહ હાથ (1957), અનુરાધા (1960), શહર ઔર સપના (1963), તીસરી કસમ (1966), જુવનસોમ (1969)
- રાષ્ટ્રપતિ રૌઘ્યચંદ્રક:** જનક જનક પાયલ બાજે (1958); મધુમતી (1958); મુગલ-એ-આઝમ (1960); ધરમપુર્ણ (1961); સાહિબ, બીબી ઔર ગુલામ (1962); બંદિની (1963); દોસ્તી (1964); અનુપમા (1966); ઉપકાર (1967); આશીર્વદ (1968)
- સુવર્ણ કમળ:** તપસ્યા (1975), મૃગયા (1976), શોધ (1979), દામુલ (1984), બાધબહાદુર (1989)
- રજત કમળ:** મૌસમ (1975), સ્વામી, સફેદ હાથી (1977), સ્પર્શ (1979), આકોશ (1980), સંદન (1982), સૂઘા (1983), મોહન જોશી હાજિર હો (1984), અનંતયાત્રા (1985), મિર્ચ મસાલા (1986), પેસ્ટનજી (1987), સલામ બોખે (1988), સલીમ લંગડે પે મત રો (1989), દાઢિ (1990), દીક્ષા, ધારાવી (1991), સૂરજ કા સાતવાં ઘોડા (1992), પતંગ (1993), મમ્મો (1994), બેન્ટીડ

કિવન (1995), ગુડિયા (1996), હજાર ચૌરસી કી માં (1997)

- ઉત્કૃષ્ટ ફિલ્મ પુરસ્કાર:** આનંદ (1970), અનુભવ, દો બૂંદ પાની (1971), માયા દર્શન (1972), 27 ડાઉન (1973), કોરા કાગજ, અંકુર, પરિણાય (1974), સમર (1998), શૂલ (1999)
- ઓસ્કાર અવોર્ડ વિજેતા ભારતીયો:** (1) ભાનુ અથૈયા (1982); શ્રેષ્ઠ કોસ્યુમ ડિઝાઇનર, ફિલ્મ 'ગાંધી', (2) સત્યજિત રે (1991): લાઈફાઈમ અચીવમેન્ટ અવોર્ડ (વિશેષ ઓસ્કાર), (3) એ. આર. રહેમાન (2008): (બે અવોર્ડ) શ્રેષ્ઠ ઓરિજિનલ સ્લોર ફિલ્મ 'સ્લમડોગ મિલિયોનર' અને શ્રેષ્ઠ ઓરિજિનલ સોંગ (જ્ય હો....) ફિલ્મ 'સ્લમડોગ મિલિયોનર', (4) ગુલાર (2008): શ્રેષ્ઠ ઓરિજિનલ સોંગ (જ્ય હો....) ફિલ્મ 'સ્લમડોગ મિલિયોનર' (એ. આર. રહેમાન સાથે), (5) રસુલ પુરુષી (2008): શ્રેષ્ઠ સાઉન્ડ મિક્સિંગ ફિલ્મ 'સ્લમડોગ મિલિયોનર'
- ઓસ્કાર અવોર્ડ વિજેતા ફિલ્મ:** 'સ્માઈલ પિન્કી' (દિગદર્શક: વિજેતા મેધન) શ્રેષ્ઠ ડેક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ (2009)
- ઓસ્કાર અવોર્ડ માટે નામાંકિત થયેલ ભારતીય હિન્દી ફિલ્મો:** મધર ઇન્દ્રિયા (1957), સલામ બોખે (1988), લગાન (2001), રંગ દે બસંતી (2006)

9. ભારત : પ્રવાસધામ

1. 30૦ શહેરોની રસપ્રદ માહિતી

અરુણાચલ પ્રદેશ

- ઈટાનગર:** અરુણાચલ પ્રદેશની રાજધાની છે. નયનરમ્ય ટેકરીઓની વચ્ચે પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી શોભાનું આ શહેર સુંદર છે.
- તવાંગ:** પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ મઠ અહીં આવેલો છે.

અસમ

- દિસ્પુર:** અસમની રાજધાની છે.
- જોરહાટ:** અહીં આવેલું કાળીરંગા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન એકશિંગી ગેડા, હાથી તેમજ અન્ય પ્રાણીઓ માટે જાણીતું છે.
- ગુવાહাটી:** આ શહેર કામખ્યા માતાના મંદિર (51 શક્તિપીઠ પૈકીની એક શક્તિપીઠ) માટે જાણીતું છે. ભુવનેશ્વરી મંદિર, નવગ્રહ મંદિર, વસિષ્ઠાશ્રમ, શંકરદેવ કલાક્ષેત્ર વગેરે જોવાલાયક સ્થળો છે. નૂંમતી રિફાઈનરી અહીં આવેલી છે.
- દિંગ્બોઈ:** ખનીજ તેલની રિફાઈનરી આવેલી છે.
- મજૂલી:** બ્રહ્મપુત્રા નદીમાં આવેલો વિશ્વનો સૌથી મોટો નદીનો બેટ છે. શંકરદેવે સ્થાપેલું કલાક્ષેત્ર કેન્દ્ર તથા વૈષ્ણવ મઠ જોવાલાયક છે. અહીંની હસ્તકલાની વસ્તુઓ તથા લોકપર્વોની ઉજવણી માણવાલાયક છે. અહીં વિરલ પક્ષીઓ જોવા મળે છે.
- મનાસ:** વાધ માટેનું અભયારણ છે.
- શિવસાગર:** 129 એકરમાં પથરાયેલું પ્રાચીન તળાવ જોવાલાયક છે.

આંધ્ર પ્રદેશ

- હેદરાબાદ:** આંધ્ર પ્રદેશની રાજધાની છે. પૂર્વ નિઝામના રાજ્યની રાજધાની હોવાના કારણે અનેક ભવ્ય બાંધકામો આ શહેરમાં જોવા મળે છે. અહીં ચાર મિનાર, ટેકરી પર શ્વેત આરસનું દક્ષિણ શૈલીનું બિરલા મંદિર, હુસેન સાગરમાં 17.5 મીટર ઊંચી અને 350 ટનની શિલામાંથી કડારવામાં આવેલી બૌદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ, સાલારજંગ સંગ્રહાલય, શિલ્પગ્રામ, નેહરુ પ્રાણી સંગ્રહાલય, પુરાતાચ સંગ્રહાલય, મુક્કા માલ્ઝિદ, ગોવળકોડાનો કિલ્લો, ઉસ્માનિયા વિદ્યાપીઠ, બિરલા પ્લેનેટોરિયમ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ નેશનલ પોલીસ ઓકેમી, રામોજી ફિલ્મસીટી વગેરે જોવાલાયક છે.
- કોલ્લેરુ:** પક્ષીઓનું અભયારણ છે.
- ગુંઠૂર:** આ શહેર તમાકુના વેપાર માટે ભારતભરમાં પ્રસિદ્ધ છે.
- તિરુપ્તિ:** તિરુમાલા ટેકરીઓ પર ભગવાન વેક્ટેશ્વર (બાલાજી ભગવાન)નું ભવ મંદિર છે. આ મંદિરનાં દ્વાર 24 કલાક ખુલ્લાં રહે છે. આ મંદિરને ભારતનું સૌથી શ્રીમત મંદિર માનવામાં આવે છે. પ્રતિદિન હજારો યાત્રીઓ દર્શનાર્થે આવે છે. ભગવાનને માથાના વાળ ભેટ ધરવાનું માધાત્મ્ય છે.
- નાગાર્જુનકોડા:** બૌદ્ધકાલીન સંસ્કૃતિના અવશેષો જોવાલાયક છે.
- નાગાર્જુનસાગર:** નંદીકોડા પાસે કૃષ્ણા નદી પર બાંધવામાં આવેલો બંધ તેમજ જળાશય જોવાલાયક છે.

- વરંગાલ:** કાક્તીય રાજ્યની પૂર્વ રાજ્યાની છે. હનમનકોડા ટેકરી પર ચાલુક્ય વાસ્તુશૈલીનું એક હજાર સંભવાળણું અદ્ભુત મંદિર છે. પાસે અષ્ટભુજા મહાકાળીનું મંદિર જોવાલાયક છે.
- વિજયવાડા:** આ શહેરમાં પાંચમી સદીના ગુફા મંદિરો છે. ગાંધી સૂપ, તારા મંદિર, કનક દુર્ગા મંદિર, મહેશ્વર મંદિર, નરસિંહ મંદિર, મંગલરાજાપુરમ ગુફા, હજારતબાલ મસ્ઝિદ, દેવળ જોવાલાયક છે.
- વિશાખાપદ્નમ:** ભારતના પૂર્વ કાંઠા પર આવેલું બંદર છે. ભારતનું સૌથી મોટું નૌકાનિમાણ કેન્દ્ર છે. અહીં ડોલ્ફિન્સ નોઝ પ્રાફિટિક શિલાનું આકર્ષણ છે. ભારતનું પહેલું અને દુનિયાનું પાંચમું સબમરીન સંગ્રહાલય છે. વિશાખાપદ્નમ પાસે સિંહાચલમ ટેકરી પર ભગવાન વિષ્ણુનું ભવ્ય મંદિર છે.
- શ્રીશૈલમ:** કૃષ્ણા નદીના ડિનારે આવેલું તીર્થસ્થળ છે. અહીં સુંદર કુદરતી પરિવેશમાં ભગવાન મહિલકાર્જુનનું મંદિર છે જે દ્વાદ્શ જ્યોતિલિંગ પૈકીનું એક છે. મહિલકાર્જુન મંદિરની પાછળ મહાશક્તિનું ભવ્ય મંદિર છે. અહીં છત્પતિ શિવાજી મહારાજાનું સ્મારક (શિવાજી પ્રેરણા કેન્દ્ર) આવેલું છે.
- શ્રી હરિકોટા:** ભારતીય ઉપગ્રહ તથા રોકેટ છોડવાનું મુખ્ય મથક છે.

ઓડિશા

- ભુવનેશ્વર:** મંદિરોના શહેર તરીકે જાહીનું આ શહેર ઓડિશાની રાજ્યાની છે. 40 મીટર ઊંચા શિખરવાળા, 12મી સદીના લિંગરાજ મંદિરમાં 50 જેટલાં અન્ય મંદિરો પણ છે. અહીં બ્રહ્મેશ્વર મંદિર, મુક્તેશ્વર મંદિર, પરશુરામ મંદિર જોવા જેવાં છે. અહીં વસંતતાતુમાં વાર્ષિક રથયાત્રા પર્વ ઉજવાય છે. ભુવનેશ્વર પાસે ‘નંદનકાનન’ રાષ્ટ્રીય ઉધાન જોવાલાયક છે.
- ઉદ્યગિરિ:** મૌર્ય રાજાઓના સમયની બૌદ્ધ અને હિન્દુ ધર્મની હાથી ગુફાઓ, વાધ ગુફા, સ્વર્ગ ગુફા, સર્પ ગુફા તથા ગ્રાણ માળની પાતાળ ગુફા જોવાલાયક છે.
- કટક:** નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝનું જન્મસ્થળ છે. સોના-ચાંદીના નક્શીદાર કામ અને લાખકામ માટે જાહીનું છે. અહીં જાનકીનાથ ભવન તથા નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝની વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન જોવાલાયક છે.
- કોણાક:** 13 મી સદીના વૈદિક સ્થાપત્યનું સુંદર બાંધકામ કોણાકિમાં જોવા મળે છે. રથના આકારનું બાર વિશાળ શિલ્પ કડારેલા પૈડાવાળું, સાત ઘોડા અને દ્વારે જે રક્ષક સિંહોવાળું ભવ્ય સૂર્યમંદિર ભારતના વિશ્વવારસામાં સમાવેશ પામેલું છે. અહીં નવગ્રહ મંદિર, સંગ્રહાલય તેમજ સાગરતટ જોવા જેવાં છે.
- ચિલિકા:** સાગરકિનારે તટબંધ રચાવાથી બનેલું ભારતનું સૌથી મોટું ખારા પાણીનું (લગ્નૂન) સરોવર છે. વચ્ચે બેટ પર વિવિધ જળસુઈનું આકર્ષણ છે.
- ધોલી:** સમાટ અશોકનો શિલાલેખ તથા જાપાની બૌદ્ધ સંઘોએ સ્થાપેલ શાંતિ સ્તૂપ જોવાલાયક છે.
- પુરી:** આ શહેર જગન્નાથ પુરી તરીકે જાહીનું ચાર ધામોમાં પૂર્વનું એક તીર્થધામ છે. અહીં સુપ્રસિદ્ધ જગન્નાથજીનું મંદિર આવેલું છે. દર વર્ષે અભાદ સુદ બીજાના દિવસે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, બલરામ તથા સુભદ્રાજીની રથયાત્રા નીકળે છે. જેના દર્શનાર્થ

અનેક ભક્તો આવે છે. અહીં શ્રી શંકરાચાર્યનો મઠ તથા બીચ જોવાલાયક છે.

- રાઉરકેલા:** આ શહેર સ્ટીલ ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે.

ઉત્તર પ્રદેશ

- લખનऊ:** ઉત્તર પ્રદેશની રાજ્યાની છે. ઐતિહાસિક શહેર તેમજ કષ્યક નૃત્યની જનકનગરી છે. બડા ઈમામવાડા, નવાબોની કબરો, ચિત્રવીથી, લખનऊ રેસિડન્સી, ભુલભુલૈયા, જ્વાહર ભવન તેમજ નવાબગંજ પક્ષી અભયારણ જોવાલાયક છે.
- અહિચ્છત્ર:** રામનગર પાસે આવેલું આ પૌરાણિક સ્થળ છે. માચીન કાળમાં તે ઉત્તર પાંચાલની રાજ્યાની હતું. પુરાતત્વ વિભાગને આ સ્થળેથી 2500 જેટલા માચીન અવશેષો મળ્યા છે, જેમાં સાડા પાંચ ડિમી લાંબો કોટ પણ મળી આવ્યો છે.
- અયોધ્યા:** આ શહેર શ્રીરામ જન્મભૂમિનું સ્થળ છે. આ નગરને સાત મોકશદાયિની નગરીઓમાંની એક માનવામાં આવે છે.
- અલાહાબાદ:** આ શહેર હિન્દુ ધર્મના લોકોનું તીર્થસ્થળ છે. પ્રયાગ પાસે ગંગા, ધમુના તથા અદશ્ય સરસ્વતી નદીનું સંગમસ્થળ છે, જ્યાં કુંભમેળો ભરાય છે. અકબરકાલીન કિલ્લો, હનુમાન મંદિર, પાતાળપુરી મંદિર, દેવળ, અક્ષયવડ, પંડિત નેહરુનું જન્મસ્થળ ‘આનંદભવન’ તથા ખુશરૂ બાગ જોવાલાયક છે.
- અલીગઢ:** અલીગઢ મુસ્લિમ યુનિવર્સિટી આવેલી છે. આ ઉપરાંત અહીં તાળાં, ચાપ્પુ, કાતર બનાવવાનો ઉદ્યોગ વિકાસ પામ્યો છે.
- આગરા:** આ ઐતિહાસિક શહેર છે. અહીં લાલ કિલ્લો, દીવાને આમ, દીવાને ખાસ, મોતી મસ્ઝિદ, તાજમહલ, ઈ.સ. 1565નો આગરા ગઢ, ઈતમદ-ઉદ-દીલાની સંગેમરમરની કુબર, અકબરની કબર, જહાંગીરનો મહેલ વગેરે જોવાલાયક છે.
- કાનપુર:** આ ઔદ્યોગિક શહેર છે. ચામડાં, ગરમ કાપડ, સુતરાઉ કાપડ તથા ખાડ ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે. અહીં રાધાકૃષ્ણ મંદિર, જૈનોનું કાચનું મંદિર, કુલભાગ, પ્રાણીઉધાન, નાનારાવ ઉધાન, મોતી મહેલ, તાપેશ્વરી મંદિર જોવાલાયક છે.
- કૌસાની:** આ શહેર હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે. હિમાલયના હિમાચાદિત ઉત્તુંગ શિખરો વચ્ચે ખીણમાં આવેલ અદ્ભુત સૌંદર્ય સ્થળ છે.
- ઝાંસી:** આ શહેર રાણી લક્ષ્મીબાઈની સ્મૃતિ સાથે જોડાયેલું છે. અહીં સપ્તધાતુમાંથી બનાવેલી વીજાણી તોપ, અષ્ટધાતુની ભવાનીશંકર તોપ તથા રાણી લક્ષ્મીબાઈનો પાંચ માળનો મહેલ જોવાલાયક છે.
- દુધવા:** લખીમપુર પાસે દુધવા નેશનલ પાર્ક જોવાલાયક છે.
- દયાલભાગ:** રાધાસ્વામીની સમાધિ આવેલી છે તથા તે રાધાસ્વામી સંપ્રદાયનું કેન્દ્ર છે.
- ફટેહપુર સીકરી:** આ ઐતિહાસિક શહેર છે. અહીં અકબરનો મહેલ, બુલંદ દરવાજો, રાણી જોધાબાઈનો મહેલ, શેખ સલીમ ચિશતીની દરગાહ, પંચમહેલ, હવામહેલ, બીરબલ ભવન વગેરે જોવાલાયક મુઘલ સ્થાપત્યો છે.
- ફિરોઝાબાદ:** આ શહેર કાચની બંગડીઓ માટે વિખ્યાત છે.

- બરેલી: આ શહેર વિભૂતિ ફેક્ટરી, ફર્મિચર તેમજ પતંગની દોરી માટે જાહીતું છે.
- મથુરા: યમુના નદીના કિનારે આવેલું પ્રાચીન તીર્થ તથા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું જન્મસ્થળ છે. અહીં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં વિવિધ સ્વરૂપોનાં વિશાળ મંદિરો છે. આ નગરને સાત મોકષદાયિની નગરીઓમાંની એક માનવામાં આવે છે. અહીં દર્શન, સ્નાન તથા નદી પૂજનનો મહિમા છે. કન્ખલ તીર્થ, રંગભૂમિ, સતી બુર્જ, કસનો ડિલ્લો તથા મથુરા શૈલીની શિલ્પકુટિઓનું સંગ્રહાલય જોવાલાયક છે. અહીં ઓર્હલ રિઝાઈનરી આવેલી છે.
- વારાણસી (કાશી, બનારસ): હિન્દુઓનું અતિ પવિત્ર તીર્થોમાંનું એક છે. આ નગરને સાત મોકષદાયિની નગરીઓમાંની એક માનવામાં આવે છે. કાશી વિશ્વનાથ દ્વારા જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક છે. અહીં દુગા મંદિર, તુલસીમાનસ રામ મંદિર, ભારતમાતા મંદિર, રામનગર ડિલ્લો, બનારસ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ અને સંગ્રહાલય જોવાલાયક છે.
- શ્રાવસી: બૌદ્ધ ધર્માઓનું પવિત્ર યાત્રાધામ છે.
- સારનાથ: પ્રાચીન બૌદ્ધ તીર્થ છે. અહીં સમાટ અશોકનો શિલાલેખ તથા પ્રસિદ્ધ સંભ આવેલાં છે. શિલાલેખ તથા સ્તૂપનો જ્ઞાણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો છે. રાષ્ટ્રમુદ્રા જેના આધારે સ્વીકાર પામી છે તે સિંહરૂપ શિરોભાગ સંગ્રહાલયનો એક ભાગ છે. જાપાની બૌદ્ધ સંગ્રહાલય છે. જૂની શૈલીનું ભવ્ય બૌદ્ધ મંદિર જોવાલાયક છે.

ઉત્તરાખંડ

- દેહરાદૂન: ઉત્તરાખંડની રાજ્યધાની છે. અહીં ભારતીય ભિલિટી એક્ડેટીમી, રાજીજ નોશનલ પાર્ક તથા જંગલ સંશોધન કેન્દ્ર જોવાલાયક છે. અહીં સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા તથા તેલ અને કુદરતી વાયુ પંચનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.
- અલ્મોડા: હિમાલયમાં આવેલું 1650 મીટર ઊંચાઈ પર વસેલું પ્રાફુંક સૌંદર્યથી ભરેલું ગિરિનગર છે. અહીં કાસરદેવી મંદિર, મોહન જોશી ઉધાન, હરણ ઉધાન, સંગ્રહાલય તથા કાલીનાથ જોવાલાયક સ્થળો છે.
- ઉત્તર કાશી: આ પ્રચ્યલિત ગિરિમથક, યાત્રાધામ તથા માઉન્ટેનિયરિંગ કેન્દ્ર છે.
- કેદારનાથ: આ હિન્દુ ધર્મના યાત્રાળુઓનું તીર્થકેત્ર છે. કેદારનાથ દ્વારા જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક તથા ચારધામ પૈકીનું એક છે. અહીં મંદાકિની નદીનું ઉદ્ગમસ્થળ, આદિ શંકરાચાર્યની સમાધિ જોવાલાયક છે.
- ગંગોગ્રી: ગંગા નદીનું ઉદ્ભવસ્થળ છે. ગંગામૈયાનું મંદિર, ગરમ પાણીના જરા, ગોમુખ વગેરે પવિત્ર સ્થળો છે.
- નૈનીતાલ: કુમાઉ પર્વતમાળામાં વસેલું ગિરિનગર છે. અહીં આવેલાં નૈની સરોવર પરથી આ ગિરિનગરનું નામ 'નૈનીતાલ' પડ્યું છે. અહીં સ્નો-વ્યૂ પોઈન્ટ, જવાહર શિખર વગેરે જોવાલાયક છે. અહીંથી હિમાલયદર્શન અદ્ભુત છે.
- પાંદુકેશ્વર ધાર: કેદારનાથ-બદરીનાથના માર્ગમાં આવતો પાંદુકેશ્વર ધાર 'વેલી ઓફ ફ્લાવર્સ' તરીકે જાહીતો છે. જુલાઈ-ઓગસ્ટમાં અહીં વિવિધ જાતનાં ફૂલો જોવા મળે છે.

- પિથોરાગઢ: 1815 મીટર ઊંચાઈ પર વસેલું ઉત્તરાખંડનું સીમાવતી ગિરિમથક છે. ડેલાસ માનસરોવરના યાનીઓનો માર્ગ અહીંથી જાય છે. અહીં મહેલ તથા ડિલ્લાના અવશેષો, ગુજારાં પાતાળ ભુવનેશ્વર, ઉલ્કાદેવી, રાય ગુજા તથા અન્ય મંદિરો જોવાલાયક છે.
- બદરીનાથ: હિન્દુ ધર્મના ચારધામો પૈકીનું સૌથી પૂર્વનું આ એક ધારું છે. અહીં ભગવાન બદરીનારાયણનું ભવ્ય મંદિર છે. શિખરની છાયામાં 3000 મીટર પર મંદિર છે. અહીં ગરમ પાણીના કુડ તથા અલકનંદા નદી દર્શનીય છે. આ તીર્થ પિતૃતર્પણ માટે પ્રાય્યાત છે.
- મસૂરી: હિમાલયના સાનિધ્યમાં આવેલું 'પર્વતોની રાણી' તરીકે જાહીતું આ લોકપ્રિય ગિરિમથક છે. અહીં બ્રિટિશ સમયના વિશિષ્ટ બાંધકામો છે. અહીં સરોવર, સુધરાઈનું ઉધાન, લાલ બહાદુર શાસી રાખ્યીય શાસન અકાદમી, તિબેટી મંદિર, કેમ્પી ઘોધ, રિંક ગન ડિલ, લાલ ટિભા અને દેવલો જોવાલાયક છે.
- ધમુનોગ્રી: યમુના નદીના ઉદ્ભવનું સ્થળ તેમજ હિન્દુ ધર્માઓનું પવિત્ર તીર્થસ્થળ છે. અહીં ગરમ પાણીના કુડ છે. અહીંના સૂર્યકુડમાં ચોખા તરત રંધાઈ જાય તેવું ગરમ પાણી વહે છે.
- રાનીખેત: હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે.
- રૂડ્કી: એન્જિનિયરિંગ યુનિવર્સિટી આવેલી છે.
- હષ્ટકેશ: હિન્દુ ધર્માઓનું પવિત્ર તીર્થસ્થળ છે. અહીં રઘુનાથ મંદિર, લક્ષ્મણ જુલા, શિવાનંદ આશ્રમ, સ્વગાત્રીમ, ગીતા ભવન, મહર્ષિ યોગી આશ્રમ, ઋષિ કુડ તથા લક્ષ્મણ મંદિર જોવાલાયક છે.
- હરદ્વાર: હિમાલયની શિવાલિક માળાની તરેટીમાં આવેલું હિન્દુ ધર્માઓનું પવિત્ર તીર્થસ્થળ છે. આ નગરી સાત મોકષદાયિની નગરીઓમાંની એક છે. ગંગા નદી આ સ્થળેથી પર્વત છોડીને મેદાનમાં પ્રવેશ કરે છે. હરી કી પૌડી, સપાત્રાણી આશ્રમ, સતીકુડ, દક્ષ મહાદેવનું મંદિર, મંસાદેવી મંદિર, જમુનાજીનું મંદિર, પરમાર્થ આશ્રમ, ચંડી દેવી મંદિર તથા પતંજલિ યોગપીઠ જોવાલાયક છે. હરદ્વાર કુભમેળાનું સ્થળ છે.

કણ્ણાટક

- બેંગલૂરુ: કણ્ણાટકની રાજ્યધાની છે. અહીં કબ્બન પાર્ક, લાલબાગ, નંદી મંદિર, ટીપુ સુલતાનનો મહેલ, વિશ્વેશ્વરૈયા ઔદ્ઘોગિક મ્યુઝિયમ, હિન્દુસ્તાન ટૂલ્સની ફેક્ટરી, રામન રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સ, વિમાનનું કારખાનું, નેહરુ પ્લેનેટોરિયમ, ઉલસુર સરોવર, માહિતી તંત્રજ્ઞાન કેન્દ્ર (ભારતનું સિલિકોનવેલી) આવેલું છે. આ શહેર રેશેમ, કાષ, ચંદન, કાપડ, હાથીદાંત અને બીજા હસ્તકલાના ઉધોગો માટે જાહીતું છે. બેંગલૂરુ પાસે બનીરી ઘણી રાખ્યીય ઉધાન જોવાલાયક છે.
- અઈયોળ: વાતાપિના ચાલુક્યોના સ્થાપત્યના અવશેષો જોવાલાયક છે. આ નગરમાં બંધાયેલાં સિતેર જેટલાં મંદિરોનો હિતિદાસ, પુરાતત્વ તેમજ કલાની દાસ્તાનો છે. અહીં લાડખાન મંદિર, સૂર્યનારાયણ મંદિર જોવાલાયક છે.
- ઉડુપી: હિન્દુ ધર્મનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું ભવ્ય મંદિર છે.
- કૃષ્ણારાજસાગર: કાવેરી નદી પર બાંધવામાં આવેલો બંધ તેમજ વૃદ્ધાવન ઉધાન જોવાલાયક છે.

- કેમ્પુન્ગુંડી: હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે.
- કોલાર: સોનાની ખાણ આવેલી છે.
- ગાંધીયાપૂર: હિન્દુ ધર્મનું તીર્થસ્થળ છે. દાટ સંપ્રદાયનું કેન્દ્ર તેમજ દાટ મંદિર છે.
- ગુલબર્ગા: પ્રસિદ્ધ કિલ્લો તથા ચિશ્તી સંત બંદનવાળની દરગાહ આવેલી છે.
- ગોકર્ણ મહાબેશ્વર: હિન્દુ ધર્મનું તીર્થસ્થળ તેમજ મહાબેશ્વર શિવજીનું દેવાલય છે.
- ગોકાક: જગધોધ તેમજ ઘટપ્રમભા બંધનું સ્થળ હોવાના કારણે પર્યટન મથક તરીકે વિકસ્યુ છે.
- ચિકમગલૂર: બાબાબુદાન નામનું હિન્દુ અને મુસ્લિમનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં કોઝીનું ઉત્પાદન થાય છે.
- તલકાવેરી: હિન્દુ ધર્મનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં કાવેરી નદીનું ઉદ્ગમસ્થળ (બ્રહ્મગિરિ) છે.
- ધર્મપુરી: હિન્દુ ધર્મનું તીર્થક્ષેત્ર છે. નેત્રાવતી નદીની પાસે ભગવાન શિવજીનું મંજુનાથ મંદિર છે.
- નંદી હિલ્સ: બેંગલૂરુ પાસે આવેલું ગિરિમથક છે. અહીં યોગનંદીશ્વર મંદિર, અમૃત સરોવર તથા નેહરુ નિલય જોવાલાયક છે.
- પાંદુદાલ: ચાલુક્ય વંશના વિરપાક્ષ મંદિર, મલિકકાર્ણિન મંદિર તથા સંગમેશ્વર મંદિર જોવાલાયક છે.
- બંડીપુર: અહીં રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન આવેલો છે.
- બદામી: ચાલુક્ય વંશનું શાક્બરી મંદિર જોવાલાયક છે.
- બીદર: કિલ્લો, રંગીન મહેલ, તખ્ત મહેલ, મદરેસા તેમજ મરિઝિદો જોવાલાયક છે.
- બેણૂર: હોયસળ શૈલીનાં હિન્દુ મંદિરો આવેલાં છે. અહીંનું ચન્દ્રકેશવ મંદિર જોવાલાયક છે.
- મડિકેરી: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. અહીં ઈરુપ્પુ તથા અમ્બુ નામનો ધોધ જોવા જેવો છે.
- મેકેદાદુ: કાવેરી તથા અકવિતી નદીનું સંગમસ્થળ છે.
- મેગલોર: ટેકરી પર વસેલું બંદર અને શહેર છે. જહાજવાડો છે. અહીંનો નિકાસ વેપાર નોંધપાત્ર છે. અહીં સુલતાન બેટરી, સરકારી સંગ્રહાલય, મંગલાદેવી મંદિર, દેવળ વગેરે જોવાલાયક છે.
- મેસૂર: કણ્ણાટકનું જૂનું રાજ્યાનીનું શહેર છે. અહીં કલાવિથી, ચામુંડા ટેકરી તથા તેના પર મહિષાસુરની વિરાટ પ્રતિમા અને ચામુંડા માતાનું સુંદર ભવ્ય મંદિર, લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ, જગમોહન પેલેસ, એક પથરરમાંથી કોતરવામાં આવેલી નંદીની ભવ્ય મૂર્તિ, ફિલોમિના ચર્ચ તેમજ વૃદ્ધાવન ગાઈન જોવાલાયક છે.
- રામનગર: બેંગલૂરુથી પચાસ કિમીના અંતરે આવેલાં આ શહેરમાં રેશમના કાપડનું મોટું બજાર છે.
- બિજાપુર: ઉદ્યાનો, મરિઝિદો, મકબરાઓ, મહેલો તથા કિલ્લાઓનું શહેર છે. અહીંનો ઈ. સ. 1659નો ગોળગુંબજ વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે. તેનો પ્રતિધોષકક્ષ આકર્ષણ ધરાવે છે. અહીં સાત માળ ધરાવતો ચાર ભિનાર, મુલુખમેદાન, જુમા મરિઝિદ, અસર મહેલ, યાકૂત મહેલ, ગગન મહેલ તેમજ ચાંદાવડી પ્રાચ્યાત છે.

- શ્રવણબેણગોળ: જૈનોનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં ઈન્જરિ પર્વત પર ગોમટેશ્વરની 53 મીટર ઊંચી મૂર્તિ છે.
- શ્રીરંગપણનમઃ: આ શહેર ટીપુ સુલતાનની રાજ્યાની હતી. અહીં ટીપુ સુલતાનનો 'દરિયા દૌલત' મહેલ, ટીપુ સુલતાન તથા હૈદરઅલીની કબર તેમજ શ્રીરંગ મંદિર જોવાલાયક છે.
- શૃંગારી: શ્રી આદિ શંકરાચાર્યનો મઠ આવેલો છે.
- હમ્મી: ઐતિહાસિક શહેર છે, જે મધ્ય યુગમાં વિજયનગર મહારાજ્યાની રાજ્યાની હતું. યુનેસ્કોની સૂચી અનુસાર આ વિશ્વવારસો છે. મહેલ, રાણીનું સ્નાનાગાર, કમલમહાલય, હજારરામ મંદિર, પંપાવતી મંદિર, એકશિલ ઉચ્ચનરસિંહની 22 ફૂટ ઊંચી મૂર્તિ, વિકલ મંદિર, વિદ્યપાક્ષ મંદિર, શિવારથ તથા સંગ્રહાલય જોવાલાયક છે.
- હળેબિંડુ: પ્રસિદ્ધ શિવમંદિર જોવાલાયક છે.

કેરલ

- તિરુવનંતપુરમ: પ્રાકૃતિક તેમજ સ્થાપત્યનાં સૌદર્યથી ભરેલું આ શહેર કેરલની રાજ્યાની છે. અહીં પચાનાભસ્વામી મંદિર, કુટિરામાલિકા મહેલ સંગ્રહાલય, તારા મંદિર, નેપિયર સંગ્રહાલય, પ્રાણીઉદ્યાન તથા શિવગિરિ મઠ જોવાલાયક છે. નજીકમાં સારાભાઈ સ્પેસ રિચર્ચ સેન્ટર આવેલું છે.
- આલઘ્રાંગા: ભારતનું વેનિસ તરીકે જાણીતું આ શહેર ઉત્તર-દક્ષિણ વાચ્યેના જળમાર્ગોનું મિલનસ્થાન છે. અહીં ઓણામ તહેવારના સમે યોજાતી નૌકાસ્પર્ધા જોવા વિદેશીઓ આવે છે. અહીં પેપર ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે.
- ઓલેપી: પૂર્વના વેનિસ તરીકે ઓળખાતા આ શહેરમાં પેપર ઉદ્યોગ વિકસસ પામ્યો છે.
- કાલારી: આદિ શંકરાચાર્યનું જન્મસ્થળ છે.
- કોચી: આ પશ્ચિમકિનારાનું બંદર છે. અહીં સિનેગોગ, ડય પેલેસ, સેંટ ફાન્સિસ ચર્ચ તેમજ રજવાડી સ્થાપત્યો જોવાલાયક છે. અહીં વહાંશ બાંધવાનો ઉદ્યોગ તેમજ રિફાઇનરી આવેલી છે.
- ક્રોંગલૂર: ભારતની સૌપ્રથમ મરિઝિદ અહીં આવેલી છે.
- કોળિકોડ (કાલિકટ): બંદર તેમજ વાસ્કો-દ-ગામાનું આગમન સ્થળ છે.
- ક્રોંક્યમ: સેંટ થોમસનું આગમન સ્થળ છે.
- કોવામ: તિરુવનંતપુરમથી 14 કિમીના અંતરે આવેલાં આ સ્થળે જળપ્રસિદ્ધ સમુદ્રકિનારો આવેલો છે.
- ચેરુતરૂરી: કથકલી તેમજ મોહિનીઅહુમ નૃત્યનું કેન્દ્ર છે.
- ત્રિશૂર: શહેરની પાસે ગુરુવાયર છે જ્યાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું લાકડા તેમજ ગ્રેનાઈટથી બાંધેલું પ્રાચીન મંદિર છે.
- થેકડી: હાથી, વાધ, નીલગાય પ્રાણીઓનું 'પેરિયાર' નામનું અભયારણ્ય છે.
- થુમ્બા: ભારતનું રોકેટ મથક છે. આ સ્થળેથી પરીક્ષણ માટેના રોકેટ છોડવામાં આવે છે.
- પોનમુરી: તિરુવનંતપુરમથી 60 કિમી દૂર આવેલું આ હવા ખાવાનું સ્થળ છે.
- મલઘ્રામ: બંદર પરનું પર્યટન સ્થળ છે.

- મુનાર: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. પાસે એરાવીકુલમ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન તેમજ ચિનાર અભયારણ્ય આવેલાં છે, જેની પાસે આનૈમુડી શિખર, લવ લેઈક પોઈન્ટ તથા ઠકો પોઈન્ટ આવેલાં છે.
- વરકલા: થોર સમાજસુધારક શ્રી નારાયણગુરુની સમાધિ અહીં આવેલી છે.
- વાગામાન: કોણ્યમથી 65 કિમી દૂર આવેલું ગિરિમથક છે. અહીં થંગલ રોક (મુસ્લિમોનું પવિત્ર સ્થળ), મરુગન હિલ (હિન્દુઓનું પવિત્ર સ્થળ) તથા કુરિસુમાલા હિલ (ખ્રિસ્તીઓનું પવિત્ર સ્થળ) જોવાલાયક છે.
- શબ્દરીમાલા: હિન્દુ ધર્માઓનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં હરિહરસુત ભગવાન અયઘાનું મંદિર આવેલું છે.

ગુજરાત

જુઓ: 6. ગુજરાતની સફર, પાના નંબર: 35

ગોવા

- પણાણ: ગોવાની રાજધાની છે. અલિન્હો હિલ, મિરામાર સમુદ્રકિનારો, નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી જોવાલાયક છે. પ્રકૃતિએ ભરપૂર સુંદરતા જંગલો, ખીણો, વાડીઓ, ઘોધ વગેરે સ્વરૂપે બક્ષી છે.
- ઓલ ગોવા: આ રોમન કેથલિક ખ્રિસ્તી ધર્મના લોકોનું પવિત્ર સ્થળ છે.
- કલંગુટ: સુંદર સમુદ્રકિનારો છે.
- કવળે: હિન્દુ તીર્થસ્થળ છે. અહીં શાંતાદુગાનું મંદિર છે.
- ક્રોલવા: રમણીય સમુદ્રકિનારો છે.
- દૂધસાગર: જલપ્રાપ્તાત્વાનું અને સહેલાણીઓ માટે આકર્ષણું કેન્દ્ર છે.
- ડોના પોંલા: સુંદર દરિયાકિનારો છે.
- વાગાતોર: રમણીય સમુદ્રકિનારો છે.
- વાસ્કો: બાયના સમુદ્રકિનારો, પિનાકી બેટ, ભારતનું પ્રથમ અંડર વોટર સી-વોક કેન્દ્ર, નેશનલ અંટાર્ટિક મહાસાગર સંશોધન કેન્દ્ર જોવાલાયક છે.
- માર્માંગોવા: આ પશ્ચિમકિનારાનું મહાત્વનું બંદર તેમજ સહેલાણીઓ માટેનું સ્વર્ગ છે.

ઇતીસગઢ

- રાયપુર: ઇતીસગઢની રાજધાની છે.

જમ્મુ અને કશ્મીર

- શ્રીનગર: જમ્મુ અને કશ્મીરની ઉનાણાની રાજધાની છે. આ સ્થળ પૃથ્વી પરનું સ્વર્ગ મનાય છે. અહીં દાલ સરોવર, નિશાત, શાલિમાર તથા ચશ્મેશાહી ઉદ્યાનો, શંકરાચર્ય હિલ, વુલર સરોવર, પ્રતાપરામ સંગ્રહાલય, હમજાન મસ્ઝિદ, પથ્થર મસ્ઝિદ, હજરતમહાલ મસ્ઝિદ, હરિ પર્વત, જેલમ નદી, નવ સેતુ વગેરે જેવાં રમણીય સ્થળો છે.

- અમરનાથ ગુફા: પહેલગામની ઉત્તરે 48 કિમી પછાડી માર્ગે આવેલું હિન્દુઓનું પવિત્ર યાત્રાધામ છે. શ્રાવણ મહિનામાં બરફના શિવલિંગના દર્શનનો મહિના છે. શ્રાવણ મહિનાના પૂર્ણમના દિવસે હિમલિંગ પૂર્ણત્વ પામે છે. માર્ગમાં ચંદનવાડી જેવાં પ્રાકૃતિક સૌંદર્યથી સમૃદ્ધ સ્થળો છે.
- કારગિલ: બૌદ્ધ મઠ આવેલો છે.
- ખિલનમર્ગ: નિસરગરમ્ય સ્થળ છે.
- ગુલમર્ગ: રમણીય સ્થળ છે. બરકાચાટાટિત પ્રદેશ હોવાથી બરકમાં રમવામાં આવતી રમતોનું આયોજન અહીં થાય છે.
- ચરારે શરીફ: મુસ્લિમોનું પવિત્ર સ્થળ છે.
- ચુશ્શુલ્લા: જગતનું સૌથી ઊચાઈ પર આવેલું વિમાનમથક છે.
- જમ્મુ: જમ્મુ અને કશ્મીર રાજ્યની શિયાળાની રાજધાની છે. અહીં રઘુનાથજનું મંદિર, રામભારેશ્વર મંદિર, ડોગરા આર્ટ ગેલેરી, પલેસ મ્યુઝિયમ, અમરમહેલ વગેરે જોવાલાયક છે.
- પંપોર: કેસરના ઉત્પાદનનું સ્થળ છે.
- પહેલગામ: પ્રકૃતિરમ્ય ગિરિમથક છે. પાસે શેષનાગ તેમજ સનસર સરોવર છે.
- લડાખ: કશ્મીરની પૂર્વમાં આવેલો વિશાળ ઉચ્ચપ્રદેશ છે. અહીં બૌદ્ધ મઠો આવેલાં છે.
- લેહ: દુનિયાનું અતિ ઉચ્ચ નિવાસી શહેર છે. અહીં નવ માળનો મહેલ, બૌદ્ધ મંદિર, સેતુ, વિજય દુર્ગ વગેરે આકર્ષણો છે. અહીં સિંધુ નદી વહે છે.
- વૈષ્ણોદેવી: જમ્મુથી 48 કિમી દૂર 5730 મીટર ઊચાઈ પર સ્થિત સુપ્રસિદ્ધ દૈવિક સ્થળ છે.
- શેય: લેહથી 14 કિમી દૂર સિંધુ દર્શન માટેનું મહત્વનું સ્થળ છે. અહીં ત્રણ દિવસ સુધી સાંસ્કૃતિક ઉત્સવ તેમજ સિંધુ પૂજન થાય છે, જેમાં તમામ ધર્મના લોકો સહભાગી થાય છે.

જારખંડ

- રાંયી: જારખંડની રાજધાની છે. અહીં મિલિટરી ક્રમ તથા હેવી એન્જિનિયરિંગનું કારખાનું છે.
- ચિતરંજન: રેલવે એન્જિન બનાવવાનું કારખાનું આવેલું છે.
- જમશેદપુર: તાતા કંપનીનું લોખડ અને પોલાંદનું ઝંગી કારખાનું આવેલું છે.
- અરિયા: કોલસાની ખાણોનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.
- ધનબાદ: કોલસાની ખાણોનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે.
- સિંદરી: રાસાયણિક ખાતરનું કારખાનું આવેલું છે.

તમિલનાડુ

- ચેનાઈ: તમિલનાડુની રાજધાની તેમજ ઔદ્યોગિક શહેર અને બંદર છે. અહીં 13 કિમી લાંબો મરીના બીચ, ખ્રિસ્તી સ્મારકો, કપાલેશ્વર શિવ મંદિર, પાર્થસારથિ વિષ્ણુ મંદિર, નેશનલ આર્ટ ગેલેરી, સ્નેક પાર્ક, જિંડી રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન તથા કોકોડાઈલ પાર્ક જોવા જેવાં છે. આ શહેર દ્વારા સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર છે.

- અડયાર: થિયોસોફિકલ સોસાયટીનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. અહીં મહાકાય વટવૃક્ષ તેમજ ભરતનાટ્યમ् નૃત્યની કલા શીખવનાર પ્રસિદ્ધ સંસ્થા આવેલી છે.
- અવાડી: ટેન્ક બનાવવાનું કારખાનું છે.
- ઉદગમંડલમ્ભ: નીલગિરિ પર્વત પરનું 2286 મીટર ઊચાઈ ધરાવતું રમણીય ગિરિમથક છે. અહીં દોડાબેણી પોઈન્ટ, બોટનિકલ ગાર્ડન, ધોધ, સરોવર, ગુલાબનો બગીચો (લગભગ ત્રણ હજાર જાતનાં ગુલાબ), ટોપ ટ્રેન વગેરે જોવાલાયક છે.
- કન્યાકુમારી: અરબ સાગર, હિંદ મહાસાગર તથા બંગાળાની ખાડીનું સંગમસ્થળ છે. અહીં સ્વામી વિવેકાનંદ શિલા સ્મારક, મહાત્મા ગાંધી મેમોરિયલ, 'વર્જિસ ગોડેસ' કન્યાકુમારી દેવીનું મંદિર તથા તિરુવલ્લુવરની પ્રતિમા જોવાલાયક છે.
- કરલકુકી: કાષ્ટ કારીગરી માટે જાણીતું શહેર છે.
- કાંચીપુરમ્ભ: હિન્દુ ધર્માઓનું ધર્મસ્થળ તેમજ સાત મોકદાયિની નગરીઓમાંની એક છે. પૂર્વ આ પલ્લવ રાજાઓનું પાટનગર હતું. અહીં મંદિરોમાં કેલાસનાથ, વૈકુણ્ઠપેરમલ, મુક્તેશ્વર, એકાંબરનાથ, કામાક્ષી અમ્મા, અર્ધનારીશ્વર અને 57 મીટર ઊચું રાજગોપુરમ્ભ ઉપરાંત શતસંભી મંદપવાળું વરદરાજસ્વામી મંદિર, એકશિલા શિલ્પ અને મૂર્તિની શોભા જોવા જેવાં છે. આ સાડી ઉદ્ઘોગનું મહત્વનું કેન્દ્ર છે.
- કુન્નુર: હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે. અહીં સિમ્સ પાર્ક, લેઝસ રોક, ડોલ્ફિન્સ નોઝ, લેડી કેન્જી સીટ જોવાલાયક છે.
- કુંભકોણમ: તમિલનાડુનું પ્રાચીન નગર તેમજ ચોલ રાજ્યની રાજ્યધાની હતું. અહીંના મંદિરો તથા ગોપુરમ્ભ ભવ્ય છે. શંકરાચાર્યનો કાશીમઠ છે તેમજ અહીં હસ્ત ઉદ્ઘોગ વિકાસ પામ્યાં છે.
- કોડઈકાનલ: 2133 મીટર ઊચાઈ પર આવેલું લોકપ્રિય ગિરિમથક છે. અહીં વિશાળ કોડઈ સરોવર, 'શોલા', 'જ્વેન', 'સિલ્હર' અને 'ફેઅરી' સુંદર ધોધ છે. આ ઉપરાંત ગાઢ વનરાજી, ગેન્ની શિલાઓ, પ્રાકૃતિક સંગ્રહાલય, સૌર વેધશાળા, કરુણ મંદિર, હરિયાળી ખીણાનું દર્શન, સંભશિલા, દૂરદર્શક વગેરે સુંદર સ્થળો છે.
- કોઈમ્બતૂર: ભારતના માન્યેસ્ટર તરીકે આ શહેર જાણીતું છે. જેતીવાડી તેમજ કાપડ ઉદ્ઘોગનું કેન્દ્ર છે.
- ચિંદ્યબરમ્ભ: ચેન્નઈની દક્ષિણે આવેલાં આ યાત્રાધામમાં પ્રસિદ્ધ નટરાજ મંદિર આવેલાં છે.
- તંજાવૂર: એક જ શિલામાંથી ઉતારેલું ચોલકાલીન ભવ્ય બૃહદેશ્વરનું શિવ મંદિર છે. આ મંદિરનો પડ્છાયો એક પણ વખત જ્મીન પર પડતો નથી. આ મંદિરની ઊચાઈ 66.5 મીટર તથા તેનું વજન 81.3 ટન છે. અહીં સરસ્વતી મહાલ ગ્રંથાલય તથા શિવગંગા તળાવ આવેલાં છે.
- તિરુચ્ચિરાપલ્લી: પલ્લવકાલીન ગણેશ મંદિર દર્શનીય છે.
- તિરુવન્નમલાઈ: રમણ મહાર્ષિ આશ્રમ, અરુણાંગિરિ તથા અરુણાચલેશ્વર મંદિર આવેલાં છે.
- પેરામ્બુર: રેલવેના ડબ્બા બનાવવાનું ભારત સરકારનું કારખાનું અહીં આવેલું છે.

- મુડુમલાઈ: આ કષ્ટાટક-તમિલનાડુની સરહદ પર આવેલું અભયારણ્ય છે.
- મદ્હરાઈ: બાર ઊંચા ગોપુરમ્ભાળું માતા મીનાક્ષી(સુંદરેશ્વર)નું મંદિર તેમજ ત્યાં એક હજાર સંભવાળો સભામંડપ, પેરુમલ મંદિર, તિરુમલ નાયક મહેલ, વાંડિયુર મરિયમ્મા તળાવ તથા વેગઈ નદી જોવાલાયક છે. આ શહેર હાથવણાટની સિલ્કની સાડીઓ માટે પ્રભ્યાત છે.
- મહાબિપુરમ: રથ આકારનાં મંદિરો માટે આ શહેર જામસિદ્ધ છે. પથ્થરમાં કોતરેલાં મંદિરો અહીંની વિશેષતા છે. ટાઈગર ગુફા, હસ્તકલા હાટ વગેરે જેવાં જેવાં છે.
- યેરકોડ: 5000 ફૂટ ઊચાઈ પર આવેલું ગિરિમથક છે. અહીંનું બોટનિકલ ગાર્ડન જોવાલાયક છે.
- રામેશ્વરમ્ભ: હિન્દુઓનું યાત્રાધામ છે. આ દાદશ જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક તેમજ દક્ષિણનું 'વારાણસી' કુહેવાય છે. આ મંદિરની પરસાણ એક ડિલોમીટર કરતાં વધુ લાંબી છે. ગોપુરમ્ભ 53.6 મીટર ઊંચું છે. અહીં 21 સ્નાનકુંડના સ્નાનનો મહિમા છે. પાસે સાગર પર સેતુબંધ છે. ધનુષકોડીમાં મંદિરો જોવાલાયક છે.
- શિવકાશી: દારુખાનું બનાવવાના અને ઓફસેટ પ્રિન્ટિંગના ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર છે.
- શ્રીપેરામ્બુદ્ર: વિશિષ્ટાદ્વાત્ત તત્ત્વજ્ઞાનના જનક શ્રી રામાનુજનું જન્મસ્થળ છે. પૂર્વ વડા પ્રધાન રાજ્યવ ગાંધીનું સ્મૃતિસ્થળ આવેલું છે.
- શ્રીરંગમ: રંગનાથસ્વામીનું મંદિર જોવાલાયક છે.

ત્રિપુરા

- અગરતલા: ત્રિપુરાની રાજ્યધાની છે. અહીં શુભ ઉજયંતા પેલેસ તથા તુર્સાગર તળાવ જોવાલાયક છે.

નાગાલેન્ડ

- કોહિમા: નાગાલેન્ડની રાજ્યધાની છે.

પશ્ચિમ બંગાળ

- કોલકાતા: પશ્ચિમ બંગાળની રાજ્યધાની, ઔદ્યોગિક શહેર તેમજ બંદર છે. અહીં નેશનલ લાઈબ્રેરી, ટાઉન હોલ, સેંટ પોલ ક્રેચેડલ, રાયટર્સ બિલ્ડિંગ, વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ, છિકેટનું મેદાન ઈડન ગાર્ડન, બોટનિકલ ગાર્ડન તથા અહીંનું મહાકાય વટવૃક્ષ, હુગલી નદી પર સ્થિત હાવડા બ્રિજ, ધાતુની ટંકશાળ, બેલુર મઠ, ફોર્ટ વિલિયમ, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝનું નિવાસ સ્થળ, સેંટ જ્યોર્જ ચર્ચ, શહીદ મિનાર, બિરલા ખેનેટોરિયમ, કાલી મંદિર, દક્ષિણેશ્વર મંદિર, અલીપુર પ્રાણીસંગ્રહાલય, રવીન્દ્ર સરોવર તથા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું નિવાસસ્થાન જોવાલાયક છે. આ શહેર શાશ્વત ઉદ્ઘોગનું મહત્વનું કેન્દ્ર છે.
- આસાનસોલ: કોલસાની ખાડો આવેલી છે.
- કાલિમાંગ: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. અહીં બૌદ્ધ મઠ આવેલો છે.
- ખડગપુર: વિશ્વનું સૌથી લાંબું રેલવે પ્લેટફોર્મ અહીં આવેલું છે.
- વીટાગઢ: કાગળ ઉદ્ઘોગનું મહત્વનું કેન્દ્ર છે.

- દાર્જિલિંગ: 2134 મીટર ઊંચાઈ પર સુંદર વનરાજીમાં વસેલું ગિરિમથક છે. અહીં ટાઇગર હિલ, ઓળખેટરી હિલ, હિમાલયન માઉન્ટનિયરિંગ ઇન્સ્ટયુટ, પદમજા નાયડુ ઝૂંઓલોજિકલ પાર્ક, લોઈડસ બોટનિકલ ગાર્ડન, વિક્ટોરિયા ઘોધ, બૌદ્ધ મઠ, ગંગામૈયા સરોવર તથા મિરિક સરોવર જોવા જેવાં છે.
- નબદ્વીપ: વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનું યાત્રાધામ તેમજ ચૈતન્ય મહાપ્રભુજીનું જન્મસ્થળ છે.
- રાણીગંગા: કોલસાની ખાંખોનું મથક છે.
- વિષ્ણુપુર: નીસ ઐતિહાસિક 'ટેરાકોટા' મંદિરો 'ટેરાકોટા ગાઉન' અહીં આવેલાં છે.
- શાંતિનિકેતન: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર સ્થાપિત વિદ્યા-કલા અને સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર તેમજ વિશ્વભારતી વિદ્યાપીઠ આવેલી છે.
- સુંદરવન: ગંગા નદીનો વિશ્વનો સૌથી મોટો મુખન્યોજપદેશ છે. આ વિશ્વનું સૌથી મોટું કર્દમવન ધરાવે છે. સુંદર નામના આ વનનો વિસ્તાર 2484 ચો કિમી છે. તે વિશાળ પ્રાણી ઉપવન છે. અહીં કલશ બેટ, સંજનખલી પક્ષી અભયારણ્ય, ભાગવતપુર મગરકેત્ર, કાચબા અંડભૂમિ, શાર્ક સરોવર તથા સુંદરવન વાધ અભયારણ્ય જોવા જેવાં છે.

પંજાબ

- અમૃતસર: શીખોનું સૌથી પવિત્ર અને મોટું યાત્રાધામ છે. અહીં મહારાજ રણજિતસિંહ ઈ.સ. 1803માં બંધાવેલું સુવાર્ધમંદિર, અકાલ તખ્ત(શીખોની સર્વોચ્ચ ધર્મપીઠ), દુર્ગાયાનાં મંદિર, જલિયાંવાલા બાળ, સ્મારક, ઊંઘો રામગઢિયા મિનાર, બાબા અટલ મિનાર જોવાલાયક છે.
- આનંદપુર સાહેબ: ગુરુ તેગબાદુરે સ્થાપેલ નગર છે. શીખ ધર્મના ચાર મહાત્વનાં તીર્થસ્થળ પૈકીનું એક છે.
- જાલંધર: રમતગમતનાં સાધનો માટે વિખ્યાત છે.
- તેરાબાબા નાનક: શીખ ધર્માંનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં ગુરુ નાનકની સમાધિ આવેલી છે.
- ધારીવાલ: ઊનનાં વસ્ત્રો બનાવાનું મોટું કેન્દ્ર છે.
- પટિયાલા: મોતીબાગ પેલેસ, બીર મોતીબાગ અભયારણ્ય આવેલું છે.
- રૂપનગર: પ્રાચીન સિંધુ સંસ્કૃતિના અવશેષો મજ્યા છે.
- લુધ્યાના: હોઝિયરી, સાઈકલ, સીવિવાના સંચા વગેરે બનાવવાનો ઉદ્ઘોગ વિકસ્યો છે.
- વાધા: ભારત-પાકિસ્તાનની જનીન સરહદ સાચે સંકળાયેલ શહેર છે. અહીં 'વાધા બોર્ડર'ની પ્રવાસીઓ મુલાકાત લે છે.

બિહાર

- પટના: બિહારની રાજધાની છે. પ્રાચીન સમયમાં આ શહેર પાટલિપુત્ર તરીકે જાણીતું હતું. અહીં શીખોના ગુરુ ગોવિદસિંહનું જન્મસ્થળ તથા હરમંદિર ગુરુદ્વારા (શીખોના ચાર તખ્તો પૈકીનું એક), શેરશાહનો કિલ્લો (ભગ્નાવશેષ), સદાકત આશ્રમ, જ્યોત્રકાશ નારાયણનું જન્મસ્થળ, બાયોલોજિકલ પાર્ક, ખુદાબક્ષ ઓરિએન્ટલ લાઈબ્રેરી તથા બુદ્ધ પાર્ક જોવાલાયક છે.

- કુશીનગર: બૌદ્ધ ધર્માંનું તીર્થસ્થળ છે.
- ગયા: હિન્દુઓનું પવિત્ર યાત્રાધામ છે. આ સ્થળ પિતૃતર્પણ માટે જાણીતું છે. અહીં ફાલગુ નદીના કિનારે વિષ્ણુપદ મંદિર, સૂર્ય મંદિર, બર્બર ગુફા, મહાબોધિ મંદિર, બોધિવૃક્ષ, પદ્મ સરોવર, રત્નાગર વગેરે જોવા જેવાં છે.
- નાલંદા: પ્રાચીન સમયની બૌદ્ધ વિદ્યાપીઠ આવેલી છે. આ વિદ્યાપીઠ વિદેશી આકમણોમાં નાશ પામી હતી. અત્યારે માત્ર અવશેષો છે. અહીં શાન ચાંગ સ્મારક, સૂરજપુર જોવાં જેવાં છે.
- પારસનાથ: જૈનોનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં જૈન મંદિરો, ચૌમુખ મંદિર, શેરુંજ્ય મંદિર તથા શ્રી આદિશ્વર મંદિર જોવાલાયક છે.
- પાવાપુરી: જૈનોનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં ભગવાન મહાવીર નિવાણ પામ્યા હતાં. અહીં પ્રસિદ્ધ જૈન મંદિર, ગ્રામ મંદિર તથા જલ મંદિર આવેલાં છે.
- ગયા: બૌદ્ધ ધર્માંનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં ભગવાન બુદ્ધને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ હતી. અહીં મહાબોધિ મંદિર જોવાલાયક છે.
- રાજગીર: બૌદ્ધ તેમજ જૈન ધર્માંનું તીર્થસ્થળ છે. ભગવાન મહાવીરે આપેલ પ્રથમ ઉપદેશનું સ્થળ, ભગવાન બુદ્ધનું પ્રવચન સ્થળ તથા વિશ્વશાંતિ સ્તૂપ જોવા જેવાં છે.
- વૈશાલી: બૌદ્ધ તેમજ જૈન ધર્માંનું તીર્થસ્થળ છે. ગંગા નદીના કિનારે પ્રાચીન વજ્ઞ લોકોની રાજધાનીના અવશેષ છે. અહીં ભગવાન બુદ્ધનું પ્રવચન સ્થળ તેમજ ભગવાન મહાવીરનું જન્મસ્થળ જોવાલાયક છે.
- સમેતશિખર: જૈનોનું મોટું તીર્થધામ છે.

મહિસુર

- ઈન્દ્રાલ: મહિસુરની રાજધાની છે. 790 મીટર ઊંચાઈ પર સ્થિત આ શહેર મહિસુરી નૃત્યકલા અને સંસ્કારનું ધામ છે. અહીં લોકતક સરોવર, ગોવિદજનું મંદિર, કેવળ મહિલાઓનું હાટ, ઓર્ડર ઉદ્ઘાન, હુતાત્મા સંબંધ, તરતું ઉદ્ઘાન તથા સાંગી (હરણ) અભયારણ્ય જોવા જેવાં છે.
- ઉખરુલ: હવા ખાવાનું સ્થળ છે.
- મોઈરાંગ: અહીં આગાદ હિંદ ફોજનો પ્રથમ ત્રિરંગો ધર્જ ફરકાવવામાં આવ્યો હતો. અહીં સુભાષચંદ્ર બોઝનું પૂત્રણું તથા નેતાજી ગ્રંથાલય જોવા જેવાં છે.
- લોકાટક: કેઈબુલ લામજાઓ રાખ્યો ઉદ્ઘાન છે. અહીં લેગથબાલ સરોવરમાં નૌકાવિહાર અને માછીમારી સહેલાણીઓ માટે આકર્ષણરૂપ છે.

મધ્ય પ્રદેશ

- ભોપાલ: રાજ્યાડી સ્થાપત્યો માટે જાણીતું આ શહેર મધ્ય પ્રદેશની રાજધાની છે. અહીં આદિમાનવ સંગ્રહાલય, શૌકત મહેલ, લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર, બિરલા સંગ્રહાલય, ગોહર મહેલ, સરોવરો તથા જામા, મોતી તથા તાજુલ મસ્જિદો જોવાલાયક છે.
- અમરકંટક: હિન્દુઓનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં નર્મદા નદીનું ઉદ્ઘાનસ્થાન અને નર્મદા મંદિર આવેલું છે. નર્મદા નદીની પરિકમાનો આરંભ અહીંથી થાય છે.

- ઈન્દોર: વેપાર, ઉધોગ તેમજ શિક્ષણનું કેન્દ્ર છે. આ જૈન ધર્મના કાચનાં દેરાસર માટે વિખ્યાત છે.
- ઉજ્જેન: પ્રાચીન વિદ્યાધામ તેમજ વીર વિકમની રાજ્યાનીનું શહેર છે. અહીં કુલ્ભમેળો ભરાય છે. શ્રી મહાકાલેશ્વર મંદિર (દાદશ જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક), જંતરમંતરની ઐતિહાસિક વેદશાળા, મહાકવિ કાલિદાસનું જન્મસ્થળ, કાલિદાસ અકાદમી, સાંદીપનિ આશ્રમ, વિકમ યુનિવર્સિટી, બૈરવ મંદિર, ગોપાલ મંદિર, હરસિંહ માતાનું મંદિર, ભર્તુહિની ગુફા વગેરે જોવાલાયક છે. આ સાત મોકાદમિની નગરીઓમાંની એક નગરી ગણાય છે.
- ઓરછા: જહાંગીરનો મહેલ, ચતુર્ભૂજ મંદિર, રામરાજ મંદિર, જુગલકિશોર ઉધાન, રાજપ્રવીજ મહેલ તથા લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર જોવાલાયક છે.
- કાંઢા: વાધ તેમજ અન્ય પ્રાણીઓ માટેનું રાષ્ટ્રીય ઉધાન છે.
- ખજુરાહો: સહસ્રવર્ષ પ્રાચીન ઉત્કૃષ્ટ કામ શિલ્પવાળાં 22 ચંદ્રકાલીન મંદિરો જેમ કે ચૌસઠ યોગિની, કડાર્ય મહાદેવ, દેવી જગાઈબા, માતંગેશ્વર, દુલાદેવ, ચિત્રગુપ્ત, વિશ્વનાથના મંદિરો જોવાલાયક છે.
- જ્વાલિયર: સંગીત સમ્રાટ તાનસેનની જમ્ભૂમિ છે. અહીં તોમર રાજ માનસિકનો ડિલ્લો, માન મંદિર પેલેસ, ગુર્જરી મહેલ, ચતુર્ભૂજ મંદિર, તેલીકા મંદિર, જ્યવિલાસ પેલેસ, રાણી લક્ષ્મીબાઈની સમાધિ વગેરે આવેલાં છે.
- જબલપુર: નર્મદા નદીના ડિનારે વસેલું શહેર છે. આરસની બેખડોથી રચાતી નહેર પ્રકૃતિની શોભામાં વધારો કરે છે. અહીં ધૂંવાધાર ધોધ, ચોસઠ જોગણીનું મંદિર, રાણી દુર્ગાવિંતા સંગ્રહાલય, તિલવાડા ઘાટ, ભેડાઘાટ, મદનમોહન દુર્ગ, સંગ્રહસાગર અને કાચી શિલાના શિલ્પો આકર્ષક છે. આ શહેર બીડી ઉધોગનું કેન્દ્ર છે.
- પચ્ચમી: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. અહીં ધૂપગઢ-સાતપુડા પર્વતનું સર્વોચ્ચ શિખર, પાંડવ ગુફા આવેલાં છે.
- પના: હીરાની ખાણો આવેલી છે.
- ભીમબેટકા: મધ્ય પ્રદેશનું આ પુરાતાત્ત્વીય નગર છે. અહીં દક્ષિણ એશિયાનું પ્રાગ્યૈતિહાસિક ગુફાચિત્રોનું સૌથી મોટું સંગ્રહાલય છે.
- મહેશ્વર: હોલકરના અહેલ્યાદેવીનો રજવાડી ડિલ્લો તથા મંદિરો જોવાલાયક છે.
- માંડુ: મધ્ય પ્રદેશનું ઐતિહાસિક નગર છે. અહીં ડિલ્લો, રાજ સંકુલ, જહાજ મહેલ, તવેલી મહેલ, છિડાળા મહેલ, ચંપા વાવડી, બાજ બાહાદુરનો મહેલ, દરિયાખાનનો ધુમ્મટ, જૈન મંદિર, નિલકંઠ મહાદેવ તથા બીજાં સ્થાપત્યો જોવા જેવાં છે.
- માંધાતા: નર્મદા નદીના ડિનારે આવેલું બાર જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક ઓમકારેશ્વર મંદિર અહીં આવેલું છે. આ મંદિર નાનું તથા સાંકું છે. ઉત્તરકઠે આવેલું અમલેશ્વર મંદિર તેનું જોડીદાર મંદિર છે.
- બાધ: અંજતાની સમકાલીન બૌદ્ધ ગુફાઓ અહીં આવેલી છે.
- શિવપુરી: પક્ષીઓનું અભ્યારણ છે.
- સાંચી: બૌદ્ધ સ્તૂપો આવેલાં છે.

મહારાષ્ટ્ર

- મુંબઈ: મહારાષ્ટ્રની રાજ્યાની, દેશની આર્થિક રાજ્યાની તેમજ બંદર છે. અહીં ગેટ વે ઓફ ઇન્ડિયા, પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ચ્યુઝિયમ, સિદ્ધિવિનાયક મંદિર, મહાલક્ષ્મી મંદિર, મુખાદેવી મંદિર, દરગાહ, ડિલ્લો, છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ ટર્મિનસ, એસ્સેલ વર્ક, જહાંગીર આર્ટ ગેલેરી, મરીન ડ્રાઇવ, ચોપાટી, હંગિંગ ગાર્ડન, વિકોરેન્યા ગાર્ડન, નેહારૂ તારા મંદિર, જુહુ, પારસી દ્વારાં, સ્મારકો, શિક્ષણધામો ગગનચૂંબી ભવનો વગેરે જોવા જેવાં છે.
- અંજતા: અંજતા પર્વતમાળામાં આવેલાં ગુફા મંદિરોમાં પ્રાચીનથી મધ્યકાલીન સમયગાળાનાં સુંદર સ્થાપત્યો છે. આ ગુફાઓની ભીતો પર ભગવાન બુદ્ધના જીવનપ્રસંગોનું સુંદર આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. પદ્મપાણિ, અવલોકિતેશ્વર, રાહુલ અને માતા પશોધરાનાં વિખ્યાત ચિત્રો આ ગુફાઓમાં છે.
- આંગંદી: સંત જાનેશ્વરનું સમાધિસ્થળ છે.
- ઔરંગાબાદ: દોલતાબાદનો પ્રાચીન ડિલ્લો, ઔરંગજેબની કબર, બીભી કા મકબરા અને પવનચક્કી જોવાલાયક છે.
- કોલ્હપુર: ગોળ અને પગરખાં માટે જાણીતું છે.
- ખડકવાસલા: નેશનલ રિફન્ડ એક્ઝેચ્યુની આવેલી છે.
- ખંડલાલ: હવા ખાવાનું સ્થળ છે.
- એલિફન્ટા: મુંબઈ સામે બેટ પર આવેલું ગુફા મંદિર છે. અહીંનું પ્રખ્યાત ત્રિમૂર્તિ મંદિર તથા પ્રાચીન શિલ્પો જોવાલાયક છે.
- ટ્રોંબે: અણુવિજાનનું સંશોધન કેન્દ્ર, ભારતનું પ્રથમ ભાભા અણુરિયોક્ટર અહીં આવેલું છે.
- નાગપુર: મહારાષ્ટ્રનું બીજા નંબરનું વેપારી કેન્દ્ર છે. આ શહેર સંતરાં માટે વિખ્યાત છે.
- નાશિક: ગોદાવરી નદીના ડિનારે આવેલું સંધારિમાં વસેલું પ્રાચીન તીર્થ છે. અહીં પંચવટી તેમજ અન્ય મંદિરો છે. આ કુલ્ભમેળાનું સ્થળ છે. આ શહેર 'પાશ્યમના કાશી' તરીકે ઓળખાય છે. અહીં ચલણી નોટોનો સરકારી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ આવેલો છે.
- પરલી: ભીરમંડળમાં વૈધનાથ જ્યોતિર્લિંગનું ધામ છે. બીજાં જૂનાં મંદિરો છે.
- પવનાર: વર્ધા પાસે વિનોબાળનો આશ્રમ છે.
- પંદ્રપુર: વિશોભાનું મંદિર છે. વારકરી સંપ્રદાયનું તીર્થધામ છે.
- પિંભી: પેનિસિલીનની ફેકટરી આવેલી છે.
- પુષો: મહારાષ્ટ્રનું બીજું સૌથી મોટું નગર છે. અહીં ઓશો ક્રોમ્બૂન, શનિવાર પેઠ, રાજ કેલકર સંગ્રહાલય, ગાંધી સ્મારક (આગામાન મહેલ) આદિવાસી સંગ્રહાલય, વનસ્પતિ ઉધાન, ગણેશ મંદિર, પાર્વતી હિલ ટેમ્પલ, આઠમી સદીનું પાતાલેશ્વર મંદિર, પુષો યુનિવર્સિટી તથા ગાંધી સ્મારક જોવાલાયક છે.
- ભીમાશંકર: ભીમા નદીના ડિનારે ભીણામાં આવેલું બાર જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક છે.
- મહાબળેશ્વર: પાશ્યમધાટનું લોકપ્રિય ગિરિનગર છે. અહીં ભવાની મહિર, મહાબળેશ્વર તથા અતિબળેશ્વરનાં મંદિરો છે. અહીં સનરાઈજ પોઈન્ટથી સૂર્યોદય દર્શન મનોહર લાગે છે. અહીં સપ્તનદીમુખ છે. વન્ય નીપજો પર નભતું હસ્તકલા ઘાટ છે.

- માથેરાન: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. ટોય ટ્રેન, પેનોરમા પોઈન્ટ, ઈકો પોઈન્ટ, વનદ્રી હિલ, હનીમૂન પોઈન્ટ, ચૌક પોઈન્ટ, લુઈઝ પોઈન્ટ, ગાર્બટ પોઈન્ટ વગેરે જોવાલાયક સ્થળો છે.
- વેરુણ (ઇલોરા): દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક ધૃષ્ણોશ્વર મંદિર અહીં આવેલું છે. પાસે વિરાટ, અદ્ભુત તૈલાસ મંદિર, એક જ શિલામાંથી ઉપરથી નીચેની દિશામાં કોતરીને નિર્માણ કરેલું છે. પર્વતમાળામાં બીજાં ગુફા મંદિરો છે. હિન્દુ, બૌદ્ધ તથા જૈન સ્થાપત્યો એકસાથે છે. શિલ્પ અને સ્થાપત્યકલાની દર્શિયે અનુપમ છે.
- સેવાગ્રામ: વર્ધા પાસે આવેલું રાષ્ટ્રીય તીર્થ છે. પહેલાં અહીં શેગાંવ નામનું પદ્ધત ગામ હતું. ગાંધીજીએ અહીં સામાન્ય જનસમાજ સાથે આતીયતા સાધવા આશ્રમ સ્થાપી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની શરૂઆત કરી હતી અને ગામનું નામ 'સેવાગ્રામ' રાખ્યું હતું.
- શિરડી: સાંઈબાબાનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર છે.

મિઝોરમ

- આઈઝોલ: પૂર્વ ભારતના પર્વતો અને ગાડ જંગલોમાં 1130 મીટર ઊંચાઈ પર વસેલું આ શહેર મિઝોરમની રાજધાની છે. અહીં શહેર ફરતી લીલી જાઈનો ગ્રાન્ડુટિક કોટ છે. નીચે ખીજા છે. અહીં નદી, સંગ્રહાલય, ગ્રાણીઓના માટે જોવાલાયક સ્થળો છે.

મેધાલય

- શિલ્દાંગ: મેધાલય રાજ્યની રાજધાની છે. આ સાત બિન્ન ટેકરીઓ પર વસેલું ગિરિનગર છે. અહીં વોર્ડ સરોવર પર નૌકાવિહાર, હૈદરી ઉપવન, બડા બજાર, ઉમિયમ સરોવર, શિલ્દાંગ શિખર, કિનોલિન જલધોદ્ધ, પતંગિયાનું સંગ્રહાલય, રાજ્ય સંગ્રહાલય તથા અન્ય સુંદર સ્થળો જોવાલાયક છે.
- ચેરાપુંજુ: વિશ્વમાં સૌથી વધુ વરસાદનો વિકિમ ધરાવતાં સ્થળો પૈકીનું એક છે. સેવન સિસ્ટર ફોલ તથા અન્ય ઘોધ અહીંનું મુખ્ય આકર્ષણો છે.

રાજસ્થાન

- જયપુર: પિક સિટી તરીકે જાણીતું આ શહેર રાજસ્થાનની રાજધાની છે. અહીં હવામહેલ, અંબર મહેલ, ચંદ્રમહેલ, જલમહેલ, શીશમહેલ, સિટી પેલેસ, રાજ સવાઈ જયસિંગ નિર્મિત જંતરમંતર વેદશાળા જોવાલાયક સ્થળો છે.
- અજમેર: મુસ્લિમોનું યાત્રાધામ છે. અહીં ખ્વાજા મોઈઉદ્દીન ચિશ્તીની દરગાહ તેમજ 'ઢાઈ હિન કા જેંપડા' મસ્જિદ આવેલી છે.
- ઉદ્યપુર: સરોવરોના શહેર તરીકે જાણીતું આ શહેર રાજસ્થાનના વેનિસ તરીકે ઓળખાય છે. અહીં શ્વેત પથ્થરોના મહેલો, મંદિરો તથા ભવ્ય ભવનોના કારણે શ્વેત નગર પણ કહેવાય છે. પિછોલા લેક, જગમંદિર મહેલ, શિવનિવાસ મહેલ, માણોક મહેલ, મોતીમહેલ, બારી મહેલ, જગદીશ મંદિર, લોકકલા સંગ્રહાલય, ફટેહસાગર, સહેલિયોં કી વાડી, મહારાણા પ્રતાપ સ્મારક જોવા જેવાં છે.
- એકલિંગાળ: મેવાડ અને ઉદ્યપુરના રાજવંશોના કુણદેવતા છે. અહીં ભગવાન શિવનું એક લિંગવાળું વિશેષ મંદિર છે.
- ખેતરી: તાંબાની ખાણાનું કેન્દ્ર છે.

- ચિત્તૌડગઢ: રાજસ્થાનનું આ ઐતિહાસિક નગર છે. અહીં પચીની મહેલ, મીરાં મહેલ, પન્નાબાઈનો મહેલ, રાણા કુંભાની રાજવાડી વસ્તુઓ, કીર્તિસંતંબ (24.4 મીટર ઊંચાઈ), રાણા કુંભાને બંધાવેલ વિજયસંતંબ (36.6 મીટર ઊંચાઈ) જોવાલાયક છે.
- જય સમંદ: એશિયાનું માનવસર્જિત સૌથી મોટું સરોવર, રાજવાડા તેમજ પ્રાણી અભયારણ્ય આવેલાં છે.
- જૈસલમેર: ધરપાકરના રણમાં વસેલું સુંદર સ્થાપત્યોનું શહેર 'સોનેરી નગરી' તરીકે જાણીતું છે. રણને પણ શોભા હોય છે તે જૈસલમેર જોવાથી સમજાય છે. અહીં ગોલ્ડન ફોર્ટ, જ્ઞાનભંડાર ગ્રંથાલય, પ્રાચીન હસ્તાલિભિત સંગ્રહી, સાત માળ ધરાવતો ગજ પેલેસ, ગાદી સાગર, પટવોં કી હવેલી, કાણ જીવાખ ઉપવન, રેતીના ઢુવા, રણ, ઉપવન તથા કલાત્મક કોતરણીઓ આકર્ષક છે.
- જોધપુર: મોતીમહેલ, ફલમહેલ, શીશમહેલ, ઉમેદ ભવન તથા રાજવાડાના ડિલ્વા, મહેરાણ ગઢ, જસવંત થડા સંગ્રહાલય, બાલ સમંદ સરોવર, ઉધાન તથા મહામંદિર જોવા જેવાં છે.
- નાગૌર: ઊંટનું મોટું બજાર છે.
- નાથદ્વારા: હિન્દુઓનું પવિત્ર તીર્થ છે. અહીં ભગવાન શ્રીનાથજીનું ભવ્ય મંદિર છે.
- પિલાની: વિદ્યાધામ તેમજ કોલેજોનો સમૂહ છે.
- પુષ્કર: હિન્દુઓનું પ્રાચીન તીર્થ છે. અહીં પવિત્ર સરોવર પુષ્કર તીર્થ, બ્રહ્માજીનું મંદિર છે. અહીનો વાર્ષિક ઊંટમેળો જાણીતો છે.
- પોખરાણ: ભારતનું અણૂવિસ્ફોટકનું કેન્દ્ર છે.
- બિકાનેર: જૈન મંદિરો, લાલગઢ તથા ગજનેરના રાજવાડા તથા ડિલ્વા આવેલાં છે. અહીં ઊંટ પ્રજોત્પાદન કેન્દ્ર છે.
- બુંધી: સરોવર તટે ડિલ્વાવાળો મહેલ જોવા જેવો છે.
- ભરતપુર: કોયલાદેવ ધાના પક્ષી અભયારણ્ય આવેલું છે. અહીં ત્રાસોથી વધુ જાતનાં પક્ષીઓ છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોએ વિશ્વવારસાનું પદ આપેલું છે. અહીં લોહગઢ મહેલ, પુરાણા મહેલ, દિગ દુર્ગ જોવાલાયક છે.
- માઉંટ આબુ: અરાવલી ગિરિમાળાનું સુપ્રસિદ્ધ ગિરિમથક છે. અહીં નાખી સરોવર, અચ્છેલેશ્વર મહેલ મંદિર, ટોડ રોક, અબુદાદેવી મંદિર, સ્થાપત્ય અને કલાના અદ્ભુત નમૂનારૂપ દેલવાડાનાં દેરાં, બ્રહ્માકુમારીનું કેન્દ્ર, ગુરુશિખર, રધુનાથજી મંદિર જોવાલાયક છે.
- રણાંથભોર: અરાવલી અને વિદ્યાચલ વચ્ચે શોભાનું રાષ્ટ્રીય ઉપવન છે. અહીં વાધ, દીપદા, વન્ય ભૂંડ, વરુ વગેરે પ્રાણીઓ જોવા મળે છે. અહીં રણાંથભોર ડિલ્વા, જોગી મહેલ, ગણેશ મંદિર તથા સુનાદરી કોઠી જોવાલાયક છે.
- રાણકપુર: શિલ્પ સ્થાપત્ય તથા અપ્રતિમ નક્શીકામ ધરાવતાં જૈન મંદિરો આવેલાં છે.
- રૂપનગર: મૂર્તિ તૈયાર કરવાનો મોટો ઉદ્યોગ વિકાસ પાય્યો છે.
- સાંગાનેર: કુમારપ્પા નેશનલ ડાંડમેડ પેપર ઇન્સ્ટિટ્યુટ આવેલું છે.
- સાંભર: ખારા પાણીનું સરોવર છે.

સિક્કિમ

- ગંગાટોક: ચારે બાજુ ગગનચુંભી શિખરો વચ્ચે સ્થિત આ શહેર સિક્કિમની રાજ્યધાની છે. અહીં ખેચિયો પાલરી, કાંચનંદ્ઘા ઉપવન, તેંદોગ ટેકરી, ચાંગુ સરોવર, ખીશ, બૌદ્ધ મઠો તથા હસ્તકલા કારીગરીવાળાં ધર જોવાં જેવાં છે. અહીં કાંચનંદ્ઘા પરથી સૂર્યોદયનું દશ્ય જોવું એક લ્ખાવો છે.
- લાયુંગ: પાણીના ધોધ અને પ્રાકૃતિક સૌંદર્યનું સ્થળ છે.

હરિયાણા

- અંબાલા: આ વૈજ્ઞાનિક સાધનો તેમજ હવાઈટણનું તાલીમ મથક છે.
- કુરુક્ષેત્ર: મહાભારતનું ધર્મક્ષેત્ર તેમજ યુદ્ધક્ષેત્ર છે. અહીં બ્રાહ્મ સરોવર તેમજ કલ્યાણ ચાવલા ખેનેટોરિયમ જોવાલાયક છે. અહીં 365થી વધુ મદિરો આવેલાં છે.
- પિંજોર: બગીચાઓ તેમજ એચ.એમ.ડી.નું કારખાનું આવેલું છે.
- ઢાણોસર: શેખચલ્લી તેમજ સૂરી સંતોની દરગાહ છે.
- પાનીપત્ર: ઈતિહાસની પ્રસિદ્ધ લડાઈનું સ્થળ છે. અહીં પાનીપત્રની ત્રીજી લડાઈ જ્યાં થઈ હતી તે જ્યાં-'કાલા આમ', ત્રીજી લડાઈની સ્મારક શિલા, તેમજ સુલતાન ઈંગ્રિઝીમ લોદીની કબર જોવાલાયક છે.
- બંદખલા: બે ટેકરીઓ વચ્ચે સ્થિત રમ્ય સરોવર આવેલું છે.
- સૂરજકુંડ: ડાંડા પાણીનું સરોવર છે.

હિમાચલ પ્રદેશ

- શિમલા: 2130 મીટર ઊંચાઈ પર આવેલું હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ તેમજ હિમાચલ પ્રદેશની રાજ્યધાની છે. અહીં ટોય ટ્રેન, ગ્લેન પિકનિક સ્પોટ, સમર હિલ, પ્રોસેક્ટ હિલ, હનુમાન મંદિર તેમજ તારાદેવી મંદિર જોવાલાયક છે.
- કસૌલી: હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે.
- કંગડા: લિન્દુઓનું તીર્થસ્થળ છે. અહીં 51 શક્તિપથી પૈકીની એક વજેશ્વરી માતાનું મંદિર આવેલું છે. આ શહેર લધુચિત્રશૈલીનું કેન્દ્ર છે.
- કુશી: શિમલા પાસે આવેલ આ શહેર બરફમાં રમાતી રમતો માટે પ્રસિદ્ધ છે.
- કુલ્લુ: પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય ધરાવતું લોકપ્રિય ગિરિનગર છે. અહીં મહાદેવ મંદિર જોવાલાયક છે.
- ચંબા: લોકપ્રિય ગિરિમથક છે. અહીં લક્ષ્મીનારાયણ, વજેશ્વરી દેવી, ચામુંડા દેવી અને બીજાં મંદિરો, રંગમહાલ, ભૂરીસિંહ સંગ્રહાલય, ખીડો કુરટી આકર્ષણ જ્યાંવે છે.
- ચૈલ: હવા ખાવાનું સ્થળ છે. અહીં પટિયાલાના મહારાજાનો પેલેસ જોવાલાયક છે.
- જવાળામુખી: જવાળામુખી માતાજીનું મંદિર આકર્ષક છે. લૂગર્ભમાં પાણીમાં થઈને ઉપર આવતાં દહનશીલ વાયુની સાત અંડ જ્યોતની પ્રાકૃતિક ઘટનામાં શ્રદ્ધાળુઓ માતાના ચયમત્કારિક સ્વરૂપને જુઓ છે.
- ડલહાઉઝી: 2039 મીટરની ઊંચાઈ પર પાંચ ટેકરીઓ પર વસેલું ગિરિમથક છે. અહીં સુભાયોક, કાલાપોત અભયારણ્ય, પંજપુલ્લા, મોતી ટિથા વગેરે જોવા જેવાં છે.

- ધર્મશાલા: હવા ખાવાનું સ્થળ તેમજ તિબેટના ધર્મગુરુ દલાઈલામાનું સ્થળ છે. અહીં ભગ્નસુથાન ધોધ તેમજ તિબેટન ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ પફ્નોમિંગ આર્ટ જોવાં જેવાં છે.
- નગર: રણિયન ચિત્રકાર નોકોલસ રોઈરિચની આર્ટ ગલેરી જોવાલાયક છે.
- મનાલી: હવા ખાવાનું ઉત્તમ સ્થળ છે. અહીં રોહતાંગ પાસ, બૃગુ લેક, માઉન્ટનિયરિંગ ઈન્સ્ટિટ્યુટ તથા તિબેટી મઠ જોવાં જેવાં છે.
- સોલન: હવા ખાવાનું સ્થળ છે.
- હેમકુંડ: શીખ ધર્માંઓનું ગુરુદ્વારા આવેલું છે.

રાષ્ટ્રીય રાજ્યધાની પ્રદેશ

- હિલ્લી (હિલ્લી): ભારતની રાજ્યધાની છે. અહીં રાષ્ટ્રપતિ ભવન, સંસદ ભવન, સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય, ઇન્ડિયા ગેટ, અમર જવાન જ્યોત, લક્ષ્મીનારાયણ મંદિર (બિરલા મંદિર), લોટસ ટેમ્પલ (બહાઈ પથનું મંદિર), જંતરમંતર વેદશાળા, ચાંદની ચોક, અષ્ટુ ધર, નેશનલ મ્યુઝિયમ, રાષ્ટ્રીય લાઈબ્રેરી, ત્રિમૂર્તિ ભવન (જ્વાહરલાલ નેહરુનું નિવાસસ્થાન) રાજ્યાટ, શાંતિધાટ, વિજયધાટ, શક્તિસ્થળ, કિસાનધાટ, જૂનો કિલ્લો, જુમા મસ્જિદ, કુતુંબમિનાર તેમજ લોહસ્તંભ, લાલ કિલ્લો, હુમાયુની કબર, ભય સ્વામીનારાયણ મંદિર (અક્ષરધામ), રેલવે મ્યુઝિયમ, ગાંધી રાષ્ટ્રીય સંગ્રહાલય, ઇન્દ્રિયા ગાંધી સ્મૃતિ સંગ્રહાલય, ડોલ્સ મ્યુઝિયમ તેમજ નેશનલ સાયન્સ મ્યુઝિયમ દર્શનીય સ્થળો છે.

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

- પોંટ બ્લેર (અંદમાન અને નિકોબાર): અંદમાન અને નિકોબારની રાજ્યધાની છે. અહીં સેલ્યુલર જેલ, મરીન મ્યુઝિયમ, એન્થોપોલોજિકલ મ્યુઝિયમ આવેલાં છે.
- કાર નિકોબાર ટાપુ (અંદમાન અને નિકોબાર): આદિવાસીઓનું આ સ્થળ વિષુવવૃત્તીય આબોહવા ધરાવે છે. અહીં રેતાળ દરિયાકિનારો આકર્ષક છે.
- માયાબંદર (અંદમાન અને નિકોબાર): દરિયાઈ ચોપાટી આ સ્થળની સમૃદ્ધિ છે.
- ચંડીગઢ (ચંડીગઢ): પંજાબ અને હરિયાણા રાજ્યની સંયુક્ત રાજ્યધાની છે. ફેંચ આન્કિટિકચર કાબુરે આ શહેરને સુનિયોજિત શહેર બનાવ્યું હતું. અહીં ઝાડીર હુસૈન રોડ ગાર્ડન, શિલા ઉદ્યાન, સુખના સરોવર, શાંતિકુંજ તથા નેક ચંદ્ર નિર્મિત રોડ ગાર્ડન આવેલાં છે.
- દમણ (દમણ અને દીવ): દમણ અને દીવની રાજ્યધાની છે. કોલક અને કાલી નદીઓ અહીં મળે છે. મોટી દમણ અને નાની દમણ ઓમ બે ક્ષેત્રો છે. અહીં કિલ્લા, દેવળો, દીવાદાંડી તથા કાચીગામ ઉપવન જોવાલાયક છે.
- દીવ (દમણ અને દીવ): દરિયાકિનારે આવેલ બેટ છે. અહીં સુંદર બીચ, સન્સેટ પોઈન્ટ, કિલ્લા, ચક્તીર્થ મંદિર, ગંગેશ્વર મંદિર, દેવળ, પક્ષી અભયારણ્ય તથા જાંપા ધોધ જોવાલાયક છે.
- સેલવાસ (દાદરા અને નગરહવેલી): દાદરા અને નગરહવેલીની રાજ્યધાની છે.

- પુડુચેરી (પુડુચેરી): પુડુચેરીની રાજ્યાની છે. યોગી અરવિંદનો આશ્રમ 'ઓરોવિલેગ્રામ', ઘ ફેંચ ઇન્સિટટ્યુટ, રોમાં રોલાં ગ્રંથાલય, માનકુલ વિનયધર, દ્રૌપદી અમ્માનું મંદિર, ઉદ્ઘાન વગેરે જોવા જેવાં છે.
- કવરતી (લક્ષ્ણાંપના): લક્ષ્ણાંપનાની રાજ્યાની છે. અહીં ઉજામશીદ, પારદર્શક સ્વચ્છ સમુદ્ર, ખૂલ્ઝિયમ વગેરે જોવા જેવાં છે.

2. ગાંધીયાત્ર સ્થળો

- ઓરોવિલે (પુડુચેરી): શ્રી અરવિંદની યાદમાં યુનેસ્કોનું આંતરરાષ્ટ્રીય નગર
- આનંદભવન: અલાડાબાદમાં આવેલું નેહરુ પરિવારનું નિવાસસ્થાન
- કિસાનધાટ: ભારતના પૂર્વ વડા પ્રધાન અને કિસાનનેતા ચૌધરી ચરણસિંહનું દિલ્હીમાં આવેલું સમાધિસ્થળ
- ગાંધાર: વડોદરાથી નૈશ્રત્યે 80 કિમી અને અંકલેશ્વરની વાયવ્યે 47 કિમી પર આવેલો ખનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુનો દેશનો સૌથી મોટો ભંડાર
- ગેટ વે ઓફ ઇન્ડિયા: મુંબઈના દરિયાકિનારે છડા જ્યોર્જના સન્માનમાં બાંધવામાં આવેલો દરવાજો
- ત્રિમૂર્તિ ભવન: દિલ્હીનું જવાહરલાલ નેહરુનું નિવાસસ્થાન, હાલમાં 'નેહરુ સ્મારક' છે.
- જોગનો ધોધ: કશ્યાટકમાં શરાવતી નદી પર આવેલો ભારતનો ઊંચામાં ઊંચો ધોધ
- દાંડી: દક્ષિણ ગુજરાતના દરિયાકાંઠાના આ સ્થળે મહાત્મા ગાંધીએ મીઠાના કાયદાનો ઝુંગ કર્યો હતો.
- પોખરાણ (રાજ્યસ્થાન): અશુવિસ્કોટ અખતરા માટે જાહીતું સ્થળ. (ઈ. સ. 1974 અને 1998માં અશુબોંઘના અખતરા અહીં કરવામાં આવ્યા હતા.)
- બેલૂર મઠ: કોલકાતા પાસે રામકૃષ્ણ પરમહંસની સ્મૃતિમાં વિવેકાનંદે સ્થાપેલો મઠ.
- મુંબઈ હાઈ (મહારાષ્ટ્ર): મુંબઈ પાસેના દરિયામાં આવેલ ખનીજ તેલનું સમૃદ્ધ ક્ષેત્ર.
- વિજયધાટ: દિલ્હીમાં યમુના નદીના કિનારે આવેલ લાલબદ્ધાદુર શાસ્ત્રીની સમાધિ.
- શાંતિધાટ: દિલ્હીમાં યમુના નદીના કિનારે આવેલું પાંડિત નેહરુનું સમાધિસ્થળ.
- રાજ્યધાટ: દિલ્હીમાં યમુના નદીના કિનારે આવેલ મહાત્મા ગાંધીની સમાધિ.
- શાંતિનિકેતન (કોલકાતા): રવીન્દ્રનાથ ટાગોર સ્થાપિત આશ્રમ, વિશ્વભારતી વિદ્યાલય છે.
- હલ્દીધાટ: રાણ પ્રતાપે મોગલ સૈન્ય સામે આ સ્થળે યુદ્ધ કર્યું હતું.
- લાલ કિલ્લો: દિલ્હીનો ઐતિહાસિક કિલ્લો, જ્યાં સ્વાતંત્ર્ય દિને ધ્વજવંદન થાય છે.
- લોહસ્તંભ: દિલ્હીમાં કુતુખભિનાર પાસે આવેલો લોહંડનો સ્તંભ.
- વિજયસ્તંભ: ચિત્તૌડગઢમાં રાણા કુભાએ બંધાવેલો સ્તંભ

- સેવાગ્રામ: મહારાષ્ટ્રમાં વર્ધા નજીકની ગાંધીજીની કર્મભૂમિ
- ઇન્ડિયા ગેટ (દિલ્હી): પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં માર્યા ગયેલ 90,000 ભારતીય સૈનિકોના માનમાં, ઈ. સ. 1971થી અમૃત જ્યોત પ્રગટાવેલ છે.
- કુતુખભિનાર (દિલ્હી): તેરમી સદીમાં જતની નિશાની રૂપે કુતુખુંની જૈબક દ્વારા બંધાવેલ 72.5 મીટર ઊંચો મિનારો.
- રાષ્ટ્રપતિ ભવન (દિલ્હી): 400 ઓરડા, 47 ફુવારા ધરાવતું રાષ્ટ્રપતિ માટેનું શાસકીય નિવાસસ્થાન
- બિરલા મંદિર (દિલ્હી): ઈ. સ. 1986માં બનેલું કમળ આકારનું પૂજાસ્થળ. એકવીસમી સદીનો તાજમહલ ગણવામાં આવે છે.
- હુમાયુનો મકબરો (દિલ્હી): તાજમહલની પ્રેરણા આપનાર ઈમારત
- જુમા મસ્જિદ (દિલ્હી): શાહજહાના સમયમાં બંધાવેલ, એકસાથે 20,000 લોકો નમાજ અદા કરી શકે તેવી મસ્જિદ
- જંતરમંતર (દિલ્હી): અવકાશીય સંશોધન માટે બંધાવેલ વેદશાળા
- મીનાક્ષી મંદિર (મહુરાઈ): કોતરકામનો ઉત્તમ નમૂનો
- સુવર્ણમંદિર (અમૃતસર): ઈ. સ. 1577માં બંધાયેલ, શીખ સંપ્રદાયનું સૌથી પવિત્ર સ્થળ
- તાજમહલ (આગરા): દુનિયાની સાત અજાયબીઓમાંની એક. ઈ. સ. 1630થી 1648 વચ્ચે સંક્રદંશ સંગેમરમરથી શાહજહાંએ પોતાની પ્રિય રાણી મુમતાજ મહલની યાદમાં બંધાવેલો મકબરો.
- બુલંદ દરવાજો (ફિલેહપુર સીકરી): ભારતમાં સૌથી ઊંચો પ્રવેશદ્વાર (53.34 મીટર)
- કેલાસ મંદિર (ઇલોરા): પથરની શિલામાંથી બનેલ ભારતની સૌથી મોટી મૂર્તિ (84 × 47 મીટર)
- ચાર મિનાર (હેદરાબાદ): ઈ. સ. 1591માં ચાર થાંભલાઓ પર બાંધેલ સુંદર પ્રવેશદ્વાર
- ગોળગુંબજ (બિજાપુર): દુનિયાનો સૌથી મોટો ગુંબજ
- હવામહલ (જયપુર): અધારમી સદીમાં બનાવેલ પાંચ માણ અને 953 બારીવાળો મહેલ
- સાંચીનો સ્તૂપ (સાંચી): ગૌતમ બુદ્ધના સમયના અવરોધ
- જગન્નાથ મંદિર (પુરી): અષાઢ સુંદર બીજના રોજ જગન્નાથજીની રથયાત્રા નીકળે છે.
- સૂર્યમંદિર (કોણાક્ક): તેરમી સદીમાં બંધાયેલ, સૂર્યદિવનું રથના આકારનું મંદિર
- સોમનાથ મંદિર (ગુજરાત): ચંદ્રદેવે તેનું નિર્માણ કરેલું. મહમૂદ ગાજનવીએ 17 વખત એના પર આકમણ કર્યું હતું. બાર જ્યોતિર્લિંગ પૈકીનું એક.
- દેલવાડાનાં દેરાં (માઉન્ટ આબુ): જૈન ધર્માઓનું પવિત્ર સ્થળ. સંક્રદંશ સંગેમરમરમાં સુંદર સૂક્ષ્મ કોતરકામ
- અંજતાની ગુફાઓ (મહારાષ્ટ્ર): પથરમાંથી કોતરાયેલી સંઘાદ્રિની પહાડીઓમાંની ગુફાઓ. જાતકક્ષાઓ પર આધારિત ચિત્રો
- આગામાન મહેલ (પુષ્ટે): કસ્તૂરબા ગાંધીનું સ્મારક

- દીવાને આમ અને દીવાને ખાસ (હિલ્લી): હિલ્લીમાં આવેલાં મોટાં સભાગૃહો, જ્યાં રાજ લોકોને મળતા.
- કીર્તિમંદિર (પોરબંદર): ગાંધીજિનું જન્મસ્થળ
- ગુરુવાયૂર (કેરલ): પ્રસિદ્ધ કૃષ્ણમંદિર, દક્ષિણાંત્રી દારકા તરીકે ઓળખાય છે.
- શક્તિસ્થળ (હિલ્લી): ઈન્દ્રિય ગાંધીજિનું સમાધિસ્થળ
- વીરભૂમિ (હિલ્લી): રાજ્ય ગાંધીજિનું સમાધિસ્થળ
- અભયધાટ (અમદાવાદ): મોચારજાભાઈ દેસાઈનું સમાધિસ્થળ

ક્રમ	ગિરિનગર	રાજ્ય
17.	માથેરાન	મહારાષ્ટ્ર
18.	પંચગની	મહારાષ્ટ્ર
19.	ખંડાલા	મહારાષ્ટ્ર
20.	સાપુતારા	ગુજરાત
21.	ઉદગમંડલમ્	તમિલનાડુ
22.	કોડઈકાનલ	તમિલનાડુ
23.	કુન્ઝુર	તમિલનાડુ
24.	પચમઢી	મધ્ય પ્રદેશ

3. ખ્રાસ સ્થળો

ધાર્મિક સ્થળો

હિન્દુ: પ્રયાગ, કાશી, ગયા, બદ્રીનાથ, કેદારનાથ, દારકા, જગન્નાથપુરી, રામેશ્વરમ્, સોમનાથ, તિરુપ્તિ, અમરનાથ, અંબાજી, પુષ્કર, અયોધ્યા, મથુરા, વૈષ્ણોવેદી, નાશિક, ઉજાંઝેન, મદુરાઈ, હરદ્વાર, ગંગોત્રી, યમુનોત્રી, કન્યાકુમારી

જૈન: પાલિતાણા, શ્રવણબેલગોડા, ગોમટેશ્વર, સમેતશિખર, પાવાપુરી

બૌધ્ધ: લુબિની દેવી, બોધગયા, સારનાથ, સાંચી, કુશીનગર, કપિલવસ્તુ, વૈશાલી, રાજગિરિ, શ્રાવસ્તી

ઈસ્લામ: અઝમેર, હાજુમલંગ

શીખ: અમૃતસર, આનંદપુર, પટના, નાંદુ (ચાર તપ્ત)

ધિસ્તી: વૈલંગાની, મૌલાપુર, ગોવા

પારસી: ઉદવાડા

ગિરિનગરો

ક્રમ	ગિરિનગર	રાજ્ય
1.	શ્રીનગર	જમુ અને કશ્મીર
2.	ગુલમર્ગ	જમુ અને કશ્મીર
3.	પહેલગામ	જમુ અને કશ્મીર
4.	પટનીટોપ	જમુ અને કશ્મીર
5.	શિમલા	હિમાયલ પ્રદેશ
6.	કુલ્લુ-મનાલી	હિમાયલ પ્રદેશ
7.	ડેલહાઉઝી	હિમાયલ પ્રદેશ
8.	કરૌલી	હિમાયલ પ્રદેશ
9.	નૈનીતાલ	ઉત્તરાખંડ
10.	અલ્મોડા	ઉત્તરાખંડ
11.	મસૂરી	ઉત્તરાખંડ
12.	રાનીખેત	ઉત્તરાખંડ
13.	દાઝિલિંગ	પાંચિમ બંગાળ
14.	શિલોંગ	મેધાલય
15.	માઉન્ટ આબુ	રાજ્યસ્થાન
16.	મહાબળેશ્વર	મહારાષ્ટ્ર

કિલ્લાઓ

ક્રમ	કિલ્લો	રાજ્ય
1.	લાલ કિલ્લો	હિલ્લી
2.	આગરા	ઉત્તર પ્રદેશ
3.	ગ્વાલિયર	મધ્ય પ્રદેશ
4.	ચિત્તૌરગઢ	રાજ્યસ્થાન
5.	બુંદી	રાજ્યસ્થાન
6.	કોટા	રાજ્યસ્થાન
7.	ઝોધપુર	રાજ્યસ્થાન
8.	આમેર	રાજ્યસ્થાન
9.	માંડુ	મધ્ય પ્રદેશ
10.	દોલતાખાં	મહારાષ્ટ્ર
11.	બિજાપુર	કર્ણાટક
12.	ગોલ્કોડા	અંધ્ર પ્રદેશ
13.	ગોવા	ગોવા
14.	દમણ	દમણ અને દીવ
15.	દીવ	દમણ અને દીવ
16.	ફોર્ટ વિલિયમ	પાંચિમ બંગાળ
17.	ફોર્ટ સેંટ જ્યોર્જ	તમિલનાડુ
18.	વરંગલ	અંધ્ર પ્રદેશ

બગીચાઓ

આંકડે પાર્ક (અલાહાબાદ); નિશાત બાગ, શાલીમાર ગાઈન (શ્રીનગર); નેશનલ પાર્ક, હંગિંગ ગાઈન (મુંબઈ); લાલબાગ (બેંગલૂરુ); વૃદ્ધાવન ગાઈન (મૈસ્સૂર); છત્રીબાગ (ઇન્દોર); મોગલ ગાઈન (હિલ્લી); પિલોરા બાગ, રોક ગાઈન (ચંડીગઢ); બોટનિકલ ગાઈન (કોલકાતા).

સરોવર

કુદરતી સરોવર: વુલર, દાલ (કશ્મીર); કોલ્વેરુ (અંધ્ર); ચિલકા (ઓડિશા); પુલિકટ (તમિલનાડુ); ડેલર, પુષ્કર, સાંભર (રાજ્યસ્થાન); નળ (ગુજરાત); બ્રલ (ધારિયાણા).

કૃત્રિમ સરોવર: ગોવિંદસાગર (સત્લુજ), ગાંધીસાગર (ચંબલ), નાગાર્જુનસાગર (કૃષ્ણા), કૃષ્ણરાજસાગર (કાવેરી), નિઝામસાગર (ગોદાવરી), સરદાર સરોવર (નર્મદા).

1. બંધારણની રચના

કબિનેટ મિશન(ઈ.સ. 1946)માં બંધારણસભાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. ઈ.સ. 1946માં પ્રાંતોની ઘારાસભાના સભ્યો દ્વારા બંધારણસભાના 389 સભ્યોની ચૂંટણી થઈ. 9 ડિસેમ્બર, 1946ના રોજ સચિવાનંદ સિંહાના પ્રમુખપદે પ્રથમ બેઠક મળી. 11 ડિસેમ્બરના રોજ ઝો. રાજેન્ડ્રપ્રસાદને બંધારણસભાના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા. 29 ઓગસ્ટ, 1947ના રોજ બંધારણનો મુસદ્દો તૈયાર કરનાર સમિતિની રચના કરવામાં આવી. જેના અધ્યક્ષ ઝો. ભીમરાવ (બાબાસાહેબ) આબેદકર હતા. બંધારણની મુસદ્દા સમિતિમાં એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર, અલ્લાદી કૃષ્ણસ્વામી ઐયર, ટી. ટી. કૃષ્ણમાચારી, કનેયાલાલ મુનશી, સૈયદ મુહમ્મદ સાદુલ્લા, ટી. માધવરાવનો સભ્યો તરીકે અને સર બેનીગાલ નરસિંહરાવનો સલાહકાર તરીકે સમાવેશ થયો હતો.

મુસદ્દા (ખરડા) સમિતિએ બંધારણનો ખરડો તૈયાર કર્યો. 4 નવેમ્બર, 1948ના રોજ તેનું પ્રથમ વાચન થયું અને 26 નવેમ્બર, 1949ના રોજ ખરડાની ચર્ચા પૂર્ણ થતાં બંધારણને આખરી સ્વરૂપ આપી મંજૂર થયેલું જાહેર કરવામાં આવ્યું. બંધારણને તૈયાર કરવામાં 2 વર્ષ, 11 મહિના અને 18 દિવસ લાગ્યા. 24 જાન્યુઆરી, 1950ના રોજ ઝો. રાજેન્ડ્રપ્રસાદને પ્રજાસત્તાક ભારતના પ્રથમ રાખ્યપતિ ચૂંટવામાં આવ્યા અને 26 જાન્યુઆરી, 1950થી બંધારણનો અમલ શરૂ થયો.

2. આમુખ (Preamble)

ઈ.સ. 1976માં બંધારણના 42માં સુધારા દ્વારા આમુખમાં સમાજવાદી, બિનસાંગ્રાદિક અને અખ્યાતિતી શાખા ઉમેરવામાં આવ્યા. સુધારેલ આમુખ નીચે પ્રમાણે છે:

“અમે ભારતના પ્રજાજનો, આથી ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિશા લઈએ છીએ કે ભારત સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંગ્રાદિક, લોકશાહીવાદી, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બને અને તેના બધા જ નાગરિકોને સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક ન્યાય મળે. વિચાર, વાણી, ધર્મ, પૂજા અને માન્યતાની સ્વાધીનતા રહે. સર્વને સમાન તક અને મોભો પ્રાપ્ત થાય અને સર્વમાં એવી ભાઈચારાની ભાવના વધે કે જેથી વ્યક્તિનું ગૌરવ અને રાખ્યની અખ્યાતિતી સિદ્ધ થઈ રહે.”

“અમે અમારી બંધારણસભામાં 1949ના નવેમ્બરના 26માં દિવસે આ બંધારણને મંજૂર કરીએ છીએ, કાયદાનું સ્વરૂપ આપીએ છીએ અને અમે તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ.”

સર્વોચ્ચ અદાલતે ‘કેશવાનંદ ભારતી’ કેસમાં આમુખને બંધારણનો ભાગ ગણાવ્યો છે અને અનુચ્છેદ 368 આધીન સુધારાને કાયદેસર ગણાવ્યા છે. પરંતુ સર્વોચ્ચ અદાલતે એ પણ જણાવ્યું છે કે સંસદ આમુખમાં કંઈ પણ જોડવા ઈથે તો જોડી શકે છે પરંતુ તે આમુખના મૂળ અર્થને બદલી શકશે નહિએ.

3. બંધારણની વિશિષ્ટતાઓ

ભારતના બંધારણની વિશિષ્ટતાઓ નીચે પ્રમાણે છે:

- (1) વિશ્વનું સૌથી મોટું બંધારણ (2) બંધારણનો પ્રારંભ આમુખથી (3) ભારતની પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા તૈયાર થયેલ બંધારણ (4) દસ્તાવેજ લેખિત બંધારણ (5) સુપરિવર્તનશીલ તેમજ દુષ્પરિવર્તનશીલ (6) બંધારણની સર્વોપરિસ્તા (7) ભારતીય રાજ્ય સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંગ્રાદિક, લોકશાહીવાદી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય (8) પ્રજાસત્તાનું ઉદ્ભવવસ્થાન (9) વિશિષ્ટ પ્રકારનું સમવાયતંત્ર (10) સંસ્કૃતીય સરકારનો સ્વીકાર (11) મૂળભૂત હકોનો સ્વીકાર તથા અમલ (12) રાજીતીતના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (13) મૂળભૂત ફરજો (14) પુખ્તવય મતાધિકારનો સ્વીકાર (15) અદાલતી સમીક્ષાનો સ્વીકાર (16) અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને પછાત વગ્ઝો માટે ખાસ પ્રબંધો (17) દેવનાગરી લિપિવાળી હિંદીને રાખ્યબાધા તરીકેનું સ્થાન (18) સ્થાનિક સ્વ-શાસનની સંસ્થાઓ માટે બંધારણીય જોગવાઈઓ

4. મૂળભૂત હકો

બંધારણના ત્રીજી ભાગમાં ભારતના નાગરિકના નીચેના મૂળભૂત હકો સ્વીકારવામાં આવ્યા છે:

- (1) સમાનતાનો અધિકાર (2) સ્વતંત્રતા-સ્વાધીનતાનો અધિકાર: (i) વાણી અને વિચારની સ્વતંત્રતા (ii) શાંતિપૂર્વક, હથિયાર સિવાય એકથા થવાની સ્વતંત્રતા (iii) સંસ્થાઓ કે સમુદ્ધાયો રચવાની સ્વતંત્રતા (iv) ભારતના કોઈ પણ વિસ્તારમાં હરવા-કરવાની સ્વતંત્રતા (v) ભારતના કોઈ પણ વિસ્તારમાં વસવાટ કરવાની સ્વતંત્રતા (vi) વ્યવસાય અને વેપારઉદ્યોગની સ્વતંત્રતા (vii) જીવનરક્ષાનો તેમજ અંગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર (viii) ધરપકડ અને અટકાપત સામેનો અધિકાર (3) શોષણવિરોધી અધિકાર (4) ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (5) સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર (6) બંધારણીય ઠલાજેનો અધિકાર

5. રાજીતીતના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો

બંધારણના ચોથો ભાગમાં કલમ 36થી 51માં આ સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સિદ્ધાંતો બે વિભાગમાં છે: (1) આંતરિક નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અને (2) બાબ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો.

આંતરિક નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો દેશની અંદરના આર્થિક અને સામાજિક વહીવટને લગતા છે. આર્થિક સિદ્ધાંતોમાં શીપુરુષ સમાન વેતન, જનકલ્યાણ માટે આર્થિક સાધનોની માલિકી અને નિયંત્રણ, ઉત્પાદનાં સાધનો અને મિલકતના કેન્દ્રીકરણને અટકાવવું, શ્રમજીવીઓનું સ્વાસ્થ્ય બગડે તેવી પ્રવૃત્તિઓ પર નિયંત્રણ મૂકુવું, વૃક્ષાવસ્થા, માંદગી કે બેકારીમાં આર્થિક મદદ કરવી, ખેતઉદ્યોગ અને પશુસંવર્ધનને આધુનિક અને વૈજ્ઞાનિક બનાવવા, દુધાળાં દોરોની કલલ અટકાવવી, ગ્રામપણ્યાયતોને વધુ સ્વાયત્તતા આપવી વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિક સિદ્ધાંતોમાં 14 વર્ષની ઊર સુધીના બાળકોને મફત અને ફરજિયાત કેળવણી, આરોગ્યને નુકસાન કરતાં કેશી પીણાં પર પ્રતિબંધ, પછાત જાતિઓ અને વગ્ઝો માટે શિક્ષણ

સુવિધા, ઐતિહાસિક અને રાષ્ટ્રીય સ્મારકોની જગ્યાવણી, ન્યાયતંત્રને ચૂંટાયી અલગ કરવાં માટેનાં પગલાં વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

બાધ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો દેશના આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોને લગતા છે. તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતી જગ્યાવવાના પ્રયત્નો, અન્ય રાષ્ટ્રો સાથે ન્યાયી અને ગૌરવપ્રદ સંબંધો સ્થાપવાનો, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા અને કરારોને માન આપવાનો, આંતરરાષ્ટ્રીય મતભેદોનો ઉકેલ લવાદપ્રથા દ્વારા લાવવાનો વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

6. બંધારણ મુજબ માન્ય ભારતીય ભાષાઓ

* બંધારણની કલમ 8 મુજબ માન્યતા પ્રાપ્ત ભાષાઓ (14):

1. અસમિયા	2. બંગાળી	3. ગુજરાતી
4. હિન્ડી	5. કન્નડ	6. કશ્મીરી
7. મલયાલમ	8. મરાಠી	9. ઓଡિયા
10. પંજાਬી	11. સંસ્કૃત	12. તમિલ
13. તેલુગુ	14. ઉર્ડૂ	

* ઈ.સ. 1967માં થયેલા 21મા બંધારણીય સુધારા મુજબ નીચેની ભાષા ઉમેરવામાં આવી છે:

15. સિંધી

* ઈ.સ. 1992માં થયેલા 71મા બંધારણીય સુધારા મુજબ નીચેની ભાષાઓ ઉમેરવામાં આવી છે:

16. કોકણી 17. મણિપુરી 18. નેપાલી

* ઈ.સ. 2004માં થયેલા 92મા બંધારણીય સુધારા મુજબ નીચેની ભાષા ઉમેરવામાં આવી છે:

19. મૈથિયા 20. બોડો 21. સંથાલી
22. ડેંગરી

7. ભારતીય સંસદ

બંધારણની કલમ 79 અનુસાર ભારતીય સંસદમાં રાષ્ટ્રપતિ, લોકસભા અને રાજ્યસભાનો સમાવેશ થાય છે. સંસદનાં બંને ગૃહો (લોકસભા અને રાજ્યસભા) કાયદાના ખરડાને પસાર કરે પછી રાષ્ટ્રપતિની સહી થતાં ખરડો કાયદો બને છે.

રાજ્યસભા:બંધારણની કલમ 80 અનુસાર રાજ્યસભાની કુલ સભ્યસંખ્યા 250 નક્કી કરવામાં આવી છે. 250માંથી 12 સભ્યોની નિયુક્તિ રાષ્ટ્રપતિ સાહિત્ય, સંગીત, વિજ્ઞાન, કલા અને સામાજિક સેવાનાં ક્ષેત્રોમાં વિશેષ યોગ્યતા ધરાવતો વ્યક્તિઓમાંથી કરે છે અને 238 સભ્યો રાજ્યો તથા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના પ્રતિનિધિઓ તરીકે ચૂંટાય છે. દરેક રાજ્યની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો પોતાના રાજ્યને ફાળે આવેલ સંખ્યા જેટલા રાજ્યસભાના સભ્યોને ચૂંટે છે.

રાજ્યસભાના સભ્ય બનવા માટે આ પ્રમાણેની યોગ્યતાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે:(1) તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ. (2) ઓછામાં ઓછી 30 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ. (3) કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારમાં સવેતન હોક્કો ધરાવતો હોવો જોઈએ નહિ. (4) લોકસભાના ઉમેદવાર માટે જે લાયકાતો નક્કી કરવામાં આવી છે તે ધરાવતો હોવો જોઈએ. (5) કોઈ પણ નાગરિક રાજ્યસભા તથા લોકસભાનું સભ્યપદ એકસાથે ધરાવતો હોવો જોઈએ નહિ.

રાજ્યસભા કાયમી ગૃહ છે. રાજ્યસભાના સભ્યો 6 વર્ષ માટે ચૂંટાય છે. પરંતુ દર બે વર્ષ તેના $\frac{1}{3}$ ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે. રાજ્યસભાની વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી બે બેઠક તો મળવી જ જોઈએ. રાજ્યસભાની કામગીરીનું સંચાલન અધ્યક્ષ (ચેરમેન) દ્વારા થાય છે. બંધારણ મુજબ ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પોતાના હોદાની રૂએ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ(ચેરમેન)નો હોક્કો સંભાળે છે. રાજ્યસભા નાણાકીય ખરડાઓ સિવાયના ખરડાઓ વિશે લોકસભા જેટલી સત્તા ધરાવે છે.

લોકસભા:બંધારણની કલમ 81 અનુસાર લોકસભાના સભ્યો પુખ્તવય (18 તથા તેથી વધુ વય) મતાધિકારના ધોરણે પ્રત્યક્ષ ચૂંટણી દ્વારા ચૂંટાય છે. 42મા બંધારણીય સુધારા મુજબ સભ્યસંખ્યા 545ની રહેશે.

લોકસભાના સભ્ય બનવા માટે આ પ્રમાણેની યોગ્યતાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે:(1) તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ. (2) ઓછામાં ઓછી 25 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ. (3) સંસદ કાયદા દ્વારા આ સંબંધમાં જે યોગ્યતાઓ નક્કી કરે તે ધરાવતો હોવો જોઈએ.

લોકસભાની સમયમર્યાદા 5 વર્ષની નક્કી કરવામાં આવી છે પરંતુ પ્રધાનમંડળને યોગ્ય લાગે તો તેની સમયમર્યાદા પહેલા પણ લોકસભાનું વિસર્જન કરી શકે છે. લોકસભાની વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી બે બેઠક મળવી જોઈએ. લોકસભાની કામગીરીનું સંચાલન અધ્યક્ષ (સ્પીકર) દ્વારા થાય છે. લોકસભા ધારા ઘડવાની, નાણાકીય ખરડાઓ પસાર કરવાની, કારોબારી પર અંકુશ મૂકવાની, પ્રણો પૂછવાની, ટીકા કરવાની, અવિશ્વાસ, સભામોકૂઝી અને ટપકાની દરખાસ્તો રજૂ કરવાની સત્તા ધરાવે છે.

ભારતની લોકસભાની પ્રથમ બેઠક 13 મે, 1952ના રોજ યોજાઈ હતી.

બંને ગૃહો કોઈ મુદ્દા પર સંમત ન થાય ત્યારે બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક મળે છે. આ સમયે લોકસભાના અધ્યક્ષ સંયુક્ત બેઠકનું અધ્યક્ષપદ સ્વીકારે છે.

બંધારણમાં સુધારો લાવવા માટેનું બિલ કોઈ પણ ગૃહમાં રજૂ કરી શકાય છે. આ બિલ જો બંને ગૃહના સભ્યો મંજૂર કરે અને રાષ્ટ્રપતિ સહી કરે તો અમલમાં આવે છે. આ પ્રમાણે બંધારણમાં 12 જાન્યુઆરી, 2012 સુધીમાં 97 સુધારાઓ થયા છે.

8. સંસદની કાર્યવાહી

- * સરકારી ખરડાઓ જે-તે ખાતાના પ્રધાન રજૂ કરે છે. અન્ય કોઈ સભ્ય ખરડો રજૂ કરે તો તેને બિનસરકારી ખરડો કરે છે.
- * ખરડો રજૂ કરતાં પહેલાં સ્પીકરની મંજૂરી લેવી પડે છે.
- * નાણાકીય ખરડો પહેલાં લોકસભામાં જ રજૂ થઈ શકે. જ્યારે અન્ય ખરડાઓ લોકસભા કે રાજ્યસભા બેમાંથી ગમે તે એક ગૃહમાં રજૂ થઈ શકે.
- * બંને ગૃહો આ ખરડાને ત્રણ-ત્રણ વાચનમાંથી પસાર કરે, બહુમતીથી મંજૂર કરે અને રાષ્ટ્રપતિ તેના પર સહી કરે પછી જ ખરડો કાયદો બને છે.

- * જરૂર જણાય તો ખરડામાં સુધારા-વધારા સૂચ્યવવા ગૃહ આ ખરડો પ્રવર સમિતિને સૌંપી અહેવાલ મેળવે છે.
- * સહી કરતાં પહેલાં, રાષ્ટ્રપતિને જરૂર જણાય તો આ ખરડાને પુનર્વિચારણા માટે સંસદ(બંને ગૃહો)ને પાછો મોકલી આપે છે.
- * પુનર્વિચારણા બાદ પાછા મોકલાયેલા ખરડા પર રાષ્ટ્રપતિને સહી કરવી જ પડે છે.
- * રાષ્ટ્રપતિની સહી થઈ ગયા પછી, સરકારી ગેડેટમાં તેને કાયદા સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.
- * નાણાકીય ખરડાઓ પહેલાં લોકસભામાં જ રજૂ થઈ શકે છે. લોકસભાએ પસાર કરેલા આવા નાણાકીય ખરડાને રાજ્યસભાએ ચર્ચા કરી 14 દિવસમાં લોકસભાને પરત મોકલવો પડે છે. આ મુદ્દતમાં પરત ન મોકલે તો તે રાજ્યસભાએ પસાર કરેલો ગણાય છે.

9. રાષ્ટ્રપતિ

બંધારણની કલમ 58 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિના હોકાની ઉમેદવારી કરવા આ પ્રમાણેની યોગ્યતાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે:(1) તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ. (2) ઓછામાં ઓછી 35 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ. (3) લોકસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાવાની લાયકાતો હોવી જોઈએ. (4) ભારત સરકાર કે કોઈ પણ રાજ્ય સરકાર અથવા કોઈ પણ સંસ્થામાં સવેતન હોકો ધરાવતો હોવો જોઈએ નહિ.

રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટાવી સંસદનાં બંને ગૃહોમાં ચૂંટાયેલા સભ્યો અને રાજ્યોની વિધાનસભામાં ચૂંટાયેલા સભ્યોનાં બનેલાં મતદારમંડળો દ્વારા થાય છે. રાષ્ટ્રપતિના હોકાની મુદ્દત તેઓ પોતાનો હોકો સંભાળે તે તારીખથી પાંચ વર્ષની છે.

રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓને પાંચ ભાગમાં વહેંચી શકાય:(1) ધારાકીય સત્તા, (2) કારોબારી સત્તા, (3) ન્યાયવિધયક સત્તા, (4) નાણાકીય સત્તા અને (5) કટોકટીની સત્તા

બંધારણની કલમ 61 અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ પર બંધારણના ભંગ માટે મહાત્મિયોગનો આરોપ મૂકી તેમને પદબ્રદ્ધ કરવાની સત્તા સંસદને છે.

10. ઉપરાષ્ટ્રપતિ

બંધારણની કલમ 63 અનુસાર ભારતમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. બંધારણની કલમ 64 અનુસાર ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષની ફરજ બજાવે છે. કોઈક કારણસર રાષ્ટ્રપતિનો હોકો ખાલી પડે અને નવી નિયુક્તિ થાય ત્યાં સુધી તેઓ રાષ્ટ્રપતિપદનો કાર્યભાર સંભાળે છે.

11. પ્રધાનમંડળ

(1) લોકસભાની ચૂંટાવીઓના પરિણામ પછી બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને રાષ્ટ્રપતિ પ્રધાનમંડળ રચવા આમંત્રણ આપે છે. (2) બહુમતી પક્ષના નેતા પોતાના પ્રધાનમંડળની યાદી તૈયાર કરી રાષ્ટ્રપતિની બહાલી મેળવે છે. (3) દરેક પ્રધાન વ્યક્તિગત રીતે વડા પ્રધાનને જવાબદાર છે અને પ્રધાનમંડળ સંયુક્ત રીતે લોકસભાને જવાબદાર છે. (4) પ્રધાનનો દરેક કાર્ય રાષ્ટ્રપતિના નામે કરે છે.

12. રાજ્યપાલ (ગવર્નર)

બંધારણની કલમ 153 અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે રાજ્યપાલની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. રાજ્યસરકારની કારોબારીમાં રાજ્યપાલ અને મંત્રીમંડળનો સમાવેશ થાય છે. રાજ્યપાલ રાજ્યના કારોબારી વડા છે અને રાજ્યના મંત્રીમંડળની સલાહ પ્રમાણો કાર્ય કરે છે. બંધારણની કલમ 155 અનુસાર (સામાન્ય રીતે પાંચ વર્ષ માટે) રાજ્યપાલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે.

13. રાજ્યનું મંત્રીમંડળ

(1) રાજ્યની વિધાનસભાની ચૂંટાવીઓના પરિણામ પછી બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને રાજ્યપાલ મંત્રીમંડળ રચવા આમંત્રણ આપે છે. (2) બહુમતી પક્ષના નેતા પોતાના મંત્રીમંડળની યાદી તૈયાર કરી રાજ્યપાલની બહાલી મેળવે છે. (3) દરેક મંત્રી વ્યક્તિગત રીતે મુખ્યમંત્રીને જવાબદાર છે અને મંત્રીમંડળ સંયુક્ત રીતે વિધાનસભાને જવાબદાર છે. (4) મંત્રીઓ દરેક કાર્ય રાજ્યપાલને નામે કરે છે.

14. રાજ્યની ધારાસભાઓ

બંધારણની કલમ 168થી 193 અનુસાર પ્રત્યેક રાજ્ય માટે ધારાસભાઓની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. રાજ્યોની ધારાસભાઓ એકગૃહી અથવા દ્વિગૃહી છે. બિહાર, જમ્બુ અને કશ્મીર, મહારાષ્ટ્ર, કણ્ણાટક અને ઉત્તર પ્રદેશ એમ પાંચ રાજ્યોમાં દ્વિગૃહી ધારાસભાઓ છે. જે રાજ્યની ધારાસભા દ્વિગૃહી હોય તેના પ્રથમ ગૃહને વિધાનસભા (નીચલું ગૃહ) અને બીજો ગૃહને વિધાનપરિષદ (ઉપરું ગૃહ) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

વિધાનસભા:બંધારણની કલમ 170 (1) મુજબ વિધાનસભાની સભ્યસંખ્યા વધુમાં વધુ 500 અને 60થી ઓછી નહિ રાખવાની જોગવાઈ છે. રાજ્યમાં અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિની વસ્તીના આધારે બેઠકો અનામત રખાય છે. વિધાનસભાની સમયમર્યાદા પાંચ વર્ષની છે.

બંધારણની કલમ 173 અનુસાર વિધાનસભા અને વિધાનપરિષદના સભ્ય બનવા માટે આ પ્રમાણેની યોગ્યતાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે:(1) તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ. (2) વિધાનસભાના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી 25 વર્ષની અને વિધાનપરિષદના સભ્ય બનવા માટે ઓછામાં ઓછી 30 વર્ષની ઉંમર હોવી જોઈએ. (3) સંસદ કાયદા દ્વારા આ સંબંધમાં જે યોગ્યતાઓ નક્કી કરે તે ધરાવતો હોવો જોઈએ.

વિધાનપરિષદ:બંધારણની કલમ 171 અનુસાર વિધાનપરિષદની સભ્યસંખ્યા રાજ્યની વિધાનસભાની જે કુલ સભ્યસંખ્યા હોય તેના $\frac{1}{3}$ સભ્યોથી વધુ હોવી જોઈએ નહિ. પરંતુ ઓછામાં ઓછી 40 સભ્યસંખ્યા હોવી જોઈએ.

વિધાનપરિષદની રચના આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:(1) $\frac{1}{3}$ સભ્યો નગરપાલિકા, મહાનગરપાલિકા, જિલ્લાપાંચાયત તથા સ્થાનિક અધિકારીઓના બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા (2) $\frac{1}{12}$ સભ્યો રાજ્યમાં રહેતા કોઈ પણ વિશ્વવિદ્યાલયના સન્તકોના બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા (3) $\frac{1}{12}$ સભ્યો રાજ્યમાં આવેલ માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકોના બનેલા મતદારમંડળ દ્વારા (4) $\frac{1}{3}$ સભ્યો રાજ્યની વિધાનસભાના

સભ્યો દ્વારા (5) બાકીના સભ્યોની નિમણૂક રાજ્યપાલ દ્વારા થાય છે. વિધાનપરિષદના સભ્યોમાંથી $\frac{1}{3}$ સભ્યો દર બે વર્ષે નિવૃત્ત થાય છે. રાજ્યોની ઘારાસભાઓ વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી બે વાર મળવી જોઈએ.

રાજ્યોની વિધાનપરિષદની સભ્યસંખ્યા નીચે અનુસાર છે:

- (1) આંધ્ર પ્રદેશ: 90 (2) ઉત્તર પ્રદેશ: 100 (3) કર્ણાટક: 75
- (4) જમ્બુ અને કશ્મીર: 36 (5) બિહાર: 95 અને
- (6) મહારાષ્ટ્ર: 78

15. કોર્પોરેશન અને પંચાયત

(1) મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન (મહાનગર સેવાસંદર્ભ)

મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટી અથવા નગરપંચાયત અને નાનાં ગામડાંમાં ગ્રામપંચાયત એ સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ છે.

ગુજરાતમાં અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, રાજકોટ, જૂનાગઢ, ભાવનગર, જામનગર અને ગાંધીનગર જેવાં મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન શહેરનો વહીવટ સંભાળે છે. શહેરના રસ્તાઓની વ્યવસ્થા, વીજળીની સગવડ, પ્રાથમિક શિક્ષણની વ્યવસ્થા, સ્વાસ્થ્ય અને સુખાકારી માટે આરોગ્ય ખાતું, આગ જેવા અક્સમાત સામે પ્રતિકાર કરવા અન્નિશામક દળ, સ્વચ્છ પાણીના પુરવઠાની વ્યવસ્થા અને ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા, જન્મભરણની નોંધ રાખવી વગેરે વ્યવસ્થા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનની ફરજિયાત કાર્યોની યાદીમાં છે.

ઉપરાંત સહેલગાહ માટે બાગબગીયા, સંગ્રહસ્થાનો, દવાખાનાં, પુસ્તકાલયો, ટાઉનહોલ, વાહનવ્યવહાર નિયંત્રણ વગેરેની વ્યવસ્થા મરજિયાત કાર્યોની યાદીમાં છે.

આ બન્ને પ્રકારનાં કાર્યો માટે, કાયદાએ આવકનાં સાધનોની વ્યવસ્થા રાખેલી છે. આવકનાં સાધનોમાં ઘર અને જમીનવેરો, વાહનવેરો, ઓક્ટોગ્યુન, વીજળી, જાજુ, ગટર સફાઈનો વેરો, મકાનોનું ભાડું, અમુક ધંધા પરનો કર, સરકારી મદદ વગેરે છે.

(2) ગ્રામપંચાયત અને નગરપંચાયત

ફરજિયાત કાર્યો: ગામડાનું જાહેર આરોગ્ય સાચવવા પ્રયત્નો કરવા. કુવા, તળાવ વગેરેની સ્વચ્છતા રાખવી. રસ્તા સાફ કરાવવા તેમજ ખેતીને ઉતેજન મળે તેવાં કાર્યો કરવાં.

જમીન-મહેસૂલ પરના 35 ટકા, ઘરવેરો, ઓક્ટોગ્યુન, મેળા તથા ઉત્સવો પર વેરો એ પંચાયતોનાં આવકનાં સાધનો છે.

(3) જિલ્લા પંચાયત

કાયદી, વ્યવસ્થા અને જમીનવિષયક કાયદા અંગેની કેટલીક બાબતો તથા રાજ્ય કક્ષાની કેટલીક જવાબદારીઓ બાદ કરતાં જિલ્લા કક્ષાની મોટા ભાગની પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે ખેતી, પશુપાલન, જિલ્લાના જાહેર બાંધકામ પ્રવૃત્તિઓ, લોકસ્વાસ્થ્ય, વૈધિકીય રાહત, નશાબંધી, સમાજકલ્યાણ, જમીન ખાતું, કુટિર ઉદ્યોગો, પ્રાથમિક શિક્ષણ જેવા કાર્યો જિલ્લા પંચાયત કરે છે.

તેમનાં આવકનાં સાધનોમાં જમીન-મહેસૂલ પરની ફાળવણી, લોકલ ફડ, અન્ય કર અને સરકાર તરફથી મળતી મદદ વગેરે છે.

સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થા લોકશાહી માટે લોકપ્રતિનિધિ ઘડવાનું કામ કરે છે.

16. મુખ્ય રાજકીય પક્ષ અને નેતા

ક્રમ	રાજકીય પક્ષ	નેતા
1.	ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ	સોનિયા ગાંધી, મનમોહનસિંહ, પ્રાણવ મુખ્ય, રાહુલ ગાંધી
2.	ભારતીય જનતા પાર્ટી	વાજ્પેદી, અડવાણી, સુખા સ્વરાજ, અરુણ જેટલી
3.	ક્રમનિસ્ટ પાર્ટી ઓફ ઇન્ડિયા	એ. બી. વર્ધન
4.	ક્રમનિસ્ટ પાર્ટી ઓફ ઇન્ડિયા (માર્ક્સવાદી)	પ્રકાશ કરાત, સીતારામ પેચુરી, બુદ્ધદેવ
5.	જનતા દળ-યુ	શરદ યાદવ
6.	જનતા પાર્ટી	સુબ્રાહ્મણ્યમ સ્વામી
7.	સમાજવાદી પાર્ટી	મુલાયમસિંહ યાદવ
8.	રિપલિકન પાર્ટી	રામદાસ આઠવલે, પ્રકાશ આંબેડકર
9.	હિન્દુ મહાસભા	વિક્રમ સાવરકર
10.	મુસ્લિમ લીગ	ઇ. મોહંમદ
11.	બાહુન સમાજ પાર્ટી	માયાવતી
12.	રાષ્ટ્રીય જનતા દળ	લાલુપ્રસાદ યાદવ, રાબી ટેવી
13.	ફારવડ બ્લોક	ચિત્ત બસ્સુ, અશોક ધોષ
14.	રિવોલ્યુશનરી સોશિયલ પાર્ટી	નિટિબિકુમાર ચૌધરી
15.	સમતા પાર્ટી	જ્યોર્જ ફન્નાન્ડિઝ, નિતીશકુમાર, જ્યા જેટલી
16.	રાષ્ટ્રવાદી કોંગ્રેસ પાર્ટી	શરદ પવાર
17.	શિવસેના	બાલાસાહેબ ઠાકરે, ઉદ્ધવ ઠાકરે
18.	નેશનલ કોન્ફરન્સ	ફારુખ અબુલા, ઓમર અબુલા
19.	અકાલી દળ (બાદલ)	પ્રકાશસિંગ બાદલ
20.	અકાલી દળ (માન)	સિમરણજિતસિંગ માન
21.	દ્રવિ મુનેત્ર કંગમ	અમ. કરુણાનિધિ
22.	ઓલ ઇન્ડિયા અના	જયલલિતા જયરામન
23.	દ્રવિ મુનેત્ર કંગમ	રાજ ઠાકરે, શિશિર શિંદે

17. ઉદ્યમ હોદ્દો

- રાષ્ટ્રપતિ: ભારત સરકારના બંધારણીય વડા
- વડા પ્રધાન: ભારત સરકારના વહીવટી વડા
- સ્પીકર: લોકસભાના અધ્યક્ષ
- ચેરમેન: રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ
- રાજ્યપાલ: રાજ્યના બંધારણીય વડા
- મુખ્યમંત્રી: રાજ્યના વહીવટી વડા
- રાજ્યદૂત: પરદેશમાં ભારત સરકારના પ્રતિનિધિ
- કુલપતિ: યુનિવર્સિટીના બંધારણીય વડા
- મેયર: મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના વડા
- તંત્રી: સામયિક કે દૈનિકનું તત્ત્વ ચલાવનાર
- મંત્રી: સંસ્થાના વહીવટી કામના વડા
- પ્રમુખ: કોઈ પણ પક્ષ, સંસ્થાના બંધારણીય વડા
- કેસ્ટન: ખેલાડીઓની ટીમના વડા
- સરપંચ: ગ્રામપંચાયતના વડા
- કલેક્ટર: જિલ્લાના વહીવટી વડા

16. ચીફ જસ્ટિસ: ન્યાયાધીશો પૈકી મુખ્ય
17. મામલતદાર: તાલુકાના વહીવટી વડા
18. ડેપ્યુટી કલેક્ટર: કલેક્ટર અને મામલતદાર વચ્ચે કૃત્રિમ વહીવટી અમલદાર
19. લોકપાલ: લોકશાહીમાં નૈતિક સલાહકાર
20. કંટ્રોલર: સમગ્ર તંત્રને કંટ્રોલમાં રાખનાર
21. કંડક્ટર: સમગ્ર તંત્ર કંડક્ટ કરનાર
22. કમિશનર: તંત્રના ફેરેશનના વડા
23. ચીફ ઇલેક્શન કમિશનર: ચૂંટણીપંચના વડા
24. મહામંત્રી: મોટી સંસ્થા(યુનો)ના વહીવટી વડા
25. સંપાદક: વૃત્તપત્ર, સામાજિક ચલાવનાર
26. અમ્યાયર: ખેલ સ્પર્ધા વિવાદના નિશ્ચિયક
27. ડી.એસ.પી.: જિલ્લાના પોલીસ વડા
28. આઈ.જી.પી.: રાજ્યના પોલીસ વડા

29. સિવિલ સર્જન: જિલ્લાના આરોગ્ય વડા
30. સચિવ: રાજ્યના વહીવટી ખાતાના વડા
31. મેનેજર: પોતાના સપાથીઓની વ્યવસ્થા કરનાર
32. ચેરપર્સન: ચેરમેનના હોદ્દા પરની મહિલા માટે વપરાતો શહેદ
33. ડાયરેક્ટર: બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ પૈકી કોઈ પણ
34. મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર: કાયદેસરની કંપનીના વડા
35. હાઇકમિશનર: રાજ્યના પ્રતિનિધિ અન્ય રાજ્યમાં
36. નિયામક: વ્યવસ્થાતંત્રના વડા
37. રજિસ્ટ્રાર: યુનિવર્સિટીના વહીવટી વડા
38. ગ્રંથપાલ: પુસ્તકાલયના વહીવટી અધિકારી
39. પ્રધાન: ચૂંટાયેલા લોકપતિનિધિઓના મંત્રીમંડળનો સભ્ય
40. કમ્પ્ટોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ: રાજ્યનું નાણાતંત્ર સંભાળનાર
41. એટ્ટની જનરલ: સરકારનો કાયદાકીય સલાહકાર
42. સોલિસિટર જનરલ: સરકાર પકે કાનૂની સલાહકાર

11. ભારત: સૂત્રધાર

1. ગ્રંથર જનરલ

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	લૉડ લૂઈ માઉન્ટ બેટન (વાઈસરોય)	15-08-47થી 20-06-48
2.	શ્રી ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી (રાજી)	21-06-48થી 13-05-52

2. રાખ્યપત્રિ

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ (1884-1963)	13-05-52થી 13-05-57
2.	ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ (1884-1963)	13-05-57થી 13-05-62
3.	ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન (1888-1975)	13-05-62થી 13-05-67
4.	ડૉ. અક્ષીર હુસેન (1897-1969)	13-05-67થી 03-05-69
*	ડૉ. વી. વી. ગીરી (કાર્યકારી) (1884-1980)	03-05-69થી 20-07-69
*	શ્રી એમ. લિધાયતુલ્હાશ (કાર્યકારી) (1905-1992)	20-07-69થી 24-08-69
5.	ડૉ. વી. વી. ગીરી (1884-1980)	24-08-69થી 24-08-74
6.	શ્રી ફિલ્ફર્ડીન અલીભેહમદ (1905-1977)	24-08-74થી 11-02-77
*	શ્રી બી. ડી. જર્તી (કાર્યકારી) (1913-2002)	11-02-77થી 25-07-77
7.	શ્રી એન. સંજીવ રેડ્ડી (1913-1996)	25-07-77થી 25-07-82
8.	શ્રી જ્ઞાની ગૈલસિંહ (1916-1994)	25-07-82થી 25-07-87
9.	શ્રી આર. બંકટરામન (1910-2009)	25-07-87થી 25-07-92
10.	શ્રી શંકરદયાળ શર્મા (1918-1999)	25-07-92થી 25-07-97
11.	શ્રી કે. આર. નારાયણન (1920-2005)	25-07-97થી 25-07-02
12.	ડૉ. એ.પી.જી. અભૂત કુલામ (જન્મ:1931)	25-07-02થી 25-07-07
13.	શ્રીમતી પ્રતિભા પાટિલ (જન્મ:1934)	25-07-07થી 25-07-12
14.	શ્રી પ્રભાવ મુખરજી (જન્મ:1935)	25-07-12થી આજ સુધી

3. ઉપરાખ્યપત્રિ

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન (1888-1975)	13-05-52થી 14-05-57
2.	ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન (1888-1975)	14-05-57થી 13-05-62
3.	ડૉ. અક્ષીર હુસેન (1897-1969)	13-05-62થી 13-05-67
4.	ડૉ. વી. વી. ગીરી (1884-1980)	13-05-67થી 03-05-69
5.	ડૉ. જી. એસ. પાઠક (1896-1982)	31-08-69થી 30-08-74
6.	શ્રી બી. ડી. જર્તી (1913-2002)	31-08-74થી 30-08-79
7.	શ્રી એમ. દિદ્ધપતુલ્હાશ (1905-1992)	31-08-79થી 30-08-84
8.	શ્રી આર. બંકટરામન (1910-2009)	31-08-84થી 25-07-87
9.	શ્રી શંકરદયાળ શર્મા (1918-1999)	03-09-87થી 25-07-92
10.	શ્રી કે. આર. નારાયણન (1920-2005)	21-08-92થી 25-07-97
11.	શ્રી કૃષ્ણકાન્ત (1927-2002)	21-08-97થી 27-07-02
12.	શ્રી ભેરોસિંહ શેખાવત (1923-2010)	19-08-02થી 10-08-07
13.	ડૉ. મોહિમદ હમીદ અન્સારી (જન્મ:1937)	11-08-07થી 11-08-12
14.	ડૉ. મોહિમદ હમીદ અન્સારી (જન્મ:1937)	11-08-12થી આજ સુધી

4. વડા પ્રધાન

ક્રમ	નામ	સમયગાળો	પક્ષ
1.	શ્રી જવાહરલાલ નેહુર (1889-1964)	15-08-47 થી 27-05-64	કોંગ્રેસ
2.	શ્રી ગુલામરિલાલ નંદા (કાર્થકરી) (1898-1997)	27-05-64 થી 09-06-64	કોંગ્રેસ
3.	શ્રી લાલબહાદુર શાસી (1904-1966)	09-06-64 થી 11-01-66	કોંગ્રેસ
4.	શ્રી ગુલામરિલાલ નંદા (કાર્થકરી) (1898-1997)	11-01-66 થી 24-01-66	કોંગ્રેસ
5.	શ્રીમતી ઈન્દ્રિય ગાંધી (1917-1984)	24-01-66 થી 24-03-77	કોંગ્રેસ
6.	શ્રી મોરારજી દેસાઈ (1896-1995)	24-03-77 થી 28-07-79	જનતા પક્ષ
7.	શ્રી ચૌધરી ચરણસિંહ (1902-1987)	28-07-79 થી 14-01-80	લોકદ્યુ પક્ષ
8.	શ્રીમતી ઈન્દ્રિય ગાંધી (1917-1984)	14-01-80 થી 31-10-84	કોંગ્રેસ
9.	શ્રી રાજીવ ગાંધી (1944-1991)	31-10-84 થી 01-12-89	કોંગ્રેસ
10.	શ્રી વિશ્વનાથ પ્રતાપસિંહ (1931-2008)	02-12-89 થી 10-11-90	જનતા દપ્ટ
11.	શ્રી ચંદ્રશેખર (1927-2007)	10-11-90 થી 21-06-91	સમાજવાదી
12.	શ્રી પી. વી. નરસિંહરાવ (1921-2004)	21-06-91 થી 16-05-96	કોંગ્રેસ
13.	શ્રી અટલભિંડારી વાજપેયી (જન્મ:1926)	16-05-96 થી 01-06-96	ભાજ્ય
14.	શ્રી અચે. રી. દેવગૌડા (જન્મ:1933)	01-06-96 થી 21-04-97	જનતા દપ્ટ
15.	શ્રી આઈ. કે. ગુજરાલ (1933-2012)	21-04-97 થી 18-03-98	જનતા દપ્ટ
16.	શ્રી અટલભિંડારી વાજપેયી (જન્મ:1926)	19-03-98 થી 13-10-99	ભાજ્ય
17.	શ્રી અટલભિંડારી વાજપેયી (જન્મ:1926)	13-10-99 થી 22-05-04	ભાજ્ય
18.	ડૉ. મનમોહન સિંહ (જન્મ:1932)	22-05-04 થી 21-05-09	કોંગ્રેસ
19.	ડૉ. મનમોહન સિંહ (જન્મ:1932)	21-05-09 થી આજ સુધી	કોંગ્રેસ

5. નાયબ વડા પ્રધાન

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	શ્રી સરદાર વલલભભાઈ પટેલ	15-08-47 થી 15-12-50
2.	શ્રી મોરારજી દેસાઈ	21-03-67 થી 06-12-69
3.	શ્રી ચૌધરી ચરણસિંહ	28-07-77 થી 09-10-79
4.	શ્રી બાબુ જગજીવનરામ	09-10-79 થી 10-12-79
5.	શ્રી યશવંતરામ ચૌહાણ	10-12-79 થી 14-01-80
6.	શ્રી ચૌધરી દેવિલાલ	19-10-89 થી 21-06-91
7.	શ્રી લાલકૃષ્ણ અડવાણી	29-06-02 થી 20-05-04

6. લોકસભાનો કાર્યક્રમ

લોકસભા	કાર્યક્રમ	મુદ્દા
પહેલી	13-05-52 થી 04-04-57	5 વર્ષ
બીજી	10-05-57 થી 31-03-62	5 વર્ષ
ત્રીજી	16-04-62 થી 03-03-67	5 વર્ષ
ચોથી	16-03-67 થી 27-12-70	3 વર્ષ 9 માસ
પાંચમી	19-03-71 થી 18-01-77	5 વર્ષ 10 માસ
છીંકી	25-03-77 થી 22-08-79	2 વર્ષ 5 માસ
સાતમી	21-01-80 થી 31-12-84	5 વર્ષ
આઠમી	15-01-85 થી 27-11-89	5 વર્ષ
નવમી	18-12-89 થી 13-03-91	1 વર્ષ 3 માસ
દસમી	09-07-91 થી 10-05-96	5 વર્ષ
અગિયારમી	22-05-96 થી 04-12-97	1 વર્ષ 7 માસ
બારમી	23-03-98 થી 26-04-99	1 વર્ષ 1 માસ
તેરમી	20-10-99 થી 06-02-04	4 વર્ષ 3 માસ
ચૌદમી	02-06-04 થી 18-05-09	4 વર્ષ 11 માસ
પંદરમી	01-06-09 થી આજ સુધી	

7. લોકસભાના અધ્યક્ષા (સ્પીકર)

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	શ્રી ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર	15-05-52 થી 27-02-56
2.	શ્રી અનંત શયનમ આંધેર	08-03-56 થી 16-04-62
3.	શ્રી હુકમસિંહ	17-04-62 થી 16-03-67
4.	શ્રી નીલમ સંજીવ રેડી	17-03-67 થી 19-07-69
5.	શ્રી જી. એસ. વિલોન	08-08-69 થી 01-12-75
6.	શ્રી બલીરામ ભગત	05-01-76 થી 25-03-77
7.	શ્રી નીલમ સંજીવ રેડી	26-03-77 થી 13-07-77
8.	શ્રી કે. એસ. હેગડ	21-07-77 થી 21-01-80
9.	શ્રી બલીરામ જાખડ	22-01-80 થી 18-12-89
10.	શ્રી રવિરામ	19-12-89 થી 09-07-91
11.	શ્રી શિવરાજ પાટેલ	10-07-91 થી 22-05-96
12.	શ્રી પી. એ. સંગમા	23-05-96 થી 23-03-98
13.	શ્રી ગાતી મોહનયંક બાલયોગી	24-03-98 થી 03-03-02
14.	શ્રી મનોહર જોધી	10-05-02 થી 02-06-04
15.	શ્રી સોમનાથ ચેટરજી	04-06-04 થી 18-05-09
16.	શ્રીમતી મીરાકુમાર	03-06-09 થી આજ સુધી

૮. મુખ્ય વ્યાયમૂર્તિ: સર્વોર્ચય અદાલત

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	હરિલાલ કાણિયા	26-01-50 થી 06-11-51
2.	પતંજલિ શાસ્ત્રી	07-11-51 થી 03-01-54
3.	મહેરચંદ મહાજન	04-01-54 થી 22-12-54
4.	બી. કે. મુખજી	23-12-54 થી 31-01-56
5.	એસ. આર. દાસ	01-02-56 થી 30-09-59
6.	એસ. એમ. સિંહા	01-10-59 થી 31-01-64
7.	ગજેન્ડ ગડકર	01-02-64 થી 15-03-66
8.	એ. કે. સરકાર	16-03-66 થી 29-06-66
9.	કે. સુષ્ણારાવ	30-06-66 થી 11-04-67
10.	કે. એન. વાંસ્થુ	12-04-67 થી 24-02-68
11.	એમ. હિંદાયતુલ્લાહ	25-02-68 થી 16-12-70
12.	આઈ. સી. શાહ	17-12-70 થી 21-01-71
13.	એસ. એમ. સિકી	22-01-71 થી 25-04-73
14.	એ. એન. રે	26-04-73 થી 28-01-77
15.	એમ. એચ. બેગ	29-01-77 થી 21-02-78
16.	વાય. બી. ચંદ્રચૂડ	22-02-78 થી 11-07-85
17.	પી. એન. ભગવતી	12-07-85 થી 20-12-86
18.	આર. એસ. પાઠક	21-12-86 થી 18-06-89
19.	વેક્ટ રામેયા	19-06-89 થી 17-12-89
20.	સવ્યસાચી મુખજી	18-12-89 થી 25-09-90
21.	રંગનાથ મિશ્રા	26-09-90 થી 24-11-91
22.	કે. એન. સિંહ	25-11-91 થી 12-12-91
23.	એમ. એચ. કાણિયા	13-12-91 થી 17-11-92
24.	લલિતમોહન શર્મા	18-11-92 થી 11-02-93
25.	વેકટરેલૈયા	12-02-93 થી 24-10-94
26.	અગ્રીજ મુશાખીર એહમદી	25-10-94 થી 24-03-97
27.	જગદીશ શરણ વર્મા	25-03-97 થી 17-01-98
28.	મદનમોહન પૂરી	18-01-98 થી 09-10-98
29.	એ. એસ. આનંદ	10-10-98 થી 31-10-01
30.	એસ. પી. ભર્યા	01-11-01 થી 05-05-02
31.	ભૂપિન્દનાથ કિરપાલ	06-05-02 થી 07-11-02
32.	ગોપાલ વલ્લભ પટનાયક	08-11-02 થી 18-12-02
33.	વી. એન. ખરે	19-12-02 થી 01-05-04
34.	એસ. રાજેન્ડ્રભાટુ	02-05-04 થી 31-05-04
35.	રમેશચંદ્ર લાહોટી	01-06-04 થી 31-10-05
36.	વાય. કે. સભરવાલ	01-11-05 થી 14-01-07
37.	કે. જી. બાલકૃષ્ણન	15-01-07 થી 11-05-10
38.	સરોશ હોમી કાપડિયા	12-05-10 થી 28-09-12
39.	અલ્લમસ કથીર	29-09-12 થી 17-07-13
40.	પી. સદાશિવમ	18-07-13 થી આજ સુધી

૯. ચુંટણી કમિશનર

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	શ્રી સુકુમાર સેન	21-03-50 થી 19-12-58
2.	શ્રી કે. વી. કે. સુંદરમ્	20-12-58 થી 30-09-67
3.	શ્રી એસ. પી. સેન વર્મા	01-10-67 થી 30-09-72
4.	ડૉ. નારેન્ડસિંહ	01-10-72 થી 06-02-73
5.	શ્રી ટી. સ્વામીનાથન	07-02-73 થી 17-06-77
6.	શ્રી એસ. એલ. શક્થર	18-06-77 થી 17-06-82
7.	શ્રી આર. કે. ત્રિવેદી	18-06-82 થી 31-12-85
8.	શ્રી આર. વી. એસ. પેરિ શાસ્ત્રી	01-01-86 થી 25-11-90
9.	શ્રીમતી વી. એસ. રમાટેવી (કૃપકારી)	26-11-90 થી 11-12-90
10.	શ્રી ટી. એન. શેખાન	12-12-90 થી 11-12-96
11.	શ્રી એસ. એમ. જિલ	12-12-96 થી 13-06-01
12.	શ્રી જે. એમ. લિંગદોહ	14-06-01 થી 07-02-04
13.	શ્રી ટી. એસ. કૃષ્ણમૂર્તિ	08-02-04 થી 15-05-05
14.	શ્રી બી. બી. ટંડન	16-05-05 થી 29-06-06
15.	શ્રી એન. ગોપાલસ્વામી	30-06-06 થી 20-04-09
16.	શ્રી નવીન ચાવલા	21-04-09 થી 29-07-10
17.	શ્રી એસ. વાય. કુરૈશી	30-07-10 થી 10-06-12
18.	શ્રી વી. એસ. સંપત	11-06-12 થી આજ સુધી

10. રાજ્ય: બંધારણીય સંક્ષેપ**(1) રાજ્યો**

ક્રમ	રાજ્ય	હાઇકોર્ટ મથક	રાજ્ય વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યા	લોકસભાના સભ્યોની સંખ્યા	રાજ્યસભાના સભ્યોની સંખ્યા
1.	અરુણાચલ પ્રદેશ	ગુવાહাটી	60	02	01
2.	અસમ	ગુવાહাটી	126	14	07
3.	આંધ્ર પ્રદેશ	હૈદરાબાદ	294	42	18
4.	ઓડિશા	કુર્ક	147	21	10
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	અલાહાબાદ	403	80	31
6.	ઉત્તરાખંડ	નૈનિતાલ	70	05	03
7.	કર્ણાટક	ಬೆಂಗಳೂರು	224	28	12
8.	કેરલ	મೊಂಡಿಕುಣમ	140	20	09
9.	ગુજરાત	અમદાવાદ	182	26	11
10.	ગોવા	મુંબઈ	40	02	01
11.	છત્તીસગઢ	బಿಲಾસಪુર	90	11	05
12.	જમ્બુ અને કશ્મીર	શ્રીનગર અને જમ્બુ	87	06	04
13.	આરખંડ	રાંચી	81	14	06
14.	તમિલનાડુ	சென்னை	234	39	18
15.	ત્રિપુરા	અગરતલા	60	02	01
16.	નાગાર્લેન્ડ	ગુવાહાટી	60	01	01
17.	પાંથિમ બંગાળ	કોલકાતા	294	42	16
18.	પંજાબ	ચંડીગઢ	117	13	07
19.	બિહાર	પટના	243	40	16
20.	મણિપુર	ઈમ્ફાલ	60	02	01
21.	મધ્ય પ્રદેશ	જબલપુર	230	29	11
22.	મહારાષ્ટ્ર	મુંબઈ	289	48	19
23.	મિઝોરમ	ગુવાહાટી	40	01	01
24.	મેઘાલય	શિલોગ	60	02	01
25.	રાજસ્થાન	જોધપુર	200	25	10
26.	સિક્કિમ	ગંગટોક	32	01	01
27.	હિન્દિયાણા	ચંડીગઢ	90	10	05
28.	હિમાચલ પ્રદેશ	શિમલા	68	04	03

(2) રાષ્ટ્રીય રાજ્યાની પ્રદેશ

નામ	હાઇકોર્ટ મથક	વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યા	લોકસભાના સભ્યોની સંખ્યા	રાજ્યસભાના સભ્યોની સંખ્યા
દિલ્હી	દિલ્હી	70	07	03

(3) કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ

ક્રમ	કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	હાઇકોર્ટ મથક	વિધાનસભાના સભ્યોની સંખ્યા	લોકસભાના સભ્યોની સંખ્યા	રાજ્યસભાના સભ્યોની સંખ્યા
1.	અંધમાન અને નિકોબાર	કોલકાતા	નથી	01	નથી
2.	ચંડીગઢ	ચંડીગઢ	નથી	01	નથી
3.	દમણ અને દીવ	મુંબઈ	નથી	01	નથી
4.	દાદરા અને નગરહલેવી	મુંબઈ	નથી	01	નથી
5.	પુડુચેરી	ચેનાઈ	30	01	01
6.	લક્ષ્મીપિ (માલવીપિ)	ઓણિકુણમ	નથી	01	નથી
*	રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત		નથી	02	12
*	કુલ		4121	545	245

1. લશ્કરી દળના પ્રકારો

ભારતીય સંરક્ષણ ભૂમિદળ, હવાઈદળ અને નૌકાદળ એમ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે. દરેકના ચીફ ઓફ ધી સ્ટાફ અલગ છે. ભૂમિદળના વડા સરસેનાપત્રિ, હવાઈદળના વડા એર ચીફ માર્શિલ અને નૌકાદળના વડા એડમિરલ કહેવાય છે. ડિફેન્સ કમિટી સંરક્ષણને લગતા મોટા પ્રશ્નો માટેની સર્વોચ્ચ સત્તા ધરાવે છે. ત્રણે દળોનું વડું મથક દિલ્લીમાં છે.

ભારતીય રાજ્યબંધારણ મુજબ ભારતના રાખ્યપત્રિ લશ્કરનાં ત્રણે દળના વડા છે. વ્યાવહારિક રીતે તમામ સત્તાઓ સંરક્ષણ મંત્રાલયને હસ્તક હોય છે.

(1) ભૂમિદળ: ભૂમિદળના પાંચ મુખ્ય વહીવટી વિભાગ આ મુજબ છે: (1) સધન (દક્ષિણ); પુણે, (2) ઈસ્ટર્ન (પૂર્વ); કોલકાતા, (3) વેસ્ટર્ન (પશ્ચિમ); શિમલા, (4) નોર્ધર્ન (ઉત્તર); ઉધમપુર અને (5) સેન્ટ્રલ (મધ્ય); લખનऊ. ભૂમિદળના વડાને સરસેનાપત્રિ કહે છે. એમાં જનરલ, લેઝ. જનરલ, મેજર જનરલ, બ્રિગેડિયર, કર્નલ, લેઝ. કર્નલ, મેજર, કેપ્ટન, લેઝટેનાન્ટ, સેકન્ડ લેઝટેનાન્ટ એમ કમિક હોદાઓ રાખવામાં આવ્યા છે. મિલિટરી ટ્રેઇનિંગ માટે 'નેશનલ ડિફેન્સ એકેડમી' પુણે પાસે ખડકવાસલામાં અને મિલિટરી કોલેજ દેહરાદૂનમાં આવી છે. ઉપરાંત અહમદનગર, કીર્તિ, મ્હોઉ, દેવલાલી, જબલપુર, આગરા, મેરઠ, બરેલી, પચ્મદી અને ફેઝાબાદ વગેરે સ્થળોએ વિવિધ પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

(2) હવાઈદળ: હવાઈદળના સાત વિભાગો આ મુજબ છે: (1) વેસ્ટર્ન, (2) સાઉથ વેસ્ટર્ન, (3) સેન્ટ્રલ, (4) ઈસ્ટર્ન, (5) સધન (તિરુવનંતપુરમ), (6) ટ્રેઇનિંગ અને (7) મેઝન્ટેનાન્સ. જોધપુર, અંબાલા અને કોઈભતૂર ખાતેનાં મુખ્ય મથકોથી ઉડ્યન માટેની તાલીમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત જુદી જુદી જાતની તાલીમ બેંગલૂરુ, કોઈભતૂર, હૈદરાબાદ, આગરા વગેરે સ્થળોએ પણ આપવામાં આવે છે. હવાઈદળના વડાને એર ચીફ માર્શિલ કહે છે. એમાં એર માર્શિલ, એર વાઈસ માર્શિલ, એર કમાન્ડર, ગ્રૂપ કેપ્ટન, વિંગ કમાન્ડર, સ્ક્વોર્ન લીડર, ફ્લાઈટ લેઝટેનાન્ટ, ફ્લાઈંગ ઓફિસર, પાયલાટ ઓફિસર એમ કમિક હોદાઓ રાખવામાં આવ્યા છે. હવાઈદળ US-22-એટર નેટ, મીગ અને એચ. એફ. 45 જગુઆર, મિરાજ વગેરે લડાયક વિમાનોથી સુસજ્જ છે. હવાઈ જધાજોના ઉત્પાદન માટે હિંદુસ્તાન એરોનોટિક્સ લિમિટેડ નામની જાહેર કંપની ઊભી કરવામાં આવી છે. જે મિગ-21 જાતનાં વિમાનોનું નાશિક ખાતે ઉત્પાદન કરે છે. હિંદુસ્તાન એર કાફિ ફેક્ટરી, બેંગલૂરુને પણ તે કંપની નીચે મૂકવામાં આવી છે. આ કંપની એચ. ટી. પુષ્ક, કિષ્ક, પી. એચ. એફ.-21, સુપરસોનિક બોમ્બર (એચ. ટી. 17) (જેટ ટ્રેઇન) કિરણ, આફિસર્સ એમ 703 જાતનાં વિમાનો બનાવે છે. એચ. એસ. 748 મુસાફર વિમાનો પણ બનાવે છે. ફાન્સ પાસેથી મિરાજ 2000 (ભારતીય નામ 'વજ') ખરીદવામાં આવ્યા છે.

(3) નૌકાદળ: નૌકાદળના મુખ્ય ત્રણ વહીવટી વિભાગો આ મુજબ છે: (1) સધન (એચી), (2) ઈસ્ટર્ન (વિશાખાપટ્નમ) અને (3) વેસ્ટર્ન (મુંબઈ). ચેન્નાઈ અને કોલકાતામાં બીજાં મથકો ઊભાં કરવામાં આવનાર છે. જામનગર, વિશાખાપટ્નમ, મુંબઈ અને લોનાવાલામાં તાલીમ કેન્દ્રો છે. નૌકાદળના વડાને એડમિરલ કહે છે. એમાં એડમિરલ, વાઈસ એડમિરલ, રિયર એડમિરલ, કોમોડોર, કુટન, કમાન્ડર, લેઝ. કમાન્ડર, લેઝટેનાન્ટ, સબ લેઝટેનાન્ટ એમ કમિક હોદાઓ રાખવામાં આવ્યા છે.

વિકાન્ત અને વિરાટ એમ બે મુખ્ય વિમાનવાહક યુદ્ધજહાજો છે. રાજ્યપૂત, રણજિત, રાણા, ગોદાવરી, ગોમતી અને ગંગા નામના વિનાશક જહાજો તથા કાવેરી, કૃષ્ણા, બ્રહ્મપુત્ર, ખુરકી, તિરપાણ, તીર, ત્રિશૂણ નામની ફિગેટ છે. રણિયા પાસેથી 'કલહરી' નામની સબમરીન મેળવવામાં આવી છે. અભય, અભર અને ધૂવક નામનાં યુદ્ધજહાજ ભારતમાં બન્યાં છે. મુંબઈ અને વિશાખાપટ્નમમાં યુદ્ધજહાજો બાંધવાની ગોદી છે.

(4) અન્ય દળો: ત્રણ મુખ્ય દળો ઉપરાંત સેન્ટ્રલ રિઝર્વ પોલીસ દળ (CRPF), સરહદ સલામતી દળ (BSF), સ્ટેટ રિઝર્વ પોલીસ દળ (SRPF) અને સ્થાનિક વ્યવસ્થા માટેનું પોલીસ દળ, નેશનલ કોર્સ (NCC), ગૃહ રક્ષક દળ (હોમગાર્ડ) અને ગ્રામ રક્ષક દળ દ્વારા યુવાનો અને નાગરિકોને સંરક્ષણ અંગેની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

ભારતનો વિશ્વના ભૂમિદળમાં ચોથો, હવાઈદળમાં પાંચમો અને નૌકાદળમાં આઠમો નંબર છે.

2. લશ્કરના હોદાઓ

રાખ્યપત્રિ: લશ્કરની ત્રણેય પાંખના વડા

ક્રમ	ભૂમિદળ (Army)	નૌકાદળ (Navy)	હવાઈદળ (Air Force)
1.	જનરલ	એડમિરલ	એર ચીફ માર્શિલ
2.	લેઝટેનાન્ટ જનરલ	વાઈસ એડમિરલ	એર માર્શિલ
3.	મેજર જનરલ	રિયર એડમિરલ	એર વાઈસ માર્શિલ
4.	બ્રિગેડિયર	કોમોડોર	એર કમાન્ડર
5.	કર્નલ	કેપ્ટન	ગ્રૂપ કેપ્ટન
6.	લેઝટેનાન્ટ કર્નલ	કમાન્ડર	વીંગ કમાન્ડર
7.	મેજર	લેઝટેનાન્ટ કમાન્ડર	સ્ક્વોર્ન લીડર
8.	કેપ્ટન	લેઝટેનાન્ટ	ફ્લાઈટ લેઝટેનાન્ટ
9.	લેઝટેનાન્ટ	સબ લેઝટેનાન્ટ	ફ્લાઈંગ ઓફિસર

3. મેળાદ્યકા (કમાન્ડર ઇન ચીફ)

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	જ. સર રાયબુથર	01-01-48થી 14-01-49
2.	જ. કે. એમ. કરિયાપ્પા	15-01-49થી 14-01-53
3.	જ. મહારાજ રાજેન્દ્રસિંહજી	15-01-53થી 31-03-55

*જ.: જનરલ

4. સરસેનાપત્રિઃ ભૂમિદળ (ચીક ઓફ આમી સ્ટાફ)

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	જ. મહારાજ રાજેન્ડ્રસિંહજી	01-04-55 થી 14-05-55
2.	જ. એસ. એમ. શ્રીનાગેશ	15-05-55 થી 07-05-57
3.	જ. કે. એસ. થિમેયા	08-05-57 થી 07-05-61
4.	જ. આર. એન. થાપર	08-05-61 થી 19-11-62
5.	જ. જે. એન. ચૌધરી	20-11-62 થી 07-06-66
6.	જ. પી. પી. કુમાર મંગલમ્બ	08-06-66 થી 07-06-69
7.	જ. એસ. એચ. એફ. જે. માણેકશા	08-06-69 થી 31-12-72
8.	કિલ માર્શિલ એસ. એચ. એફ. જે. માણેકશા	01-01-73 થી 14-01-73
9.	જ. જી. જી. બેવર	15-01-73 થી 31-05-75
10.	જ. ટી. એન. રૈના	01-06-75 થી 31-05-78
11.	જ. ઓ. પી. મલ્હોત્રા	01-06-78 થી 31-05-81
12.	જ. કે. વી. કૃષ્ણારાવ	01-06-81 થી 31-07-83
13.	જ. એ. એસ. વૈઘ	01-08-83 થી 31-01-86
14.	જ. કે. સુંદરજી	01-02-86 થી 30-04-88
15.	જ. વી. એન. શર્મા	01-05-88 થી 30-06-90
16.	જ. એસ. એફ. રોઝિંસ	01-07-90 થી 30-06-93
17.	જ. બિપિનચંદ સી. જોશી	01-07-93 થી 18-11-94
18.	જ. શંકરરાય ચૌધરી	22-11-94 થી 30-09-97
19.	જ. વેદપ્રકાશ મલિક	01-10-97 થી 30-09-00
20.	જ. એસ. પદ્મનાભન	30-09-00 થી 31-12-02
21.	જ. નિર્મલચંદ વીજ	01-01-03 થી 31-01-05
22.	જ. જે. જે. સિંહ	01-02-05 થી 30-09-07
23.	જ. ટિપક કુરૂ	01-10-07 થી 30-03-10
24.	જ. વી. કે. સિંહ	31-03-10 થી 31-03-12
25.	જ. બિકમસિંહ	31-03-12 થી. આજ સુધી

*જ.:જનરલ

5. એડમિનિસ્ટ્રેશન : નોકાણ (ચીક ઓફ નેવલ સ્ટાફ)

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	રીર એ. જે. ટી. એસ. હોલ	15-08-47 થી 14-08-48
2.	એ. સર એડવર્ડ પેરી	15-08-48 થી 13-10-51
3.	એ. સર માર્ક પિલે	14-10-51 થી 21-07-55
4.	એ. સર સ્ટેપેન કારલીલ	22-07-55 થી 21-04-58
5.	એ. આર. ડી. કટારી	22-04-58 થી 04-06-62
6.	એ. બી. એસ. સોમાન	05-06-62 થી 03-03-66
7.	એ. એ. કે. ચેટરજી	04-03-66 થી 27-02-70
8.	એ. એસ. એમ. નંદા	28-02-70 થી 28-02-73
9.	એ. એસ. એન. કોહલી	01-03-73 થી 28-02-76
10.	એ. જે. એલ. કુર્સેટજી	01-03-76 થી 28-02-79
11.	એ. આર. એલ. પરૈરા	01-03-79 થી 28-02-82

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
12.	એ. ઓ. એસ. ડાઉસન	01-03-82 થી 30-11-84
13.	એ. આર. એચ. તાહિલિયાણી	01-12-84 થી 30-11-87
14.	એ. જે. જી. નાડકણી	01-12-87 થી 30-11-90
15.	એ. એલ. રામદાસ	01-12-90 થી 30-09-93
16.	એ. વિજયસિંહ શેખાવત	01-10-93 થી 30-09-96
17.	એ. વિષ્ણુ ભાગવત	01-10-96 થી 30-12-98
18.	એ. સુશીલકુમાર	31-12-98 થી 29-12-01
19.	એ. માધવેન્દ્ર સિંહ	29-12-01 થી 31-07-04
20.	એ. અરુણ પ્રકાશ	01-08-04 થી 31-10-06
21.	એ. સુરેશ મહેતા	31-10-06 થી 31-08-09
22.	એ. નિર્મલકુમાર વર્મા	31-08-09 થી 31-08-12
23.	એ. દેવેન્દ્રકુમાર કે. જોશી	31-08-12 થી આજ સુધી

*એ. એડમિનિસ્ટ્રેશન

6. એર ચીક માર્શિલ : છવાઈંદળ (ચીક ઓફ એર સ્ટાફ)

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1.	એ.મા. સર થોમસ એલાઇસ્ટર	15-08-47 થી 21-02-50
2.	એ.મા. સર રોનાલ્ડ ચેપમેન	22-02-50 થી 09-12-51
3.	એ.મા. સર જેરાલ ગિલ્સ	10-12-51 થી 31-03-54
4.	એ.મા. એસ. મુખરજી	01-04-54 થી 08-11-60
5.	એ.મા. એ. એમ. એન્જિનિયર	01-12-60 થી 31-07-64
6.	એ.ચી.મા. એસ. અર્જુનસિંહ	01-08-64 થી 15-07-69
7.	એ.ચી.મા. પી. સી. લાલ	16-07-69 થી 15-01-73
8.	એ.ચી.મા. ઓ. પી. મેહરા	16-01-73 થી 31-01-76
9.	એ.ચી.મા. એચ. મુલગાંધકર	01-02-76 થી 31-08-78
10.	એ.ચી.મા. આઈ.એચ. લતીફ	01-09-78 થી 31-08-81
11.	એ.ચી.મા. ટિલબાગસિંહ	01-09-81 થી 04-09-84
12.	એ.ચી.મા. એલ. એમ. કાત્રે	05-09-84 થી 01-07-85
13.	એ.ચી.મા. ડી. એ. લા શેન્ટેન	03-07-85 થી 31-07-88
14.	એ.ચી.મા. સુરેન્દ્રકુમાર મેહરા	01-08-88 થી 31-07-91
15.	એ.ચી.મા. એન. સી. સુરી	01-08-91 થી 31-07-93
16.	એ.ચી.મા. સ્વરૂપ કિશન ક્રીલ	01-08-93 થી 31-12-95
17.	એ.ચી.મા. સતીષકુમાર સારીન	01-01-96 થી 31-12-98
18.	એ.ચી.મા. અનિલ યશવંત ટીપનીસ	01-01-99 થી 31-12-01
19.	એ.ચી.મા. એસ. કૃષ્ણસ્વામી	31-12-01 થી 31-12-04
20.	એ.ચી.મા. એસ. પી. ત્યાગી	31-12-04 થી 31-03-07
21.	એ.ચી.મા. એમ. એફ. મેજર	31-03-07 થી 31-05-09
22.	એ.ચી.મા. પ્રદીપ વસ્તંત નાયક	31-05-09 થી 31-07-11
23.	એ.ચી.મા. એન. એ. કે. પ્રાણ	31-07-11 થી 31-12-13
24.	એ.ચી.મા. અરૂપ રાહા	31-12-13 થી આજ સુધી

*એ.ચી.મા.: એર ચીક માર્શિલ

1. ખ્યાતનામ વૈજ્ઞાનિકો

- ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ : ભારતને પ્રકોપાંશ કેતે મહાસત્તા બનાવનાર દેશના આ મહાન વૈજ્ઞાનિકને દેશના સર્વોચ્ચ સન્માન 'ભારતરત્ન'થી નવાજુ ભારતે પોતાનો પ્રતિભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. ગાઈડર મિસાઈલ્સ(પ્રકોપાંશ)નો યશ ડૉ. અબ્દુલ કલામને ફાળે જાય છે. દેશનો ડિફેન્સ અને અંતરિક્ષ ક્ષેત્રે વિકાસ કરી દેશની નામના વધારવાના અનેક સ્વર્ણો ડૉ. અબ્દુલ કલામ પાસે છે.
  - ડૉ. ચંદ્રશેખર વેંકટ (સી. વી.) રામન : 'રામન અસર'ની શોધ માટે તેમને ઈ. સ. 1930માં નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું હતું. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે નોબેલ પારિતોષિક મેળવનાર તે પ્રથમ એશિયન વ્યક્તિ હતા. તેમણે 'ઇન્ડિયન એકેડમી ઓફ સાયન્સ' અને 'રામન રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ'ની સ્થાપના કરી હતી.
  - ડૉ. જગદીશચંદ્ર બોઝ : કેસ્કોચાફ, રેઝોનન્સ, રેકોર્ડર વગેરે સાધનોની શોધ કરી વનસ્પતિમાં માનવીની માર્ફક સંવેદના છે તે સાબિત કરી આખા જગતને આંજુ નાખનાર વૈજ્ઞાનિક. તેમની બીજી શોધ ઇલેક્ટ્રિક વેજા(વાયરલેસ)ની છે.
  - ડૉ. હોમી ભાભા : ભારતીય અણુશક્તિ કાર્યકર્મના સર્જક, એટોમિક એન્જિન કમિશનના પ્રથમ અધ્યક્ષ.
  - ડૉ. કે. એસ. કિશનન : સી. વી. રામનના શિષ્ય, પ્રકાશન સંશોધનમાં તેમના સહભાગી, તેમને 'નેશનલ પ્રોફેસર પદ' અને 'પદ્મભૂષણ'ના પુરસ્કારો મળેલ છે.
  - ડૉ. પ્રકુલ્પ ચંદ્ર, રોધ્ય : મહાન રસાયણશાસ્ત્રી. મક્યુરસ નાઈટ્રેસને લગતી તેમની શોધ નોંધપાત્ર છે.
  - ડૉ. મેધનાથ સહા : મહાન ભૌતિકશાસ્ત્રી. ભૌતિકશાસ્ત્રને લગતાં તેમના લખાણો અને સંશોધન નિબંધો નોંધપાત્ર છે.
  - શ્રીનિવાસ રામાનુજમ્ભ : વિશ્વવિદ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી, જેમણે નંબર થીએરી આપી.
  - ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ : અવકાશી સંશોધન માટે ભારતને આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ અપાવી. તેઓ ગુજરાત રાજ્યના અમદાવાદ ખાતેની ફિલ્ફિલ રિસર્ચ લેબોરેટરી અને અટિરા જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંશોધન સંસ્થાઓના પ્રાપ્તોતા છે.
  - ડૉ. જયંત નાર્લીકર : ઈંગ્લેન્ડના પ્રાધ્યાપક મિ. આઈલ સાથે તેમણે આઈન્સ્ટાઇનના સાપેક્ષવાદમાં સુધારા સૂચ્યવ્યા છે.
  - ડૉ. હરગોવિંદ ખૂરાના : જનીન વિજ્ઞાનમાં સંશોધન કરી નોબેલ પારિતોષિક મેળવનાર વૈજ્ઞાનિક, જેઓ અમેરિકામાં સ્થાયી થયા છે.
- આ ઉપરાંત ડૉ. રામનાથન, ડૉ. શાંતિસ્વરૂપ ભટનાગર, ડૉ. આત્મારામ ઉપેન્દ્ર ટેસાઈ, ડૉ. ચંદ્રશેખર, ડૉ. રાજ રામના, શ્રી રાવ, ડૉ. યશપાલ કપૂર, ડૉ. સતીષ ધવન, ડૉ. એમ. જી. કે. મેનન, ડૉ. વરદાજન, પ્રો. અર્યાના શર્મા વગેરે પણ ખ્યાતનામ વૈજ્ઞાનિકો છે.

2. રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ

- આપણા દેશમાં અનેક રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ છે અને નવી આકાર લઈ રહી છે. કેટલીક નોંધપાત્ર પ્રયોગશાળાઓ નીચે મુજબ છે:
- ઇન્ડિયન સ્પેસ રિસર્ચ ઓર્ગનાઇઝેશન (ઇસરો), અમદાવાદ (ગુજરાત), તિરુવનંતપુરમ (કેરલ), શ્રી હરિકોટા (આંધ્ર પ્રદેશ), બેંગલૂરુ (કર્ણાટક)
  - ઇન્ડિયન સ્કૂલ ઓફ માઇન્સ, ધનબાદ (જારખંડ)
  - ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એક્સ્પેરિમેન્ટલ મેડિસિન, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ પેટ્રોલિયમ, દેહરાદૂન (ઉત્તરખંડ)
  - ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ બાયોકેમિસ્ટ્રી એન્ડ મેડિસિન, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - ઇન્ડિયન ઓસન એક્સપીડિશન (સમુદ્ર સંશોધન સંસ્થા), દિલ્હી
  - નેશનલ ફિલ્મિકલ લેબોરેટરી, દિલ્હી
  - નેશનલ ટેકનિકલ લેબોરેટરી, પુણે (મહારાષ્ટ્ર)
  - નેશનલ મેટાલજિંકલ લેબોરેટરી, જમશેદપુર (જારખંડ)
  - નેશનલ બોટનિકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, લખનऊ (ઉત્તર પ્રદેશ)
  - નેશનલ ઓરોનોટિકલ લેબોરેટરી, બેંગલૂરુ (કર્ણાટક)
  - નેશનલ જિયોફિલ્મિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, હૈદરાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)
  - સેન્ટ્રલ ફિયુઅલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ધનબાદ (જારખંડ)
  - સેન્ટ્રલ ગ્લાસ એન્ડ સિરેમિક રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, જાફવપુર (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - સેન્ટ્રલ રોડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, દિલ્હી
  - સેન્ટ્રલ રૂગ ટેકનોલોજિકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, મૈસૂર (કર્ણાટક)
  - સેન્ટ્રલ રૂગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, લખનਊ (ઉત્તર પ્રદેશ)
  - સેન્ટ્રલ રૂગ લેબોરેટરી, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - સેન્ટ્રલ લેધર રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ચેનાઈ (તમિલનાડુ)
  - સેન્ટ્રલ બિંડિંગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, રૂડકી (ઉત્તરખંડ)
  - સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરિન કેમેકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ભાવનગર (ગુજરાત)
  - સેન્ટ્રલ ઈલેક્ટ્રોનિક્સ એન્ડ એન્જિનિયરિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, પિલાની (રાજ્યસ્થાન)
  - સેન્ટ્રલ માઇન્નિંગ રિસર્ચ સ્ટેશન, ધનબાદ (જારખંડ)
  - સેન્ટ્રલ મિકેનિકલ એન્જિનિયરિંગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, દુગપુર (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - નેશનલ એન્યાયન્સેન્ટલ એન્જિનિયરિંગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, નાગપુર (મહારાષ્ટ્ર)
  - સેન્ટ્રલ સાયન્ટિફિક ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ ઓર્ગનાઇઝેશન, ચંડીગઢ (ચંડીગઢ)
  - બિરલા ઇન્ડસ્ટ્રીયુલ એન્ડ ટેકનોલોજી મ્યુઝિયમ, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
  - નેહરુ સેન્ટર, વલી, મુંબઈ (મહારાષ્ટ્ર)
  - વિશેશરૈયા ઇન્ડસ્ટ્રીયુલ એન્ડ ટેકનોલોજી મ્યુઝિયમ, બેંગલૂરુ (કર્ણાટક)
  - એટોમિક એન્જિન એસ્ટ્રેલિશમેન્ટ, દ્રોઘે (મહારાષ્ટ્ર)
  - ફિલ્મિક રિસર્ચ લેબોરેટરી (પી.આર.એલ), અમદાવાદ (ગુજરાત)
  - સ્ટ્રક્ચરલ એન્જિનિયરિંગ રિસર્ચ સેન્ટર, રૂડકી (ઉત્તરખંડ)

3. અવકાશ સંશોધન

ઇસરો: ભારતમાં અવકાશી સંશોધન માટેની સંસ્થા 'ઇન્ડિયન સ્પેસ રિસર્ચ ઓર્ગનાઇઝેશન' (ISRO)ની કામગીરીને પાંચ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવી છે.

(1) વિકાસ સારાભાઈ સ્પેસ સેન્ટર (VSSC), તિરુવનંતપુરમઃ જે કૃતિમ ઉપગ્રહો માટેનાં વાહનો તૈયાર કરવાનું કામ કરે છે.

(2) ઇસરો સેટેલાઈટ સેન્ટર (ISC), બેંગલૂરુ: ઉપગ્રહો તૈયાર કરે છે.

(3) શ્રી હરિકોટા રેન્જ (SHAR), શ્રી હરિકોટા: ત્રણ તબક્કાવાળાનું રોકેટ બનાવવાનું અને ત્યાંના લોન્ચિંગ મથક પરથી રોકેટ છોડવાનું કામ કરે છે. ઉપગ્રહ સાથે સતત સંપર્ક અને તે પર ઉપકરણો દ્વારા નિયંત્રણ રાખવાનું કામ પણ કરે છે.

(4) સ્પેસ ઓપ્લિકેશન સેન્ટર (SAC) અમદાવાદ: જે ઉપગ્રહ દ્વારા ટેલિવિઝન પ્રોગ્રામ સેટેલાઈટ ઇન્સ્ટ્રુક્શન ટેલિવિઝન એક્સપરિમેન્ટ (ISITE) હાથ ધરે છે.

(5) ફિઝિકલ રિસર્ચ લબોરેટરી (PRL) અમદાવાદ: સમસ્યાનો અભ્યાસ કરી પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કરી સંબંધિત કચેરીએ મોકલે છે.

ઇન્ડિયન નેશનલ સેટેલાઈટ: ભારતે પોતાનો પ્રથમ ઉપગ્રહ આર્થભાઈ 19 એપ્રિલ, 1975ના રોજ રશિયાથી તરતો મૂક્યો હતો. ઉપગ્રહ છોડનાર દેશોમાં ભારતનું સ્થાન અગિયારમું છે. 7 જૂન, 1979ના રોજ ભારતે બીજો ઉપગ્રહ ભાસ્કર-1 છોડ્યો. આ રીતે છોડેલા ઉપગ્રહ મારફત ભારત વાયુમંડળ, ભૂસ્તરીય સંશોધન તેમજ તાર, ટેલિફોન અને ટેલિવિઝન વ્યવહાર અમલમાં મૂકે છે. આ માટે ઇન્ડિયન નેશનલ સેટેલાઈટ (INSAT) સંસ્થા કામ કરે છે.

18 જુલાઈ, 1980ના રોજ ભારતે રોહિણી નામનો ત્રીજો ઉપગ્રહ પોતે જ બનાવેલ એસ. એલ. વી.-3 રોકેટ દ્વારા શ્રી હરિકોટા મથકેથી તરતો મૂક્યો અને આ રીતે ભારત અવકાશ કલબનું છઢું સભ્ય બન્યું.

સંદેશાચ્ચારના ક્રેતે કાંતિ સર્જવા માટે ભારતે 10 એપ્રિલ, 1982ના રોજ INSAT-1A નામનો ઉપગ્રહ તરતો મૂક્યો. પરંતુ ટેક્નિકલ ખામીના કારણો તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. પરંતુ તે પછી 30 એપ્રિલ, 1983ના રોજ છોડેલા INSAT-1Bને સફળતા મળી. 3 એપ્રિલ, 1984ના રોજ રશિયન અવકાશયાનમાં પ્રવાસ કરી ભારતીય વૈજ્ઞાનિક રાકેશ શર્મા ભારતના પ્રથમ અવકાશયાની બન્યા.

24 માર્ચ, 1987ના રોજ શ્રી હરિકોટા મથકેથી ASLV-DI (ઓગમેન્ટેડ સેટેલાઈટ લોન્ચ બ્હીકલ-ટેવલપમેન્ટ વન)ને તરતો મૂકવામાં આવ્યો, પરંતુ ઉપગ્રહ થોડી જ મિનિટમાં બંગાળાની ખાડીમાં તૂટી પડ્યો.

13 જુલાઈ, 1988ના રોજ ASLV-D2 દ્વારા ફક્ત 150 સેકન્ડમાં SROSS-2 ઉપગ્રહને લઈ જતું આ બિલ્કુલ પણ બંગાળાની ખાડીમાં તૂટી પડ્યું. આ બે નિષ્ફળતાઓના કારણે ભારતના મહત્વાકાંક્ષી અવકાશી કાર્યક્રમને આધાત લાગ્યો, તેમ છતાં 22 જુલાઈ, 1988ના રોજ ફંચ ગિયાનાના કૌરુ અવકાશ મથકેથી INSAT-1Cને 240 ટન વજનના એરિયન-1 રોકેટ દ્વારા છોડવામાં આવ્યો. INSAT-1Dને 12 જૂન, 1990ના રોજ અંતરિક્ષમાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

29 એપ્રિલ, 1991ના રોજ ભારતની આઈ. આર. એસ IB રિમોટ સેન્સિંગ ઉપગ્રહને સોવિયેટ સંઘના કોસ્મોડ્રોમ પરથી વોઝટોક રોકેટ દ્વારા સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો.

શ્રી હરિકોટા રેન્જ મથકેથી ASLV-D3 દ્વારા 20 મે, 1992ના રોજ SROSS-3ને 450 કિલોમીટર ઉંચાઈએ સફળતાપૂર્વક અંતરિક્ષમાં મૂકવામાં આવ્યો.

10 જુલાઈ, 1992ના રોજ INSAT-2Aને ફંચ ગિયાના મથકેથી એરિયન ટુ રોકેટ દ્વારા અવકાશમાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો. તે પછી 23 જુલાઈ, 1993ના રોજ બલુઉદેશીય INSAT-2Bને એરિયન દ્વારા સફળતાથી તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

7 ડિસેમ્બર, 1995ના રોજ ફંચ ગિયાનાના કૌરુ ખાતેથી INSAT-2Cને સફળતાપૂર્વક અવકાશમાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

28 ડિસેમ્બર, 1995ના રોજ રશિયાના અંતરિક્ષ કેન્દ્ર પરથી મોલિનિયા રોકેટ દ્વારા IRS-ICને કક્ષામાં મૂકવામાં આવ્યો.

21 માર્ચ, 1996ના રોજ સહાર ખાતેથી PSLV D-3ના સફળ પ્રશેપણ દ્વારા IRS P-3ને કક્ષામાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

4 જૂન, 1997ના રોજ કૌરુ ખાતેથી એરિયાન રોકેટ દ્વારા INSAT-2Dને કક્ષામાં સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો. 29 સપ્ટેમ્બર, 1997ના રોજ શ્રી હરિકોટાથી PSLV-C1 દ્વારા IRS-1Dને તરતો મૂકવામાં આવ્યો. 19 નવેમ્બર, 1997ના રોજ અમેરિકન અંતરિક્ષ યાન 'કોલંબિયા'માં જનાર કલ્પના ચાવલા ભારતની પ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી બની. 1 ફેબ્રુઆરી, 2003ના રોજ 'કોલંબિયા' દુર્ઘટનાગ્રસ્ત થતાં કલ્પના ચાવલાનું નિધન થયું. 3 એપ્રિલ, 1999ના રોજ ફંચ ગિયાનાના કૌરુ ખાતેથી INSAT-2Eને અંતરિક્ષમાં મૂકવામાં આવ્યો. 26 મે, 1999ના રોજ શાર (SHAR)થી PSLV-C2 દ્વારા IRS-P4ને બે વિદેશી ઉપગ્રહ (કિટસેટ અને ટનસેટ) સાથે અવકાશમાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

22 માર્ચ, 2000ના રોજ કૌરુ ખાતેથી ભારતના પ્રથમ આધુનિક સ્વદેશી ઉપગ્રહ INSAT-3Bને અવકાશમાં તરતો મૂકવામાં આવ્યો.

18 એપ્રિલ, 2001ના રોજ શ્રી હરિકોટા ખાતેથી GSLV-D1ને સફળતાપૂર્વક અવકાશમાં છોડવામાં આવ્યો. 22 ઓક્ટોબર, 2001ના રોજ શ્રી હરિકોટાથી PSLV C-3ને અવકાશમાં તરતો મુક્યો.

24 જાન્યુઆરી, 2002ના રોજ INSAT-3Cને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો. 12 સપ્ટેમ્બર, 2002ના રોજ 1060 કિગ્રા વજનનો મોસમના અભ્યાસ માટેનો પ્રથમ ઉપગ્રહ કલ્પના-1 (METSAT) શ્રી હરિકોટાના સતીશ ધવન અંતરિક્ષ કેન્દ્રથી સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો.

10 એપ્રિલ, 2003ના રોજ કૌરુ ખાતેથી INSAT-3Aને સફળતાપૂર્વક અંતરિક્ષમાં મૂકવામાં આવ્યો. 8 મે, 2003ના રોજ શ્રી હરિકોટાના સતીશ ધવન અંતરિક્ષ કેન્દ્રથી GSAT-2ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો.

અવકાશમાં પ્રથમ કૃતિમ ઉપગ્રહ ઇ.સ. 1957માં રશિયાને તરતો મૂક્યો. ત્યારપણી નીચેના 13 દેશોએ સફળતાપૂર્વક સેટેલાઈટ તરતા મૂક્યા છે.

1. રશિયા-સ્પુતનિક (ઇ.સ. 1957)

2. અમેરિકા-ઓક્સપ્લોરર-1 (ઇ.સ. 1958)

3. કેનેડા-આર્થપુટે-1 (ઈ. સ. 1962)
4. ઈટલી-સાનમાર્કો (ઈ. સ. 1964)
5. ફાન્સ-એસ્ટરીટ-1 (ઈ. સ. 1965)
6. બ્રિટન-એરિયલ-3 (ઈ. સ. 1967)
7. ઓસ્ટ્રેલિયા-વેસ્ટ-1 (ઈ. સ. 1967)
8. પશ્ચિમ જર્મની-અગ્રૂર-1 (ઈ. સ. 1969)
9. જાપાન-ઓસ્સુમી-1 (ઈ. સ. 1970)
10. ચીન-ચિકોમ-1 (ઈ. સ. 1970)
11. નેદરલેન્ડ્ઝ-એન. એ. એસ. (ઈ. સ. 1974)
12. સ્પેઇન-ઈન્સેટ (ઈ. સ. 1974)
13. ભારત-આર્થભણ (ઈ. સ. 1975)

4. અવકાશ સંશોધન કોંગ્રેસ ભારત

- 1962 : ભારતમાં અવકાશ સંશોધન કાર્યકર્મની શરૂઆત. તિરુવનંતપુરમ(કેરલ)ની નજીક થુમ્બા ઈક્વેટોરિયલ રોકેટ લોન્ચિંગ સ્ટેશન(TERLS)ની સ્થાપના કરવામાં આવી.
- 1963 : 21 નવેમ્બરના રોજ TERLS પરથી સફળતાપૂર્વક પ્રથમ રોકેટ છોડવામાં આવ્યું.
- 1965 : થુમ્બામાં સ્પેસ સાયન્સ એન્ડ ટેક્નોલોજી સેન્ટર(SSTC)ની સ્થાપના થઈ.
- 1967 : અમદાવાદમાં સેટેલાઈટ કમ્પ્યુનિકેશન અર્થ સ્ટેશન-(SSTC)ની સ્થાપના, થુમ્બા ખાતે રોહિણી-75 રોકેટ પ્રણાલી વિકસાવવામાં આવી.
- 1968 : 2 ફેબ્રુઆરીના રોજ TERLS યુથેનને અર્પણ
- 1969 : 15 ઓગસ્ટના રોજ ઇન્ડિયન સ્પેસ રિસર્ચ ઓર્ગનાઇઝેશન-(ISRO)ની સ્થાપના
- 1972 : ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સ્પેસ એન્ડ સ્પેસ કમિશનની સ્થાપના
- 1972-76 : હવામાનલક્ષી દૂરસ્થ પ્રયોગો કર્યા
- 1975 : અમેરિકાના ઉપગ્રહોની મદદથી ભારતમાં ટેલિવિજન પ્રસારણની શરૂઆત
- 1975-76 : અમદાવાદમાં સેટેલાઈટ ઈન્સ્ટ્રુક્શન ટેલિવિજન પ્રયોગ(SITE)ની સ્થાપના
- 1977 : સેટેલાઈટ ટેલિકમ્પ્યુનિકેશન એક્સ્પેરિમેન્ટ પ્રોજેક્ટ-(STEP)ની શરૂઆત
- 1979 : 10 ઓગસ્ટના રોજ SLV-3નું પ્રાયોગિક ઉત્તીર્ણ નિર્ણય
- 1981 : 31 મેના રોજ SLV-3 દ્વારા રોહિણી ઉપગ્રહ-(RS-D1)ને શ્રી હરિકોટાથી સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો. 19 જૂનના રોજ ફેંચ-ગ્રિયાનામાં એપલ ઉપગ્રહ સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો. 20 નવેમ્બરે રશીયાથી ભાસ્કર-II ઉપગ્રહ સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 1983 : 17 એપ્રિલના રોજ શ્રી હરિકોટાથી 42 કિલો વજનવાળા રોહિણી ઉપગ્રહ(RS-D2)ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 1988 : 19 માર્ચના રોજ રશીયાના મોસ્ટોક દ્વારા ભારતમાં નિર્ભિત IRS-1A ઉપગ્રહ સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો

- 1994 : 4 મેના રોજ ASLV-D4 દ્વારા શ્રી હરિકોટાથી SROSS-C2 ઉપગ્રહને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 15 ઓક્ટોબરના રોજ PSLV-D2ને શ્રી હરિકોટાથી સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 1998 : INSAT પ્રણાલીનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો
- 1999 : 3 માર્ચ, 1999ના રોજ ફેંચ-ગ્રિયાનાથી INSAT-2E સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2000 : 22 માર્ચના રોજ INSAT-3Bની મદદથી ભારતમાં મોબાઇલ ટેલિફોન સેવાઓ શરૂ કરવામાં આવી
- 2002 : 21 જાન્યુઆરીના રોજ INSAT-3Cની મદદથી મોસમ અંગેની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવવામાં આવી
- 2003 : 28 સપ્ટેમ્બરના રોજ INSAT-3E માત્ર ભારતીય જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટે સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2004 : 20 સપ્ટેમ્બરના રોજ GSLV-F01ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2005 : 5 મેના રોજ PSLV-C6ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2006 : 10 જુલાઈના રોજ GSLV-F02નું ઉત્તીર્ણ નિર્ણય
- 2007 : 10 જાન્યુઆરીના રોજ PSLV-C7 દ્વારા એક્સાથે ચાર ઉપગ્રહોની સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યા
- 23 એપ્રિલના રોજ PSLV-C8 દ્વારા આર્જિન્ટિનાના ઉપગ્રહ પેકુન્સેટ અને ઈટલીના ઉપગ્રહ એજાઈલને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યા
- 3 સપ્ટેમ્બરના રોજ GSLV-FO4 સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2008 : 28 એપ્રિલના રોજ PSLV-C9ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2009 : 20 એપ્રિલના રોજ પ્રથમ જાસૂસી ઉપગ્રહ રાદર ઈમેન્જિંગ સેટેલાઈટ(રિસેટ-2)ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2010 : 12 જુલાઈના રોજ PSLV-C 15 દ્વારા કાર્ટોસેટ 2B સાથે ચાર ઉપગ્રહોની સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યા
- 2011 : 15 જુલાઈના રોજ PSLV-C 17 દ્વારા સંચાર ઉપગ્રહ જસેટ-12ને સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યો
- 2012 : PSLV દ્વારા ફેંચ સેટેલાઈટ સ્પોટ-6 અને જાપાની સેટેલાઈટ પ્રાયોટોરેસ સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યા

5. આણુશક્તિ

આણુશક્તિ માટે જરૂરી કાચી ધાતુઓમાં યુરેનિયમ અને થોરિયમનો સમાવેશ થાય છે. ભારતમાં યુરેનિયમ થોડા પ્રમાણમાં અને થોરિયમ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે. થોરિયમ મુખ્યત્વે કેરલ અને તમિલનાડુ રાજ્યોમાંથી મળે છે. બિધારમાં જદ્ઘોડા ખાતેથી યુરેનિયમ મળી આવ્યું છે. કણ્ણાટકના આરાબેઈલ ધાર વિસ્તારમાંથી અને મેઘાલયની ગારો ટેકરીઓમાંથી યુરેનિયમ મળી આવ્યું છે. કેરલ રાજ્યના અલ્વાયે નગર પાસેની ખાણમાંથી મેળવેલા થોરિયમને ટ્રોબે ખાતે આવેલી પ્રયોગશાળામાં શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. ભારતમાં 400 ટન યુરેનિયમ અને 5 લાખ ટન થોરિયમનો જથ્થો છે.

આશુશક્તિના સંશોધનનું મુખ્ય કેન્દ્ર ભાભા એટોમિક રિસર્ચ સેન્ટર (BARC) ટ્રોમ્બે છે. ટ્રોમ્બે ખાતે ભારતની પહેલી આશુભકી 'અષ્ટર' 4 ઓગસ્ટ, 1956ના રોજ શરૂ કરવામાં આવી. ત્યારબાદ 10 જુલાઈ, 1960માં 'સાઈરસ', 10 જાન્યુઆરી, 1961માં 'જરલીના', 18 ફેબ્રુઆરી, 1971માં 'પૂર્ણિમા-1', 10 મે, 1980માં 'પૂર્ણિમા-2', 8 ઓગસ્ટ, 1985માં 'ધ્રુવ', 9 નવેમ્બર, 1990માં 'પૂર્ણિમા-3', 29 ઓક્ટોબર, 1996માં 'ક્રામિની' આશુભકી શરૂ કરવામાં આવી છે.

આ આશુભકીઓ દ્વારા કાર્બન અને કોબાલ્ટને કૃતિમ ડિરાષોટ્સગી રેડિયો-એક્સ્પ્રેસ બનાવી 350 જાતના આઈસોટોપ્સ બનાવાયા છે. ભારતે રાજ્યાનના પોખરણમાં 18 મે, 1974ના રોજ આશુપરીક્ષણ કરી હલચલ મચાવી હતી. ત્યારબાદ 11 અને 13 મે, 1998ના રોજ અન્ય પાંચ આશુપરીક્ષણ કર્યા.

વિશ્વની પાંચ મહાસત્તાઓ(અમેરિકા, રષીયા, ચીન, ફાન્સ અને બ્રિટન)એ NPT (ન્યુક્લિયર નોનપ્રોલિફરેશન ટ્રીટી) એટલે કે આશુશક્તિનો ફેલાવો રોકવા માટેની સંઘિ પર સહીઓ કરી છે.

અમેરિકા અન્યને તેવી સહીઓ કરવા દબાણ કરી રહ્યું છે. પરંતુ છેલ્લાં ત્રેપન વર્ષોમાં આ પાંચ મહાસત્તાઓએ 2045 આશુધાકા કર્યા છે, જેમાંથી એકલા અમેરિકાએ જ 1030 આશુધાકાઓ કર્યા છે.

BARC તરફથી આશુવિજ્ઞાનના શિક્ષણ અને પ્રયોગ માટે કોલાકાતામાં 'સાઈક્લોટ્રોન' બાંધવામાં આવ્યું છે. ભૂગર્ભ આશુપ્રયોગ માટે બેંગલૂરુ અને શ્રીનગર ખાતે હાઈ ઓલ્ટીટ્યુડ લેબોરેટરી સ્થાપી છે.

રાજ્યાનના કોટા નજીક રાણા પ્રતાપસાગર ખાતે, મહારાષ્ટ્રમાં તારાપુર ખાતે, તમિલનાડુના કલ્પકક્ષ ખાતે, ઉત્તર પ્રેદેશમાં નરોરા ખાતે, સુરત પાસે કાકરાપાર ખાતે આશુવિદ્યુત મથકો કાર્યરત છે. કાંચાટકમાં કૌળા ખાતે અને રાજ્યાનમાં રાવતભાટા ખાતે આશુવિદ્યુત મથકો ઊભાં થઈ રહ્યા છે. ડૈદરાબાદ ખાતે રિઝેક્ટર ફ્યુઝલ કોમ્પ્લેક્સ છે. વડોદરા, નંગલ, કોટા, તુટીકોરીન, તાલ્બેર ખાતે હેવી વોટર પ્લાન્ટ નાખવામાં આવ્યા છે.

14. ભારત : સાહિત્ય અને કલા

1. પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ અને કર્મ

- અકબરનામા: અબુલ ફજીલ
- અભિજ્ઞાનશાસ્કૃતલ: કાલિદાસ
- અનટોલ સ્ટોરી: બી. એન. કૌલ
- અવર ફિલ્મ્સ, ધેર ફિલ્મ્સ: સત્યજિત રે
- આઈન-એ-અકબરી: અબુલ ફજીલ
- આગાઢી: ચમન નહાલ
- આનંદમઠ: બંકિમંડ ચેટરજી
- ઇન્ડિયા થ્રી એર્થલ્સ: જદુનાથ સરકાર
- ઇન્ડિયા ઝોમ કર્જન ટુ નેહરુ એન્ડ આઇટર: દુગ્દાસ
- ઉર્ફી: ટિનકરજી
- ઉત્તરામચરિત: ભવભૂતિ
- કામસૂત્ર: વાત્સયાયન
- કાંદબરી: બાળભં
- કુમારસંભવ: કાલિદાસ
- કૂલી: મુલ્કરાજ આનંદ
- ગણદેવતા: તારાશંકર બંદોપાધ્યાય
- ગાઈડ: આર. કે. નારાયણ
- જિલ્લાસીસ ઓફ વર્ક હિસ્ટ્રી: પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
- ગીતા પ્રવચનો: વિનોભા ભાવે
- ગીતા રહસ્ય: બાળ ગંગાધર ટિળક
- ગીતાંજલિ: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
- ગોદાન: પ્રેમયંદજી
- ચરકસંહિતા: ચરક ઋષિ
- જજ્મેન્ટ: કુલદીપ નાયર
- ટુ સર્વોદ્ય: જયપ્રકાશ નારાયણ

26. નાટ્યશાસ્ક: ભરતમુનિ

- પંચતંત્ર: પંડિત વિષ્ણુ શર્મા
- હિતોપ્દેશ: પંડિત વિષ્ણુ શર્મા
- પ્રથમ પ્રતિશ્રુતિ: આશાપૂષ્ટિટી
- પ્રિઝન આયરી: જયપ્રકાશ નારાયણ
- પ્રાચીન સાહિત્ય: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
- પેસેજ ટુ ઠેંગલન્ડ: નીરદ સી. ચૌધરી
- બાબરનામા: બાબર
- ભારતમાં અંગ્રેજ રાજ: પંડિત સુન્દરલાલ
- મધુશાલા: ડૉ. હરિવંશરાય બચ્ચન
- મહારાજા: દિવાન જર્મનીદાસ
- રસ સિદ્ધાંત: ડૉ. નગેન્દ્ર
- રામાયણ: મહર્ષિ વાલ્મીકિ
- સત્યના પ્રયોગો: મહાત્મા ગાંધી
- શુંગારશતક: ભર્તૃહરિ
- રામચરિતમાનસ: તુલસીદાસ
- રોજિઝ ઇન ડિસેમ્બર: એમ. સી. ચાગલા
- લાઈફ ડિવાઈન: મહર્ષિ અરવિંદ
- વી ધ પીપલ: નાની પાલભીવાલા
- હીલ ઓફ હિસ્ટ્રી: ડૉ. રામમનોહર લોહિયા
- સર્વોદ્ય દર્શન: દાદા ધમાધિકારી
- સેતાનિક વર્સિઝ: સલમાન રશ્મી
- હંગરી સ્ટોન્સ: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
- ડિસ્કવરી ઓફ ઇન્ડિયા: પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
- તાઓ ઉપનિષદ: આચાર્ય રજનીશ
- નિર્મલા: પ્રેમયંદજી

52. ન હન્યતે: મૈન્નેથીદેવી
53. દેવદાસ: શરદ્યંદ્ર
54. હિન્દુ વ્યુ ઓફ લાઈફ: ડૉ. રાધાકૃષ્ણન.
55. સરસ્વતીચંદ્ર: ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
56. નિશીથ: ઉમાશંકર જોશી
57. દુર્ગા નન્દિની: બંડિમંદ્ર ચેટરજી
58. ભગવદ ગીતા: વેદવ્યાસ
59. મહાભારત: વેદવ્યાસ
60. માનવીની ભવાઈ: પન્નાલાલ પટેલ

2. વિવિધ ભાષાના પ્રખ્યાત લેખકો

1. અસમી: હેમચંદ્ર બરુઆ, માધવ કોંડાલી, હેમચંદ્ર ગોસ્વામી, બીરેન્દ્રકુમાર ભડ્યાચાર્ય.
2. બંગાળી: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, બંડિમંદ્ર ચેટરજી, તારાશંકર બંદોપાધ્યાય, શરદ્યંદ્ર, વિષ્ણુદેવ, આશાપૂજાદિવી, સુભાષ મુખોપાધ્યાય, શ્રીમતી મહાશેતા દેવી.
3. ગુજરાતી: નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ, અખો, પ્રેમાનંદ, નરમંદ, ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, ક. મા. મુનશી, સુન્દરમ્ભ, ઉમાશંકર જોશી, ધૂમકેતુ, જ્યોતંશુ મેધાંગી, પન્નાલાલ પટેલ.
4. હિન્દી: મલિક મોહમ્મદ જાયસી, તુલસીદાસ, સૂરદાસ, કબીર, કેશવદાસ, બિહારી, ભારતેન્દુ હરિશંદ્ર, સુમિત્રાનંદન પંત, જ્યોતંશુ પ્રસાદ, મૈથિલીશરણ ગુપ્ત, મુનશી પ્રેમચંદ્ર, સુદર્શન, જૈનેન્દ્રકુમાર જૈન, રામધારીસિંહ 'દિનકર', એચ. એસ. વાત્સાયન, મહાદેવી વર્મા, સૂર્યકાન્ત ત્રિપાઠી 'નિરાલા', ઉપેન્દ્રનાથ 'અશક', ભગવતીચરણ વર્મા, યશપાલ, હરિવંશરાય બચ્ચન, સુભ્રાકુમારી ચૌહાણ.
5. કન્ડડ: કંબન, કે. વી. પૂર્વાપા, શ્રીકાન્ત રાના, દાતાત્રેય રામચંદ્ર બાન્ધે, શીવરામ કરંથ, માસ્તી વેંકટેશ લેંગર, વી. કે. ગોકાક, પુરન્દર દાસ.
6. મલયાલમ: ઓ. ચંદુ મેનન, કે. વી. રામન પિલ્લાઈ, જ. શંકરકુરુપ, નારાયણ મેનન, એસ. કે. પોટેક્કટ, શિવશંકર પિલ્લાઈ.
7. મરાಠી: હરિનારાયણ આએ, તુકારામ, વી. એસ. ખડિકર, શ્રીવાડકર, એકનાથ.
8. ઓଡિયા: ગોપાલબંધુદાસ, રાધાનાથ રોય, ગોપીનાથ મોહંત, ડૉ. સચ્ચિદાનંદ રૈતરાય.
9. પંજાબી: ધનીરામ ચત્રિક, ભાઈવીર સિંગ, અમૃતા પ્રિતમ, વરીસ શાહ, બલવંત ગાર્ગી, નાનકસિંહ.
10. સંસ્કૃત: વેદવ્યાસ, વાત્મિકિ, ભાસ, કાલિદાસ, બાણભંગ, ભવભૂતિ, કલહણ, જ્યદેવ, વિશાખદાન, અશ્વઘોષ, ભર્તભરિ.
11. તેલુગુ: વિશ્વનાથન, સત્ય નારાયણ, તિરુપ્તિ, સી. એન. રેડી, શ્રીનાથ, રામક્રિષ્ણ રાવ.
12. ઉર્ડુ: મહંમદ ઈકબાલ, ભિરજા ગાલિબ, રઘુવીર સહાય, ઝીરાક, અલ્લાફ હુસેન, જ્યાનચંદ્ર જૈન, કેશી આજમી, ફંગ અહમદ ફંગ, જોશ મલીઢાબાદી.

13. અંગ્રેજી: રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, કે. એમ. મુનશી, બંડિમંદ્ર ચેટરજી, સરોજિની નાયડુ, ટોરુદત, મુલ્કરાજ આનંદ, આર. કે. નારાયણન્દ, લાલા હરદયાલ, મોહનદાસ કરમંદ ગાંધી, જવાહરલાલ નેહારુ, સી. રાજગોપાલાચારી, અશોક મહેતા, પી. શેશાંકર, રમેશચંદ્ર દત્ત, કે. એ. અખ્બાસ, ખુશવંતસિંગ, અરુધતી રોય, સલમાન રશ્ટી, નીરદ ચૌધરી, ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન્દ વિક્રમ સેઠ, રોમીલા થાપર.

3. સંસ્કૃત સાહિત્ય

સંસ્કૃત ભાષામાં મહાન ગ્રંથો રચાયા છે. પ્રાચીન કાળમાં સંસ્કૃત એ રાજભાષા હતી. સામાન્ય જનસમાજ પ્રાકૃત ભાષાઓ બોલતો. એ સમયના સર્વદીશીય અને સર્વશાસીય સાહિત્યમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છે:

મહાકાવ્યો: રામાયણ અને મહાભારત (હિન્દુ ધર્મનાં મહાકાવ્યો) ભગવદ ગીતા સનાતન અને વેદધર્મના સધળા સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરતો અને હિન્દુ ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનનો મહાગ્રંથ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં લાખાએલ પ્રાચીન સાહિત્ય વારસો સમૃદ્ધ છે.

ક્રમ	કર્તા	કૃતિ
1.	અશ્વઘોષ	સારિપુત્ર, બુદ્ધચિત્ર, પ્રબોધચન્દ્રોદય
2.	કલહણ	રાજતરંગિણી
3.	કાલિદાસ	રધુવંશ, મેધદૂત, અભિજાનશાહુત્તલ, કુમારસંભવ, અતુસંહાર, વિકમોર્વશીય, માલવિકાનિમિત્ર જાનકીહરણ
4.	કુમારદાસ	જગન્નાથ
5.	જગન્નાથ	ગંગાલહરી, રસગંગાધર, સુધાલહરી, કરુણાલહરી, અમૃતલહરી
6.	કવિ જ્યદેવ	ગીતગોવિદ, પ્રસન્નરાધવ
7.	દી	દરશકુમારચરિત, કાવ્યાદર્શ
8.	પતંજલિ	યોગ, મહાભાગ્ય
9.	પાણિનિ	અષ્ટાધ્યાયી (વાકરણ)
10.	કપિલમુનિ	સાંખ્ય
11.	બાણભંગ	કાંદબરી, હર્ષચરિત, પાર્વતીપરિણય
12.	બિલહણ	ચૌરંગચાશિકા, વિકમાંકદેવચરિત
13.	ભર્ત નારાયણ	વેણીસંહાર
14.	ગૌતમ	ન્યાય
15.	કષાણ	વૈશોષિક
16.	જૈમિની	પૂર્વમાંસા
17.	ભહ્રિ	ભહ્રિકાવ્ય
18.	ભર્તહરિ	નીતિશતક, શુંગારશતક, વૈરાગ્યશતક
19.	ભવભૂતિ	મહાવીરચરિત, માલતીમાધવ, ઉત્તરચામચરિત
20.	ભાસ	પ્રતિજ્ઞા યોગધરાયણ, સ્વભન્વાસવદ્ધતા
21.	રાજશોખર	કર્પૂરમંજરી, બાલરામાયણ, બાલભરત
22.	વત્સરાજ	કર્પૂરચરિત, હાસ્યચૂહામણિ, રુક્મિણીહરણ, સમુદ્રમંથન
23.	શ્રીહર્ષ	નૈષધચરિત, રત્નાવલિ, નાગાનંદ
24.	ભરતમુનિ	નાટ્યશાસ્ત્ર
25.	ભારવિ	કિરતાર્જુનીય

ક્રમ	કર્તા	કૃતિ
26.	મમ્મટ	કાવ્યમકાશ
27.	માધ	શિશુપાલવધ
28.	રૂક્ષટ	કાવ્યાલંકાર
29.	વાલ્ભીકિ	રામાયણ
30.	વેદવ્યાસ	મહાભારત, ભાગવત
31.	વિકભ ભડ્	દમયંતીકથા, નલયંપુ
32.	વિશાખદત્ત	મુદ્રારાક્ષસ
33.	વિશ્વનાથ	સાહિત્યદર્પણ
34.	સુબંધુ	વાસવદત્તા
35.	સોમદેવ	કથાસરિત્સાગર
36.	મનુ ઋષિ	મનુસ્મૃતિ
37.	ચાણક્ય	કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર
38.	સુશ્રુત ઋષિ	સુશ્રુતસંહિતા
39.	કુમારિલ ભડ્	ઉત્તરમાંસા
40.	શૂદ્રક	મૃદ્યુકટિક
41.	કૈમેન્ઝ	બૃહત્કથામંજરી
42.	હરિભદ્રસૂરી	પ્રબંધ ચિત્તામણિ
43.	ભીમ	હરિલીલાખોદ્યકલા
44.	વિષ્ણુશર્મા	પંચતંત્ર
45.	ચરક ઋષિ	ચરકસંહિતા
46.	વાત્સયાયન મુનિ	કામસૂત્ર
47.	અમરુ	અમરુશતક
48.	કવિરાજ-માધવભડ્	રાધવપાડવીય
49.	ગુણાદ્વય	બૃહત્કથા
50.	ભદ્રભાડુ	કલ્યસૂત્ર
51.	મુરારિ	અનંદરાધવ
52.	રત્નાકર	હરવિજય
53.	શક્તિભદ્ર	આશર્યચૂમણિ
54.	હલ	સપ્તસતી
55.	નગેન્ઝ	રસસિક્ષાંત

4. વ્યક્તિઓની સૂચના

- “મારા જેવા અલ્યાત્માને માપવા સારુ સત્યનો ગજ કદી ટૂકો ન બનો.” —મહાત્મા ગાંધી
- “જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લઘું તેહને તે સમે તે જ પહોંચો.” —નરસિંહ મહેતા
- “બકરીની જેમ સો વર્ષ જીવવા કરતાં એક પળ પણ સિંહની જેમ જીવવું બહેતર છે.” —દીપુ સુલતાન
- “આડના થડને કાપી નાખો, ડાળાં આપોઆપ તૂટી પડશો.” —બાળરાવ પહેલો
- “ઊઠો, જાગો અને ધ્યેયપ્રાપ્તિ સુધી મંજ્યા રહો.” —સ્વામી વિવેકાનંદ
- “તુમ મુજે ખૂન દો, મૈં તુમું આગામી દૂગા.” —સુભાષચંદ્ર બોઝ
- “સ્વરાજ મારો જન્મસિદ્ધ હક છે અને તેને પ્રાપ્ત કરીને જ હું જંપીશ.” —બાળ ગંગાધર ટિળિક

- “હું માનવી માનવ થાઉં તોય ઘણું.” —સુન્દરમ્ભ
- “જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી, ત્યાં ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત.” —ખબરદાર
- “જ્ય જગત.” —વિનોદા ભાવે
- “કઠોર પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ નથી.” —ઇન્દ્રિય ગાંધી
- “મંગલ મંદિર ખોલો દ્યામય મંગલ મંદિર ખોલો.” —નરસિંહરાવ દિવેટિયા
- “સારે જહાં સે અચ્છા હિંદોસ્તાં હમારા.” —ઈકબાલ
- “ભાષાને શું વળ્ણે ભૂર જે રણમાં જીતે તે શૂર.” —અખો
- “વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે.” —નરસિંહ મહેતા
- “મેરે તો ગિરિધર ગોપાળ દૂસરો ન કોઈ.” —મીરાંબાઈ
- “એક મૂરખને એવી ટેવ પથ્થર એટલા પૂજે દેવ.” —અખો
- “આ વાધને કરુણ ગાન વિશેષ ભાવે.” —નરસિંહરાવ દિવેટિયા
- “છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બહેન સૌભાગ્યથી કરી.” —કલાપી
- “અસત્યો માંહેથી મ્રભુ પરમ સત્યે તું લઈ જા.” —નહાનાલાલ
- “જનનીની જોડ સખી નહીં જોડ રે લોલ.” —બોટાદકર
- “મારે મન ઈશ્વર એ સત્ય છે અને સત્ય એ જ ઈશ્વર છે.” —મહાત્મા ગાંધી
- “રામ રમકું જરિયું રે રાશાજ મને રામ રમકું જરિયું.” —મીરાંબાઈ
- “સૌન્દર્યો પામતાં પહેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે.” —કલાપી
- “કર્દ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.” —મહિલાલ દ્વિવેદી
- “હા, પસ્તાવો વિપુલ જરણું સ્વર્ગથી ઉત્તર્યું છે.” —કલાપી
- “પ્રેમજ જ્યોતિ તારો દાખવી, મુજ જીવનપંથ ઉજાળ.” —નરસિંહરાવ
- “આરામ હરામ હે” —પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
- “જ્ય જવાન, જ્ય કિસાન” —લાલભાડુર શાસ્ત્રી
- “જ્ય જવાન, જ્ય કિસાન, જ્ય વિજ્ઞાન” —અટલભિહારી વાજ્પેદી
- “સત્ય અને અહિસા મારા ભગવાન છે.” —મહાત્મા ગાંધી
- “ચલો દિલ્હી” —સુભાષચંદ્ર બોઝ
- “દીવાને જળહળતો રાખવા તેમાં તેલ નાખતા રહેવું પડે છે.” —મધુર ટેરેસા
- “દરેક બાળક એવો સંદેશ લઈને આવે છે કે ભગવાન હજુ માણસથી નિરાશ નથી થયા.” —રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
- “હું ફક્ત મારા અંતરાત્માને ખુશ રાખવા માંગું છું કે જે ભગવાન છે.” —મહાત્મા ગાંધી
- “જાહેર જીવન સાથે સંકળાયેલા લોકોની ટીકા એ તો સમાજની જાગૃતિની નિશાની છે.” —પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ
- “જીવન દરમિયાન મારા પ્રશંસકો કરતાં મારા ટીકાકારો પાસેથી મેં વધુ પ્રાપ્ત કર્યું છે.” —મહાત્મા ગાંધી

38. “મૃત્યુ એ અંત નથી કે અડયણ નથી પરંતુ નવાં પગથિયાઓની નવી શરૂઆત છે.” —ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્દુ
39. “માણસના વિકાસ માટે જીવન જેટલું જ જરૂરી મૃત્યુ છે.” —મહાત્મા ગાંધી
40. “મૃત્યુ વિના જીવન સંબંધ નથી.” —કૃષ્ણચંદ્ર
41. “લોકશાહી પ્રત્યે મને ખૂબ આદરભાવ અને પ્રેમભાવ હોવા છતાં હું એ માનવા માટે તૈયાર નથી કે બહુમતી જ હંમેશાં સાચી હોય છે.” —પંડિત જવાહરલાલ નહેંદુ
42. “જ્યાં ડર નથી, ત્યાં ધર્મ નથી.” —મહાત્મા ગાંધી
43. “ચાલો આપણે ભગવાનની ગભરાઈએ અને માણસથી ગભરાવાનું બંધ કરીએ.” —મહાત્મા ગાંધી
44. “ક્ષમા એ સિપાહીનું ઘરેણું છે.” —મહાત્મા ગાંધી
45. “જે સ્વતંત્ર છે એ જ બીજાને સ્વતંત્રતા આપી શકે છે.” —શ્રી અરવિંદ ધોષ
46. “જ્યારે આપણાં મન ખાલી હોય છે ત્યારે આપણે વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરીએ છીએ.” —જે. કૃષ્ણમૂર્તિ
47. “જ્ઞાન એકતા તરફ અને અજ્ઞાન ભિન્નતા તરફ લઈ જાય છે.” —રામકૃષ્ણ
48. “જ્યારે તમે અનુભવો છો કે તમે કઈ પણ જ્ઞાતા નથી ત્યારે તમે શીખવા માટે તૈયાર થાઓ છો.” —મધુર ટેરેસા
49. “દર્શન, ધર્મ અને વિજ્ઞાન એ ત્રણેના સમાયોગથી જ માનવી પરિપૂર્ણ બને છે.” —આચાર્ય રજનીશ
50. “આપણા દેશમાં આપણું રજ્ય” —મદનમોહન માલવિયા
51. “ગરીબી હટાવો” —ઇન્દ્રિય ગાંધી

5. લલિતકલા

ભારતીય ભાતીગળ જીવનમાં લલિતકલાઓનું અનેરું સ્થાન છે. લલિતકલાઓમાં નૃત્ય, ચિત્ર, સાહિત્ય, નાટક, અભિનય, સ્થાપત્ય, સંગીત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

પ્રાગ્રાહીના ઐતિહાસિક કાળમાં, પ્રાચીન કાળમાં અને ઐતિહાસિક સમયમાં આ બધી કલાઓ વિકસી છે. અજંતા-ઈલોરાની બૌદ્ધ ગુફાઓ, શિલ્પસ્થાપત્યની અનેક ઈલારતો, ઈજિપ્તના પિરામિઝી માંડીને પથ્થરની વાવમાં અનેક કથાઓ કડારાયેલી છે. પ્રાચીન સ્થાપત્યકલાના અવશેષ લગભગ દુનિયાના દરેક દેશોમાં મળે છે. બેબિલોન સંસ્કૃતિ, ચીક સંસ્કૃતિ, મોહેં-જો-દ્રો અને સિંહદૂની હડ્ડા સંસ્કૃતિના તાદ્દશ અવશેષ બતાવે છે કે લલિતકલા સાથે માનવીને કેટલો જીવંત સંબંધ છે.

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણેની કથાઓમાં, ઈન્જના દરબારમાં, સ્વર્ગમાં ગાંધર્વ, આસરાઓ, ગણ, દેવદાસીઓ વગેરે પાત્રોને લલિતકલાના કલાકારોએ પોતાની કલા દ્વારા જીવનબ્યવહારમાં ઉતારતા આવ્યા છે. આમ, લલિતકલાઓનો ઈતિહાસ માનવજાત જેટલો જૂનો છે.

આ બધી લલિતકલાઓ રાજ્યાશ્રયે વિકસી છે અને પોથાઈ છે. આજની લોકશાહી સરકાર કલાકારોને ઈન્દ્રામ, પારિતોષિક, ઈલક્ટાબો, અવોર્ડ્ઝ, મેડલ્સ વગેરે આપી લલિતકલાઓને ઉતેજન આપે છે.

લલિતકલાઓ પૈકી કેટલીક કલાઓના કસભી, કલાકારો નીચે પ્રમાણે છે:

(1) નાટ્યકલા

નાટ્યકલામાં અનેક કલાઓ સમાયેલી છે, ભરતમુનિએ નાટ્યશાસ્ત્ર પર મહાચ્ચંથ રચ્યો છે. ભારતમાં અનેક નટસમ્રાટ અને અભિનયસમ્રાટ થઈ ગયા.

(2) વાદ્ય કલા

- ગિયાર: પંડિત બિજભૂષણ કાબરા, વિશ્વમોહન ભણ, કેશવ તળગાવંવકર, શ્રીકૃષ્ણ નલિન
- તખલાં: ઉસ્તાદ અલ્વારખાં, ફૈયાજખાં, આકિર હુસેન, અહેમદખાં, સામતાપ્રસાદ, સુખવિદર સિંહ નામધારી, અહમદજાન થિકરવા, કિશન મહારાજ, લતિકખાં
- તંખૂરો: કમલ ચકવતી
- બંસરી: પંડિત હરિપ્રસાદ ચૌરસિયા, પન્નાલાલ ધોષ, રઘુનાથ શેઠ, રાજેન્દ્ર પ્રસન્ના, પ્રકાશ સક્સેના, દેવન્દ્ર મુક્તેશર, અન. નીલા, રાજેન્દ્ર કુલકણી, વી. કુલમણી, રોનુ મજુમદાર
- વાયોલિન: વિષ્ણુ ગોવિંદ જોગ, બાલમુરલી કિશ્ન, શ્રીમતી અન. રાજન, ગોવિંદ સ્વામી પિલ્વૈ, આર. પી. શાંકી, શિશિર ચૌધરી, સત્યદેવ પવાર, લાલગુડી જ્યશાસન, અલ. સુબ્રહ્મણ્યમ, સંગીતા રાજન, ટી. અન. કૃષ્ણાન
- શહનાઈ: બિસમિલ્લા ખાન, દ્વાશંકર જગન્નાથ, ભોવાનાથ પ્રસન્ના, શૈલેષ ભાગવત, અનંતલાલ, હરિસિંહ, અલી અહમદ હુસ્તૈન ખાં
- સરોદ: અમઝદ અલીખાન, અલી અકબરખાં, અલાઉદીનખાં, પ્રજનારાયણ, ચંદનરાય, અશોકકુમાર રાય, મૂકેશ શર્મા, વિશ્વજિતરાય ચૌધરી, જરીન દારુવાલા, બુદ્ધદેવ દાસ ગુપ્તા
- સંતુર: પંડિત શિવકુમાર શર્મા, ભજન સોપોરી, તરુણ ભણાચાર્ય
- સારંગી: સાબીરખાન, રામજનારાયણ, અરુણા કાળે, અરુણા ધોષ, રમજનખાન, ધ્રુવ ધોષ, સંતોષ મિશ્રા
- સિતાર: પંડિત રવિશંકર, નિભિલ બેનરજી, બુદ્ધાદિત્ય મુખરજી, રઠશાખાન, વિલાયતખાન, દેવવ્રત ચૌધરી, મંજુ મહેતા, કાર્તિક કુમાર, શશિમોહન ભણ, સુજાતહુસેન, જ્યા વિશાસ, મણિલાલ નાગ, નિશાતખાન, ઉમાશંકર મિશ્ર, બંદે હસન, શાહિદ પરવેજ
- મોડોલીન: યુ. શ્રીનિવાસ
- કલેરિયોનેટ: એમ. વી. સોલાપુરકર
- વીણા: એસ. બાલચંદ્રન, રમેશ પ્રેમ, બ્રહ્મસ્વરૂપ સિંહ, કે. કે. ભાગવતાર, અસદઅલી, બદરુદીન ડાગર, દોરે સ્વામી અયંગર
- હારમોનિયમ: અચ્છા જુલગાવંકર, રવિન્દ્ર, મહમૂદ ધાલપુરી, વાસંતી માપસેકર
- મૃદુંગ: પાલધાર રઘુ, કેરેકુડી, આર. મણિ, ડૉ. જગદીશ સિંહ, ભીમકસિંહ

પંડિત રવિશંકર

(3) કંઠય સંગીત

સ્વ. પંડિત ઓમ્ઝારનાથ ઠાકુર, સ્વ. ફૈયાજભાન, સ્વ. પંડિત વિષ્ણુ પલુસ્કર, સ્વ. પંડિત ભાતખે, શ્રી ભીમસેન જોશી, હીરાબાઈ બરોડેકર, કેસરબાઈ કેળકર, ગંગબાઈ હંગલ, બડે ગુલામ અલીભાન, સિદ્ધેશ્વરી દેવી (હુમરી), કુમાર ગંધર્વ, કિશોરી આમોલકર, પંડિત જશરાજ, અંમીરુદ્ધીન ડાગર, સ્વ. એમ. એસ. સુષ્ણુલક્ષ્મી, બાલમુરલી ક્રિશ્ન (ક્રિશ્નાટકી કંઠય), હરિઓમ શરણ, જગમોહન, જ્યુથિકા રોય, બેગમ આખર, શમશાદ બેગમ, તલત મહેમુદ, લતા મંગેશકર, પંકજ મહિલક, મનાડે, આશા ભોસલે, અનુપ જલોટા, પંકજ ઉધાસ, પં. નારાયણ મો. ખરે, મહેમદ રફી, મૂકેશ, કિશોર કુમાર, એસ. પી. બાલાસુખભાઈયમ્ભ, હરિહરન

સ્વ. એમ. એસ. સુષ્ણુલક્ષ્મી

(4) નૃત્યકલા

1. ભરતનાટ્યમ્: ઉદ્યશંકર, ટી. બાલા સરસ્વતી, મૃષાવિની સારાભાઈ, ઈન્જાણી રહેમાન, રૂક્મણી દેવી, વૈજયંતીમાલા, હેમા માલિની, રામગોપાલ, યામિની કૃષ્ણમૂર્તિ, સોનલ માનસિંહ
2. કથ્યક: બીરજુ મહારાજ, ગોપીકૃષ્ણ, સિતારાટેવી, ક્રૈમુદ્દિની લાભિયા, દમયંતી જોશી, સોનલ માનસિંહ, બિંદાદીન મહારાજ, કાજલ શર્મા, રોશનકુમારી, વંદના સેન, અચ્છન મહારાજ
3. મણિપુરી: બિપીનસિંહ, જવેરી બહેનો, અમૃદાન શર્મા, સૂર્યમુખી દેવી
4. કથકલી: ગોપીનાથ, આનંદ શિવરામ, ગુરુકુજ કુરૂપ, ચંદુ પણિકર, ગુરુ શંકરન નામ્ભુતીપાદ, યોદુમ શંકરન, ટીટી રામકુણી નૈયર, કેસી પન્નીકર
5. તાંડવ: ઉદ્યશંકર
6. મોહિની અડ્બમ: ભારતી શિવાજી, તંકમણિ, શાંતારાવ
7. ઓડિસી: પ્રતિમાટેવી, સોનલ માનસિંહ, પંકજ ચરણદાસ, કેલુચરણ મહાપાત્ર, માધવી મુદ્ગલ

(5) પ્રાદેશિક નૃત્યો

1. અસમ: બિહુ, ઓજપલી, અંકિયા નટ, કલિગોપાલ, મહારાસ, નટપૂજા, નાગનૃત્ય, બિંધુઆ, ખલ ચાંગલી
2. આંધ્ર પ્રદેશ: વીથી ભગવતમ, કુચીપુડી, કુમ્ભી, મધૂરી

3. બિહાર: જાત જતીન, ફાગુણ, પૂરબી, વિદેશિયા, માધા, કર્મા
4. ગુજરાત: દાંડિયા, ગરબા, ભવાઈ, રાસલીલા, ગણપતિ ભજન
5. હરિયાણા: સાંગ, ઘોરીનાચ
6. હિમાયલ પ્રદેશ: લુધી, મુંજરા, ડાંગી, છપેલી, છારબા
7. જમ્બુ અને કશ્મીર: લિકત, રોઝ, ચાકરી, ભારવાગીત
8. કરબા: મોહિની આટટમ, ઓતન પુલાલ, કથકલી, કુઝીપઢ્હમ, કાલીપઢ્હમ, સારી, ભદ્રકવિ
9. કર્ણાટક: યક્ષગાન, વીરગારસે, કુશ્ણતા, કોડવાસ, કર્ગ
10. મહારાષ્ટ્ર: તમાશા, લેઝિમ, મૌની, બોહદા
11. મધ્ય પ્રદેશ: મચા, નવરાની, ટ્યાકી, ડાગલા, પાલી, છેરિયા
12. પંજાબ: ભાંગડા, ત્રીકલી, ધમાન
13. રાજસ્થાન: ખ્યાલ, ધૂર, ધાપાલ, કઠપૂતલી, પનિહારી, ગોપિકા, લીલા, દેલામારુ, કૃષ્ણ
14. તમિલનાડુ: કોલટમ, ભરતનાટ્યમ્, કોણાયમ્, કુમ્ભી, કારાગમ, વસત
15. ઉત્તર પ્રદેશ: નૌટંકી, જૂલા, દવેલી, રાસલીલા
16. પશ્ચિમ બંગાળ: જાત્રા, કીર્તન, ગમ્ભીરા, રામવેશ, કાઠી
17. નાગાલેન્ડ: લિજા, નૂરાલિમ, કુમીનાગા, રેંગમા, ચૌગ, ઐવા
18. મણિપુર: નટરાસ, વ્યાંગટા, સંકીર્તન, વસંતરાસ, મહારાસ, પુંગચોલોન, મણિપુરી
19. ઝારખંડ: ધુમકુડિયા, જદૂર, સરહૂલ, બેમા, વિદાયત, કીર્તનીયાં, પવરિયા, સમાચકેવા
20. ઓડિશા: સંચાદ, ડાનનટા, પૈકા, સવારી, ઓડિસ્સી
21. ઉત્તરાખંડ: કારી, કરન
22. છતીસગઢ: શૈલા, ભગોરિયા
23. મેધાલય: બંગલા
24. મિઝોરામ: પખુપિલા, ચેરોકાન
25. લક્ષ્ણીપ: પરિચાકલી

(6) ચિત્રકલા

નંદલાલ બોડી, જૈમિની રોય, રવિ વર્મા, અમૃતા શેરગીલ, એમ. એફ. હુસેન, બેન્ને, રવિશંકર રાવળ, શ્યાવક્ષ ચાવડા, રસિકલાલ પરીખ, નટવર ભાવસાર, શંખો ચૌધરી, કે. કે. હેબ્બર, કનુ દેસાઈ, સોમાલાલ શાહ, છગનલાલ જાદ્વ, શાંતિ શાહ, પિરાજ સાગરા, નટુ પરીખ, શરદ પટેલ, વી. રામાનુજ, બંસીલાલ વર્મા વગેરે.

1. સંસ્કૃતિ વિવિધતા

1. વેદ અને વેદાંગ: વેદ ચાર છે: (1) ઋવેદ, (2) યજુર્વેદ, (3) સામવેદ અને (4) અર્થવેદ. વૈદિક સાહિત્યની છ શાખાઓ વેદાંગ કહેવાય છે, જે આ મુજબ છે: (1) શિક્ષા, (2) છંદ, (3) વાકરણ, (4) નિર્ઘંટુ, (5) કલ્ય અને (6) જ્યોતિષ.
2. ખડ્દર્શન: છ વિચાર પ્રણાલિકાઓ ખડ્દર્શન તરીકે ઝોળખાય છે, જે આ મુજબ છે: (1) સાંખ્ય (કપિલ), (2) યોગ (પતંજલિ), (3) ન્યાય (ગૌતમ), (4) વૈશોધિક (કણાદ), (5) પૂર્વ મીમાંસા (જૈમિની) અને (6) ઉત્તર મીમાંસા (કુમારિલ ભહ).
3. પુરાણાઃ: પુરાણ અદાર છે: (1) અગ્નિ, (2) કૂર્મ, (3) શિવ, (4) સ્કંદ, (5) વરાહ, (6) ગરૂડ, (7) નારદ, (8) પદ્મ, (9) વામન, (10) વિષ્ણુ, (11) વાયુ, (12) બ્રહ્મ, (13) મત્સ્ય, (14) ભાગવત, (15) બ્રહ્મવૈરત, (16) લિંગ, (17) માર્કન્ડેય અને (18) ભવિષ્ય.
4. દશાવતાર: (1) મત્સ્ય, (2) કૂર્મ, (3) વરાહ, (4) નરસિંહ, (5) વામન, (6) પરશુરામ, (7) રામ, (8) કૃષ્ણ, (9) બુદ્ધ અને (10) કલ્કી.
5. સપ્તાર્થિ: (1) કશ્યપ, (2) અત્રિ, (3) ભારद્વાજ, (4) વિશ્વામિત્ર, (5) ગૌતમ, (6) જમદાંનિ અને (7) વસિષ્ઠ
6. સપ્તનાની: (1) ગંગા, (2) યમુના, (3) ગોદાવરી, (4) સરસ્વતી, (5) નર્મદા, (6) સિંધુ અને (7) કાવેરી
7. સપ્તસિંહદુ: (1) પેસિફિક, (2) એટલેટિક, (3) હિંદ મહાસાગર, (4) આઈટિક, (5) મલાયા સમુદ્ર, (6) કેરિબિયન સમુદ્ર અને (7) ભૂમધ્ય સમુદ્ર.
8. સપ્તનગરી: (1) અયોધ્યા, (2) મથુરા, (3) માયાપુરી (હરદ્વાર), (4) કાશી, (5) કાંચી, (6) અવંતિ (ઉજ્જ્વેન) અને (7) દ્વારામતી (દ્વારકા) આ પુરાણોની પવિત્ર નગરીઓ છે.
9. દ્વારા જ્યોતિર્લિંગ: (1) સોમનાથ (ગુજરાત), (2) મલિકાર્જુન (શ્રી શૈલ પર્વત, આંધ્ર પ્રદેશ), (3) મહાકાલેશ્વર (ઉજ્જ્વેન, મધ્ય પ્રદેશ), (4) ઓમકારેશ્વર (મધ્ય પ્રદેશ), (5) વૈજનાથ (પરણી, જિ. બીડ, મહારાષ્ટ્ર), (6) ભીમાંકર (ડાકિનીક્ષેત્ર, જિ. પુણે, મહારાષ્ટ્ર), (7) રામેશ્વરમ (તમિલનાડુ), (8) નાગેશ્વર (દાઢુકાવન-ગુજરાત), (9) વિશ્વનાથ (કાશી, ઉત્તર પ્રદેશ), (10) અંબકેશ્વર (નાશિક, મહારાષ્ટ્ર), (11) કેદારેશ્વર (હિમાલય, હિમાયલ પ્રદેશ) અને (12) ધૂશેશ્વર (વિરુલ, જિ. ઔરંગાબાદ, મહારાષ્ટ્ર)
10. રાશિ: ભારતીય ખગોળશાસ્ત્ર (જ્યોતિષ) મુજબ રાશિ બાર છે: (1) મેષ, (2) વૃષભ, (3) મિથુન, (4) કક્ષ, (5) સિંહ, (6) કન્યા, (7) તુલા, (8) વૃષિક, (9) ધન, (10) મકર, (11) કુલ અને (12) મીન.
11. નક્ષત્ર: નક્ષત્ર સત્તાવીસ છે: (1) અશ્વિની, (2) ભરણી, (3) ફૂતિકા, (4) રોહિણી, (5) મૃગશીર્ષ, (6) આદ્રિ, (7) પુનર્વસુ, (8) પુષ્ય, (9) આશ્વેષા, (10) મધા,

- (11) પૂર્વિશાલ્ગુની, (12) ઉત્તરાશાલ્ગુની, (13) હસ્ત, (14) ચિત્રા, (15) સ્વાતિ, (16) વિશાખા, (17) અનુરાધા, (18) જ્યેષ્ઠા, (19) મૂળ, (20) પૂર્વિશાખા, (21) ઉત્તરાશાખા, (22) શ્રવણ, (23) ધનિષ્ઠા, (24) શતતારકા, (25) પૂર્વભાત્રપદા, (26) ઉત્તરાભાત્રપદા અને (27) રેવતી
12. નવ રસ (સાહિત્યમાં): (1) વીર, (2) રૈદ, (3) ભયાનક, (4) અદ્ભુત, (5) બીભત્સ, (6) શૃંગાર, (7) હાસ્ય, (8) કરુણ અને (9) શાંત.
13. ખડ્રસ (વેદકશાસ્ત્ર મુજબ): (1) ખાટો, (2) ખારો, (3) ગળ્યો, (4) તીખો, (5) કડવો અને (6) તૂરો.
14. ખદ્ધાતુ (આયુર્વેદ મુજબ): (1) રસ, (2) રક્ત, (3) માંસ, (4) અસ્થિ, (5) મજજા અને (6) શુક.
15. ચોધાદિયાં: (1) ચલ, (2) લાભ, (3) અમૃત, (4) કણ, (5) શુભ, (6) રોગ અને (7) ઉદ્વેગ.
16. ચાર વર્ષાઃ: (1) બ્રાહ્મણ, (2) ક્ષત્રિય, (3) વૈશય અને (4) શુક્ર.
17. ચાર આશ્રમ: (1) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, (2) ગૃહસ્થાશ્રમ, (3) વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને (4) સન્યસ્તાશ્રમ.
18. ચાર વેદ: (1) ઋવેદ, (2) યજુર્વેદ, (3) સામવેદ અને (4) અર્થવેદ.
19. ચાર મઠ: આદ્ય શંકરાચાર્ય સ્થાપિત ચાર મઠ આ મુજબ છે: (1) પૂર્વમાં ગોવર્ધન મઠ (જગન્નાથપુરી, ઓડિશા), (2) પશ્ચિમમાં શારદાપીઠ (દારકા, ગુજરાત), (3) ઉત્તરમાં જ્યોતિર્મઠ (બાદ્રિકેદાર, હિમાયલ પ્રદેશ) અને (4) દક્ષિણ શુગેરીમઠ (રામેશ્વરમ્ભ, તમિલનાડુ)
20. ચાર બાળ બ્રહ્મર્થિઃ: (1) સનક, (2) સનંદન, (3) સનાતન અને (4) સનતકુમાર.
21. ચાર દિશાઓ: (1) પૂર્વ, (2) પશ્ચિમ, (3) ઉત્તર અને (4) દક્ષિણ.
22. ચતુર્ખોણા: દિશાઓ વચ્ચેના ચાર ખૂણાઓ (1) અગ્નિ, (2) નૈર્બંધ્ય, (3) વાયવ્ય અને (4) ઈશાન.
23. ચાતુર્માસ: (1) અષાઢ, (2) શ્રાવણ, (3) ભાદરવો અને (4) આસો.
24. ચતુર્ણિષ્ઠી સેના: (1) હયદળ, (2) હસ્તિદળ, (3) રથદળ અને (4) પાયદળ.
25. રાજનીતિના ચાર સિક્ષાંત: (1) સામ (સમજા), (2) દામ (ધન, લાંઘ), (3) દૃઢ (શિક્ષા) અને (4) ભેદ (કૂટ પડાવવી).
26. સાધન ચતુર્થય: મોક્ષ પ્રાપ્તિનાં ચાર સાધનો આ પ્રમાણે છે: (1) નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેક, (2) વૈરાગ્ય, (3) શમાદિષ સાધનસંપત્તિ અને (4) મુમુક્ષા.
27. ચાર પ્રકારની સ્ત્રી: (1) પદ્મિની (ઉત્તમ), (2) ચિત્રિણી (ચતુરુ), (3) હસ્તિની (સ્થૂલ) અને (4) શંખિણી (અધમ પ્રકારની).
28. ચાર કર્ત્વ્ય: (1) ધર્મ, (2) અર્થ, (3) કામ અને (4) મોક્ષ.

- 29.** કુંભમેળાનાં ચાર સ્થાન:(1) પ્રયાગ (અલાહાબાદ), (2) હરદ્વાર, (3) ઉજ્જ્વેન અને (4) નાશિક.
- 30.** પંચમહાભૂત:(1) આકાશ, (2) વાયુ, (3) અગ્નિ, (4) પાણી અને (5) પૃથ્વી.
- 31.** પંચમહાક્રત:(1) અહિસા, (2) સત્ય, (3) અસ્તેય, (4) પ્રલાયય અને (5) અપરિગ્રહ.
- 32.** પંચમૃત:(1) દૂધ, (2) દહી, (3) ધી, (4) મધ અને (5) સાકરનું મિશ્રણ.
- 33.** પંચમહાપાતક:(1) બ્રહ્મહિત્યા, (2) સુરાપાન, (3) પરસ્ક્રીગમન, (4) ચોરી અને (5) આવા પાપીનો સંગ.
- 34.** પંચકોષ:(1) અન્નમય, (2) પ્રાણમય, (3) મનોમય, (4) વિજ્ઞાનમય અને (5) આનંદમય.
- 35.** પંચપ્રાણા:(1) પ્રાણ, (2) અપાન, (3) સમાન, (4) વ્યાન અને (5) ઉદાન.
- 36.** પંચખ્રાણિશા:(1) અરવિંદ, (2) અશોક, (3) નવમાલિકા, (4) આંબામોર અને (5) નીલોત્પલ.
- 37.** પંચકલ્યાણી:(1) કાળજી, (2) મોં, (3) પીઠ, (4) પડખું અને (5) કેદે ભર્મરો હોય તેવો ઘોડો.
- 38.** પંચવૃક્ષા:સર્વમાં પાંચ વૃક્ષ આ પ્રમાણે છે:(1) પારિજ્ઞાત, (2) મંદાર, (3) સંતાન, (4) કલ્પ અને (5) હરિચંદન.
- 39.** પંચાગ્નિ:(1) ગાહ, (2) પત્થ, (3) આહ્વનીય, (4) દક્ષિણ સભ્ય અને (5) આવસથ.
- 40.** પંચાંગ:ભારતીય પંચાંગના પાંચ અંગ આ પ્રમાણે છે:(1) તિથિ, (2) વાર, (3) નક્ષત્ર, (4) યોગ અને (5) કરણ.
- 41.** પંચાજીરી:(1) સૂંઠ, (2) ખસખસ, (3) અજમો, (4) કોપણું અને (5) સવાનું ખાડુયુક્ત મિશ્રણ.
- 42.** પંચાયતનાં:(1) ગણપતિ, (2) દેવી, (3) સૂર્ય, (4) વિષ્ણુ અને (5) શિવ એમ પાંચ દેવદેવીનો સમુદ્ધાય.
- 43.** ખદુંકતુઃ:(1) હેમંત (કારતક-માગશર), (2) શિશિર (પોષ-મહા), (3) વસંત (ફાગણ-ચૈત્ર), (4) શ્રીભ (વૈશાખ-જેઠ), (5) વર્ષ (અષાઢ-શ્રાવણ) અને (6) શરદ (ભાદ્રવો-આસો)
- 44.** વિક્રમ સંવત્ના બાર માસ:(1) કારતક, (2) માગશર, (3) પોષ, (4) મહા, (5) ફાગણ, (6) ચૈત્ર, (7) વૈશાખ, (8) જેઠ, (9) અષાઢ, (10) શ્રાવણ, (11) ભાદ્રવો અને (12) આસો
- 45.** ગીતાના અદાર અધ્યાયો:(1) અર્જુન વિષાદયોગ, (2) સાંઘ્ય યોગ, (3) ક્રમ યોગ, (4) ક્રમ બ્રહ્મપણ યોગ, (5) ક્રમ સંન્યાસ યોગ, (6) આત્મસંયમ યોગ, (7) શાનવિજ્ઞાન યોગ, (8) અક્ષરબ્રહ્મ યોગ, (9) રાજવિદ્યારાજગુણ યોગ, (10) વિભૂતિ યોગ, (11) વિશ્વરૂપ દર્શન યોગ, (12) ભક્તિ યોગ, (13) ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞ યોગ, (14) ગુણત્રય વિભાગ યોગ, (15) પુરુષોત્તમ યોગ, (16) દૈવસુર સંપદ વિભાગ યોગ, (17) શ્રદ્ધાત્રય વિભાગ યોગ અને (18) મોક્ષ સંન્યાસ યોગ
- 46.** ગીતાના ત્રણ ધર્તક:(1) ક્રમ યોગ:અધ્યાય 1થી 6 (2) ભક્તિ યોગ:અધ્યાય 7થી 12 અને (3) જ્ઞાન યોગ:અધ્યાય 13થી 18
- 47.** બૌદ્ધ ધર્મના સંપ્રદાય:(1) મહાયાન અને (2) હીનયાન
- 48.** બૌદ્ધ ધર્મશંખ ત્રિપિતકના વિભાગ:(1) વિનય, (2) સ્તૂત અને (3) આભિધ્યમ
- 49.** અષ્ટ દ્રવ્ય:(1) સોન્ન, (2) રૂપું, (3) તાંબું, (4) કથીર, (5) પિતળ, (6) સીસું, (7) લોહું અને (8) પારો.
- 50.** અષ્ટ સૌભાગ્ય:(1) સેંથામાં સિંદૂર, (2) કપાળે ચાંલ્લો, (3) આંખમાં કાજળ, (4) નાકે વાળી, (5) કાનમાં ઘરેણું, (6) કેડમાં ક્રીડિયાસેર, (7) હાથમાં ચૂંઝો/બંગડી અને (8) પગમાં અછાસિયાં.
- 51.** ખદ્ગશુષા:(1) ઉધોગ, (2) સાહસ, (3) ધીરજ, (4) બળ, (5) બુદ્ધિ અને (6) પરાકમ.
- 52.** ખદ્રાગ:(1) ભૈરવ, (2) માલકોશ, (3) હિંદોલ, (4) શ્રીરાગ, (5) કેદાર અને (6) મહારા.
- 53.** ત્રિગુણા:(1) સત્ત્વ, (2) રજ અને (3) તમ.
- 54.** ત્રિતાપ:(1) આધિ (મનની પીડા), (2) વ્યાધિ (શરીરની પીડા) અને (3) ઉપાધિ (સામાજિક પીડા).
- 55.** નવધા ભક્તિ:(1) શ્રવણ, (2) કીર્તન, (3) સ્મરણ, (4) પાદસેવન, (5) અર્થન, (6) વંદન, (7) સખ્ય, (8) હાસ્ય અને (9) આત્મનિવેદન.
- 56.** નવરનાં:(1) હીરો, (2) માણેક, (3) મોતી, (4) પાનું, (5) પોખરાજ, (6) લસણિયો, (7) ગોમેદ, (8) પરવાળું અને (9) નીલમ. અથવા ભોજરાજાના નવ પંતિઃ:(1) કાલિદાસ, (2) ધન્વંતરી, (3) ક્ષમણક, (4) અમર, (5) શંકુ, (6) વેતાલ, (7) ઘટક્ષર, (8) વરાહમિહિર અને (9) વરરૂપિ.
- 57.** સખ્તસ્વર:(1) ખડક, (2) ઋષભ, (3) ગાંધાર, (4) મધ્યમ, (5) પંચમ, (6) ધૈવત, (7) નિષાદ:સા રે ગ મ પ ધ ની.
- 58.** ખડરિપુઃ:(1) કામ, (2) કોધ, (3) લોભ, (4) મોહ, (5) મદ અને (6) મત્સર.
- 59.** જૈન તીર્થકર:જૈન ધર્મમાં ચોવીસ તીર્થકર પ્રસિદ્ધ છે. તેમનાં નામ આ મુજબ છે:(1) ઋષભદેવ, (2) અજિતનાથ, (3) સંભવનાથ, (4) અભિનંદન, (5) સુમતિનાથ, (6) પભ્રગ્રભુ, (7) સુપાર્વનાથ, (8) ચંત્રપ્રભુ, (9) સુવિધિનાથ, (10) શીતલનાથ, (11) શ્રેયાંસનાથ, (12) વાસુપૂજ્ય, (13) વિમલનાથ, (14) અનંતનાથ, (15) ધર્મનાથ, (16) શાન્તિનાથ, (17) કુથુનાથ, (18) અરનાથ, (19) મહિસનાથ, (20) મુનિસુત્ર, (21) નમિનાથ, (22) નેમિનાથ, (23) પાર્વનાથ અને (24) મહાવીર સ્વામી
- 60.** પ્રાચીન વિદ્યાપીઠો:(1) તક્ષશિલા (રાવલપિંડી પાસે પાકિસ્તાન) (2) નાલંદા (બિહાર) અને (3) વિક્રમશિલા (ઉજ્જ્વેન પાસે)
- 61.** ભારતીય પંચાંગ:(1) તિથિ, (2) વાર, (3) નક્ષત્ર, (4) યોગ અને (5) કરણ એવા કાળજાણનાં પાંચ અંગોને પંચાંગ કહે છે. ચંદ્રની ગતિના આધારે ગણના થાય છે. વિક્રમ સંવત્ના દરેક મહિનાના પ્રથમ પદર દિવસ શુક્લ પક્ષ અને તે પછીના પદર દિવસ કૃષ્ણ પક્ષ કહેવાય છે. (1) વાર 7, (2) નક્ષત્ર 27 અને (3) કરણ 11 છે.
- 62.** શીખ ગુરુઃ:(1) ગુરુ નાનક, (2) ગુરુ અંગદ, (3) ગુરુ અમરદાસ, (4) ગુરુ રામદાસ, (5) ગુરુ અર્જુન, (6) ગુરુ હરઘોવિંદ, (7) ગુરુ હરિરાય, (8) ગુરુ હરિકિશન, (9) ગુરુ તેગબાદાદર અને (10) ગુરુ ગોવિંદસિંહ

2. પૌરાણિક વ્યક્તિગ્રામોનો પરિચય

1. અગस્ત્ય: એક મહાન વેદકાળીન ઋષિ. દેવો અને દાનવો વચ્ચેના યુદ્ધમાં દાનવો દરિયામાં છુપાયા ત્યારે અગસ્ત્ય ઋષિ આખો દરિયો પી ગયા હતા, એવી એક કથા છે.
2. અજ: શ્રીરામના પિતામહ, દશરથ રાજના પિતા.
3. અત્રિ: સપ્તરિંમાંના એક ઋષિ, જેમના નેત્રમાંથી ચંદ્ર નિમાયો હોવાની કથા છે.
4. અધિરથ: કષણા પાલક પિતા.
5. અનસૂયા: અત્રિમુનિનાં પત્ની, દત્તાત્રેય અને દુર્વિસાની માતા.
6. અનિરુદ્ધ: શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદ્યુમનાં પુત્ર.
7. અભિમન્યુ: અર્જુન અને સુભુગ્રાનો પુત્ર. મહાભારત યુદ્ધના તેરમા દિવસે તેણે એકલા હાથે ક્રોરવોનો ચક્કબૂઠ ભેદથો હતો. છેલ્લા કોઈમાં છ ક્રોરવોને સાથે મળી તેનો વધ કર્યો હતો.
8. અરુંધતી: સપ્તરિંમાંના વસિષ્ઠ મુનિનાં પત્ની. તે અખંડ દામ્પત્યના આદર્શરૂપ ગણાય છે.
9. અર્જુન: પાંચ પાંડવોમાં ગ્રીજો ભાઈ, કુતીનો સૌથી નાનો પુત્ર.
10. અશ્વત્થામા: ગુરુ દ્રોષ અને કૃપીનો પુત્ર. તે પાંડવોનો કષ્ટર દુઃખમન હતો.
11. અશ્વિનીકુમાર: સૂર્ય અને અશ્વિનીથી થયેલા જોડિયા પુત્રો. તે દેવોના વૈધ તરીકે ઓળખાય છે.
12. અહલ્યા: ગૌતમ ઋષિનાં પત્ની. હંડ્રના છળથી શિયળભંગ થતાં તે પોતાના પતિના શાપથી શિલા બની ગયાં હતાં. ભગવાન શ્રીરામના ચરણસૂપ્તશી તે શિલામાંથી ફરીથી મહિલા બન્યાં હતાં.
13. અશ્વ: રાવણ અને મંદોદરીનો પુત્ર.
14. હંક્ષાકુ: સૂર્યવશનો પ્રથમ રાજી.
15. હંદુમતી: અજની પત્ની અને દશરથની માતા.
16. હંદજિત: રાવણ અને મંદોદરીનો પુત્ર.
17. ઉત્ત્રસેન: મથુરાનો યાદવ રાજી, કંસના પિતા.
18. ઉત્તરા: વિરાટ રાજાની કન્યા, અભિમન્યુની પત્ની.
19. ઉત્તાનપાદ: ધ્રુવના પિતા.
20. ઉજ્જ્વલ: શ્રીકૃષ્ણના મિત્ર.
21. ઉર્વશી: નારાયણ નામના ઋષિએ પોતાના ઉરુ(સાથળ)માંથી પેદા કરેલી અતિ સ્વરૂપવાન મહિલા. તે પુરુરવાને પરણી હતી.
22. ઉલ્લૂપી: પાતાળલોકના સર્પરાજ ક્રોરવ્યની પુત્રી. તે અર્જુનને પરણી હતી અને અર્જુનથી તેને હંરાવત નામનો પુત્ર થયો હતો.
23. ઊર્મિલા: જનક રાજાની પુત્રી, લક્ષ્મણની પત્ની.
24. અંગદ: વાનરોનો રાજી, વાલી અને તારાનો પુત્ર, કિર્ણિધા નગરીનો રાજી.
25. અંજની: હનુમાનની માતા.
26. અંબા, અંબિકા, અંભાલિકા: કાશીરાજની ગ્રામ રાજકુમારી.
27. કચ: દેવોના ગુરુ ભૂહસ્પતિનો પુત્ર. તે અપાર કષ્ટો સહન કરીને શુક્કાચાર્ય પાસેથી સંજીવની વિદ્યા શીખ્યો હતો.
28. કષ્ટ ઋષિ: શકુતલાના પાલક પિતા.

29. કપિલ મુનિ: સાંખ્યશાસ્ત્રના રચયિતા.
30. કર્ષ્ણ: સૂર્યમંત્રથી કુમારિકા અવસ્થામાં કુતીને થયેલો પુત્ર. દુર્યોધને તેને અંગ દેશનો રાજી બનાવ્યો હતો. તે દાનેશ્વરી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.
31. કાર્તિક્ય: શિવ-પાર્વતીનો મોટો પુત્ર.
32. કામદેવ: પ્રેમ દેવતા, રતીનો પતિ.
33. કુતી: પાંડુ રાજાની પત્ની, પાંડવોની માતા.
34. કુલકણ્ઠ: રાવણનો નાનો ભાઈ. તપને અંતે બ્રહ્મા પાસેથી વરદાનમાં તેણે 'હંડ્રપદ' ને બદ્લે 'નિદ્રાપદ' માણી લીધું. પરિણામે તે વર્ષના છ મહિના સુધી ઊંઘથો રહેતો.
35. કુલેર: યક્ષ અને કિન્નરનો રાજી તેમજ ધનના દેવતા.
36. કુળજા: કંસની કદરૂપી દાસી. કંસ માટે તેથાર કરેલું ચંદન તેણે શ્રીકૃષ્ણને ભક્તિપૂર્વક અર્પણ કર્યું હતું. બદ્લામાં શ્રીકૃષ્ણ તેને સ્વરૂપવાન બનાવી હતી.
37. કંસ: મથુરાનો રાજી. શ્રીકૃષ્ણની માતા દેવકી કંસના કાકાની દીકરી હતી. એ રીતે કંસ શ્રીકૃષ્ણના મામા હતા.
38. કૃપાચાર્ય: ક્રોરવોના ગુરુ.
39. કૃષ્ણ: વિષ્ણુનો આઠમો અવતાર, વસુદેવ-દેવકીનો પુત્ર.
40. કેક્યે: દશરથ રાજાની પત્ની, ભરતની માતા.
41. કૌશલ્યા: દશરથ રાજાની પત્ની, રામની માતા.
42. ગંગા: દેવ નરી, ભીજની માતા.
43. ગણપતિ: શિવ અને પાર્વતીના પુત્ર.
44. ગૌતમ: સપ્તરિંમાંના એક ઋષિ.
45. ઘટોત્કય: રાક્ષસી હિંદિલા અને ભીમનો પુત્ર.
46. ચાર્વાક: નાસ્તિક તત્ત્વદર્શન રજૂ કરનાર એક મુનિ.
47. ચિત્રગુપ્ત: યમના દરખારમાં માનવીના પાપ અને પુણ્યનો છિસાબ રાખનાર અધિકારી.
48. જનક: વિદેહનો રાજી, મિથિલાનગરીનો સ્થાપક, સીતાના પિતા.
49. જરાસંધ: મગધનો રાજી અને કંસના સસરા.
50. તક્ષ: દશરથ પુત્ર ભરતનો પુત્ર, તક્ષશિલા નગરીનો સ્થાપક.
51. તક્ષક: નાગરાજી, પરીક્ષિત રાજાને ઉંખ મારનાર.
52. તિલોતમા: વિશ્વામિત્ર દ્વારા સર્જિત એક અપ્સરા.
53. ત્રિશંકુ: રાજી હરિશ્ચંદ્રના પિતા. પોતાને સદેહે સ્વર્ગ પહોંચાડવા માટે તેણે વિશ્વામિત્રને વિનંતી કરી હતી. વિશ્વામિત્રે તેને પોતાના તપના બળથી સ્વર્ગ સુધી પહોંચાડ્યો હતો. પરંતુ ઈદે તેને નીચે ઘડેલતાં અને વિશ્વામિત્રે ફરી ઉપર ઘડેલતાં, તેને થોડો સમય અંતરિયાળ લટકવું પડ્યું હતું. છેવટે ઈદે વિશ્વામિત્ર સાથે સમજૂતી કરી ત્રિશંકુને સ્થૂલ દેહ છોડાવી સ્વર્ગમાં દાખલ કર્યો હતો.
54. દધીચિ: એક મહાન ઋષિ. તેમણે વૃત્તાસુરનો વધ કરવા માટેનું વજ તૈયાર કરવા પોતાનાં હાડકાં ઈંદ્રને આપ્યાં હતાં.
55. દમયંતી: નળરાજાની પત્ની.
56. દશરથ: હંક્ષાકુ વંશનો રાજી, અજનો પુત્ર, રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુધના પિતા.

57. हिलीपः सूर्यवंशना एक राजा, रघुना पिता.
58. दुर्योधनः धूतराष्ट्रनो मोटो पुत्र, कौरवोनो मोटो भाई.
59. दुर्वासा: अति अने अनसूयानो पुत्र, अति कोधी स्वभावना अषि.
60. दुर्घंतः शुक्तलानो पति अने भरतनो पिता.
61. देवकी: मथुराना राजा उत्तरेनना भाई देवकी पुत्री, वसुदेवनी पत्नी, कृष्णनी माता.
62. देवयानी: शुकाचार्यनी पुत्री अने ययातिनी पत्नी.
63. द्रोषाचार्यः कौरव अने पांडवोना गुरु, अश्वत्थामाना पिता.
64. द्रौपदी: पांचालना राजा दुष्पदनी पुत्री, पांडवोनी पत्नी.
65. धर्मराज (युधिष्ठिर): यमराज अने कुतीनो पुत्र, पांडवोनो सौथी मोटो भाई.
66. धन्वंतरिः समुद्रमंथनमांथी ग्राप्त थेलु एक रत्न, देवोना वैद्य, आयुर्वेदना स्थापक.
67. धूतराष्ट्रः जन्मथी अंध, गांधारीनो पति, दुर्योधन, दुःशासन वगेरे कौरवोना पिता.
68. धृष्टध्युम्नः द्रौपदीनो भाई, पांडवोनो सेनापति.
69. ध्रुवः उत्तानपाद अने सुनीतीनो पुत्र.
70. नकुलः पांडव, मात्री अने अश्विनीकुमारनो पुत्र, सहदेवनो संगो भाई.
71. नटराजः शिवनुं ताडिवनृत्य स्वरूप.
72. नंदः गोकुण गामनो राजा, कृष्णना पालक पिता, यशोदाना पति.
73. नारदः ब्रह्मानो मानसपुत्र.
74. परशुरामः जमदग्निना पुत्र, जे विष्णुना छठा अवतार मनाय छे. पोताना पितानी हत्यानुं वेर लेवा तेमणे पृथ्वी ऐकवीस वार नक्षत्री करी हती.
75. पार्वतीः हिमालय अने मेनानी पुत्री, शिवना पत्नी.
76. पुत्रुवाः सोमवंशनो स्थापक, जेषो स्वर्गनी अप्सरा उर्वशी साथे लग्न कर्या हतां.
77. प्रद्युम्नः कृष्ण अने रुक्षमध्यीनो पुत्र.
78. प्रह्लादः हिरण्यकशिपुनो पुत्र.
79. बलराम (बलभद्र)ः श्रीकृष्णना मोटा भाई.
80. भगीरथः तेमणे हजार वर्ष सुधी तप करी स्वर्गमांथी गंगा पृथ्वी पर उतारी हती.
81. भरतः दशरथ अने कुक्कैयीनो पुत्र.
82. भृहस्पतिः देवोना गुरु अने क्षयना पिता.
83. भीमः पांडव, कुती अने वायुनो पुत्र.
84. भीष्मः शांतनु राजना पुत्र तथा विचित्रवीर्यना सावका मोटा भाई.
85. मनुः प्रथम मानवी.
86. मंथरा: दशरथ पत्नी कुक्कैयीनी दासी.
87. मात्रीः पांचुराजनी पत्नी, नकुल अने सहदेवनी माता.
88. यमः मृत्युना देवता.
89. ययातिः नहु राजनो पुत्र. देवयानी अने शर्मिष्ठानो पति.

90. राधा: (1) कृष्णनी पालक माता, (2) गोकुणनी गोपी अने कृष्णनी प्रेयसी.
91. रामः दशरथ अने कौशल्यानो पुत्र, सीतानो पति.
92. रावणः लंकानो राजा, कुलकृष्ण अने विभीषणानो भाई.
93. रुद्रिमणीः कृष्णनी पत्नी.
94. रेवतीः बलरामनी पत्नी.
95. रंभा: समुद्रमंथनमांथी प्रगटेली अप्सरा.
96. लक्ष्मणः दशरथ अने सुभीत्रानो पुत्र, उर्मिलानो पति.
97. लक्ष्मीः दक्षप्रजापतिनी कन्या, विष्णुनी पत्नी.
98. लोपामुद्रा: अगत्य मुनिनां पत्नी.
99. वसुदेवः कृष्णना पिता.
100. वशि(-सि)ष्ठः सूर्यवंशी राजाओना कुणगुरु.
101. वामनः विष्णुनो पांचमो अवतार.
102. वाल्मीकिः रामायणना रथयिता.
103. वायुः हनुमानना पिता.
104. विचित्रवीर्यः शांतनु अने मत्स्यगंधा(सत्यवती)नो पुत्र. भीष्मनो सावको नानो भाई.
105. विश्वकर्मा: देवोनो वास्तुशिल्पी.
106. विष्णुः विश्वनुं रक्षण करनार देवता, लक्ष्मीना पति.
107. व्यासः महाभारत अने अढार पुराणोना रथयिता. ते पराशरथी मत्स्यगंधाने कुमारिका अवस्थामां अवतर्या हता.
108. शर्मिष्ठा: देत्यराज वृथपर्वनी पुत्री, जे देवयानी साथे ययातिने त्यां दासी तरीके गई हती. परंतु पाछलथी ययातिए तेना पर भोहित थर्छ तेनी साथे लग्न कर्या हतां.
109. शुकाचार्यः देत्योना गुरु, जे संज्ञवनी विद्या जाइता हता.
110. सत्यभामा: श्रीकृष्णनी आठ पटराजीओमानी ऐक.
111. सरस्वतीः विद्यानी देवी.
112. सहदेवः सौथी नानो पांडव, अश्विनीकुमार-मात्रीनो पुत्र, नकुलनो नानो भाई.
113. सीता: जनकनी मानसपुत्री, रामनी पत्नी.
114. सुश्रीवः वानर राजा, वालीनो भाई.
115. सांदीपनिः श्रीकृष्ण अने सुदामाना गुरु.
116. शुक्तला: विश्वामित्र अने मेनकनी पुत्री, दुर्घंतनी पत्नी.
117. शुक्नीः कौरवोना मामा.
118. शबरीः रामभक्त भील भिला.
119. शत्र्यः मात्रीनो भाई, नकुल अने सहदेवना मामा.
120. शांतनुः उस्तिनापुरना राजा, गंगाना पति, तिभ्मना पिता.
121. शंकरः जगतनो संहार करनार देवता, पार्वतीना पति, गणेश अने कर्तिकेयना पिता.
122. हनुमानः वायुपुत्र, रामना अनन्य भक्त, शक्तिना देवता.
123. हिरण्यकशिपुः प्रह्लादाना पिता.

3. સાંસ્કૃતિક અકાદમી

- સાહિત્ય અકાદમી:** ભારતીય ભાષાઓમાં સર્વકાલીન સાહિત્યિક ગુણવત્તા ધરાવતાં પુસ્તકોનું તેમજ અધ્યતન સાહિત્યના વિકાસ અને ઈતિહાસ અંગેના પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરે છે. ભારતની દરેક પ્રાદેશિક ભાષાની ઉત્તમ કૃતિઓને દર વર્ષે અવોર્ડ અપાય છે. અને અન્ય ભાષાઓમાં તેનો અનુવાદ પણ કરાવવામાં આવે છે.
- સંગીત-નૃત્ય-નાટ્ય-અકાદમી:** નૃત્યકલા, નાટ્યકલા અને સંગીતકલાના વિકાસ દ્વારા સાંસ્કૃતિક એકતા કેળવવાનો ઉદ્દેશ છે. ભારતના જુદા જુદા વિભાગોમાં પ્રચલિત કલાનાં સ્વરૂપોનું સંશોધન કરી તેનું ફિલ્માંકન કરે છે અને તેનો પ્રચાર કરે છે. જેથી આપણો કલાવારસો સચ્ચાઈ રહે. કલાનિષ્ઠાતોને પ્રતિવર્ષ પારિતોષિકો દ્વારા સન્માને છે. પ્રતિવર્ષ ફિલ્મ અને નાટ્યમહોત્સવ ઉજવે છે.
- લલિતકલા અકાદમી:** ચિત્ર, શિલ્પ અને સ્થાપત્યનો અભ્યાસ, સંશોધન અને વિકાસ અંગે આ સંસ્થા પ્રતિવર્ષ રાખ્યીએ કલા પ્રદર્શન યોજે છે. ચિત્ર પ્રદર્શનો દ્વારા ભારતીય ચિત્રોને પરદેશમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. પ્રાચીન ચિત્રોની જાળવણી કરે છે. કલાના પ્રચાર અંગે સાહિત્ય પ્રગટ કરે છે. પ્રતિવર્ષ આટ ગેલેરીઓમાં પ્રદર્શન યોજી શ્રેષ્ઠ કૃતિઓને ચંદ્રકો તેમજ અવોર્ડ આપે છે.
- નોંધપાત્ર સંગ્રહાલયો:** (1) નેશનલ મ્યુઝિયમ, દિલ્હી (2) સાલારજંગ મ્યુઝિયમ, હૈદરાબાદ (3) નેશનલ ગેલેરી ઓફ આર્ટ, દિલ્હી (4) ઇન્દ્રિયન મ્યુઝિયમ, કોલકાતા (5) વિશ્વેશ્વરેણ્યા મ્યુઝિયમ, બેંગલૂરુ
- નોંધપાત્ર પુસ્તકાલયો:** (1) નેશનલ લાઈબ્રેરી, કોલકાતા (2) ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ (3) ખુદાબક્ષ ઓરિએન્ટલ લાઈબ્રેરી, પટણા (4) ધી સેન્ટ્રલ પલ્બિક લાઈબ્રેરી, મુંબઈ (5) સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી, વડોદરા

4. તહેવાર

ક્રમ	તહેવાર	સમય	સ્થળ/રાજ્ય	
11.	પૂરમ	મે	ત્રિયુર	
12.	મીનાશ્વિ	એપ્રિલ/મે	મદુરાઈ (તમિલનાડુ)	
13.	કલ્યાણમ્			
14.	રથયાત્રા	અષાઢ સુદ બીજ	પુરી, અમદાવાદ	
15.	નાગાંધ્યમી	શ્રાવણ સુદ પાંચમ	જોધપુર	
16.	ઉત્તરાયણ	14 જાન્યુઆરી (મદરસંકાંતિ)	ગુજરાત, ઉત્તરાખંડ, ઉત્તર પ્રેદેશ	
17.	સ્વાતંત્ર્ય દિન	15 ઓગસ્ટ	સમગ્ર ભારતમાં	
18.	ગૂરીપઢવો	ચૈત્ર સુદ એકમ	મહારાષ્ટ્ર	
19.	મહાવીર જયંતિ	ચૈત્ર સુદ તેરસ	ગુજરાત, રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રેદેશ	
20.	રામનવમી	ચૈત્ર સુદ નોમ	ગુજરાત, ઉત્તર પ્રેદેશ	
21.	બુદ્ધ પૂર્ણિમા	વૈશાખ સુદ પૂનમ	બિહાર	
22.	રક્ષાબંધન	(બંગેવ)	શ્રાવણ સુદ પૂનમ	સમગ્ર ભારતમાં
23.	જન્માષ્ટમી	શ્રાવણ વદ આઠમ	ઉત્તર પ્રેદેશ, ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર	
24.	ગાંધી જયંતી	દુઃખપૂજા	મહારાષ્ટ્ર	
25.	દુઃખપૂજા	સપ્તેમ્બર	સમગ્ર ભારતમાં	
26.	દિવાળી	આસો સુદ	ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર	
27.	દિવાળી	આસો સુદ આઠમ	પાંચિમ બંગાળ	
28.	દિવાળી	(દશોરા)	આસો સુદ દસમ	ગુજરાત, દિલ્હી, ઉત્તર પ્રેદેશ
29.	દિવાળી	(દીપાવલી)	આસો વદ તેરસથી	સમગ્ર ભારતમાં
30.	ઇંદુ-ઉલ-ફિત્ર (રમજાન ઇંડ)	કરતક સુદ બીજ	રમજાન માસ પછીનો	સમગ્ર ભારતમાં
31.	નાતાલ	25 ડિસેમ્બરથી	સમગ્ર ભારતમાં	
		31 ડિસેમ્બર		
32.	અમરનાથયાત્રા	શ્રાવણ	કશ્મીર	
33.	રામલીલા	સપ્તેમ્બર/ઓક્ટોબર	ઉત્તર ભારત	
34.	ગુરુપૂર્ણ	નવેમ્બર	ઉત્તર ભારત	
35.	કુંભમેળો	-	નાશિક, ઊજ્જેન, હરદ્વાર, અલાહાબાદ	

ક્રમ	તહેવાર	સમય	સ્થળ
1.	પોંગલ	જાન્યુઆરી	તમિલનાડુ, આંધ્ર પ્રેદેશ, કર્ણાટક
2.	પ્રજાસત્તાક દિન	26 જાન્યુઆરી	સમગ્ર ભારતમાં
3.	થિરુમલાઈ નાયક	ફેબ્રુઆરી	મદુરાઈ (તમિલનાડુ)
4.	મહાશિવરાત્રી	મહા વદ ચૌદશ	સમગ્ર ભારતમાં
5.	બકરી ઇંડ (ઇંડ-ઉલ-ગુદ્ધા)	-	દિલ્હી, લખનऊ, કોલકાતા, હૈદરાબાદ
6.	ગણગોર	માર્ચ/એપ્રિલ	ઉદ્યાપુર, જ્યેષ્ઠ
7.	હોળી	ઝાગણ સુદ પૂનમ	સમગ્ર ભારતમાં
8.	મુહર્રમ(મોહરમ)	-	દિલ્હી, લખનऊ, હૈદરાબાદ
9.	વસંતપંચમી	મહા સુદ પાંચમ	સમગ્ર ભારતમાં
10.	બૈશાખી	એપ્રિલ	આનંદપુર સાહિબ, અમૃતસર

5. આંધિવાસી: જાતિ અને રાજ્ય

ક્રમ	જાતિ	રાજ્યો
1.	આભોર	અસમ
2.	આર્ટી	નાગાલેન્ડ, અરુણાચલ પ્રદેશ
3.	ભીલ	છતીસગઢ, રાજ્યસ્થાન, ગુજરાત, મધ્ય પ્રદેશ, કશ્યાટક, આંધ્ર પ્રદેશ, ત્રિપુરા
4.	બોડો	અસમ
5.	કોકણા	ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ
6.	ગારો	મેઘાલય, અસમ, પશ્ચિમ બંગાળ, ત્રિપુરા, નાગાલેન્ડ
7.	ગોન્ડ	ઝારખંડ, બિહાર, છતીસગઢ, પશ્ચિમ બંગાળ, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્ર પ્રદેશ, ઓડિશા, ગુજરાત, કશ્યાટક
8.	ગુજરાત	હિમાચલ પ્રદેશ, જમ્મુ અને કશ્મીર, પંજાબ
9.	ઓરાઉ	મહારાષ્ટ્ર, બિહાર, ઝારખંડ, પશ્ચિમ બંગાળ, ઓડિશા, છતીસગઢ, મધ્ય પ્રદેશ

ક્રમ	જાતિ	રાજ્યો
10.	કાની	કેરલ
11.	કોયા	ઓડિશા, મહારાષ્ટ્ર, કશ્યાટક, આંધ્ર પ્રદેશ
12.	કોલ	મહારાષ્ટ્ર, ઓડિશા, મધ્ય પ્રદેશ, છતીસગઢ
13.	કોલહા	ઓડિશા
14.	કુરી	મણિપુર, નાગાલેન્ડ
15.	મિઝો	મિઝોરમ, મણિપુર, અસમ, નાગાલેન્ડ, ત્રિપુરા
16.	મીના	રાજ્યસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, છતીસગઢ
17.	પનિયન	કેરલ
18.	નાગા	અસમ, નાગાલેન્ડ, મણિપુર
19.	પુરબિયા	ઉત્તર પ્રદેશ, ઉત્તરખંડ
20.	સંથાલ	ઝારખંડ, બિહાર, પશ્ચિમ બંગાળ
21.	ટોડા	તમિલનાડુ
22.	ઉરાલી	કેરલ

16. ભારત : સામાન્ય જ્ઞાન

1. ભારત: પ્રેરિદ્ધ્ય

- મોટો પુલ: મહાત્મા ગાંધી સેતુ, પટના પાસે ગંગા નદી પર, લંબાઈ: 5,575 કિમી
- લાંબી નદી: ગંગા નદી, ભારતમાં વહેણ 2652 કિમી
- મોટું રાજ્ય (વિસ્તારની દસ્તિએ): રાજ્યસ્થાન, વિસ્તાર: 3,42,239 ચો કિમી
- મોટું રાજ્ય (વસ્તીની દસ્તિએ): ઉત્તર પ્રદેશ, વસ્તી: 19,95,81,477
- મોટું સરોવર: વુલર સરોવર, બાંદીપુરા (જમ્મુ અને કશ્મીર), ક્ષેત્રફળ: 50 ચો કિમી
- મિંચું શિખર: માઉન્ટ ગોડવીન ઓસ્ટન (K2), કારાકોરમ પર્વતમાળા, ઉંચાઈ: 8611 મીટર
- મોટો ધોધ: જોગ (ગેરસાયા), કશ્યાટક, ઉંચાઈ: 290 મીટર
- મોટો ડેલ્ટા: સુંદરવન (પશ્ચિમ બંગાળ), ક્ષેત્રફળ: 20,720 ચો કિમી
- મોટો કિલ્લો: લાલ કિલ્લો, દિલ્લી
- મોટો ગુંબજ: ગોળગુંબજ, બિજાપુર (કશ્યાટક), વાસ: 43.9 મીટર
- મોટો અવોર્ડ: ભારતરન્ન
- મોટી ગુફા: ઈલોરાની ગુફાઓ, વેરુણ (મહારાષ્ટ્ર)
- મોટી કબર: તાજમહલ, આગરા (ઉત્તર પ્રદેશ), વાસ: 44 મીટર
- મોટી મસ્જિદ: જામા મસ્જિદ, દિલ્લી
- મોટી હોસ્પિટલ: સિવિલ હોસ્પિટલ, અમદાવાદ (ગુજરાત)
- મોટું ભ્રૂઝિયમ: ભારતીય ભ્રૂઝિયમ, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)

- લાંબો બંધ: હીરાકુડ યોજના, મહાનદી પર સંબલપુર પાસે (ઓડિશા), લંબાઈ: 4.75 કિમી
- ઊંચો બંધ: ભાખડા-નંગલ યોજના, સત્તલુજ નદી પર ભાખડા પાસે (પંજાબ), ઊંચાઈ: 226 મીટર
- લાંબા અંતરની રેલગાડી: વિવેક એક્સ્પ્રેસ, દિશ્બુગઢ(અસમ)થી કન્યાકુમારી, અંતર: 4286 કિમી, ઝડપ: 80 થી 100 કિમી પ્રતિકલાક, કુલ સફર: 82.30 કલાક, પ્રવાસી ક્ષમતા: 900
- ઊંચો દરવાજો: બુલંદ દરવાજો, ફટેહપુર સીકરી (ઉત્તર પ્રદેશ), ઊંચાઈ: 53.64 મીટર
- ઊંચો મિનારો: કુતુંબમિનાર, દિલ્લી, ઊંચાઈ: 72.50 મીટર
- ઊંચી મૂર્તિ: હનુમાનજી, હૈદરાબાદ-મચિતીપટનમ્બુ ધોરી માર્ગ, ઊંચાઈ: 45.72 મીટર
- ઊંચું ટાવર: રંગનાથ સ્વામી મંદિર ટાવર, ગોપુરમ્બ શ્રીરંગમ્બ (તમિલનાડુ), ઊંચાઈ: 72.54 મીટર
- લાંબું પ્લેટફોર્મ: ખડગપુર (પશ્ચિમ બંગાળ), લંબાઈ: 833 મીટર
- લાંબી પરસાળ: રામેશ્વર મંદિર, રામેશ્વરમ્બ (તમિલનાડુ), લંબાઈ: 1219 મીટર
- લાંબી ટનલ: જવાહર ટનલ (જમ્મુ અને કશ્મીર), લંબાઈ: 2.5 કિમી
- વધુ વરસાદ: સોહરા (ચેરાપુંજી) અને મોસિનરમ (મેઘાલય), સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ: 1269 સેન્ટ્ટીમીટર
- જૂનામાં જૂનો ગ્રંથ: ઋગ્વેદ
- વધુ વસ્તીવાળું શહેર: મુલાઈ (મહારાષ્ટ્ર), વસ્તી: 1,84,14,288 (2001)

30. વધુ કોલસાની ખાણો ધરાવતું રાજ્ય: જારખંડ
31. વધુ ગતિવાળી રેલગાડી: શાતાબ્દી એક્સપ્રેસ, ભોપાલ અને દિલ્હી વચ્ચે, ઝડપ: કલાકના 140 કિમી
32. મોટું ખારા પાણીનું સરોવર: સાંભર (રાજ્યથાન)
33. મોટું રાસાયનિક ખાતરનું કારખાનાં: ગુજરાત નર્મદા વેલી ફાર્ટિલાઈઝર્સ ઓન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ (GNFC), ચાવજ (જી. ભડુથ) ગુજરાત
34. મોટું રણ: થરનું રણ (રાજ્યથાન)
35. મોટું માનવસર્જિત સરોવર: ગોવિદ્સાગર, સત્યલું નદી પર ભાખડા બંધ પાસે (પંજાબ)
36. મોટું પ્રાણીસંગ્રહાલય: ગૂઝોલોજિકલ ગાર્ડન, કોલકાતા (પશ્ચિમ બંગાળ)
37. મોટી ઈલેક્ટ્રિક રેલવે લાઈન: કોલકાતાથી દિલ્હી
38. લાંબો સડક માર્ગ: વારાણસીથી તિરુવનંતપુરમ
39. ઊંચી હોટલ: ઓબેરોય રેસેટન (મુંબઈ)
40. નાની વયનો તેરાક: તેજસ્વી શિંદે, 8 વર્ષ
41. મોટી ઉમરના લેખક: નીરદ ચૌધરી, 103 વર્ષ નિધન
42. યુવાન વયે વિમાનચાલક: ક્રિસ્ટન નિવેદિતા ભાસીન, 26 વર્ષ
43. વધુ ગીત ગાનાર: લતા મંગેશકર
44. વધુ ગીત એક જ દિવસમાં ગાનાર: કુમાર સાનુ, 28 ગીત
45. તબીબીશાસ્ત્ર પર વધુ પુસ્તક લખનાર: ડૉ. લક્ષ્મીચંદ ગુપ્તા
46. વધુ કામદાર રાખનાર: ભારતીય રેલવે
47. વધુ ઝડપી ટાઈપિસ્ટ: અભિષેક જૈન, ઝડપ: મિનિટમાં 110 શબ્દ
48. મોટી શાળા: સાઉથ પોઈન્ટ હાઇસ્કૂલ, કોલકાતા
49. વધુ વખત લોકસભાની ચુંઠણી છતનાર: ઈન્જિનિયર ગુપ્તા, સોમનાથ ચેટરજી, અટલબિહારી વાજપેયી: સતત દસ વાર
50. મોટી ઉમરે પીએચડી: ડૉ. એમ. એલ. કથોટિયા, 94 વર્ષ
51. મોટી ઉમરે વડા પ્રધાન: મોરારજ દેસાઈ, 81 વર્ષ
52. યુવાન વયે સ્નાતક: પ્રો. શ્રી. જી. સબેશ્યન નારિવેલી, કેરલ, 16 વર્ષ BA, 18 વર્ષ MA, 19 વર્ષ લેન્ક્યુરર
53. નાની વયે રાષ્ટ્રપતિ: નીલમ સંજીવ રેડી, 64 વર્ષ
54. નાની વયે વડા પ્રધાન: રાજીવ ગાંધી, 40 વર્ષ
55. યુવાન વયે ભારતરાન અવોડ મેળવનાર: સચિન તેન્દુલકર, 41 વર્ષ
56. યુવાન વયે મેધર: સંજીવ નાયક, મુંબઈ, 23 વર્ષ
57. વધુ વ્યસ્ત એરપોર્ટ: છત્રપતિ શિવાજી ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ, સહારા (મુંબઈ)
58. મોટી પોસ્ટઑફિસ: જીપીઓ મુંબઈ, 101 કાઉન્ટર
59. લાંબી રેલવે ટનલ: કારબુડે, મહારાષ્ટ્ર, લંબાઈ: 6.5 કિમી
60. મોટું ગુજરાત મંદિર: કૈલાસ મંદિર, વેરણ (ઝલોરા), મહારાષ્ટ્ર
61. મોટો પશુમેળો: સોનપુર મેળો, સોનપુર (ਬિહાર)

2. અનોખું ભારત

1. વિશ્વનો સૌથી ઊંચો પર્વત ડિમાલય ભારતમાં હોઈ આબોહવાનું વૈવિધ્ય.
2. વિશ્વના લોકશાહી ધરાવતા દેશોમાં સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતો દેશ.
3. સનાતન હિન્દુ ધર્મની બહુમતી ધરાવતો દેશ.
4. અહિંસા, સત્યાગ્રહ અને અસહકારની લડત આપી ભારતે સ્વતંત્ર્ય મેળવ્યું.
5. વિશ્વમાં વસ્તીની દસ્તિએ બીજા અને ક્ષેત્રફળની દસ્તિએ સાતમા સ્થાને.
6. વિશ્વના લોખંડના કુલ જથ્થાનો ચોથો ભાગ ભારત પાસે છે.
7. રામેશ્વરમ્ભ મંદિરની પરસાળ 4,000 ફૂટ (1219 મીટર) લાંબી છે.
8. તમિલનાડુના મદુરાઈ શહેરમાં એક હજાર થાંભલા ધરાવતું મીનાક્ષી મંદિર છે.
9. રોજના હજારો યાત્રીઓ આવતા હોઈ, લાખો રૂપિયાની આવક હોય તેવું વેક્ટેશ્વરનું મંદિર તિરુપ્તિમાં છે.
10. વિશ્વમાં સૌથી વધુ વરસાદ મેળવતું મેઘાલય રાજ્યનું ‘મોસિનરમ’ ભારતમાં છે.
11. ચા, મગફળી, કેરી, પષૈયાં, અઝીણ, તેજાના, લાખ અને ગળીના ઉત્પાદનમાં વિશ્વમાં ભારત મોખરે છે.
12. અબરખ, શાણ, કપાસિયાનું તેલ, ચોખા અને તમાકુના ઉત્પાદનમાં વિશ્વમાં બીજા કર્મે છે.
13. વિશ્વનો મોટામાં મોટો બિજાપુરનો ગોળગુંબજ ભારતમાં છે.
14. ગોમટેશ્વરની પદ્ધતિમાંથી કડારેલી ભગવાન બાહુબલિની 17.67 મીટર ઊંચી મૂર્તિ ભારતમાં છે.
15. ધાર્મત્ય પ્રેમના સ્મારકરૂપ સંગેમરમરની સુંદર ઈમારત ‘તાજમહલ’ ભારતમાં છે.
16. વિશ્વમાં ચિત્ર, શિલ્પ અને સ્થાપત્યની દસ્તિએ બેનમૂન અંતા-ઇલોરાની ગુફાઓ ભારતમાં છે.
17. પ્રાચીન કાળમાં વિશ્વમાં જે અલ્યુ સ્થળોએ અલગ અલગ સંસ્કૃતિઓ વિકસી હતી તેમાંનું એક ભારત છે.
18. પ્રાચીન કાળમાં દુનિયામાં વિકસેલી સંસ્કૃતિઓ પૈકીની સિંધુ સંસ્કૃતિ ભારતમાં છે.
19. ટેક્સાઈલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝમાં સંશોધન કરતી એકમાત્ર સંસ્થા ‘અટિરા’ ભારતમાં છે.
20. અરવિંદ ધોખ, મહાત્મા ગાંધી, ઓશો રજનીશ, દયાનંદ સરસ્વતી, દાદા પાંડુરંગની જન્મભૂમિ ભારત છે.
21. ભારત વિશ્વનો સૌથી મોટો દ્વિપક્લય છે.
22. વિવિધ ધર્મ પાળતી ઘણી મોટી જનસંખ્યા ભારતમાં છે.
23. હિન્દુ સિવાયના અન્ય ધર્મોના અનુયાયીઓ બિનસાંપ્રદાયિક ભારતમાં સુરક્ષિત છે.
24. ભારતનું રાજ્યબંધારણ સંસ્કૃતી અને પ્રમુખ પદ્ધતિના મિશ્રણવાળું છે.
25. વિશ્વની કુલ પશુ સંપત્તિનો આશરે ચોથો ભાગ ભારત પાસે છે.

26. ઉચ્ચ પ્રકારની આધ્યાત્મિકતા, ત્યાગ પ્રધાન સંસ્કૃતિ અને વિવિધતામાં એકત્ર ભારતમાં છે.
27. સંખ્યાની દસ્તિએ વિશ્વમાં ભારતીય ફિલ્મઉદ્ઘોગ પ્રથમ નંબરે છે.
28. લોકશાહી દ્વબે, મતપેટી દ્વારા રાજ્યકાન્તિ કરનાર સમર્થ પ્રજા ભારતમાં છે.
29. વિશ્વમાં સૌથી વધુ સાઈકલો બનાવનાર કંપની 'હિરો' ભારતમાં છે.
30. સૌથી વધુ શેરદ્ધારકો ધરાવનાર કંપની 'રિલાયન્સ પાવર લિમિટેડ' ભારતમાં છે.
31. સૌથી વધુ ચાનું ઉત્પાદન કરતી કંપની 'બ્રૂક બોન્ડ લિપટન' ભારતમાં છે.
32. સૌથી વધુ શાખાઓ ધરાવનાર બેન્ક 'સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા'
33. વિશ્વમાં સૌથી વધુ સિંચાઈવાળી જમીનનો વિસ્તાર ભારતમાં છે.
34. લેહ-મનાલી વિસ્તારમાં આવેલો ખરદુંગલા રોડ વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઊંચાઈ પર આવેલો રોડ છે.
35. વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઊંચાઈ પર સ્થિત રેલ્યો સ્ટેશન ભારતમાંનો ઓલ ઇન્ડિયા રેલ્યો, લેહ છે.
36. પટના નજીક ગંગા નદી પર આવેલો મહાત્મા ગાંધી સેતુ ભારતમાં નદી પરનો સૌથી લાંબો પુલ છે.
37. ગંગા અને બ્રહ્મપુત્ર નદીઓ દ્વારા રચિત સુંદરવન દુનિયામાં સૌથી મોટો મુખત્રિકોણપ્રદેશ (ઉલ્લા) છે.
38. હિમાચલ પ્રદેશની સ્પિટી વેલીમાં 4572 મીટરની ઊંચાઈએ આવેલી પોસ્ટઓફિસ વિશ્વમાં અનન્ય છે.
39. બે વખત માઉન્ટ એવેરેસ્ટ શિખર પર પહોંચનાર એકમાત્ર મહિલા સંતોષ યાદ્વ ભારતીય છે.
40. છેલ્લાં 70 વર્ષથી અમદાવાદના ભદ્ર વિસ્તારમાં આવેલી મુસ્લિમ ડિફાયત હોટલ અને અન્સારી હોટલ દરરોજના આશરે 1000 ભિખારીઓને શાકાહારી અને બિનશાકાહારી ભોજન મફતમાં આપે છે.
41. કેરલના મંદિરોમાં પાંચ અલગ અલગ વાધોથી વગાડાતું 'પંચવાદ્યમ' પદ્ધિમના દેશોમાં ખૂબ લોકપ્રિય બન્યું છે.
42. 'ઢાઈ હિન કા ઝોંપડા' અજમેરમાં આવેલી એક નષ્ટપ્રાય મલ્લિજિદનું નામ છે. વર્ષો પહેલાં અહીંથાં અઠી ટિવિસ માટે એક મેળો ભરાતો હતો.
43. તાજમહલના મધ્ય દરવાજા પર અરબી ભાષામાં પવિત્ર શબ્દો એ રીતે લખેલા છે કે બધા અક્ષરો એક જ માપના લાગે પરંતુ વાસ્તવમાં એવું નથી.
44. ભારતમાં નિર્મિત બધાં સૂર્યમંદિરો એ રીતે બાંધેલાં છે કે સૂર્યનું પ્રથમ કિરણ મંદિરમાં સ્થાપેલ મૂર્તિ પર પડે.
45. તાજમહલની ઊંચાઈ વિશ્વના સૌથી ઊંચા મિનાર કુતુખમિનાર કરતાં વધુ છે. કુતુખમિનાર 72.50 મીટર ઊંચો છે જ્યારે તાજમહલ 74.22 મીટર ઊંચો છે.
46. ભારતના છેલ્લા મુખ્યલ શાસક બહાદુર શાહને 1857ના સંગ્રામ પછી ભ્યાનમાર(બર્મી)ના રંગુનમાં દફનાવવામાં આવ્યા અને

47. ભ્યાનમાર(બર્મી)ના રાજા થિભાનને ભારતના પદ્ધિમધાટમાં આવેલ રન્નાગિરિમાં દફનાવવામાં આવ્યા.
48. ચીનની દીવાલની જેમ ભારતમાં પણ અરાવલીની પહાડીઓમાં 40 કિમી લાંબી એક દીવાલ હતી. આ દીવાલમાં નાનામોટા 34 કિલ્લા હતા. આ દીવાલ મેવાડના શાસક રાજા સાંગાએ પોતાના રાજ્યને સુરક્ષિત રાખવા બંધાવી હતી.
49. 'સુફિયાણા કલમ'નો શાલ્ફિક અર્થ થાય છે સારી કલમ. પણ તેને કલમ કે લખાણ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. આ એક પ્રકારનું ધાર્મિક સંગીત છે કે જે ક્રિસ્ટીના વગાડવામાં આવે છે.
50. જોધપુરમાં આવેલ 'ઉમેદ ભવન'ને 'રણનું તાજ' કહેવામાં આવે છે. ઈ.સ. 1920માં જ્યારે જોધપુરમાં સખત દુકાણના સમે રાજા ઉમેદસિહે લોકોને મફતમાં અન્ન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ત્યાંના સ્વાભિમાની મારવાઈઓએ મફતમાં કર્દી પણ લેવાની ના પારી. એમણે બદલામાં કામની માંગણી કરી અને આ રીતે આ મહેલનું બાંધકામ શરૂ થયું.
51. ભારતમાં અફઘાનિસ્તાનના મુસાફરો 'રબાબ' નામનું વાદ્ય લાવ્યા હતા. આજનું 'સરોદ' એનું જ રૂપ છે. ઉસ્તાદ અમઝદ અલી ખાનના કુટુંબના સભ્યોએ મૂળ 'રબાબ'માં કેટલાક ફેરફાર કરી આજનું પ્રાય્યાત વાદ્ય બનાવ્યું છે.
52. 'ઉડતા શીખ' તરીકે ઓળખાતા મિલખા સિંહે 82 સ્પથાઓમાં ભાગ લીધો હતો જેમાંથી 79માં જ્યાં હતા.
53. માંડુમાં આવેલ હિંદોલા મહેલની રચના એ રીતે કરેલ છે કે બહારથી જોતાં એવી ભ્રમણા થાય કે જાણે આખો મહેલ હવામાં જૂલતો હોય.
54. કષ્ણના રણમાં વસતા 'ધૂદખર' નામના ગંધેડા ધોડાઓ કરતાં વધુ ઝડપથી દોડે છે.
55. ઉત્તરાખંડના બદરીનાથમાં આવેલ વિષ્ણુ મંદિરનો પૂજારી હંમેશ કેરલનો નાભૂદિર બ્રાહ્મણ હોય છે.
56. ભારતમાં અંગ્રેજ બોલનારાઓની સંખ્યા બ્રિટન કરતાં વધુ છે.
57. મહાત્મા ગાંધીના મૃત્યુના સમાચાર 'ધ હિંદુ' નામના ભારતીય દૈનિકમાં પ્રથમ પાના પર નહોતા છિપાયા. પ્રથમ પાના પર જાહેરાતો હતી.
58. વિશ્વમાં જ્યાં સૌથી વધુ વરસાદ પડે છે તે મેઘાલયના મોસિનરમ પ્રદેશમાં પીવાના પાણીની સખત અછત છે.
59. તિરુપ્તિમાં આવેલ વેંકટેશ્વરનું મંદિર દુનિયાના સૌથી વધુ ધનિક મંદિરોમાંનું એક છે. એક જ દિવસમાં હૂંઠી ચારથી પાંચ વાર આલી કરવી પડે છે.
60. તમિલનાડુમાં આવેલ ચિદ્ભરમ્ ભારતમાં એવું શિવ મંદિર છે જ્યાં શિવની પૂજા લિંગના રૂપમાં નહિ પરંતુ નટરાજના રૂપમાં થાય છે.
61. તિરુપ્તિના મંદિરમાં ભારતભરમાંથી લોકો જઈને વાળ અર્પણ કરે છે. આ વાળ જેગા કરી, સાફ કરી તેની હરાજ કરવામાં આવે છે જેમાંથી વાર્ષિક આશરે 20 કરોડ રૂપિયાની આવક થાય છે.

- 62.** રાજસ્થાનના રાણકપુરમાં ભગવાન આદિનાથનું 'ઘોમુખા' દેરાસર આવેલું છે, જેમાં 84 ઓડરા અને 1444 કોર્ટરકામ કરેલ થાંભલા છે. આમાંથી કોઈ પણ બે થાંભલા એક જેવા નથી. થાંભલા એ રીતે ગોઠવેલા છે કે કોઈ પણ જગ્યાએથી ભગવાનની મૂર્તિ દર્શયમાન થાય છે.
- 63.** ગણેશ ઉત્સવ માટે મહારાષ્ટ્રના પુણે શહેરમાં આશરે 3 લાખ મૂર્તિઓ બનાવવામાં આવે છે.
- 64.** મૌલાના અબુલ કલામ આગાદને ભારતરતન ઈલક્ઝિબિન રાખ્યાપત્રિ ભવનમાં આપવામાં નહોતો આવ્યો પરંતુ મૌલાનાની કોલકાતામાં રહેતી ભત્રીજીને રજિસ્ટર્ડ પોર્ટથી મોકલવામાં આવ્યો હતો.
- 65.** આગારાના તાજમહલ પરથી વિમાન ઉડાડવાની મનાઈ છે, કારણ કે વિમાનના કંપનથી તાજમહલને નુકસાન થવાની શક્યતા છે.
- 66.** જયપુર નજીક ટોકમાં 'સુનહરી કોરી' નામનો મહેલ છે. આની દીવાલો અને છતો સોનાજિત છે.
- 67.** 3000 વર્ષ પહેલાં એક્સ્યુપ્લિક્યુરની શરૂઆત ભારતમાં થઈ અને એનો વિકાસ ચીનમાં થયો. બીજુ બાજુ હોમિયોપ્થીની શરૂઆત 19મી સદીમાં જર્મનીમાં થઈ પણ આજે દુનિયાભરમાં એના સૌથી વધુ ટોકટરો (આશરે 10 લાખ) ભારતમાં છે.
- 68.** દિલ્હી અગાઉ ઈન્જિન્યુરી, કિલ્વા રાય પિથોરા, સીરી, તઘલકાબાદ, આદિલાબાદ, ફેરોઝાબાદ, દીનપનાથ, શાહેજહાબાદ જેવાં નામથી ઓળખાતું હતું. દિલ્હીમાં 1300 જેટલાં ઐતિહાસિક સ્મારકો છે.
- 69.** 'નવનીત પબ્લિકેશન્સ (ઇન્ડિયા) લિમિટેડ' ઇ.સ. 1959થી મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં બાલમંડિરથી બારમા ધોરણ સુધીના મરાઈ, ગુજરાતી, અંગ્રેજી અને હિન્દી સહિતની જુદી જુદી સાત ભાષાઓમાં દર વર્ષે 10,000થી વધુ ઉત્તમ કોટિના અને ઉચ્ચ ગુણવત્તા ધરાવતાં સહાયક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરતી પ્રકાશન સંસ્થા છે. છેલ્લાં 15 વર્ષથી આ સંસ્થા આંતરરાષ્ટ્રીય પુસ્તક-મેળાઓમાં ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આ સંસ્થા પ્રત્યેક રાષ્ટ્રીય મેળાઓમાં પણ પોતાનું પ્રભુત્વ પ્રસ્થાપિત કરે છે. બાળવાત્તાઓ, સામાન્ય જ્ઞાન, સ્વાસ્થ્ય, રસોઈકલા અને આરોગ્યને લગતાં અધ્યક્ષ પ્રકાશનો આ સંસ્થાનું ગૌરવ છે.

3. ભારત: એક ઝોંગ

પ્રજા

- સંસ્કૃત શબ્દ 'અસમ'નો અર્થ અસમાન, ઉબખાબડ ધરતી થાય છે.
- દિલ્હીના આશરે 50 ટકા લોકો બહારનાં રાખ્યોમાંથી આવી વસ્ત્યા છે.
- ગુજરાતમાં સૌથી વધારે વસ્તી ક્ષત્રિયોની છે. (આશરે 28.8 ટકા)
- ભારતમાં આશરે 16 ટકા લોકો શાકાહારી છે જ્યારે ગુજરાતમાં આશરે 26.3 ટકા લોકો શાકાહારી છે.

કૃષિ

- ચીન પછી ભારત દુનિયામાં સૌથી વધુ ખેતી પર આધારિત વસ્તી ધરાવતો દેશ છે.
- દુનિયાનું આશરે 90 ટકા ઈસબગૂલ (જાયલિયમ) ભારતમાં થાય છે.

- ચોખાની પેદાશમાં ભારત, ચીન પછી બીજો નંબર ધરાવે છે. દુનિયાનું આશરે 21 ટકા ચોખાનું ઉત્પાદન ભારતમાં થાય છે.
- કઠોળનું દુનિયામાં સૌથી વધુ ઉત્પાદન ભારતમાં થાય છે.
- સોયાબીનાનું મહત્વમાં ઉત્પાદન મધ્ય પ્રદેશમાં થાય છે.
- કાજુના ઉત્પાદન અને વપરાશ બન્નેમાં ભારત દુનિયામાં પ્રથમ નંબરે છે. ભારતમાં સૌથી વધારે કાજુ મહારાષ્ટ્રમાં થાય છે.
- દુનિયાના 21 ટકા તેલીબિયાં ભારતમાં ઉત્પાદિત થાય છે. ભારતમાં સૌથી વધારે તેલીબિયાં મધ્ય પ્રદેશમાં થાય છે.
- ભારતમાં સૌથી વધુ રાઈ રાજ્યાનમાં, સૂર્યમુખી કષ્ટાંટકમાં અને નારિયેળ કેરલમાં થાય છે.
- નારિયેળના ઉત્પાદનમાં વિશ્વમાં ભારત પ્રથમ સ્થાને છે.
- શાકભાજીના ઉત્પાદનમાં ભારત દુનિયામાં પ્રથમ અને ફણના ઉત્પાદનમાં ચીન પછી બીજા કરે છે.
- દુનિયામાં થતી કેરીમાંથી 1000 જાતની કેરી ભારતમાં થાય છે.
- સૌથી વધારે નશો રણતી કેરી આદ્કાન્સો છે, જે મહારાષ્ટ્રના રત્નાગિરિ જિલ્લામાં થાય છે. બીજા નંબરે આવતી કેરી દ્શેરી છે, જે ઉત્તર પ્રદેશના મહિલાબાદ નજીક આવેલા દ્શેરી ગામમાં થાય છે.
- દિલ્હીના આજાદપુર વિસ્તારમાંનું 'નવી સંજીમંડી' એશિયાનું મોટામાં મોટું શાકમાર્કેટ છે.
- ભારતમાં નાની ઈલાયચીનાનું ઉત્પાદન કેરલમાં અને મોટી ઈલાયચીનાનું ઉત્પાદન સિક્કિમમાં થાય છે.
- દુનિયાની 76 ટકા હળદર ભારતમાં થાય છે. ભારતમાં આંધ્ર પ્રદેશ દેશની આશરે 43.1 ટકા હળદરનું ઉત્પાદન કરે છે.
- બટાકાના ઉત્પાદનમાં ભારત દુનિયામાં છઢા અને એશિયામાં બીજા કરે છે. જ્યારે દેશમાં બટાકાના ઉત્પાદનમાં ઉત્તર પ્રદેશ અને પશ્ચિમ બંગાળ અનુકૂળે પ્રથમ અને બીજા કરે છે.
- ભારતમાં કુંગળીની સૌથી વધુ ખેતી મહારાષ્ટ્રમાં થાય છે.
- શેરડીના ઉત્પાદનમાં ભારત દુનિયામાં પ્રથમ કરે છે. દેશની 45 ટકા શેરડીનું ઉત્પાદન ઉત્તર પ્રદેશમાં થાય છે.
- ચાના ઉત્પાદન અને વપરાશ બન્નેમાં ભારત દુનિયામાં પ્રથમ નંબરે છે.
- કપાસના ઉત્પાદનમાં ભારત અમેરિકા અને ચીન પછી નીજા કરે છે. ભારતમાં સૌથી વધુ કપાસ ગુજરાત અને આંધ્ર પ્રદેશમાં થાય છે.
- દુનિયાનું 57 ટકા શાશ ભારતમાં થાય છે. દેશના ઉત્પાદનનું 68.9 ટકા શાશ પશ્ચિમ બંગાળમાં થાય છે.
- ભારતમાં થતી વર્જિનિયા તમાકુ કુલ ઉત્પાદનના 35.8 ટકા છે.
- દેશમાં સૌથી વધારે માંદલીનું ઉત્પાદન પશ્ચિમ બંગાળમાં થાય છે. પણ દરિયાઈ માંદલીના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત પ્રથમ કરે અને કેરલ બીજા કરે છે.
- પશુધનમાં ભારત દુનિયામાં પ્રથમ કરે છે.
- દુનિયામાં દૂધના ઉત્પાદનમાં ભારત પ્રથમ નંબરે છે.
- ભારતમાં ઉત્પાદિત થતા દૂધ ભેસનું છે.

27. ભારતમાં ઈંડિના ઉત્પાદનમાં આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર, પંજાબ અને હરિયાણા અગ્રેસર રાજ્યો છે.
28. અમૂલ્યની લોકપ્રિય 'અટરલી બટરલી' જાહેરાતની શરૂઆત ઈ.સ. 1969માં થઈ હતી. મુખ્યની ડા કુન્ડા જાહેરાત કંપની દ્વારા રચિત આ જાહેરાતે 700થી વધુ મુદ્દાઓ પર વંગચિત્ર બનાવ્યા છે.

રાજકારણ

- ભારતનું પ્રથમ મુસ્લિમ રાજ્ય સ્થિત બન્યું જ્યારે ઈ.સ. 712માં આરબોએ મુહમદ બિન કાસિમની રાહબરી હેઠળ હિન્દુ રાજ અહિરસેનને પરાજ્ય આપ્યો.
- ભારતના રાષ્ટ્રીય ધરજની રચના સૌપ્રથમ 22 ઓગસ્ટ, 1907માં જર્મનીમાં મેડમ બિખાઈજી રૂસ્તમજી કામાએ કરી હતી. આ ધરજ ગુજરાતના સમાજવાદી નેતા ઈન્ડુલાલ યાણીક ત્યાંથી ચોરીથૂપીથી ભારત લાવ્યા હતા.
- ભારતનું રાષ્ટ્રીય ગીત 'જન-ગણ-મન...' સૌપ્રથમ કોલકાતામાં 27 ડિસેમ્બર, 1911ના રોજ ગાવામાં આવ્યું હતું.
- ભારતમાં પ્રથમ સત્યાગ્રહ બિહારના ચંપારણ જિલ્લામાં ગળીના જેડૂતોની માગણીઓ અંગે ઈ.સ. 1917માં ગાંધીજીએ કર્યો હતો.
- ભારતનો ત્રિરંગો કણ્ણાટકના ગરગ ગામમાં આવેલી 'ગર્ઝ ખેત્રીય સેવા સંધ' નામની સંસ્થા બનાવે છે. એમણે આ અંગેનું કેન્દ્રીય લાઈસન્સ ઈ.સ. 1956માં લીધું હતું.
- જવાહરલાલ નેહરુ ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે સૌથી વધુ વખત (8 વખત) ચુંટાયા હતા. (1929, '30, '36, '37, '46, '51, '53, '54)
- એની બેસન્ટ, સરોજિની નાયડુ, નેલી સેનગુપ્તા, ઈન્દ્રિય ગાંધી અને સોનિયા ગાંધી કોંગ્રેસની મહિલા પ્રમુખો બની.
- દ્વિતી મુનેત્રા ક઱્ગમ (DMK) ભારતનો સૌથી જૂનો પ્રાદેશિક રાજકીય પક્ષ છે, જેની રચના સી. એન. અન્નાદુરાઈએ ઈ.સ. 1947માં કરી હતી.
- મતપત્રની શરૂઆત ઈ.સ. 1962ની સામાન્ય ચુંટણીથી થઈ.
- ઈ.સ. 1989માં આંધ્ર પ્રદેશના અનકાપલ્લીમાંથી કે. રામકૃષ્ણાન્ન એક મતથી ચુંટણી જત્યા હતા.
- પી. વી. નરસિંહરાવ ઈ.સ. 1991માં આંધ્ર પ્રદેશના નાંટિયાલમાંથી સૌથી વધારે મતથી (5,80,297 મતથી) વિજેતા થયા હતા.
- ઉત્તર પ્રદેશના શયમગંજ ગામના કાકા જોગીન્દર સિંહે 300 વખત ચુંટણીમાં ઉમેદવારી કરી છે અને હજુ સુધી એક પણ વખત જત્યા નથી.
- સામાન્ય ચુંટણીમાં મત આપનાર પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ કે. આર. નારાયણન હતા.
- આંધ્ર પ્રદેશે અત્યાર સુધી ભારતને સૌથી વધુ (ત્રણ) રાષ્ટ્રપતિ આપ્યા છે: ડૉ. રાધાકૃષ્ણાન્ન, વી. વી. ગિરિ, નીલમ સંજીવ રેડ્ડી.
- ઈ.સ. 1960–70ના એક જ દશકમાં 3 રાષ્ટ્રપતિ અને 2 કાર્યકારી રાષ્ટ્રપતિ બન્યા.

- નરસિંહરાવ એકમાત્ર પ્રધાનમંત્રી છે કે જેમને અદાલતે સખત કેદની સજા ફટકારી હોય. (જે. એમ. એમ. લાંચ ડેસ અંગે; 12 ઓક્ટોબર, 2000)
- ઉત્તર પ્રદેશે અત્યાર સુધી ભારતને 14માંથી 8 વડા પ્રધાન આપ્યા છે.
- સ્વતંત્ર ભારતનું પ્રથમ બજેટ નાણામંત્રી શ્રી આર. કે. શાશ્વતભાઈ શેડ્વિએ રજૂ કર્યું હતું અને પ્રથમ સામાન્ય ચુંટણીઓ (1951) બાદ દેશનું પ્રથમ સામાન્ય બજેટ નાણામંત્રી શ્રી સી. ડી. દેશમુખે 23 મે, 1952ના રોજ 2જૂ કર્યું હતું.
- નાણામંત્રી તરીકે સૌથી વધુ બજેટ (8 વખત) મોરારજી દેસાઈએ રજૂ કર્યું હતાં.
- સૌથી લાંબા સમય સુધી મુખ્ય પ્રધાન રહેવાનું શ્રેય પદ્ધતિમાં જ્યોતિ બસુને ફાળે જાય છે. (22 વર્ષ)
- તમિલનાડુના મુખ્ય પ્રધાન કરુણાનિધિ એકમાત્ર મુખ્ય પ્રધાન હતા કે જેમણે ચેન્નાઈ દૂરદર્શન પર પ્રસારિત થનાર 26 હપ્તાની એક સીરિયલ માટે સ્કિપ લખી હતી. આ સીરિયલના ડિગદશક ઈલાય ભારતી હતા.
- પાકિસ્તાનનો 'નિશાન-એ-પાકિસ્તાન'નો બિતાબ મેળવનાર મોરારજી દેસાઈ અને દિલ્હીપુરુષ ભારતીયો હતા.
- આચાર્ય વિનોબા ભાવે મેળેસે અવોર્ડ મેળવનાર પ્રથમ ભારતીય હતા.
- ભારતમાં પ્રથમ કોર્ટ ઈ.સ. 1672માં કોલકાતામાં શરૂ થઈ હતી.
- અલાહાબાદ હાઈકોર્ટમાં સૌથી વધુ ૪૪ (60) છે.
- મીરાં સાહિબ શાતિમા બીબી સુપ્રીમ કોર્ટની પ્રથમ મહિલા ૪૪ હતા.
- આંતરરાષ્ટ્રીય કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસના પ્રથમ ભારતીય પ્રમુખ ડૉ. નગેન્દ્રસિંહ હતા.
- દિલ્હીમાં આવેલી તિહાર સેન્ટ્રલ જેલ ભારતની સૌથી મોટી જેલ છે.

કલા

- ભારતમાં અંગ્રેજીમાં સૌપ્રથમ પુસ્તક બંકીમચંડ ચેટલ્યાંએ ઈ.સ. 1870માં લખ્યું હતું. પુસ્તકનું નામ 'રાજમોહન્સ વાઈફ'
- ભારતમાં સૌથી મોટી નવલક્થા મલયાલમમાં 'વિલાસિની' એમ. કે. મેનને લખી હતી. આ નવલક્થામાં 3958 પાનાં હતાં અને તે લખવામાં 10 વર્ષ લાગ્યાં હતાં.
- અંગ્રેજીમાં સૌથી મોટી નવલક્થા વિક્રમ સેઠ દ્વારા લિખિત 'અ સૂટેબલ બોય' છે. આ નવલક્થામાં 1394 પાનાં છે.
- સૌથી વધારે નવલક્થાઓ અને વાતાવો લખનાર ભારતીય મરાઠી ભાષાના લેખક બાબુરાવ અર્નાલકર હતા. એમણે 1200 નવલક્થાઓ અને અસંખ્ય વાતાવો લખી હતી.
- ઓશ્રો ૨૪નીશે દુનિયામાં સૌથી વધુ પુસ્તકો (650) લખ્યાં હતાં. એમનાં પુસ્તકોનો 32 ભાષાઓમાં અનુવાદ થયો છે.
- રસોઈકલા પર સૌથી વધુ પુસ્તકો (100થી વધુ) અરુણા રીજિસિંઘાણીએ લખ્યાં છે.

7. પ્રાણ નામના કાર્ટૂનિસ્ટે કાર્ટૂન પર આધારિત લગભગ 300 પુસ્તિકાઓ રહ્યી છે. એમની સૌથી લોકપ્રિય રચના 'ચાચા ચૌધરી' છે.
8. બુકર પ્રાઇઝ જીતનાર પ્રથમ ભારતીય અર્થધતી રોયને ગણી શકાય, કારણ કે સલમાન રશી અને નાયપોલ (બુકર જીતનાર) બને બિનભારતીય રહેવાસીઓ હતા.
9. અલ્ફાફ રાજની 'તુમ તો ઠહરે પરદેશી...'ની ₹૫૦ લાખથી વધુ ક્રેસ્ટ્સ વેચાઈ છે, જે ગેરફિલ્મી ગીતોની શ્રેષ્ઠીમાં રેકૉર્ડ છે. આ પહેલાં આલીશા ચિનોયની 'મેડ ઈન ઈન્ડિયા'ની 24 લાખ ક્રેસ્ટ્સનો રેકૉર્ડ હતો.
10. પદિત રવિશંકર, આકિર હુસેન, વિકુ વિનાયકરમ અને પદિત વિશ્વ મોહન ભંડ ગ્રેમી અવોર્ડ જીતનાર ભારતીય સંગીતકારો છે.
11. ભારતની પ્રથમ મહિલા પ્રેસ ફોટોગ્રાફર હોમાઈ વારવાલાનો પ્રથમ ફોટોગ્રાફ 'બોખે કોનિકલ'માં ઇ.સ. 1936માં છાપાયો હતો. વિશ્વ પ્રસિદ્ધ 'ટાઇમ' અને 'લાઇફ' સામયિકોએ એમના ઘણા ફોટા છાપ્યા હતા.
12. રાજ રવિ વમાંએ બનાવેલું ચિત્ર 'બેગમ્સ બાથ' પરમાનંદ પટેલે ઇ.સ. 1997માં 32 લાખ રૂપિયામાં હરાજમાં લીધું હતું. એમ. એફ. હુસેનનું ચિત્ર 'બેગલોર રેસિઝ' 13 લાખમાં વેચાયું હતું.
13. 12મી સદીમાં નિર્મિત ભગવાન વેકટેશને સમર્પિત થયેલું આંધ્ર પ્રદેશમાં આવેલું તિરુપ્તિનું મંદિર સૌથી ધનિક મંદિર છે. મંદિરની વર્ષ 2011ની આવક ₹ 1700 કરોડ હતી. દરરોજ 90,000થી વધુ દર્શનાર્થીઓ આવે છે.
14. 'બહાઈ' એકમાત્ર એવો ધર્મ છે જેમાં એક પણ ધાર્મિક વિધિ નથી.
15. ઔરંગજેબે બનાવેલી મોતી માસ્ટિદ સંગેમરમરની બનેલી એકમાત્ર માસ્ટિદ છે.
16. ભારતમાં સૌથી મોટું ચર્ચ પણજી(ગોવા)માં આવેલું 'સી કેથેફ્લ' છે.
17. કોચીના તિરુમાલા દેવસ્વમ મંદિરનો કાંસાનો ધંટ એશિયામાં બીજા નંબરનો સૌથી મોટો ધંટ છે. 110 વર્ષ જૂનો આ ધંટ 1.83 મીટર ઊંચો અને 3 ટન વજન ધરાવે છે.
18. ઓડિશામાં મહાનદીના ડિનારે હુમા ગામમાં 17મી સદીમાં બંધાયેલું 10.67 મીટર ઊંચું શિવ મંદિર 47°ના ખૂણો નમેલું છે.
19. બેંગલૂરૂમાં શિવજીની 19.81 મીટર ઊંચી મૂર્તિનું ઉદ્ઘાટન ઇ.સ. 1995માં શિવરાત્રીના રોજ કરવામાં આવ્યું હતું. શિવજીની આ સૌથી ઊંચી મૂર્તિ છે.
20. ગણેશની સૌથી ઊંચી મૂર્તિ કોઈભતૂરમાં પુલિયાકુલમના એક મંદિરમાં આવેલી છે.
21. ઋખભદ્રેવ(પ્રથમ જૈન તીર્થકર)ની સૌથી ઊંચી મૂર્તિ ભરવાની(મધ્ય પ્રદેશ)માં છે.
22. ગૌતમ બુદ્ધની સૌથી ઊંચી મૂર્તિ હુસૈનસાગર સરોવર(હૈદરાબાદ)ની વર્ષે આવેલી છે.
23. 24 કલાક ખુલ્લી રહેતી આઈ ગોલરી 'અંત:કરણ' દિલ્હીમાં ઇ.સ. 1998માં સ્થપાઈ હતી.
24. અમદાવાદમાં આવેલા 'વાસણ મુલ્લિયમ'માં 2000 પ્રકારના પરંપરાગત વાસણો છે.
25. ભારતમાં મોટા ભાગની સર્કસ કંપનીઓનું મૂળ વતન કેરલ છે.
26. મિસ વર્લ્ડનો તાજ મેળવી ચૂકેલી ભારતીય સુંદરીઓ: રીતા ફરિયા (ઇ.સ. 1966), ઐશ્વર્ય રાય (ઇ.સ. 1994), ડાયના હેન (ઇ.સ. 1997), પુક્તા મુખી (ઇ.સ. 1999), પ્રિયંકા ચોપરા (ઇ.સ. 2000).
27. મિસ યુનિવર્સનો તાજ મેળવી ચૂકેલી ભારતીય સુંદરીઓ: સુસ્મિતા સેન (ઇ.સ. 1994), લારા દાતા (ઇ.સ. 2000).

ચિત્રપટ અને રંગભૂમિ

- દાદાસાહેબ ફાણકેની ફિલ્મ 'લંકા દહન' પ્રથમ સુપરહિટ ફિલ્મ હતી. આ ફિલ્મ 23 અઠવાણિયા ચાલી હતી અને ટિકિટબારી પર ભેગી થેયેલી રકમ ઊંટગાડીઓમાં ભરી મોકલવામાં આવતી હતી.
- એ. સલૂકે 'લંકા દહન'માં પ્રથમ વાર ડબલ રોલ (રામ અને સીતા બન્નેનો રોલ) ભજવ્યો હતો.
- બાળ કલાકાર તરીકે પ્રથમ વાર ડબલ રોલ નીતુસિંગે ફિલ્મ 'દો કલિયાં'માં ભજવ્યો હતો.
- સુવર્ણ જયંતિ મનાવનાર પ્રથમ ફિલ્મ 'સંત તુકારામ' (મરાઠી) હતી.
- ભારતીય ફિલ્મોમાં પ્રથમ અંગ્રેજ ગીત-માય હાઈ ઈજ બાટિંગ... (ઇ.સ. 1974) ફિલ્મ 'જૂલી'માં હતું.
- વિશ્વમાં સૌથી વધુ ફિલ્મ નિર્માણ (110 ફિલ્મ) કરનાર તેલુગુ ફિલ્મના નિર્માણા ડૉ. ડી. રામાનાયડુ છે.
- ભારતની બોક્સ ઓફિસની દસ્તિએ સૌથી સફળ ફિલ્મ: હમ આપકે હૈ ક્રોન
- ભારતમાં સૌથી વધુ સપ્તાહ ચાલેલી ફિલ્મ: ટિલવાલે દુલ્હનિયા લે જાયેંગે
- પરદેશમાં સૌથી સફળ ભારતીય ફિલ્મ: આગંતુક (દિગંશક: સત્યાજિત રે)
- સૌથી નિર્ઝળ ભારતીય ફિલ્મ: મેડમ X (રેખા અને મોહસિન-ખાનની આ ફિલ્મ ફક્ત એક જ દિવસ ચાલી હતી.)
- સૌથી વધુ ફિલ્મોમાં મુખ્ય રોલ ભજવનાર: પ્રેમ નારીર 600 ફિલ્મોમાં (વર્લ રેકૉર્ડ)
- પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર તરીકે જગદીશ રાજે 144 ફિલ્મોમાં અભિનય આપ્યો છે. (વર્લ રેકૉર્ડ)
- સૌથી વધુ સમય સુધી ફિલ્મોમાં અભિનય કરનાર: લલિતા પવાર (70 વર્ષ સુધી)
- બ્રિટનમાં 'ટેપ-ટેન'માં આવનાર એકમાત્ર ભારતીય ફિલ્મ: દિલ સે
- 'બેસ્ટ એક્ટ્રેસ' અવોર્ડ જીતનાર હીરો: નિર્મલ પાંડે (અમોલ પાલેકરની ફિલ્મ 'દાયરા' માટે)
- પ્રથમ ઓસ્કાર અવોર્ડ જીતનાર ભારતીય: ભાનુ અધૈયા (ફિલ્મ 'ગાંધી'માં ડ્રેસ ડિઝાઇન માટે)
- સૌથી વધુ નાટકમાં રોલ ભજવનાર: ગુજરાતી કલાકાર પ્રાણસુખલાલ નાયક.
- સૌથી વધુ વખત ભજવાયેલું એક કલાકારવાળું નાટક: બબ્બનખાન ફૂત ઉદ્દૂ મજાકી નાટક 'અદ્રક કે પંજે' (9000 શો, 27 ભાષાઓમાં)

સ્થાપન્ય

1. ગિરનારની તળેટીમાં આવેલું સુર્દર્શન સરોવર ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના સમયમાં બંધાયું હતું.
2. ગુજરાતના પાટણમાં આવેલી 'રાણકી વાવ' ભીમદેવ પ્રથમની રાણી ઉદ્ઘાટની પોતાના પતિની યાદમાં બંધાવી હતી.
3. કોલકાતા પોતાનો જન્મદિન 24 ઓગસ્ટે ઉજવે છે. ઈ.સ. 1690માં આ દિવસે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના જોખ ચારનોકે તેની સ્થાપના કરી હતી.
4. લોખંડનો પ્રથમ પુલ: લખનાઉમાં ઈ.સ. 1815માં બંધાયેલો ગોમતી નદી પરનો 'લોહે કા પુલ'
5. સૌથી વધુ વસ્ત પુલ: હાવડા બિજ-દરરોજ 90,000થી વધુ વાહનો ત્યાંથી પસાર થાય છે.
6. અમદાવાદમાં આવેલી સીટી બશીરની મસ્જિદમાં બે જીચા મિનારા છે. જૂલાતા મિનારા તરીકે ઓળખાતા આ મિનારાઓમાંથી એકને હલાવતાં બીજો મિનારો પણ હોય છે.
7. તમિલનાડુના ઉદગમંડલમાં આવેલો સેન્ટેનરી રોડ ગાર્ડન ભારતનો સૌથી મોટો ગુલાબનો બગીચો છે. જ્યાં 1919 પ્રકારના ગુલાબના છોડ થાય છે.
8. દિલ્હીના કનોટ ખેસમાં આવેલી પાલીકા બજાર એ ભારતની પ્રથમ ભૂગર્ભીય બજાર છે.

પરિવહન

1. ભારતની રેલગાડીઓ દરરોજ 150 લાખ ટનથી વધુ માલસામાનનું પરિવહન કરે છે.
2. ફક્ત મહિલાઓ માટેની પ્રથમ રેલગાડી ચર્ચેગેટ અને બોર્ડિંગલી વચ્ચે શરૂ થઈ હતી.
3. 12 ઓક્ટોબર, 1998થી દક્ષિણ રેલવેએ ચેનાઈ અને તંબારામ વચ્ચે ફક્ત મહિલાઓ માટેની ઇલેક્ટ્રિક ટ્રેન સેવા શરૂ કરી હતી.
4. મેથુપલયમ અને ઉદગમંડલમાં વચ્ચે દોડતી નીલાગિરિ રેલવે ભારતની સૌથી ધીમી રેલગાડી છે. (ડિપ: કલાકના 10 કિમી)
5. પેલેસ ઓન લિલ્સ ભારતની સૌથી મોંધી રેલગાડી છે.
6. રિંકુ સિન્ધા રોય ભારતનાં પ્રથમ મહિલા સ્ટેશન માસ્ટર તરીકે ઈ.સ. 1994માં જોડાયાં હતાં.
7. નેશનલ હાઇવે નં. 7 (વારાણસીથી કન્યાકુમારી) ભારતનો સૌથી લાંબો (2369 કિમી) માર્ગ છે. તે 6 રાજ્યોમાંથી પસાર થાય છે.
8. ઈ.સ. 1994માં શરૂ થયેલું હૈદરાબાદનું ઈમ્પીબન બસ સ્ટેન્ડ મોટામાં મોટું બસ સ્ટેન્ડ છે.
9. વસંથકુમારી (કન્યાકુમારી) ભારતની પ્રથમ બસ ટ્રાઇવર છે.
10. સાઈકલના ઉત્પાદનમાં ભારત દુનિયામાં બીજા નંબરે છે.
11. ભારતમાં સૌપ્રથમ હવાઈ સેવા (સાપ્તાહિક) 26 નવેમ્બર, 1935માં મુંબઈ-ગોવા-કાનપુર-તિરુવનંતપુરમ વચ્ચે શરૂ થઈ. આ ફિલાઈટના પાયલટ બી. કે. એન. રાવ હતા અને મુસાફરો કાનજી દ્વારકાદાસ અને જાલ નવરોજ હતા.

12. ભારતની પ્રથમ ઓરલાઈન ઈ.સ. 1946માં 'ટાટા ઓરલાઈન્સ'ના નામે શરૂ થઈ હતી, જે સમય જતાં 'ઓર ઇન્ડિયા'માં ફેરવાઈ.
13. ભારતીય હવાઈ ઉક્યન સેવાનું રાષ્ટ્રીયકરણ ઈ.સ. 1953માં થયું હતું.
14. 'ઇન્ડિયન ઓરલાઈન્સ'ની શરૂઆત માર્ચ, 1953માં થઈ હતી.

વેપાર

1. રૂપિયાનું સૌથી વધુ અવમૂલ્યન ઈ.સ. 1966માં કરવામાં આવ્યું હતું. (36.5 ટકા)
2. રૂપિયાની નોટો છાપવાની શરૂઆત ઈ.સ. 1861માં થઈ હતી.
3. દશાંશ પદ્ધતિ. એપ્રિલ, 1957થી અમલમાં આવી.
4. મુંબઈ સ્ટોક એક્સ્ચેન્જની પ્રથમ મહિલા ડાયરેક્ટર દીના મહેતા (ઈ.સ. 1997) હતાં.
5. સ્ટોક એક્સ્ચેન્જની પ્રથમ મહિલા પ્રમુખ ઓમાના અભ્રાહમ (કોચી સ્ટોક એક્સ્ચેન્જ: ઈ.સ. 1991-92) હતાં.
6. વોર્ટન ડીન મેડલ જીતનાર ભારતના પ્રથમ વેપારી સ્વ. ધીરુભાઈ અંબાજી હતાં.
7. દેશની પ્રથમ આઈસકીમ કંપની 'જોય આઈસકીમ' હતી.
8. ભારતનું પ્રથમ સ્કૂટર લેઝેટા હતું.

વિજ્ઞાન

1. કોલકાતામાં ઈ.સ. 1997માં ઓશિયાનું પ્રથમ 'વિજ્ઞાન નગર' બાંધવામાં આવ્યું હતું.
2. બીજગણિતની શોધ આર્થિક કરી હતી.
3. ડૉ. એલ. સી. ગુપ્તાએ વિજ્ઞાનની વિવિધ શાખાઓ પર 73 પુસ્તકો લખ્યાં છે.

સમૂહ માધ્યમ

1. દુનિયાનાં સૌથી વધુ વેચાતાં 20 દૈનિકોમાં 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'નો સમાવેશ થાય છે.
2. ભારતમાં સૌથી વધુ આવૃત્તિઓ ઇન્ડિયન એક્સ્પ્રેસની પ્રકાશિત થાય છે.
3. ભારતનું સૌથી જૂનું અંગેજ દૈનિક 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' છે.
4. બાળકોનું સૌથી પ્રથમ મગેજિન 'ચાંદામામા' ઈ.સ. 1947માં તેલગુમાં શરૂ થયું હતું. આજે તે 12 ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. ઈ.સ. 1981થી તે બ્રેઇલ લિપિમાં પણ પ્રસિદ્ધ થાય છે.
5. ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં આર. કે. લક્ષ્મણનું 'ધૂ સેઈડ ઈટ' નામનું કાટ્ટું છેલ્લા 52 વર્ષથી (1951થી) છપાય છે.
6. વિશ્વમાં સૌથી મોટું પોસ્ટલ નેટવર્ક ભારતમાં છે.
7. ભારતની એકમાત્ર પોસ્ટઓફિસ જે વિદેશની ધરતી પર છે તે એન્ટાઈકાના દક્ષિણ ગંગોત્રીમાં 26 જાન્યુઆરી, 1988માં શરૂ કરવામાં આવી હતી.

વિભાગ 3: વિશ્વ

1. બહુંડ અને અવકાશ

1. સૂર્યમંડળ

સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરતા અવકાશમાંના પદાર્થોના સમૂહને 'સૂર્યમંડળ' કહે છે. તેમાં ગ્રહો, ઉપગ્રહો, ધૂમકેતુઓ અને ખરતા તારાઓ છે, જેની માહિતી નીચે મુજબ છે:

- 1. સૂર્ય:** સૂર્ય ધગધગતો પ્રકાશિત વાયુરૂપ ગોળો છે. સૂર્યમાંથી આપણી પૃથ્વી છૂટી પરી છે. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. સૂર્ય પૃથ્વી કરતાં 13 લાખ ગણો મોટો અને પૃથ્વીથી 14,95,03,923 કિમી દૂર છે. તેના પ્રકાશને પૃથ્વી પર પહોંચતાં 8.25 મિનિટ લાગે છે.
- 2. ચંદ્ર:** ચંદ્ર પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ છે. તે પૃથ્વીથી 3,81,597.5 કિમી દૂર છે. તેને પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણ કરતાં 27 દિવસ, 7 કલાક, 43 મિનિટ અને 11.47 સેકન્ડનો સમય લાગે છે. તેનો વ્યાસ 3,476 કિમી છે.
- 3. પૃથ્વી:** સૂર્યમાંથી છૂટો પરી ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે સૂર્યની આસપાસ ફરતો એક ગ્રહ છે.
- 4. ઉપગ્રહો:** ગ્રહમાંથી છૂટા પરી તેમની આસપાસ ફરનાર પદાર્થને ઉપગ્રહ કહે છે. ચંદ્ર પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ છે.
- 5. તારા:** તારા એટલો અનંત વિશ્વમાં આવેલા બીજા સૂર્ય. કેટલાક તારાઓને તો સૂર્ય કરતાં પણ ઘણા મોટા છે અને સૂર્યની માફક સ્વયંપ્રકાશિત છે. તારાઓના સમૂહને 'તારામંડળો' કહે છે. તારામંડળોની સંખ્યા 87 છે.
- 6. ધૂવનો તારો:** આ.તારો સ્થિર છે. તે ઉત્તર દિશામાં જ દેખાય છે.
- 7. કક્ષા:** એક અવકાશી પદાર્થ અન્ય અવકાશી પદાર્થની આજુબાજુ જે માર્ગ પ્રદક્ષિણ કરે તેને 'કક્ષા' કહે છે. પૃથ્વીની કક્ષા લંબાળો છે.
- 8. આકાશગંગા:** આકાશમાં પથરાયેલો નદી જેવો જાંખો સફેદ પણો દેખાય છે તેને 'આકાશગંગા' કહે છે. આકાશગંગામાં અસંખ્ય તારામંડળો, નિધારિકાઓ અને સૂર્યમંડળો આવેલાં છે.
- 9. નીહારિકા:** તારામંડળમાં ફેલાઈ રહેલા ધગધગતો અને પાતળા વાયુના સફેદ ધાંબાં જેવાં વાદળોના પ્રકાશિત સમુદ્યયને 'નીહારિકા' કહે છે. તારાઓ, સૂર્યમંડળ વગેરે નીહારિકાથી બનેલા છે.
- 10. ઉલ્કા (ખરતા તારા):** ખરતા તારા વાસ્તવમાં તારા નથી, પરંતુ છૂટા પડેલા અવકાશી પદાર્થો છે. પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણમાં આવતા હવા સાથેના ઘર્ષણને લીધે ઉત્પન્ન થતી ગરમીથી અવકાશી પદાર્થો સંગળી જાય છે.
- 11. ધૂમકેતુ (પૂંછિયો તારો):** આ તારાઓ નથી પણ સ્વપ્રકાશિત ગ્રહો છે. તેઓ સૂર્યની આસપાસ અનિયમિત કક્ષામાં ફરે છે. તેમાંથી લાખો કિલોમીટરની લાંબી પૂંછિયી નીકળેલી હોય છે. તેનું માથું સૂર્ય તરફ હોય છે.
- 12. સપ્તરષી:** ઉત્તર દિશામાં ધૂવના તારાની નજીક આવેલો સાત તારાઓનો સમૂહ, જે ધૂવના તારાની આજુબાજુ ફરે છે.
- 13. પ્રકાશવર્ષ:** અવકાશી પદાર્થોનું અંતર માપવા આ એકમ વપરાય છે. પ્રકાશ એક સેકન્ડમાં 2,99,792 કિલોમીટર પ્રમાણે 1 વર્ષમાં જે અંતર કાપે, તેને એક 'પ્રકાશવર્ષ' કહે છે.

ક્રમ	ગ્રહ	સૂર્યથી અંતર (કિમીમાં)	વિષુવવૃત્તીય વ્યાસ (કિમીમાં)	ઉપગ્રહ	સૂર્યની આસપાસ ફરતાં લાગતો સમય
1.	બુધ	5,79,09,100	4849.6	0	.87.969 દિવસ
2.	શુક્ર	10,82,08,900	12032	0	224.701 દિવસ
3.	પૃથ્વી	14,95,99,900	12739	1	365.256 દિવસ
4.	મંગળ	22,79,40,500	6755	2	1.88 વર્ષ
5.	ગુરુ	73,83,33,000	1,42,745	16	11.86 વર્ષ
6.	શનિ	1,42,69,78,000	1,20,797	17	29.46 વર્ષ
7.	યુરેનસ	2,87,09,91,000	52,096	21	84.0 વર્ષ
8.	નેપાયૂન	4,49,70,70,000	49,000	8	165 વર્ષ
9.	ખૂલો	5,91,35,10,000	3,040	1	247.7 વર્ષ

2. સૂર્યમંડળબા ગ્રહો

2. વિશ્વ : ભૂગોળ

1. પૃથ્વી : એક બજર

- પૃથ્વી : સૂર્યમાંથી છૂટો પડી સૂર્યની આસપાસ ફરતો ગ્રહ
- પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ : આશરે 460 કરોડ વર્ષ પહેલાં
- પૃથ્વી અને સૂર્ય વચ્ચેનું અંતર : વધુમાં વધુ 15,20,00,000 કિમી, ઓછામાં ઓછું 14,70,00,000 કિમી અને સરાસરી અંતર : 14,95,03,923 કિમી
- પૃથ્વી અને ચંદ્ર વચ્ચેનું સરાસરી અંતર : 3,81,597.5 કિમી
- પૃથ્વીને સૂર્યની આસપાસ ફરતાં લાગતો સમય : 365 દિવસ, 5 કલાક, 48 મિનિટ અને 46 સેકન્ડ
- પૃથ્વીને પોતાની ધરીની આસપાસ ફરતાં લાગતો સમય : 23 કલાક, 56 મિનિટ અને 4.09 સેકન્ડ
- વિષુવવૃત્ત આગળ પૃથ્વીનો વ્યાસ : 12,756.32 કિમી
- ધ્રુવ આગળ પૃથ્વીનો વ્યાસ : 12,713.54 કિમી
- વિષુવવૃત્ત આગળ પૃથ્વીનો પરિધિ : 40,075 કિમી
- વિષુવવૃત્ત આગળ બે રેખાંશ વચ્ચેનું અંતર : 111 કિમી
- ધ્રુવ આગળ પૃથ્વીનો પરિધિ : 40,008 કિમી
- પૃથ્વીનું વજન : 588×10^{19} મેટ્રિક ટન
- પૃથ્વીનું કદ : 108×10^{10} ધન કિમી
- પૃથ્વીની ધનતા : 5.5 (પાણીની ધનતાની તુલનામાં)
- પૃથ્વીનું ક્ષેત્રફળ : 51,00,66,000 ચો કિમી
- પૃથ્વી પરનો જળવિસ્તાર : 36,16,37,000 ચો કિમી
- પૃથ્વી પરનો જમીનવિસ્તાર : 14,84,29,000 ચો કિમી
- પૃથ્વી પરના મહાસાગરોની સરાસરી ઊંચાઈ : 3,810 મીટર
- પૃથ્વી પરની અંદાજિત વસ્તી : અંદાજિત 6,89,58,89,000

2. વિશ્વ : ખંડ, પર્વત - શિખર, રણપ્રદેશ, ટાપુ

ખંડ

ક્રમ	ખંડ	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)	વસ્તી (અંદાજિત) *
1.	એશિયા	4,42,50,000	4,16,42,52,000
2.	આફ્રિકા	3,02,64,000	1,02,22,34,000
3.	ઉત્તર અમેરિકા	2,43,97,000	54,20,56,000
4.	દક્ષિણ અમેરિકા	1,77,93,000	39,25,55,000
5.	યુરોપ	1,04,53,000	73,81,99,000
6.	ઓસ્ટ્રેલીશિયા	89,23,000	3,65,93,000
7.	એન્ટાર્ક્ટિકા	1,32,09,000	વસવાટ માટે પ્રતિકૂળ

*2010

પર્વત - શિખર

ક્રમ	શિખર	દેશ	�ંચાઈ (મીટરમાં)
1.	માઉન્ટ એવરેસ્ટ	નેપાલ	8,848
2.	ગોડવીન ઓસ્ટન (K2)	ભારત	8,611
3.	કાંચનંગા	ભારત	8,598
4.	મકાલુ-1	નેપાલ	8,481
5.	ધવલગિરિ-1	નેપાલ	8,172
6.	અન્નપૂર્ણા	નેપાલ	8,075
7.	નંદાદેવી	ભારત	7,816
8.	નંગા પર્વત	ભારત	7,809
9.	કુમુન્ઝિમા	રાશિયા	7,495
10.	આકોન્કાગા	આર્જેન્ટિના	6,960
11.	મડિન્લી	અલાસ્કા	6,194
12.	કિલિમાન્જારો	ટાન્જાનિયા	5,895
13.	ઈલબ્રૂસ	રાશિયા	5,642
14.	માઉન્ટ બ્લેન્ક	ફાન્સ	4,810
15.	માઉન્ટ કોસિઅસ્કો	ઓસ્ટ્રેલિયા	2,228

રણપ્રદેશ

ક્રમ	રણપ્રદેશ	દેશ	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)
1.	સહરા	ઉત્તર આફ્રિકા	90,00,000
2.	લિબિયા	ઉત્તર આફ્રિકા	16,83,500
3.	સિમ્સન અને સ્ટર્ટ	મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયા	15,54,000
4.	ગોબી	મોંગોલિયા	10,36,000
5.	શેટ વિક્ટોરિયા	દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા	3,23,800
6.	દમાસ્કસ	સીરિયા	3,23,800
7.	કિલિલુકુમ	તુર્કમેનિસ્તાન	2,33,100
8.	અરેબિયન	ઇઞ્જિલ	1,29,500
9.	રૂબ-અલ-ખાલી	સાઉદી અરેબિયા	6,47,500
10.	કાલાહરી	બોટસવાના	5,18,000
11.	શેટ સેન્ટી	ઉત્તર-પાશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયા	4,14,000
12.	તાકલા માકાન	ચીન	3,23,800
13.	નૂબિયા	સુદાન	2,59,000
14.	થર	ભારત અને પાકિસ્તાન	2,59,000

ટાપુ

ક્રમ	ટાપુ	દેશ	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)
1.	ગ્રીનલેન્ડ	ગ્રીનલેન્ડ	21,75,600
2.	ન્યૂ જિની	પાપુઆ	7,92,500
3.	બોન્નિયો	ઇન્ડોનેશિયા	7,25,500
4.	માડાગાસ્કર	માડાગાસ્કર	5,87,000
5.	બેફિન	કેનેડા	5,07,500
6.	બ્રિટિશ ટાપુઓ	યુ.કે.	4,27,300
7.	સુમાત્રા	ઇન્ડોનેશિયા	2,27,581
8.	હોન્શૂ	જાપાન	2,27,414
9.	વિક્ઝોરિયા	કેનેડા	2,18,100
10.	એલામિયર	કેનેડા	2,12,687
11.	સુલાવેસી	ઇન્ડોનેશિયા	1,78,700
12.	દક્ષિણ ટાપુ	ન્યૂ જીલેન્ડ	1,51,000
13.	જવા	ઇન્ડોનેશિયા	1,26,700
14.	ઉત્તર ટાપુ	ન્યૂ જીલેન્ડ	1,14,000
15.	ક્ર્યૂબા	ક્ર્યૂબા	1,14,000
16.	ન્યૂ ફાઉન્ડલેન્ડ	કેનેડા	1,11,390
17.	લૂગોન	ફિલિપીન્ઝ	1,06,200
18.	આઈસલેન્ડ	આઈસલેન્ડ	1,03,000

ધરતીકુંપ (ઈ. સ. 1998 થી)

તારીખ	સ્થાન	દેશ	તીવ્રતા
30-05-1998	તાજિકિસ્તાન	અફઘાનિસ્તાન	6.9
25-01-1999	પશ્ચિમ કલોમિયા	કલોમિયા	6.0
17-08-1999	પશ્ચિમ તુર્કી	તુર્કી	8.0
21-09-1999	મધ્ય તાઈવાન	તાઈવાન	7.6
13-02-2001	-	ઇન્ડોનેશિયા	7.3
23-02-2001	-	ચીન	6.0
24-02-2001	ગાલુકુ ટાપુ	ઇન્ડોનેશિયા	6.5
25-02-2001	-	જાપાન	6.8
25-02-2001	ઉત્તર-વાયવ્ય	અફઘાનિસ્તાન	6.8
28-02-2001	પોર્ટલેન્ડ	અમેરિકા	6.8
05-03-2001	નયામી	તિબેટ	6.4
22-06-2002	ઉત્તર-પશ્ચિમ ઈરાન	ઈરાન	6.0
24-02-2003	પશ્ચિમ ચીન	ચીન	6.8
01-05-2003	દક્ષિણ-પૂર્વ તુર્કી	તુર્કી	6.4
21-05-2003	ઉ. અલ્જિરિયા	અલ્જિરિયા	6.8
26-12-2003	દક્ષિણ-પૂર્વ ઈરાન	ઈરાન	6.3
05-02-2004	પાપુઆ	ઇન્ડોનેશિયા	6.9
24-02-2004	અલ હોસેઈમા	મોરોકો	6.5
05-11-2004	નિગાટા	મધ્ય જાપાન	6.8
26-12-2004	સુમાત્રા	ઇન્ડોનેશિયા	8.9
28-03-2005	સુમાત્રા	ઇન્ડોનેશિયા	8.2
08-10-2005	મુઝફરાબાદ	કશ્મીર (POK)	7.4
26-05-2006	સુમાત્રા	ઇન્ડોનેશિયા	6.3
12-05-2008	પશ્ચિમ ચીન	ચીન	7.9
01-10-2009	પ્રશાંત મહાસાગર	સમોઓ ટાપુ	8.3
13-01-2010	પોર્ટ-ઓ-પ્રિન્સ	હૈટી	7.3
27-02-2010	રોબિન્સન કૂસો ટાપુ	ચિલી	8.8
04-03-2010	કાઓસિયુંગ	તાઈવાન	6.4
08-03-2010	ઇલેજિગ પ્રાંત	તુર્કી	6.0
04-04-2010	બાજ ડેલિફોર્નિયા	મેક્સિકો	7.2
14-04-2010	કિંધાઈ પ્રાંત	ચીન	7.1
04-09-2010	કાઈસરચર્ચ	ન્યૂ જીલેન્ડ	7.1
30-10-2010	મેન્ટાવેઈજ ટાપુ	ઇન્ડોનેશિયા	7.7
11-03-2011	પૂર્વ અને પૂર્વોત્તર જાપાન	જાપાન	8.9
	સમુક્રિનારો		
06-02-2012	નેગ્રોસ ટાપુ	ફિલિપીન્ઝ	6.9
11-08-2012	અહર શહેર	ઈરાન	6.2
31-08-2012	સમાર દ્વીપ	ફિલિપીન્ઝ	7.6
07-09-2012	યિલિયાંગ અને વેઈનિંગ કાઉન્ટી	ચીન	5.7
16-04-2013	ખાસ કસબાથી દક્ષિણ-પૂર્વમાં	ઈરાન	7.8
21-04-2013	સિયુઆન પ્રાંત	ચીન	7.0

3. વિશ્વ: જવાળામુખી, ધરતીકુંપજવાળામુખી પ્રસ્ફોટન (ઈ. સ. 1995 થી)

ક્રમ	જવાળામુખી	દેશ	સક્રિય થયાની તારીખ
1.	હોશો	જાપાન	12 ઓક્ટોબર, 1995
2.	કોમાગા	જાપાન	5 માર્ચ, 1996
3.	હક્કોડા	જાપાન	12 જુલાઈ, 1997
4.	સેન કિસ્ટોબાલ	નિકારાગ્વા	13 મે, 2000
5.	માઉન્ટ કેમરુન	કેમરુન	7 જૂન, 2000
6.	ઓયામા	જાપાન	31 ઓગસ્ટ, 2000
7.	કોમાગા	જાપાન	28 ઓક્ટોબર, 2000
8.	પોપકેટેપેલ	મેક્સિકો	29 ઓક્ટોબર, 2000
9.	ન્યિરાગાંગો	કોગો	17 જાન્યુઆરી, 2002
10.	મેરાપી	ઇન્ડોનેશિયા	12 જૂન, 2006
11.	એટના	ઇટલી	18 નવેમ્બર, 2006
12.	સોપુતાન	ઇન્ડોનેશિયા	6 ઓક્ટોબર, 2008
13.	રિડાઉટ	અલાસ્કા	7 એપ્રિલ, 2009
14.	આયજફ-જેલેજોકલ	આઈસલેન્ડ	14 એપ્રિલ, 2010

4. વિશ્વ: મહાસાગર, ઉપસાગર, સામુદ્રધૂની, અખાત

મહાસાગર

ક્રમ	મહાસાગર	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમીમાં)
1.	પેસિફિક મહાસાગર	16,53,84,000
2.	એટલેટિક મહાસાગર	8,22,17,000
3.	હિન્દ મહાસાગર	7,24,81,000
4.	આર્કટિક મહાસાગર	1,40,56,000
5.	અરબી સમુદ્ર	38,59,000
6.	ભૂમધ્ય સમુદ્ર	25,05,000
7.	દક્ષિણ ચીન સાગર	23,18,000
8.	બેરિંગ સાગર	22,69,000
9.	કેરિબિયન સાગર	19,43,000
10.	મેક્સિકોનો અખાત	15,44,000
11.	ઓફોટ્સક સાગર	15,28,000
12.	પૂર્વ ચીન સાગર	12,48,000
13.	પીઓ સમુદ્ર	12,43,000
14.	હડસનની ખાડી	12,33,000
15.	જાપાન સાગર	10,08,000
16.	ઉત્તર સમુદ્ર	5,75,000
17.	કાળો સમુદ્ર	4,61,000
18.	રાતો સમુદ્ર	4,38,000
19.	બોલિટ સમુદ્ર	4,22,000

ઉપસાગર

ક્રમ	ઉપસાગર	ખંડ
1.	બંગાળાની ખાડી	અશિયા
2.	બિસ્કેની ખાડી	યુરોપ
3.	હડસનની ખાડી	ઉત્તર અમેરિકા
4.	બેફીનની ખાડી	ઉત્તર અમેરિકા

સામુદ્રધૂની

ક્રમ	સામુદ્રધૂની	સ્થાન
1.	મલાકાની સામુદ્રધૂની	હિન્દ મહાસાગર અને દક્ષિણ ચીન સાગર
2.	પાલ્ફની સામુદ્રધૂની	હિન્દ મહાસાગર અને બંગાળાની ખાડી
3.	જિબ્રોલ્ટરની સામુદ્રધૂની	ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને એટલેટિક મહાસાગર
4.	મગલેનની સામુદ્રધૂની	એટલેટિક મહાસાગર અને પેસિફિક મહાસાગર
5.	બેરિંગની સામુદ્રધૂની	બેરિંગ સાગર અને આર્કટિક મહાસાગર

અખાત

ક્રમ	અખાત	દેશ
1.	ખંભાતનો અખાત	ભારત
2.	ઈરાનનો અખાત	ઈરાન
3.	ઉમાનનો અખાત	ઉમાન
4.	એડનનો અખાત	એડન
5.	થાઈલેન્ડનો અખાત	થાઈલેન્ડ
6.	શેલિખોફનનો અખાત	રશિયા
7.	પેન્જિનાનો અખાત	રશિયા
8.	લાયન્સનાનો અખાત	ફાન્સ
9.	ગિનીનો અખાત	આફિક્ઝ
10.	મેક્સિકોનો અખાત	મેક્સિકો
11.	અલાસ્કાનો અખાત	અલાસ્કા

5. વિશ્વ: નાઈ, સરોવર, જળધોધ, નહેર, ક્રીપકલ્ય

નાઈ

ક્રમ	નાઈ	સ્થાન	લંખાઈ (કિમીમાં)
1.	નાઈલ	ઇજિપ્ટ	6671
2.	એમેરોન	બ્રાઝિલ	6280
3.	મિસિસિપી-મિઝૂરી	ઉત્તર અમેરિકા	6260
4.	યાંગત્સે	ચીન	5494
5.	યેનિસી	રશિયા	5300
6.	દ્વારાગ છ	ચીન	4672
7.	લેના	રશિયા	4800
8.	નાઈજર	નાઈજરિયા	4160
9.	મેકોંગ	ચીન-લાઓસ-ક્રાફોડિયા-વિયેતનામ	4160
10.	કોગો	આઈર-કોગો	4800
11.	અમૂર	રશિયા	4550
12.	મરી ડાલિંગ	ઓસ્ટ્રેલિયા	3720
13.	ઓબ	રશિયા	3650
14.	વોલ્ગા	રશિયા	3531
15.	રીઓ ગ્રેન્ડી	અમેરિકા-મેક્સિકો	3034
16.	સિંધુ	ભારત-પાકિસ્તાન	2900
17.	બ્રહ્મપુર	તિબેટ-ભારત	2900
18.	ઊન્યૂબ	હંગેરી	2860
19.	ઝાંબેજી	આફિક્ઝ-મોર્જિન્ક	2736

सरोवर

क्रम	सरोवर	देश	क्षेत्रफल (चो किमीमां)
1.	कास्पियन	रशिया	3,71,000
2.	सुपीरियर	केनेडा	82,100
3.	विक्टोरिया	आफ़िका	69,485
4.	ओरल समुद्र	रशिया	68,682
5.	ह्युरन	केनेडा	59,596
6.	भिशिगन	अमेरिका	58,016
7.	टांगानिका	आफ़िका	32,893
8.	बाईकाल	रशिया	31,492
9.	ग्रेट बेर	केनेडा	31,328
10.	मलावी	आफ़िका	23,310

नहर

क्रम	नहर	देश	लंबाई (किमीमां)	स्थान
1.	बाल्टिक नहर	रशिया	2300.00	वोल्गा नदी पर
2.	क्रील केनाल	जर्मनी	103.27	उत्तर समुद्र अने बाल्टिक समुद्र वर्च्ये
3.	सुधेर	ईजिप्त	174.37	भूमध्य समुद्र अने राता समुद्र वर्च्ये
4.	पनामा	अमेरिका	84.65	अटलेटिक अने पेसिफिक महासागर वर्च्ये
5.	मान्येस्टर	ब्रिटन	60.94	मान्येस्टर अने लीवरपुल वर्च्ये

जगधोध

क्रम	जगधोध	देश	जंचाई (मीटरमां)
1.	अन्जल	वेनिझुअला	979
2.	टूगेला	दक्षिण आफ़िका	853
3.	थोसेमिटी	डेलिझोनिया	738
4.	मार्टिल्सज़सन	नोर्वे	655
5.	कुकेनान	वेनिझुअला	610
6.	सधरलेन्ड	न्यू जीलेन्ड	589
7.	राईझनबाख	स्विट्जरलेन्ड	548
8.	वुलोमोम्बी	ओस्ट्रेलिया	518
9.	टेकोकोव	क्लोम्बिया	503
10.	रिबन	डेलिझोनिया	491
11.	गेवना	फ्रान्स	422
12.	तूसकालेन	नोर्वे	414
13.	किल	ओस्ट्रिया	370
14.	किंग जोर्ज-सिक्स्थ	गायाना	366
15.	सेल्वर स्ट्रेन्ड	डेलिझोनिया	358
16.	जोग	भारत	253
17.	नायगरा	अमेरिका	54
18.	नायगरा	केनेडा	51

द्वीपकल्प

क्रम	द्वीपकल्प	भंड	क्षेत्रफल (चो किमीमां)
1.	अरेबिया	ऐशिया	32,50,000
2.	दक्षिण भारत	ऐशिया	20,72,000
3.	अलास्का	उत्तर अमेरिका	15,00,000
4.	बेब्रियर	उत्तर अमेरिका	13,00,000
5.	स्कन्दिनेविया	युरोप	8,00,300

3. વિશ્વ : દેશો

1. વિશ્વ : 193 દેશોની મહત્વની માહિતી

(1) એશિયા ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	અફધાનિસ્તાન	કાબુલ	6,47,497	અફધાની	19-08-1919	કદાર, હેરાત, મગારે શરીફ
2.	ઇરાયલ	જેરુસાલેમ	20,772	ન્યૂ શેક્લ	14-05-1948	તેલ અવીવ-જાફફા, હૈફા
3.	ઇન્ડોનેશિયા	જાકાર્તા	19,04,569	રૂપિયાહા	17-08-1945	પાલમબાંગ, સુરાબાયા
4.	ઇરાક	બગદાદ	4,38,446	દીનાર	03-10-1932	બસરા, મોસુલ
5.	ઉર્જબેકસ્તાન	તાશ્કદ	4,47,400	સોમ	01-09-1991	સમરકદ, નમનગન
6.	ઉત્તર કોરિયા	ઘોગયાંગ	1,20,338	વોન	15-08-1945	હામંગુગ, થોગજિન
7.	ઉમાન	મસ્કત	3,00,000	ઉમાની રીયલ	1650	મિરબાત, સુવૈહ, માદિર
8.	કુઝાખસ્તાન	આસ્તાના	27,17,300	તેંગસ	16-12-1991	આલ્માતી, કારાગંડા
9.	કિર્તાર	દોહા	11,437	રીયલ	03-09-1971	અલરાયન તથા અલવાકરા
10.	કિર્ગિઝસ્તાન	પિશેક (કુન્ઝી)	1,98,500	સોમ	31-08-1991	નામાંગાન, ઓશ
11.	કુવૈત	કુવૈત (સિટી)	17,818	દીનાર	19-06-1961	હવાલી, એસ-સાવિમીયા
12.	કુમબોડિયા	નોમ પેન્દ	1,81,035	રિલ	09-11-1953	બેણ્ભાંગ, કાન્યોગ ચામ
13.	ચીન	બેઇન્જિંગ	95,61,000	યુઆન	01-10-1949	શાંગહાઈ, કેન્ટન, ચાંગશા
14.	જાપાન	ટોકિયો	3,77,765	યેન	ઈ. સ. પૂર્વ 660	યોકોહામા, ઓસાકા, સાપોરો, ક્રોટો
15.	જોઈન	અંમાન	89,287	દીનાર	25-05-1946	ગરકા, ઇરબિડ
16.	તાઈવાન	તાઈપેઈ	35,981	ડોલર	-	તાઈચુંગ, કાઉસિઉંગ
17.	તાજિકસ્તાન	દુશાન્બી	1,43,100	સોમોની	09-09-1991	ખુડજંડ, કુલ્યાબ
18.	તુર્કમેનિસ્તાન	અશખાબાદ	4,88,100	મનત	27-10-1991	ચર્દજાહોય, મેરી
19.	તુર્કી	અંકારા	7,79,452	લીરા	29-10-1923	ઇસ્તંબુલ, ઇઝિર, આડાના
20.	થાઇલન્ડ	બેંગકોક	5,13,115	બાહ્ટ	1238	ચિયાંગ રાઈ, કાલાસિન
21.	દક્ષિણ કોરિયા	સોલ	98,859	વોન	15-08-1945	પુસાન, ઇન્ચોન
22.	નેપાલ	કાઠમાંડુ	1,47,181	રૂપિયો	1768	દીપયાલ, બીરેન્દ્રનગર, ઇનરુવા
23.	પાકિસ્તાન	ઇસ્લામભાદ	7,96,095	રૂપિયો	14-08-1947	કરાચી, લાહોર, એબટાબાદ
24.	ફિલિપીન્ઝ	મનિલા	2,99,404	પેસો	12-06-1898	બાગ્નિઓ, બતાંગાસ, ડાવાઉ
25.	બહરીન	મનામા	669	દીનાર	15-08-1971	-
26.	બાંગલાદેશ	ঢাকা	1,48,393	টકা	16-12-1971	বারিসাল, কুষ্টিয়া, পিরেজপুর
27.	બ્રુનાઈ	બંદર સેરી બગાવાન	5,765	ડોલર	01-01-1984	-
28.	ભારત	ન્યૂ દિલ્હી	32,87,263	રૂપિયો	15-08-1947	મુંબઈ, શ્રીલક્ષ્માતા, ચેનાઈ
29.	ભૂયાન	થિમ્બુ	46,500	રૂપિયો	08-08-1949	સાચી, કિસોના, ચિરાગ
30.	મલેશિયા	કવાલા લુંપુર	3,30,434	રિંગિટ	31-08-1957	પિનાન્ગ, લિપોહ
31.	માલદીવ ટાપુઓ	માલે	298	રૂપિયા	26-07-1965	-
32.	મૌગોલિયા	ઉલાન બાટોર	15,65,000	તુગારિક	11-07-1921	સુભર, નોઅન, મસ્ટ
33.	મ્યાનમાર	યાંગોન	6,76,553	ક્ર્યાત	04-01-1948	મીચીના, લાશિયો, માંવે
34.	યમન	સના	5,31,000	રીયલ	22-05-1990	મેઈદી, મોખા, મુકાલ્લા
35.	રશિયા	મોસ્કો	1,70,75,000	રૂબલ	24-08-1991	સેટ પીટ્સબર્ગ, ટોમ્સ્ક, જીમા
36.	લાઓસ	યેનિતિયાન	2,36,800	ક્રીપ	19-07-1949	સરાવાન, પાક્સે, સેપોન
37.	લેબનન	ਬૈરૂત	10,400	પાઉન્ડ	22-11-1943	સીડોન, ટપારે
38.	વિયેતનામ	હનોઈ	3,29,566	ડૉંગ	02-09-1945	હો. ચી મિન્દ સિટી, કુઈ ન્હોન
39.	શ્રીલંકા	ક્રોલિબો	65,610	રૂપિયો	04-02-1948	જાફના, ત્રિકોમલી, બદુલ્લા
40.	સંયુક્ત અરબ ઇમારાત	અબૂ ધબી	82,880	દિર્હામ	02-12-1971	દુલ્દી, શારજાહ, હબશાન
41.	સાઉદી અરેબિયા	નિકોસિયા	9,251	ધૂરો	16-08-1960	લિમાસોલ, લરનાન્કા
42.	સાઉદી અરેબિયા	રિયાધ	22,50,070	રીયાલ	23-09-1932	મક્કા, મદીના, જિદ્દ
43.	સિંગાપુર	સિંગાપુર (સિટી)	616	ડોલર	09-08-1965	-
44.	સીરિયા	દમાસ્કસ	1,85,180	પાઉન્ડ	17-04-1946	અલેપ્પો, હોમ્સ
45.	ઇરાન	તહેરાન	16,48,000	રીયાલ	01-04-1979	ઇસ્ફહાન, જશહદ

(2) આફિક્સ ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	અલ્જિરિયા	અલ્જિર્યસ	23,81,741	દીનાર	05-07-1962	ઓરાન, કોન્સટન્ટીન, એન્નાબા
2.	અંગોલા	લુઅંડા	12,46,699	કવાન્જા	11-11-1975	લુબાંગો, મેનનગુઈ, બંગ્વેલા
3.	આઈલી કોર્ટ	યામુસૂકો	3,22,462	ફેન્ક	07-08-1960	બ્યાકે, અભિજ્ઞાન
4.	ઇન્ડિયોરિયલ જિની	મલાનો	28,051	ફેન્ક	12-10-1968	બાટા
5.	ઇન્ડિપ્ટ	કાહિરા	9,97,677	પાઉન્ડ	28-02-1922	અલ ઇસ્કંદરિયા, અલ જિજા
6.	ઇન્દ્યોપિયા	ઝેટિસ અભાબા	12,21,900	બીર	-	હારર, જિઝ્મા
7.	એરિટ્રિયા	આરમારા	1,17,600	નાફા	24-05-1993	મસાવા, અસાબ
8.	કેન્યા	નાઈરોબી	5,82,646	શિલિંગ	12-12-1963	કિસુમુ, નાકુરુ, મોભાસા
9.	ક્રેપ વર્ડ	પ્રાઇયા	4,033	ઇસ્કુડો	05-07-1975	-
10.	ક્રેમર્ન	યાઉડી	4,75,442	ફેન્ક	01-01-1960	કુઅલા, બફ્ફેયુસામ
11.	ક્રોમોરો ટાપુઝો	મારોની	1,862	ફેન્ક	06-07-1975	ફોભોની, મુટસામઉ
12.	ક્રોગો (પાશ્રીમ)	બ્રાઝાવિલ	3,42,000	ફેન્ક	15-08-1960	વેંટનવાર, લૌબોમો
13.	ગાબો (ગેબોન)	લિબ્રાવિલ	2,67,667	ફેન્ક	17-08-1960	ફાન્સવિલ
14.	ગિની	કોનાકી	2,45,800	ફેન્ક	-	ઝીટાઉન
15.	ગિની બિસાઉ	બિસાઉ	36,100	પેસો	-	-
16.	ગેન્બિયા	બાંજુલ	11,295	ડલાસી	18-02-1965	ફરાફની
17.	ચાડ (શાદ)	એન્જામેના	12,84,000	ફેન્ક	11-08-1960	મુંડુ, સાર
18.	જિબૂટી	જિબૂટી	21,783	ફેન્ક	27-06-1977	-
19.	જાઈર (પૂર્વ કોગો)	કિન્શાસા	23,44,885	ફેન્ક	30-06-1960	કનાંગા, લિકાસી
20.	જામ્બિયા	લૂસકા	7,52,620	કિકપાચા	24-10-1964	કિટવે, એન્ડોલા
21.	જિમ્બાખ્વે	હરારે	3,90,272	ગોલર	18-04-1980	બુલાવાયો, હવેરુ
22.	ટાન્જાનિયા	ડોહોમા	9,45,087	શિલિંગ	26-04-1964	મવાન્જા
23.	ટોગો	લોમે	56,785	ફેન્ક	27-04-1960	-
24.	ટ્યૂનિસિયા	ટ્યૂનિસ	1,64,150	દીનાર	20-03-1956	સ્ફેક્સ
25.	દક્ષિણ આફિક્સ	પ્રિટોરિયા	12,23,201	રેન્ડ	31-05-1910	જોહાનિસબર્ગ, ડર્બન
26.	નાઈજર	ન્યામે	12,67,000	ફેન્ક	03-08-1960	ઝિદર, તાનોત
27.	નાઈજરિયા	અબૂજા	9,23,768	નાથરા	01-10-1960	ઇબાદાન, લાગોસ
28.	નામ્બિયા	વિટલ્લુક	8,26,700	ગોલર	21-03-1990	-
29.	પાશ્રીમી સહરા (સહારવી પ્રજાસત્તાક)	અલ આયૂન	2,66,000	પુરો	01-10-1985	દાખલા
30.	બુરૂદી	બુજાબુરા	27,834	ફેન્ક	01-07-1962	કિટેગા
31.	બુર્કિના ફાસો	વાગાનુગુ	2,74,200	ફેન્ક	05-08-1960	બાનફોરા
32.	બેનિન	પોટોનોવો	1,12,622	ફેન્ક	01-08-1960	કોટોનાઉ
33.	બોટસવાના	ગાબરોની	5,81,730	પુલા	30-09-1966	ફાન્સિસટાઉન, મહાલાએ
34.	મધ્ય આફિક્સ પ્રજાસત્તાક	બાંગી	6,22,984	ફેન્ક	13-08-1960	બેગાસૂ
35.	મોરોક્કો	રબાત	4,58,730	દીરહામ	02-03-1956	કેઝ, મેકનેસ
36.	મલાવી	લિલોગ્વે	1,18,784	કવાચા	06-07-1964	બેન્ટાયર
37.	માડાગાસ્કર	અન્ટેનેનરિવો	5,87,341	અરીઓરી	26-06-1960	ટોઆમાસિના, મહાઝંગા
38.	માલી	બેમાકો	12,40,192	ફેન્ક	22-09-1960	મોટી, સેગુ
39.	મોઝિબિક	મપુતો	7,83,030	મેટીકલ	25-06-1975	નામ્પુલા, સોઝારા
40.	મોરિટેનિયા	નુઆકશોત	10,30,700	ઓગિયા	28-11-1960	નુઆદિબુ
41.	મોરિશિયસ	પાર્ટ લૂર્ટસ	2040	રૂપિયો	12-03-1968	ક્યુરેપાઈપ
42.	યુગાન્ડા	કમ્પાલા	2,41,139	શિલિંગ	09-10-1962	એન્ટેબી
43.	રૂઆન્ડા	કિગાલી	26,338	ફેન્ક	01-07-1962	રૂહેનગેરી
44.	લાઈભિરિયા	મનરોવિયા	1,11,369	ગોલર	26-07-1847	બુચાનન

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
45.	લિબિયા	ત્રિપોલી	17,59,540	દીનાર	24-12-1951	માર્જુક, ગાત, ગાદામિસ
46.	લિસ્ટૂડ	મઝેરુ	30,355	લોટી	04-10-1966	-
47.	સિયેરા લિમોન	ફીટાઉન	71,740	લીઓન	27-04-1961	-
48.	સુદાન	ખાર્તૂમ	18,86,068	પાઉન્ડ	01-01-1956	ઉભુ દમિન, પોર્ટ સુદાન
49.	સૌન્ગાલ	ડાકાર	1,96,162	ફેન્ક	04-04-1960	-
50.	સેરેલ	વિક્ટોરિયા	308	રૂપિયો	29-06-1976	-
51.	સોમાલિયા	મોગાદિશુ	6,37,657	શિલિંગ	01-07-1960	હારગેઈસા
52.	સૌન ટુમે અન્દ પ્રિસિપા	સૌન ટુમે	964	ડોબરા	12-07-1975	-
53.	સ્વાફીલેન્ડ	એમ્બાબાની	17,363	લિલાંગિની	06-09-1968	લોભાબા, માંજિનિ
54.	ધાના	અંકા	2,38,537	સેટી	06-03-1957	ટાકોરાડી

(3) ઉત્તર અમેરિકા ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	એલ સાલ્વાડોર	સાન સાલ્વાડોર	21,393	કોલોન	15-09-1821	સાન્ટાઆના
2.	અંગીગા અને બાર્બાડી	સેન્ટ જોન્ઝ	442	ડોલર	01-11-1981	-
3.	કુનેડા	ઓટાવા	99,76,139	ડોલર	01-07-1867	ટરોટો, મૌટ્રિઓલ, વેન્કુવર
4.	ક્રોસ્ટા રીકા	સાંગ હોસે	51,100	કોલોન	15-09-1821	લિમોન; કાટેંગો
5.	ક્રયૂલા	હવાના	1,10,922	પેસો	20-05-1902	સાન્ટાકાલ્વા
6.	ગ્રાનાડા	સેન્ટ જોર્જિઝ	344	ડોલર	07-02-1974	-
7.	ગ્વાટેમાલા	ગ્વાટેમાલા સિટી	1,08,889	ક્વેટાલ	15-09-1821	ઘુરેટોબેરિઓસ
8.	જમૈકા	કિંગસ્ટન	11,425	ડોલર	06-08-1962	-
9.	ડેમિનિકન પ્રજાસત્તાક	સેટો ડેમિંગો	48,442	પેસો	27-02-1844	લાવેગા, સાન્ટોડેમિંગો
10.	ડેમિનિકા	રોઝો	750	ડોલર	03-11-1978	-
11.	નિકારાગ્વા	માનાગ્વા	1,30,000	કોર્ડોબા	15-09-1821	લિઓન
12.	પનામા	પનામા સિટી	77,082	બલબોઆ	03-11-1903	કોલોન
13.	બહામા ટાપુઓ	નેસો	13,939	ડોલર	10-07-1973	-
14.	બાનોડેસ	બ્રિજટાઉન	430	ડોલર	30-11-1966	-
15.	બેલીઝ	બેલ્મોપેન	22,965	ડોલર	21-09-1981	ઓરેંજ વોક
16.	મેક્સિકો	મેક્સિકો સિટી	19,72,547	પેસો	24-09-1821	મૌટ્રેરીથ, ઘુઅખલા
17.	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	વોશિંગ્ટન (D.C.)	98,26,630	ડોલર	04-07-1776	ન્યૂ યૉક, લોસ એંજીલીઝ, ફિલોડેલ્ફિયા
18.	સેન્ટ કિટ્સ અને નેવિસ	બાસ્ટેર	269	ડોલર	19-09-1983	ચાર્લેસ્ટાઉન
19.	સેન્ટ લૂસિયા	કેસ્ટ્રીઝ	616	ડોલર	22-02-1979	વિઅક્સ શેટ
20.	સેન્ટ વિન્સન્ટ અને ગ્રેનિઝ	કિંગસ્ટાઉન	388	ડોલર	27-10-1979	-
21.	હૈટી	પોર્ટ-ઓ-પ્રિન્સ	27,750	ગૌરુડ	01-01-1804	-
22.	દોડ્યુરસ	ટેગુસિગાલ્વા	1,12,088	લેભિયા	15-09-1821	-

(4) દક્ષિણ અમેરિકા ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	આર્જેન્ટિના	બુએનોસ એર્સિ	27,66,654	પેસો	09-07-1816	કોર્ડોબા, રોસારિયો
2.	અન્દ્રાડોર	કિટો	2,83,500	ડોલર	24-05-1822	કવેકા, નવાયાકિલ
3.	કલોમિયા	બોગોટા	11,39,000	પેસો	20-07-1810	મેદેલિન, કાતાંજિના
4.	ગ્રાયાના	જોર્જટાઉન	2,14,969	ડોલર	26-05-1966	લિને
5.	ચિલી	સાન્ટિયાગો	7,56,626	પેસો	18-09-1810	અંટોફાગાસ્તા, વાલ્યારાઈસા
6.	પેરુવાઈ (પેરાવે)	આસુનસ્યોન	4,06,752	ગૌરાની	14-05-1811	કન્સેસિયોન
7.	પેરુ	લીમા	12,81,215	ન્યૂવોસેલ	28-07-1821	આરેકિપા, કાલ્યાઓ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
8.	બોલિવિયા	લાપાં	10,98,581	બોલિવિયાનો	06-08-1825	સાંતાકૂઝ, પોટોસી
9.	બ્રાઝિલ	બ્રાઝિલિયા	85,11,965	રીઅલ	07-09-1822	રીઓ દ જનીરો, સૌભાગ્યાલુ
10.	વેનેઝુઅલા	કારાકાસ	9,12,050	બોલિવર	05-07-1811	મારાકાઈબો
11.	ઉરુગ્વે	મોન્ટેવિડો	1,76,215	પેસો	25-08-1825	સાલ્ટો
12.	સુરિનામ	પારામારીબો	1,63,820	ડોલર	25-11-1975	-
13.	નિનિદાદ અને ટબેગો	પોર્ટ ઓફ સ્પેઇન	5,128	ડોલર	31-08-1962	અરિમા

(5) યુરોપ ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	આર્થિસલેન્ડ	રેક્યાવિક	1,02,846	કોના	17-06-1944	-
2.	આઝરબાઈજાન	બાકુ	86,600	માનત	30-08-1991	સુમગેઠટ
3.	આયરલેન્ડ	ડાલિન	70,282	યુરો	06-12-1921	કોર્ક, લિમરિક
4.	આમીનિયા	પિરિવાન	29,800	ડ્રામ	21-09-1991	વેનાઝોર
5.	આલ્બેનિયા	તિરાના	28,748	લેક	28-11-1912	ડુરસ
6.	ઇટલી	રોમ	3,01,278	યુરો	17-03-1861	મિલાન, નેપલ્સ, ટ્યુરિન
7.	એસ્ટોનિયા	ટાલિન	45,100	યુરો	20-08-1991	ટાર્ડ, પારનુ
8.	ઓન્ડોરા	અન્ડોરા લા-વેલ્યા	464	યુરો	1278	-
9.	ઓસ્લ્યા	વિયેના	83,858	યુરો	1156	ગ્રાત્સ, વિંસ
10.	કોઝેશિયા	જાગ્રેબ	56,538	કુના	25-06-1991	સ્લિટ
11.	ગ્રીસ	એથેન્સ	1,31,990	યુરો	1829	લારિસા, થેસાલોનિકી
12.	ચેક રિપબ્લિક	પ્રાગ	78,864	કોરુના	01-01-1993	બ્રનો
13.	જર્મની	બર્લિન	3,57,020	યુરો	03-10-1990	હેન્દ્બુર્ગ, ખૂનિક, લાઈપ્સિક
14.	જોર્જ્યા	તિફલીસ	69,700	લારી	09-04-1991	બાતુમી
15.	ટેન્માર્ક	કોપનહેન	43,074	કોન	1849	ઓનેન્સ, રેન્ડર્સ
16.	નેધરલેન્ડ્ઝ	એમ્સ્ટરડમ	41,160	યુરો	1579	શોટરડમ
17.	નોર્વે	ઓસ્લો	3,23,895	કોન	07-06-1905	બેર્ગન, ટ્રોનહેઈમ
18.	પોર્ટુગલ	લિસ્થાન	92,072	યુરો	1143	ઓપોર્ટો
19.	પોલેન્ડ	વોર્સો	3,12,677	ઝલોટી	11-11-1918	લુબ્ઝિન
20.	ફિન્લેન્ડ	હેલાસ્કિ	3,38,000	યુરો	06-12-1917	ટાખ્પેરે
21.	ફાન્સ	પેરિસ	5,43,965	યુરો	486	માર્સેલ્સ, સ્ટ્રાસબુર્ગ
22.	બલોરિયા	સોફિયા	1,10,912	લેવ	03-03-1878	ખોવડિઝ
23.	બેલારુસ	મિન્સ્ક	2,07,600	રૂબલ	25-08-1991	ગોમિલ્ય
24.	બેલ્ઝિયમ	બ્રસલ	30,521	યુરો	04-10-1830	એન્ટેવર્પ, ઓસ્ટેન્ડ
25.	બોઝનિયા	સારાયેવો	51,129	માર્ક	01-03-1992	તુઝલા
26.	મેસિડોનિયા	સ્કોપ્ઝ	25,713	દીનાર	08-09-1991	બિટોલા, ટેટોવો
27.	મોનાકો	મોનાકો	1.95	યુરો	1419	મોન્ટેકાલો
28.	મોલ્ટા	વલેટા	316	યુરો	21-09-1964	હરુમ
29.	મોલ્ડોવા	કિશિનેઝ	33,700	લે	27-08-1991	બેન્ડર
30.	પૂકેર્ન	કિયેઝ	6,03,700	હરેનિયા	24-08-1991	ઓડેસા, લ્વોઝ, ડાન્યેટ્સ્ક
31.	ધૂગોસ્લાવિયા	બેલગ્રેડ	1,02,100	દીનાર	-	-
32.	ધૂનાઈટેડ કિંગમ	લંડન	2,44,108	પાઉન્ડ	1284	માન્યિસ્ટર, બર્મિંગમ, ગ્લાસગો
33.	રોમેનિયા	બુખારેસ્ટ	2,37,500	લેઉ	09-05-1877	ટિમિશ્વારા
34.	લક્સમબર્ગ	લક્સમબર્ગ	2,586	યુરો	1839	સનેમ
35.	લિખ્ટનસ્ટાઈન	ફાન્ડુત્સ	160	ફેન્ક	23-01-1719	સાચાન
36.	લિથુઅનિયા	વિલિન્ડિસ	65,200	લિટાસ	11-03-1990	કાઉનસ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
37.	લેટ્ટ્વિયા	રીગા	2,36,800	કિપ	21-08-1991	દૌઘાફિલ્સ
38.	વેટિકન સિટી	વેટિકન સિટી	0.44	લીરા	11-02-1929	-
39.	સેન મરીનો	સેન મરીનો	61	પુરો	03-09-301	સેરાવેલે
40.	સ્પેઇન	માડ્રિડ	5,04,750	પુરો	1492	બાર્સિલોના, સેવિલ
41.	સ્લોવાક્યા	બ્રાટિસ્લાવા	49,036	પુરો	01-01-1993	માર્ટિન, લિવિના, નિત્રા
42.	સ્લોવોનિયા	લ્યુબ્લયાના	20,251	પુરો	25-06-1991	મરિબોર
43.	સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	બર્ન	17,363	લિવાનજેની	06-09-1968	જ્યુરિચ
44.	સ્વિડન	સ્ટોકહોમ	4,49,793	કોના	06-06-1523	આપ્સાલા, ફાલન, અર્સ્ટરસંડ
45.	હંગેરી	બુડાપેસ્ટ	93,033	ફોર્ટ	1001	ટેન્ટ્સેન, સેગેડ

(6) ઓસ્ટ્રેલેશિયા ખંડ

ક્રમ	દેશ	રાજ્યાની	ક્ષેત્રફળ (ચો કિમી)	ચલણ	સ્વતંત્રતા દિવસ	મોટાં શહેરો
1.	ઓસ્ટ્રેલિયા	કેનબરા	76,82,300	ડોલર	01-01-1901	પર્થ, મેલબર્ન, સિડની, એડિલેન્ડ
2.	ક્રિસ્ટે	તરાવા	861	ડોલર	12-07-1979	-
3.	ટોંગા	નુકુઆલોઝા	748	પાંગા	04-06-1970	-
4.	તૂવાલૂ	ફૂનાફૂટી	26	ડોલર	01-10-1978	-
5.	ન્યૂ ઝીલેન્ડ	વેલિંટન	2,69,057	ડોલર	26-09-1907	ઓકલેન્ડ, કાઈસ્ટર્ચર્ચ, હેમિલ્ટન
6.	નાગ્રિઝ	યેરેન	21.1	ડોલર	31-01-1968	-
7.	પશ્ચિમી સમોઆ	ઓપિયા	2,835	ટાલા	01-01-1965	-
8.	પાપુઆ ન્યૂ ગિની	પોર્ટ મોર્જની	4,62,840	કિના	16-09-1975	લાઓ, વાવક
9.	ફિઝ	સુવા	18,376	ડોલર	10-10-1970	લૌટોકા
10.	બલાઉ (પાલાઉ)	કોરોર	1,632	ડોલર	01-10-1994	-
11.	માઈકોનીશિયાનાં સંપુર્કત રાખ્રી	પાલિક્રિ	702	ડોલર	03-11-1986	વેનો, ટોફોલ
12.	માર્શિલ ટાપુઓ	દલાપ-ઉલિગા-ટેરિટ	181	ડોલર	21-10-1986	-
13.	વેન્ડૂઝેતૂ	પોર્ટ-વિલા	14,760	વાતુ	30-07-1980	-
14.	સોલોમોન ટાપુઓ	હોનીઆરા	6,37,657	શિલ્બિંગ	01-07-1960	-

2. વિશ્વ : મોટા હેશો (વિસ્તારમાં)

3. વિશ્વ : બાળ હેશો (વિસ્તારમાં)

ક્રમ	દેશ	ખંડ	વિસ્તાર (ચો કિમીમાં)
1.	રિશિયા	એશિયા-યુરોપ	1,70,75,000
2.	ક્રિનેડા	ઉત્તર અમેરિકા	99,76,139
3.	અમેરિકા	ઉત્તર અમેરિકા	93,72,614
4.	ચીન	એશિયા	95,61,000
5.	ભ્રાઝિલ	દક્ષિણ અમેરિકા	85,11,965
6.	ઓસ્ટ્રેલિયા	ઓસ્ટ્રેલેશિયા	76,82,300
7.	ભારત	એશિયા	32,87,263
8.	આર્જાન્ટિના	દક્ષિણ અમેરિકા	27,76,654
9.	કાન્ફાખસ્તાન	એશિયા	27,17,300
10.	સુદ્ધાન	આફ્રિકા	18,86,068

ક્રમ	દેશ	ખંડ	વિસ્તાર (ચો કિમીમાં)
1.	વેટિકન સિટી	પુરોપ	0.44
2.	માનાકો	પુરોપ	1.95
3.	નાગ્રિઝ	ઓસ્ટ્રેલેશિયા	21.10
4.	તૂવાલૂ	ઓસ્ટ્રેલેશિયા	26.00
5.	સેન મરીનો	પુરોપ	61.00
6.	બર્મ્બૂડા ટાપુ	ઉત્તર અમેરિકા	93.30
7.	લિઝનસ્ટાઇન	પુરોપ	160.00
8.	માર્શિલ ટાપુઓ	ઓસ્ટ્રેલેશિયા	181.00
9.	સેન્ટ ક્રિસ્ટસ અને નેવિસ	ઉત્તર અમેરિકા	269.00
10.	માલ્ટીવ ટાપુઓ	એશિયા	298.00
11.	મોલ્ટા	પુરોપ	316.00

4. વિશ્વ: મૌટા દેશો (વસ્તીમાં)

ક્રમ	દેશ	વસ્તી *
1.	ચીન	1,33,67,18,015
2.	ભારત	1,18,91,72,906
3.	અમેરિકા	31,32,32,044
4.	ઇન્ડોનેશિયા	24,56,13,043
5.	બ્રાઝિલ	20,34,29,773
6.	પાકિસ્તાન	18,73,42,721
7.	બાંગ્લાદેશ	15,85,70,535
8.	નાઈઝરિયા	15,52,15,573
9.	રશિયા	13,87,39,892
10.	ઝપાન	12,64,75,664

* વર્ષ 2011 (અનુમાનિત)

5. વિશ્વ: મૌટાં શહેરો (વસ્તીમાં)

ક્રમ	શહેર	દેશ	વસ્તી (કરોડમાં) *
1.	ટોકિયો	ઝપાન	3.72
2.	ડિલ્હી	ભારત	2.27
3.	મેક્સિકો સિટી	મેક્સિકો	2.05
4.	ન્યૂ યૉર્ક	અમેરિકા	2.04
5.	શાંગહાઇ	ચીન	2.02
6.	સૌંમ પાઉલુ	બ્રાઝિલ	1.99
7.	મુખ્ય	ભારત	1.97
8.	બેંજિંગ	ચીન	1.56
9.	ડાકા	બાંગ્લાદેશ	1.54
10.	કોલકાતા	ભારત	1.44
11.	કરાચી	પાકિસ્તાન	1.39
12.	બ્રેન્સ એરિઝ	આર્જેન્ટિના	1.35
13.	લોસ એંજીલીઝ	અમેરિકા	1.34
14.	રીઓ દ જનીરો	બ્રાઝિલ	1.20
15.	મનિલા	ફિલિપીન્ઝ	1.19

* પોષ્યુલેશન બ્યૂરો, અમેરિકા : સપ્ટેમ્બર, 2013

6. વિશ્વ: પ્રખ્યાત સરહદ

ક્રમ	સરહદ	ક્યા દેશો વચ્ચે
1.	દુરાંદ લાઈન	ભારત-પાકિસ્તાન-અફ્ઘાનિસ્તાન
2.	હિન્ડન્બર્ગ લાઈન	જર્મની-પોલેન્ડ
3.	મેનરહીમ લાઈન	રશિયા-ફિન્લેન્ડ
4.	મેકમોહન લાઈન	ભારત-તિબેટ
5.	મેગિનોટ લાઈન	ફાન્સ-જર્મની
6.	ઓર્ડર નેસ લાઈન	જર્મની-પોલેન્ડ
7.	રેડકલીફ લાઈન	ભારત-પાકિસ્તાન
8.	સેંઝીડ લાઈન	ફાન્સ-જર્મની
9.	38 પેરેલલ	ઉત્તર કોરિયા-દક્ષિણ કોરિયા
10.	17 પેરેલલ	ઉત્તર વિયેતનામ-દક્ષિણ વિયેતનામ
11.	24 પેરેલલ	ભારત-પાકિસ્તાન

7. વિશ્વ: અગ્રથના દેશોની માથાઈ આવક

ક્રમ	દેશ	માથાઈ વાર્ષિક આવક (ગલરમાં)*
1.	ઓસ્ટ્રેલિયા	39,692
2.	બાંગ્લાદેશ	1,565
3.	ભૂટાન	5,533
4.	બ્રુનાઈ	47,200
5.	કેનેડા	39,033
6.	ચીન	7,518
7.	ઇઞ્જિઝ	6,367
8.	ફાન્સ	34,092
9.	જર્મની	35,930
10.	ભારત	3,290
11.	થાઇલેન્ડ	8,643
12.	અમેરિકા	47,123
13.	લક્સમબર્ગ	80,304
14.	નોર્વે	52,238
15.	દેન્માર્ક	36,764
16.	ઓસ્ટ્રીયા	39,454
17.	ઇરાન	11,024
18.	ઇરાક	3,599
19.	ઇઝરાયેલ	29,404
20.	ઇટલી	29,418
21.	ઝપાન	33,828
22.	કેન્યા	1,784
23.	ઉત્તર કોરિયા	1,700
24.	દક્ષિણ કોરિયા	27,791
25.	કુવૈટ	38,293
26.	મલેશિયા	14,603
27.	નેપાલ	1,250
28.	યુ.એ.ઈ.	36,973
29.	ન્યૂ ઝીલેન્ડ	27,460
30.	પાકિસ્તાન	2,789
31.	કટાર	88,232
32.	રશિયા	15,807
33.	સાઉદી અરેબિયા	23,742
34.	સિંગાપુર	57,238
35.	દક્ષિણ આફ્રિકા	10,505
36.	સ્પેન્શ	29,651
37.	શ્રીલંકા	5,103
38.	સ્વિટ્જરલેન્ડ	37,775
39.	સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	41,765
40.	યુ.કે.	35,053

* વર્ષ 2011 (અનુમાનિત)

8. વિશ્વ : વિવિધ દેશોના સ્વતંત્રતા પ્રણોત્તમાં

ક્રમ	દેશ	સ્વતંત્રતા પ્રણોત્તમાં
1.	આયરલેન્ડ	ડી. વેલેરા
2.	ઇંડિયા	જનરલ નજીબ
3.	ઇન્ડોનેશિયા	ડૉ. સુકૃષ્ણો
4.	ક્રૂબા	ફિલ કાસ્ટ્રો
5.	કેન્યા	જોમો કેન્યાટા
6.	ધાના	એન. કુમાર
7.	ચીન	ડૉ. સુન યાત સેન, માઓસ્ટે તુંગ
8.	ઝાંગ્યા	કેનેથ કોન્ડા
9.	ઝિઝાબ્દે	રોબર્ટ મુગાબે
10.	કોંગો (ઝાઈર)	લુલુભા
11.	ટાન્જાનિયા	જ. નરેરે
12.	તુક્ફી	મુસ્તુફા કુમાલ પાશા
13.	પાકિસ્તાન	મહેમદ અલી જીલા
14.	બાંગ્લાદેશ	શેখ મુજુબુર રહેમાન
15.	ભારત	મહાત્મા ગાંધી
16.	અમેરિકા	જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન
17.	રશ્યા	લેનિન
18.	વિયેતનામ	હો. ચી. મિન્હ
19.	ઇટલી	ગેરીબાલી
20.	ફાન્સ	રૂસો
21.	જર્મની	મિન્સ બિસ્માર્ક

9. વિશ્વ : વિવિધ દેશોનાં રાષ્ટ્રગીત

ક્રમ	દેશ	રાષ્ટ્રગીત
1.	આર્જિન્ટિના	ઓર્ડ મોર્ટિસ, અલગિતો સાગ્રાદો ...
2.	ઇંડિયા	બિલાદી
3.	ઇંડરાયેલ	અતિકવાર
4.	ઇટલી	ફાટેલી દ ઇટાલિયા
5.	ઇરાક	વાતાનુમ મેટે, અલ અબુકુફી જનલિયા
6.	ઇરાન	શોદ જમૂરી એ-ઇસ્લામી નેવા
7.	ઓસ્ટ્રેલિયા	ઓડવાન્સ ઓસ્ટ્રેલિયા ફેર
8.	ક્રેન્ડા	સો ક્રેન્ડા, અવર હોમ એન્ડ નેટિવલેન્ડ
9.	ચીન	સ્વયંસેવકોની કૂચ
10.	જર્મની	એઇનિક્ટર એન્ડ રેઝટ એન્ડ કેહાઈટ
11.	ઝાપાન	કિમી ગાયો વા
12.	નેપાલ	શ્રીમાન ગંભીર નેપાળી પ્રયંક પ્રતાપી ભૂપતિ
13.	ન્યૂ ઝીલેન્ડ	ગોડ ડિફેન્ડ ન્યૂ ઝીલેન્ડ
14.	પાકિસ્તાન	પાક સરજમીન શાદબાદ
15.	ફાન્સ	લા માર્સેઠ્લે
16.	બાંગ્લાદેશ	અમાર સોનાર બંગલા
17.	બ્રિટન	ગોડ સેવ ધિ ક્રિવન/કિંગ
18.	ભારત	જન ગણ મન ...
19.	ભ્યાનમાર	ગવા મજય બ્યા
20.	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	ઓ એ, કેન યૂસી બાય ધિ ડૉન્સ

ક્રમ	દેશ	રાષ્ટ્રગીત
21.	રશ્યા (ઓમનપેલ્ય ઓફ ઇન્ડિપેન્ટ સ્ટેટ્સ)	મિ. જિલકાનું કેવળ સંગીત/અલી લાઈટ
22.	વિયેતનામ	દોઆન કવાન વિયેતનામ ...
23.	શ્રીલંકા	શ્રીલંકા માતા, આપ શ્રીલંકા માતા ...

10. વિશ્વ : વિવિધ દેશોનાં જૂનાં-નવાં નામ

ક્રમ	જૂનું નામ	નવું નામ
1.	અપર વોલ્ટા	બુર્કિના ફાસો
2.	એબિસિનિયા	ઇથિયોપિયા
3.	મિસર	ઇંડિયા
4.	ડિ. ઇસ્ટ ઇન્ડિઝ	ઇન્ડોનેશિયા
5.	ઉત્તર રખેડેશિયા	ઝાંગ્યા
6.	ક્રમ્બોડિયા	ક્રમ્પુચિયા
7.	ગોલ કોસ્ટ	ધાના
8.	ઝાંગીબાર અને ટાંગાનિકા	ટાન્જાનિયા
9.	ટુસિયલ સ્ટેટ્સ	સંયુક્ત અરબ ઇમારાત
10.	ડિ. ગિની	સુરિનામ
11.	પેલેસ્ટાઇન	ઇઝરાયેલ
12.	પશ્ચિમા	ઇરાન
13.	પૂર્વ પાકિસ્તાન	બાંગ્લાદેશ
14.	શોર્મોસા	તાઈવાન
15.	મલાયા, સબાહ, સારાવાક	મલેશિયા
16.	ફાન્સ સુધાન	માલી
17.	બેલિયન કોંગો	ઝાઈર
18.	બાસુટોલેન્ડ	લિસ્ટૂડ
19.	લેસન્ટ લેન્ડ	નાગીર
20.	ટોગોલેન્ડ	ટોગો
21.	બ્રિટિશ હોરન્ડુરાશ	બેલીજ
22.	બેચાઉનાલેન્ડ	બોટ્સવાના
23.	માડાગાસ્કર	માલાગાસી
24.	મેસોપોટેમિયા	ઇરાક
25.	દક્ષિણ રખેડેશિયા	ઝિઝાબ્દે
26.	સિયામ	થાઈલેન્ડ
27.	સિલોન	શ્રીલંકા
28.	સોમાલી લેન્ડ	સોમાલિયા
29.	હોલેન્ડ	નેઘરલેન્ડ્ઝ
30.	હોઝ્યુરસ	બોલિઝ
31.	બ્રિટિશ ગાયાના	ગાયાના
32.	ન્યૂ ગિની	પશ્ચિમ ઇરિયન
33.	ન્યાસાલેન્ડ	મલાવી
34.	નૈર્સત્ય આફિકા	નામિબિયા
35.	બ્રિટિશ	ભ્યાનમાર
36.	આઈવરી કોસ્ટ	કોટ હિવાર
37.	ઉત્તર બોનિયો	સારાવાક
38.	દહોમી	બેનિન

11. વિશ્વ: વિવિધ દેશોની પાર્લમેન્ટ

ક્રમ	દેશ	પાર્લમેન્ટ
1.	અફ્ઘાનિસ્તાન	શોરા
2.	આલ્બેનિયા	પીપલ્સ અસેમ્બલી
3.	અલ્ઝિરિયા	નેશનલ પીપલ્સ અસેમ્બલી
4.	અંગોલા	નેશનલ પીપલ્સ અસેમ્બલી
5.	આર્જેન્ટિના	નેશનલ કોંગ્રેસ
6.	ઓસ્ટ્રેલિયા	ફિડરલ પાર્લમેન્ટ
7.	ઓસ્ટ્રીલીયા	નેશનલ અસેમ્બલી
8.	ભારત	સંસદ (લોકસભા અને રાજ્યસભા)
9.	ભૂટાન	ત્સોંગ્ઝુ (નેશનલ અસેમ્બલી)
10.	બોલિવિયા	નેશનલ કોંગ્રેસ
11.	બાંગ્લાદેશ	જાતીય સંગસદ
12.	બ્રાજિલ	નેશનલ કોંગ્રેસ
13.	ચુ.કે. (બ્રિટન)	પાર્લમેન્ટ
14.	બલોરિયા	નારોદ્ધનો સુભ્રેણી (નેશનલ અસેમ્બલી)
15.	ક્રમ્બોરિયા	નેશનલ અસેમ્બલી
16.	કુનેડા	પાર્લમેન્ટ
17.	ચીન	નેશનલ પીપલ્સ કોંગ્રેસ
18.	કલોમ્બિયા	કોંગ્રેસ
19.	ઢેન્માર્ક	ફોકટિંગ
20.	દાખિયા	પીપલ્સ અસેમ્બલી
21.	ફાન્સ	નેશનલ અસેમ્બલી
22.	જર્મની	બુદ્ધરસ્તગ (નીચલું ગૃહ) અને બુદ્ધેસ્ત્રત (ઉપલું ગૃહ)
23.	હંગેરી	નેશનલ અસેમ્બલી
24.	ગાયાના	નેશનલ અસેમ્બલી
25.	દક્ષિણ આફ્રિકા	હાઉસ ઓફ અસેમ્બલી
26.	સ્પેન્ન	કોર્ટેસ
27.	સુદાન	નેશનલ અસેમ્બલી
28.	સ્વિડન	રિક્સટેગ
29.	સ્વિટ્જરલેન્ડ	નેશનલ રોટ અને સ્ટેન્ડ રોટ (ફિડરલ અસેમ્બલી)
30.	સીરિયા	પીપલ્સ કાઉન્સિલ
31.	તાઈવાન	નેશનલ અસેમ્બલી
32.	ટ્યૂનિસિયા	નેશનલ અસેમ્બલી
33.	તુર્કી	ગ્રેન્ડ નેશનલ અસેમ્બલી
34.	અમેરિકા	હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝેટેટિવ્ - સેનેટ (કોંગ્રેસ)
35.	વેનિઝુઅલા	નેશનલ કોંગ્રેસ
36.	વિયેતનામ	નેશનલ અસેમ્બલી
37.	ઝાઇર	નેશનલ લેજિસ્લાટિવ કાઉન્સિલ
38.	ઝામિયા	નેશનલ અસેમ્બલી
39.	ઝન્ડોનેશિયા	પીપલ્સ કન્સલ્ટેટિવ અસેમ્બલી
40.	આઈસલેન્ડ	અલ્થિગ
41.	ઈરાન	મજલિસ
42.	ઈરાક	નેશનલ અસેમ્બલી
43.	આયરલેન્ડ	આયરિક્ટાસ (હાઉસ ઓફ રિપ્રેઝેટિવ્ - સેનેટ)
44.	ઈજરાયલ	નેસેટ

ક્રમ	દેશ	પાર્લમેન્ટ
45.	ઝાપાન	ડાયટ
46.	જોર્ડન	નેશનલ અસેમ્બલી
47.	કન્યા	નેશનલ અસેમ્બલી
48.	ઉત્તર કોરિયા	સુપ્રીમ પીપલ્સ અસેમ્બલી
49.	દક્ષિણ કોરિયા	નેશનલ અસેમ્બલી
50.	લાઓસ	પીપલ્સ સુપ્રીમ અસેમ્બલી
51.	લિબિયા	જમ્હુરિયત (જનરલ પીપલ્સ કોંગ્રેસ)
52.	મલેશિયા	દિવાન રક્યત અને દિવાન નેગારા (પાર્લમેન્ટ)
53.	મોંગોલિયા	ચેટ પીપલ્સ ખુરલ
54.	મોઝિબિક	પીપલ્સ અસેમ્બલી
55.	ઘાનમાર	પીપલ્સ અસેમ્બલી
56.	નેપાલ	રાષ્ટ્રીય પંચાયત
57.	નેધરલેન્ડ	સ્ટેટેન જનરલ
58.	ન્યૂ ઝીલેન્ડ	પાર્લમેન્ટ
59.	નોર્વે	સ્ટોરટિંગ
60.	પાકિસ્તાન	નેશનલ અસેમ્બલી
61.	પાપુઅના ન્યૂ જિની	નેશનલ પાર્લમેન્ટ
62.	પોતેન્ડ	સેજમ
63.	રોમેન્યા	ગ્રેન્ડ નેશનલ અસેમ્બલી
64.	રશિયા	ઝ્યૂમા (ફિડરલ કાઉન્સિલ)

12. વિશ્વ: વિવિધ દેશોનાં રાષ્ટ્ર ચિહ્ન

ક્રમ	દેશ	રાષ્ટ્ર ચિહ્ન
1.	અમેરિકા	સોનાનો સિક્કો
2.	આયરલેન્ડ	બીલીપત્ર જેવું પાંડું
3.	ઓસ્ટ્રેલિયા	કાંગારું
4.	ઈટલી	સફેદ કમળ
5.	ઈરાન	ગુલાબ
6.	જર્મની	મકાઈ ડોરો
7.	ઝાપાન	કૂલઝાડ
8.	ફાન્સ	કમળ
9.	ભારત	ચાર સિંહવાળી શિલ્પાકૃતિ જેમાં ત્રણ સિંહ દશ્યમાન છે.
10.	ઢેન્માર્ક	સમુક્કિનારાનું વૃક્ષ
11.	ઝંગેન્ડ	ગુલાબ
12.	પાકિસ્તાન	તારા સાથે ચંદ્ર
13.	બલોરિયા	સિંહ
14.	ચીન	અઞ્જિ ઝૂક્ટો રાક્ષસ
15.	ગ્રીસ	જેતૂના ઝડની ડાળી

13. विश्वः विविध हेशोमां समय

नोंदः भारतमां ज्यारे बपोरना 12 वाग्या होय त्यारे विश्वां अगत्यां शहेरोनो स्थानिक समय

क्रम	शहेर	देश	समय
1.	बगदाद	ईराक	9.30 सवार
2.	बेग्कोक	थाईलैंड	1.30 बपोर
3.	बर्लिन	जर्मनी	7.30 सवार
4.	ब्रिसबेन	ऑस्ट्रेलिया	4.30 बपोर
5.	केरो	ईजिप्त	8.30 सवार
6.	शिकागो	अमेरिका	1.30 सवार (आगला दिवस)
7.	केप टाउन	दक्षिण आफिका	8.30 सवार
8.	कोलंबो	श्रीलंका	12.00 बपोर
9.	जिनिवा	स्विट्जरलैंड	7.30 सवार
10.	होगकोंग	चीन	2.30 बपोर
11.	दाका	बांगलादेश	12.30 बपोर
12.	जोहानेसबर्ग	दक्षिण आफिका	8.30 सवार
13.	काबुल	अफगानिस्तान	11.00 सवार
14.	कराची	पाकिस्तान	11.30 सवार
15.	टिंगस्टन	जमैका	1.30 सवार
16.	क्वाला लंपुर	मलेशिया	2.00 बपोर
17.	लंडन	यु.के.	6.30 सवार
18.	लोस ऑंजिलीज	अमेरिका	10.30 रात (1 दिवस पहेला)
19.	मेड्रिड	स्पेन	7.30 सवार
20.	मेलबर्न	ऑस्ट्रेलिया	4.30 बपोर
21.	भास्को	रशिया	9.30 सवार
22.	नाईरोबी	केन्या	9.30 सवार
23.	न्यू योर्क	अमेरिका	1.30 सवार
24.	पेरिस	फ्रांस	7.30 सवार
25.	बेलजियम्	चीन	2.30 बपोर
26.	पोर्ट ओफ स्पेन	त्रिनिदाद	6.30 सवार
27.	रंगून	भ्यान्मार	1.00 बपोर
28.	रोम	इटली	7.30 सांज
29.	सेविस्बरी	जिम्बाब्वे	8.30 सवार
30.	सेन इन्सिस्को	अमेरिका	11.30 रात (1 दिवस पहेला)
31.	सोल	दक्षिण कोरिया	3.00 बपोर
32.	सिंगापुर	सिंगापुर	2.00 बपोर
33.	थोक्यो	जापान	3.30 बपोर
34.	वेलिंग्टन	न्यू झीलैंड	6.30 सांज

14. विश्वः विविध पेशाशो

1. उनः ऑस्ट्रेलिया, रशिया, न्यू झीलैंड, चीन, आर्जेन्टिना
2. क्रापासः चीन, रशिया, अमेरिका, भारत, पाकिस्तान, ब्राजिल, ईजिप्त, तुर्की, जापान
3. क्रेमांः ब्राजिल, होज्युरस, कोस्टा रीका, पनामा
4. क्रोकोः आर्थवरी कोस्ट, ब्राजिल, धाना, नाईज़ेरिया, केम्ब्रिन

5. क्रोकीः ब्राजिल, क्लोम्बिया, ईन्डोनेशिया, आर्थवरी कोस्ट, मेक्सिको
6. खांडः ब्राजिल, भारत, क्यूबा, रशिया, अमेरिका, फ्रांस, जर्मनी, ऑस्ट्रेलिया
7. घाउः रशिया, अमेरिका, चीन, भारत, केन्या, फ्रांस, तुर्की, आर्जेन्टिना
8. चाः भारत, चीन, श्रीलंका, रशिया, जापान, केन्या, ईन्डोनेशिया
9. चोखा (डांगर)ः चीन, भारत, ईन्डोनेशिया, बांग्लादेश, थाईलैंड, बर्मा, वियेतनाम, जापान, ब्राजिल, फ़िलिपीन्ज
10. जवः रशिया, केन्या, अमेरिका, ब्रिटन, तुर्की
11. तमाकुः चीन, अमेरिका, भारत, ब्राजिल, रशिया, तुर्की
12. द्राक्षः फ्रांस, ईटली, रशिया, स्पेन, अमेरिका, तुर्की
13. नारंगीः ब्राजिल, अमेरिका, स्पेन, मेक्सिको, ईटली, भारत
14. नारियेणः फ़िलिपीन्ज, ईन्डोनेशिया, श्रीलंका, भारत
15. बटाया: रशिया, पोलैंड, अमेरिका, चीन, भारत, जर्मनी
16. बाजरीः अमेरिका, चीन, नाईज़ेरिया, रशिया, नाईज़र, माली, सेनिगाल, भारत
17. भक्षणः अमेरिका, चीन, ब्राजिल, रोमेनिया, मेक्सिको, रशिया
18. भगङ्गीः भारत, चीन, अमेरिका, सुदान, ईन्डोनेशिया, सेनिगाल
19. भाखाणः न्यूजीलैंड, डेन्मार्क, नेहरलैंड, ऑस्ट्रेलिया, रशिया, स्विज़न
20. भाइलीः जापान, रशिया, अमेरिका, चीन, चिली, पेरु, नोर्वे
21. भांसः अमेरिका, चीन, रशिया, फ्रांस, जर्मनी, ब्राजिल, ईटली
22. रबरः मलेशिया, ईन्डोनेशिया, थाईलैंड, भारत, श्रीलंका, चीन
23. वटाण्णः भारत, चीन, अमेरिका, सुदान, ईन्डोनेशिया, नाईज़ेरिया
24. शाशः भारत, चीन, बांग्लादेश, थाईलैंड, ब्राजिल, रशिया, नेपाल
25. सङ्करजनः रशिया, अमेरिका, फ्रांस, चीन, जर्मनी, ईटली, पोलैंड
26. सोयाभीनः अमेरिका, ब्राजिल, चीन, आर्जेन्टिना, केन्या, पेरुवे, भारत

15. विश्वः विविध खनीज

1. कलाईः मलेशिया, ईन्डोनेशिया, बोलिविया, थाईलैंड, चीन, रशिया
2. चांदीः पेरु, रशिया, मेक्सिको, केन्या, अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया, पोलैंड
3. जसतः केन्या, रशिया, ऑस्ट्रेलिया, पेरु, अमेरिका, जापान, मेक्सिको
4. टंगस्टनः चीन, रशिया, केन्या, अमेरिका, बोलिविया, ऑस्ट्रेलिया, कोरिया
5. तांबुः रशिया, अमेरिका, चिली, जाम्बिया, केन्या, आईर, फ़िलिपीन्ज
6. निक्कलः केन्या, रशिया, ऑस्ट्रेलिया, क्लिफोर्निया, क्यूबा, ईन्डोनेशिया
7. पोलादः अमेरिका, रशिया, जापान, जर्मनी, ब्रिटन, फ्रांस
8. खेटिनमः दक्षिण आफिका, केन्या, रशिया, क्लोम्बिया, अमेरिका, कुवैत
9. फोस्फेट रोकः अमेरिका, रशिया, मोरोक्को, चीन, ट्यूनिसिया, जोर्डन, ईज़रायल
10. बोक्साईटः ऑस्ट्रेलिया, न्यू जिनी, जमैका, ब्राजिल, रशिया, युगोस्लाविया, ग्रीस, हंगरी, भारत
11. भैंगीजः रशिया, दक्षिण आफिका, ब्राजिल, ऑस्ट्रेलिया, भारत

12. કાચું લોખંડ: રશિયા, ઓસ્ટ્રેલિયા, બ્રાઝિલ, ચીન, ભારત, અમેરિકા, ક્રેનેડા
13. થાઇલું લોખંડ: રશિયા, અમેરિકા, પશ્ચિમ જર્મની, ક્રેનેડા, પેરુ, ચીન, મોરોકો
14. સીસું: રશિયા, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ક્રેનેડા, પેરુ, ચીન, મોરોકો
15. સોનું: દક્ષિણ આફિકા, રશિયા, ક્રેનેડા, ચીન, અમેરિકા, બ્રાઝિલ, ફિલિપીન્ઝ
16. હીરા: રશિયા, જાઈર, દક્ષિણ આફિકા, બોટસવાના, નામિબિયા, ધાના, અંગોલા
17. કુદરતી ગેસ: રશિયા, અમેરિકા, રોમેનિયા, બ્રિટન, નેઝરલેન્ડ્ઝ, ક્રેનેડા
18. કોલસો: અમેરિકા, ચીન, રશિયા, પોલેન્ડ, દક્ષિણ આફિકા, ભારત, બ્રિટન
19. લિનાઈટ (કોલસો): જર્મની, રશિયા, ચેક રિપબ્લિક
20. કુડ ઓર્ધલ: રશિયા, અમેરિકા, સાઉદી અરેબિયા, મેક્સિકો, બ્રિટન, ચીન, કુવૈત
21. પેટ્રોલિયમ પેદાશો: રશિયા, જાપાન, અમેરિકા, જર્મની, ફાન્સ, ઈટલી
22. યુરેનિયમ: અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફિકા, ક્રેનેડા, નાઈજીર
23. અભરાખ: ભારત, ક્રેનેડા, બ્રાઝિલ, રશિયા
24. આરસ: ભારત, ફાન્સ, સ્વિટારલેન્ડ

4. વિશ્વ: ઇતિહાસ

1. વિશ્વ: સાંસ્કૃતિક વારસો

પ્રાચીન સમયમાં સૌપ્રથમ માનવસંસ્કૃતિનો વિકાસ મોટી નદીઓના ડિનારે થયો હતો: (1) આફિકામાં નાઈલ નદીના ડિનારે મિસર(ઈજિપ્ટ)ની સંસ્કૃતિ, (2) એશિયાના મેસોપોટેમિયા(ઈરાક)-માં યુક્કેટીઝ અને ટાઈગ્રિસ નદીઓના ડિનારે વિકસેલી સુમેરીયન, બેબિલોનીયન, અસ્સિરિયન અને ખાલિયન સંસ્કૃતિ, (3) ભારતમાં ચિંધુ નદીના ડિનારે વિકસેલી હડપીય સંસ્કૃતિ અને (4) ચીનમાં યાંગત્સેક્યાંગ અને હવાંગણો નદીના ડિનારે વિકસેલી ચીની સંસ્કૃતિ.

(1) મિસરની સંસ્કૃતિ

મિસરની સંસ્કૃતિને માનવસંસ્કૃતિના વિકાસકર્મમાં પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવે છે.

સમય: ઈ. સ. પૂર્વે 4500થી ઈ. સ. પૂર્વે 1100

વિશેષતા: મિસરના રાજાઓ 'ફેરો' નામથી ઓળખાતા. લોકોનો મુખ્ય ખોરાક અનાજ, કઠોળ, શાકભાજી, માંસ તથા માછલાં હતો. સમાજમાં મહિલાઓનું સ્થાન ધર્ષણ ઉંચું હતું. કારીગરો પેણિસ નામના વૃક્ષની છાલમાંથી કાગળ, દોરણ અને ચટાઈ બનાવતાં. 'રા' (સૂર્ય), ચંદ્ર, નાઈલ નદી, એસ્સિરિસ (ફળવુપતાનો દેવ) અને ઈસિસ (પવિત્ર દેવી) તેમનાં મુખ્ય દેવીદેવતાઓ હતાં. લેખનકળના શરૂઆત સૌપ્રથમ તેમણે કરી હતી. ધર્મગુરુઓ દ્વારા થ્યેલા લખાણને 'હિરોજિલિફ્ક' (પવિત્ર લખાણ)ની લિપિ કહેતા. સ્થાપત્યોમાં પિરામિદો, વિરાટ મહિરો, ક્રિતિસંભંદો અને સિંકસની ભવ્ય પ્રતિમાઓ મુખ્ય છે. મિસરના પિરામિદો વિશ્વની સાત અજાયબીઓમાં ગણાય છે. પિરામિદના ભૂગર્ભમાં 'મમી' (મૃતદેહ)ને મસાલા ભરી રાખવામાં આવતો હતો. તેમણે પચાંગની રચના કરી હતી. મિસરના વૈદી પથરી, શીતળા, પશ્ચાત, પાંડુરોગ અને પેટના દુખાવા જેવા રોગોથી પરિચિત હતા.

(2) મેસોપોટેમિયામાં પાંગરેલી સંસ્કૃતિ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વે 3000થી ઈ. સ. પૂર્વે 700

વિશેષતા: ઊંચા ટેકરા પર બનાવેલા મંદિરો 'ઓગુરાત' (ઈશ્વરનો ટેકરો) કહેવાતાં હતાં. લોકોનો મુખ્ય ખોરાક ધઉં, જવ, દૂધ અને

માછલાં હતો. એન્લીલ (વાયુદેવ) અને એન્જીન (વરુણ દેવ) એ તેમના મુખ્ય દેવ હતા. ચીકડી માટીની તકીઓ પરની તેમની લિપિ 'ક્ર્યુનિઝોર્મ લિપિ' તરીકે જાણીતી હતી. નિનેવા (સુમેરનું પુસ્તકાલાલ) - માંથી 30,000 માટીની તકીઓ મળી છે. બેબિલોનના સમ્રાટ હમુરાબીએ કાયદાઓનો સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો હતો. અસ્સિરિયન પ્રજા લડાયક હતી. ખાલિયન સંસ્કૃતિમાં 'નેબુકદનેર' નામનો પ્રતાપી સમાટ થયો, જેણે 'જૂલતા બગીચા' બનાવ્યા હતા.

(3) હડપીય સંસ્કૃતિ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વે 3250થી ઈ. સ. પૂર્વે 1700

વિશેષતા: વ્યવસ્થિત અને આયોજિત નગરરચના, ભૂગર્ભ ગટર યોજના, જાહેર સ્નાનગુઢો અને જાહેર મકાનો આ સંસ્કૃતિની ખાસ વિશેષતા હતી. લોકો ખોરાકમાં ધઉં, જવ, બાજરી, ચોખા, દૂધ, માંસ, માછલી, ખજૂર અને દાડમનો ઉપયોગ કરતા હતા. મહિલાઓ અને પુરુષોના અલંકારો સોનું, ચાંદી, કાંસુ, કીમતી પથ્થરો અને હાથીદાંતમાંથી બનાવવામાં આવતા હતા.

(4) ચીનની સંસ્કૃતિ

સમય: ઈ. સ. પૂર્વે 3000થી ઈ. સ. પૂર્વે 255

વિશેષતા: ચીન વંશના ચી-હવાંગ-ટી નામના સમ્રાટે ચીનની પ્રયત્નતા દીવાલ બંધાવી હતી. તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી હતો. લાઘોત્સે તથા કોન્ફ્યુશિયસ નામના બે મહાત્માઓએ નીતિનો માર્ગ બતાવ્યો. ચીનની લિપિ ચિત્રલિપિ હતી. આ લિપિમાં 40,000 જેટલી ચિત્ર સંશાઓ હતી. ચીનના લોકોએ કાગળ, ઉંના વાળની પીછી, મુદ્દશક્લા, કાચ, કોલસો, બંદૂકનો દારુ, લોહચુંબક, હોકાયંત્ર, ચિનાઈ માટીના વાસણો, ચા વગરેની લેટ વિશ્વને આપી છે.

2. પ્રાચીન વિશ્વ

- ઈરાન: કેન્બિસિસનો પુત્ર દરાયસ પહેલો ઈરાનનો મહાન સમાટ હતો. દરાયસે રાજધાની સુસાથી સાઈસ સુધીનો રાજમાર્ગ બનાવ્યો હતો. પર્સિપોલિસના ભવ્ય મહેલો ઈરાનની અજોડ કલાના પ્રતીક હતા. પ્રાચીન ઈરાનનો મુખ્ય ધર્મ

જરથોસ્તી (પારસી) હતો. ઈરાની સમાટોએ અખો જરથુઝનો ઉપદેશ તથા ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

- 2. ગ્રીસ:** ગ્રીક લોકો મૂળ આર્થ જાતિના હતા. ઈ.સ. પૂર્વની સાતમી સદીમાં ગ્રીસનાં નગરરાજ્યોમાં સામંતશાહી શાસનની સ્થાપના થઈ. એથેન્સ, સ્પાર્ટા, ક્રોનિન્થ, થેબ્સ વગેરે મુખ્ય નગરરાજ્યો હતાં. એથેન્સની લોકશાહીના સર્વોચ્ચ નેતા પેરિઓલિસનો યુગ એથેન્સનો સુવાર્ષયુગ કહેવાય છે. સ્પાર્ટામાં લશકરી ઠબની લોકશાહી હતી. એથેન્સે વિશ્વને ઉત્તમ સાહિત્યકારીઓની અને ગ્રીસની સંસ્કૃતિએ સોકેટિસ, પ્લેટો તથા ઓરિસ્ટોટલ જેવા મહાન તત્ત્વવિનિતકોની બેટ આપી છે.
- 3. રોમ:** ઈ.સ. પૂર્વ 753માં રોમની સ્થાપના થઈ. એસ્ટ્રુક્ટનના શાસન દરમિયાન રોમ સમૃદ્ધ બન્યું હતું. ઈ.સ. પૂર્વ પહેલી સદીમાં રોમમાં જુલિયસ સીઝર નામે પ્રબળ શાસક હતો. જુલાઈ માસનું નામ જુલિયસ પરથી પડ્યું છે. રોમન સામ્રાજ્યમાં જ્યુપિટર યુદ્ધનો દેવ મનાતો હતો, 'મિનરવા' ધરતીની દેવી તથા 'વિનસ' ગ્રેમની દેવી હતી.
- 4. અમેરિકા:** કોલબસે અમેરિકા ખંડની શોધ કરી એ પૂર્વે આ ખંડના મૂળ રહીશોની એઝટેક, ઈંકા અને માયા સંસ્કૃતિએ અસ્તિત્વમાં હતી. સ્પેનના લોકોએ અમેરિકા ખંડમાં વસાહતો સ્થાપતી વખતે આ સંસ્કૃતિઓનો વિનાશ કર્યો. આ સંસ્કૃતિઓના અવશેષોમાં પિરામિદ, સપાકૃતિ, સંભ, ગરુડ શીર્ષ, સૂર્યની પ્રતિમા વગેરે શિલ્પકૃતિઓ મળી છે.
- 5. બાયઝન્ટાઇન સામ્રાજ્ય:** રોમન સામ્રાજ્યના અંત પછી એ સામ્રાજ્યના પૂર્વ બાજુનો પ્રદેશ એટલે બાયઝન્ટાઇન સામ્રાજ્ય. કોન્સ્ટન્ટિનોપલ આ સામ્રાજ્યની રાજ્યધાની હતી. આ શહેર યુરોપ અને એશિયાની સંસ્કૃતિઓનું સંગમસ્થળ હતું. યુરોપમાંથી એશિયા તરફનો જમીન માર્ગ અર્દીથી પસાર થતો હોવાથી આ શહેર વેપારનું કેન્દ્ર હતું. ઈ.સ. 1453માં તુકોએ કોન્સ્ટન્ટિનોપલ પર વિજય મેળવતાં અર્દીના વિદ્ધાનો સ્થળાંતર કરી ઈટલીમાં ગયા. ઈટલી 'નવજાગૃતિની શાખા' બન્યું.
- 6. આરબ સામ્રાજ્ય:** એશિયા ખંડમાં નૈર્ઝત્યમાં આવેલો દીપકલ્ય 'અરબસ્તાન' કહેવાતો. ઈસ્લામના ઉદ્ય પહેલાં અરબસ્તાન આર્થિક અને સામાજિક દાખિએ અતિંત પદ્ધત હતો. ઈસ્લામ ધર્મના પ્રવર્તક મહિમદ પયગંબરનો જન્મ ઈ.સ. 570માં અરબસ્તાનના મકા શહેરમાં થયો હતો. આરબો અનેક કબીલાઓ (ટોળીઓ)માં વહેંચાયેલા હતા. તેઓ હિસા અને વેરઝેરમાં ઝૂભેલા હતા. આરબોને અંધકાર અને અનાચારમાંથી ઉગારવા પયગંબર સાહેબે અલ્લા (ઈશ્વર) એક જ છે એવો સંદેશ અને ઉપદેશ આપ્યો, જે 'કુરાન-એ-શરીફ'માં સંગહિત છે. મકાના રૂઢિયુસ્ત આરબોના ત્રાસથી કટાળી પયગંબર સાહેબ ઈ.સ. 622માં મકા છોડી મદીના ગયા. ઈતિહાસમાં આ ગ્રસંગ 'હિજરત' તરીકે ઓળખાય છે.

આરબ સામ્રાજ્યનો સાંસ્કૃતિક વારસો:

- 1. અર્ધવર્તુલાકાર કમાન,** ધુમ્મટ, મિનાર, સુંદર નક્શીકામ અને જાળીકામ એ આરબોની સ્થાપત્યકલાની વિશિષ્ટતા હતી. કાર્ડોવા, ઈસ્તંબૂલ, દમાસ્કસ અને બગદાદના ભવ્ય

મહેલો, મસ્જિદો અને બગીચાઓ એમની પ્રગતિના સાક્ષી છે.

- 2. શિક્ષણના પ્રસાર માટે કાર્ડોવા, ડેરો, બગદાદ વગેરે શહેરોમાં વિદ્યાપીઠો અને અનેક શહેરોમાં શાળાઓ અને મહાશાળાઓની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.**
- 3. અરબી ભાષાનું ઉત્કૃષ્ટ વાડ્મય આ સમય દરમિયાન નિર્માણ પામ્યું.** 'કશિદા' અને 'હિકાયત' આરબ સાહિત્યનું પ્રદાન છે. જગપ્રસિદ્ધ 'અરેબિયન નાઈટ્સ'ની વાતાઓનું સંકલન કરવામાં આવ્યું હતું.

3. યુરોપનું આધુનિકરણ

યુરોપમાં વસતી સમગ્ર પ્રજાને રોમન સામ્રાજ્યમાં શાંતિ, સલામતી, સ્થિરતા અને પ્રગતિનો અનુભવ થયો હતો. ઈસુની પાંચમી સદીમાં આ સામ્રાજ્ય હૂણ, ગોથ અને વેન્ડાલ જેવી બંદર જાતિઓના આકમણ સામે ટકી ન શક્યું. યુરોપમાં 'સામંતશાહી' પ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી. પિરામિદ પ્રકારની આ શાસન વ્યવસ્થામાં રાજા ટોચ પર અને ભૂદાસો પાયામાં હતા. ગરીબ બેડૂતો અને ભૂદાસોને સૌથી વધુ વેઠવું પડ્યું. વેપાર-ઉદ્યોગ કે કલાકારીગરીને વિકસનાની કોઈ તક ન હતી. આથી, છઠી સદીથી અગ્નિયારમી સદી સુધીના આ સમયને 'અંધકારયુગ' કહે છે. અગ્નિયારમી સદીના અંત ભાગમાં પેલેસ્ટાઈનમાં આવેલાં પ્રિસ્તી ધર્મનાં પવિત્ર સ્થળોને તુર્ક મુસ્લિમાનોના પંજામાંથી મુક્ત કરવાની જુંબેશ શરૂ થઈ. લગભગ 200 વર્ષ સુધી ધર્મયુદ્ધો ચાલ્યાં. આ દરમિયાન એશિયા સાથેના વ્યાપક સંપર્કને કારણે યુરોપની પ્રજામાં નૂતન યુગના વિચારોએ કાંતિ આણી. યુરોપમાં 14મીથી 17મી સદી દરમિયાન થયેલા પ્રાચીન વિદ્યા, કલા, સાહિત્ય અને શિક્ષણના પુનર્જીવનના આંદોલનને 'નવજાગૃતિ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ઈ.સ. 1453માં તુકોના હાથે કોન્સ્ટન્ટિનોપલનું પતન થયું. પરિણામે પ્રિસ્તી વિદ્ધાનો પોતાના પ્રાચીન ગ્રંથો લઈ ઈટલીમાં સ્થાપી થયા. સમગ્ર યુરોપમાં ગ્રીક સંસ્કૃતિના વિચારો અને શાન ફેલાયા. ઈટલીના ભાષા સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવામાં દાંતે, પેટ્રોક અને બોકેશિયો અગ્રેસર રહ્યા. ઈંગ્લેન્ડના અંધ કવિ મિલટને 'પેરેડાઈઝ લોસ્ટ' નામનું મહાકાવ્ય લખ્યું. ફાન્સિસ બેકનના નિબંધો અને શેક્સપિયરની નાટ્યકૃતિઓ નવજાગૃતિની ભેટ છે. 16મી સદીમાં રાખેલિયાસ, કાર્નેટલ અને મોલિઅર વગેરેની કૃતિઓએ ફાન્સના સાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવ્યું. માર્ટિન લ્યુથરે બાઈબલનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ કરી જર્મન સાહિત્યમાં મોટું પ્રદાન કર્યું.

લિયોનાર્ડો-દ-વિન્ચી, માઈકલ એન્જેલો અને રાફાલ નવજાગૃતિ-કાળના પ્રથમ પંક્તિના ચિત્રકારો હતા. લોરેન્જો ધી બર્ટા અને ડેનાટેલો વિદ્યાત શિલ્પીઓ હતા. સ્થાપત્ય ક્રેટલીક શોધો અને ક્રામન્ટે મુખ્ય સ્થાપત્યાઓ હતા. વાયોવિન અને ઓર્ગન નામનાં વાજિન્નો એ નવજાગૃતિની ભેટ છે. વિજ્ઞાનની કેટલીક શોધો અને કોપરનિકસ, કેપ્લર, ગેલેલિયો જેવા વૈજ્ઞાનિકોના પ્રયોગોએ જગતની જૂની તથા રૂઢ માન્યતાઓનું ખંડન કર્યું.

13મી સદીમાં માર્કોપોલોની દરિયાઈ સક્રાનો 15મી અને 16મી સદીના ભૌગોલિક શોધકો તથા સાહસિકોને માર્ગદર્શન આપ્યું.

મુખ્ય ભૌગોલિક શોધ અને શોધકો

ક્રમ	ભૌગોલિક શોધ	શોધક	દેશ (વર્તની)	વર્ષ (ઈ. સ.)
1.	આફિકના દક્ષિણ ડિનારે (કેપ ઓફ ગુડ હોપ)	બાર્થોલોમ્યુ ડાયઝ	પોર્ટુગલ	1488
2.	ગેનાધાની, ક્ર્યૂબા, ડૈટી વગેરે વેસ્ટ ઇન્ડિઝ રાપુઓ	કિસ્ટોફર કોલંબસ	ઇટલીનો વતની: સ્પેનથી નીકળ્યો. (3 ઓગસ્ટ, 1492)	1492
3.	ભારત આવવાનો જળમાર્ગ (ભારતના કાલિકટ બંદરે 23 મે, 1498ના રોજ ઉત્ત્યો)	વાસ્કો-દ-ગામા	પોર્ટુગલનો વતની: લિસ્બનથી નીકળ્યો. (8 જુલાઈ, 1497)	1497
4.	અમેરિકા ખંડ	અમેરિઝો વેસ્પુચી	ઇટલી	1497
5.	બ્રાઝિલનો પૂર્વ ડિનારો	પેડ્રો કાબ્રાલ	પોર્ટુગલ	1500
6.	પનામા અને પેસિફિક મહાસાગરનો ડિનારો	વાસ્કો-દ-બેલ્વોઆ	સ્પેન	1513
7.	મેક્સિકો	કોટિઝ	સ્પેન	1519
8.	પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા (વિક્રોરિયા અને ટ્રોનિટી જહાજમા)	ફર્ડિનાન્ડ મેઝેલન	સ્પેન	1519 થી 1522
9.	પેરુ	ફેન્સિસ્કો પિઝારો	સ્પેન	1533
10.	કેનેડાનો આંતરિક ભાગ	જેક કર્ટિંબર	ફાન્સ	1534 થી 1535
11.	પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા	સર ફેન્સિસ ડ્રેક	ઇંગ્લેન્ડ	1577 થી 1580

4. ધર્મસુધારણા અંદોલન

11મીથી 13મી સદીમાં સંત બનાર્ડી, સંત ફાન્સિસ, સંત ડેમિનિક અને માર્સિલિયસ જેવા ધર્મસુધારકો ખાસ અસર ઉપાંગી શક્યા નાથી. પરંતુ 14મીથી 16મી સદી દરમિયાન સુધારકોએ જાનના જોખમે ધર્મસુધારણા આંદોલનની નેતાગીરી લીધી. ધર્મસુધારણાનું આંદોલન કેથોલિક ધર્મની માન્યતાઓ સામેના રોધનું પરિણામ હતું.

ધર્મસુધારકોનો ફાળો:

- જહોન વિકલીફ़: તે ઇંગ્લેન્ડની ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીનો અધ્યાપક અને પાદરી હતો. તેણે બાઈબલનું લેટિનમાંથી અંગેજ્માં ભાખાંતર કરી સમાજની મહાન સેવા કરી. તેણે ધર્મસુધારણાની પહેલ કરી હોવાથી તે 'ધર્મસુધારણા આંદોલનનો આધ પ્રણેતા' ગણાય છે. તેના સમર્થકો 'લોલાઇઝ'ના નામે ઓળખાતા.
- જહોન હસ: તે ચેક રિપલિકના પ્રાગ યુનિવર્સિટીનો અધ્યાપક હતો. તેણે સ્થાનિક બોલેમિયન ભાખામાં પોપ અને દેવળની ટીકા કરી. ઈ. સ. 1414માં તેને જર્મનીમાં કેદ કરી જીવતો સળગાવવામાં આવ્યો.
- સાવોનો રોલા: તે ઇટલીના ફ્લોરેન્સ નગરનો ધર્મગુરુ હતો. તેણે પોપની આશાનો અનાદર કર્યો. પોપે તેને ધર્મબહિષ્કત જહેર કરી ફાંસીએ લટકાવી દીધો અને વધસંભને આગ લગાડી શબ જલાવી દીધું.
- ઇરેસ્મસ: તે હોકેન્ડનો શ્રીક અને લેટિન ભાખાનો વિદ્વાન પાદરી હતો. તેણે 'મૂર્ખાઈની પ્રશંસા' નામના પુસ્તકમાં પોપ અને દેવળની સત્તાની હાંસી ઉડાવી. તે દેવળની સામે બળવો કરવાને બદલે દેવળમાં રહી સુધારણા કરવા માંગતો હતો.
- માર્ટિન લ્યુથર: તે જર્મનીની વિટેનબર્ગ યુનિવર્સિટીનો ધર્મશાસ્કરનો અધ્યાપક અને પાદરી હતો. રોમમાં બંધાતા સેંટ પીટરના દેવળ માટે પોપે 'પાપ વિમોચન પત્રિકા'નું વેચાણ કર્યું. લ્યુથરે આ

ધતિગના વિરોધમાં 95 મુદ્દાઓનું એક પત્ર વિટેનબર્ગના દેવળના દરવાજા પર ચોટાડ્યું. બાઈબલનો જર્મન ભાખામાં અનુવાદ કરતાં તેનું આંદોલન વાપક બન્યું. કાંતિકારી વિચારો બદલ પોપે તેને ધર્મબહિષ્કત કરતાં તે જર્મનીનો 'રાખ્યારી' બન્યો. પ્રિસ્તી ધર્મમાં એક નવો પંથ અસ્તિત્વમાં આવ્યો જે 'પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ' કહેવાયો. પ્રોટેસ્ટ એટલે પ્રિસ્તી ધર્મની સામે વિરોધ.

- અવોંગ્લીઃ તે સ્વિટ્રાર્લેન્ડના જ્યુરિય શહેરનો પાદરી હતો. તેણે પણ લ્યુથરની જેમ 67 મુદ્દાઓ દ્વારા દેવળમાં પ્રવર્તતાં દૂધણોને ઘિક્કાર્યા હતાં. ઈ. સ. 1531માં સ્વિટ્રાર્લેન્ડમાં કેથોલિક્સ અને પ્રોટેસ્ટન્ટ્સ વચ્ચે થયેલા આંતરવિશ્રાંતિમાં તે મૃત્યુ પામ્યો.
- જહોન કાલ્વિન: તે ફેંચ પાદરી હતો. ઈ. સ. 1536માં તેણે લખેલા પુસ્તક 'પ્રિસ્તી ધર્મના સિદ્ધાંતો'ને પ્રોટેસ્ટન્ટ સંપ્રદાયની પ્રથમ વિદ્વતાપૂર્ણ રજૂઆત ગણવામાં આવે છે. તેણે સ્થાપેલો સંપ્રદાય 'કાલ્વિનવાદ' તરીકે ઓળખાય છે.
- હેનરી આઠમો: હેંગ્લેન્ડમાં ધર્મસુધારણાની આગેવાની રાજાએ (હેનરી આઠમાંએ) લીધી હતી. તેણે હેંગ્લેન્ડની પાલ્મેન્ટ પાસે 'સર્વોપરિતાનો કાયદો' પસાર કરાવી હેંગ્લેન્ડના દેવળના બધા અધિકારીઓને રાજાને વફાદાર રહેવાની ફરજ પાડી. આમ, હેંગ્લેન્ડમાં ધાર્મિક સુધારણાનું આંદોલન સંસદના કાયદા દ્વારા થયું. પ્રતિધર્મસુધારણા: પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથની પ્રવૃત્તિને આગળ વધતી અટકાવવા કેથોલિક દેવળ સંસ્થાઓ આંતરિક શુદ્ધ માટે 'પ્રતિધર્મસુધારણા' ચલાવી. ઈ. સ. 1545માં પોપ પોલ ત્રીજાએ ટ્રેન્ટ (જર્મની) મુકામે 'ધર્મપરિષદ' બોલાવી. તેમાં દેવળોમાં વાપક સુધારાઓ કરવાના નિર્ણયો લેવાયા. સંત હેંગ્લેન્ડના લોયેલા અને તેમના જેસ્યુઈટ સંઘ મહત્વનો ભાગ બજાવ્યો. આ સંસ્થાના સભ્ય સંત ફાન્સિસ એવિયર જેવા જેસ્યુઈટ ભારતમાં કેથોલિક પંથના પ્રસારનું કાર્ય કર્યું.

5. હુંગલેન્ડમાં લોકશાહી

હુંગલેન્ડમાં નીચે પ્રમાણે લોકશાહીનો વિકાસ થયો હતો:

- મેળનાકાર્ટ (ઈ. સ. 1215):** મેળનાકાર્ટ એટલે 'હક્કની સનદ'. ઈ. સ. 1215માં હુંગલેન્ડના રાજા જોન યાને હુંગલેન્ડના અમીર ઉમરાવો, ધર્મગુણો અને વેપારીઓને કેટલીક સ્વતંત્રતા અને હક્કો આપ્યા તથા કાયદા અનુસાર રાજ્ય કરવાનું કબૂલ કર્યું. આમ, મેળનાકાર્ટ પછી હુંગલેન્ડમાં અનિયંત્રિત રાજ્યસત્તા તરફથી લોકશાહી રાજ્યસત્તા તરફ પ્રગતિ થઈ.
- વંશીય યુદ્ધ અને રાજા ચાર્લ્સ પહેલાનો વધ (ઈ. સ. 1649):** રાજા ચાર્લ્સ પહેલાની નિરંકૃષ સત્તાના વિરોધમાં પાલ્મેન્ટે કરેલા સંઘર્ષમાં હુંગલેન્ડમાં વંશીય યુદ્ધ થયાં. એમાં ચાર્લ્સ પહેલાને પરાજ્ય આપી તેનો વધ કરવામાં આવ્યો.
- પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના (ઈ. સ. 1649):** રાજા ચાર્લ્સ પહેલાના વધ પછી હુંગલેન્ડમાં થોડા સમય માટે ભધી સત્તા કોમ્વેલના હથમાં ડેન્નિત થઈ. હુંગલેન્ડમાં પ્રજાસત્તાકનો આ પ્રયોગ અલ્પ સમય માટે રહ્યો. કોમ્વેલના મૃત્યુ પછી હુંગલેન્ડની પ્રજાએ ચાર્લ્સ બીજાનો રાજા તરીકે સ્વીકાર કર્યો.
- હુંગલેન્ડની પાલ્મેન્ટે પસાર કરેલા કાયદાઓને આર્થિક નુકસાન થતું. આથી, સંસ્થાન-વાસીઓએ આ કાયદાઓનો વિરોધ કર્યો. અન્યાંથી કાયદાઓ આ પ્રમાણે હતા:(1) નૌકાયાનનો કાયદો (ઈ. સ. 1651) (2) ખાડનો કાયદો (ઈ. સ. 1764) (3) ચલણ અંગેનો કાયદો (ઈ. સ. 1764) (4) પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશોમાં વસવાટ પર નિયંત્રણ (ઈ. સ. 1763) (5) સ્ટેમ્પ એક્ટ (ઈ. સ. 1765) (6) ટાઉનશેન્ડનો કાયદો (ઈ. સ. 1767) અને (7) ચા પરનો કર (ઈ. સ. 1770)**
- મુખ્ય બનાવો:**
- બોસ્ટન-ટી-પાર્ટી:** ચા પરની જકાતને પરિણામે સંસ્થાનોના વેપારીઓ અને પ્રજામાં અસંતોષ ફેલાયો. ઈ. સ. 1773માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું 343 ચાની પેટીઓ ભરેલું વહાણ અમેરિકાના બોસ્ટન બંદ્રે આવ્યું ત્યારે દેશભક્ત સેમ્યુઅલ એડમ્સ અને તેના સાથીદારોએ ચાની પેટીઓ દરિયામાં ફેંકી દીધી. આ બનાવ ઇતિહાસમાં 'બોસ્ટન-ટી-પાર્ટી' તરીકે ઓળખાય છે. આ બનાવથી સશક્ત આંદોલનની શરૂઆત થઈ.
- ફિલોલીદ્ધિયામાં પરિષદ:** ઈ. સ. 1774માં અમેરિકાના ફિલોલીદ્ધિયા શહેરમાં બધાં સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓની પરિષદ બોલાવવામાં આવી. 15 જૂન, 1775ના રોજ મળેલી બીજી પરિષદમાં અમેરિકન સેનાના સેનાપતિ તરીકે જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનની નિમણૂક કરવામાં આવી.
- સ્વતંત્રતાનું જાહેરનામું:** જુલાઈ, 1776માં ફિલોલીદ્ધિયામાં ગ્રીજી પરિષદ મળી. 4 જુલાઈ, 1776ના રોજ થોમસ જેફરસન અને બેન્જામિન ફિલીપીએ ઘેલા સ્વતંત્રતાના જાહેરનામાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.
- યુદ્ધ અને સંસ્થાનો વિજય:** સ્વતંત્રતાના જાહેરનામા પછી અમેરિકન સૈન્ય અને હુંગલેન્ડના સૈન્ય વચ્ચે દસ મોટી લડાઈઓ સાથે છ વર્ષ (ઈ. સ. 1776થી 1781) સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. 19 ઓક્ટોબર, 1781ના રોજ હુંગલેન્ડના સેનાપતિ કોર્નવોલિસે પોર્ક ટાઉન પાસે શરણાગતિ સ્વીકારતાં યુદ્ધનો અંત આવ્યો.
- પેરિસની સંધિ:** ઈ. સ. 1783ની પેરિસ સંધિ અનુસાર અમેરિકાનાં સંસ્થાનોનો સ્વતંત્ર, સાર્વભૌમ રાખ્યું તરીકે હુંગલેન્ડ સ્વીકાર કર્યો.
- નવા રાખ્યનો જન્મ:** આ સંગ્રહમને અંતે સ્વતંત્ર બનેલાં 13 સંસ્થાનોના નવા રાખ્ય 'સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકા' (USA)નો જન્મ થયો. અમેરિકામાં પ્રથમ રાખ્યું મુખ તરીકે જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન ચૂટાયા.

6. અમેરિકાનો સ્વતંત્ર્યસંગ્રહ

ઈ. સ. 1620માં હુંગલેન્ડના રાજા જેમ્સ પહેલાના જુલમોથી બચવા કેટલાક ધર્મપ્રેમી લોકો 'મે ફલાવર' નામના વહાણમાં બેસી હુંગલેન્થી અમેરિકા આવ્યા. આ લોકો 'યાત્રાણુ વિલો' (Pilgrim Fathers) કહેવાયા. અહીં અંગ્રેજ, જર્મન, તેન, ફેન્ચ, ડય વગેરે પ્રજા પણ વસવા લાગી. અથારમી સદી સુધીમાં 13 સંસ્થાનો સ્થપાયાં.

સંસ્થાનોમાં સૌથી વધુ અંગ્રેજો હતા. આથી સંસ્થાનોમાં હુંગલેન્ડના કાયદા અને શાસનતંત્ર અમલમાં હતા. સંસ્થાનોના વહીવટ માટે હુંગલેન્ડના રાજા દ્વારા ગવરનરની નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી.

સંગ્રહમને કારણો:

- ઈ. સ. 1756થી 1763 સુધી હુંગલેન્ડ અને ફાન્સ વચ્ચે 'સપ્તવાર્ષિક યુદ્ધ' થયું. અમેરિકાનાં સંસ્થાનો આ સમયમાં હુંગલેન્ડને વફાદાર રહ્યાં. આ યુદ્ધમાં હુંગલેન્ડનો વિજય થતાં ઈ. સ. 1763માં પેરિસ મુકામે સંધિ થઈ. સંસ્થાનવાસીઓ પરથી ફેંચોનો ભય કાયમ માટે દૂર થયો. હુંગલેન્ડ આ યુદ્ધનો ખર્ચ સંસ્થાનવાસીઓ માથે નાખ્યો. સંસ્થાનવાસીઓએ હુંગલેન્ડની સંસ્થાનમાં પ્રતિનિધિત્વ મળે એ શરતે કરવેરા ભરવાની તૈયારી દર્શાવી. હુંગલેન્ડની સરકારે આ માગણીનો અસ્તીકાર કરતાં સંસ્થાનો અને હુંગલેન્ડ વચ્ચે સંઘર્ષની શરૂઆત થઈ.
- હુંગલેન્ડની પાલ્મેન્ટે પસાર કરેલા કેટલાક કાયદાઓ દ્વારા સંસ્થાનવાસીઓને આર્થિક નુકસાન થતું. આથી, સંસ્થાન-વાસીઓએ આ કાયદાઓનો વિરોધ કર્યો. અન્યાંથી કાયદાઓ આ પ્રમાણે હતા:(1) નૌકાયાનનો કાયદો (ઈ. સ. 1651) (2) ખાડનો કાયદો (ઈ. સ. 1764) (3) ચલણ અંગેનો કાયદો (ઈ. સ. 1764) (4) પશ્ચિમ તરફના પ્રદેશોમાં વસવાટ પર નિયંત્રણ (ઈ. સ. 1763) (5) સ્ટેમ્પ એક્ટ (ઈ. સ. 1765) (6) ટાઉનશેન્ડનો કાયદો (ઈ. સ. 1767) અને (7) ચા પરનો કર (ઈ. સ. 1770)

મુખ્ય બનાવો:

- બોસ્ટન-ટી-પાર્ટી:** ચા પરની જકાતને પરિણામે સંસ્થાનોના વેપારીઓ અને પ્રજામાં અસંતોષ ફેલાયો. ઈ. સ. 1773માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું 343 ચાની પેટીઓ ભરેલું વહાણ અમેરિકાના બોસ્ટન બંદ્રે આવ્યું ત્યારે દેશભક્ત સેમ્યુઅલ એડમ્સ અને તેના સાથીદારોએ ચાની પેટીઓ દરિયામાં ફેંકી દીધી. આ બનાવ ઇતિહાસમાં 'બોસ્ટન-ટી-પાર્ટી' તરીકે ઓળખાય છે. આ બનાવથી સશક્ત આંદોલનની શરૂઆત થઈ.

ફિલોલીદ્ધિયામાં પરિષદ: ઈ. સ. 1774માં અમેરિકાના ફિલોલીદ્ધિયા શહેરમાં બધાં સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓની પરિષદ બોલાવવામાં આવી. 15 જૂન, 1775ના રોજ મળેલી બીજી પરિષદમાં અમેરિકન સેનાના સેનાપતિ તરીકે જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનની નિમણૂક કરવામાં આવી.

સ્વતંત્રતાનું જાહેરનામું: જુલાઈ, 1776માં ફિલોલીદ્ધિયામાં ગ્રીજી પરિષદ મળી. 4 જુલાઈ, 1776ના રોજ થોમસ જેફરસન અને બેન્જામિન ફિલીપીએ ઘેલા સ્વતંત્રતાના જાહેરનામાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.

યુદ્ધ અને સંસ્થાનો વિજય: સ્વતંત્રતાના જાહેરનામા પછી અમેરિકન સૈન્ય અને હુંગલેન્ડના સૈન્ય વચ્ચે દસ મોટી લડાઈઓ સાથે છ વર્ષ (ઈ. સ. 1776થી 1781) સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. 19 ઓક્ટોબર, 1781ના રોજ હુંગલેન્ડના સેનાપતિ કોર્નવોલિસે પોર્ક ટાઉન પાસે શરણાગતિ સ્વીકારતાં યુદ્ધનો અંત આવ્યો.

પેરિસની સંધિ: ઈ. સ. 1783ની પેરિસ સંધિ અનુસાર અમેરિકાનાં સંસ્થાનોનો સ્વતંત્ર, સાર્વભૌમ રાખ્યું તરીકે હુંગલેન્ડ સ્વીકાર કર્યો.

નવા રાખ્યનો જન્મ: આ સંગ્રહમને અંતે સ્વતંત્ર બનેલાં 13 સંસ્થાનોના નવા રાખ્ય 'સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકા' (USA)નો જન્મ થયો. અમેરિકામાં પ્રથમ રાખ્યું મુખ યોર્જ વોશિંગ્ટન ચૂટાયા.

7. ફાન્સની રાજ્યકાંતિ

ઈ. સ. 1789માં થયેલી ફાન્સની કાંતિ રાજ્યક, ધાર્મિક, સામાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્રે પ્રવર્તતા અસંતોષમાંથી જન્મી હતી.

કાંતિ માટેનાં કારણો:

- ફાન્સમાં બુર્ભો વંશની રાજશાહી આપખુદ હતી. લુઈ 14માંથી પોતાની નિરંકૃશ સત્તા સ્થાપી હતી. લુઈ 15મો વિલાસી અને અત્યંત ખર્ચળ હતો. લુઈ 16મો બુદ્ધિહીન હતો. તે પોતાની ઉડાઉ અને જીદી પત્ની મેરી આંત્વાનેતની સલાહ પ્રમાણે કામ કરતો. લુઈ રાજાઓ નિરંકૃશ રાજશાહીના કેફમાં આપખુદ બન્યા હતા. હાડમારીઓ વધતાં પ્રજાએ કાંતિનો માર્ગ અપનાવ્યો.
- વહીવટંત્રમાં અવ્યવસ્થા અને અરાજકતા ફેલાયેલાં હતાં. ઉચ્ચ હોદાઓ લાયકાતના ધોરણે આપવાને બદલે હરાજીથી અપાતા હતા. લશકરી વ્યવસ્થા ચોક્કસ સિદ્ધાંતો પર આધ્યારિત ન હતી.
- ફાન્સમાં એક જ પ્રકારના કાયદા અને એક જ પ્રકારનાં ન્યાયાલયો ન હતાં. લગભગ 385 જેટલા કાયદાસંગ્રહો અસ્તિત્વમાં હતા. દોષપૂર્ણ ન્યાયતત્ત્વને કારણે પ્રજામાં તીવ્ર અસંતોષ પેદા થયો.
- ફાન્સના સમાજમાં ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓ ઉચ્ચ સ્થાન અને વિશેષ અધિકારો ભોગવતા હતા. આમપ્રજાનો ધર્મ મોટો ભાગ ભૂમે મરતો હતો. સામાજિક અસમાનતામાંથી સામાન્ય પ્રજાનો અસંતોષ વધી ગયો.
- રાજાઓના લખલૂટ ખર્ચ, મોટાં યુદ્ધો અને ઉપલા વર્ગની કરવેરામાંથી મુક્તિને કારણે ફાન્સનું અર્થતંત્ર કથળી ગયું હતું. આમ, કથળેલા અર્થતંત્ર, અન્યાયી કર પદ્ધતિ અને આર્થિક સુધ્દારાની યોજનાઓના અસ્વીકારને કારણે પ્રજા આર્થિક મુશ્કેલીમાં મુકાઈ હતી.
- ફાન્સની પ્રજા મોટે ભાગે ક્ષેત્રોલિક હતી. દેવળના ધર્મગુરુઓએ સત્તાનું કેન્દ્ર ઊભું કર્યું હતું. ધર્મગુરુઓ લોકોનાં અજ્ઞાન અને અંધશ્રદ્ધાનો લાભ ઉઠાવી શોષણ કરતા હતા.
- મોન્ટેઝ, વોલ્ટેર, રુસો અને ડિડેરો જેવા વિચારકોએ પ્રજાને વૈચારિક રીતે તૈયાર કરી.
- અમેરિકન કાંતિએ ફાન્સની પ્રજાને પુરાણી વ્યવસ્થામાંથી મુક્ત થવાની પ્રેરણ આપી.

કાંતિના મુખ્ય બનાવો:

- એસેટ જનરલની બેઠક: ફાન્સમાં નાણાદીય કટોકટીએ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરતાં લુઈ 16માને ફાન્સની સંસદ(એસેટ જનરલ)ની બેઠક બોલાવવાની ફરજ પડી. 175 વર્ષ પછી 5 મે, 1789ના રોજ એસેટ જનરલની બેઠક મળી. ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓએ આમજનતાના સૂચનાનો વિરોધ કરતાં એસેટ જનરલમાં સંઘર્ષ અને મડગાંઠ ઊભાં થયાં.
- રાખ્ટીય સભાની સ્થાપના: 17 જૂન, 1789ના રોજ આમવર્ગના પ્રતિનિધિઓએ રાખ્ટીય સભાની સ્થાપના કરી. લુઈ 16માંથી 27 જૂનના રોજ ત્રણે વર્ણને 'રાખ્ટીય સભા' તરીકે ભેગા બેસવા આદેશ આપ્યો. પ્રજાનો આ પ્રથમ વિજય હતો.
- બેસ્ટાઈલનું પતન (ઈ. સ. 1789): રાજી અને ઉમરાવોના દબાણ ડેટા રાજાએ સૈન્ય દ્વારા રાખ્ટીય સભા વિભેદી નાખવાનો પ્રયત્ન

કર્યો. સૈન્યને પાછું બોલાવી લેવાની પ્રજાની વિનંતી રાજાએ ન સ્વીકારતાં પ્રજા બંદપોર બની. ઉશેરાયેલા હથિયારધારી લોકોએ 14 જુલાઈના રોજ બેસ્ટાઈલના ડિલ્વા પર હુમલો કર્યો અને ડિલ્વા પર કબજો મેળવ્યો.

- વિશેષાધિકારોનો ત્યાગ: ફાન્સની પલટાયેલી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખી કેટલાક ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓએ 4 ઓગસ્ટ, 1789ના રોજ રાખ્ટીય સભામાં પોતાના વિશેષાધિકારો સ્વેચ્છાએ જતા કરવાની જહેરાત કરી.
- માનવહકોની જહેરાત: ફાન્સની રાખ્ટીય સભામાં 27 ઓગસ્ટ, 1789ના રોજ માનવહકોની જહેરાત કરી.
- મહિલાઓનો સત્ત્યાગ્રહ: માનવહકોની જહેરાતના ઠરાવ પર લુઈ 16માંથી સહી કરવાનો ઈન્કાર કરતાં લગભગ દસ હજાર મહિલાઓ 5 ઓક્ટોબર, 1789ના રોજ પેરિસથી કૂચ કરી વર્સેલ્સ ગઈ અને રાજા-રાઝીને પેરિસ આવવા ફરજ પારી.
- ફાન્સનું પ્રથમ લિબિત બંધારણ: રાખ્ટીય સભામાં ઈ. સ. 1791માં નવું બંધારણ તૈયાર કર્યું. રાજાએ આ બંધારણ પર સહી કરી. ફાન્સની કાંતિએ સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વના સિદ્ધાંતોની જગતને લેટ આપી.
- રાજાને ફાંસી: લુઈ 16મો યુરોપનાં અન્ય રાજ્યોની મદદ વડે આપખુદશાસન ફરી સ્થાપવા માંગતો હતો. 20 જૂન, 1791ના રોજ રાજા અને રાઝી ફાન્સમાંથી ભાગી છૂટતાં પકડાઈ ગયા. 21 સપ્ટેમ્બર, 1792ના રોજ રાખ્ટીય સભામાં રાજાને પદભ્રષ જહેર કરી ફાન્સને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જહેર કર્યું અને 21 જાન્યુઆરી, 1793ના રોજ રાજાને ફાંસીએ ચડાવી દેવાયો.

8. યુરોપમાં રાખ્ટીય

19મી સહી રાખ્ટીય અને લોકશાહીની સહી માનવામાં આવે છે. 19મી સહીમાં યુરોપમાં આપખુદ રાજશાહી અને પ્રત્યાધાતી વિચારસરણીઓની સામે સ્વતંત્રતા, સમાનતા, રાખ્ટીય, લોકશાહી, ઉદારમતવાદ વગેરે પ્રગતિશીલ વિચારસરણીઓનો જગ્ગ જામ્યો. આ જગ્ગમાં પ્રત્યાધાતીઓનો પરાજ્ય થયો અને રાખ્ટીય, લોકશાહી તથા ઉદારમતવાદનો વિજય થયો.

- શ્રીસમાં રાખ્ટીય: 19મી સહીમાં શ્રીસ તુરી સામ્રાજ્ય ડેટા હતું. શ્રીસમાંથી તુરી શાસનને દૂર કરવા ઈ. સ. 1814માં 'મિત્ર સમાજ' નામની ગુપ્ત સંસ્થા સ્થાપાઈ. ઈંગ્લેન્ડ, રષિયા, ફાન્સ અને યુરોપના રાખ્ટોએ શ્રીસને મદદ કરી. પરિણામે ઈ. સ. 1821થી 1824 સુધી ચાલેલા સ્વતંત્ર્યસંગ્રહમાં સર્જનતા મેળવી શ્રીક પ્રજા સ્વતંત્ર બની. 19મી સહીમાં યુરોપમાં રાખ્ટીય અને પ્રથમ મહાન વિજય હતો.
- બેલિયમમાં રાખ્ટીય: ઈ. સ. 1815માં હોલેન્ડ અને બેલિયમને જોડી દઈ નેધરલેન્ડ નામના રાજ્યની રચના કરવામાં આવી હતી. સરકાર અને સેનામાં હોલેન્ડની ડય પ્રજાનું પ્રભુત્વ હતું અને અનેક રીતે બેલિયમ પ્રજાને અન્યાય થતો હતો. હોલેન્ડ દ્વારા થતા અન્યાયનો સામનો કરવા બેલિયમ પ્રજાને આંદોલન કરવાની ફરજ પડી. ઈ. સ. 1831ના આંદોલનમાં સર્જનતા મળતાં બેલિયમ નવા સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે સ્થાપિત થયું.

- 3. ફાન્સમાં ફરી કાંતિ: ઈ. સ. 1824માં લુઈ 18માના મૃત્યુ પછી ચાર્લ્સ 10મો ગાદીએ આવ્યો. તે આપખુદ અને તુમાખીવાળો હતો. ઈ. સ. 1830માં રાજ સામે કાંતિ થઈ. રાજ ચાર્લ્સ 10મો હુંગેન્ડ નાસી જતાં લુઈ ફિલિપ રાજ બન્યો. તેની આપખુદી સામે ઈ. સ. 1848માં ફરી કાંતિ થઈ. ઈ. સ. 1849માં ફિલિપ હુંગેન્ડ નાસી જતાં ફાન્સમાં પ્રજાસત્તાક સરકાર સ્થપાઈ. પ્રજાસત્તાક તત્ત્વના પ્રમુખ તરીકે લુઈ નેપોલિયન ચૂંટાયો. તેણે ઈ. સ. 1852માં પોતાને ફાન્સનો સમાટ જાહેર કર્યો. ઈ. સ. 1870માં પ્રશિયા સામેના યુદ્ધમાં ફાન્સની હાર થતાં ફાન્સની પ્રજાએ તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂક્યો અને ફાન્સમાં પ્રજાતત્ત્વની સ્થાપના થઈ.**
- 4. ઈટલીમાં રાખ્રવાદ (ઇટલીનું એકીકરણ):** ઇટલીની સંસ્કૃતિ મહાન હતી; પરંતુ ઇટલી મધ્યયુગથી નાનાં નાનાં અનેક રાજ્યોમાં વહેચાઈ ગયું હતું. નેપોલિયનના પતન બાદ ઈ. સ. 1815માં મળેલી વિયેના કોંગ્રેસે લોભાડી અને વેનેશિયાના પ્રદેશો ઓસ્ટ્રીયાને તથા પાર્મા, મોરેના, ટસ્કની અને લુક્કા પ્રદેશો ઓસ્ટ્રીયાના રાજાને સોંઘા. આમ, પીડમોટ રાજ્ય સિવાયના ઉત્તર ઇટલીમાં ઓસ્ટ્રીયાનું પ્રભુત્વ હતું. દક્ષિણ ઇટલીના નેપલ્સ અને સિસલી બુર્ભો વંશના રાજાઓને સૌંપવામાં આવ્યા અને રોમ સહિત મધ્ય ઇટલીનાં રાજ્યો પોપની સત્તા નીચે મુકાયાં. આમ, ઇટલીમાં પરદેશી સત્તાનો અંકુશ હતો. ઇટલીના રાખ્રવાદમાં ઓસ્ટ્રીયા અવરોધરૂપ હતું. ઓસ્ટ્રીયા સામેનો રોજ વધતાં ઇટલીને સ્વતંત્ર કરવાની ચણવળ શરૂ થઈ.
- ઇટલીના એકીકરણનું આ મહાન કાર્ય મેળિનીની નૈતિક શક્તિ, કાવુરની કૂટનીતિ, ગેરોબાલ્દીની વીરતા, વિકટર ઇમેન્યુએલની વ્યવહારું બુદ્ધિ અને દેશભક્તિ તથા અસંખ્ય દેશભક્તોના બલિદાનથી પૂર્ણ થયું.
- 5. જર્મનીમાં રાખ્રવાદ (જર્મનીનું એકીકરણ):** નેપોલિયનના પતન પછી ઈ. સ. 1815માં મળેલી વિયેના કોંગ્રેસે જર્મનીનાં 100 રાજ્યો એકત્ર કરી તેમાંથી 39 રાજ્યોનો એક સંઘ બનાવ્યો હતો. તેના પ્રમુખપદે ઓસ્ટ્રીયાના સમાટને અને ઉપપ્રમુખપદે પ્રશિયાના રાજાને મૂકવામાં આવ્યા હતા. 17મી સુધીમાં જર્મનીમાં રાખ્રવાદની ભાવના જાગૃત થઈ હતી. ઈ. સ. 1819 સુધી જર્મનીની એકત્ર સ્થાપવાના પ્રયત્નોને ઓસ્ટ્રીયાના વડા પ્રધાન મેટનિકે નિષ્ફળ બનાવ્યા હતા. આમ છતાં, આર્થિક ક્ષેત્રે એકત્ર સ્થાપવા ઈ. સ. 1819માં પ્રશિયાએ જોલવેરિન નામના જકાતસંઘની રચના કરી. ઈ. સ. 1844 સુધીમાં પાંચ-છ રાજ્યો સિવાયના મોટા ભાગનાં જર્મન રાજ્યો આ સંઘમાં જોડાઈ ગયાં. ઓસ્ટ્રીયાને ભાકત રાખવામાં આવ્યું હતું. જર્મનીનાં રાજ્યોની આર્થિક એકતાના આધારે રાજકીય એકતા અને રાખ્રીયતા માટેનો માર્ગ તૈયાર થયો. જકાતસંઘને લીધે પ્રશિયા જર્મનીનું નેતા બન્યું. ઈ. સ. 1861માં વિલિયમ પહેલો પ્રશિયાનો રાજ બન્યો, જે જર્મનીના એકીકરણનો સમર્થક હતો. ઓસ્ટ્રીયાને જર્મનીમાંથી હાંકી કાઢવું જરૂરી હતું. આ માટે તેણે મોટું અને શક્તિશાળી લશકર બનાવવાની યોજના મૂકી, જે ઉપલા ગૃહે માન્ય કરી, પરંતુ નીચલા ગૃહે અમાન્ય કરી. આ બંધારણીય અને રાખ્રીય સંકટમાંથી રાખ્રને ઉગારવા રાજાએ ફાન્સમાના

પ્રશિયાના એલચી બિસમાઈને બોલાવી પ્રશિયાનો વડા પ્રધાન બનાવ્યો. વડા પ્રધાન બન્યા પછી માત્ર આઠ વર્ષમાં જ બિસમાઈ યુદ્ધ અને મહાસત્તાઓનો સ્વાર્થ, (6) જર્મન સમાટ વિલિયમ બીજાની મહત્વાકાંક્ષા, (7) વર્તમાનપત્રો અને લેખકોનું યુદ્ધખોર માનસ, (8) વેપારી અને લશકરી હિતો, (9) શક્તિશાળી આંતરરાખ્રીય સંસ્થાનો અભાવ, (10) 28 જૂન, 1914ના રોજ બોસ્નિયાના પાટનગર સારાજેવોની મુલાકાતે આવેલા ઓસ્ટ્રીયાના ગાદીવારસ ફર્ઝિનાન્ડ અને તેની પટીનું ખૂન થયું. 28 જુલાઈ, 1914ના રોજ ઓસ્ટ્રીયાએ સર્જિયા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

9. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનાં કારણો: (1) સંકુચિત અને ઉગ્ર રાખ્રવાદ, (2) સામ્રાજ્યવાદ, (3) ગુપ્તસંવિધો અને જૂથબંધી, (4) લશકરવાદ અને શાખીકરણ, (5) મહાસત્તાઓનો સ્વાર્થ, (6) જર્મન સમાટ વિલિયમ બીજાની મહત્વાકાંક્ષા, (7) વર્તમાનપત્રો અને લેખકોનું યુદ્ધખોર માનસ, (8) વેપારી અને લશકરી હિતો, (9) શક્તિશાળી આંતરરાખ્રીય સંસ્થાનો અભાવ, (10) 28 જૂન, 1914ના રોજ બોસ્નિયાના પાટનગર સારાજેવોની મુલાકાતે આવેલા ઓસ્ટ્રીયાના ગાદીવારસ ફર્ઝિનાન્ડ અને તેની પટીનું ખૂન થયું. 28 જુલાઈ, 1914ના રોજ ઓસ્ટ્રીયાએ સર્જિયા સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનાં બનાવો:

1. વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન વિશ્વ બે જૂથમાં વહેચાઈ ગયું. મિત્રરાખ્રોના જૂથમાં સર્જિયા, રશિયા, ફાન્સ, હુંગેન્ડ, પોર્ટુગલ, ઇટલી, રોમેનિયા, ગ્રીસ, જાપાન અને અમેરિકા હતાં. જ્યારે ધરીરાખ્રોના જૂથમાં ઓસ્ટ્રીયા, જર્મની, હંગેરી, બલ્ગેરિયા અને તુર્કી હતાં.
2. ઈ. સ. 1915ના અંત સુધીમાં ધરીરાખ્રોએ પૂર્વ તથા પશ્ચિમ યુરોપના ધર્ષાખરા પ્રદેશો મેળવી પ્રારંભિક વિજયો પ્રાપ્ત કર્યા.
3. ઈ. સ. 1916થી મિત્રરાખ્રોનું પલ્લું જિંચકાતું ગયું અને હુંગેન્ડ, ફાન્સ તથા ઇટલીએ પોતાના ગુમાવેલા પ્રદેશો પાછા મેળવી લીધાં.
4. એપ્રિલ, 1917માં અમેરિકાએ મિત્રરાખ્રોના પક્ષે યુદ્ધમાં જંપલાવતાં મિત્રરાખ્રોની તાકાતમાં વધારો થયો.
5. ઈ. સ. 1917ના અંત સુધીમાં મિત્રરાખ્રોએ જર્મનીને પશ્ચિમ યુરોપમાંથી તથા ઓસ્ટ્રીયાને પૂર્વ યુરોપમાંથી પાછા ખસી જવાની ફરજ પાડી.
6. 11 નવેમ્બર, 1918ના રોજ જર્મન સમાટ વિલિયમ બીજાએ ગાદીત્યાગ કરતાં વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યો.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનાં રાખ્રીય પરિણામો:

1. 28 જૂન, 1919ના રોજ જર્મનીને વર્સેલ્સના પ્રયાત 'આઈના મહેલ'માં સંવિ કરાર પર સહી કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી.
2. ઓસ્ટ્રીયા અને હંગેરી સામ્રાજ્યના ટુકડા કરી સ્લોવાકીયા, રોમેનિયા અને યુગોસ્લાવિયા રાજ્યો બનાવવામાં આવ્યાં. રશિયન સામ્રાજ્યમાંથી ફિનલેન્ડ, લિથુઅન્નિયા, લેટ્લિયા, એસ્ટોનિયા વગેરે સ્વતંત્ર રાજ્યો રચાયાં.
3. ઓસ્ટ્રીયા, જર્મની અને તુર્કીસ્તાનમાં પ્રજાકીય સરકારો રચાઈ.
4. પ્રજાકીય સરકારો નિષ્ફળ જતાં જર્મનીમાં નાગીવાદ, ઇટલીમાં ફાસીવાદ અને રશિયામાં સામ્યવાદનો ઉદ્ય થયો. સેપીન, ઓસ્ટ્રીયા, યુગોસ્લાવિયા અને પોલેન્ડમાં સરમુખત્વારશાહી શાસન સ્થપાયાં.
5. 10 જાન્યુઆરી, 1920ના રોજ વિશ્વશાંતિ માટે 'રાખ્રસંઘ'- (લિગ ઓફ નેશન્સ)ની સ્થાપના થઈ.

10. રશિયન કાંતિ

20મી સદીમાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યારે જ રશિયામાં રાજ્યકાંતિ થઈ. રશિયન નેતાઓએ કાર્લ માઝ્સના સિદ્ધાંતોના આધારે સાભ્યવાદી વિચારસરળીનો પ્રચાર કર્યો. આથી જ રશિયન કાંતિને 'સાભ્યવાદી બોલ્ષોવિક કાંતિ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

કાંતિ માટેનાં કારણો:

1. રશિયામાં 19મી સદીના આરંભથી જાર રાજ્યાંઓનું આપખુદ, અત્યાચારી અને અન્યાચારી શાસન હતું.
2. જાર રાજ્યાઓ શાસનતંત્રમાં સર્વોપરી છતાં વહીવટી કેતે નબળા પુરવાર થયા હતા. જાર નિકોલસ બીજાના વહીવટી તંત્ર પર રાણી જરીનાના સલાહકાર ગ્રેગરી રાસ્પુટિનનું વર્ષસ્વ હતું.
3. ન્યાયતંત્રે તટસ્થતા ગુમાવી હતી. ન્યાયતંત્રનું મુખ્ય કામ રાજકીય કેદીઓને સાજ આપવાનું બની ગયું હતું.
4. અમીર-ઉમરાવો વિશાળ અધિકાર ધરાવતા હતા જ્યારે કામદારો, કિસાનો અને ખેતદાસોને શિક્ષણના કે અન્ય કોઈ અધિકારો ન હતા. ભારે કરબોજ અને સરકારી નિયત્રણોએ ખેડૂતોની સ્થિતિ દ્યાજનક બનાવી હતી.
5. લિયો ટોલ્સ્ટોય, દોસ્તોવ્સ્કી, તુર્નેને, ચેખોવ, મેઝિસમ ગોકી, પુસ્કિન, માયકોવ્સ્કી વગેરેની સાહિત્યકૃતિઓએ લોકોમાં નવા વિચારની હવા સર્જ. જર્મન વિચારક કાર્લ માઝ્સના વિચારો રશિયન કાંતિના મુખ્ય પ્રેરક બળ હતા.
6. ફાન્સના લુઈ રાજ્યાંઓની જેમ રશિયાના જાર રાજ્યાં દેવી હક્કાના સિદ્ધાંતના પુરસ્કર્તા હતા.
7. બિનરશિયન, પ્રજા માટે રૂસીકરણની નીતિએ જારશાદી સામે વ્યાપક અસંતોષ ફેલાવ્યો હતો.

કાંતિના મુખ્ય બનાવો:

1. રશિયા-ઝાપાન યુદ્ધ: ઈ. સ. 1904-05ના રશિયા-ઝાપાન યુદ્ધમાં નાનકડા ઝાપાને રશિયાને સખત હાર આપતાં રશિયન કાંતિકારીઓએ ઉશેરણીજનક દેખાવો કર્યા અને રશિયન સમાજમાં વિત્રોહની આગ જગાડી.
2. 1905ની કાંતિ (લોહિયાળ રવિવાર): 22 જાન્યુઆરી, 1905(રવિવાર)ના રોજ ફાઘર ગેપનના નેતૃત્વ હેઠળ સેંટ પિટ્સબર્ગના કામદારો બંધારણીય સુધારાઓની માગણી અંગે જારને અરજી આપવા સરધસ આકારે મહેલ તરફ નીકળ્યા. રાજાના સૈનિકોએ ગોળીબાર કરતાં હજારો કામદારો મૃત્યુ પામ્યા અને અનેક ધવાયા. રશિયન ઇતિહાસમાં આ બનાવ 'લોહિયાળ રવિવાર' તરીકે ઓળખાય છે.
3. ડૂમાઓની નિષ્ફળતા: રશિયાની ધારાસભા 'ડૂમા' તરીકે ઓળખાતી. ઈ. સ. 1906ની પ્રથમ ડૂમાના સભ્યો જારના કહ્યાગરા ન હોવાથી જારે આ ડૂમા બરખાસ્ત કરી. ઈ. સ. 1912 સુધીમાં બીજી ત્રણ ડૂમાઓની રચના થઈ; પરંતુ તે પ્રજાની આકંક્ષાઓને વાચા આપવામાં નિષ્ફળ નીવડી.
4. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધની અસર: ઈ. સ. 1914ના પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં રશિયન લશકરી તંત્રની નબળાઈઓને કારણે રશિયાને જર્મની સામે પરાજ્ય સહન કરવો પડ્યો. આમ, પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ રશિયન કાંતિનો પ્રારંભ કર્યો.

5. વસંતકાંતિ (8 માર્ચ, 1917): ઈ. સ. 1903માં 'સામાજિક લોકશાદી પક્ષ'ની સભામાં તીવ્ર મતલેદોના કારણે પક્ષમાં મૌન્શોવિક (લઘુમતી) અને બોલ્ષોવિક (બહુમતી) એવા બે ભાગ પડ્યા. બોલ્ષોવિકનું નેતૃત્વ લેનિન સંભાળતો હતો. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમયાન ઉભી થયેલ સ્ફોટક પરિસ્થિતિએ રશિયન પ્રજાને વસંતકાંતિની ભૂમિકા પૂરી પાડી.

8 માર્ચ, 1917ના રોજ પેટ્રોગાર્ડ(સેંટ પિટ્સબર્ગ)ના કામદારોએ હડતાલ પાડી સરધસ કાઢ્યું. લશકરે કામદારો પર ગોળીબાર કરવાનો ઈન્કાર કરતાં કાંતિકારીઓએ સરકારી ઈમારતોનો કબજો મેળવી લીધો. રાજાએ 'ડૂમા'ને બરખાસ્ત કરવાનો આદેશ આપ્યો. 'ડૂમા'એ ઈન્કાર કરતાં જારે મોસ્કોમાં ગાદીત્યાગ કર્યો. 300 વર્ષના ઇતિહાસમાં પ્રથમ વાર રશિયા આરવિલોણું બન્યું. 'ડૂમા'એ પ્રિન્સ લ્વોવના નેતૃત્વ હેઠળ કામયલાઉ સરકારની રચના કરી. આ કાંતિ વસંતકાંતુમાં થઈ હોવાથી 'વસંતકાંતિ' તરીકે ઓળખાય છે.

6. કામયલાઉ સરકારની નિષ્ફળતા: કામયલાઉ સરકારમાં કામદારો અને કિસાનોનું પ્રતિનિધિત્વ ન હોવાથી તેમની જરૂરિયાતો સંતોષી શકાઈ નહિ. આ સરકારે વિશ્વયુદ્ધમાં લડવાની જહેરાત કરતાં બોલ્ષોવિકોએ કાંતિ કરી અને સરકારનું પતન થયું.

7. બોલ્ષોવિક કાંતિ (નવેમ્બર, 1917): સ્વિટ્જરલેન્ડમાં દેશવટો ભોગવી રહેલો લેનિન 16 એપ્રિલ, 1917ના રોજ પેટ્રોગાર્ડ આપ્યો. લેનિને પ્રજાને 'રોટી, જમીન અને શાંતિ'નું સૂત્ર આપી કિસાનો અને કામદારોને સત્તાસ્થાને લાવવાની હિમાયત કરી.

7 નવેમ્બર, 1917ના રોજ પેટ્રોગાર્ડના ચાવીરૂપ સ્થાનોનો બોલ્ષોવિકોએ કબજો મેળવી લીધો. કામયલાઉ સરકારને દૂર કરી લેનિનના નેતૃત્વ હેઠળ નવેમ્બર, 1917માં બોલ્ષોવિકોની 'સાભ્યવાદી સરકાર'ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

11. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં કારણો: (1) વર્સેલ્સની સંધિથી જર્મન પ્રજા બદલો લેવા કટિબદ્ધ થઈ. ઈટલી અને ઝાપાનને આ સંધિથી ઓછો લાભ મળતાં આ રાખ્યો વિસ્તારભૂષ્યાં રહ્યા. (2) પ્રજાકીય સરકારો નિષ્ફળ જતાં જર્મનીમાં એડોલ્ફ હિટલર અને ઈટલીમાં બેનિટો મુસોલિની સરમુખત્યાર બન્યાં. (3) સભ્યરાદ્રોએ રાખ્યસંઘની બહાર જૂથબંધીઓ રચતાં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ નજીક આવી ગયું. (4) જર્મની, ઈટલી, ઈંગ્લેન્ડ, ફાન્સ, અમેરિકા, ઝાપાન વગેરે રાખ્યોએ શલીકરણ પાછળ અથળક ખર્ચ કર્યો. (5) આકમણખોર રાખ્યોને આકમક બનતાં અટકાવવામાં રાખ્યસંઘ નિર્બળ રહ્યું. (6) ઈ. સ. 1931માં ઝાપાને ચીનનો મંચુરિયા પ્રાંત જીતી લીધો. ઝાપાનની આ સામ્રાજ્યવાદી નીતિ વિશ્વશાંતિ માટે ભયરૂપ બની. (7) હિટલરે જર્મન પ્રજાને ઉચ્ચ રાખ્યાદ તરફ દોરી સામ્રાજ્યવાદી આકમક નીતિ અપનાવી. (8) હિટલરે 1 સપ્ટેમ્બર, 1939ના રોજ પોલેન્ડ પર આકમણ કર્યું અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થઈ.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના બનાવો:

1. જૂન, 1940 સુધીમાં જર્મનીએ પોલેન્ડ જીતું અને રશિયાએ ઈસ્ટોનિયા, લેટ્વિયા અને લિથુઅનિયા કબજે કર્યાં. નોર્વે, ડેન્માર્ક, હોલેન્ડ, બેલ્જિયમ, લક્સમબર્ગ હિટલરની સત્તા નીચે આવ્યાં.

2. 10 જૂન, 1940માં નાયિસેનાએ ફાન્સના પરિસમાં વિજય પ્રવેશ કર્યો.
3. સપ્ટેમ્બરથી નવેમ્બર સુધી જર્મનીએ હંગલેન્ડને હંફલવવા લંડન પર બોભ્મારો કર્યો, પરંતુ સક્ષમતા ન મળી.
4. હિટલરે મૈત્રીકરારનો ભંગ કરી 22 જૂન, 1941ના રોજ રશીયા પર આકમણ કર્યું. રશીયાના ભયંકર શિયાગાએ જર્મન સૈન્યનો સર્વનાશ કર્યો.
5. જુલાઈ, 1941માં જાપાને હિન્ડી ચીન પર આકમણ કરતાં અમેરિકાએ જાપાન સાથેના સંબંધો તોડી નાખ્યા. ડિસેમ્બર, 1941માં જાપાને અમેરિકાના પલ હાર્બર બંદર પર હવાઈ હુમલો કરતાં અમેરિકાને ઘણું નુકસાન થયું અને તેના બે હજાર સૈનિકો માર્યા ગયા.
6. અમેરિકાએ જાપાન સામે યુદ્ધ જાહેર કરતાં યુદ્ધનું પાસું મિત્રરાજ્યોની તરફેઝામાં પલટાયું. જુલાઈ, 1943માં હંગલેન્ડ અને અમેરિકાના સંયુક્ત દળોએ જર્મની તથા હિટલીના લશકરોને આફિકમાંથી હાકી કાઢ્યાં. સપ્ટેમ્બર, 1943માં હિટલીનું પતન થયું.
7. મિત્રરાજ્યોના સંયુક્ત લશકરોએ જર્મની પર આકમણ કરતાં 30 એપ્રિલ, 1945ના રોજ હિટલરે આત્મહત્યા કરી અને 7 મે, 1945ના રોજ જર્મનીએ શરણાગતિ સ્વીકારતાં યુરોપીય યુદ્ધનો અંત આવ્યો.

8. જૂન, 1945માં મિત્રરાજ્યોએ જાપાનને અજિ અશિયાના દેશોમાંથી પાછું ઘેઠ્યું. આમ છતાં; જાપાન તાબે ન થતાં 6 ઓગસ્ટ, 1945ના રોજ જાપાનના હિરોશિમા અને 9 ઓગસ્ટ, 1945ના રોજ નાગાસાકી શહેર પર અમેરિકાએ અણુબોમ્બ ફેંક્યા. 14, ઓગસ્ટ 1945ના રોજ જાપાને શરણાગતિ સ્વીકારતાં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યો.

દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનાં રાજકીય પરિણામો: (1) અમેરિકા વિશ્ની સર્વશક્તિશાળી સત્તા તરીકે બાહર આવ્યું. (2) પરાજિત જર્મનીને ચાર વિસ્તારોમાં વહેંચી નાખી ચાર મહાસત્તાઓનો વહીવટ સ્થાપવામાં આવ્યો. (3) જાપાનમાં સંસ્કૃતી લોકશાહી સરકાર સ્થાપવામાં આવી. (4) રોમેન્યા, બલોઝિયા, ફિન્લેન્ડ, હંગેરી તથા હિટલીના પ્રદેશો લઈ લેવામાં આવ્યા. (5) હંગલેન્ડ અને ફાન્સ જેવી મહાસત્તાઓ નબળી પડતાં ભારત, શ્રીલંકા, મ્યાનમાર, હિન્ડી ચીન, હન્ડોનેશિયા, મલાયા, ઈઝિપ્ટ, ઘાના, નાઇજેરિયા વગેરે રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર બન્યાં. (6) લોકશાહી દેશ અમેરિકા અને સામ્યવાદી દેશ રશીયા પરસ્પર વિરોધી જૂથમાં વહેંચાઈ ગયા. (7) વિશ્વમાં કાયમી શાંતિની પુનઃસ્થાપના માટે 24 ઓક્ટોબર, 1945ના રોજ 'સંયુક્ત રાષ્ટ્રો'- (યુ.એન.)ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

5. વિશ્વ: સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (યુ.એન.)

1. અગત્યનાં અંગ્રો

પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના ભયંકર વિનાશથી ત્રાસેલી વિશ્ની પ્રજાને આવાં યુદ્ધો અટકવવાની જરૂર લાગી. પરિણામે વિશ્ને ભાવિ યુદ્ધોમાંથી બચવવા અને વિશ્શાંતિ સ્થાપવા 24 ઓક્ટોબર, 1945ના રોજ કેટલાક શાંતિયાહક રાષ્ટ્રોએ યુ.એન.ની સ્થાપના કરી. આ સંસ્થાનું ધ્યેય ભાવિ પ્રજા અને માનવસંસ્કૃતિને રક્ષણ આપવાનું, શિક્ષણ, આરોગ્ય જેવી પ્રવૃત્તિઓ વિકસાવવાનું અને તે દ્વારા એકત્ર સ્થાપી પરસ્પરના જઘાઓનું શાંતિમય સમાધાન લાવવાનું છે.

હાલ યુ.એન.માં 193 સભ્યરાષ્ટ્રો છે. દર 24 ઓક્ટોબરે 'યુ.એન. દિન'ની ઉજવણી થાય છે. યુ.એન.ની મુખ્ય કચેરી અમેરિકાના ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં આવેલી છે. યુનોની અધિકૃત ભાષા અંગ્રેજ, ફેન્ચ, રશીયન, સ્પેનિશ, ચીની અને અરબી છે.

યુ.એન.નાં અગત્યનાં અંગો નીચે મુજબ છે:

1. સામાન્ય સભા (ન્યૂ યૉર્ક): સામાન્ય રીતે આ સભા વર્ષમાં એક વાર મળે છે. તે યુ.એન.નાં બીજાં અંગોનાં કાયો નિધાળે છે અને નવી નિમણૂકો કરે છે. દરેક સભ્યને એક જ મત આપવાનો અધિકાર છે.

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સામાન્ય સભાનું પ્રથમ અધિવેશન સેન્ટ્રલ હોલ, વેસ્ટ મિનિસ્ટર, લંડન ખાતે ભરાયું હતું.

2. સલામતી સમિતિ (ન્યૂ યૉર્ક): આ સમિતિમાં કુલ 15 સભ્યો છે. એ પૈકી બ્રિટન, ફાન્સ, અમેરિકા, રશીયા અને ચીન એમ પાંચ કાયમી સભ્યો છે. બાકીના દસ સભ્યોની નિમણૂક બે વર્ષ

માટે સામાન્ય સભા કરે છે. વિશ્શાંતિ જવાબદી રીતે આ સમિતિની છે. વિશ્શાંતિ જોખમાય તેવા ઝડપાની તપાસ કરી પગલાં ભરી શકે છે. આ માટે યુ.એન.ના સભ્યદેશો પાસેથી લશકરી મદદ મેળવી શકે છે. સલામતી સમિતિને નિર્ણય માટે પાંચ કાયમી સભ્યોના મત જોઈએ જ. એક પણ કાયમી સભ્ય મત આપવાની ના પડે તો નિર્ણય લઈ શકાય નહીં. આ સત્તાને 'વિટો સત્તા' કહે છે.

3. ટ્રસ્ટીશિપ કાઉન્સિલ (ન્યૂ યૉર્ક): યુ.એન.ની આ કાઉન્સિલ યુ.એન.નું વાલીપણું કરે છે. સ્વીકારેલ પ્રદેશો(ટ્રસ્ટ ટેરિટરીઓ)નો વહીવટ કરે છે. તેના વિકાસ માટે પ્રયત્નો કરે છે. ધીરે ધીરે તેઓને સ્વયંશાસન અને સ્વતંત્રતા તરફ લઈ જાય છે. આ કાઉન્સિલમાં 14 સભ્યો છે.

4. વર્લ્ડબેન્ક (WB-વોશિંગટન, સ્થાપના: ઇ. સ. 1945): યુ.એન.ના સભ્યદેશોને આર્થિક બાબતોમાં સલાહસૂચનો આપે છે. લોન આપે છે. અન્ય દેશોને આર્થિક જરૂરિયાતવાળા દેશોમાં મૂરીરોકાણ કરવા પ્રોત્સાહિત કરે છે.

5. ઇન્ટરનેશનલ મોનેટરી ફંડ (IMF-વોશિંગટન, સ્થાપના: ઇ. સ. 1945): વિશ્ના કેટલાક દેશોએ સભ્ય બની આ ફંડ ઊભું કર્યું છે. તેના મુખ્ય ઉદ્દેશો આર્થિક રીતે પદ્ધતા હોય તેવા દેશોને આર્થિક મદદ કરવાનો, આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારની વૃદ્ધિ કરવાનો, તે દ્વારા રોજગારીની તથા આવકની તકો ઊભી કરવાનો તથા દુનિયાના વેપારની સમતુલ્ય જાળવી હૂંડિયામણમાં સ્થિરતા લાવવાનો છે.

- 6. યુનેસ્કો (UNESCO—પેરિસ, સ્થાપના: ઈ. સ. 1946):** તેનું આખું નામ 'યુનાઇટેડ નેશન્સ ઓફિશનલ સાયન્ટિફિક એન્ડ કલ્યુર ઓર્ગનિઝેશન' છે. યુ.એન.ની આ એક પેટાસંસ્થા છે. આ સંસ્થાનો હેતુ શિક્ષણના ગ્રચારનો છે. વધુ લોકો શિક્ષણ લેતા થાય તે માટે આ સંસ્થા યોગ્ય મદદ કરે છે. આ સંસ્થાની મુખ્ય કચેરી યુનેસ્કો હાઉસ, પેરિસ (ફાન્સ) ખાતે આવેલી છે.
- 7. યુનિસેફ (UNICEF—ન્યૂ યૉર્ક, સ્થાપના: ઈ. સ. 1946):** તેનું આખું નામ 'યુનાઇટેડ નેશન્સ ઇન્ટરનેશનલ ચિલ્ડ્રન્સ ઇમરજન્સી ફડ' છે. તેનું મુખ્ય મથક ન્યૂ યૉર્કમાં છે. આ પણ યુ.એન.ની બાળકો માટેની એક પેટાસંસ્થા છે. વિશ્વના બાળકોને તે મદદ કરે છે. સભ્યદેશો 'યુનિસેફ'ને ફરજિયાત રીતે આર્થિક મદદ કરે છે.
- 8. વર્લ્ડ હેલ્થ ઓર્ગનિઝેશન (WHO—જિનીવા, સ્થાપના: ઈ. સ. 1948):** વિશ્વના લોકોના સ્વાસ્થનું ધોરણ ઊંચું લાવવા, રોગો ફેલાતા અટકાવવા માટે રોગપ્રતિકારક દવાઓનું સંશોધન કરે છે.
- 9. ઇન્ટરનેશનલ લેબર ઓર્ગનિઝેશન (ILO—જિનીવા):** ઈ. સ. 1920માં લીગ ઓફ નેશન્સ સાથે સ્થપાયેલી સંસ્થા વિશ્વના કામદારોનું જીવનધોરણ સુધારવા સતત પ્રયત્નશીલ છે.
- 10. ઇન્ટરનેશનલ એટ્યુનિક એન્જિનીયરિંગ એજન્સી (IAEA—વિધેના, સ્થાપના: ઈ. સ. 1958):** અણુશક્તિના શાંતિમય ઉપયોગ માટે તેની સ્થાપના થઈ. વિનાશકારી અણુપ્રયોગો બંધ થાય તે માટે આ સંસ્થા પ્રયત્નશીલ છે.
- 11. ઇન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસ (આંતરરાષ્ટ્રીય અદાલત):** આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂની પ્રશ્નો ઉકેલે છે. યુ.એન.ના બધા સભ્યદેશો તેના કાર્યક્રમમાં આવે છે. તેમાં 16 ન્યાયાધીશો છે. અદાલતનું મુખ્ય મથક, નેધરલેન્ડના હેગ શહેરમાં છે.
- 12. ઇન્ટરનેશનલ ટેકિકિસ્યુનિકેશન (ITU—જિનીવા, સ્થાપના: ઈ. સ. 1947):** ટેલિફોન, રેડિଓ, તાર વગેરે સગવડ વિશ્વના દેશોને મળતી રહે તે માટે યોગ્ય ધારાધોરણો, દર અને સલામતીની વ્યવસ્થા આ સંસ્થા રાખે છે.
- 13. ફૂડ એન્ડ ઓફિચિકલ્યર ઓર્ગનિઝેશન (FAO—રોમ, સ્થાપના: ઈ. સ. 1945):** ખેતીવાડીને ઉત્તેજન મળે અને લોકોને પૌષ્ટિક આધાર મળે તેમજ લોકોનું જીવનધોરણ અને સ્વાસ્થ સુધરે તેવા પ્રયત્નો આ સંસ્થા કરે છે.
- 14. માનવહક્કો: ઈ. સ. 1948માં સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભાએ માનવહક્કોના ઠરાવ દ્વારા વિશ્વભરની પ્રજ્ઞાને સ્વતંત્રતા અને સમાનતાનો સંદેશ આ ઠરાવ દ્વારા આપ્યો છે. પ્રજાની સત્તાને સર્વોપરી લેખતા આ હક્કોનું માનવઅધિકાર હિને પુન: ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે.**
- સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનો ધ્વજ: નીલા રંગની પાર્શ્વભૂમિમાં સર્કેદ રંગની ઓલિવના વૃક્ષની ડાળીઓની વચ્ચે પૃથ્વીના ગોળાની આકૃતિ
- સંયુક્ત રાષ્ટ્રોમાં સભ્ય ન હોય તેવા મહાત્વના દેશો: (1) તાઈવાન (2) વેટિકન સિટી (3) સાઈપ્રસ (4) કોસોવા (5) પેલેસ્ટ્રાઇન (6) પશ્ચિમી સહરા

આંતરરાષ્ટ્રીય અદાલતમાં નિયુક્ઝિન પામેલા ભારતીય ન્યાયાધીશો: (1) ન્યાયમૂર્તિ બી. એન. રાવ (2) ન્યાયમૂર્તિ નાગેન્ન સિંગ (3) ન્યાયમૂર્તિ આર. એસ. પાઠક (4) ન્યાયમૂર્તિ આનંદ સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સામાન્ય સભામાં હિંદી ભાષામાં ભાષણ કરનાર પ્રથમ ભારતીય: અટલભિડારી વાજપેયી (વિદેશ મંત્રી) સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સામાન્ય સભાનાં પ્રથમ મહિલા અધ્યક્ષ: શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત (ઈ. સ. 1952-53)

2. મહામંત્રી

ક્રમ	નામ	દેશ	કાર્યકાળ
1.	ટ્રિગ્વે લી	નોર્વે	ઈ. સ. 1946 થી 1953
2.	દાગ હેમરશિલ્ડ	સ્વિડન	ઈ. સ. 1953 થી 1961
3.	ઉ થાન્ટ	ભ્યાનમાર	ઈ. સ. 1961 થી 1971
4.	ડૉ. કુર્ટ વોલ્ફલીમ	ઓસ્ટ્રીયા	ઈ. સ. 1972 થી 1981
5.	જેવિયર પેરેઝ	પેરુ	ઈ. સ. 1982 થી 1991
6.	ડૉ. બુટ્રોસ ઘાલી	ઇઝિપ્ટ	ઈ. સ. 1992 થી 1996
7.	કોઝી અન્નાન	ઘાના	ઈ. સ. 1997 થી 2006
8.	બાન-કી-મૂન	દક્ષિણ કોરિયા	ઈ. સ. 2006 થી આજ સુધી

3. વિશ્વસંસ્થાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો

- લીગ ઓફ નેશન્સ: પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સર્જેલ સાર્વત્રિક વિનાશનું પુનરાવર્તન ન થાય તે માટે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નોનો શાંતિપૂર્વક ઉકેલ લાવવા વિશ્વના શાંતિચાહક દેશોએ ઈ. સ. 1920 માં જિનીવામાં લીગ ઓફ નેશન્સની સ્થાપના કરી. જર્મની, જાપાન, ઈટલી વગેરે દેશોએ સામ્રાજ્યવાદની જાળ બિધાવી, પરંતુ લીગ ઓફ નેશન્સ તેઓની સામે કઈ પગલાં ભરી શક્યું નહીં. પરિણામે ઈ. સ. 1939 માં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ થયું અને ઈ. સ. 1943 માં આ સંસ્થાનું વિસર્જન થયું.
- કોમનવેલ્થ (રાષ્ટ્રસમૂહ): એક સમયે બ્રિટનના શાસન હેઠળ ઘણાં રાષ્ટ્રો હતાં. આજે તેમાંના ઘણાં બધાં સ્વતંત્ર છે. તેમાં સ્વેચ્છાએ આ રાષ્ટ્રોએ બ્રિટિશ કોમનવેલ્થનું સભ્યપદ જારી રાખ્યું છે. આ રાષ્ટ્રોએ ઈંગ્લેન્ડની રાણીને ફક્ત ઔપચારિક વડા તરીકે સ્વીકારેલ છે. આ દેશો વર્ષમાં એક વાર મળે છે, અને સાંસ્કૃતિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરે છે.
- આણુ અખતરાખંધી કરાર (ટેસ્ટ બાન ટ્રિટી): ઈ. સ. 1968 માં યુ.કે., અમેરિકા અને રશીયાએ મળી જમીન અને વાતાવરણમાં આણુ અખતરાખંધી કરાર કર્યા હતા. ભૂગર્ભ પ્રયોગ તેમાં અપવાદ છે. ફાન્સ અને ચીને આ કરારમાં સહી કરી ન હતી. ઈ. સ. 1996ના વર્ષમાં આ સંધિ અંગે પુનઃસંમતિ મેળવવામાં આવી હતી. જોકે ભારતે તેમાં સંમતિ આપી નથી.
- આરબ લીગ (કેરો): 18 આરબ દેશોએ ભાષા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે એકત્ર થઈ આ સંસ્થા ઊભી કરી છે. ઇઝિપ્ટ, સીરિયા, ઈરાક, ઝોર્ન, સાઉદી અરેબિયા, સુદ્ધાન, લિબિયા, મોરોકો, ટ્યુનિશિયા, લેબેનોન વગેરે દેશો તેમાં જોડાયેલા છે.

- 5. સેન્ટો (સેન્ટ્રલ ટ્રિટી ઓર્ગનિઝેશન):** પાકિસ્તાન, ઈરાન, તુર્ક્સ્તાન અને યુ.કે. વચ્ચે થયેલો આ સંરક્ષણ કરાર છે, જેમાં અમેરિકાનું 'અસ્ટોશિયેટ સભ્યપદ' છે. ઈ.સ. 1955માં આ કરાર બગાદાદમાં સ્થપાયેલ હોઈ તેને 'બગાદાદ કરાર' નામ આપવામાં આવ્યું હતું. ઈ.સ. 1959થી ઈરાક તેમાંથી છૂટું પડી જતાં તેનું વહું મથક બગાદાદથી ખસેરી અંકારા(તુર્ક્સ્તાન) માં રાખવામાં આવ્યું છે.
- 6. સિયાટો (સાઉથ ઈસ્ટ એશિયા ટ્રિટી ઓર્ગનિઝેશન-બેંગકોક):** ઈ.સ. 1954માં ઓસ્ટ્રેલિયા, ફાન્સ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, પાકિસ્તાન, થાઇલેન્ડ, ફિલિપીન્ઝ, યુ.કે., અમેરિકાએ મળી સામૂહિક સંરક્ષણ અને આર્થિક વિકાસ માટે કરેલા કરારને 'સિયાટો કરાર' કહે છે. ઈ.સ. 1972થી પાકિસ્તાન આ કરારમાંથી નીકળી ગયું છે.
- 7. એઈડ ઇન્ડિયા કલબ (AIC):** ભારતને તેની પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં મદદ કરવા માટે વર્લ્ડબેન્કના સૂચનથી એઈડ ઇન્ડિયા કલબની સ્થાપના ઈ.સ. 1953 માં અમેરિકા, કેનેડા, બ્રિટન, જર્મની, જાપાન, ફાન્સ, ઈટલી, ઓસ્ટ્રેલિયા, નેધરલેન્ડ્ઝ, બેલ્જિયમ વગેરે દેશોએ કરી હતી. તેઓ વખતોવખત મળે છે અને ભારતને આર્થિક સહાય કરે છે.
- 8. યુરોપિયન ઇંડિનોમિક કંપ્યૂનિટી:** ફાન્સ, જર્મની, ઈટલી, બેલ્જિયમ, લક્સેમબર્ગ, નેધરલેન્ડ્ઝ, નોર્વે, ડેન્માર્ક, યુ.કે. અને આયઝ્રૂલેન્ડ જેવા દેશોએ તેમના વેપાર અને આર્થિક બાબતોમાં સહકાર માટે ઊભી કરેલી આ સંસ્થાનું વહું મથક બ્રસલ્ય ખાતે છે.
- 9. સાઉથ એશિયન એસોસિએશન ફોર રિજિયોનલ કો. ઓપરેશન (SAARC):** દક્ષિણ એશિયાના ભારત, પાકિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, શ્રીલંકા, નેપાલ, ભૂટાન અને માલદીવે પ્રાદેશિક સહકારના હેતુથી 'સાર્ક' નામનો આ સંઘ બનાવ્યો છે. તેનું વહું મથક નેપાલના પાટનગર કાઠમંડુમાં રાખવામાં આવ્યું છે.
- 10. કિનીવા ખતપત્ર:** ઈ.સ. 1964માં ઘણા દેશોએ સૈચિક રીતે ભેગા થઈ યુદ્ધમાં ઘવાયેલા સૈનિકોની સેવા-શુશ્રૂષા અને તેમને મદદ કરવા માટે આ ખતપત્રના નિયમો તૈયાર કર્યા હતા. જોકે આ સંસ્થાનો ઉદેશ સંફળ થયો નથી.
- 11. આસિયાન (એસોસિએશન ઓફ સાઉથ ઈસ્ટ એશિયન નેશન્સ-ASEAN):** દક્ષિણ-પૂર્વી એશિયાઈ દેશોના સંગઠનની સ્થાપના 8 ઓગસ્ટ, 1967ના રોજ આર્થિક તેમજ સાંસ્કૃતિક વિકાસ કરવા માટે કરવામાં આવી હતી. આ સંગઠનમાં કુલ 10 સત્યદેશો છે: (1) ચીન, (2) સિંગાપુર,
- (3) ફિલિપીન્ઝ, (4) મલેશિયા, (5) થાઇલેન્ડ, (6) મ્યાન્માર, (7) કમ્બોડિયા, (8) વિયેતનામ, (9) લાઓસ અને (10) બ્રનાઈન. આ સંગઠન પોતાનાં જેવાં લક્ષ્યો ધરાવતા અન્ય દેશો સાથે પણ બેઠકો યોજે છે. જેને 'આસિયાન ડાયલોગ પાર્ટનર' કહે છે. જેમાં રશિયા, જાપાન ન્યૂ ઝીલેન્ડ, ચીન, દક્ષિણ ક્રોનિયા, ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા, યુ.અન. અને યુરોપિય સંઘનો સમાવેશ થાય છે. તેનું વહું મથક ઈન્ડોનેશિયાના પાટનગર ઊકાતમાં આવેલું છે.
- 12. એપેક (એશિયા પેસિફિક ઇંડિનોમિક કો. ઓપરેશન-APEC):** ઈ.સ. 1989માં સ્થપાયેલા આ સંગઠનમાં 12 દેશો સત્ય હતા. હાલમાં 21 દેશો સત્ય છે: (1) અમેરિકા, (2) ચીન, (3) જાપાન, (4) રશિયા, (5) કેનેડા, (6) ઓસ્ટ્રેલિયા, (7) સિંગાપુર, (8) ઇન્ડોનેશિયા, (9) ન્યૂ ઝીલેન્ડ, (10) ફિલિપીન્ઝ, (11) વિયેતનામ, (12) ટાઈવાન, (13) મલેશિયા, (14) કોરિયા, (15) થાઇલેન્ડ, (16) ચિલી, (17) હોંગકોંગ, (18) મેક્સિકો, (19) પાપુઆ ન્યૂ જિની, (20) પેરુ અને (21) બ્રનાઈન. ઈ.સ. 2010થી એપેકના સત્ય દેશો વધારવા પર પ્રતિબંધ છે. આ સંગઠનનો મુખ્ય હેતુ ઓછું કાર્બન ઉત્સર્જન, ઊર્જા સક્ષમતા, ચીન ટેકનોલોજી, વેપાર અને રોકાણ છે. એપેક દેશો મહિલાઓ માટે આર્થિક અવસરો સર્જ સામાજિક સુરક્ષા માટે પ્રયત્નો કરે છે. ભારતે એપેકના સત્ય બનવા રજૂઆત કરી હતી પરંતુ ભારત પેસિફિકના ડિનારા પર આવેલો દેશ ન હોવાથી માગણી નકારાઈ હતી. ઈ.સ. 2011માં અમેરિકાના હોનોલૂલુ શહેરમાં યોજાયેલા 24મા અધિવેશનમાં ભારતે 'પર્યવેક્ષક દેશ' સ્વરૂપે સૌપ્રથમ વાર ભાગ લીધો હતો.
- 13. ઈબ્સા (IBSA):** ઈ.સ. 2003માં સ્થપાયેલા આ સંગઠનના ભારત, બ્રાજિલ અને દક્ષિણ આફિકા સત્ય દેશો છે. આ સંગઠનનો હેતુ સમાન વિકાસ, ગરીબી ઉન્મૂલન અને સામાજિક વિકાસનો છે. ઈબ્સાના આ દેશો સંયુક્ત રાષ્ટ્રના સુરક્ષા પરિષદના અસ્થાયી સત્યો છે અને કાયમી સત્યો બનવા માટે એકબીજાની દાવેદારીને સમર્થન આપી રહ્યા છે. તેમના ઘોખણપત્રમાં જળવાયુ પરિવર્તન, વિકાસ, શાસન, ઈન્ટરનેટ ગવરનસ, બૌધિક સંપર્ક અધિકાર વગેરે મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ સંગઠને 'ઈબ્સા ટ્રસ્ટ ફડ' બનાવ્યું છે, જેમાં ત્રણેય દેશો દર વર્ષ 1 ભિલિયન ડોલરનું યોગદાન આપે છે. આ ફડનો ઉપયોગ ગરીબ અને ભૂખમરાથી પીડાતા દેશોને મદદ કરવા માટે થાય છે. આ ફડથી સુદ્ધાન, હૈરી, સિયેરા, લિયોન વગેરે દેશોને મદદ કરવામાં આવી છે.

1. દર્શનીય સ્થળો

1. અમરનાથ : ભારતમાં હિમાલયની ગિરિમાળામાં આવેલું હિન્દુઓનું પવિત્ર યાત્રાધામ.
2. આસ્વાન (બંધ) : ઈજિપ્તમાં નાઈલ નદી પર આવેલો આ બંધ દુનિયાના મોટો બંધ પૈકીનો એક છે.
3. આબાદાન : ઈરાનમાં આવેલું વિપુલ ખનીજ તેલ કોર્ટોમાંનું એક તેલકેન્દ્ર.
4. એમ્સ્ટરડેમ : નેઘરલેન્ડ્ઝના આ શહેરમાં હીરાનો મોટો ઉદ્યોગ વિકસ્યો છે. અહીં એની ફેન્કનું જગ્ગપ્રસિદ્ધ પૂતળું આવેલું છે.
5. એડન : દક્ષિણ યમનનું મહાત્વનું બંદર, રાતા સમુદ્રનું પ્રવેશદ્વાર, વ્યાપારી કેન્દ્ર.
6. એથેન્સ : પ્રાચીન ગ્રીસનું પાટનગર, ગ્રીક સંસ્કૃતિનું ભવ્ય કેન્દ્ર.
7. એમ્પાયર સ્ટેટ બિલ્ડિંગ : ન્યૂ યૉકમાં આવેલું 102 માળનું ભવ્ય બિલ્ડિંગ.
8. ઓટાવા : કેનેડાની રાજ્યાની, ઈમારતી લાકડાનું કેન્દ્ર.
9. ઓસ્લો : નોર્વેની રાજ્યાની તથા મહાત્વનું બંદર, કાગળ અને દીવાસળીની નિકાસ માટે વિખ્યાત.
10. કરાચી : પાકિસ્તાનનું મહાત્વનું બંદર.
11. ક્રાબા : મક્કામાં આવેલું ઈસ્લામ ધર્મનું યાત્રાધામ. અહીં ‘પવિત્ર કાળો પથ્થર’ આવેલો છે.
12. કાહુયા : ભારતીય સરહદથી કેવળ 84 કિલોમીટર દૂર પાકિસ્તાનનું અણુભવથક.
13. કિંબળી : દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેલા આ સ્થળે હીરાની ખાણો છે.
14. કેપ ટાઉન : દક્ષિણ આફ્રિકાનું મહાત્વનું બંદર, અહીંથી પસાર થતી સ્ટીમરો બણતણ લેવા રોકાય છે.
15. ક્રિપિલબા : અમેરિકાની કોન્ટ્રેસ અને સુપ્રીમ કોર્ટનું વોંશિંગટનમાં આવેલું બિલ્ડિંગ.
16. ક્રેલગ્લૂ-કુલગાર્ડી : પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયામાં આવેલ આ બે સ્થળોએ સોનાની ખાણો છે.
17. કાહિરા (કરો) : ઈજિપ્તનું પાટનગર, કાહિરાની આસપાસ પ્રાચીન પિરામિડો છે.
18. કેમ્બીન : મોસ્કોની મધ્યમાં રશિયન સરકારની કચેરીઓનો વિસ્તાર.
19. કોલંબો : શ્રીલંકાનું પાટનગર, બંદર અને સ્ટીમરો માટે કોલસો લેવાનું સ્થળ.
20. કોલોજિયમ : રોમન સંસ્કૃતિના ભવ્ય નાટ્યગૃહના અવશેષો.
21. ક્ર્યુ ગાર્ડન : ઈંગ્લેન્ડનો વનસ્પતિશાસ્કના સંશોધન માટેનો બગ્ગીચો.
22. ક્રિનીય : લંડનમાં આવેલા આ સ્થળે વિશ્વપ્રસિદ્ધ વેદશાળા છે. અહીંના શૂન્ય રેખાંશ પરથી દુનિયાનો સમય નક્કી થાય છે.
23. જિબ્રિલ્ટર : ભૂમધ્ય સમુદ્રનું પ્રવેશદ્વાર, બ્રિટિશ નૌકાભવથક.

24. જિનીવા : સ્લિટ્ઝરલેન્ડનું સુંદર શહેર, વિશ્વની ‘રાજ્યધાની’.
25. ડિયેગો ગાર્સિયા : હિન્દ મહાસાગરના આ ટાપુઓ પર અમેરિકાએ નૌકાભવથક વિકસાયું છે.
26. 10, ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટ : બ્રિટિશ વડા પ્રધાનનું સરકારી નિવાસસ્થાન.
27. તક્ષશિલા : પાકિસ્તાનમાં આવેલ ભારતની પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ.
28. તાસર્કદ : ઉઝબેકિસ્તાનની રાજ્યધાની, ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચેના ઐતિહાસિક કરાર અહીં થયા હતા.
29. દુરાન્દ લાઈન : ભારત, પાકિસ્તાન અને અફધાનિસ્તાન વચ્ચેની સરહદદેખા.
30. નાગાસાડી : જાપાનના આ શહેર પર દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન અમેરિકાએ ફેંકેલા અણુભૂભ્યથી વિનાશ સર્જયો હતો.
31. નાનક સાહેબ : પાકિસ્તાનના શેખપુર જિલ્લાના આ સ્થળે ગુરુ નાનકનો જન્મ થયો હતો.
32. નાઈરોબી : કેન્યાની રાજ્યધાની, શિકાર માટેનું કેન્દ્ર.
33. ન્યૂ યૉક : વિશાળ ઈમારતો ધરાવતું અમેરિકાનું શહેર.
34. પનામા નહેર : એટલેટિક અને પેસિફિક મહાસાગરને જોડતી નહેર.
35. પાલ્મેર : ક્રિબ્ઝાનિયામાં આવેલ પર્વતના આ શિખર પર વિશ્વનું સૌથી મોટું ટેલિસ્કોપ છે.
36. પિરામિડ : નાઈલની આસપાસ વિશાળકાય પિરામિડ આકારની કબરો નાઈલ સંસ્કૃતિના પુરાવા છે.
37. પિઝા : ઈટલીમાં આવેલ આ શહેરમાં વિશ્વની અજાયબી ‘પિઝાનો’ ઢણતો મિનારો છે.
38. પિટ્સબર્ઝ : પોલાદ, ડોલસો અને પેટ્રોલિયમની નિકાસ કરતું અમેરિકાનું બંદર.
39. પીળો સમુદ્ર : કોરિયા અને ઉત્તર ચીન વચ્ચે આવેલો સમુદ્ર.
40. પેન્ટાગોન : વોંશિંગટનમાં આવેલું અમેરિકન સંરક્ષણ કચેરીઓનું સ્થળ.
41. પરિસ : ફાન્સની રાજ્યધાની. વિશ્વનું એક સુંદર અને સાંસ્કૃતિક શહેર.
42. પોમ્પીઆઈ : જવાણમુખી દ્વારા નાશ પામેલું ઈટલીનું પુરાતન શહેર.
43. બંગિગામ પેલેસ : લંડનમાં આવેલું ઈંગ્લેન્ડનાં રાજા-રાણીનું શાહી નિવાસસ્થાન.
44. બગદાદ : રાઇચિસ નદી પર વસેલું, ઈરાકનું પાટનગર.
45. બાકુ : આઝરબાઈજાનની રાજ્યધાની, દેશનું ઔદ્યોગિક-સાંસ્કૃતિક અને પેટ્રોલિયમ ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર.
46. બાર્સિલોના : સ્પેનનનું અગત્યનું શહેર.
47. બીગ બેન : લંડનમાં આવેલા બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટ હાઉસ પર આવેલું વિશાળ ટાવર.

- 48.** વર્સાઈલ:પેરિસના આ કિલ્લામાં રાજકીય કેદીઓ રાખવામાં આવતા.
- 49.** બેથલહેમ:જેરુસલેમની નજીક આવેલું ઈસુ પ્રિસ્તાનું જન્મસ્થળ.
- 50.** બ્લોક હાઉસ:અમેરિકન સરકારનું અગત્યના મહેમાનોનું ઉતારાસ્થળ.
- 51.** બોગર પેલેસ:ઇન્ડોનેશિયાના પ્રમુખનું ઉનાળાનું નિવાસસ્થાન.
- 52.** બ્રોડવે:ન્યૂ યૉર્કમાં આવેલ વિશ્વનો એક સૌથી વિશાળ રસ્તો.
- 53.** મક્કા:સાઉદી અરેબિયાના આ સ્થળે હજરત મહિમદ પયગબરનો જન્મ થયો હતો.
- 54.** મનિલા:ફિલિપીનાનું સૌથી મોટું, અગત્યનું શહેર.
- 55.** માન્ચેસ્ટર:બ્રિટનમાં આવેલું આ શહેર સુતરાઉ કાપડના ઉદ્યોગ માટે જાણીતું છે.
- 56.** મર્કેટ પેલેસ:ઇન્ડોનેશિયાના પ્રમુખનું સત્તાવાર નિવાસસ્થાન.
- 57.** મોન્ટ બ્લાન્ક:પુરોપના આલસ પર્વતનું સૌથી ઊંચું શિખર, જેમાં લાંબી ટનલ છે.
- 58.** મોમાસા:કેન્યાનું ઉદ્યોગ અને વાણિજ્યનું કેન્દ્ર.
- 59.** યલોસ્ટોન:અમેરિકાના 'યલોસ્ટોન પાર્ક'માં આવેલું સરોવર.
- 60.** રોમ:પ્રાચીન સમયથી રોમન સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર. ઇટલીની રાજ્યાની.
- 61.** લુભિની:નેપાલમાં આવેલ આ સ્થળે ભગવાન બુદ્ધનો જન્મ થયો હતો.
- 62.** લૂક્રે:પેરિસનો રોયલ પેલેસ. અહીં વિશ્વનું સૌથી મોટું કલા સંગ્રહસ્થાન છે.
- 63.** લિપ-નોર:ચીનનું સિક્યાંગ રશમાં આવેલું અણુસંશોધન પ્રયોગ કેન્દ્ર.
- 64.** વિક્ટોરિયા ધોધ:મધ્ય આફિકામાં જાબેજી નદી પર આવેલો પ્રસિદ્ધ ધોધ.
- 65.** વેઈલિંગ વોલ:યાદૂદી પ્રજાનું ધાર્મિક સ્થળ.
- 66.** વેટિકન:રોમ પાસેનું પોપનું નિવાસસ્થાન. દુનિયાનો સૌથી મોટો મહેલ અહીં છે. વિશ્વનો આ સૌથી નાનો દેશ છે.
- 67.** વેસ્ટ મિનિસ્ટર બેઝે:બ્રિટનની મહાન વિભૂતિઓને દર્ફનાવવાનું સ્થળ.
- 68.** વોટરલૂ:બેલ્જિયમમાં આવેલા નેપોલિયન સામેના યુદ્ધનું સ્થળ.
- 69.** વોશિંગટન (ડી.સી.):અમેરિકાની રાજ્યાની.
- 70.** વ્લેડી વોસ્ટોક:દ્રાન્સ સાઈબીરિયન રેલવેનું છેલ્લું સ્ટેશન.
- 71.** બ્લાઈટ હાઉસ:અમેરિકાના પ્રમુખનું વોશિંગટનમાં આવેલું સત્તાવાર નિવાસસ્થાન.
- 72.** બ્લાઈટ હોલ:લંડનમાં સરકારી કચેરીઓનો વિસ્તાર.
- 73.** સાઓ પાઉલો:બ્રાજિલનું વિકસેલું અધતન ઔઘોગિક શહેર.
- 74.** સેન ઇન્સિસ્કો:કેલિફોર્નિયાનું બંદર. 'પશ્ચિમના સુવર્ષાદ્વાર' તરીકે પ્રખ્યાત.
- 75.** સિનાઈ:ઇજિપ્ત-ઇઝરાયલનો વિવાદી વિસ્તાર, જે હવે ઇજિપ્તને સૌંપાયો છે.
- 76.** સિંગાપુર:મલેશિયાના દક્ષિણ છેઠે આવેલું જળમાર્ગ અને હવાઈમાર્ગનું મથક, આધુનિક શહેર.
- 77.** સિડની:ઓસ્ટ્રેલિયાનું સૌથી મોટું અને જૂનું શહેર.
- 78.** સુવેલ નહેર:રાતા સમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને જોડતી આ નહેરથી ભારત તરફનો જળમાર્ગ ટૂંકો થયો છે.
- 79.** સેન્ટ પીટર:રોમમાં આવેલું વિશ્વનું સૌથી મોટું દેવણ.
- 80.** સેન્ટ હેલીના:આ ટાપુ પર નેપોલિયનને ડેદ રાખવામાં આવ્યો હતો.
- 81.** સ્વાતંત્ર્ય દેવીનું પૂતળું:અમેરિકાના ન્યૂ યૉર્ક શહેરમાં આવેલું વિશાળકાય પૂતળું.
- 82.** સ્કોટલેન્ડ થાઈ:ઇંગ્લેન્ડની છૂપી પોલીસનો વિસ્તાર.
- 83.** હાઈડ પાર્ક:લંડનમાં આવેલું જાહેર સહ્બા માટેનું સ્થળ.
- 84.** હિરોશીમા:જાપાનનું આ શહેર દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન અમેરિકાએ ફેલા અણુભૂભાથી તારાજ થયું હતું.
- 85.** હોલીવુડ:કેલિફોર્નિયામાં આવેલું દુનિયાનું ફિલ્મ ઉદ્યોગનું મથક.
- 86.** હોંગકોંગ:બ્રિટને ચીનને સૌંપેલું જગતનું અગત્યનું બંદર.
- 87.** ઇન્ડિયા હાઉસ:લંડનમાં આવેલી ભારતના હાઈ કમિશનરની ઓફિસ.
- 88.** ફિલટ સ્ટ્રીટ:લંડનમાં આવેલ આ સ્થળે વૃત્તપત્રોની ઓફિસો છે.
- 89.** બ્લેક કન્ટ્રી:દક્ષિણ સ્ટ્રેફર્ડ શાપરમાં કોલસા અને લોખંડનાં કારખાનાનો પ્રદેશ.
- 90.** બ્લેર હાઉસ:અમેરિકાના પ્રમુખનું ખાનગી નિવાસસ્થાન.
- 91.** માર્લબરો હાઉસ:લંડનમાં આવેલું ઇંગ્લેન્ડના શાહી પારિવારનું નિવાસસ્થાન.
- 92.** વિંડસર કેસલ:ટેન્સ નદી પરનું ઇંગ્લેન્ડના શાહી રાજકુટુંબીઓનું નિવાસસ્થાન.
- 93.** વોલ સ્ટ્રીટ:ન્યૂ યૉર્કની મોટી બેન્ક અને વીમાંકનીઓની ઓફિસોનું મથક.
- 94.** સિનોટાઇફ:દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન મૃત્યુ પામેલા બ્રિટનના સૈનિકોનું લંડનમાં આવેલું સમાધિસ્થળ.

2. નાઈકિલારે વસેલાં શહેર

ક્રમ	શહેર	દેશ	નાઈ
1.	આસ્વાન	ઇઝિપ્ટ	નાઈલ
2.	ઓડિલેઇઝ	ઓસ્ટ્રેલિયા	ટોરેન્સ
3.	અલેક્ઝાન્ડ્રિયા	ઇઝિપ્ટ	નાઈલ
4.	ઓટાવા	કેનેડા	ઓટાવા
5.	કરાચી	પાકિસ્તાન	સિંધુ
6.	કાબુલ	અફ્ઘાનિસ્તાન	કાબુલ
7.	કીવ	રષીયા	નીપર
8.	ક્રયુબેક	કેનેડા	સેન્ટ લોરેન્સ
9.	કેરો	ઇઝિપ્ટ	નાઈલ
10.	કિન્શાસા	આઈર	આઈર
11.	કેન્ટોન	ચીન	સિકયાંગ
12.	ખાર્તૂમ	સુદાન	નાઈલ
13.	ગ્લાસગો	સ્કોટલેન્ડ	કલાઈડ
14.	ડાયલન	આયરલેન્ડ	લિફ્કાની
15.	ટોકિયો	જાપાન	સુમીએ
16.	નાનકિંગ	ચીન	યાંગત્સેક્યાંગ
17.	નોભ પેન્ઝ	કમ્પુચિયા	મેકોગ
18.	ન્યૂ ઓર્લિન્ઝન	અમેરિકા	મિસિસિપી
19.	ન્યૂ યૉર્ક	અમેરિકા	હડસન
20.	પોરિસ	ફાન્સ	સેન
21.	બર્ન	સ્વિટારલેન્ડ	આર
22.	બસરા	ઇરાક	શાટ અલ અરબ
23.	બગાદાદ	ઇરાક	ટાઈચિસ
24.	બર્લિન	જર્મની	સ્રી
25.	બુઅનોસ આઈરિશ	આર્જેન્ટિના	લાખાટા
26.	બેલશેડ	યુગોસ્લાવિયા	દન્યુબ
27.	બુગાપેસ્ટ	હંગેરી	દન્યુબ
28.	બોન	જર્મની	રાઈન
29.	માંડલે	મ્યાનમાર	ઇરાવાદી
30.	મોન્ડ્રિયલ	કેનેડા	સેન્ટ લોરેન્સ
31.	મોસ્કો	રષીયા	મોસ્કાવા
32.	રંગૂન	મ્યાનમાર	ઇરાવાદી
33.	રોમ	ઇટલી	ટાયબર
34.	લંડન	બ્રિટન	થેસ્
35.	લાહોર	પાકિસ્તાન	રાતી
36.	લિવરપુલ	બ્રિટન	મર્સી
37.	લિબ્યન	પોર્ટુગલ	તાગુસ
38.	લાસા	તિબેટ	બ્રાહ્મપુત્ર
39.	વિયેના	ઓસ્ટ્રીયા	દન્યુબ
40.	વોણ્ટન	અમેરિકા	પોટામેક
41.	શાંગહાઈ	ચીન	યાંગત્સેક્યાંગ
42.	શેફિલ	બ્રિટન	ડેન
43.	સક્કર	પાકિસ્તાન	સિંધુ
44.	ઉમ્બુર્ગ	જર્મની	એલ્બ

3. ભૌગોલિક ઉપનામ

ક્રમ	ભૌગોલિક સ્થળ	ઉપનામ
1.	આફિકા	અંધારિયો ખંડ
2.	અમેરિકા	નવી દુનિયા
3.	આયરલેન્ડ	નીલમ ટાપુ
4.	પામીર	દુનિયાનું છાપરું
5.	અંગીબાર	લવિંગનો ટાપુ
6.	જિબાલ્ટર	ભૂમધ્ય સમુદ્રની ચાવી
7.	અટલાંટિક	ગર્જતો મહાસાગર
8.	ઢેન્માક	દૂધ અને તેરાનો દેશ
9.	કોરિયા	પસંદ કરેલી ભૂમિ
10.	મ્યાનમાર	પેગોડાનો દેશ
11.	નેધરલેન્ડ્ઝ	નીચી ભૂમિ
12.	ઓસ્ટ્રેલિયા	સોનેરી ઊનની ભૂમિ
13.	અન્ટાર્કિટિકા	નિર્જન ખંડ
14.	જાપાન	.ઊગતા સૂર્યનો દેશ
15.	અમેરિકા	આથમતા સૂર્યનો દેશ
16.	વેનિસ	એડ્રિયાટિક સાગરની રાણી
17.	સિડની	દક્ષિણ ગોળાધર્નાં રાણી
18.	બેલશેડ	સરેદ શહેર
19.	ન્યૂ યૉર્ક	ગગનરૂંભી ઠમારતોનું શહેર
20.	સ્ટોકહોમ	ઉત્તરનું વેનિસ
21.	નોર્વે	મધ્ય રાત્રિના સૂર્યની ભૂમિ
22.	ફિનલેન્ડ	હજારો સરોવરની ભૂમિ
23.	કેન્યા	જગતની શિકારી ભૂમિ
24.	પેલેસ્ટ્રાઇન	પવિત્ર ભૂમિ
25.	જેરુસાલેમ	પવિત્ર શહેર
26.	રોમ	સાત ટેકરીઓનું શહેર
27.	લાસા	નિષિદ્ધ શહેર
28.	ન્યૂ જીલેન્ડ	દક્ષિણનું બ્રિટન
29.	બેલિયમ	યુરોપનું કોક્પીટ
30.	બેંગલૂરુ	ભારતનો બગાયો
31.	પંજાબ	પાંચ નાઈઓનો પ્રદેશ
32.	દ્વારાંગ હ(ચીન)	પીળી નાદી
33.	ટેન્રેઇટ	મોટરોનું શહેર
34.	ઓસ્ટ્રેલિયા	કંગારુનો પ્રદેશ
35.	દ્વારાંગ હ નાઈ	ચીનની દિલગીરી
36.	હોલીવુડ	ફિલ્મ ઉદ્યોગનું શહેર
37.	ઓકાસા	પૂર્વનું માન્યેસ્ટર
38.	રેન્ડિયર	ઓસ્ટ્રિમોની કામધેનું
39.	નાઈલ નાઈ	ઇઝિપ્ટની અન્નપૂર્ણા
40.	બેલિયમ	યુરોપનું પાનીપત્ર
41.	શ્રીલંકા	હિન્દ મહાસાગરનું મોતી
42.	દિલ્લી	સત્ત રાજ્યાનીનું શહેર
43.	જયપુર	ગુલાબી શહેર
44.	કોલકાતા	મહેલોનું શહેર

ક્રમ	ભૌગોલિક સ્થળ	ઉપનામ
45.	અમદાવાદ	ભારતનું માન્યેસ્ટર
46.	કોલબો	પૂર્વની ટપાલપેટી
47.	દામોદર નદી	બંગાળની દિલગીરી
48.	તંબુર	દક્ષિણ ભારતનો બગીચો
49.	ટ્રિસ્ટન ડ કૂન્યા	એકલો-અટુલો ટાપુ
50.	સેન ઇન્સિસ્કો	સુવાર્ષારનું શહેર
51.	કેન્ટ	ઈંડેન્ડનો બગીચો
52.	ઇજિપ્ટ	નાઈલની ભેટ
53.	સ્વિટ્ઝરલેન્ડ	યુરોપનું પ્લેગાઉન્ડ
54.	ગોકુળ, વૃદ્ધાવન	ભગવાન કૃષ્ણની કિડાભૂમિ
55.	ઓબરરીન	ગેનાઈટ પથ્થરનું શહેર
56.	ગ્રિન કોસ્ટ	ગોરાઓનું કષ્ટસ્તાન
57.	બેહરીન	મોતીનો ટાપુ
58.	ક્રશ્મીર	પૃથ્વી પરનું સ્વર્ગ
59.	ઓન્ટાર્ટિકા	વિશ્વની પ્રયોગશાળા
60.	ઈસ્ટાંબૂલ	યુરોપનું પ્રવેશદ્વાર
61.	બાંગલાદેશ	નદીઓનો દેશ
62.	નેપાલ	હિમાલયી રાષ્ટ્ર, મંદિરોનો દેશ
63.	મુંબઈ	ભારતનું પ્રવેશદ્વાર
64.	થાઈલેન્ડ	સફેદ હાથીનો દેશ
65.	લિખ્મોપો	મગરોની નદી
66.	ઉદ્યપુર	સરોવરોનું શહેર
67.	ઓસ્ટ્રેલિયા	ટાપુખંડ
68.	ક્ર્યૂબા	ખાંડનો કટોરો
69.	અલાસ્કા, નોર્વે, સ્વિડન, ફિન્લેન્ડ	હાડમારીઓનો પ્રદેશ

4. શહેર: જીવાં અને નવાં વામ

ક્રમ	જીવાં નામ અને દેશ	નવાં નામ
1.	લિખ્મોપોલ લિલ (ઝાઈર)	કિન્શાસા
2.	ક્રોન્સ્ટાન્ટિનોપલ (તુકી)	ઈસ્ટાંબૂલ
3.	લેનિનગ્રાડ (રશ્યા)	સેંટ પિટ્સબર્ગ
4.	બોમ્બે (ભારત)	મુંબઈ
5.	અંગોરા (તુકી)	અંકારા
6.	બેટેવિયા (ઇન્ડોનેશિયા)	જાકર્તા
7.	ડક્કા (બાંગલાદેશ)	ઢાકા
8.	રંગૂન (થાનમાર)	યાંગોન
9.	ગ્રોડા (રશ્યા)	નિઝની નોવગોરોડ
10.	સાઈગોન (વિયેતનામ)	હો ચી મિન્દ સિટી
11.	પૂના (ભારત)	પુણે
12.	કલકત્તા (ભારત)	કોલકતા
13.	મદ્રાસ (ભારત)	ચેન્નઈ
14.	ત્રિવેન્દ્રમ (ભારત)	તિરુવનંતપુરમ
15.	કેપ કેનવેરાલ (અમેરિકા)	કેપ કેનેરી
16.	પ્રિસ્ટિન (નોર્વે)	આસ્લો

ક્રમ	જીવાં નામ અને દેશ	નવાં નામ
17.	પેકિંગ (ચીન)	બેઇંગિંગ
18.	સોલિસબરી (ક્રિઝાબે)	હરારે
19.	સ્ટેલિનગ્રાડ (રશ્યા)	વોલ્ગોગ્રાડ
20.	પાટલીપુર (ભારત)	પટના
21.	કાશી, બનારસ (ભારત)	વારાણસી
22.	કોચીન (ભારત)	કોચી

5. અજ્ઞાતાઓ

(1) પ્રાચીન

- પિરામિદ (ઇજિપ્ટ)
- ઓલેઝાંડ્રિયાની દીવાદાંડી (ઇજિપ્ટ)
- જૂલતા બગીચા (બેબિલોન)
- જ્યુપીટરનું પૂતળું (ગ્રીસ)
- માઉસોલસની કબર (તુકી)
- દેવી આપેનાનું દેવળ (તુક્સ્તાન)
- રોહજના કોલોસસની વિશાળ મૂર્તિ (ભૂમધ્ય સમુદ્રની પૂર્વમાં)

(2) મધ્યકાલીન

- કોલોઝિયમ (સભાગૃહ) (રોમ)
- ચીનની દીવાલ (ચીન)
- ચિનાઈ મારીનો ટાવર (ચીન)
- સેન્ટ સોફિયાનું ચર્ચ (ઈસ્ટાંબૂલ)
- પિઝાનો ઢણતો મિનારો (ઇટલી)
- આગરાનો તાજમહલ (ભારત)
- મહાં દાટવાનાં ભૌંયરાં (રોમ)

(3) અર્વાચીન

- એમ્પાયર સેટ બિલ્ડિંગ (ન્યૂ યૉક)
- પનામા નહેર (મધ્ય અમેરિકા)
- ભૂગર્ભ રેલવે (લંડન)
- પુલ (સેન ઇન્સિસ્કો)
- આસ્વાન બંધ (ઇજિપ્ટ)
- વોશિંગટન સ્મારક (વોશિંગટન)
- એફિલ ટાવર (પેરિસ)
- ઈંગ્લેન્ડ અને ફાન્સને જોડતી ટનલ (ઇંગ્લિશ ચેનલ)
- સ્વાતંત્ર્ય દેવીનું પૂતળું (ન્યૂ યૉક)

(4) 'ન્યૂ સેવન વન્ડસ ફાઉન્ડેશન' દ્વારા પ્રસિદ્ધ

(તા. 7-7-2007)

- આગરાનો તાજમહલ (ભારત)
- ચિચેન ઈલ્યા પિરામિદ (મેક્સિકો)
- કાઈસ્ટ રિઝિમર (બ્રાઝિલ)
- ચીનની દીવાલ (ચીન)
- માચ્યુ પિચ્ચુ (પેરુ)
- પેટ્રા (જોઈન)
- કોલોઝિયમ (ઇટલી)

6. વિશ્વ: વૈવિદ્ય

1. સૌથી મોટો બંધ: એશિયા (ક્ષેત્રફળ: 4,42,50,000 ચો કિમી)
2. સૌથી મોટો ઘંટ: આર કોલોકોલ, મોસ્કો (રશિયા), વજન: 196 ટન
3. સૌથી મોટો ટાપુ: ગ્રીનલેન્ડ (ક્ષેત્રફળ: 21,75,600 ચો કિમી)
4. સૌથી મોટો ટેલ્ટા: ગંગા-બ્રહ્મપુત્રનો ત્રિકોણપદ્ધતિ (સુંદરવન, ક્ષેત્રફળ: 20,720 ચો કિમી)
5. સૌથી મોટો દીપકલ્પ: અરેબિયા (ક્ષેત્રફળ: 32,50,000 ચો કિમી)
6. સૌથી મોટો નદી દીપ: માઝુલી (બ્રહ્મપુત્ર, અસમ)
7. સૌથી મોટો પાર્ક (ઉપવન): નોશનલ પાર્ક ઓફ નોર્થ ઇસ્ટર્ન, ગ્રીનલેન્ડ ક્ષેત્રફળ: 9,72,000 ચો કિમી
8. સૌથી મોટી નદી (પાણીના જથ્થાની દસ્તિએ): અમેરિકા (દક્ષિણ અમેરિકા)
9. સૌથી મોટું પુસ્તકાલય: ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ લાઈબ્રેરી ઓફ કોન્ગ્રેસ, વોશિંગ્ટન, 10.1 કરોડ સાહિત્યિક સામગ્રી
10. સૌથી મોટું દેવણ: સેન્ટ પીટર ચર્ચ (વેટિકન સિટી, રોમ), ક્ષેત્રફળ: 23,000 ચો મીટર
11. સૌથી મોટી મસ્જિદ: મરદેકા મસ્જિદ, જીકાર્દ (ઇન્ડોનેશિયા)
12. સૌથી મોટું રણસાહદા (ઉત્તર આફિકા), ક્ષેત્રફળ: 90,00,000 ચો કિમી
13. સૌથી મોટું સરોવર (ખારા પાણીનું): કાસ્પિયન (રશિયા), ક્ષેત્રફળ: 3,71,000 ચો કિમી
14. સૌથી મોટું સરોવર (મીઠા પાણીનું): સુપીરિયર (કેનેડા), ક્ષેત્રફળ: 82,350 ચો કિમી
15. સૌથી મોટું સ્ટેલિયમ: સ્ટ્રાફ્ટ, પ્રાગ, ચેક રિપબ્લિક, 2,40,000 બેઠકો
16. સૌથી મોટું રેલવે સ્ટેશન: ગ્રાન્ડ સેન્ટ્રલ ટર્મિનલ (ન્યૂ યૉક), વિસ્તાર: 19425.6 ચો મીટર
17. સૌથી મોટો દેશ (વિસ્તારમાં): રશિયા, ક્ષેત્રફળ: 1,70,75,000 ચો કિમી
18. સૌથી મોટો દેશ (વસ્તીમાં): ચીન, વસ્તી: 1,33,67,18,015
19. સૌથી મોટી યુનિવર્સિટી: મોસ્કો (રશિયા), 32 માળ, 40,000 ઓરડા
20. સૌથી મોટું શહેર (વસ્તીમાં): ટોકિયો (જાપાન), વસ્તી: 3,24,50,000
21. સૌથી મોટું શહેર (વિસ્તારમાં): માઉન્ટ ઇસા (ઓસ્ટ્રેલિયા), ક્ષેત્રફળ: 40,978 ચો કિમી
22. સૌથી મોટો બંધ: ગ્રાન્ડ કુલી, કોલંબિયા નદી પર (અમેરિકા), 1272 મીટર

23. સૌથી ઊંચો બંધ: રોજ્યુન્સ્કી, વખશ નદી પર, તાજાકિસ્તાન (રશિયા), 325 ચો ઊંચાઈ
24. સૌથી લાંબો બંધ: યાક્યરેટા એપાઈપ બંધ, પરાના નદી પર, પારાજ્વે (રશિયા), 52.72 કિમી
25. સૌથી મોટો (નિવાસી) મહેલ: વેટિકન મહેલ (વેટિકન સિટી, રોમ) 54823.5 ચો મીટર, 1400 ઓરડા
26. સૌથી ઊંડો મહાસાગર: પેસિફિક મહાસાગર, ઊંચાઈ: 11,033 મીટર
27. સૌથી ઊંચું પર્વત શિખર: માઉન્ટ એવરેસ્ટ, હિમાલય (નેપાલ), 8848 મીટર
28. સૌથી લાંબો પર્વત: ઓન્ડિઝ પર્વત (દક્ષિણ અમેરિકા), લંબાઈ: 7564 કિમી
29. સૌથી લાંબી નદી: નાઈલ (ઇથિયોપિયા, સુદ્ધાન, ઇજિપ્ત), લંબાઈ: 6671 કિમી
30. સૌથી ઊંચો ધોધ: અન્જલ ધોધ (વેનિઝુઅલા), ઊંચાઈ: 979 મીટર
31. સૌથી ઊંચો કુવારો: ફાઉન્ટન હિલ (અરિજોના), ઊંચાઈ: 171.2 મીટર
32. સૌથી ઊંચો મિનારો: કુતુબમિનાર, દિલ્હી (ભારત), ઊંચાઈ: 72.50 મીટર
33. સૌથી ઊંચું પૂતળું: બુદ્ધ, ટોકિયો (જાપાન), ઊંચાઈ: 120 મીટર
34. સૌથી લાંબી દીવાલ: ચીનની દીવાલ, લંબાઈ: 3460 કિમી
35. સૌથી લાંબી નહેર: સુવેઝ નહેર, ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને રાતા સમુદ્ર વચ્ચે લંબાઈ: 161.9 કિમી
36. સૌથી લાંબો પુલ: ગાંધી સેતુ, ગંગા નદી પર, પટના (ભારત), લંબાઈ: 5.5 કિમી
37. સૌથી લાંબી રેલવે: ટ્રાન્સ સાઈબિરિયન રેલવે (રશિયા), લંબાઈ: 9438 કિમી
38. સૌથી લાંબું રેલવે ખોટકોમં: ખડગપુર, પશ્ચિમ બંગાળ (ભારત), લંબાઈ: 833 મીટર
39. સૌથી મોટું મંદિર: અંગકોરનું વિષ્ણુમંદિર, ક્રમ્બોલિયા, ક્ષેત્રફળ: 1.63 ચો કિમી
40. સૌથી ઊંચો દીવાદાંની: 'સ્ટીલ ટાવર' પોકોહામા (જાપાન), ઊંચાઈ: 106 મીટર
41. સૌથી ઊંચો જવાળામુખી (મૃત): આકોન્કાગ્વા (આર્જેન્ટિના), ઊંચાઈ: 6960 મીટર
42. સૌથી ઊંચો જવાળામુખી (સકિય): એન્ટોફ્લા (આર્જેન્ટિના), ઊંચાઈ: 6450 મીટર
43. સૌથી લાંબો રસ્તો: પાન અમેરિકન હાઈવે, અલાસ્કાથી બ્રાઝિલિયા, લંબાઈ: 24,140 કિમી

44. સૌથી વધુ વરસાદ:મોસિનરમ, મેઘાલય (ભારત), સરેરાશ વાર્ષિક વરસાદ: 1143 સેમી
45. સૌથી પ્રાચીન રાજધાની:દમાસ્કસ, સીરિયા
46. સૌથી નાનો દેશ:વેટિકન સિટી (રોમ), કુલ વસ્તી આશરે 1000, ક્ષેત્રફળ: 0.44 ચો કિમી
47. સૌથી ઉંચું તાપમાન:અલઅઝીઝિયા:લિબિયા (136.4 ફેરનહિટ) (13 સપ્ટેમ્બર, 1992)
48. સૌથી નીચું તાપમાન:વાસ્તોક:ઓન્ટાઈટિકા (-128.6 ફેરનહિટ) (21 જુલાઈ, 1983)
49. સૌથી ઉંચી મૂર્તિ:હનુમાનજીની મૂર્તિ, હેદરાબાદ પાસે (ભારત), ઉંચાઈ: 45.72 મીટર
50. સૌથી મોટો ગુંબજ:ગોળગુંબજ, બિજાપુર (ભારત)
51. સૌથી નાનો ખંડ:ઓસ્ટ્રેલેશિયા
52. સૌથી વધુ ઠુંક શહેર:વર્ખોયાન્સક (રશિયા)
53. સૌથી નાનો ગ્રહ:બુધ
54. સૌથી મોટો ગ્રહ:ગુરુ
55. સૌથી ઝડપી ગ્રહ (સૂર્યની પ્રદક્ષિણામાં):બુધ
56. સૌથી મોટું પ્રાણી:હેલ માછલી
57. સૌથી ઉંચું શહેર:વેનચુઆન (ચીન), 4877 મીટર
58. સૌથી ઉંચું સરોવર:ટિટિકા (દક્ષિણ અમેરિકા)
59. સૌથી ઉંદું સરોવર:બાઇકાલ (રશિયા)
60. સૌથી મોટો મહાસાગર:પોસિફિક, ક્ષેત્રફળ: 16,53,84,000 ચો કિમી
61. સૌથી મોટું મહાકાવ્ય:મહાભારત
62. સૌથી મોટું પારિતોષિક:નોબેલ પારિતોષિક
63. સૌથી મોટી કમાણી આપનાર ફિલ્મ:ટાઈટનિક
64. સૌથી ઉંચો ટાવર:કેનેડિયન નોશનલ ટાવર, ટોરાંટો (કેનેડા) ઉંચાઈ: 553.33 મીટર
65. સૌથી લાંબી ટનલ (બોગદુ): (રેલવે) સૈકાન રેલ ટનલ (જાપાન), લંબાઈ: 53.85 કિમી (રોડ) સેન્ટ ગોથાઈ રોડ ટનલ (સ્વિટ્ઝરલેન્ડ), લંબાઈ: 16.32 કિમી
66. સૌથી ધનિક દેશ:કતાર (માથાઈઠ આવક: 88,232 ડોલર)
67. સૌથી મોટું ભ્રુજિયમ:અમેરિકન ભ્રુજિયમ ઓફ નેચરલ ઇસ્ટરી (ન્યૂ યૉર્ક)
68. સૌથી ઓછો વરસાદ:અતાકામાનું રણ, ચિલી (દક્ષિણ અમેરિકા)
69. સૌથી વધુ શેરધારકો ધરાવતી કંપની:રિલાયન્સ (ભારત)
70. સૌથી વધુ શાખાઓ ધરાવતી બેન્ક:સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા (ભારત)
71. સૌથી મોટો અખાત:મેઝિસ્કોનો અખાત, ક્ષેત્રફળ: 15,00,000 ચો કિમી
72. સૌથી મોટો ઉચ્ચપ્રદેશ:પામીરનો ઉચ્ચપ્રદેશ (તિબેટ), ક્ષેત્રફળ: 2,00,000 ચો કિમી
73. સૌથી મોટી ખાડી:હડસનની ખાડી, દરિયાકિનારો 12,268 કિમી
74. સૌથી મોટો ધૂમટ: લાઉઝિયાના સુપર ડોમ, ન્યૂ ઓર્લિંઝન (પુ.એસ.એ.), વાસ: 207.26 મીટર
75. સૌથી મોટો ટાપુખંડ:ઓસ્ટ્રેલેશિયા
76. સૌથી મોટો ટેલિસ્કોપ (ઓપ્ટિકલ):હેલે ટેલિસ્કોપ, ક્લિફોર્નિયાના માઉન્ટ પાલનેર પર
77. સૌથી મોટું થિયેટર:રેન મિન દા હું ટંગ, બેઇજિંગ (ચીન)
78. સૌથી મોટું બંદર (કૃત્રિમ):રોટર ડેમ (નેધરલેન્ડ)
79. સૌથી મોટું ઓરપોર્ટ:કિંગ ખાલીદ ઇન્ટરનેશનલ ઓરપોર્ટ, રિયાધ (સાઉદી અરેબિયા), ક્ષેત્રફળ: 223 ચો કિમી
80. સૌથી ઉંચો દરવાજો:બુલંદ દરવાજો, ફિલેડપુર-સીકરી (ભારત), ઉંચાઈ: 54 મીટર
81. સૌથી ઉંચું મકાન:બુર્જ ખલિફા (દુબઈ), ઉંચાઈ: 818 મીટર (2683.72 ફૂટ)
82. સૌથી લાંબી ઓરલાઈન: 'એરો ફલોટ' (રશિયા) 9,97,580 કિમી
83. સૌથી વધુ બેટ(ટાપુ)વાળો દેશ:ઇન્ડોનેશિયા, 3000 બેટ (ટાપુ)
84. સૌથી ગરમ સ્થળ:દલોલ, દાનકિલ ખાઈ પ્રદેશ, ઈથિયોપિયા (સરેરાશ વાર્ષિક તાપમાન 34.4°સે)
85. સૌથી ઠું સ્થળ:પોલ્યુસ નેડોસ્ટુન્ઝોસ્ટિ, ઓન્ટાઈટિકા (સરેરાશ વાર્ષિક તાપમાન -58°સે)
86. સૌથી લાંબી નદીની ખીંચ:ગ્રેન્ડ કન્યન, કોલરાડો નદી, એરિઝોના (466 કિમી લાંબી, 183 મીટરથી 29 કિમી પહોળી અને 1.6 કિમી ઊરી)
87. સૌથી ઉંડી નદીની ખીંચ:હેલ્ફ કન્યન, સોઈક નદી, આઈડહો-ઓરિગન (2408 મીટર)
88. સૌથી લાંબી પરવાળાના ખડકોની હારમાળા:ગ્રેટ બેરિયર રીફ, ઓસ્ટ્રેલિયા (2012 કિમી)
89. સૌથી ઉંચી ભરતી:ફીની ખાડી, નોવા સ્કોશિયા (ઉત્તર અમેરિકા), ઉંચાઈ: 16 મીટર
90. સૌથી લાંબો સમુદ્રી પુલ:કિંગડાનો હાઈવાન રોડ પુલ (ચીન), લંબાઈ: 42.5 કિમી, પહોળાઈ: 35 મીટર

1. વિવિધ વિજ્ઞાન

1. એસ્ટ્રોનોમી (Astronomy—ખગોળશાસ્ત્ર) : ગ્રહો, ઉપગ્રહો અને અંતરિક્ષ વિશેના અભ્યાસનું શાસ્ત્ર
2. એરોનેટિક્સ (Aeronautics—ઉડ્ડયનશાસ્ત્ર) : વિમાનોના ઉડ્ડયન અને યાંત્રિક સામગ્રી અંગેનું શાસ્ત્ર
3. એનેટોમી (Anatomy—શરીરબંધારણશાસ્ત્ર) : શરીરનું અસ્થિતંત્ર અને તેના બંધારણ અંગેનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
4. બાયોલોજી (Biology—જીવવિજ્ઞાન) : પ્રાણીઓના ભૌતિક શરીરનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
5. બોટની (Botany—વનસ્પતિશાસ્ત્ર) : જુદી જુદી વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ અને તેનું વળકરણ કરતું શાસ્ત્ર
6. એગ્રિકલ્યુર (Agriculture—કૃષિવિજ્ઞાન) : ખેતીની બાબતોના અભ્યાસનું વિજ્ઞાન
7. ક્રેમિસ્ટ્રી (Chemistry—રસાયણવિજ્ઞાન) : વસ્તુઓના રસાયણિક ગુણધર્મ તપાસતું વિજ્ઞાન
8. ક્રોસ્મોલોજી (Cosmology—અંતરિક્ષ વિજ્ઞાન) : ગ્રહો, ઉપગ્રહો અને અંતરિક્ષનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
9. ઈકોલોજી (Ecology—પર્યાવરણવિજ્ઞાન) : પ્રાણીઓ, માનવી અને આસપાસની સ્થિતિ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસતું વિજ્ઞાન
10. ઈથોલોજી (Ethology—પ્રાણીવર્તનવિજ્ઞાન) : પ્રાણીના વર્તન અંગેનું વિજ્ઞાન
11. જિનેટિક્સ (Genetics—ઉત્પત્તિશાસ્ત્ર) : જીવશાસ્ત્રની શાખા, અણુ અને ઉત્પત્તિનું વિશ્લેષણ કરતું શાસ્ત્ર
12. ગાયનેકોલોજી (Gynaecology—મહિલા-રોગશાસ્ત્ર) : મહિલાઓની માંદગી અને પ્રસ્તુતિ અંગેનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
13. હિસ્ટોલોજી (Histology) : જીવંત એકમના અભ્યાસનું શાસ્ત્ર
14. હોર્ટિકલ્યુર (Horticulture—બાગાયતશાસ્ત્ર) : ફળ, ફૂલ, શાકભાજી વગેરેનું બાગાયતશાસ્ત્ર
15. હાઇડ્રોલોજી (Hydrology—જળવિજ્ઞાન) : પાણીનો, તેની ઉત્પત્તિ અને લક્ષણોના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
16. હાઇજિન (Hygiene—આરોગ્યવિજ્ઞાન) : આરોગ્ય અને સ્વચ્છતાની બાબતોનું અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
17. આઈકોનોલોજી (Iconology—મૂર્તિશાસ્ત્ર) : મૂર્તિઓ અને તેના વિવિધ મુદ્દાઓનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
18. જ્ઝાલોજી (Geology—ભૂસ્તરશાસ્ત્ર) : ખડકો અને જમીનના સરોના અભ્યાસનું શાસ્ત્ર
19. મેટલર્જિ (Metallurgy—ધાતુવિજ્ઞાન) : વિવિધ ધાતુઓની ઉત્પત્તિ, સંશોધન, શુદ્ધીકરણ વગેરેનું વિજ્ઞાન

20. માઇક્રોબાયોલોજી (Microbiology—જીતુવિજ્ઞાન) : સૂક્ષ્મ જીવાણુ જેવાં કે બેક્ટેરિયા, પ્રોટોઝુલ્સ વગેરેનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
21. ન્યૂરોલોજી (Neurology—જ્ઞાનતંતુશાસ્ત્ર) : જ્ઞાનતંતુ કે મજજાતંતુ અને મગજના વિવિધ ભાગો અને તેની કિયાઓનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
22. ઓપ્ટિક્સ (Optics—પ્રકાશ વિજ્ઞાન) : પ્રકાશનાં લક્ષણોનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
23. ઓથોપેડિક્સ (Orthopaedics—અસ્થિવિજ્ઞાન) : હડકાં અને તેને લગતા રોગોનું વિજ્ઞાન
24. પેથોલોજી (Pathology—વિકૃતિશાસ્ત્ર) : વિવિધ વિકૃતિઓ અને બીમારીઓનું શાસ્ત્ર
25. ફોનેટિક્સ (Phonetics—વાણીશાસ્ત્ર) : વાણી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તેનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
26. ફિઝિક્સ (Physics—ભૌતિક વિજ્ઞાન) : પદાર્થના ગુણધર્મોનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન
27. ફિઝિયોલોજી (Physiology—જીવવિજ્ઞાન) : જુદા જુદા જીવોની ઉત્પત્તિ અને એમનાં અંગ-ઉપાંગોના અભ્યાસનું વિજ્ઞાન
28. સાયકોલોજી (Psychology—માનસશાસ્ત્ર) : પ્રાણી અને માનવીના વર્તનનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
29. રેડિયોલોજી (Radiology—કિરણોત્સર્જશાસ્ત્ર) : ક્ષ-કિરણો અને કિરણોત્સર્જ પદાર્થનું શાસ્ત્ર
30. સીસ્મોલોજી (Seismology—ભૂકુંપશાસ્ત્ર) : ધરતીકુંપ અને તેની સાથે સંકળાયેલી ઘટનાઓનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
31. સોસ્યોલોજી (Sociology—સમાજશાસ્ત્ર) : માનવસમાજની રૂચના અને કાર્યનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
32. સેરીકલ્યુર (Sericulture—રેશમશાસ્ત્ર) : રેશમના કિડા ઉછેરનું શાસ્ત્ર
33. ટોપોગ્રાફી (Topography—ભૂશાસ્ત્ર) : જમીનના ખાડાટેકરાનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
34. ફાર્માકોલોજી (Pharmacology—ઔષધવિજ્ઞાન) : જુદા જુદા ઔષધો, તેમનું બંધારણ અને તેમની ઉપયોગિતાની ચર્ચા કરતું વિજ્ઞાન
35. પેડિયાટ્રિક્સ (Paediatrics—બાળરોગ વિજ્ઞાન) : બાળકોના વિવિધ રોગોનું નિદાન કરતું અને સારવાર કરતું વિજ્ઞાન
36. મેટીઓરોલોજી (Meteorology—હવામાનશાસ્ત્ર) : હવામાનનાં લક્ષણો અને તેમાં થતા ફેરફારનો અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર
37. ઓશનોગ્રાફી (Oceanography—સામુદ્રિક વિજ્ઞાન) : સમુદ્રના પ્રવાહો, જીવો, તોકનો વગેરે અંગેનું વિજ્ઞાન
38. જૂલોજી (Zoology—પ્રાણીવિજ્ઞાન) : પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિના પ્રકારોનું વિજ્ઞાન

2. મહાન વૈજ્ઞાનિકો

1. ચરક: આયુરોદિક શાખના અભ્યાસી, આયુરોદ વિશેનો અમૂલ્ય ગ્રંથ 'ચરક સંહિતા' તેમણે આપ્યો છે.
2. કષાદ: પદ્ધતિના બનેલા છે, એ સિદ્ધાંતનું પ્રથમ વાર પ્રતિપાદન કરનાર પ્રથમ ભારતીય વૈજ્ઞાનિક. આશુ સિદ્ધાંત અંગેનું તેમનું સંશોધન જાડીતું છે.
3. સુશ્રુત: યોથી સદીમાં તેમણે આયુરોદમાં વાઢકાપ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો. 'સુશ્રુત સંહિતા' તેમનો અમૂલ્ય ગ્રંથ છે.
4. નાગર્જુન: પ્રાચીન ભારતના મહાન રસાયણશાસ્ત્રી, જે મણે નિસ્યંદન, ઉદ્ઘપાતન, ધાતુઓનું શુદ્ધિકરણ વગેરે રીતોનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું.
5. વરાહમિહિર: ગુપ્તયુગમાં થયેલ મહાન ગણિતશાસ્ત્રી અને મહાન ખગોળશાસ્ત્રી. બૃહત્સંહિતા અને પંચસિદ્ધાંતિકા તેમના જાડીતા ગ્રંથ છે.
6. આર્થભડ (ઈ. સ. 476થી 520): ખગોળ વિજ્ઞાન અંગેના મૂલ્યવાન સંશોધક. ગ્રહણ પૃથ્વીની છાયા વડે થાય છે એવું પ્રતિપાદિત કરનાર, એમની સૂત્રિમાં ભારતના કૃત્રિમ ઉપગ્રહને 'આર્થભડ' નામ આપ્યું છે.
7. મુનિ વાત્સયાયન: માનવીના જીવનમાં કામ(વાસના)નું શું સ્થાન છે અને તેની પરિતૃપ્તિ ક્યાથી અને કેવી રીતે મળે તેનું વૈજ્ઞાનિક ફબે નિરૂપણ કરતું ઉત્તમ પુસ્તક 'કામસૂત્ર' તેમણે આપ્યું છે.
8. યોલેમી (ઈ. સ. પૂ. 120-85): થીસના મહાન ખગોળશાસ્ત્રી.
9. આર્કિમિડિઝ (ઈ. સ. પૂર્વ 287થી 212): ભૌતિકશાખના પિતા. તેમનો જન્મ સિસિલીમાં થયો હતો. તરતા પદ્ધતિના નિયમોના શોધક. ઉચ્ચાલન અને પ્રકાશના પરાવર્તનના નિયમો તેમણે શોધ્યા. વર્તુળનું ક્ષેત્રફળ ગણવાની રીતના શોધક.
10. સર આઈએક ન્યૂટન (ઈ. સ. 1642થી 1727): ઈંગ્લેન્ડના મહાન વૈજ્ઞાનિક, ગણિતશાસ્ત્રી અને ખગોળવેતા. ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ સમગ્ર સૂર્યમંડળને લાગુ પડે છે તે સાબિત કરી તેના નિયમો શોધ્યા. ન્યૂટનની ખરી જ્યાતિ તેમણે શોધેલા ગતિના નિયમોને કારણે છે. સૂર્યકરણ સાત રંગનું બનેલું છે તે તેમણે પ્રથમ વાર સાબિત કર્યું.
11. કોપરનિકસ (ઈ. સ. 1473થી 1543): પોલેન્ડના મહાન ખગોળવેતા. આધુનિક ખગોળશાખના સ્થાપક. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે તેવું સૌપ્રથમ જાહેર કરનાર.
12. ગેલિલીયો (ઈ. સ. 1564થી 1642): લોલકના નિયમો તેમજ થરમોભીટરની શોધ કરી. પૃથ્વી સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે તે નિયમનું પ્રતિપાદન કર્યું. પિજાના વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગણિતશાસ્ત્રના આચાર્ય. પોપ સાથેના સંઘર્ષના કારણે કારાવાસ ભોગવ્યો.
13. લિયોનાર્ડો-દ-વિન્ચી (ઈ. સ. 1668થી 1732): ઈટલીના મહાન પ્રતિભાશાળી કલાકાર, વૈજ્ઞાનિક, સ્થપતિ, ગણિતશાસ્ત્રી, શરીરબંધારણશાસ્ત્ર(એનોટોમિ)ના આ મહાન શોધકે શરીરરચના અંગે અનેક શોધો કરી છે.

14. ડાર્વિન (ઈ. સ. 1809થી 1882): ઈંગ્લેન્ડના આ વૈજ્ઞાનિક જીવવિજ્ઞાનમાં પાયાનું સંશોધન કર્યું છે. કાળકમે પ્રાણીમાત્રમાં પરિવર્તન થયા કરે છે તેવું સંશોધન કરનાર. ઉત્કાંતિવાદ સિદ્ધાંતના મુખ્ય પ્રણોત્તા.

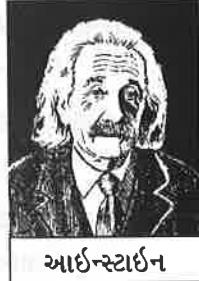
15. એડવર્ડ જેનર (ઈ. સ. 1749થી 1823): ઈંગ્લેન્ડના આ મહાન ડોક્ટરે પોતાના શરીર પર પ્રયોગો કરી શીતળના ભયંકર રોગ સામે પ્રતિકાર કરતી રસી શોધી હતી.

16. લૂઈ પાથ્રર (ઈ. સ. 1822થી 1895): ફાન્સના જ્યાતનામ રસાયણશાખી બેક્ટેરિયોલોજ વિજ્ઞાનના પિતાએ હડકવા સામે પ્રતિકારની રસી શોધી માનવજાત પર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. દૂધને પેશ્વારુંડજુડ કરવાની પદ્ધતિના તેઓ શોધક છે.

17. થોમસ આલ્વા એડિસન (ઈ. સ. 1847થી 1931): ફોનોગ્રાફ, વીજળીનો દીવો, ડાયનેમો, ચલાયિત્ર વગેરેની શોધો ઉપરાંત શોધખોળને લગતી ડાયરો પેટન્ટ તેમણે મેળવી હતી.

18. મેન્દલ જ્યોર્જ જહોન (ઈ. સ. 1822થી 1884): ઓસ્ટ્રેલિયાના મહાન વનસ્પતિશાસ્ત્રીએ વટાણાના છોડ પરના પ્રયોગો દ્વારા આનુવંશિકતાનો સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો. આનુવંશિક ગુણો કેવી રીતે એક પેઢીથી બીજી પેઢીમાં ઉત્તરે છે તેના નિયમો શોધ્યા.

19. આઈન્સ્ટાઇન (ઈ. સ. 1889 થી 1955): જર્મનીના પ્રભ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી અને ભૌતિક વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રી, પ્રૌઢાવસ્થામાં અમેરિકા જઈને વસ્યા. સાપેક્ષવાદના સુપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાંત દ્વારા ગુરુત્વાકર્ષણના પ્રયોગિત વિચારોમાં મૂળભૂત ફેરફારો કર્યા. દેખાતાં વજન, કદ, ગતિ, સમય વગેરેનાં માપ (મૂલ્યો) સાચાં નથી, સનાતન નથી, સાપેક્ષ છે. એકબીજાની અપેક્ષાએ છે. આઈન્સ્ટાઇને શોધેલો સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાંત ઘણો મહાન છે. જગતને તેમણે એક મહાવનું સૂત્ર ($E = mc^2$) આપ્યું.

આઈન્સ્ટાઇન

20. મેન્દેલીઝ (ઈ. સ. 1834થી 1907): આ રશિયન વૈજ્ઞાનિકે તત્ત્વાનું વર્ગિકરણ કરી પિરિયોડિક ટેબલ બનાવ્યું. જેના આધારે રસાયણવિજ્ઞાનની ઘણી શોધો થઈ. મૂળભૂત તત્ત્વાને તેના ગુણધર્મોને ધ્યાનમાં રાખી વ્યવસ્થિત ગોઠવેલાં છે. પદ્ધતના ગુણધર્મના અભ્યાસ માટે તે ઉપયોગી છે.

21. માર્કિલ ફરાડ (ઈ. સ. 1791થી 1867): ઈંગ્લેન્ડના આ પ્રભ્યાત વૈજ્ઞાનિકે વિદ્યુત ઉત્પાદન દ્વારા ગતિ-ઉર્જાનું વિદ્યુત-ઉર્જામાં રૂપાંતર કરવાની રીત શોધી. વિદ્યુત પૃથક્કરણના નિયમો તેમણે શોધ્યાં છે, જેના કારણે 'ડાયનેમો'ની રૂચના થઈ અને યંત્રયુગનો પ્રારંભ થયો.

22. મેડમ ક્યૂરી (ઈ. સ. 1865થી 1939): વતન પોલેન્ડ છોડી ફાન્સમાં જઈ અભ્યાસ કર્યો. પ્રકાશિત ક્રીમતી ઘાતુ રેઝિયમની શોધ કરી. બે વાર (ઈ. સ. 1903 અને 1911માં) નોબેલ પારિતોષિક મેળવનાર મહિલા વૈજ્ઞાનિક.

23. માર્કોની (ઈ. સ. 1874થી 1937): ઈટલીના આ મહાન વૈજ્ઞાનિકે બિનતારી સંદેશો મોકલવાની શોધ કરી. રેઝિયો બ્રોડકાસ્ટિંગ ક્ષેત્રની હસ્તી તેમની આ શોધને આભારી છે.

- 24. સર આલ્ડે નોબેલ (ઈ. સ. 1816થી 1870):** સ્વિફ્ટના આ મહાન વૈજ્ઞાનિકે ઈ. સ. 1866માં ડાયનેમાઇટની શોધ કરી, જેમાંથી અણક કમાડી થઈ. આ કમાડીના વાજમાંથી પ્રતિવર્ષે ભૌતિક વિજાન, રસાયણશાસ્ત્ર, સાહિત્ય, શાંતિ અને વૈજ્ઞાય ક્ષેત્રે મહત્વનું પ્રદાન કરનારને આ પારિતોષિક આપવામાં આવે છે.
- 25. એલેક્ટ્રાન્ડર ફ્લેમિંગ (ઈ. સ. 1881થી 1951):** સ્કોટલેન્ડના આ પ્રસિદ્ધ બેક્ટોરિયોલોજિસ્ટે પેનિસિલીનની શોધ કરી તેથી એન્ટિબાયોટિક દવાઓના જનક તરીકે લોકો તેમને ઓળખે છે.
- 26. સિંમંડ ફોર્ડ (ઈ. સ. 1857થી 1939):** ઓસ્ટ્રેલીયાના આ મહાન વૈજ્ઞાનિક માનસિક દર્દીઓની સારવાર માટે મનોવિશ્વેષણની ઉપયાર પદ્ધતિ શોધી.
- 27. વાન લ્યુ વેન હોક (ઈ. સ. 1622થી 1680):** નેધરલેન્ડ્ઝના આ મહાન વૈજ્ઞાનિકે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર દ્વારા જીવાશુ સૃષ્ટિનું દુનિયાને દર્શન કરાવ્યું.
- 28. લીઓલ્વસ્કી (ઈ. સ. 1857થી 1935):** રશ્યાના આ વૈજ્ઞાનિક અવકાશી ઉડ્ફયનને લગતી ઘણી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી છે. ગુરુત્વાકર્ષણમાંથી મુક્ત થવા માટે મલ્ટીસ્ટેજ રોકેટનો વિચાર કરી તેનો ઉપયોગ કર્યો.
- 29. એનરિકો ફર્મા (ઈ. સ. 1901થી 1954):** જન્મે ઇટાલિયન, અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક તરીકે જાણીતા થયા. ક્રિમ રેડિયો આઇસોટોપ અને પ્રથમ અણુભક્તી તેમની શોધો છે.
- 30. અર્નેસ્ટ રૂથરફોર્ડ (ઈ. સ. 1891થી 1973):** અણુનું વિભાજન કરી ન્યુક્લિયર ડિજિક્સનો પાયો નામનાર, ‘આલ્ફા’ અને ‘બીટા’ વિકિરણોના શોધક.

3. વૈજ્ઞાનિક શોધ અને શોધક

ક્રમ	શોધ	શોધક	વર્ષ	દેશ
1.	અભ્ય દીવો	હંડી ડેવી	1816	સ્કૉલેન્ડ
2.	અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણો	ફિન્સેન	1896	નેધરલેન્ડ્ઝ
3.	અણુભક્તી	એનરિકો ફર્મા	1942	અમેરિકા
4.	આઈસોટોપનો સિદ્ધાંત	એફ. સોડી	1952	સ્કૉલેન્ડ
5.	આલ્ફા અને બીટા કિરણો	અર્નેસ્ટ રૂથરફોર્ડ	1899	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
6.	ચશ્માં	બેન્જામીન ફેંકલીન	1780	સ્કૉલેન્ડ
7.	એન્ટિસેપ્ટિક	લોર્ડ લિસ્ટર	1885	સ્કૉલેન્ડ
8.	એસ્પિરિન	ફિલિક્સ હોફમેન	1897	જર્મની
9.	ઓરોલેન	રાઈટ બ્રધર્સ	1903	અમેરિકા
10.	ઓક્સિજન	જે. બી. પ્રિસ્ટે	1774	સ્કૉલેન્ડ
11.	થરમોમિટર	ગેલિવિયો	1593	ઇટલી
12.	કલોરોફોર્મ	જેમ્સ સિમ્સન	1847	સ્કૉલેન્ડ
13.	કાબરિટર	ગોટિલબ ડેમ્બર	1876	જર્મની
14.	ક્રિનાઈન	પેલ્લેટિયર અને કાર્બન્ટોઉ	1818	ફાન્સ
15.	કેસ્કોગ્રાફ	જગડીશચંદ્ર બોઝ	1926	ભારત
16.	ક્રોલેરા અને ક્ષયની રસી	રોબર્ટ કોક	1877	જર્મની
17.	કાંડા ધરિયાણ	બ્રિગ્યુઅટ	1791	ફાન્સ
18.	ક્રિમ રેડિયો એક્ટિવિટી	આયરીન ક્યૂરી	1934	ફાન્સ
19.	ગાયરોસ્કોપ	લિઓન ફોકોલ્ટ	1911	ફાન્સ
20.	ગ્રહમંડળની ગતિના નિયમો	ક્રેલર	1609	જર્મની
21.	ગ્રામોફોન	થોમસ આલ્વા એડિસન	1878	અમેરિકા
22.	ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ	આઈજેક ન્યૂટન	1687	સ્કૉલેન્ડ
23.	ગેલ્વેનોમીટર	એન્નીમેર એમ્પિયર	1834	ફાન્સ
24.	ચલચિત્ર સંશોધન	થોમસ આલ્વા એડિસન	1893	અમેરિકા
25.	એક્સ્સ-રે મશીન	રોન્ટેજન	1895	જર્મની
26.	એટમ બોમ્બ	ઓટોહાન	1920	અમેરિકા
27.	જેટ એન્જિન	ફેન્ક લાઈટલ	1937	સ્કૉલેન્ડ
28.	ટાઈપરાઈટર	કિસ્ટોફર શોલ્સ	1867	અમેરિકા
29.	હવા ભરેલું ટાયર	જ્યોન ઇન્લોપ	1888	સ્કૉલેન્ડ
30.	ટ્રાન્ઝિસ્ટર	જોન બાર્ડિન, વિલિયમ શોકલી, વોલ્ટર બ્રેટેન	1948	અમેરિકા
31.	ટેપરેકોર્ડર	વલ્ટેમેર પુલસેન	1898	અન્બાઈ
32.	ટ્રેક્ટર	જોન ફોલિક	1892	અમેરિકા
33.	ટેરિલિન	જે. વિન્ફિલ્ડ, એચ. ડિક્શન	1941	સ્કૉલેન્ડ
34.	ટેલિફોન	એલેક્ટ્રાન્ડર બેલ	1876	અમેરિકા
35.	ટેલિગ્રાફ કોડ	સેમ્બુઅલ મોર્સ	1837	અમેરિકા
36.	ટેન્ક	અર્નેસ્ટ સ્વિન્નોન	1914	સ્કૉલેન્ડ
37.	ટેલિવિઝન	જ્યોન લૂઈસ બેઠર્ડ	1925	સ્કૉલેન્ડ
38.	ટોરેપિડો	રોબર્ટ લાઈટ હેટ	1866	સ્કૉલેન્ડ
39.	ડાયનેમો ટ્રાન્સફોર્મર,	માઈકલ ફેરાડ વિદ્યુત મોટર	1831	સ્કૉલેન્ડ
40.	ડાયનેમાઈટ	આલ્ડે નોબેલ	1867	સ્વિફ્ટ
41.	ડીઝલ એન્જિન	રૂડોલ્ફ ડીઝલ	1895	જર્મની
42.	તરતા પદાર્થોનો નિયમ	આર્કિમિડિઝ	1815	સિસિલી
43.	નાઈલોન	વેલેસ ક્રેરોથર્સ	1937	અમેરિકા
44.	ન્યૂટ્રોન	જેમ્સ ચેડ્વિક	1932	સ્કૉલેન્ડ
45.	પાણીનું પૃથક્કરણ	કેવેન્સિસ	1781	સ્કૉલેન્ડ
46.	પાવરલૂમ	એડમંડ કાર્ટરાઈટ	1785	સ્કૉલેન્ડ
47.	પિરિયોડિક ટેબલ	મેન્ડેલિફ	1869	રાશિયા
48.	પ્રાન્ટિંગ પ્રેસ	ગુટનબર્ગ	1455	જર્મની
49.	પેનિસિલીન	એલેક્ટ્રાન્ડર ફ્લેમિંગ	1928	સ્કૉલેન્ડ
		અને ફ્લોરી		
50.	પેરેશ્યુટ	એ. જે. ગાર્નિરિન	1797	ફાન્સ
51.	પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે	કોપરનિકસ	1543	પોલેન્ડ
52.	ફોટોગ્રાફી	ડાલ્ફ્યુ. એચ. એફ. ટેલ્બોટ	1835	સ્કૉલેન્ડ
53.	ફોનોગ્રાફ	થોમસ આલ્વા એડિસન	1877	અમેરિકા
54.	ફોટોગ્રાફી (કલર)	લિપમેન	1857	અમેરિકા
55.	ફાઉન્ટન પેન	લૂઈસ વોટરમેન	1884	અમેરિકા

ક્રમ	શોધ	શોધક	વર્ષ	દેશ	ક્રમ	શોધ	શોધક	વર્ષ	દેશ
56.	બલૂન	મોન્ટ ગોલ્ડિયર ભાઈઓ	1783	ફાન્સ	96.	સાઈકલ	કે. મેકમિલન	1839	દુંગલેન્ડ
57.	બી.સી.જી.ની રસી	કાલમેટ, જ્યુરિન	1920	ફાન્સ	97.	સાઈકલ ટાયર	અનલોપ	1888	દુંગલેન્ડ
58.	બેક્ટેરિયા	વાન લ્યુ વેન હોક	1676	નેથરલેન્ડ્ઝ	98.	સ્ટીમ એન્જિન	જેભ્સ વોટ	1777	દુંગલેન્ડ
59.	બેક્લાઇટ	લિયો બેક્લેન્ડ	1907	બોલ્ડિયમ	99.	સબમરીન	બુસનેલ	1776	અમેરિકા
60.	બોલ પોઈન્ટ પેન	લેઝલો બીરો	1938	હંગેરી	100.	સાઈકલોટ્રોન	અર્નોસ્ટ લોરેન્સ	1931	અમેરિકા
61.	બેટરી	એલેક્ટ્રાંડર વોલ્ટા	1800	હિટલી	101.	સાપેક્શવાદ	આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઇન	1915	જર્મની
62.	ક્ષ-કિરણો	રોન્ટેજન	1895	જર્મની	102.	સિમેન્ટ (પોટલેન્ડ)	જોસેફ એપીલીન	1824	દુંગલેન્ડ
63.	મશીનગાન	રિચાર્ડ ગેટલિંગ	1861	અમેરિકા	103.	સિનેમા (બોલતી)	ડો. ડી. ફોરેસ્ટ	1923	અમેરિકા
64.	માઈક્રોફોન	એલેક્ટ્રાંડર ઘેહામ બેલ	1876	અમેરિકા	104.	સિનેમા (મૂળી)	લ્યુમીર ભાઈઓ	1895	ફાન્સ
65.	મલેરિયાના રોગનું	રોનાલ્સ રોસ	1902	દુંગલેન્ડ	105.	સિન્થેટિક જનિન્સ	હરગોવિંદ ખુરાના	1969	ભારત
66.	કારણ	મોટરકાર	1888	જર્મની	106.	સ્લાઇડ રૂલ	વિલિયમ એટ્રેડ	1621	દુંગલેન્ડ
67.	કાર્લબેન્ઝ	ટેછિબર અને	1885	જર્મની	107.	સ્ટેનલેસ સ્ટીલ	ઢરી બ્રિઅલ્ફા	1913	દુંગલેન્ડ
68.	કાર્લસાઈકલ	ગોટલિબ ટેમ્લર	1841	જર્મની	108.	સીવવાનું મશીન	બાર્થલમિ થિમેનિઅર	1829	ફાન્સ
69.	કાર્લસાઈકલ	માર્ટિન કલાપ્રોધ	1841	જર્મની	109.	સ્પેસ કાસ્ટ	ત્સીઓલ્વસ્કી	1957	રષિયા
70.	કાર્લસાઈકલ	રોબર્ટ વેટસન વેટ	1935	દુંગલેન્ડ	110.	સેલ્યુલોઇડ	એલેક્ટ્રાંડર પાર્કિસ	1869	દુંગલેન્ડ
71.	કાર્લસાઈકલ	ચાલ્સ ગુડાઇયર	1841	અમેરિકા	111.	સ્ટેથોસ્કોપ	રેને લિનેક	1819	ફાન્સ
72.	કાર્લસાઈકલ	ઝાલોપ રખર કંપની	1823	દુંગલેન્ડ	112.	સ્ટેટ્રોમાઇસેટિન	અસ. એ. વાક્સમેન	1944	અમેરિકા
73.	કાર્લસાઈકલ	એડવર્ડ જેનર	1796	દુંગલેન્ડ	113.	શરીરમાં લોહીનું ભ્રમણ	ડાર્વેન	1628	દુંગલેન્ડ
74.	કાર્લસાઈકલ	સેલ્ફ્યુઅલ કોલ્ટ	1835	અમેરિકા	114.	શ્ટોર્ટાન્ડ લિપિ	આઈઝેક પીટમેન	1837	દુંગલેન્ડ
75.	કાર્લસાઈકલ	સ્પાન	1883	દુંગલેન્ડ	115.	સ્ટ્રિમ શિપ	જે. સી. પેરિયર	1775	ફાન્સ
76.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1898	ફાન્સ	116.	છડકવા અંગેની રસી	લૂઈ પાશ્ય્યર	1885	ફાન્સ
77.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1901	હંગેરી	117.	હેલિકોપ્ટર	દુંગલેન્ડ સિકોસ્કી	1939	અમેરિકા
78.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1907	અમેરિકા					
79.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1904	દુંગલેન્ડ					
80.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1814	દુંગલેન્ડ					
81.	કાર્લસાઈકલ	સ્પેન	1895	અમેરિકા					
82.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1936	અમેરિકા					
83.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1852	અમેરિકા					
84.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1960	અમેરિકા					
85.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1614	સ્કોટલેન્ડ					
86.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1590	હંગેરી					
87.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1901	ભારત					
88.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1643	હંગેરી					
89.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1885	અમેરિકા					
90.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1897	પોર્ટુગલ					
91.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1912	અમેરિકા					
92.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1895	હંગેરી					
93.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1879	અમેરિકા					
94.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1969	જાપાન					
95.	કાર્લસાઈકલ	કાર્લસાઈકલ	1877	અમેરિકા					

4. વૈજ્ઞાનિક સાધનો

ક્રમ	મીટર	ઉપયોગ
1.	એમીટર	વિદ્યુતપ્રવાહનું બળ માપતું સાધન
2.	ગલ્વેનોમીટર	વિદ્યુતપ્રવાહનું અસ્તિત્વ તેમજ દિશા બતાવતું સાધન
3.	ટ્રાન્સમીટર	રેલિયોનાં વીજળીક મોઝાં મોકલવાનું સાધન
4.	થરમોમીટર	તાપમાન માપવાનું સાધન
5.	બરોમીટર	હવાનું દબાણ માપવાનું સાધન
6.	માઇકોમીટર	ખૂબ જ નાની લંબાઈ માપવાનું સાધન
7.	માઇલોમીટર	વાહને કાપેલ અંતર દર્શાવતું સાધન
8.	લેક્ટોમીટર	દૂધની વિશિષ્ટ ઘનતા માપવાનું સાધન
9.	વોલ્ટમીટર	વીજળીનું દબાણ માપવાનું સાધન
10.	વોલ્ટામીટર	વિદ્યુત પૃથક્કરણ કરવા માટે વપરાતું સાધન
11.	સ્પીડોમીટર	ગતિશીલ વાહનની ગતિનો વેગ દર્શાવતું સાધન
12.	સ્પેક્ટ્રોમીટર	પ્રકાશની તરંગાંબાઈ માપવાનું સાધન
13.	હાઇગ્રોમીટર	હવામાં રહેલ ભેજ માપવાનું સાધન
14.	હાઇડ્રોમીટર	પ્રવાહીની વિશિષ્ટ ઘનતા માપવાનું સાધન
15.	મેગનોમીટર	ચુબીય ક્ષેત્રમાપક
16.	ઓપોમીટર	દાય્ક્ષિક્ષમતામાપક
17.	કોનોમીટર	કાલમાપક

ક્રમ	સ્કોપ	ઉપયોગ
1.	ઈલેક્ટ્રોસ્કોપ	(વિદ્યુતદર્શક) પદાર્થનો વિદ્યુતભાર દર્શાવતું સાધન
2.	એપિસ્કોપ	પરાવર્તિત ચિત્ર જોઈ શકાય તેવું સાધન
3.	એપિડાયોસ્કોપ	પદાર્થને વિસ્તૃત બનાવી જોવા માટે વપરાતું સાધન
4.	ગાયરોસ્કોપ	પૃથ્વીના ભ્રમણની અસર બતાવતું સાધન
5.	ગેવેનોસ્કોપ	વિદ્યુતપ્રવાહની સ્થિતિ દર્શાવતું સાધન
6.	ટેલિસ્કોપ	(દૂરભીન) દૂરના ગ્રહનું અવલોકન કરવા માટેનું સાધન
7.	પેરિસ્કોપ	અંતરાય છતાં વસ્તુઓ જોવા વપરાતું સાધન
8.	બેરોસ્કોપ	હવાના દ્વારાનો ફેરફાર બતાવતું સાધન
9.	માઈક્રોસ્કોપ	લેન્સ પદ્ધતિથી પદાર્થને મોટો બનાવી દેખાતું સાધન
10.	રેડિયોટેલિસ્કોપ	અવકાશી પદાર્થોમાંથી આવતા રેડિયો અવાજો જીલતું સાધન
11.	સિનેમાસ્કોપ	ત્રાણ પરિમાણ દર્શયમાન થાય તેવી માંત્રિક યોજના (સૂક્ષ્મદર્શક) જીથી વસ્તુને મોટો બતાવતું સાધન
12.	સ્ટીરિયોસ્કોપ	હૃદયના ધબકારા માપવા વપરાતું સાધન
13.	સ્ટેથોસ્કોપ	સમુદ્રનું તથિયું જોવા માટે વપરાતું સાધન
14.	હાઈડ્રોસ્કોપ	હસ્તસામુદ્રકશાખ અને તેનું દર્શન કરવતું સાધન
15.	હોરોસ્કોપ	હોરોસ્કોપ

અન્ય વૈજ્ઞાનિક સાધનો:

ક્રમ	સાધન	ઉપયોગ
1.	આશુભડી	(રિએક્ટર) આશુશક્તિ પેદા કરી આશુશક્તિનું નિયંત્રણ કરતું સાધન
2.	ક્લક્યુલેટર	ગાણિતિક ગણતરી કરતું સાધન
3.	ક્રમ્યૂટર	બહુહેતુક ગણતરીઓની કામગીરી બજાવતું અધતન સંગાળક
4.	ગીગર કાઉન્ટર	વીજાણુઓની અસર દર્શાવતું સાધન
5.	ટેલિવિઝન	વિશીષ સંજોગોમાં વ્યક્ત કરેલ અવાજ અને દર્શય પુનઃવ્યક્ત કરતું સાધન
6.	ડાયનેમો	ધાર્ત્રિક શક્તિ દ્વારા વીજાણું ઉત્પન્ન કરતું સાધન
7.	રેડિયો	વિશીષ સંજોગોમાં ઉત્પન્ન કરેલ અવાજ હવાનાં મોંજાં દ્વારા જીલતું સાધન
8.	કેટ સ્કેનર	સંગાળક્યુક્ત દેહછેદદર્શક
9.	રેફિજરેટર	પદાર્થ પર ગરમીની અસર ન થવા દેતું સાધન
10.	રોબોટ	ધ્યાનન્દ, જે મનુષ્ય જેવાં ઘણાં કામ કરે છે બહુ જ શક્તિશાળી કષો પેદા કરી યોગ્ય નિયંત્રણ કરતું સાધન
11.	સાઇક્લોટ્રોન	હવામાં સીધું ઊર્જાનું અને સીધું ઊતરી શકતું સાધન
12.	હેલિકોપ્ટર	હવામાં સીધું ઊર્જાનું અને સીધું ઊતરી શકતું સાધન

5. આધુનિક વિડ્યાના

- આર ડી એક્સ (રિસર્વે ડેવલપમેન્ટ એક્સપ્લોરિયા): સફેદ, મૂઢુ, આનમ્ય, ગંધ વગરનો શક્તિશાળી વિસ્કોટક પદાર્થ.
- ઈ-મેઇલ (વીજાણુ ટપાલ): ક્રમ્યૂટર દ્વારા સંદેશા આપ-લે કરવાની વ્યવસ્થા.
- એલપીજી (લિક્વિફાઇડ પેટ્રોલિયમ ગેસ) - રાંધણ ગેસ: ખનીજ તેલ કે પ્રાક્તિક વાયુમાંથી ઈથેન, પ્રોપેન, બ્યુટેન વગેરે વાયુરૂપ આર્ડ કાર્બન ઈંધણો મળે છે. તેમને દાબ આપી ઘણું કરવાથી વાયુરૂપ બને છે. ઉપકરણોમાં તેનું સ્થળાંતર કરી શકાય છે. બાધ્યશીલ અને અત્યંત દંડનશીલ ડોવાથી તે નીકળે અને ઘડાકો થાય તો ભારે હાનિ થાય.
- એન્ડોસ્કોપી (અંતરદર્શન): શરીરનાં અન્નનળી, જઠર, આંતરડાં જેવાં અંગોનું નિરીક્ષણ કરવા પ્રકાશની સગવડતાવાળા પીડારહિત નલિકાંયત્રનો ઉપયોગ કરી શકાય તેવું ઉપકરણ.
- ડાયાલીસિસ (ધાર્ત્રિક ઉત્સર્જન): દ્વારણમાંથી અર્ધપારગામી ત્વચાની મદદથી અમુક દ્રવ્યોને ગાળી લેવાની પદ્ધતિ. મૂત્રપિંડની નિષ્ઠિયતાથી લોહીમાં યૂરિયા જેવા નકામા પદાર્થોને દૂર કરવાની પદ્ધતિ. મૂત્રપિંડ (ડિઝની) કામ કરતું બંધ થાય ત્યારે આ વ્યવસ્થા વડે લોહી શુદ્ધ કરવામાં આવે છે.
- પેઝર: ટેલિફોનની મદદથી નિશ્ચિત અંતરે પતા જેવા પડદા ઉપર સંદેશો પ્રદર્શિત કરવાની વ્યવસ્થા પેઝરમાં હોય છે.
- પેસમેકર: રોગચ્રસ્ત દ્વારયમાં જ્યારે ધબકારા અનિયમિત બને અથવા ધબકારા બંધ થઈ જવાનો ભય પેદા થાય ત્યારે તેને જોઈતા વીજ સંકેતો મળતા રહે તે માટે ગળાના હાડકા નીચે શરીરની અંદરના ભાગમાં બેસાડવામાં આવતું વીજાણુ ઉપકરણ.

ક્રમ	ગ્રાફ	ઉપયોગ
1.	એસિલોગ્રાફ	વિદ્યુતપ્રવાહની ધ્રુજારી માપતું સાધન
2.	કાર્ડિયોગ્રાફ	હૃદયના દ્વારાની અસર નોંધતું સાધન
3.	ક્લેક્સોગ્રાફ	વનસ્પતિને થતાં સંવેદનો દર્શાવતું સાધન
4.	ટેલિગ્રાફ	તાર સંદેશો નોંધનાર સાધન
5.	થર્મોગ્રાફ	દ્વિવસના ઉષ્ણતામાનની અસરવાળો ગ્રાફ બતાવતું સાધન
6.	ફોનોગ્રાફ	રેકર્ડ બનાવવા માટેનું સાધન
7.	સિનેમેટોગ્રાફ	હાલતાચાલતા ચિત્રની ફિલ્મ બનાવતું સાધન
8.	સિસ્મોગ્રાફ	ધરતીકર્પમાપક

8. ફક્સ (પ્રતિલિપિ પ્રેષણ): લખેલા, છાપેલા પત્ર કે ચિત્રની પ્રતિલિપિ દૂરના સ્થળે તત્કાળ મોકલવાની સંચાર-પદ્ધતિ. મોકલવાના પત્ર કે ચિત્રને ફક્સ ઉપકરણમાં મૂકી સામેના સ્થળનો ફક્સ નંબર લગાવવાથી ઉપકરણનું કિરણ પત્રને વાંચે છે. તેના લખાણ કે ચિત્રનું વીજળી તરંગોમાં રૂપાંતર કરે છે. જે તાર વડે સામે છે જઈ ત્યાંના ફક્સ યંત્રને સહિત કરે છે અને વીજળી તરંગોનું મૂળ સંદેશામાં કે દશ્યમાં રૂપાંતર કરે છે. કાગળ પર તેની પ્રતિલિપિ ઊતરે છે.
9. હાર્ટએટેક (હદ્યરોગ): હદ્યને પોતાને કામ કરવા જોઈતું લોહી અણાધાર્યું અટકી પડે અથવા અલ્ય પ્રમાણમાં મળે ત્યારે હદ્યનું કાર્ય અટકી પડી મૃત્યુ પામવાનો ભય ઊભો થાય તે સ્થિતિને હાર્ટએટેક (હદ્યરોગ) કહે છે.
10. બાયપાસ સર્જરી (ઉપમાર્ગ શર્કિયા): હદ્યના સ્નાયુને લોહી પૂરું પાડતી ધમની સંકોચાવાથી કે તેમાં ગઢો થવાથી હદ્યને પૂરું લોહી ન મળે તો તેના કાર્યમાં ગંભીર વિક્ષેપ પડે છે. ધમનીના બગાડવાળા ભાગને પડતો મૂકી શરીરના અન્ય ભાગમાંથી નસ લઈને સારા ભાગોને જોડતો ઉપમાર્ગ બનાવવા કરવામાં આવતી શર્કિયાને બાયપાસ સર્જરી કહે છે.
11. બાયોપ્સી: શરીરમાં કોઈ પણ સ્થળે ગાંઠ જેવા વૃદ્ધિ થાય ત્યારે તે સાદી ગાંઠ છે કે કેન્સરની તે જાણવા માટે ત્યાંથી પેશીયુક્ત ભાગ લઈ તેનું પરીક્ષણ કરવામાં આવે તેને બાયોપ્સી કહે છે.
12. નોઇઝ પોલ્યુશન (ધ્વનિ પ્રદૂષણ): મોટો, તીણો, કર્કશ, સતત ઘોંઘાટ શરીરના સ્વાસ્થને હાનિકર્ત્ત છે. રક્તચાપ, હદ્યરોગ તથા માનસિક રોગ થાય છે. બહેરાશ આવે છે.
13. રિમોટ કંટ્રોલ (દૂરસ્થ સંચાલન): ટેલિવિઝન જેવાં સાધનોને દૂર બેઠા નિયંત્રિત કરવાની પદ્ધતિને રિમોટ કંટ્રોલ કહે છે. આ માટે દૂરના ઉપકરણમાં રહેલી કણ સંકેત કિરણ દ્વારા ચાલુબંધ કરી શકાય છે. ટીવીના રિમોટ કંટ્રોલમાં અધોરક્ત કિરણ કામ કરે છે.
14. જેટ કંગ (યાત્રા દુષ્પભાવ): ડેનિક નિયમિતતાથી ટેવાયેલા શરીરને સમય થતાં ભૂખ, તરસ, નિત્રા, સ્કૂર્ટિં વગેરેનો અનુભવ થાય છે. વિમાન દ્વારા અલ્ય સમયમાં લાંબા અંતરની પૂર્વ-પશ્ચિમ યાત્રા કરવાથી, સ્થાનિક સમય બદલાવવાથી શરીરના આ લયમાં વિક્ષેપ પડે છે. સમયમાં પડતા અંતરના પ્રત્યેક કલાકાઈ એક દિવસ જેટલા સમયે લય પાછો મેળવાય છે.
15. માઈકોવેવ ઓવન (સૂક્ષ્મ તરંગ ભડી): રસોડામાં ઉપયોગી આ વીજાણું ભડી છે. એમાં સૂક્ષ્મ તરંગો ઉત્પન્ન કરી વચ્ચેના વાસણમાં રાખેલા પદાર્થ પર વાળવામાં આવે છે. આમ થવાથી પદાર્થ પોતે પુઞ્ચળ ગરમી મેળવી રંધાઈ જાય છે. વાસણ ગરમ થતું નથી.
16. રેડિયોટેલિસ્કોપ (રેડિયો દૂરર્થક): બ્રલ્યાંડમાંથી વિવિધ કિરણો સતત પૃથ્વી પર વરસ્યા કરે છે. તેમાં વિવિધ પ્રકારના રેડિયો તરંગો પણ છે. મંદાકિની, તારા તથા ગ્રહો આ કિરણો પ્રસારે છે. વિશાળ અન્ટેના (ડિસ્ક) કિરણો ગ્રહણ કરી તેમનું વીજળી

તરંગોમાં રૂપાંતર કરે છે. કમ્પ્યુટર પડદા પર તેમને ચિત્રરૂપે દર્શાવે છે.

17. સોફ્ટવેર (મૃહુસામગ્રી): કમ્પ્યુટર 1 અને 0ની દિંદંકી પદ્ધતિથી સંબળાં કામ કરે છે. વિવિધ સૂચનાઓ કમ્પ્યુટર સમજે તેવી ભાષામાં આપી શકાય તો તે કોઈ પણ કાર્ય કરવા તૈયાર હોય છે. આ માટે જે સૂચનાકુમ તૈયાર કરવામાં આવે છે તેને સોફ્ટવેર (મૃહુસામગ્રી) કહે છે. તેમાં ટૂકા સંકેતો પ્રયોજવામાં આવે છે.

18. ઇન્ટરનેટ: વિશ્વની સૌથી વિશાળ કમ્પ્યુટર પ્રણાલી છે. વીજાણું ટપાલ (ઈ-મેઇલ) દ્વારા દુનિયાના તમામ દેશોનો સંપર્ક શક્ય બન્યો છે. ઇન્ટરનેટનું સંચાલન સ્વયંસેવકોનો બનેલો ઇન્ટરનેટ સમાજ કરે છે. તે ઇન્ટરનેટ કાર્યક્રમ મંડળની રચના કરે છે, જે માનકો, સાધનો, સરનામાં આદિનો વિચાર કરે છે. બીજી શાખા ઇન્ટરનેટ ઇજનેરી કાર્યદળ દૈનિક કામગીરી સંભાળે છે. ઇન્ટરનેટમાં આપણા કમ્પ્યુટરની જેમ યોગ્ય જોડાણ ઉપકરણ ધરાવતા વિશ્વના કોઈ પણ કમ્પ્યુટર સાથે સંપર્ક શક્ય છે. તેના દ્વારા ધરના કમ્પ્યુટર પર વિવિધ માહિતીપાઠ, આલેખ, ધનિ, ચિત્ર, ચલચિત્ર વગેરે પ્રાપ્ય છે. ઇન્ટરનેટ પર કોઈ પણ ફિલ્મ જોઈ શકાય. દેહની આંતરિક રચના જોઈ શકાય. વીજાણું ટપાલ મોકલી અથવા મેળવી શકાય. વીજાણું વૃત્તપત્રો મેળવી શકાય અને કોઈ પણ સ્થળની વ્યક્તિ સાથે વાતચીત કરી શકાય.

વેપારધંધાને ઉચિત દરે તેમાં જોડાવાની ઓફર થયેલી છે. ધંધાદારી સેવામાં અમુક સંસ્થા નિશ્ચિત વિસ્તારનાં કમ્પ્યુટરોની પ્રણાલી રચીને તેમને ઇન્ટરનેટ સાથે જોડાણ કરી આપી તેનું વળતર મેળવે છે. ભારતમાં ભારત સંચાર નિગમ લિમિટેડ (BSNL), આઈડિયા, વોડાફોન, એરટેલ વગેરે કુપનીઓ આ પદ્ધતિનાં ઇન્ટરનેટ જોડાણ આપે છે.

વીજાણું ટપાલ આપ-લે થાય. વારંવાર પુછાતા પ્રશ્નોના જવાબ આપી શક, ફાઈલ ફેરબદલીની સગવડ થાય. વૃત્તપત્રના સમાચાર મેળવવા આપવાની સુવિધા અને વિશવ્યાપી જાળી (વર્લ્ડવાઈડ વેબ) જે પાઈ, આલેખ, ધનિ, ચિત્ર વગેરેની આપ-લેમાં ઉપયોગી છે. આવી બધી સગવડો ઇન્ટરનેટ દ્વારા મળે છે. વિશ્વના દેશોને જોડવાનું એક શક્તિશાળી માધ્યમ છે.

6. આધુનિક શૈક્ષણિક

1. ગણતરીયંત્ર (Calculator): કોઈ પણ સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી, ભાગાકાર, ગુણાકાર વગેરે બટન દ્વારાવાની કિયાથી મળે તેવું ઇલેક્ટ્રોનિક તથા સોલર પદ્ધતિથી ચાલતું ગણતરીયંત્ર.
2. કમ્પ્યુટર (Computer): કમ્પ્યુટર વિજ્ઞાનની એક આધુનિક બેટ છે. તે ઇલેક્ટ્રોનિક્સ સિદ્ધાંતથી ચાલતું હોવાથી ખૂબ જરૂરી ગણતરી કરી આપે છે. કમ્પ્યુટરમાં અનેક ટ્રાન્ઝિસ્ટરોની અટપરી ગુંધારી કરવામાં આવી હોય છે. અવકાશી ઉક્યન માટેની ગણતરી, અવકાશમાં મોકલવાના સંદેશા, રડાર સેટની રચના, મિસાઈલ વગેરેમાં તેમજ ઉદ્ઘોગો અને કારખાનાંના નિયમન

માટે આજે ઈલેક્ટ્રોનિક કમ્પ્યુટર વપરાય છે. તે બે પ્રકારનાં હોય છે: (1) એનાલોગ અને (2) ડિજિટલ. જે ગણતરી અને વિભાગીકરણ માટે વપરાય છે. માનવીના મગજ કરતાં તે વધુ ઝડપી અને ચોક્સાઈપૂર્વકનું કામ કરે છે.

3. ટ્રાન્ઝિસ્ટર (Transister): વૈજ્ઞાનિક સાધનોમાં મોટે ભાગે ઈલેક્ટ્રોન ટ્યૂબ(વાલ્વ)નો વપરાશ થતો હતો, પરંતુ એમાં ફિલામેન્ટ ગરમ કરવામાં વીજળીનો ઘણો દુર્બિન્દ થતો. તેના બદલામાં ઉપયોગમાં આવી શકે તેવી અદ્ભુત વસ્તુ ટ્રાન્ઝિસ્ટર બેલ લબોરેટરીના વૈજ્ઞાનિકો બ્રેટને અને બાકાને ઇ. સ. 1948માં શોધી છે. ટ્રાન્ઝિસ્ટરની વિશેખતા એ છે કે તે કદમાં ઘણો નાનો છે. જે જરૂરિયમ ઘાતુના પડની નાની પતરીઓ છે. હવે ઈલેક્ટ્રોન ટ્યૂબની જગાએ સર્વત્ર ટ્રાન્ઝિસ્ટર વપરાય છે.
4. યંત્રમાનવ-રોબોટ (Robot): કમ્પ્યુટરનો જો ઉત્તમ ઉપયોગ થતો હોય, તો તે રોબોટ કે યંત્રમાનવમાં થાય છે. રોબોટ કેવી રીતે કામ કરવું તેના ડેટા કમ્પ્યુટરમાં આપેલા હોય છે. આ ડેટા મ્રમાણે એક પછી એક કાર્ય રોબોટ કરતો જાય છે. આધુનિક સમયમાં હજારોની સંખ્યામાં રોબોટ કામ કરે છે.
5. રડાર (Radar): રડારની મદદથી દૂરની રૂપરેખા રડારના રિસીવર પર દેખાય છે. અંધારામાં તેમજ વાણોમાં પડી આ સાધન દ્વારા દૂરની વસ્તુઓ જોઈ શકાય છે. ધરતી પરના રડાર સેટ દ્વારા દુશ્મનોના હવાઈ જહાજને શોધીને તેના પર તોપમારો કરી શકાય છે. રડાર 'પ્રતિધ્વનિ'ના સિદ્ધાંત પર કામ કરે છે. રડાર સેટનાં રેલિયો મોઝાં દૂર દૂર જઈ વસ્તુની સાથે ટકરાઈ પરત આવી દૃશ્ય ઊંચું કરે છે.
6. ટેલિવિઝન: ટેલિવિઝન દ્વારા દૂરનાં દશ્યો ધેરબેઠાં નિહાળી શકાય છે અને સાથે સાથે તેનો અવાજ પણ સાંભળી શકાય છે. પ્રકાશનું વીજળીમાં રૂપાંતર કરી રેલિયો મોઝાંઓ પ્રસારિત કરવામાં આવે છે. ધરના ટેલિવિઝન સેટ દ્વારા મોઝાંઓનું ફીરીથી વિદ્યુતમાં અને છેવટે પ્રકાશમાં રૂપાંતર કરવામાં આવતાં મૂળ દશ્ય જોઈ શકાય છે. દુનિયાના બધા દેશોમાં તેનો વપરાશ થાય છે. સમગ્રી ભારતને ટીવી નેટવર્ક દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યો છે.
7. અણુભક્તી (Atomic Reactor): પરમાણુ વિજ્ઞાન જ્યારથી અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારથી અણુભક્તીનું મહત્વ વધ્યું છે. આ ભક્તીમાં અણુભૂનું વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રચંડ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ શક્તિને જુદી જુદી રીતે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં ઇ. સ. 1956માં શરૂ થયેલી 'આપસરા' અણુભક્તી ઘણી જાણીતી છે. જે ભાલ્યા એટમિક રિસર્ચ સેન્ટર, ટ્રોન્ઝેમાં આવેલી છે. ઇ. સ. 1971માં 'પૂર્ણિમા' નામની અણુભક્તી કાર્યરત થઈ છે.
8. અલ્ટ્રાવાયોલેટ કિરણો: આ દશ્ય કિરણો સૂર્યમાંથી નીકળે છે. ફૂન્ઝિમ રીતે મક્કુરી દ્વારા પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે.
9. ક્ષ-કિરણો: અતિ સૂક્ષ્મ તરંગલંબાઈવાળાં આ કિરણો ચામડીની આરપાર જઈ શકે છે પણ હાડકાંની આરપાર જઈ શકતાં નથી. તેથી શરીરના અંદરના ભાગોનો ફોટો પારી શકાય છે.

10. લેસર કિરણો: ઇ. સ. 1960માં અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક દ્વારા શોધાયેલ આ કિરણો ઘણાં ચ્યાતકારી અને શક્તિશાળી છે. ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે તેમનો અનેક પ્રકારે ઉપયોગ થાય છે.
11. માઇક્રોચીપ્સ (Microchips): કમ્પ્યુટર, ટેલિવિઝન, ટેપરેકોર્ડર વગેરેમાં પહેલાં ટ્રાન્ઝિસ્ટર વપરાતાં પરંતુ હવે માઇક્રોચીપ્સ વપરાય છે. અનેક ટ્રાન્ઝિસ્ટરનું કામ ચીપ્સ કરે છે. જેનું કદ ખૂબ જ નાનું હોય છે. આથી, ટેલિવિઝન કે કમ્પ્યુટર નાના કદનાં બની શકે છે. અમેરિકામાં તો એક આખો વિસ્તાર જ ચીપ્સ બનાવતાં કારખાનાંનો છે. જેને 'ચીપ્સવેલી' (Velly) કહેવામાં આવે છે. કમ્પ્યુટરની દુનિયામાં માઇક્રોચીપ્સે કાંતિ સર્જ છે.
12. વિશ્વ કિરણો (Cosmic rays): અવકાશી પદ્ધતોમાંથી આવતાં આ કિરણો ખૂબ શક્તિશાળી છે. વાતાવરણમાં પ્રવેશતાં તેની શક્તિ ઘટે છે.
13. રોકેટ (Rocket): આધાત-પ્રત્યાધાત સરખા અને સામસામા હોય છે તેવા ન્યૂટનના સિદ્ધાંત પર રોકેટ કામ કરે છે. તેમાં મોટે ભાગે પ્રવાહી ઓક્સિજન બળતણ તરીકે વપરાય છે. ઓક્સિજન બળતાં ગેસ તૈયાર થાય છે, જે રોકેટને છેડે બહાર નીકળતો દેખાય છે. તેની પ્રતિક્રિયારૂપે રોકેટ ઊંચે ઉડે છે. અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક ગોડાઉ (આધુનિક રોકેટના જનક) પ્રવાહી બળતણ વાપરી રોકેટને શક્તિશાળી બનાવ્યા. આજે અવકાશી ઉક્યનમાં અને મિસાઈલમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.
14. પ્રસ્થેપાણ - મિસાઈલ (Missile): યુદ્ધના મેદાનમાં કામ આપે છે. તેને લોંચિંગ પેડ પરથી છોડવામાં આવે છે. તેમાં નાનો બોંબ મૂકેલો હોય છે. અન્ઝિ-4 મિસાઈલ તો 3500 કિમીના અંતરે ફેંકી શકાય છે. ગાઈડ મિસાઈલ, એન્ટિમિસાઈલ, ઇન્ટર કોન્ટિનેન્ટલ મિસાઈલ વગેરે તેનાં વિવિધ સ્વરૂપ છે. ભારતે 'અન્ઝિ', 'પૃથ્વી', 'નિશ્શૂલ', 'નાગ', 'આકાશ' વગેરે મિસાઈલ છોડી તેના સફળ પ્રયોગો કર્યા છે.
15. જેટ વિમાન: રોકેટના જ સિદ્ધાંત પર ઉડતું આ વિમાન હવામાંના વાયુનો ઉપયોગ કરી દઢનક્કિયાઓ દ્વારા વાયુઓ પેદા કરે છે, જે બહાર નીકળતાં વક્કો પેદા થાય છે અને તેને પરિણામે જેટ વિમાન ઉડે છે. સાદા વિમાન કરતાં તે ઘણાં ઝડપી હોય છે.
16. સુપરસોનિક વિમાન: આ એક પ્રકારનું જેટ વિમાન છે. જેનો વેગ અવાજના વેગ કરતાં વધારે છે. આ વિમાન આગળથી સાંકડું હોય છે.
17. ગાઈડેડ મિસાઈલ: આ મિસાઈલોમાં ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનોની ગોઠવણી કરવામાં આવી હોય છે, જે દ્વારા નિધારિત સ્થળે તે મોકલી શકાય છે. આ મિસાઈલની ખૂબી એ છે કે તેમાં કોઈ માનવી ન હોવા છતાં પોતાનું લક્ષ તાકી શકે છે.
18. એન્ટિમિસાઈલ: સામે આવતાં મિસાઈલોને તોડી પાડવા માટે વપરાતું આ વિરોધી મિસાઈલ છે.
19. આંતરરખંડીય મિસાઈલ: એક ખંડ પરથી બીજા ખંડ પર ફેંકી શકાય તેવી શક્તિશાળી મિસાઈલ છે.

7. વૈજ્ઞાનિક કાર્યકારણ સંબંધ

1. ઠડા પ્રદેશોમાં પાણીની પાઈપ શિયાળામાં ફાટી જાય છે, કારણ કે ઠડી પડતાં પાઈપમાં ભરાયેલા પાણીનો બરફ બને છે. બરફ પાણી કરતાં વધારે જગા રોકે છે. તેથી પાઈપ પર બરફનું દબાણ વધે છે અને પાઈપ ફાટી જાય છે.
2. કાચ કાપવા 'હીરાકણી' વપરાય છે, કારણ કે હીરો વધુ કઠણ પદાર્થ હોવાથી કાચમાં હીરાકણી ખાડો પાડી શકે છે અને કાચ કપાય છે.
3. વસ્તુનું વજન પૃથ્વી કરતાં ચંદ્ર પર ઓછું થાય છે, કારણ કે પૃથ્વી કરતાં ચંદ્રનું ગુરુત્વાકર્ષણ બળ છઢા ભાગનું છે, જેથી ચંદ્ર પર પદાર્થનું વજન છઢા ભાગનું જ થાય છે.
4. મોટી આગ લાગતાં પવન જોરથી ફૂકાય છે, કારણ કે આગની ગરમીથી હવા ગરમ થઈ ઊંચે ચઢે છે અને આ ખાલી પેલી જગામાં આજુબાજુની હવા ધરી આવતાં પવન જોરથી ફૂકાય છે.
5. તપેલી કરતાં કૂકુરમાં દાળ જલદી ચઢે છે, કારણ કે કૂકુરમાં વરાળ અંદર રહેતાં ઊંચું દબાણ ઝડપથી પેદા થઈ શકે છે. જેના કારણો ઉત્કળનાંબિદુ વધતાં ઊંચા તાપે દાળ જલદી ચઢી જાય છે.
6. વાહન એકાએક થોભતાં અંદર બેઠેલો મુસાફર આગળની બાજુ જૂકી પડે છે, કારણ કે વાહનની સાથે મુસાફર પણ ગતિમાં હોય છે. બ્રેક મારવાથી વાહનની ગતિ ઘટે છે, મુસાફરની નહીં તેથી તે આગળ જૂકી જાય છે.
7. લોખંડ પાણીમાં ડૂબે છે પણ તેની બનાવેલી સીમર તરે છે, કારણ કે સીમરમાં હવા છે. પરિણામે સીમરે ખ્યાલે પણ પણ ગતિથી વજન કરતાં સીમરનું વજન ઓછું થાય છે. તેથી તરતા પદાર્થના નિયમ મુજબ તે તરે છે.
8. આઈસકીમ બનાવવાના સાદા સંચામાં દૂધની કોઈની આસપાસ રાખેલ બરફમાં મીઠું નાખવામાં આવે છે, કારણ કે મીઠું ભભરાવેલ બરફ જલદી પીગળતો નથી. બરફમાં મીઠું ભળતાં બરફનું ગલનાંબિદુ 0°C. કરતાં નીચું જાય છે.
9. સવાર અને સાંજ કરતાં બપોરે ગરમી વધુ લાગે છે, કારણ કે સવારે અને સાંજે સૂર્યનાં ગ્રાંસાં ડિરણો પૃથ્વી પર પડે છે. ગ્રાંસાં ડિરણો વધારે જગામાં ફેલાતા હોવાથી તેની ગરમી આપવાની શક્તિ ઘટે છે, જ્યારે બપોરનાં સીધાં ડિરણો ઓછી જગામાં ફેલાય છે. જેથી એમની ગરમી આપવાની તીવ્રતા ટકી રહે છે.
10. ચોમસામાં આકાશમાં વીજળી અને મેઘગર્જના એકસાથે થાય છે, છતાં વીજળી પ્રથમ દેખાય છે અને મેઘગર્જના પણ સંભળાય છે, કારણ કે પ્રકાશનો વેગ અવાજના વેગ કરતાં ઘણો વધારે છે.
11. વસ્તુનું વજન પાણીમાં ઓછું થાય છે, કારણ કે આઈમિઝિનના નિયમ મુજબ પાણીમાં વસ્તુના ઉધ્વર્કર્ષણ બળના કારણો વજનમાં ઘટાડો થાય છે.

12. દોરડા પર ચાલતો નટ હાથમાં લાંબો વાંસ રાખે છે, કારણ કે નટ સમતોલન જાળવવા માટે વાંસને બને બાજુ પર ખ્યાલી ગુરુત્વ કેન્દ્ર દોરડા પર રાખી શકે છે.
13. કણીચૂનાના ગાંગડાઓ પર પાણી રેડતાં ગરમી પેદા થાય છે, કારણ કે ઠડા પાણીના સ્પર્શથી તેમાં રાસાયણિક કિયા થાય છે, જે ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે.
14. પૃથ્વીથી પણ કદમાં ઘણા મોટા આકાશી તારાઓ નાના દેખાય છે, કારણ કે જેમ વસ્તુ દૂર હોય તેમ આંખમાં તેનું પ્રતિબિંબ નાનું પડે છે.
15. રેલવે લાઇનના બે પાટા વચ્ચે ફિશાલેટના સાંઘામાં જગ્યા રાખવામાં આવે છે, કારણ કે ગાડીની ગતિથી ઉત્પન્ન થતી ગરમીના કારણે પાટાના કદમાં વધારો થાય છે અને તે જગ્યા પુરાઈ જાય છે.
16. પદાર્થને ઉખા આપવાથી તેના કદનું પ્રસરણ થાય છે, કારણ કે તેના કુલ અણુઓની ગતિશક્તિમાં વધારો થાય છે. અણુઓની ગતિશક્તિ વધવાથી અણુઓને વધારે જગાની જરૂર પડે છે, પરિણામે ઉખા મેળવતા પદાર્થનું કંદ વધે છે.
17. શીત કટિબંધના પ્રદેશોમાં વિષુવૃત્ત કરતાં ઓછી ગરમી પડે છે, કારણ કે શીત કટિબંધના પ્રદેશોમાં સૂર્યનાં ડિરણો ત્રાસાં પડે છે. જે વધારે જગ્યામાં ફેલાતાં ગરમી પણ ફેલાય છે અને તેની તીવ્રતા ઓછી થાય છે.
18. વીજળીના વાયરિંગની વચ્ચે પાતળા તારનો ફ્યૂઝ રાખવામાં આવે છે, કારણ કે વીજળીનું દબાણ ક્યારેક વધી જતાં આવા વાયરિંગને બાળી નાખે છે. દબાણ વધતાં ફ્યૂઝ બળી જતાં વીજપથ તૂટી જાય છે.
19. જમીન કરતાં રેતીમાં ચાલવું મુશ્કેલ બને છે, કારણ કે કઠણ જમીન કરતાં રેતી વધારે અવરોધ ઊભો કરે છે. અવરોધ ગતિને રોકે છે.
20. આકાશના તારા ચમકે છે, કારણ કે તારામાંથી આવતો પ્રકાશ જુદી જુદી ઘનતા અને ગરમી ઘરાવતાં હવાનાં પડમાંથી પસાર થતાં પ્રકાશનાં ડિરણો જુદી જુદી રીતે વાંકાં વળે છે.
21. હલેક્ટ્રા બલબ ફૂટતાં મોટો અવાજ થાય છે, કારણ કે બલબમાં શૂન્યાવકાશ હોય છે. બલબ ફૂટતાં બધારની હવા શૂન્યાવકાશ તરફ જોરથી ઘસે છે, જે અવાજ ઉત્પન્ન કરે છે.
22. ઉનાળામાં લોકો સફેદ કપડાં પહેરવાનું પસંદ કરે છે, કારણ કે સફેદ કપડાં ઉખાનું શોખણ કરવાને બદલે ઉખાનું પરાવર્તન કરે છે. તેથી સફેદ કપડાંમાં ગરમી ઓછી લાગે છે.

8. અવકાશ વિજ્ઞાન

માનવીએ વર્ષો સુધી પૃથ્વી પર સંશોધન અને વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગો કરી તેનાં રહસ્યો શોધવા સતત પ્રયત્નો કર્યા છે. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે માનવીને આ પૃથ્વી નાની પડે છે. એટલે પૃથ્વીની આસપાસ રહેલ વાતાવરણમાં, અવકાશમાં, સૂર્યમંડળમાં સંશોધન માટે માનવીએ

દોટ મૂકી. આમ, છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોમાં અવકાશ વિજ્ઞાને ઘણી પ્રગતિ સાધી છે.

4, ઓક્ટોબર 1957માં રશિયાએ પ્રથમ ઉપગ્રહ 'સ્પુટનિક-1' છોડ્યો. તે પછી બીજા જ વર્ષ અમેરિકાએ ગ્રહોની પ્રાથમિક માહિતી મેળવવા 'એક્સ્પ્લોરર' (પાયોનિયર) નામનો ઉપગ્રહ છોડ્યો. પાયોનિયરે જુદા જુદા ગ્રહની પ્રદક્ષિણ કરી ખૂબ જ ઉપયોગી એવા ફોટોગ્રાફસ અને માહિતી પૃથ્વી પર મોકલ્યાં. બે વર્ષ પછી ઈ.સ. 1961માં રશિયાએ યુરી ગાગારીન દ્વારા માનવી સહિતનું યાન મોકલ્યું. અવકાશ વિજ્ઞાનમાં રશિયા અને અમેરિકા મોખરે છે. અવકાશ ક્ષેત્રે બંને રાષ્ટ્રોએ કેટલીક વાર સહકારથી પણ કામ કરેલ છે. ઈ.સ. 1975માં અમેરિકાન યાન એપોલો અને રશિયન યાન સોયુઝનું અભૂતપૂર્વ જોડાણ કર્યું હતું અને એક નવી જ અવકાશિય સિદ્ધિ મેળવી હતી.

ઈ.સ. 1970માં પ્રથમ અવકાશી પ્રયોગશાળા રશિયા દ્વારા અવકાશમાં તરતી મૂકવામાં આવી. એ પછી અમેરિકા, રશિયા અને અન્ય દેશો દ્વારા અવકાશમાં ઘણા ઉપગ્રહો છોડાયા છે. આવા ઉપગ્રહો દ્વારા સંદેશાય્વહાર, હવામાન સંદેશાઓ અને ટેલિવિઝન કાર્યક્રમોનું પ્રસારણ સરળ બન્યું છે. આકાશમાં આ રીતે તરતા મુકાયેલા ઉપગ્રહ સ્થિર લાગે છે તેથી તેના પર ગોઠવેલ રીલે સ્ટેશનો દ્વારા લાભ શક્ય બન્યા છે. ભારતે પણ ઈ.સ. 1975માં પ્રથમ ઉપગ્રહ 'આર્થિબં' છોડ્યો. તે પછી ભારતે ઉપગ્રહની હારમાળામાં 'ભાસ્કર', 'રોહિણી' અને 'એપલ' ઉપગ્રહ છોડાયા છે.

ભારતે છોડેલીં INSAT 1-A ઉપગ્રહનું અકાળે અવસાન થયું હતું. પરંતુ ભારતનો સંદેશાય્વહાર ક્ષેત્રે છોડાયેલ ઉપગ્રહ INSAT 1-B નામનો ઉપગ્રહ સફળતાપૂર્વક અવકાશમાં ગોઠવાયો છે. અવકાશી વિજ્ઞાનમાં પ્રગતિ કરનાર ઘણા દેશો રશિયા, અમેરિકા, બ્રિટન, ક્રેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, જાપાન, ઇટલી, જર્મની, ફાન્સ, ચીન, નેથરલેન્ડ્સ, સ્પેઇન અને ભારતે સંખ્યાબંધ ફૂટ્રિમ ઉપગ્રહો છોડાયા છે.

અમેરિકાએ વાઈક્રિંગ દ્વારા મંગળ ગ્રહ પર ઉત્તરાણ કર્યું છે.

ઈંગ્લેન્ડના મહાન વૈજ્ઞાનિક સર આઈજેક ન્યૂટને ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ શોધ્યો. બધા અવકાશી પદ્ધારો આ બળના કારણે ગતિ કરે છે. આ ગુરુત્વાકર્ષણ બળ જે બધા અવકાશી પદ્ધારોને ગતિમાં રાખે છે, તે અવકાશી ઉક્યન માટે અવરોધરૂપ હતું કારણ કે વસ્તુને પૃથ્વીનું ગુરુત્વાકર્ષણ બેદીને દૂર મોકલવી હોય, તો દર કલાકે 4000 કિમી કરતાં વધારે ઝડપથી તે વસ્તુ ફેંકાવી જોઈએ. આ ખાસ પ્રકારની ઝડપને 'પલાયન વેગ' (Scope velocity) કહે છે. વધારે ગતિ મેળવવા માટે વધારે તબક્કાવાળાં રોકેટ શોધાયાં. આ રોકેટમાં એક પછી એક રોકેટ ચાલુ થાય છે અને વધારે ને વધારે વેગ મેળવે છે. ફૂટ્રિમ ઉપગ્રહ માટે ત્રણ તબક્કાવાળાં રોકેટ છોડવામાં આવે છે. રોકેટને છેડે ફૂટ્રિમ ચંદ્ર મૂકવામાં આવે છે. જેમાં અનેક ઇલેક્ટ્રિક ઉપકરણો હોય છે. જે અવકાશ અંગેની સંધળી માહિતી પૃથ્વી પર મોકલે છે.

(1) ચંદ્ર પર ઉત્તરાણ: ચંદ્ર પર રોકેટ પહોંચાડવામાં, ફૂટ્રિમ ઉપગ્રહ છોડવામાં અને માનવીની અવકાશયાત્રા કરાવવામાં રશિયાએ પહેલ કરી હતી. જ્યારે અમેરિકાએ ચંદ્ર ઉપર પ્રથમ માનવી મોકલવામાં પહેલ કરી હતી. ઈ.સ. 1969માં અમેરિકાના નીલ આમસ્ટ્રોંગ અને તેના સાથીદારોએ ચંદ્ર પર પ્રથમ પગ મૂક્યો. અમેરિકાએ એપોલો 11, 12, 14, 15, 16 અને 19ને ચંદ્ર પર ઉત્તર્ય હતા.

ત્યારપછી રશિયાએ લ્યુના 17 દ્વારા ચંદ્ર પર 'લ્યુના ખોડ-1' નામનું માનવરહિત યાન સફળ રીતે ઉત્તર્ય અને રેઝિયો સંકેતો દ્વારા ચલાયું. લ્યુના 21 ચંદ્ર પર ઉત્તર્ય અને જમીનના નમૂના એકત્ર કરી પૃથ્વી પર પાણું આવ્યું.

(2) અવકાશમથક: માનવી ચંદ્ર કે અન્ય ગ્રહોની યાત્રા કરી શકે તે માટે અવકાશમથક અને અવકાશ શટલની યોજનાઓ વિચારવામાં આવી. રશિયાએ અવકાશમથક તરતું મૂક્યું, જ્યારે અમેરિકાએ માનવી સાથેની સ્કાયલેબ 1, 2, 3 છોડી હતી.

અવકાશમાં સૌથી વધુ સમય રહેવાનો વિકિમ રશિયન અવકાશયાત્રીઓ અનાનોલી બેરેઝોવોઈ અને વાલેન્ટિન લેવદેવે સ્થાપ્યો છે. સેલ્યુન 7 નામની પ્રયોગશાળામાં વૈજ્ઞાનિકો અવારનવાર જઈ પાછા આવી શકે અને રહી શકે તેવું આયોજન છે.

ઈ.સ. 1981માં અમેરિકાનું કોલંબિયા નામનું અવકાશ શટલ અવકાશમથક પર જઈ પહેલી વાર પાણું આવ્યું. તે પછી અનેક અવકાશ શટલો જઈને પાછાં આવ્યાં છે.

(3) મંગળ પર યાત્રા: અમેરિકાના મેરિનર-9 અને વાઈક્રિંગ-1નું મંગળ પર સફળ ઉત્તરાણ થયું અને વિવિધ માહિતી પૃથ્વી પર મળી. મંગળ પર ઓક્સિજન, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ તેમજ સૂક્ષ્મ પ્રકારની જીવસૃષ્ટિ હોવાનો સંભવ છે. પાણીની સંભાવના પણ છે. રશિયાના માર્સ 1, 2, 3 મંગળ પર પહોંચાયાં છે અને ત્યાંની માહિતી મોકલે છે.

શુક પર અવકાશયાન વિનસ 7, 8, 9 અને માનવરહિત રશિયન યાન બુધ સુધી પહોંચાયાં છે. ત્યાંની કેટલીક માહિતી તે દ્વારા મળી છે. વિનસ 10, 11, 12 શુક પર ઉત્તર્ય છે અને માહિતી મોકલે છે.

અમેરિકાએ પાયોનિયર-1, 2 તેમજ વોયેજર-1, 2 ગુરુ, શાની, યુરેનસ અને નેપચ્યૂન ગ્રહો તરફ મોકલ્યાં છે. વોયેજર-1 ગુરુના ગ્રહ પાસે માર્ચ, 1981માં પહોંચાયું હતું. 5 ઓગસ્ટ, 1989ના રોજ વોયેજર-22 નેપચ્યૂન પાસે પહોંચાયું હતું, તેણે ફોટોગ્રાફસ મોકલ્યાં છે. ગુરુનો ગ્રહ પૃથ્વી કરતાં દસગણો ગરમ છે તેવી માહિતી મળી છે.

અમેરિકાએ જર્મનીના સહયોગથી સૂર્ય તરફ છોડેલ અવકાશયાન હેલિયોસ-1 દ્વારા સૂર્યને લગતી કેટલીક માહિતી મળી છે.

9. અવકાશી ઉક્ખયન

ક્રમ	તારીખ	ઘટના
1.	04-10-57	પ્રથમ ફૂટિમ ઉપગ્રહ સ્પુટનિક-1 રશિયાએ છોડ્યો.
2.	31-01-58	એક્સ્પ્લોરર-પ્રથમ ઉપગ્રહ અમેરિકાએ છોડ્યો.
3.	12-04-61	પ્રથમ રશિયન અવકાશયાત્રી યુરી ગાગરીને ઉક્ખયન કર્યું.
4.	22-02-62	પ્રથમ અમેરિકન અવકાશયાત્રી જહોન બ્લેને અવકાશયાત્રા કરી.
5.	03-06-63	વિશ્વની મહિલા અવકાશયાત્રી વેલેન્ટિના અવકાશયાત્રા કરી આવી.
6.	18-07-66	અવકાશમાં બે યાનોનું મિલન.
7.	21-07-69	અમેરિકાના એપોલો-11 દ્વારા અમેરિકાના નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ ચંદ્ર પર પહોંચ્યા.
8.	21-04-71	રશિયાએ અવકાશ પ્રયોગશાળા સોલ્યુટ્યુન-1 છોડી.
9.	16-07-75	અમેરિકાના એપોલો યાન અને રશિયાના સોયુઝનું મિલન થયું.
10.	20-07-76	અમેરિકાનું વાઈકિંગ-1 મંગળ પર ઉત્તર્યું.
11.	30-10-85	એક્સાથે 8 અવકાશયાત્રી ચેલેન્જર દ્વારા અવકાશમાં.
12.	25-08-89	વોયેજર-2 નેપાચ્યૂન ત્રણ પાસે પહોંચ્યું.
13.	15-09-92	પ્રથમ હબ્સી મહિલા જેમિસનની અવકાશયાત્રા.
14.	19-11-97	પ્રથમ ભારતીય મહિલા કલ્યાણ ચાવલાની અવકાશયાત્રા.
15.	01-02-03	અમેરિકાનું સ્પેસ શાટલ 'કોલેબિયા' ફ્લોરિડાના ડુનેરી સ્પેસ સેન્ટર ખાતે ઉત્તરવાની તૈયારી વખતે ૪ તૂટી પડતાં ભારતીય મહિલા અવકાશયાત્રી કલ્યાણ ચાવલા સહિત સાત અવકાશયાત્રીઓનાં કરું મૃત્યુ.

10. વિડ્યાનની દાખિઓ માનવશરીર

- માનવશરીર કાર્બન, હાઇટ્રોજન, ઓક્સિજન, નાઈટ્રોજન, ફોસ્ફરસ, ક્લિશિયમ અને લોખંડનું બનેલું છે.
- માનવશરીર અન્જિ, આકાશ, તેજ, વાયુ અને પાણી એ પંચ મહાભૂતોનું બનેલું છે.
- માનવશરીરમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે: (1) આંખ, (2) કાન, (3) નાક, (4) જીબ અને (5) ચામડી.
- માનવશરીર પાંચ મહાન તત્ત્વોનું બનેલું છે: (1) રુધિરાભિસરણ-તત્ત્વ, (2) શસનતત્ત્વ, (3) ઉત્સર્જતત્ત્વ, (4) જ્ઞાનતત્ત્વ અને (5) પાચનતત્ત્વ.
- માનવશરીરમાં મૂળભૂત લાગણીઓ, ભય, ગુસ્સો અને પ્રેમ છે.

- માનવશરીરનો $\frac{2}{3}$ ભાગ પાણીનો બનેલો છે.
- માનવશરીરની મુખ્ય કિયાઓ પાચન, શસન, રુધિરાભિસરણ, ઉત્સર્જ અને પ્રજનન છે.
- માનવશરીરના મુખ્ય ભાગ માથું, ઘડ અને હાથ-પગ છે.
- માનવશરીરનો મૂળભૂત એકમ 'કોષ' છે.
- માનવશરીર જીવનના $\frac{1}{3}$ ભાગનો સમય ઊંઘમાં ગાળે છે.
- માનવશરીરમાં બધાં મળીને આશરે 213 હાડકાં છે.
- માનવશરીરમાં સરેરાશ પાંચ કિલોગ્રામ લોડી વહેતું રહે છે.
- માનવશરીરમાં આશરે 500થી વધુ સાયુંઓ છે.
- માનવશરીર દરરોજ 8 પાઉન્ડ કચરો વિવિધ સ્વરૂપે બહાર કાઢે છે. બહાર નીકળતા કચરામાં આશરે દોઢ લિટર પેશાબ હોય છે.
- માનવશરીરના નાડીના ઘબકારા દર મિનિટે 75 થી 85 થાય છે.
- માનવશરીરમાં આશરે 1 લાખ રક્તવાહિનીઓ છે.
- માનવશરીર દર મિનિટે 16 થી 20 વખત શાસોશાસ કરે છે.
- માનવશરીરનું સામાન્ય ઉષ્ણતામાન 98.4 ફેરનહીટ હોય છે.
- માનવશરીરની બાધ્યત્વચા પર આશરે 25,000થી વધુ છિદ્રો હોય છે.
- માનવશરીર દરરોજ 12.89 ઘનમીટર હવા લે છે.
- માનવશરીરના એક ફેફસામાં અદી કરોડ શાસવાહિનીઓ અને તેને છેડે ચાર અભજ વાયુકોષો હોય છે.
- માનવશરીરને જીવંત રાખવા ખોરાક, પાણી અને હવાની સતત જરૂર પડે છે.
- માનવશરીરની 'કુદરતી રોગપ્રતિકારક શક્તિ' ખૂબ અસરકારક હોવાથી મોટા ભાગના રોગો જતે જ શમી જાય છે.
- માનવશરીરને સ્વભાવ, ગુણદીષ અને શારીરિક પ્રકૃતિ વારસામાં મળે છે.
- શરીરશાખ પ્રમાણે દરેક પુખ્ત વધની વ્યક્તિએ આશરે 3000 કુલરી શક્તિ પેદા કરી શકે તેટલો ખોરાક લેવો જોઈએ.
- વીસથી પચાસ વર્ષની ઉભર સુધીમાં તંડુરસ્ત મનુષ્ય સો વખત રક્તદાન કરી શકે છે. રક્તદાનથી શરીરમાં રક્તની ઊંઘપ થતી નથી.
- રક્તદાન કરવા માટે અને જરૂર પડે ત્યારે લોડી લેવા માટે પોતાના લોહીનો પ્રકાર જાણવો જોઈએ.
- આત્મા શરીર છોડી છૂટો પડે પછી શેષ રહેતા માનવદેહમાં ચક્ષુ અને કેટલાક અવયવો અચ્ય માનવીના ઉપયોગમાં આવે તેવાં હોય છે. માનવવિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે પણ મૃત્યુ માનવદેહ ઉપયોગી હોઈ ચક્ષુદાન અને દેહદાન કરવું એ કલ્યાણકારી કાર્ય છે.

11. આધાર અને રોગ

ક્રમ	ઘટક	પ્રાપ્તિસ્થાન	મહત્વનાં કાર્યો	વૈષણવનાં લક્ષણો
1.	પ્રોટીન	દૂધ, દૂધની બનાવટો, કઠોળ, ઈડાં, માંસ, માછલી, સૂકો મેવો, મગફળી	ઘસારાને દૂર કરવો, રોગપ્રતિકારક શક્તિ વધારવી, શરીરની વૃદ્ધિ	વજનમાં ઘટાડો, નબળા સ્નાયુ, મનની અસરજતા કે મંદતા, રોગ-પ્રતિકારક શક્તિનો અભાવ, અશક્તિ
2.	કાર્બોઓઝિટ પદાર્થો	ખાંડ, શરબત, ફળ, દૂધ, અનાજ, ધાન્યો, બટાટા, કંદમૂળ, કાંજી	શક્તિનું અને શરીરની ઉભાનું સર્જન	વજન ઘટાડો, થાક-અશક્તિ
3.	ચરબી	તલ, મગફળી, કરડી, કપાસિયા, કોપરા, સરસવનાં તેલ; મલાઈ, માખણ, ધી, પનીર, માર્ગરિન, પશુની ચરબી, ઈડાંનો પીળો ભાગ	શરીરની ગરમી અને શક્તિનું ઉત્પાદન	વજન ઘટાડો, ચામડીના રોગો
4.	ક્રિલિયમ	દૂધ, ઈંફી, છાસ અને દૂધની બનાવટો, લીલાં શાકભાજ, બાજરી, નાની માછલીઓ, રાગી	અસ્થિસર્જન, હદ્ય/સ્નાયુની કાર્યક્ષમતા, રક્તગઠન	નબળાં હાડકાં, દાંતનો સડો, સ્નાયુની દુષ્ણિયા
5.	લોહતત્ત્વ	ભાજ્યાપાલો શાક, મોગરી, રીંગણા, અનાજ, કઠોળ, માંસ, બાજરી, ગોળ, ખજૂર, તલ, રાઈ, મેથી	રક્તસર્જન	લોહીની ફિકાશ, પાંડુરોગ, એનિમિયા
6.	વિટામિન એ	તમામ પ્રકારનાં તેલ, ધી, માખણ, મલાઈ, પીળાં ફળો, ગાજર, પપૈયું, પીય, કોળું, ઈડાંનો પીળો ભાગ, માછલીનું તેલ, ટામેટો	ચામડીની સુરક્ષા, આંખની સુરક્ષા, અંતર ત્વચાનું સ્વાસ્થ્ય, શરીરની વૃદ્ધિ, રોગ સામે રક્ષણ	મંદ વિકાસ, રતાંધળાપણું અને આંખના રોગો, ચામડીના રોગો, ચામડી ફાટી જવી, પગની પાનીમાં ચીરા
7.	વિટામિન બી થાયોમિન બેરીન	તમામ પ્રકારનાં ધાન્ય અને કઠોળનાં ફોટરાં, ફળોની બાધ્યત્વચા, ખમીર (થીસ્ટ), તલ, મગફળી, સૂકો મરચાં, માંસ, છડ્યા વગરના ચોખા, ફોટરાંવાળી દાળ, કઠોળ	વૃદ્ધિનું, કાર્બોઓઝિટનું ચયાપચય, હદ્ય-સ્નાયુનું જ્ઞાનતંત્રનું તંદુરસ્ત મનનું	વિકાસમંદતા, ભૂખનો અભાવ, વજન ઘટાડો, કમશક્તિ, હદ્ય ઘડકન, ચેતાવિકાર, અલ્પક્ષમતા થાક, અપચો, બેરીબેરી
8.	વિટામિન બી-2 રીખોફલેવીન	દૂધ અને તેની વાનગી, લીલાં શાકભાજ, ખમીર (થીસ્ટ), ઈડાં, પફુત, માંસ	વૃદ્ધિ-ચામડી-મુખનું સ્વાસ્થ્ય કાર્બોઓઝિટનું ચયાપચય, આંખનું સ્વાસ્થ્ય	વિકાસમંદતા, રાતી આંખો, જાંખી દાઢિ, પ્રકાશ-અસહિષ્ણુતા, મુખના ખૂઝા પર ચાંદાં, રાતી જીબ
9.	વિટામિન બી-6 પાયરિડોરિયન	લીલાં શાકભાજ, માંસ, પફુત	વૃદ્ધિ, ચામડીનું સ્વાસ્થ્ય, જ્ઞાનતંત્રની કાર્યક્ષમતા	બાળકોમાં તાણ
10.	વિટામિન બી-12	દૂધ, માંસ	રક્તનું સર્જન	પરનિષિયસ પાંડુરોગ
11.	વિટામિન સી	તમામ પ્રકારનાં ખાડાં ફળો, આમળાં, ટામેટો, લીંબુ, ભાજ્યાપાલો, બટાટા, ફણગાવેલાં અંકુરિત કઠોળ, ધાન્ય	વૃદ્ધિ, કેશવાહિની રક્તવાહિનીનું સમારકામ, દાંતનાં પેઢાનું સ્વાસ્થ્ય	રક્તસાની પેઢાં, સાંધામાં રક્તસાવ, ચામડી પર જામા, ધાની રૂગમાં વિલંબ, સ્કવરી
12.	વિટામિન ડી (સૂર્યનાં કોમળ કિરણોની અસરથી ત્વચા નીચે રહેલ અરોગોસ્ટેરોલનું વિટામિન ડીમાં પરિવર્તન)	તમામ પ્રકારનાં તેલ-ધી, માખણ, મલાઈ, લીંબર, ઈડાં, માછલીનું તેલ	ક્રિલિયમ અને ફોસ્ફરસના ચયાપચયમાં, અસ્થિમાં ક્રિલિયમ જમા કરવામાં સહાયરૂપ, દાંતનું સ્વાસ્થ્ય	સુકતાન (બાળકમાં) નબળાં હાડકાં, (મોટામાં) ક્રિલિયમ જમા ન થવાથી પોચા વળી શકે તેવાં હાડકાં, દાંતનો સડો, અસ્થિમુદ્દુતા

ક્રમ	ઘટક	પ્રાપ્તિસ્થાન	મહત્વનાં કાર્યો	ઉષ્ણપનાં લક્ષણો
13.	વિટામિન ઈ સેકોફેરોલ	તમામ પ્રકારનાં અંકુરિત ધાન્યો, કઠોળ, તેલ, લીલાં શાક, ધી, દૂધ, મલાઈ, માખડા	પ્રજનન ક્ષમતા	પ્રજનન ક્ષમતા પર અસર
14.	વિટામિન કે	લીલાં શાકભાજી, ટામેટો	સ્વાભાવિક રક્તગઠનમાં સહાયક	રક્તસાવની ફરિયાદ
15.	નિકોટિનિક ઓસિડ (નાયાલિન)	ઘઉંનાં અંકુર, કઠોળ, ટામેટો, સૂકાં ફળ, લીલાં શાકભાજી, માસ, ફોટરાંવાળાં ધાન્ય	કાર્બોએટ પદાર્થોના ચયાપચયમાં, પાયનતંત્ર અને ચેતાતંત્રની ક્ષમતા વધારવામાં, ત્વચાનું સ્વાસ્થ્ય જળવવામાં	લીસી રતી જીબ, પાયનવિકાર (ઝડો), મનોવિકાર, કણા ડાઘ, શરીરના ખુલ્લા ભાગ પર પેલાચા
16.	શીલિક ઓસિડ	ભાજ્યપાલો, કઠોળ	રક્તનું સર્જન, સગભૂવસ્થામાં ભૂણનો વિકાસ	સગભૂવ લીમાં અને બાળકમાં રક્તની અલ્પતા, ફિકાશ (પાંડુતા)

ખોરાક અને પોષક ઘટકો**વય અનુસાર ક્લેરીની આવશ્યકતા**

ક્રમ	ઘટક	ખોરાકની વાનગી
1.	કાર્બોએટ પદાર્થો	ભાત, ઈડલી, રોટલી, પૂરી, બટાટા, ગોળ, મધુ, ખાંડ, બ્રેડ, રોટલા, થૂલી, ખીચું
2.	પ્રોટીન નત્રલ પદાર્થ	દાળ, કઢી, કઠોળ, પનીર, દૂધ, દાહી, ઈંડા, માછલી, માસ
3.	ક્રેશિયમ	દૂધ, લીલાં શાકભાજી, બાજરી, જુવાર
4.	લોહતત્ત્વ	ભાજ્યપાલો, કોલીજ જેવાં પાંડાંવાળાં શાક, ગોળ, માસ
5.	ફોર્સફરસ	દૂધ, કેળાં, લીલાં પાંડાંવાળાં શાકભાજી
6.	સલ્ફર	લીલાં પાંડાંવાળાં શાક, ઈંડાંની જરદી, કઠોળ
7.	આયોડિન	ફરિયાઈ ખોરાક, માછલી, આયોડિનવાળું મીઠું, લીલાં શાકભાજી, કારયુક્ત પાણી

વય	આવશ્યક ક્લેરી
0-6 માસ	120/એક ડિગ્રા વજનદીઠ
7-12 માસ	1000
1 વર્ષ	1200
2 વર્ષ	1200
3 વર્ષ	1200
4 થી 6 વર્ષ	1540
7 થી 9 વર્ષ	1800
10 થી 12 વર્ષ	2100
13 થી 15 વર્ષ (છોકરો)	2500
13 થી 18 વર્ષ (છોકરો)	3000
13 થી 15 વર્ષ (છોકરી)	2200
15 થી 18 વર્ષ (છોકરી)	2200
બેઠાડું જીવન જીવતો પુરુષ	2400
મધ્યમ કામ કરતો પુરુષ	2840
સખત પરિશ્રમ કરતો પુરુષ	3900
સાધારણ કામ કરતી મહિલા	1900
મધ્યમ કામ કરતી મહિલા	2200
પરિશ્રમ કરતી મહિલા	3000
ગર્ભવતી, પ્રસૂતા મહિલા	3300
સ્તનપાન કરાવતી મહિલા	3500

દૈનિક આહારમાં ઘટકોની જરૂરિયાત (ગ્રામમાં)

ક્રમ	ખોરાકના ઘટક	પુખ્ત પુરુષ			પુખ્ત મહિલા			નાનાં બાળક		ઇકરો	ઇકરી
		સરળ કામ	મધ્યમ કામ	સખત પરિશ્રમ	સરળ કામ	મધ્યમ કામ	સખત પરિશ્રમ	1 થી 3 વર્ષ	4 થી 6 વર્ષ	11 થી 12 વર્ષ	10 થી 12 વર્ષ
1.	ધાન્ય	480	520	670	410	440	575	175	270	420	380
2.	કઠોળ	40	50	60	40	45	50	35	35	45	45
3.	પાંડાંવાળાં શાક	40	40	40	100	100	50	40	40	50	50
4.	અન્ય શાક	60	70	80	40	40	100	20	30	50	50
5.	કંદ	50	10	80	50	50	60	10	20	30	30
6.	દૂધ	150	200	250	100	150	200	300	250	250	250
7.	તેલ-ચરબી	40	45	65	20	25	40	15	25	40	35
8.	ગોળ, ખાંડ	30	25	55	20	20	40	30	40	45	45

વિવિધ રોગ અને કારણ

ક્રમ	રોગ	કારણ
1.	શીતળા	વાઈરસ
2.	સામાન્ય શરદી	વાઈરસ
3.	ઈન્ફ્લુઅન્ઝા	વાઈરસ
4.	બાળલક્વો	વાઈરસ
5.	ડિફેરિયા	બેક્ટેરિયા
6.	ન્યુમોનિયા	બેક્ટેરિયા
7.	ક્ષય	બેક્ટેરિયા
8.	ધનુર	બેક્ટેરિયા
9.	ટાઈફોઇડ	બેક્ટેરિયા
10.	ક્રોલેરા	બેક્ટેરિયા
11.	કર્તપિતા	બેક્ટેરિયા
12.	મધુપ્રમેહ	આનુવાશિક
13.	મલેરિયા	પ્રજીવકો
14.	મરડો	પ્રજીવકો

રોગ દ્વારા પ્રભાવિત શરીરનાં અંગ

દરેક રોગ નીચે પ્રમાણે શરીરના કોઈ અંગ પર અસર કરી તેની કાર્યક્ષમતામાં વિશેષ પાડે છે :

ક્રમ	રોગ	અસરગ્રસ્ત અંગ
1.	એઈઝ્સ	સંપૂર્ણ શરીર
2.	આર્થરાઈટિસ	સાંધા
3.	અસ્થમા	શાસનળીની પેશીઓ
4.	મોતિયો	આંખ
5.	ગ્લાઉકોમા	આંખ
6.	મધુપ્રમેહ	લોહી, સ્વાદુપિંડ
7.	ડેમેટાઈટિસ	ચામડી
8.	ડિફેરિયા	ગળું
9.	એક્ઝિગ્મા	ચામડી
10.	ગોઈટર	થાઈરોઇડ ગ્રંથિ
11.	ક્રમળો	યકૃત
12.	મેલેરિયા	બરોળ
13.	મેનીઝાઈટિસ	કરોડરજજુ, મગજ
14.	ઓટીસિ	કાન
15.	પેરાલિસીસ	શાનતંત્ર
16.	પોલિયો	પગ
17.	પાયોરિયા	દાંત
18.	ખુરસી	ફેફસાં
19.	રૂમેટિઝમ	સાંધા
20.	ન્યુમોનિયા	ફેફસાં
21.	સાઈનુસિટિસ	હાડકાં
22.	ટાઈફોઇડ	આંતરડાં
23.	ટી.બી. (ક્ષય)	ફેફસાં
24.	ટોન્સીલિટિસ	કાકડા

1. મહાન વ્યક્તિ

1. અધ્રાહમ લિંકન: અમેરિકાના આ સોણમા પ્રમુખે અમાનવીય ગુલામીપ્રથા નાખૂદ કરી.
2. એટલી કલેમન્ટ: હુંગેન્ડના આ વડા પ્રધાનના સમયમાં ભારતના સ્વતંત્રયનું બિલ પસાર થયું.
3. એડમંડ હિલેરી: ન્યૂ જીલેન્ડના પર્વતપેઢું, જેમણે સર્વોચ્ચ શિખર માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કર્યું હતું.
4. ઓરિસ્ટોટલ: ચીસના મહાન ફિલસ્ફૂઝ અને તત્ત્વચિત્તક. ખેટોના શિષ્ય, સિક્કદરના ગુરુ.
5. કાર્લ માર્ક્સ: વિશ્ને સાખ્યવાદી વિચાર આપનાર જર્મનીના મહાન તત્ત્વચિત્તક. 'દાસ ડેપિટલ'ના સર્જક.
6. કિસ્ટોફર કોલંબસ: સ્પેઇનના આ મહાન સાગરખેડુંએ જળમાર્ગ કર્યું, અમેરિકા અને વેસ્ટ ઇન્ડિયની શોધ કરી હતી.
7. કોન્ફ્યુશિયસ: ચીનના સંતપુરુષ, કોન્ફ્યુશિયસ ધર્મના સ્થાપક.
8. ખલિલ જિખાન: લેબેનોનના વિશ્વવિદ્યાત ફિલસ્ફૂઝ, રહસ્યવાદી કવિ, લેખક અને ચિત્રકાર.
9. ખુશોવ: સોવિયેટ સંઘના માજ સરમુખત્યાર, રાજનીતિકી.
10. ગેરીબાદી: પોપશાહીના જુલમી પંજમાંથી હટલીને મુક્ત કરાવનાર હટલીના ભાગ્યવિધાતા.
11. મિખાઈલ ગોબોચોવ: 'જ્લાસનોસ્ત' અને 'પેરેસ્ટોઈક'ની ઉદાર નીતિનો અમલ કરનાર, રશિયાના એક વખતના સર્વેસર્વા.
12. જ્યોર્જ વોશિંગટન: અમેરિકાને હુંગેન્ડની સત્તામાંથી મુક્તિ અપાવનાર પ્રથમ પ્રમુખ.
13. જીછોંઅ એફ કુનેરી: અમેરિકાના મુત્સદી રાષ્ટ્રપત્રી. રંગભેદની નીતિના કારણે તેમનું ખૂન થયું હતું.
14. જીમી કાર્ટર: અમેરિકાના ઓગાણચાળીસમા પ્રમુખ. ઉદાર માનવતાવાદી.
15. ટોલ્સ્ટોય: રશિયાના વિશ્વ પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર, ફિલસ્ફૂઝ અને તત્ત્વચિત્તક.
16. કી. વેલેરા: બ્રિટનની ધૂસરીમાંથી આયરલેન્ડને મુક્ત કરાવનાર દેશભક્ત.
17. ડો. સુન યાત સેન: ચીનને રાજશાહીના આપખૂદ પંજમાંથી મુક્ત કરાવનાર મુક્તિદાતા.
18. દાગ હેમરશિલ્ડ: સ્વિડનના અગ્રણી અર્થશાસ્ત્રી. ઇ. સ. 1953 થી 1961 સુધી યુનોના મહામંત્રી.
19. રિચાર્ડ નિક્સન: અમેરિકાના સાડીસમા પ્રમુખ, વોટર ગેટ કોલાંડના કારણે પ્રમુખપદ છોડ્યું.
20. નેપોલિયન: વિશ્વવિજયનાં સ્વખ સેવનાર મહાન ફેંચ સેનાપતિ, આખરી અવસ્થામાં સેન્ટ હેલીનામાં કેદ.
21. નેલ્સન મેલા: 27 વર્ષ સુધી જેલમાં રહેલા, દક્ષિણ આફ્રિકાના સ્વતંત્રસેનાની.

22. ખેટો: ચીસના મહાન તત્ત્વચિત્તક, ઓરિસ્ટોટલના ગુરુ અને સોકેટિસના શિષ્ય.
23. બર્ટન્ડ રસેલ: બ્રિટનના મહાન તત્ત્વચિત્તક, ગણિતશાસ્ત્રી, લેખક અને માનવતાના પુરસ્કર્તા.
24. પ્રિન્સ બિસ્માઈક: જર્મનીના સંખ્યાવંદ નાનાં રાજ્યોનું એકીકરણ કરી મહાન સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું.
25. માઓસ્તો: ચીનના મહાન કાંતિકારી અને સર્વોચ્ચ નેતા.
26. મુસોલિની: દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં હિટલરની સાથે રહેનાર, હટલીના સરમુખત્યાર, ફાસીવાદના સ્થાપક અને હટલીના મુક્તિદાતા.
27. મેરિયા મોન્ટેસોરી: જીમત સાથે જ્ઞાન આપતી મોન્ટેસોરી શિક્ષણ-પદ્ધતિ દાખલ કરનાર.
28. રોકેલર: સ્ટાન્ડર્ડ એન્ટલ કંપનીના સ્થાપક, અમેરિકાના દાનેશરી મૂરીપતિ.
29. રોનાલ્ડ રેગન: અમેરિકાના ચાળીસમા પ્રમુખ અને ભૂતપૂર્વ અભિનેતા.
30. રોમા રોલાં: જગવિદ્યાત ફેંચ લેખક અને મહાન વિચારક, ગાંધીજીના પ્રશંસક.
31. રૂઝવેલ્ટ: અમેરિકાના બચીસમા પ્રમુખ, પ્રખર રાજનીતિકી. અમેરિકાને મંદીમાંથી ઉગારનાર.
32. રૂસો: ફાન્સની રાજ્યકાન્તિના પ્રણોતા, સમાનતા, બંધુતા અને સ્વતંત્રયના પુરસ્કર્તા.
33. લેનિન: રશિયાના સ્વતંત્રયસંગ્રામના અગ્રણી સેનાની, સાખ્યવાદના કાન્તિકારી નેતા.
34. વિન્સ્ટન ચર્ચિલ: બ્રિટનના મહાન રાજકારી પુરુષ. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં બ્રિટનને બચાવનાર.
35. વિલિયમ શેક્સપિયર: અંગ્રેજ ભાષાના મહાન કવિ અને જગતના શ્રેષ્ઠ નાટ્યકાર.
36. સિકંદર: મેસેડોનિયાના જગવિદ્યાત મહત્વાકંક્ષી રાજ, તેમણે અનેક દેશો પર ચંદ્ર કરી.
37. સોકેટિસ: ચીસના મહાન નીડર તત્ત્વચિત્તક અને સત્યનિષ્ઠ લેખક.
38. સ્ટાલિન: લેનિનના મૃત્યુ બાદ સોવિયેટ સંઘના સરમુખત્યાર.
39. હિટલર: જર્મનીમાં નારીવાદના જન્મદાતા, વિશ્ને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધની બેટ આપનાર, આત્મહત્યાથી મૃત્યુ પામ્યા હતા.
40. હોમર: ચીસના મહાન કવિ, 'ઈલિયડ' અને 'ઓડેસી' મહાકાવ્યોના કર્તા.
41. કોચીઝન: રશિયાના ભૂતપૂર્વ વડા પ્રધાન. ભારત સાથે શાંતિ કરાર કરનાર શાંતિ-ચાહક.
42. મેક્સમૂલર: જર્મનીના મહાન લેખક અને ફિલસ્ફૂઝ, સંસ્કૃતના ચાહક.
43. કમાલ પાશા: તુર્કીની ગુલામીની બેડીઓ તોડનાર મુક્તિદાતા.

- 44.** ચારી ચેચિન: વિશ્વના મહાન રમૂજ અમેરિકન અભિનેતા.
- 45.** જનરલ બૂથ: માનવજાતનાં દુઃખ દૂર કરવા તેમણે સાલ્વેશન આમાં 'મુક્તિફોજ' સ્થાપી હતી.
- 46.** ડી લેસેપ્સ: આ પ્રખ્યાત ફેંચ ઈજનેરનું નામ સુઅેજ નહેર સાથે જોડાયેલું છે.
- 47.** ફ્લોરેન્સ નાઈટેન્ગલ્સ: 'લેડી વીથ ધી લેભ્પ' તરીકે ઘ્યાતનામ પરિચારિકા સેવા કરી અમર થયા.
- 48.** બ્રેટલ્સ: અંધજળો વાચી અને સમજ શકે તે માટે ઉપસાવેલ અક્ષરોની લિપિના શોધક.
- 49.** બેઝ પોવેલ: વિશ્વમાં સ્કાઉટિંગ (બાલચમૂ) પ્રવૃત્તિનો પાયો નાખનાર.
- 50.** લોડ મેકોલે: ભારતમાં અંગેજ કેળવણીનો પાયો નાખનાર. હિન્દી ફોજદારી કાયદો ઘડનાર.
- 51.** વુડ્ઝ વિલ્સન: અમેરિકાના આ પ્રમુખે લીગ ઓફ નેશન્સની સ્થાપનામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો.
- 52.** ગાંધીજી: સત્ય અને અહિસાના માર્ગે ભારતને આજાઈ અપાવનાર મહાન નેતા.
- 53.** મધુર ટેરેસા: કરુણાની મૂર્તિ, પથ્યિમ બંગાળ(ભારત)માં પીડિતો, દલિતો, ગરીબો અને નિરાધારોની મહાન સેવા કરી હતી.

2. પ્રખ્યાત શિલ્પી

ક્રમ	શિલ્પી	દેશ
1.	એસ્ટેઇન જેકબ	અમેરિકા
2.	ક્રોન	ફાન્સ
3.	બનાડી લીચ	બ્રિટન
4.	જ્યથથ ઈપ્ટસ્ટીન	અમેરિકા
5.	ધીબર્ટી લોરેઝો	ઈટલી
6.	ફિલ્યાસ	ગ્રીસ
7.	લિયોનાર્દો-દ-વિન્ચી	ઈટલી
8.	માઈકલ એન્જેલો	ઈટલી
9.	ઓગસ્ટ રોડિંગ	ફાન્સ
10.	લ્યુક ડેલા સેબિયા	ઈટલી
11.	ફેનરી મૂર	અમેરિકા

3. પ્રખ્યાત ચિત્રકાર

ક્રમ	ચિત્રકાર	દેશ
1.	લિયોનાર્દો-દ-વિન્ચી	ઈટલી
2.	પાબ્લો પિકાસો	સ્પેઇન
3.	એન્જેલીકો ઈરા	ઈટલી
4.	પ્રા એન્જેલિકે	ઈટલી
5.	જોશ રેનોલ્ડ	ઈંગ્લેન્ડ
6.	સીવાટોસ્લોવ રોરીચ	રશિયા
7.	વાંગેઠ	ચીન
8.	પીટર પોલ રૂડન્સ	ઈંગ્લેન્ડ
9.	માઈકલ એન્જેલો	ઈટલી

ક્રમ	ચિત્રકાર	દેશ
10.	ટેવીડ વિલ્કી	સ્કોટલેન્ડ
11.	ફાંસિસ્કો ડે જુરબેરન	સ્પેઇન
12.	પાબ્લો ઉસેલો	ઈટલી
13.	વિલિયમ હોગાર્થ	ઈંગ્લેન્ડ
14.	જોશુઆ રેનોલ્ડઝ	બ્રિટન
15.	પોલ સીઝેન	ફાન્સ
16.	એડવર્ડ વિલાર્ડ	ફાન્સ
17.	જોન્સ્ટીન	નેદરલેન્ડ્ઝ
18.	રાફેલ સાન્જીઓ	ઈટલી
19.	વાનરી રેખ્ટાન્ટ	નેદરલેન્ડ્ઝ
20.	સેન્જીઓ રફેલ	ઈટલી

4. પ્રખ્યાત સંગીતકાર

ક્રમ	સંગીતકાર	દેશ
1.	લુડવીગ વાન બીથોવન	ઓસ્ટ્રીયા
2.	મોઝાટ	ઓસ્ટ્રીયા
3.	પેરેવસ્કી	પોલેન્ડ
4.	એન્ટોન વોન્વેબર્ન	ઓસ્ટ્રીયા
5.	માઈકલ એન્જેલો	ઈટલી
6.	ટ્રાવીન્સી ઈવેર	અમેરિકા
7.	એડવર્ડ ગ્રેગ	નોર્ડ
8.	ગુબીન મહેતા	અમેરિકા
9.	યહુદી મેનુહીન	અમેરિકા
10.	હીટર વિલ્લાલોવસ	બ્રાઝિલ
11.	ફિટ્સ વાલર	અમેરિકા
12.	ગીયુસ્થીવરી	ઈટલી
13.	જોરોફ હાઈન	ઓસ્ટ્રીયા
14.	આલ્બટ શેવિટ્ઝર	જર્મની
15.	ફર્ડીક ચોપીન	પોલેન્ડ
16.	પીટર ઈલીરિચ ટેકેવસ્કી	રશિયા
17.	સ્ટીવી વન્ડર	અમેરિકા

5. મહાન સાહસિકો

- ઈ. સ. પૂર્વે 330માં ગ્રીક પાયથસે ગ્રેટ બ્રિટનની આસપાસનો ઉત્તર સમુદ્ર ખેડ્યો.
- ઈ. સ. પૂર્વે 330થી 323માં મહાન સિક્કદરે પેરિસથી ઈરાન થઈ ભારત સુધીની ચુંંદા રૈનિકો સાથે કૂચ કરી અને બીજે રસ્તે સ્વદેશ પાછો ફ્યો.
- ઈ. સ. 867ની પથ્યમી સાહસિક યાત્રાઓમાં નોર્સમેને આઈસલેન્ડ શોધ્યો.
- ઈ. સ. 982માં ગ્રીનલેન્ડ ટાપુની શોધ પણ નોર્સમેને કરી.
- ઈ. સ. 1252-55 દરમિયાન વિલિયમ ઓફ રૂથ્રકે અનેક દરિયાઈ સફર કરી.
- ઈ. સ. 1271-95 સુધીમાં સાગરખેડુ માર્કોપોલોએ એશિયાના દરિયાકિનારે ધંધાર્થ સાહસ કર્યા.

7. ઈ. સ. 1324-55નાં ત્રીસ વર્ષ આરબ સાહસિક ઈન્દ્રભતૂતાએ ધર્યાઈ સફરો કરી.
8. ઈ. સ. 1492માં સ્પેનિશ એક્સપ્લોરર કિસ્ટોફર કોલંબસે અમેરિકા ઘંડ શોધ્યો.
9. ઈ. સ. 1497માં જહોન કેબોટે ન્યૂ ફાઉન્ડલેન્ડનો દરિયાનારો શોધ્યો.
10. ઈ. સ. 1498માં પોર્ટુગિઝના મહાન સાગરખેડુ વાસ્કો-દ-ગામાએ કેપ ઓફ ગુડ હોપ થઈ ભારત આવવાનો ટૂંકો દરિયાઈ માર્ગ શોધ્યો.
11. ઈ. સ. 1513માં બાલ્બને પનામા (દેશ) શોધ્યો.
12. ઈ. સ. 1522માં સ્પેનિશ દરિયાખેડુ ફર્ડિનાન્ડ મેગેલને પેસિફિક મહાસાગર પાર કરી દરિયાઈ માર્ગ દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી.
13. ઈ. સ. 1522માં મેગેલને ફિલિપીન્ઝના ટાપુઓ શોધ્યા.
14. ઈ. સ. 1540માં કોટ્ટે મેક્સિકો (દેશ) શોધ્યો.
15. ઈ. સ. 1541માં સાહસિક ઓરિલેનાએ એમેરોન નદીની શોધ કરી.
16. ઈ. સ. 1616માં ડય રોબર્ટ પિયરીએ થીનલેન્ડ ટાપુ શોધ્યો.

17. ઈ. સ. 1768-1780 દરમિયાન ત્રણ સાહસિક દરિયાઈ યાત્રાઓ થઈ. હંગિલશ એક્સપ્લોરર ક્રેપન ફૂકે ન્યૂ જીલેન્ડ, ઓસ્ટ્રેલિયાનો પૂર્વ કિનારો અને આઈટિક પાસેની બહેરિંગની સામુદ્રધૂની શોધ્યાં.
18. ઈ. સ. 1849માં રેવિડ લિવિંગસ્ટન મધ્ય અને દક્ષિણ આફ્રિકા ઘંટી વળ્યો.
19. ઈ. સ. 1909માં અમેરિકન રોબર્ટ પિયરીએ ઉત્તર ધ્રુવ શોધ્યો.
20. ઈ. સ. 1911માં નોર્વેના સાગરખેડુ એમંડસને દક્ષિણ ધ્રુવ સર કર્યો.
21. ઈ. સ. 1913માં રશિયાના સાહસિક સ્કોટ એન્ટાર્ક્ટિકા ઓળંગ્યો.
22. ઈ. સ. 1953માં ભારતના શેરપા તેનસિંગ અને ન્યૂ જીલેન્ડના એડમંડ હિલેરીએ માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કર્યું.
23. ઈ. સ. 1958માં અમેરિકન સબમરીન નૌટીલસ ઉત્તર ધ્રુવ પસાર કરી ગઈ.
24. ઈ. સ. 1961માં રશિયાનો 'યુરી ગાગારિન' પ્રથમ અવકાશયાત્રી બન્યો.
25. ઈ. સ. 1963માં પ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી કુ. વેલેન્ટીના બની.
26. ઈ. સ. 1969માં પ્રથમ ચંદ્રયાત્રી અમેરિકન નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ બન્યો.

9. વિશ્વ : સાહિત્ય અને સંરક્ષણ

1. ભાષા અને સારસ્વતો

1. અંગ્રેજી: શેક્સપિયર, મિલ્ટન, ટેનિસન, થોમસ હાર્ડી, ડિક્સન્સ, બાયરન, શેલી, ડિટ્સ, ચોસર, ટી. એસ. એલિયટ, વર્જિન્વર્થ, જ્યોર્જ બનાર્ટ શો.
2. ભારતીય અંગ્રેજી: સરોજિની નાયડુ, આર. કે. નારાયણ, મુલ્કરાજ આનંદ.
3. ઉર્દૂ: મિર્જ ગાલિબ, મીરતકી મીર, ફેઝ, ઈકબાલ, ફિરાક ગોરખપુરી.
4. ફેંચ: મોલિયેર, બાલ્ટાક, વિકટર લ્યુગો, મોપાસાં, રોમા રોલાં, આંડ્રેણન, આલ્બેર કામુ, ડ્યુમા, બોદ્લેર.
5. જર્મની: યોહાન ગેટે, શીલર રિકલે, હરમાન હેસ, નિત્સે, કાફકા, બ્રેખ્ટ, શોપનહોર.
6. રૂસી: તુગનેવ, ટોલ્સ્ટોય, ચેખોવ, ગોર્કી, પાસ્તરનાક, શોલોખોવ, ઓસેન્સ, બ્રોડ્સકી.
7. સંસ્કૃત: વેદવ્યાસ, વાલ્મીકિ, પાણિનિ, કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ, શુદ્રક, કવિ જયદેવ, વિષ્ણુશર્મા, વિશાખદત્ત.

વિલિયમ શેક્સપિયર

8. હિન્દી: તુલસીદાસ, સૂરદાસ, સંત કબીર, બિહારી, ભારતેન્દુ હરિશંક્ર, પ્રેમચંદજી, મૈથિલિશરાણ ગુપ્ત, જ્યશંકર પ્રસાદ, નિરાલા, સુમિત્રાનંદન પંત, દિનકર, મહાદેવી વર્મા, સુભદ્રાકુમારી ચૌહાણ, હરિવંશરાય બચ્ચન.
9. મલયાલમ: વલ્લાથોળ, જી શંકર કુરુપ, કુમારન આસન, તક્કી શિવશંકર, કે. એમ. જ્યોર્જ.
10. કન્ડ: બેન્દ્રે, શિવરામ કારેત, બસવેશર, વી. પુરખા, શ્રીરંગ.
11. બંગાળી: શરદભાબુ, બંકિમચંદ ચહેરોપાધ્યાય, વિષ્ણુ ઢી, આશાપૂણાદિવી, સુનીલ ગંગોપાધ્યાય, મૈત્રેયીદેવી, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, તારાશંકર.
12. તમિલ: સુશ્રબ્ધયમ્ ભારતી, પી. વી. અક્લિન, રઘુનાથન, કબન.
13. તેલુગુ: તિમ્મના, ત્યાગરાજ, ડો. નારાયણ રેડી, અષ્ટારાવ, વિશ્નુનાથ સત્યનારાયણ.
14. પંજાબી: ગુરૂ નાનાક, અમૃતા પ્રીતમ, નાનકસਿੰહ, રાજેન્દ્રસਿੰહ બેદી.
15. ફારસી: શેખ સાદી, મુલ્લા નસરુદ્દીન, ઉમર ખયામ, ખવાજા હાફિઝ.
16. મરાಠી: શાનેશર, તુકારામ, સાવરકર, શ્રીધર કેતકર, ટિળક, ડો. હરિનારાયણ આપ્ટે, ખાંડેકર, સાને ગુરુજી, ફડકે.
17. અમેરિકન: હેન્ની જેસ, રોબર્ટ ફોસ્ટર, એઝરા પાઉડ, પર્ટ બક, એન્સ્ટર હેમિંગ્વે, વિલ્ટમન, પી. મેલ્વિલ, યુનિન એડેનિલ.

2. સાહિત્ય અને સર્જક

ક્રમ	સાહિત્ય	સર્જક
1.	અમરકોશ	અમરસિંહ
2.	અર્થશાસ્ત્ર	કૌટિલ્ય
3.	અ સ્યુટેબલ બોય	વિકિમ શેઠ
4.	અન્ટોલ સ્ટોરી	જનરલ બી. એમ. ક્રોલ
5.	આનંદમઠ	બાંકેમચંડ ચેટરજી
6.	આર્ભ્સ એન્ડ ધી મેન	જ્યોર્જ બનાર્ડ શો
7.	ઇન્ટરપ્રિટેશન ઓફ ગ્રીમ્સ	સિગમંડ ફોઈડ
8.	યુ કેન વીન	શિવ ખેરા
9.	ઇન્વીઝિબલ મેન	એચ. જી. વેલ્સ
10.	ગીવશી	રામધારાસિંહ 'હિન્કર'
11.	એ મિડસમર નાઈટ્સ ગ્રીમ	વિલિયમ શેક્સપિયર
12.	સનાતન ધર્મસાર	હરિશંકર દેવશંકર આચાર્ય
13.	એ ટેઇલ ઓફ ટુ સિટીઝ	ચાર્લ્સ ડિકન્સ
14.	ઓઝ યુ લાઈટ ઈટ	વિલિયમ શેક્સપિયર
15.	ઓડિસી	હોમર
16.	ઓફ હ્યુમન બોન્ડેજ	સમરસેટ મોમ
17.	ઓલિવર ટ્રિપ્સ્ટ	ચાર્લ્સ ડિકન્સ
18.	ઓરિજિન ઓફ સ્પીસીઝ	ચાર્લ્સ ડાર્વિન
19.	ઓથેલો	વિલિયમ શેક્સપિયર
20.	કાઉન્ટ ઓફ મોન્ટેકિસ્ટો	એલેફાંડર ડ્યૂમા
21.	કામાયની	જ્યશ્ઠંકર પ્રસાદ
22.	કુમારસંભવ	કાલિદાસ
23.	કુરાન	મહંમદ પથગંબર
24.	કૂલી	મુલ્કરાજ આનંદ
25.	ગણાનંદવતા	તારાશંકર બંદોપાધ્યાય
26.	ગીતગોવિદ	જ્યદેવ
27.	ગાઈડ	આર. કે. નારાયણ
28.	ગુલિવર્સ ટ્રાવેલ્સ	જોનાથન સ્વીફ્ટ
29.	ગોદાન	પ્રેમચંદળી
30.	ગોન વીથ ધી વિન્ડ	માગરિટ મીચેલ
31.	ગોરા	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
32.	ગ્રેટ એક્સ્પેક્ટેશન્સ	ચાર્લ્સ ડિકન્સ
33.	ચિંદબારા	સુમિત્રાનંદન પંત
34.	જંગલબુક	રૂથયાર્ડ ડિપલિંગ
35.	જિન ડિસ્ટોફી	રોમા રોલાં
36.	જુરાસિક પાર્ક	માઈકલ કિસ્ટન
37.	યાઈમ મશીન	એચ. જી. વેલ્સ
38.	ડિસ્કવરી ઓફ ઇન્ડિયા	જવાહરલાલ નેહરુ
39.	ડેવિડ કોપરફિલ્ડ	ચાર્લ્સ ડિકન્સ
40.	ડૉ. જેલિલ એન્ડ મિ. હાઈડ	આર. એલ. સ્ટિવન્સન
41.	ડૉ. જીવાગો	બોરીસ પાસ્તરનાક
42.	ડોલ્સ હાઉસ	ટિબ્સન
43.	ત્યાગપત્ર	જૈનેન્સ્રક્માર
44.	શ્રી મસ્કેટિયર્સ	એલેફાંડર ડ્યૂમા

ક્રમ	સાહિત્ય	સર્જક
45.	દાસ કેપિટલ	કાર્લ માફ્રેસ્
46.	ધી ગોડ ઓફ સ્મોલ થિંગ્સ	અરુંધતી રોય
47.	ધી ટ્રાયલ	ફાન્જ કાફ્કા
48.	ધી પ્રોફેટ	ખલિલ જિબ્રાન
49.	ધી થડ વેવ	ઓલ્યિન ટોફ્લર
50.	ધી સેતાનિક વર્સિસ	સલમાન રશ્ટ્રી
51.	પંચતંત્ર	વિષ્ણુ શર્મા
52.	પ્રિઝન ડાયરી	જ્યાપ્રકાશ નારાયણ
53.	પ્રાઈડ એન્ડ પ્રેયર્સાઈસ	જેન ઓસ્ટિન
54.	પેરેડાઈઝ લોસ્ટ	જ્હોન મિલ્ટન
55.	કાઈમ એન્ડ પનિશમેન્ટ	દોસ્તોવસ્કી
56.	કાર ફીમ ધી મેરિંગ કાઉન્ટ	થોમસ હારી
57.	અન ટુ ધિસ લાસ્ટ	જ્હોન રસ્કિન
58.	અના કેરેનિના	લિયો ટોલ્સ્ટોય
59.	અંકલ ટોસ્સ કેબિન	હેરિયેટ બિચર સ્ટોર
60.	ધ આઉટસાઈડ	આલબેર કામુ
61.	ધ ઇડિયટ	દોસ્તોવસ્કી
62.	ઇન મેમોરિયલ	ટેનિસન
63.	એજ ઓફ અન્સ્ટાન્ટી	પ્રો. ગાલબ્રેથ
64.	એડવેન્ચર્સ ઓફ ટોમ સોયર	માર્ક ટ્રેન્દિન
65.	એનિમલ ફાર્મ	જ્યોર્જ ઓરવેલ
66.	એરાઉન્ડ ધી વર્લ્ડ ઇન એફ્ટી તેઝ	જુલે વર્ન
67.	એલિસ ઇન વન્ડરલેન્ડ	લેવિસ કેરોલ
68.	ઓલ મેન એન્ડ ધી સી	અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે
69.	ધી ઇન્સાઈડર	પી. વી. નારસિંહારાવ
70.	કેન્ટબરી ટેઇલ્સ	જેફરી ચોસર
71.	કોક્ટેઇલ પાર્ટી	ટી. એસ. એલિયટ
72.	ગુડ અર્થ	પલ બક
73.	ધ ગોલ્ડન ગેટ	વિકિમ શેઠ
74.	ગ્રામર ઓફ પોલિટિક્સ	હેરોલ લાસ્કી
75.	જુલીયસ સીઝર	વિલિયમ શેક્સપિયર
76.	ડિક્લાઈન એન્ડ ફોલ ઓફ	ચાર્લ્સ ગિબન
	રોમન અભ્યાયર	દાન્ને
77.	ડિવાઈન કામેરી	ચાર્લ્સ ડાર્વિન
78.	ડિસેન્ટ ઓફ મેન	ડો. ઇવાન ઇલિય
79.	ડિસ્કુલિંગ સોસાયટીઝ	વિલિયમ શેક્સપિયર
80.	ડિંગ લિયર	જ્યોર્જ બનાર્ડ શો
81.	પિંમાલિયન	જ્હોન કનેડી
82.	પ્રોફાઇલ ઇન કરેજ	ડો. રવીન્દ્ર દવે
83.	લાઈફ લોગ એજ્યુકેશન	એરિસ્ટોટલ
84.	પોએટિક્સ	ઇવાન તુર્ગનેવ
85.	ફાધર એન્ડ સન્સ	આલદસ હક્કસલી
86.	બ્રેવ ન્યૂ વર્લ્ડ	આગાથા કિસ્ટી
87.	માર્ટસ ટ્રેપ	ગુસ્તાવ ફ્લોબર્ટ
88.	માદામ બોવરી	વિલિયમ શેક્સપિયર
89.	મેકબેથ	

ક્રમ	સાહિત્ય	સર્જક
90.	મેરેજ એન્ડ મોરલ્સ	જ્યોર્જ બનાર્ડ શો
91.	રાઈટ્સ ઓફ મેન	થોમસ પેઠન
92.	રોમિયો એન્ડ જુલિયેટ	વિલિયમ શેક્સપિયર
93.	લા મિઝરેબલ	વિક્ટર હ્યુગો
94.	વેનીટી ફેર	વિલિયમ થેકરે
95.	વોલ્ફન	હેન્રી ડેવિલ થોરો
96.	શી સ્ટુસ ટુ કોન્કર	ગોલ્ડસ્મિથ
97.	સેન સોસાય્ટી	એરિક ફોમ
98.	સોશયલ કોન્ફ્રેન્ટ	રુસો
99.	સોહરાબ એન્ડ રૂસ્તમ	મેથ્યુ આર્નોલ્ડ
100.	ધ સ્ટરી ફોર હિસ્ટ્રી	આર્નોલ્ડ ટોયમ્બી
101.	ફ્યૂચર શૉક	એલિન ટોફલર
102.	મધર	મેક્સિમ ગોકી
103.	ફોર હુમ ધી બેલ ટોલ્સ	અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે
104.	મર્ક ઇન કેથેડ્રલ	ટી. એસ. એલિયટ
105.	માય પ્રેસિડન્શિયલ ઈયર્સ	આર. વેંકટરામન
106.	માય ફોઝન ટરબ્યુલન્સ	જગમોહન
107.	મુદ્રારાક્ષસ	વિશાખદત્ત
108.	મેમરીઝ ઓફ સેકન્ડ વર્લ્ડ વોર	વિન્સ્ટન ચર્ચિલ
109.	મેન એન્ડ સુપરમેન	જ્યોર્જ બનાર્ડ શો
110.	મેયર ઓફ કેસ્ટરાભિજ	થોમસ હાર્ટી
111.	મોબી ડીક	હર્મન મેલવિલ
112.	ધી ડાઉનિંગ સ્ટ્રિટ ઈયર્સ	માગરિટ થેચર
113.	યુલીસીસ	જેન્સ જોયેસ
114.	રિપાબ્લિક	ખેટો
115.	રૂબાઈયત	ઉમર ખ્યામ
116.	રોબિન્સન કુરો	દેનિયલ ડેફો
117.	લજા	તાસિમા નાસરિન
118.	લાઈફ ડિવાઈન	અરવિંદ ધોષ
119.	લેડી ચેસ્ટર લીલ લવર	ડી. એચ. લોરેન્સ
120.	લે મિઝરેબલ્સ	વિક્ટર હ્યુગો
121.	લોલિતા	વ્લાદિમોર નોબોકોવ
122.	વીકાર ઓફ ધ વેક્સિલ	ઓલિવર ગોલ્ડસ્મિથ
123.	વી ધ નેશન	નાની પાલભીવાલા
124.	વેસ્ટ લેન્ડ	ટી. એસ. એલિયટ
125.	વેલ્થ ઓફ નેશન્સ	આદમ સ્મિથ
126.	વોર એન્ડ પીસ	લિયો ટોલ્સ્ટોય
127.	સન્સ એન્ડ લવર્સ	ડી. એચ. લોરેન્સ
128.	સિદ્ધાર્થ	હરમન હેસ
129.	હર્ષચરિત	બાણભં
130.	હાઉ ટુ વીન ફેન્ડ્રો એન્ડ ઇન્ફલ્યુઅસ્ટ્રેસ પીપલ	ટેલ કાર્નેંગી
131.	હિન્દુ વ્યૂ ઓફ લાઈફ	ડો. રાધાકૃષ્ણાન્ન
132.	હિતોપદેશ	નારાયણ
133.	હેલ્સેટ	વિલિયમ શેક્સપિયર

3. ભાષા બોલનાર વસ્તી

ક્રમ	ભાષા	ભાષા બોલનાર પ્રજાની અંદાજિત વસ્તી(કરોડમાં)	દેશ
1.	મેન્ડેરિન	95.8	ચીન
2.	અંગ્રેજી	41.7	બ્રિટન, અમેરિકા તેમજ બિટિશ રાજ્યસમૂહમાંના દેશોમાં
3.	હિન્દી	41.9	ભારત, પાકિસ્તાન
4.	સ્પેનિશ	38.6	સેઠન અને લેટિન અમેરિકા
5.	રષિયન	29.1	રષિયા
6.	અર્બી	22.2	આરબ દેશો
7.	બંગાળી	19.9	બાંગલાદેશ
8.	પોર્ટુગિઝ	18.7	પોર્ટુગાલ, પ્રાઇલ ઈત્યાદિ
9.	જાપાની	12.6	જાપાન
10.	જર્મન	12.2	જર્મની, ઓસ્ટ્રીયા, સ્વિટ્જરલેન્ડ
11.	ફેન્ચ	12.2	ફાન્સ, બેલિયમ, કેનેડા, સ્વિટ્જરલેન્ડ

4. ભાષા અને કવિ

ક્રમ	ભાષા	કવિ
1.	સંસ્કૃત	કાલિદાસ
2.	અર્બી	ખલિલ જિબ્રાન
3.	ઉર્ડૂ	મિર્જ ગાલિબ
4.	ગ્રોક	હોમર
5.	લેટિન	વાળ્ઝલ
6.	ફારસી	શેખ સાદી
7.	રષિયન	ઓલેક્ઝાન્ડર પુશ્કિન, જહોન રસ્કિન
8.	અંગ્રેજી	વિલિયમ શેક્સપિયર
9.	અપંખંશ	હેમચંદ્રાચાર્ય
10.	બંગાળી	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
11.	જર્મની	યોહાન ગોટે
12.	હિન્દી	તુલસીદાસ
13.	મરાಠી	સંત શાનેશ્વર
14.	મલયાલમ	વલ્લાથોળ
15.	ગુજરાતી	પ્રેમાનંદ
16.	ઇટાલિયન	દાન્ટે
17.	પંજાਬી	વારિસ શાહ
18.	સ્પેનિશ	માઈગેલ સવાર્તે
19.	ફેન્ચ	રેની સુલી મુંઘો

5. શ્રેષ્ઠ પુસ્તકો

ક્રમ	પુસ્તક	લેખક
1.	ધ લોડ ઓફ ધ થિંગ્સ	જે. આર. આર. ટોલ્કિન
2.	1984	જ્યોર્જ ઓરવેલ
3.	ઓનિમલ કાર્મ	જ્યોર્જ ઓરવેલ
4.	યુલિસિસ	જેમ્સ જોયસ
5.	કુચ - 22	જોસેફ ડેલર
6.	ધ કુચર ઈન ધ રાય	જે. ડી. સેલોન્ગર
7.	ટુ કિલ અ મોકિંગ બર્ડ	હાર્પર લી
8.	વન હુડેડ ઈયર્સ ઓફ સોલિટ્યુડ	ગ્રેબ્રિલ માર્કેઝ
9.	ધ ગ્રેપ્સ ઓફ રાથ	જીલોન સ્ટીનબેક
10.	ટ્રેનસ્પોર્ટિંગ	ઈરવીન વેલ્શ

7. જાતિ અને પ્રદેશ

ક્રમ	જાતિ	પ્રદેશ
1.	અભોર	અસમ, પૂર્વ ભારત
2.	આદિવાસી	મધ્ય ભારત
3.	આંધ્રી	પાકિસ્તાન
4.	આંગ્લિકનેર	દક્ષિણ આંધ્રિકા
5.	અંગલો સેક્સન	ઓસ્ટ્રેલિયા, અમેરિકા
6.	બાંતુસ	મધ્ય અને દક્ષિણ આંધ્રિકા
7.	બેદાઈન	અરબસ્તાન, ઉત્તર આંધ્રિકા
8.	ભીલ	મધ્ય ભારત, રાજ્યસ્થાન
9.	કાળા જ્યુ	કોચી
10.	બોઅર	દક્ષિણ આંધ્રિકા
11.	કોસેક	રશિયાની દક્ષિણ-પૂર્વ સરહદ
12.	કોટ	કોશિયા, સ્લોવેનિયા, યુગોસ્લાવિયા
13.	ક્રવિદ	દક્ષિણ ભારત
14.	એસ્કિમો	ગ્રીનલેન્ડ, આંફ્રિકિયન દેશ
15.	ફિલિપિનો	ફિલિપાઈન્સ
16.	ફ્લેમિંગ	બેલ્જિયમ
17.	ગારો	અસમ
18.	ગોરખા	નેપાલ
19.	હમીની	ઉત્તર-પૂર્વ આંધ્રિકા
20.	હોતેન્નો	દક્ષિણ-પશ્ચિમ આંધ્રિકા
21.	ઈસાખેલ	પાકિસ્તાન સરહદ
22.	કાફિર	દક્ષિણ આંધ્રિકા
23.	કરદાર	ઉત્તર-પૂર્વ ભારત
24.	ખાસી	અસમ
25.	ખિગ્જિ	મધ્ય એશિયા
26.	કુંડ	તુર્કી, ઈરાન, ઈરાક
27.	લુશાઈ	અસમ
28.	મગ્યાર	હંગેરી
29.	માસૂદ	પાકિસ્તાન
30.	મલય	મલયપ્રદેશ, પૂર્વના પ્રદેશો
31.	માઓરી	ન્યૂ જીલેન્ડ
32.	મારવાડી	મારવાડ, રાજ્યસ્થાન
33.	મોહમદ	પાકિસ્તાન સરહદ
34.	મૂર	ઉત્તર આંધ્રિકા
35.	મોખાહ	કેરલ
36.	નીઓ	આંધ્રિકા
37.	પપુઆન	ન્યૂ ગિની
38.	પારસી	મુંબઈ, પુષ્ટે
39.	પોલ	પોલેન્ડ
40.	પિંભી	વિષુવવૃત્ત નજીક
41.	રેડ ઈન્ટિયન	ઉત્તર અમેરિકા
42.	સન્થાલ	પશ્ચિમ બંગાળ, બિહાર, ઓડિશા
43.	સિમાઈટ	ઇથિયોપિયા
44.	શેરપા	તિબેટ, નેપાલ
45.	સ્લોવન	યુગોસ્લાવિયા
46.	તાર્તર	સાઈબેરિયા, તુર્કી, રશિયા
47.	ટોડા	નીલગિરિની તળેટી (દક્ષિણ ભારત)
48.	ગુલુ	નાતાલ (આંધ્રિકા)

6. અગ્રાત્યનાં પુસ્તકાલય

ક્રમ	પુસ્તકાલય	સ્થળ	ગ્રંથોની સંખ્યા (આશરે)
1.	યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ લાઇબ્રેરી ઓફ કોન્ગ્રેસ	વોશિંગ્ટન	10 કરોડ
2.	લેનિન રાખ્ય પુસ્તકાલય	મોસ્કો	1 કરોડ
3.	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય	લેનિનગ્રાડ	1 કરોડ
4.	સાર્વજનિક પુસ્તકાલય	ન્યૂ યૉર્ક	1 કરોડ
5.	વિજ્ઞાન અકાદમી પુસ્તકાલય	મોસ્કો	80 લાખ
6.	યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલય	હાવર્ડ	75 લાખ
7.	બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ પુસ્તકાલય	લંડન	61 લાખ
8.	રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	પેરિસ	60 લાખ
9.	યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલય	યેલ	50 લાખ
10.	રાષ્ટ્રીય સંસદ પુસ્તકાલય	ટોકિયો	41 લાખ
11.	મધ્યસ્થ રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	ફલોરન્સ	41 લાખ
12.	કોલબિયા પુસ્તકાલય	ન્યૂ યૉર્ક	20 લાખ
13.	શાહી પુસ્તકાલય	બ્રસેલ્સ	20 લાખ
14.	મધ્યસ્થ રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	રોમ	20 લાખ
15.	ગોટિજન પુસ્તકાલય	જર્મની	17 લાખ
16.	રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	મેડ્રિડ	15 લાખ
17.	યુનિવર્સિટી પુસ્તકાલય	આમસ્ટર્ડામ	15 લાખ
18.	રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	વિયેના	15 લાખ
19.	રાખ્ય પુસ્તકાલય	બર્લિન	15 લાખ
20.	રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય	બ્રાઝિલ	10 લાખ
21.	શાહી પુસ્તકાલય	સ્ટોકહોમ	9 લાખ

8. ધર્મ

ક્રમ	ધર્મ	સ્થાપક	ધર્મગ્રંથ	ધર્મસ્થળ	પ્રતીક
1.	પ્રિસ્તી	ઈસુ પ્રિસ્ત	બાઇબલ	ચર્ચ	કોસ
2.	બૌદ્ધ	ગौતમ બુદ્ધ	નિપિટક	પેગોડા	સ્વસ્તિક
3.	હિન્દુ	સનાતન	ગીતા	મંદિર	ઓમ (ॐ)
4.	ઈસ્લામ	મહિમદ	કુરાન	મસ્જિદ	બીજનો ચાંદ અને તારો
5.	શીખ	ગુરૂ નાનક	ગ્રંથસાહિબ	ગુરુદ્વારા	કિરપાણ
6.	કોન્ફ્યુશિયસ	કોન્ફ્યુશિયસ	કલાસિક્સ	-	-
7.	જૈન	મહાવીર	સ્વામી	કલ્પસૂત્ર	દેરાસર
8.	પારસી	અષો	અવેસ્તા	અગ્નિયારી	(આતશ) અજિન
9.	તાઓ	લાઓસ્ટો	ટેહાંકિંગ	-	-

9. ધર્મના અનુયાયીઓનો સંખ્યા (આશરે)

ક્રમ	ધર્મ	અનુયાયીઓનો સંખ્યા (આશરે)
1.	રોમન કથોલિક	981,465,000
2.	પ્રોટેસ્ટન્ટ	404,020,000
3.	ઓર્થોડોક્સ	218,350,000
4.	ચીનનો જૂનો ધર્મ	220,971,000
5.	નવા ધર્મ	106,015,000
6.	જાતિય ધર્મ	102,945,000
7.	શીખ	19,508,000
8.	અંગલીકન	69,136,000
9.	બીજા પ્રિસ્તી	282,258,000
10.	ઈસ્લામ	1,126,325,000
11.	નાસ્તિક	886,928,500
12.	હિન્દુ	793,075,000
13.	બૌદ્ધ	325,275,000
14.	યહૂદી	13,866,000
15.	જરથોસ્તી	5,086,000
16.	બહાઈ	6,404,000
17.	જૈન	8,000,000
18.	શિન્નો	2,897,500
19.	અન્ય	527,475,500

10. કેટલાંક સમાચારપત્ર

ક્રમ	સમાચારપત્ર	શહેર
1.	અલ અહરમ	ક્રો
2.	ઈજવેશિયા	મોસ્કો
3.	ડોન	કરાચી
4.	ટેઠલી ન્યૂજ	ન્યૂ યૉર્ક
5.	ધ ટેઠલી મીરર	લંડન
6.	ધ ટાઈમ્સ	લંડન
7.	ન્યૂ યૉર્ક ટાઈમ્સ	ન્યૂ યૉર્ક
8.	પ્રવદ્ધા	મોસ્કો
9.	પીપલ્સ ટેઠલી	બેંગલૂરૂ
10.	મરડેકા	જાકાર્તા
11.	લા મોન્ડે	પેરિસ
12.	ન્યૂ સ્ટેટ્સમેન	લંડન

11. કેટલીક સમાચાર સંસ્થા

ક્રમ	સમાચાર સંસ્થા	દેશ
1.	એજન્સી ફાન્સ પ્રેસ (AFP)	ફાન્સ
2.	અન્તારા	ઇન્ડોનેશિયા
3.	અસોસિએટેડ પ્રેસ (AP)	અમેરિકા
4.	બાંગલાદેશ સંઘબાદ સંસ્થાન (BSS)	બાંગલાદેશ
5.	સેટેકા	સ્લોવાકિયા
6.	ઇન્ટરનેશનલ ન્યૂજ સર્વિસ	અમેરિકા
7.	ન્યૂ ચાઇના ન્યૂજ સર્વિસ	ચીન
8.	પેલેસ્ટેનિયન ન્યૂજ એજન્સી	પેલેસ્ટાઈન
9.	રોઈટર	બ્રિટન
10.	તાન્જુંગ	યુગોસ્લાવિયા
11.	યુનાઇટેડ પ્રેસ ઓફ અમેરિકા	અમેરિકા
12.	યુનાઇટેડ પ્રેસ ઇન્ટરનેશનલ	અમેરિકા
13.	વિયેતનામ ન્યૂજ એજન્સી	વિયેતનામ
14.	રશિયન ઇન્ફર્મેશન ટેલિગ્રાફ એજન્સી	રશિયા
15.	તાસ	રશિયા
16.	બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટિંગ કોર્પોરેશન (BBC)	બ્રિટન
17.	પ્રેસ ટ્રસ્ટ ઓફ ઇન્ડિયા (PTI)	ભારત
18.	યુનાઇટેડ ન્યૂજ ઓફ ઇન્ડિયા (UNI)	ભારત

1. વિશ્વ: રમત

1. કબડી (ભાઈઓ માટે):

મેદાન: લંબાઈ 12.50 મીટર, પહોળાઈ 10 મીટર
ટક્કરપદ્ધી: લંબાઈ 12.50 મીટર, પહોળાઈ 1 મીટર
આંગણ: 6.25×10 મીટર

લંઘનરેખા: મધ્યરેખાને સમાંતર 3.75 મીટર દૂર
બોનસરેખા: લંઘનરેખાને સમાંતર 1 મીટર દૂર

ખેલાડીઓ: પ્રત્યેક ટુકડીમાં 12, રમતમાં એકસાથે 7

કબડી (બહેનો માટે):

મેદાન: લંબાઈ 11 મીટર, પહોળાઈ 8 મીટર
ટક્કરપદ્ધી: લંબાઈ 11 મીટર, પહોળાઈ 1 મીટર
આંગણ: 5.50×8 મીટર

લંઘનરેખા: મધ્યરેખાને સમાંતર 3.00 મીટર દૂર
બોનસરેખા: લંઘનરેખાને સમાંતર 1 મીટર દૂર

ખેલાડીઓ: પ્રત્યેક ટુકડીમાં 12, રમતમાં એકસાથે 7

2. ખોખો:

મેદાન: લંબાઈ 29 મીટર, પહોળાઈ 16 મીટર

બને ખૂટ વચ્ચે અંતર: 23.50 મીટર

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 9

3. કિકેટ:

મેદાન: 91.4 મીટરની ત્રિજ્યાથી દોરેલ વર્તુળાકાર મેદાન
દાનું માપ: વજન 156થી 163 ગ્રામ,
પરિધ 22.4થી 22.9 સેમી

બટનું માપ: લંબાઈ 96.4 સેમી, પહોળાઈ 10.8 સેમી
પીચનું માપ: લંબાઈ 20.12 મીટર, પહોળાઈ 3.05 મીટર

બે વિકેટ વચ્ચેનું અંતર: 20.12 મીટર

સ્ટ્રમ્પની ઊંચાઈ: 71.12 સેમી,
ત્રણ સ્ટ્રમ્પની પહોળાઈ: 22.86 સેમી

ચકલીઓની લંબાઈ: 11.11 સેમી

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 11

4. ફૂટબોલ:

મેદાન: લંબાઈ 90થી 120 મીટર,

પહોળાઈ 45થી 90 મીટર

ગોલમદેશ: 18.32×5.50 મીટર

ગોલસંભની ઊંચાઈ: 2.44 મીટર

બને ગોલસંભો વચ્ચેનું અંતર: 7.32 મીટર

દાનું માપ: વજન 396થી 453 ગ્રામ,

પરિધ 68થી 71 સેમી

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 11

5. હેન્ડ બોલ:

મેદાન: લંબાઈ 38થી 44 મીટર,

પહોળાઈ 18થી 22 મીટર

દાનું માપ: (ભાઈઓ માટે) વજન 425થી 475 ગ્રામ,

પરિધ 58થી 60 સેમી

(બહેનો માટે) વજન 325થી 400 ગ્રામ,

પરિધ 54થી 59 સેમી

ખેલાડીઓ: પ્રત્યેક ટુકડીમાં 12, રમતમાં એકસાથે 7

ગોલનું માપ: ઊંચાઈ 2 મીટર, પહોળાઈ 3 મીટર

6. બેડમિન્ટન:

મેદાન: લંબાઈ 13.40 મીટર, પહોળાઈ 6.10 મીટર

રેકેટ: લંબાઈ 66 સેમી, પહોળાઈ 20થી 22.5 સેમી,

વજન 130થી 160 ગ્રામ

શટલકોક: વજન 4.73થી 5.50 ગ્રામ,

બૂચુમાં 14થી 16 સફેદ રંગનાં પીંછાં

નેટ: લંબાઈ 6.10થી 6.70 મીટર, ઊંચાઈ 1.52 મીટર

ખેલાડીઓ: પ્રત્યેક ટુકડીમાં 1 અથવા 2

7. બાસ્કેટ બોલ:

મેદાન: લંબાઈ 28 મીટર, પહોળાઈ 15 મીટર

રિંગ: ઊંચાઈ 3.05 મીટર, બોર્ડથી 15 સેમી દૂર,

અંદરનો વાસ 45 સેમી

દાનું માપ: વજન 600થી 650 ગ્રામ,

પરિધ 75થી 78 સેમી

ખેલાડીઓ: પ્રત્યેક ટુકડીમાં 10, રમતમાં એકસાથે 5

8. હોકી:

મેદાન: લંબાઈ 91.44 મીટર,

પહોળાઈ 50.29થી 54.86 મીટર

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 11

દાનું માપ: વજન 156થી 163 ગ્રામ,

પરિધ 20.25થી 23.75 સેમી

હોકીસ્ટિક: વજન 240થી 793 ગ્રામ, લંબાઈ 1 મીટર

ગોલના બે થાંબલા વચ્ચેનું અંતર: 3.65 મીટર

9. વોલીબોલ:

મેદાન: લંબાઈ 18 મીટર, પહોળાઈ 9 મીટર

આકમશરેખા: મધ્યરેખાને સમાંતર અને 3 મીટર દૂર

દાનું માપ: વજન 260થી 280 ગ્રામ,

પરિધ 65થી 67 સેમી

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 6

નેટનું માપ: લંબાઈ 9.50 મીટર, પહોળાઈ 1 મીટર,

ઊંચાઈ (ભાઈઓ માટે) 2.43 મીટર,

(બહેનો માટે) 2.24 મીટર

10. ટેબલ ટેનિસ:

ટેબલનું માપ: લંબાઈ 275 સેમી, પહોળાઈ 150 સેમી,

જમીનથી 76 સેમી ઊંચું,

ટેબલની ધાર ઉપર 2 સેમીની સફેદ પણી

નેટનું માપ: લંબાઈ 183 સેમી, ઊંચાઈ ટેબલની સપાટીથી નેટની

ઉપરની ડિનારી સુધી 15.25 સેમી

દાનું માપ: વજન 2.40 થી 2.53 ગ્રામ,

પરિધ 12.06 સેમી

ખેલાડીઓ: એક ટુકડીમાં 1 અથવા 2

2. રમત: પારિબાધિક શાખાઓ

1. બેઝમિનટન: ડ્યુસ, ડ્રોપ, સ્મેશ, ઉભલ ફોલ્ટ, લેટ
2. બેઝબોલ: ડાયમન્ડ, હોમ્સ, પીચર, સ્ટ્રાઇક, પુટ આઉટ, બેઝ, બેટરી, ક્યર, પિચ, શોટ સ્ટોપ, ઈન ફિલ્ડ, આઉટ ફિલ્ડ
3. બાસ્કેટ બોલ: ફ્રીબલ, બ્લોક, હેલ્પબોલ, હોલ્ડિંગ, જમ્બ બોલ, મલ્ટીપલ થ્રો, પિવટ, કેરિંગ, શિફ્ટિંગ, જોન
4. બોક્સિંગ: જેબ, હૂક, અપર કટ, પંચ, નોક આઉટ, બિલો ઘ બેલ્ટ, નોક ડાઉન, ડિની પંચ, રેબિટ પંચ, બ્રેક, કટ, સેકન્ડસ આઉટ, વેઈટ ઈન
5. બ્રિજ: ડાયમન્ડ્સ, હાર્ટ્સ, ડમી, નો ટ્રમ્પ, વુલન્રેબલ, રિવોક, રેફ, ટ્રમ્પ, ટ્રીક્સ
6. બિલિયાર્ડ: ક્યુ, કેનનસ, પોટ, જિગર, બ્રેક, સ્કેચ, ઈન બોલ, બોલિંગ, જેની, સ્પાઈડર
7. કિકેટ: કીઝ, એલ.બી.ડાલ્યુ, હિટ વિકેટ, મેડન, ડક, હેટ્રીક, બાય રન, ફોલોઓન, ગુગલી, બોલ, નો બોલ, સિલી પોઈન્ટ, બોડીલાઈન બોલિંગ, બાઉન્સર, ફાઈલ, ફલાઈટ
8. ચેસ: ચેકમેટ, સ્ટેલમેટ, ગેમ્બિટ, બિશપ, કિંગ, નાઈટ, પોન, ક્વિન, રૂક, કાસલ
9. ફૂટબોલ: કોર્નર કિક, ડ્રોપ કિક, ફ્રીબલ, ફી કિક, પેનલ્ટી, હેન્ડબોલ, સીજર્સ
10. હોર્સ રેસિંગ: ડેડ હીટ, જોકી, ટોટ, પંટર, સ્ટીપલ ચેઝ
11. પોલો: બંકર, ચકર, મેલેટ, હેન્ડીક્રેપ
12. હોકી: બુલી, ફ્રીબલ, પેનલ્ટી, રોલ ઈન, શોટ કોર્નર, સ્ટીક્સ, સ્ટ્રાઇકિંગ સર્કલ, અંડર કાર્ટિંગ, સ્કૂપ, સાઈડ લાઈન, કરી
13. વોલીબોલ: ડ્યુસ, બૂસ્ટર, સર્વિસ, વોલી, લવ, બ્લોકિંગ, ડાલિંગ, હીવ, હોલ્ડિંગ, સ્મેશર
14. ગોલ્ફ: બોગી, કેડી, હોલ, લીન્કસ, ફોર્સમ, ટી, સ્ટાઇમી, બંકર, ડોમી, ફેરવે, પાર
15. ટેનિસ: બેક હેન્ડ, બેકસ્ટીન, બેઝ લાઈન, ડ્યુસ, હાફ વોલી, લેટ, સ્મેશ, ફોલ્ટ, એસ
16. રેસિંગ: ડાફ નેલ્સન, ડેડ લોક, હીવ, હોલ્ડ, રિબાઉંટ, સીજર
17. વેઈલિફિલ્ડિંગ: ટુ હેન્ડ, મિલિટ્રી પ્રેસ, કલીન એન્ડ જર્ક, સ્નેચ, બેન્ચ, પ્રેસ
18. રોવિંગ: બો, બકેટ, લો, ફીધર, પેડલ, રિગેટા
19. શૂટિંગ: બેગ, બુલ્સ આઈ, માર્ક્સમેનશિપ, પ્લગ
20. ઈક્વેસ્ટ્રીઅન: હટીંગ, શો જંપ, ડ્રેસેજ, ટેન્ટ, પેણીંગ
21. યેચિંગ: સોલિંગ, ટેમ્પેસ્ટ, ફલાઈંગ ડયમેન, ટોર્નો, ફિન

3. રમત: ટ્રોઝી અને કપ

રાષ્ટ્રીય

1. કિકેટ:
    - રણજી ટ્રોઝી
(રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયનશિપ)
    - ઇરાની ટ્રોઝી
    - સી. કે. નાયડુ ટ્રોઝી
    - કૂચબિહાર ટ્રોઝી
    - દુલીપ ટ્રોઝી
    - રાણી જાંસી ટ્રોઝી
  2. હોકી:
    - આગાભાન કપ
    - ધ્યાનચંદ ટ્રોઝી
    - બાઈટન કપ
    - રંગાસ્વામી કપ
    - લેડી રતન ટાટા ટ્રોઝી
(મહિલા)
    - મુરુગાયા ઓબાય દુલ્લાહ
    - ગોલ્ડ કપ
    - નેહરુ ટ્રોઝી
    - બેગમ રસૂલ ટ્રોઝી
(મહિલા)
    - રેનિફેન્ક ટ્રોઝી
    - સિંધિયા ગોલ્ડ કપ
    - યદવિન્ધા કપ
    - મહારાજા રણજિતસિંહ ગોલ્ડ
કપ
  3. ફૂટબોલ:
    - વી. સી. રોય ટ્રોઝી
(રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયનશિપ)
    - સંતોષ ટ્રોઝી
(રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયનશિપ)
    - કુરાન્ડ કપ
    - મૌલાના આજાદ ટ્રોઝી
    - રોવર્સ કપ
    - સંતોષ ટ્રોઝી
    - સુપ્રાતો કપ
    - સંજય ગોલ્ડ કપ
    - સુશ્રોતો મુખજી કપ
  4. ટેબલ ટેનિસ:
    - જ્યલક્ષ્મી કપ (મહિલા)
    - બાનોબેલેક કપ (પુરુષ)
    - રાજકુમારી ચેલેન્જ કપ
(જુનિયર મહિલા)
    - રામાનુજન ટ્રોઝી
(જુનિયર પુરુષ)
  5. અથ્લેટિક્સ:
    - ચારમિનાર ચેલેન્જ
    - બી. સી. રોય ટ્રોઝી
  6. બાસ્કેટ બોલ:
    - ફરેશન કપ
    - ટોડ મેમોરિયલ ટ્રોઝી
    - પ્રિન્સ બેસેલીટ ટ્રોઝી
    - નેહરુ કપ
    - બેગલોર બ્લુગ ચેલેન્જર કપ
  7. પોલો:
    - એઝર કપ
    - પ્રિથિસિહ કપ
    - રાધામોહન કપ
  8. બ્રિજ:
    - રામનિવાસ રૂરીઆ ચેલેન્જ
    - ગોલ્ડ ટ્રોઝી
    - હોલ્કર કપ
  9. બેડમિન્ટન:
    - નારંગ કપ
    - ચહી કપ
    - અમૃત દીવાન કપ
    - રહીમતુલ્લાહ કપ
  10. લોન ટેનિસ:
    - રાજેન્ડ્રમસાદ કપ
  11. શતરંજ:
    - વી. વી. શાખી ટ્રોઝી
(મહિલા)
  12. રોવિંગ:
    - વેલિંગટન ટ્રોઝી
  13. વોલીબોલ:
    - એમ. એમ. જોસેન ટ્રોઝી
    - પૂર્ણિમા ટ્રોઝી
    - ફરેશન કપ
    - ઇન્દ્રિયા ગોલ્ડ કપ
    - શીવાંથી સુવાર્ણ કપ
  14. કબ્જી:
    - પોયરુ રામા રાવ કપ
    - ફરેશન કપ
- આંતરરાષ્ટ્રીય**
1. કિકેટ:
    - એશિયા
    - વર્લ્ડ કપ
    - આઈ.સી.સી. ટ્રોઝી
    - એશિયન ટેસ્ટ ચેમ્પિયનશિપ
  2. હોકી:
    - વર્લ્ડ કપ
    - એશિયન ચેમ્પિયનશિપ
    - ચેમ્પિયન્સ ટ્રોઝી
  3. ગોલ્ફ:
    - આઈનહાવર ટ્રોઝી

- વર્લ્ડ કપ
કેનેડા કપ
પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ કપ
રાઇડર કપ
વોકર કપ
વર્લ્ડ ચેલેન્જ કપ
- 4. ફૂટભોલ:**
નેહરુ ગોલ્ડ કપ
મર્કોન્ટ
યુઅફા કપ
ક્રીનફિડરેશન કપ
વર્લ્ડ કપ
- 5. બેડમિન્ટન:**
ઉબેર કપ
ટોમસ કપ
એશિયા કપ
ઓલ ઇંગ્લેન્ડ બેડમિન્ટન
ચેમ્પિયનશિપ
વિશ્વ ચેમ્પિયનશિપ
- 6. લોન ટેનિસ:**
વિઅલ્ડન
ફેન્ચ ઓપન
યુ.એસ. ઓપન
ઓસ્ટ્રેલિયન ઓપન
ડિવિસ કપ
- 7. ટેબલ ટેનિસ:**
ક્રોરબીલોન •
સ્વેદિંગ કપ
વર્લ્ડ કપ

4. વિશ્વ: ખોલ અને ખેલાડી

(1) કિકેટ

- ઓસ્ટ્રેલિયા
- સર ડોન બ્રેડમેન
  - નેનીસ લીલી
  - જેફ થોમ્સન
  - ગ્રેગ ચેપલ
  - રોડની માર્શ
  - સ્ટીવ વો
  - શેન વોન
  - ઈયાન હિલી
  - બોબી સિમ્બન
  - જ્લેન મેકગ્રાથ

પાકિસ્તાન

    - ઈમરાનખાન
    - જાવેદ મીયાંદાદ
    - વકાર યુનુસ
    - વસીમ અક્મ
    - સહિદ અનવર

- 8. વોલીભોલ:**
યુરોપીયન ચેમ્પિયનશિપ
રશિદ આર્તરરાષ્ટ્રીય
ટુનામેન્ટ
વિશ્વ મહિલા ચેમ્પિયનશિપ
- 9. બાસ્કેટ ભોલ:**
વિશ્વ બાસ્કેટ ભોલ
ચેમ્પિયનશિપ
વર્લ્ડ ચેલેન્જ મહિલા
ટુનામેન્ટ
- 10. હેન્ડ ભોલ:**
વિશ્વ મહિલા ચેમ્પિયનશિપ
- 11. બિલિયર્ડ અને સ્નૂકર:**
આર્થર વોકર ટ્રોફી
વિશ્વ બિલિયર્ડ
ચેમ્પિયનશિપ
એશિયન ચેમ્પિયનશિપ
- 12. બોટિંગ:**
અમેરિકા કપ
શેડર કપ
- 13. કાર રેસિંગ:**
ફોર્મુલા વન
કેન્યા સફારી
મોન્ટે કાલો રેસ
- 14. ઘોડાદોડ:**
ઝન્ન
ગ્રાન્ડ નેશનલ

- ન્યૂ જીલેન્ડ
- રિચર્ડ હેડલી
  - માર્ટિન કોવ
  - શ્રીલંકા
  - અર્જુન રણતુંગા
  - સનથ જ્યસ્યુર્ચ
  - અરવિંદ ડી સિલ્વા
- ભારત**
- સુનીલ ગાવસ્કર
  - કપિલ ટેવ
  - સચિન તેન્દુલકર
  - અનિલ કુલલે
  - મહેમદ અઝારુદીન
  - રાહુલ દ્રવિદ
  - સૌરવ ગાંગુલી
  - અધ્ય જાંજા

(2) ટેનિસ

- જ્હોન મેકેનરો (અમેરિકા)
- માર્ટિના નવરાતીલોવા (અમેરિકા)
- જીમી કોનર્સ (અમેરિકા)
- કિસ એવર્ટ લોઈડ (અમેરિકા)
- પીટ સામ્પ્રાસ (અમેરિકા)
- આન્ડ્રે અગાર્સી (અમેરિકા)
- ટોડ માર્ટિન (અમેરિકા)
- કેફલનીકોવ (અમેરિકા)
- રિચર્ડ કાઈચેક (નેધરલન્ડ્ઝ)
- માર્ટિના હિંગીસ (સિવિટ્યાર્લેન્ડ)
- બોરિસ બેકર (જર્મની)
- સ્ટેફી ગ્રાફ (જર્મની)
- બિલ જ્નકિંગ (ઇંગ્લેન્ડ)
- પેટ કેશ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
- ઈવાન લેન્ડલ (સ્લોવાકિયા)
- મોનિકા સેલેસ (યુગોસ્લાવિયા)
- આર્નાદ અમૃતરાજ (ભારત)
- પ્રેમજિત લાલ (ભારત)
- સ્ટિફન એડબર્ગ (સ્વિડન)
- ઘોણીલા સાબાતીની (આર્જન્ટિના)
- જસ્ટિન હેનીન (બોલિયાન્ડ)
- કીમ કલાઈસ્ટર્સ (બેલિયાન્ડ)
- ગોરાન ઈવિનિસેવિચ (કોઅશિયા)

(3) ટેબલ ટેનિસ

- સુધીર ફડકે (ભારત)
- વિલાસ મેનન (ભારત)
- સિમતા દેસાઈ (ભારત)

(4) બેડમિન્ટન

- અપણા પોપટ (ભારત)
- રમણ ધોખ (ભારત)
- મધુમિતા (ભારત)
- એલન બૂડી કુસુમા (ઈન્ડોનેશિયા)
- મોટન ઝોસ્ટ (ઉન્માર્ક)
- કીમ મુન સુ (દક્ષિણ કોરિયા)
- સ્ટીવ બેડલી (યુ.કે.)

(5) ચેસ

1. ગેરી કાસ્પારોવ (રષિયા)
2. જયશ્રી ખારીલકર (ભારત)
3. વિશ્વનાથન આનંદ (ભારત)
4. હુકમચંદ (ભારત)

(6) ગોલ્ડ

1. ફિચોઝઅલી (ભારત)
2. ગ્રેગ નોર્મન (યુ.કે.)

(7) જિમ્નેસ્ટિક

1. વિનિગ (ચીન)
2. વારીમીર આર્ટેમોવ (રષિયા)

(8) દોડ

1. કાર્લ લુઈસ (અમેરિકા)
2. ગ્રેબીઅલા (રોમેનિયા)
3. ડેનિયન કોમેન (કેન્યા)
4. મેરી જોસે પેરેક (ફાન્સ)
5. બેન જોન્સન (કેનેડા)
6. લીનફોર્ડ કિસ્ટી (હંગબેન્ડ)

(9) ભાલાઇન્

જેન એલેની (સ્લોવાકિયા)

(10) સ્વિમિંગ

1. યામસદાર્નગી (હંગેરી)
2. કિસ્ટીન ઓટો (જર્મની)

(11) બોકિસગ

1. મહેમદઅલી (અમેરિકા)
2. માઈક ટાઇસન (અમેરિકા)

(12) હ્યુક્ટી

1. વાસુદેવન ભાસ્કરન (ભારત)
2. સુરજિતસિંહ (ભારત)
3. પરગતસિંહ (ભારત)
4. કુ. રેખા બી. (ભારત)
5. કુ. અજિન્દ્ર કૌર (ભારત)
6. હંસલાહુદીન (પાકિસ્તાન)

(13) ફૂટબોલ

1. પેલે (બ્રાઝિલ)
2. હુમર્સન (બ્રાઝિલ)
3. રોનાલ્ડો (બ્રાઝિલ)
4. ડિયેગો મારાડોના (આર્જેન્ટિના)
5. આર્થ. એમ. વિજયન (ભારત)

(14) બાસ્કેટ બોલ

માઈકલ જોર્ડન (અમેરિકા)

(15) વોલીબોલ

1. રણવીરસિંહ (ભારત)
2. બળવંતસિંહ (ભારત)

(16) બિલિયર્ડ

માઈક રસેલ (હંગબેન્ડ)

5. ભારત: ઐલ્પાડી અને ઐલ

1. અનિતા સુદ: હંદિલશ ચેનલ સૌથી ઓછા સમયમાં (8 કલાક 15 મિનિટમાં) તરનાર એશિયન
2. અનિલ કુંભલે: શાનદાર લેગ સ્પીન ગોલંદાજી કરનાર કિકેટર. વિશ્વમાં એક ઇન્ડિયામાં દસ વિકેટની સિદ્ધિ મેળવનાર બીજો બેલાડી
3. આશા અગ્રવાલ: મહિલા મેરેથોન દોડ ચેમ્પિયનશિપમાં ચાર વખત વિજેતા બેલાડી
4. અશોકકુમાર: સીનિયર સ્નૂકર સ્પર્ધા વિજેતા બેલાડી
5. હંદુ પુરી: 8 વખત રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયન થયેલી ટેબલ ટેનિસની બેલાડી
6. ગીત શેઠી: વિશ્વ બિલિયર્ડ ચેમ્પિયનશિપમાં ચાર વખત વિજેતા બેલાડી
7. કપિલ દેવ: ટેસ્ટ કિકેટમાં 5248 રન કરનાર અને 434 વિકેટો લેનાર ઓલ રાઉન્ડર બેલાડી, વિઝડન દ્વારા સદ્દીના શ્રેષ્ઠ બેલાડીનું માન ગ્રાપ કરનાર
8. ક્રમલેશ મહેતા: ટેબલ ટેનિસની રમતમાં 7 વાર રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયન થયેલ બેલાડી
9. દ્વિજિજયસિંહ: ભારતીય હોકી ટીમના ભૂતપૂર્વ કપ્તાન
10. ચાંદરામ: 20 કિમીની ઝડપે ચાલનાર રમતવીર, એશિયાડ સુવણ્ણિંગ્રાક વિજેતા
11. દુલીપસિંહ: જેમની યાદમાં ઘરઅંગણે રમતા કિકેટમાં અગત્યની 'દુલીપ ટ્રોફી' મેચો રમાય છે એવા મહાન કિકેટર
12. ધ્યાનચંદ: વિશ્વના સર્વોત્કૃષ્ણ હોકી બેલાડી
13. પી. ટી. ઉધા: 100, 200, 400 મીટર દોડમાં રાષ્ટ્રીય વિક્રમ ધરાવનાર બેલાડી
14. પહેલવાન ગામા: દુનિયાભરમાં ખ્યાતનામ કુસ્તીબાજ
15. પ્રકાશ પદુકોશ: આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવનાર બેડમિન્ટન બેલાડી
16. પૃથ્વીપાલ સિંહ: હોકીના ખ્યાતનામ બેલાડી, પેનલ્ટી કોર્નર નિષ્ણાત
17. પ્રસૂન બેનર્થી: સુપ્રસિદ્ધ ફૂટબોલ બેલાડી અને પ્રશિક્ષક
18. બચેન્ડી પાલ: એવેરેસ્ટ સર કરનાર પ્રથમ ભારતીય મહિલા (ઈ.સ. 1984)
19. બાલકિશાન સિંહ: હોકીના ઓલિમ્પિક બેલાડી, હોકીના પ્રશિક્ષક
20. મિલખાસિંહ: દોડવીર, ઈ.સ. 1960માં 200 મીટર અને 400 મીટર દોડ માટે સ્થપાયેલ ભારતીય વિક્રમો આજે પણ અકબંધ છે.
21. મિહિર સેન: સાત સમુદ્ર તરનાર પ્રથમ ભારતીય તરવૈયા

- 22. રણજિતસિંહ:** ભારતીય ક્રિકેટના મહાન પ્રોત્સાહક, જેમના નામે ધરાંગણો રમાતા ક્રિકેટમાં અગત્યની 'રણજ ટ્રોફી' મેચો રમાય છે.
- 23. રમેશ ક્રિશ્નન:** લોન ટેનિસના ખ્યાતનામ બેલાડી
- 24. સુનીલ ગાવસ્કર:** ટેસ્ટ ક્રિકેટમાં અનેક વિકમો સર્જનાર ઓપનિંગ બેટ્સમેન.
- 25. મહેંદુ અણહરુદીન:** સફળ ક્રિકેટર, ભૂતપૂર્વ કપ્તાન
- 26. સચિન તેન્ડુલકર:** 'માસ્ટર બ્લાસ્ટર'ના નામથી જાહીરીતા ક્રિકેટર
- 27. સૌરવ ગાંગુલી:** ભારતીય ક્રિકેટ ટીમના પૂર્વ કપ્તાન
- 28. વિજય અમૃતરાજ:** લોન ટેનિસની રમતના ખ્યાતનામ બેલાડી
- 29. શાંતા રંગાસ્વામી:** ભારતની નામાંકિત મહિલા ક્રિકેટર
- 30. શાઈની અષ્ટ્રાહમ:** ભારતની નામાંકિત મહિલા દોડવીર
- 31. સૈયદ મોદી:** બેઠમિન્ટનની રમતમાં સતત 6 વાર ચેમ્પિયન
- 32. મોન્ટ ઘોષ:** ટેલબલ ટેનિસમાં રાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયન
- 33. મહેશ ભૂપતિ:** ટેનિસમાં આંતરરાષ્ટ્રીય ચેમ્પિયન
- 34. લિએન્ડર પેસ:** આટલાન્ટા ઓલિમ્પિકમાં ભારતને કંસ્યાંદ્રક અપાવનાર ટેનિસ બેલાડી, ઈ. સ. 1999ની વિભળન-(અભલ્સ)માં ભૂપતિ સાથે ચેમ્પિયનશિપ મેળવનાર બેલાડી.
- 35. સાનિયા મિર્જા:** વિભળનમાં ભારતને સુવાણિયાંડ્રક અપાવનાર ટેનિસની આશાસ્પદ બેલાડી

6. રાષ્ટ્રીય રમતોત્સવ

34મો રાષ્ટ્રીય રમતોત્સવ રાંચી(ઝારખંડ)માં 12થી 26 ફેબ્રુઆરી, 2011 દરમિયાન યુઝાયો હતો. આ રમતોત્સવમાં દેશભરની 36 ટીમોના 8511 રમતવીરોએ ભાગ લીધો હતો. આ રમતોત્સવમાં ગુજરાતે 3 રજતચંદ્રક અને 4 કંસ્યાંદ્રક મેળવી 28મું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. 35મો રાષ્ટ્રીય રમતોત્સવ ઈ. સ. 2015માં યોજશે.

રાષ્ટ્રીય રમતોત્સવમાં પ્રથમ પંદર રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	સુવર્ણ-ચંદ્રક	રજત-ચંદ્રક	કંસ્ય-ચંદ્રક	કુલ ચંદ્રકો
1.	એસએસસીબી*	70	50	42	162
2.	મણિપુર	48	37	33	118
3.	હરિયાણા	42	33	40	115
4.	મહારાષ્ટ્ર	41	44	47	132
5.	ઝારખંડ	33	26	37	96
6.	દિલ્હી	32	26	41	99
7.	કેરલ	30	29	28	87
8.	મધ્ય પ્રદેશ	25	32	46	103
9.	પંજાબ	23	38	54	115
10.	ઉત્તર પ્રદેશ	20	22	28	70
11.	કશ્માંટક	16	19	20	55
12.	તમિલનાડુ	14	12	27	53
13.	ત્રિપુરા	06	02	01	09
14.	અંગ્રે પ્રદેશ	05	19	25	49
15.	અસમ	05	11	18	34

* એસએસસીબી (સર્વિસિસ સ્પોર્ટ્સ કન્ફ્રેન્ચ બોર્ડ): ક્રમાંનું ટીમ ઓફ ઇન્ડિયન આર્મ્સ ફોર્મ્સ

7. દક્ષિણ એશિયા રમતોત્સવ

દક્ષિણ એશિયાના દ્વાંશો વર્ષે મૈત્રીભાવના વિકસને એ ઉદ્દેશથી ઈ. સ. 1984માં કાઠમંડુ ખાતે પ્રથમ દક્ષિણ એશિયા રમતોત્સવનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

11મો દક્ષિણ એશિયા રમતોત્સવ બાંગ્લાદેશના ઢાકા શહેર ખાતે 29 ઝાન્યુઆરી, 2010 સુધી યોજાયો હતો. જેમાં અફધાનિસ્તાન, બાંગ્લાદેશ, ભૂટાન, ભારત, માલદીવ, નેપાલ, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકા (કુલ 8 દેશ)ના 2000 રમતવીરોએ કુલ 23 રમતોમાં ભાગ લીધો હતો. ભારતે 90 સુવાણિયાંડ્રક, 55 રજતચંદ્રક અને 30 કંસ્યાંદ્રક (કુલ 175 ચંદ્રક) મેળવી પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

દક્ષિણ એશિયા રમતોત્સવનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	સ્થળ (દેશ)	ક્રમ	વર્ષ	સ્થળ (દેશ)
1.	1984	કાઠમંડુ (નેપાલ)	8.	1999	કાઠમંડુ (નેપાલ)
2.	1985	ઢાકા (બાંગ્લાદેશ)	9.	2004	ઇસ્લામાબાદ (પાકિસ્તાન)
3.	1987	કોલકાતા (ભારત)	10.	2006	કોલબો (શ્રીલંકા)
4.	1989	ઇસ્લામાબાદ (પાકિસ્તાન)	11.	2010	ઢાકા (બાંગ્લાદેશ)
5.	1991	કોલબો (શ્રીલંકા)	12.	2013	દિલ્હી (ભારત)
6.	1993	ઢાકા (બાંગ્લાદેશ)	13.	2014	કાઠમંડુ (નેપાલ)
7.	1995	ચેનાઈ (ભારત)	14.	2016	હિન્દુનાથ (શ્રીલંકા)

8. એશિયાન (એશિયાડ) રમતોત્સવ

એશિયન રમતોત્સવ શરૂ કરવાનું શ્રેય ભારતના પ્રો. જી. ડી. સોંધીને ફાળે જાય છે. ઈ. સ. 1949માં ભારતના પાટનગર દિલ્હી ખાતે એશિયાનાં પ્રમુખ રાષ્ટ્રોના પ્રતિનિધિઓએ 'એશિયન ગેમ્સ ફિડરેશન'ની સ્થાપના કરી હતી. દર ચાર વર્ષ એશિયા ખંડના રાષ્ટ્રોના પાટનગર કે મુખ્ય શહેરમાં આ રમતોત્સવ યોજવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. 'એશિયન ગેમ્સ ફિડરેશન'નું પ્રતીક 'જળહળતો સૂર્ય' છે.

(1) એશિયન રમતોત્સવનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	સ્થળ	દેશ
1.	1951	દિલ્હી	ભારત
2.	1954	મનિલા	ફિલિપીન્ઝ
3.	1958	ટોકિયો	જાપાન
4.	1962	જાકાર્તા	ઇન્ડોનેશિયા
5.	1966	બેંગકોક	થાઈલેન્ડ
6.	1970	બેંગકોક	થાઈલેન્ડ
7.	1974	તેહરાન	ઇરાન
8.	1978	બેંગકોક	થાઈલેન્ડ
9.	1982	દિલ્હી	ભારત
10.	1986	સોલ	દક્ષિણ કોરિયા
11.	1990	બેંગકોક	ચીન
12.	1994	હિરોશિમા	જાપાન
13.	1998	બેંગકોક	થાઈલેન્ડ
14.	2002	પુસાન	દક્ષિણ કોરિયા
15.	2006	દોહા	કિતાર
16.	2010	ગવાંગઝુ (કન્ટન)	ચીન
17.	2014	ઇન્દ્યાન	દક્ષિણ કોરિયા
18.	2019	હેનોઈ	વિયેતનામ

(2) 16મો એશિયન રમતોત્સવ-2010

16મો એશિયન રમતોત્સવ દક્ષિણ ચીનના જવાંગજુ શહેર ખાતે 12 નવેમ્બરથી 27 નવેમ્બર, 2010 સુધી યોજાયો હતો. જેમાં એશિયાના 45 દેશોના 10,103 રમતવીરોએ ભાગ લીધો હતો. જેમાં ટ્રેન્ટી-20 કિલેટો પ્રથમ વાર સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. ભારતે 14 સુવર્ણયંદ્રક, 17 રજતયંદ્રક અને 33 કંસ્યયંદ્રક મેળવી છઠા નંબરનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

(3) સૌથી વધુ ચંદ્રકો મેળવનાર 10 દેશો

ક્રમ	દેશ	સુવર્ણ-ચંદ્રક	રજત-ચંદ્રક	કંસ્ય-ચંદ્રક	કુલ ચંદ્રકો
1.	ચીન	199	119	98	416
2.	દક્ષિણ કોરિયા	76	65	91	232
3.	જાપાન	48	74	94	216
4.	ઈરાન	20	14	25	59
5.	કાંગાઝિસ્તાન	18	23	38	79
6.	ભારત	14	17	33	64
7.	તાઈવાન	13	16	38	67
8.	ઉઝબેકસ્તાન	11	22	23	56
9.	થાઇલેન્ડ	11	09	32	52
10.	મલેશીયા	09	18	14	41

9. કોમનવેલ્થ ગેમ્સ

કોમનવેલ્થ દેશો પણ વર્ષ ઓલિમ્પિક જેવી રમતોની સ્પર્ધાઓ દર ચાર વર્ષ યોજે છે. આ ગેમ્સમાં કોમનવેલ્થના દેશો કેનેડા, ઈંગ્લેન્ડ, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, ભારત, દક્ષિણ આફ્રિકા, કેમરૂન, મલેશીયા, સ્કોટલેન્ડ, જિન્ના, કેન્યા, સિંગાપુર, વેલ્સ, સાઈપ્રસ, ઘાના, યુગાન્ડા, પાકિસ્તાન, ઉત્તર આયરલેન્ડ, સમોઆ, બહુમાસ, શ્રીલંકા, નાગિરુ, બોત્સાવના, ત્રિનિડાદ, ન્યૂ જિન્ની અને નાઈજીરિયા ભાગ લે છે.

(1) કોમનવેલ્થ ગેમ્સનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	સ્થળ	દેશ
1.	1930	ફેન્સિલ્ટન	કેનેડા
2.	1934	લંડન	યુ.કે.
3.	1938	સિડની	ઓસ્ટ્રેલિયા
4.	1950	ઓકલેન્ડ	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
5.	1954	વાનકુવર	કેનેડા
6.	1958	ગાફિફ	યુ.કે.
7.	1962	પર્થ	ઓસ્ટ્રેલિયા
8.	1966	કિંગસ્ટન	જિન્ના
9.	1970	એડિનબર્ગ	યુ.કે.
10.	1974	કાઈસ્ટ ચર્ચ	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
11.	1978	એડમોન્ટન	કેનેડા
12.	1982	બ્રિસ્બેન	ઓસ્ટ્રેલિયા
13.	1986	એડિનબર્ગ	યુ.કે.
14.	1990	ઓકલેન્ડ	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
15.	1994	વિક્ટોરિયા	કેનેડા
16.	1998	બેંગકોક	થાઇલેન્ડ
17.	2002	માચેસ્ટર	યુ.કે.
18.	2006	મેલબર્ન	ઓસ્ટ્રેલિયા
19.	2010	દિલ્હી	ભારત
20.	2014	ગલાસગો	યુ.કે.
21.	2018	ગોલ્ડ કોસ્ટ	ઓસ્ટ્રેલિયા

(2) કોમનવેલ્થ ગેમ્સ-2010

19મી કોમનવેલ્થ ગેમ્સ ભારતના પાટનગર દિલ્હી ખાતે 2 ઓક્ટોબરથી 14 ઓક્ટોબર, 2010 સુધી રમાઈ હતી. જેમાં રાષ્ટ્રસમૂહના 71 દેશોના આશરે 6700 રમતવીરોએ ભાગ લીધો હતો. ભારતે 38 સુવર્ણયંદ્રક, 27 રજતયંદ્રક અને 36 કંસ્યયંદ્રક મેળવી બીજા નંબરનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કોમનવેલ્થ ગેમ્સમાં ભારતના રેસલર સુશીલકુમારને લોકપ્રિય જેલાડી જાહેર કરાયો હતો.

(3) સૌથી વધુ ચંદ્રકો મેળવનાર 5 દેશો

ક્રમ	દેશ	સુવર્ણ-ચંદ્રક	રજત-ચંદ્રક	કંસ્ય-ચંદ્રક	કુલ ચંદ્રકો
1.	ઓસ્ટ્રેલિયા	74	55	48	177
2.	ભારત	38	27	36	101
3.	ઈંગ્લેન્ડ	37	59	46	142
4.	કેનેડા	26	17	32	75
5.	દક્ષિણ આફ્રિકા	12	11	10	33

10. હોકી

(1) ઓલિમ્પિક હોકી

હોકી ભારતની રાષ્ટ્રીય રમત છે. આજ સુધી ભારતે વિશ્વ ઓલિમ્પિક હોકીમાં 8 વર્ષત સુવર્ણયંદ્રક; એક વર્ષત (ઈ.સ. 1960માં) રજતયંદ્રક અને બે વર્ષત (ઈ.સ. 1968 અને 1972માં) કંસ્યયંદ્રક મેળવ્યા છે.

ઓલિમ્પિક હોકીના વિજેતા દેશ

ક્રમ	વર્ષ	વિજેતા દેશ	ક્રમ	વર્ષ	વિજેતા દેશ
1.	1928	ભારત	11.	1976	ન્યૂ ઝીલેન્ડ
2.	1932	ભારત	12.	1980	ભારત
3.	1936	ભારત	13.	1984	પાકિસ્તાન
4.	1948	ભારત	14.	1988	ઈંગ્લેન્ડ
5.	1952	ભારત	15.	1992	જર્મની
6.	1956	ભારત	16.	1996	નેધરલેન્ડ્ઝ
7.	1960	પાકિસ્તાન	17.	2000	નેધરલેન્ડ્ઝ
8.	1964	ભારત	18.	2004	ઓસ્ટ્રેલિયા
9.	1968	પાકિસ્તાન	19.	2008	જર્મની
10.	1972	પાશ્ચિમ જર્મની	20.	2012	જર્મની

(2) વિશ્વકપ હોકી

ઈ.સ. 1971થી વિશ્વકપ હોકીની શરૂઆત થઈ હતી. બારમો હોકી વિશ્વકપ 28 ફેબ્રુઆરીથી 13 માર્ચ, 2010 સુધી વ્યાનયંદ નેશનલ હોકી સ્ટેડિયમ, દિલ્હી (ભારત) ખાતે યોજાયો હતો. આ વિશ્વકપમાં ભારત, ઈંગ્લેન્ડ, જર્મની, કોરિયા, નેધરલેન્ડ્ઝ, દક્ષિણ આફ્રિકા, આર્જેન્ટિના, ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, પાકિસ્તાન અને સ્પેન એમ કુલ 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો.

વિશ્વકપ હોકી રમતોત્સવ

ક્રમ	વર્ષ	આયોજક સ્થળ-દેશ	વિજેતા દેશ	રન્સ અપ દેશ
1.	1971	બાર્સિલોના (સ્પેન)	પાકિસ્તાન	સ્પેન
2.	1973	એમ્સ્ટેલ્વિન (નેધરલેન્ડ્ઝ)	નેધરલેન્ડ્ઝ	ભારત
3.	1975	ક્વાલાલુપુર (મલેશિયા)	ભારત	પાકિસ્તાન
4.	1978	બ્યેનોસ એરિજ (આર્જેન્ટિના)	પાકિસ્તાન	નેધરલેન્ડ્ઝ
5.	1982	મુંબઈ (ભારત)	પાકિસ્તાન	પશ્ચિમ જર્મની
6.	1986	લંડન (યુનાઇટેડ કિંડમ)	ઓસ્ટ્રેલિયા	હંગણ્ડ
7.	1990	લાહોર (પાકિસ્તાન)	નેધરલેન્ડ્ઝ	પાકિસ્તાન
8.	1994	સિડની (ઓસ્ટ્રેલિયા)	પાકિસ્તાન	નેધરલેન્ડ્ઝ
9.	1998	ઉત્તરેચટ (નેધરલેન્ડ્ઝ)	નેધરલેન્ડ્ઝ	સ્પેન
10.	2002	ક્વાલાલુપુર (મલેશિયા)	જર્મની	ઓસ્ટ્રેલિયા
11.	2006	મોશેનગલાબાચ (જર્મની)	જર્મની	ઓસ્ટ્રેલિયા
12.	2010	ધ્યાનચંદ નેશનલ હોકી સ્ટેડિયમ, ટિલ્લી (ભારત)	ઓસ્ટ્રેલિયા	જર્મની

11. ઓલિમ્પિક

વિશ્વ ઓલિમ્પિક રમતો: ઓલિમ્પિક રમતોનાં મૂળ પ્રાચીન ગ્રીસમાં છે. ઇ.સ. પૂર્વ 700થી 400 સુધી દર ચાર વર્ષે પ્રાચીન ગ્રીસમાં આવા રમતોત્સવ પોજાતા હતા.

ફાન્સના પિયર દ કુબરટિને ઇ.સ. 1894માં પ્રથમ વાર વિશ્વ ઓલિમ્પિકનો વિચાર વહેતો મૂક્યો અને તેને અમલમાં મૂકવા પૂરતો પુરુષાર્થ કર્યો. આ પુરુષાર્થના ફણસ્વરૂપે ઇ.સ. 1896માં ગ્રીસની રાજ્યાંત્રી અથેન્સમાં પ્રથમ ઓલિમ્પિક રમતોત્સવનો આરંભ થયો. ત્યારપણી અપવાદોને બાદ કરતાં દર ચાર વર્ષે જુદા જુદા દેશોમાં રમતોત્સવ પોજાતો રહ્યો છે.

ઓલિમ્પિકનો મુદ્રાલેખ છે-સાઈટિયસ, અલ્ટિયસ અને ફોરટિયસ.

આ ત્રણ લેટિન શબ્દો છે. તેમનો અર્થ છે વધુ જડપથી, વધુ ઉંચે અને વધુ તાકાતથી. ઓલિમ્પિકનો મુદ્રાલેખ ખેલાડીઓને વધુ જડપે દોડવાની, વધુ ઊંચે કૂદવાની અને વધુ તાકાતથી ફેંકવાની પ્રેરણા આપે છે. વિશ્વ ઓલિમ્પિકનું પ્રતીક ત્રણ ઉપરના ભાગે અને બે નીચેના ભાગે જોડાયેલી વર્તુળાકાર રિંગોનું છે જે પરસ્પરના સંગઠન અને જોડાણનું પ્રતીક છે.

(1) ઓલિમ્પિક રમતોત્સવનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	શહેર	દેશ
1.	1896	અથેન્સ	ગ્રીસ
2.	1900	પેરિસ	ફાન્સ
3.	1904	સેન્ટ લુઇસ	અમેરિકા
4.	1908	લંડન	બ્રિટન
5.	1912	સ્ટોકહોમ	સ્વિડન
6.	1916	બર્લિન (પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધના કારણે મોકુદ)	જર્મની
7.	1920	অন্টવર্প	বেলজિયમ
8.	1924	પેરિસ	ફાન્સ
9.	1928	આમ્સ્ટર્ડમ	નેધરલેન્ડ્ઝ

ક્રમ	વર્ષ	શહેર	દેશ
10.	1932	લોસ એંજીલીઝ	અમેરિકા
11.	1936	બર્લિન	જર્મની
12.	1940	ટોકિયો (દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના કારણે મોકુદ)	જાપાન
13.	1944	લંડન (દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધના કારણે મોકુદ)	બ્રિટન
14.	1948	લંડન	બ્રિટન
15.	1952	હેલ્સ્ક્રિ	ફિન્લેન્ડ
16.	1956	મેલબર્ન	ઓસ્ટ્રેલિયા
17.	1960	રોમ	ઇટલી
18.	1964	ટોકિયો	જાપાન
19.	1968	મેક્સિકો સિટી	મેક્સિકો
20.	1972	મ્યુનિચ	જર્મની
21.	1976	મોન્ટ્રોયલ	કેનેડા
22.	1980	મોસ્કો	રશીયા
23.	1984	લોસ એંજીલીઝ	અમેરિકા
24.	1988	સોલ	દક્ષિણ કોરિયા
25.	1992	બાર્સિલોના	સ્પેન
26.	1996	આટલાન્ટા	અમેરિકા
27.	2000	સિડની	ઓસ્ટ્રેલિયા
28.	2004	અથેન્સ	ગ્રીસ
29.	2008	બેંગલુરુ	ચીન
30.	2012	લંડન	બ્રિટન
31.	2016	રીઓ દ જનીરો	બ્રાઝિલ
32.	2020	ટોકિયો	જાપાન

(2) ઓલિમ્પિક, 2012

30માં ઓલિમ્પિક રમતોત્સવનું ભવ્ય અને સફળ આયોજન બ્રિટનના લંડન શહેરમાં 27 જુલાઈથી 12 ઓગસ્ટ દરમિયાન કરવામાં આવ્યું. આ રમતોત્સવમાં કુલ 204 દેશોના આશરે 10,490 ખેલાડીઓએ ભાગ લીધો. બે રજતચંદ્રક અને ચાર કાંચચંદ્રક મેળવી ભારત 55માં સ્થાને રહ્યું.

(3) ઓલિમ્પિક, 2012માં ટોચના સ્થાને રહેલા દેશો

ક્રમ	દેશ	સુવર્ણ-ચંદ્રક	રજત-ચંદ્રક	કાંચ-ચંદ્રક	કુલ ચંદ્રકો
1.	અમેરિકા	46	29	29	104
2.	ચીન	38	27	22	87
3.	બ્રિટન	29	17	19	65
4.	રશીયા	24	25	33	82
5.	દક્ષિણ કોરિયા	13	08	07	28
6.	જર્મની	11	19	14	44
7.	ફાન્સ	11	11	12	34
8.	ઇટલી	08	09	11	28
9.	હંગેરી	08	04	05	17
10.	ઓસ્ટ્રેલિયા	07	16	12	35
11.	જાપાન	07	14	17	38
12.	કાનાખસ્તાન	07	01	05	13
55.	ભારત	00	02	04	06

ભારતના ચંદ્રકવિજેતા ખેલાડીઓ

* રજીતયંદ્રક:

1. વિજયકુમાર: (શૂટિંગ) 25 મીટર રેપિડ ફાયર પિસ્ટોલ (પુરુષ)
2. સુશીલકુમાર: (કુસ્તી) 66 કિલોગ્રામ જૂથમાં ફી સ્ટાઇલ (પુરુષ)

* કંસ્યયંદ્રક:

1. ગગન નારંગ: (શૂટિંગ) 10 મીટર એર રાઈફલ (પુરુષ)
2. સાઈના નેહવાલ: (બેદમિન્ટન) વ્યક્તિગત (મહિલા)
3. એમ. સી. મેરિકોમ: (બોકિંગ) 51 કિલોગ્રામ લાઈટવેઇટ જૂથમાં (મહિલા)
4. યોગેશ્વર દાતા: (કુસ્તી) 60 કિલોગ્રામ જૂથમાં ફી સ્ટાઇલ (પુરુષ)

12. વિશ્વકપ ફૂટબોલ

વિશ્વકપ ફૂટબોલનું સંચાલન 'ફિફા' (Federation of International Football Association) દ્વારા થાય છે. સૌમધ્યમ 'વિશ્વકપ ફૂટબોલ' સ્પર્ધા ઇ. સ. 1930માં ઉરુંવેમાં યોજાઈ હતી. ઉરુંવેએ આર્જેન્ટિનાને પરાજય આપી 'જુલ્સ રિમેટ ટ્રોફી' જીતી હતી. ફાન્સના શિલ્પકાર એબલ લીફલ્યારે આ ટ્રોફી તૈયાર કરી હતી. ત્રણ વાર વિશ્વકપ વિજેતાપદ મેળવતાં નિયમાનુસાર ઇ. સ. 1970માં 'જુલ્સ રિમેટ ટ્રોફી' બ્રાઝિલને કાપમી ધોરણે આપી દેવામાં આવી. ઇ. સ. 1970 પછી ફિફાએ 'જુલ્સ રિમેટ' જેવી ટ્રોફી તૈયાર કરાવી જે 'ફિફા કપ' તરીકે ઓળખાય છે. દસમી વિશ્વકપ ફૂટબોલ સ્પર્ધાથી આ નવી ટ્રોફી અમલી બની છે.

ગોલ્ડન બૂટ ટ્રોફી: 'ફિફા' દ્વારા દરેક ટુનિમેન્ટમાં સૌથી વધુ ગોલ કરનારા ખેલાડીને 'ગોલ્ડન બૂટ' ટ્રોફી આપવામાં આવે છે. આ ટ્રોફીનો આરંભ ઇ. સ. 1930ના વિશ્વકપથી થયો હતો.

ગોલ્ડન બોલ ટ્રોફી: વિશ્વકપ દરમિયાન સર્વશ્રેષ્ઠ ખેલાડીને 'ફિફા' દ્વારા 'ગોલ્ડન બોલ ટ્રોફી' આપવામાં આવે છે. આ ટ્રોફીનો આરંભ ઇ. સ. 1982ના વિશ્વકપથી થયો હતો.

ક્રમ	વર્ષ	ગોલ્ડન બોલ ટ્રોફી વિજેતા ખેલાડી	દેશ
1.	1982	પાઓલો રોસી	ઇટલી
2.	1986	ઉયેંગો મેરાડોના	આર્જેન્ટિના
3.	1990	સાલ્વાટોર સ્ક્રિલાચી	ઇટલી
4.	1994	રોમારિયો	બ્રાઝિલ

ક્રમ	વર્ષ	ગોલ્ડન બોલ ટ્રોફી વિજેતા ખેલાડી	દેશ
5.	1998	રોનાલ્ડો	બ્રાઝિલ
6.	2002	ઓલિવિર કાન	જર્મની
7.	2006	ઝિનેદિન જિદાન	ફાન્સ
8.	2010	ઉયેંગો ફોર્ટિન	ઉરુંવે

યાશીન અવોર્ડ: વિશ્વકપ દરમિયાન સૌથી સારું પ્રદર્શન કરનાર ગોલકીપરને રશીયાના મહાન ગોલકીપર લેવ યાશીનની યાદમાં 'ફિફા' દ્વારા ઇ. સ. 1994ના વિશ્વકપથી 'યાશીન અવોર્ડ' આપવામાં આવે છે.

ક્રમ	વર્ષ	યાશીન અવોર્ડ વિજેતા ખેલાડી	દેશ
1.	1994	માઈકલ પ્રેડહોમ	બેલિયન
2.	1998	ફાબિયન બાર્થેઝ	ફાન્સ
3.	2002	ઓલિવિર કાન	જર્મની
4.	2006	ગિયાનલુગી બફોન	ઇટલી
5.	2010	ઇકેર કેસિયાસ	સ્પેન્ન

ફિફા ફેરપ્લે અવોર્ડ: સમગ્ર વિશ્વકપ દરમિયાન સૌથી પ્રામાણિક અને ખેલાદિતીની ભાવના સાથે રમનારી ટીમને 'ફિફા' દ્વારા ઇ. સ. 1978ના વિશ્વકપથી 'ફેરપ્લે અવોર્ડ' આપવામાં આવે છે.

ક્રમ	વર્ષ	ફિફા ફેરપ્લે અવોર્ડ વિજેતા દેશ
1.	1978	ઇંગ્લેન્ડ
2.	1982	ઇંગ્લેન્ડ
3.	1986	ઇંગ્લેન્ડ
4.	1990	ઇંગ્લેન્ડ
5.	1994	ઇંગ્લેન્ડ
6.	1998	ઇંગ્લેન્ડ અને ફાન્સ
7.	2002	બેલિયન
8.	2006	પોર્ટુગાલ
9.	2010	સ્પેન્ન

વિશ્વકપ ફૂટબોલ રમતોત્સવ

ક્રમ	વર્ષ	આયોજક દેશ	ભાગ લેનારા દેશો	વિજેતા દેશ	રનસ અપ દેશ	ગોલ્ડન બૂટ (શૂ) ટ્રોફી વિજેતા ખેલાડી-દેશ	ગોલ
1.	1930	ઉરુંવે	13	ઉરુંવે	આર્જેન્ટિના	ગુલિયેરો સ્ટાબિલે-આર્જેન્ટિના	8
2.	1934	ઇટલી	29	ઇટલી	ઝેકોસ્લોવેકિયા	એડુન્ડ કોહેન-જર્મની	4
3.	1938	ફાન્સ	26	ઇટલી	ઝેકોસ્લોવેકિયા	ઓલ્દ્રિય નેજેલી-ઝેકોસ્લોવેકિયા	4
4.	1950	બ્રાઝિલ	28	ઉરુંવે	બ્રાઝિલ	એન્જેલો શિયાવિયો-ઇટલી	4
5.	1954	સ્વિટ્જરલેન્ડ	28	પ. જર્મની	હંગેરી	લિયોનિદાસ-બ્રાઝિલ	8
6.	1958	સ્વિડન	53	બ્રાઝિલ	બ્રાઝિલ	એડેમિર-બ્રાઝિલ	9
					હંગેરી	સેન્દોર કોકસિસ-હંગેરી	11
					સ્વિડન	જસ્ટ ફોન્ટેઇન-ફાન્સ	13
						ગેરિન્યા-બ્રાઝિલ	13
						વાવા-બ્રાઝિલ	13

ક્રમ	વર્ષ	આયોજક દેશ	ભાગ લેનારા દેશો	વિજેતા દેશ	રન્સ અપ દેશ	ગોલ્ડન બૂટ (શૂ) ટ્રોફી વિજેતા ખેલાડી-દેશ	ગોલ
7.	1962	ચિલી	57	બ્રાઝિલ	ઝેકોસ્લોવેકિયા	લિયોનેલ સાન્ચેઝ-ચિલી ડ્રાઝેન જ્કોવિક-પૂગોસ્લાવિયા વેલેન્ટાઈન ઈવાનોવ-સોવિયેત સંધિ ફ્લોરિયાન આલ્બર્ટ-હંગેરી	4
8.	1966	ઇંગ્લેન્ડ	71	ઇંગ્લેન્ડ	પ. જર્મની	યુસેબિયો-પોર્ટુગાલ	9
9.	1970	મેક્સિકો	73	બ્રાઝિલ	ઇટલી	ગર્ડ મુલર-પાશ્વિમ જર્મની	10
10.	1974	પ. જર્મની	97	પ. જર્મની	નેઘરલેન્ડ્ઝ	ગ્રેગોર્ઝ લાટો-પોલેન્ડ	7
11.	1978	આર્જેન્ટિના	100	આર્જેન્ટિના	નેઘરલેન્ડ્ઝ	મારિયો કેમ્પસ-આર્જેન્ટિના	6
12.	1982	સ્પેન્શ	24	ઇટલી	પ. જર્મની	પાઓલો રોસી-ઇટલી	6
13.	1986	મેક્સિકો	24	આર્જેન્ટિના	પ. જર્મની	ગેરી લિનેકર-ઇંગ્લેન્ડ	6
14.	1990	ઇટલી	24	પ. જર્મની	આર્જેન્ટિના	સાલ્વાટોર સ્ક્રિલાચી-ઇટલી	6
15.	1994	અમેરિકા	24	બ્રાઝિલ	ઇટલી	રિસ્ટો સ્તોઇચકોવ-બળોરિયા	6
16.	1998	ફાન્સ	32	ફાન્સ	બ્રાઝિલ	ઓલેગ સાલેન્કો-રિશિયા	6
17.	2002	જાપાન અને દ. કોરિયા	32	બ્રાઝિલ	પ. જર્મની	દેવોર સુકર-કોઅશિયા	6
18.	2006	જર્મની	32	ઇટલી	ફાન્સ	મિરોસ્લાવ ક્લોસ-જર્મની	5
19.	2010	દ. આફ્રિકા	32	સ્પેન્શ	નેઘરલેન્ડ્ઝ	થોમસ મુલર-જર્મની	5
20.	2014	બ્રાઝિલ					
21.	2018	રિશિયા					
22.	2022	ક્રિટાર					

13. કિક્કેટ

(1) ટેસ્ટ કિક્કેટના વિશ્વવિક્રમો

- ટેસ્ટ મેચની એક ઇન્નિંગ્સમાં સૌથી વધુ રન: 400 નોટ આઉટ, ઈ.સ. 2004માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝના પ્રાયન લારા દ્વારા ઇંગ્લેન્ડ સામે સેન્ટ ઝોન્સ ખાતે.
- સૌથી લાંબી ઇન્નિંગ્સ (ટેસ્ટ મેચ): 16 કલાક 10 મિનિટ, ઈ.સ. 1958માં પાકિસ્તાનના હનીફ મોહમ્મદ દ્વારા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે બ્રિજટાઉન ખાતે 337 રન માટે.
- ટેસ્ટ મેચની વિક્રમી ભાગીદારીઓ:

પ્રથમ વિકેટ: 414 રન, ઈ.સ. 2008માં દક્ષિણ આફ્રિકાના ગ્રીમ સ્મિથ (232) અને નીલ મેડેન્જી (182) વચ્ચે બાંગલાદેશ સામે ચિંતગોંગ ખાતે.

બીજી વિકેટ: 576 રન, ઈ.સ. 1997-98માં શ્રીલંકાના સનથ જ્યસ્યુર્ય (340) અને રોશન મહાનામા (225) વચ્ચે ભારત સામે કોલંબો ખાતે.

ત્રીજી વિકેટ: 624 રન, ઈ.સ. 2006-07માં શ્રીલંકાના કુમાર સંગકારા (287) અને મહેલા જ્યવર્દને (374) વચ્ચે દક્ષિણ આફ્રિકા સામે કોલંબો ખાતે.

ચોથી વિકેટ: 411 રન, ઈ.સ. 1957માં ઇંગ્લેન્ડના પીટર મે (285) અને ક્રોલીન કાઉડ્રી (154) વચ્ચે વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે બર્મિંગહામ ખાતે.

પાંચમી વિકેટ: 405 રન, ઈ.સ. 1946-47માં ઓસ્ટ્રેલિયાના સિડની બાન્ટાર (234) અને ડોન બ્રેડમેન (234) વચ્ચે ઇંગ્લેન્ડ સામે સિડની ખાતે.

છઠી વિકેટ: 346 રન, ઈ.સ. 1936-37માં ઓસ્ટ્રેલિયાના ફિંલેટન (136) અને ડોન બ્રેડમેન (270) વચ્ચે ઇંગ્લેન્ડ સામે મેલબર્ન ખાતે.

સાતમી વિકેટ: 347 રન, ઈ.સ. 1954-55માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝના અટકીન્સન (219) અને ઉપેન્ઝિયા (122) વચ્ચે ઓસ્ટ્રેલિયા સામે બ્રિજટાઉન ખાતે.

આઠમી વિકેટ: 332 રન, ઈ.સ. 2010માં ઇંગ્લેન્ડના સ્ટુઅર્ટ બ્રોડ (169) અને જેનાથન ટ્રોટ (122) વચ્ચે પાકિસ્તાન સામે લોર્ડ્સ ખાતે.

નવમી વિકેટ: 190 રન, ઈ.સ. 1967માં પાકિસ્તાનના આસિફ ઇક્બાલ (146) અને ઇન્ટિખાબ આલમ (51) વચ્ચે ઇંગ્લેન્ડ સામે ઓવલ ખાતે.

દસમી વિકેટ: 163 રન, ઈ.સ. 2013માં ઓસ્ટ્રેલિયાના એસ્ટોન અગર (98) અને ફિલિપ હ્યુજસ (81) વચ્ચે ઇંગ્લેન્ડ સામે બર્મિંગહામ ખાતે.

- એક ટેસ્ટ શ્રેણીમાં વધુ સર્દી: પાંચ, ઈ.સ. 1954માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝના કલાઈવ વોલ્કોટ દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયા સામે.

5. સતત પાંચ દાવમાં સદી:વેસ્ટ ઇન્ડિઝના એવર્ટન વિકસે ઈ.સ. 1947-48માં હંગલેન્ડ વિરુદ્ધ 141 રન બનાવ્યા પછી ઈ.સ. 1948-49માં ભારત વિરુદ્ધ 128, 194, 192 અને 101 રન બનાવ્યા ખાતે.
6. ટેસ્ટ શ્રેષ્ઠીમાં સૌથી વધુ રન:974 (5 ટેસ્ટ મેચની 7 ઇન્ઝિસમાં), ઈ.સ. 1930માં ઓસ્ટ્રેલિયાના ડૉન બ્રેડમેન દ્વારા હંગલેન્ડ સામે.
7. એક ઇન્ઝિસમાં સૌથી વધુ ક્રીચ:7, ઈ.સ. 1979-80માં પાકિસ્તાનના વર્સીમ બારી દ્વારા ન્યૂ ઝીલેન્ડ વિરુદ્ધ અને ઈ.સ. 1978-79માં હંગલેન્ડના આર. ટેલર દ્વારા ભારત વિરુદ્ધ.
8. એક ટેસ્ટમાં સૌથી વધુ ક્રીચ:11, ઈ.સ. 1995માં હંગલેન્ડના જેક રસેલ દ્વારા દક્ષિણ આફ્રિકા વિરુદ્ધ.
9. એક દિવસમાં સૌથી ઓછા રન:95, ઈ.સ. 1956માં કરાચી ખાતે ઓસ્ટ્રેલિયા (80 રન ઓલ આઉટ) અને પાકિસ્તાન (15 રન બે વિકેટ).
10. એક ઇન્ઝિસમાં સૌથી ઓછા રન:26 રન ઓલ આઉટ, ઈ.સ. 1955માં ન્યૂ ઝીલેન્ડ દ્વારા હંગલેન્ડ સામે, ઓક્લેન્ડ ખાતે.
11. એક ઇન્ઝિસમાં સૌથી વધુ રન:952 રન 6 વિકેટે, ઈ.સ. 1997-98માં શ્રીલંકા દ્વારા ભારત સામે કોલંબો ખાતે.
12. એક દિવસમાં સૌથી વધુ રન (એક ટીમ દ્વારા):509, ઈ.સ. 2002માં શ્રીલંકા દ્વારા બાંગ્લાદેશ વિરુદ્ધ.
13. એક દિવસમાં સૌથી વધુ રન (બે ટીમ દ્વારા):588, ઈ.સ. 1936માં માન્યેસ્ટર ખાતે હંગલેન્ડ (398) અને ભારત (190).
14. ટેસ્ટ શ્રેષ્ઠીમાં ટીમની સૌથી વધુ સદીઓ:12, ઈ.સ. 1954-55માં 5 ટેસ્ટ મેચ દરમિયાન ઓસ્ટ્રેલિયા દ્વારા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વિરુદ્ધ.
15. સૌથી મોટો વિજય:1 દાવ અને 579 રનથી, ઈ.સ. 1938માં હંગલેન્ડ દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયા સામે ઓવરલ ખાતે.
16. સૌથી વધુ એકસ્ટ્રા રન:એક ઇન્ઝિસમાં 71 રન, ઈ.સ. 1987-88માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ દ્વારા જ્યોર્જ ટાઉન ખાતે, પાકિસ્તાન (435 રન) સામે.
17. સૌથી યુવાન વધે ટેસ્ટ પ્રવેશ:પાકિસ્તાનનો હસન રાજા, ઈ.સ. 1996-97માં 14 વર્ષ અને 227 દિવસની ઉમરે જિભાબ્વે સામે ફેઝલાબાદ ખાતે.
18. કારકિર્દીની પ્રથમ ત્રણ ટેસ્ટમાં ત્રણ સદી:ભારતના મહેમદ અઝાહરુદ્દીન દ્વારા, ઈ.સ. 1984-85માં હંગલેન્ડ સામે.
19. સૌથી વધુ સદી:51, ભારતના સચિન તેન્કલકર દ્વારા.
20. સૌથી ઝડપી સદી:56 દામાં, ઈ.સ. 1985-86માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝના વિવિયન રિચર્ડ્સ દ્વારા હંગલેન્ડ વિરુદ્ધ એન્ટીગુઆ ખાતે.
21. સૌથી ધીમી સદી:557 મિનિટમાં (420 દામાં), ઈ.સ. 1977-78માં પાકિસ્તાનના મુદ્દસ્સર નાર દ્વારા હંગલેન્ડ વિરુદ્ધ લાહોર ખાતે.
22. સૌથી યુવાન વધે સદી:17 વર્ષ, ઈ.સ. 2000-01માં બાંગ્લાદેશના મોહમ્મદ અશર્ફુલ દ્વારા શ્રીલંકા સામે એશિયન ટેસ્ટ ચ૆મ્પિયનશિપમાં કોલંબો ખાતે.
23. વિકેટીપર દ્વારા સૌથી યુવાન વધે સદી:ભારતના અજ્ય રાત્રા દ્વારા, ઈ.સ. 2002માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે.
24. સૌથી ઝડપી બેવરી સદી:153 દામાં, ઈ.સ. 2002માં ન્યૂ ઝીલેન્ડના નાથન એસ્ટે દ્વારા હંગલેન્ડ વિરુદ્ધ.
25. સૌથી ધીમી બેવરી સદી:777 મિનિટમાં, ઈ.સ. 1986-87માં શ્રીલંકાના બ્રેન્ચ કુરુપુ દ્વારા ન્યૂ ઝીલેન્ડ સામે કોલંબો ખાતે.
26. કારકિર્દીમાં રનથી વધુ વિકેટ:242 વિકેટ અને 167 રન (58 ટેસ્ટ), ભારતના લેગ સ્પીનર ભગવત ચંદ્રશેખર દ્વારા.
27. સૌથી વધુ સતત મેડન ઓવર:21, ઈ.સ. 1964માં ભારતના બાપુ નાઇક્ષણી દ્વારા હંગલેન્ડ સામે ચેનાઈ ખાતે.
28. એક ઇન્ઝિસમાં સૌથી વધુ વિકેટો:10 વિકેટ (53 રન), ઈ.સ. 1956માં હંગલેન્ડના જે. સી. લેકર દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયા સામે માન્યેસ્ટર ખાતે; બીજા ક્રમે 10 વિકેટ (74 રન), ઈ.સ. 1998માં ભારતના અનિલ કુંબળે દ્વારા પાકિસ્તાન સામે દિલ્હી ખાતે.
29. ટેસ્ટમાં સૌથી વધુ વિકેટો:19 વિકેટ (90 રન), ઈ.સ. 1956માં હંગલેન્ડના જે. સી. લેકર દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયા સામે માન્યેસ્ટર ખાતે.
30. ઇન્ઝિસમાં સૌથી વધુ ઓવરો નાખનાર:98 ઓવર, ઈ.સ. 1957માં વેસ્ટ ઇન્ડિઝના એસ. રામાદીન દ્વારા હંગલેન્ડ સામે.
31. સૌથી યુવાન વધે ક્રિકેટ:20 વર્ષ, 11 માસ; ટાટેન્ડા તૈબુ (જિભાબ્વે)
32. વિકેટીપર દ્વારા સૌથી વધુ સદી:17, ઓસ્ટ્રેલિયાના એડમ ગિલકિસ્ટ દ્વારા 96 ટેસ્ટમાં
33. સૌથી યુવાન વધે ક્રિકેટ દ્વારા સદી:21 વર્ષ, 248 દિવસ; ટાટેન્ડા તૈબુ (જિભાબ્વે)
34. સૌથી યુવાન વધે એક જ ટેસ્ટમાં સૌથી વધુ વિકેટ:12 વિકેટ, 18 વર્ષ, 1 માસ; ઈનામુલ હક જુનિયર (બાંગ્લાદેશ)
35. એક ટેસ્ટમાં સૌથી વધુ સદી:8 સદી, ઈ.સ. 2005માં સેંટ જોન્સ ખાતેની ચોથી ટેસ્ટમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના 4 અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝના 4 ખેલાડીઓ દ્વારા તથા ઈ.સ. 2013માં ગાલે ખાતેની પ્રથમ ટેસ્ટમાં બાંગ્લાદેશના 4 અને શ્રીલંકાના 4 ખેલાડીઓ દ્વારા
36. એક ટેસ્ટમાં સૌથી વધુ વખત 10 વિકેટ મેળવનાર:20 વખત, શ્રીલંકાના મુરલીધરન દ્વારા
37. પ્રથમ દિવસે, પ્રથમ ઓવરમાં ડાટ્ટ્રિક્સ:ભારતના ઈરફાન પઠાણ દ્વારા, ઈ.સ. 2006માં પાકિસ્તાન સામે (સલમાન બહ, યુનુસ ખાન, મોહમ્મદ યુસુફ)
38. સૌથી વધુ વિકેટ:800, શ્રીલંકાના મુરલીધરન દ્વારા
39. સૌથી ઓછા ઓવર અને સૌથી ઓછા રન:19.2 ઓવરમાં 45 રનમાં ઓલાડ્યાઉટ, ઈ.સ. 2013માં ન્યૂ ઝીલેન્ડ દ્વારા દક્ષિણ આફ્રિકા સામે, કેપ ટાઉન ખાતે

(2) ભારતના પૂર્વ ખેલાડીઓનો ટેસ્ટ કિકેટ રેકૉર્ડ

ક્રમ	ખેલાડીનું નામ	બાટિંગ								બોલિંગ				
		કુલ મચ	ઈન્ઝિઝ	નોટ- આઉટ	કુલ રન	હાઇ- એસ્ટ	એવરેજ	100	ક્રચ	સ્ટમ્પિંગ	બોલ	રન	વિકેટ	એવરેજ
1.	મન્સૂર અલીભાન પટૈડી	46	83	3	2793	203*	34.91	6	27	0	132	88	1	88.00
2.	વિજય માંજરેકર	55	92	10	3208	189	39.12	7	19	2	204	44	1	44.00
3.	વિનુ માંકડ	44	72	5	2109	231	31.47	5	33	0	14686	5236	162	32.32
4.	વિજય મરચન્ટ	10	18	0	859	154	47.72	3	7	0	54	40	0	0
5.	નયન મોગિયા	40	61	6	1343	152	24.41	1	92	7	0	0	0	0
6.	કિરણ મોરે	49	64	14	1285	72	25.70	0	110	20	12	12	0	0
7.	જશુ પટેલ	7	10	1	25	12	2.77	0	2	0	1725	637	29	21.96
8.	અરાપદ્ધી પ્રસન્ના	49	84	20	735	37	11.48	0	18	0	14353	5742	189	30.38
9.	દિલીપ સરદેસાઈ	30	55	4	2001	212	39.23	5	4	0	59	45	0	0
10.	અકનાથ સોલકર	27	48	6	1068	102	25.42	1	53	0	2265	1070	18	59.44
11.	પોલી ઉમરીગર	59	94	8	3631	223	42.22	12	33	0	4725	1473	35	42.08
12.	દિલીપ વેંગસરકર	116	185	22	6868	166	42.13	17	78	0	47	38	0	0
13.	અસ. વેક્ટરાધવન	57	76	12	748	64	11.68	0	44	0	14877	5634	156	36.11
14.	ગુંપા વિશ્વનાથ	91	155	10	6080	222	41.93	14	62	0	70	46	1	46.00
15.	પંકજ રોય	43	79	4	2442	173	32.56	5	16	0	104	66	1	66.00
16.	લાલા અમરનાથ	24	40	4	878	118	24.38	1	13	0	4241	1481	45	32.91
17.	મોહિન્દર અમરનાથ	69	113	10	4377	138	42.49	11	47	0	3676	1782	32	55.68
18.	મહંમદ અઝહરુદીન	99	147	9	6215	199	45.03	22	105	0	13	16	0	1.23
19.	બિશનસિંગ બેઢી	67	101	28	656	50*	8.98	0	26	0	21367	7637	266	28.71
20.	ચંદુ બોરે	55	97	11	3061	177*	35.59	5	37	0	5695	2417	52	46.48
21.	ભગવત ચંદ્રશેખર	58	80	39	167	22	4.07	0	25	0	15963	7199	242	29.67
22.	સલીમ દુરાની	29	50	2	1202	104	25.04	1	14	0	6446	2657	75	35.42
23.	ફારુખ એન્જિનિયર	46	87	3	2611	121	31.08	2	66	16	0	0	0	0
24.	સુનીલ ગાવસ્કર	125	214	16	10122	236*	51.12	34	108	0	380	206	1	206.00
25.	કરસન ધાવરી	39	57	14	913	86	21.23	0	16	0	7042	3656	109	33.54
26.	ગુલામ અહમદ	22	31	9	192	50	8.72	0	11	0	5650	2052	68	30.17
27.	સુભાપ ગુર્તે	36	42	13	183	21	6.31	0	14	0	11284	4403	149	29.55
28.	વિજય હારે	30	52	6	2192	164*	47.65	7	11	0	2840	1220	20	61.00
29.	કપિલ દેવ	131	184	15	5248	163	31.05	8	64	0	27740	12867	434	29.64
30.	સૈયદ કિરમાણી	88	124	22	2759	102	27.04	2	160	38	18	13	1	13.00
31.	અમ. અલ. જ્યસ્ટિલા	39	71	4	2056	129	30.68	3	17	0	2097	829	9	92.11
32.	બાપુ નાયકણી	41	67	12	1414	122*	25.70	1	22	0	9165	2559	88	29.07
33.	જવાગલ શ્રીનાથ	67	92	21	1009	76	4.47	0	22	0	15104	7196	236	30.49
34.	મોહમ્મદ કેઝ	13	22	3	624	148*	32.84	1	14	0	0	0	0	0
35.	ઓઝિત અગરકર	26	39	5	571	109*	16.79	1	6	0	4857	2745	58	47.32
36.	અનિલ કુંબળે	132	173	32	2506	110*	17.77	1	60	0	40850	18355	619	29.65
37.	સૌરવ ગાંગુલી	113	188	17	7212	239	42.17	16	71	0	3117	1681	32	52.53
38.	રાહુલ દ્રવિદ	164	286	32	13288	270	52.31	36	210	0	120	39	1	39.00
39.	વીવીઅસ લક્ષ્મણ	134	225	34	8781	281	45.97	17	135	0	324	126	2	63.00
40.	સચિન ત૆ન્ડુલકર	200	329	33	15921	248*	53.78	51	115	0	4240	2492	46	54.17

* અણનમ

(3) વન-૩ કિકેટના વિશ્વવિક્રમો

1. સૌથી જડપી સદી: 36 દામાં, ઈ. સ. 2014માં ન્યૂ જીલેન્ડના કુરે એન્ડરરસન દ્વારા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે
2. સૌથી જડપી અર્ધ સદી: 17 દામાં, ઈ. સ. 1996માં શ્રીલંકાના સનથ જયસુર્ય દ્વારા પાંડિતાન સામે
3. સૌથી વધુ વધારે સિક્સર: 16, ઈ. સ. 2013માં ભારતના રોહિત શર્મા દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયા સામે
4. સૌથી વધુ કુચ (વિકેટકીપર સિવાય): 5, ઈ. સ. 1993–94માં દક્ષિણ આફ્રિકાના જોન્ટી રોઝ્સ દ્વારા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે
5. સૌથી વધુ સદી: 49, ભારતના સચિન તેન્દુલકર દ્વારા
6. સૌથી વધુ વિકેટ: 519, શ્રીલંકાના મુરલીધરન દ્વારા
7. સૌથી વધુ રનની ભાગીદારી: 331 રન, ભારતના સચિન તેન્દુલકર અને રાહુલ દ્રવિદ વચ્ચે ન્યૂ જીલેન્ડ સામે

8. સૌથી વધુ ચોગા: 15 ચોગા અને 10 ચોગા (145 બોલમાં), ભારતના મહેન્ડ્રસિંહ ઘોણી દ્વારા શ્રીલંકા સામે
9. સૌથી વધુ વાર મેન ઓફ દ મેચ: 62 વાર, સચિન તેન્દુલકર (ભારત)
10. સૌથી વધુ વ્યક્તિગત રન: 219, બોલ 149, 4/6: 25/7, ઈ. સ. 2011માં ભારતના વીરેન્ડ સેહવાગ દ્વારા ઇન્દોર ખાતે વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે
11. સૌથી વધુ રન (એક ટીમ દ્વારા): 443, 9 વિકેટ; ઈ. સ. 2006માં શ્રીલંકા દ્વારા નેધરલેન્ડ્ઝ સામે.
12. સૌથી વધુ રન (બંને ટીમ દ્વારા): 872, ઈ. સ. 2006માં જોહાનિસબર્ગ ખાતે; ઓસ્ટ્રેલિયા 434 રન, 4 વિકેટ અને દક્ષિણ આફ્રિકા 438 રન, 9 વિકેટ

(4) ભારતના પૂર્વ ખેલાડીઓનો વન-૩ કિકેટ રેકૉર્ડ (બેટિંગ)

ક્રમ	ખેલાડી	મેચ	ઇન્નિંગ્સ	નોટઆઉટ	રન	એવરેજ	હાઈએસ્ટ	100	50	કુચ	સ્ટપિંગ
1.	મોહિન્દર અમરનાથ	85	75	12	1924	30.53	102*	2	13	23	0
2.	રોજર બિન્ની	72	49	10	629	16.12	57*	0	1	12	0
3.	અંશુમન ગાયકવાડ	15	14	1	269	20.69	78*	0	1	6	0
4.	સુનીલ ગાવસ્કર	108	102	14	3092	35.13	103*	1	27	22	0
5.	કર્સન ધાવરી	19	16	6	114	11.40	20	0	0	2	0
6.	વિનોદ કંબલી	104	88	20	2407	32.59	106	2	13	14	0
7.	સૈયદ કિરમાઝી	49	31	13	373	20.72	48*	0	0	27	9
8.	મદનલાલ	67	35	14	401	19.09	53*	0	1	18	0
9.	મનીદરસિંગ	59	18	14	49	12.25	8*	0	0	18	0
10.	સંજ્ય માંજરેકર	74	70	10	1994	33.23	105	1	15	23	0
11.	કિરણ મોરે	94	65	22	563	13.09	42*	0	0	63	27
12.	સંદીપ પાટિલ	45	42	1	1005	24.51	84	0	9	11	0
13.	મનોજ પ્રભાકર	130	98	21	1858	24.12	106	2	11	27	0
14.	ચેતન શર્મા	65	35	16	456	24.00	101*	1	0	6	0
15.	રવિ શાસ્ત્રી	150	128	21	3108	29.04	109	4	18	40	0
16.	નવજ્યોત સિંહ	136	127	8	4413	37.08	134*	6	33	21	0
17.	ફ્રાણમાચારી શ્રીકાંત	146	145	4	4091	29.01	123	4	27	42	0
18.	દિલીપ વેંગસરકર	129	120	19	3508	34.73	105	1	23	37	0
19.	કપિલ દેવ	225	198	39	3783	23.79	175*	1	14	71	0
20.	એસ. વેક્ટરાધવન	15	9	4	54	10.80	26*	0	0	4	0
21.	ગુંડ્યા વિશ્વનાથ	25	23	1	439	19.95	75	0	2	8	0
22.	વેક્ટપથી રાજુ	53	16	8	32	4.00	8*	0	0	8	0
23.	યશપાલ શર્મા	42	40	9	883	28.48	89	0	4	10	0
24.	જવાગલ શ્રીનાથ	229	121	38	883	10.63	53	0	1	32	0
25.	મહેમદ અ઱્હરૂદીન	334	308	54	9378	36.92	153*	7	58	156	0
26.	અજ્ય જાટેજા	196	179	36	5359	37.47	119	6	30	59	0
27.	લક્ષ્મીપતિ બાલાજી	29	15	6	113	12.55	21*	0	0	11	0
28.	આશિષ નેહારા	69	25	14	86	7.81	24	0	0	9	0
29.	અનિલ કુબલે	271	136	47	938	10.53	26	0	0	0	0
30.	સૌરવ ગાંગુલી	311	300	23	11363	41.02	183	22	72	0	0
31.	રાહુલ દ્રવિદ	344	318	40	10889	39.16	153	12	83	196	14
32.	વીવીએસ લક્ષ્મણ	86	83	7	2338	30.76	131	6	10	39	0
33.	સચિન તેન્દુલકર	463	452	41	18426	44.83	200*	49	96	140	0

* અણન્નમ

(5) ભારતના પૂર્વ ખેલાડીઓનો વન-ડે કિકેટ રેકૉર્ડ (બોલિંગ)

ક્રમ	ખેલાડી	ખોલ	રન	વિકેટ	એવરેજ	ઓવરટીંડ રન	4 વિકેટ	શેષ બોલિંગ
1.	આનિદ્ધ અલી	336	187	7	26.71	3.33	0	2/22
2.	મોહિન્દર અમરનાથ	2730	1971	46	42.84	4.33	0	3/12
3.	બિશનસિંગ બેટી	590	340	7	48.57	3.45	0	2/44
4.	રોજર બિન્ની	2957	2260	77	29.35	4.58	3	4/29
5.	અંશુમન ગાયકવાડ	48	39	1	39.00	4.75	0	1/39
6.	સુનીલ ગાવસ્કર	20	25	1	25.00	7.50	0	1/10
7.	કર્સન ધાવરી	1033	708	15	47.20	4.11	0	3/40
8.	નરેન્દ્ર હીરવાણી	960	719	23	31.26	4.49	3	4/43
9.	વિનોદ કંબલી	4	7	1	7.00	10.5	0	1/07
10.	મદનલાલ	3164	2137	73	29.27	4.05	1	4/20
11.	મનીંદરસિંગ	3133	2066	66	31.30	3.95	1	4/22
12.	સંદીપ પાટિલ	864	589	15	39.26	4.09	0	2/28
13.	મનોજ પ્રભાકર	6366	4532	157	28.86	4.27	6	5/33
14.	ચેતન શમ્ભી	2835	2336	67	34.86	4.94	0	3/24
15.	રવિ શાસ્તી	6613	4650	129	36.04	4.21	3	5/15
16.	કૃષ્ણમાચારી શ્રીકાંત	712	641	25	25.64	5.40	2	5/27
17.	ક્રિસ્ટિન દેવ	11196	6946	253	27.43	3.72	4	5/43
18.	એસ. વેંકટરાધવન	868	542	5	108.40	3.74	0	2/34
19.	વેંકટપથી રાજુ	2711	1966	63	31.20	4.35	2	4/47
20.	રાજેશ ચૌહાણ	1634	1215	29	41.89	4.46	0	3/29
21.	અર્શિંદ અયુબ	1769	1216	31	39.22	4.12	0	3/21
22.	દિલીપ દોશી	792	524	22	23.81	3.96	2	4/30
23.	જવાગલ શ્રીનાથ	11928	8846	315	28.08	4.45	7	5/23
24.	મહેમદ અઝુહરૂદીન	552	479	12	39.91	5.20	0	3/19
25.	અજ્ય જોઝા	1248	1093	20	54.15	5.24	0	3/03
26.	લક્ષ્મીપતિ બાલાજી	1417	1312	34	38.58	5.55	2	4/48
27.	આશિષ નેહારા	3462	2777	90	30.85	4.81	2	6/23
28.	અનિલ કુલબે	14496	10412	337	30.89	4.30	0	6/12
29.	સૌરવ ગાંગુલી	4561	3849	100	38.49	5.06	0	5/16
30.	રાહુલ દ્રવિડ	186	170	04	42.50	5.48	0	2/43
31.	સચિન તેંદુલકર	8054	6850	154	44.48	5.10	4	5/32

(6) વર્લ્ડ કપ

કિકેટના ઈતિહાસમાં સૌપ્રથમ વાર મર્યાદિત ઓવરોવાળી એક-દિવસીય કિકેટ સ્પષ્ટાનું વિશ્વ કક્ષાએ આયોજન ઈ.સ. 1975 માં હંગલેન્ડ ખાતે થયું અને વર્લ્ડ કપ ટુનિમેન્ટનો પ્રારંભ થયો.

વર્લ્ડ કપ કિકેટનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	યજ્ઞમાન દેશ	વિજેતા દેશ
1.	1975	હંગલેન્ડ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
2.	1979	હંગલેન્ડ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
3.	1983	હંગલેન્ડ	ભારત
4.	1987	ભારત અને પાકિસ્તાન	ઓસ્ટ્રેલિયા
5.	1992	ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ	પાકિસ્તાન
6.	1996	ભારત, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકા	શ્રીલંકા
7.	1999	હંગલેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ, નેઝરલેન્ડ્ઝ અને આયરલેન્ડ	ઓસ્ટ્રેલિયા

ક્રમ	વર્ષ	યજ્ઞમાન દેશ	વિજેતા દેશ
8.	2003	દક્ષિણ આફ્રિકા, જિમ્બાબ્વે અને કેન્યા	ઓસ્ટ્રેલિયા
9.	2007	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	ઓસ્ટ્રેલિયા
10.	2011	ભારત, બાંગ્લાદેશ અને શ્રીલંકા	ભારત
11.	2015	ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ	
12.	2019	હંગલેન્ડ	
13.	2023	ભારત	

1. પ્રથમ વર્લ્ડ કપ (ઈ.સ. 1975)

પ્રથમ વર્લ્ડ કપ હંગલેન્ડના યજ્ઞમાનપણા હેઠળ 7 જૂનથી 21 જૂન સુધી હંગલેન્ડ ખાતે થોળાયો હતો. 'પ્રુદેન્શિયલ કપ' તરીકે ઓળખાયેલ આ સ્પષ્ટામાં કુલ 8 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. 'એ' ગ્રૂપમાં હંગલેન્ડ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, ભારત અને પૂર્વ આફ્રિકા તથા 'બી' ગ્રૂપમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, ઓસ્ટ્રેલિયા, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકાની ટીમો હતી. 60 ઓવરની

15 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સેમી ફાઈનલમાં ‘એ’ ગ્રૂપમાંથી હંગલેન્ડ અને ન્યૂ જીલેન્ડ તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાંથી વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને ઓસ્ટ્રેલિયા આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ હંગલેન્ડ અને ઓસ્ટ્રેલિયા તથા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને ન્યૂ જીલેન્ડ વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળ ઓસ્ટ્રેલિયા અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝનો 17 રન વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં 85 બોલમાં 102 રન કરનાર વેસ્ટ ઇન્ડિઝના કેપ્ટન કલાઈવ લોઈડે ‘મેન ઓફ દ મેચ’નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

2. બીજો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1979)

બીજો વર્લ્ડ કપ હંગલેન્ડના યજમાનપણા હેઠળ 9 જૂનથી 23 જૂન સુધી હંગલેન્ડ ખાતે યોજાયો હતો. ‘પ્રુદેન્શિયલ કપ’ તરીકે ઓળખાયેલ આ સ્પર્ધામાં કુલ 8 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. ‘એ’ ગ્રૂપમાં હંગલેન્ડ, પાકિસ્તાન, ઓસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડા તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, ન્યૂ જીલેન્ડ, શ્રીલંકા અને ભારતની ટીમો હતી. 60 ઓવરની 15 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સેમી ફાઈનલમાં ‘એ’ ગ્રૂપમાંથી હંગલેન્ડ અને પાકિસ્તાન તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાંથી વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને ન્યૂ જીલેન્ડ આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ન્યૂ જીલેન્ડ અને હંગલેન્ડ તથા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને પાકિસ્તાન વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળ હંગલેન્ડ અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝનો 92 રનથી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં અણનમ 138 રન કરનાર વેસ્ટ ઇન્ડિઝના વિવિધન રિચાર્ડ્સ ‘મેન ઓફ દ મેચ’નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

3. ત્રીજો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1983)

ત્રીજો વર્લ્ડ કપ હંગલેન્ડના યજમાનપણા હેઠળ 9 જૂનથી 25 જૂન સુધી હંગલેન્ડ ખાતે યોજાયો હતો. ‘પ્રુદેન્શિયલ કપ’ તરીકે ઓળખાયેલ આ સ્પર્ધામાં કુલ 8 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. ‘એ’ ગ્રૂપમાં હંગલેન્ડ, પાકિસ્તાન, ન્યૂ જીલેન્ડ અને શ્રીલંકા તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા અને જિભાબ્વેની ટીમો હતી. 60 ઓવરની 27 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સેમી ફાઈનલમાં ‘એ’ ગ્રૂપમાંથી હંગલેન્ડ અને પાકિસ્તાન તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાંથી વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને ભારત આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ભારત અને હંગલેન્ડ તથા વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને પાકિસ્તાન વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળ ભારત અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ભારતનો 43 રનથી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં 7 ઓવરમાં 12 રન આપી 3 વિકેટો જડપનાર ભારતના મોહિન્દર અમરનાથે ‘મેન ઓફ દ મેચ’નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

4. ચોથો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1987)

ચોથો વર્લ્ડ કપ ભારત અને પાકિસ્તાનના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 8 ઓક્ટોબરથી 8 નવેમ્બર સુધી ભારત અને પાકિસ્તાન ખાતે યોજાયો હતો. ‘રિલાયન્સ કપ’ તરીકે

ઓળખાયેલ આ સ્પર્ધામાં કુલ 8 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. ‘એ’ ગ્રૂપમાં ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂ જીલેન્ડ અને જિભાબ્વે તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાં પાકિસ્તાન, હંગલેન્ડ, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને શ્રીલંકાની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 27 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સેમી ફાઈનલમાં ‘એ’ ગ્રૂપમાંથી ભારત અને ઓસ્ટ્રેલિયા આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ પાકિસ્તાન અને ઓસ્ટ્રેલિયા તથા ભારત અને હંગલેન્ડ વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળ ઓસ્ટ્રેલિયા અને હંગલેન્ડ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાનો 7 રનથી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં 125 બોલમાં 75 રન કરનાર ઓસ્ટ્રેલિયાના ડેવિડ બૂને ‘મેન ઓફ દ મેચ’નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

5. પાંચમો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1992)

પાંચમો વર્લ્ડ કપ ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ જીલેન્ડના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 22 ફેબ્રુઆરીથી 25 માર્ચ સુધી ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ જીલેન્ડ ખાતે યોજાયો હતો. ‘બેન્સન એન્ડ હેણ્સ કપ’ તરીકે ઓળખાયેલ આ સ્પર્ધામાં ઓસ્ટ્રેલિયા, હંગલેન્ડ, ભારત, ન્યૂ જીલેન્ડ, પાકિસ્તાન, દક્ષિણ આફ્રિકા, શ્રીલંકા, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને જિભાબ્વે એમ કુલ 9 દેશોની ટીમો હતી. નવ ટીમો ભાગ લેવાની હોવાથી દરેક ટીમે બાકીની દરેક ટીમો સાથે એક-એક મેચ રમવી એવું નક્કી થયું હતું. આ વર્લ્ડ કપમાં સૌપ્રથમ વાર રંગીન ડ્રેસ તથા તે-નાઈટ મેચોનું આયોજન થયું હતું. 50 ઓવરની 39 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સેમી ફાઈનલ પાકિસ્તાન અને ન્યૂ જીલેન્ડ તથા હંગલેન્ડ અને દક્ષિણ આફ્રિકા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળ પાકિસ્તાન અને હંગલેન્ડ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં 22 રનથી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં 19 બોલમાં 33 રન કરનાર તથા મહત્વની 3 વિકેટો મેળવનાર પાકિસ્તાનના વસીમ અકમને ‘મેન ઓફ દ મેચ’નો અવોર્ડ મળ્યો હતો.

6. છાટો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1996)

છાટો વર્લ્ડ કપ ભારત, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકાના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 14 ફેબ્રુઆરીથી 17 માર્ચ સુધી ભારત, પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકા ખાતે યોજાયો હતો. ‘વિલ્સ કપ’ તરીકે ઓળખાયેલ આ સ્પર્ધામાં કુલ 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. ‘એ’ ગ્રૂપમાં શ્રીલંકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ભારત, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, જિભાબ્વે અને કેન્યા તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાં દક્ષિણ આફ્રિકા, પાકિસ્તાન, ન્યૂ જીલેન્ડ, હંગલેન્ડ, સંયુક્ત અરબ ઇમારાત અને હોલેન્ડની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 37 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ક્વાર્ટર ફાઈનલમાં ‘એ’ ગ્રૂપમાંથી શ્રીલંકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ભારત અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ તથા ‘બી’ ગ્રૂપમાંથી દક્ષિણ આફ્રિકા, પાકિસ્તાન, ન્યૂ જીલેન્ડ અને હંગલેન્ડ આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ભારત અને શ્રીલંકા તથા ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ જીલેન્ડ વચ્ચે રમાઈ હતી.

જેમાં અનુકૂળે શ્રીલંકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં શ્રીલંકાનો 7 વિકેટે વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં 124 બોલમાં અણનમ 107 રન કરનાર શ્રીલંકાના અરવિંદ ડી સિલ્વાએ 'મેન ઓફ દ મેચ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો. શ્રીલંકાના સનથ જ્યસૂયાએ 'મેન ઓફ દ સીરિઝ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

7. સાતમો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 1999)

સાતમો વર્લ્ડ કપ ઈંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ, નેધરલેન્ડ્ઝ અને આયરલેન્ડના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 14 મેથી 20 જૂન સુધી ઈંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ, નેધરલેન્ડ્ઝ અને આયરલેન્ડ ખાતે યોજાયો હતો. આ સ્પર્ધામાં કુલ 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. 'એ' ગ્રૂપમાં ઈંગ્લેન્ડ, ભારત, કેન્યા, દક્ષિણ આફ્રિકા, શ્રીલંકા અને જિમ્બાબ્વે તથા 'બી' ગ્રૂપમાં ઓસ્ટ્રેલિયા, બાંગ્લાદેશ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, પાકિસ્તાન, સ્કોટલેન્ડ અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 42 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સુપર સિફ્સ(કવાર્ટર ફાઈનલ)માં 'એ' ગ્રૂપમાંથી દક્ષિણ આફ્રિકા, ભારત અને જિમ્બાબ્વે તથા 'બી' ગ્રૂપમાંથી પાકિસ્તાન, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ન્યૂ ઝીલેન્ડ અને પાકિસ્તાન તથા ઓસ્ટ્રેલિયા અને દક્ષિણ આફ્રિકા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળે પાકિસ્તાન અને ઓસ્ટ્રેલિયા વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાનો 8 વિકેટી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાના શેન વોર્ન 'મેન ઓફ દ મેચ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાના લાન્સ કલુસનરે 'મેન ઓફ દ સીરિઝ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

8. આઠમો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 2003)

આઠમો વર્લ્ડ કપ દક્ષિણ આફ્રિકા, જિમ્બાબ્વે અને કેન્યાના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 9 ફેબ્રુઆરીથી 23 માર્ચ સુધી દક્ષિણ આફ્રિકા, જિમ્બાબ્વે અને કેન્યા ખાતે યોજાયો હતો. આ સ્પર્ધામાં કુલ 14 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. 'એ' ગ્રૂપમાં ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા, ઈંગ્લેન્ડ, પાકિસ્તાન, જિમ્બાબ્વે, હોલેન્ડ અને નામિબિયા તથા 'બી' ગ્રૂપમાં દક્ષિણ આફ્રિકા, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, શ્રીલંકા, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, કેન્યા, બાંગ્લાદેશ અને કેનેડાની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 49 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. 'સુપર સિફ્સ'(કવાર્ટર ફાઈનલ)માં 'એ' ગ્રૂપમાંથી ભારત, ઓસ્ટ્રેલિયા અને જિમ્બાબ્વે તથા 'બી' ગ્રૂપમાંથી શ્રીલંકા, કેન્યા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ઓસ્ટ્રેલિયા અને શ્રીલંકા તથા ભારત અને કેન્યા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળે ઓસ્ટ્રેલિયા અને ભારત વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાનો 125 રનથી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં અણનમ 140 રન કરનાર ઓસ્ટ્રેલિયાના ક્રેટન રિકી પોન્ટિગે 'મેન ઓફ દ મેચ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો. ભારતના સચિન તેન્હુલકરે 'મેન ઓફ દ સીરિઝ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો.

9. નવમો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 2007)

નવમો વર્લ્ડ કપ વેસ્ટ ઇન્ડિઝના યજમાનપણા હેઠળ 13 માર્ચથી 28 ઓપ્રિલ સુધી વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ખાતે યોજાયો હતો. આ સ્પર્ધામાં કુલ 16 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. 'એ' ગ્રૂપમાં ઓસ્ટ્રેલિયા, નેધરલેન્ડ્ઝ, સ્કોટલેન્ડ અને દક્ષિણ આફ્રિકા; 'બી' ગ્રૂપમાં ભારત, શ્રીલંકા, બાંગ્લાદેશ અને બઞ્દૂઢા; 'સી' ગ્રૂપમાં ઈંગ્લેન્ડ, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, કેન્યા અને કેન્યા તથા 'ડી' ગ્રૂપમાં પાકિસ્તાન, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, જિમ્બાબ્વે અને આયરલેન્ડની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 54 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. 'સુપર એઝિટ'(કવાર્ટર ફાઈનલ)માં 'એ' ગ્રૂપમાંથી ઓસ્ટ્રેલિયા અને દક્ષિણ આફ્રિકા; 'બી' ગ્રૂપમાંથી શ્રીલંકા અને બાંગ્લાદેશ; 'સી' ગ્રૂપમાંથી ઈંગ્લેન્ડ અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ તથા 'ડી' ગ્રૂપમાંથી વેસ્ટ ઇન્ડિઝ અને આયરલેન્ડની ટીમો પ્રવેશી હતી. સુપર એઝિટ મેચમાંથી ન્યૂ ઝીલેન્ડ અને દક્ષિણ આફ્રિકા સેમી ફાઈનલમાં પ્રવેશી હતી. ન્યૂ ઝીલેન્ડ અને શ્રીલંકા તથા ઓસ્ટ્રેલિયા અને દક્ષિણ આફ્રિકા વચ્ચેની સેમી ફાઈનલ મેચમાંથી શ્રીલંકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાનો 53 રનથી વિજય થયો હતો. ઓસ્ટ્રેલિયાએ સતત ત્રીજા વર્ષે વર્લ્ડ કપ મેળવ્યો હતો. ગ્રેન મેકગ્રાથને 11 મેચમાં 26 વિકેટો લેવા બદલ 'ખેયર ઓફ દ સીરિઝ' અને ફાઈનલ મેચમાં 149 રન કરવા બદલ એડમ ગિલકિસ્ટને 'મેન ઓફ દ મેચ' જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા.

10. દસમો વર્લ્ડ કપ (ઇ.સ. 2011)

દસમો વર્લ્ડ કપ ભારત, બાંગ્લાદેશ અને શ્રીલંકાના સંયુક્ત યજમાનપણા હેઠળ 19 ફેબ્રુઆરીથી 2 ઓપ્રિલ સુધી ભારત, બાંગ્લાદેશ અને શ્રીલંકા ખાતે યોજાયો હતો. આ સ્પર્ધામાં કુલ 14 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. 'એ' ગ્રૂપમાં પાકિસ્તાન, શ્રીલંકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂ ઝીલેન્ડ, જિમ્બાબ્વે, કેન્યા અને કેનેડા તથા 'બી' ગ્રૂપમાં દક્ષિણ આફ્રિકા, ભારત, ઈંગ્લેન્ડ, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, બાંગ્લાદેશ, નેધરલેન્ડ્ઝ અને આયરલેન્ડની ટીમો હતી. 50 ઓવરની 49 મેચોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. 'સુપર એઝિટ'(કવાર્ટર ફાઈનલ)-માં 'એ' ગ્રૂપમાંથી પાકિસ્તાન, શ્રીલંકા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ તથા 'બી' ગ્રૂપમાંથી દક્ષિણ આફ્રિકા, ભારત, ઈંગ્લેન્ડ અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ આવ્યા હતા. સેમી ફાઈનલ મેચ ભારત અને પાકિસ્તાન તથા ન્યૂ ઝીલેન્ડ અને શ્રીલંકા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂળે ભારત અને શ્રીલંકા વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે ફાઈનલ મેચ રમાઈ હતી. ફાઈનલ મેચમાં ભારતનો 5 વિકેટી વિજય થયો હતો. ફાઈનલ મેચમાં ભારતનો 91* રન કરી મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપનાર ભારતના કુટ્ટન મહેન્સિંહ ધોનીએ 'મેન ઓફ દ મેચ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો. ભારતના યુવરાજસિંહે 'મેન ઓફ દ સીરિઝ'નો અવોર્ડ મેળવ્યો હતો. (કુલ મેચ:49; કુલ રન:21333; કુલ વિકેટ:731; કુલ સિક્સર:258; કુલ બાઉન્ડી:1902)

11. દસમા વર્ક કપમાં સૌથી વધુ રન કરનાર ખેલાડીઓ:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	રન	મેચ	સરેરાશ	100	50
1.	તિલકરને દિલશાન	શ્રીલંકા	500	9	62.50	2	2
2.	સચિન તેન્દુલકર	ભારત	482	9	53.55	2	2
3.	કુમાર સંગાકારા	શ્રીલંકા	465	9	93.00	1	3
4.	જોનાથન ટ્રોટ	ઇંગ્લેન્ડ	422	7	60.28	0	5
5.	ઉપુલ તરંગા	શ્રીલંકા	395	9	56.42	2	1
6.	ગૌતમ ગંભીર	ભારત	393	9	43.66	0	4
7.	વીરેન્દ્ર સેહવાગ	ભારત	380	8	47.50	1	1
8.	યુવરાજસિંહ	ભારત	362	9	90.50	1	4
9.	એબી ડી' વિલિયર્સ	દક્ષિણ આફ્રિકા	353	5	88.25	2	1
10.	એન્ઝૂ સ્ટ્રાઉસ	ઇંગ્લેન્ડ	334	7	47.71	1	1

12. દસમા વર્ક કપમાં સૌથી વધુ વિકેટ લેનાર બોલર:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	વિકેટ	મેચ	શ્રેષ્ઠ	4	5
1.	શાહિદ આફિદી	પાકિસ્તાન	21	8	16-5	2	2
2.	ઝડીર ખાન	ભારત	21	9	20-3	0	0
3.	ટીજુ સાઉથી	ન્યૂ જીલેન્ડ	18	8	13-3	0	0
4.	આર જે પીટરસન	દક્ષિણ આફ્રિકા	15	7	12-4	1	0
5.	મુખૈયા મુરલીધરન	શ્રીલંકા	15	9	25-4	1	0
6.	યુવરાજસિંહ	ભારત	15	9	31-5	0	1
7.	ઇમરાન તાહિર	દક્ષિણ આફ્રિકા	14	5	38-4	2	0
8.	ઉમર ગુલ	પાકિસ્તાન	14	8	30-3	0	0

13. દસમા વર્ક કપમાં સૌથી વધુ રન કરનાર ટીમ:

ક્રમ	દેશ	રન/વિકેટ	વિરુદ્ધ	સ્થળ	રનરેટ	ઓવર
1.	ભારત	370/4	બાંગ્લાદેશ	ઢાકા	7.40	50.0
2.	ન્યૂ જીલેન્ડ	358/6	કેનેડા	મુંબઈ	7.16	50.0
3.	દક્ષિણ આફ્રિકા	351/5	નેથરલેન્ડ્સ	મોહાલી	7.02	50.0
4.	ભારત	338	ઇંગ્લેન્ડ	બેંગલૂરુ	6.78	49.5
5.	ઇંગ્લેન્ડ	338/8	ભારત	બેંગલૂરુ	6.76	50.0

14. દસમા વર્ક કપમાં સૌથી વધુ સિક્સર ફટકારનાર ખેલાડીઓ:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	મેચ	સિક્સર	બાઉન્ડી
1.	રોસ ટેલર	ન્યૂ જીલેન્ડ	08	14	20
2.	કેરોન પોલાઈ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	07	11	14
3.	કેવિન ઓ'બ્રાયન	આયરલેન્ડ	06	09	19
4.	સચિન તેન્દુલકર	ભારત	09	08	52
5.	એબી ડી' વિલિયર્સ	દક્ષિણ આફ્રિકા	05	07	31
6.	સીઓ ઓબુયા	કેન્યા	06	07	21
7.	શેન વોટ્સન	ઓસ્ટ્રેલિયા	07	07	32
8.	વીરેન્દ્ર સેહવાગ	ભારત	08	07	49

15. દસમા વર્લ્ડ કપમાં વ્યક્તિગત સર્વાધિક રન કરનાર ખેલાડીઓ:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	રન	બોલ	સિક્સર	બાઉન્ડ્રી	સ્ટ્રેચ રેટ	વિરુદ્ધ
1.	સેહવાગ	ભારત	175	140	05	14	125.00	બાંગ્લાદેશ
2.	સ્ટ્રોઉસ	ઇંગ્લેન્ડ	158	145	01	18	108.96	ભારત
3.	દિલશાન	શ્રીલંકા	144	131	01	16	109.92	કિંબાળ્યે
4.	ડી' વિલિયર્સ	દક્ષિણ આફ્રિકા	134	98	04	13	136.73	નેઝરલેન્ડ્ઝ
5.	તરંગા	શ્રીલંકા	133	141	00	17	94.32	કિંબાળ્યે

16. દસમા વર્લ્ડ કપમાં સૌથી ઓછા રન કરનાર ટીમ:

ક્રમ	દેશ	રન	ઓવર	રનરેટ	વિરુદ્ધ	સ્થળ
1.	બાંગ્લાદેશ	58	18.5	3.07	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	ઢાકા
2.	કેન્યા	69	23.5	2.89	ન્યૂ જીલેન્ડ	ચેન્નઈ
3.	બાંગ્લાદેશ	78	28	2.78	દક્ષિણ આફ્રિકા	ઢાકા
4.	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	112	43.3	2.57	પાકિસ્તાન	ઢાકા
5.	કેન્યા	112	33.1	3.37	પાકિસ્તાન	ઢાકા

17. વર્લ્ડ કપના વિક્રમો:

- સૌથી વધુ રન: 2278 રન (1992થી 2011), સચિન તેન્દુલકર (ભારત)
- સૌથી વધુ વ્યક્તિગત રન: 188* રન ઈ.સ. 1996માં દક્ષિણ આફ્રિકાના ગેરી કર્સ્ટન દ્વારા યુએઈ સામે
- એક વર્લ્ડ કપમાં સૌથી વધુ રન: 673 રન, ઈ.સ. 2003માં સચિન તેન્દુલકર (ભારત)
- સૌથી વધુ વિકેટ: 71 વિકેટ (1996થી 2007), જ્લેન મેકગ્રાથ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
- શ્રેષ્ઠ બોલિંગ: 15 રન/7 વિકેટ, ઈ.સ. 2003માં જ્લેન મેકગ્રાથ (ઓસ્ટ્રેલિયા) દ્વારા નામિબિયા વિરુદ્ધ
- એક વર્લ્ડ કપમાં સૌથી વધુ વિકેટ: 26 વિકેટ ઈ.સ. 2007માં જ્લેન મેકગ્રાથ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
- સૌથી વધુ ક્રીયા: 28 ક્રીય (1996થી 2011), રિકી પોન્ટિંગ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
- સૌથી મોટો સ્કોર: 413 રન/5 વિકેટ, ઈ.સ. 2007માં ભારત દ્વારા બર્મ્યુડા વિરુદ્ધ
- સૌથી ઓછો સ્કોર: 36 રન, ઈ.સ. 2003માં કેનેડા દ્વારા શ્રીલંકા વિરુદ્ધ
- સૌથી વધુ મેચ રમનાર: 46 મેચ (1996થી 2011), રિકી પોન્ટિંગ (ઓસ્ટ્રેલિયા)
- શ્રેષ્ઠ કેપન: રિકી પોન્ટિંગ, ઓસ્ટ્રેલિયા (2003થી 2011); 29 મેચમાંથી 26માં વિજય, 2માં પરાજય અને 1 અનિઝીત

(7) ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ

કિકેટના ઇતિહાસમાં સૌપ્રથમ વાર 20 ઓવરવાળી કિકેટ સ્પર્ધાનું વિશ્વ કક્ષાએ આયોજન ઈ.સ. 2007માં દક્ષિણ આફ્રિકા ખાતે થયું અને ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ ટુનિમેન્ટનો પ્રારંભ થયો.

ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ કિકેટનું આયોજન

ક્રમ	વર્ષ	યજમાન દેશ	વિજેતા દેશ
1.	2007	દક્ષિણ આફ્રિકા	ભારત
2.	2009	ઇંગ્લેન્ડ	પાકિસ્તાન
3.	2010	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	ઇંગ્લેન્ડ
4.	2012	શ્રીલંકા	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
5.	2014	બાંગ્લાદેશ	
6.	2016	ભારત	
7.	2020	ઓસ્ટ્રેલિયા	

1. પ્રથમ ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ (ઈ.સ. 2007)

પ્રથમ ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ દક્ષિણ આફ્રિકાના યજમાનપણા હેઠળ 11 સપ્ટેમ્બરથી 24 સપ્ટેમ્બર સુધી યોજાયો. જેમાં 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. સેમી ફાઈનલ મેચ ન્યૂ જીલેન્ડ અને પાકિસ્તાન તથા ભારત અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂમે પાકિસ્તાન અને ભારત વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે રમાયેલી ફાઈનલ મેચમાં ભારત 5 રનથી વિજયી બની વર્લ્ડ ચેમ્પિયન બન્યું. ઈરફાન પટાકા મેન ઓફ દ મેચ અને શાહીદ આફિદી મેન ઓફ દ સીરિઝ.

2. બીજો ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ (ઈ.સ. 2009)

બીજો ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ ઇંગ્લેન્ડના યજમાનપણા હેઠળ 5 જૂનથી 21 જૂન સુધી યોજાયો. જેમાં 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. સેમી ફાઈનલ મેચ પાકિસ્તાન અને દક્ષિણ આફ્રિકા તથા શ્રીલંકા અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂમે પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકા વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે રમાયેલી ફાઈનલ મેચમાં પાકિસ્તાન 8 વિકેટથી વિજયી બની વર્લ્ડ ચેમ્પિયન બન્યું. શાહીદ આફિદી મેન ઓફ દ મેચ અને ડિલશાન મેન ઓફ દ સીરિઝ.

3. તૃજો ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ (ઈ.સ. 2010)

તૃજો ટ્રેન્ટી-20 વર્લ્ડ કપ વેસ્ટ ઇન્ડિઝના યજમાનપણા હેઠળ 30 એપ્રિલથી 16 મે સુધી યોજાયો. જેમાં

12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. સેમી ફાઈનલ મેચ ઓસ્ટ્રેલિયા અને પાકિસ્તાન તથા ઇંગ્લેન્ડ અને શ્રીલંકા વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂમે ઓસ્ટ્રેલિયા અને ઇંગ્લેન્ડ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે રમાયેલી ફાઈનલ મેચમાં ઇંગ્લેન્ડ 7 વિકેટથી વિજયી બની વર્ક ચેમ્પિયન બન્યું. કિસવેટર મેન ઓફ દ મેચ અને પીટરસન મેન ઓફ દ સીરિઝ.

4. ચોથો ટ્રેન્ટી-20 વર્ક કપ (ઇ.સ. 2012)

ચોથો ટ્રેન્ટી-20 વર્ક કપ શ્રીલંકાના યજમાનપણા ડેટા 18 સપેન્ટેમ્બરથી 7 ઓક્ટોબર સુધી યોજાયો. જેમાં 12 દેશોની ટીમોએ ભાગ લીધો હતો. સેમી ફાઈનલ મેચ પાકિસ્તાન અને શ્રીલંકા તથા ઓસ્ટ્રેલિયા અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વચ્ચે રમાઈ હતી. જેમાં અનુકૂમે શ્રીલંકા અને વેસ્ટ ઇન્ડિઝ વિજયી થતાં તેમની વચ્ચે રમાયેલી ફાઈનલ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ 36 રનથી વિજયી બની વર્ક ચેમ્પિયન બન્યું. માર્લોન સેમ્યુઅલ્સ મેન ઓફ દ મેચ અને શેન વોટ્સન મેન ઓફ દ સીરિઝ.

5. ચોથા ટ્રેન્ટી-20 વર્ક કપમાં સૌથી વધુ રન કરનાર ખેલાડી:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	મેચ	રન	સરેરાશ
1.	શેન વોટ્સન	ઓસ્ટ્રેલિયા	6	249	49.80
2.	મહેલા જયવર્દન	શ્રીલંકા	7	243	40.50
3.	સેમ્યુઅલ્સ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	7	230	38.33
4.	કિસ ગેઈલ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	7	222	44.40
5.	બ્રેન્ડન મેક્કુલમ	ન્યૂ જીલેન્ડ	5	212	42.40

6. ચોથા ટ્રેન્ટી-20 વર્ક કપમાં સૌથી વધુ વિકેટ લેનાર ખેલાડી:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	મેચ	વિકેટ	સરેરાશ
1.	અંજિતા મેન્ડિસ	શ્રીલંકા	6	15	09.80
2.	શેન વોટ્સન	ઓસ્ટ્રેલિયા	6	11	16.00
3.	મિચેલ સ્ટાર્ક	ઓસ્ટ્રેલિયા	6	10	16.40
4.	લક્ષ્મીપતિ બાલાજુ	ભારત	4	09	09.77
5.	સુનિલ નરૈન	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	7	09	15.44

7. ચોથા ટ્રેન્ટી-20 વર્ક કપમાં સૌથી વધુ સિક્સર ફિટકારનાર ખેલાડી:

ક્રમ	ખેલાડી	દેશ	મેચ	સિક્સર
1.	કિસ ગેઈલ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	7	16
2.	માર્લોન સેમ્યુઅલ્સ	વેસ્ટ ઇન્ડિઝ	7	15
3.	શેન વોટ્સન	ઓસ્ટ્રેલિયા	6	15
4.	લ્યુક રાઈટ	ઇંગ્લેન્ડ	5	13
5.	બ્રેન્ડન મેક્કુલમ	ન્યૂ જીલેન્ડ	5	10

11. વિશ્વ : સામાન્ય ઝાન

1. યુરોપિયન યુનિયન (EU)

- * દુનિયાનું સૌથી મોટું વેપારી સંગઠન
- * સ્થાપના: 9-10 ડિસેમ્બર, 1991
- * મુખ્ય કેન્દ્ર: બ્રસેલ્સ (બેલ્જિયમ)
- * મૂળ સભ્ય દેશો (15): જર્મની, ફાન્સ, બેલ્જિયમ, નેદરલેન્ડ્ઝ, લક્સમબર્ગ, આયરલેન્ડ, ઇટલી, ફિનલેન્ડ, સ્પેન, પોર્ટુગલ, શ્રીસ, ઓસ્ટ્રેલિયા, યૂનાઇટેડ કિંડમ, સ્વિટન, ડેન્માર્ક
- * નવા સત્ય દેશો (10): પોલેન્ડ, હંગરી, ચેક રિપબ્લિક, સ્લોવાકિયા, સ્લોવીનિયા, લિથુઅનિયા, લેટ્વિયા, એસ્ટોનિયા, સાઈપ્રસ, મોલ્ટા
- * ચલાશ: યુરો (EURO); 1 જાન્યુઆરી, 1999થી અમલમાં
- * યુરો ચલાશ સ્વીકારનાર દેશો: જર્મની, ફાન્સ, બેલ્જિયમ, નેદરલેન્ડ્ઝ, લક્સમબર્ગ, આયરલેન્ડ, ઇટલી, ફિનલેન્ડ, સ્પેન, પોર્ટુગલ, શ્રીસ, ઓસ્ટ્રેલિયા, સ્વિટઝરલેન્ડ
- * યુરો ચલાશ અપનાવનાર દેશોનો સમૂહ 'યુરોપેન' તરીકે ઓળખાય છે.

2. સૌથી મોટી બેન્કો

- 1. એચ.એસ.બી.સી. હોલ્ડિંગ્સ, લંડન
- 2. બેન્ક ઓફ ટોકિયો, જાપાન
- 3. કેન્ટ ઓન્ટ્રિયો, પેરિસ
- 4. ચેઝ મેનહટન, ન્યૂ યૉર્ક
- 5. સિટી કોર્પ., ન્યૂ યૉર્ક
- 6. જ્યુસ બેન્ક, જર્મની
- 7. બેન્ક ઓફ અમેરિકા, સેન ઇન્સિસ્કો
- 8. એ.બી.ગેન. એમરો, નેદરલેન્ડ્ઝ
- 9. સુમિતોમો, જાપાન
- 10. યુનિયન બેન્ક ઓફ સ્વિટઝરલેન્ડ, સ્વિટઝરલેન્ડ
- 11. ફિયુજ બેન્ક, ટોકિયો
- 12. ડાઈટચી કાંગ્યો, ટોકિયો
- 13. સાન્વા બેન્ક, જાપાન
- 14. સકૂરા બેન્ક, ટોકિયો
- 15. બેન્ક ઓફ ચાઈના, બેઇંગન
- 16. સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા, ભારત

3. સૌથી મોટી કંપનીઓ

ક્રમ	કંપની	દેશ	આવક (અભજ ડૉલર)*
1.	જનરલ મોટર્સ	અમેરિકા	168.37
2.	ફોર્ડ મોટર	અમેરિકા	146.99
3.	મિત્સુઉર્ડ	જપાન	144.94
4.	મિત્સુબિશી	જપાન	140.20
5.	ઇલોચુ	જપાન	135.54
6.	મરૂઝેની	જપાન	124.03
7.	રોયલ ઇચ શેલ	બ્રિટન-નેથરલેન્ડ્ઝ	128.17
8.	એક્સોન	અમેરિકા	119.43
9.	સુધીટોનો	જપાન	119.28
10.	ટોયોટા મોટર	જપાન	108.70

* અંદરાજીત

4. વિશ્વ: અગ્રથના દિન

જાન્યુઆરી

- 1 નૂત્રન વર્ષ દિન
- 10 વિશ્વ હાસ્ય દિન
- 30 શહીદ દિન (મહાત્મા ગાંધી પુષ્યતિથિ), વિશ્વ કસ્ટમ દિન
- 14 વેલેન્ટાઈન દે

ફેબ્રુઆરી

- 8 વિશ્વ મહિલા દિન
- 15 વિશ્વ આહક દિન
- 16 વિશ્વ રસીકરણ દિન
- 20 વિશ્વ ચકલી દિન
- 21 વિશ્વ વન દિન, વિશ્વ રંગબેદ્નાતિ સમાપ્તિ દિન
- 22 વિશ્વ જળ દિન
- 23 વિશ્વ મોસમ વિજ્ઞાન દિન, વિશ્વ શાળા દિન, વિશ્વ વાયુશાખ દિન
- 24 વિશ્વ ક્ષય દિન
- 27 વિશ્વ રંગભૂમિ દિન

માર્ચ

- 1 એપ્રિલ ફૂલ દિન
- 7 વિશ્વ આરોગ્ય દિન
- 10 વિશ્વ કેન્સર દિન
- 12 વિશ્વ ઉક્યન અને અવકાશી દિન
- 18 વિશ્વ વારસા દિન
- 22 પૃથ્વી દિન
- 23 વિશ્વ પુસ્તક દિન
- 30 બાળમજૂરી વિરોધી દિન

મે

- 1 વિશ્વ શ્રમદિન
- 3 વિશ્વ પ્રેસ સ્વાતંત્ર્યદિન, વિશ્વ ઊર્જા દિન
- 5 વિશ્વ અથલેટિક્સ દિન, વિશ્વ સૂર્ય દિન
- 8 વિશ્વ રેઝક્સ દિન
- 9 ઈતિહાસ દિન, મર્ધસ ૩ (માસનો બીજો રવિવાર)
- 15 વિશ્વ પરિવાર દિન
- 17 વિશ્વ ટેલિકોમ્યુનિકેશન દિન
- 21 ત્રાસવાદ વિરોધી દિન

24 કોમનવેલ્થ દિન

31 વિશ્વ તમાકુ નિષેધ દિન

જૂન

- 5 વિશ્વ પર્યાવરણ દિન
- 12 વિશ્વ બાળમજૂરી વિરોધ દિન
- 23 વિશ્વ ઓલિમ્પિક દિન
- 26 માદક પદ્ધાર્થ વિરોધ દિન
- 28 ફાર્થર્સ ૩

જુલાઈ

- 4 અમેરિકા સ્વાતંત્ર્ય દિન
- 8 વિશ્વ સીનિયર સિટિઝન્સ ૩
- 11 વિશ્વ વસ્તી દિન
- 25 પેરન્ટ્સ ૩

ઓગસ્ટ

- 1 વિશ્વ મૈત્રી (Friendship) દિન (માસનો પ્રથમ રવિવાર)
- 9 વિશ્વ આદિવાસી દિન
- 15 ભારતનો સ્વાતંત્ર્ય દિન

સપ્ટેમ્બર

- 8 વિશ્વ સાક્ષરતા દિન
- 16 વિશ્વ ઓઝોન દિન
- 25 વિશ્વ નૌકા દિન
- 26 વિશ્વ બધિર દિન
- 27 વિશ્વ પ્રવાસન દિન

ઓક્ટોબર

- 1 વિશ્વ સંગીત દિન, વિશ્વ પ્રૌઢ દિન, સૈચિંક રક્તદાન દિન
- 2 વિશ્વ અંહિસા દિન, મહાત્મા ગાંધી અને લાલબદ્ધાદુર શાસ્ત્રીનો જન્મદિન
- 3 વિશ્વ પશુ દિન, વિશ્વ નિવાસ દિન
- 4 વિશ્વ વન્ય જીવ દિન
- 5 વિશ્વ રહેઠાણ દિન
- 6 વિશ્વ શાકાહાર દિન
- 9 વિશ્વ ટપ્પાલ દિન
- 14 વિશ્વ સ્ટાન્ડર્ડ્સ દિન
- 16 વિશ્વ ખાદ્ય (અન્ન) દિન, બોસ ૩
- 17 વિશ્વ ગરીબી નાબૂદ દિન
- 24 'સંયુક્ત રાષ્ટ્ર' દિન (યુનેન ૩)
- 30 વિશ્વ બચત દિન

નવેમ્બર

- 9 વિશ્વ ઉર્દૂ દિન
- 14 વિશ્વ ડાયાબિટીસ દિન
- 19 વિશ્વ શૌચાલિય દિન
- 20 વિશ્વ બાળ અધિકાર દિન
- 27 વિશ્વ મહિલા હિંસા નિવારણ દિન

ડિસેમ્બર

- 1 વિશ્વ એઈઝ્ઝ દિન
- 3 વિશ્વ વિકલાંગ દિન
- 8 મંદબુદ્ધિનાં બાળકો માટેનો દિન
- 9 બાલિકા દિન
- 10 વિશ્વ માનવ અધિકાર દિન
- 11 યુનિસેફ દિન
- 31 ઈસુના નવા વર્ષની પૂર્વસંધ્યા

5. વિશ્વ : અવોર્ડ

1. નોભેલ પારિતોષિક : ડાયનેમાઈટના શોધક ડૉ. આલ્ફેડ નોભેલ સ્વિટિશ વૈજ્ઞાનિક હતા. તેમને તેમની વૈજ્ઞાનિક શોધો દ્વારા ધારું ધન પ્રાપ્ત થયું હતું. જરૂર કરતાં વધારાની સંપત્તિનો સદૃષ્યોગ કરવા માટે તેમણે એક વસિયતનામું (Will) બનાવ્યું. આ વસિયતનામા મુજબ તેમની મિલકતના વ્યાજમાંથી સાહિત્ય, વૈદક, ભૌતિક વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, રસાયણવિજ્ઞાન અને શાંતિના ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપનારને દર વર્ષે પારિતોષિક આપવામાં આવે છે. ઈ.સ. 1901થી આ પારિતોષિક નિયમિત આપવામાં આવે છે.
2. પુલિલોર : પત્રકારત્વ, સંગીત, નાટ્ય, સાહિત્ય જેવાં ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપનારને અમેરિકન પ્રકાશક પુલિલોર તરફથી 2,50,000 ડૉલરના ઠનામો આપવામાં આવે છે.
3. મેઝસેસે અવોર્ડ : ફિલિપીન્ઝ દેશ તરફથી ઐશ્વિયા ખંડના નાગરિકોને (1) પત્રકારત્વ અને સાહિત્ય (2) જાહેર સેવા (3) સરકારી સેવા (4) સામાજિક સેવા (5) આંતરરાષ્ટ્રીય સદ્ભાવ જેવાં ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપનારને 30,000 ડૉલરના ઠનામો આપવામાં આવે છે.
4. નેહરુ અવોર્ડ : જવાહરલાલ નેહરુની યાદમાં વિશ્વશાંતિ માટે પ્રયત્ન કરનારને આપવામાં આવે છે.
5. ટેમ્પલટોન : ધાર્મિક વિચારના ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર પ્રદાન કરનારને આપવામાં આવે છે.
6. ઓસ્કાર : ફિલ્મ ક્ષેત્રના કલાકારો અને કસભીઓને આપવામાં આવે છે.
7. ગાલબાટ : અવકાશી સંશોધન માટે હેન્રી ગાલબાટ તરફથી આપવામાં આવે છે.
8. કલિંગ : બીજુ પટનાયક તરફથી યુનેસ્કો દ્વારા વિજ્ઞાનને લોકપ્રિય બનાવનારને આપવામાં આવે છે.
9. જુલિયેટ ક્યૂરી : 'વર્લ્ડ પીસ કાઉન્સિલ' તરફથી શાંતિ માટે આપવામાં આવે છે.
10. દાગ હેમરશિલ્ડ : વિશ્વશાંતિના ક્ષેત્રે ગણનાપાત્ર પ્રદાન કરનારને આપવામાં આવે છે.
11. ક્રોમનવેલ્થ રાઇટર અવોર્ડ : વર્ષના ઉત્તમ સાહિત્ય સર્જન માટે આપવામાં આવે છે.
12. મહાત્મા ગાંધી શાંતિ પુરસ્કાર : માનવસેવાના ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર સેવા પ્રદાન કરનારને આપવામાં આવે છે.
13. યુનેસ્કો શાંતિ પ્રાઈજ : વિશ્વશાંતિના સંનિષ્ઠ પ્રયત્નો કરનારને આપવામાં આવે છે.
14. નિશાન-એ-ઈમ્પ્રિયાઝ : પાકિસ્તાનનો સર્વોચ્ચ નાગરિક પુરસ્કાર.
15. બુકર પ્રાઈજ : સાહિત્યક્ષેત્રે ઉત્તમ સર્જન કરનારને આપવામાં આવે છે.
16. પોલર સંગીત પુરસ્કાર : સંગીતક્ષેત્રે વિશીષ પ્રદાન કરનારને આપવામાં આવે છે.
17. વર્લ્ડ સ્ટેટ્સમેન અવોર્ડ : માનવતાના ક્ષેત્રે ઉત્તમ પ્રદાન કરનારને આપવામાં આવે છે.

6. સંક્ષિપ્ત ફ્રેપ (ABBREVIATIONS)

- A:**Associate
a/c: Account
AA: Anti-Aircraft; Author's Alterations; Alcoholics Anonymous; Automobile Association
AAFI: Amateur Athletics Federation of India
AAI: Airport Authority of India
AAM: Air-to-Air Missile
AASU: All Assam Students' Union
ABC: Audit Bureau of Circulation; American Broadcasting Company; Australian Broadcasting Commission
ABLTC: Akhil Bharatiya Lok Tantrik Congress
ABM: Anti Ballistic Missile
ABSU: All Bodo Students Union
ABVP: Akhil Bharatiya Vidyarthi Parishad
AC: Alternating Current; Ashoka Chakra; Ante Christum (Before Christ); Air Conditioned
ACAS: Airborne Collision Avoidance System; Advisory, Conciliation and Arbitration Service
ACC: Auxiliary Cadet Corps; Air Coordinating Committee
ACH: Adreno Cortical Hormone
ACTH: Adreno Corticotrophic Hormone
AD: Anno Domini (in the year of Lord, i.e. After Christ)
ADB: Asian Development Bank
ADC: Aide-De-Camp
ADP: Adenosine Diphosphate
AEC: Atomic Energy Commission
AERB: Atomic Energy Regulation Board
AF: Audio Frequency
AFC: Asian Football Confederation
AG: Adjutant General; Accountant General; Attorney General
AGM: Annual General Meeting
AGP: Asom Gana Parishad
AHQ: Army Headquarters
AI: Artificial Intelligence; Artificial Insemination
AI: Air India
AIADMK: All India Anna Dravida Munnetra Kazhagam
AIBEA: All India Bank Employees' Association
AICC: All India Congress Committee
AICS: All India Council of Sports
AICTE: All India Council for Technical Education
AID: Agency for International Development
AIDS: Acquired Immune Deficiency Syndrome
AIFB: All India Forward Block
AIIMS: All India Institute of Medical Sciences
AILTA: All India Lawn Tennis Association

AIMA: All India Manufacturers' Association; All India Management Association	ATS: Anti Tetanus Serum
AIMEIM: All India Majlis-e-Ittehadul Muslimeen	AU: Astronomical Unit
AIML: All India Muslim League	AVARD: Association of Voluntary Agencies for Rural Development
AIMO: All India Manufacturers' Organisation	AVC: Army Veterinary Corps
AINEC: All India Newspaper Editors' Conference	AVSM: Ati Vishisht Seva Medal
AIR: All India Radio	AW: Atomic Weight
AIRF: All India Railwaymen's Federation	AWACS: Airborne Warning and Control System
AISSF: All India Sikh Students' Federation	AWBI: Animal Welfare Board of India
AITC: All India Trinamul Congress	b: bit; born; bowled, bye (in cricket)
AITUC: All India Trade Union Congress	B: Byte; Bachelor; British
AIWHA: All India Women's Hockey Association	BA: Bachelor of Arts, British Academy
AJT: Advanced Jet Trainer	BAgri: Bachelor of Agriculture
ALH: Advanced Light Helicopter	BALCO: Bharat Aluminium Company Limited
AM: Amplitude Magnification	BAM: Bachelor of Ayurvedic Medicine
am: ante meridiem (before noon)	BAMS: Bachelor of Ayurvedic Medicine and Surgery
ABMS: Ayurvedacharya Bachelor of Medicine & Surgery	BARC: Bhabha Atomic Research Centre
AMC: Army Medical Corps	BArch: Bachelor of Architecture
AMIE: Associate Member of Institute of Engineers	BASIC: Beginners All-Purpose Symbolic Instruction Code
amp: ampere	BB: (very Black-pencils)
AMU: Aligarh Muslim University; Asian Monetary Union	BBA: Bachelor of Business Administration
AOC: Air Officer Commanding	BBC: British Broadcasting Corporation
AP: Andhra Pradesh; Associated Press	BBM: Bachelor of Business Management
APA: All Points Addressable	BBM: Bharipa Bahujan Mahasangha
APC: Agricultural Prices Commission	BC: Before Christ
APEDA: Agricultural & Processed Food Products Export Development Authority	BCA: Bachelor of Computer Applications
APHLC: All Parties Hill Leaders' Conference	BCCI: Board of Control for Cricket in India; Bank of Credit and Commerce International
APPLE: Ariane Passenger Payload Experiment	BCCL: Bharat Coking Coal Limited
APPU: Asian Pacific Postal Union	BCG: Bacillus Calmette-Guerin (preventive vaccine for tuberculosis)
ARC: Administrative Reforms Commission; Agricultural Refinance Corporation	BChem.Tech.: Bachelor of Chemical Technology
ARP: Air Raid Precaution	BCom: Bachelor of Commerce
ARPANET: Advanced Research Projects Agency Network	BDO: Block Development Officer
ASC: Army Service Corps	BDS: Bachelor of Dental Surgery
ASCI: Administrative Staff College of India	BE: Bachelor of Engineering
ASEAN: Association of South East Asian Nations	BEd: Bachelor of Education
ASI: Archaeological Survey of India; Anthropological Survey of India	BEL: Bharat Electronics Limited
ASLV: Augmented Satellite Launch Vehicle	bf: brought forward
ASR: Automatic Speech Recognition	BFA: Bachelor of Fine Arts
ASSOCHAM: Associated Chamber of Commerce and Industry	BFSc: Bachelor of Fisheries Science
ATM: Automated Teller Machine	BGL: Bachelor of General Law
ATP: Adenosine Triphosphate	BHEL: Bharat Heavy Electricals Limited
ATR: Action Taken Report	BHMS: Bachelor of Homeopathic Medicine
	BHU: Banaras Hindu University
	BICP: Bureau of Industrial Costs and Prices
	BIFR: Bureau of Industrial and Financial Reconstruction
	BIM: Bachelor of Indian Medicine
	BIOS: Basic Input/Output System

- BIS:** Bank for International Settlements; Bureau of Indian Standards
- BISTEC:** Bangladesh, India, Sri Lanka, Thailand Economic Co-operation
- BIT:** Binary Digit
- BITS:** Birla Institute of Technology and Sciences
- BJ:** Bachelor of Journalism
- BJD:** Biju Janata Dal
- BJP:** Bharatiya Janata Party
- BKKP:** Bharatiya Kisan Kamgar Party
- BKU:** Bharatiya Kisan Union
- BL:** Bachelor of Law or Laws (Integrated Course)
- BLIS:** Bachelor of Library and Information Science
- BLib.Sc.:** Bachelor of Library Science
- B.Litt:** Bachelor of Literature
- BMW:** Bayerische Motoren Warke AG
- BNat (Ayu):** Bachelor of Ayurved in Naturopathy
- B.Nurs:** Bachelor of Nursing
- BOLT:** Build-Own-Lease-Transfer
- BOT:** Bachelor of Occupational Therapy
- bp:** boiling point; blood pressure
- BPCL:** Bharat Petroleum Corporation Ltd.
- BPE:** Bachelor of Physical Education; Bureau of Public Enterprises
- BPED:** Bachelor of Physical Education
- BPharm (Ayu):** Bachelor of Ayurved in Pharmacy
- BPO:** Business Process Outsourcing
- BPharm:** Bachelor of Pharmacy
- BPP:** Bachelor of Physical Planning
- BPS:** Bites Per Second
- BPT:** Bachelor of Physiotherapy
- Brig:** Brigadier
- BRO:** Border Roads Organisation
- Bros:** Brothers
- B.Sc (Nursing):** Bachelor of Science in Nursing; Bachelor of Science
- BSE:** Bombay Stock Exchange
- BSF:** Border Security Force
- BSI:** Botanical Survey of India
- BStat:** Bachelor of Statistics
- BSNL:** Bharat Sanchar Nigam Limited
- BSP:** Bahujan Samaj Party
- BSS:** Bharat Sewak Samaj; British Standard Specifications
- BSSc.:** Bachelor of Sanitary Science
- BSW:** Bachelor of Social Work
- BTech:** Bachelor of Technology
- BText:** Bachelor of Textiles
- BVSc & AH:** Bachelor of Veterinary Science and Animal Husbandry
- BVSc:** Bachelor of Veterinary Science
- C:** celsius, centigrade; Roman Numeral for 100; century
- c & b:** caught and bowled (in cricket)
- C-DOT:** Centre for Development of Telematics
- C-in-C:** Commander-in-Chief
- c/o:** care of
- ca:** circa (approximately)
- CA:** Chartered Accountant
- CAB:** Civil Aeronautics Board; Central Advisory Board; Citizens Advice Bureau
- CABE:** Central Advisory Board for Education
- CACM:** Central American Common Market
- CAG:** Comptroller and Auditor General of India
- CAI:** Computer Assisted Instruction
- CAL:** Computer Assisted Learning
- Cantab:** Cantabrigiensis (of Cambridge)
- CAPES:** Computer Aided Paperless Examination System
- Caps:** Capitals
- CARD:** Centre for Astronomical Research and Development
- CARE:** Cooperative for American Relief Everywhere
- CASE:** Commission on Alternative Sources of Energy
- CAT:** Computer Aided Testing
- CAT SCAN:** Computerised Axial Tomography Scanner
- CAZRI:** Central Arid Zone Research Institute
- CBDT:** Central Board of Direct Taxes
- CBEC:** Central Board of Excise and Customs
- CBFC:** Central Board of Film Certification
- CBI:** Central Bureau of Investigation
- CBR:** Central Board of Revenue
- CBRI:** Central Building Research Institute
- CBSE:** Central Board of Secondary Education
- CBT:** Centre for Biochemical Technology; Children's Book Trust; Cognitive Behavioural Therapy
- CCI:** Cricket Club of India; Cement Corporation of India
- CCL:** Central Coalfields Limited
- CCMB:** Centre for Cellular and Molecular Biology
- CCP:** Cabinet Committee on Prices
- cd:** candela luminous (intensity of light)
- CD:** Civil Defence; Community Development; Certificate of Deposit; Compact Disc
- C-DAC:** Centre for Development of Advanced Computing
- Cdr:** Commander
- CDRI:** Central Drug Research Institute
- CD-ROM:** Compact Disc Read Only Memory
- CDS:** Compulsory Deposit Scheme
- CEC:** Chief Election Commissioner; Chief Executive Councillor

CEERI: Central Electronic Engineering Research Institute	CMFRI: Central Marine Fisheries Research Institute
cen: central; century	CMO: Chief Medical Officer
cent: centigrade	CNG: Compressed Natural Gas
CENTO: Central Treaty Organisation	CNN: Cable News Network
CEO: Chief Executive Officer; Chief Electoral Officer	CNS: Chief of Naval Staff; Central Nervous System
CET: Common Entrance Test; Central European Time	Co: company; county
cf: confer (compare); carried forward	CAS: Chief of Army Staff
CFC: Chlorofluorocarbon	COD: Chemical Oxygen Demand; Cash On Delivery; Central Ordnance Depot
CFRI: Central Fuel Research Institute	Col: Colonel
CFSL: Central Forensic Science Laboratory	col: column
CFTRI: Central Food Technological Research Institute	concl: conclusion
CGA: Colour Graphics Adapter; Central Ganga Authority	CONCORD: Council of North Indian States for Cooperation and Regional Development
CGF: Commonwealth Games Federation	cp: compare
CGHS: Central Government Health Scheme	CPC: Civil Procedure Code
CGI: Common Gateway Interface; Computer Graphics Interface	CPCB: Central Pollution Control Board
CGPDTM: Controller General of Patents, Designs and Trade Marks	CPF: Contributory Provident Fund
CGS: Centimetre Gram-Second (units of measurement); Chief of General Staff	CPHERI: Central Public Health Engineering Research Institute
CHOGM: Commonwealth Heads of Government Meeting	CPI: Communist Party of India; Consumer Price Index
CHS: Co-operative Housing Society	CPI(M): Communist Party of India (Marxist)
CIA: Central Intelligence Agency (USA)	CPI(ML): Communist Party of India (Marxist-Leninist)
CID: Criminal Investigation Department	CPMT: Combined Pre-Medical Tests
CIEFL: Central Institute of English and Foreign Languages	CPU: Central Processing Unit, Committee on Public Undertakings; Commonwealth Press Union
CIET: Central Institute of Educational Technology	CPWD: Central Public Works Department
cif: cost, insurance and freight	CR: Central Railway
CIFE: Central Institute of Fisheries Education	CRIS: Centre for Railway Information Systems
CIIL: Central Institute of Indian Languages	CRISIL: Credit Rating and Information Services of India Limited
CIL: Coal India Limited	CRPF: Central Reserve Police Force
CIRT: Central Institute of Road Transport	CRR: Cash Reserve Ratio
CIS: Commonwealth of Independent States	CRRI: Central Road Research Institute
CISF: Central Industrial Security Force	CRT: Cathode Ray Tube
CITES: Convention on International Trade on Endangered Species	CS: Civil Service; Civil Servant
CITU: Centre of Indian Trade Unions	CSCAP: Council for Security Cooperation in Asia Pacific
CIWTC: Central Inland Water Transport Corporation	CSCE: Conference on Security and Cooperation in Europe
CJ: Chief Justice	CSDS: Centre for the Study of Developing Societies
Cl: Centilitre; Class	CSIO: Central Scientific Instruments Organisation
cm: centimetre(s)	CSIR: Council of Scientific and Industrial Research
CM: Chief Minister; Common Market	CSIRO: Commonwealth Scientific and Industrial Research Organisation
CMA: Coal Mines Authority	CSIS: Centre for Strategic and International Studies
CMC: Computer Maintenance Corporation	
CMERI: Central Mechanical Engineering Research Institute	

CSO: Central Statistical Organisation	DLO: Dead Letter Office (see RLO)
CSSRI: Central Soil Salinity Research Institute	DM: District Magistrate; Doctor of Medicine
CST: Central Sales Tax	DMI: Directorate of Marketing and Inspection
CSTT: Commission for Scientific and Technical Terminology	DMK: Dravida Munnetra Kazhagam
ct: carat	DMP: Dot Matrix Printer
CTBT: Comprehensive Test Ban Treaty	DNA: Dioxyribonucleic Acid (biological elements)
CTO: Central Telegraph Office; Central Tractor Organisation; Chief Technical Officer	DNS: Domain Name Service
CTV: Colour Television	DO: Demi-Official
CVC: Central Vigilance Commission	DOD: Department of Ocean Development
CVR: Cockpit Voice Recorder	DOE: Department Of Electronics
CVRDE: Combat Vehicles Research Development Establishment	DOS: Disk Operating System
CWC: Central Warehousing Corporation	DP: Displaced Person
CWF: Consumer Welfare Fund	DPH: Diploma in Public Health
Cwlth: Commonwealth	DPhil: Doctor of Philosophy
CWPC: Central Water and Power Commission	DPI: Dots Per Inch, Director of Public Instruction
CWPRS: Central Water and Power Research Station	DPSA: Deep Penetration Strike Aircraft
cwt: hundredweight (112 lbs)	DRDA: District Rural Development Agency
CZA: Central Zoo Authority	DRDO: Defence Research and Development Organisation
DPhil: Doctor of Philosophy	DRES: Department of Renewable Energy Sources
DSc: Doctor of Science	DRF: Depreciation Reserve Fund
DLit(t): Doctor of Letters or Literature	DRI: Differential Rate of Interest; Directorate of Revenue Intelligence
DA: Daily Allowance; Dearness Allowance	DSc: Doctor of Science
DAE: Department of Atomic Energy	DSIDC: Defence Scientific Information and Documentation Centre
DAVP: Directorate of Advertising and Visual Publicity	DST: Department of Science and Technology
DBMS: DataBase Management System	DTH: Direct to Home
DC: Direct Current; Deputy Commissioner	DTP: Desk Top Publishing
DD: Doordarshan	dupl: duplicate
DDT: Dichloro Diphenyl Trichloroethane (insecticide)	DVC: Damodar Valley Corporation
DEAL: Defence Electronics Applications Laboratory	DVD: Digital Video Disc
DED: Diploma in Education	DVI: Digital Video Interactive
DEngg: Doctor of Engineering	DVM: Doctor of Veterinary Medicine
dep: departure; deposit; depot; deputy	dz: dozen
Dept: Department	E & O E: Errors and Omissions Excepted
DFDR: Digital Flight Data Recorder	E-mail: Electronic mail
DG: Director General, Dei gratia (by the grace of God)	EAC: Employment Assistance Centre
DGCA: Director General of Civil Aviation	EAS: Employment Assurance Scheme
DGHC: Darjeeling Gorkha Hill Council	ECA: Essential Commodities Act
DGTD: Directorate General of Technical Development	ECE: Economic Commission for Europe
DIG: Deputy Inspector General	ECG: Electrocardiogram
DIR: Defence of India Rules	ECGC: Export Credit and Guarantee Corporation
DIRD: Directorate of Irrigation Research and Development	ECHR: European Commission on Human Rights
DL: Doctor of Law	ECOSOC: Economic and Social Council (UN)
	ECOWAS: Economic Community of West African States
	ECS: Electronic Clearance Service
	ed: edited by; edition; editor; education
	EDBI: Educational Development Bank of India
	EEC: European Economic Community

EEG: Electro Encephalo Gram
EFF: Extended Fund Facility
EFTA: European Free Trade Association
eg: exempli gratia (for example)
EGA: Enhanced Graphics Adapter
EGS: Employment Guarantee Scheme
ELISA: Enzyme Linked Immuno-Sorbent Assay
ELSS: Equity Linked Saving Scheme
ELT: English Learning and Teaching
EMF: Electro Motive Force
EMRC: Educational Media Research Centre
EMS: European Monetary System
EMU: Electric Multiple Unit; European Monetary Union
encl: enclosed
Eng: Engineering; English; England; Engineer
ENS: Eastern Newspapers Society
ENT: Ear, Nose, Throat
EOU: Export Oriented Units
EPCH: Export Promotion Council for Handicrafts
EPF: Employees Provident Fund
EPRLF: Eelam People's Revolutionary Liberation Front
EPZ: Export Processing Zone
ER: Eastern Railway; Emergency Room
ERP: Enterprise Resource Planning
ESCAP: Economic and Social Commission for Asia and the Pacific
ESIC: Employees State Insurance Corporation
ESMA: Essential Services Maintenance Act
ESP: Extra Sensory Perception
Esq: Esquire
ESRO: European Space Research Organisation
Est: Established
et al.: et alii (and others)
etc: etcetera (and so on)
etseq: et sequentia (and the following)
ETDC: Electronics Trade and Technology Development Corporation
ETV: Educational Television
EVM: Electronic Voting Machine
EVR: Electrovideo Recording
excl: excluding
F: Fahrenheit; Farad
f: female; folio; fathom; frequency; fail
FAO: Food and Agriculture Organisation (of United Nations)
FAQ: Frequently Asked Questions
FB: Forward Bloc
FBI: Federal Bureau of Investigation
FBTR: Fast Breeder Test Reactor
FCI: Food Corporation of India

fcp: foolscap
FCRA: Foreign Contribution Regulation Act
FDC: First Day Cover
FDI: Foreign Direct Investment
FEMA: Foreign Exchange Management Act
FERA: Foreign Exchange Regulation Act
FICCI: Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry
FIEO: Federation of Indian Exports Organisations
FIFA: Federation of International Football Associations
fig: figure
FIH: International Hockey Federation
FII: Foreign Institutional Investor
FIPB: Foreign Investment Promotion Board
FIR: First Information Report
FM: Field Marshal; Frequency Modulation
FMCG: Fast Moving Consumer Goods
FO: Field Officer
FORTRAN: FORmula TRANslator
FP: Freezing Point
FPS: Foot-Pound-Second (units of measurement); Fair Price Shop
Fr: Father; French; France
FRCP: Fellow of the Royal College of Physicians
FRCS: Fellow of the Royal College of Surgeons
FRGS: Fellow of the Royal Geographical Society
FRS: Fellow of the Royal Society
ft: foot; feet
FTII: Films and Television Institute of India
FTP: File Transfer Protocol
FTZ: Free Trade Zone
fwd: forward
g: gram; acceleration due to gravity; gas
GAIL: Gas Authority of India Limited
gal: gallon (s)
GAP: Ganga Action Plan
GATT: General Agreement on Tariffs and Trade
Gb: Gigabyte (GB is standard) (1,073,741,824 bytes)
GB: Great Britain
GC: Gas Chromatography
GCC: Gulf Co-operation Council
GCF: Greatest Common Factor
GCM: Greatest Common Measure; General Court Martial
GDI: Gender-related Development Index
GDP: Gross Domestic Product
GDR: Global Depository Receipt; German Democratic Republic
GEM: Gender Empowerment Measure

Gen: General
Ger: German; Germany
GG: Governor General
GHC: Gorkha Hill Council
GHQ: General Headquarters
GI: Government Issue; General Issue
GIC: General Insurance Corporation
GIDC: Gujarat Industrial Development Corporation
GIEC: Global Indian Entrepreneurs Conference
Gk: Greek
GM: General Manager; General Motors
GMT: Greenwich Mean Time
GNLF: Gorkha National Liberation Front
GNP: Gross National Product
GOC-in-C: General Officer Commanding-in-Chief
GOI: Government Of India
Gov: Governor
Govt: Government
GPF: General Provident Fund; Gandhi Peace Foundation
GPO: General Post Office
gr: grain(s) (weight); grade; gross
GSI: Geological Survey of India
GSLV: Geosynchronous Satellite Launch Vehicle
GUI: Graphical User Interface
h: height; high; hour(s)
ha: hectare
HAL: Hindustan Aeronautics Limited
HB: Hard Black (on pencil)
HBCSE: Homi Bhabha Centre For Science Education
HC: House of Commons; High Court
HCF: Highest Common Factor
 HDFC: Housing Development Finance Corporation
HDI: Human Development Index
HDL: High Density Lipoprotein
HE: His Excellency; Her Excellency
HEMRL: High Energy Materials Research Laboratory
HEPC: Handloom Export Promotion Council
HF: High Frequency
HH: Her Highness; His Highness; His Holiness
HHEC: Handicrafts and Handloom Exports Corporation
Hi-Fi: High Fidelity
HIV: Human Immunodeficiency Virus
HLC: Humanitarian Law Commission (Red Cross)
HM: Her Majesty; His Majesty
HMI: Himalayan Mountaineering Institute

HMT: Hindustan Machine Tools; Head Micro Telephone
HMV: His Master's Voice
Hon: Honourable; Honorary
HP: Harmonic Progression; Himachal Pradesh
hp: horse power; hire-purchase
HPLC: High Pressure Liquid Chromatography
HQ: Headquarters
hr: hour
HRD: Human Resource Development
HRH: His Royal Highness; Her Royal Highness
HSC: Higher Secondary Certificate
HSL: Hindustan Steel Limited
HTML: Hypertext Markup Language
HTR: High Temperature Reactor
HTTP: Hypertext Transfer Protocol
HUDCO: Housing and Urban Development Corporation
HV: High Voltage
HVC: Himachal Vikas Congress
HWM: High Water Mark
Hz: Hertz
HZL: Hindustan Zinc Limited
I: Island(s); Isle(s)
I & B: Information and Broadcasting
I-Net: Internet
I/O: Input/Output
IAAI: International Airports Authority of India
IAAF: International Amateur Athletic Federation
IAAS: Indian Audit and Accounts Service
IAC: Indian Airlines Corporation
IAEA: International Atomic Energy Agency
IAF: Indian Air Force
IAMC: Indian Army Medical Corps
IAMR: Institute of Applied Manpower Research
IARI: Indian Agricultural Research Institute
IAS: Indian Administrative Service
IASRI: Indian Agricultural Statistics Research Institute
IATA: International Air Transport Association
ib, ibid: ibidem (in the same place), as the previous reference
IBM: International Business Machines
IBRD: International Bank for Reconstruction and Development (World Bank)
IC: Integrated Circuit
ICAA: International Civil Airports Association
ICAI: Institute of Chartered Accountants of India
ICAO: International Civil Aviation Organisation
ICAR: Indian Council of Agricultural Research
ICBL: International Campaign to Ban Landmines

- ICBM:** Intercontinental Ballistic Missile
- ICC:** International Chamber of Commerce; International Control Commission; International Cricket Council
- ICCR:** Indian Council for Cultural Relations
- ICCU:** Intensive Cardiac Care Unit
- ICCW:** Indian Council of Child Welfare
- ICFTU:** International Confederation of Free Trade Unions
- ICHR:** Indian Council of Historical Research
- ICICI:** Industrial Credit and Investment Corporation of India
- ICJ:** International Court of Justice
- ICMR:** Indian Council of Medical Research
- ICOR:** International Capital Output Ratio
- ICRC:** International Committee of the Red Cross
- ICRISAT:** International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics
- ICS:** Indian Civil Service
- ICSE:** Indian Certificate of Secondary Education
- ICSI:** Institute of Company Secretaries of India; Intracytoplasmic Sperm Injection; International Computer Science Institute
- ICSSR:** Indian Council of Social Sciences Research
- ICSW:** Indian Council of Social Welfare
- ICU:** Intensive Care Unit
- ICW:** International Council of Women
- ICWA:** Indian Council of World Affairs
- ICWAI:** Institute of Cost and Works Accountants of India
- IDA:** International Development Agency
- IDB:** Islamic Development Bank
- IDBI:** Industrial Development Bank of India
- IDC:** Industrial Development Corporation
- IDD:** International Direct Dialling
- IDSA:** Institute of Defence Studies and Analyses
- ie:** id est (that is)
- IENS:** Indian and Eastern Newspapers Society
- IES:** Indian Economic Service
- IETE:** Institution of Electronics and Telecommunications Engineers
- IFA:** Indian Football Association
- IFAD:** International Fund for Agricultural Development
- IFC:** Industrial Finance Corporation; International Finance Corporation
- IFCI:** Industrial Finance Corporation of India
- IFFCO:** Indian Farmers Fertilizers Cooperative Limited
- IFFI:** International Film Festival of India
- IFS:** Indian Foreign Service; Indian Forest Service
- IFTU:** International Federation of Trade Unions
- IFWJ:** Indian Federation of Working Journalists
- IG:** Inspector General
- IGIDR:** Indira Gandhi Institute of Development Research
- IGNCA:** Indira Gandhi National Centre for Arts
- IGNFA:** Indira Gandhi National Forest Academy
- IGNOU:** Indira Gandhi National Open University
- IGNP:** Indira Gandhi Nahar Pariyojana
- IHBT:** Institute of Himalayan Bioresource Technology
- IHF:** Indian Hockey Federation
- IIAS:** Indian Institute of Advanced Studies
- IIBI:** Industrial Investment Bank of India Ltd.
- IICB:** Indian Institute of Chemical Biology
- IICT:** Indian Institute of Chemical Technology
- IIFM:** Indian Institute of Forest Management
- IIFT:** Indian Institute of Foreign Trade
- IIIT:** Indian Institute of Information Technology
- IIM:** Indian Institute of Management
- IMC:** Indian Institute of Mass Communication
- IIIP:** Indian Institute of Petroleum
- IIPA:** Indian Institute of Public Administration; International Intellectual Property Alliance
- IIIPS:** International Institute for Population Sciences
- IIQM:** Indian Institute of Quality Management
- IIRS:** Indian Institute of Remote Sensing
- IIS:** Indian Institute of Science
- IISS:** International Institute of Strategic Studies
- IIT:** Indian Institute of Technology
- IJTR:** Institute of Judicial Training and Research
- ILO:** International Labour Organisation
- IMC:** Indian Medical Council
- IMDT:** Illegal Migrants Determination by Tribunal Act, 1983
- IMF:** International Monetary Fund
- IMO:** International Maritime Organisation
- IMPPA:** Indian Motion Picture Producers' Association
- IMPRES:** Integrated Multi-train Passenger Reservation System
- IMS:** Indian Medical Service
- in:** inch(es)
- IN:** Indian Navy
- INA:** Indian National Army; Iraqi News Agency
- INC:** Indian National Congress
- inc, incorp:** incorporated
- INFLIBNET:** Information and Library Network Centre
- INL:** Indian National League

INLD: Indian National Lok Dal	ISBN: International Standard Book Number
INMARSAT: International Maritime Satellite Organisation	ISD: International Subscriber Dialling
INPEX: Indian National Philatelic Exhibition	ISDN: Integrated Services Digital Network
INS: Indian Newspaper Society; Indian Navy Ship	ISI: Indian Standards Institution; Inter Services Intelligence (of Pakistan)
INSA: Indian National Science Academy	ISKCON: International Society for Krishna Consciousness
INSAT: Indian National Satellite	ISO: International Standards Organisation
inst: instant; of this month; institute or institution	ISP: Internet Service Provider
INTELEX: International Teleprinter Exchange	ISRO: Indian Space Research Organisation
INTELSAT: International Telecommunication Satellite	ISS: Islamic Sevak Sangh
INTERPOL: International Criminal Police Organisation	IST: Indian Standard Time
INTUC: Indian National Trade Union Congress	IT: Information Technology; Income Tax
IOA: Indian Olympic Association	ital: italic (type)
IOC: International Olympic Committee; Indian Oil Corporation	ITBP: Indo-Tibetan Border Police
IOCOM: Indian Ocean Commonwealth	ITDC: India Tourism Development Corporation
IOP: Institute Of Physics	ITI: Indian Telephone Industries; Industrial Training Institute
IORARC: Indian Ocean Rim Association for Regional Cooperation	ITO: Income Tax Officer; International Trade Organisation
IOY: I Owe You	ITU: International Telecommunication Union
IP: Internet Protocol	ITV: Interactive Television
IPC: Indian Penal Code	IUCD: Intra-Uterine Contraceptive Device
IPCL: Indian Petrochemicals Corporation Limited	IUCDAEF: Inter University Consortium for Department of Atomic Energy Facilities
IPECL: International Programme on the Elimination of Child Labour	IUI: Intra-Uterine Insemination
IPKF: Indian Peace Keeping Force	IUML: Indian Union Muslim League
IPL: Indian Premier League	IUPAC: International Union of Pure and Applied Chemistry
IPO: Initial Public Offer	IUPEP: Integrated Urban Poverty Eradication Programme
IPR: Intellectual Property Rights	IVF: Invitro Fertilization
IPS: Indian Police Service; Indian Postal Service	IWAI: Inland Waterways Authority of India
IPU: International Parliamentary Union	IWDP: Integrated Watershed Development Programme
IQ: Intelligence Quotient	IYC: Indian Youth Congress
IR: Infra Red	J: Joule; Journal; Justice; Judge
IRA: Irish Republican Army; Insurance Regulatory Authority	J & K: Jammu and Kashmir
IRBM: Intermediate Range Ballistic Missile	J & KNC: Jammu and Kashmir National Conference
IRC: International Red Cross	JCC: Junior Chamber of Commerce
IRCI: International Reconstruction Corporation of India	JCO: Junior Commissioner Officer
IRCON: Indian Railway Construction Company	JD: Janata Dal
IRCS: International Red Cross Society	JDS: Janata Dal Samata
IRDP: Integrated Rural Development Programme	JDS: Janata Dal Secular
IREDA: Indian Renewable Energy Development Agency	JDU: Janata Dal United
IRRI: International Rice Research Institute	JMM: Jharkhand Mukti Morcha
IRS: Indian Remote Sensing (satellite); Indian Revenue Service	JNU: Jawaharlal Nehru University
IRSE: Indian Railway Service of Engineers	JP: Janata Party; Justice of Peace
ISBA: International Sea Bed Authority	JPC: Joint Parliamentary Committee
	Jr.: Junior
	JRY: Jawahar Rojgar Yojana

- K:** kelvin (temperature), karat; King
KB: kilobyte (KB is standard)
KCM: Kerala Congress Mani
KE: Kinetic Energy
kg: kilogram mass
KG: Kilogram; Knight of the Garter; Kindergarten
KGB: Komitet Gosudarstvenoi Bezopasnosti (Committee for State Security) (former Russian Secret Police)
km: Kilometre
KVA: Kilo-Volt-Ampere
KVIC: Khadi and Village Industries Commission
KVK: Krishi Vigyan Kendra
kw, kW: kilowatt (kW is standard)
kwh, kWh: kilowatt-hour (kWh is standard)
l: line; litre; length; left; liquid
L: 50 (in Roman numerals); Lake; Learnerdriver; Licentiate
LA: Legislative Assembly
LAC: Line of Actual Control
LAN: Local Area Network
LASER: Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation
Lat: Latitude
lb: pound (in weight); leg bye (in cricket); libra
lbw: leg before wicket (in cricket)
LCA: Light Combat Aircraft
LCD: Liquid Crystal Display
LCM: Lowest Common Multiple
LD: Lok Dal
LDC: Least Developed Countries; Lower Division Clerk
LDL: Low Density Lipoprotein
LED: Light Emitting Diode
LH: Luteinizing Hormone
LIC: Life Insurance Corporation of India
Lieut: Lieutenant
LJSP: Lok Jan Shakti Party
LL B: Bachelor of Laws
LL D: Doctor of Laws
LL M: Master of Laws
LM: Lunar Module
LMG: Light Machine Gun
LNG: Liquefied Natural Gas
loc. cit: loco citato (at the place quoted)
LoC: Line of Control
lon, long: longitude
LPG: Liquefied Petroleum Gas
LS: Lok Sabha
LSA: Lok Shakti Abhiyan
LSD: Lysergic acid diethylamide (hallucinogen)
- Lt. Col:** Lieutenant Colonel
LTC: Leave Travel Concession
Ltd: Limited
LTTE: Liberation Tigers of Tamil Eelam
LZ: Landing Zone
m: male; metre(s); masculine; married; mile(s); million; minute(s); mark(s)
M: 1000 (in Roman numerals)
MA: Master of Arts
Mag: Magazine
Maj: Major
Maj-Gen: Major General
MAN: Metropolitan Area Network
MArch: Master of Architecture
Mas, Masc: Masculine
MASER: Microwave Amplification by Stimulated Emission of Radiation
MAT: Management Aptitude Test; Minimum Alternate Tax
Max: Maximum
MB: MegaByte (1,048,576 bytes)
MBA: Master of Business Administration
MBBS: Bachelor of Medicine and Bachelor of Surgery
MBRS: Multi-Barrel Rocket System
MBT: Main Battle Tank
MC: Master of Ceremonies; Municipal Commissioner; Municipal Committee; Medical Certificate; Member of Council; Military Cross; Member of Congress
MCA: Monetary Compensatory Account; Master of Computer Application
MCC: Missile Control Centre; Marylebone Cricket Club
mcg or/kg: microgram (/kg is standard)
MCI: Medical Council of India
MCom: Master of Commerce
MCQ: Multiple Choice Questions
MD: Managing Director, Doctor of Medicine
MDMK: Marumalarchi Dravida Munnettra Kazhagam
MDS: Master of Dental Surgery
ME: Mechanical Engineer, Master of Engineering
MEd: Master of Education
MEE: Master of Electrical Engineering
MERC: Maharashtra Electricity Regulatory Commission
MERI: Marine Engineering and Research Institute
MES: Military Engineering Service
MFA: Master of Fine Arts
MFSc: Master of Fishery Science
mg: milligram

MGP: Maharashtra Gomantak Party	MRAS: Member of the Royal Academy of Sciences; Member of the Royal Asiatic Society
MGRADMK: MGR Anna Dravida Munnetra Kazhagam	MRCP: Member of the Royal College of Physicians
MGSIPA: Mahatma Gandhi State Institute of Public Administration	MRCS: Member of the Royal College of Surgeons
MI: Military Intelligence	MRCVS: Member of the Royal College of Veterinary Surgeons
MIC: Methyl Isocyanate	MRI: Magnetic Resonance Imaging
MIDC: Maharashtra Industrial Development Corporation	MRTPC: Monopolies and Restrictive Trade Practices Commission
MIP: Monthly Income Plan	MRTS: Mass Rapid Transit System
MISA: Maintenance of Internal Security Act	MRVS: Mumbai Railway Vikas Corporation
MJ: Master of Journalism	MS: Master of Surgery
ML: Master of Laws	MSAM: Master of Ayurved in Medicine and Surgery
ml: millilitre	MSc: Master of Science
MLA: Member of Legislative Assembly; Money Laundering Act	MSCP: Manipur State Congress Party
MLC: Member of Legislative Council	MSEB: Maharashtra State Electricity Board
MLF: Multilateral (Nuclear) Force	MSEDCL: Maharashtra State Electricity Distribution Company Limited
MLibSc: Master of Library Science	MSRDC: Maharashtra State Road Development Corporation Limited
MLIS: Master of Library and Information Science	MSRTC: Maharashtra State Road Transport Corporation
MLitt: Master of Literature or Master of Letters	MSS: Manuscripts
mm: millimetre	M.Stat: Master of Statistics
MMDS: Multi-Channel Microwave Distribution System	MSW: Master of Social Work
MME: Master of Mechanical Engineering	MSY: Mahila Samruddhi Yojna
Mme: Madame	mt: metric ton
MMRDA: Mumbai Metropolitan Region Development Authority	MTCR: Missile Technology Control Regime
MMTC: Minerals and Metals Trading Corporation	MTDC: Maharashtra Tourism Development Corporation
MNC: Multinational Company	M.Tech: Master of Technology
MNF: Mizoram National Front	M.Text: Master of Textiles
MO: Master of Obstetrics or Master of Obstetrics and Gynaecology; Money Order; Medical Officer; Mail Order	MTNL: Mahanagar Telephone Nigam Limited
MODEM: Modulator Demodulator	MTV: Music Television
MODVAT: Modified Value Added Tax	MVC: Maha Vir Chakra
mol: mole amount of substance	M.V.Sc: Master of Veterinary Science
MOU: Memorandum of Understanding	N: Newton; North; Northern
MPED: Master of Physical Education	n: neuter; nominative; noon; noun
MP: Member of Parliament; Military Police; Madhya Pradesh	NA: Not Applicable
MPA: Master of Public Administration	NAAI: National Airport Authority of India
MPCB: Maharashtra Pollution Control Board	NABARD: National Bank for Agriculture and Rural Development
MPF: Multinational Protection Force	NAFED: National Agricultural Cooperative Marketing Federation of India
mpg: miles per gallon	NAFTA: North America Free Trade Agreement
mph: miles per hour	NAI: National Archives of India
M.Pharm: Master of Pharmacy	NAL: National Aerospace Laboratories
M.Phil: Master of Philosophy	NALCO: National Aluminium Company Limited
mps: metres per second	NAM: Non-Aligned Movement
MPSC: Maharashtra Public Service Commission	NARO: National Amnesty and Redemption Organisation
Mr: Master or Mister	

- NASA:** National Aeronautics and Space Administration
- NASDAQ:** National Association of Securities Dealers Automated Quotation
- NASSCOM:** National Association of Software and Service Companies
- NATO:** North Atlantic Treaty Organisation
- NAV:** Net Asset Value
- NAWO:** National Alliance for Women
- NAYE:** National Alliance of Young Entrepreneurs
- nb:** nota bene (mark well)
- NBA:** Narmada Bachao Andolan
- NBDB:** National Book Development Board
- NBT:** National Book Trust
- NCA:** National Commission on Agriculture
- NCAER:** National Council of Applied Economic Research
- NCB:** Narcotics Control Board
- NCBC:** National Commission for Backward Classes
- NCBE:** National Confederation of Bank Employees
- NCBS:** National Centre for Biological Sciences
- NCC:** National Cadet Corps
- NCCF:** National Co-operative Consumers' Federation of India Limited
- NCDC:** National Coal Development Corporation
- NCERT:** National Council of Educational Research and Training
- NCFCYP:** National Centre of Films for Children and Young People
- NCL:** National Chemical Laboratory, Northern Coalfields Limited, National Centre for Labour
- NCO:** Non-Commissioned Officer
- NCP:** Nationalist Congress Party
- NCRB:** National Capital Region Board
- NCSC & ST:** National Commission for Scheduled Castes & Scheduled Tribes
- NCST:** National Committee of Science and Technology; National Conference on Science and Technology
- NCTE:** National Council for Teachers' Education
- NCTI:** National Centre for Trade Information
- NCW:** National Commission on Women
- NDA:** National Defence Academy; National Democratic Alliance
- NDC:** National Development Council
- NDDB:** National Dairy Development Board
- NDF:** National Defence Fund
- NDFB:** National Democratic Front of Bodoland
- NDRI:** National Dairy Research Institute
- NDS:** National Defence Service
- NE:** North East; North Eastern
- NEC:** North-Eastern Council
- NEDC:** National Economic Development Council
- NEEM:** National Elementary Education Mission
- NEERI:** National Environmental Engineering Research Institute
- NEP:** New Education Policy; New Economic Policy
- NER:** Northeastern Railway
- NF:** National Front
- NFAI:** National Film Archives of India
- NFDC:** National Film Development Corporation
- NFIR:** National Federation of Indian Railwaymen
- NFR:** Northeast Frontier Railway
- NGO:** Non-Governmental Organisation
- NGRI:** National Geophysical Research Institute
- NHAI:** National Highway Authority of India
- NHB:** National Housing Bank
- NHPC:** National Hydroelectric Power Corporation
- NHRC:** National Human Rights Commission
- NIBM:** National Institute of Bank Management
- NIFM:** National Institute of Financial Management
- NIFT:** National Institute of Fashion Technology
- NII:** National Institute of Immunology
- NIO:** National Institute of Oceanography
- NIRD:** National Institute of Rural Development
- NITIE:** National Institute of Industrial Engineering
- NMR:** Nuclear Magnetic Resonance
- NOIDA:** New Okhla Industrial Development Authority
- NP:** Notary Public
- NPC:** National Productivity Council
- NPCC:** National Projects Construction Corporation
- NPCIL:** Nuclear Power Corporation of India Limited
- NPL:** National Physical Laboratory
- NPPA:** National Pharmaceutical Pricing Authority
- NPT:** Non-Proliferation Treaty
- NR:** Northern Railway
- NRSA:** National Remote Sensing Agency
- NSC:** National Service Corps
- NSE:** National Stock Exchange
- NTPC:** National Thermal Power Corporation Limited
- OAPEC:** Organisation of Arab Petroleum Exporting Countries
- OAS:** Organisation of American States
- OBC:** Other Backward Classes
- OIC:** Organisation of Islamic Conference

OIL : Oil India Limited	SAP : Samata Party
ONGC : Oil and Natural Gas Corporation	SARS : Severe Acute Respiratory Syndrome
OPEC : Organisation of Petroleum Exporting Countries	SBI : State Bank of India
OS : Operating System	SC : Scheduled Caste; Supreme Court; Security Council
PA : Pascal; Personal Assistant; Press Association	SDF : Sikkim Democratic Front
PAC : Public Accounts Committee, Political Affairs Committee; Provincial Armed Constabulary	SEATO : South East Asia Treaty Organisation
PAP : Password Authentication Protocol	SEBI : Securities and Exchange Board of India
PB : PetaByte (1,125,899,906,842,624 bytes)	SHM : Simple Harmonic Motion
PC : Personal Computer; Program Control; Privy Councillor; Police Constable	SIDBI : Small Industries Development Bank of India
PCR : Polymerised Chain Reaction	SISI : Small Industries Service Institute
PDS : Public Distribution System	SIT : Special Investigation Team
PETA : People for the Ethical Treatment of Animals	SJP (R) : Samajwadi Janata Party (Rashtriya)
PF : Provident Fund	SMS : Short Message Service
PhD : Doctor of Philosophy	SQL : Structured Query Language
PM : Past Morning; Prime Minister; Post Master	SR : Southern Railway
PMG : Post Master General	SS : Shiv Sena; Steam Ship
PMK : Pattali Makkal Katchi	SSC : Secondary School Certificate
POK : Pak-Occupied Kashmir	ST : State Transport; Scheduled Tribe
PPF : Public Provident Fund	STD : Subscriber Trunk Dialling
PPP : Point-to-Point Protocol	STF : Special Task Force; Special Trust Fund
PRO : Public Relations Officer	STP : Standard Temperature Pressure
PS : Post Scriptum (an addition to the main text); Personal Secretary; Private Secretary	t, T : (metric) ton; temperature; time
PSU : Public Sector Unit	TB : Tuberculosis
PWD : Public Works Department	TDB : Technology Development Board
PWPI : Peasants and Workers Party of India	TDP : Telugu Desam Party
QA : Quality Audit/Assurance/Assessment	TIFR : Tata Institute of Fundamental Research
QC : Quality Control	TISS : Tata Institute of Social Sciences
RAM : Random Access Memory	TLC : Thin Layer Chromatography
RBI : Reserve Bank of India	TMC : Tamil Manila Congress
R & D : Research and Development	TQM : Total Quality Management
RDBMS : Relational DataBase Management System	TRAI : Telecom Regulatory Authority of India
RJD : Rashtriya Janata Dal	TSH : Thyroid Stimulating Hormone
RLD : Rashtriya Lok Dal	TV : Television
RLO : Returned Letter Office (see DLO)	UDCT : University Department of Chemical Technology
RMS : Railway Mail Service	UK : United Kingdom
RMMS : Rashtriya Mill Mazdoor Sangh	UNCTAD : United Nations Conference on Trade and Development
ROM : Read Only Memory	UNDP : United Nations Development Programme
RPI : Republican Party of India	UNEP : United Nations Environment Programme
RSP : Revolutionary Socialist Party	UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
RSS : Rashtriya Swayamsevak Sangh	UNFPA : United Nations Fund for Population Activities
s : second (s) (time); singular; son	UNHCR : United Nations High Commissioner for Refugees
SAARC : South Asian Association for Regional Co-operation	UNICEF : United Nations International Children's Emergency Fund
SAD : Shiromani Akali Dal	UNIDO : United Nations Industrial Development Organisation
SAI : Sports Authority of India	UN : United Nations
SAIL : Steel Authority of India Limited	

UP: Uttar Pradesh
UPSC: Union Public Service Commission
UPU: Universal Postal Union
URL: Universal Resource Locator
US: United States
USA: United States of America
USENET:USER NETwork
UTI: Unit Trust of India
UV: Ultraviolet
V:volt; volume; velocity; Roman Figure 5
VAT: Value Added Tax
VB: Visual Basic
VBA: Visual Basic for Applications
VCR: Video Cassette Recorder
VDU: Visual Display Unit
VGA: Video Graphics Array
VGC: Video Graphics Controller
VGM: Video Graphics Monitor
VHP: Vishwa Hindu Parishad
VIP: Very Important Person
viz:videlicet (namely)
VJTI: Veermata Jijabai Technological Institute
VM: Virtual Machine
VPP: Value Payable Post
VR: Virtual Reality
VRS: Voluntary Retirement Scheme
VSNL: Videsh Sanchar Nigam Limited
VSSC: Vikram Sarabhai Space Centre
w, W:watt (W is standard); week
WAN: Wide Area Network
WB: World Bank
WCL: Western Coalfields Limited
wf:wrong font
WHO: World Health Organisation
WIPO: World Intellectual Property Organisation
WMO: World Meteorological Organisation
WORM: Write Once, Read Many times
WR: Western Railway
WS: Work Station
WTC: World Trade Centre
WTO: World Trade Organisation
WWF: World Wildlife Fund
WWW: World Wide Web (the Internet)
XT:eXtended Technology
YB: Year Book
Y2K: Year 2000
YASHADA: Yashwantrao Chavan Academy of Development Administration
ZPG: Zero Population Growth
ZSI: Zoological Survey of India

7. પારિભ્યાષિક શાખાઓ

1. એડલ ફેન્ચાઈઝ:પુષ્ટ મતાધિકાર, 18 વર્ષ કે તેથી વધુ ઉમરનાં પુરુષ કે મહિલાને જાતિ, ધર્મ, મિલકત કે વર્ણના ભેદભાવ વગર ચૂંઠણીમાં મત આપવાનો અધિકાર.
2. એફિડેવિટ:કોઈના કાનૂની કામ માટે કરવામાં આવતું સોંગંદનાયુ.
3. એક્સાઈઝ ડ્યૂટી:દેશના આંતરિક ઉત્પાદન પર લેવાતી આબકારી જકાત.
4. એજન્ડા:સભામાં ચર્ચવાના મુદ્દાઓની અધિકૃત નોંધ.
5. એન્ટિબાયોટિક્સ:જીવાશુ વિનાશક દવાઓ.
6. ઓટોક્સી (આપખુદી):એક જ વક્તિનો રાખ્ણની બધી સત્તા પર કાબૂ.
7. ઓર્ડિનન્સ (વટહુકમ):વિધાનસભા કે લોકસભાની બેઠક ચાલુ ન હોય તારે સત્તાસ્થાનેથી બહાર પાડવામાં આવતો હુકમ. (મુદ્દત:વધુમાં વધુ છ માસ)
8. એમનેસ્ટી:કાયદાનો ભંગ કરનાર લોકોને આપવામાં આવતી મારી.
9. એન.ઓ.સી. (નો ઓફિશિયલ સાર્ટિફિકેટ):‘વાંધો નથી’ તેવો નિર્દેશ કરતું જવાબદાર વક્તિનું પ્રમાણપત્ર.
10. કરફિયુ:અશાંતિ કે ભયના સમયે નાગરિકને ઘર બહાર નહિ નીકળવાનો સરકારી આદેશ.
11. ક્રોરેન્યાઈન:ચેપી રોગ ન ફેલાય તે માટે પરદેશથી આવતા વહાણને બંદરેથી દૂર રાખવાનો સમય.
12. ક્રોટા:સંસ્થા કે સરકાર તરફથી અપાતો ચોક્કસ વસ્તુનો ચોક્કસ પુરવઠો.
13. ક્રલમ 144:અશાંતિના સમયમાં ચાર કે તેથી વધુ વક્તિઓને એકત્ર ન થવા દેવાની સૂચના આપતો સરકારી આદેશ.
14. ક્રસ્ટમ ડ્યૂટી:પરદેશથી આપ્યાત થતા માલ પર લેવાતી જકાત.
15. કાસ્ટિંગ વોટ:વિવાદાસ્પદ મુદ્દા પર બંને જૂથોમાં સરખા મત વહેંચાઈ જતાં મુદ્દાના નિર્ણય માટે પ્રમુખ કે ચેરમેનનો નિર્ણયિક મત.
16. ક્રોલવોર (ઠંડુ યુદ્ધ):બે કે વધારે રાષ્ટ્રો વચ્ચે દેખાતી શાંતિ, આંતરિક રીતે દુશ્મનાવટભરી સ્થિતિ.
17. ટેસ્ટ મેચ:બે દેશોના ખેલાડીઓ વચ્ચે રમાતી પાંચ દિવસની સત્તાવાર ક્રિકેટ સ્પર્ધા.
18. ટ્રેડમાર્ક્સ:રજિસ્ટર કરાવેલ માલ ઉત્પન્ન કરવાનો અભાવિત હક.
19. ટ્રેડ યુનિયન:મજૂરોનાં હિતોનું રક્ષણ કરતો કામદારોનો રજિસ્ટર સંઘ.
20. ડિફેટરશિપ (સરમુખત્વારશાહી):પ્રજાની ઈરદ્દા વિરુદ્ધ વક્તિ કે પક્ષની એકાદ્યુ અમયાદિત શાસનપદ્ધતિ.
21. ટેમોક્સી (લોકશાહી):લોકો દારા, લોકોની, લોકો માટેની સરકાર.

- 22.** ધીભતી ધરા: દુશ્મનના હાથમાં આવતા પહેલાં પોતાની જમીન ઉજડ કરવાની રાષ્ટ્રીય નીતિ.
- 23.** પાર્લિમેન્ટ: પ્રજાના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની વહીવટ ચલાવવા માટેની સભા. રાષ્ટ્રને લગતા કાયદાઓ ઘડે અને વહીવટ પર દેખરેખ રાખે.
- 24.** પોલિંગ બૂધ: મતદાન માટેનું નિયત થયેલું મતદાન મથક.
- 25.** પોઈન્ટ ઓફ ઓર્ડર: નિયમ, કાયદો કે બંધારણના આંટીધૂંટી કે ગૂંચના ઉકેલ માટે સભ્ય તરફથી ઊભો કરવામાં આવતો કાનૂની મુદ્દો.
- 26.** ફિફ્થ કોલમ (પાંચમા કતારિયા): સ્વ-પક્ષમાં રહી દુશ્મનને મદદ કરનાર વ્યક્તિ.
- 27.** ફન્ડામેન્ટલ રાઈટ્સ: બંધારણ દ્વારા નાગરિકને આપવામાં આવેલ મૂળભૂત હક.
- 28.** ફર્સ્ટ એઈડ (પ્રાથમિક સારવાર): અક્સમાત થતાં અધિકૃત ડૉક્ટરની મદદ મળે તે પહેલાં કરવામાં આવતી સારવાર.
- 29.** ફોર્થ એસ્ટેટ: વર્તમાનપત્રની શક્તિ ધ્યાનમાં લઈ તેને માટે આ શર્ધ યોજાયો છે.
- 30.** ફોલોઓન: કિકેટની રમતમાં કોઈ પણ ટુકડી પહેલી વાર દાવ લઈ પહેલા દાવને અંતે પાંચ દિવસની મેચ (ટેસ્ટ મેચ) હોય તો 200 રન, ત્રણ કે ચાર દિવસની મેચ હોય તો 150 રન, બે દિવસની મેચ હોય તો 75 રનની સરસાઈ મેળવે તો પોતાનો બીજો દાવ લેવાનો હક અનામત રાખી સામેની ટુકડીને દાવ લેવાની ફરજ પાડે તેને 'ફોલોઓન' કહેવામાં આવે છે.
- 31.** બાય ઈલેક્શન (પેટાચૂંટણી): સંજોગોવશાત્ ખાલી પડેલી બેઠક પૂરવા માટે ફરીથી થતી ચૂંટણી.
- 32.** બલેટ સિસ્ટમ (ગુપ્ત મતદાન પદ્ધતિ): ચૂંટણીમાં મતદાર જેને મતદાન કરે, તેની સંપૂર્ણ ગુપ્તતા જાળવવા અપનાવાતી મતદાન પદ્ધતિ.
- 33.** બફર સ્ટેટ: બે મોટી સત્તાઓ વચ્ચે આવેલું નાનું તટસ્થ રાજ્ય, રાષ્ટ્ર.
- 34.** બાય રન: કિકેટની રમતમાં બેટને સ્પર્શા વગર બોલ વિકેટીપર પાછળ નીકળી જાય ત્યારે લેવાતો રન.
- 35.** માર્શલ લો (લશકરી કાયદો): સામાન્ય કાયદાઓનો અમલ મોક્ક રખાવી, આ કાયદાથી રાષ્ટ્રની વ્યવસ્થા લશકરી માણસો સંભાળે તેવી સ્થિતિ.
- 36.** મેઇડન ઓવર: જે ઓવરમાં બેટ્સમેન દ્વારા એક પણ રન ન થાય તે ઓવર.
- 37.** મેન્ડેટરી ઓવર: કિકેટની રમતનું પરિણામ લાવવા છેલ્લા દિવસે છેલ્લો કલાક બાકી હોય ત્યારે શરૂ થતી 20 ફરજિયાત ઓવર.
- 38.** મિસા (સલામતી ધરો): કોઈ પણ કારણ આપ્યા સિવાય દેશની સલામતી માટે વ્યક્તિ અવરોધક છે તેવું લાગે તો તેને પકડી શકાય તેવો કાયદો.
- 39.** મેનિફેસ્ટો (જાહેરનામું): દેશની સામાન્ય ચૂંટણીમાં પક્ષ તરફથી પોતાની રાજકીય નીતિનો પરિચય કરવવા મુસિક થતું નિવેદન.
- 40.** નેશનલાઈઝેશન (રાષ્ટ્રીયકરણ): કોઈ પણ ઉદ્યોગની તમામ માલિકી રાષ્ટ્રની બને તે.
- 41.** લોકઆઉટ (તાળાબંધી): મજૂરો સાથેના જઘડાને લીધે માલિક તરફથી કારખાનું બંધ કરવું તે.
- 42.** રોસ્ટર: નોકરીમાં નિમણૂક અને પ્રમોશન વખતે અનામત બેઠકોના કમ નક્કી કરતી યાદી.
- 43.** વિટો: 2જૂ થયેલા કાયદાને અથવા લેવાયેલા નિષ્ણયને નકારવાનો હક.
- 44.** થેઈન્ટ્રેઇન: પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓને સ્વદેશમાં પ્રોત્સાહન ન મળતાં દેશનું યુવા બુદ્ધિધન પરદેશ ચાલ્યું જાય તેવી સ્થિતિ.
- 45.** ફ્લોર કોસિંગ: એક પક્ષનો સભ્ય પોતાના સ્વાર્થ માટે અન્ય પક્ષમાં ચાલ્યો જાય તેને ફ્લોર કોસિંગ કહે છે.
- 46.** ઈન્ટરપોલો: આંતરરાષ્ટ્રીય ગુનેગારોને પકડવા માટેની ફોર્સ, જેને ઈન્ટરનેશનલ પોલીસ ઓર્ગનાઇઝેશન કહે છે.
- 47.** કોપીરાઈટ: સંગીત, કલા, સાહિત્ય, જેવી લલિતકલાઓનાં મૌલિક સર્જનનું અનુકરણ અન્ય આર્થિક લાભ માટે કરે તેની સામે કાનૂની રક્ષણ.
- 48.** પાસપોર્ટ: દેશના નાગરિકને પરદેશમાં જવા માટેનો સત્તાવાર પરવાનો.
- 49.** વીજા: સ્વદેશ છોડી પરદેશમાં હંગામી પ્રવેશ મેળવવા માટેનો પરવાનો.
- 50.** એસાઈલમ: યુદ્ધના સમયે વિદેશી નાગરિકોને અપાતું ખાસ રક્ષણ.
- 51.** અવમૂલ્યન: બીજા દેશોના સંદર્ભમાં દેશનાં નાણાંની કિમતમાં ઘટાડો કરવો તે.
- 52.** એલ. બી. ડાલ્ટ્યુ. (લેગ બિઝોર વિકેટ): બોલર વડે દડો ફેંકતાં દાવ લેનારના બેટ સાથે ન અથડાતાં તેના પગને અથડાય અને અમ્યાયરને લાગે કે આ દડો જો પગને ન અથડાયો હોત તો તે સીધો વિકેટમાં જ જાત, તો આ સમયે અમ્યાયર જેલાડીને એલ. બી. ડાલ્ટ્યુ. (લેગ બિઝોર વિકેટ) જાહેર કરી શકે છે.
- 53.** પેટન્ટ રાઈટ્સ: પોતે કરેલ શોધનું ઉત્પાદન કરવાનો શોધકને આપવામાં આવતો અભાધિત હક.
- 54.** સ્ટોપ પ્રેસ: છાપવાના યંત્ર પર વર્તમાનપત્ર ચંચા પછીથી આવેલ અગત્યના સમાચારની ટૂકી નોંધ.
- 55.** શેતપત્ર: વિવાદસપદ મુદ્દા અંગેના પુરાવાઓ સરકાર મૂળ સરૂપમાં રજૂ કરે તેને શેતપત્ર કહેવાય છે.

- 56. અભૂવર:** પોતાના સહ ગુનેગાર સામે સાક્ષી આપનાર 'તાજનો સાક્ષી'.
- 57. કન્ટેમટ ઓફ કોર્ટ:** કોર્ટના હુકમનો અનાદર કે કોર્ટના કામકાજમાં અવરોધ કે અડચણ ઊભી કરવી અગર તેવો પ્રયત્ન કરવો.
- 58. પાવર ઓફ એન્ટા:** પોતાના વતી બીજાને કાયદા અગર હુકને લગતું કામકાજ કરવાની સત્તા આપતું 'મુખ્યારપત્ર'.
- 59. બ્રેઇન ટ્રસ્ટ:** સરકાર અને પક્ષની નીતિ તેમજ વહીવટ પર જેમનાં મંત્ર્યોનું વજન પડતું હોય તેવા નિષ્ણાતો.
- 60. બ્રેઇલ લિપિ:** અંધજનોને શિક્ષણ આપવા માટે ઉપસાવેલા અક્ષરોની ખાસ લિપિ, તેના શોધક બ્રેઇલના નામ પરથી 'બ્રેઇલ લિપિ' કહેવાય છે.
- 61. નો મેન્સ લેન્ડ:** યુદ્ધમાં બે લશકરો વચ્ચેની ભૂમિ.
- 62. ડેટ્રિક:** એક પછી એક એમ સતત ત્રણ વખતની સિદ્ધિનું ગૌરવ.
- 63. વાઈડ બોલ:** અમ્યાયરને એમ લાગે કે ગોલંદાજે ફેફેલો દાદો બેંટ્સમેન પહોંચી ન શકે એટલો ઊંચો અથવા વિકેટથી બહાર પહોંચો ફેકાયેલો છે. આ સમયે અમ્યાયર એવા દાને વાઈડ બોલ તરીકે જાહેર કરે છે.
- 64. નો બોલ:** જ્યારે ગોલંદાજ થા (થ્રો) કરે, હાથ કે કાંડાનો ઝાટકો (જક) આપે, આગળનો પગ (ફન્ટ લેગ) પોણિંગ કીઝને ઓળંગી જાય (ઓવરલોણિંગ) અથવા કોઈ પણ પગ રિટન કીઝનો સ્પર્શ કરે તો 'નો બોલ' ગણાય છે.

8. સંખ્યાવાચન

- 10,000 = દસ હજાર = Ten Thousand (ટેન થાઉન્ડ)
- 1,00,000 = એક લાખ = One Lac (વન લેક)
- 10,00,000 = દસ લાખ = One Million (વન મિલિયન)
- 1,00,00,000 = કરોડ = Ten Million (ટેન મિલિયન)
- 10,00,00,000 = દસ કરોડ = Hundred Million (હન્ડ્રેડ મિલિયન)
- 100,00,00,000 = સો કરોડ, અબજ = One Billion (વન બિલિયન)
- 10,00,00,00,000 = ખર્ચ = Ten Billion (ટેન બિલિયન)
Ten Thousand Million (ટેન થાઉન્ડ મિલિયન)
- 100,00,00,00,000 = નિખર્ચ = Hundred Billion (હન્ડ્રેડ બિલિયન)
- 1000,00,00,00,000 = મહાપચ = Trillion (ટ્રિલિયન)
- 10000,00,00,00,000 = શંકુ = Ten Trillion (ટેન ટ્રિલિયન)
- 100000,00,00,00,000 = જલધિ = Hundred Trillion (હન્ડ્રેડ ટ્રિલિયન)

રોમન અને અરેબિક સંખ્યાઓ		રોમન	અરેબિક	રોમન	અરેબિક
I	1	XVII	17		
II	2	XVIII	18		
III	3	XIX	19		
IV	4	XX	20		
V	5	XXX	30		
VI	6	XL	40		
VII	7	L	50		
VIII	8	XC	90		
IX	9	C	100		
X	10	CC	200		
XI	11	CD	400		
XII	12	D	500		
XIII	13	DC	600		
XIV	14	DCC	700		
XV	15	CM	900		
XVI	16	M	1000		

9. તૌલમાપના વિનિમય દર

- 1 હંચ = 2.54 સેન્ટિમીટર
- 1 સેન્ટિમીટર = 0.39 હંચ
- 1 ફૂટ = 0.3048 મીટર
- 1 મીટર = 3.28 ફૂટ
- 1 માઈલ = 1.61 કિલોમીટર
- 1 કિલોમીટર = 0.62 માઈલ
- 1 પાઉન્ડ = 0.45 કિલોગ્રામ
- 1 કિલોગ્રામ = 2.21 પાઉન્ડ
- 1 પિન્ટ = 0.57 લિટર
- 1 લિટર = 1.76 પિન્ટ
- 1 ગેલન = 4.546 લિટર
- 1 લિટર = 0.22 ગેલન
- 1 કિલોમીટર = 0.6214 માઈલ
- 1 માઈલ = 1609 મીટર, 1.609 કિમી
- 1 ફૂટ = 12 હંચ
- 1 વાર = 3 ફૂટ
- 1 ફલોગ = 220 વાર
- 1 માઈલ = 5280 ફૂટ
- 1 એકર = 4840 ચોરસ વાર
- 1 ગુંડા = 121 ચોરસ વાર
- 1 તોલા = 11.664 ગ્રામ
- 1 ઔંસ = 31.103 ગ્રામ
- 16 ઔંસ = 1 પાઉન્ડ
- 28 પાઉન્ડ = 1 ક્વાર્ટર

- 4 ફ્રેટર = 1 હંડ્રેવેટ
 20 હંડ્રેવેટ = 1 ટન
 1 માઈલ = 1760 વાર
 1 રીમ = 500 કાગળ
 1 ગેલન પાણી = 10 શેર
 1 ગેલન પેટ્રોલ = 8 શેર
 1 ગેલન કેરોસીન = 8 પિન્ટ
 1 દિવસ = 24 કલાક
 1 કલાક = 60 મિનિટ
 1 મિનિટ = 60 સેકન્ડ
 1 ડાન = 12 નંગ
 1 થોસ = 12 ડાન
 1 એકર = 0.405 હેક્ટર
 10 મિલીગ્રામ = 1 સેન્ટિગ્રામ
 10 સેન્ટિગ્રામ = 1 ડેસિગ્રામ
 10 ડેસિગ્રામ = 1 ગ્રામ
 10 ગ્રામ = 1 ડેકાગ્રામ
 10 ડેકાગ્રામ = 1 હેક્ટોગ્રામ
 10 હેક્ટોગ્રામ = 1 કિલોગ્રામ
 100 કિલોગ્રામ = 1 કિલોન્ટલ
 1000 કિલોગ્રામ = 1 મેટ્રિક ટન
 1 કિલોગ્રામ = 1,000 ગ્રામ
 1 એકર = 404.7 ચો મીટર
 1 ચો માઈલ = 2.599 ચો કિમી
 1 ચો વાર = 0.836 ચો મીટર
 1 ચો ઠંચ = 6.451 ચો સેમી
 1 ચો ફૂટ = 929.0 ચો સેમી
 1 ઘનકૂટ = 0.02832 ઘનમીટર
 1 ઘનમીટર = 35.3146 ઘનકૂટ
 1 રૂપિયો = 100 પૈસા
 1 વાર = 0.914 મીટર

10. અવાજની ટુનિયા

અવાજ એ અતિ સૂક્ષ્મ કંપનો છે કે જે હવા અને બીજા પદાર્થોમાંથી પસાર થઈ શકે છે. અવાજની તીવ્રતા ડેસીબલ(db)માં માપવામાં આવે છે. 130 dbથી વધારે તીવ્રતા ધરાવતાં અવાજનાં કંપનો માનવીના કાનને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે.

ક્રમ	ક્રિયા	અવાજની તીવ્રતા
1.	શાસોશાસ	10 db
2.	વૃક્ષોમાં ફૂકતો પવન	20 db
3.	કાનમાં ગાળગણાટ	20-30 db
4.	ઘડિયાળની ટિકટિક	30 db
5.	રેઝિયોમાં વાગતું સંગીત	50-60 db
6.	મોટેથી વાતો કરવી	60 db
7.	ઓફિસમાં અવાજ	60 db
8.	બાળકો રમે ત્યારે	60-80 db
9.	વેક્યૂમ ક્લિનર	80 db
10.	ટ્રાફિકનો ધોંઘાટ	60-90 db
11.	સ્પોર્ટ્સ કાર	80-95 db
12.	હેવી ટ્રક ટ્રાફિક	90-100 db
13.	મોટેથી રેઝિયો વગાડવો	100 db
14.	મોટરસાઈકલ	105 db
15.	તુફાન	110 db
16.	રોક ભૂલિક	120 db
17.	હવાઈ ઉડ્યુન	90-120 db
18.	જેટની ઉડાન	120 db
19.	જેટ એન્જિન	140 db
20.	અવકાશયાન	140-170 db

11. વિશેષ : પ્રાર્થીઓ અને પક્ષીઓ

- સૌથી વધુ જીવનાર (250 વર્ષ) પ્રાણી: કાચબો
- સૌથી હલકું પ્રાણી: એમેજોન જંગલનો બંદર
- કાન ન હોય તેવું પ્રાણી: સાપ
- સૌથી મોટું પ્રાણી: વ્લેલ માછલી
- સંગીત પ્રિય પ્રાણી: દુક્કર (પીગ)
- ભારે શરીર છતાં જડપથી ઢોડી શકતું પ્રાણી: જંગલી પાડો
- માનવીની માફક રડતું પ્રાણી: રોંધ
- રણનું જહાજ: ઊંટ
- જમીન પર ચાલતું સૌથી મોટું પ્રાણી: હાથી
- સૌથી મોટો કૂતરો: વુલ્ફ
- સૌથી ઊંચું પ્રાણી: જિરાફ
- સૌથી મોટો કૂદકો લગાવનાર પ્રાણી: કંગારું
- સૌથી વધુ હિસ્ક પ્રાણી: વાઘ
- સૌથી નાનું પક્ષી: હર્મિંગ-બર્ડ
- સૌથી વધુ રંગીન પક્ષી: પીઠા
- પોતાનાં બચ્ચાને દૂધ પીવાવતું પક્ષી: ચામાચીયુ
- લાંબાં અંતર સુધી ઉડનારું પક્ષી: આર્કિટિક ટન
- ડાપથી ઉડનારું પક્ષી: કિગેટ
- સૌથી મોટું ઠંકું મૂકનાર પક્ષી: શાહમંગ

વિભાગ 4: સમયનાં સંભારણાં

1. વીસમી સદીની મુખ્ય ઘટનાઓ

1900

- ન્યૂ યૉર્કમાં પ્રથમ વીજળી આધારિત બસ શરૂ થઈ
- પૃથ્વીના ચુંબકત્વનું કારણ શોધવામાં આવ્યું
- ટેનિસ રમત માટેની ડેવિસ કપ ટુનમેન્ટની શરૂઆત થઈ
- લંડનમાં લેબર પાર્ટી અસ્તિત્વમાં આવી
- ઓલિમ્પિકમાં 200 મીટર દ્રોડ અને 200 મીટર વિધન દ્રોડમાં રજાતચેંડ્રક જીતતો પ્રથમ ભારતીય નોર્મન પ્રીત્યાદ

1901

- ઓસ્ટ્રેલિયા કોમનવેલ્થનું ગઠન થયું
- ચીનના વિભાજન માટે રશિયા અને બ્રિટન વચ્ચે સમજૂતી થઈ
- ઇંગ્લેન્ડની રાઝી વિક્ટોરિયાનું નિધન
- ટ્રાન્સ-સાઇબેરિયન રેલવે લાઈનની શરૂઆત થઈ
- પેરિસના રેલવે-સ્ટેશન પર પબ્લિક ટેલિફોનની શરૂઆત થઈ
- બ્રિટનમાં પ્રથમ ડિઝલ મોટરકારનું પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું
- તેમલર દ્વારા પ્રથમ મર્સીનીજ કારનું નિમણ થયું
- ઈરાનમાં ડ્રિલિંગ વડે જમીનમાંથી તેલ કાઢવાની શરૂઆત થઈ
- કેલિક કાર કંપનીની શરૂઆત થઈ
- લંડનમાં માર્કોનીને 563.5 કિમી (350 માર્ફિલ) સુધી વાયરલેસ સંદેશો પહોંચાડવામાં સફળતા મળી
- બહેરાશ દૂર કરવા માટે કાનનું પ્રથમ મશીન 'અફ્ફોન' વેચાણ માટે મૂકવામાં આવ્યું
- પ્રથમ નોબેલ પુરસ્કારોની ધોખણા કરવામાં આવી

1902

- બ્રિટન અને જાપાન વચ્ચે ચીન અને કોરિયાને સ્વતંત્રતા આપવા માટે સમજૂતી થઈ
- જર્મનીના બર્લિન શહેરમાં રેલવેની શરૂઆત થઈ
- થોમસ આલ્વા એડિસન દ્વારા નવી બટરીની શોધ થઈ
- સ્વામી વિવેકાનંદનું નિધન
- ઇજિપ્તમાં આસવાન બંધ પૂર્ણ થયો

1903

- લંડન અને ન્યૂ યૉર્ક વચ્ચે વાયરલેસથી નિયમિત સમાચાર સેવાના શરૂઆત થઈ
- ફોર્ડ મોટર કંપનીની તથા પેસ્ટી કોલાની અમેરિકામાં શરૂઆત થઈ
- મેરી ક્યુરી અને પેરી ક્યુરીને રેડિયમની શોધ માટે નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયું

1904

- રશિયા અને જાપાન વચ્ચે યુદ્ધ થયું
- ક્યુબા પર અમેરિકાના શાસનનો અંત આવ્યો

- 'ઉઈલી ઇલસ્ટ્રેટેડ મિરર' નામના વર્તમાનપત્રમાં પ્રથમ રંગીન ફોટો છુપાયો
- ચાર્લ્સ રોલ્સ અને હેનરી રાયસની ભાગીદારીથી રોલ્સ રોયસ કારનું નિમણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતીય ઉધોગના પિતામહ જમશેદજી તાતાનું નિધન
- રશિયન લેખક એન્ટોન ચિખોવનું નિધન
- બ્રિટનમાં પ્રથમ વખત હવામાન વિશેની આગાહી વાયરલેસ દ્વારા આપવામાં આવી

1905

- વિશ્વની સૌથી લાંબી ટ્રાન્સ-સાઇબેરિયન રેલવે સત્તાવાર રીતે શરૂ થઈ; પેરિસથી બ્લાદિવોસ્ટોકનું અંતર 21 દિવસમાં કપાયું
- ફાન્સના આલ્ફેડ બિને દ્વારા બુદ્ધિમાપન (I.Q.) કસોટીની શોધ થઈ
- રશિયાની જાપાન સામે હાર થઈ, બંને દેશો વચ્ચે સંધિ કરાર થયા
- 'પૂર્ણ સમય' અને 'પૂર્ણ ગતિ'ના વાદેને નકારી કાઢતા આઈન્સ્ટાઇન
- અંગ્રેજ શાસન દ્વારા ભારતના બંગાળા રાજ્યના ભાગલા કરવામાં આવ્યા
- એસ્પીરિન ગોળીનો લંડનમાં પ્રથમ વાર ઉપયોગ થયો

1906

- રાઈટ બંધુઓએ વિમાનમાં 38.64 કિમીની હવાઈ સફર 38 મિનિટમાં પૂરી કરી
- વિલિયમ ટેલોગ દ્વારા અમેરિકામાં 'કોર્ન ફ્લેક્સ' કંપનીની શરૂઆત થઈ
- ઈટલીનો વિસુવિયસ જ્વાણમુખી ફાટવાથી ઓતાઈ શહેરનો નાશ
- ચીસ દેશના ઓથેન્સમાં ઓલિમ્પિકની શરૂઆત થઈ
- ટોરેન્ટોમાં બિલાડી અને કૂતરા પર કિડની આરોપણ કરવામાં આવી
- જર્મન વૈજ્ઞાનિક આર્થર કોર્નેને તાર દ્વારા 1600 કિમી દૂર તસવીર મોકલી
- કેનેડામાં પ્રથમ રેડિયો પ્રોગ્રામ પ્રસારિત થયો
- દાકાના નવાબ અલી મુલ્લાહખાન મુસ્લિમ લીગના અધ્યક્ષ બન્યા

1907

- આર્જેન્ટિનામાં સ્વતંત્રતા માટે કાંતિ થઈ
- બલ્ગેરિયાના વડા પ્રધાન પેટકોવની હત્યા થઈ
- મહાત્મા ગાંધી દ્વારા દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહ શરૂ કરવામાં આવ્યો
- મુંબઈમાં ઈલેક્ટ્રિક ટ્રામ સેવા શરૂ કરવામાં આવી
- ફાન્સમાં આગસ્તી અને લૂમિયર ભાઈઓએ ફિલ્મોમાં રંગીન પ્રક્રિયાની શોધ કરી
- રોબર્ટ બેન પાવેલ દ્વારા સ્કાઉટ ચળવળ શરૂ કરવામાં આવી
- ડૉ. સુન યાત સેન દ્વારા ચીની રિપાબ્લિકન ચળવળ શરૂ થઈ
- પેરિસના 'એલ ઇલસ્ટ્રેશન'થી કંબલ દ્વારા લંડનના 'ઉઈલી મિરર' વર્તમાનપત્રને પ્રથમ ચિત્ર મોકલવામાં આવ્યું

- ફાન્સના સાઈકલ નિર્માતા પોલ કોર્નૂ દ્વારા પ્રથમ ડેવિકાપ્ટર બનાવવામાં આવ્યું
- 'જગલ બુક'ના લેખક રૂડયાર્ડ ક્રિપલિંગને સાહિત્યમાં નોભેલ પુરસ્કાર એનાયત થયો

1908

- થોમસ આલ્વા એડિસને હાલતું-ચાલતું સિનેમા પ્રોજેક્ટર તૈયાર કર્યું
- જમશેદપુરમાં તાતાની પોલાદ કંપનીની સ્થાપના કરવામાં આવી
- રાઇટ બંધુઓએ ફિલાઈગ મશીનનું પેટન્ટ મેળવ્યું
- ક્ર્યૂબામાં પ્રથમ ચૂંટણી થોજવામાં આવી
- ફોર્ડ કારનું ઉત્પાદન શરૂ થયું
- અમેરિકામાં જનરલ મોર્ટર્સ કાર કંપનીની સ્થાપના કરવામાં આવી
- આઈન્સ્ટાઈને પ્રકાશની કવોન્ટમ થીઅરી રજૂ કરી

1909

- લંડન અને ભારત વચ્ચે 11,265 કિમી લાંબું ટેલિગ્રાફિક જોડાણ શરૂ થયું
- ઉત્તર ધ્રુવ પર અમેરિકાના રોબર્ટ પીયરીએ પગ મૂક્યો
- દક્ષિણ આફ્રિકા નવા રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- વાયરલેસની શોધ માટે માર્કોનીને નોભેલ પુરસ્કાર એનાયત થયો

1910

- ચીનમાં ગુલામી પ્રથા નાબૂદ કરવામાં આવી
- અમેરિકન સાહિત્યકાર માર્ક ટ્રવાઈનનું નિધન
- હેલીનો ધૂમકેતુ પૃથ્વીની ખૂબ નજીકથી પસાર થયો
- 'લેડી વિથ ધ લેન્ચ' તરીકે પ્રખ્યાત નર્સિંગ સેવાના સંસ્થાપક ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગલનું નિધન
- થોમસ આલ્વા એડિસને ન્યૂ ઝર્સીમાં બોલતી ફિલ્મનું પ્રદર્શન કર્યું
- મેરી ક્ર્યુરીએ શુદ્ધ રેન્યુમની શોધ કરી
- પોટુગલમાં રાજાશાહી સમાપ્ત થઈ, પ્રજાતંત્રની સ્થાપના કરવામાં આવી
- રણિયન લેખક લિયો ટોલ્સ્ટોયનું નિધન

1911

- ડૉ. ફાન્સીસ પેટન રૌસે કેન્સર-ચિકિત્સામાં મહત્વપૂર્ણ સફળતા મેળવી
- દુનિયાની પ્રથમ ઓર્મેઠલ ફિલાઈટ અલાહાબાદ અને નૈની વચ્ચે શરૂ થઈ
- ઉત્તર આફ્રિકામાં હવાઈ જહાજનો પ્રથમ વાર યુદ્ધ માટે ઉપયોગ થયો
- ચીનમાં રાજાશાહીનો અંત આવ્યો; ડૉ. સુન યાત સેન ચીની ગણરાજ્યના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ બન્યા
- ભારતની રાજધાની કોલકાતાથી હિલ્લી ખસેડવામાં આવી
- એમન્ડસને દક્ષિણ ધ્રુવ પર પ્રથમ પગ મૂક્યો

1912

- ડૉ. મેગિયર્ટ દ્વારા પેરિસમાં આંખની કોર્નિયાનું સફળ ઓપરેશન કરવામાં આવ્યું

- ઓલ્બર્ટ બેરીએ પેરેશ્ટની મદદથી વિમાનમાંથી કૂદકો માર્યો
- દુનિયાનું સૌથી મોટું જહાજ 'ટાઈટેનિક' એટલાન્ટિક સમુદ્રમાં તુલી જતાં 1513 મ્રવાસીઓનાં મૃત્યુ થયાં
- રણિયન સમાચારપત્ર 'પ્રવદ્ધ' પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું
- ન્યૂ મેક્સિકો અમેરિકાનું 47મું રાજ્ય બન્યું

1913

- તુકીમાં યંગ તુર્કો દ્વારા કમલ પાશાની સરકાર તોડી પાડવામાં આવી
- માનવીમાં કૂતરાના મગજનું આરોપણ કરવામાં આવ્યું
- દાદાસાહેબ ફાળકેની ફિલ્મ 'રાજ હરિશચંદ' પ્રદર્શિત થઈ
- નીલ બોરની કવોન્ટમ થીઅરી પ્રસિદ્ધ થઈ
- અમેરિકામાં ડેન્ન્રીય આવકવેરો લાગુ કરવામાં આવ્યો
- બુખારેસ્ટ સંઘ થઈ, બીજું બાલકન યુદ્ધ સમાપ્ત થયું
- ચીનના તાબા હેઠળનું મોંગોલિયા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- જર્મન એન્જિનિયર રૂડોલ્ફ ડીઝલનું નિધન
- પનામા નહેર ખુલ્લી મૂકવામાં આવી
- ચીનમાં સરમુખત્યારશાહીની શરૂઆત થઈ
- 'ગીતાંજલી' કાવ્યસંગ્રહના રચયિતા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને સાહિત્ય માટે નોભેલ પુરસ્કાર એનાયત થયો

1914

- તુકીમાં મહિલાઓ માટે વિશ્વવિદ્યાલયનાં દાર ખૂલ્યાં
- ઓસ્ટ્રીયાની સર્વિયા સામેની યુદ્ધ ઘોષણાથી પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થઈ
- રંગિન ફોટોઓફી પ્રક્રિયાની શોધ થઈ
- પૂર્વ અને પશ્ચિમની સાંકળ તરીકે મહત્વનો ભાગ ભજવનારી 66 કિમી લાંબી પનામા નહેર શરૂ થઈ
- અમેરિકાના એડગર રાઇસ બરોએ 'ટારઝન' પાત્રનું સર્જન કર્યું

1915

- ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી ભારત આવ્યા
- ગ્રહામ બેલ અને વોટ્સને ન્યૂ યૉર્કથી સેન ઇન્સિસ્કો સુધી 7647.5 કિમી ટેલિફોન લાઈન સ્થાપી અને ફોન પર વાત કરી
- જર્મની દ્વારા યુદ્ધમાં ગેસનો પ્રથમ વાર ઉપયોગ થયો
- પુરોમાં મહિલાઓ માટેની પ્રથમ યુનિવર્સિટી SNDTની સ્થાપના થઈ

1916

- નોર્વેમાં મહિલાઓને મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો
- અમેરિકન ચ્યુગમનું ફાન્સસમાં વેચાણ શરૂ થયું
- ક્રિટન દ્વારા યુદ્ધમાં પ્રથમ વાર ટેન્કનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો
- રોન્જન દ્વારા ક્ષ-કિરાણોની શોધ થઈ
- અમેરિકામાં વિશ્વની પ્રથમ પરિવાર નિયોજન માટેની હોસ્પિટલ શરૂ થઈ

1917

- લંડનમાં મહિલાઓને ટેક્સી ડ્રાઇવર બનવાની છૂટ આપવામાં આવી

- જૂઝ મ્યુઝિક રેકોર્ડિંગની શરૂઆત થઈ
- રશિયામાં બોલ્ષેવિક કાંતિ થઈ, જાર નિકોલસ બીજાએ ગાદીનો ત્યાગ કર્યો
- પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં અમેરિકા જોડાયું
- હુંગેરન્ડમાં 30 વર્ષથી વધુ ઉમરની મહિલાઓને મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો
- રશિયાની બોલ્ષેવિક કાંતિ સફળ થઈ, લેનિન જીતા પર આવ્યા

1918

- રશિયાની નવી રાજ્યાની મોસ્કો, રશિયામાં સાભ્યવાદી સરકારની રચના થઈ
- પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યો
- અમેરિકા અને રશિયા વચ્ચેના સંબંધો તૂટ્યા
- હુંગેરન્ડ ચેકોસ્લોવેકિયાને સ્વતંત્ર રાખ્ય તરીકે માન્યતા આપી
- વિશ્વભરમાં ફલુના રોગચાળાથી લાખો લોકોનાં મોત થયાં

1919

- ફાન્સના પેરિસ અને ગ્રીસના એથેન્સ વચ્ચે નવી રેલવે લાઈન શરૂ થઈ
- અર્નેસ્ટ રૂથરફોર્ડ દ્વારા અણુનું સફળ વિખંડન કરવામાં આવ્યું
- હુંગેરન્ડ, અમેરિકા, ફાન્સ અને ઇટલી 'લીગ ઓફ નેશન્સ'ના સિદ્ધાંતો સાથે સંમત થયાં
- જનરલ ડાયર દ્વારા અમૃતસરમાં જલિયાંવાલા બાગમાં નરસંહાર, ગોલીબારમાં 500 લોકોનાં મૃત્યુ, 1500 ધાયત
- જર્મની ગણતંત્ર રાખ્ય બન્યું
- હુંગેરન્ડના લંડન અને ફાન્સના પેરિસ વચ્ચે તેઠલી વિમાન સેવા શરૂ થઈ
- મુસોલિનીની ઇટલીમાં ધરપકડ કરવામાં આવી

1920

- હન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસની સ્થાપના થઈ
- લીગ ઓફ નેશન્સની વિધિવત્ત શરૂઆત થઈ
- હંગેરીમાં રાજશાહી સ્થપાઈ
- જેરુસલેમમાં યહૂદીઓ અને આરબો વચ્ચે અથડામણો થઈ
- મુસ્લિમ કમાલ તુર્કીના નેતા બન્યા
- સાતમા ઓલિમ્પિક રમતોત્સવનો બેલિયમમાં પ્રારંભ થયો
- જિનીવામાં મહિલાઓનું આંતરરાષ્ટ્રીય સંમેલન યોજવામાં આવ્યું
- ભારતમાં અંગેજ શાસન સામે અસહકારનું આદોલન શરૂ થયું
- લોકમાન્ય ટિપ્પણીનું નિધન
- અમેરિકાની મહિલાઓને 50 વર્ષના સંધર્ષ બાદ મતાધિકાર પ્રાપ્ત થયો
- ઓક્સફર્ડમાં પ્રથમ વાર સ્નાતક કક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં 100 મહિલાઓને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો
- લેબેનોન રાખ્યાની રચના થઈ
- અમેરિકામાં ચુંટણીનાં પરિણામોનું પ્રથમ વાર જીવંત રેડિયો પ્રસારણ કરવામાં આવ્યું

1921

- કાશી વિધાપીઠનો આરંભ થયો
- આર્થર હેમિલ્ટને પેરેશ્ટથી 7564 મીટરની ઊંચાઈથી કૂદકો માર્યો
- ડૉ. સુન યાત સેન ચીનના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા
- સિવિનમાં મૃત્યુદંડની સજા નાભૂદ કરવામાં આવી
- ચીનમાં સાભ્યવાદી પક્ષની સ્થાપના થઈ
- મોંગોલિયા સ્વતંત્ર રાખ્ય તરીકે જાહેર થયું
- બિસીજીની પહેલી રસી ફાન્સમાં એક બાળકને આપવામાં આવી
- આલબર્ટ આઈન્સ્ટાઇનને બૌતિક વિજ્ઞાનમાં નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત થયો
- ઇન્સ્યુલિન દવાની શોધ થઈ

1922

- 'ધ રીડર્સ ડાયજેસ્ટ' સામયિકનો પ્રથમ અંક ન્યૂ યૉર્કથી પ્રકાશિત થયો
- જોસેફ સ્ટાલિન રશિયન સાભ્યવાદી પક્ષના જનરલ સેકેટરી બન્યા
- સૂર્યના કિરણોમાથી વિટામિન 'ડી' પ્રાપ્ત થાય છે તેવું વૈજ્ઞાનિકોએ તાર્યાં
- અમેરિકામાં દુનિયાનું પ્રથમ શૉપિંગ સેન્ટર 'ક્રીન ક્લબ પ્લાઝ' શરૂ થયું
- અમેરિકામાં દુનિયાની પ્રથમ જાહેરાતનું પ્રસારણ કરવામાં આવ્યું
- હુંગેરન્ડમાં બી.બી.સી. સમાચાર સંસ્થાની સ્થાપના થઈ
- ચોકલેટના નિર્માતા જ્યોર્જ કેઢબરીનું નિધન
- મુસોલિની ઇટલીના સરમુખત્યાર બન્યા

1923

- સોવિયેત નેતા લેનિનને લક્વો થતાં હોદ્દો છોડવાની ફરજ પરી
- ભારતમાં ફેલાયેલા ખેગના રોગથી લાખો લોકોનાં મૃત્યુ
- તુર્કી ગણતંત્ર રાખ્ય તરીકે જાહેર થયું

1924

- રેબીઝના જીવાશુ શોધવામાં વૈજ્ઞાનિકોને સફળતા મળી
- સોવિયેત સંધના સ્થાપક લેનિનનું નિધન
- ચીનમાં આંતરવિશ્રાંત થયો
- સિંધુ સંસ્કૃતિનું નગર 'મોહે-જો-દગે' મળી આવ્યું

1925

- સ્કોટલેન્ડના જ્યોર્જ ઐલ. બાયર્ડ ટીવી પ્રસારણનું પ્રથમ નિર્દર્શન કર્યું
- 'કિસલર' મોટર કંપનીની સ્થાપના થઈ
- જર્મનીના સરમુખત્યાર હિટલરનું પુસ્તક 'મેન કાફ' પ્રદર્શિત થયું
- ડાયાબિટીસની સફળ સારવાર કરવામાં આવી
- અમેરિકામાં પ્રથમ મોટેલ શરૂ થઈ

1926

- જર્મનીની લુફ્થાન્સા વિમાન સેવા શરૂ થઈ
- હેઝાઝના રાજ અભૂત અંજિઝ ઈઝે પોતાના દેશ સાઉદનું નામ સાઉદી અરેબિયા રાખ્યું
- ધનુરની રસીની શોધ થઈ

- અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિક ગોડાર્ડ બનાવેલું વિશ્વનું પ્રથમ રોકેટ છોડવામાં આવ્યું
- ભારતમાં મહિલાઓને ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરવાની છૂટ આપવામાં આવી
- લંડનમાં ટ્રાફિક લાઈટ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ

1927

- ચાર્લ્સ લિન્ડબર્ગ ન્યૂ યૉર્ક અને પેરિસ વચ્ચે નોનસ્ટોપ વિમાન યાત્રા કરી
- ઇરાકમાં પ્રથમ વાર કુદરતી તેલનો જથ્થો પ્રાપ્ત થયો
- ભારતમાં મુખ્યમાં નિયમિત રેડિયો પ્રસારણ સેવા શરૂ કરવામાં આવી
- ગવરનર જનરલ લોડ ઇવિનના હસ્તે ડિલ્હીના સંસદભવનનું ઉદ્ઘાટન થયું

1928

- ટેલિવિઝન પ્રસારણ સેવાનો પ્રારંભ થયો
- 70 વર્ષના પરિશ્રમ પછી 'ઓક્સફર્ડ' ઇંગ્લિશ ડિક્ષનરીનું કામ પૂર્ણ થયું
- ભારતીય વૈજ્ઞાનિક સી. વી. રામન દ્વારા 'રામન ઇફેક્ટ'ની શોધ થઈ
- ઇજિપ્તમાં લોકશાહીનો અંત આવ્યો, કિંગ ફિહાદ નવા સરમુખત્યાર બન્યા
- હિરોઇઠો જાપાનના બાદશાહ નિયુક્ત થયા
- ભારતે આમ્સ્ટર્ડમ ઓલિમ્પિકમાં હોકીમાં સુવર્ણચંદ્રક મેળવ્યો

1929

- એલેક્ટ્રાંડર યુગોસ્લાવિયાના સરમુખત્યાર બન્યા
- હજ દ્વારા નિર્મિત નવું કાર્ટૂન 'ટિનટિન' પ્રથમ વાર બેલિયમમાં પ્રદર્શિત થયું
- પાયલોટ તરીકેનું લાઈસન્સ મેળવનાર જે. આર. ડી. તાતા પ્રથમ ભારતીય બન્યા
- મુખ્યમાં પુરો 116 કિમી લાંબી વીજળીથી ચાલતી રેલવે શરૂ થઈ
- તુરીમાં મહિલાઓને મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો
- મુસોલિની દ્વારા અનૈતિકતાના આધાર પર સૌંદર્ય-સ્પર્ધાઓ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો

1930

- કલાઈડ ટોમબોગ દ્વારા ખૂટો ગ્રહની શોધ થઈ
- ગાંધીજીની દાંડીકૂચથી ભારતની સ્વતંત્રતાની ચળવળને નવો જુસ્સો પ્રાપ્ત થયો
- દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગોરી મહિલાઓને મતાધિકાર પ્રાપ્ત થયો
- ફૂટબોલનો પ્રથમ વર્ક કપ યોજવામાં આવ્યો
- સર સી. વી. રામનને ભૌતિકશાસ્ત્ર માટે નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- પૃથ્વીના ગોળાનો પ્રથમ ફોટો ઓછાયોમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો

1931

- ભારતની પ્રથમ બોલતી ફિલ્મ 'આલમ આરા' પ્રદર્શિત થઈ

- સ્પેનીન ગાણતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- ન્યૂ યૉર્કમાં દુનિયાની સૌથી ઉંચી ઇમારત 'એમ્પાયર સ્ટેટ બિલ્ડિંગ' ખુલ્લી મૂકવામાં આવી
- ભારતીય અજાદીના લડવૈયા ભગતસિંહ, સુખદેવ અને રાજગુરુને ફંસી આપવામાં આવી
- ઇન્ડિયન એરફોર્સ અસ્ટિટ્યુડીં આવ્યું

1932

- પાકિસ્તાનમાં 'સક્કર બેરેજ' ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો
- વિટામિન 'સી'ની શોધ કરવામાં આવી
- ઇથિયોપિયામાંથી ગુલામી પ્રથા નાખૂં કરવામાં આવી
- 'યલો ફિવર' વિરુદ્ધની રસી વિકસાવવામાં આવી
- ઇરાક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- ભારતીય કિકેટ ટીમની લોર્ડ્સ પર પ્રથમ જીત થઈ

1933

- નારી નેતા અડોલ્ફ હિટલર જર્મનીના ચાન્સેલર બન્યા
- કિકેટમાં હુંલેન્ડ તરફથી ઓસ્ટ્રેલિયા સામે 'બોડીલાઈન' બોલેગનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો
- હિટલરના જુલમથી ત્રાસીને યહુદીઓએ જર્મનીમાંથી હિજરત કરી
- અમેરિકામાં ગેસ ચેમ્બરથી પ્રથમ મૂલ્યું આપવામાં આવ્યો

1934

- વિભાગન ટેનિસસ્પર્ધામાં મહિલાઓને ચડી પહેરવાની છૂટ આપવામાં આવી
- ઇટલીમાં 4 થી 55 વર્ષની વ્યક્તિઓને મિલિટરી ટ્રેનિંગ ફરજિયાત કરવામાં આવી
- માઓ ત્સે તુંગ દ્વારા ચીનમાં લાંબી કૂચ શરૂ થઈ
- નાયલોનની શોધ કરવામાં આવી
- કોલકાતા અને મુખ્ય વચ્ચે ટેલિફોન વ્યવહાર શરૂ થયો

1935

- ખુશ્શોવ રશિયાના પ્રમુખ બન્યા
- પરિશાનું નામ ઈરાન રાખવામાં આવ્યું
- વિટામિન 'ઈ'ની શોધ કરવામાં આવી
- શ્રીસ દેશમાં ફરીથી રાજશાહી અસ્ટિટ્યુડીં આવી

1936

- જર્મનીની 'ફોક્સવેગન' કાર બજારમાં મૂકવામાં આવી
- મુસોલિની દ્વારા ઇટલીમાં બેન્કોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું
- મોનોપોલી રમતને લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ
- બી.બી.સી. ટીવી પર બોલતાં ચિત્રોનું પ્રસારણ શરૂ થયું
- હિન્દી સાહિત્યકાર મુનશી પ્રેમયંદનું નિધન

1937

- નાયલોનનું પેટન્ટ મેળવવામાં આવ્યું
- બર્મા ભારતથી અલગ રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- પ્રથમ ટેલિવિઝન સેટ બજારમાં મૂકવામાં આવ્યો

- સાન ફાન્સિસ્કો ઉપસાગર અને પેસિફિક મહાસાગરને જોડતો અમેરિકાનો 'ગોલ્ડન ગેટ બ્રિજ' પ્રજા માટે ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો

1938

- વોલ્ટ ડિઝનીનું પ્રથમ ફિયર કર્ટૂન 'સ્નો બ્લાઇટ એન્ડ સેવન ઇવાઇસ' પ્રદર્શિત થયું
- નાયલોનમાંથી નિર્મિત પ્રથમ વસ્તુ - ટૂથબ્રશ બજારમાં મૂકવામાં આવી
- હિટલર અને મુસોલિની વચ્ચે સંધિ થઈ
- કોમિક શ્રેષ્ઠી 'સુપરમેન' અમેરિકામાં પ્રદર્શિત થઈ
- હોવર્ડ હ્યુઝે 3 ટિવિસ, 19 કલાક અને 17 મિનિટમાં વિમાન દ્વારા પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી

1939

- ઓટો હાન દ્વારા પરમાણુ વિખંડનની શોધ થઈ
- ફાન્સમાં જહેરમાં ફાંસી આપવા પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો
- દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થઈ

1940

- જલિયાંવાલા બાગમાં ગોળીબારનો આદેશ આપનાર જનરલ ડાયરની સરદાર ઉધમસિંહ દ્વારા લંડનમાં હત્યા થઈ
- ઈંગ્લેન્ડમાં વિન્સ્ટન ચર્ચિલ પ્રધાનમંત્રી બન્યા
- જર્મનોએ 57 રાત્રિ સુધી લંડન પર સતત બોમ્બમારો કર્યો
- હોલીવુડની ફિલ્મ 'ગેન વિથ ધ વિન્ડ'ને નવ ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યા
- જોસેફ સ્ટાલિનની સૌથી વધુ ટીકા કરનાર ટ્રોટ્સ્કીની મેડિસ્કો સિટીમાં હત્યા થઈ

1941

- 42,000 ટન વજનવાળા યુદ્ધ જહાજ 'બિસ્માર્ક' જળસમાધિ લીધી
- ટીવી પ્રસારણનું વેપારીકરણ કરવામાં આવ્યું
- ઈરાનના રાજા-શાહ પહેલવી ગાઢી છોડી ભાગી છૂટ્યા
- જાપાને અમેરિકાના પર્લ હાર્બર પર હુમલો કર્યો
- બ્રિટનમાં ફાયર બ્રિગેડની સ્થાપના કરવામાં આવી

1942

- જાપાન દ્વારા શ્રીલંકા અને ભારતની ભૂમિ પર પ્રથમ હુમલો થયો
- જર્મન નારીઓ દ્વારા 10 લાખ યહૂદીઓની હત્યા કરવામાં આવી
- અંગ્રેજો વિરુદ્ધ 'ભારત છોડો' તથા 'કરો યા મરો'ના આંદોલનની જહેરાત કરવામાં આવી
- 'ઈન્ડિયન નેશનલ આર્મ'ની સ્થાપના થઈ
- અમેરિકામાં નૌ સેનાનો ગણવેશ બદલવાના પ્રયાસમાં ટી-શર્ટની શોધ થઈ

1943

- બ્રિટને બર્લિન પર પ્રથમ વાર હવાઈ હુમલો કર્યો
- ઈંગ્લીના સરમુખત્યાર મુસોલિનીને પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યા
- 'આગ્રાદ હિંદ ફોજ'ની સ્થાપના થઈ

- માર્શલ ટીટો યુગોસ્લાવિયાના સર્વોચ્ચ નેતા બન્યા
- બોમ્બે ટોકિઝની ફિલ્મ 'કિસ્મત' કોલકાતાના એક જ થિયેટરમાં 1,000 દિવસ સુધી ચાલી

1944

- 'શ્રન્સ' DNAમાંથી બને છે એવી શોધ થઈ
- ન્યૂ યૉર્કમાં પ્રથમ આઈ બેન્ક શરૂ કરવામાં આવી
- હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટી દ્વારા ગણતરી માટેનું મોટું યંત્ર વિકસાવવામાં આવ્યું
- રૂઝવેલ્ટ ચોથી વાર અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ બન્યા
- દુંડીરાજ ગોવિંદ (દાદાસાહેબ) ફાળકેનું નિધન

1945

- ટુમન અમેરિકાના પ્રમુખ બન્યા
- ઈંગ્લીના મુસોલિનીની હત્યા થઈ
- દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં પરાજય દેખાતા હિટલરે આત્મહત્યા કરી
- દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ સમાપ્ત થયું
- ઈંગ્લેન્ડમાં ચર્ચિલની હર થઈ, કલીમેન્ટ એટલી પ્રધાનમંત્રી બન્યા
- અમેરિકાને જાપાનના ડિરોશીમા અને નાગાસાકી શહેરો પર આણુભોખ ફેંક્યા
- ઈંગ્રેનેશિયા પ્રજાતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું
- જિનીવામાં યુ.એન.ની સ્થાપના કરવામાં આવી
- IMF અને વિશ્વબેન્કની સ્થાપના થઈ

1946

- હંગેરી પ્રજાતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું
- IBMનું પ્રથમ ઈલેક્ટ્રોનિક કેલ્ક્યુલેટર બજારમાં મૂકવામાં આવ્યું
- સીરિયા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું
- જોઈન સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું
- ઈંગ્લી પ્રજાતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું

1947

- હિન્દી પાર્શ્વગાયક કુંદનલાલ સાયગલનું નિધન
- ભારતના ભાગલા પડ્યા, કોમી હિસામાં હજારો લોકોના મૃત્યુ થયાં
- ભારત અને પાકિસ્તાન બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો જહેર થયાં
- જવાહરલાલ નેહારુ સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ વડા પ્રધાન બન્યા
- કશ્મીરની સરહદ પર પાકિસ્તાની દળોએ હુમલો કર્યો

1948

- 30 જાન્યુઆરીના દિવસે નથુરામ ગોડસેએ મહાત્મા ગાંધીની હત્યા કરી
- શ્રીલંકા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયું
- એર ઈન્ડિયાની પ્રથમ ફ્લાઇટ મુખૂદી લંડન શરૂ થઈ
- ઓસ્ટ્રેલિયાના ઓપનિંગ બેટ્સમેન ડોન બ્રેડમેને કિટેમાંથી નિવૃત્તિ લીધી
- દક્ષિણ કોરિયા અને ઉત્તર કોરિયા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જહેર થયાં
- પાકિસ્તાનના સ્થાપક મહિમદ અલી જીષાનું નિધન

1949

- 12 દશો વચ્ચે 'નાટો' કરાર કરવામાં આવ્યા
- જમની પ્રજાતંત્ર રાષ્ટ્ર બન્યું
- રણિયાએ અણુપરીક્ષણ કર્યું
- માઝો ત્સે તુંગ દ્વારા ચીન ગણતંત્રની જાહેરાત થઈ
- હન્દોનેશિયાના પ્રમુખ તરીકે સુક્ષ્મો ચુંટાયા
- ગાંધીજીની હત્યા માટે નથુરામ ગોડસેને ફાંસીની સજા આપવામાં આવી

1950

- અંગ્રેજ લેખક જ્યોર્જ ઓરવેલનું નિધન
- ભારતમાં નવું બંધારણ અમલમાં આવ્યું
- ડૉ. રાજેન્ડ્રમસાદ સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ બન્યા
- અમેરિકન સર્જન દ્વારા પ્રથમ વાર કિડનીનું પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવ્યું
- યુ.એન. દ્વારા ચીનના સત્યપદનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો
- મધ્યર ટેરેસા દ્વારા કોલકાતામાં 'મિશનરી ઓફ ચેરિટી' સંસ્થાની સ્થાપના થઈ
- અંગ્રેજ સાહિત્યકાર જ્યોર્જ બન્ડ શોનું નિધન
- સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ નાયબ વડા પ્રધાન અને ગૃહમંત્રી સરદાર પટેલનું નિધન

1951

- શિકાગોમાં અનિથ રેડિયો કોર્પોરેશન દ્વારા વિશ્વમાં સૌપ્રથમ કેબલ ટીવી પ્રસારણનો પ્રારંભ થયો
- અમેરિકા દ્વારા ન્યૂક્લિયર બોમ્બનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- પ્રથમ એશિયન ગેમ્સ નવી ટિલ્લીમાં શરૂ થઈ
- ભારતમાં પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજનાનો પ્રારંભ થયો
- પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન લિયાકત અલીની હત્યા થઈ
- લિબિયા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું

1952

- ભારતના મુખ્યમાં પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવ શરૂ થયો
- અમેરિકાના સર્જનોએ પ્રથમ કૃત્રિમ હૃદયનું આરોપણ કર્યું
- જેટ વિમાનની સેવા શરૂ થઈ
- હુંકેન્ડમાં મહિલાઓને પુરુષો જેટલો જ પગાર ચૂકવવાની શરૂઆત થઈ
- હુંકેન્ડ દ્વારા પ્રથમ અણુપરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતમાં પ્રથમ સામાન્ય ચૂંટણીઓ યોજાઈ

1953

- જોસ્ફ ટીટો યુગોસ્લાવિયાના નવા પ્રમુખ બન્યા
- 'ટ્રેન્ટિએથ સેન્ચ્યુરી ફોક્સ' દ્વારા સિનેમાસ્કોપ ફિલ્મની શરૂઆત થઈ
- પોલિયો વિરુદ્ધની રસીનું સફળ પરીક્ષણ થયું
- જોઈનમાં કિંગ હુસૈન અને સીરિયામાં કિંગ ફેઝલ-II રાજી બન્યા
- માઉન્ટ એવરેસ્ટ પર શેરપા તેનસિંગ નોર્ગ અને એડમંડ હિલેરીએ સફળ આરોહણ કર્યું
- બ્રિટનના મહારાણી એલીજાબેથ બીજાનો રાજ્યાભિષેક થયો

- સોવિયેત યુનિયન દ્વારા હાઇડ્રોજન બોમ્બનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- પોલિયો વાયરસની શોધ થઈ
- વિન્સ્ટન ચર્ચિલને સાહિત્ય માટેનો નોબેલ પારિતોષિક અનાયત થયો

1954

- કોલકાતાની 'સાઉથ પોર્ટન્ટ સ્ક્યુલ'ની 17 વિદ્યાર્થીઓથી સ્થાપના થઈ
- ભાખડા નંગલ યોજનાનો શુભારંભ થયો
- હો ચી મિન્હ આઠ વર્ષના અશાતવાસ પછી હેનોઈ (વિયેતનામ) પરત ફર્જ
- પુડુચેરી ભારત સરકારના નિયંત્રણ દેઠણ આવ્યું
- ભારત અને ચીન વચ્ચે પંચશીલ કરાર થયા

1955

- ચીનમાં લશકરી ટ્રેનિંગ ફરજિયાત બનાવવામાં આવી
- ક્લિફાર્નિયામાં ડિઝનીલેન્ડની શરૂઆત થઈ
- પશ્ચિમના દેશોમાં ટાઈટ જીન્સનું ઘેલું લાગ્યું
- દક્ષિણ વિયેતનામ પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું

1956

- ઉત્તર આફિક્સમાં આવેલું ટ્યુનિસિયા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- પાકિસ્તાનને ઈસ્લામિક ગણતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું
- નેપાલમાં રાજ મહેન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક થયો
- નાસર ઈજિઝના પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયા
- સુવેજ નહેરનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતના રાજ્યોનું ભાષા આધ્યારિત પુનઃગઠન કરવામાં આવ્યું
- વિવાદસ્પદ ગાજા પ્રદેશ પર ઈરાયલનો અંકુશ થયો
- નેહદુ, નાસર અને ટીટોની આગેવાની દેઠણ તટસ્થ દેશોની 'નામ' ચળવળ શરૂ થઈ
- નાગપુરમાં ડૉ. આંબેડકરે 2 લાખ અનુયાયીઓ સાથે બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા લીધી

1957

- ધાના (આફિકા) રાષ્ટ્ર અસ્થિત્વમાં આવ્યું
- સ્પુતનિક-1 યાનથી રણિયાનો અંતરિક્ષ યુગમાં પ્રવેશ થયો
- રણિયાનો ઉપગ્રહ 'લૈકા' નામની કૂતરી સાથે અંતરિક્ષમાં પહોંચ્યો
- શક સંવતને ભારતીય રાષ્ટ્રીય પંચાંગના રૂપમાં સ્વીકૃતિ મળી

1958

- કુંભનિયોજનને હુંકેન્ડના ચર્ચની માન્યતા મળી
- ઈરાકના રાજ ફજલની હત્યા થઈ
- અમેરિકામાં 'નાસા' સંસ્થાની સ્થાપના કરવામાં આવી
- રેકાર્ડિંગ સ્ટીરિયો સિસ્ટમની શરૂઆત થઈ
- હુંકિશ ચેનલ પાર કરનાર મિહિર સેન પ્રથમ ભારતીય બન્યા
- ચાર્લ્સ ધ ગોલ પ્રજાસત્તાક ઝાન્સના પ્રથમ રાષ્ટ્રપ્રમુખ બન્યા

1959

- ક્ર્યૂબામાં ફિલેલ ટેસ્ટ્રોની કાંતિ સફળ થઈ
- પિકાસોનું એક ચિત્ર 55,000 પાઉન્ડમાં વેચાયું

- ભારતમાં પ્રથમ ટીવી સ્ટેશન સ્થપાયું
- રેડિયોમાં ટ્રાન્ઝિસ્ટરની શરૂઆત થઈ
- રશીયાના લ્યુનિક-III અવકાશયાને ચંદ્રની પ્રદક્ષિણા કરી ચંદ્રની પાછળની બાજુનાં ચિત્રો મોકલ્યાં
- શ્રીલંકાના વડા પ્રધાન સોલોમેન ભંડારનાયકની હત્યા થઈ
- ઈંગ્લિશ ચેનલ પાર કરનાર આરતી સહા પ્રથમ ભારતીય મહિલા બન્યાં

1960

- યુ.એન.ના પ્રતિબંધ છતાં ફાન્સ દ્વારા આશુપરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- ફિલ્મ 'બેનધૂર'ને 10 ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યા
- મુંબઈ રાજ્યમાંથી ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યની રચના કરવામાં આવી
- સિરીમાંથી ભંડારનાયક શ્રીલંકાના પ્રમુખ અને વિશ્વનાં પ્રથમ મહિલા પ્રમુખ બન્યાં
- જુલિયસ નયરેરે તાંગાનિકાના પ્રથમ વડા પ્રધાન બન્યા
- નાઈઝરિયા (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- કાનપુર-લખનऊ વચ્ચે ભારતમાં પ્રથમ STD ટેલિફોન સેવા શરૂ થઈ

1961

- જે. એફ. કનેડી અમેરિકાના 35માં પ્રમુખ બન્યા
- ઇટલીનું યાન અંતરિક્ષમાં છોડવામાં આવ્યું
- રશીયાનું સ્પેસ સ્ટેશન અંતરિક્ષમાં છોડવામાં આવ્યું
- ભારતનું વિમાની જહાજ INS વિકાંત સુસજ્જ બન્યું
- અંગ્રેજ અખભાર 'ધૂ ઇકોનોમિક ટાઈએસ'ની શરૂઆત થઈ
- રશીયાના ધૂરી ગાગારીન પ્રથમ અંતરિક્ષયાત્રી બન્યા
- દક્ષિણ આફિકા પ્રજાતંત્ર ઘોષિત થયું
- પદ્ધતિમ અને પૂર્વ જર્મનીની સરહદે બલ્ન દીવાલ ચણવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું
- યુ.એન. ના મહામંત્રી દાગ હેમરશિલનું હવાઈ દુર્ઘટનામાં મૃત્યુ થયું
- માલ્ટા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- તાંગાનિકા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર જાહેર થયું
- 400 વર્ષ પછી ભારતનો ગોવા પર અધિકાર થયો

1962

- આફિકાના દેશો રૂઆન્ડા અને બુરૂંડી સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર જાહેર થયાં
- અલ્ઝિરિયા (આફિકા) પર ફાન્સના શાસનનો અંત આવ્યો
- 307 વર્ષના બિટિશ શાસન બાદ જ્મેકા (અમેરિકા) મુક્ત થયું
- યુગાન્ડા (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- ભારત અને ચીન વચ્ચે યુદ્ધ થયું, ભારતની નામોશીભરી હાર થઈ

1963

- લીડસના સર્જન ડૉક્ટરો દ્વારા મૃત માનવીની કિડનીનું પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવ્યું
- રશીયાની વેલેન્ટીના તેરેશ્કોવા પ્રથમ મહિલા અંતરિક્ષયાત્રી બની
- નાઈઝરિયા (આફિકા) પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- મલેશિયા (એશિયા) રાષ્ટ્રની રચના કરવામાં આવી

- અમેરિકાના યુવાન પ્રમુખ જે. એફ. કનેડીની હત્યા થઈ
- કેન્યા (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર જાહેર થયું

1964

- પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂનું નિધન
- દક્ષિણ આફિકાના કાંતિકારી નેતા નેલ્સન મદેલાને આજીવન કારાવાસની સજા થઈ
- બ્રેઝનેવ રશીયાના નવા પ્રમુખ બન્યા
- તાંગાનિકાનું નવું નામ ટાંજાનિયા આપવામાં આવ્યું

1965

- બ્રિટિશ ટીવી પર સિગારેટની જાહેરાતો પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો
- ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચે યુદ્ધ થયું
- સિંગાપુર મલેશિયાથી અલગ થઈ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- સોવિયેટ અવકાશયાત્રી એલેક્સેન્ડ એ. લીઓનોવ અવકાશયાનમાંથી બહાર નીકળી અવકાશમાં તરનાર પ્રથમ માનવી બન્યા
- ફાન્સે તેનો પ્રથમ સેટેલાઈટ બ્રમજાક્ષામાં મૂક્યો

1966

- લાલબહાદુર શાસ્ત્રીનું તાસ્કદ(રશીયા)માં નિધન
- ઇન્ડિયા ગાંધી ભારતનાં વડા પ્રધાન બન્યાં
- રશીયાના લુના-9 યાને ચંદ્ર પર ઉત્તરાંશ કર્યું
- ભારતમાં પ્રથમ કમ્પ્યુટરનું નિમાણ થયું
- ભારતીય રૂપિયાનું 36.5 ટકા અવમૂલ્યન કરવામાં આવ્યું
- ભારતની રીતા ફરિયા મિસ વર્લ્ડ બની
- પંજાબનું વિભાજન, હરિયાણા રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું

1967

- ચીને હાઇડ્રોજન બોમ્બનું પરીક્ષણ કર્યું
- હુંલેન્ડમાં ગર્ભપાત અંગેનો કાનૂન બન્યો
- ભારતના પ્રથમ રોકેટ 'રોહિણી'નું પ્રક્રોપણ કરવામાં આવ્યું
- ડૉ. કિશ્યયન બનાડ દ્વારા પ્રથમ હૃદય પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવ્યું
- અમેરિકન અવકાશયાન સર્વેયર-3 એ ચંદ્ર પર ઉત્તરાંશ કરી તસ્વીરો મોકલ્યો

1968

- અમેરિકાના અશ્વેત નેતા માર્ટિન લ્યુથર કિંગની હત્યા થઈ
- મોરિશિયસ (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- દારાસેંગ કુસ્તીમાં વિશ્વચ્યોભ્યિયન બન્યા
- હરગોવિંદ ખુરાનાને તબીબી વિજ્ઞાન માટે નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું
- લંડનમાં ટેવિસ્ટોક સ્ક્રેચરમાં ગાંધીજીની પ્રતિમાની અનાવરણ વિધિ થઈ

1969

- યાસર અરાફત PLO(પેલેસ્ટ્રાઇન લિબરેશન ઓર્ગનાઇઝેશન)ના અધ્યક્ષ બન્યા
- ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબીનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતમાં ઇન્ડિયા ગાંધી દ્વારા 14 બેન્કોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું

- અમેરિકન અવકાશયાત્રી નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ ચંદ્ર પર પગ મૂકનાર પ્રથમ માનવી બન્યા
- લિબિયા(આફિકા)માં મુખ્યમાં ગદાઝી સત્તા પર આવ્યા

1970

- ફિઝ (ઓસ્ટ્રેલિયા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- ચીને તેનો પ્રથમ અવકાશી ઉપગ્રહ છોડ્યો
- અમેરિકામાં મતદારની વય 21 વર્ષથી ઘટાડી 18 વર્ષની કરવામાં આવી
- ન્યૂ યૉર્કમાં વિશ્વની પ્રથમ ચેસ ટુન્મેન્ટનો પ્રારંભ થયો

1971

- આસ્વાન બંધ ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો
- વિયેતનામમાં યુદ્ધ સમાપ્તિની ઘોષણા કરવામાં આવી
- બાંગ્લાદેશ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- કતાર સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- યુ.એન.માં ચીનને પ્રવેશ અપાયો અને તાઈવાનની હકાલપદ્ધી કરવામાં આવી
- UAE (યુનાઇટેડ આરબ ઇમારાત) રાષ્ટ્રની રચના થઈ
- બાંગ્લાદેશના સ્વતંત્રતાના મુહે ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચે યુદ્ધ થયું

1972

- પાકિસ્તાન રાષ્ટ્રસમૂહમાંથી નીકળી ગયું
- ઇન્દ્રિયા ગાંધી અને ભૂંડો વચ્ચે કશ્મીરના પ્રશ્ને સિમલા કરાર થયા
- શેખ મુજ્જુબુર રહેમાન બાંગ્લાદેશના પ્રથમ પ્રમુખ બન્યા
- યુગાન્ડાના સરમુખત્યાર ઈઠી અમીન દ્વારા 50,000 મૂળ એશિયન નાગરિકોને યુગાન્ડા છોડવા ફરમાન કરવામાં આવ્યું

1973

- અફધાનિસ્તાનમાં રાજાશાહીનો અંત આવ્યો, પ્રજાતંત્રની શરૂઆત થઈ
- ભારતમાં વીમાંકનીઓનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું
- કરાટેના શહેનશાહ બુસ લીનું બેદી સંજોગોમાં નિધન
- પ્રથમ અમેરિકન અવકાશમથક 'સ્કાયલેબ'ને અવકાશમાં તરતું મૂકવામાં આવ્યું
- 20 મી સંધીના મહાન કલાકાર પાંખો પિકાસોનું નિધન

1974

- ભારતે પોખરણામાં પ્રથમ અણુપરીક્ષણ કર્યું
- વોટરગેટ કૌભાંડની જાળમાં ફસાયેલા અમેરિકન પ્રમુખ નિકસને રાજીનામું આપ્યું
- ભારતીય રેલવેના 17 લાખ કર્મચારીઓએ હડતાલ પાડી

1975

- સાઉદી અરેબિયાના રાજી ફ્ઝલની હત્યા થઈ
- ભારતીય ઉપગ્રહ 'આર્થબદ્ધ' અંતરિક્ષમાં મૂકવામાં આવ્યો
- જ્ઞાપાનના જુન્કો તથી એવરેસ્ટ પર પગ મૂકનાર પ્રથમ મહિલા બન્યા
- મોઝાબિક (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- બાંગ્લાદેશના પ્રમુખ મુજ્જુબુર રહેમાનની હત્યા કરવામાં આવી
- અંગોલા (આફિકા) સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું

1976

- ભારતીય દૂરદર્શન પરથી જાહેરખબરોની શરૂઆત થઈ
- ભારત-રાશ્યા વચ્ચે 20 વર્ષ માટેના મૈનીકરાર થયા
- ઉત્તર અને દક્ષિણ વિયેતનામનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું
- અમેરિકાને 'મંગળ' ગ્રહની સપાઈ પર માનવ રહિત યાન વાઈકિંગ-1 અને 2નું ઉત્તરાણ કરવામાં સફળતા મળી
- એન્ટેબી ઓરપોર્ટ પર 105 બંધકોને છોડવવા ઈજરાયલી કમાન્ડોએ સફળ ઓપરેશન કર્યું

1977

- ભારતમાં મોરારજી દેસાઈ પ્રથમ બિનકોંગ્રેસી પ્રધાનમંત્રી બન્યા
- પાકિસ્તાનમાં લશકરી બળવો, ભૂંડોને કેદ કરી જનરલ જિયા ઉલ હક સત્તા પર આવ્યા
- 893 મોટરકારો સમાવતું વિશ્વનું સૌથી મોટું ઝાઈવ ઈન થિયેટર મુખ્યમાં બન્યું

1978

- અફધાનિસ્તાનમાં લશકરી શાસન સ્થપાયું
- વિશ્વની પ્રથમ ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબી લુંધ બ્રાઉનનો જન્મ થયો
- ભારતની પ્રથમ ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબી દુર્ગા અગ્રવાલનો ક્રોલકાતામાં જન્મ થયો

1979

- ઈરાનના શાહે દેશ છોડ્યો, આયાતોલ્લા ખોમેની ઈરાન પાછા ફરી સર્વેસર્વા બન્યા
- જુલ્દીકર અલી ભૂંડોને જિયા શાસન દ્વારા ફાંસીની સજી આપવામાં આવી
- માગરિટ થેચર ઈંગ્લેન્ડના વડા પ્રધાન બન્યા
- અંતરિક્ષમાં સંશોધન માટે મુકાયેલી 'સ્કાયલેબ' પશ્યિમ ઓસ્ટ્રેલિયાના દરિયાકિનારે તૂટી પડી
- લોકનાયક જ્યામ્રકાશ નારાયણનું નિધન
- મધ્યર ટેરેસાને વિશ્વ શાંતિનો નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો

1980

- રહોડેશિયા(આફિકા)નું નવું નામ જિબાબ્વે રાખવામાં આવ્યું
- ભારતે હોડીમાં 16 વર્ષ બાદ ઓલિમ્પિક સુવર્ષાંદ્રક મેળવો
- સંજ્ય ગાંધીનું વિમાન અક્સમાતમાં નિધન
- ડિન્ડી ફિલ્મજગતના મહાન ગાયક મોહમ્મદ રફીનું નિધન

1981

- દુનિયાની સૌથી જડી ટ્રેન TGV પેરિસથી લીઓન્સ વચ્ચે શરૂ થઈ
- ઈજિપ્તના પ્રમુખ અનવર સાદતની હત્યા થઈ
- સલમાન રશ્ટ્રીની 'મિઝાઈટ્સ ચિલ્ડ્રન'ને બુકર પ્રાઈઝ મળ્યું
- અમેરિકાનું પહેલું સ્પેસ શાલ્ફ 'કોલમ્બિયા' અંતરિક્ષમાં છોડવામાં આવ્યું

1982

- ભારતની વૈજ્ઞાનિક ટીમ એન્ટાઈટિકા પંડમાં પહોંચી
- લેબેનોનના પ્રમુખ બશીર ગિમેલની હત્યા થઈ

- રિચર્ડ એટનબરોની ફિલ્મ 'ગાંધી'ની રજૂઆત કરવામાં આવી
- ભારતમાં નિયમિત રંગીન ટીવી પ્રસારણ શરૂ કરવામાં આવ્યું

1983

- 'ગાંધી' ફિલ્મને 8 ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યા
- પોલેન્ડના લેય વાલેસાને વિશ્વ શાંતિનો નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- પ્રોફેસર સુશ્રમણ્યમ ચંદ્રશેખરને ભૌતિકશાસ્કનો નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- આરબ રાષ્ટ્ર ભૂનેઈ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું

1984

- રશિયન સોયુજ ટી-II દ્વારા અંતરિક્ષમાં જનાર રાકેશ શર્મા પ્રથમ ભારતીય અવકાશયાત્રી બન્યા
- બચેન્દ્રી પાલ એવરેસ્ટ પર પગ મૂકુનારાં પ્રથમ ભારતીય મહિલા બન્યાં
- ઈન્ડિયા ગાંધીની હત્યા થઈ, રાજ્ય ગાંધી ભારતના વડા પ્રધાન બન્યા
- પી. ટી. ઉપા ઓલિમ્પિક ફાઈનલમાં પહોંચનારાં પ્રથમ ભારતીય મહિલા બન્યાં

1985

- અમેરિકન અભિનેતા રીક હડસનનું એઈડસથી નિધન
- જાપાનની નિન્ટેન્ડો કંપનીએ પ્રથમ વાર વીડિયો ગેમ્સ બજારમાં મૂકી

1986

- સ્વિડીશ વડા પ્રધાન ઓલોઝ પાલ્ભેની હત્યા થઈ
- અમેરિકાનું સ્પેસ શાટલ 'ચેલેન્જર' છોડ્યા પછી 74 સેકન્ડે આકાશમાં ભડકે બણ્યું
- સોવિયેત અવકાશમથક 'મીર'ના કેન્દ્રીય મોડ્યુલને અવકાશમાં તરતું મૂકવામાં આવ્યું
- રશિયામાં યુકેઈન રાજ્યના ક્રીબ શહેર પાસેના ચેન્નાયિલ અણુમથકમાં અચાનક અણુદાકાઓ થયા

1987

- ભારતે પ્રથમ મિસાઈલ 'ત્રિશૂલ'નું સફળ પરીક્ષણ કર્યું
- વિશ્વનાથન આનંદ વિશ્વનો સૌથી યુવાન ચેસ ગ્રાન્ડ માસ્ટર બન્યો
- હિન્દી ફિલ્મજગતના ગાયક, સંગીતકાર, અભિનેતા, ટિંગશક કિશોરકુમારની વિદ્યા
- અમેરિકા અને રશિયાએ પ્રથમ વાર પોતાના અણુશક બંડારોનું કદ ઘટાડવા સંધિ કરાર કર્યા

1988

- પાકિસ્તાનના પ્રમુખ જનરલ જિયાનું વિમાન દુર્ઘટનામાં નિધન
- ભારતમાં મતાધિકારની વયમયાદી ઘટાડી 18 વર્ષ કરવામાં આવી
- પીટર ભૂકનું નવ કલાક લાંબું નાટક 'મહાભારત' 50,000થી વધુ અમેરિકનોએ નિધાયું
- હિન્દી ફિલ્મજગતના 'ગ્રેટેસ્ટ શો મેન' રાજ કપૂરનું નિધન
- અમદાવાદ વિમાની મથકે થયેલી દુર્ઘટનામાં 130 પ્રવાસીઓનાં મૃત્યુ

1989

- ચીનમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા લોકશપાઈની માગાડી સાથે ઉચ્ચ બળવો કરવામાં આવ્યો
- દલાઈલામાને વિશ્વ શાંતિનો નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- પશ્ચિમ અને પૂર્વ જર્મનીને અલગ પાડતી બર્લિનની દીવાલ તોડી
- રશિયામાં પ્રથમ વાર સ્વતંત્ર ચૂંટણીઓ યોજવામાં આવી

1990

- દક્ષિણ આફ્રિકાના નેતા નેલ્સન મટેલાને 27 વર્ષ બાદ જેલમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યા
- બોરિસ યેલ્સ્સિન રશિયાના નવા પ્રમુખ બન્યા
- પૂર્વ અને પશ્ચિમ જર્મનીનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું
- મિખાઈલ ગોબાચ્યોવને નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- લેય વાલેસા પોલેન્ડના પ્રમુખ બન્યા

1991

- કુવૈત પર લશકરી તાકાતથી ઈરાકે પોતાનો હક જમાવ્યો
- ખાલેદા જિયા બાંગ્લાદેશનાં પ્રથમ મહિલા પ્રમુખ બન્યાં
- રાજ્ય ગાંધીની શ્રીલંકન ટાઇગર્સ દ્વારા માનવ બોંબથી હત્યા કરવામાં આવી
- સત્યાગ્રહ રેને લાઈફટાઇમ ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યો
- સોવિયેત યુનિયનમાં ભંગાણ થયું

1992

- મોરિશિયસ પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર તરીકે જાહેર થયું
- બ્રાઝિલના રિયો શહેરમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પયવિરણ સંમેલન થયું
- ભારતના 'અઞ્જિન' પ્રક્રેપાન્નાં સફળ પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતમાં શેર ક્રોબાંડમાં કરોડોનો ગોટાળો પ્રકાશમાં આવ્યો
- અયોધ્યામાં બાબરી મસ્જિદ ધંસ થઈ

1993

- ટેનિસ ખેલાડી આર્થર એશનું એઈડસથી નિધન
- શ્રીલંકના પ્રમુખ પ્રેમદાસાની હત્યા થઈ
- યાસર અરાફત અને ઈરાયેલના વડા પ્રધાન રબિન વચ્ચે સંધિકરાર થયા
- ભારતના 'અર્જુન' ટેન્કનું સફળ પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- નેલ્સન મટેલાને વિશ્વ શાંતિનો નોબેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- જે. આર. ડી. તાતાનું નિધન

1994

- સ્ટેવન સ્પીલબર્ગની ફિલ્મ 'શિન્ડલર્સ લિસ્ટ'ને 7 ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યા
- રુઆન્ડા અને બુરૂંડીના પ્રમુખોની હત્યા થઈ
- GATT મંત્રજાયોના ફાઈનલ ડ્રાફ્ટ સાથે 125 દેશો સંમત થયા
- આફ્રિકામાં રંગભેદ નીતિ નાભૂદ કરવામાં આવી, નેલ્સન મટેલા પ્રમુખ બન્યા
- ગાજા પડ્યી પર 27 વર્ષ બાદ ઈરાયલી કબજાનો અંત આવ્યો

- 20 વર્ષના દેશનિકાલ બાદ એલેક્ઝાંડર શોલ્ટે નિત્સન રશિયા પરત આવ્યા
- ધૂમકેતુ શૂમેકર લેવી-9 ગુરુના ગ્રહ સાથે અથડાયો
- ચંદ્રિકા કુમારતુંગા શ્રીલંકાનાં પ્રમુખ બન્યાં
- યાસર અરાફત, રબિન અને પેરિઝને નોભેલ શાંતિ પારિતોષિક એનાયત થયો

1995

- WTO(વિશ્વ વેપાર સંસ્થા)ની સ્થાપના કરવામાં આવી
- બેરિંગ્સ બેન્કમાં નિકિ લીસન દ્વારા અભજોનું ક્રૈબાંડ આચરવામાં આવ્યું
- જેક્સિસ ચિરાક ફાન્સના નવા પ્રમુખ બન્યા
- ફાન્સ દ્વારા પરમાણુ પરીક્ષણોની હારમણા રચવામાં આવી
- ચેન્નઈની ઓપોલો હોસ્પિટલમાં દેશનું પ્રથમ બહુઅંગી પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવ્યું

1996

- યુરોપમાં 'મેડ કાઉ' નામનો રોગ ફેલાયો
- નેતન્યાઉ ઈજરાયલના નવા વડા પ્રધાન બન્યા
- અફ્ઘાનિસ્તાનમાં લોહિયાળ સંઘર્ષ પછી તાલીબાનો સત્તા પર આવ્યા

1997

- ઈંગ્લેન્ડના વૈશાનિકો દ્વારા વેટાનું અને અમેરિકન વૈશાનિકો દ્વારા વાંદરાનું કલોન તૈયાર કરવામાં આવ્યું
- ઈંગ્લેન્ડ હોગકોર શહેર ચીનને સુપ્રત કર્યું
- નાસાના યાન 'પાથ ફાઇન્ડર'નું મંગળ ગ્રહ પર સફણ ઉત્તરાણ થયું
- ચીન દ્વારા પરમાણુ પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યાં
- પ્રિન્સેસ ડાયનાનું કાર અક્સમાતમાં નિધન
- મધર ટેરેસાનું નિધન

1998

- પાકિસ્તાને 'ધોરી' મિસાઈલ વિકસાવી
- કેન્યામાં ડેનિયલ આરપ મોર્ટ નવા રાઝ્યપ્રમુખ બન્યા
- આયોડિન વિનાના મીઠાના વેચાણ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો
- ઝૂ રોઝી ચીનના વડા પ્રધાન બન્યા
- વાજપેયી ભારતના વડા પ્રધાન બન્યા
- ફિલ્મ 'ટાઈટેનિક'ને 11 ઓસ્કાર અવોર્ડ મળ્યા
- પોખરણમાં ભારત દ્વારા પાંચ પરમાણુ પરીક્ષણો કરવામાં આવ્યાં
- 'ત્રિશૂલ' મિસાઈલનું ભારત દ્વારા પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- પાકિસ્તાન દ્વારા ચાર્એઈ ક્ષેત્રમાં 6 પરમાણુ પરીક્ષણો કરવામાં આવ્યાં
- 'આકાશ' મિસાઈલનું ભારત દ્વારા સફણ પરીક્ષણ થયું
- યવગેનેવ પ્રિમાકોવ રશિયાના વડા પ્રધાન બન્યા
- ભારતમાં પ્રથમ વાર યકૃતનું પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવ્યું
- ધૂમકેતુ 'ટેમ્પલ ટટલ' અને પૃથ્વીના પરિભ્રમણ વચ્ચેની અથડામજાથી અસંખ્ય ઉલ્કાયોની વર્ષા થઈ
- અમર્ય સેનને અર્થશાખમાં નોભેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- યુરોપીય સમુદ્યાયના 11 દેશોએ સંયુક્ત રીતે નવું ચલણ 'યુરો' રજૂ કર્યું

1999

- જોર્ડનના રાજા હુસેનનું નિધન
- વિશ્વાસના મતમાં એક મતથી પરાજય થતાં વાજપેયી સરકારે રાજીનામું આપ્યું
- એહુદ બરાક ઈજરાયલના વડા પ્રધાન બન્યા
- પાકિસ્તાને કારગિલ સરહદે ઘૂસણાખોરી કરી
- ભારતના સૈન્યે 'ઓપરેશન વિજય'ની કામગીરી શરૂ કરી
- કિલાન્ટન સાથેની મંત્રણા બાદ નવાજ શરીફે કારગિલમાંથી દળો પાછાં ખેંચવાની જાહેરત કરી
- અભિનેતા રાજેન્ડ્રકુમારનું નિધન
- ભારતમાં વિકસાવેલી ટેન્ક વિરોધી 'નાગ' મિસાઈલનું સફણ પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું
- ગીતકાર હસરત જયપુરીનું નિધન
- ભારતે 'આકાશ' મિસાઈલનું સફણ પરીક્ષણ કર્યું
- પાકિસ્તાને 'ધોરી-3' મિસાઈલનું સફણ પરીક્ષણ કર્યું
- પાકિસ્તાનમાં લક્કરી બળવો થયો, નવાજ શરીફ નજરકેદ, જનરલ પરવેજ મુશર્ફ પ્રસારણ માધ્યમો પર કબળે મેળવો
- પાકિસ્તાનને કોમનવેલ્થમાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યું
- વેસ્ટ ઇન્ડિયા ઝડપી બોલર માલ્કમ માર્શલનું 41 વર્ષની વધે નિધન
- મુંબઈની 20 વર્ષથી પુક્તા મુખીએ 'મિસ વર્લ્ડ'નો બિતાબ મેળવ્યો
- વેસ્ટ ઇન્ડિયા ભૂતપૂર્વ ફાસ્ટ બોલર સિલ્વેસ્ટર કલાર્કનું નિધન
- કાઠમંડુથી દિલ્હી આવતા ઇન્ડિયન ઓરલાઈન્સના વિમાનનું આતંકવાઈઓ દ્વારા અપદરણ કરવામાં આવ્યું
- ભારતના પૂર્વ રાજ્યપતિ શ્રી શંકરદયાલ શર્માનું નિધન

2000

- રશિયામાં પ્રમુખપદની ચૂંટણીમાં લ્યાદિમીર પુટિન વિજયી બન્યા
- શ્રીલંકાના પ્રમુખ સિરિમાવો બંડારનાયકનું નિધન
- છતીસગઢ ભારતનું 26મું રાજ્ય ઘોષિત થયું, અજિત જોગી રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી બન્યા
- ઉત્તરાખંડ ભારતનું 27મું રાજ્ય ઘોષિત થયું, નિત્યાનંદ સ્વામી રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી બન્યા
- જારખંડ ભારતનું 28મું રાજ્ય ઘોષિત થયું, બાબુલાલ મરાની રાજ્યના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી બન્યા
- 24 વર્ષ સુધી પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યનું મુખ્યમંત્રી પદ સંભાળ્યા બાદ જ્યોતિ બસુએ પદત્યાગ કર્યો, બુદ્ધદેવ ભણ્યાર્થ રાજ્યના નવા મુખ્યમંત્રી બન્યા
- આઠ વર્ષ બાદ યુગોસ્લાવિયાને ફરીથી યુ.એન.ના સભ્ય (190મા સભ્ય) તરીકે પ્રવેશ અપાયો
- પાંચ અઠવાડિયાંની લાંબી કાયદાકીય ગૂંચ બાદ અલ ગોરને પરાજય આપીને અમેરિકાના જ્યોર્જ બુશ 43મા પ્રમુખ જાહેર થયા
- પાકિસ્તાના પદભ્રષ્ટ વડા પ્રધાન નવાજ શરીફને જેલમાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી
- દક્ષિણ કોરિયાના પ્રમુખ ક્રીમ દે જુન્ગને શાંતિ માટે નોભેલ પારિતોષિક એનાયત થયો
- મહાન કિકેટર કોલિન કાઉડ્રિનું નિધન

2. એકવીસમી સહીની મુજબ ઘટનાઓ

2001

- અમેરિકાના 43મા પ્રમુખ તરીકે સત્તારૂઢ થતા જ્યોર્જ બુશ, ઉપમુખપદે રિચાર્ડ ચેન્ની
- લતા મંગેશકર તથા ઉસ્તાદ બિસ્મિલ્હાખાનાંને ભારતરન
- ગ્વાલિયરનાં પૂર્વ મહારાષ્ટ્રી તથા ભાજપ નેતા વિજયારાજે સિંહિયાનું નિધન
- 26મી જાન્યુઆરીના રોજ સવારે 8.45 કલાકે 7.9 રિકટર સ્કેલની તીવ્રતા ધરાવનાર ભૂકુપે કચ્છ-ભુજ, અમદાવાદ અને ગુજરાતનાં અસંખ્ય શહેરોમાં તબાહી સર્જ. આ ભૂકુપની તાકાત 5.3 મેગા ટન હાઇડ્રોજન બોબ જેટલી હતી. એક અંદાજ મુજબ ધરતીકુપે આશરે 1 લાખ લોકોનો ભોગ લીધો, જેમાંથી ફક્ત કચ્છ ક્ષેત્રમાં ૪ આશરે 70,000 લોકોએ જાન ગુમાવ્યા
- કિકેટના ભીખપિતામણ સર ડેનાલ બેડમેનનું નિધન
- જાપાનના વડા પ્રધાન તરીકે ચૂંટાયેલા જુનિયરો ક્રોજુમી
- કેરલની 2,000 વર્ષ માચીન નાટ્ય પ્રણાલી 'કૂદિયતમ'ને યુનેસ્કો દ્વારા સંસ્કૃતિક વારસા તરીકેની માન્યતા
- એરિક વેહનમેયર નામની અંધ વ્યક્તિ તથા 64 વર્ષીય અમેરિકન શેરમન બુલ સૌથી જેફ વધે માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કર્યો
- ઈજિપ્તમાંથી મળી આવેલા વિશાળ ડાયનાસોરના અવશેષો
- ઈંગ્લેન્ડમાં સતત બીજી વાર વડા પ્રધાન બનતા રોની બ્લેર
- જમીનથી જમીન સુપરસોનિક કૂર્ઝ મિસાઈલ 'બ્રસ્ટો'નું ઓડિશાના ચાંદીપુરથી સફળ પરીક્ષણ
- સૌથી નાની વધે (14 વર્ષ, 2 મહિના, 12 દિવસની ઉમરે) આંતરરાસ્ત્રીય મહિલા ગ્રાન્ડ માસ્ટર બનતી ભારતની કોનેરુ હમ્પી
- ઓડિશાના ચાંદીપુર ટેસ્ટ રેન્જ ખાતેથી સંપૂર્ણ સ્વદેશી ટેક્નોલોજીથી નિર્મિત ટેન્ક વિરોધી 'નાગ' મિસાઈલનું સફળ પરીક્ષણ
- આતંકવાદીઓ ચાર વિમાનો હાઇજેક કરી અમેરિકાના વલ્ડ ટ્રેડ સેન્ટરનાં 110 માળનાં બે ટાવરો તથા સંરક્ષણ વિભાગના વડા મથક પેન્ટાગોન પર ત્રાટક્યા, બંને ટાવરો ધરાશાયી, 20 હજારથી વધુનાં મોત
- ભારતના ધૂવીય ઉપગ્રહ પ્રક્રેપણ યાન સી-૩ (PSLV-C-3) દ્વારા ત્રણ ઉપગ્રહનું સફળ પ્રક્રેપણ
- હમીદ કરાજાઈના નેતૃત્વ હેઠળ અફઘાનિસ્તાનમાં નવી સરકારની રચના
- ઇન્દ્રી ફિલ્મોના પીઠ અભિનેતા અશોકકુમાર(દાદા મુનિ)નું નિધન

2002

- યુરોપના 12 દેશો તથા 3 નાનાં રાજ્યોમાં 1, જાન્યુઆરીથી ચલાણનો અમલ 'યુરો'
- 700 કિમીની પ્રહારક રેન્જ ધરાવતા 'અઞ્જિ' મિસાઈલનું સફળ પરીક્ષણ
- હાસ્ય કલાકાર તથા 'અલબેલા' ફિલ્મના સર્જક ભગવાનદાદાનું નિધન
- સાબરમતી એક્સપ્રેસમાં અયોધ્યાથી પરત ફરી રહેલા કારસેવકોને ગોધરા નજીક ગાડી રોકી કેટલાંક ઝાનુની તત્ત્વોએ ચાર ઉભ્યાઓને પેટ્રોલથી આગ લગાડતાં 58 જેટલાં પુરુષો, મહિલાઓ અને બાળકો

આગથી જીવતાં જ ભડકું થઈ ગયાં, સમગ્ર દેશમાં હાહકાર, ગુજરાતમાં તોઝાનો અને આગના બનાવોમાં 700 જેટલા લોકોની હત્યા, અનેક શહેરોમાં લદાયેલો કરફચુ

- ઇન્દ્રી ફિલ્મોના ગીતકાર આનંદ બધીનું નિધન
- દુનિયાની સૌથી વધુ પ્રખ્યાત 'બાબી' દીગલીના રચયિતા રુથ હેન્ડલરનું નિધન
- 450 વર્ષની ગુલામી બાદ આજાદ રાષ્ટ્ર બનતું ઈસ્ટ ટિમોર
- દેશનો સૌથી મોટો ઉપગ્રહ ઈન્સેટ-૩ સી અવકાશમાં તરતો મુકાયો
- રિલાયન્સ પ્રૂપના અધ્યક્ષ શ્રી ધીરુભાઈ અંબાણીનું નિધન
- દેશના 12મા રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાતા ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ ક્રિસ્ટફર. 90 ટકા મત મેળવી, સૌથી વધુ મત મેળવવાનો ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રમસાદનો રેકોર્ડ તોજ્યો
- સૌથી નાની વધે (17 વર્ષ અને 150 દિવસ) ઈંગ્લેન્ડ સામે ટ્રેન્ટબીજ ખાતેની બીજી ટેસ્ટ મેચમાં અમદાવાદના પાર્થિવ પટેલનો વર્ક રેકોર્ડ સાથે ભારતીય ટીમમાં વિકેટકિપર તરીકે પ્રવેશ
- ઈરાકના મહત્વનાં હવાઈ સુરક્ષા મથકો પર ત્રાટકેલાં અમેરિકા તથા બ્રિટનનાં 100 જેટ વિમાનો. છેલ્લાં ચાર વર્ષનું સૌથી મોટું ઓપરેશન
- ભારતે શ્રી હરિકોટાથી હવામાન વિજ્ઞાનને લગતા સૌપ્રથમ વિશેષ ઉપગ્રહ 'મેટસેટ'ને સફળતાપૂર્વક અવકાશમાં છોડી અવકાશ ટેક્નોલોજી ક્ષેત્રે વધુ એક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી
- ભારતના અત્યંત આધુનિક ટૂંકી રેન્જના 'ત્રિશૂલ' મિસાઈલનું ચાંદીપુર ખાતેના ઈન્ટરેન્મ રેન્જ પરથી સફળ પરીક્ષણ
- અમદાવાદ પાસેના સાયન્સસિટી ખાતે તૈયાર થયેલા ભારતના સૌપ્રથમ આઈ-મેક્સ વિયેટરનું ઉદ્ઘાટન કરતા નાયબ વડા પ્રધાન શ્રી અડવાણી

2003

- 532 કરોડની આવક સાથે ભારતનાં ધનાઢ્ય મંદિરોમાં તિરુપુત્તિ મંદિર પ્રથમ સ્થાને
- યુ.એન.ના સિવિલ પોલીસ અધિકારી તરીકે નિયુક્ત થનાર સીનિયર આઈ. પી. એસ. અધિકારી કિરણ બેદી પ્રથમ મહિલા અને પ્રથમ ભારતીય
- ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજનું ઈરાદાપૂર્વક અપમાન કરનાર અને રાષ્ટ્રગીત ગાતું અટકાવનારને 1 વર્ષની જેલની સજા
- કલાકના 20,000 કિમીની ઝડપે પૃથ્વીના વાતાવરણમાં પ્રવેશતું અમેરિકાનું અંતરિક્ષયાત્રાન 'કોલાબિયા' 63 કિમીની ઊંચાઈએ ધડકા સાથે તૂટી પડ્યું. ભારતીય અંતરિક્ષયાત્રી કલ્યાના ચાવલા સહિત સાત અવકાશયાત્રીઓનાં નિધન
- ભારતીય અંતરિક્ષયાત્રી કલ્યાના ચાવલાની યાદમાં 'મેટસેટ' ઉપગ્રહનું નામ 'કલ્યાના-1' રખાયું
- નાસાએ પોતાના ઈન્ટરનેશનલ એક્સ્પ્રેસન-10 માટે અવકાશયાત્રી તરીકે પસંદ કરેલ સુનીતા વિલિયમ્સ મૂળ ગુજરાતી
- હવામાંથી હવામાં 25થી 40 કિમી સુધી પ્રહાર કરવાની ક્ષમતાવાળા 'અસ્ત્ર' મિસાઈલનું ભારતે કરેલું સફળ પરીક્ષણ

- ઇન્દોરના અનિલ ગુપ્તાએ વિશ્વની સૌથી નાની હસ્તક્ષેપિત ગીતા તૈયાર કરી નોંધાવેલો વિક્રમ (18 અધ્યાય, 700 શ્લોક, 2 સેમી લંબાઈ, 2 સેમી પહોળાઈ, 3 સેમી જાડાઈ, 350 પાના); લિભકા બુક ઓફ વર્ક રેકર્ડસમાં મેળવેલું સ્થાન
- ગાંધીજીના માનમાં દુનિયાના 106 દેશોએ બહાર પાડેલી ટપાલટિકિટ
- યુગાંડાના પૂર્વ સરમુખત્યાર પ્રમુખ ઈંડી અમીનનું નિધન
- માનવ હકની રક્ષાના કાર્ય માટે પ્રથમ વાર નોંધેલ શાંતિ પુરસ્કાર ઈરાનની મહિલા વકીલ શિરિન ઈબાર્તીને
- સ્વાધ્યાય પરિવાર પ્રવૃત્તિ વડે લોકચાહના મેળવનાર પાંડુરંગ શાશ્વી આઠવલેની ચિરવિદ્યા
- અમેરિકાઈના વૈજ્ઞાનિક માઈકલ હોવલની ટીમે તૈયાર કરેલું 1.524 મીટર ઊંચું, 2.134 મીટર પહોળું અને 65 કિગ્રામ વજન ધરાવતું 114 પાનાનું વિશ્વનું સૌથી મોટું પુસ્તક 'ભૂતાન'

2004

- ડિઝનીલેન્ડ તથા મિકી માઉસના પાત્રનું સર્જન કરી દુનિયાભરનાં બાળકોને આનંદ આપનાર જાલ હેંચુનું નિધન
- ભારતના ગૌરવ, પ્રતિષ્ઠા અને આત્મસંભાનના પ્રતીક સમી રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીનું શિક્ષણ આપતી વિશ્વની 64 યુનિવર્સિટીઓ
- સેટેલાઈટ દ્વારા દેવાયેલી તસવીરોમાં રામાયણયુગના 17 લાખ વર્ષ પુરાગા રામસેતુના પુરાવાઓ મળ્યા
- રાજ્યનો સૌથી મોટો (41,644.55 ચોકિમી) અને દેશનો ત્રીજો સંસ્કૃતીય મતવિસ્તાર કચ્છ (પ્રથમ લડાખ (જમ્મુ અને કશ્મીર) 1,73,266.37 ચોકિમી અને દ્વિતીય બાડમેર (રાજ્યસ્થાન) 71,601.24 ચોકિમી)
- જાહેર સ્થળોએ ધૂમપાન પર 1, મેથી કેન્દ્ર સરકારનો પ્રતિબંધ
- વિશ્વના 18 દેશોના, 37 બંદ્રોનો 33 હજાર કિમી પ્રવાસ કરી વતન પાછું ફરેલું ભારતીય નૌકાદળનું આઈએનએસ 'તરંગિની' જહાજ
- ગુજરાત ખાતેના ભાજપના ત્રણ ઉમેદવારો (હરિન પાઠક, કાશીરામ રાજા અને રત્નિલાલ વર્મા) સતત છઢી વાર લોકસભામાં ચૂંટાયા
- રાષ્ટ્રના નવા સૂર્યધાર તરીકે ડૉ. મનમોહનસિંહ, કોગ્રેસ સંસ્કૃતીય પક્ષના અધ્યક્ષ બનતા સોનિયા ગાંધી
- નેપાલના પેમ્બા દોરજી શેરપાએ 8 કલાક 10 મિનિટમાં માઉન્ટ એવરેસ્ટ સર કરવાનો વિક્રમ સજ્જ્યો
- કુરુક્ષેત્રમાંથી સોનાની શાહીથી લખેલી 200થી 250 વર્ષ જૂની ગીતાની દુર્લભ હસ્તપ્રત મળી
- નાસાએ પોતાના સુપર કમ્પ્યુટરને આપેલું કલ્પના ચાવલાનું નામ
- શિક્ષણ માટેનો સૌપ્રથમ ઉપગ્રહ 'એજ્યુસેટ' સફળતાપૂર્વક અંતરિક્ષમાં મૂકૃતું ભારત
- ભારતના અગ્રણી અણુવિજ્ઞાની ડૉ. રાજ રામનાનું નિધન
- 344 સુવિશ્વકળશ ધરાવતું અંબાજી મંદિર ભારતનું પ્રથમ શક્તિપીઠ
- એક રૂપિયાની રેવન્યુ સ્ટેમ લગાવવા માટેની રકમ મર્યાદાને ₹ 500થી ₹ 5000 કરવામાં આવી

2005

- યુરોપના સ્પેસ શાલનું શનિના ચંદ્ર ટાઈટન પર સફળ ઉત્તરાંશ
- રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. કલામની આત્મકથા 'અગનપથ' ગુજરાતી વિષયના એમએના અભ્યાસક્રમમાં સામેલ
- કેથલિક સંપ્રદાયના વડા પોપ જહોન પોલ દ્વિતીયનું નિધન
- રોમન કેથલિક સંપ્રદાયના 265મા પોપ તરીકે જર્મનીના કાર્ડિનલ જોસેફ રેન્ઝિગરની વેટિકન સિટી ખાતે નિયુક્તિ
- મુંબઈના મરાઠા મંદિર વિભેટરમાં સણંગ 500 અથવાદિયાં (10 વર્ષ) પૂરાં કરતી ફિલ્મ 'દિલવાલે દુલહનિયા લે જ્યેંગે'
- કેન્દ્રીય રમતગમત ભાતાના પ્રધાન અને વિષ્યાત અભિનોતા સુનિલ દંતનું નિધન
- ભારતને પરમાણુ શક્ષસત્તા તરીકે માન્યતા આપતું અમેરિકા
- જાપાનના માનવ રહિત અવકાશ યાન 'દાયાબુસા' (બાજ)નું મંગળ અને ગુરુ વચ્ચે આવેલા લઘુગછ પર સફળ ઉત્તરાંશ
- અમેરિકામાં સંમાર્ગ ઈરાઈવાન મંદિર વિશ્વનું સૌથી મોટું હિન્દુ મંદિર બનશે
- વરિષ્ઠ ફિલ્મ નિર્માટા-નિર્દેશક રામાનંદ સાગરનું નિધન
- આધુનિક કિકેટના પ્રણોત્તા ઓસ્ટ્રેલિયાના સૌથી ધનવાન તથા 'મીડિયા મોગલ' તરીકે ઓળખાતા ડેરી પેકરનું નિધન

2006

- ધોળ (જિ. જામનગર) નજીક હડપીય સંસ્કૃતિના પાંચ હજાર વર્ષ જૂના અવશેષો મળ્યા
- કચ્છના કાનમેર અને જામનગર જિલ્લાના પીથડ ગામથી મળેલા હડપીય સંસ્કૃતિના પાંચ હજાર વર્ષ જૂના ક્રીમતી અવશેષો
- 'દિવ્ય ભાસ્કર' સન્માનિત 100 સમર્થ ગુજરાતીઓમાં નવનીત પલ્બિકેશનસના શ્રી શાંતિભાઈ ગાલા અને શ્રી છોટુભાઈ ગાલાનો સમાવેશ
- સુપરસોનિક સુખોઈ લડાયક વિમાનમાં પ્રથમ ઉડ્યન કરવાનું બિરુદ્ધ પામતા રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. અબ્દુલ કલામ
- દુનિયાની સૌથી જીંચી રેલસેવા (400 મીટર) ગોલમૂડ(શાંધાઈ)થી લ્હાસા(તિબેટ)નો પ્રારંભ
- રાજ્યસ્થાનના મુનાબાઓ (જિ. બાડમેર) તથા પાડિસ્તાનના ખોખરાપાર વચ્ચે શરૂ કરાયેલી 'થાર એક્સપ્રેસ'
- બી.બી.સી.ના સર્વે મુજબ 'વદે માતરમ્' વિશ્વનું બીજું સૌથી લોકપ્રિય ગીત (પ્રથમ કર્મે આપરલેન્ડનું રાષ્ટ્રગીત 'અ નેશન્સ વન્સ અગેન')
- રાષ્ટ્રપતિએ મંજૂરી આપતાં હવેથી પોડિયેરી ઓળખાતો 'પુડ્યેરી'થી
- દેશની પ્રથમ સાંધ્ય કોર્ટનો મીરાઝાપુર (અમદાવાદ) ન્યાયસંકુલમાં પ્રારંભ
- નાસાના સ્પેસ મિશન અંતર્ગત સુનિતા વિલિયમ્સ અંતરિક્ષમાં પહોંચનાર પ્રથમ ગુજરાતી મહિલા
- ઉત્તરાંચલ રાજ્યનું 'ઉત્તરાંચલ' તરીકે નામકરણ

2007

- ધોળવીરા (જિ. કચ્છ) પાસેથી મળેલું 18 કરોડ વર્ષ જૂનું લાકડાનું અશિમ

- ભ્રમણકષામાંથી 550 કિલોગ્રામ વજનનો આરાએસસી ઉપગ્રહ બંગાળના ઉપસાગરમાં ઉત્તારનું ભારત
- નરેન્દ્ર મોદીના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'આંખ આ ધન્ય છે'નું ઉપરાખ્રપતિ ભૈરોસિંહ શેખાવતના હસ્તે મુખ્ય ખાતે વિમોચન
- શુદ્ધ સૌનાનો 100 કિલોગ્રામ વજનનો 10 લાખ કેનેડિયન ડોલરના મૂલ્યનો ચલણી સિક્કો બહાર પાડતી કેનેડાની સરકાર
- ધોળવીરા (કષ્ટ) પાસેથી મળી આવેલા 21 કરોડ વર્ષ જૂના પાયનસ વૃક્ષના અવરોધ
- વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના વિકાસમાં અને તેને ઉત્તેજન આપવામાં શ્રેષ્ઠ પ્રદાન કરવા બદલ રોયલ સોસાયટી ઓફ લંડન તરફથી ભારતના રાખ્રપતિ ડૉ. કલામને 'કિંગ ચાર્લ્સ ટુ' અવોર્ડ અન્નાયત; આ પ્રતિષ્ઠિત અવોર્ડ મેળવનાર ડૉ. કલામ દ્વિતીય વક્તિ (આ અવોર્ડ મેળવનાર પ્રથમ વ્યક્તિ - 1998માં જાપાનના વડા અરિહિતો)
- મહાત્મા ગાંધીના જન્મદિન (2 ઓક્ટોબર)ને 'અંતરરાષ્ટ્રીય અહિસા દિન' તરીકે ઉજવવાની જાહેરત કરતી સંયુક્ત રાખ્રની સામાન્ય સભા
- ભારતના સૌથી પ્રાચીન ધર્મગ્રંથ - ઝરણેદાનો યુનેસ્કોના 'મેમરી ઓફ દ વર્લ્ડ'માં સમાવેશ
- પરમાણુ બોખથી પણ વધુ ખતરનાક 'વેક્યુમ બોખ'નું સફળ પરીક્ષણ કરતું રશિયા
- સૌથી વધુ ટ્રણતા મિનારા તરીકેનું સ્થાન લેતો જર્મનીના સુરહુરોન ગામનો એક ચર્ચનો મિનારો (આ મિનારો 5.19°મી ટ્રણતો છે.); પીજાનો મિનારો બીજા સ્થાને (આ મિનારો 3.97°મી ટ્રણતો છે.)

2008

- 2007નું વર્ષ વિશ્વના ઈતિહાસમાં બીજા નંબરનું સૌથી ગરમ વર્ષ ('અર્થ પોલિસી ઇન્સ્ટિટ્યુટ'નો અહેવાલ); ઇ.સ. 1880 પછીનું ઉત્તર ગોણાધરનું સૌથી વધુ ગરમ વર્ષ
- વિશ્વના બીજા કમના સૌથી ઠડા શહેર દ્રાસ(જમ્મુ અને કશ્મીરના લડાખ ક્ષેત્ર)માં માઈન્સ 30 ડિગ્રી તાપમાન
- અંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોસ્વવ (2008)માં એનિમેશન ફિલ્મ 'મનપસંદ' માટે અવોર્ડ મેળવનાર ગુજરાતની પ્રથમ મહિલા ધ્વનિ દેસાઈ
- આરાએસએસના પ્રખર અને સમર્પિત પ્રચારકો સાથેના સ્મૃતિસ્વાનુભૂતિનું નિરૂપણ કરતા નરેન્દ્ર મોદીના પુસ્તક 'જ્યોતિ પુજા'નું વિમોચન
- તુરીન(ઈટલી)માં ગાંધીજીની કાંસાની પ્રતિમા સ્થાપિત કરાઈ
- એક જ મિશન પર 10 ઉપગ્રહનું પ્રક્રેપણ કરી અંતરિક્ષમાં ઈતિહાસ રચતું ભારત
- કષ્ટાટકના પત્રકાર પ્રતાપ સિંહાણે ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદીના જીવન પરનાં પાસાઓને આલોખનું કન્નડ ભાષામાં 'યારુ તુલિયાદ હાર્દી' (એક એવી યાત્રા જેને હજુ કોઈ અનુસર્ય નથી) પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું
- 'વેલ્સાઈટ' ધરાવતો દેશનો પ્રથમ વિસ્તાર બનતો ખાડિયા (અમદાવાદ શહેર)
- વિશ્વના સર્વોચ્ચ શિખર માઉન્ટ એવરેસ્ટને સર કરનાર પ્રથમ આઈપીએસ બનતા ગુજરાત કેડરના અધિકારી અતુલ કરવાલ

- ગુજરાતી અમેરિકન સુનિતા વિલિયમ્સનું 'પદ્મભૂષણ'થી સન્માન
- 10 મીટર એર રાઇફલ ઈવેન્ટમાં ભારતને સુવિશેષદ્વાર અપાવતો અભિનવ બિન્ડ્રા; 112 વર્ષના ઓલિમ્પિક ઈતિહાસમાં પ્રથમ વર ભારતને વ્યક્તિગત સુવિશેષદ્વાર; 28 વર્ષ પછી ઓલિમ્પિકમાં સુવિશેષદ્વાર
- ગાંધીજીના જન્મતિથિ (2 ઓક્ટોબર)થી જાહેર સ્થળો પર ધૂમ્રપાન પર પ્રતિબંધ મૂકી કેન્દ્ર સરકાર
- વિશ્વના 150 દેશોમાં ગાંધીજીના જીવનનું ચિત્રણ કરતી ટપાલાટિક્ટો

2009

- અમેરિકાના 44માં પ્રમુખ તરીકે શપથ લેતા 47 વર્ષના પ્રથમ અશ્વેત પ્રમુખ બરાક હુસેન ઓબામા
- વારાણસી અને મિરાજપુરમાં શૂટિંગ કરાયેલ 39 મિનિટની ડોક્યુમેન્ટ્રી ફિલ્મ 'સ્માઇલ પિંકી'ને શ્રેષ્ઠ ડોક્યુમેન્ટ્રી(શોર્ટ)નો ઓસ્કાર અવોર્ડ; આ ફિલ્મ ઇન્દી અને ભોજપુરી ભાષામાં બની હતી
- ધોળવીરા (ગુજરાત)નો ભારતની સાત અજાયબીઓમાં સમાવેશ
- માઈકોવેવ ટેકનોલોજીથી સંચાલિત પ્રથમ ઉપગ્રહ રડાર ઈમેઝિંગ સેટેલાઈટ(રિસેટ-2)નું સફળતાપૂર્વક પ્રક્રેપણ કરતું ભારત; જમીન પર થતી દરેક ડિલચાલ જોવામાં સક્ષમ જાસુસી ઉપગ્રહ
- પદરમી લોકસભા માટે જનતાએ સ્થિરતા માટે અભૂતપૂર્વ જનાદેશ આપતાં ડોંગ્રેસના યુપીએ ગઠબંધનને 260 બેઠકો; ભાજપના એનડીએ ગઠબંધનને 161 બેઠકો
- મુખ્યીના વાંદરા અને વરલી ભાગોને જોડતો પ્રથમ સમુદ્રસેતુ 'રાજ્યા ગાંધી સી-લિંક'નું લોકપણ કરતાં સોનિયા ગાંધી
- કેન્દ્ર સરકારની 'રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંહેદરી કાયદો' (નરેગા)ને ગાંધીજીની 140મી જન્મજયતિ નિમિત્તે 'મહાત્મા ગાંધી ગ્રામીણ રોજગાર બાંહેદરી કાયદો' નામ અપાયું
- ચીનમાં ગુંઅંગઝોઉ અને વુહાનને જોડતી વિશ્વની સૌથી વધુ (કલાકના 350 કિમીની) ઝડપે દોડતી ટ્રેન શરૂ

2010

- કોમરેડ જ્યોતિ બસુનું નિધન; 23 વર્ષ સુધી પણ્ણે બંગાળમાં મુખ્યમંત્રીપદે રહેવાનો બસુનો વિકામ
- કષ્ટ જિલ્લામાં ધોળવીરા, કુરન, ખીરસરા બાદ 4500 વર્ષ જૂનું હડપણ સંસ્કૃતિનું વધુ એક નગર લચાઉ તાલુકના શિકારપુર ગામ પાસે મળ્યું
- અમૃતાનંદમણી ('અમ્મા')ને અમેરિકાની સ્ટેટ યુનિવર્સિટી ઓફ ન્યૂ યૉર્કની સર્વોચ્ચ પદ્ધતિ 'ડોક્ટરેટ ઓફ લ્યુમન લેટર્સ' એનાયત; પદ્ધતિ મેળવનાર પ્રથમ ભારતીય મહિલા અને બીજા ધર્મગુરુ (પ્રથમ દલાઈલામા ઈ.સ. 2006માં)
- તારંગા હિલ મથકથી 2300 વર્ષ પૂર્વેની પ્રાચીન બુદ્ધ નગરી મળી આવી; નગરી આનતદીશનું પાટનગર હોવાનું અનુમાન
- આઈસલેન્ડના હિમશિખર પર જવાળામુખી એયજાફાલોકુલનું પ્રસ્કોટન; રાખનાં વાદળોને કારણે આશરે 17 હજાર વિમાન ઉફ્યનો રદ

- નરેન્દ્ર મોદીના પુસ્તક 'સામાજિક સમરસત્તા'નું વિમોચન; પુસ્તકના સંપાદક કિશોર મકવાળા
- જર્મની ખાતે યોજાયેલ મેટલ કેલ્ક્યુલેશન વર્લ્ડ કપ(વૈદિક ગણિત)ની સ્પર્ધામાં સુરતની પ્રિયાંશી સોમાણી વિશ્વમાં પ્રથમ
- ઓસ્ટ્રેલિયામાં સૌપ્રથમ મહિલા વડા પ્રધાન બનતાં જુલિયા ગિલાર્ડ
- અમેરિકાની હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીમાં માનવશરીરમાં આપમેળે લોહી બનાવી શકે તેવા કૃતિમ કોષ પર સંશોધન કરી રહેલા ગુજરાતી યુવાન ધ્વનિત શાહને અમેરિકાની 8 લાખ ડોલર(3.5 કરોડ રૂપિયા)ની સ્કૉલરશિપ એનાયત
- ગ્રામીણ કિશોરીઓ માટે દર વર્ષ 1000 કરોડના ખર્ચની 'સબળા' યોજના જાહેર કરતી કેન્દ્ર સરકાર
- શ્રી હાર્ટ્રોકોટા ખાતેથી PSLV-C-15 એ કાર્ટોસેટ-2B સહિત 5 ઉપગ્રહો સફળતાપૂર્વક અવકાશમાં તરતા મૂક્તનું ભારત
- ભારતીય રૂપિયાને મળેલું આગવું પ્રતીક; દેવનાગરી 'ર' અને રોમન 'આર'ના સમન્વયથી તૈયાર થયેલું પ્રતીક ર
- જર્મું અને કશ્મીરના લડાખ પ્રદેશના લેહમાં આભ ફાટતાં ભારે તથાદી; 130નાં મૃત્યુ
- જર્મનીમાં યોજાયેલી વર્લ્ડ શૂટિંગ ચેમ્પિયનશિપની 50 મીટર રાઈફલ સ્પર્ધામાં ગોલ્ડ મેડલ જીતતી ભારતની તેજસ્વિની સાવંત
- ઇન્ડોનેશિયાના સુમાત્રા દ્વીપના સિનાંબંગ જ્વાણામુખીનું 400 વર્ષ બાદ પ્રસ્ફોટન
- મોસ્કોમાં આયોજિત 66 કિલો વર્ગની ફી સ્ટાઇલ કુસ્તી ચેમ્પિયનશિપમાં રશીયાના ગોરોવ એલનને પરાજય આપી વર્લ્ડ ચેમ્પિયન બનતો ભારતનો પહેલવાન સુશીલકુમાર
- તુર્કીમાં યોજાયેલ વર્લ્ડ કપ શૂટિંગની ડબલ ટ્રેપ સ્પર્ધામાં ગોલ્ડ મેડલ જીતતો ભારતનો રંજન સોઢી
- પ્રત્યેક નાગરિકને વિશિષ્ટ ઓળખ આપતા અને વહીવટી તંત્ર માટે અનેક બાબતો સરળ બનાવતા વિશ્વના પ્રથમ યુનિક આઈરોન્ટિક કાર્ડ(યુઆઈડી)ના વિતરણનો પ્રારંભ મહારાઝના નંદુરભાર જિલ્લાના ટેંબલી ગામના દસ આદિવાસીઓથી કરતા ડૉ. મનમોહનસિંહ
- એથ્યેટિક્સમાં ગોલ્ડ મેડલ જીતનારી પ્રથમ ભારતીય મહિલા કૃષ્ણા પુનિયા
- સંયુક્ત રાષ્ટ્ર(UN)ની સલામતી સમિતિમાં 1992 પછી, બે વર્ષ માટે અસ્થાયી સભ્ય તરીકે ચૂંટાતું ભારત; આ અગાઉ ભારત 6 વખત સભ્ય તરીકે ચૂંટાયું છે.
- 69 દિવસ અને આઠ કલાક સુધી ચીલીની 'સાન જોસ' ખાણમાં 2047 ફૂટની ઊંડાઈએ ભૂગર્ભમાં ફસાયેલા 33 કામદારો, ભૂગર્ભમાં સપદાયેલા રહેવાનો વિકિમ સર્જ બહાર આવ્યા; બચાવ માટે ઉત્તરેલી ફિનિક્સ નામની કેપ્સ્યુલ 13 ફૂટ લાંબી અને 2 ફૂટ પહોળી
- રિઝર્વ બેન્કને 75 વર્ષ પૂર્ણ થતા હોવાથી ₹75, દેશના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેન્દ્રમસાદની 125મી જન્મજયંતિ નિમિત્તે ₹125 અને કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની 150મી જન્મજયંતિ નિમિત્તે ₹150ના ચલણી સિક્કાઓ બહાર પાડતી ભારત સરકાર

- ખાનમારના લોકશાહી સમર્થક નેતા આંગ-સાન-સૂકી(ઉમર 65 વર્ષ)ને લશકરી શાસન દ્વારા નજરકેદમાંથી મુક્ત કરાયા
- 16માં એશિયન ગેમ્સનું ચીનની પર્લ નદીના તિનારે હેડિશંશા દ્વીપમાં યોજાયેલો ભવ્ય સમાપન સમારંભ; આગામી 2014માં એશિયાડ રમતોત્સવ દક્ષિણ કોરિયાના ઇન્દ્રાનિ શહેરમાં; ભારત 14 ગોલ્ડ, 17 સિલ્વર અને 33 બ્રોન્ઝ મેડલ (કુલ 64 મેડલ) સાથે છઢા કરે
- 2018નો વિશ્વ ફૂટભોલ કપ રશીયામાં અને 2022નો વિશ્વ ફૂટભોલ કપ ક્રિસ્ટામાની યજ્માનીની જાહેરાત કરતા ફિઝાના પ્રમુખ સેપ બેટલર
- હોંગકોંગ ઓપન સુપર સિરીઝ બેડમિન્ટન ટુનમેન્ટમાં ચીનની શિજિયાન વાંગને પરાજય આપી રાઈટલ જીતતી ભારતની સાઈના નેહવાલ; ચાલુ વર્ષ ચોથું ટાઈટલ જીતતી સાઈના નેહવાલ
- નરેન્દ્ર મોદીએ લખેલા વાતાવરણમાં ફેરફાર અંગેના પુસ્તક 'કન્વિનિયન્ટ એક્શન': ગુજરાત એક્શન ટુ ચેન્જિસ ઓફ કલાઈમેટ યેન્ઝ'નું પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામ દ્વારા વિમોચન
- 30 જૂન, 2011થી 25 પૈસા (પાવલી) અને તેની નીચેના ચલણા સિક્કાને વ્યવહારમાંથી રદ કરતી ભારત સરકાર; લઘુતમ ચલણ 50 પૈસાનું રહેશે.

2011

- દક્ષિણ કેરોલિનાના પ્રથમ મહિલા ગવર્નર તરીકે ભારતીય મૂળનાં નીકી હેલીની નિયુક્તિ
- મોબાઈલ નંબર બદલ્યા વિના સર્વિસ પ્રોવાઈડર ક્રિસ્ટામાની આજાદી (મોબાઈલ નંબર પોર્ટાબિલિટી) 20 જાન્યુઆરીથી
- દર વર્ષ 25મી જાન્યુઆરીને 'રાષ્ટ્રીય મતદાર દિવસ' તરીકે ઉજવવાનું નક્કી કરતી કેન્દ્ર સરકાર
- પાંચ ગુજરાતીઓ પદ અવોર્ડથી સન્માનિત; હોમાઈ વ્યારાવાલા (પદ્મવિભૂષણ), સ્વ. દશરથભાઈ પટેલ (પદ્મવિભૂષણ), કનુભાઈ ટેલર, ડૉ. પ્રવીણભાઈ દરજી, ડૉ. મહેશભાઈ મહેતા(પદ્મશ્રી)નો સમાવેશ
- ઓલ ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ ઓફ ટેકનિકલ ઓફિસેન્સ(એઓફસીટીએ)નો નવા સત્રથી ઈજનેરી અને ફાર્મસીમાં 50 ટકાથી ઓછા ટકાવાળા વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ નહિ આપવાનો નિષ્ણય
- ત્રણ દાયકાથી એકહથ્ય શાસન કરનાર ઈજિપ્ટના રાષ્ટ્રપતિ હોસ્ની મુખારકે રાષ્ટ્રપતિ પદેથી આપેલું રાજીનામું; ઉપગ્રમુખ ઉમર સુલતાને મિલિટ્રી કાઉન્સિલના વડા પદે મોહંમદ હુસેન તાત્ત્વિકીની નિયુક્તિ કરી
- કાઈસ્ટ ચર્ચ(ન્યૂ જીલેન્ડ)માં 6.3ની તીવ્રતાવાળા ભૂક્પથી 75 વ્યક્તિઓનાં મૃત્યુ; 300 લાપતા
- ભારતની મહિલા બેસજેન્પર અર્થના સરદાનાએ સ્કૂલા ડાઈવિંગ કરીને સમુદ્રમાં 30 મીટર નીચે રાષ્ટ્રીધ્વજ ફરકાવ્યો
- પૂર્વોત્તર અને પૂર્વ જાપાનના સમુદ્રકિનારાના વિસ્તારોમાં 8.9ની તીવ્રતાનો વિનાશક ભૂક્પથી 33 ફૂટ ઉંચાં જીકેલાં પ્રચંડ ત્સુનામી મોજાંઓ; કુકુશિયા દાઈચી ન્યૂકુલિયર પરમાણુ મથકના એક રિયોક્ટરમાં વિસ્ફોટ; 20 કિમીનો વિસ્તાર ખાતી કરાવાયો;

- 1700થી વધુનાં મૃત્યુ; 10,000થી વધુ વક્તિઓ લાગતા; 200 સ્થળોએ આગ; વધુ એક રિઝોક્ટરની કુલિંગ સિસ્ટમ બંધ; 1.80 લાખ લોડોને સલામત સ્થળે ખેસડાયા; દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછીની સૌથી મોટી કટોક્ટી; ભૂકુપને લીધે જાપાન 8 કૂટ ખસી ગયું; પરમાણુ મથકના વધુ એક ખાન્ટમાં હાઇડ્રોજન વિસ્કોટ; કુકુશિયા રિઝોક્ટરમાં ત્રીજો વિસ્કોટ; કુકુશિયામાંથી નીકોલાં વિ-કિરણોની અસર રાજ્યાની ટોક્યોમાં; કુકુશિયાથી આશરે 800 કિમી દૂર રચિયાના વ્લાન્ડિવોસ્ટોક શહેરમાં રેઝિઓસનની અસર; બીજા અને ચોથા રિઝોક્ટરમાં વિસ્કોટો સાથે આગ; જાપાનના કુકુશિયા, સેન્ટાઈ, ઓંગાવા, ઈશિનોમાકી, નાયોરી વગેરે શહેરો ધરતીકુપ અને ત્સુનામીની લેપેટમાં તારાજ; જાપાનના કિરણોસગની અસર અમેરિકાના કલિફોર્નિયા શહેરમાં
- રિલાયન્સ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના ચેરમેન મૂકેશ અંબાડીની બેન્ક ઓફ અમેરિકાના ડાયરેક્ટરપદ નિયુક્ટિ; પ્રથમ બિનઅમેરિકી ડાયરેક્ટર
  - ભારતની વસ્તી 1.21 અબજ; 62.37 કરોડ પુરુષો અને 58.65 કરોડ મહિલાઓ; 6 વર્ષ સુધીનાં બાળકોની સંખ્યા 15.88 કરોડ; 1000 પુરુષોદીઠ મહિલાનું પ્રમાણ 940; ઉત્તર પ્રદેશ સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતું રાજ્ય; સાક્ષરતાનું પ્રમાણ 74.04 ટકા
  - ગુજરાતની વસ્તી 6.03 કરોડ; 3.14 કરોડ પુરુષો અને 2.89 કરોડ મહિલાઓ; 1000 પુરુષોદીઠ મહિલાનું પ્રમાણ 918; વસ્તીગીયતા ચોક્કિમી દીઠ 308; સાક્ષરતાનો દર 79.31 ટકા
  - ઈસરોના PSLV રોકેટ સફળતાપૂર્વક ઉડાનભરી ત્રણ ઉપગ્રહોને નિર્ધારિત કક્ષામાં સ્થાપિત કર્યા; સતત 17મું સફળ ઉડયન
  - વિશ્વભરમાં લાખોં શ્રદ્ધાળુઓ ધરાવતા સત્ય સાંઈબાબાનું મહાપ્રયાણ; આંધ્ર પ્રદેશમાં ચાર દિવસનો શોક; રાજકીય સન્નાન સાથે પુરુષીભૂમાં પ્રશાંતિ નિલયમ આશ્રમના કુલવંત હોલમાં મહાસમાધિ અપાઈ
  - પાકિસ્તાનની કાકુલ મિલિટરી એકેડેમીથી 800 મીટર દૂર આવેલા એબોટાબાદ નગરની આલીશાન હવેલીમાં 5 વર્ષથી રહેતા વિશ્વના સૌથી ખતરનાક ત્રાસવાદી ઓસામા બિન લાદેનને ઢાર મારતી અમેરિકન નૌકાદળની 'સીલ' ટીમ; અમેરિકાએ 9/11 ના હુમલાનો બદલો લીધો; લાદેનની લાશ દરિયામાં દફનાવાઈ; પાકિસ્તાનને અણસાર પણ આવવા ન દીધો
  - ગુજરાત માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ પ્રથમ વાર ટકાવારીના બદલે પરસ્નિયાઈલ રેન્ક સાથે જાહેર કરેલું ધોરણ 12 સાયન્સનું 69.16 ટકા પરિણામ; પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીની માર્કશીટમાં 'એલિજિબલ ફાર ક્વોલિફાઈંગ સાર્ટિફિકેટ' અને નાપાસ થયેલા વિદ્યાર્થીની માર્કશીટમાં 'નીડ્સ ઇમ્પ્રોવમેન્ટ' લખવામાં આવ્યું
  - પદ્ધતિમંડળ બંગાળની વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં 34 વર્ષથી સતતારૂઢ ડાબેરી મોરચાનો તૃશુમાલ કોંગ્રેસના મમતા બેનરજીના નેતૃત્વમાં પરાજ્ય; મુખ્યમંત્રી બુદ્ધાંત્રે ભદ્રાયાર્થનો ચૂંટણીમાં પરાજ્ય; મુખ્યમંત્રી તરીકે મમતા બેનરજીની શપથવિધિ કંબિનેટ કક્ષાના રેલવે પ્રધાન તરીકે આપેલું રાજ્યાનું
  - કેરલ વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ડાબેરીઓ પાસેથી સત્તા આંચકી લેતી કોંગ્રેસ; બીજી વાર મુખ્યમંત્રી બનતા ઓમન ચાંડી
  - તમિલનાડુ વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ડિમેક્ટેને ભારે બહુમતીથી પરાજ્ય આપતા અનાડુમક નેતા જ્યલલિતા; ત્રીજી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા જે. જ્યલલિતા
  - અસમ વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ફરી સત્તા પર આવી જતની હેટ્રિક નોંધાવતી કોંગ્રેસ; ત્રીજી વાર મુખ્યમંત્રી બનતા તરુણ ગોગોઈ
  - પુડુચેરી વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં એનઆર કોંગ્રેસને બે તૃતીયાં બહુમતી; ત્રીજી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા એન. રંગાસામી
  - ઈ.સ. 1931 પછી પ્રથમ વાર દેશમાં જ્ઞાતિ આધારિત વસ્તીગણતરીને મંજૂરી; કાગળને બદલે ઇલેક્ટ્રોનિક મશીનનો ઉપયોગ
  - સ્કોલેન્ડના સક્રિય જવાણમુખી ગ્રીસવોનમાં 137 વર્ષમાં સૌથી ખતરનાક વિસ્કોટ; ધુમાડો આકાશમાં 20 કિમી સુધી ફેલાયો
  - રાજ્યમાં દીપણાની વસ્તી 1160 (ઈ.સ. 2006માં 1070) અને રીછની વસ્તી 293 (ઈ.સ. 2006માં 249); જૂનાગઢ, દાહોદ અને અમરેલી જિલ્લામાં રાજ્યના 60 ટકા દીપણનો વસવાટ; દાહોદ, બાનાસકાંઠા, નર્મદા, સાબરકાંઠા અને વડોદરામાં રીછનો વસવાટ
  - કેનેડાના ઓન્ટારિયોના સિટી ઓફ બ્રેમપટનની એક ગલીને રાજકૂપૂરનું નામ આપાયું
  - ભારતે બાલાસોર (ઓડિશા) નજીક આવેલા ચાંદીપુર ખાતેથી પૃથ્વી-2 મિસાઈલનું કરેલ સફળ પરીક્ષણ; સ્વદેશી બનાવટની પ્રથમ મિસાઈલ
  - ચીનના કિંગાઓસો શહેરથી હુઅંગાંગાઓ સબર્બને જોડતો 42.4 કિમી લાંબો વિશ્વનો સૌથી લાંબો સમુદ્ર પરનો પુલ; પહોળાઈ 35 મીટર; 08 ટ્રાફિક લેન
  - 168 વર્ષ જૂનનું બ્રિટિશ અભિબાર 'ન્યૂઝ ઓફ ધ વર્લ્ડ' બંધ થયું.
  - ભારતમાં ગ્રામીણ વસ્તી 83.3 કરોડ (68.84 ટકા) અને શહેરી વસ્તી 37.7 કરોડ (31.16 ટકા); ગુજરાતમાં ગ્રામીણ વસ્તી 3,46,70,817 (57.4 ટકા) અને શહેરી વસ્તી 2,57,12,811 (42.6 ટકા)
  - ભારતના આધુનિક સંદેશાવ્યવહાર ઉપગ્રહ જી-સેટ-12નું શ્રી હિસ્કોટા(અંધ્ર પ્રદેશ)ના સતીશ ધવન અંતરિક્ષ કેન્દ્રી સફળ પ્રક્રેપણ
  - વિષ્ણુત કાર કંપની 'ફોર્ડ' સાંચાંદ ખાતે 4000 કરોડનો પ્રોજેક્ટ સ્થાપણ; 2014માં પ્રથમ કાર બનશે
  - ગોબીનું વિશ્વાળ રણ (1623 કિમી) પાર કરનાર પ્રથમ ભારતીય મહિલા પુણેની સુયોગા કંદેથાંકર (33 વર્ષ)
  - તિરુવનંતપુરમ(કેરલ)ના પદ્મનાભ સ્વામી (ભગવાન વિષ્ણુ) મંદિરના 6માંથી 5 ખજાનામાંથી આશરે એક લાખ કરોડ રૂપિયાના સોના, હીરા અને બહુમૂલ્ય રત્નો મળ્યાં
  - 21મી સદીની અજાયબીઓમાં દિલ્હીમાં આવેલા 'અક્ષરધામ'નો સમાવેશ; અજાયબીઓમાં સિંગા ટેમ્પલ ઓફ બુદ્ધ (ચીન), કેવ ઓફ કિસ્ટલ (મેક્સિકો), મ્યુન્ઝિયમ ઓફ ઇસ્લામિક આઈ (ક્રાન)

- અક્ષરધામ (ભારત), ઘ દરવાજા ગેસ કાટર (તુર્કમેનિસ્તાન) અને મિલાઉ વાઈડકટ(ફાન્સ)નો સમાવેશ
- સિંગાપુરના રાખ્યુપતિ તરીકે પૂર્વ નાયબ વડા પ્રધાન થોના ટેન કિંગ યામની નિયુક્તિ; ભારતીય મૂળના રાખ્યુપતિ એસ. આર. નાથનના અનુગામી
- 4000 કરોડના રોકાણ સાથે ફાન્સની ખૂલ્લો કંપનીનું ગુજરાતમાં આગમન
- યુદ્ધ, પૂર્વ તથા કુદરતી અને માનવસર્જિત આંકઠોમાં માલવહન-પરિવહનની જવાબદારી નિભાવતા ભારતીય વાયુદળના ઝવોડન-25નું વહું મથક ચંડીગઢી વડોદરા ખેડેડાયું
- જાહીતા સાહિત્યકાર હિનેશ દેસાઈફું 'આપણા સૌના નરેન્દ્રભાઈ' પુસ્તકનું નરેન્દ્રભાઈ મોર્ટીના હસ્તે વિમોચન
- મોનસૂન અને જળવાયુ પરિવર્તનના અભ્યાસ માટેના ઉપગ્રહ 'મેઘા ટ્રોપિક્સ' સાથે ત્રણ નેનો ઉપગ્રહને PSLV-C18 દ્વારા અંતરિક્ષમાં સફળતાપૂર્વક છોડવામાં આવ્યા.

- બહુચરાજુ ખાતે મારુતિકાર પ્રોજેક્ટ સ્થાપણે; ત્રણ તખક્કામાં 18 હજાર કરોડના રોકાણ સાથે પ્રોજેક્ટ
- 10 એપ્રિલ 2012થી બેન્કડ્રાઇટ, પે ઓર્ડર અને બેન્કર્સ ચેક જારી કરાયાના ત્રણ મહિનામાં (હાલમાં છ મહિનાની મુદ્દત) 2જૂ કરવાનું જાહેરનામું બહાર પાડતી રિઝર્વ બેન્ક
- ઉરીસા રાજ્યનું નામ 'ଓડિશા' (Odisha) અને તેની ભાષા ઉદ્દિયાને 'ଓડિયા' નામ જાહેર કરતી કેન્દ્ર સરકાર
- દિલ્લીગઢ(અસમ)થી કન્યાકુમારી સુધીની સૌથી લાંબા અંતરની 'વિવેક એક્સપ્રેસ' શરૂ (કુલ અંતર: 4286 કિમી, જરૂર 80થી 100 કિમી પ્રતિકલાક, કુલ સર્વર 82.30 કલાક, પેસેન્જર ક્ષમતા: 900); અગાઉ હિમસાગર એક્સપ્રેસ (જમુથી કન્યાકુમારી: કિમી 3715)
- 2012ના વર્ષને વિઘ્નાત ગણિતશાસી એસ. રામાનુજનની 125 મી જન્મજ્યંતિ નિમિત્તે 'રાખ્યીય ગણિત વર્ષ' તરીકે જાહેર કરતા વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહન સિંહ

3. વાર્ષિક અવલોકન: 2011

1. માન-સમ્ભાન (રાખ્યીય)

- એકલય અવોર્ડ: યુસુફ પટાડા અને મુનાફ પટેલ (કિકેટર)
- દાદાસાહેબ ફાળકે અવોર્ડ (2010): કે. બાલાચંદ્ર (ફિલ્મ નિર્માતા)
- જવાહરલાલ નેહરૂ અવોર્ડ (2009): એન્જેલા મર્કેલ (ચાન્સેલર, જર્મની)
- સી. કે. નાયડુ લાઈફાઈમ અચીવમેન્ટ અવોર્ડ: સલીમ દુરાની
- સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર (2010): ધીરેન્દ્ર મહેતા (ગુજરાતી)
- રાજ્ય ગાંધી ખેલરત્ન અવોર્ડ: ગગન નારંગ (શૂટર)
- અર્જુન અવોર્ડ: જહિરભાન (કિકેટ), રાહુલ બેનરાજી (તીરંદાજી), પ્રીજા શ્રીધરન (એથ્લેટિક્સ), જ્વાલા ગઢા (બેડમિન્ટન), સુરંગ્યસિંહ (બોક્સિંગ), સુનિલ છેન્ની (ફૂટબોલ), રાજપાલસિંહ (હોકી), રાકેશકુમાર (કબ્ડી), તેજસ્વિની સાવંત (શૂટિંગ), વીરધવલ ખડે (સ્લિમિંગ), આશિષકુમાર (જિમાસ્ટિક), સોમદેવ દેવબર્મન (ટૈનિસ), રવીન્નસિંહ (કુસ્તી), રવિકુમાર (વેટટલિફ્ટિંગ), વિકાસ ગૌડા (એથ્લેટિક્સ), સંધ્યા રાની (વુશ), પ્રશાંતા કરમકર (સ્લિમિંગ), સંજ્યકુમાર (વોલીબોલ), તેજસ્વિની (કબ્ડી)
- દ્રોષાચાર્ય અવોર્ડસ: ઈન્કુથી રાવ (બોક્સિંગ); રાજફલ (કુસ્તી); દેવેન્દ્રકુમાર રાડોર (જિમાસ્ટિક); હુતલ રાય (એથ્લેટિક્સ); રાજીન્દ્ર સિંહ (હોકી)
- રેમન મેસેસે અવોર્ડ: હરીશ હંડે અને નિલિમા મિશ્રા
- જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર: અમરકાંત અને શ્રીલાલ (2009), ચંદ્રશેખર કબર (2010)
- ઇન્દ્રિય ગાંધી અવોર્ડ ફોર નેશનલ ઇન્ટિગ્રેશન (2010): ડૉ. મોહન ધારિયા

12. કે. એલ. સાયગલ લાઈફાઈમ અચીવમેન્ટ અવોર્ડ: લતા મંગેશકર અને હદ્યનાથ મંગેશકર

13. પદ્મવિભૂષણ: કલા: કપિલા વાત્સાયન, હોમાઈ બારવાલા, એ નાગેશ્વર રાવ

સમાજસેવા: પરાશરણ કેશવ આયંગર, અખલાક-ઉર-રહેમાન, કિડવાઈ, વિજય કેલકર, મોન્ટેકસિંહ આહલુવાલિયા, એલસી જૈન

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી: પલ્લે રામારાવ

વેપાર અને ઉદ્યોગ: અર્જીજ પ્રેમજી

સિવિલ સેવા: બ્રજેશ મિશ્રા

સાહિત્ય અને શિક્ષણ: નીલકંદન વેલુકુરૂપ, સિતાકાંત મહાપાત્રા

14. પદ્મભૂષણ: કલા: સત્યદેવ દુલે, મોહમ્મદ જહુર ખયામ, શરીકપૂર, કૃષ્ણ બન્ના, માદાવૂર વાસુદેવન નાયર, વહિદા રહેમાન, રૂદ્રપતન કૃષ્ણશાસ્ત્રી શ્રીકાંતન, અર્પિતા સિંહ, પંડિતારાધૂલા બાલાસુખમણ્યમ, સી. વી. ચંદ્ર શેખર, દ્વિજેન મુખરજી, દશરથ પટેલ

સમાજસેવા: રાજશ્રી બિરલા, શોભના રાનોડા

સિવિલ સેવા: સુરેન્દ્રસિંહ, એમ. એન. બુચ, શ્યામશરન

વેપાર અને ઉદ્યોગ: એસ. ગોપાલકૃષ્ણન, યોગેશચંદ્ર ટેવેશ્વર, ચંદ્ર કોયર, કેંદ્રા રેડી, અનલાજિત સિંહ, રાજેન્દ્રસિંહ પવાર, ગુણપત્ર વેંકટ કૃષ્ણા રેડી, અધ્યય ચૌધરી

સાહિત્ય અને શિક્ષણ: યામિલ જૈકબ સોની જોર્જ, શંખ ઘોખ,

રામદાસ માધવ ભાઈ

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી: સુર્યનારાયણ રામચંદ્રન

ચિકિત્સા: કે. રાધવન થીરુમલપટ, કેકી બાયરામજી ગ્રાન્ટ

- 15. પદશીરી: કલા: નીલમ માનસિંહ ચૌધરી, મકર ધજ દરોગા, શાળ નિલકંઠ કરુણ, ગિરિશ કાશાભલ્લી, તબસ્સુમ હાશમી ખાન (તખુ), જિવ્યા સોમ માસે, એમ. કે. સરોજ, જ્યરામ સુષ્પ્રમણ્યમ, અજોય ચક્રવર્તી, મહાસુનંદી દેવી, ગજમ ગોવર્ધન, સુનયના હજારીલાલ, એસ. આર. જાનકીરમણ, પેરુવનામ કુંન ભરાર, કલા મંડળમ ક્ષમાવતિ પવિત્રાણ, દાઈ દોરબ પુછુમજી, ખાગેબમ માંગિસિંહ, પ્રદ્લાદસિંહ તિપાનિયા, ઉખા ઉથ્થુપ, કાશેલ, ઈરફાન ખાન**
- સમાજસેવા:** મામરાજ અગ્રવાલ, જોકિન અરપુથમ, નોમિતા ચંડી, શીલા પટેલ, અનીતા રેડી, કનુભાઈ ટેલર, અન્ત દર્શન શંકર, આજાદ ભૂપેન, ઉપેન્દ્ર બક્ષી, માર્થા ચેન
- વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજી:** એમ. અન્નામલાઈ, મહેશ અચ. મહેતા, કોઈભતૂર નારાયણારાવ, સુમન સહાય, ઈઅસિસ્ટિક, ગોપાલન નાયર શંકર, મણિલાલ ભૌમિક, સુશ્રા સુરેશ
- વેપાર અને ઉદ્યોગ:** મક્કા રફિક અહેમદ, ડેલાશમ રાધવેન્દ્ર રાવ, સત્પાલ ખંડર
- સિવિલ સેવા:** નારાયણસિંહ ભાઈ, પી. કે. સેન
- ખેલકૂદ:** શીતલ મહાજન, કુજરાની દેવી, સુશીલકુમાર, વીવીએસ લક્ષ્માશ, ગગન નારંગ, કૃષ્ણ પૂનિયા, હરભજનસિંહ
- ચિકિત્સા:** પુખરાજ બાઝના, મંસૂર હસન, શ્યામા પ્રસાદ મંડળ, શિવાપથમ વિહૃલ, મદનૂર અહેમદ અલી, ઈન્દ્રિય હિંદુજા, જોસ ચાકો પેરિયાપુરમ્, માર્થા પિલ્લઈ
- સાહિત્ય અને શિક્ષણ:** મહિમ બોરા, પુલેલા શ્રીરામા ચંદુકુ, પ્રવીષ દરજી, મંદ્રમકાશ દેવલ, બલરાજ કોમલ, રજનીકુમાર, દેવાનુરુ મહાદેવા, બરુજા મજૂમદાર, અવર્ષ નટરાજન, ભાલચંદ નેમેડ, રિયાજ પંજાબી, કોનેરુ રામકૃષ્ણા રાવ, બુઅાંગો સાયલો, દેવદાત શર્મા, નીલાબર દેવ શર્મા, ઉર્વશી બુટાલિયા, રિતુ મેનન, કૃષ્ણકુમાર, દેવીપ્રસાદ હિવેદી, કાર્લ હિંગટન પૌટર, ગ્રેનવિલે ઓસ્ટીન, મમાંગ દાઈ
- સંરક્ષણ:** ડૉ. ઓમપ્રકાશ અગ્રવાલ
- નર્સિંગ:** શાંતિ ટેરેસા લાકરા
- પુરાતાત્વ વિજ્ઞાન:** મધુકર કેશવ ધાવલિકર
- હસ્તકલા:** ગુલશન નંદા
- 16. આઈઝ અવોર્ડ:** ટોરેન્ટો (કનેડા): શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ 'દબંગ'; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: શાહરૂખ ખાન (ફિલ્મ 'માય નેમ ઈજ ખાન'); શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક: કરણ જોહર (ફિલ્મ 'માય નેમ ઈજ ખાન'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: અનુષ્ણા શર્મા (ફિલ્મ 'બન્ડ બાજા બારાત'); શ્રેષ્ઠ નવોદિત અભિનેતા: રાજવીરસિંહ (ફિલ્મ 'બન્ડ બાજા બારાત'); શ્રેષ્ઠ નવોદિત અભિનેત્રી: સોનાલી સિંહા (ફિલ્મ 'દબંગ'); શ્રેષ્ઠ ચરિત્ર અભિનેતા: સોનુ સુદ (ફિલ્મ 'દબંગ'); શ્રેષ્ઠ ગાયક: રાહત ફટેહ અલી ખાન (તેરે મસ્ત મસ્ત દો નૈન... ફિલ્મ 'દબંગ'); શ્રેષ્ઠ ગાયિકા: મમતા શર્મા (મુન્ની બદનામ હુઈ... ફિલ્મ 'દબંગ'); શ્રેષ્ઠ સહઅભિનેતા: અજુન રામપાલ (ફિલ્મ 'રાજનીતિ'); શ્રેષ્ઠ સહઅભિનેત્રી: પ્રાચી દેસાઈ (ફિલ્મ 'વન્સ અપોન અ ટાઇમ ઈન મુંબઈ'); શ્રેષ્ઠ હાસ્ય
- અભિનેતા:** રિતેશ દેશમુખ (ફિલ્મ 'હાઉસફ્લુ'); આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મોમાં ઉપલબ્ધ માટે: ઈરફાન ખાન
- 17. બાલસાહિત્ય પુરસ્કાર (સાહિત્ય એકેડમી):** રમેશ પારેખ (ગુજરાતી)
- 18. ધ્યાનચંદ અવોર્ડ:** શાલીર અલી (કુટખોલ); સુશીલ કોહલી (સ્વિમિંગ); રાજકુમાર (કુસ્તી)
- 19. મહાત્મા ગાંધી શાંતિ પુરસ્કાર:** દલાઈ લામા (તિબેટ)
- 20. લેઝેનન્ટ કર્નલ (પ્રાદેશિક સેનામાં માનદુ પદવી):** મહેન્દ્રસિંહ ધોની અને અભિનવ બિન્દ્રા
- 21. બીસીસીઆઈ પુરસ્કાર:** પોલી ઉમરીગર અવોર્ડ: રાહુલ નવિદ; માધવરાવ સિંહિયા અવોર્ડ (રણજી ટ્રોફીમાં સર્વાધિક રન માટે): એસ. બદ્રીનાથ (9 મેચમાં 922 રન); માધવરાવ સિંહિયા અવોર્ડ (રણજી ટ્રોફીમાં સર્વાધિક વિકેટ માટે): ભાગવ ભંડ (9 મેચમાં 47 વિકેટ); એમ. એ. ચિદમ્ભરમ્ ટ્રોફી (મહિલા): જુલાન ગોસ્વામી; દિલ્હીપ સરદેસાઈ અવોર્ડ: ઈશાન્ત શર્મા; લાલા અમરનાથ અવોર્ડ: ઈકબાલ અબ્દુલ્વા
- 22. રાષ્ટ્રીય ફિલ્મ અવોર્ડ (58મો):** શ્રેષ્ઠ મનોરંજક ફિલ્મ: દબંગ; શ્રેષ્ઠ ફિચર ફિલ્મ: અદમંતે મકન અબુ (મલયાલમ); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: સલીમ કુમાર (ફિલ્મ 'અદમંતે મકન અબુ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: મિતાલી જગતાપ (ફિલ્મ 'બાબુ ઓન્ડ બાજા' - મરાઠી); શ્રેષ્ઠ ઇન્ડી ફિલ્મ: દો દુની ચાર
- 23. ઈન્ડિરા ગાંધી શાંતિ પુરસ્કાર:** ઈલા ભંડ
- 24. રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક:** મધુસૂદન ટાકી
- 25. સી. કે. નાયડુ અવોર્ડ:** અજિત વાડેકર
- 26. કાલિદાસ સન્માન:** અનુપમ ખેર
- 27. ઈન્ડિરા ગાંધી રાષ્ટ્રીય એક્તા પુરસ્કાર:** મોહન ધારિયા
- 28. 42મો આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ પુરસ્કાર (ગોવા):** શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'પોરકોરિયો' (કોલાભિયા); શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક: અસગર ફરહદી (ઈરાની ફિલ્મ 'નાદેર ઓન્ડ સિપીન: એ સેપરેશન'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: સેસન જેબે (ઈજાઈલ ફિલ્મ 'રેસ્ટોરેશન'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: નાદેજદા મરકીના (તુરી ફિલ્મ 'એલેના')
- 29. કે. કરુણાકરણ પુરસ્કાર:** પ્રાણવ મુખરજી

2. માન-સંભાન (આંતરરાષ્ટ્રીય)

- 1. ગોલ્ડન ગ્લોબલ અવોર્ડ (બેવલી હિલ્સ, લોસ એંજીલીઝ):** શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: કોલીન ફર્થ (ફિલ્મ 'ઘ ડિંગ્સ સ્પીચ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: નતાલી પોર્ટમેન (ફિલ્મ 'બ્લોક સ્વાન'); શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: ઘ સોશિયલ નેટવર્ક; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક: ડેવિડ ફિચર (ફિલ્મ 'ઘ સોશિયલ નેટવર્ક')
- 2. નોબેલ પુરસ્કાર: મેડિસિન:** બુસ બીટલર (અમેરિકા), જુલ્ફ હોફમેન (લક્સાભાગ) અને રાફ સ્ટીનર્મન (કનેડા)
- ભૌતિકશાસ્ત્ર:** સોલ પર્લમટર (અમેરિકા), બ્રાયન શિમટ (ઓસ્ટ્રેલીયા) અને એડમ રીસ (અમેરિકા)
- રસાયણશાસ્ત્ર:** ડેનિયલ શેસમેન (ઈજરાયલ)

- સાહિત્ય:**ટોમસ ટ્રાન્સટ્રોમર (સ્વિફ્ટ)
- શાંતિ:**એલન નોન્સન સરલિફ (લાઈભેરિયા), લેમાહ બીબોવી (આઝિકા) અને તવક્કુલ કરમાન (યમન)
- અર્થશાસ્ત્ર:**થોમસ સાર્જન્ટ અને કિસ્ટોફર સિસ્સ (અમેરિકા)
- 3. મિસ વર્લ્ડ:**ઇવિયાન સાર્કોસ (મિસ વેનિઝુઅલા)
- 4. આઈસીસી અવોર્ડ:**કિકેટર ઓફ ધ યર:જોનાથન ટ્રોટ (ઠુંબેન્ડ); ટેસ્ટ કિકેટર ઓફ ધ યર:અલિસ્ટર કૂક (ઠુંબેન્ડ); વન-ટે કિકેટર ઓફ ધ યર:કુમાર સંગાકારા (શ્રીલંકા); સ્પિન્ટર ઓફ કિકેટ:મહેન્દ્રસિંહ ધોની (ભારત); વુમન કિકેટર ઓફ ધ યર:સ્ટેફિના ટેલર (વેસ્ટ ઇન્ડિઝ); ટેસ્ટ ટીમ ઓફ ધ યર:ઠુંબેન્ડ ટીમ; બેસ્ટ અમ્યાયર ઓફ ધ યર:અલિમદાર (પાકિસ્તાન)
- 5. મિસ યુનિવર્સ:**વૈલા લોપેઝ (અંગોલા)
- 6. સિયેટ ઇન્ટરનેશનલ અવોર્ડ:**બેટ્સમેન:જોનાથન ટ્રોટ; બોલર:જોન્સ એન્ડરસન; યેંગ કિકેટર:વિરાટ કોહિલી; ટ્યેન્ટી-20 કિકેટર:સુરેશ રૈના; લાઈફાઈમ અચીવમેન્ટ:કર્ટની વોલ્શા; મેચ વીનિગ પ્રદર્શનિની:ગૌતમ ગંભીર; વિશિષ્ટ અવોર્ડ:વી. વી. એસ. લક્ષ્મણ તથા વીરેન્દ્ર સેહવાગ
- 7. મેન બુકર પ્રાઇજ:**જુલિયન બન્સ (ઠુંબેન્ડ)
- 8. ઓસ્કર પુરસ્કાર (લોસ અંજિલીઝ):**શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ:ધ કિંગ્સ સ્પીચ; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક:ટોચ હુપર; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા:કોલીન ફર્થ (ફિલ્મ 'ધ કિંગ્સ સ્પીચ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી:નતાલી પોર્ટમેન (ફિલ્મ 'જોક સ્વાન')

3. નિભાયૂક, ચૂંટાયા (રાષ્ટ્રીય)

- યુ. કે. સિંહા:યેરમેન, સેબી
- ગણપતભાઈ વસાવા:અધ્યક્ષ, ગુજરાત વિધાનસભા
- અર્જુનભાઈ મોટ્ટવાડિયા:પ્રમુખ, ગુજરાત પ્રદેશ કોંગ્રેસ
- હેમામાલિની:રાજ્યસભાના સાંસદ (કશ્યાટક)
- લીલા સેમસન:પ્રમુખ, સેન્ટ્રલ બોર્ડ ફિલ્મ સાંટિફિકેશન (સેન્સર બોર્ડ)
- ડંકન ફલેચર:કોચ, ભારતીય કિકેટ ટીમ
- જે. ગામલિન:મુખ્યમંત્રી, અરુણાચલ પ્રદેશ
- મમતા બેનરાજી:મુખ્યમંત્રી, પશ્ચિમ બંગાળ
- જે. જયલલિતા:મુખ્યમંત્રી, તમિલનાડુ
- એન. રંગાસામી:મુખ્યમંત્રી, પુરુષેરી
- તરુણ ગોગોઈ:મુખ્યમંત્રી, અસમ
- અરમાર્શિલ એન. એ. કે. બ્રાઉન:એર ચીફ માર્શિલ, ભારતીય વાયુ દળ
- અંજિતકુમાર શેઠ:કેનિનેટ સચિવ
- નિરુપમા રાવ:રાજ્યદૂત, અમેરિકા
- રાજકુમાર સિંહ:કેન્દ્રીય ગૃહસચિવ
- રંજન મથાઈ:વિદેશ સચિવ
- પ્રદીપકુમાર:ચીફ વિજિલન્સ કમિશનર (સીવીસી)

- આમિરભાન:બ્રાન્ડ એન્બેસેડર, મહિલા અને બાળ કલ્યાણ વિભાગ
  - આર. આર. વરસાણી:અધ્યક્ષ, ગુજરાત માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ
  - સંજીવ ત્રિપાઠી:ડાયરેક્ટર, રિસર્ચ એન્ડ એનાલિસિસ વિંગ (RAW)
  - આર. કે. શેડ્વી:પ્રમુખ, ઇન્ડિયન હોકી ફંડેશન
  - સત્યાનંદ મિશ્રા:મુખ્ય કમિશનર, કેન્દ્રીય માહિતી આયોગ
  - રોહિન્દોન નરીમાના:સોલિસિટર જનરલ, ભારત સરકાર
  - ટી. કે. એ. નાયર:મુખ્ય સચિવ, વડા પ્રધાન
  - સદાનંદ ગૌડા:મુખ્યમંત્રી, કશ્યાટક
  - ભોળાભાઈ પટેલ:પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
  - જે. એન. ભણી:યેરમેન, માનવ અધિકાર પંચ (ગુજરાત રાજ્ય)
  - ભુવનેશ્વર બંડુરી:મુખ્યમંત્રી, ઉત્તરાંધ્ર
  - એન. શ્રીનિવાસન:પ્રમુખ, બોર્ડ ઓફ કટ્રોલ ફોર કિકેટ ઇન ઇન્ડિયા (બીસીસીઆઈ)
  - ભાસ્કર બંદ્રાચાર્ય:મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ (કાર્યકારી), ગુજરાત હાઈકોર્ટ
  - પ્રદીપકુમાર:કમિશનર, સેન્ટ્રલ વિજિલન્સ
  - શરીકાન્ત શર્મા:સચિવ, સંરક્ષણ
  - મમતા શર્મા:અધ્યક્ષ, રાષ્ટ્રીય મહિલા આયોગ
  - માર્કીટેચ કાત્જુ:યેરમેન, પ્રેસ કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા
  - કે. રોસેયા:રાજ્યપાલ, તમિલનાડુ
  - નેન્સી પોવેલ:ભારત ખાતેના અમેરિકી રાજ્યદૂત
  - રાધવ રેડી:અધ્યક્ષ, વિશ્વ હિન્દુ પરિષદ (વી.એચ.પી.)
  - અંજિતસિંહ:નાગરિક ઉક્યાન પ્રધાન (કેનિનેટ)
- ### 4. નિભાયૂક, ચૂંટાયા (આંતરરાષ્ટ્રીય)
- મૂકેશ અંબાણી:ડાયરેક્ટર, બેન્ક ઓફ અમેરિકા
  - હીના રબાની ખાર:વિદેશપ્રધાન, પાકિસ્તાન (પ્રથમ મહિલા)
  - ફાતિમાથ વિયાના સઈદ:સેકેટરી જનરલ, સાઈ (માલદીવના પૂર્વ એટની જનરલ)
  - યિંગલક શિનાત્રા:વડા પ્રધાન, થાઈલેન્ડ (પ્રથમ મહિલા)
  - ટોના ટેન કિંગ યામ:રાષ્ટ્રપતિ, સિંગાપુર
  - યોશિહિકો નોદા:વડા પ્રધાન, જાપાન
  - બાબુરામ બંદ્રાચાર્ય:વડા પ્રધાન, નેપાલ
  - હેલે થોનિગ શિમટ:પ્રથમ મહિલા વડા પ્રધાન, તેન્માક
  - મગેરી કોનિલી:વડા પ્રધાન, હેટી
  - લુકાસ પાપારેમોસ:વડા પ્રધાન, ગ્રીસ
  - સેરેના વિલિયમ્સ:આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘભાવના એન્બેસેડર, યુનિસેફ
  - કિસ્ટીના ફનાન્ડિઝ:રાષ્ટ્રપતિ, આર્જેન્ટિના
  - ડેનાલ ટસ્ક:વડા પ્રધાન, પોલેન્ડ
  - આમિરભાન:યુનિસેફના બ્રાન્ડ એન્બેસેડર
  - વાદિમીર પુટિન:વડા પ્રધાન, રશિયા
  - માઈકલ ડી. હિગિન્સ:રાષ્ટ્રપતિ, આયરલેન્ડ
  - ઓમર બેરિન્ગ્ઝી:વડા પ્રધાન, માડગાસ્કર
  - અભુલ રહીમ અલકીબ:વડા પ્રધાન, લિબિયા

19. પોલબિયા: રાખ્રૂપતિ, કુમુન
20. ડેનાલ રામોતાર: રાખ્રૂપતિ, ગાયાના
21. અભ્માજબેક અતમબાએવ: રાખ્રૂપતિ, કિર્જિઝસ્તાન

5. નિવૃત્તિ, રાજીવામું (રાષ્ટ્રીય)

1. પી. જી. થોમસ: અધ્યક્ષ, કેન્દ્રીય સતર્કતા પંચ (સી.વી.સી.)
2. બુદ્ધદેવ ભાવાચાર્ય: મુખ્યમંત્રી, પણ્ણિમ બંગાળ
3. મમતા બેનરાજુ: કેન્દ્રનેટ મંત્રી, રેલવે
4. દ્યાનિધિ મારન: કેન્દ્રનેટ મંત્રી, કાપડ
5. સુરેશ કલમાડી: યેરમેન, કોમનવેલ્થ ગેસ્સ
6. ગુલામ મોહમ્મદ વસ્તાનવી: વાઈસ ચાન્સેલર, દારુલ ઉલૂમ દેવબંદ
7. ગુરુદાસ કામત: મંત્રી, ગૃહ અને સંદેશાખ્યવહાર
8. બી. એસ. યેદ્દીયુરપ્પા: મુખ્યમંત્રી, કાર્ષાટક
9. રમેશ પોખરિયાલ નિશંક: મુખ્યમંત્રી, ઉત્તરાખંડ
10. સૌમિત્ર સેન: ન્યાયાધીશ, કોલકાતા હાઇકોર્ટ

6. નિવૃત્તિ, રાજીવામું (આંતરરાષ્ટ્રીય)

1. હોસ્ની મુખારક (રાજીવામું): ઈજિઝ્ટના રાખ્રૂપતિ
2. રિકી પોન્ટિંગ: ક્રિકેટ, ટેસ્ટ અને વન-ટે કિકેટ ટીમ, ઓસ્ટ્રેલિયા
3. કુમાર સંગાકારા: ક્રિકેટ, ટેસ્ટ અને વન-ટે કિકેટ ટીમ, શ્રીલંકા
4. ડોમિનિક સ્ટ્રોસ કાન: મેનેજિંગ ઇયરેક્ટર, આઈ. એમ. એફ.
5. સિલ્વિઓ બલુસ્કોની: વડા પ્રધાન, ઇટલી

7. વિનોદશી મહેમાનો ભારતની મુલાકાતો

1. માફુજા: વડા પ્રધાન, રવાના
2. જ્યોતન કી: વડા પ્રધાન, ન્યૂ ઝીલેન્ડ
3. હિલેરી ક્રિકિન્ટન: વિદેશમંત્રી, અમેરિકા
4. હીના રબ્બાની: વિદેશમંત્રી, પાકિસ્તાન
5. રાજ જિંમે ખેસર નેમગ્યાલ વાંગચૂક અને રાજી જેલ્સૂન પેમાના: ભૂટાન
6. હામિદ કરાઝાઈ: રાખ્રૂપ્રમુખ, અફઘાનિસ્તાન
7. તુઓગ તાન સાંગ: રાખ્રૂપતિ, વિયેતનામ
8. યૂ થીન સીન: રાખ્રૂપતિ, ચ્યાનમાર
9. બાબુરામ ભક્ષરાય: પ્રધાનમંત્રી, નેપાલ
10. અશિ સાંગે છોડિન વાંગચૂક: રાજમાતા, ભૂટાન
11. યોશાહિકો નોડા: પ્રધાનમંત્રી, જાપાન

8. ખ્યાતનામ પુસ્તકો

1. શ્રદ્ધા સેતુ: ગુજરાતનાં 41 ધર્મસ્થાનોની માહિતી (પ્રકાશક: દિવ્ય ભાસ્કર)
2. કન્વર્સેશન વીથ માય સેલ્ક: નેલ્સન મંડેલા
3. સોનિયા ગાંધી; એન એક્સ્ટ્રા ઓડિનરી લાઈફ, એન ઇન્દ્રિયન ડેસ્ટિની: રાજી સિંહ
4. માઈલ સ્ટોન; અથશી મોરારી બાપુ કથા: નરેશ શાહ
5. ટીપે મેં મેરામણ; બિંદુમાં સિંધુ (કચ્છ કવિતાસંગ્રહ): કાન્ચિ ગોર
6. આપણા સૌના નરેન્દ્રભાઈ: હિનેશ દેસાઈ

7. કેળવે તે કેળવણી: નરેન્દ્ર મોટી

8. રિવોલ્યુશન: 2020: ચેતન ભગત
9. એ શોટ એટ હિસ્ટ્રી: અભિનવ બિન્દા

9. હિવંગાત મહાગ્રંભાવો (ગુજરાત)

1. દિલીપ ધોળકિયા: ગુજરાતી સુગમ સંગીતના ભીખાપિતામણ (ગાયક અને સંગીતકાર)
2. હરિલાલ પંચાલ: સદ્વિચાર પરિવારના સ્થાપક
3. ડૉ. રતન માર્શલ: ગુજરાતી પત્રકારત્વના પ્રથમ પીએચ્ડી
4. દિનેશભાઈ શાહ: પૂર્વ નાણામંત્રી
5. ડૉ. સી. સી. પટેલ: જગકાતિના પ્રણેતા, સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમના પૂર્વ અધ્યક્ષ
6. એફ. ઈ. દસ્તૂર: પૂર્વ ચિફ ફાયર ઓફિસર, અમદાવાદ
7. કુદનલાલ ધોળકિયા: પૂર્વ અધ્યક્ષ, ગુજરાત વિધાનસભા
8. રામેશ્વરદાસજી મહારાજ: મહિંત, જગન્નાથજી મંદિર, અમદાવાદ
9. કલ્પના દિવાન: હાસ્ય કલાકાર, ગુજરાતી રંગભૂમિ અને ફિલ્મ
10. સંતોકબહેન જાટેજા (ગોડમધ્ય): પૂર્વ ધારાસભ્ય
11. પ્રવીષભાઈ ભણ: સ્થાપક, ગુજરાત વિમેન્સ કિકેટ
12. પ્રાણલાલ વાસ: લોકગાયક
13. ચંદ્રેશ્વર વિજયજી મહારાજ: પન્યાસ પ્રવર (જૈન ધર્મ)
14. મનહરભાઈ શુક્લ: સ્વાતંત્ર્યસેનાની અને મજૂરનેતા
15. પ્રિકાંતભાઈ પરીખ: સાહિત્યકાર
16. ભૂપતભાઈ વડોદરિયા: પત્રકાર અને સાહિત્યકાર
17. નટવરલાલ કુબેરદાસ પંડ્યા (ઉશનસ્): સાહિત્યકાર અને મૂર્ધન્ય કવિ
18. પ્રો. મંગળદાસ માધવદાસ પટેલ: પૂર્વ અધ્યક્ષ, ગુજરાત વિધાનસભા
19. મગનભાઈ બારોટ: પૂર્વ કેન્દ્રીય નાણામંત્રી અને ગુજરાત સરકારના પૂર્વ મંત્રી
20. રસિક મહેતા: નવલકથાકાર

10. હિવંગાત મહાગ્રંભાવો (રાષ્ટ્રીય)

1. બલીરામ ભગત: લોકસભાના પૂર્વ અધ્યક્ષ અને કોંગ્રેસના વરિષ્ઠ નેતા
2. પંડિત ભીમસેન જોધી: ભારતરત્ત્ન
3. અર્જુનસિંહ: કોંગ્રેસી નેતા, પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, મધ્ય પ્રદેશ
4. અજિત મર્યાન્ટ: સંગીતકાર
5. નવીન નિશ્ચલ: અભિનેતા
6. સત્ય સાંભાબા: પુરુષથીમાં પ્રશાંતિ નિલયમ આશ્રમના સ્થાપક
7. દોરજી ખાંડુ: મુખ્યમંત્રી, અરુણાચલ પ્રદેશ
8. ભજનલાલ: પૂર્વ કેન્દ્રીય કુષ્ણપ્રધાન તથા પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, હરિયાણા
9. મકબુલ કિંદા હુસૈન: વિવાદસ્પદ વિષ્યાત ચિત્રકાર
10. કે. કરુણાકરન: પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, કેરલ (કોંગ્રેસી નેતા)
11. ઈશ્વરભાઈ પટેલ: 'ટોયલેટ ગુરુ' (54 વર્ષ સુધી સર્કારી પ્રવૃત્તિ કરનાર)
12. સુચિત્રા મિત્રા: રવીન્દ્ર સંગીતની પ્રસિદ્ધ ગાયિકા
13. પી. સી. ગેલેક્ઝાન્ડર: પૂર્વ રાજ્યપાલ, મહારાષ્ટ્ર તથા તમિલનાડુ

14. શમ્ભીકપૂર (સમશેરરાજ) : અભિનેતા, ભારતીય ફિલ્મ ઉધોગ
15. મનસુર અલી ખાન પટૌડી : પૂર્વ કપ્તાન, ભારતીય કિકેટ ટીમ, નવાજ્સ ઓફ પટૌડી
16. વસ્તં સાડે : પૂર્વ કેન્દ્રીયમંત્રી અને કોણી નેતા
17. સુરિન્દર કપૂર : નિર્માતા (ફિલ્મ 'મિ. ઈન્ડિયા', 'જુદાઈ', 'લોફર', 'નો એન્ટ્રી') અને અભિનેતા અનિલ કપૂરના પિતા
18. જગજિત સિંહ : ગાંધી સમ્રાટ
19. શ્રીલાલ શુક્લા : 'રાગ દરબારી'ના લેખક તથા પૂર્વ આઈએસ અધિકારી
20. ભૂપેન હારિકા : લોકસંગીતને નવું સ્વરૂપ આપનાર ગાયક, ગીતકાર, સંગીતકાર અને ફિલ્મ સર્જક
21. બાદલ સરકાર : આધુનિક રંગમંચના શ્રેષ્ઠ નાટ્યકાર
22. અનવર ફર્દુખાબાઈ : મશહૂર શાયર
23. ભગવત ઝા આજાદ : પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, બિહાર
24. સુલતાન ખાંતુ : સારંગીવાદક અને શાસ્ત્રીય ગાયક
25. ઈન્દ્રિય ગોસ્વામી : અસમી લેખિકા અને ક્ષાનપીઠ અવોડ વિજેતા
26. દેવાનંદ : સદાભાર કલાકાર, નિર્માતા અને નિર્દેશક

27. પંડિત સત્યદેવ દુબે : રંગમંચના ગુરુ, નાટ્યલેખક તથા ડિગ્રેશન્ક
28. એસ. બંગરાયા : પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, ક્રાંતિક
29. પી. કે. આયંગર : પૂર્વ અધ્યક્ષ, પરમાણુ ઊર્જા આયોગ

11. હિંવંગત મહાનુભાવો (આંતરરાષ્ટ્રીય)

1. બોબ કિર્સો : હોલિવુડના ચરિત્ર અભિનેતા
2. એલિજાબેથ ટેલર : હોલિવુડની અભિનેતી
3. બુરહાનુદીન રખાની : પૂર્વ પ્રમુખ, અફઘાનિસ્તાન
4. મુઅમ્મર ગાદ્ઝી (હત્યા) : સરમુખત્વારશાહ, લિબિયા
5. હરગોવિંદ ખુરાના : નોબલ પુરસ્કાર વિજેતા મૂળ ભારતીય અમેરિકી વિજાની
6. વંગારી મથાઈ : આફિકાના પ્રથમ મહિલા નોબલ પુરસ્કાર વિજેતા
7. સ્ટિવ જોબ્સ : દૂરસંચાર અને કમ્પ્યુટરના ઉપયોગમાં કાંતિ લાવનાર 'ઓપલ'ના સહસ્થાપક
8. ક્રિમ જોંગ ઈલ : નેતા (સરમુખત્વાર), ઉત્તર કોરિયા

4. વાર્ષિક અવલોકન : 2012

1. મ્યાન-સભ્માન (રાષ્ટ્રીય)

1. પદ્મવિભૂષણ : કે. ઝ. સુષ્મમણ્યમ (ચિત્રકલા) – વડોદરા, ગુજરાત, સ્વ. મારિયો મિરાન્ડા (કાર્ટૂનિસ્ટ), સ્વ. ડૉ. ભૂપેન હારિકા (ગાયક), ડૉ. કાંતિલાલ હસ્તીમલ સંયેતી (ઓથોપેડિક સર્જન), ટી. વી. રાજેશ્વર (લોકસેવા)
2. પદ્મભૂષણ : શબાના આજમી (સિનેમા), ખલીદ ચૌધરી (નાટ્ય), જતીન દાસ (ચિત્રકલા), બુદ્ધદેવ દાસગુપ્તા (સરોજવાદક), ધર્મન્દ્ર (સિનેમા), ટી. વી. ગોપાલકૃષ્ણન (શાસ્ત્રીય સંગીત), મીરાં નાયર (સિનેમા), એમ. એસ. ગોપાલકૃષ્ણન (વાયોલિન), અનિશ કપૂર (શિલ્પ), એસ. એન. ગોઅન્કા (સમાજસેવા), ડૉ. પી. સી. રાવ (જાહેર સેવા), જ્યોર્જ યોંગ બૂન યો (જાહેર સેવા), પ્રો. ચિત્રે (વિજ્ઞાન), પ્રો. એમ. એસ. રઘુનાથન (વિજ્ઞાન), એસ. એમ. વેલ્લાયન (વેપાર), મુથુરમન (વેપાર), ડૉ. સુરેશ અડવાણી (ચિકિત્સા), ડૉ. વાડિયા (ચિકિત્સા), ડૉ. શેડી (ચિકિત્સા), પ્રો. મજુમદાર (સાહિત્ય), પ્રો. દેહજિયા (સાહિત્ય), પ્રો. પનગારિયા (સાહિત્ય), ડૉ. પરેરા (સાહિત્ય), ડૉ. હોમી ભાભા (સાહિત્ય), એન. વિઠલ (લોકસેવા), માતા પ્રસાદ (લોકસેવા), રેનેન સેન (લોકસેવા), સુનીલ જાનાદ (ફોટોગ્રાફી)
3. પદ્મશ્રી : વનરાજ ભાટ્યા (સંગીત–કચ્છ, ગુજરાત), ડૉ. કાર્તિક્ય વી. સારાભાઈ (પર્યાવરણ–અમદાવાદ, ગુજરાત), અનુપ જલોટા (સંગીત), અફર ઈકબાલ (છોકી), જુલાણ ગોસ્વામી (કિકેટ) વગેરે સહિત 77 મહાનુભવો
4. સ્કીન અવોડ (18 મો) : શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ : 'ધ ડી પિક્ચર'; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક : મિલન લૂથરિયા (ફિલ્મ 'ધ ડી પિક્ચર');

- શ્રેષ્ઠ અભિનેતા : રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતી : વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડી પિક્ચર'); લાઈફસ્ટાઇન અચીવમેન્ટ અવોડ : આશા ભોંસલે
5. અપસરા અવોડ (7 મો) : શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ : 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક : જોયા અખ્તર (ફિલ્મ 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા : રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતી : વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડી પિક્ચર')
  6. ઝી સીને અવોડ (7 મો) : શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ : રોકસ્ટાર; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક : ઈન્સ્ટિયાઝ અલી (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા : રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતી : વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડી પિક્ચર'); લાઈફસ્ટાઇન અચીવમેન્ટ અવોડ : જિતેન્દ્ર
  7. ફિલ્મફેર અવોડ (57 મો) : શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ : 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'; શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક : ઝોયા અખ્તર (ફિલ્મ 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા : રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતી : વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડી પિક્ચર'); લાઈફસ્ટાઇન અચીવમેન્ટ અવોડ : અરૂણા ઈરાની
  8. અશોક ચક્ક : નવદીપસિંહ (મરણોત્તર)
  9. ક્રિતિ ચક્ક : કમલદીપ સિંહ, આસુતોષ કુમાર, સુશીલ ખજુરિયા (મરણોત્તર)
  10. સાહિત્ય અકાદમી અવોડ (2011) : મોહન પરમાર (ગુજરાતી) કૃતિ : આંચલો
  11. નેશનલ ફિલ્મ અવોડ (59 મો) : શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ : 'દેઉલ' (મરાઠી) અને 'બ્યારી' (બ્યારી ભાષાની પ્રથમ ફિલ્મ); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા : ગિરિશ

- કુલકણી (ફિલ્મ 'દેઉલ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડ્રી પિક્ચર'); શ્રેષ્ઠ દિગ્દર્શક: ગુરવિન્દરસિંહ (પંજાਬી ફિલ્મ 'આંડે ધોરે દા દાન'); શ્રેષ્ઠ લોકપ્રિય ફિલ્મ: અજાગસામિયન કુથીરાઈ (તમિલ ફિલ્મ); બાળકો માટેની શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'ચિલ્લર પાર્ટી'; શ્રેષ્ઠ હિન્દી ફિલ્મ: 'આઈ એમ'.
- 12. દાદાસાહેબ ફાળે અવોર્ડ (2011):** સૌમિત્ર ચેટરજી
- 13. આઈફો અવોર્ડ (સિંગાપુર):** શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડ્રી પિક્ચર'); શ્રેષ્ઠ દિગ્દર્શક: જોયા અખ્તર (ફિલ્મ 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'); શ્રેષ્ઠ ચરિત્ર અભિનેતા: પ્રકાશ રાજ (ફિલ્મ 'સિંધમ'); આઉટ સ્ટેડિંગ પર્ફોર્મન્સ ઈન ઈન્ડિયન સિનેમા: રેખા અને રમેશ સિંહ્પી; ગ્રીન અવોર્ડ: હિયા મિઝા
- 14. મિસ એશિયા પેસિફિક (બુસાન, દક્ષિણ કોરિયા):** હિમાંગિની સિંહ યેદુ (ઇંદોર, ભારત)
- 15. મેધાશી અવોર્ડ (પ્રથમ):** ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ
- 16. વ્યાસ સન્માન (2011):** પ્રો. રામદરશ મિશ્ર (કાબ્યસંગ્રહ 'આમ કે પત્રે')
- 17. સરસ્વતી સન્માન (21 મો):** ડૉ. એ. એ. મનવાલનન
- 18. સંસદ રન અવોર્ડ:** આનંદરાવ અદસુલ (શિવસેના), હંસરાજ ગંગારામ (ભાજ્ય), અર્જુનરામ મેધવાલ (કોંગ્રેસ) અને એસ. એસ. રામસુખુ (કોંગ્રેસ)
- 19. વર્લ્ડ ચેસ ચોમ્પિયન:** વિશ્વનાથન આનંદ (ભારત): સતત ચોથી વાર અને કારકિર્દીમાં પાંચમી વાર
- 20. ટાગ્ઓર પુરસ્કાર (વિશ્વ બંધુત્વના સંવર્ધન માટે):** સિતારવાદક પદિત રવિશંકર
- 21. આંતરરાષ્ટ્રીય ગાંધી શાંતિ પુરસ્કાર:** વિનાયક સેન અને બુલુ ઈમામ
- 22. સાહિત્ય અકાદમી યુવા (35 વર્ષથી ઓછા) પુરસ્કાર (2011):** ધનિલ પારેખ (કૃતિ 'અંતિમ યુદ્ધ' નાટક)
- 23. ફિક્ટી ફેસ એક્સોલેંસ પુરસ્કાર:** શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'જિંદગી ના મિલેગી દોબારા'; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: રણભીર કપૂર (ફિલ્મ 'રોકસ્ટાર'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડ્રી પિક્ચર'); લાઈફટાઇમ અચ્યુતમેન્ટ અવોર્ડ: અમિતાભ બદ્ધન
- 24. ફેમિના મિસ ઈન્ડિયા વર્લ્ડ:** વાન્યા મિશ્ર (ચંડીગઢ)
- 25. ફેમિના મિસ ઈન્ડિયા ઈન્ટરનેશનલ:** રોશેલ મારિયા રાવ (ચેનાઈ)
- 26. ફેમિના મિસ ઈન્ડિયા અર્થ:** પ્રાચી મિશ્ર (પુણે)
- 27. દાદાસાહેબ ફાળે એકેડેમી પુરસ્કાર:** ફાળે રન: અમિતાભ બદ્ધન; શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: તનુજા; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: વિનોદ ખના; સર્વશ્રેષ્ઠ અભિનય: અજય દેવગણ (ફિલ્મ 'સિંધમ'); ફાળે યાદગાર અભિનય અવોર્ડ: વિદ્યા બાલન (ફિલ્મ 'ધ ડ્રી પિક્ચર'); ફાળે આઈકોન સિને આસ્ટિસ્ટ અવોર્ડ: વહીદા રહેમાન; સરસ્વતીબાઈ ફાળે અવોર્ડ: સાયરાબાનુ અને દિલીપકુમાર

- 28. અર્જુન અવોર્ડ:** દીપિકાકુમારી (તીરંદાજી); બોંબાલ્યાદેવી (તીરંદાજી); સુધાસિંહ (અથ્લેટિક્સ); કવિતા રાઉત (અથ્લેટિક્સ); અભિની મોનપા (બેડમિન્ટન); પરુપલ્લી કશ્યપ (બેડમિન્ટન); આદિત્ય મહેતા (સ્કૂર); વિકાસ કિષ્ણાન (બોકિંગ); યુવરાજ-સિંહ (કિકેટ); સરદાર સિંહ (હોકી); યશપાલ સોલંકી (જૂડો); અનુપકુમાર (કબડી); સમીર સુલાગ (પોલો); અન્નુ રાજ સિંહ (શૂટિંગ); ઓમકાર સિંહ (શૂટિંગ); જોયાદિપ કરમાકર (શૂટિંગ); દીપિકા પલ્લીકલ (સ્કોરશિપ); સાદ્યમ સેજવાલ (સ્વેમિંગ); સોનિયા ચાનુ (વેઈટલિફ્ટિંગ); નરસિંહ યાદવ (કુસ્તી); રાજિન્દરકુમાર (કુસ્તી); ગીતા ફોગટ (કુસ્તી); બિમોલજીત સિંહ (વુશુ); દિયા મલિક (અથ્લેટિક્સ); રામકરન સિંહ (અથ્લેટિક્સ)
- 29. રાજીવ ગાંધી ખેળરતન અવોર્ડ:** વિજયકુમાર (શૂટિંગ); યોગેશ્વર દાતા (કુસ્તી)
- 30. તેનિંગ નોર્ગ અવોર્ડ:** કર્નલ આનંદ સ્વરૂપ અને સૂબેદાર રાજેન્દ્રસિંહ જલાલ (ભૂમિસાહસ); ભક્તિ શર્મા (જળસાહસ); માદિપસિંહ (લાઈફટાઇમ અચ્યુતમેન્ટ)
- 31. પ્રિયદર્શિની અવોર્ડ:** કુમાર મંગલમ બિરલા (ઉદ્ઘોગપતિ) અને દીપિકા પદુકોણ (અભિનેત્રી)
- 32. રેમન મેઝેસ અવોર્ડ:** કુલાનદેરી ફાન્ડિસ (સામાજિક સેવા)
- 33. ધ્યાનચંદ અવોર્ડ:** જગરાજસિંહ માન (અથ્લેટિક્સ); ગુનદીપ કુમાર (હોકી); વિનોદ કુમાર (કુસ્તી); સુખબિર સિંહ તોક્સ (પૈરા સ્પોર્ટ્સ)
- 34. પ્રોણાચાર્ય પુરસ્કાર:** વીરેન્ડ પુનિયા (અથ્લેટિક્સ); સુનીલ ઉભાસ (મહિલા કબડી); યશવીરસિંહ (કુસ્તી); હરેન્દ્રસિંહ (હોકી); ડૉ. સત્યપાલ સિંહપારા (અથ્લેટિક્સ); જે. એસ. ભાટ્યા (અથ્લેટિક્સ); ભવાની મુખરજી (ટેબલ ટેનિસ); બી. આઈ. ફનાન્ડિસ (મુક્કાબાળ)
- 35. લતા મંગેશકર પુરસ્કાર:** આંશંદજી શાહ
- 36. ઈન્દ્રિય ગાંધી રાષ્ટ્રીય એક્તા પુરસ્કાર (27 મો):** ગુલામ (ગીતકાર, લોખ અને ફિલ્મ નિર્દેશક)
- 37. ઈન્દ્રિય ગાંધી શાંતિ અને નિઃશસ્તીકરણ અવોર્ડ:** લુદીજ ઈનાસીઓ લુલા રૂ સિલ્વા (પૂર્વ પ્રમુખ, બ્રાંજિલ)
- 38. નરસિંહ મહેતા અવોર્ડ (17 મો):** કવિ માધવ રામાનુજ
- 39. શ્રેમી લાઈફટાઇમ અચ્યુતમેન્ટ અવોર્ડ:** સિતારવાદક પદિત રવિશંકર
- 40. બીસીસીઆઈ પુરસ્કાર:** લાઈફટાઇમ અચ્યુતમેન્ટ પુરસ્કાર: સુનીલ ગાવસ્કર; શ્રેષ્ઠ ભારતીય કિકેટર: વિરાટ કોહલી
- 41. જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ (2011):** ડૉ. પ્રતિભા રાય, લેખિકા અને સાહિત્યકાર (ઓડિયા ભાષા)

2. માન-સન્માન (આંતરરાષ્ટ્રીય)

- 1. ગોલ્ડન ગ્લોબલ અવોર્ડ (69 મો):** શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'ધ ડિસેન્ડાન્સ' (નિર્માતા એલેકન્ડર પાયને); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: જ્યોર્જ ક્લુની (ફિલ્મ 'ધ ડિસેન્ડાન્સ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: મેરિલ સ્ટ્રીપ (ફિલ્મ 'ધ આયન લેરી'); શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક: માર્ટિન સ્કોર્સેસ (ફિલ્મ 'હયુગો')

2. મિસ ઇન્ડિયા વર્કવાઈડ: અલાના સીબારન (ગુયાના)
3. ઓસ્કાર અવોર્ડ (84મો): શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: ધ આર્ટિસ્ટ; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: જિન ડુઅર્ડિન (ફિલ્મ 'ધ આર્ટિસ્ટ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: મેરિલ સ્ટ્રીપ (ફિલ્મ 'ધ આર્થન લેરી'); શ્રેષ્ઠ દિગ્દશક: માઈકલ હજાનાવિડિયસ (ફિલ્મ 'ધ આર્ટિસ્ટ'); શ્રેષ્ઠ વિદેશી ફિલ્મ: ધ સેપરેશન (ઇરાન)
4. ટેમ્પલટન પુરસ્કાર: દલાઈ લામા (તિબેટ)
5. કાન્સ ફિલ્મોટ્સવ પુરસ્કાર (65મો): શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ: 'આમૂર' (નિર્દેશક માઈકલ હનેકે, ઓસ્ટ્રેલિયા); શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક: કાર્લોસ રીગાદાસ, મેક્સિકો (ફિલ્મ 'પોર્ટ ટેનેબરસ લક્સ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી: ક્રિસ્ટિના ફિલુટર અને કોસ્મિના સ્ટ્રોટન (ફિલ્મ 'બિયોન્ડ ધ લિલ્સ'); શ્રેષ્ઠ અભિનેતા: મૈઝ્સ મિકેલ્સન (ફિલ્મ 'ધ હન્ટ')
6. મિસ વર્ક: ધ વેન્સિયા (ચીન)
7. આઈસીસી અવોર્ડ: કિકેટર ઓફ ધ યર: કુમાર સંગાકારા; ટેસ્ટ કિકેટર ઓફ ધ યર: કુમાર સંગાકારા; વન-ડે કિકેટર ઓફ ધ યર: વિરાટ કોહલી; સ્પાર્ટિટ ઓફ ધ કિકેટ અવોર્ડ: ડેનિયલ વેદ્ધોરી; શ્રેષ્ઠ અભ્યાયર: કુમાર ધર્મસેના; વિમેન્સ કિકેટર ઓફ ધ યર: સ્ટીફની ટેલર અને સારા ટેલર
8. સિયોલ શાંતિ પુરસ્કાર: બાન ડી મુન (મહાસચિવ, યુચેન)
9. નોબેલ પુરસ્કાર: મેડિસિન: શિન્યા યામાનાકા (જપાન) અને જહોન ગરડન (ઇંગ્લેન્ડ)
- ભૌતિકશાસ્ત્ર: સર્જ હરોશે (ફાન્સ) અને ડેવિન વિન્ફેન્ડ (અમેરિકા)
- રસાયણશાસ્ત્ર: રોબર્ટ લેફ્કોવિટ્સ અને બ્રાયન કોબિલ્કા (અમેરિકા)
- સાહિત્ય: ગુઅન મોયે (ચીન)
- શાંતિ: યુરોપીય સંઘ
- અર્થશાસ્ત્ર: એલવિન રોથ અને લોયડ શેપલી (અમેરિકા)
10. બુકર પ્રાઇઝ: હિલેરી મેન્ટલ (બ્રિટિશ લેખિકા)
11. મિસ અર્થ: ટેરેજા ફાજફ્સોવા (ચૈક ગણરાજ્ય)
12. મિસ યુનિવર્સ: ઓલિવિયા કલ્પો (રોહડ આઈલેન્ડ-અમેરિકા)

3. નિમણૂક, ચૂંટાયા (રાષ્ટ્રીય)

1. રમેશ સિષ્પી: અધ્યક્ષ, રાષ્ટ્રીય ફિલ્મ વિકાસ નિગમ (NFDC)
2. એમ. પી. મુરલીધરન: ડાયરેક્ટર જનરલ, કોસ્ટ ગાર્ડ
3. ડૉ. મનમોહનસિંહ: અધ્યક્ષ, ઇન્ડિયન સાયન્સ કોર્ઝેસ
4. લે. જ. બિકમસિંહ: સેનાધ્યક્ષ, ભૂમિદળ
5. મનોહર પરિકર (ભાજ્પ): મુખ્યમંત્રી, ગોવા
6. અભિલેશ યાદવ (સપા): મુખ્યમંત્રી, ઉત્તર પ્રદેશ
7. વિજય બહુગુણા (કોર્ઝેસ): મુખ્યમંત્રી, ઉત્તરાખંડ
8. પ્રકાશસિંહ બાદલ (શિરોમણી અકાલીદળ): મુખ્યમંત્રી, પંજાબ
9. ઓકરામ ઇબોબીસિંહ (કોર્ઝેસ): મુખ્યમંત્રી, મણિપુર

10. મુકુલ રોય: કેનિનેટ ગ્રધાન, રેલવે
11. બી. વી. વાન્યુ: રાજ્યપાલ, ગોવા
12. ડૉ. અનીજ કુરૈશી: રાજ્યપાલ, ઉત્તરાખંડ
13. માગરિટ આલ્વા: રાજ્યપાલ, રાજ્યસ્થાન
14. શંકરસિંહ વાધેલા: ચેરમેન, ઇન્ડિયન ટૂરિઝમ ટેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન
15. વી. એસ. સંપત: મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર, ચૂંટણીપંચ
16. ટેવેન્ડ્રકુમાર કે. જોશી: અધ્યક્ષ, નૌકાદળ
17. જગદીશ શેહાર: મુખ્યમંત્રી, કર્ણાટક
18. પ્રશાંત મુખરજી: રાષ્ટ્રપતિ, ભારત
19. વર્ષા અડાલજા: પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
20. સચિન તેન્દુલકર, રેખા અને અનુ આગા: રાજ્યસભામાં નિયુક્ત સભ્ય
21. રાહુલ ખુલ્લર: ચેરમેન, ટેલિકોમ રેગ્યુલેટરી ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા (TRAI)
22. વિદ્યા બાલન: ભાન્ડ એમ્બેસેડર 'નિર્મલ ભારત' યોજના
23. ગુલામ ઈ. વહાણવટી: એટની જનરલ, ભારત સરકાર
24. સુજન ચિનોઈ: મેક્સિકો ખાતે ભારતના રાજ્યદૂત
25. આર. વી. કાનોરિયા: અધ્યક્ષ, ફિક્ચી (FICCI)
26. નૈન્સી પોવેલ: ભારતમાં અમેરિકાના રાજ્યદૂત
27. રતનકુમાર સિંહા: અધ્યક્ષ, પરમાણુ ઊર્જા આયોગ
28. ડૉ. હ્મીદ અન્સારી: ઉપરાષ્ટ્રપતિ
29. પી. જે. કુરિયન: ઉપાધ્યક્ષ, રાજ્યસભા
30. અલ્તમસ કબીર: મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, સુપ્રીમ કોર્ટ
31. ડૉ. આદેશ પાલ: કુલપતિ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી
32. કે. એન. તિલકકુમાર: પ્રમુખ, ઇન્ડિયન ન્યૂજપેપર સોસાયટી (INS)
33. સંદીપ પાટિલ: ચેરમેન, ભારતીય કિકેટ ટીમ પસંદગી સમિતિ
34. આલોક જોશી: ડાયરેક્ટર, રિસર્ચ એન્ડ એનાલિસિઝ વિંગ (RAW)
35. રણજિત સિંહા: ડાયરેક્ટર, સેન્ટ્રલ બ્યૂરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (CBI)
36. સૈપદ આસીફ ઇબ્રાહિમ: ડાયરેક્ટર જનરલ, ઇન્ટેલિજન્સ બ્યૂરો (IB)
37. નરેન્દ્રભાઈ મોદી: મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત રાજ્ય
38. વીરભદ્રસિંહ: મુખ્યમંત્રી, હિમાચલ પ્રદેશ
39. સાયરસ મિસ્ટ્રી: અધ્યક્ષ, તાતા સંસ જૂથ
40. નૈનાલાલ ડિડવાઈ: અધ્યક્ષ, વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગમંડળ (ફિક્ચી)
41. અભયસિંહ ચૌટાલા: અધ્યક્ષ, ભારતીય ઓલિમ્પિક સંઘ

4. નિમણૂક, ચૂંટાયા (આંતરરાષ્ટ્રીય)

1. ડેનાલ રામોતાર: રાષ્ટ્રપતિ, ગાયાના
2. વ્યાદિમીર પુટિન: પ્રમુખ, રશીયા
3. ડૉ. જિમ યોંગ ડિમ: અધ્યક્ષ, વિશ્વ બન્ક

4. ફાન્કોર્ટઝ ઓલાન્ડે : પ્રમુખ, ફાન્સ
5. માર્ક આયરોલ્ટ : વડા પ્રધાન, ફાન્સ
6. રાજ પરવેજ અશરફ : વડા પ્રધાન, પાકિસ્તાન
7. મોહમ્મદ મુસ્તી : રાષ્ટ્રપતિ, ઇંડિયા
8. અબ્દ રહ્ભી મંસૂર હાદી : રાષ્ટ્રપતિ, યમન
9. જસ્ટિસ દલવીર ભંડારી : ઈન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જસ્ટિસમાં ભારતના પ્રતિનિધિ
10. અહેમદ સલીમ : મહાસચિવ, SAARC
11. સલમાન બશીર : ભારતમાં પાકિસ્તાનના હાઈકમિશનર
12. તોમિસ્લાવ નિકોલિક : રાષ્ટ્રપતિ, સંખ્યા
13. નવી પિલ્લે : પ્રમુખ, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર માનવાધિકાર
14. એનરિક પેના નીટો : રાષ્ટ્રપતિ, મેક્સિકો
15. એલેન ઈસાક : અધ્યક્ષ, ઈન્ટરનેશનલ કિકેટ કાઉન્સિલ (ICC)
16. ઐશ્વર્ય રાય : સદ્ભાવના દૂત, યુનેન, એઇઝસ
17. બચક હુસેન ઓબામા : પ્રમુખ, અમેરિકા
18. હ્યૂગો શાવેજ : રાષ્ટ્રપતિ, વેનિઝુઅલા
19. પાર્ક ગુન હે : પ્રથમ મહિલા રાષ્ટ્રપતિ, દક્ષિણ કોરિયા

5. નિવૃત્તિ, રાજ્યબામું (રાષ્ટ્રીય)

1. સુ શ્રી માયાવતી : મુખ્યમંત્રી, ઉત્તર પ્રદેશ
2. રાહુલ દ્રવિદ : બેંટ્સમેન, ભારત (મિ. વોલ)
3. દિગ્ંબર કામત : મુખ્યમંત્રી, ગોવા
4. દિનેશ ત્રિવેદી : કેબિનેટ પ્રધાન, રેલવે
5. એસ. વાય. કુરૈશી : મુખ્ય ચૂંઠણી કમિશનર, ચૂંઠણીપંચ
6. પ્રણાવ મુખરજી : નાશામંત્રી, ભારત સરકાર
7. વીરભદ્ર સિંહ : લઘુ અને મધ્યમ કદના ઉદ્યોગોના મંત્રી
8. ડૉ. પરિમલ ત્રિવેદી : કુલપતિ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી
9. વી. વી. સદાનંદ ગૌડા : મુખ્યમંત્રી, કૃષ્ણાટક
10. વી. વી. એસ. લક્ષ્મણ : કિકેટર
11. સચિન તેન્દુલકર : વન-ટે કિકેટ (કિકેટર)

6. નિવૃત્તિ, રાજ્યબામું (અંતરરાષ્ટ્રીય)

1. મોહમ્મદ નશીદ : પ્રમુખ, માલદીવ ટ્રાપુ
2. ક્રિશ્યન વુલ્ફ : પ્રમુખ, જર્મની
3. ફાતિમા દિયાના સાઈદ : મહાસચિવ, SAARC
4. નિકોલસ સરકોરી : પ્રમુખ, ફાન્સ
5. કેવિન પીટરસન : પૂર્વ કિકેટ સુકાની, ઈંગ્લેન્ડ
6. યુસુફ રઝા ગિલાની : વડા પ્રધાન, પાકિસ્તાન
7. એન્ડ્ર્યુ સ્ટ્રોઉસ : સુકાની, ઈંગ્લેન્ડ ટેસ્ટ કિકેટ ટીમ
8. રિકી પોન્ટિંગ : પૂર્વ સુકાની, ઓસ્ટ્રેલિયા કિકેટ ટીમ

7. વિદેશી મહેમાનો ભારતની મુલાકાતે

1. ક્રમાપ્રસાદ બિસેસર : પ્રધાનમંત્રી, ટ્રિનિડાડ અને ટ્યુનો

2. યિંગલુક શિનવાત્રા : પ્રધાનમંત્રી, થાઇલેન્ડ (પ્રજાસત્તાક દિનના મુખ્ય અતિથિ)
3. અમાદ્રોટ તોઉમાની : રાષ્ટ્રપતિ, માલી ગણરાજ્ય
4. શેખ હસીના વાઞ્છદ : પ્રધાનમંત્રી, બાંગ્લાદેશ
5. ઓપ્રાહ વિન્ઝે : મોડલ અને ટોક શો ડિવન, અમેરિકા
6. હુ છુનાઓ : પ્રમુખ, ચીન
7. આસીફ અલી ઝરદારી : રાષ્ટ્રપતિ, પાકિસ્તાન
8. હિલેરી ક્રિન્ટન : વિદેશમંત્રી, અમેરિકા
9. ડૉ. નવીનચંદ્ર રામગુલામ : પ્રધાનમંત્રી, મોરેશ્વિયસ
10. યૂ થેન સેન : રાષ્ટ્રપતિ, ભ્યાનમાર
11. બાન કી મુન : મહાસચિવ, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર
12. મોહમ્મદ વહીદ : રાષ્ટ્રપતિ, માલદીવ
13. ફન્ડો આર્મિન્ડો લ્યુગો મેન્ડેજ : રાષ્ટ્રપતિ, પરાગ્વે
14. લી સીન લુંગ : પ્રધાનમંત્રી, સિંગાપુર
15. પિયેરે ન્કરુંજિજા : રાષ્ટ્રપતિ, બુરૂની
16. ઈમોમાલી રહમોન : રાષ્ટ્રપતિ, તાજિકિસ્તાન
17. મહિન્જા રાજપક્ષે : રાષ્ટ્રપતિ, શ્રીલંકા
18. રાયલા અમોલો ઓડિન્ગા : વડા પ્રધાન, ડેન્માર્ક
19. જુઆન કાલોસ-૧ : સમ્બાટ, સ્પેનીન
20. જુલિયા ગિલાર્ડ : પ્રધાનમંત્રી, ઓસ્ટ્રેલિયા
21. હેમીદ કરાર્ઝી : રાષ્ટ્રપતિ, અફ્ધાનિસ્તાન
22. સ્ટીફન હાર્પર : પ્રધાનમંત્રી, ડેનેડા
23. આંગ સાન સૂ કી : વિપક્ષી નેતા, ભ્યાનમાર
24. વ્લાદિમીર પુટિન : રાષ્ટ્રપતિ, રષીયા

8. ઉચ્ચતામાં પુસ્તકો

1. એ શોટ એટ હિસ્ટ્રી : માય ઓફ્સેસિવ જની ટુ ઓલિમ્પિક ગોલ્ડ : અભિનવ બિન્દ્રા
2. વાહ ધોની : અરુણકુમાર ઠાકુર
3. બ્રોકન રિપાલ્કિન : અરુંધતી રોય
4. અન્ના આંદોલન : સંભાવના અને સવાલ : અરુણોદય પ્રકાશ
5. આંગ સાન સૂ કી : પીટર પોફમ
6. લાવા (પદ્ધ) : જાવેદ અખ્તર
7. આંકિટ્યુરલ હેરિટેજ ઓફ ગુજરાત : માહિતી ખાતું, ગુજરાત રાજ્ય
8. અન્ના : 13 ટેજ ઘેટ અવેલ્ફ ઇન્ડિયા : આસુતોપ
9. ટન્નિંગ પોઈન્ટ એ જની : ચેલેન્જ : એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ
10. ઇન્ડિયાઝ ફોરેન પોલિસી : પી. સી. જૈન
11. ઈમેન્જિં ઇન્ડિયા : બિમલ જાલાન
12. નીતિશકુમાર એન્ડ ધ રાઈઝ ઓફ બિહાર : અરુણ સિંહા
13. અ લાઈફ ઇન પોલિટિક્સ : પી. એ. સંગમા
14. ઇન્દ્રા નૂરી : અન્નપૂર્ણા
15. પ્લેઇંગ ટુ વિન : સાઈના નેહવાલ
16. સબસે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ : શાહબુદીન રાહેર

9. હિવંગાત મહાનુભાવો (ગુજરાત)

1. હોમાઈ વારાવાલા : પ્રથમ મહિલા ફોટોગ્રાફર
2. બી. જે. દીવાન : પૂર્વ ચીફ જસ્ટિસ, ગુજરાત અને આંધ્ર પ્રદેશ; શિક્ષણશાસ્ત્રી
3. તુખાર ભણ : વરિષ્ઠ પત્રકાર
4. હરસુર ગઢવી : લોકસાહિત્યકાર
5. રાજાજિતસિંહજી ગાયકવાડ : મહારાજા, વડોદરા
6. રમેશ મહેતા : હાસ્ય કલાકાર
7. ભોળાભાઈ પટેલ : સાહિત્યકાર અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ
8. વાડીલાલ કામદાર : ગુજરાત કોગ્રેસના વરિષ્ઠ નેતા, સામાજિક કાર્યકર
9. સુરેશ સરૈયા : આંતરરાષ્ટ્રીય કિકેટ મેચના એકમાત્ર ગુજરાતી કોમેન્ટેર
10. સુરેશ દલાલ : કવિ, લેખક, અનુવાદક
11. કાશીરામ રાણા : પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી
12. પોપટલાલ વાસ : પૂર્વ ગૃહમધાન
13. ડૉ. વર્ગિસ કુર્સિયન : શ્વેત કાંતિના પ્રાણોત્ત
14. કે. લાલ : મહાન જાદુગાર
15. મૂળરાજ રાજા : રંગભૂમિના અભિનેતા, લેખક
16. અનંત દવે : કર્ય જિલ્લાના પૂર્વ સાંસદ અને ભાજપના નેતા
17. નવલકિશોર શર્મા : પૂર્વ રાજ્યપાલ
18. લીનાબહેન સારાભાઈ : શ્રેયસ પ્રતિષ્ઠાન, અમદાવાદના સ્થાપક
19. તેલાસપતિ મિશ્ર : પૂર્વ રાજ્યપાલ અને બિહારના ભાજપના નેતા
20. ઈન્ડ્રાવદન અંબાલાલ મોટી : ફાર્મ ઉદ્યોગના ભીખ્યપિતા, ચેરમેન ડેઝિલા ફાર્મસિસ્યુટિક્સ
21. અચ્છિની ભણ : લોકપ્રિય નવલકથકાર
22. સ્વામીશ્રી મંગળાનંદજી મહારાજ : સમર્થ ગીતામંદિરોના અધ્યક્ષ અને ભારત સાધુ સમાજના અધ્યક્ષ

10. હિવંગાત મહાનુભાવો (રાષ્ટ્રીય)

1. રાજકુવર : ફિલ્મ નિર્માતા (ફિલ્મ 'દિવાના', 'લાડલા', 'અંદાજ')
2. ઓ. પી. દત્તા : ફિલ્મકાર અને લેખક (ફિલ્મ 'બોર્ડર', 'રેફિયુઝ્ન')
3. એમ. ઓ. એચ. ફારુખ : પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી, રાજ્યપાલ, કેરલ
4. એસ. બંગારપ્પા : પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, કર્ણાટક
5. ડૉ. પી. કે. અયંગર : પૂર્વ અધ્યક્ષ, પરમાણુ ઊર્જાપંચ
6. રવિશંકર શર્મા : સંગીતકાર (હિન્દી ફિલ્મ)
7. જોય મુખજી : 1960ના દાયકાના ચોકલેટી છિરો 'શાર્ગિંદ'
8. એન. કે. પી. સાલ્વે : ભારતીય કિકેટ બોર્ડના પૂર્વ અધ્યક્ષ અને પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી

9. અચલા સચેદેવ : બોલીવુડ અભિનેત્રી
10. દારાસિંહ : રુસ્તમ-એ-હિંદ અને રાજ્યસભાના પૂર્વ સાંસદ
11. રાજેશ ખના : બોલીવુડના સુપરસ્ટાર
12. લક્ષ્મી સહગલ : આઝાદ હિંદ ફોજના પ્રથમ મહિલા કેટન
13. બી. આર. ઈશારા : બોલીવુડના લેખક અને હિંગશીક
14. તુલસીદાસ મહારાજ : બાબા જય ગુરુદેવ
15. વિલાસરાવ દેશમુખ : કેન્દ્રીય પ્રધાન અને મહારાષ્ટ્રના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી
16. એ. કે. હંગલ (અવતાર ફૃષ્ટ હંગલ) : અભિનેતા
17. કે. એસ. સુદ્ધારણના : પૂર્વ સરસંઘચાલક, આર.એસ.એસ.
18. દિનેશ ઠાકુર : અભિનેતા અને હિંગશીક
19. બ્રિજેશ મિશ્ર : પ્રથમ રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા સલાહકાર
20. રંગનાથ મિશ્ર : પૂર્વ મુખ્ય ન્યાયાધીશ, સુપ્રીમ કોર્ટ
21. રાસભિહારી દેસાઈ : સુગમ સંગીતના સુપરસિદ્ધ ગાયક અને સ્વરકાર
22. યશ ચોપરા : ફિલ્મ નિર્દેશક
23. સુનિલ ગંગોપાધ્યાય : પ્રમુખ, સાહિત્ય અકાદમી
24. જસપાલ ભર્ટી : લોકપ્રિય હાસ્ય કલાકાર
25. બાળા સાહેબ ઠાકરે : સુપ્રીમો, શિવસેના
26. ઈન્દ્રજિત ગુજરાલ : પૂર્વ વડા પ્રધાન
27. પંડિત રવિશંકર : સિતારવાદક (ભારતરળ)
28. કે. સી. પટે : પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી

11. હિવંગાત મહાનુભાવો (આંતરરાષ્ટ્રીય)

1. વ્લીટની ઘુસ્ટન : અભિનેત્રી અને પોપગાયિકા (અમેરિકા)
2. મેહદી હસન : ગાઝલ સાન્ના (પાકિસ્તાન)
3. એટા જેભ્સ : 6 ગ્રેમી અવોર્ડ વિજેતા અને અમેરિકી ગાયિકા
4. રુનાડો માર્ટન : કિકેટ ખેલારી, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ
5. બેન બેલા : સ્વતંત્ર અલ્જિરિયાના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ
6. એલીનોર એસ્ટ્રોમ : અર્થશાસ્ત્રી, 2009ના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા
7. ડેન્ના સમર : 'ક્રિયન ઓફ ડિસ્કો' તરીકે પ્રસિદ્ધ, અમેરિકન ગાયિકા
8. નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ : ચંદ્ર પર પ્રથમ ડગલું ભરનાર
9. માઈકલ કલાર્ક ડિકન : અભિનેતા, હોલીવુડ
10. સેલી રાઈડ : અંતરિક્ષનો પ્રવાસ કરનાર પ્રથમ અમેરિકન મહિલા
11. ડૉ. મરે : ફેફસાનું પ્રથમ સફળ પ્રત્યારોપણ કરનાર નોબેલ પુરસ્કાર વિજેતા ચિકિત્સક
12. ટોની ગ્રેગ : ઈંગ્લેન્ડના કિકેટના પૂર્વ સુકાની અને જાડીતા કોમેન્ટેર

વિભાગ 5: આજીવક

1. ગુજરાત: મંત્રીમંડળ

નામ	વિધાનસભા મતવિભાગ	ખાતું
શ્રી નરેન્દ્રભાઈ દામોદરદાસ મોદી મુખ્યમંત્રી	મહિનગર (અમદાવાદ શહેર)	સામાન્ય વહીવટ, વહીવટી સુધારણા અને તાલીમ, ઉદ્યોગ, ગૃહ, કલાઈમેટ ચેન્જ, બંદર, માહિતી અને પ્રસારણ, નર્મદા, કલ્પસર, સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, તમામ નીતિઓ તથા અન્ય કોઈ મંત્રીને ફાળવેલ ન હોય તે તમામ ખાતાં, બાબતો અને વિભાગો.

(1) કેબિનેટ કક્ષાના મંત્રીઓ

ક્રમ	નામ	વિધાનસભા મતવિભાગ	ખાતું
1.	શ્રી નીતિનભાઈ રત્નલાલ પટેલ	મહેસાણા (જિ. મહેસાણા)	નાણાં, આરોગ્ય, તબીબી શિક્ષણ, પરિવાર કલ્યાણ અને વાહનબ્યવહાર
2.	શ્રીમતી આનંદીબહેન મહેશ્વરલાલ પટેલ	ઘાટલોડિયા (અમદાવાદ શહેર)	મહેસૂલ, દુષ્કણ રાહત, જમીનસુધારણા, પુનઃવસવાટ, પુનઃનિર્માણ, માર્ગ અને મકાન, પાટનગર યોજના, શહેરી વિકાસ તથા શહેરી ગૃહનિર્માણ
3.	શ્રી રમણલાલ ઈશ્વરલાલ વોરા	ઈડર (જિ. સાબરકાંઠા)	સામાજિક ન્યાય અને અધિકારિતા (અનુસૂચિત જાતિઓનું કલ્યાણ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોનું કલ્યાણ સહિત), રમતગમત, યુવા તથા સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ
4.	શ્રી ભૂપેન્દ્રસિંહ મનુભા ચુડાસમા	ધોળકા (જિ. અમદાવાદ)	શિક્ષણ (પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ગ્રૌંડ), ઉચ્ચ અને ટેકનિકલ શિક્ષણ, કાયદો અને ન્યાયતંત્ર, અન્ન અને નાગરિક પુરવઠો, ગ્રાહકોની બાબતો, પંચાયત, ગ્રામ ગૃહનિર્માણ તથા ગ્રામવિકાસ
5.	શ્રી સૌરભભાઈ પટેલ	અકોટા (જિ. વડોદરા)	ગીર્જા, પેટ્રોલિયમ અને પોટોકેમિકલ્સ, ખાણ, ખનીજ, કુટિર ઉદ્યોગ, મીઠા ઉદ્યોગ, છાપકામ, લેખનસામગ્રી, આયોજન, પ્રવાસન, નાગરિક ઉક્યન તથા શ્રમ અને રોજગાર
6.	શ્રી ગણપતભાઈ વેસ્તાભાઈ વસાવા	માંગરોળ (જિ. સુરત)	વન અને પર્યાવરણ, આટિઝેટિ વિકાસ, મહિલા અને બાળકલ્યાણ તથા વૈધાનિક અને સંસ્કૃતિક બાબતો
7.	શ્રી બાબુભાઈ ભીમાભાઈ બોખીરીયા	પોરબંદર (જિ. પોરબંદર)	જળસંપત્તિ (કલ્પસર સિવાય), પાણી પુરવઠો, દૂષિ, સહકાર, પશુપાલન, મત્તયોદ્યોગ અને ગૌસંવર્ધન

(2) રાજ્યકક્ષાના મંત્રીઓ

ક્રમ	નામ	વિધાનસભા મતવિભાગ	ખાતું
1.	શ્રી પરસોત્તમભાઈ ઓધવજ્જભાઈ સોલંકી	ભાવનગર-ગ્રામ્ય (જિ. ભાવનગર)	શ્રમ અને રોજગાર
2.	શ્રી પરબતભાઈ સવાભાઈ પટેલ	થરાદ (જિ. બનાસકાંઠા)	આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ તથા વાહનબ્યવહાર
3.	શ્રીમતી વસુભહેન નરેન્દ્રભાઈ ત્રિવેદી	જામનગર-દક્ષિણ (જિ. જામનગર)	ઉચ્ચ અને ટેકનિકલ શિક્ષણ તથા મહિલા અને બાળકલ્યાણ
4.	શ્રી મદીપસિંહ ભગવતસિંહ જાડેજા	વટવા (અમદાવાદ શહેર)	કાયદો અને ન્યાયતંત્ર, વૈધાનિક અને સંસ્કૃતિક બાબતો, પ્રવાસન, દેવસ્થાન અને યાત્રાધામ વિકાસ, સૈંક્રિયક સંસ્થાઓનું સંકલન, બિનનિવાસી ગુજરાતી વિભાગ તથા પ્રોટોકોલ
5.	શ્રી લીલાધરભાઈ ખોડાજી વાધેલા	ડીસા (જિ. બનાસકાંઠા)	સામાજિક, શૈક્ષણિક અને પછાત વર્ગોનું કલ્યાણ
6.	શ્રી રજનીકાન્ત સોમાભાઈ પટેલ	બહુચારાજ (જિ. મહેસાણા)	ગૃહ, પોલીસ આવાસ, સરહદી સુરક્ષા, નાગરિક સંરક્ષણ, ગૃહરક્ષક દળ, ગ્રામરક્ષક દળ, જેલ, નશાબંધી તથા આબકારી વિભાગ

क्रम	नाम	विधानसभा भूतिभाग	भातुं
7.	श्री गोविंदभाई उक्तभाई पटेल	राजकोट-दक्षिण (जि. राजकोट)	कृषि अने पाणी पुरवठे
8.	श्री नानुभाई भगवानभाई वानाइ	कतारगाम (जि. सुरत)	जग्यसंपत्ति (कल्पसर सिवाय), शिक्षण (प्राथमिक, माध्यमिक अने प्रौढ), रमतगमत अने युवा तथा सांस्कृतिक प्रवृत्तिओं
9.	श्री जयतिलाल रामज्ञभाई कवाड़िया	धांगद्वा (जि. सुरेन्द्रनगर)	पंचायत, ग्राम गृहनिर्माण अने ग्रामविकास
10.	श्री छत्रसिंह पूजाभाई मोरी	जंबुसर (जि. भरुच)	अन्न अने नागरिक पुरवठे तथा ग्राहकोनी बाबतो
11.	श्री दिलीपकुमार विराजभाई ठाकोर	चाङरस्मा (जि. पाटण)	पशुपालन, भूत्योदयोग, गौसंवर्धन तथा धापक्रम अने लेखनसामग्री
12.	श्री जसवंतसिंह सुमनभाई भाभोर	लीमभेड़ (जि. दाहोड़)	वन अने पर्यावरण तथा आदिजाति विकास
13.	श्री वासुणभाई गोपालभाई आहिर	अंजार (जि. कच्छ)	कुटिर उद्योग अने भोठा उद्योग
14.	श्री जयद्रथसिंह चंद्रसिंह घरमार	हालोल (जि. पंचमहाल)	मार्ग अने मकान
15.	श्री ज्येशभाई विठ्ठलभाई राठड़िया	जेतपुर (जि. राजकोट)	प्रवासन अने नागरिक उड्यन

2. भारत: प्रधानमंडल

नाम	बेटक (राज्य)	पक्ष	भातुं
डॉ. मनमोहन सिंह वडा प्रधान	राज्यसभा (असम)	कॉग्रेस	व्यक्तिगत अने जाहेर फरियाद, पेन्शन, आयोजन, आशुविज्ञ अने अंतरिक्ष तथा अन्य कोई भंगीने फालवेल न होय ते विभागो अने भंत्रालयो

(1) कॉर्पोरेट कक्षाना प्रधानों

क्रम	नाम	बेटक (राज्य)	पक्ष	भातुं
1.	श्री ए. के. एन्टोनी	पटणमथिडा (केरल)	कॉग्रेस	संरक्षण
2.	श्री शरद पवार	माढा (महाराष्ट्र)	एनसीपी	कृषि अने खाद्य प्रोसेसिंग इन्डस्ट्रीज
3.	श्री पी. चिदभरम्	शिवगंगा (तमिलनाडु)	कॉग्रेस	नाणां
4.	श्री सुशीलकुमार शीटे	सोलापुर (महाराष्ट्र)	कॉग्रेस	गृह
5.	श्री गुलामनबी आजाद	राज्यसभा (जम्मु अने कश्मीर)	कॉग्रेस	स्वास्थ्य अने परिवार कल्याण
6.	श्री एम. वीरप्पा मोहिली	राज्यसभा (कर्णाटक)	कॉग्रेस	पेट्रोलियम अने कुदरती गेस तथा वन अने पर्यावरण
7.	श्री कपिल सिंखल	चांदनी चोक-दिल्ली (दिल्ली)	कॉग्रेस	काम्युनिकेशन अने इन्फर्मेशन टेक्नोलोजी तथा कायदों अने न्याय
8.	श्री मलिकशर्जुन खर्गे	गुलबग्ह (कर्णाटक)	कॉग्रेस	रेलवे
9.	सु.श्री कुमारी शैलजा	अंबाला (हरियाणा)	कॉग्रेस	सामाजिक न्याय अने सशक्तीकरण
10.	श्री ज. के. वासन	राज्यसभा (तमिलनाडु)	कॉग्रेस	शिपिंग
11.	श्री एस जयपाल रेडी	चेलवेला (आंध्र प्रदेश)	कॉग्रेस	विज्ञान, टेक्नोलोजी अने भूविज्ञान
12.	श्री कमलनाथ	छिंदवाडा (मध्य प्रदेश)	कॉग्रेस	शहरी विकास अने संसदीय बाबतो
13.	श्री व्यालार रवि	राज्यसभा (केरल)	कॉग्रेस	जिननिवासी भारतीयनी बाबतो
14.	श्री आनंद शर्मा	राज्यसभा (हिमाचल प्रदेश)	कॉग्रेस	वेपार अने उद्योग तथा कापू
15.	डॉ. फारुख अब्दुल्ला	श्रीनगर (जम्मु अने कश्मीर)	नेशनल इन्फरन्स	जिनपरंपरागत उर्जा
16.	श्री सलमान खुरशीद	फुरुबाबाद (उत्तर प्रदेश)	कॉग्रेस	विदेशी बाबतो
17.	श्री प्रफुल्ल पटेल	भंडारा-गोदिया (महाराष्ट्र)	एनसीपी	भारे उद्योगो अने जाहेर साहसो
18.	श्री श्रीप्रकाश जयस्वाल	कानपुर (उत्तर प्रदेश)	कॉग्रेस	डोलसो

ક્રમ	નામ	બેઠક (રાજ્ય)	પક્ષ	ખાતું
19.	શ્રી બેનીપ્રસાદ વર્મા	ગોદવા (ઉત્તર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	પોલાદ
20.	શ્રી જ્યોતિરામ રમેશ	રાજ્યસભા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	ગ્રામીણ વિકાસ
21.	શ્રી વી. કિશોરચંદ્ર દેવ	અરાકુ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	આદિવાસી જાતિ બાબતો અને પંચાયતી રાજ
22.	શ્રી અજિતસિંહ	બાગપત (ઉત્તર પ્રદેશ)	રાષ્ટ્રીય લોકદળ	નાગરિક ઉક્ષેન
23.	શ્રી દિનશા પટેલ	ઝેડા (ગુજરાત)	કોંગ્રેસ	ખાશ અને બનન
24.	શ્રી હરિશ રાવત	હરદ્વાર (ઉત્તરાંધ્ર)	કોંગ્રેસ	જળસંસાધન
25.	શ્રી એમ. એમ. પટ્ટલમરાજુ	કાકીનાડા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	માનવ સંસાધન વિકાસ
26.	શ્રીમતી ચન્દ્રેશકુમારી કટોચ	જોધપુર (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	સંસ્કૃતિ
27.	શ્રી કે. રહ્માન ખાન	રાજ્યસભા (કશ્યાટક)	કોંગ્રેસ	લઘુમતી બાબતો
28.	શ્રી ઓસ્કાર ફિનાન્સિઝ	રાજ્યસભા (કશ્યાટક)	કોંગ્રેસ	માર્ગ પરિવહન અને ઘોરી માર્ગો
29.	ડૉ. તિરિજા વ્યાસ	ચિત્તૌડગઢ (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	શહેરી વિકાસ અને ગરીબી નિર્મૂલન
30.	ડૉ. કે. એસ. રાવ	એલરૂડ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	કાપડ

(2) રાજ્યકક્ષાના પ્રધાનો (સ્વતંત્ર હવાલો)

ક્રમ	નામ	બેઠક (રાજ્ય)	પક્ષ	ખાતું
1.	શ્રીમતી કિશ્યા તીરથ	દિલ્હી-ઉત્તર-પશ્ચિમ (દિલ્હી)	કોંગ્રેસ	મહિલા અને બાળવિકાસ
2.	પ્રો. કે. વી. થોમસ	ઓણાંકુંગમ (કેરલ)	કોંગ્રેસ	અન્ન, ગ્રાહક બાબતો અને જાહેર વિતરણ
3.	શ્રી શ્રીકાન્ત જેના	બાલાસોર (ઓડિશા)	કોંગ્રેસ	આંકડાકીય બાબતો અને કાર્યક્રમ અમલીકરણ તથા ખાતર અને રસાયણ
4.	શ્રી પવનસિંહ ધાટોવર	દિશ્યુગઢ (অসম)	કોંગ્રેસ	પૂર્વોત્તર રાજ્યોનો વિકાસ
5.	શ્રી ભરતસિંહ સોલંકી	આણંદ (ગુજરાત)	કોંગ્રેસ	પીવાનું પાણી અને સફાઈ
6.	શ્રી જ્યોતિરાદિત્ય સિંહિયા	ગુના (મધ્ય પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	ઉર્જા
7.	શ્રી સચિન પાયલટ	અજમેર (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	ક્રોપોરિટ બાબતો
8.	શ્રી કે. એસ. મુનિઅપ્પા	કોલાર (કશ્યાટક)	કોંગ્રેસ	કુટિર, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો
9.	શ્રી જિતેન્દ્રસિંહ	અલવર (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	રમતગમત, યુવા બાબતો અને સંરક્ષણ
10.	શ્રી મનીષ તિવારી	લુધિયાશા (પંજાબ)	કોંગ્રેસ	માહિતી અને પ્રસારણ
11.	ડૉ. કે. ચિરંજીવી	રાજ્યસભા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	પ્રવાસ

(3) રાજ્યકક્ષાના પ્રધાનો

ક્રમ	નામ	બેઠક (રાજ્ય)	પક્ષ	ખાતું
1.	શ્રી ઈ. અહેમદ	મલ્લાપુરમ (કેરલ)	કોંગ્રેસ	વિદેશી બાબતો
2.	શ્રી વી. નારાયણસ્વામી	રાજ્યસભા (પુરુષોત્તમ)	કોંગ્રેસ	સંસદીય બાબતો, વ્યક્તિગત અને જાહેર ફરિયાદ, પેન્શન તથા વડા પ્રધાન કાર્યાલય
3.	શ્રી મુલ્લાપલ્લી રામચંદ્રન	વડાકારા (કેરલ)	કોંગ્રેસ	ગૃહ
4.	શ્રી ડી. પુરનદેશ્વરી	વિશાખાપટનમ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ

ક્રમ	નામ	બેઠક (રાજ્ય)	પક્ષ	ખાંસ
5.	શ્રીમતી પનાબાકા લક્ષ્મી	બપુરાલા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	કાપડ
6.	શ્રી નમોનારાયણ મીણા	ટોક-સવાઈ માધોપુર (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	નાણાં
7.	શ્રી જિતિનપ્રસાદ	ધરૌરા (ઉત્તર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	સંરક્ષણ અને માનવ સંસાધન વિકાસ
8.	શ્રી તુખારભાઈ ચૌધરી	બારડોલી (ગુજરાત)	કોંગ્રેસ	માર્ગ પરિવહન અને ધોરી માર્ગો
9.	શ્રી પરનીત કૌર	પતિયાલા (પંજાબ)	કોંગ્રેસ	વિદેશી બાબતો
10.	શ્રી પ્રતીક પાટિલ	સાંગળી (મહારાષ્ટ્ર)	કોંગ્રેસ	કોલસો
11.	શ્રી આર. પી. એન. સિંહ	કુશીનગર (ઉત્તર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	ગૃહ
12.	શ્રી પદ્મિપ જૈન	જાંસી (ઉત્તર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	ગ્રામીણ વિકાસ
13.	શ્રી કે. સી. વેણુગોપાલ	આલપુર્ઝ (કરલ)	કોંગ્રેસ	નાગરિક ઉક્ફન
14.	શ્રી રાજ્વ શુક્લા	રાજ્યસભા (મહારાષ્ટ્ર)	કોંગ્રેસ	સંસદીય બાબતો અને આયોજન
15.	શ્રી ચરણદાસ મહંત	કોરબા (ઇન્દ્રિસગઢ)	કોંગ્રેસ	કૃષિ અને ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ ઉદ્યોગ
16.	શ્રી મિલિંડ દેવરા	દક્ષિણ મુંબઈ (મહારાષ્ટ્ર)	કોંગ્રેસ	સંચાર અને આઈટી
17.	ડૉ. શશી થરુર	તિરુવનંતપુરમ् (કરલ)	કોંગ્રેસ	માનવ સંસાધન વિકાસ
18.	શ્રી કોડિકિન્નાલ સુરેશ	માવેલિક્કારા (કરલ)	કોંગ્રેસ	શ્રમ અને રોજગાર
19.	શ્રી તારિક અનવર	રાજ્યસભા (મહારાષ્ટ્ર)	એનસીપી	કૃષિ અને ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ ઉદ્યોગ
20.	શ્રી કોટલા જયસૂર્યપ્રકાશ રેડી	રાયલસિમા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	રેલવે
21.	શ્રીમતી રાની નારાહ	લખીમપુર (અસમ)	કોંગ્રેસ	આદ્વાસી બાબતો
22.	શ્રી અધિરંજન ચૌધરી	બહરામપુર (પશ્ચિમ બંગાળ)	કોંગ્રેસ	રેલવે
23.	શ્રી અબુહસન ખાન ચૌધરી	માલ્લા-દક્ષિણ (પશ્ચિમ બંગાળ)	કોંગ્રેસ	સ્વાસ્થ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ
24.	શ્રી એસ. સત્યનારાયણ	સિદ્ધીપેટ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	માર્ગ પરિવહન અને ધોરી માર્ગો
25.	શ્રી નિનોંગ એરિંગ	અરુણાચલ-પૂર્વ (અરુણાચલ પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	લઘુમતી બાબતો
26.	શ્રીમતી દિપા દાસ મુન્શી	રાયગંજ (પશ્ચિમ બંગાળ)	કોંગ્રેસ	શહેરી વિકાસ
27.	શ્રી પોરિકા બલરામ નાયક	મેહબુબાબાદ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	સામાજિક ન્યાય અને અધિકાર
28.	શ્રી લાલચંદ કટારિયા	જયપુર-ગ્રામ્ય (રાજ્યસ્થાન)	કોંગ્રેસ	સંરક્ષણ
29.	ડૉ. કીલ્લી ક્રિપલાણી	શ્રીકાકુલમ (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	કોમ્પ્યુનિકેશન અને ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજી
30.	શ્રી માણિકરાવ હોદલ્યા ગાવિત	નંદુરભાર (મહારાષ્ટ્ર)	કોંગ્રેસ	સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા
31.	શ્રીમતી સંતોષ ચૌધરી	હોશિયારપુર (પંજાબ)	કોંગ્રેસ	સ્વાસ્થ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ
32.	ડૉ. ઈ. એમ. સુદર્શના નાયિયાન	રાજ્યસભા (તમિલનાડુ)	કોંગ્રેસ	વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ
33.	શ્રી જેસુદાસુ સીલમ	રાજ્યસભા (આંધ્ર પ્રદેશ)	કોંગ્રેસ	નાણાં

૩. રાજ્ય: રાજ્યપાલ અને મુખ્યમંત્રી

(1) રાજ્ય

ક્રમ	રાજ્ય	પાટનગર	રાજ્યપાલ	મુખ્યમંત્રી અને પક્ષ
1.	અરુણાચલ પ્રદેશ	ઈટાનગર	શ્રી નિભય શર્મા	શ્રી નાબામ તુરી (કોંગ્રેસ)
2.	અસમ	દિસ્પુર	શ્રી જે. બી. પટનાયક	શ્રી તરણ ગોળોઈ (કોંગ્રેસ)
3.	આંધ્ર પ્રદેશ	દેદરાબાદ	શ્રી ઈ. એસ. એલ. નરસિંહન	શ્રી એન. કિરણકુમાર રેડી (કોંગ્રેસ)
4.	ઓડિશા	ભુવનેશ્વર	શ્રી એસ. સી. જમીર	શ્રી નવીન પટનાયક (બીજી)
5.	ઉત્તર પ્રદેશ	લખનऊ	શ્રી બી. એલ. જોધી	શ્રી અભિલેશ યાદવ (સપા)
6.	ઉત્તરાખંડ	દેહરાદૂન	ડૉ. અરીક કુરૈશી	શ્રી વિજય બહુગુજ્ઝા (કોંગ્રેસ)
7.	કશ્મીર	બેંગલૂરુ	શ્રી હંસરાજ ભારદ્વાજ	શ્રી કે. સિદ્ધારમૈયા (કોંગ્રેસ)
8.	કેરલ	તિરુવનંતપુરમ	શ્રી નિખિલકુમાર	શ્રી ઓમન ચાંડી (યુનાઇટેડ ટેમોકેટિક ફન્ટ-કોંગ્રેસ)
9.	ગુજરાત	ગાંધીનગર	ડૉ. કમલા બેનીવાલ	શ્રી નરેન્દ્ર મોદી (ભાજ્ય)
10.	ગોવા	પણજી	શ્રી બી. વી. વાન્યુ	શ્રી મનોહર પરિકર (ભાજ્ય)
11.	છત્તીસગઢ	રાયપુર	શ્રી શેખર દાતા	ડૉ. રમનસિંહ (ભાજ્ય)
12.	જમ્બુ અને કશ્મીર	શ્રીનગર (ઉનાળુ) જમ્બુ (શિયાળુ)	શ્રી નરેન્દ્રનાથ વોરા	શ્રી ઓમર અબ્દુલ્લા (નેશનલ કોન્ફરન્સ)
13.	ઝારખંડ	રાંચી	ડૉ. સૈયદ અહેમદ	શ્રી ડેમંત સોરેન (ઝારખંડ મુક્તિ મોચા)
14.	તમિલનાડુ	ચેન્નાઈ	શ્રી કે. રોચેયા	સુશ્રી જે. જ્યલલિતા (એન્નાઈઅડીએમ્કે)
15.	ત્રિપુરા	અગરતલા	શ્રી દેવાનંદ કુવર	શ્રી માણિક સરકાર (સીપીઆઈએમ)
16.	નાગાર્દેન્ડ	કોહિમા	ડૉ. અશ્વિનીકુમાર	શ્રી નિફિઓ રિયો (નાગા પીપલ્સ ફન્ટ)
17.	પાંચિમ બંગાળ	કોલકાતા	શ્રી એમ. કે. નારાયણન	સુશ્રી મમતા બેનરજી (તૃણમૂલ કોંગ્રેસ)
18.	પંજાਬ	ચંડીગઢ	શ્રી શિવરાજ પાટિલ	શ્રી પ્રકાશસિંહ બાદલ (શિરોમણી અકાલીએળ)
19.	બિહાર	પટણા	શ્રી ડી. વાય. પાટિલ	શ્રી નીતિશકુમાર (જનતાદળ-યુ)
20.	મધ્યપુર	ઈમ્ફાલ	શ્રી વી. કે. દુર્ગાલ	શ્રી ઓકરામ ઈબોબીસિંહ (કોંગ્રેસ)
21.	મધ્ય પ્રદેશ	ભોપાલ	શ્રી રામનરેશ યાદવ	શ્રી શિવરાજસિંહ ચૌહાણ (ભાજ્ય)
22.	મહારાષ્ટ્ર	મુંબઈ	શ્રી કે. શંકરનારાયણન	શ્રી પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ (કોંગ્રેસ)
23.	મઝોરમ	આઈઝોલ	શ્રી વક્કોમ પુરુષોથમન	શ્રી ઐઝવાલ લલનથનહાવલા (કોંગ્રેસ)
24.	મેધાલય	શિલ્પાંગ	શ્રી કૃષ્ણકાંત કે. પોલ	શ્રી મુકુલ સંગમા (કોંગ્રેસ)
25.	રાજસ્થાન	જયપુર	શ્રીમતી માગરિટ આલ્વા	શ્રીમતી વસુંધરા રાજે સિંહિયા (ભાજ્ય)
26.	સિક્કિમ	ગંગાટોક	શ્રી શ્રીનિવાસ પાટિલ	શ્રી પવનકુમાર ચામલિંગ (એસડીએફ)
27.	હરિયાણા	ચંડીગઢ	શ્રી જગન્નાથ પહાડિયા	શ્રી ભૂપેન્દ્રસિંહ હુડા (કોંગ્રેસ)
28.	હિમાચલ પ્રદેશ	શિમલા	શ્રીમતી ઊર્મિલાસિંહ	શ્રી વીરભદ્રસિંહ (કોંગ્રેસ)

(2) રાષ્ટ્રીય રાજ્યાની પ્રદેશ

નામ	પાટનગર	ઉપરાજ્યપાલ/વહીવટદાર	મુખ્યમંત્રી અને પક્ષ
દિલ્હી	દિલ્હી	શ્રી નળ્બુદ્ધ જંગ (ઉપરાજ્યપાલ)	શ્રી અરવિંદ કેજરીવાલ (આમ આદમી પાર્ટી)

(3) કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો

ક્રમ	કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	પાટનગર	ઉપરાજ્યપાલ/વહીવટદાર	મુખ્યમંત્રી અને પક્ષ
1.	અંધમાન અને નિકોબાર	પોર્ટ બ્લેર	લે. જન. એ. કે. સિંહ (ઉપરાજ્યપાલ)	-
2.	ચંડીગઢ	ચંડીગઢ	શ્રી શિવરાજ પાટિલ (વહીવટદાર)	-
3.	દમણ અને દીવ	દમણ	શ્રી નરેન્દ્રકુમાર (વહીવટદાર)	-
4.	દાદરા અને નગરહેવેલી	સેલવાસ	શ્રી નરેન્દ્રકુમાર (વહીવટદાર)	-
5.	પુડુચેરી	પુડુચેરી	શ્રી વિરેન્દ્ર કટારિયા (ઉપરાજ્યપાલ)	શ્રી એન. રંગાસામી (એઆઈએનઆરસી)
6.	લક્ષ્ણીપ (માલવીપ)	કવરતી	શ્રી અમરનાથ (વહીવટદાર)	શ્રી પરિમલ રાય

4. ગુજરાત: પદાધિકારીઓ

ક્રમ	પદ	પદાધિકારી	ક્રમ	પદ	પદાધિકારી
1.	રાજ્યપાલશ્રી	ડૉ. કમલા બેનીવાલ	14.	પ્રમુખ, ગુજરાત કિકેટ એસોસિયેશન	શ્રી નરેન્દ્ર મોટી
2.	મુખ્યમંત્રીશ્રી	શ્રી નરેન્દ્ર મોટી	15.	અધ્યક્ષ, ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC)	શ્રી એમ. ટી. ભંડ
3.	મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિશ્રી, ગુજરાત હાઇકોર્ટ	શ્રી ભાસ્કર ભણ્ણાચાર્ય	16.	અધ્યક્ષ, ગુજરાત ગૌણ સેવા પસંદગી મંડળ	શ્રી પ્રકાશભાઈ સોની
4.	અધ્યક્ષ, ગુજરાત વિધાનસભા	શ્રી વજુભાઈ વાળા	17.	પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ	શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ
5.	વિરોધપક્ષના નેતા, ગુજરાત વિધાનસભા	શ્રી શંકરસિંહ વાણેલા	18.	મેયર, અમદાવાદ મહાનગર સેવાસંદર્ભ	શ્રીમતી મીનાક્ષીબેન પટેલ
6.	મુખ્ય ચૂંઠળી અધિકારી	શ્રીમતી અનિતા કરવાલ	19.	કુલપતિશ્રી, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ	શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ
7.	પ્રમુખ, ભારતીય જનતા પક્ષ	શ્રી રણાધોડભાઈ સી. ફળદુ	20.	કુલપતિશ્રી, ગુજરાત યુનિવર્સિટી (કાર્યકારી)	ડૉ. મુકુલ શાહ
8.	પ્રમુખ, ગુજરાત પ્રદેશ કોંગ્રેસ	શ્રી અર્જુનભાઈ મોટવાડિયા	21.	કુલપતિશ્રી, એમ. એસ. યુનિવર્સિટી	પ્રો. યોગેશ સિંહ
9.	ડાયરેક્ટર જનરલ ઓફ પોલીસ (પોલીસ મહાનિર્દેશક)	શ્રી પી. સી. ધાકુર	22.	કુલપતિશ્રી, ગુજરાત ફૃષ્ટ યુનિવર્સિટી, દાંતીવાડા	ડૉ. કે. શ્રીધરન
10.	મુખ્ય સંચિવ, સામાન્ય વહીવટ, ગુજરાત રાજ્ય	ડૉ. વરેશ સિંહા	23.	કુલપતિશ્રી, ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટી, જામનગર	ડૉ. મેધાવીલાલ શર્મા
11.	ગૃહસંચિવ, ગુજરાત રાજ્ય	શ્રી એસ. કે. નંદા	24.	કુલપતિશ્રી, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી	ડૉ. મનોજ સોની
12.	શિક્ષણ સંચિવ	શ્રીમતી સંગીતા સિંહ			
13.	લોકયુક્ત	શ્રી ડી. પી. બૂચ			

5. ભારત: પદાધિકારીઓ

ક્રમ	પદ	પદાધિકારી
1.	રાષ્ટ્રપતિ	શ્રી પ્રષાંસ મુખરજી
2.	ઉપરાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ	ડૉ. મોહંમદ હમીદ અન્સારી
3.	વડા પ્રધાન અને આયોજનપંચના અધ્યક્ષ	ડૉ. મનમોહન સિંહ
4.	મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, સર્વોચ્ચ અધ્યાત્મ	શ્રી પી. સદાશિવમ
5.	લોકસભાના સ્પીકર (અધ્યક્ષ)	શ્રીમતી મીરાકુમાર
6.	લોકસભાના નાયબ સ્પીકર (ઉપાધ્યક્ષ)	શ્રી કારિયા મુંડા
7.	ઉપાધ્યક્ષ, રાજ્યસભા	શ્રી પી. જે. કુર્ચિયન
8.	મહાસચિવ-લોકસભા	શ્રી એસ. બાલશેખર
9.	મહાસચિવ-રાજ્યસભા	શ્રી વિવેક અણિંદોત્તી
10.	લોકસભાના વિરોધપક્ષના નેતા	શ્રીમતી સુખા સ્વરાજ
11.	રાજ્યસભાના વિરોધપક્ષના નેતા	શ્રી અરુણ ષેટલી
12.	ઉપાધ્યક્ષ, આયોજનપંચ	ડૉ. મોન્ટેકસિંહ અહલુવાલિયા
13.	મુખ્ય ચૂંઠણી કમિશનર	શ્રી વી. એસ. સંપત
14.	ભૂમિદળના સેનાધ્યક્ષ (સરસેનાપતિ)	શ્રી લે. જ. બિક્કમસિંહ
15.	હવાઈદળના સેનાધ્યક્ષ (અડમિરલ)	શ્રી અરૂપ રાહા (એર ચીફ માથિલ)
16.	નૌકાદળના સેનાધ્યક્ષ (અડમિરલ)	શ્રી દેવનાન્ડકુમાર કે. જોશી
17.	કબિનેટ સચિવ	શ્રી અજિતકુમાર શેઠ
18.	રક્ષા સચિવ	શ્રી રાધા કૃષ્ણ માથુર
19.	નાણાં સચિવ	શ્રી આર. એસ. ગુજરાલ
20.	વિદેશ સચિવ	શ્રીમતી સુજાતાસિંહ
21.	ગૃહસચિવ	શ્રી અનિલ ગોસ્વામી
22.	કમ્પ્ટોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ (કેગ)	શ્રી શરીકાંત શર્મા
23.	એન્ટની જનરલ	શ્રી ગુલામ ઈ. વહાણવટી
24.	સોલિસ્ટિર જનરલ	-
25.	ગવર્નર, રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા	ડૉ. રઘુરામ ગોવિંદ રાજન
26.	અધ્યક્ષ, ચૌદમું નાણાપંચ	શ્રી વાય. વી. રેડી
27.	અધ્યક્ષ, કેન્દ્રીય વહીવટી પંચ	શ્રી એ. પી. રવાણી
28.	અધ્યક્ષ, ઇન્ડિયન નોશનલ કોગ્રેસ	શ્રીમતી સોનિયા ગાંધી
29.	અધ્યક્ષ, ભારતીય જનતા પાર્ટી	શ્રી રાજનાથસિંહ
30.	રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા સલાહકાર	શ્રી શિવશંકર મેનન

ક્રમ	પદ	પદાધિકારી
31.	અધ્યક્ષ, સંસદ જાહેર હિસાબસમિતિ	શ્રી મુરલી મનોહર જોશી
32.	ચેરમેન, રાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર પંચ	શ્રી કે. જી. બાલકૃષ્ણાન
33.	ડાયરેક્ટર, સેન્ટ્રલ બ્યૂરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (CBI)	શ્રી રણજિત સિંહા
34.	ડાયરેક્ટર, રિસર્વ એન્ડ એનાલિસિઝ વિંગ (RAW)	શ્રી આલોક જોશી
35.	ડાયરેક્ટર જનરલ, સીમા સુરક્ષાદળ (BSF)	શ્રી પુ. કે. બંસલ
36.	ડાયરેક્ટર જનરલ, નેશનલ કેટ કોર્સ (NCC)	શ્રી લેફ્ટ. જન. બી. કે. બોપના
37.	ડાયરેક્ટર જનરલ, કેન્દ્રીય અનામત દળ (CRPF)	શ્રી દિલીપ ત્રિવેદી
38.	ડાયરેક્ટર જનરલ, ઇન્ડિયન કોસ્ટ ગાર્ડ	વાઈસ એડમિરલ અનુરોગ જી. થપલિયાલ
39.	ડાયરેક્ટર જનરલ, ઇન્ટેલિજન્સ એજન્સી	શ્રી અવતારસિંહ
40.	ડાયરેક્ટર જનરલ, ઇન્ટેલિજન્સ બ્યૂરો (IB)	શ્રી સૈયદ આસીફ ઈશ્રાહિમ
41.	ચેરમેન, ઇન્ડિયન સ્પેસ રિસર્વ આર્ગેનાઇઝેશન (ઇસરો)	શ્રી કે. રાધાકૃષ્ણાન
42.	અધ્યક્ષ, સેબી	શ્રી પુ. કે. સિંહા
43.	અધ્યક્ષ, સંઘ લોક સેવા આયોગ (UPSC)	પ્રો. ડી. પી. અગ્રવાલ
44.	ચેરમેન, સાહિત્ય અકાદમી	શ્રી વિશ્વનાથ પ્રસાદ તિવારી
45.	અધ્યક્ષા, સંગીત નાટક અકાદમી, દિલ્હી	શ્રીમતી લીલા સૈમસન
46.	અધ્યક્ષ, બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ ફાર ક્રિકેટ ઇન ઇન્ડિયા	શ્રી એન. શ્રીનિવાસન
47.	કોચ, ભારતીય ક્રિકેટ ટીમ	શ્રી કંકન ફલેચર
48.	અધ્યક્ષ, રાષ્ટ્રીય ફિલ્મ વિકાસ નિગમ (NFDC)	શ્રી રમેશ સિંહી
49.	અધ્યક્ષા, સેન્ટ્રલ બોર્ડ ફાર ફિલ્મ સાંસ્કૃતિકેશન (CBFC)	શ્રીમતી લીલા સૈમસન
50.	અધ્યક્ષા, ચિલ્ડ્રન ફિલ્મ સોસાયટી ઓફ ઇન્ડિયા	શ્રીમતી નંદિતા દાસ

6. વિશ્વ: પદાર્થિકારીઓ

ક્રમ	પદ	પદાર્થિકારી
1.	મહાસચિવ, સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (યુઅન)	શ્રી બાન કી મુન
2.	ડાયરેક્ટર જનરલ, યુનેસ્કો (UNESCO)	શ્રી આઈરિના લોકવા
3.	ડાયરેક્ટર જનરલ, યુનાઇટેડ નેશન્સ ચિલ્ડ્રન ઈમરજન્સી ફંડ (UNICEF)	શ્રી એન્ટની લેક
4.	ડાયરેક્ટર જનરલ, વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (WHO)	શ્રી મારગ્રેટ ચાન
5.	ડાયરેક્ટર જનરલ, વર્લ્ડ ટ્રેડ ઓર્ગનાઇઝેશન (WTO)	શ્રી રોબર્ટો એઝેવેનો
6.	પ્રમુખ, ઈન્ટરનેશનલ કોર્ટ ઓફ જરિસ્ટસ	શ્રી હિશાસી ઓવાડા
7.	યુઅન હાઇક્રમિશનર ફોર દ્યુમન રાઇટ્સ	શ્રી નજીત અલ-હજાજજ
8.	ચીફ ઓફ ઈન્ટરપોલ	શ્રી બીજોન એરિક્સન
9.	ચીફ ઓફ વર્લ્ડ ટેલ	શ્રી સામ પિત્રોડા
10.	અધ્યક્ષ, વિશ્વબેન્ક	ડૉ. જિમ યોંગ કિમ
11.	ઉપાધ્યક્ષ, વિશ્વબેન્ક	શ્રી શિગેઓ કાન્જુ
12.	પ્રમુખ, એશિયન ડેવલપમેન્ટ બેન્ક	શ્રી હારુહિકો કુરોડા
13.	મનેજિંગ ડાયરેક્ટર, આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાં ભંડોળ (IMF)	શ્રી કિસ્ટીન લગાડ
14.	પ્રમુખ, યુરો જૂથ	શ્રી જીન કલોડે જંકર
15.	મહામંત્રી, ક્રમનવેલ્ય	શ્રી ક્રમલેશ શર્મા
16.	ચેરમન, પેલેસ્ટ્રાઇન લિબરેશન ઓર્ગનાઇઝેશન	શ્રી મુહમ્મદ ગેનેન (અબુ અબ્બાસ)
17.	મહામંત્રી, નોર્થ એટલાન્ટિક ટ્રીટી ઓર્ગનાઇઝેશન (NATO)	શ્રી એન્ડર્સ રાસમુસેન
18.	ચેરમન, નામ	શ્રી અબ્દુલા અહેમદ બધાવી

ક્રમ	પદ	પદાર્થિકારી
19.	મહાસચિવ, સાર્ક (SAARC)	શ્રી અહેમદ સલીમ
20.	પ્રમુખ, ઓપેક	શ્રી અલી રોફિગુ
21.	મહામંત્રી, ઓપેક	શ્રી અલ્વરો સીલ્વા કાલેરોન
22.	પ્રમુખ, ઈન્ટરનેશનલ ઓલિમ્પિક કમિટી	શ્રી થોમસ બાક
23.	અધ્યક્ષ, ઈન્ટરનેશનલ કિકેટ કાઉન્સિલ	શ્રી એલેન ઈસાક (ન્યૂ ઝીલેન્ડ)
24.	પ્રમુખ, ઈન્ટરનેશનલ ફૂટબોલ એસોસિએશન	શ્રી સેપ બેટલર
25.	પ્રમુખ, અમેરિકા	શ્રી બરાક હુસેન ઓબામા
26.	વડા પ્રધાન, યુનાઇટેડ કિંગડમ (બ્રિટન)	શ્રી ડેવિડ કેમરોન
27.	રાખ્રૂપતિ, પાકિસ્તાન	શ્રી મમનુન હુસેન
28.	વડા પ્રધાન, પાકિસ્તાન	શ્રી નવાજ શરીફ
29.	વડા પ્રધાન, બાંગ્લાદેશ	શ્રેષ્ઠ હસીના વાજ્દ
30.	પ્રમુખ, શ્રીલંકા	શ્રીમતી ચંદ્રિકા કુમારતુંગે
31.	વડા પ્રધાન, શ્રીલંકા	શ્રી મહિન્દ્રા રાજપક્ષે
32.	પ્રમુખ, અફઘાનિસ્તાન	શ્રી હમીદ કરગાઈ
33.	પ્રમુખ, રષિયા	શ્રી લ્વાદિમીર પુટિન
34.	પ્રમુખ, ચીન	શ્રી જી જિનપિંગ
35.	વડા પ્રધાન, ચીન	શ્રી લી તેકિયાંગ
36.	વડા પ્રધાન, જાપાન	શ્રી યોશિહિકો નોડા
37.	પ્રમુખ, ઈરાક	શ્રી જલાલ તાવાબાની
38.	વડા પ્રધાન, થાઇલન્ડ	શ્રીમતી પિગલક શિનાત્રા
39.	વડા પ્રધાન, ઓસ્ટ્રેલિયા	શ્રી ટોની અથોર
40.	વડા પ્રધાન, ન્યૂ ઝીલેન્ડ	શ્રી જાહોન ડી

જાન્યુઆરી

- મેડિકોના સિએરા મારે ઓસિન્ટલ માઉન્ટેન ખાતે કેબલ પરનો 1 કિમી લાંબો પુલ 'બાલુટે સશપેન્શન બ્રિજ' 400 મીટર ઉંચાઈએ બનાવેલો વિશ્વનો સૌથી ઉંચો પુલ. આ પુલ પ્રશાંત કંઠે આવેલા માજાટલાનને દુરાંગોથી જોડે છે.
- સ્વામી વિવેકાનંદની 150 મી જન્મજયંતિ (12 જાન્યુઆરી)ની ઉજવણી પ્રસ્તુતી વર્ષ 2012ને 'યુવાશાંકિત વર્ષ' તરીકે ઉજવવાની જહેરાત કરતી ગુજરાત સરકાર
- ભાવનગર યુનિવર્સિટીનું નામાલિધાન 'કૃષ્ણકુમાર સિંહજી' ભાવનગર યુનિવર્સિટી કરતા મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી
- પ્રાસાન્તક હિન્દી ઉજવણીમાં મુખ્ય મહેમાન તરીકે પદારેલા થાઈલેન્ડનાં પ્રથમ મહિલા વડા પ્રધાન ચિગલુક શિનવાત્રા

ફેબ્રુઆરી

- NCTC(નેશનલ કાઉન્ટર ટેરેન્ઝિમ સેન્ટર)ની રચના સામે બિનકોંગ્રેસી રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીનો પ્રબળ વિરોધ
- ભારત પોલિયોની બિમારીથી મુક્ત; પોલિયોની બિમારીવાળા દેશોની યાદીમાંથી ભારતને દૂર કરતું વિશ્વ સ્વાસ્થ્ય સંગઠન (WHO)

માર્ચ

- રાજ્યોની વિધાનસભાનાં ચૂંટણી પરિણામ:
  - ✿ ઉત્તર પ્રદેશ: કુલ બેઠક: 403; સપા-224, બસસપા-80, ભાજ્ય-47, કોંગ્રેસ-28, અન્ય-24
  - ✿ પંજાબ: કુલ બેઠક: 117; અકાલી-68, કોંગ્રેસ-46, અન્ય-03
  - ✿ ઉત્તરાખંડ: કુલ બેઠક: 70; કોંગ્રેસ-21, ભાજ્ય-31, અન્ય-7; ઉત્તરાખંડના મુખ્યમંત્રી બી. એસ. ખંડુરી(ભાજ્ય)નો પરાજ્ય
  - ✿ મહિંપુર: કુલ બેઠક: 60; કોંગ્રેસ-42, તૃણમૂલ-07, અન્ય-11
  - ✿ ગોવા: કુલ બેઠક: 40; ભાજ્ય-21, કોંગ્રેસ-09, અન્ય-10
- રાજ્યસભામાં ગુજરાતની ચાર બેઠકો માટે અરુણ જેટલી, શંકરભાઈ વેગડ અને મનસુખભાઈ માંડવિયા (ભાજ્ય) તથા પ્રવીણભાઈ રાઘવપાલ(કોંગ્રેસ)ની નિયુક્તિ

એપ્રિલ

- ભારતીય નૌકાદળમાં પરમાણુ સબમરીન આઈએનએસ ચક (નેરપા) સામેલ; અમેરિકા, રશિયા, ચીન, ફાન્સ અને હંગલેન્ડ પછી આવી શક્તિ હાંસલ કરનાર ભારત છઠો દેશ
- તમામ ધર્મના નાગરિકો માટે લગ્નનોંધણી ફરજિયાત બનાવતી કેન્દ્ર સરકાર

- અભિ-5 મિસાઈલનું સફળ પરીક્ષાં; આંતરખાંતી બેલેસ્ટીક મિસાઈલ બનાવી વિશ્વમાં 5મું સ્થાન મેળવતું ભારત (અમેરિકા, ચીન, ફાન્સ અને રશિયા પછી ભારત); પ્રષાર ક્ષમતા 5000 કિમી
- રાજ્યસભાના નિયુક્ત સત્ય તરીકે સચિન તેન્દુલકર, અભિનેત્રી રેખા અને ઉદ્ઘોગપતિ અનુ આગાની પસંદગી
- ભારતે સૌપ્રથમ ઓલ વેદર રડાર ઈમેલિંગ સેટેલાઈટ RISAT-1 (રિસેટ-1) શ્રી હરિકોટાના સતીશ ધવન સ્પેસ સેન્ટરથી અવકાશમાં તરતો મૂક્યો; પોલર સેટેલાઈટ લોન્ચ વીકલ(પીએસએલવી)નું સંંગ 20મું સફળ લોન્ચિંગ

મે

- સુલતાન અગલન શાહ ક્રિસ્ટિન્ને અંતિમ લીગ મેચમાં પાકિસ્તાનને 2-1 થી પરાજ્ય આપતું ભારત
- વન-ડે ઇન્ટરનેશનલ ક્રિકેટ તથા ટ્રેન્ટી-20 માંથી નિવૃત્તિ જહેર કરતો હંગલેન્ડનો પૂર્વ સુકાની ડેવિન પીટરસન

જૂન

- કનોર્જની લોકસભાની પેટાચુંટકીમાં બિનહરીફ ચૂંટાતા ડિમ્પલ યાદ્વ; 23 વર્ષ પછી લોકસભામાં બિનહરીફ ચૂંટાતા સાંસદ
- થાઈલેન્ડ ઓપન ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ ગોલ્ડ બેડમિન્ટન ટુનિમેન્ટની ફાઈનલમાં થાઈલેન્ડની રાચોનોક ઈન્થાનોને પરાજ્ય આપી ટાઇટલ જીતની ભારતની સાઈના નેહવાલ
- ઈન્ડોનેશિયા ઓપન સિરીઝની બેડમિન્ટનની સ્પર્ધામાં ચીનની જુઅરેઝ લીનને પરાજ્ય આપી સતત ત્રીજી વાર યેન્ન્યિયન બનતી ભારતની સાઈના નેહવાલ
- ચીનની સૌપ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી લિયુ યાંગ તેના 13 દિવસના અભિયાનમાં અન્ય બે પુરુષ સાથી સાથે અંતરિક્ષ બ્રમજી કક્ષામાં પ્રવેશી
- લાખો ભક્તોના હર્ષોલ્લાસ વચ્ચે ભગવાન જગન્નાથ(અમદાવાદ)ની 135મી રથયાત્રા રંગોંગે સંપન્ન; 14 કિમીનું અંતર કાપતાં 13 કલાકનો સમય
- મિસ એશિયા પેસિફિક 2012 (બુસાન, દક્ષિણ કોરિયા) સૌંદર્ય સ્પર્ધામાં વિજેતા બનતી ભારતીય સુંદરી હિમાંગિની સિંહ યેદુ

જુલાઈ

- યુનેસ્કો દ્વારા ગુજરાતના સાપુતારાથી 1600 કિમી લાંબા પશ્ચિમી ધારના વિસ્તારનો 'વર્લ્ડ હેરિટેજ સાઈટ'માં સમાવેશ; આ વિસ્તાર પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય અને જૈવવૈચિદ્યથી ભરપૂર
- સર્ના વૈજ્ઞાનિકોએ બ્રહ્માંડ અસ્થિત્વમાં આવ્યું તે હિજી બોજોન એટલે ગોડ પાર્ટીકલ સાથે સાચ્ચાતા ધરાવતા પરમાણુની અંદર નવા કક્ષ શોધ્યા હોવાનો દાવો કર્યો; 113 દેશોના 10,000થી વધુ વૈજ્ઞાનિકોની 4 વર્ષની મહેનતનું પરિણામ; ભારતના 100 થી

- વધુ વૈજ્ઞાનિકો સામેલ; ભારતીય વિજ્ઞાની ડૉ. અર્યના શર્મા આ મહાપ્રયોગમાં શરૂઆતથી સામેલ
- ભારતીય-અમેરિકી અવકાશયાત્રી સુનિતા વિલિયસ તેના અક્ષિણી હોશિંગ (જાપાન) અને યૂરી મલેન્ઝોન્કો (રશિયા) અવકાશયાત્રી સાથે કાર્ડિસ્ટાનના બેફિન્નૂર ક્રોસ્મોરોમમાંથી બીજી વાર અવકાશયાત્રાએ (15 જુલાઈ, 2012)
  - ભારતના 13માં રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં 7,13,763 મત મેળવી વિજેતા બનતા યુધીએના ઉમેદવાર પ્રશ્નવ મુખ્યરજી; એનીએના ઉમેદવાર પી. એ. સંગમાનો પરાજ્ય
  - લંડન ખાતે 30માં ઓલિમ્પિક્સનો પ્રારંભ; એ. આર. રહેમાન અને ઇલ્યા રાજાની દુન પર ગુજરાત પંજાબી ગીત; અમિતાભ બચ્ચન ઓલિમ્પિક મશાલ સાથે લંડન શહેરમાં દોડ્યા; અકરમ ખાન અને ઇમિલિ દ્વારા કથક નૃત્ય; ઉદ્ઘાટન પાછળ 235 કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ; આશરે 4 અબજ લોકોએ ટીવી પર સમારંભ નિહાયો; ભારતના 81 ઓલ્યેટ્સ; ઓલિમ્પિકના ઇતિહાસમાં ભારતનું સૌથી મોટું દળ

ઓગસ્ટ

- ઓલિમ્પિકના ઇતિહાસમાં સર્વાધિક 22 મેડલ જીતવાની સિદ્ધ મેળવતો અમેરિકાનો સ્ટાર સ્વિમર માઈકલ ફેલ્સે
- પાંચમી અને અંતિમ વન-ડે ક્રિકેટ મેચમાં શ્રીલંકાને 20 રનથી પરાજ્ય આપી 4-1 થી શ્રેષ્ઠી જીતનું ભારત
- દાંતા નજીકના પાતળિયા ગામની સીમમાં ઘોડાચિત્રા નામથી ઓળખાતા પથ્થર પર હજારો વર્ષ પૂર્વનું ચિત્રકામ મળ્યું
- જીવનની શોધ માટે નાસાએ મોકલેલા ક્યૂરિયોસિટી રોવરનું મંગળ પર સફળ ઉત્તરાશ
- નર્મદાબંધ 128.92 મીટરની ઐતિહાસિક સપાટીએ ઓપરાર્લ્સો થતાં નયનરમ્ય દશ્યો (121.92 મીટર સર્વોચ્ચ સપાટી); સાટેમ્બર, 2010 માં બંધ 127.05 મીટરની સપાટીએ છલકાવવાનો વિકિમ
- દીરાનના અહેર શહેર અને તેની આસપાસના વિસ્તારમાં 6.2 ની તીવ્રતાનો ભૂકૂપ; 306 વ્યક્તિનાં મૃત્યુ
- 30માં લંડન ઓલિમ્પિકનું સમાપન; 4000થી વધુ કલાકારોએ દર્શકોને ડોલાવ્યા; 2016માં 31 મો ઓલિમ્પિક રીઓ દ જનીરો- (બ્રાઝિલ)માં
- લંડન ઓલિમ્પિકમાં ચંદ્રક મેળવનાર તમામ ભારતીય ખેલાડીઓને આજીવન વિનામૂલ્યે વિમાની મુસાફરીની સવલત આપવાની જાહેરાત કરતી સ્પાઈસ જેટ
- સ્વાતંત્ર્યદિને રાજ્યમાં ગુરુભા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધની જાહેરાત કરતા ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી
- યુરોપના માઉન્ટ એલ્બ્રસને સર કરવાની સિદ્ધ હાંસલ કરતી ભારતની સૌથી વધુ વધ્યની મહિલા પર્વતારોહક પ્રેમલતા અગ્રવાલ; 10 સભ્યોની ટીમમાં 46 વર્ષની પ્રેમલતા એકમાત્ર ભારતીય

- 48 વર્ષ (6 ઓગસ્ટ, 1964થી) બાદ 20 ઓગસ્ટ, 2012થી તમામ સ્થાનિક પ્રકાશકો પરથી સેન્સરશિપ હટાવી લેતી ખ્યાનમાર સરકાર
- કથક નૃત્ય દરમિયાન એક મિનિટમાં સૌથી વધુ 104 વખત ગોળ ફરવાનો ગિનિસ વર્લ્ડ રેકૉર્ડ નોંધાવતી કોલકાતાની કથક નૃત્યાંગના ચીરાશી દાસગુપ્તા
- ગુટખા અને પાનમસાલા પર પ્રતિબંધ મૂકૃતું પંજાબ રાજ્ય; પંજાબ 11 મું રાજ્ય (મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, રાજ્યસ્થાન, હિમાચલ પ્રદેશ, ઝાર્ખણ્ડ, હરિયાણા, છતીસગઢ, ગુજરાત, બિહાર, કેરલ અને પંજાબ)

સાટેમ્બર

- ફિલિપીન્ઝમાં 7.6ની તીવ્રતાનો ભૂકૂપ; ભૂકૂપકેન્દ્ર સમારવીપથી 106 કિમી દૂર પૂર્વમાં
- ચીનના યુનાન પ્રાંતની યિલિયાંગ કાઉન્ટિમાં અને ગુઇઝોઉ પ્રાંતની વેઇનિંગ કાઉન્ટિમાં 5.7ની તીવ્રતાનો ભૂકૂપ; 64નાં મૃત્યુ અને 715ને ઈજા (07-09-12); ભૂકૂપકેન્દ્ર ઝાઓટોંગ શહેરથી 33 કિમી દૂર લોઉંઝે ટાઉનમાં
- ભારતીય અંતરિક્ષ એજન્સી 'ઈસરો'એ 100મું મિશન સફળ રીતે પૂર્ણ કર્યું; ફાંસના ઉપગ્રહ સ્પોટ-6 અને જાપાનના માઈકો સેટેલાઈટ પ્રાઇટરેસને તેમની ભ્રમણકક્ષામાં સ્થાપિત કરતું ઈસરોનું PSLV-C-21 રોકેટ
- દક્ષિણ કોરિયામાં ગ્રાટકેલું 'સાંબા' વાવાજોડું: ઝડપ 97 માઈલ (પ્રતિ કલાક)

ઓક્ટોબર

- ગાંધીઅશ્રમથી ઇન્કમ્પોક્સ (અમદાવાદ) સુધીની 891 ગાંધી સાથેની 'અહિસા દાંડી યાત્રા' યોજી નવો વર્લ્ડ રેકૉર્ડ સર્જતા તરુણસાગરજ અને હિયબાસ્કર
- ગીર જંગલમાં બાંઝોજ ગામના મતદાન કેન્દ્રમાં માત્ર એક ૪ (ગુરુ ભરતદાસ) મતદાર
- હિમાચલ પ્રદેશમાં લાહૌલ સ્થિત વિધાનસભા ક્ષેત્રમાં આવેલું 'હિકામ' વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઊંચાઈ (15,000 ફૂટ) પર આવેલું મતદાન કેન્દ્ર; 333 મતદારો
- પેન્શન અને વીમાકેન્દ્રને 49 ટકા સુધી વિદેશી મૂરીરોકાણ માટે ખોલવાનો નિર્ણય કરતી કેન્દ્ર સરકાર
- વેનેગુઅલાના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે પુનઃ ચૂંટાતા સમાજવાદી નેતા હચુંગો શાવેજ
- ફોર્મ્યુલા વનમાં પ્રથમ મહિલા પ્રિન્સિપાલ બનતી ભારતીય મૂળની મોનિશા કાલ્ટેનબોર્ન
- વિસ્તારની દાઢીએ ભારતનો સૌથી મોટો જિલ્લો કચ્છ (વિસ્તાર: 45,652 ચોકિમી); બીજા નંબરે લેલ (જમ્બુ અને કશ્મીર), (વિસ્તાર: 45,110 ચોકિમી)
- શાંગહાઈ માસ્ટર્સ ટેનિસ ટુનિમેન્ટની ડાલ્સમાં ભારતના મહેશ ભૂપતિ અને રોહન બોપનાનાને પરાજ્ય આપતી ભારતના લિંગેન્ડર પેસ અને ચેક રિપલિકના રોકેક સ્ટેપનેકની જોડી

- તેનમાં ઓપન બેડમિન્ટન સુપર સીરિઝ ટુનમેન્ટની ફાઈનલમાં જર્મનીની જુલિયન શેંકને પરાજય આપી ટાઈટલ જીતતી ભારતની સાઈના નેહવાલ
- સંયુક્ત રાખ્રી સુરક્ષા પરિષદના અસ્થાયી સભ્ય તરીકેની બે વર્ષની મુદ્દત પૂર્ણ થતાં ભારત, દક્ષિણ આફ્રિકા, કોલંબિયા, જર્મની અને પોર્ટુગલ બધાર; રવાન્ઝા, ઓસ્ટ્રેલિયા, આર્જેન્ટિના, લક્ઝમબર્ગ અને દક્ષિણ કોરિયાની અસ્થાયી સભ્ય તરીકે નિયુક્તિ
- બીજી ઈન્ડિયન ગ્રાંડ પ્રિક્સ ફોર્મ્યુલા-1 રેસ જીતતો અડપનો બેતાજ બાદસહ અને ગયા વર્ષનો વિજેતા રેઝબૂલનો જર્મન પ્રાઇવર સેબેસ્ટિયન વેટલે
- ઓસ્ટ્રેલિયાના મેથ્યુ બોલ્ટનને પરાજય આપી વર્લ્ડ બિલિયર્ડ્સ ચેમ્પિયનશિપ જીતતો અમદાવાદનો રૂપેશ શાહ; બીજી વર્ષત વર્લ્ડ ટાઈટલ જીતનાર પાંચમો ભારતીય
- સુપર સ્ટેર્ચ 'સેન્ટી'ના ભયથી કાંપટું અમેરિકા; 14 કૂટ ઉચાં રાક્ષસી મોજાં; 145 કિમીની અડપે ફૂકાયેલા પવને ભારે તારાજ સર્જ; 12 રાજ્યોમાં કટોકટી જાહેર; 76નાં મૃત્યુ
- અંગ્રેજી ખેલાડી માઈક રસેલને પરાજય આપી સાતમી વાર વર્લ્ડ બિલિયર્ડ્સ ટાઈટલ જીતતો ભારતનો પંકજ અડવાણી

નવેમ્બર

- તમિલનાડુના મહાબલીપુરમાં ખાતે ત્રાટકેલું વાવાડોડું 'નીલમ'; 100 કિમીની અડપે ફૂકાયેલો પવન; 2નાં મૃત્યુ
- પેરિસ માસ્ટર્સ ટેનિસ ટુનમેન્ટની મેન્સ ડબલ્સમાં પાકિસ્તાનના ઐસામ કુરેશી અને જન જુલિયન રોજરની જોરીને પરાજય આપી ટાઈટલ જીતતી ભારતના મહેશ ભૂપતિ અને રોહન બોપનાની જોરી
- અમેરિકાના પ્રમુખપદ્ધતિ ચૂંટણીમાં રિપલિકન ઉમેદવાર મિટ રોમનીને પરાજય આપી સતત બીજી વાર પ્રમુખ બનતા ડેમોક્રાટિક ઉમેદવાર બરાક હુસેન ઓબામા; ઓબામાને 303 અને રોમનીને 206 ઇલેક્ટોરલ મત
- ઈ.સ. 2019માં 18મો એશિયન રમતોસ્વ વિયેતનામની રાજ્યાની હેનોઈ ખાતે યોજવાની જાહેરાત કરતી એશિયન ઓલિમ્પિક સમિતિ (ઓસીએ)
- અંતરિક્ષમાં 127 દિવસ રહેવાનો રેકૉર્ડ સજ્યા બાદ ભારતીય મૂળની અમેરિકન સુનિતા વિલિયમ્સ તેના બે સાથીદારો જાપાનના આકિહિકો હોશિટે અને રષિયાના યુરી મેલચેન્કો સાથે પૃથ્વી પર પરત
- 26 નવેમ્બર, 2008ના મુંબઈ ત્રાસવાદી હુમલામાં પકડાયેલા એકમાત્ર ત્રાસવાદી મહિમદ અજમલ આમિર કસાબ(ફરીદકોટ, જિ. ઓકારા, પંજાਬ-પાકિસ્તાન)ને (21 નવેમ્બર, 2012ના રોજ) પુણેની ધરવડા જેલમાં ફાંસી

ડિસેમ્બર

- ફિલિપાઈન્સના દક્ષિણ વિસ્તારમાં 'બોફા' વાવાડોડાનો કેર; મૃત્યુઆંક 475
- ડિમાયલ પ્રદેશના મુખ્યમંત્રી તરીકે છઠી વાર શપથ ઘેણું કરતા કોંગ્રેસના વીરભદ્રસિંહ

- ચીનમાં દુનિયાની સૌથી લાંબી હાઈસ્પીડ રેલવેલાઈન શરૂ; બેઈજિંગ અને ગુંગ્ઝાગ્ઝો વચ્ચેનું 2298 કિમીનું અંતર ફક્ત 8 કલાકમાં (હાલ આ અંતર કાપતાં 22 કલાક થાય છે.)
- તાતા સંસ જૂથના નવા સુકાની સાયરસ મિસ્ની; રતન તાતાની નિવૃત્તિ

ગુજરાત વિધાનસભા ચૂંટણી : 2012

- કુલ 182 બેઠકો માટેની ચૂંટણીમાં સરેરાશ 71.32 ટકા મતદાન; 1995ના 64.39 ટકા મતદાનનો રેકૉર્ડ તૂટ્યો
- કુલ મતદાર : 3,80,77,257; પુરુષ મતદાર : 1,99,33,543 અને મહિલા મતદાર : 1,81,43,714
- કુલ 182 બેઠકો પર ચૂંટણીજાગમાં 1,666 ઉમેદવારો; નિયમ મુજબ ઓછામાં ઓછા $\frac{1}{6}$ મત ન મળવાને કારણે 1268 ઉમેદવારોની ડિપોઝિટ જપ
- સૌથી વધુ મતદાન : દેઢિયાપાડા (જિ. નર્મદા) 88.31 ટકા; સૌથી ઓછું મતદાન : ગરબાડા (જિ. દાહોદ) 57.40 ટકા
- નરેન્દ્રભાઈ મોદીના નેતૃત્વમાં ભાજપને જંગી બહુમતીની હેટ્રિક; કુલ 182 બેઠકોમાંથી ભાજપ-115, કોંગ્રેસ-61, જીપીપી-02, ઓનસીપી-02, જીયુ-01 અને અપક્ષને ફાળે 01 બેઠક
- ઘાટલોડિયા બેઠક પરથી આનંદીબહેન પટેલ (ભાજપ) સૌથી વધુ 1,10,395 મતની સરસાઈથી વિજ્યો
- ભાજપના પ્રદેશ પ્રમુખ આરસી ફળદુ (જામનગર-ગ્રામ્ય) અને કોંગ્રેસના પ્રદેશ પ્રમુખ અર્જુનભાઈ મોટ્ટવાડિયા(પોરબંદર)નો પરાજય
- ભાજપના વજુભાઈ વાળા(રાજકોટ-પાશ્વિમ)નો સતત 7મો વિજ્યો
- નરેન્દ્ર મોદી મણિનગર બેઠક પર 86,373 મતની સરસાઈથી વિજ્યો
- સોજીત્રા બેઠક પરથી પૂનમભાઈ પરમાર (કોંગ્રેસ) સૌથી ઓછા 162 મતની સરસાઈથી વિજ્યો
- હાઈટેક શ્રીડી પ્રચારનો ભારતના રાજકારણમાં પ્રથમ વાર પ્રયોગ; નરેન્દ્ર મોદીએ 188 3-ડી સભાઓ કરી અને 102 ચૂંટણીસભાઓ કરી
- ગુજરાત વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં લોકસભાના સાંસદ વિઝલભાઈ રાદડિયાનો ધોરાજીમાંથી તથા સોમાભાઈ કોળી પટેલનો લીલબીમાંથી વિજ્યો જ્યારે કુંબરજી બાવળિયાનો બોટાદમાંથી પરાજય
- ગુજરાત વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં પિતા-પુત્રની બે જોડી વિજ્યો; શંકરસિંહ વાધેલા (કપડવંજ) અને મહેન્દ્રસિંહ વાધેલા (બાયડ) તથા વિઝલભાઈ રાદડિયા (ધોરાજી) અને જ્યેશ રાદડિયા (જેતપુર)
- નિરમા સિમેન્ટ પ્લાન્ટ સામે લોકલડત ચલાવનાર ડૉ. કનુભાઈ કલસરિયાનો ગારિયાધર બેઠક પરથી પરાજય
- મંત્રીમંડળના સાત મંત્રીઓનો પરાજય; જ્યનારાયણ વ્યાસ (સિદ્ધપુર), હિલીપ સંધારી (અમરેલી), પ્રકૃત્વ પટેલ (હિમતનગર), જ્યાસિંહ (પ્રાંતિક), કનુભાઈ ભાલાળા (વિસાવદર), ફીરભાઈ વાધેલા (વડગામ) અને કિરીટસિંહ રાણા (લીલબી)
- બે ભાઈઓનો વિજ્યો; પુરુષોત્તમભાઈ સોલંકી (ભાવનગર-ગ્રામ્ય) અને હીરાભાઈ સોલંકી (રાજુલા)

- શક્તિસિહ ગોહિલ (વિપક્ષનેતા, વિધાનસભા) અને સિદ્ધાર્થ પટેલ- (પૂર્વ પ્રદેશ કોંગ્રેસ પ્રમુખ)નો પરાજય
- ગોરધનભાઈ ઝડફિયા(પ્રદેશ મહામંત્રી, જીપીપી)નો પરાજય
- સતત ચોથી વાર મુખ્યમંત્રી બનતા નરેન્દ્રભાઈ મોદી
- 182 માંથી 16 મહિલા ધારાસભ્ય; 82 ધારાસભ્યો ઉચ્ચ શિક્ષિત (સ્નાતક કે તેથી વધુ અભ્યાસ); 43 ધારાસભ્યો 61 વર્ષથી વધુ વયના અને 139 ધારાસભ્યો 60 વર્ષથી ઓછી વયના; 134 ધારાસભ્યો કરોડપતિ; 57 ધારાસભ્યો સામે ગુનાના આરોપો

- સંખ્યાબંધ મહાનુભાવોની હાજરીમાં નરેન્દ્રભાઈ મોદી તથા 7 કુલનેટ મંત્રી અને 9 રાજ્ય મંત્રીઓની સોંગંદવિધિ
- મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીના અધ્યક્ષ સ્થાને મળેલી મંત્રીમંડળની પ્રથમ બેઠકમાં ખાતાની ફળવણી; નીતિન પટેલને નાણાં, આનંદીબહેનને મહેસૂલ, ભૂપેન્દ્રસિહ ચુડાસમાને શિક્ષણ અને 2જનીકાન્ત પટેલ ગૃહરાજ્યમંત્રી
- શ્રી વજુભાઈ વાળાની વિધાનસભાના કાર્યકારી અધ્યક્ષ તરીકે નિયુક્તિ

8. વાસરીકા: 2013

જાન્યુઆરી

- કેન્દ્ર સરકારની મહાત્વાકાંક્ષી 'કશ ટ્રાન્સફર સ્કીમ'નો 1 જાન્યુઆરીથી 20 જિલ્લામાં આરંભ; ભાવનગર, આંધ્રા, મહેસૂલા અને વલસાડ જિલ્લામાં 1 ફેબ્રુઆરીથી આરંભ; સબસિડીનાં નાણાં સીધાં બેન્ક ખાતામાં જમા થશે
- ગુટખાનાં ઉત્પાદન, વેચાણ અને ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ મૂકૃતી ઓડિશા સરકાર; પ્રતિબંધ લાદનાર ઓડિશા ભારતનું 17 મું રાજ્ય
- ગુજરાતના રાજ્યપાલે લોકાયુક્ત તરીકે નિવૃત્ત જસ્ટિસ આર. એ. મહેતાની કરેલી નિમણૂકને યોગ્ય દરાવતી સુપ્રીમ કોર્ટ
- 14 માં નાણાપંચના અધ્યક્ષ તરીકે ભારતીય રિઝર્વ બેન્કના પૂર્વ ગવર્નર વાય. વી. રેડીની નિયુક્તિ
- બીજી વન-ડે કિકેટ મેચમાં ભારતને 85 રનથી પરાજય આપતું પાકિસ્તાન; નાસિર જમશેદ મેન ઓફ દ મેચ
- વાયોલિન ઉસ્તાદ પદ્મભૂષણ એમ. એસ. ગોપાલકૃષ્ણનું નિધન
- સુરતથી 25 ડિની દૂર હજુરા ઔદ્ઘોણિક સંકુલમાં કવાસ ગામ પાસેના ઈન્ડિયન ઓર્ઝિલ કોરોરેશનના સ્ટોરેજ યુનિટમાં પેટ્રોલ ભરેલી મહાકાય ટાંકીમાં બ્લાસ્ટ પછી લાગેલી મ્યાંડ આગ; 2.30 કરોડ લિટર પેટ્રોલ સળગી ગયું; આશરે ₹ 200 કરોડનું નુકસાન; 4 શ્રમિકોનાં કરૂણ મોત
- કોન બનેગા કરોડપતિમાં ₹ 5 કરોડ જીતતી મુંબઈની 37 વર્ષની ગૃહિણી સુરમિત કોર સાઇની
- વરિષ્ઠ ફોટોગ્રાફર પ્રાણલાલ પટેલને ભારત સરકારના માહિતી અને પ્રસારણ ખાતા તરફથી લાઈફાઈમ અચીવમેન્ટ અવોર્ડ એનાપત્ત
- દક્ષિણ આફ્રિકા અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ વચ્ચેની કેપ ટાઉન ખાતેની પ્રથમ ટેસ્ટ મેચમાં સૌથી ઓછી ઓવર (19.2 ઓવર) અને સૌથી ઓછા રને (45 રન) આંતરાભાર્ટનો 116 વર્ષ જૂનો રેકૉર્ડ તોડતી ન્યૂ ઝીલેન્ડની ટીમ (અગાઉ 22 જૂન 1896ના રોજ ઓસ્ટ્રેલિયાની ટીમ ઈંગ્લેન્ડ સામે 22.3 ઓવરમાં 53 રન બનાવી ઓલાંઅટ થઈ હતી.)
- ત્રીજી અને અંતિમ વન-ડે કિકેટ મેચમાં પાકિસ્તાનને 10 રનથી પરાજય આપતું ભારત; 2-1 થી શ્રેણી જીતતું પાકિસ્તાન; ધોની મેન ઓફ દ મેચ; નાસિર જમશેદ મેન ઓફ દ સિરીઝ

- જાર્ખંડ મુક્તિ મોરચાએ ભાજ્યપ સાથેની યુતિ સરકારને આપેલો ટેકો પાછો બેંચતા જાર્ખંડમાં ભાજ્યપની અર્જુન મુંડ સરકારનું રાજીનામું
- 21 મી જાન્યુઆરીથી રેલવેના તમામ વર્ગના ભાડામાં 20 ટકાનો વધારો જાહેર કરતા રેલવે મંત્રી પવનકુમાર બંસલ; પ્રવાસીઓ પર ₹ 6600 કરોડનો બોજ
- ગાંધીનગરના ડેલીપેડ ગ્રાઉન્ડમાં (એક લાખ ચો. મીટર વિસ્તારમાં) દેશના સૌથી મોટા વ્યાપાર (ઉદ્યોગ પ્રદર્શન મેળો-વાઈબ્રન્ટ ગુજરાત ગ્લોબલ ટ્રેડ શો 2013(ધરી વાઈબ્રન્ટ સમિટ)નું ઉદ્ઘાટન કરતા મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી; 90થી વધુ વિદેશી કંપની સહિત કુલ 1200 કંપનીની પ્રોડક્ટ
- ગુજરાતની સૌથી ઊચી વાણિજ્ય હેતુની 28 માણની ઈમારત 'ગિફ્ટ - 1'નું ગાંધીનગરમાં ઉદ્ઘાટન કરતા મુખ્યમંત્રી; ઊંચાઈ 122 મીટર
- ત્રિપુરામાં 14 ફેબ્રુઆરી તથા મેધાલય અને નાગાલેન્ડમાં 23 ફેબ્રુઆરીના રોજ રાજ્ય વિધાનસભાની ચૂંટણીઓ યોજાશે; પરિણામો 28 ફેબ્રુઆરીના રોજ
- પ્રથમ વન-ડે કિકેટ મેચમાં ભારતને 9 રનથી પરાજય આપતું ઈંગ્લેન્ડ; ટ્રેવેલ મેન ઓફ દ મેચ
- ભારતના પૂર્વ ટેસ્ટ કિકેટર રૂસી સુરતીનું નિધન
- વીજળી પ્રોજેક્ટ માટે 22 અબજ રૂપિયાની લાંચના આરોપમાં વડા પ્રધાન રાજ પરવેજ અશરફદીની ધરપકડનો આદેશ આપતી પાકિસ્તાન સુપ્રીમ કોર્ટ
- બીજી વન-ડે કિકેટ મેચમાં ઈંગ્લેન્ડને 127 રનથી પરાજય આપતું ભારત; રવીન્દ્ર જાડેજા મેન ઓફ દ મેચ
- આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત શિલ્પી અને 'બ્રોન્જ વુમન ઓફ ઈન્ડિયા' તરીકે જાણીતા જશુભહેન શિલ્પીનું નિધન (અમદાવાદમાં સ્થપાયેલ 'ઝાંસીની રાણી'નું પૂતળું તેમજે તૈયાર કર્યું હતું.)
- ગંગા, યમુના અને અદશ્ય સરસ્વતીના સંગમસ્થાન (પ્રયાગરાજ-અલાહાબાદ) પર મકરસંકાર્તિના પર્વથી આસ્થાના મહાકુંભનો પ્રારંભ
- સબસિડીવાળા રાંધ્રાગેસના સિલિન્ડરની સંખ્યા વાર્ષિક છથી વધારીને નવ કરતી કેન્દ્ર સરકાર

- દીજલના ભાવ નક્કી કરવાની સત્તા ઓઈલ કંપનીઓને આપતી કેન્દ્ર સરકાર
- રાજકીય કટોકટીમાં સપણાયેલા જારખંડ રાજ્યમાં રાખ્યપતિ શાસન; રાજ્યની રચનાના 12 વર્ષમાં ત્રીજી વખત રાખ્યપતિ શાસન (અગાઉ 2009 અને 2010માં)
- ગુજરાત વિધાનસભાના અધ્યક્ષ બનાવવાનું નક્કી થતાં નિયમ મુજબ કાર્યકારી અધ્યક્ષ તરીકે રાજ્યનામું આપતા વજુભાઈ વાળા; ડૉ. નીમાબહેન આચાર્ય કાર્યકારી અધ્યક્ષ
- કોંગ્રેસના ઉપાધ્યક્ષ પદે રાહુલ ગાંધીની નિયુક્તિ
- ત્રીજી વન-3 કિકેટ મેચમાં હુંગલેન્ડને 7 વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; વિરાટ કોહલી મન ઓફ ધ મેચ
- સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશ જહોન રોબર્ટસના હસ્તે 10 લાખ લોકોની હાજરીમાં સતત બીજી વાર અમેરિકાના પ્રમુખ તરીકે શપથ લેતા બરાક ઓબામા
- ફિલ્મફેર અવાર્ડમાં ફિલ્મ 'બરફી' અને 'કહાની'ને છ અવોર્ડ; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા રણભીર કપૂર અને શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી વિદ્યા બાલન.
- હરિયાણાના શિક્ષક ભરતી કૌભાંડમાં હરિયાણામાં પાંચ વખત મુખ્યમંત્રી રહી ચૂકેલા ઓમપ્રકાશ ચૌટાલા અને તેમના પુત્ર અજયને 10-10 વર્ષની જેલની સજા ફટકારતી સીબીઆઈ કોર્ટ
- ગુજરાત વિધાનસભામાં વિરોધપક્ષના નેતા તરીકે કોંગ્રેસના શંકરસિંહ વાધેલાની નિયુક્તિ
- ભાજપના રાખ્યીય પ્રમુખ તરીકે રાજનાથસિંહની નિયુક્તિ; નીતિન ગડકરીએ આપેલું રાજ્યનામું
- ભાજપના પ્રાથમિક સભ્યપદેથી રાજ્યનામું આપતા વજુભાઈ વાળા
- ગુજરાત વિધાનસભાના અધ્યક્ષપદે વજુભાઈ વાળાની સવાનુમતે વરણી
- ચોથી વન-3 કિકેટ મેચમાં હુંગલેન્ડને 5 વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; સુરેશ રૈના મન ઓફ ધ મેચ
- મુંબઈના સૌથી ભયંકર આતંકવાઈ હુમલાના કાવતરામાં સંડોવાયેલા તેવિડ કોલમેન હેલીને 35 વર્ષની કેદની સજા ફટકારતી અમેરિકી અદાલત
- કણ્ણાટક રાજ્યમાં 13 ધારાસભ્યોનાં રાજ્યનામાંને કારણે મુખ્યમંત્રી શેડ્વીરને 4 કેખુઆરી સુધીમાં ગૃહમાં બહુમતી પુરવાર કરવાની સૂચના આપતા રાજ્યપાલ હંસરાજ ભારદ્વાજ
- ગણતંત્ર પરે 4ને પદ્ધતિભૂષણ, 24ને પદ્ધતિભૂષણ અને 80ને પદ્ધતિશ્રી પુરસ્કારની જાહેરાત કરતી કેન્દ્ર સરકાર; ગુજરાતમાંથી પત્રકાર દેવેન્દ્ર પટેલને સાહિત્ય માટે અને 'સેવા'ના ડાયરેક્ટર રીમા નાણાવટીને સામાજિક સેવા બદલ પદ્ધતિ એનાયત
- ભારતના 64મા પ્રજાસત્તાક પર્વના મુખ્ય અતિથિ બનતા ભૂટાન નરેશ જિંમે ખેસર નામગ્યાલ બાંગચુક
- 64મા પ્રજાસત્તાક પર્વની ઉજવણી રાજ્યપાલના હસ્તે ડાંગ જિલ્લાના આહવા ખાતે સંપત્તિ

- પાંચમી અને અંતિમ વન-3 કિકેટ મેચમાં ભારતને 7 વિકેટથી પરાજય આપતું હુંગલેન્ડ; 3-2થી શ્રેષ્ઠ જીતતું ભારત; ઈયાન બેલ મેન ઓફ ધ મેચ; સુરેશ રૈના મેન ઓફ ધ સિશીઝ
- તાઈવાનના રૂન્ટેક બિજનેસ સામ્રાજ્યના માલિક સેમ્બુલ થીને 10 કરોડ અમેરિકી ડોલરનું દાન આપી નોબેલ પ્રાઇજને સમાંતર 'ટેંગ પ્રાઇજ' નામનો એશિયન નોબેલનો કરેલો પ્રારંભ
- ગુજરાત રાજ્યના મુખ્ય સચિવ પદે ડૉ. વરેશ સિંહાની નિયુક્તિ
- ગુજરાતના તરંગ અતુલભાઈ મિથ્યાને નોશનલ બ્રેવરી અભોર્ડ એનાયત

ઓસ્ટ્રેલિયન ઓપન ગ્રાન્ડસ્લેમ ટેનિસ ટુર્નામેન્ટ

(ઇ. સ. 2013)

- વિમેન્સ સિંગલ્સની ફાઈનલમાં ચીનની લીનાને પરાજય આપી ટાઈટલ જીતતી બેલારસની વિકટોરિયા અજારેન્કા
- મિક્સ ડબલ્સની ફાઈનલમાં ચેક રિપલિકની ફેનાટિસેક સરમૈક અને લ્યુસી હાર્દેકની જોડીને પરાજય આપી ટાઈટલ જીતતી ઓસ્ટ્રેલિયાની મેથ્યૂ એબેનેન તથા જર્મિલા ગાજડોસોવાની જોડી
- મેન્સ ડબલ્સની ફાઈનલમાં હોલેન્ડની રોબિન હાસ અને ઈંગોર સિઝલિંગની જોડીને પરાજય આપી સર્વાધિક (13) ગ્રાન્ડસ્લેમ જીતવાનો વિકમ સર્જતી અમેરિકાના જોડિયા પ્રાયન બંધુઓ બોબ અને માઈક બ્રાઉનની જોડી
- મેન્સ સિંગલ્સની ફાઈનલમાં બિટનના એન્ફી મરેને પરાજય આપી સતત ત્રણ વખત ટાઈટલ જીતવાનો ઈતિહાસ રચતો સર્વિયાનો નોવાક જોકોવિચ
- વિમેન્સ ડબલ્સની ફાઈનલમાં ઓસ્ટ્રેલિયાની એશવે બાઈ અને કેસી ડેલાક્વાની જોડીને પરાજય આપી ટાઈટલ જીતતી ઈટલીની સારા ઈરાની અને રોબર્ટ વિસીની જોડી

કેખુઆરી

- અમેરિકાના વિદેશપ્રધાનનો કાર્યભાર સંભાળતી જહોન કેરી
- કાયદાંત્રી અધ્યાત્મીકુમાર સાથે મતભેદ થતાં રાજ્યનામું આપતા સોલિસ્ટર જનરલ રોહિન્યોન નરિમા
- 13 ડિસેમ્બર, 2001ના રોજ સંસદ પર હુમલાના માર્સ્ટર માઈન્ડ મોહમ્મદ અફઝલ ગુરુને તિહાર જેલમાં ફાસી; તિહાર જેલમાં જ દફનવિધિ
- મહારૂભમેળામાં મૌની અમાસના દિવસે અલાહબાદ રેલવે સ્ટેશને સર્જિયેલી દુર્ઘટનામાં 17 વ્યક્તિના મૃત્યુ
- સાબરમતી સેન્ટ્રલ જેલમાં સુરંગ ખોદતાં પકડાયેલા બોંબ બ્લાસ્ટ કેસના આરોપીઓ
- 2020ના ઓલિમ્પિક કાર્યક્રમમાંથી કુસ્તીને પડતી મૂક્તો આંતરરાખ્યીય ઓલિમ્પિક સંઘ
- 76 નગરપાલિકાઓની કુલ 1884 બેકોમાંથી 1129 ભાજપ, 434 કોંગ્રેસ અને 321 બેંક અન્યને; 76 નગરપાલિકામાંથી 48માં ભાજપ, 9માં કોંગ્રેસ, 8માં અપક્ષ અને 1માં એનસીપીનું શાસન; 9 નગરપાલિકામાં કોઈને બહુમતી નહિ અને 1 બિન હરીકી

- વીવીઆઈપી માટે ₹ 3600 કરોડમાં 12 હેલિકોપ્ટર ખરીદીના ઈટાલીયન કપની ઓગસ્ટા વેસ્ટલેન્ડ સાથેના સોદામાં ₹ 362 કરોડની કટ્ટી; ઈટાલીની કપનીના વડા ગિસેપી ઓરસીની ભિલાનમાં ધરપકડ; સીબીઆઈની તપાસનો આદેશ આપતા સંરક્ષણ મંત્રી એન્ટની; નિવૃત્ત એર ચીફ માર્શિલ એસ. પી. ત્યારી સામે ₹ 362 કરોડની લાંચ લેવાનો આરોપ
- બ્રેબોન સ્ટેઇયમ (મુંબઈ) ખાતે રમાયેલી આઈસીસી વિમેન્સ વર્ક કપની ફાઇનલમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝને 114 રનથી પરાજ્ય આપી છી વખત વર્ક કપ જીતતું ઓસ્ટ્રેલિયા; કેમરોન પ્લેયર ઓફ ધ મેચ; સૂર્જી બેટ્સન પ્લેયર ઓફ ધ ટુનામેન્ટ
- તેરમી ગુજરાત વિધાનસભાના મુખ્ય દંડક પદ નિર્ધારણના ધારાસભ્ય પક્ષ દેસાઈની નિયુક્તિ
- વર્ષ 2011નો ઇન્દ્રિય ગાંધી શાંતિ, નિઃશરીકરણ અને વિકાસ માટેનો અવોડ પ્રાય્યાત સામાજિક કાર્યકર અને 'સેલ્ફ એમ્બલોઇડ વિમેન્સ એસોસિએશન' (સેવા)ના સ્થાપક ઈલા રમેશ ભણે અનાયત
- બ્રિટના વડા પ્રધાન ડેવિડ કેમરન ભારતની સત્તાવાર મુલાકાતે
- ગુજરાત સરકારનું વર્ષ 2013 - 14નું અંદાજપત્ર 2જૂ કરતા નાણામંત્રી નીતિન પટેલ; 289 કરોડના નવા વેરા
- 'પોલ ઓફ ગોલ' અને 'હાઈ ઓફ સાઈબેરિયા' તરીકે ઓળખાતું વિશ્વનું સૌથી વધુ ઠંડું ગામ ઓમયાકોન; - 71.2 ડિગ્રી તાપમાન નોંધાયું; આ ગામ ઉત્તર-પૂર્વ રશિયાના સાખા રિપાલ્સિકના ઓમયાકોન્સી જિલ્લામાં ઇન્ડિગ્રિસ્કા નદીના કિનારે આવેલું છે.
- હેદરાબાદના દિલસુખનગર વિસ્તારમાં બે બોંબ વિસ્કોટ; 16ના મૃત્યુ, 117 ઘાયલ
- નાગાલેન્ડ રાજ્યની વિધાનસભાની 60 બેઠકો માટેની ચૂંટણીમાં 83 ટકા મતદાન; નાગા પીપલ્સ ફિનટને 38 બેઠકો; સતત ત્રીજ વાર મુખ્યમંત્રી બનતા નિર્દિષ્ટો રિઓ
- ત્રિપુરા રાજ્યની વિધાનસભાની 60 બેઠકો માટેની ચૂંટણીમાં 91.6 ટકા મતદાન; 50 બેઠકો જીતી સતત ચોથી વાર મુખ્યમંત્રી બનતા સીપીઆઈએમના નેતા માણિક સરકાર
- મેધાલય રાજ્યની વિધાનસભાની 60 બેઠકો માટેની ચૂંટણીમાં 88 ટકા મતદાન; 8 અપક્ષોના ટેકા સાથે સતત બીજ વાર મુખ્યમંત્રી બનતા મુકુલ સંગમા (કોંગ્રેસ)
- વર્ષ 2012 - 13 માટે પ્રોવિન્ટ ફડ પર 8.5 ટકા વ્યાજની જાહેરાત; અગાઉના વર્ષ કરતાં 0.25 ટકાનો વધારો
- ગુજરાત કોંગ્રેસના અગ્રણી લેઉવા પટેલ નેતા અને ધોરણના ધારાસભ્ય વિભલ રાદિયા અને તેમના પુત્ર જેતપુરના ધારાસભ્ય જ્યેશ રાદિયાએ વિધાનસભાના સભ્યપદેથી આપેલું રાજ્યામું; ભાજપમાં પ્રવેશની જાહેરાત
- 85મા આસ્કાર અવોડમાં ત્રીજ વખત શ્રેષ્ઠ અભિનેતા બની ઇતિહાસ રચતો ડેનિયલ ડે લેવિસ; ફિલ્મ 'લાઈફ ઓફ પાઈ'ને ચાર અવોડ
- શ્રીહરિકોટા ખાતેના સત્તિપ ધવન સ્પેસ સેન્ટર પરથી ફાન્સના સહયોગથી તૈયાર કરેલ 'સરલ' ઉપગ્રહ સહિત પીઓસએલવી - સી 20થી એક્સાથે સાત ઉપગ્રહોનું સફળ પ્રક્રિપ્શન (25 ફેબ્રુઆરી)

- 18 વર્ષ પછી બજેટ 2જૂ કરતા કોંગ્રેસના રેલવે મંત્રી પવનકુમાર બંસલ; નૂરભાડમાં 5 ટકાનો વધારો; નવી 67 એક્સપ્રેસ ટ્રેનની જાહેરાત
- પ્રથમ કિકેટ ટેસ્ટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 8 વિકેટથી પરાજ્ય આપતું ભારત; મહેન્દ્રસિંહ ધોની મેન ઓફ ધ મેચ
- ગુજરાત રાજ્યના વર્તમાન પોલીસવડા (ડિજીપી) ચિતરંજનસિંહ નિવૃત્ત થતા તેમના સ્થાને અમિતાભ પાઠકની નિયુક્તિ
- રાજ્યામું આપતા રોમન ડાયલિક પ્રિસ્ટીઓના ધર્મગુરુ પોપ બેનેડિક્ટ - 16મા; સેન્ટ પિર્ટ્સ ચોકમાં અંતિમ પ્રવચન

માર્ય

- 2014ની ચૂંટણી પહેલા યુપીએ - 2નું અંતિમ બજેટ 2જૂ કરતા નાણામંત્રી પી ચિદમ્ભરમું; મહિલાઓ માટે 'નિભ્યા ફડ' અને અલગ બેન્ક
- બનાસકંદા મતવિસ્તારના લોકસભાના સાંસદ મૂકેશ ગઢવીનું નિધન
- બંને દેશો વચ્ચે દ્વિપક્ષીય સંબંધો મજબૂત બનાવવા રાખ્યાપણે પ્રાણવ મુખરજી બાંગલાદેશની મુલાકાતે
- બીજી કિકેટ ટેસ્ટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને એક ઇન્ટરિસ અને 135 રનથી પરાજ્ય આપતું ભારત; ચેતેશ્વર પૂજારા મેન ઓફ ધ મેચ
- પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન રાજ અશરફ પરવેજ ભારતની મુલાકાતે
- મૂડીવાદના કદર વિરોધી વેનેરુઅલેના ડાબેરી પ્રમુખ લ્યુગો શાવેજનું નિધન
- દિલ્હી સામૂહિક દુષ્કર્મનો ભોગ બનેલી પીડિતાને અમેરિકાના 'ઇન્ટરનેશનલ વુમન ઓફ કરેજ' અવોડથી સંન્માન
- પશ્ચિમ બંગાળના પૂર્વ રાજ્યપાલ, પૂર્વ સાંસદ અને ઉદ્ઘોગપતિ વિરેન જે. શાહનું નિધન
- નાગાલેન્ડના રાજ્યપાલ તરીકે અશ્વનીકુમાર; ઓડિશાના રાજ્યપાલ તરીકે એસ. સી. જભીર કેરલના રાજ્યપાલ તરીકે નિભિલકુમાર, ત્રિપુરાના રાજ્યપાલ તરીકે દેવાનંદ કુવર અને બિહારના રાજ્યપાલ તરીકે ડી. વાય. પાટિલની નિયુક્તિ
- આંસ્કાર અવોડ વિજેતા ફિલ્મ સર્જિક સ્ટેવન સ્પિલબર્ગ ભારતની મુલાકાતે
- રોમન ડાયલિક પ્રિસ્ટીઓના 266મા નવા પોપ તરીકે આર્જિન્ટિનાના જ્યોર્જ મારિયો બગર્ગલીયો ચૂંટાયા; તેઓ 'પોપ ફાન્સિસ પ્રથમ' તરીકે ઓળખાશે; 1000 વર્ષમાં પ્રથમ વાર બિન્યુરોપીય પોપ
- 60મા નેશનલ ફિલ્મ અવોડમાં શ્રેષ્ઠ ફિલ્મ 'પાનસિલ તોમર'; શ્રેષ્ઠ અભિનેતા ઇરફાનખાન (ફિલ્મ 'પાનસિલ તોમર'); શ્રેષ્ઠ મનોરંજક ફિલ્મ ('વિકી ડોનર')
- ત્રીજી કિકેટ ટેસ્ટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 6 વિકેટથી પરાજ્ય આપતું ભારત; શિખર ધવન પ્લેયર ઓફ ધ મેચ
- ક્રાર્સટક વિધાનસભાની 224 બેઠકો માટેની ચૂંટણી 5 મેના રોજ યોજવાની જાહેરાત કરતું ચૂંટણીપણ્ય
- બ્રિટના વિદેશપ્રધાન લ્યુગો સ્વાયર ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદીની મુલાકાતે

- ચોથી અને અત્યિમ કિકેટ ટેસ્ટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 6 વિકેટથી પરાજ્ય આપી 4-0 થી શ્રેષ્ઠી જીતનું ભારત; રવીન્ જાડેજ મેન ઓફ દ મેચ; આર. અધિન મેન ઓફ દ સિરીઝ
- પાકિસ્તાનમાં યોજાનાર ચૂંટણી (11 મે)ની કાર્યવાહી માટે રખેવાળ વડા પ્રધાન તરીકે મીર હજરાખાન ખોસોની પસંદગી કરતું ચૂંટણી-પણ્ય
- 50મી ફેમિના મિસ ઇન્ડિયા (2013) બનતી ચૂંટણી નવનીત ક્રીર ધિલ્લોન; મિસ અર્થ બનતી શોભિતા ધ્યાનિયાલા અને મિસ પેસિફિક બનતી જોયા અફરોરેઝ
- ગુજરાતના 10 જિલ્લાના 69 તાલુકાના 3918 ગામને અછિતગ્રસ્ત અને અર્દઅછિતગ્રસ્ત જાહેર કરતા મહેસૂલમંત્રી આનંદીબહેન પટેલ
- ભાજપના રાષ્ટ્રીય પ્રમુખ રાજનાથસિંહની ટીમનાં સંસદીય બોર્ડ તથા ચૂંટણી સમિતિમાં નરેન્દ્ર મોદીનો સમાવેશ; અમિત શાહ મહામંત્રીપદે નિયુક્ત
- પંજાબને 6 વિકેટથી પરાજ્ય આપી પ્રથમ વખત સૈયદ મુસ્તાક અલી ટ્રોફી જીતનું ગુજરાત; જશ્નીત બુમરાહ મેન ઓફ દ મેચ

એપ્રિલ

- ગુજરાતના ભાજપના પ્રદેશ અધ્યક્ષ તરીકે રાણ્ણોડભાઈ ફણ્ણુ- (આરસી ફણ્ણુ)ની પુનઃ નિયુક્તિ
- અવકાશયાત્રી સુનિતા વિલિયમ્સ પોતાના વતન જુલાસણ- (જિ. મહેસુણા)ની મુલાકાતે
- આઈએસએસએફ શૂટિંગ વર્ક કપની 25 મીટર રાઈફલ સ્પર્ધામાં પ્રથમ વાર ગોલ મેદલ જીતી ઇતિહાસ સર્જતી ભારતની શૂટર રાહી સરનોભત
- ‘આર્યન લેડી’ તરીકે ઓળખાતાં બ્રિટના પૂર્વ પ્રથમ મહિલા વડા પ્રધાન માર્ગરિટ થેથરનું નિધન
- વિશ્વની પ્રથમ ટેસ્ટટ્યુબ બેબી લુઈસ બ્રાઉનને જન્મ આપનાર બ્રિટિશ ડૉ. રોબર્ટ જી. એડવર્નનું નિધન
- 400થી વધુ ફિલ્મોમાં વિલનની ભૂમિકાઓ ભજવી ચૂકેલા પીઠ ચરિત્ર અભિનેતા પ્રાણને દાદાસાહેબ ફાળકે અવોડ એનાયત
- પોલિયો વેક્સિનના શોધક વિજ્ઞાની હિલેરી કોમ્પોયસ્કીનું નિધન
- ગુજરાતના સિંહોની પ્રજાતિ નાય્યાય: ન થાય તે માટે તેમને મધ્ય પ્રદેશના કુનો વાઈલલાઈફ સેન્ટ્યુરી ખાતે ખેડેવાનો નિષ્ણય કરતી સુપ્રીમ કોર્ટ
- દ્વિપક્ષી સંબંધોના વિકાસ માટે ડૉ. મનમોહનસિંહ જર્મનીની યાત્રાએ
- વેનેરુઅલેના રાષ્ટ્રપતિ બનતી નિકોલસ માદુરો
- ઇરાનના ખાસ નામના કસબાથી 90 કિમી દક્ષિણ-પૂર્વ વિસ્તારમાં 7.8ની તીવ્રતાનો ભૂકુપ; 100થી વંધુના મૃત્યુ; ભારત પણ પ્રજાયુદ્ધ
- તેલુગુ લેખક ડૉ. રવુરી ભારદ્વાજને 2012નો જ્ઞાનપીઠ અવોડ એનાયત; 37 નવલિકા અને 17 નવલકથાના લેખક

મે

- રેતી દ્વારા કલાકૃતિઓ બનાવતા સુદર્શન પટનાયકને રશીયાનો ‘મોસ્કો ચોર્ટસ’ અવોડ એનાયત
- ગુજરાત રાજ્યના પૂર્વ નશાંબંધી અને સમાજકલ્યાણ મંત્રી ફીરભાઈ વાધેલાનું નિધન
- ભાજપ શાસિત અમદાવાદ શહેર મહાનગરપાલિકા સેવાસંદર્ભના મેયરપદે જોધપુર વોર્ડના કોર્પોરેટર મીનાક્ષીબેન પટેલ અને તેથ્યુટી મેયરપદે અમરાઈવાડી વોર્ડના કોર્પોરેટર રમેશભાઈ દેસાઈની નિયુક્તિ
- ગુજરાત રાજ્યના માહિતી કમિશનર તરીકે ભાગ્યેશ જાની નિયુક્તિ
- ગુજરાત રાજ્યના 53મા સ્થાપનાદિનની ઉજવણી નવસારી ખાતે કરતા મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી
- પાકિસ્તાનની કોટ લખપથ (લાહોર) જેલમાં સાથી કેટીઓના જીવદેશ હુમલા બાદ કોમાંસ સરી પડેલા ભારતીય નાગરિક સરબજિતસિંહને મૃત જાહેર કરતી પાકિસ્તાન સરકાર
- ગુજરાત રાજ્યની લોકસભાની બે બેઠકો (પોરબંદર અને બનાસકાંદા) તથા વિધાનસભાની ચાર બેઠકો (લાંબી, જેતપુર, ઘોરાણ અને મોરવા હડક)ની પેટાચૂંટણી 2 જૂનના રોજ યોજવાની જાહેરાત કરતું ચૂંટણીપણ્ય
- મિસ ઇન્ડિયા વર્લ્ડવાઈડ તરીકે પસંદગી પામતી ભારતીય મૂળની બ્યૂટી થેરેપિસ્ટ નેહલ ભોગાઈતા
- ફિલીપીન્ઝમાં મેયોન જવાણમુખી પર્વતમાં વિસ્કોટન
- કણ્ણાટક વિધાનસભાની 224 માંથી 223 બેઠકો પર 70.23 ટકા મતદાન

- કષાટક વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ભાજપને પરાજ્ય આપી સાત વર્ષ પછી સ્પષ્ટ બહુમતી મેળવતી કોંગ્રેસ; ભાજપ 40, કોંગ્રેસ 121, જેડીએસ 40, કેજેપી 6 અને અન્ય 16
- સમગ્ર ભારતના સંન્યાસ આશ્રમના વડા અને નિર્માણ પીઠાધીશ્વર, આચાર્ય મહામંડલેશ્વર વિશ્વવેવાનંદજીનું નિધન
- રેલવેમાં પ્રમોશન માટે લાંચ લેવા બદલ રેલવેમંત્રી પવનકુમાર બંસલ તથા કોલસા કૌભાડ બદલ કાયદામંત્રી અશ્વિનીકુમારે આપેલું રાજીનામું; રેલવે મંત્રાલયનો વધારાનો હવાલો સી પી જોખીને અને કાયદા મંત્રાલયનો સિબ્બલને
- કષાટકના મુખ્યમંત્રી તરીકે કોંગ્રેસના કે. સિદ્ધારમેયાની નિયુક્તિ
- ભારતની જમ્બુ-કશ્મીર જેલમાં કેદી દ્વારા કરાયેલાં હુમલામાં ગંભીર ઈજ પામેલા પાકિસ્તાની કેદી સનાઉલાહનું ચંડીગઢની હોસ્પિટલમાં સારવાર દરમિયાન મૃત્યુ; મૃતદેહ પાકિસ્તાનને સોંપાયો
- પાકિસ્તાનમાં 14 વર્ષ પછી નવાજ શરીરી વડા પ્રધાન; નવાજ શરીરીના પક્ષને બહુમતી; ઝરદારીના પક્ષનો કારમો પરાજ્ય; પૂર્વ વડા પ્રધાન રાજા પરવેઝનો પરાજ્ય
- ધોરણ 12 વિજાન પ્રવાહનું 92.53 ટકા પરિણામ, સૌથી વધુ પાઠણ જિલ્લાનું 97.76 ટકા અને સૌથી ઓછું ડાંગ જિલ્લાનું 59 ટકા
- આંતરરાષ્ટ્રીય ઘ્યાતિપ્રાપ્ત સુધારાવાઈ મુસ્લિમ બૌદ્ધિક, લેખક અને સામાજિક કાર્યકર અસગર અલી એન્જિનિયરનું નિધન
- ગીર અભ્યારણ્ય અને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં વનવિભાગ દ્વારા મોર તથા તૃશુભક્ષી પક્ષીઓની વસ્તી-ગણતરી; છેલ્લા ત્રણ વર્ષમાં 19,721 નો વધારો; મોર 27,425, વિત્તલ 60,330, સાંભર 4115, નીલગાય 2990, ચિકારા 810, ચૌશિંગા 650, જંગલી ભૂંડ 5560, વાંદરા 23,000 (કુલ 1,26,893)
- સ્વિટ્જરલેન્ડના લુસાનમાં મળેલી ઇન્ટરનેશનલ ઓલિમ્પિક કમિટી (આઈઓસી) ની વાર્ષિક સભામાં ઇન્ડિયન ઓલિમ્પિક એસોસિયેશને (આઈઓએ) આઈઓસીની બધી શરતો મંજૂર રાખતાં ઓલિમ્પિક્સમાં ભારતની પુનઃ અન્ન્ય (ઇસેભરમાં આઈઓસીએ આઈઓએને સસ્પેન્ડ કરી હતી)
- IPL - 6ની ત્રણ મેચોમાં સ્પોટ ફિલ્મિંગના કૌભાડમાં રાજ્યસ્થાન રોયલ્સના શ્રીસંત, અજિત ચાંદિલા અને અંકિત ચૌહાણની ધરપકડ; ગુજરાતના 7 સહિત 11 બુકીની પણ ધરપકડ
- ચીનના વડા પ્રધાન લી. કેડેયાંગ ભારતની મુલાકાતે
- હુંગલેન્ડના સ્ટાર ફૂટબોల ખેલાડી ડેવિડ બેકહેમની ફૂટબોલને અલવિદા
- દેશની પ્રથમ વિકલાંગ એવરેસ્ટ વિજેતા બનતી પૂર્વ રાષ્ટ્રીય વોલીબોલ ખેલાડી અરુણિંગમાં સિંહા
- કુમણોલર એન્ડ ઓડિટર જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા(કેગ)ના વડા તરીકે સંરક્ષણ સચિવ શશીકાંત શર્મની નિયુક્તિ
- રાજ્યના કર્મચારીઓને 1 જુલાઈ, 2013 થી 8 ટકાનો મોંઘવારી વધારો જાહેર કરતી ગુજરાત સરકાર
- ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા હાસ્યલેખક તારક મહેતાને વર્ષ 2011 નો અને સાહિત્યકાર ભગવતીકુમાર શર્મને વર્ષ 2012નો 'ગૌરેવ પુરસ્કાર' એનાયત
- અફ્ઘાનિસ્તાનના રાષ્ટ્રપતિ હમિદ કરાઝાઈ ભારતની મુલાકાતે
- અમેરિકાની જાણીતી લેબિકા લીડીઆ ડેવિસન આંતરરાષ્ટ્રીય મેન બુકર પ્રાઇઝથી સન્માનિત
- છતીસગઢના નેશનલ હાઈવે - 30 પર જગદલપુરથી 27 કિમી દૂર સીજમધાટી(જિ. સુકમા)માં કોંગ્રેસની પરિવર્તન યાત્રા પર 1200 થી વધુ નકસલવાઈઓએ કરેલો હુમલો; છતીસગઢ વિધાનસભાના પૂર્વ વિપક્ષી નેતા મહેન્દ્ર કર્મા, પ્રદેશ કોંગ્રેસ અધ્યક્ષ નંદકુમાર પટેલ અને તેમના પુત્ર દિનેશ સહિત 28 લોકોનાં મૃત્યુ; પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી વિધાયકરણ શુક્લાની હાલત નાજુક
- IPL - 6ની ફાઈનલમાં ચેનાઈ સુપરકિંગને 23 રનથી પરાજ્ય આપી પ્રથમ વખત ચેમ્પિયન બનતું મુંબઈ ઇન્ડિયન્સ; ઓરેન્જ કુપ : માઈકલ હસ્સી (ચેનાઈ); પર્પલ કુપ : ઇવેન બ્રેવો (ચેનાઈ); કુચ ઓફ ધ ટુનમેન્ટ : ગુરકિરાતસિંહ (પંજાબ); મેન ઓફ ધ મેચ : પોલાઈ (મુંબઈ)
- આઈપીએલમાંથી વિદ્યાર્થી વેતો સચિન (મેચ : 78, રન : 2334; સાઈ : 01; અડવી સાઈ : 13; બાઉન્ડી : 295; સિક્સર : 29)
- વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહ જાપાન અને થાઈલેન્ડની મુલાકાતે; બને દેશો અને દ્વિપક્ષીય સંબંધો સુધારવા મહત્વના કરાર થશે; જાપાન સાથે ઊર્જા, નાગારિક, અધ્યકરાર અને આર્થિક બાબતોને પ્રાધાન્ય અપાશે
- 2019નો કિકેટ વર્લ્ડ કુપ હુંગલેન્ડમાં યોજાશે; પાંચમી વખત યજમાની કરતું હુંગલેન્ડ
- અસમ વિધાનસભામાંથી પાંચમી વખત રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે ચૂંટાયેલા વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહ
- બંગાળી સિનેમા જગતમાં નવો ચીલો પાડનાર જાણીતા ફિલ્મનિર્મિતા ઋતુપણો ધોખનું નિધન; 12 નેશનલ અવોર્ડ વિજેતા; 'ચોખેરબાળી', 'રેન્નકોટ' અને 'ધ લાસ્ટ લિયર' ફિલ્મના સર્જક
- 2013ના વર્ષને 'જળ સંરક્ષણ વર્ષ' તરીકે જાહેર કરતી ભારત સરકાર

જુન

- શીઆરીઓના પ્રમુખ બનતા અગ્નિ મિસાઈલ બનાવનારી ટીમના વડા વૈજ્ઞાનિક અવિનાશ ચંદ્ર
- ગુજરાત મુખ્યમંત્રી કાયદાલયમાં ચીફ પ્રેન્સિપાલ બનતા પૂર્વ એડિશનલ ચીફ સેકેટરી કે કેલાસનાથન
- 'ખાખી' અને 'લક્ષ્ય' ફિલ્મના અભિનેતા અભીર ગોસ્વામીનું નિધન
- બીસીસીઆઈના સેકેટરી સંજ્ય જગદાલ, ખજાનચી અજ્ય શિર્ક અને આઈપીએલના કમિશનર રાજીવ શુક્લાનું રાજીનામું
- પેલેસ્ટાઈનના વડા પ્રધાન તરીકે રામી હમદલાની નિયુક્તિ કરતા રાષ્ટ્રપતિ મહેન્દ્ર અભાસ
- 'નિઃશબ્દ', 'ગજની', 'હાઉસક્લ' ફિલ્મોની અભિનેત્રી જિયા ખાનનો આપદાત

- કેન્દ્રીય માહિતી પંચના ચુકાદા મુજબ તમામ રાજકીય પક્ષો માહિતી અધિકારના કાયદા (RTI) હેઠળ પ્રશ્નોના જવાબો આપવા બંધાયેલા
- રાજ્ય વિધાનસભાની 4 અને લોકસભાની 2 બેઠકો માટેની પેટાચૂંટણી(2 જૂન)માં તમામ બેઠકો પર ભાજપનો શાનદાર વિજય; તમામ બેઠકો કોંગ્રેસ પાસેથી મેળવી; લોકસભાની પોરબંદરની બેઠક પરથી વિફલ રાદિયા અને બનાસકંઠાની બેઠક પરથી હરીભાઈ ચૌધરીનો વિજય; વિધાનસભાની ઘોરાજી બેઠક પરથી પ્રવીણ માકડિયા, જેતપુર બેઠક પરથી જયેશ રાદિયા, લીમડી બેઠક પરથી ડિરીટસિંહ રાજા અને મોરવા હડ્ફ બેઠક પરથી નિમિષા સુધારનો વિજય
- પેટાચૂંટણી પરિણામ : મહારાજ ગંજ(બિહાર)ની લોકસભાની બેઠક પર આરજીના પ્રભુનાથ સિંહ વિજયી; હાવડા(કોલકાતા)ની લોકસભાની બેઠક પર તૃણમૂલ કોંગ્રેસના પ્રસૂન બેનરજી વિજયી; હાડિયા(ઉત્તર પ્રદેશ)ની વિધાનસભાની બેઠક પર સપાના પ્રશાંતસિંહનો વિજય; યવતમાલ(મહારાષ્ટ્ર)ની વિધાનસભાની બેઠક પર કોંગ્રેસના નંદીની પારવેકરનો વિજય
- પાકિસ્તાનમાં ત્રીજી વખત વડા પ્રધાન બની ઈતિહાસ રચતા નવાજ શરીફ
- 30 વર્ષના લગ્નજીવન બાદ છૂટાછેડા લેતા રશિયાના રાષ્ટ્રપતિ વ્લાદિમીર પુટિન અને તેમના પત્ની લુઝિનિના
- કેન્દ્રીય નાણામંત્રી પી. ચિદમ્બરમંજુના માતા લક્ષ્મી પલાનિઅષ્પનનું નિધન
- ગુજરાત ટેકનિકલ યુનિવર્સિટી(જીયુ)ના કુલપતિ તરીકે પુનઃનિયુક્ત થતા ડૉ. અક્ષય અગ્રવાલ
- બીસીસીઆઈના સેકેટરી તરીકે સંજ્ય પટેલ (વડોદરા) અને ટેઝરર તરીકે ટી. વેંકેશનાની નિયુક્તિ

ઇન્યુ ઓપન ટેનિસ ટુર્નામેન્ટ - 2013

- વિમેન્સ સિંગલ્સની ફાઈનલ સ્પર્ધામાં મારિયા શારાપોવાને પરાજ્ય આપી 16મું ગ્રાન્ડસ્લેમ ટાઈટલ જીતતી અમેરિકાની સેરેના વિલિયમ્સ
- મેન્સ ડબલ્સની ફાઈનલ સ્પર્ધામાં ફાન્સના માઈકલ લોક્રા અને નિકોલસ માહૂતને પરાજ્ય આપી ટાઈટલ જીતતા અમેરિકાના બ્રાયન બંધુઓ
- મેન્સ સિંગલ્સની ફાઈનલ સ્પર્ધામાં સ્પેઇનના ડેવિડ ફેરરને પરાજ્ય આપી આઠમી વખત ચેમ્પિયન બનતો સ્પેઇનનો જ રેફેલ નાદાલ
- વિમેન્સ ડબલ્સની ફાઈનલ સ્પર્ધામાં ઈટાલીની સારા ઈરાની અને રોબર્ટ વિન્સ્ટ્નીની જોડીને પરાજ્ય આપી ચેમ્પિયન બનતો વેસનિનાની જોડી
- ભાજપની ચૂંટણી પ્રચાર કમિટિના યેરમેનપદે નિયુક્ત થતા ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી
- છતીસગઢમાં કોંગ્રેસના નેતાઓ પર થયેલા નકસલી હુમલામાં ઘવાયેલા પૂર્વ કેન્દ્રીય પ્રધાન અને કોંગ્રેસના અગ્રણી નેતા વિધાયકોનું નિધન

- માર્સ કોડ ટેકનિકના આધારે તાર મોકલવાની 158 વર્ષ જૂના ટેલિગ્રામ સેવા 15 જુલાઈથી બંધ કરવાની જાહેરાત કરતા બીએસએનએલ; અંગ્રેજી ઈ. સ. 1855માં ઈમરજન્સી માહિતી એક સ્થળીયી બીજા સ્થળે મોકલવા ભારતમાં તારસેવા લાવ્યા હતા.
- ઈરાનના રાષ્ટ્રપતિપદે ચૂંટણી આવતા ઉદારવાદી ઈમામ હસન રૂહાની; રૂદીવાદી શાસક એહમદીનેજાદના શાસનનો અંત
- હાઉસિંગ અને શહેરી ગરીબી નાખૂદ ખાતાના મંત્રી અજ્ય માકન અને માર્ગપરિવહન તથા રેલવેમંત્રી સી. પી. જોખીએ આપેલું રાજીનામું; બનેને કોંગ્રેસ મહાસચિવ બનાવાયા
- નરેન્દ્ર મોદીને ચૂંટણી પ્રચાર સમિતિના ચેરમેન બનાવતાં બિહારમાં ભાજ્ય સાથેનું 17 વર્ષ જૂનનું ગઠબંધન તૂટવાની જાહેરાત કરતા જનતાદળ(યુ)ના અધ્યક્ષ શરદ યાદવ
- બિહારમાં ભાજ્ય સાથેનાં જોડાણોનો અંત આવતાં વિધાનસભામાં 126 વિરુદ્ધ 24 મતથી વિશ્વાસનો મત જીતતા મુખ્યમંત્રી નીતિશકુમાર; મતદાન સમયે વોકઆઉટ કરતો ભાજ્ય
- મેધરાજના રૈદ રૂપથી દેવભૂમિ ઉત્તરાંદ અને દિમાચલ પ્રદેશના પર્વતીય પ્રદેશોમાં ભારે તથાદી; 10,000 થી વધુનાં મૃત્યુની આંશંકા
- કેદારનાથમાં ભયાનક તથાદી; પર્વતોમાંથી તણાયેલી લાશો હાદ્દિશારમાં ગંગા ડિનારેથી મળી; અંતિમ સંસ્કાર માટે લાકડા પહોંચાડતું ડેલિકોપ્ટર ગૌરીંકું પાસે તૂટી પડતાં 20 જવાનો શહીદ; ઉત્તરાંદમાં 3.5ની તીવ્રતાનો ભૂક્પ; ભૂક્પ નેન્દ્ર પિથોરાગઢ જિલ્લામાં; લાપતા લોકો જો 30 દિવસમાં ન મળે તો મૃત ગણવાની જાહેરાત કરતા ઉત્તરાંદના મુખ્યમંત્રી વિજય બહુગુણા
- વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહના મંત્રીમંડળમાં 4 ડિઝિનેટ મંત્રી અને 4 રાજ્યક્ષાના મંત્રીનો સમાવેશ; શીશરામ ઓલા, ઓસ્કાર ફર્નાન્ડિઝ, ગિરિજા વાસ અને કે. એસ. રાવ ડિઝિનેટ મંત્રી; ગામિત, સંતોષ ચૌધરી, નચિયપ્પન અને જેડી સિલમ રાજ્યક્ષાના મંત્રી; મલિકાજુનને શ્રમને બદલે રેલવે મંત્રાલયનો હવાલો
- અનેડીએના સંયોજક તરીકે શરદ યાદવના રાજીનામાં બાદ પણબના મુખ્યમંત્રી પ્રકાશસિંહ બાદલની નિયુક્તિ
- આઈસીસી ચેમ્પિયન ટ્રોફીની ફાઈનલમાં છંગલેનું 5 રનથી પરાજ્ય આપતું ભારત; રવીન્દ્ર જાડેજા મેન ઓફ દ મેચ (ગોલ્ડન બોલ : સિરીજમાં 12 વિકેટ) શિખર ધવન મેન ઓફ દ મિન્ડ (ગોલ્ડન બેટ : સિરીજમાં કુલ 363 રન)
- પોતાના પુત્ર શાહજાદા શીખ તમીમને ઉત્તરાધિકારી તરીકે નીમતા કતારના અમીર શેખ હમર બિન ખલીફા અલથાની
- ભારતના વિદેશ સચિવ તરીકે જર્મનીમાં ભારતના રાજ્યદૂત સુજ્ઞતાસિંહની નિયુક્તિ; તેઓ રંજન મથાઈનું સ્થાન લેશે
- ઓસ્ટ્રેલિયાના શાસક પક્ષ(લેબર પાર્ટી)ના શક્તિ પરીક્ષામાં પરાજ્ય થતાં રાજીનામું આપતા વડા પ્રધાન જુલિયા ગિલાર્ડ; નવા વડા પ્રધાન બનતા પક્ષના નેતા કેવિન રૂ
- અનેડીએ સરકારના પૂર્વ કેન્દ્રીય પ્રવાસન રાજ્યમંત્રી ભાવનાબહેન ચિખલીયાનું નિધન

- સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ તરીકે અલ્ટમસ કબીરના સ્થાને પી. સદાશિવમની નિયુક્તિ; કબીર 18 જુલાઈએ નિવૃત્ત
- વિધાનસભાની સુરત-પણ્ણિમ બેઠક પરથી સતત બીજી વાર ચૂંટાયેલા ભાજપના ધારાસભ્ય ડિશોર વાંકાવાલાનું નિધન
- 2016નો ટ્રેન્ટી - 20 વર્લ્ડ કપ, 2021ની વર્લ્ડ ટેસ્ટ ચેમ્પિયનશિપ અને 2023નો વન-ડે વર્લ્ડ કપ ભારતમાં યોજવાની જાહેરાત કરતી આત્મરાષ્ટ્રીય ક્રિકેટ કાઉન્સિલ
- કોંગ્રેસના બનાસકંઠાના પૂર્વ સાંસદ અને 'લોકનિકેટન'ના આધ્યાત્મિક હારિસિંહ ચાવડાનું નિધન
- ચેમ્પિયન ટ્રોફી વન-ડેના સ્થાને ઈ. સ. 2017થી આઈસીસી વર્લ્ડ ટેસ્ટ ચેમ્પિયનશિપ યોજાશે; 2017ની પ્રથમ ચેમ્પિયનશિપ હુંલેન્ડના લૉર્ડ્ઝના મેદાન પર

વિભલડન ટેનિસ ટુર્નામેન્ટ - 2013

- વિમન્સ સિંગલ્સમાં જર્મનીની સાબિન લિસિસ્કીને પરાજય આપી પ્રથમ વાર ટાઇટલ જીતતી ફાન્સની માયિન બાર્ટોલી
- મેન્સ ડબલ્સમાં કોઓશિયાના ઈવાન ડોર્ડિંગ અને પ્રાજિલના માર્સેલો મેલોની જોરીને પરાજય આપી ટાઇટલ જીતતી અમેરિકાના બોબ અને માઈક પ્રાયન બંધુની જોરી
- મેન્સ સિંગલ્સમાં વિશ્વના પ્રથમ ખેલાડી સબિયાના નોવાક જોકોવિચને પરાજય આપી 77 વર્ષ બાદ બ્રિટનને વિજયનો તાજ અપાવતો સ્કોટલેન્ડનો અન્દી મરે
- વિમન્સ ડબલ્સમાં ઓસ્ટ્રેલિયાની એશલે બાર્ટી અને કેસે તેલાકવાની જોરીને પરાજય આપી ટાઇટલ જીતતી તાઇવાનની કી સુ વેર્ડ હુશેર્ચ અને ચીનની કી પેંગ શુઆઈએની જોરી

જુલાઈ

- એશિયન એથ્લેટિક્સ એસોસિયેશન(એએએ)ના અધ્યક્ષની ચૂંટણીમાં ગ્રાન વખત અધ્યક્ષ રહેલા સુરેશ કલમાડીને પરાજય આપી નવા અધ્યક્ષ બનતા કરતાર એથ્લેટિક્સ સંઘના અધ્યક્ષ દલહમ અલ હમાદ
- મધ્ય એરિઝોના(અમેરિકા)ના જંગલમાં લાગેલી ભીષણ આગ; 19 અમેરિકી ફાયરફાઈર્સના મૃત્યુ; આગનો ફેલાવો 2000 એકર જંગલ વિસ્તારમાં
- પ્રથમ નેવિગેશન ઉપગ્રહ IRNSS - 1A નું અંતરિક્ષમાં સફળતાપૂર્વક લોન્ચિંગ કરતું ભારત
- હન્ડોનેશિયાના વાયવ્ય પ્રાંત આકેલમાં 6.1 ની તીવ્રતાનો ભૂક્રિય; 29 નાં મૃત્યુ
- કાંકિસ્તાનના બેકાનુર પ્રક્ષેપણ કેન્દ્રથી ગ્રાન નેવિગેશન ઉપગ્રહ લઈ જતું રણિયાનું માનવ રહિત પ્રોટોન-એસ રોકેટ પ્રક્ષેપણની 17 સેકન્ડ પછી પ્રચંડ વિસ્કોટ થતાં નાખ; 12 અબજ રૂપિયાનું નુકસાન; 600 ટન ઝેરી પદ્ધત વાયુમંડળમાં ફેલાવાનો ખતરો
- કમ્પ્યુટર માર્ટ્સના સંશોધક ડગલાસનું નિધન

- કાર્ટૂન ક્રેફ્ક્ટર મિડીમાર્ટ્સ, ગૂઝી અને ડેનાલ ડકના જનક બ્રિટિશ એનિમેટર જહોન વિલ્સનનું નિધન
- દેશના ચૂંટાયેલા પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ મહેમદ મુસ્તની સરકારને ઊથલાવી પાડતું ઈજિપ્ટ સૈન્ય; બંધારણીય કોર્ટના ચીફ જસ્ટિસ અદ્દી મહેમદ મન્સુરની કાર્યકારી રાષ્ટ્રપ્રમુખ તરીકે નિયુક્તિ
- યુપીએ સરકારના અત્યંત મહત્વાકાંક્ષી કૂડ સિક્યોરિટી વટહુકમને મંજૂરી આપતા રાષ્ટ્રપતિ
- પોપ જહોન પોલ બીજાને સંતનો દરજાને આપવાની જાહેરાત કરતા પોપ ફાન્સિસ
- વિશ્વને શાંતિ અને અહિસાનો સંદેશો આપનાર ભગવાન બુદ્ધના બોધગ્યા મંહિર(પટના)માં ત્રાસવાદી હુમલો; 10 બોખ વિસ્કોટ
- 14મા ઈન્ટરનેશનલ ઇન્ડિયન ફિલ્મ એક્ટેરી (આઈફા) અવોર્ડ-(મકાઉ)માં શાહરૂહ ખાનને રિજિટલ સ્ટાર ઓફ ધ યર, વિદ્યાભાલનને શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રીનો, રણવીર કપૂરને શ્રેષ્ઠ અભિનેતાનો અને અનુરાગ બાસુને શ્રેષ્ઠ દિનદિકનો અવોર્ડ એનાયત
- 'સાજન', 'ઈજિતદાર' અને 'પ્રહાર' ફિલ્મોના નિર્માતા સુધાકર બોકારેનું નિધન
- સેપીનના ગ્રાનાડામાં આયોજિત આઈએસએસએફ વર્લ્ડ કપની 50 મીટર રાઇફલ શૂટિંગ સ્પર્ધામાં રજતચંદ્રક મેળવતી આણંદ(ગુજરાત)ની લજા ગોસ્વામી
- અપેક્ષા મુજબનું પરિણામ આપવામાં સંદર્ભ નિષ્ફળ રહેલા ભારતના હોકી કોચ માઈકલ નોભસની હકાલપદ્ધી
- ભારતના હોકી કોચ તરીકે મહારાજ કૃષ્ણ કોશિકની નિયુક્તિ
- 136મી રથયાત્રાએ અમદાવાદના નગરદેવતા જગન્નાથજીએ બહેન સુભદ્રા અને ભાઈ બલરામ સાથે પરિકમા કરી
- રાજકારણને ગુનેગારોથી મુક્ત કરવાની દિશામાં પગલું ભરતી સર્વોચ્ચ અધારત; જો કોઈ સાંસદ કે ધારાસભ્યને બે વર્ષ કે તેથી વધુની સજી થશે તો સભ્યપદ તરત જ રદ થઈ જશે; જેવ કે પોલીસ કસ્ટડીમાં રહેલી કોઈ પણ વ્યક્તિ સંસદ કે વિધાનસભાની ચૂંટણી લડી શકશે નહિ
- રાજકીય પદ્ધોની જ્ઞાતિ સંબંધિત રેલીઓ સામે આગામી આદેશ સુધી ઉત્તર પ્રદેશમાં પ્રતિબંધ મૂક્તિ અલાહાબાદ હાઈકોર્ટ
- બર્મિંગહામ ખાતેની એશિય શ્રેણીની પ્રથમ ટેસ્ટના બીજા ટિવેસે હુંલેન્ડ સામે 10મી વિકેટની ભાગીદારીનો વર્લ્ડ રેકૉર્ડ (163 રન) સર્જતા ઓસ્ટ્રેલિયાના એસ્ટોન અગર (98 રન) અને ફિલ્પ હયુજુસ (81 રન)
- ગુજરાત માહિતી આયોગમાં રાજ્ય માહિતી કમિશનર (આરટીઆઈ) તરીકે વી. એસ. ગઢવીની નિયુક્તિ
- ત્રિકોણીય શ્રેણીની ફાઈનલમાં શ્રીલંકાને એક વિકેટથી પરાજય આપી ચેમ્પિયન બનતું ભારત; મહેન્દ્રસિંહ ધોની મેન ઓફ ધ મેચ; ભુવનેશ્વર કુમાર મેન ઓફ ધ સિરીઝ
- અંડર-19ની ત્રિકોણીય શ્રેણીની ફાઈનલમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 8 વિકેટથી પરાજય આપી ચેમ્પિયન બનતું ભારત; દીપક હુડી મેન ઓફ ધ મેચ; વિજય જોલ મેન ઓફ ધ સિરીઝ :

- કોગ્રેસ અને આરજેરીના ટેકાથી ઝારખંડમાં નવમા મુખ્યમંત્રી બનતા ઝારખંડ મુક્તિ મોર્ચા(જેએમએમ)ના નેતા હેમત સોરેન; રાષ્ટ્રપતિ શાસનનો અંત
  - જીવનની 'જંજીર' તૂટાં ફિલ્મ જગતના સુપરસ્ટાર વિલન 'પ્રાણ'નું નિધન; નફરતપૂર્ણ ભૂમિકાથી લોકોના દિલ પર રાજ; 400થી વધુ ફિલ્મો; 'જિસ દેશ મેં ગંગા બહારી હૈ', 'રામ ઔર શયામ', 'ઉપકાર', 'ગુડી', 'જંજીર', 'અમર અકબર એન્નથી', 'ઠોન', 'કાલિયા', 'શરાબી' વગેરે ફિલ્મોમાં સર્વોત્તમ અભિનય
  - બોઝોર્સ કૌભાંડના મુખ્ય આરોપી ઓડાવિયો ક્વાત્રોચીનું નિધન
  - 'બોસ ઓડિયો સિસ્ટમ' કંપનીના પ્રણેતા ભારતીય-અમેરિકન ઉદ્ઘોગપતિ અમર બોજનું નિધન
  - લોકાયુક્તની નિમણૂક ભાબતે ગુજરાત સરકારે દાખલ કરેલી ક્યુરીટીવ પિટિશનને રદ કરતી સર્વોચ્ચ અદાલત
  - એસિડના ખુલ્લેઅામ વેચાડા પર પ્રતિબંધ મૂકૃતી સર્વોચ્ચ અદાલત
  - ગેરશિસ્ટ બદલ રામ જેઠમલાણી(સાંસદ)ને છ વર્ષ માટે પક્ષમાંથી હકાલપદ્ધી કરતી ભાજ્ય
  - દેશના 40મા સર્વોચ્ચ ન્યાયમૂર્તિ તરીકે શપથ લેતા હી (પલાનિસામી) સદાશિવમ; તેઓ અલટમસ કબીરનું સ્થાન લેશે
  - બેલિયમના સાતમા રાજા બનતા પ્રિન્સ ફિલિપ
  - તિબેટની સરહદને જોડતા ઉત્તર-પશ્ચિમ ચીનના પર્વતીય પ્રાંત ગાંસુમાં 6.6 અને 5.6ની તીવ્રતાના બે ભૂકુપ; 400થી વધુ આફ્ટર શોક; 90નાં મૃત્યુ, 600ને ઈજા
  - આર્યરી વર્લ્ડ કપ(કોલંબિયા)માં ગોલ્ડ અને બ્રોન્ઝ મેડલ જીતતી ભારતની સ્ટાર તીરંદાજ દીપિકાકુમારી
  - અમેરિકાના ઉપપ્રમુખ જો બિદેન ભારતની યાત્રાએ
  - બ્રિટિશ ગારીના ગ્રીજા વારસદાર એટલો પ્રિન્સ વિલિયમ અને કેટ મિડલનના પ્રથમ 'પુત્રનો જન્મ; બાળક 'પ્રિન્સ ઓફ ક્રિસ્ટિયન' તરીકે ઓળખાશે; પ્રિન્સનું પૂરું નામ 'જ્યોર્જ ઓલેક્સન્ડર લુઇસ'
  - રેમન મેઝસે અવોર્ડ મેળવતી અફઘાનિસ્તાનની પ્રથમ અને એકમાત્ર મહિલા ગવનર હબીબા સરાબી; ખ્યાનમારના લાહોપેઠ સેન્ગ રોને સમાજસેવાલક્ષી કામગીરી માટે મેઝસે અવોર્ડ
  - પ્રથમ વન-3 મેચમાં જિભાબ્વેને 6 વિકેટથી પરાજ્ય આપતું ભારત; વિરાટ કોહલી મેન ઓફ દ મેચ
  - સૌથી યુવાન વધે (24 વર્ષ 261 દિવસ) 15 સદી કરવાનો ઈતિહાસ સર્જતો વિરાટ કોહલી; સચિનનો 25 વર્ષનો રેકૉર્ડ તોડતો કોહલી
  - સ્પેઇનના સેન્ટિયાગોમાં ડી કમ્પોસ્ટેલા શહેર પાસે ટ્રેન અક્સમાત; 80થી વધુનાં મૃત્યુ; 131 ધાયલ; યુરોપની સૌથી મોટી ટ્રેન દુર્વિટના
  - પૂર્વિન્દીય મંત્રી અરુણ નેહરુનું નિધન
  - 1 સપ્ટેમ્બરથી અન્ન સુરક્ષા બિલ પર અમલ કરનાર પ્રથમ રાજ્ય દિલ્હી
  - બીજી વન-3 મેચમાં જિભાબ્વેને 58 રનથી પરાજ્ય આપતું ભારત; શિબર ધવન મેન ઓફ દ મેચ
  - હવામાનની આગાહી માટે ઈસરોના ઉપગ્રહ ઈન્સેડ-3ડીનું ફેન્ચ ગુયાનાના કોરુ ખાતેથી સફળ પરીક્ષણ
  - ઈજિપ્તના બરતરક રાષ્ટ્રપતિ મહંમદ મુર્સ્તના સમર્થકો દ્વારા ઉગ્ર હિંસા; 170નાં મૃત્યુ
  - બોલિવુડના 'પોલીસમેન' તરીકે ખ્યાતિ પામેલ અભિનેતા જગદીશ રાજનું નિધન; 144 ફિલ્મોમાં ફિલ્મી અધિકારીની ભૂમિકા ભજવી
  - ગ્રીજી વન-3 મેચમાં જિભાબ્વેને 7 વિકેટથી પરાજ્ય આપતું ભારત; અમિત મિશા મેન ઓફ દ મેચ
  - તેલંગાણા દેશનું 29મું રાજ્ય; 10 વર્ષ સુધી હેદરાબાદ સંયુક્ત પાટનગર; આંધ્ર પ્રદેશના 23 માથી 10 જિલ્લા; આંધ્ર પ્રદેશની 42 લોકસભા સીટોમાંથી 17 અને 294 વિધાનસભા સીટોમાંથી 119
  - આઈસીસી વર્લ્ડ કપ 2015ના કાર્યકર્મની જહેરાત; 14 ફેલ્બુઆરીએ કાઈસ્ટ ચર્ચમાં ઉદ્ઘાટન; ઓસ્ટ્રેલિયામાં 26 અને ન્યૂ ઝીલેન્ડ્સમાં 23 મેચો
  - પાકિસ્તાનના 12મા રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ચૂંટાતા આગારા(ભારત)માં જન્મેલા મમનુન હુસેન; આસીફ અલી જરદારીનું સ્થાન સંભાળશે
- ઓગસ્ટ**
- આમાદાદમી પાર્ટીને 'જાહુ'નું પ્રતીક ફણવતું ચૂંટણીપણું
  - ચોથી વન-3 મેચમાં જિભાબ્વેને 9 વિકેટથી પરાજ્ય આપતું ભારત; મોહિત શર્મા મેન ઓફ દ મેચ
  - નર્મદાનું નાયચા 3૫; 129.50 મીટરની ઐતિહાસિક સપાટી; નર્મદા બંધની ઊંચાઈ 121.92 મીટર
  - પાંચમી વન-3 મેચમાં જિભાબ્વેને 7 વિકેટથી પરાજ્ય આપી 5-0થી શ્રેષ્ઠી જીતતું ભારત; અમિત મિશા મેન ઓફ દ મેચ અને મેન ઓફ દ સીરીઝ
  - જુનિયર વિમેન્સ હોકી વર્લ્ડ કપમાં હંગાને પરાજ્ય આપી બ્રોન્ઝ મેડલ જીતતું ભારત
  - ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે કવિ, વિવેચક, ચિત્રકાર, પૌર્વત્ય અને પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના અભ્યાસી ધીરુભાઈ પરીખની નિયુક્તિ
  - નદીમાંથી રેતખનન પર પ્રતિબંધ મૂકૃતી નેશનલ શ્રીન ટ્રિબ્યુનલ
  - પાકિસ્તાન લશ્કરના હુમલામાં પૂચના ચક્કા દા બાળ વિસ્તારની સરલા પોસ્ટ પર પેટ્રોલિંગ કરી રહેલા ભારતીય લશ્કરના 5 જવાનો શહીદ
  - રિઝર્વ બન્ક ઓફ ઇન્ડિયા(આર.બી.આઈ.)ના 23મા ગવનર તરીકે તમિલ બ્રાષ્ણા રઘુરામ રાજનની નિયુક્તિ
  - રાજ્યપાલ દ્વારા નિયુક્ત લોકાયુક્તનો હોદ્દો સંભાળવાનો ઈન્કાર કરતા જસ્ટિસ આર. એ. મહેતા; છેલ્લા બે વર્ષથી ચાલી રહેલા કાનૂની જંગનો અંત

- માલ્ટી બેરલ રોકેટ લોન્ચર દ્વારા ચાંદીપુર ખાતેથી સ્વદેશમાં નિર્મિત 'પિનાક' રોકેટનું સફળ પરીક્ષણ
- ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કુલપતિ ડૉ. આદેશ પાલે આપેલું રાજ્યાભિનામું; કાર્યકારી કુલપતિ તરીકે ડૉ. મુકુલ શાહની નિયુક્તિ
- વર્લ્ડ બેડમિન્ટન ટુર્નામેન્ટની સેમિફાઈનલમાં થાઈલેન્ડની રત્યાનોક હિતોનોથી પરાજ્ય મેળવી કાંસ્યથંડક મેળવતી ભારતની નવી સ્ટાર ખેલાડી પી. વી. સિંહુ; ચંદ્રક મેળવનારી ભારતની પ્રથમ મહિલા ખેલાડી
- સ્વદેશી બનાવટનું વિમાનવાહક જહાજ આઈ.એન.એસ. 'વિકાંત'ને સમુદ્રમાં ઉત્તારતું ભારત; આ પ્રકારનું જહાજ ધરાવતો ભારત પાંચમો દેશ (અમેરિકા, બ્રિટન, રષીયા અને ફાંસ પછી); 40 હજાર ટન વજન; તૂટક પર 30 યુદ્ધવિમાનો તૈનાત રહેશે; 88 મેગાવોટ વીજાઉત્પાદન
- અર્જુન અવોર્ડ માટે ગુજરાતના બિલિયર્ડ્સ તથા સ્નૂકર ખેલાડી રૂપેશ શાહની પ્રસંગી
- આઈ.આઈ.એમ., અમદાવાદના ડાયરેક્ટર તરીકે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર તથા આઈ.આઈ.એમ., અમદાવાદમાંથી ગોલ્ડ મેડલ (ઈ. સ. 1983માં) મેળવનાર આશિષ નંદાની નિયુક્તિ
- ગુજરાત રાજ્યમાં નવા 7 જિલ્લાઓની જાહેરાત સાથે 15 ઓગસ્ટ, 2013થી કુલ 33 જિલ્લા
- રાજીવ ગાંધી ખેલરતન અને અર્જુન અવોર્ડની જાહેરાત; રંજન સોઢી(શૂટર)ને ખેલરતન; વિરાટ કોહલી (ક્રિકેટ) સાથે કુલ 15 ખેલાડીઓને અર્જુન અવોર્ડ
- ભાજપના સાંસદ અને પૂર્વ કેન્દ્રીય મંત્રી દિલીપસિંહ જુદેવનું નિધન
- મુખ્યમંત્રી દરિયાકિનારે નૌકાદળની રશિયન બનાવટની 2300 ટન વજનની કિલો કલાસ સબમ્રિન 'આઈ.એન.એસ. સિંહુરક્ષક'માં અચાનક વિસ્ફોટ થતાં ત્રણ અધિકારી સહિત 18 જ્વાનો શહીદ
- ગુજરાત રાજ્યના પોલીસ મહાનિર્દેશક અમિતાભ પાઠકનું હૃદયરોગના હુમલાથી થાઈલેન્ડમાં નિધન; પ્રમોટકમાર કાર્યકારી પોલીસ મહાનિર્દેશક
- લોકસભાની કાર્યવાહીને સતત ખોરવી નાખવા બદલ આંધ્ર પ્રદેશના સીમાંધ અને રામલસીમાના 12 સાંસદોને 5 સિટેંગ માટે સસ્પેન્ડ કરતા લોકસભાના અધ્યક્ષ મીરાકુમાર; કોંગ્રેસના 8 અને ટીરીપીના 4 સાંસદ
- વિષ્યાત ઓડિશી સંગીતકાર અને ગાયક પદ્મશ્રી રઘુનાથ પાણિગઢીનું નિધન
- દેશમાં છેલ્લા 5 વર્ષમાં 40 બોખ વિસ્ફોટ કરનાર અને આશરે 600 લોકોની હત્યાના આરોપી, આતંકવાદી સંગઠન ઇન્ડિયન મુજાહિદીના સ્થાપક યાતીન ભટકલની બિહારના પૂર્વ ચંપારણ જિલ્લાના રક્સૌલામાંથી ધરપકડ; તેના માથે ₹ 35 લાખનું ઇનામ
- ભારતના પ્રથમ સંરક્ષણ ઉપગ્રહ જ્યેટ-7 ને કેન્ચ ગુઆનાના કોરુમાંથી સફળતાપૂર્વક અંતરીક્ષમાં તરતો મુક્કાયો

યુએસ ઓપન ટેનિસ ગ્રાન્ડસલેમ ટુર્નામેન્ટ - 2013

- મિક્સ ડબલ્સમાં ગોન્ડાલેજ અને સ્પ્રિયર્સની જોડીને પરાજ્ય આપી ટાઈટલ જીતતી ચેક રિપલિકની આન્ડ્રે હલાવાકોવા અને બેલારના મેક્સ મિરનઈની જોડી
- મેન્સ ડબલ્સમાં ઓસ્ટ્રેલિયાના અલેક્ઝાન્ડર પેયા અને બ્રાઝિલના બ્રુનો સોઓરેસની જોડીને પરાજ્ય આપી ટાઈટલ જીતતી ભારતના લિએન્ડર પેસ અને ચેક રિપલિકના રોકેક સ્ટેપનેકની જોડી
- વિમેન્સ સિંગલ્સમાં બેલારસની વિક્ટોરિયા અઝરેન્કાને પરાજ્ય આપી કારકિર્દીમાં પાંચમી વખત ટાઈટલ જીતતી અમેરિકાની સરેના વિલિયમ્સ
- મેન્સ સિંગલ્સમાં સાર્વિયાના નોવાક જોકોવિચને પરાજ્ય આપી બીજી વખત ટાઈટલ જીતતો સ્પેનનો રેકેલ નાદાલ

સાસેભર

- 16મી સદીના શાસક હિરિયા ક્રેમ્પેગૌડાના નામ પરથી બેંગલૂરુ હવાઈ મથકનું નામ 'ક્રેમ્પેગૌડા આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથક' રખાયું
- ભારતીય વાયુદળમાં 70 ટન વજન અને 150 સૈનિકોને લઈ જવાની ક્રમતા ધરાવતું અમેરિકન બનાવટનું સૌથી મોટું માલવાહક વિમાન સી-17નો સમાવેશ; સંંગ 4200 કિમી ઉદાન ભરવાની ક્રમતા
- G-20 શિખર બેઠકમાં ભાગ લેવા રશિયાના સેન્ટ પીટર્સબર્ગની વિદેશ યાત્રાએ વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહ
- 1984ની છિસામાં કોંગ્રેસના નેતાઓને બચાવવાના આરોપ હેઠળ કોંગ્રેસ અધ્યક્ષ સોનિયા ગાંધીને સમન્સ જારી કરતી અમેરિકાની ઇસ્ટર્ન ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ
- ગુજરાતના ભાજપના પૂર્વ આરોગ્ય અને શિક્ષણમંત્રી નલિન ભણ્ણનું નિધન
- સંગીતકાર જુબિન મહેતાને ટાગોર અવોર્ડ એનાપત; અવોર્ડ સાથે ₹ 1 કરોડ પુરસ્કાર
- ઉત્તર પ્રદેશના પૂર્વ રાજ્યપાલ રોમેશ ભડારીનું નિધન
- બેઝબોલ, સોફ્ટબોલ અને સ્ક્વોશને પરસ્ત કરી 2020ની ઓલિમ્પિકમાં પોતાનું સ્થાન યથાવત રાખવામાં સફળતા હાંસલ કરતી રેસલિંગ(કુસ્તી)ની રમત
- ઈસ્ટબૂલને પરાજ્ય આપી વિશ્વના સૌથી મોટા બેલ મહાકુંભ ઈ. સ. 2020ની ઓલિમ્પિક ગેમ્સની યજ્માનીના અધિકાર મેળવતું થોકિયો (જાપાન); જાપાન ઈ. સ. 1964માં પણ યજ્માન બન્યું હતું
- રાજ્યમાં નવા 23 તાલુકાઓનો ગણેશયતુર્થી (9 સપેચર, 2013) થી પ્રારંભ; રાજ્યમાં 33 જિલ્લાઓ અને 248 તાલુકાઓ કાર્યરત
- દેશમાં પ્રથમ વાર ગાંધીનગર મહાત્મા મંદિર ખાતે વાયબ્રન્ટ ગુજરાત ગ્લોબલ એન્જિનીયર ઓક્ઝિબિશનનું આયોજન; દુનિયાના 14 દેશો અને ભારતના 23 રાજ્યો ભાગીદાર; ભારતનો સૌથી

- મોટો ફેર; દેશ-વિદેશથી 250 કપનીઓના સ્ટોલ્સ; દેશના 425 જિલ્લાના પ્રગતિશીલ ખેડૂતોનું સંમાન
- વિશ્વ આરોગ્ય સંગठન(WHO)ના દક્ષિણ પૂર્વ એશિયાના દેશોના પ્રાદેશિક ડાયરેક્ટર તરીકે ભારતના ડૉ. પૂનમ ખેત્રપાલસિંહની નિયુક્તિ
  - 10 ડિસેમ્બર, 2012ના દિલ્હી સામૂહિક દુષ્કર્મ કેસના ચારેય આરોપીઓને ફાંસીની સજા આપતી સાકેત, નવી દિલ્હીની રિસ્ટ્રિક્ટ એન્ડ સેશન્સ કોર્ટ
  - ભારતીય કિકેટર શ્રીસંત અને અંકિત ચવાણ પર આજીવન પ્રતિબંધ મૂકીતી બીસીસીઆઈ; રાજ્યથાન રોયલના કિકેટર અભિતસિંહ પર 5 વર્ષનો અને સિદ્ધાર્થ ત્રિવેદી પર એક વર્ષનો પ્રતિબંધ
  - ભાજપના વડા પ્રધાન પદના ઉમેદવાર તરીકે નરેન્દ્રભાઈ મોદીના નામની જહેરાત કરતું ભાજપ સંસ્કૃતિય બોર્ડ; બોર્ડ મિટિંગમાં લાલકૃષ્ણ અડવાડીની અનુપસ્થિતિ
  - મેટ્રો લિન્ક એક્સપ્રેસ ફોર ગાંધીનગર એન્ડ અમદાવાદ (મેગા) કપનીના ચેરમેન તરીકે નિવૃત્ત મુખ્ય સચિવ અને પૂર્વ ચીફ વિજિલન્સ કમિશનર મંજુલા સુભ્રમણ્યમની નિયુક્તિ
  - 5 હજાર કિલોમીટરની રેન્જ ધરાવતી બેલોસ્ટિક મિસાઈલ અન્ઝિ-5નું બીજું સફળ પરીક્ષણ કરતું ભારત; પહેલું સફળ પરીક્ષણ 19 એપ્રિલ, 2012ના રોજ કર્યું હતું
  - 5 સપ્ટેમ્બર, 1977ના રોજ અંતરીક્ષમાં છોડવામાં આવેલા અમેરિકી સ્પેસકાફિટ 'વોયેજર - 1' યાન સૌરમંડળની બહાર; તારાઓની વચ્ચે સ્પેસમાં પહોંચનાર પ્રથમ યાન; પૃથ્વીથી 19 અબજ ડિમી દૂર
  - વિશ્વપ્રસિદ્ધ વીડિયોગેમ 'નિન્ટેડો'ના જનક ડિરોશી યામૂચીનું નિધન
  - બિટનાના ડાઉસ ઓફ કોમન્સના સાંસદ જહોન બાર્કો દ્વારા બોલિવુડના બાદશાહ અભિતાભ બચ્ચનને જ્લોબલ ડાયવર્સિટી અવોર્ડ (2013) એનાયત
  - એન.એફ.ડી.સી. દારા નિર્ભિત અને જ્ઞાન કોરિયા દ્વારા દિનંશિત ગુજરાતી ફિલ્મ 'ઘ ગુડ રોડ'ને 2014માં યોજાનાર 86મા ઓસ્કાર અવોર્ડમાં બેસ્ટ વિદેશી ફિલ્મ કટેગરીમાં સ્થાન; આ ફિલ્મને 2013માં શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી ફિલ્મનો નેશનલ અવોર્ડ એનાયત થયો હતો; કચ્છમાં ફિલ્મનું શૂટિંગ
  - ચીન ખાતેના ભારતીય રાજ્યૂત સુભ્રમણ્યમ જ્યશ્ંકરની અમેરિક ખાતે ભારતીય રાજ્યૂત તરીકે નિયુક્તિ; સુભ્રમણ્યમ જ્યશ્ંકર નિરૂપમા રાવનું સ્થાન લેશે; ચીન ખાતેના ભારતીય રાજ્યૂત તરીકે અશોક કાન્થાની નિયુક્તિ
  - પ્રથમ સ્વદેશી 'ધોક એમકે 132' વિમાન નૌકાદળને સૌંપતું હિન્દુસ્તાન એરોનોટિક્સ લિમિટેડ
  - સંયુક્ત રાષ્ટ્ર(યુનેન)ના પર્યાવરણ કાર્યક્રમ ડેટન 'એમ્પ્રૈયન્સ ઓફ ધ અર્થ' અવોર્ડ મેળવતા મૂળ ભારતના વૈજ્ઞાનિક વીરભદ્રન રામનાથન
  - પાકિસ્તાના બલુચિસ્તાનમાં 7.7ની તીવ્રતાનો ભૂક્કપ; ભૂક્કપનું કેન્દ્રાંબિદુ આવારનથી 69 ડિમી દૂર; 357નાં મૃત્યુ; ભૂક્કપના કારણે જ્વાદર બંદર નજીક જંડા નામના ડિનારાથી 600 મીટર દૂર 40 ફૂટ ઊંચો અને 100 ફૂટ પહોળો એક નવો ટાપુ

- ઉદ્ભવ્યો; પાકિસ્તાની મીડિયાએ તેને 'જલજલા જગીરા' નામ આપ્યું; ટાપુ પર મિથેન ગેસ; આ ઉપરાંત અરબી સમુદ્રમાં બલુચિસ્તાનના સમુદ્ર કિનારે નવા બે ટાપુની રચના
- નાણાકીય અનિયમિતતાને કારણે આઈપીએલના પૂર્વ કમિશનર લખિત મોદી પર આજીવન પ્રતિબંધ મૂકૃતું બીસીસીઆઈ
  - જમ્મુ ક્ષેત્રના કઢુઆમાં પોલીસમથક અને સાંબામાં લશકરી કુમ્પ પર થેમેલા ત્રાસવાદી હુમલામાં લેફ્ટ. કર્નલ વિકમજિતસિંહ સહિત સૈન્યના બે જવાન, ચાર પોલીસકર્મી અને બે સામાન્ય નાગરિક શહીદ
  - રધુરામ રાજન સમિતિના આકલન મુજબ દેશના સૌથી વિકસિત રાજ્ય ગોવા અને કેરલ; ઓડિશા અને બિહાર સૌથી પદ્ધતા; ગુજરાત અલ્ય વિકસિત રાજ્ય
  - વડા પ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહ અમેરિકાની યાત્રાએ; અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ બરાક ઓબામા સાથે ત્રાસવાદ મુદ્દે મંત્રજ્ઞાન; પોટોકોલ તોડી ઓબામા મનમોહનસિંહને બહાર સુધી મૂકવા આવ્યા; યુનેનની સામાન્ય સભાને સંબોધતા ડૉ. મનમોહનસિંહ; પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન નવાજ શરીફ સાથે પ્રથમ મુલાકાત; મંત્રજ્ઞાનોનું ખાસ કોઈ પરિણામ નહિએ; એકબીજાને યાત્રાનું આમંત્રણ
  - ચૂંટણી સુધારાની દિશામાં મટદારોને 'ના' કહેવાનો અધિકાર (રાઇટ ટુ રિજેક્ટ) આપતો ઐતિહાસિક ચુકાદો આપતી સુપ્રીમ કોર્ટ
  - અમદાવાદની બીઆરટીએસ સેવાને મોર્કોનો-2013 અવોર્ડ એનાયત
  - મિસ વર્લ્ડ - 2013નું ટાઈટલ જતતી ફિલ્ખિપીન્ઝની પ્રથમ મહિલા મેગાન વ્યોંગ; ભારતની નવનીત કોર ટોપ ટેનમાં પણ સ્થાન ન મેળવી શકી
  - બીસીસીઆઈની વાર્ષિક સામાન્ય સભા(એજ્લાઓએ)માં સતત ત્રીજા વર્ષ પ્રમુખ તરીકે બિનહરીફ ચૂંટાતા શ્રીનિવાસન; સંજ્ય પટેલ સેકેટરી
  - શ્રમ અને રોજગાર મંત્રાલયના 'લેબર બ્યૂરો' મુજબ વર્ષ 2012-13માં દેશમાં બેરોજગારીનો દર 4.7 ટકા; સિક્રિમાં સૌથી વધુ અને છતીસગઢમાં સૌથી ઓછો બેરોજગારી દર
  - નરેન્દ્રભાઈ મોદીને વડા પ્રધાન પદના ઉમેદવાર જહેર કરતાં, ભાજપ ચૂંટણી પ્રચાર સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે રાજનાથસિંહની નિયુક્તિ
  - વિપશ્યના સાધનાના પ્રણેતા આચાર્ય સત્યનારાયણ ગોગેન્કાનું નિધન

નોબેલ પુરસ્કાર - 2013

- મેડિસિન : કોષ કઈ રીતે તેની પરિવહન પ્રણાલીનું સંચાલન કરે છે તેમાં મહત્વની કામગીરી બદલ અમેરિકાના જેએસ રોથમેન અને રેની શેકમેન તથા મૂળ જર્મનીના થોમસ સ્યુરોફેને સંયુક્તરૂપે મેડિકલનો નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત
- ભૌતિકશાસ્ત્ર : 'ગોડ પાર્ટિકલ' થિયરી બદલ બિટના પીટર હિંગ્સ અને બેલ્જિયમના ફાન્કોઈસ એંગ્લટેનને સંયુક્તરૂપે ભૌતિકશાસ્ત્રનું નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત
- રસાયણશાસ્ત્ર : દુનિયાના જટિલ વૈજ્ઞાનિક રાસાયણિક પ્રયોગો ક્રમશૂટર પર ક્ષણવારમાં કરવાની વ્યવસ્થા ઊભી કરવા બદલ

- ઓસ્ટ્રીયાના માર્ટિન કારપલસ, દક્ષિણ આફ્રિકાના માઇક્રો લેવિટ અને ઈજારાયલના એરિએ વર્શોલ(ત્રણેય અમેરિકાના નાગરિક)ને સંયુક્તરૂપે રસાયણશાસ્ત્રનું નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત
- સાહિત્ય : 'લધુકૃથાઓની મલિકા'ના ઉપનામથી લોકપ્રિય ક્રેડાના લેખિકા એલિસ મુનરોને માનવીય પરિસ્થિતિઓની નભળાઈઓ પર આધારિત તેમની લધુવાત્તાઓ માટે સાહિત્યનું નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત
- શાંતિ : સીરિયામાં રસાયણિક શસ્ત્રો શોધવાના અને તેને ખતમ કરવાના પ્રયાસ બદલ રસાયણિક શસ્ત્રો પર નજર રાખનાર સંગઠન 'ઓર્ગનાઇઝેશન ફોર ધ પ્રોહિબિશન ઓફ કેમિકલ વેપન્સ' (ઓપીસીઓબલ્યુ)ને શાંતિનો નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત
- અર્થશાસ્ત્ર : શેરબજાર સહિતના એસેટ માર્કેટમાં આવતા ઊતાર-ચઢાવ સમજવાની ફોર્મ્યુલા આપવા બદલ અમેરિકાના લાર્સ પીટર હાન્સેન, યુજીન ફામા અને રોબટ શિલરને સંયુક્તરૂપે અર્થશાસ્ત્રનું નોબેલ પુરસ્કાર એનાયત

ઓક્ટોબર

- અમદાવાદ શહેરના પોલીસ કમિશનર એસ. કે. સાઈડિયા નિવૃત્ત; નવા પોલીસ કમિશનર તરીકે શિવાનંદ જાની નિયુક્તિ
- 17 વર્ષ જૂના ચારા કોભાંડમાં બિહારના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી લાલુપ્રસાદ યાદવ અને જગન્નાથ મિશ્ર સહિત 45 વ્યક્તિઓને દોષિત છરાવતી સીબીઆઈ અદાલત; લાલુપ્રસાદ યાદવને 5 વર્ષની જેલ અને 25 લાખ રૂપિયાનો દંડ; જગન્નાથ મિશ્ર અને જદ્યુના સાંસદ જગદીશ શર્મને ચાર-ચાર વર્ષની જેલ
- અમેરિકામાં ઓબામા સરકાર અને વિપક્ષ રિપલિકન પક્ષ વચ્ચે બજેટ મંજૂર કરવાના મુદ્દે મદાગાંડ સર્જાતા 17 વર્ષ પછી પ્રથમ વાર શટઆઉટ; 10 લાખ સરકારી કર્મચારીઓને વગર પગારે રૂળ પર ઊતાર્યા
- 23 વર્ષ પહેલાં મેટિકલમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશ આપવાના કોભાંડમાં પૂર્વ આરોગ્ય રાજ્યમંત્રી અને રાજ્યસભાના વર્તમાન સાંસદ રશીદ મસૂદને 4 વર્ષની જેલ અને ₹ 60 હજારનો દંડ ફટકારતી સીબીઆઈ કોર્ટ; કલંકિત સાંસદો અને ધારાસભ્યો પર સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાનો પ્રથમ ભોગ બની સાંસદ પદ ગુમાવતા મસૂદ
- કલંકિત સાંસદો અને ધારાસભ્યોને બચાવતો વટહુકમ પાછો ખેંચતી કેન્દ્ર સરકાર
- ગુજરાત વિધાનસભાના ઉપાધ્યક્ષ પદે ભાજપના નવસારીના ધારાસભ્ય મંગુભાઈ પટેલની નિયુક્તિ
- બ્રિટન ખાતે ભારતના નવા હાઈકમિશનર તરીકે પૂર્વ વિદેશ સચિવ રંજન મથાઈની નિયુક્તિ
- ભાજપના ધારાસભ્ય ડિશોરભાઈ વાકાવાળાના નિધનથી ખાલી પડેલ સુરત-પશ્ચિમ બેઠકની પેટાયુંટણી 4 ડિસેમ્બરે
- રેલવેની મેલ અને એક્સપ્રેસ ગારીઓની તમામ શ્રેષ્ઠીના મુસાફરી ભાડામાં બે ટકાનો વધારો; માલભાડામાં 1.7 ટકાનો વધારો
- બેલ્જિયમના 4 હિવસના સત્તાવાર પ્રવાસે રાખ્યુંતિ પ્રણાવ મુખરજી
- દેશની સૌથી મોટી સરકારી બેન્ક એસબીઆઈના ઈતિહાસમાં 207 વર્ષ પછી પ્રથમ વખત મહિલા પ્રમુખ બનતાં અરુંધતી ભણ્ણાચાર્ય
- કૃષિ વિજ્ઞાની એમ. એસ. સ્વામીનાથને ઈન્દ્રિય ગાંધી રાખ્યીય એકતા પુરસ્કાર એનાયત
- વન-ટે, ટ્રેન્ટી-20 પછી ટેસ્ટમાંથી પણ નિવૃત્તિની જાહેરાત કરતો સચિન તેન્દુલકર
- ટ્રેન્ટી-20 કિકેટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 6 વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; યુવરાજ મેન ઓફ દ મેચ
- ઓડિશાના ગોપાલપુરમાં 200 કિમી પ્રતિકલાકની ગતિએ ત્રાટેલું વાવાજોડું 'પાઈલિન'; 5.5 લાખ લોકોને સલામત સ્થળે ખ્સેડાયા; 2400 કરોડના પાકને નુકસાન; 23નાં મૃત્યુ
- મધ્ય પ્રદેશના દિયા જિલ્લાના પ્રસિદ્ધ રતનગઢ માતાના મંદિરમાં પોલીસના લાઠીચાર્જ અને સિંધ નદીનો પુલ તૂટવાની અફવાએ ભાગદોડમાં 115 લોકોનાં મૃત્યુ; નવરાત્રીની નોમ નિમિત્તે એક લાખથી વધુ શ્રદ્ધાળુઓ ઉમટ્યા હતા
- પ્રથમ વન-ટે કિકેટ મેચમાં ભારતને 72 રનથી પરાજય આપતું ઓસ્ટ્રેલિયા; બેઈલી મેન ઓફ દ મેચ
- ઈ. સ. 2017માં વલ્ટ ટેસ્ટ ચેમ્પિયનશિપ શરૂ કરવાની જાહેરાત કરતું આંતરરાખ્યીય કિકેટ પરિષદ; પ્રથમ ટેસ્ટ ચેમ્પિયનશિપ હંગેન્ડમાં
- પૂર્વ કેન્દ્રીયમંત્રી મોહન ધારિયાનું નિધન
- ઇન્ટરનેટ પર ગુજરાતી ભાષાના બગીચાના માળી રતિલાલ ચંદ્રયાનું નિધન
- ફિલીપીન્ઝમાં 7.2ની તીવ્રતાના ભૂકુપથી 151 લોકોનાં મૃત્યુ; ભૂકુપ કેન્દ્ર બોહોલ દ્વીપમાં; સૌથી વધુ નુકસાન મુખ્ય પ્રવાસન સ્થળ સેબુમાં
- બીજી વન-ટે કિકેટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 9 વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; રોહિત શર્મા મેન ઓફ દ મેચ
- સાહિત્યના ક્ષેત્રનો સૌથી પ્રતિષ્ઠિત 'મેન બુકર પ્રાઈઝ' જતતી સૌથી નાની વધ(28 વર્ષ)ની ન્યૂ ઝીલેન્ડની લેખિકા એલિનોર કેટન; તેની 832 પાનાની નવલકથા 'ધ લુમિનરીઝ' માટે અવોર્ડ; આ નવલકથા 19મી સદીની સોનાની ખાણો પર આધારિત
- જાપાનના દક્ષિણ ટોકિયોની નજીક આવેલા ટાપુ પર ત્રાટેલું 'વિઝા' નામનું વાવાજોડું; 17નાં મૃત્યુ
- ગુજરાતી પદ સાહિત્યનો સૌથી ગૌરવપ્રદ નર્સિંહ મહેતા અવોર્ડ (2013) સુપ્રસિદ્ધ કવિ નાલિન રાવલ અને હરિકૃષ્ણ પાઠકને એનાયત
- ગ્રોબલ વોર્મિંગ નિષ્ણાત પ્રીતિ રાજગોપાલનને કોમનવેલ્થ યૂથ અવોર્ડ એનાયત
- ગ્રીજી વન-ટે કિકેટ મેચમાં ભારતને 4 વિકેટથી પરાજય આપતું ઓસ્ટ્રેલિયા; ફોકનર મેન ઓફ દ મેચ
- રશીયા અને ચીનની મુલાકાતે ડો. મનમોહનસિંહ
- પ્રથમ યશ ચોપરા મેમોરિયલ અવોર્ડ લતા મંગેશકરને એનાયત
- ભારત અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચેની ચોથી વન-ટે કિકેટ મેચ (રાંચી) ભારે વરસાદના કારણે 2૬

- ગાયકી મારફતે આપું જીવન મનને નાદ સાથે મિલાવતા 94 વર્ષના સ્વરસાધક મનના તે(પ્રબોધચંદ્ર ૩)નું નિધન; પવશ્રી (1971), પદ્મભૂષણ (2005) અને ફાળકે અવોડ (2007)થી સન્માનિત
- કટકમાં પડેલ ભારે વરસાએને કારણે ભારત અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચેની પાંચમી વન-૩ કિકેટ મેચ રદ
- ઈન્ડિયન ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ ફોર્મ્યુલા વન કાર રેસ જીતતો જમ્ભનીના રેડબુલનો સેબાસ્ટિયન વેહુલ
- અમિતાભ બદ્ધનને હદ્યનાથ મંગેશકર અવોડ એનાયત
- નર્મદા જિલ્લાના રાજ્યપાલા (નાંદોદ) તાલુકાનું વિભાજન કરી નવો ગરુડેશ્વર તાલુકો જાહેર કરતી ગુજરાત સરકાર; નવા તાલુકામાં 94 ગામ અને 88,191 ની વસ્તી
- એર ચીફ માર્શિલ તરીકે અરૂપ રાહાની નિયુક્તિ; એ. ચી. માર્શિલ એન. એ. કે. પ્રાઉન 31 ડિસેમ્બરના રોજ નિવૃત્ત થશે
- ગુજરાત રાજ્ય આયોજન પંચના ઉપાધ્યક્ષ તરીકે નરહરિ અમીનની નિયુક્તિ
- રાજ્યના પૂર્વ ડીજિપી એસ. એન. સિન્હાનું નિધન
- છાકી વન-૩ કિકેટ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને ૬ વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; વિરાટ કોહલી મેન ઓફ ધ મેચ
- સરદાર સરોવર નજીક સાધુબેટ ખાતે સરદાર વલલભભાઈ પટેલની વિશ્વની સૌથી ઊંચી પ્રતિમા (182 મીટર) 'સ્ટેચ્યુ ઓફ યુનિટી'ની શિલાન્યાસ વિવિ કરતા મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી

નવેમ્બર

- ગાંધીનગરના ભહાત્મા મંહિરના કન્વેન્શન હોલમાં મુખ્યમંત્રી અને સમર્થકોની હાજરીમાં છ નવા મંત્રીઓના શપથવિવિ કરાવતા રાજ્યપાલ કમલા બેનીવાલ
- સાતમી અને અંતિમ વન-૩ મેચમાં ઓસ્ટ્રેલિયાને 57 રનથી પરાજય આપી ૩-૨ થી શ્રેષ્ઠી જીતતું ભારત; રોહિત શર્મા મેન ઓફ ધ મેચ અને મેન ઓફ ધ સિરીઝ
- વન-૩ કિકેટની એક જ ઈન્ઝિગમાં 16 છાગા મારી શેન વોટ્સનનો 15 છાગા મારવાનો વર્લ્ડ રેકૉર્ડ તોડતો રોહિત શર્મા
- પાકિસ્તાનની જાણીતી લોક ગાયિકા રેશમાનું નિધન
- બ્રિટના પ્રિન્સ ચાર્લ્સ અને તેમના પત્ની ડેમિલા ભારતના પ્રવાસે
- પ્રથમ ફેરવેલ ટેસ્ટ કિકેટ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝને એક ઈન્ઝિગ અને 51 રનથી પરાજય આપતું ભારત; રોહિત શર્મા મેન ઓફ ધ મેચ
- ઈસરોના પ્રક્રોપણ વાહન પીએસઅલવી-સી-25 દ્વારા શ્રી હરિકોટાના અંતરીક્ષ કેન્દ્રથી મોકલવામાં આવેલ ભારતના પ્રથમ આંતરગ્રહીય ઉપગ્રહ 'માર્સ ઓર્બિટર મિશન' (એમએએમ)નું સફળતાપૂર્વક પ્રક્રોપણ (5 નવેમ્બર, 2013)
- ભારતના જાણીતા શેફ તરલા દલાલનું નિધન
- ફિલીપીન્ઝમાં આવેલા સૌથી પ્રચ્યંડ વાવાજોડા 'હૈયાન'ના કારણે 10 હજારથી વધુનાં મૃત્યુ; દરિયામાં 19 ફૂટ ઊંચા મોજાં ઉછ્છ્યાં; વાવાજોડું કલાકના 315 કિમીની ઝડપે ત્રાટક્યું; 40 લાખથી વધુ લોકોને અસર

- દેશના નામાંકિત સાહિત્યકાર વિજય દાન દેશા 'બિજજી'નું નિધન; તેમની વત્તાઓ પર 24 થી વધુ ડિભો બની
- વર્ષ 2013ની મિસ યુનિવર્સ બનતી વેનેર્જુઅલાની ગૈલ્બ્રેલા ઈસલર; ભારતીય સુંદરી માનસી મોદે અંતિમ દસમાં સ્થાન પામી હતી
- મૂનિય(જમ્ભની)ની આઇએસએસએફ વર્લ્ડ કપ ફાઈનલની શૂટિંગ ચેમ્પિયનશિપમાં પ્રથમ વાર ગોલ મેડલ જતી ઈતિહાસ સર્જતી ભારતની મહિલા શૂટર હીના સિદ્ધુ
- વર્ષ 2012-13માં 8000 કરોડ રૂપિયા સામાજિક કાર્યો પાછળ જરૂરતા વિપ્રોના અગ્રીજ પ્રેમજી
- બ્રિટના વડા પ્રધાન ડેવિડ કુમર્ઝન ભારતની મુલાકાતે
- લેન્ડસ ઓન્ડ(બ્રિટનનું સાઉથ પોઈન્ટ)થી જોન ઓ ગ્રેટ્સ (બ્રિટનનું નોર્થ પોઈન્ટ) સુધીનું 1407 કિમીનું અંતર 136 દિવસમાં તરી(સ્કિમ મેરેથોન)ને ઈતિહાસ રચતો ડિમ્બાખ્વેનો મૂળ વતની સીન કોનવે
- માસ્ટર બ્લાસ્ટર સચિન રમેશ તેન્ડુલકરને યાદગાર વિદ્યાય આપતી બીજી ફેરવેલ ટેસ્ટ કિકેટ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝને એક ઈન્ડિઝન અને 126 રનથી પરાજય આપી ૨-૦ થી શ્રેષ્ઠી જીતતું ભારત; પ્રજ્ઞા ઓજા મેન ઓફ ધ મેચ; રોહિત શર્મા મેન ઓફ ધ સિરીઝ; મેન ઓફ ધ બિલિંગ ટ્રોફીથી સચિનનું સમ્માન
- ભારતીય કિકેટના લિઝેન્ડર ખેલાડી સચિનની કારક્રમીની અંતિમ અને 200મી ટેસ્ટ વાનખેડે સ્ટેડિયમ મુખ્ય ખાતે; સચિનની શાહી નિવૃત્તિ; 74 રના સ્કોરે દેવનારાયણની બોલિંગમાં કુફન સેમ્ભીના હાથે ક્રેચાઉટ
- કિકેટના કોઈનૂર સચિન રમેશ તેન્ડુલકરને 'ભારતરત્ન'; એનાયત
- મંગળ અભિયાનના માધ્યમથી ભારતને અંતરિક્ષ વિજ્ઞાનમાં આકાશની ઊંચાઈ સુધી પહોંચાડનાર દેશના વિષ્યાત વિજ્ઞાની પ્રો. સીએનઆર રાવ(ચિંતામણી નાગેસા રામચંદ્ર રાવ)ને 'ભારતરત્ન' એનાયત
- ભારતના નૌકાદળમાં સામેલ થતું વિમાનવાહક જહાજ આઇએનએસ વિકમાદિત્ય; 45000 ટન વજનના જહાજ પર 284 મીટરની એરસ્ટ્રીપ
- માલદીવના છડા રાખ્રૂપતિ બનતા પ્રોશ્રેસીવ પાર્ટી ઓફ માલદીવના અબ્જુલ્લા યમીન અબ્જુલ ગયુમ
- બ્રિટની સંસદ 'હાઉસ ઓફ કોમન્સ'માં સચિન તેન્ડુલકરને ભવ્ય કારક્રમી બદલ અભિનંદન આપતો હરાવ પસાર
- શાંતિ, નિઃશસ્ત્રીકરણ અને વિકાસ માટેનો વર્ષ 2013નો ઈન્ડિઝા ગાંધી પુરસ્કાર જમ્ભનીના ચાન્સેલર અન્જેલા મર્કેલને એનાયત
- પ્રથમ વન-૩ કિકેટ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝને 6 વિકેટથી પરાજય આપતું ભારત; વિરાટ કોહલી મેન ઓફ ધ મેચ
- એરફોર્મની પ્રથમ મહિલા ફ્લાઇંગ ઇન્સ્ટ્રીફ્ટર બનતી સ્કોવર્ડ લીડર શૈલજા ધામી
- પાચ વખતના ચેમ્પિયન ભારતના વિશ્વનાથન આનંદને વર્લ્ડ ચેસ ચેમ્પિયનશિપની 10મી બાળમાં પરાજય આપતો નોવેનો મેળન્સ કાર્લસ

- બીજી વન-ડે કિકેટ મેચમાં ભારતને 2 વિકેટથી પરાજય આપતું વેસ્ટ ઇન્ડિઝ; સેમ્ભી મેન ઓફ દ મેચ
- સ્કોટલેન્ડને બ્રિટનથી સ્વતંત્ર થવાની બિલ્ડપ્રિન્ટ રજૂ કરતા સ્કોટલેન્ડના મુખ્યમંત્રી એલેક્સ સેલમન્ડે
- ગુજરાતના લોકાયુક્ત પદે ગુજરાત હાઈકોર્ટના નિવૃત્ત ૪૪ ડી. પી. બૂચની નિયુક્તિ; અગાઉના લોકાયુક્ત : ૧. ડી. અચ. શુક્લ (૨૬-૦૭-૧૯૮૮ થી ૨૫-૦૭-૧૯૯૩); ૨. જી. સી. ભહ (૦૯-૧૧-૧૯૯૩ થી ૦૮-૧૧-૧૯૯૮); ૩. એસ. અમ. સોની (૨૫-૧૧-૧૯૯૮ થી ૨૪-૧૧-૨૦૦૩); ૪. ડી. પી. બૂચ (૧૧-૧૨-૨૦૧૩ થી આજ સુધી)
- ત્રીજી અને અંતિમ વન-ડે કિકેટ મેચમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝને 5 વિકેટથી પરાજય આપી 2-1 થી શ્રેષ્ઠી જીતંતું ભારત; શિખર ધવન મેચ ઓફ દ મેચ; વિરાટ કોહલી મેન ઓફ દ સિરીઝ
- પાકિસ્તાન સૈન્યના વડા તરીકે લે. જ. રાહિલ શરીફની નિયુક્તિ; જનરલ કયાનીનું સ્થાન દેશે
- યુનિસેફના રિજનલ એમ્બેસેડર તરીકે સચિન તેન્ડુલકરની નિયુક્તિ

રાજ્યોની વિધાનસભા ચુંટણી - 2013

- છતીસગઢ (કુલ બેઠક 90; મતદાન 11 અને 19 નવેમ્બર), મધ્ય પ્રદેશ (કુલ બેઠક 230; મતદાન 25 નવેમ્બર), રાજ્યસ્થાન (કુલ બેઠક 200; મતદાન 1 ડિસેમ્બર), દિલ્હી (કુલ બેઠક 70; મતદાન 4 ડિસેમ્બર) અને મિગેરમ (કુલ બેઠક 40; મતદાન 4 ડિસેમ્બર) રાજ્યની વિધાનસભાની ચુંટણીની જહેરાત કરતા ચુંટણી કમિશનર વી. એસ. સંપત્ત; પ્રથમ વાર મતદારોને 'કોઈ નહિ' (નન ઓફ દ એબોવ : NOTA) ના વિકલ્યનો અધિકાર; પરિણામ 8 અને 9 ડિસેમ્બર
- હન્દોર-2 (મધ્ય પ્રદેશ)ની બેઠક પરથી કોંગ્રેસના છોટું શુક્લાને પરાજય આપી સૌથી વધુ મત (91,017)થી વિજયી બનતા ભાજપના રમેશ મેંડોલા
- સુરખી (મધ્ય પ્રદેશ)ની બેઠક પરથી કોંગ્રેસના ગોવિંદ રાજપૂતને પરાજય આપી સૌથી ઓછા મત (141)થી વિજયી બનતા ભાજપના પારુલ શાહુ કેસરી
- કુલ 135 મહિલા ઉમેદવારોમાંથી 58 મહિલાઓ વિજયી

(1) છતીસગઢ વિધાનસભા

- ચુંટણી પરિણામ : ભાજ્ય 49, કોંગ્રેસ 39, અન્ય 2 : કુલ 90
- ચુંટણીમાં 77 ટકા મતદાન
- ભાજપને કુલ 53.34 લાખ (41.3 ટકા) અને કોંગ્રેસને 52.47 લાખ (40.36 ટકા) મત મળ્યા
- વર્તમાન 49 ધારાસભ્યો પરાજિત
- 'નોટા'ને કુલ 4.00 લાખ મત
- સતત ત્રીજી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા ભાજપના ડૉ. રમણસિંહ

(2) મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા

- ચુંટણી પરિણામ : ભાજ્ય 165, કોંગ્રેસ 58, અન્ય 07 : કુલ 230
- ચુંટણીમાં 72 ટકા મતદાન

- ભાજપને કુલ 164.1 લાખ (48.7 ટકા) અને કોંગ્રેસને 132.44 લાખ (39.3 ટકા) મત મળ્યા
- 9 પ્રધાનો સહિત ભાજપના 65 ધારાસભ્યોનો પરાજય
- 'નોટા'ને કુલ 6.19 લાખ મત
- બુદ્ધની બેઠક પરથી મુખ્યમંત્રી તરીકે સૌથી વધુ મત (84,804) મેળવી વિજયી બનવાનો વિકિમ બનાવતા શિવરાજસિંહ ચૌહાણ
- સતત ત્રીજી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા ભાજપના શિવરાજસિંહ ચૌહાણ

(3) રાજ્યસ્થાન વિધાનસભા

- ચૂંટુ બેઠકના બસપાના ઉમેદવાર જગદીશ મેઘવાલનું નિધન થતાં આ બેઠકની ચુંટણી રદ
- ચુંટણીમાં 72.87 ટકા મતદાન
- ચુંટણી પરિણામ : ભાજ્ય 162, કોંગ્રેસ 21, અન્ય 16 : કુલ 199
- 'નોટા'ને કુલ 5.88 લાખ મત
- ભાજપને કુલ 136.1 લાખ (44.6 ટકા) અને કોંગ્રેસને 98.64 લાખ (32.3 ટકા) મત મળ્યા
- પૂર્વ ગેહલોત સરકારના 22 પ્રધાનો અને વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દીપેન્દ્રસિંહ શેખાવત સહિત 101 ધારાસભ્યોનો પરાજય
- ગુજરાતના રાજ્યપાલ ડૉ. કમલા બેનીવાલના પુત્ર અને કોંગ્રેસના ઉમેદવાર આલોકને શાહપુરા બેઠક પરથી પરાજય આપતા ભાજપના રાવ રાજેન્દ્રસિંહ
- બીજી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા ભાજપના વસુંધરા રાજે સિંહિયા

(4) દિલ્હી વિધાનસભા

- ચુંટણી પરિણામ : ભાજ્ય 32, કોંગ્રેસ 08, આપ 28, અન્ય 02 : કુલ 70
- ચુંટણીમાં 66 ટકા મતદાન
- 'નોટા'ને કુલ 0.46 લાખ મત
- ભાજપને કુલ 25.6 લાખ (33.3 ટકા), આપ પાર્ટીને 23.5 લાખ (30.5 ટકા) અને કોંગ્રેસને 19.4 લાખ (25.2 ટકા) મત મળ્યા
- મુખ્યમંત્રી શિલા દિક્ષિત સહિત 5 પ્રધાનો અને 36 ધારાસભ્યોનો પરાજય
- દિલ્હીમાં સતત ત્રણ વખત મુખ્યમંત્રી રહેલા કોંગ્રેસના શિલા દિક્ષિતને 25,864 મતથી પરાજય આપતા આમ આદમી પાર્ટીના અરવિંદ કેજરીવાલ; મુખ્યમંત્રી શિલા દિક્ષિતનું રાજીનામું
- કોઈ પણ પક્ષને સ્પષ્ટ બહુમતિ નહિ. કોંગ્રેસે આમ આદમી પાર્ટીને બિનશરતી ટેકો આપ્યો.
- રામલીલા મેદાનમાં મુખ્યમંત્રી અરવિંદ કેજરીવાલ સહિત ૪ મંત્રીઓનો સોગંદવિધિ
- વિધાનસભામાં વિશ્વાસનો મત જતતા અરવિંદ કેજરીવાલ

(5) મિઝોરમ વિધાનસભા

→ ચુંટણી પરિષામ : કોશેસ 32, મિઝો નેશનલ ફંટ 07, અન્ય 01 : કુલ 40

→ સતત પાંચમી વખત મુખ્યમંત્રી બનતા ઐજવાલ લલનથનાવલા

ડિસેન્બર

- કનેડાની મિચેલી લીને પરાજય આપી મકાઉ ઓપન ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ ગોલ્ડનો પિતાબ જતતી ભારતની બુડમિન્ટન સ્ટાર પી. વી. સિંહુ
- આઈસીસી પીપલ્સ ચોર્ટ્સ અવોર્ડથી સન્માનિત થતો ટીમ ઇન્ડિયાનો સુકાની મહેન્દ્રસિંહ ધોની
- આપાનના રાજી અકીહિતો અને રાણી મીચીકો ભારતની મુલાકાતે
- વિધાનસભાની સુરત(પાંચમ)ની બેઢકની પેટાચુંટણીમાં 2,02,877 મતદારોમાંથી 1,09,867 (54.13 ટકા) મતદારોએ મતદાન કર્યું; કોશેસના દલપત પટેલને 66,274 મતથી પરાજય આપી વિજીવી બનતા ભાજપના પૂર્ણેશ મોદી; 2307 મતદારોએ 'નોટા'ને મત આપ્યા
- પ્રથમ વન-૩ કિકેટ મેચમાં ભારતને 141 રનથી પરાજય આપ્યું દક્ષિણ આફિકા; તી કોક મેન ઓફ ધ મેચ
- ભારતના મુખ્ય માહિતી કમિશનર તરીકે સુપમાસિધની નિયુક્તિ
- દક્ષિણ આફિકાને રંગબેદની નીતિથી આજાદી આપાવનાર પૂર્વ પ્રમુખ નેલ્સન મદેલાનું નિધન; ઈ. સ. 1990માં ભારતરાન અવોર્ડથી સન્માન; 27 વર્ષ જેલમાં; જહોનીસબગના એફએનબી ફૂટબોલ સ્ટેડિયમમાં અતિમ વિદ્યાય; 90 દેશના 100થી વધુ નેતાઓ અને આશરે 95 હજાર લોકો સ્ટેડિયમમાં હાજર
- અમેરિકાના મીનેસોટો રાજ્યમાં ભારે ડિમવર્ષા
- બીજી વન-૩ કિકેટ મેચમાં ભારતને 134 રનથી પરાજય આપ્યું દક્ષિણ આફિકા; તી કોક મેન ઓફ ધ મેચ
- ગુજરાત રાજ્યના પોલીસ મહાનિર્દેશક (વડા) તરીકે પી. સી. હાકુરીની નિયુક્તિ
- ન્યૂકેસ્ટલ (ઓસ્ટ્રેલિયા) ખાતે યોજાયેલી પ્રથમ એશ્યા પેસિફિક ઓલિમ્પિક ગેમ્સમાં 29 રાષ્ટ્રોના 2200 ખેલાડીઓ; 111 ગોલ્ડ, 136 સિલ્વર અને 140 બ્રોન્ઝ મેડલ જતતું ભારત
- મેડિકલ કાઉન્સિલ ઓફ ઇન્ડિયા(એમ્સીઆઈ)ના ચેરમેન તરીકે વડોદરાના ડૉ. જયશ્રી મહેતા(પ્રથમ મહિલા)ની નિયુક્તિ
- સમર્થોંગિક સંબંધો સ્થાપવાની ઘટનાને ફરી અપરાધની શ્રેષ્ઠીમાં લાવતી સુપ્રીમ કોર્ટ; આઈપીસીની કલમ 377 બંધારણીય છે અને સરકાર ઈછે તો કાયદામાં ફેરફાર કરી શકે છે.
- હવાઈ દળમાં સુપરસોનિક યુગની શરૂઆત કરનાર અને 1971ના ભારત-પાક યુદ્ધમાં નિર્ણયિક ભૂમિકા ભજવનાર મિગ-21ના એક એલ ટાઇપ 77 લડાયક જેટ વિમાનની અતિમ ઉત્તાન સાથે વિદ્યાય
- દક્ષિણ આફિકા અને ભારત વચ્ચેની ત્રીજી અને અતિમ વન-૩ કિકેટ મેચ ભારે વરસાદને કારણે રદ; 2-૦થી શ્રેષ્ઠી જતતું દક્ષિણ આફિકા; તી કોક મેન ઓફ ધ સિરીઝ

9. પ્રસ્તુતિકા: 2014

જાન્યુઆરી

- ભાષાચારનો સામનો કરવા બનાવાયેલા લોકપાલ ખરડાને મંજૂરી આપી કાયદો બનાવતા રાષ્ટ્રપતિ પ્રણવ મુખરજી
- વન-૩ ડ્રિક્ટ મેચમાં 36 બોલમાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝ સામે સૌથી ઝડપી સદી ફટકારી ઈ. સ. 1996 નો પાકિસ્તાનના શાહિદ આફિટીનો વિશ્વવિકિમ (37 બોલ) તોડતો ન્યૂ જીલેન્ડનો કોરે અન્ડરસન

[4 જાન્યુઆરી, 2014 સુધી]